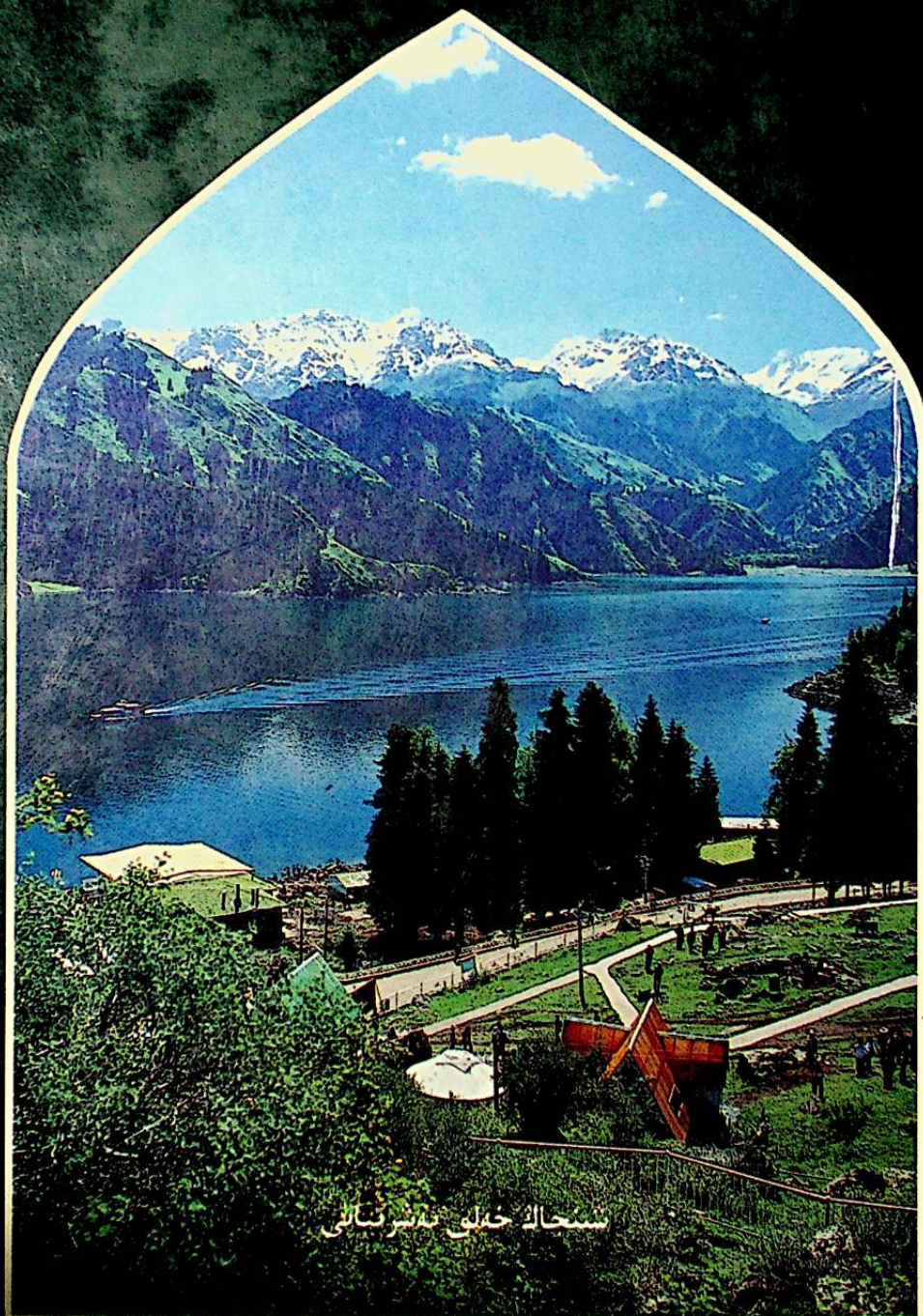
تۆمۇر داۋامەت

سۈيۈملۈك يۇرتۇم شىنجاڭ

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۆمۇر داۋامەت

سۆيۈملۈك يۇرتۇم شىنجاڭ

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

新疆——我可爱的故乡

宋鸣

（ يۇقىرىقى خەنزۇچە خەتلەر لى پېيك زۇڭلى مەزكۇر كىتاپنىڭ
خەنزۇچە نەشرىگە يېزىپ بەرگەن كىتاب ئىسمى ）

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئاپتورنىڭ يېقىنقى سۈرىتى

ئاپتور 1927 - يىل 6 - ئايدا توقسۇندا تۇغۇلغان ، 1952 - يىل 12 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسىگە كىرگەن . 1950 - يىلدىن 1954 - يىلغىچە توقسۇن ناھىيىسى 2 - رايون 3 - يېزىنىڭ يېزا باشلىقى ، مۇئاۋىن رايون باشلىقى بولغان . 1954 - يىلدىن 1964 - يىلغىچە توقسۇن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ، تۇرپان مەركىزىي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى بولغان (مۇشۇ ئارىلىقتا 1955 - يىلدىن 1957 - يىلغىچە مەركىزىي مىللەتلەر شۆيۈەنى سىياسىي فاكۇلتېتى تەتقىقات سىنىپىدا ئوقۇغان) . 1964 - يىلدىن 1968 -

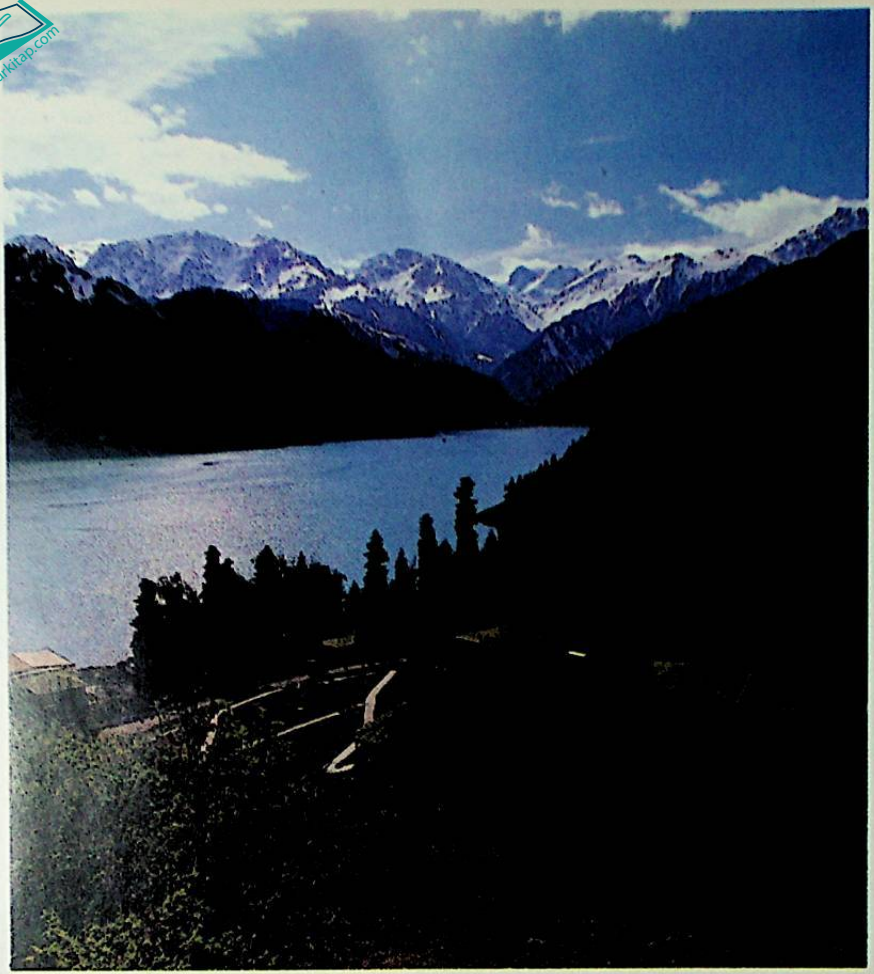
يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان . 1968 - يىلدىن 1974 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان . 1974 - يىلدىن 1978 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت داجەيدىن ئۆگىنىش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان . 1978 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان . 1979 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان . 1985 - يىلدىن هازىرغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ [illegible] شۇجىسىلىق ، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتە[illegible] تەدۇ . 1993 - يىل 3 - ئايدا 8 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك [illegible] قۇرۇلتىينىڭ 1 - يىغىندا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋېيىۋەنجاڭلىقىغا سايلاندى . ئۇ يەنە 3 - ، 4 - ، [illegible] 7 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ، 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ، ج ك پ 12 - نۆۋەتلىك ، 13 - نۆۋەتلىك ، 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان .

يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان . 1968 - يىلدىن 1974 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان . 1974 - يىلدىن 1978 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت داجەيدىن ئۆگىنىش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېت دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان . 1978 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان . 1979 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان . 1985 - يىلدىن ھازىرغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسىلىق ، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كېلىۋاتىدۇ . 1993 - يىل 3 - ئايدا 8 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - يىغىنىدا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋېيىۋەنجاڭلىقىغا سايلاندى . ئۇ يەنە 3 - ، 4 - ، 5 - ، 6 - ، 7 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ، 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ، ج ك پ 12 - نۆۋەتلىك ، 13 - نۆۋەتلىك ، 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان .

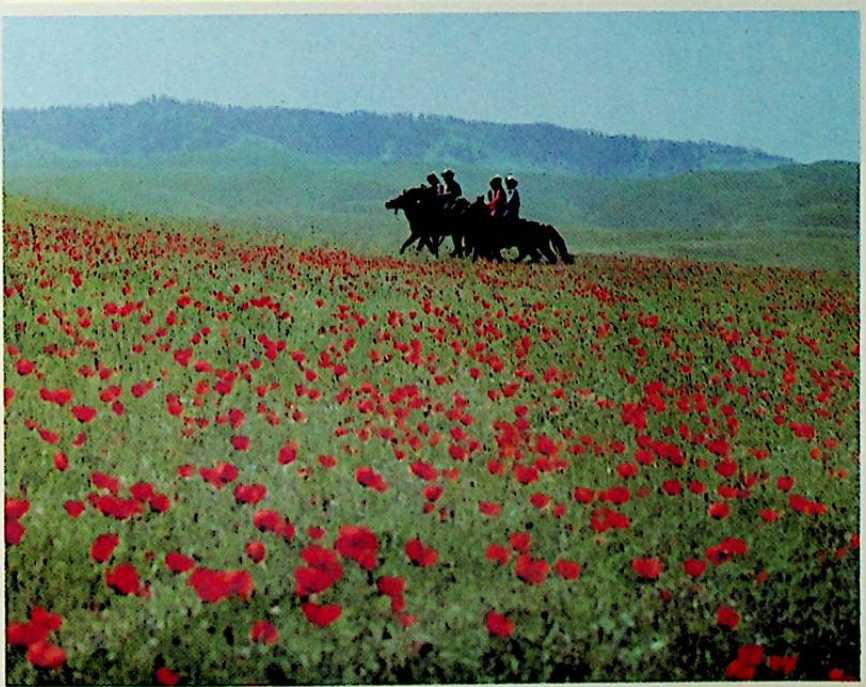
ئاپتورنىڭ لى پېڭ زۇڭلى بىلەن چۈشكەن سۈرىتى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

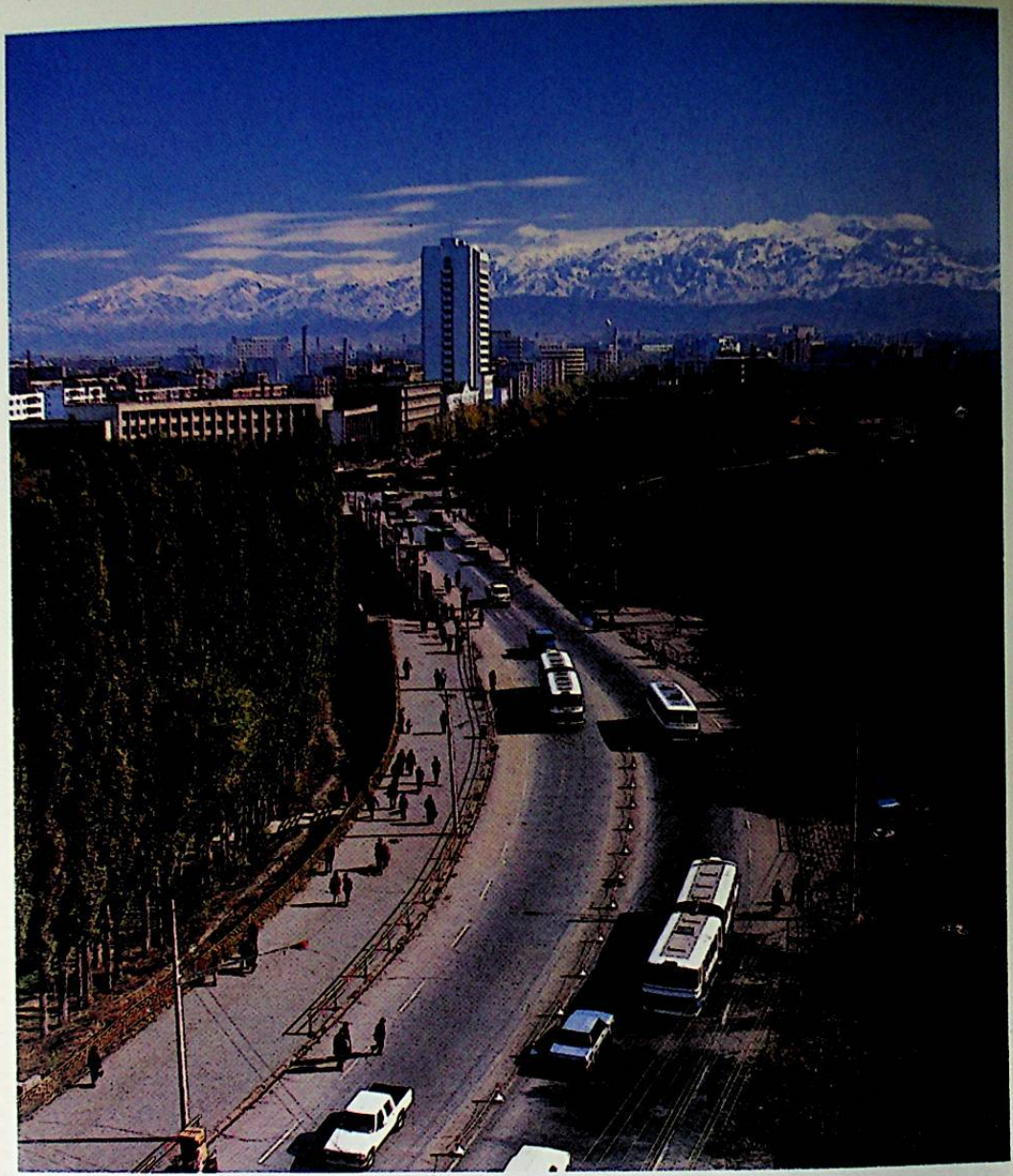

بوغدا كۆلىنىڭ

گۈزەل مەنزىرىسى

ئىلى يايلىقى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىدىن بىر كۆرۈنۈش

ئۇيغۇر كتاب ئۇيغۇرنى

نېفتلىكنىڭ سەھىرى

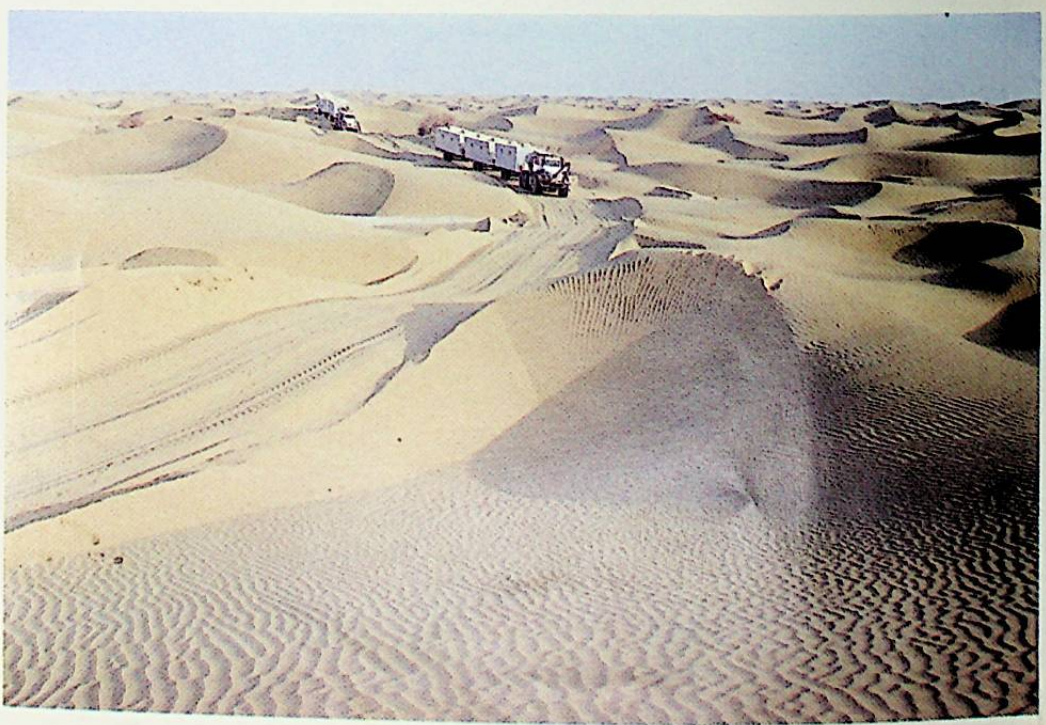
سىرتقا توشۇلۇۋاتقان نېفت ۋە كۆمۈر

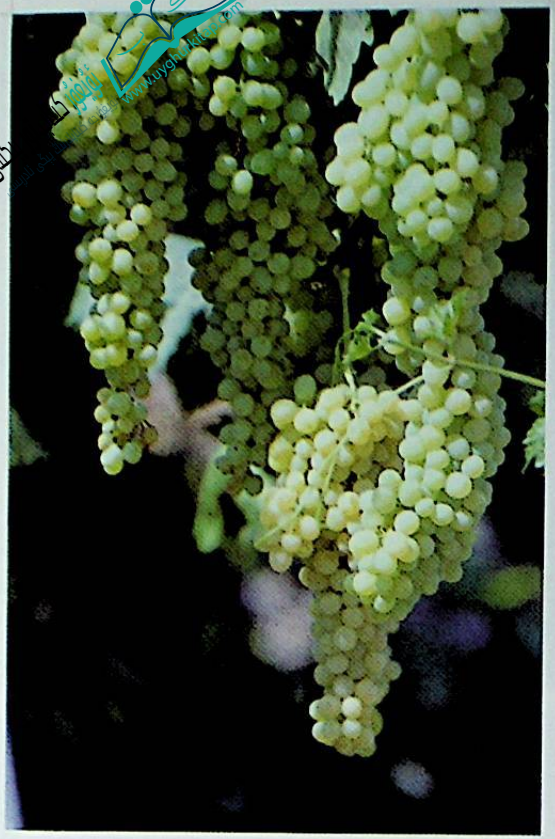
تېخنىك قىدىرىپ

تەكشۈرگۈچىلەر

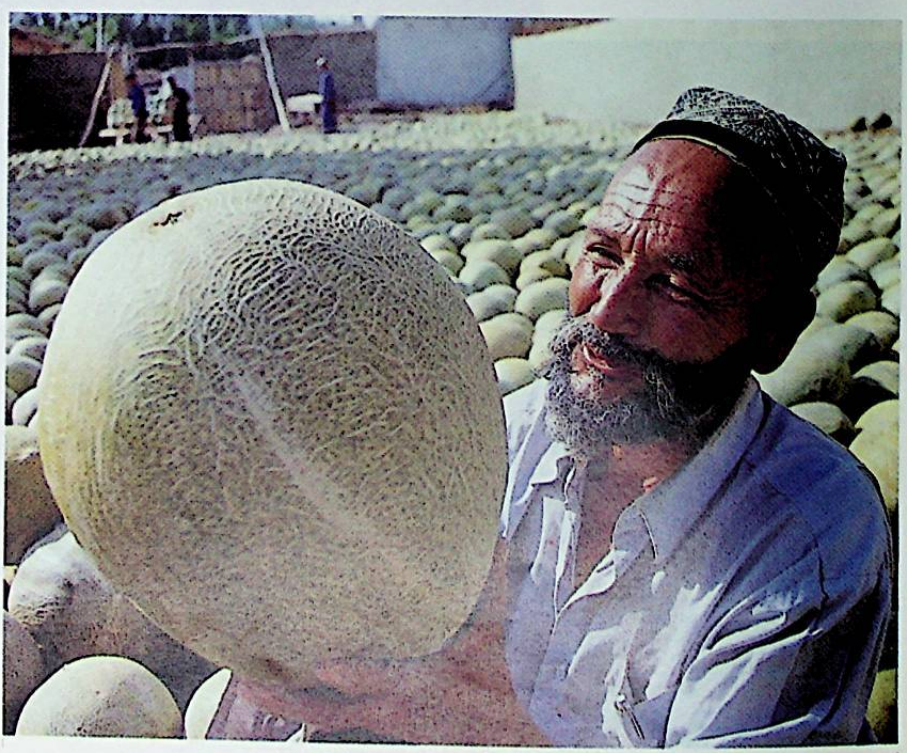

تەكلىماكان قۇملۇقىغا

بۇرغۇش قىلىش

ئۈلچە - مەرۋايىنتەك ئۈزۈم

خۇش پۇراق مېۋە - چېۋىلمەر

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز

بىرىنچى باب جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە تەبىئىي مەنزىرىسى 1

1 - پاراگراف جۇغراپىيىلىك ئورنى 1

2 - پاراگراف تەبىئىي مەنزىرىسى 5

ئالاھىدە يەر شەكلى ۋە ھەيۋەتلىك تاغ - دەريالار 6

مۇرەككەپ گېئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشلەر ، مول قېزىلما بايلىقلار 8

ھەيۋەتلىك تاغلار ، قاتتىق سۇ ئامبارلىرى 11

تەرەپ - تەرەپكە ئېقىپ تۇرغان دەريالار ۋە سۇپسۇزۇك كۆللەر 13

بىپايان قۇملۇقلار ، كەڭ ئويمانلىقلار 16

كەڭ يايلاقلار ، بۇك - باراقسان ئورمانلار 18

ئالاھىدە مۇھىت ، كۆپ خىللىق ھاۋا كىلىماتى 23

گۈل - گىياھلار ۋە قۇش - ھايۋاناتلار 27

ئىككىنچى باب تەبىئىي بايلىقى ۋە سايادەت بايلىقى 31

1 - پاراگراف تەبىئىي بايلىقى 31

يەر بايلىقى 31

www.uyghurkitap.com

سۇ بايلىقى 35
جانلىق مەۋجۇداتلار بايلىقى 42
قېزىلما بايلىقلار 48
نۇر - ئىسسىقلىق بايلىقى 57
سۇ ۋە شامال كۈچى بايلىقى 62
2 - پاراگراف سايامەت بايلىقى 66
تەبىئىي سايامەت بايلىقى 66
ئىجتىمائىي سايامەت بايلىقى 71
ئۈچىنچى باب مەمۇرىي رايونلارغا بۆلۈنۈشى 75
1- پاراگراف ئاپتونوم رايونغا بېۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر 76
ئۈرۈمچى شەھىرى 76
شىخەنزە شەھىرى 81
قاراماي شەھىرى 84
2 - پاراگراف شىمالىي شىنجاڭ 87
ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى 87
سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى 91
بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى 96
3 - پاراگراف شەرقىي شىنجاڭ 98
تۇرپان ۋىلايىتى 99
قۇمۇل ۋىلايىتى 104
4 - پاراگراف جەنۇبىي شىنجاڭ 108
بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى 109
ئاقسۇ ۋىلايىتى 112
قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى 116

قەشقەر ئۆلايىتى 118
خوتەن ئۆلايىتى 122
تۆتىنچى باب مىللەتلەر ۋە مىللەتلەر سىياسىتى 127
1 - پاراگراف مىللەتلەرنىڭ تەركىب تېپىشى ۋە نوپۇسى ... 127
2 - پاراگراف مىللەتلەر سىياسىتى 133
بەشىنچى باب دىن ۋە دىنىي سىياسەت 145
1 - پاراگراف دىن 146
2 - پاراگراف دىنىي سىياسەت 148
ئالتىنچى باب يېزا ئىگىلىكى 154
1 - پاراگراف تېرىقچىلىق 155
2 - پاراگراف چارۋىچىلىق 168
3 - پاراگراف ئورمانچىلىق 181
4 - پاراگراف يېزا - بازار كارخانىلىرى 189
5 - پاراگراف بېلىقچىلىق 199
6 - پاراگراف سۇ ئىشلىرى 206
7-پاراگراف دېھقانچىلىق ،چارۋىچىلىقنىماشىنىلاشتۇرۇش 214
8 - پاراگراف يېڭى يېزا قۇرۇلۇشى 221
9 - پاراگراف ھاۋا رايى ئىشلىرى 228
يەتتىنچى باب سانائەت 241
1 - پاراگراف سانائەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى 241
2 - پاراگراف يېنىك سانائەت ، توقۇمىچىلىق سانائىتى ،
يېمەكلىكلەر سانائىتى 251
3 - پاراگراف نېفىت ۋە نېفىت - خىمىيە سانائىتى 255
4 - پاراگراف ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى 269

5 - پاراگراف كۆمۈر ۋە ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتى 274
6 - پاراگراف مېتاللۇرگىيە سانائىتى 279
7 - پاراگراف بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى 288
سەككىزىنچى باب قاتناش ، پوچتا - تېلېگراف 297
1 - پاراگراف قاتناش 298
تاشيول 299
تۆمۈر يول 309
خەلق ئاۋىئاتسىيىسى 317
2 - پاراگراف پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى 323
توققۇزىنچى باب بىناكارلىق 329
1 - پاراگراف بىناكارلىق قوشۇنى 329
2 - پاراگراف چارلاش - لايىھەلەش ۋە پەن تەتقىقاتى 338
3 - پاراگراف ئاممىۋى بىنالار 345
4 - پاراگراف تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى 351
5 - پاراگراف شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى 354
ئونىنچى باب سودا 358
1 - پاراگراف ئومۇمىي بايان 358
2 - پاراگراف دۆلەت ئىلكىدىكى سودا 365
3 - پاراگراف ئاشلىق - ياغ بازارلىرى 369
4 - پاراگراف تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسى 373
5 - پاراگراف ماددىي ئەشيا ئوبوروتى 379
6 - پاراگراف تاشقى سودا 383
7 - پاراگراف شەھەر - يېزا بازارلىرى ۋە كۆپ تەرەپلىمە سودا 392

ئون بىرىنچى باب مالىيە ، پۇل مۇئامىلىسى 396
1 - پاراگراف مالىيە 396
2 - پاراگراف باج 403
3 - پاراگراف پۇل مۇئامىلىسى 408
4 - پاراگراف مۇقىم مۇلۇك 418
5 - پاراگراف مەبلەغ سېلىش مۇھىتى 425
ئون ئىككىنچى باب خەلق تۇرمۇشى 434
1 - پاراگراف دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى 434
2 - پاراگراف كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىش 440
3 - پاراگراف شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇشى 448
ئون ئۈچىنچى باب ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرى 457
1 - پاراگراف سوتسىيالىزمنى يېڭىباشتىن تونۇش 458
2 - پاراگراف ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى 464
3 - پاراگراف ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش 472
4 - پاراگراف توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىش 480
5 - پاراگراف ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى 486
6 - پاراگراف سايا‌ھەت ئىشلىرى 494
ئون تۆتىنچى باب پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ۋە مەدەنىيەت 503
1 - پاراگراف پەن - تېخنىكا 503
2 - پاراگراف مائارىپ 537
3 - پاراگراف مەدەنىيەت 553
ئون بەشىنچى باب داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ، پىلانلىق تۇغۇت ۋە تەنتەربىيە 569

1 - پاراگراف داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرى 569
2 - پاراگراف پىلانلىق توغۇت 578
3 - پاراگراف تەنتەربىيە 583
ئون ئالتىنچى باب ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىخەتەرلىكى 596
1 - پاراگراف جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەش 596
2 - پاراگراف راۋاجلىنىش - زورىيىش 601
3 - پاراگراف ئىجتىمائىي ئىشلار 612
4 - پاراگراف « ئۈچ خىل قوشۇن » لۇق رولى 620
ئون يەتتىنچى باب 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا نەزەر 630
1 - پاراگراف پۈرسەت ۋە مۇسابىقە 631
2 - پاراگراف 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى 637
3 - پاراگراف شىنجاڭنىڭ 90- يىللاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر 642
4 - پاراگراف 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ نىشانى 648
5 - پاراگراف بىز نىشانىمىزغا چوقۇم يېتەلەيمىز 656
ئاخىرقى سۆز 659

كىرىش سۆز

مەن مېنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن يۇرتۇمنى قىزغىن سۆيىمەن ، ئۆزۈم خىزمەت قىلغان ۋە كۆرەش قىلغان شىنجاڭنى قىزغىن سۆيىمەن . شۇڭا 50 - يىللاردا تېيانشاننىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدا ، ۋەتىنىمىزنىڭ ھەممە جايىدا ياڭرىغان ، تېكستى يېڭىچە ، ئاھاڭى نەپىس بولغان ، قويۇق ھېسسىيات بىلەن يۇغۇرۇلغان ، شىنجاڭنىڭ كۆركەم ، باي ، قۇدرەتلىكلىكىنى ،پارلاق ئىستىقبالىنى كۈيلەيدىغان ، ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى پۈرىقىغا باي بولغان «شىنجاڭ ياخشى » دېگەن ناخشىنى بەكمۇ ياخشى كۆرىمەن . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكى ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى ۋە ياردىمى بىلەن ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى پارلاق سوتسىيالىزم يولىنى بويلاپ ، جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ئىگىلىك تىكلەپ ، ئىتتىپاقلىشىپ قەھرىمانلارچە ئىلگىرىلەپ ، شىنجاڭنىڭ قىياپىتىدە غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈردى . «بىزنىڭ شىنجاڭ ياخشى جاي » دېگەن مەزمۇنغا تېخىمۇ يېڭى مەنە ، يېڭى مەزمۇنلار قوشۇلدى . نۆۋەتتە ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى دېڭ شىياۋپىڭنىڭ مۇھىم سۆزىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، تېخىمۇ يۇكسەك جاسارەت ، ئۇرغۇپ تۇرغان كۆرەش ئىرادىسى بىلەن ئىسلاھات قەدىمىنى تېزلىتىپ ، ئېچىۋېتىش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، شىنجاڭنىڭ گۈزەل كەلگۈسىنى تىرىشىپ يارىتىماقتا . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنى پەخىرلەندۈرىدۇ ۋە ھاياجانغا سالىدۇ . شۇڭا مەن «سۆيۈملۈك يۇرتۇم» دېگەن شىئىرىمدا مۇنداق دېگەنىدىم : «ئەي سۆيۈملۈك ماكانىم شىنجاڭ ، گۈزەل ئىقبال كۈتمەكتە سېنى . يېڭى كۈچ قوشتى ئىسلاھات ساڭا ، مەنسۇپتۇر ساڭا پارلاق كەلگۈسى .»

يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان ، مەن بەزى دۆلەتلەردە زىيارەتتە

بولۇش ، قېرىنداش ئۆلكە ، شەھەرلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ، چەت ئەل-
لىك دوستلار بىلەن ، شىاگگاگ ، ئاۋىن ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ۋە چەت
ئەلدىكى مۇھاجىر قېرىنداشلار بىلەن كۆرۈشۈش جەريانىدا شۇنى چوڭقۇر
ھېس قىلدىمكى ، باشقا جايلارنىڭ شىنجاڭنىڭ ھەر تەرەپلىمە ئەھۋالىغا
بولغان چۈشەنچىسى ناھايىتى كەمچىل ئىكەن . بۇ ھال شىنجاڭنىڭ
سىرتقا ئىشىكىنى يەنىمۇ ئېچىۋېتىش ، ئىسلاھات قەدىمىنى يەنىمۇ
تېزلىتىش ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى تېخىمۇ ياخشى ، تېخىمۇ تېز قەدەملەر
بىلەن يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈشتەك ئوبيېكتىپ تەلىپىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ .
شۇڭا ، مەن بىر كىتاب يېزىپ ، شىنجاڭنى باشقىلارغا تەشۋىق قىلىش ،
دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا شىنجاڭنىڭ ئۆتمۈشتىكى ، ھازىرقى ۋە يېقىنقى
مەزگىل ئىچىدىكى ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش ئويىغا كەلدىم . قېرىنداش
ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار ، شىاگگاگ ، ئاۋىن ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ۋە
ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى دوستلارغا شىنجاڭنى تېخىمۇ ياخشى
چۈشەندۈرۈش ، تونۇشتۇرۇش ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭ ۋە شىنجاڭدىكى ھەر
مىللەت خەلقى بىلەن بولغان دوستانە مۇناسىۋىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ،
يەنىمۇ ئۇنۇملۇك بولغان ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ئالاقىسى ۋە ھەمكارلىقنى
يولغا قويۇش مېنىڭلا ئارزۇيۇم بولۇپ قالماي ، بەلكى شىنجاڭدىكى ھەر
مىللەت خەلقىنىڭمۇ ئارزۇسى .

باغچام گۈل پەسلى ، باھارنىڭ ئۆزى ،
مېھمان بولغايسىز بۇ جايغا كېلىپ .
ھۇزۇر ئېپ كېتىڭ ئەزىز دوستلىرىم ،
كۆتىمەن قولۇمنى كۆكسۈمگە ئېلىپ .

دۇنياغا شىنجاڭنى تونۇتۇش ، شىنجاڭنى دۇنياغا يۇزلەندۈرۈش
مېنىڭ بۇ كىتابنى يېزىشتىكى ئاساسلىق مۇددىئايىم .

ئاپتوردىن
1993- يىل 7- ئاي

بىرىنچى باب
جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە تەبىئىي مەنزىرىسى

شىنجاڭ قەدىمكى زاماندا «غەربىي يۇرت» دەپ ئاتىلاتتى . شىنجاڭ
قەدىمدىن بۇيان ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ ،
ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي چېگرىسى ئىدى . ئۇ ئېلىمىزنىڭ مەمۇرىي خەرە-
تىسى ۋە جۇغراپىيىلىك خەرىتىسىدە ئىگىلىگەن ئورنىنىڭ چوڭلۇقى
بىلەنلا مەشھۇر بولۇپ قالماي ، بەلكى جۇغراپىيىلىك ئورنىنىڭ مۇھىملىقى
ۋە تەبىئىي مەنزىرىسىنىڭ ئۆزگىچىلىكى بىلەنمۇ كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ
قىلىپ كەلمەكتە .

1- پاراگراف جۇغراپىيىلىك ئورنى

يەر شارىدىكى ھەرقانداق بىر جاينىڭ ئالاھىدە بەلگىلەنگەن
جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە ئۆزىگە خاس جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكى
بولىدۇ . بۇ خىل جۇغراپىيىلىك ئورۇن ۋە جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىك ئۆز
نۆۋىتىدە رايونلارنىڭ ئىقتىسادىي ھەم ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا بىۋاستە
تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ،
جۇغراپىيىلىك ئورۇننى ۋە جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكنى چۈشىنىش ۋە
بىلىش — مەلۇم بىر رايوننى ئومۇمىيۈزلۈك چۈشىنىش ۋە بىلىشتە زۆرۈر
بولغان شەرت . شۇ ۋەجىدىن «سۆيۈملۈك يۇرتۇم شىنجاڭ» دېگەن بۇ
كىتابتا ئالدى بىلەن شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىنى

تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن .

شەيئىلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئوبرازلىق تەسۋىرلەشكە ماھىر بەزى دوستلار ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز زېمىنىنىڭ تەبىئي ھالىتىنى تەسۋىرلەپ كېلىپ ، ۋەتىنىمىزنى دۇنيانىڭ شەرقىدە كۆكرىكىنى كېرىپ ، كۇنچىقىش تەرەپكە بويىنىنى سوزۇپ ، ئىنسانلارغا تاڭدىن خەۋەر بېرىۋاتقان خورازغا ، ۋەتىنىمىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنى بولغان شىنجاڭنى شۇ خورازنىڭ ئېگىز كۆتۇرۇلگەن قۇيرۇقىغا ئوخشىتىدۇ . بۇ خىل ئوخشىتىش مېنىڭچە تولىمۇ جايىدا بولغان . چۇنكى ئۇنىڭدا ئېلىمىزنىڭ تەبىئي يەر شەكلى ، جۇغراپىيىلىك ئورنى ھەمدە ئىنسانلار مەدەنىيىتىنى يارىتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش جەھەتتە ئىگىلىگەن ئورنىنىڭ مۇھىملىقى ئوبرازلىق ، چوڭقۇر تەسۋىرلەنگەن ، شۇنداقلا شىنجاڭنىڭ جۇڭخۇا ئېلىنىڭ گۈزەل تاغۇ دەريالىرى بىلەن ئاساسي جەھەتتىن ئوخشىشىپ كېتىدىغان جۇغراپىيىلىك ئورنى جانلىق چۈشەندۇرۇلگەن ، شىنجاڭنىڭ ۋەتىنىمىزگە بېقىنىپ ، ۋەتىنىمىز بىلەن قان بىلەن گۆشتەك ئۆزئارا باغلانغان ئىچكى مۇناسىۋىتى دەل جايىدا كۆرسىتىلگەن .

يۇقىرىدا دېيىلگەنلەر شىنجاڭنىڭ جۇڭگو خەرىتىسىدىكى جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن قىسقىچە چۈشەنچىدىن ئىبارەت ، خالاس . مۇبادا شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىنى يەر شارىدىكى جۇغراپىيىلىك كونۇردىناتلارنىڭ كەڭلىكى ۋە ئۇزۇنلۇقى بويىچە تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تەكشۈرىدىغان بولساق ، ئۇ ھالدا شىنجاڭنىڭ يەر شارىدىكى ۋەتىنىمىز خەرىتىسىدىكى توغرا بولغان جۇغراپىيىلىك ئورنىنى ، ۋەتىنىمىز جۇغراپىيىسىدە ۋە دۇنيا جۇغراپىيىسىدە ئىگىلىگەن ئورنىنىڭ مۇھىملىقىنى ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئېلىمىزنىڭ خەلقئارالىق ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ۋە كىشىلەرنىڭ باردى - كەلدىسىنى راۋاجلاندۇرۇش ھەم كۆچەيتىشتە ئالاھىدە بولغان زېمىن ئەۋزەللىكىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىۋالالايمىز .

يەر شارى يۈزىنىڭ ئۆزۇنلۇقى ۋە كەڭلىكىنىڭ ئومۇمىي دائىرىسىدىن قارىغاندا ، شىنجاڭ ئاساسي جەھەتتىن شەرقىي مېرىدىئان-

نىڭ ئوتتۇرا ئۇزۇنلۇقىغا ۋە شەرقىي يېرىم شار شىمالي پارالىلىنىڭ ئوتتۇرا كەڭلىكىگە جايلاشقان . كونكرېت ئېيتقاندا ، شەرقىي مېرىدىئان 86° سىزىقى شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ شىنجاڭنى ئۇزۇنىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ ، ئاساسي جەھەتتىن شەرق ۋە غەرب ئىككى قىسمىغا ، شەرقىي يېرىم شار شىمالىي پارالىلنىڭ 42° سىزىقى غەربتىن شەرققە قاراپ شىنجاڭنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ ، ئاساسي جەھەتتىن جەنۇب ۋە شىمال ئىككى قىسمىغا بۆلۈپ تۇرىدۇ . ئاسىيا ۋە ياۋروپا جايلاشقان شەرقىي يېرىم شار خەرىتىسىدىن قارىغاندا ، شەرقتە ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ شەرقىي ئۇچىدىكى كامچاتكا يېرىم ئارىلىدىن غەربتە ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكى ربىرىيە يېرىم ئارىلىغىچە ، جەنۇبتا ئاسىيانىڭ سوماترا ۋە كالىمانتان يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدىن ياۋروپادىكى سىپتى بېرگەن تاقىم ئارالىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا شىنجاڭنىڭ مەركىزىي بەلباغدا تۇرغانلىقىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇ . شۇڭلاشقا ، شىنجاڭ ئەزەلدىن «ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزى » ياكى « ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ كىندىكى » دېگەن گۈزەل نام بىلەن ئاتىلىپ كەلدى . شىنجاڭ دۇنيا جۇغراپىيىسىدە ئاشۇنداق ئالاھىدە ئەۋزەل ئورۇنغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ، تارىختا شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ئالەمگە مەشھۇر « يىپەك يولى » نىڭ مۇھىم تۇگۈنى بولغان ؛ ھازىر بولسا ، شەرقىي دېڭىز قىرغىقىدىكى لىيەنيۈنگاڭ پورتىنى غەربىي ياۋروپادىكى گوللاندىيىنىڭ ئامستېردام تۆمۈر يولى بىلەن باغلاپ ، ئىككى چوڭ قىتئەنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدىغان ئىككىنچى « ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقى كۆۋرۈكى » بولۇش سۈپتى بىلەن ئېلىمىزنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيا ۋە ياۋروپا قىتئەسى بىلەن ئۆزئارا باردى - كەلدى قىلىدىغان قۇرۇقلۇقتىكى ئۇدۇل يولى بولۇپ قالدى . شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن قارىغاندا ، ئۇ ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئورنى شەرقىي مېرىدىئان 73° 40′ - 96°23′ ، شىمالىي پارالىل 34° 25′ - 49° 10′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . دۆلىتىمىزنىڭ ئۆلكە دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىگىلىگەن

كەڭلىك ۋە ئۇزۇنلۇق دائىرىسى ھەممىدىن چوڭ ، يەر مەيدانى 1 مىليون 660 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپ بولۇپ ، پۈتۈن مەملىكەت ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ ئالتىدىن بىرىنى تەشكىل قىلىدۇ . يەر مەيدانىنىڭ چوڭ-لۇقى جەھەتتە ، شىنجاڭ مەملىكىتىمىز ئىچىدىكى ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئالدىدا تۇرۇپلا قالماستىن ، بەلكى دۇنيادىكى ھەر-قايسى دۆلەت ۋە رايونلارغا سېلىشتۇرغاندىمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ . نۆۋەتتە ، دۇنيادىكى 200 دىن ئارتۇق دۆلەت ۋە رايون ئىچىدە پەقەت 14 دۆلەتنىڭلا يەر مەيدانى شىنجاڭدىن چوڭ ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى شىنجاڭغا يەتمەيدۇ . بۇگۈنكى كۈندە ئىگىلىكى بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان غەربىتكى يەتتە دۆلەت ئىچىدىكى ئەنگلىيە ، فرانسىيە ، گېرمانىيە ، ئىتالىيە ۋە ياپونىيەنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمىنى قوشقاندا شىنجاڭدىن 180 مىڭ كۋادرات كىلومېترلا چوڭ كېلىدۇ . ئەگەر بۇ دۆلەتلەرنى ئايرىم - ئايرىم ھېسابلىغاندا ، شىنجاڭنىڭ يەر كۆلىمى ئەنگلىيەنىڭ ئالتە ھەسسىسگە ، ئىتالىيەنىڭ بەش ھەسسىسگە ، گېرمانىيە ۋە ياپونىيەنىڭ تۆت يېرىم ھەسسىسگە ، فرانسىيەنىڭ ئۈچ ھەسسىسگە توغرا كېلىدۇ .

شىنجاڭ دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي شىمالىغا ، ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان . دۆلەت ئىچىدىن قارىغاندا ، شەرقتە گەنسۇ ، چىڭخەي بىلەن ، جەنۇبتا شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ . دۆلەت سىرتىدىن قارىغاندا ، شەرقىي شىمالى ، شىمال ، غەرب ۋە غەربىي جەنۇب تەرەپلەردە ئايرىم - ئايرىم ھالدا موڭغۇلىيە ، روسىيە ، قازاقىستان ، قىرغىزىستان ، تاجىكىستان ، ئافغانىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ، شۇنداقلا پاكىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ۋە ھىندىستان بىلەن چېگرىلىنىپ تۇرىدۇ . شىنجاڭنىڭ قوشنا دۆلەتلەر بىلەن بولغان چېگرا سىزىقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5400 كىلومېتر ئەتراپىدا بولۇپ ، ئىلىمىزنىڭ قوشنا دۆلەت ۋە رايونلار بىلەن بولغان چېگرا سىزىقى ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنىڭ تەخمىنەن تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدۇ .

شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ئىلىمىزنىڭ 9 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېترلىق گۈزەل تاغۇ دەريالىرى ئىچىدە ئىنتايىن مۇھىم

ئورۇن تۇتىدۇ . ئۇ ھەم ئىلىمىزنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇلۇسىنىڭ گۈھەر زېمىن ، ھەم ئىلىمىزنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيا ، غەربىي جەنۇبىي ئاسىيا ، ياۋروپا ۋە ئافرىقىغا بارىدىغان قۇرۇقلۇقتىكى مۇھىم ئۆتكىلى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، شىنجاڭنىڭ ستراتېگىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇھىم بولغانلىقتىن ، قەدىمدىن بۇيان شىنجاڭ ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنىڭ غەر-بىي شىمال بوسۇغىسى بولۇپ كەلدى .

2 - پاراگراف تەبىئىي مەنزىرىسى

تەبىئەت شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك قىياپىتىنى كۆپ خىللاشتۇرغان ۋە ئۇنىڭغا ئالاھىدە خۇسۇسىيەت ئاتا قىلغان . شۇڭا ئۇ گۈزەل جۇڭخۇا ئىلىمىنىڭ رايونلار جۇغراپىيىسىدىكى ئۆزگىچىلىكى بىلەن كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ .

شىنجاڭنىڭ تەبىئىي قىياپىتى ، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىل-دۇرۇش شارائىتى ۋە ئالاھىدىلىكىنى تەبىئىي جۇغراپىيە ۋە ئىقتىسادىي جۇغراپىيىدىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتىن بىرقەدەر چوڭقۇر ۋە سىستېما-لىق كۆزىتىدىغان بولساق ، يىل بويى قار - مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان تاغ تىزمىلىرى ، چەكسىز كەتكەن مۇرەككەپ يەر تۈزۈلۈشى ، يېشىللىققا پۇركەلگەن يايلاقلار ، قويۇق ئورمانلىقلار ، مەۋج ئۇرۇپ ئۆركەشلەپ ئې-قىۋاتقان دەريالار ، سان - ساناقسىز سۇپسۈزۈك كۆللەر ، كۆپكۆك مۇزلۇقلار ، توختىماي ئېقىپ تۇرىدىغان يەر ئاستى سۇلىرى ، تاغ - دالالارنى قاپلىغان جانلىق مەۋجۇداتلار ، كۆمۈلۈپ ياتقان مول مىنېرال بايلىقلار ، چېكى يوق قۇملۇقلار ، ئەۋزەللىككە ئىگە نۇر - ئىسسىقلىق بايـ-لىقى ، مەملىكىتىمىز ئىچىدىكى ئەڭ ئىسسىق ، ئەڭ سوغۇق ھاۋا كىلىماتى ، باشقا جايلاردا ئاز كۆرۈلىدىغان شامال قۇۋۋىتى ، گۈل - گىياھلار ، ئەتىۋارلىق قۇشلار ۋە ھايۋانلارنىڭ شىنجاڭغا مۆجىزىدەك جەم بولغانلىقى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش مەنزىرىلەر كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولىدۇ . شىنجاڭ بۇ مەنزىرىلىرى بىلەن ئىلىمىزنىڭ تەبىئىي بايلىقى ئىچىدىكى بىر «ئەڭـ

گۇشتەر» ، سوتسيالستىك قۇرۇلۇش سەھنىمزدىكى بىر پارچە گۆھەر زېمىن ، شۇنداقلا مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى سايامەتچىلەر ، ئالىملار ، تەكشۈرگۈچىلەر ، قار ـ مۇز تېيىلىش تەنھەرىكەتچىلىرى تەلپۈنىدىغان گۈزەل جاي بولۇپ كەلمەكتە . شىنجاڭ ئۇزاق دەۋرلەردىن بۇيان ، ئۆزگىچە رەڭدار مەنزىرىسى بىلەن سان ـ ساناقسىز يازغۇچى ، شائىر ، رەسسامنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىنى ھەددى ـ ھېسابسىز ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئېتىپ كەلدى . ھازىرقى سوتسيالستىك شىنجاڭ سوتسيالىزم قۇرغۇچىلار ئۇلۇغۋار پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ۋە تالانتىنى نامايەندە قىلىپ ، ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن بەخت ـ سائادەت يارىتىدىغان سورۇنغا ، ھەر مىللەت ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلىرى شىنجاڭ ـ نىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكى ۋە رايون ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلىدىغان ئىلھام مەنبەسىگە ئايلىنىپ قالدى .

يۇقىرىقىلار شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك قىياپىتى جەھەتتىكى ئو ـ مۇمىي چۈشەنچىدىن ئىبارەت ، خالاس . مۇبادا شىنجاڭنى ھەر جەھەتتىن تېخىمۇ ئىنچىكە كۆزىتىدىغان بولساق ، شىنجاڭنىڭ كۆزنى قاماشتۇرىدى ـ غان ستېرېئولۇق مەنزىرىسى تېخىمۇ روشەن نامايان بولىدۇ .

ئالاھىدە يەر شەكلى ۋە ھەيۋەتلىك تاغ ـ دەريالار

مەملىكىتىمىز چېگرا رايونلىرىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى ئومۇمەن غەرب تەرىپى ئېگىز ، شەرق تەرىپى پەس بولۇپ ، غەربتىن شەرققە قاراپ پەس ـ لەپ بارىدۇ . ئۇنى دېڭىز يۈزىدىن 8882 مېتر ئېگىز بولغان جۇمۇلاڭما چوققىسىدىن تارتىپ دېڭىز يۈزىدىن 200 مېترچە ئېگىز ياكى پەس بولغان دېڭىز بويلىرىدىكى تۈزلەڭلىكلەرگىچە ئاساسەن ئۈچ پەلەمپەيگە ئايرىشقا بولىدۇ : غەربىي جەنۇب تەرەپتىكى دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 4000 مېتردىن يۇقىرى بولغان چىڭخەي ـ شىزاڭ ئېگىزلىكى بىرىنچى پە ـ لەمپەي ؛ دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1000 مېتردىن 2000 مېترغىچە بولغان چىڭخەي ـ شىزاڭ ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىي شىمالدىكى ئېگىزلىك ۋە ئويمانلىقلار ئىككىنچى پەلەمپەي ؛ دېڭىز يۈزىدىن 500 مېتر

ئېگىز بولغان ئېدىرلىق ۋە تۈزلەڭلىكلەر ئۈچىنچى پەلەمپەي بولۇپ شە ـ كىللەنگەن . شىنجاڭنىڭ نۇرغۇن جايلىرى دېڭىز يۈزىدىن 1000 ـــ 3000 مېتر ئېتراپىدا ئېگىز بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئاساسىي جەھەتتىن ئىككىنچى پەلەمپەي دائىرىسىگە كىرىدۇ .

لېكىن شىنجاڭ ھەرگىز تېپىك ئىككىنچى پەلەمپەي رايونى ئەمەس ، ئۇ ھەم ئىككىنچى پەلەمپەي ، ھەم ئەڭ تۆۋەن پەلەمپەي ئالامەت ـ لىرىگە ئىگە ئالاھىدە يەر شەكلى بولۇپ شەكىللەنگەن . دۇنيا بويىچە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان دېڭىز يۈزىدىن 8611 مېتر ئېگىز بولغان چوگىرى چوققىسى شىنجاڭنىڭ غەربىي جەنۇب چېگرىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . شىنجاڭنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا جايلاشقان قارا قۇرۇم تېغى ، كۇئېنلۇن تېغى ، ئالتۇنتاغ ۋە ئالتاي تېغى سىستېمىسىدىكى تاغ تىزمىلـ ـرىدا ھەمدە شىنجاڭنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان تيانشان تاغلىرىدا دېڭىز يۈزىدىن 4000 ـــ 8000 مېتر ئېگىز بولغان چوققىلار خۇددى شاھـ ـمات ئۇرۇقدەك يېيىلىپ قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . تەبىئەت دۇنياسىدىكى بۇ خىل ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەر شىنجاڭنىڭ بۇلۇتقا تاقاشقان ھەيۋەتلىك مەنزىرىسىنى ھەمدە دېڭىز يۈزىدىن ھېسابلانغان ئېگىزلىك جەھەتتە ئوت ـ تۇرا تۈزلەڭلىك رايونى ۋە دېڭىز بويى رايونلىرى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان بىپايان كەڭ زېمىننى بارلىققا كەلتۈرگەن . تيانشاننىڭ جە ـ نۇبى ۋە شىمالىدىكى تارىم ئويمانلىقى بىلەن جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 910 مىڭ كۋادرات كىلومېتر بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ . بۇ ئىككى ئويمانلىقنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 1000 مېتر ئېتراپىدا بولۇپ ، نۇرغۇن جايلىرى دېڭىز يۈزىدىن خېلىلا تۆۋەن . جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى پەقەت 500 مېترچە كېلىدۇ . تېخىمۇ ئالاھىدە بولغىنى تۇرپان ئويمانلىقى ، ئۇ دېڭىز يۈزىدىن 5445 مېتر ئېگىز بولغان بوغدا چوققىسىدىن بىراقلا تۆۋەنلەپ ، دېڭىز يۈـ ـزىدىن 154 مېتر تۆۋەن بولغان ئويمانلىقىنى ھاسىل قىلغان . ئۇ مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ تۆۋەن جاي بولۇپلا قالماستىن ، يەر شارىدىمۇ

ئۆلۈك دېڭىزدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ئويمانلىق . ئېگىز - پەسلىك جەھەتتە كەسكىن پەرقلىنىدىغان مۇشۇنداق يەر شارائىتى شۇنـ جاڭنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىدىن ئەڭ تۆۋەن ئايدىڭكۆلگىچە بولغان ، مۇتلەق ئېگىز - پەسلىك پەرقى 8765 مېتر كېلىدىغان يەر تۈزۈ- لۈشىنى شەكىللەندۈرگەن . بۇ خىل ئەھۋال مەملىكىتىمىزدە مۇتلەق تېپىلمايلا قالماي ، دۇنيادىمۇ كەمدىن كەم ئۇچرايدۇ . شۇڭلاشقا ، شۇنـ جاڭنى ئېلىمىزنىڭ كەڭ زېمىنىدا ئۇچ پەلەمپەينىك ئالاھىدىلىكى مۇجەسسەملەشكەن جاي دېگىلى بولۇپلا قالماي ، بەلكى ئىنتايىن مۇرەكـ كەپ ، ئاجايىپ گۈزەل ، خىلمۇ خىل ھەيۋەتلىك مەنزىرىلەر شەكىللەنگەن جاي دېيىشكىمۇ بولىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۇغراپىيىلىك قىياپىتىنىڭ ئۆزگىچىلىكى يەر شارائىتىنىڭ باشقا جايلارغا ئوخشىماسلىقىدىلا ئەمەس ، بەلكى رايون قۇرۇلمىسىنىڭ ئۆزگىچىلىككە ئىگە ئىكەنلىكىدىمۇ ئىپادىلىنىدۇ . شىنجاڭنىڭ تاغ - دەريالىرى ۋە يەر يۈزىنىڭ تەبىئي تۈزۈلۈشى شىمالدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئالتاي تېغى ، شىنجاڭنى غەربتىن شەرققە كېسىپ ئۆتىدىغان تيانشان تېغى ، جەنۇبقا جايلاشقان قاراقۇرۇم تېغى ، كوئىنـ لۇن تېغى ۋە ئالتۇنتاغلاردىن تەركىب تاپقان . قاراقۇرۇم تېغى بىلەن تيانشان تېغىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تارىم ئويمانلىقى بار ، ئالتاي تېغى بىلەن تيانشان تېغىنىڭ ئوتتۇرىسىدا جۇڭغار ئويمانلىقى بار .

مۇرەككەپ گېئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشلەر ، مول قېزىلما بايلىقلار

تارىخىي گېئولوگلارنىڭ تەتقىق قىلىپ ئىسپاتلىشىچە ، بۇنىڭدىن 500 مىليون يىل ئىلگىرى ھازىرقى شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ كەڭ زېمىن ئەسلىدە ھەممە يېرىنى سۇ بېسىپ كەتكەن ، كۆز يەتكۈسىز دېڭىز - ئوكـ يان ئىدى . ھازىرقى جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن تارىم ئويمانلىقى ئاشۇ چاغلاردا سۇ يۈزىدىن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئارال ئىدى . سۇ ۋە قۇرۇقلۇقتا ئىگە ، سۇ ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان بۇ جاي قەدىمدىن ھازىرغىچە ،

ئۆتمۈشتىن يېقىنقى زامانغىچە ، كەڭ تەبىئەتنىڭ قايتا - قايتا ئۆزگىرىشى ۋە رۇقلۇقلارنى بەرپا قىلىش پائالىيىتىگە ھەمراھ بولۇپ ، گاھ ئاستا ، گاھ كەسكىن ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈرگەن ھەمدە شۇ جەريانىدا ئۆزگـ رىمەك جۇغراپىيىلىك قىياپىتى ۋە گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسىنى قايتا - قايتا ئۆزگەرتىپ كەلگەن . ئىسپاتلىنىشىچە ، بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى 300 مىليون يىللاردىن 50 مىليون يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا ، ھازىرقى شىنجاڭ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلاردا نۇرغۇن قېتىم يەر تەۋرەش ، يەر يېرىلىش ۋە يانار تاغلار پارتلاش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، شىنجاڭنىڭ يەر شەكلىدە زور ئۆزگىرىش ھاسىل بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك قىياپىتى پۈـ تۈنلەي ئۆزگەرگەن . كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا ، تاغلارنىڭ يەر يۈزىدىن كۆتۈرۈلۈشى ، قۇرۇقلۇقنىڭ كەڭ دائىرىدە پەيدا بولۇشى ، دېڭىز - ئوكـ يانلارنىڭ قۇرۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە ، شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئاجايىپ - غارايىپ تاغ - دەريالار مەنزىرىسى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللىنىپ بولغان .

تەبىئەت دۇنياسىدىكى تاغ ۋە قۇرۇقلۇقلارنىڭ قايتا - قايتا پەيدا بولۇش ھەرىكىتى شىنجاڭنىڭ تەبىئي قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپلا قالماستىن ، شىنجاڭغا مول بايلىق ئېلىپ كەلگەن . چۈنكى نۇرغۇن قېتىملىق يەر تەۋرەش ۋە يانار تاغلار پارتلاش ۋەقەسى جەريانىدا ، بۇ كەڭ زېمىنىدىكى سۇ ۋە قۇرۇقلۇقتىكى بارلىق جىسىملار تىنىپ ، يەر ئاستىغا كۆمۈلۈپ ، يەر پوستىنىڭ ئۈزۈن مۇددەتلىك ئىچكى ۋە سىرتقى زور بېسىمى ئاستىدا چۆكمە تاش قاتلىمى بولۇپ شەكىللەنگەن . بۇنىڭ ئىچىدىكى تاشقا ئايلانغان جىسىملار ئىچىدە تۇرلۇك قاتتىق جىسىم ، گاز جىسىم ھالىتـ دىكى مىنېرالار بار . بۇ خىل تاش قاتلاملىرىنىڭ كۆپىنچىسى سۇدا بارلىققا كەلگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇلار چۆكۈندى جىسىملار دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، شىنجاڭ ئەسلىدە بىپايان دېڭىز - ئوكيان بولغاچقا ، قېزىلما بايلىقلار مول ، تۇرى كۆپ بولۇپ ، شىنجاڭ مەملىكەت بويىچە ئاز ئۇچرايدىغان قېزىلما بايلىقى مول رايونلاردىن بولۇپ قالغان .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قېزىلما بايلىقلىرى تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە

ئالاهىدىلىككە ئىگە : بىرىنچى ، مىنېرال تۇرلىرى ئىنتايىن كۆپ . ماتېرىيالالارغا قارىغاندا ، ھازىرغا قەدەر دۇنيادا بايقالغان قېزىلما بايلىق 200 خىلىغىمۇ يەتمەيدىكەن ، بىزنىڭ شىنجاڭدا بولسا 124 خىلى تېپىلدى . ئىككىنچى ، مىنېرال تۇرلىرى بىرقەدەر تولۇق . ئاپتونوم رايونىمىزدا تېپىلغان مىنېراللارنى مېتال ۋە غەيرىي مېتال دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ . مېتاللار ئىچىدە قارامېتال ۋە باشقا مېتاللارمۇ ، قىممەتلىك مېتاللار ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللارمۇ بار . غەيرىي مېتاللار ئىچىدە ئېنېرگىيە خام ئەشيالىرى ۋە بىناكارلىق ماتېرىياللىرى بار ؛ خىمىيە سانائىتى خام ئەشياسىدىن تارتىپ ، قاشتېشى ، خروستال ۋە تۇرلۈك قىممەتلىك تاشلارغىچە جاھاندا بار بولغان قېزىلما بايلىقلارنىڭ ھەممىسىنى شىنجاڭدا بار دېيىشكە بولىدۇ . ئۇچىنچى ، قېزىلما بايلىقلار مول ، سۇپىتى ياخشى . شىنجاڭدا نېفىت ، كۆمۈر ، تۇز ، رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال ، قاشتېشى ، گۆھەر قاتارلىقلار مول بولۇپ ، بۇلارنىڭ سۇپىتى مەملىكەت بويىچە داڭلىق ، بولۇپمۇ قارامېتالنىڭ سۇپىتى ئالاھىدە ياخشى . ھازىر دۇنيادا تۆمۈر رۇدىسىدىكى تۆمۈر مىقدارى 45% كە يەتكەن كانلار باي كان ھېسابلىنىدۇ ، لېكىن شىنجاڭدا تېپىلغان 600 نەچچە ئورۇندىكى كاننىڭ ئېنىقلانغان زاپىسى ئىچىدە 50% تىن كۆپرەكىنىڭ تۆمۈر مىقدارى 45% تىن يۇقىرى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇچ ئورۇندىكى كاننىڭ تۆمۈر مىقدارى 50% تىن ، بەزىلىرىنىڭ 60% تىن يۇقىرى . تۆتىنچى ، ھەر خىل قېزىلمىلار كەڭ تارقالغان . شىنجاڭدىكى ئالتاي تېغى ، تېيانشان تېغى ، قاراقۇرۇم تېغى ، كۇنلۇن تېغى ، ئالتۇنتاغ قاتارلىق تاغلارنىڭ ھەممىسىدە قىممەتلىك تاشلار بار ، جۇڭغار ئويمانلىقى ، تارىم ئويمانلىقى ، تۇرپان ئويمانلىقى قاتارلىق جايلارنىڭ ھەممىسىدە نېفىت ۋە تەبىئىي گاز بار . شىنجاڭ بويىچە 64 ناھىيە (شەھەر) دە كۆمۈر قاتلىمى ، 59 ناھىيە (شەھەر) دە ئالتۇن كېنى بار . كەڭ تەبىئەتنىڭ مۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشى شىنجاڭدا تۈرلىرى بىرقەدەر تولۇق ، جايلىشىشى مۇۋاپىق بولغان سانائەت سىستېمىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشنى زۆرۈر شەرتلەر بىلەن تەمىنلەيدۇ .

ھەيۋەتلىك تاغلار ، قاتتىق سۇ ئامبارلىرى

مەملىكىتىمىزدە قەدىمكى زامانداﻻ سۇڭلىڭ دەپ ئاتالغان پامىر ئېگىزلىكىنى ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى «تاغلار بوۋىسى» دېيىشكە بولىدۇ . ئۇ خۇددى ئادەمنىڭ ئومۇرتقىسىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇنى مەركەز قىلغان تاغلار ھەر تەرەپكە يېيىلىپ ، نۇرغۇنلىغان كەڭ تاغ - ئېدىرلارنى شەكىللەندۈرۈپ ، ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ ئاساسىي گەۋدە سۆڭىكى ، ئۇنىڭ چوققىسى بولسا پۈتكۈل ئاسىيا قىتئەسىدىكى تاغلارنىڭ ئەڭ يۇقىرى نۇقتىسى بولۇپ قالغان .

مەملىكىتىمىزنىڭ شىنجاڭ تەۋەسىدە ، پامىر ئېگىزلىكىدىن باشلىنىپ ، غەربىي جەنۇبقا سوزۇلغان قاراقۇرۇم تېغى ، كۇنلۇن تېغى ، ئالتۇنتاغ ، شەرققە سوزۇلغان تېيانشان تېغى ، شىمالىي تەرەپكە جايلاشقان ئالتاي تېغى بار . بۇ تاغ تىزمىلرىنىڭ مەنزىرىسى ئۆزگىچە بولۇپ ، ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . ئالتاي تېغى قاتمۇ قات ئۇزۇك تاغلاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 2500 — 3500 مېتر كېلىدۇ ، كۈيتۇن چوققىسىنىڭ (دوستلۇق چوققىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئەڭ ئېگىز يېرى دېڭىز يۈزىدىن 4374 مېتر كېلىدۇ . لېكىن ئەلمىساقتىن بۇيان «قارلىق تاغ» دەپ ئاتىلىپ ، شىنجاڭنىڭ سىمۋولى بولۇپ كەلگەن تېيانشان تېغىنىڭ مەنزىرىسى ئالتاي تېغىنىڭكىگە ھەرگىز ئوخشىمايدۇ . ئۇ پامىر ئېگىزلىكىدىن باشلىنىپ ، غەربتىن شەرققە قاراپ شىنجاڭنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ ، گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ غەربىي قىسمىغا كىرىپ كېتىدۇ ، ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2500 كىلومېتر ، ئېگىزلىكى ئالتاي تېغىدىن 1000 مېتر چە ئېگىز ، كۆپىنچە يەرلىرىنىڭ ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 3500 — 4500 مېتر ئېگىز . ئەڭ ئېگىز چوققىسى ئۇنىڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان تۆمۈر چوققىسى بولۇپ ، دېڭىز يۈزىدىن 7443.8 مېتر ئېگىز . ئەگەر ئۇنى ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 5445 مېتر كېلىدىغان بوغدا چوققىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ قارايدىغان بولساق ، تېيانشان تېغى ئېگىز تۆگىنىڭ لوككىسىدەك شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇ-

ربدۇ . قاراقۇرۇم تېغى ، كوئىنلۇن تېغى ۋە ئالتۇنتاغنىڭ مەنزىرىسى تېخىمۇ باشقىچە . ئۇلار پامىر ئېگىزلىكىدىن باشلىنىپ ئالدى بىلەن شەرقىي جەنۇب تەرەپكە ، ئاندىن بۇرۇلۇپ ئۇدۇل شەرققە سوزۇلغان پېتى پاكىستان بىلەن ھىندىستان كونترولىدىكى كەشمىرنىڭ بىر بۆلەك چېگرىسىنى ھەمدە شىنجاڭ بىلەن شىزاڭ ، چىڭخەي ، گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ پاسىلىنى بويلاپ ئىچكىرىلەپ كىرىپ ، ئالتۇنتاغ ۋە چىلىيەنشەن تېغى بىلەن تۇتىشىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، ئالتۇنتاغ ئېگىزلىك جەھەتتە تېيانشان تېغى بىلەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، قاراقۇرۇم تېغى بىلەن كوئىنلۇن تېغى بولسا تېيانشان تېغىدىن خېلىلا ئېگىز بولۇپ ، بۇلارنىڭ ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى دېگىز يۈزىدىن 6000 مېتر چە كېلىدۇ . بۇ ئۇچ تاغنىڭ ئۆزۈنلۇقىنى قوشقاندا ، تېيانشان تېغىدىن خېلىلا ئۇزۇن ، پەقەت قاراقۇرۇم تېغى بىلەن كوئىنلۇن تېغىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كوئىنلۇن تاغ سىستېمىسىنىڭ ئۆزۈنلۇقىلا 2900 كىلومېتردىن ئاشىدۇ ، بۇنى شىنجاڭدىكى تاغلارنىڭ سەركىسى دېيىشكە بولىدۇ . بۇ ئۇچ تاغدىكى ئېگىزلىكى دېگىز يۈزىدىن 7000 ـ 8000 مېتر كېلىدىغان چوققىلار پەلەككە تاقاشقان بۇلۇتلار ئارىسىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ ، بۇ ھال شىنجاڭنىڭ تاغلىرىنى ھەيۋەتلىك تۇسكە كىرگۈزگەن .

بۇ تاغلاردا قىممەتلىك قېزىلما بايلىقلار ئىنتايىن مول بولۇش بىلەن تەڭ ، ئۇزۇلمەي ئېقىپ تۇرىدىغان سۇزۇك سۇلار بىلەن تەمىن ئېتىدىغان «قاتتىق سۇ ئامبارلىرى» مۇ بار . بۇ قۇرغاقچىلىق بولۇپ تۇرىدىغان ، يامغۇر ئاز ياغىدىغان شىنجاڭ ئۇچۇن بىباھا گۆھەر ھېسابلىنىدۇ . بۇلارنىڭ ھەممىسى تاغلاردىكى قار سىزىقى ئۇستىگە جايلاشقان . شىنجاڭدىكى تاغلارنىڭ پارالليللار ئارا جايلىشىشى ئوخشاش بولمىغاچقا ، قار سىزىقلىرىنىڭ دېگىز يۈزى بىلەن ئېگىزلىكىمۇ ئوخشاش ئەمەس . جەنۇب تەرەپتىكى تاغلاردا ئاساسەن 4000 مېتر ئېگىزلىكتە ، شىمال تەرەپتىكى تاغلاردا 3000 مېتر ئېگىزلىكتە ، ئوتتۇرىدىكى تېيانشان تېغىدا بولسا يۇقىرىقى ئىككى تاغنىڭ ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكىدە قار سىزىقى شەكىللەنگەن . بۇ يەردە دېيىلۈاتقان قار سىزىقى قار ئېرىمەيدىغان رايونلارنىڭ

ئەڭ تۆۋەن پاسىلىدۇر . قار سىزىقى ئۇستىدىكى يىل بويى يېغىلغان قارلار ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قارلىق دالا ، مۇزلۇق تاغلارنى ھاسىل قىلغان . بۇلار مەيلى زېمىستان قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇق كۈنلىرىدە بولسۇن ياكى يازنىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرىدە بولسۇن ، كۈمۈشتىن لىباس كىيىپ ، كۆزنى چاقنىتىپ پارقىراپ تۇرىدۇ . تەكشۈرۈشكە قارىغاندا ، تېيانشان تېغى بىلەن ساۋۇر تېغىنىڭ جەنۇبى ھەم شىمالىدا ، ئالتاي تېغىنىڭ جەنۇبى ، قاراقۇرۇم ۋە كوئىنلۇن تېغىنىڭ شىمالى ۋە پامىر ئېگىزلىكىنىڭ دۆلىتىمىز تەرىپىدە بولغان قىسمىدا ناھايىتى زىچ جايلىشىپ ، نۇرغۇن جايلىرى كەڭ دائىرىدە ئۆزئارا تۇتىشىپ كەتكەن مۇزلۇقلاردا زور مىقداردا سۇ بايلىقى ساقلانماقتا . بۇ سۇ بايلىقى مۇز ھالىتىدە بولغاچقا «قاتتىق سۇ ئامبىرى» دەپ ئاتالغان . بىر تەرەپتىن چىقىپ تۇرسا بىر تەرەپتىن يېغىلىپ تۇرىدىغان بۇنداق «قاتتىق سۇ ئامبىرى» ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تەبىئىي دەريالار ، سۇنئىي دەريالار ، كۆللەر ۋە يەر ئاستى سۇلىرىنىڭ مەنبەسى ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ جان تومۇرى ھەمدە ئاپتونوم رايونىمىزدا ئومۇمىي خاراكتېردىكى چوڭ قۇرغاقچىلىق ياكى چوڭ سۇ ئاپىتىنىڭ يۈز بەرمەسلىكىدىكى ئاساسىي سەۋەب . مىڭلىغان يىللاردىن بۇيان ، يۇقىرى قىدەك چوڭ ـ كىچىك مۇزلۇقلاردىن سۇپسۇزۇك سۇلار كەڭ دالالارغا ئېقىپ كىرىپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ، سۇ ۋە قۇرۇقلۇقتىكى بارلىق جانلىقلارنىڭ ھاجىتىدىن چىقىپ كەلدى . ھازىر سوتسىيالىستىك يېزا ئىگىلىك ۋە سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىمۇ يېتەرلىك سۇ بىلەن تەمىنلەپ كېلىۋاتىدۇ .

تەرەپ ـ تەرەپكە ئېقىپ تۇرغان دەريالار ۋە سۇپىسۇزۇك كۆللەر

شىنجاڭ گەرچە ئىچكى قۇرۇقلۇقتىكى تىپىك قۇرغاقچىلىق رايونى بولسىمۇ ، لېكىن بەزى كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىدەك ئۇنچىۋالا قۇرغاق ۋە قاقاس ـ چۆل جاي ئەمەس . ئەكسىچە شىنجاڭنىڭ بۇ كەڭ زېمىنىدا ، تەرەپ ـ تەرەپكە ئۆركەشلەپ ئېقىپ تۇرغان نۇرغۇن دەريالار ، سانسىزلىغان

سۇپىسۇزۇك گۈزەل كۆللەر ، زاپىسى خېلىلا كۆپ بولغان يەر ئاستى سۇلىرى ۋە زور يوشۇرۇن كۆچكە ئىگە قارلىق دالالار ، مۇزلۇق تاغلار بولغاندىن سىرت ، يەنە سۇ بىلەن ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك كۆركەم مەنزىرىلەر بار.

شىنجاڭدا 570 تىن كۆپرەك چوڭ - كىچىك دەريا بار . بۇلار خۇددى ئادەم بەدىنىدىكى قان تومۇرلاردەك شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىغا تارقالغان بولۇپ ، ئېتىزلارنى ، يايلاقلارنى ، ئورمانلارنى سۇغا قاندۇرۇپ ، ئادەم ، چارۋا ۋە بارلىق جانلىقلارنى باقماقتا ، سانائەتنىڭ تەرەققىياتىغا تېخىمۇ مەدەت بەرمەكتە . بۇ دەريالار ئىچىدە چوڭراقلىرىدىن شىمالىي شىنجاڭدا ئىلى دەرياسى ، ئېرتىش دەرياسى ، ماناس دەرياسى ، ئۈرۈمچى دەرياسى ، جەنۇبىي شىنجاڭدا تارىم دەرياسى ، خوتەن دەرياسى ، زەرەپشان دەرياسى ، ئاقسۇ دەرياسى ، ئۆگەن دەرياسى ، قەشقەر دەرياسى ، قايدۇ دەرياسى ۋە كۆنچى دەريا قاتارلىقلار بولۇپ ، بۇلار شىنجاڭ بويىچە داڭلىق دەريالار ھېسابلىنىدۇ . دېھقانچىلىق رايونلىرىمۇ مۇشۇ دەريالارنى ۋە ئۇلارنىڭ تارماق ئېقىنلىرىنى بويلاپ شەكىللەنگەن . گەرچە شىنجاڭنىڭ يەر تۈزۈلۈشى ئېگىز ، ھۆل - يېغىن مىقدارى ئاز بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئېگىز تاغلىرى ، ئېدىرلىقلىرى ، تۈزلەڭلىكلىرى ، ئويمانلىقلىرى ۋە قۇملۇقلىرىدا خۇددى ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرىدىغان يۈزدىن ئارتۇق كۆل بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 6081 كۋادرات كىلومېتر‌غا يېتىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە كۆلىمى 50 كۋادرات كىلومېتردىن چوڭراق بولغان كۆلدىن 15 ى بولۇپ ، لوپنۇر كۆلى ، باغراش كۆلى ، ئېبنۇر كۆلى ، سايرام كۆلى ، ئايدىڭكۆل ۋە بوغدا كۆلى قاتارلىقلار ئەڭ مەشھۇر كۆللەردۇر . بەزى كۆللەر مەملىكىتىمىز بويىچە داڭلىق بولۇپلا قالماستىن ، دۇنيا بويىچىمۇ داڭلىق .

دەريالار ، كۆللەر ، قارلىق تاغلار ۋە مۇزلۇقلاردىن باشقا ، زاپىسى ئىنتايىن مول بولغان يەر ئاستى سۇلىرىمۇ شىنجاڭنىڭ قىممەتلىك بايلىقىدۇر . سۇ باشقۇرۇش ئورۇنلىرىنىڭ ئون نەچچە يىللىق ئەمەلىي تەكشۈرۈش ماتېرىيالىدا ئىسپاتلىنىشىچە ، شىنجاڭنىڭ يەر ئاستى سۇيى

ۋە يەر ئاستى سۇيىنىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارى خۇاڭخې ، خۇەيخې ، خەيخې دەريالىرىنىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىغا تەڭ كېلىدۇ . شۇڭلاشقا ، شىنجاڭدا كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە سۇ مىقدارى مەملىكەت بويىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە سۇ مىقدارىدىن يۇقىرى . لېكىن كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغىنى شۇكى ، شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقى تېخى تولۇق ئېچىلمىدى ، ئېچىپ پايدىلىنىلۇاتقانلىرىنىڭمۇ زېمىنىنىڭ كەڭلىكى ، شارائىتىنىڭ ئالاھىدىلىكى تۈپەيلىدىن پارغا ئايلىنىشى ۋە سىڭىپ كېتىشى كۆپ بولغانلىقتىن ، ئۇنۇملۇك ئىشلىتىلگىنى ھەقىقەتەنمۇ ئاز . بۇ يەردە شۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇكى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ بايلىقىنى مۇۋاپىق ئېچىپ ، ئىلمىي ئۇسۇلدا پايدىلىنىدىغان ، پارغا ئايلىنىش ۋە سىڭىپ كېتىشىنى ئازايتىدىغان بولساق ، يەنە بىرمۇنچە يوشۇرۇن كۈچلەرنى ئاچقىلى بولىدۇ .

شىنجاڭدا تەرەپ - تەرەپكە ئېقىۋاتقان دەريالار ، شاھمات ئۇرۇقدەك تارقالغان كۆللەر ۋە يەر ئاستى سۇلار بولۇپلا قالماستىن ، بۇ بايلىقلارنىڭ يەنە ئۆزىگە خاس تەرەپلىرىمۇ بار ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەتتا مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ . ئېقىن مۇساپىسى 2179 كىلومېتر كېلىدىغان تارىم دەرياسى شىنجاڭدىكى ئەڭ ئۇزۇن دەريا بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى مەملىكىتىمىز ئىچىدىكى ئىچكى دەريالارنىڭ «چىمپيون» ى . ئېرتىش دەرياسى ئېلىمىزدىكى شىمالىي مۇز ئوكيانىغا قۇيۇلىدىغان بىردىنبىر دەريا . دەريالار ئادەتتە شىمالدىن جەنۇبقا ياكى غەربتىن شەرققە ۋە ياكى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا ياكى بولمىسا شەرقىي شىمالدىن غەربىي جەنۇب تەرەپكە ئاقىدۇ . لېكىن ئېرتىش دەرياسى دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ ، شەرقىي جەنۇبتىن غەربىي شىمالغا قاراپ ئېقىپ مۇز ئوكيانىغا بېۋاستە قۇيۇلىدۇ . تۇرپان ۋىلايىتىدىكى پەلەمپەيسىمان يەر ئاستى «سۇ كارىدورى» — كارىز مەملىكەت بويىچىلا ئەمەس ، بەلكى دۇنيادىمۇ ناھايىتى ئاز كۆرۈلىدىغان سۇنئىي دەريا . ئۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ، بولۇپمۇ تۇرپاندىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش جەريانىدا ياراتقان ئاجايىب ئىخ-

تىراسى . تۇرپان ۋىلايىتىدىلا 1200 دىن كۆپ كارىز بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 4700 كىلومېتر بولغاچقا ، «يەر ئاستى سۇ سېپىلى» دەپ نام ئالغان . كۆلىمى 1000 كۈادرات كىلومېتر كېلىدىغان باغراش كۆلى مەملىكىتىمىزدىكى تۇزسىز كۆللەر ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ . لوپ-نۇر كۆلىنىڭ كۆلىمى 3000 نەچچە كۈادرات كىلومېتر بولۇپ ، مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ كۆل . گەرچە ئۇ ھازىر قۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئارخېئولوگلارنىڭ مەشغۇلات ئېلىپ بارىدىغان جايلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى . شىنجاڭنىڭ دەريالىرى ، كۆللىرى مەم-لىكەت بويىچە «چېمپىيون» بولۇشتىن تاشقىرى ، بۇ يەردە يەنە ئاجايىپ مەنزىرىلىك «تاش ئۈستى كۆلى» مۇ بار . رىۋايەتلەردىكى ئوماي ئانىنىڭ گىرىم ئۈستىلىدىكى خىسلەتلىك ئەينىكى دەپ داڭقى چىققان بوغدا كۆلى دېڭىز يۈزىدىن 1900 مېتر ئېگىزلىكتىكى تاغ ئۈستىگە جايلاشقان . كىشىنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى ، دېڭىز يۈزىدىن 4100 مېتر ئېگىزلىكتىكى بەڭگۆڭ كۆلى بىلەن 3000 مېتر ئېگىزلىكتىكى قارانۇر كۆلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا كوئىنلۇن تېغى بىلەن تيانشان تېغى ئۈستىگە جايلاشقان بولۇپ ، تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرىدۇ . لېكىن ئايدىڭكۆل دېڭىز يۈزىدىن 154 مېتر تۆۋەنگە جايلاشقان . مانا مۇشۇنداق ئاجايىب غەلىتە مەنزىرىلەر شىنجاڭنىڭ تاغ - دەريالىرىنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇرىدۇ .

بىسپايان قۇملۇقلار ، كەڭ ئويمانلىقلار

كىشىلەر شىنجاڭنى تىلغا ئالسىلا ، قۇملۇق ، تاشلىق ، قۇم - بۇران ۋە قاقاسلىق كۆز ئالدىغا كېلىدۇ ، بۇ ئانچە ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس . چۈنكى مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ قۇملۇق ــ تەكلىماكان شىنجاڭدا ، بۇنىڭغا قۇربانتۈڭغۇت قۇملۇقىنى قوشقاندىق ئومۇمىي كۆلىمى 400 مىڭ كۈادرات كىلومېتر بولۇپ ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ تۆتتىن بىرىنى ئىگىلەيدۇ ، بۇ ئىككى يېرىم خېنەن ئۆلكىسىگە باراۋەر كېلىدۇ . بۇنداق كەڭ قۇملۇق ۋە ئۇنىڭغا تۇتىشىپ كەتكەن قاقاسلىقلار

تېگى - تەكتىنى بىلمىگەن كىشىلەرگە نىسبەتەن قاقاسلىق تۈيغۇسىنى پەيدا قىلىشى ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس .

ئەمەلىيەتتە ، شىنجاڭدىكى قۇملۇقلاردا قۇمدىن سىرت يەنە باشقىچە بىر ماكان بار . نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان ، تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئەتراپلىرىدا ئولتۇراقلىشىپ ، تۇرمۇش كەچۈرۈپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر خەلقى خېلى بۇرۇنلا ئۇنىڭغا «تا-رىم» (دېھقانچىلىق قىلىدىغان زېمىن) دەپ نام بەرگەن . ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى بۇ يەردە نۇرغۇن بوستانلىقلارنى بەرپا قىلغان . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، چوڭقۇر قېدىرىپ تەكشۈرۈش ۋە ئېچىش ئارقىلىق ، مەيلى تارىم ئويمانلىقىدا بولسۇن ياكى جۇڭغار ئويمانلىقىدا بولسۇن ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىققا باب كېلىدىغان نۇرغۇن مۇنبەت يەرلەر بارلىققا كەلدى . سان - ساناقسىز زامانىۋىلاشقان چوڭ تېپتىكى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق كارخانىلىرى ۋە «بەشتە ياخشى» يېڭى يېزىلار بارلىققا كەلدى ھەمدە بۇ ئىككى ئويمانلىق ۋە قۇملۇقتا نۇرغۇن ياۋا ھايۋان ھەم ئۆسۈملۈكلەر بايقالدى . ئۇلار ئۇزۇن يىللار ما-بەينىدە ياشاپ ۋە كۆپەيىپ ، قۇملۇقتىمۇ قەيسەر ھاياتىي كۈچنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ، ئۇنىڭ ھېچقانداق «ھالاكەت دېڭىزى» ئەمەسلىكىنى ئاما-يان قىلدى .

كىشىنى تېخىمۇ خۇشال قىلىدىغىنى شۇكى ، ھەر بىر ئويمانلىق ، قۇملۇقلارنىڭ ئاستىدا مول نېفت ۋە تەبىئىي گاز بايلىقى ساقلانماقتا . جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن قۇربانتۈڭغۇت قۇملۇقىدىكى قاراماي نېفتلىكىنىڭ 50 - يىللاردىلا نامى چىققاندى . ئۇنىڭ دۆلەتكە نېفت تەقدىم قىلىپ كېلىۋاتقىنىغا 40 يىل بولغان بولسىمۇ ، لېكىن نېفت قېزىش كۆلىمى ئۇزلۇكسىز كېڭەيىپ ، مەھسۇلات مىقدارى يىلدىن - يىلغا ئېشىۋاتىدۇ . مانا بۇلار قۇملۇق ۋە چۆل رايونىنىڭ نېفتكە باي ئىكەنلىكى-نىڭ ئىسپاتى . بىز دەل قاراماي نېفتلىكىنىڭ كېڭەيتىلگەنلىكى ۋە مول ھوسۇلغا ئېرىشكەنلىكىنى تەبرىكلەۋاتقىنىمىزدا ، تارىم ئويمانلىقى ، تۇرپان ئويمانلىقى ۋە قۇمۇل ئويمانلىقىدىن نېفت ۋە گازنى قېدىرىپ

تەكشۈرۈش ھەم ئېچىش توغرىسىدىكى خۇش خەۋەرلەر يېتىپ كەلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى قېتىرقىپ تەكشۈرۈش ۋە ئېچىشتىكى نەتىجىلەر شىنجاڭدىكى بىرقانچە ئويمانلىق ۋە قۇملۇقلاردىكى نېفىت گازى بايلىقىنىڭ موللۇقى مەملىكىتىمىز قۇرۇقلۇقىدىمۇ ناھايىتى ئاز ئۈچرايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. شۇڭلاشقا، كۆپلىگەن گېئولوگلار، نېفىت مۇتەخەسسىسلىرى ۋە ئالىملار بىردەك: شىنجاڭنىڭ نېفىت بايلىقىنى قېتىرقىپ تەكشۈرۈش ۋە ئېچىش نەتىجىسى مەملىكىتىمىز قۇرۇقلۇقىدىكى نېفىت سانائىتىنىڭ كېلەچىكىگە زور تەسىر كۆرسىتىدۇ دەپ قارىماقتا ھەمدە بۇنىڭغا ئۈمىدۋار پوزىتسىيىدە بولماقتا. بەزىلەر ئۆز ئەسەرلىرىدە شىنجاڭدىكى ئويمانلىق ۋە قۇملۇقلارنى «قۇم - بوران ئۇچۇپ تۇرىدىغان چۆل» ياكى كىشىنى چۆچۈتىدىغان ئىنس - جىنسىز قاقاسلىق دەپ چۈشەندۈرگەن، ھەتتا «ھالاكەت دېگىزى»، «بارسا - كەلمەسنىڭ يولى» دەپ تەسۋىرلىگەنىدى. ھازىرقى رېئاللىق بىلەن سېلىشتۇرغاندا، بۇ قاراشلار تولىمۇ ئاددىي، تولىمۇ بىر تەرەپلىمىلىكتەك قىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، شىنجاڭدىكى ئويمانلىق ۋە قۇملۇقلار شىنجاڭدىكى تاغ - دەريالارغا ئوخشاشلا «گۆھەر ۋادىسى» بولۇپ، ئۇنىڭ ھەممىلا يېرىدە بايلىق بار. يۇقىرىدا دېگەنلىرىم دېمەكچى بولغانلىرىمنىڭ مىڭدىن بىرىدۇر. قىلچىمۇ مۇبالىغەشتۇرمەي شۇنداق ئېيتالايمەنكى، سوتسىيالىستىك شىنجاڭ قۇرۇش ۋە سوتسىيالىستىك ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنى گۈللەندۈرۈش يولىدىكى ئۇلۇغۋار ئىشلاردا، شىنجاڭدىكى ئويمانلىق ۋە قۇملۇقلار ئۆزىدىكى قىممەتلىك بايلىقلارنى تەقدىم قىلىپ، ئۆز رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرغۇسى.

كەڭ يايلاقلار، بۈك - باراقسان ئورمانلار

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزدە، شىنجاڭ يېرى كەڭ، بايلىقى مول بولۇش بىلەنلا ئەمەس، بەلكى كەڭ، گۈزەل، ئوت - چۆپى ياخشى بولغان يايلاقلىرى بىلەنمۇ داڭقى چىققان. ئاپتونوم رايونىمىز مەملىكەت بويىچە بەش چوڭ چارۋىچىلىق رايونىنىڭ بىرى، يايلاق كۆلىمى ۋە ئىشلىتىشكە بولىدىغان يايلاق كۆلىمى جەھەتتە، شىنجاڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا پۈتۈن مەملىكەت بويىچە يايلاق ئومۇمىي كۆلىمى ۋە ئىشلىتىشكە بولىدىغان يايلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 22% ۋە 23% نى ئىگىلەيدۇ. شۇڭلاشقا شىنجاڭ ئەزەلدىن مەملىكىتىمىز بويىچە ئەڭ داڭلىق چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ بىرى بولۇپ كەلمەكتە.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يايلاقلار پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئىگىلىگەن نىسبىتىدىن قارىغاندا، ئاساسەن تېيانشان تاغلىرى ئارىسىغا ۋە ئۇنىڭ جەنۇبىي ھەم شىمالىي باغرىغا، پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىگە، ئالتاي تېغىنىڭ جەنۇبىي باغرىغا، قاراقۇرۇم تېغى، كوئىنلۇن تېغى، ئالتۇنتاغ ۋە ئۇلارنىڭ شىمالىي باغرىغا، شۇنىڭدەك تارىم ئويمانلىقى، جۇڭغار ئويمانلىقى بىلەن تاغ ئارلىرىدىكى ئويمانلىق ۋە جىلغىلارغا، باغراش كۆلى، ئېبىنۇر كۆلى، سايرام كۆلى ئەتراپلىرىغا جايلاشقان. بۇلارنىڭ ئىچىدە تېيانشان تېغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى تاغ ئارىسىغا جايلاشقان بايىنبۇلاق يايلىقى، ئىلى جىلغىسىدىكى ئوتلاقلار ۋە ئالتاي ۋىلايىتىدىكى قارامايلى تاغ يايلىقى، ماناس يايلىقى ئەڭ مەشھۇر، بايىنبۇلاق يايلىقى مەملىكىتىمىز بويىچە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ يايلاق. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يايلاقلارنىڭ تۇرى كۆپ بولۇپ، ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە. يايلاقلارنى دېگىز يۈزى ئېگىزلىكى بويىچە پەستىن ئېگىزگە قاراپ بۆلگەندە، ئاساسىي جەھەتتىن تاغلىق يايلاق بەلبېغى، ئورمانلىق تاغلاردىكى يايلاق بەلبېغى، چىملىق بەلباغ، پەس تاغلاردىكى چىملىق بەلباغ، ئېگىز تاغلاردىكى چىملىق بەلباغ دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. پايدىلىنىش جەھەتتىن، چارۋا بېقىلىدىغان يايلاق، ئوت - چۆپ ئۆستۈرۈلىدىغان يايلاق، ھەم چارۋا بېقىلىدىغان، ھەم ئوت - چۆپ ئۆستۈرۈلىدىغان يايلاق دەپ؛ پەسللىك ئىشلىتىلىشىگە قاراپ، يازلىق يايلاق، يازلىق - كۈزلۈك يايلاق، قىشلىق يايلاق، قىشلىق - ئەتىيازلىق يايلاق، يىللىق يايلاق دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. بۇ يايلاقلارنى شىنجاڭ ھەر مىللەت چارۋىچىلىرى مۇنداق ئىنچىكە ئايرىماي، ئادەتتە پەسل ۋە ھاۋا

كىلىماتىدىكى روشەن پەرقلەرگە ئاساسەن «قىشلاق» ، «يازلاق» دەپ ئىككىگە ئايرىيدۇ .

شىنجاڭدىكى ياپلاقلاردا ، باشاقلىقلار ۋە پۇرچاق ئائىلىسىدىكى ياۋا ئۆسۈملۈكلەر 50 ــ 60 خىلغا يېتىدۇ . بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئەلا سورتلۇق ئۆسۈملۈكلەردۇر . مەسىلەن ، باۋھىنىيە قوموشى (قارا قوموش) ، قوغۇرباش ، ساغىزلما باشاقلىق شورلۇق ئوتى ، قۇملۇقتا ئۆسىدىغان بوزئوت ، ياۋاسۇلۇ ، سۇتلۇكئوت ، كۆملەكەي ، قاشقابېدە ، توشقانقۇيرۇق ، قىلتىرىقسىز ئارپا ، بېدە قاتارلىقلارنىڭ سۇپىتى ياخشى ، ئوزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى بولۇپ ، بۇلار پەسىلنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ، بىرىنى بىرى تولۇقلاپ تۇرىدىغان ئەلا سۇپەتلىك تەبىئىي ئوت - چۆپ خەزىنىسى شەكىللەندۇرگەن . ئەگەر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ياپلاقلاردا نۇقسان بار دېيىلسە ، ئۇ بولسىمۇ ، يازلىق ، كۇزلۇك ياپلاقلارنىڭ كۆپ ، قىشلىق ، ئەتىيازلىق ، بولۇپمۇ قىشلىق ئوتلاقلارنىڭ ئاز بولغانلىقىدۇر . بۇ ئىككى سىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا نىسبىتى ئاساسىي جەھەتتىن 3 : 7 بولىدۇ . شىنجاڭدا قىش پەسلىنىڭ ئوزۇن بولۇشى ، قىشلىق ، ئەتىيازلىق ياپلاقلارنىڭ ئاز بولۇشى چارۋا - ماللارنىڭ قىشتىن ئامان - ئېسەن ئۆتۈشىگە قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىدىكى چەكلىمە ئامىللاردىن بولۇپ قالدى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت چارۋىچىلىرى ئوزۇن يىللىق ئەمەلىي تەجرىبىلىرى ئارقىلىق ، زور تۇركۈمدە قىشلىق ئوت - چۆپ يىغىش ، يەم - خەشەك زىرائەتلىرىنى كۆپلەپ تېرىش ، سانائەت ، دېھقانچىلىق ، قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشىدىكى ئازراق ، كۇنجۇرە ۋە دەرەخ غازىڭى ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ شاخ - شۇمبىلىرىدىن پايدىلىنىش ، ھەتتا پادىلارنى ئېڭىزلاردا بېقىش ، باغ - باراڭلاردا يايلىتىش يولى بىلەن ئوت - چۆپ تولۇقلاپ ، پادىلارنىڭ قىشتىن ئوتۇشىگە كاپالەتلىك قىلماقتا . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۋىچىلىقى سەيياره مال بېقىشتىن ئولتۇراقلىشىپ مال بېقىشقا يۆزلەندى . سۇنئىي ياپلاقلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى . بۇلار ئاپتونوم

رايونىمىزنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدىكى قىشلىق ئوت - چۆپ يېتىشمەسلىك مەسىلىسىگە نىسبەتەن ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈنمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەبىئىي بايلىقى ئىچىدە ئورمان بايلىقى باشقا بايلىقلارغا قارىغاندا نىسبەتەن ئاز . ئورمان كۆلىمى ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ پەقەت 1.12% نى ، ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تەخمىنەن 1% نى ئىگىلەيدۇ . بۇ سان پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسى بولغان 12.7% تىن خېلىلا تۆۋەن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ياغاچ زاپىسى مەملىكەت بويىچە ياغاچ ئومۇمىي زاپىسىنىڭ 2.3% نى ئىگىلەيدۇ . مانا بۇلار شىنجاڭنىڭ ئورمانچىلىق جەھەتتە «نامرات ئىلە» ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، تاغلاردا قۇرلاپ ئورمان يېتىشتۇرۇش ، كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش ئارقىلىق تاغ - دەريالارنى كۆكەرتىشتەك ئۇلۇغ ئىشنى زور كۈچ بىلەن كۆچەيتىپ ۋە ئاكتىپلىق بىلەن ئىزچىل تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئاساسىي قۇرۇلۇش ، سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى قاتارلىق جەھەتلەردە ياغاچ ماتېرىياللىرىنى ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئىلمىي ئۇسۇلدا ئىشلىتىش ۋە ياغاچ ئورنىدا ئىشلىتىشكە بولىدىغان باشقا ماتېرىياللاردىن ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە پايدىلىنىش ، شىنجاڭنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاپ ، مۇھىتنى ياخشىلاش قاتارلىق جەھەتلەردە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

گەرچە شىنجاڭنىڭ ئورمان بايلىقى ئاز بولسىمۇ ، لېكىن ئۆزگىچە ئارتۇقچىلىق ۋە ئالاھىدىلىككە ئىگە ، بەزى دەرەخ تۈرلىرى مەملىكىتىمىزدە ھەتتا دۇنيادىمۇ ئاز ئۇچرايدۇ .

ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئورمان بايلىقى ئىچىدە ، غوللۇق دەرەخ ئورمىنى 18 مىليون 120 مىڭ مو بولۇپ ، ئومۇمىي ئورمان كۆلىمىنىڭ 64% نى ئىگىلەيدۇ . بۇ شىنجاڭنىڭ چەكلىك ئورمان بايلىقى ئىچىدە كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىشكە بولىدىغان يا-

غاچ ماتېريياللرى ئورمانلىقنى خېلى چوڭ نسبەتنى ئىگىلەيدىغانلىقتىن ، كۆپ-چۆشەندۈرۈپ بېرىدۇ . بۇ ھال ، شۇبھىسىزكى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئورمان جەھەتتىكى بىر ئۈستۈنلۈكى . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ئورمان بايلىقى ئىچىدە 1 مىليون 200 مىڭ مودىن كۆپ ئېھاتە ئورمانلىقى بار ، ئۇ-نىڭ ئورمان كۆلىمى ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى گەرچە چوڭ بولمىسمۇ ، لېكىن ئۇ شامال ، بوران كۆپ چىقىدىغان شىنجاڭدا ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە . پەقەت ئورمان ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ %36 نى ئىگىلەيدىغان چاتقال ئورمىنى ۋە يېرىم چاتقال ئورمانىنىڭمۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا ئالاھىدە رولى بار . چۈنكى ئۇنىڭ غولى پاكار ، ئۇ پەس ئۆسكەچكە ، بوراندىن مۇداپىئەلىنىپ ، قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇشتا ياخشى ئۇنۇم بېرىدۇ .

دەرەخ تۈرى جەھەتتە ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئورمانچىلىق رايونلىرىدا نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ئاز ئۇچرايدىغان دەرەخ تۈرلىرى ئۆسىدۇ ، ئۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئورمان بايلىقىدا ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنگەن شەمشاد دەرىخى ، بال قارىغاي ، ئاق قارىغاي ، قىزىل قارىغاي ، ئەرمۇدۇن دەرىخى قاتارلىق يۇقىرى سورتلۇق ئەلا سۈپەتلىك ياغاچ ماتېريياللىدۇر . بۇ دەرەخ تۈرلىرى شىنجاڭدا كەڭ تارقىلىپلا قالماس-تىن ، بەلكى كەڭ دائىرىدە ئۆسۈپ يېتىلۈاتىدۇ . مەسىلەن ، توققۇزتارا ناھىيىسىدىكى دائىرىسى 230 كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان ئورمانچىلىق رايونىدا دېڭىزدىن بىر مېتردىن ئاشىدىغان ، ئېگىزلىكى 30 - 40 مېتر ، ھەتتا 60 مېتر كېلىدىغان شەمشاد دەرىخى ھەممىلا جايدا كۆزگە چېلىق-قىدۇ ، شۇڭا بۇ جاي مەملىكەت بويىچە تىپىك شەمشاد ماكانى دەپ قارالماقتا . بۇ خىل ياغاچ ئاق بولۇپ ، ئاق قارىغاي دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇنىڭ ئۆسۈشى كۆركەم ، غولى تۈز ، پوتىقى ئاز ، تالالىرى ئۇزۇن ، سۈپىتى ياخشى بولۇپ ، ئېسىل قەغەز ۋە چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياساشتا يۇقىرى سۈ-پەتلىك خام ئەشيا ، قۇرۇلۇش ۋە ئۆي سايمانلىرى ئۈچۈنمۇ ياخشى ماتېريال . غۇلجا ناھىيىسىنىڭ تۆت كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان ئور-مانچىلىق رايونىدا ئۆسىدىغان ئەرمۇدۇن دەرىخىنى مۇتەخەسسىسلەر «كەڭ يۇپۇرماقلىق دەرەختىن ئاكتىپلاشقان تاش» دەپ ئاتىشىدۇ ، ئۇنىڭ

سۈپىتى ياخشى بولۇپ ، قاتتىق ھەمدە ئېلاستىكلىق بولغانلىقتىن ، كۆ-پىنچە بىناكارلىق ، توقۇمىچىلىق ، ئۆي سايمانلىرى ۋە ھەربىي ئەسلىھەلەرنى ياساشتا تولىمۇ ئېھتىياجلىق ماتېريال ھېسابلىنىدۇ . مۇشۇ-نىڭغا ئوخشاش قويۇق ئۆسىدىغان ئەرمۇدۇن دەرەخزارلىقىنى مۇتەخەسسىسلەر مەملىكەت ئىچى ۋە سرتىدا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ دەپ قارىماقتا . توققۇزتارا ناھىيىسىدىكى 12 كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان ياۋا ياڭاق ئورمانلىقى قىممەتلىك قەدىمىي دەرەخ كۆپ ئۆسىدىغان جاي بو-لۇپ ، ئۆسۈملۈك تۈرلىرىنى ۋە ئۆسۈملۈكلەر مەنبەسىنى تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن زور ئەھمىيەتكە ئىگە . چۆچەك شەھىرى ۋە بورتالا موڭغۇل ئاپ-تونوم ئوبلاستىغا تۇتاشقان ، كۆلىمى 1040 كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان سۆكسۆك ئورمانلىقى ۋە تارىم ئويمانلىقىغا تارقالغان توغراقلىقلار ئىشلە-تىش قىممىتىگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلار ئۇزۇن يىللار داۋامىدا كەڭ دائىرىدە ئۆسۈپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ، زور دەرىجىدە تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە . تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا ، توغراق بىر خىل ئېپتىدائىي دەرەخ تۈرلىرىدىن بولۇپ ، 20 مىليون يىلدىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە ئىكەن . ئۇ ئاساسەن ، سۇيى كەمچىل ، قۇرغاق ، قۇملۇق بەلباغلارغا ما-كانلاشقان بولۇپ ، ھازىرغا قەدەر كەڭ كۆلەمدە ئۆسۈپ كەلمەكتە . پەقەت لوپنۇر ۋە بۇگۇر ناھىيىسى تەۋەسىدىلا ئۆزئارا تۇتىشىپ كەتكەن 3800 كۋادرات كىلومېترلىق توغراقلىق بار . نىيە ناھىيىسىدىكى بادام دەرىخىمۇ ئاز ئۇچرايدىغان قەدىمىي دەرەخ ، ئۇ يەردىكى بادامزارلىقنىڭ كۆلىمى 15 كۋادرات كىلومېتردىن كۆپرەك . ئىلى رايونلىرىدىكى تەلكە جىلغىسىمۇ ئا-لەمگە مەشھۇر . ئۇ يەردىكى تاغنى قاپلىغان ياۋا ئالما ، تاغ ئۆرۈكى ، تاغ ياڭقى ، دولانا قاتارلىق ياۋا مېۋىلىك دەرەخلەر ئەتىيازدا چېچەكلەپ خۇش پۇراق چاچسا ، كۈزدە مېۋىلىرى پىشىپ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدۇ .

ئالاھىدە مۇھىت ، كۆپ خىللىق ھاۋا كىلىماتى

كىشىلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ ھاۋا كىلىماتىنى «ئەتىگىنى كىيسە جۇۋا ، چۈشلۈكى كىيەر كۆڭلەك ، ئولتۇرۇپ يەر تاۋۇزنى ئوچاق ئالدىدا»

دەپ ئوبرازلىق تەسۋىرلىشى گەرچە مۇبالىغە بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ شىنجاڭ-نىڭ ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئۆزگىرىشچان ، تېمپېراتۇرا پەرقىنىڭ چوڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىنى مەلۇم دەرىجىدە چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . جۈغراپىيىلىك مۇھىت ـ ھاۋا كىلىماتىنى بەلگىلەيدىغان ئاساسلىق ئامىل . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۈغراپىيىلىك مۇھىتىنى بەش جۈملىگە يىغىنچاقلاش مۇمكىن ، يەنى دېگىز - ئوكيانىدىن يىراق ، تۆت ئەتراپى تاغلىق، ئويمانلىقلىرى قامال قىلىنغان ، ئېگىز - پەسلىك پەرقى زور ، كەڭلىك گرادۇسى يۇقىرى . مانا مۇشۇنداق ئالاھىدە جۈغراپىيىلىك مۇھىت ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كۆپ خىللىق ھاۋا كىلىماتىنى ھاسىل قىلغان .

شىنجاڭ ئاسىيا - ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ ، دۇنيادا دېگىز - ئوكيانغا ئەڭ يىراق قۇرۇقلۇق . ئۇنىڭ تۆت ئەتراپىنىڭ دېگىز - ئوكيانلار بىلەن بولغان ئارىلىقى 2000 كىلومېتردىن ئارتۇق . كۆپىنچە جايلىرى 7000 كىلومېتر ئەتراپىدا ، نۇرغۇن جايلىرىدا قاتمۇ قات تاغلار ، خەتەرلىك چوققىلار ۋە تۆت ئەتراپىدا ئېگىز تاغلار بولۇپ ، پۈتۈن چېگرىسى بېكىنمە ھالەتتە بولغان ئويمانلىقتۇر . بىز دائىم دېيىدىغان تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى قاتارلىق ئويمانلىقلار چوڭ ئويمانلىق ئىچىدىكى كىچىك ئويمانلىقلاردۇر . بۇ خىلدىكى يەر شەكلى مۇھىتىدا تىنچ ئوكيان ۋە ھىندى ئوكيانىدىن كېلىدىغان ، تەركىبىدە سۇ كۆپ بولغان موسۇن شامىلىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزغا كىرىپ ، يېغىن ھاسىل قىلالىشى قىيىن . شىمالدىكى ئالتاي تېغى پەس بولغاچقا ، مۇز ئوكيانىدىن كېلىدىغان قۇرغاق سوغۇق ئېقىم شىنجاڭغا كىرەلىسىمۇ ، لېكىن سۇ تەركىبى ئىنتايىن ئاز بولغانلىقتىن ، كۆپ مىقدارda يېغىن ھاسىل قىلالمايدۇ . شۇڭلاشقا شىنجاڭنىڭ ھۆل - يېغىنى ئاساسەن غەرب شامىلى ئاتلانتىك ئوكيانىدىن ئېلىپ كېلىدىغان ھاۋا ئېقىمىغا تايىنىدۇ . ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى ، ئۇنىڭ 7000 كىلومېتر چە ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ ، شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىدىغان سۇ تەركىبى ئىنتايىن چەكلىك بولغانلىقتىن ، كۆپ مىقدارda كەڭ كۆلەملىك يېغىن ھاسىل قىلىنماي قالىدۇ . مانا بۇلار شىنجاڭنىڭ ئىچكى قۇرۇقلۇقتىكى يېغىن مىقدارى ئاز

قۇرغاقچىلىق رايونى بولۇپ قېلىشىنى بەلگىلىگەن . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىچىدىكى جايلارنى ئۆزئارا سېلىشتۇرغاندا ، ئالتاي تېغى پەس ھەم تاغ ئېغىزلىرى كۆپ بولغانلىقتىن ، شىمالىي ئاتلانتىك ئوكيانىدىن كېلىدىغان سۇ تەركىبى ئاز ھاۋا ئېقىمى شىمالىي شىنجاڭغا كىرىپ يېغىن ھاسىل قىلىدۇ . ئەمما جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭ قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان پامىر ئېگىزلىكى ، قاراقۇرۇم تېغى ۋە تېيانشان تېغى بىلەن توسۇلۇپ تۇرغانلىقتىن ، غەرب شامىلى ئېلىپ كېلىدىغان ھاۋا ئېقىمى ئۆتەلمەي ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭدا ھۆل - يېغىنىڭ ئىنتايىن ئاز بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان .

ئومۇمەن ئېيتقاندا ، كەڭلىك گرادۇسى يۇقىرى بولغان رايونلاردا تېمپېراتۇرا تۆۋەن ، ئەكسىچە بولغاندا تېمپېراتۇرا يۇقىرى بولىدۇ ، لېكىن شىنجاڭدا بولسا بەزى «غەلىتە» لىكلەر بار . مەسىلەن ، تۇرپاننىڭ 7 - ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى سېلسىيە 33 گرادۇستىن يۇقىرى بولۇپ ، بۇنى مەملىكىتىمىزدىكى ئوخشاش پاراللېلدىكى باشقا رايونلارنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى تېمپېراتۇرىسىغا سېلىشتۇرغاندا خېلىلا يۇقىرى ، ئۇنىڭدىن ئون گرادۇس تۆۋەن بولغان ۋە مەملىكەت بويىچە «تونۇر» دەپ نام ئالغان نەنجىڭ ، ۋۇخەن ھەم مەملىكىتىمىزنىڭ ئەڭ جەنۇبىدىكى كەڭلىك گرادۇسى ئەڭ پەس بولغان چوڭ شەھەر گۇاڭجۇنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى تېمپېراتۇرىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندىمۇ تۆت گرادۇس يۇقىرى . مۇتلەق ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىدىن قارىغاندىمۇ تۇرپانغا يېتىدىغان جاي يوق . 1941 - يىلى ئۇنىڭ كۇنلۇك ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى سېلسىيە 47.8 گرادۇسقا يەتكەن ، ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ يەردىكى ئايرودرومدا تېمپېراتۇرىنىڭ 48.9 گرادۇسقا يەتكەنلىكى خاتىرىلەنگەن . 1962 - يىل 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ، تۇرپان ناھىيىسىنىڭ يەر يۈزى تېمپېراتۇرىسى 76.6 گرادۇسقا يەتكەن . يېقىنقى 20 نەچچە يىللىق ھاۋا رايى ھەققىدىكى خاتىرىلەر تۇرپان شەھرىنىڭ ھەر يىلى تۆت ئايلىق ئوتتۇرىچە يەر يۈزىنىڭ كۇنلۇك تېمپېراتۇرىسى 50 گرادۇس چامىسىدا بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە ئىسمى جىسمىغا لايىق «ئىسسىق قۇتۇپ»

ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى . ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ كۆكتوقاي ناھىيىسى شىما-
لىي پاراللېل 47.1° قا جايلاشقان . ئۇنىڭ 1960 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 -
كۈنىدىكى تېمپېراتۇرىسى سېلسىيە نۆلدىن تۆۋەن 51.5 گرادۇسقا يېتىپ ،
مەملىكىتىمىزدە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا بويىچە ئەڭ يۇقىرى رېكورت
يارىتىشى بىلەن كۆكتوقاي ناھىيىسى ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان .
ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھاۋا كىلىماتىنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكى ۋە تېم-
پېراتۇرا پەرقىنىڭ بۇنداق چوڭ بولۇشى ، ئاساسەن ، كۈن نۇرى چۈشۈش
ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن بولغانلىقى ، يېز كۈنلىرى چوڭ - كىچىك
ئۆيمانلىقلاردىكى ئىسسىق ئېقىمنىڭ ئويمانلىق ئىچىدە ئايلىنىپ ، سىرتقا
تارقىلىشى ئىنتايىن ئاز بولغانلىقىدىن پەيدا بولغان . نەتىجىدە يۇقىرى
تېمپېراتۇرا شەكىللەنگەن . كۆكتوقاي ناھىيىسىنىڭ ئاشۇنداق سوغۇق
بولۇشىغا ، قىش پەسلىدە كۈن نۇرىنىڭ قىيپاش چۈشىدىغانلىقىدىن
باشقا ، مۇھىمى ، شىمالىي مۇز ئوكيانىدىن كېلىدىغان كۈچلۈك سوغۇق ئې-
قىمنىڭ ئالتاي تاغلىرى ئېغىزىدىن شىمالىي شىنجاڭنىڭ شىمالىي قىسمىغا
ھېچقانداق توسالغۇسىزلا ئۇدۇل بۆسۈپ كىرىپ ، كۆكتوقاي ناھىيىسى ،
ئالتاي ۋىلايىتى ۋە پۈتكۈل شىمالىي شىنجاڭدا ھەم سوغۇق ، ھەم شاماللىق
سوغۇق ئېقىمنى كۆپلەپ پەيدا قىلىدىغانلىقى سەۋەب بولغان .

شىنجاڭنىڭ ھاۋا كىلىماتىدا سوغۇق ، شاماللىق ، قۇرغاق
بولۇشتەك پايدىسىز تەرەپلەر بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ پايدىلىق تەرەپلىرىمۇ
بار . مەسىلەن ، ئېگىز تاغلىق جايلار سوغۇق بولغانلىقتىن ، يىل بويى ياغ-
مان يېغىنلارنىڭ پارغا ئايلىنىشى ۋە ئېقىپ كېتىشى ناھايىتى ئاز بولۇپ ،
«قاتتىق سۇ ئامبىرى» نى شەكىللەندۈرىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ
كەڭلىك گرادۇسى يۇقىرى ، يەر شارائىتى ئېگىز بولغاچقا ، كۈن نۇرىنىڭ
چۈشۈش ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن بولۇپ ، مول ئىسسىقلىق بايلىقىغا ئىگە ، شا-
مالنىڭ كۈچ ۋە كۈچلۈك بولۇشى مول شامال ئېنېرگىيە بايلىقى قاتارلىقلار

بىلەن تەمىنلەيدۇ . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ
بېرىشىمىزغا پايدىلىق .

گۈل - گىياھلار ۋە قۇش - ھايۋانات-ئالار

قارلەيلىسى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ياۋا گۈللەرنىڭ تاجىسى . ئۇ-
نىڭ نامى جاھانغا بۈگۈنلا تارالغان بولماستىن ، بەلكى قەدىمكى
دەۋرلەردىلا شېئىرلارغا پۈتۈلۈپ ، دوربىگەرلىك قامۇسىغا كىرگۈزۈلگەن .
ئېلىمىزنىڭ تاغ سۇلالىسى ۋاقتىدىكى ئاتاقلىق شائىرى سېن سەننىڭ
شىنجاڭدا يېزىلغان «يۇبېنلو گۈلىگە مەدھىيە» دېگەن شېئىرىدىكى يۇبېنلو
گۈلىنىڭ ھازىرقى قارلەيلىسى ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى . چىڭ سۇلالىسى
ۋاقتىدىكى ئالىم جى شياۋلەن ئۆزىنىڭ «يۆۋېي ساتمىسىدىكى خاتىرىلەر»
دېگەن ئەسىرىدە ، «چېگرا رايوندا ئېگىز تاغلاردىكى قار دۆۋىسىدە ئۆسە-
دىغان قارلەيلىسى گۈلى بار» دەپ تېخىمۇ ئېنىق كۆرسەتكەن . قارلەيلىسى
چېيەنلۇڭ يىللىرى يېزىلغان «دورا ئۆسۈملۈكلىرى قامۇسىغا قوشۇمچە»
گىمۇ كىرگۈزۈلگەن . بۇ كىتابقا : «ئۇ يەردە تېيانشان دېگەن تاغ بار ،
قىش - يېز ئۇستىدىن قار كەتمەيدۇ ، قار ئارىسىدا لەيلىگۈلى بار ، ئۇ
تېيانشاننىڭ ئەڭ ئېگىز قارلىق چوققىلىرىدا ئۆسىدۇ» دەپ پۈتۈلگەن . بۇ-
نىڭدىن قارلەيلىسىنىڭ خېلى بۇرۇنلا نام چىقارغانلىقىنى چۈشىنۈۋېلىشقا
بولىدۇ .

ئەمەلىيەتتە ، شىنجاڭدا داڭلىق ياۋا ئۆسۈملۈكلەردىن پەقەت قار-
لەيلىسىلا ئەمەس ، بەلكى يەنە نۇرغۇن باشقا گۈللەرمۇ بار . مەسىلەن ،
ھىمالايا ، سۆرۈنجان ، لاۋاندا ، ئەڭلىكئوت ، تولۇق يوپۇرماقلىق مەرزە-
جۇش ، تەڭگە يوپۇرماقلىق گۈل ، بۇغىتاپان ، گېنتىئانا ، جىنتايا ،
پەربۇن ، كامپا ، كەۋرەك ، رەۋەن ، گۈلسامساق قاتارلىق 100 خىلدىن
كۆپرەك گۈل تۈرلىرى بار ، بۇلار جۇڭگوچە دورا ياساشتىكى مۇھىم خام
ئەشيالار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدە لاۋاندا ، سۆرۈنجان ، پەر-
بۇن ، ھىمالايا قاتارلىقلارنىڭ مەھسۇلاتى كۆپ بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە
ئالدىدا تۇرىدۇ . بۇ دورا ماتېرىياللىرى ئىچىدە 60 نەچچە خىلى جۇڭخۇا

خەلق جۇمھۇرىيىتى دوربىگەرلىك قامۇسىغا كىرگۈزۈلدى . ئاپتونوم رايونلۇق ھەرقايسى جايلىرىدا كۆپ چىقىدىغان لوپ كەندىرلىك دورا قىممىتى يۇقىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئالىي دەرىجىلىك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنىڭمۇ ياخشى ماتېرىيالى .

شىنجاڭدا ياۋايى ھايۋانلار ۋە قۇشلارنىڭ تۇرى كۆپ بولۇپ ، كۆپىنچىسى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئاز ئۇچرايدىغان قىممەتلىك قۇشلار ھەم ھايۋانلاردۇر . مەسىلەن ، بۇغا ، ياۋائات ، ياۋا ئېشەك ، ياۋا-تۆگە ، ياۋاقوتاز ، قاڭشارلىق بۆكەن ، ئارقار ، قۇندۇز ، جەرەن قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى دۆلەت نۇقتىلىق قوغداشقا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ھايۋانلاردۇر ، بۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇنلىرى مۇھاپىزەت قىلىش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى . ياۋا ئات ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قاتارلىق جايلاردا نەسلى قۇ-رۇغان ھايۋانلاردىن بولغاچقا ، ئاپتونوم رايوندىكى ياۋا ئاتلارغا ئەزەلدىن دۇنيانىڭ كۆزى چۈشۈپ كەلدى . 1876 - يىلى روسىيىلىك پېرژېۋالسكى ئالتۇنتاغدا ياۋا ئاتلارنى بايقىغان ۋە ئۇنىڭدىن بىرنى ئالغاچ كەتكەن ، بۇ ئىش پۈتۈن ياۋروپانى زىلزىلىگە سالغان ، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇلاردىن كىشى كېلىپ ياۋا ئاتلارنى ئوغرىلىقچە تۇتۇشقا باشلىغان . ياۋا ئات ئاپتونوم رايون بويىچە ئالتۇنتاغدىلا ئەمەس ، شىمالىي شىنجاڭدىكى قارا-مايلى تېغىدىنمۇ تېپىلدى . ئۇۋچىلىق ئىشلىرىنىڭ ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، ياۋا ئاتلار نەسلى قۇرۇش گىردابىغا بېرىپ قالدى . ھازىر يۇقىرىقى ئىككى جايدا تەبىئىي مۇھاپىزەت رايونلىرى قۇرۇلۇپ ، ياۋا ئاتلار نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان ئوبېيېكتلارنىڭ بىرى قىلىندى . ئارقار ئالتاي تېغى ، تېيانشان تېغى ، كوئىنلۇن تېغى ، ئالتۇنتاغ ۋە پامىر ئېگىزلىكىگە تارقالغان . 700 يىلنىڭ ئالدىدا ، ئىتالىيىلىك ئېكس-پېدىتسىيىچى ماركوپولو ئېلىمىزگە كېلىش سەپىرىدە پامىر ئېگىزلىكىدىن ئۆتۈۋېتىپ ، يوغانلىقى ئېشەكچىلىك كېلىدىغان ئاجايىپ يوغان مۈڭگۈز-لۈك ئارقارنى كۆرۈپ تولىمۇ ھاياجانلانغان . ئۇ ئارقارنى ياۋروپاغا تونۇشتۇرۇپ ، شۇ چاغدىكى ھايۋانشۇناسلىق ساھەسىنى ھەيران قالدۇر-غان . ئۇلار ئارقارغا «ماركوپولو قوينى» ، «ماركو جەمەتى ئارقىرى» دەپ

نام بەرگەن ، بەزى ئالىملار ئۇنى «پامىر ئارقىرى» دەپ ئاتىغان . ياۋا تۆگە دۇنيادا ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدىغان قىممەتلىك ھايۋان . شۇڭا خەلقئارالىق تەبىئىي مۇھاپىزەت قىلىش جەمئىيىتى 1956 - يىلى قارار ماقۇللاپ ، ئۇنى «مۇتلەق مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان ھايۋانلار تىزىملىكى» گە كىرگۈزدى . بىزنىڭ شىنجاڭ دۇنيادا ياۋا تۆگە ئەڭ كۆپ رايونلارنىڭ بىرى .

شىنجاڭنىڭ قۇش تۇرلىرى بايلىقىمۇ خېلى مول . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە 340 نەچچە خىل قۇش تۇرى ئېنىقلاندى . بۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇنلىرى ئەتىۋارلىق بولغان تۇرنا ، غاز ، چايكا تۇرلىرىدىن ئىبارەت ئۇچار قۇشلاردۇر . مەسىلەن ، قارالەيلەك ، ئاق لەيلەك ، ئاق تۇرنا ، چوڭ ئاققۇ ، كىچىك ئاققۇ ، سۆگەل بۇرۇن ئاققۇ ، تۆگمەچ قۇيرۇقلۇق ساقا-قۇش ، سېرىق بۇركۇت ، ئاق يەلكىلىك بۇركۇت ، ئالا قۇيرۇق بۇركۇت ، سارغۇچ قورساق ئۇلار ، ئېگىز تاغ ئۇلىرى ، چوڭ دوغداق ، كىچىك دوغداق قاتارلىقلار دۆلەتلىك مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان ھايۋانلار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلدى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى قۇش تۇرلىرى ئاسا-سەن ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى كۆللەرگە ، سازلىقلارغا بولۇپمۇ تېيانشان تېغىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى بايىنبۇلاق يايلىقىدىكى كۆلمى مىڭ نەچچە كۆادرات كىلومېتر كېلىدىغان ئېگىز تاغدىكى كۆلگە ۋە سازلىققا ناھايىتى كۆپ جايلاشقان . بۇ يەردە ھەر يىلى سانسىزلىغان ئاققۇلار ماكانلىشىدۇ ۋە كۆپىيىدۇ ، بۇ يەردە يەنە 70 نەچچە خىل باشقا قۇشلارمۇ ياشايدۇ ، لېكىن ئاققۇ كۆپ بولغانلىقتىن ، كىشىلەر ئۇنى «ئاققۇ كۆلى» دەپ ئاتىشىدۇ . يېقىنقى يىللاردا كوئىنلۇن تېغىدىكى ئىياغقۇم كۆل ئويمانلىقىدىكى ئېشەك-پاتقى كۆلىدىمۇ سانسىزلىغان ئاققۇ ۋە باشقا قۇش تۇرلىرىنىڭ بارلىقى بايقالدى . كىشىلەر ئۇنى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىككىنچى «ئاققۇ كۆلى» دەپ ئاتىشىدۇ .

شىنجاڭدىكى قۇش تۇرلىرىنى پەسىللىك قۇشلار ۋە كۆچمەس قۇشلار دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ . بىرىنچى تۈردىكى قۇشلار پەسىلنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان ياكى كۆچۈپ يۈرۈپ ياشاشنى ياقتۇرىدىغان قۇشلار بولۇپ ، ئۇلار يازلىق

قۇشلار ، قىشلىق قۇشلار ، كۆچمەن قۇشلار دەپ ئاتىلىدۇ . بۇ قۇشلارنىڭ ئاپىتونوم رايونىمىزدا 100 نەچچە خىلى بار . كۆچمەس قۇشلار بولسا مۇقىم بىر جايدا ياشايدىغان قۇشلارنى كۆرسىتىدۇ . بۇ تۈردىكى قۇشلارنىڭ ئاپىتونوم رايونىمىزدا 90 نەچچە خىلى بار . شىنجاڭنى «جەننەت» قىلغان پەسىل قۇشلىرى ، شىنجاڭنى ماكان قىلغان كۆچمەس قۇشلار شىنجاڭدا رەڭمۇ رەڭ قۇشلار دۇنياسىنى شەكىللەندۈرگەن .

ئىككىنچى باب
تەبىئىي بايلىقى ۋە سايahەت بايلىقى

شىنجاڭنىڭ تەبىئىي بايلىقى ۋە سايahەت بايلىقىنى بىرىنچى بابتا قىسقىلا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەنىدىم . شىنجاڭنىڭ تەبىئىي بايلىقى ۋە سايahەت بايلىقى شىنجاڭنىڭ ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈش ، ئۆز ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ ، داۋاملىق ئىسلاهات ئېلىپ بېرىش ، ئىشىكىنى ئېچىۋېتىش ، مىللىي ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى تۈپ ئاساس بولغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ بابتا تۈرلەر بويىچە تەپسىلىي بايان قىلىمەن .

1 - پاراگراف تەبىئىي بايلىقى

شىنجاڭنىڭ تەبىئىي بايلىقى مول ، بۇنى تۆۋەندىكى ئالتە جەھەتتىن بىر - بىرلەپ تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن .

يەر بايلىقى

شىنجاڭنىڭ يەر بايلىقى تاغلىق ، قۇملۇق ، تۈزلەڭلىكتىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ قىسىمدىن تەركىب تاپقان . تاغلىق جايلار ئالتاي تېغى ، تىيانشان تېغى ۋە كوئىنلۇن تېغىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تاغ سىستېمىسىدىكى ئالتاي تېغى ، تىيانشان تېغى ، قاراقۇرۇم تېغى ، كوئىنلۇن تېغى ۋە ئالتۇنتاغ تىزمىلىرى هەمدە پامىر ئېگىزلىكىگە جايلاشقان بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 810 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپ ؛ قۇملۇقلار

تەكلىماكان قۇملۇقى ، قۇمتاغ قۇملۇقى ، قۇربانتوغۇت قۇملۇقى ۋە نوم - جاڭجۇن شىجى تۈزلەڭلىكىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆلىمى 440 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپ ؛ تۈزلەكلىكلەر ئاساسەن تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى ، يەنجى ئويمانلىقى ، تۇرپان ئويمانلىقى ، قۇمۇل ئويمانلىقى ۋە ئىلى جىلغىلىرىغا تارقالغان . تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىق ۋە تۈزلەڭلىكلەرنى قوشقاندا ئومۇمىي كۆلىمى 410 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپ . بۇلار شىنجاڭ يەر بايلىقىنىڭ تۈزۈلۈشىدە تاغلىق ، قۇملۇق ، تۈزلەڭلىك كۆلىمىنىڭ نىسبىتى تەخمىنەن ئىككى بەلەن بىرنىڭ سېلىشتۇرمىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ .

شىنجاڭ يەر بايلىقىنىڭ ئېچىلىشىغا كەلسەك ، 1990 - يىلغا قەدەر ، ئېچىپ پايدىلىنىلغان يەر تەخمىنەن 800 مىليون مو . بۇنىڭ كونكرېت ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە : (1) دېھقانچىلىق تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 46 مىليون 300 مىڭ مو بولۇپ ، 1949 - يىلغا سېلىشتۇرغاندا 2.23 ھەسسە ئاشتى ، ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان تېرىلغۇ يەر 3.23 مو بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان يەردىن ئىككى ھەسسە ئارتۇق . تېرىلغۇ يەرلىرى ئېچىدە سۇغىرىلىدىغان يەر 42 مىليون 110 مىڭ مو ، قاقاس يەر 2 مىليون 970 مىڭ مو ، سۇلۇق ئېتىز 1 مىليون 220 مىڭ مو . (2) باغ ۋە ئۈزۈملۈك 975 مىڭ 600 مو بولۇپ ، بۇنىڭ ئېچىدە باغ 940 مىڭ مو ، بۇلار ئاساسەن قەشقەر ، ئاقسۇ ، خوتەن ، غۇلجا ۋە تۇرپاندىن ئىبارەت بەش رايونغا مەركەزلەشكەن . بۇ رايونلاردىكى باغ كۆلىمى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئومۇمىي باغ كۆلىمىنىڭ 88.6% نى ئىگىلەيدۇ ؛ ئۈزۈملۈك 35 مىڭ 600 مو بولۇپ ، ئاساسەن قەشقەر ، خوتەنگە مەركەزلەشكەن . (3) ئورمانلىق ۋە ياۋا مېۋە ئورمانلىقى 32 مىليون 97 مىڭ مو بولۇپ ، بۇنىڭ ئېچىدە ئورمانلىق 32 مىليون مو . ئورمانلىقلار تەبىئىي ئورمانلىق ۋە سۈنئىي ئورمانلىقتىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، بۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا 23 مىليون مو ۋە 9 مىليون مو كېلىدۇ . تەبىئىي ئورمانلىق غەربىي تېيانشان ، ئالتاي تاغلىرىنى ئاساس قىلغان تاغلىق رايون ئورمىنى ۋە تارىم دەريا‌سى ، زەرەپشان دەريا‌سى ، كۆنچى دەريا‌سى قاتارلىق چوڭ

ئېقىنلاردىكى كۆلىمى 10 مىليون مو چامىسىدىكى توغراق ، سۆكسۆك ، چۆللۈك ئورمىنى ۋە سايلاردىكى ئىككىلەمچى ئورمانلاردىن ئىبارەت تەبىئىي ئورمانلارنى ئېچىگە ئالىدۇ . كېيىنكىلىرى سۈنئىي بەرپا قىلىنغان ئورمانلار ئېچىدىكى 3 مىليون مو كېلىدىغان ئېتىز - ئېرىق ئېھاتە ئورمىنى بىلەن بىللە بوراندىن مۇداپىئە كۆرۈپ ، قۇمنى تۇراقلاندۇرۇش ، ئېكولوگىيىنى قوغداش قاتارلىق جەھەتلەردە مۇھىم رول ئوينىماقتا . (4) تەبىئىي ئوتلاق 860 مىليون مو بولۇپ ، بۇنىڭ ئېچىدە تاغلىق رايونلاردىكى ئوتلاق 500 مىليون مو ، تۈزلەڭلىكتىكى ئوتلاق 360 مىليون مو . ئۇنۇملۈك پايدىلىنىش كۆلىمى 720 مىليون مو كېلىدۇ . تاغلىق رايونلاردىكى ئوتلاقلار ئاساسەن ئالتاي تېغىنىڭ جەنۇبى ، تېيانشان تېغى ۋە پامىر ئېگىزلىكىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان ؛ تۈزلەڭلىكتىكى ئوتلاقلار ھەرقايسى ئويمانلىقلارنىڭ چېتىگە . بوستانلىقلار ئارىسىغا ۋە قۇم ئاراللىرىغا جايلاشقان . (5) سۇ كۆلىمى 12 مىليون 620 مىڭ مو ، مۇزلۇق كۆلىمى 42 مىليون 520 مىڭ مو بولۇپ ، بۇلار ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئېچىلۋاتىدۇ ھەم ئۇلاردىن پايدىلىنىلۋاتىدۇ .

ئېچىپ پايدىلىنىلۋاتقان يەرلەردىن باشقا ، شىنجاڭدا يەنە پايدىلىنىشقا بولىدىغان تەبىئىي ئورمانلىق ۋە ئوتلاقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 940 مىليون مودەك بوز يەر بار . بۇلارنى ئىشلىتىلىش يولىغا قاراپ تۆۋەندىكى بىرقانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ : (1) دېھقانچىلىققا باب يەرلەر . بۇ تۈردىكى يەرلەرنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ تەبىئىي قۇۋۇتىنى تۆۋەن ، ئورگانىك ئوغۇت تەركىبى ئاز بولسىمۇ ، لېكىن مىنېرال ماددىلارنىڭ ئوزۇقلۇق تەركىبى يۇقىرى . ئۆزلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن داۋاملىق يېشىل ئوغۇت ۋە ئورگانىك ئوغۇت قاتارلىقلارنى ئىشلىتىپ ، پەرۋىش قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلسىلا ، بۇلار يەنىلا شىنجاڭدا يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى مول يەر بايلىقى بولىدۇ . شىنجاڭ بويىچە دېھقانچىلىققا باب كېلىدىغان يەر 73 مىليون 460 مىڭ مو چامىسىدا بولۇپ ، ئاساسەن جۇڭغار ئويمانلىقى ، تارىم ئويمانلىقىنىڭ چېتىگە ۋە ئاقسۇ ، بايىنغولىن ، سانجى ، ئالتاي ، تارباغاتاي قاتارلىق ۋىلايەت ، ئوبلاستلارغا جايلاشقان . (2) ئورمانچىلىققا باب

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

يەرلەر . بۇ تۇردىكى يەرلەر ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە جەمئىي 62 مىليون 720 مىڭ مو بولۇپ ، ئاساسەن بايىنغولىن ، غۇلجا ، تارباغاتاي ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا جايلاشقان ، بۇلار پۇتكۇل ئورمانچىلىققا باب كېلىدىغان دالالارنىڭ 55% نى تەشكىل قىلىدۇ . بۇ دالالارنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشتا ، سۇ مەنبەسىنى ساقلاپ ، ئىلمىي ئۇسۇلدا كېسىشكە ئېتىبار بېرىپ ، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاشقا ئەھمىيەت بېرىلسىلا ، ئېچىپ پايدىلىنىشتا قىممىتى يۇقىرى . (3) چارۋىچىلىققا باب يەرلەر . بۇ تۇردىكى دالالار پۈتۈن شىنجاڭدىكى تاغلىق رايونلارغا ، تۈزلەڭلىكلەرگە تارقالغان ، كۆلىمى 776 مىليون مو چامىسدا بولۇپ ، پايدىلىنىشقا بولىدىغان دالانىڭ 84% نى تەشكىل قىلىدۇ . بۇنىڭدىن شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى كەلگۈسى ئىستىقبالىنىڭ ناھايىتى ئۈمىدلىك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ . چارۋىچىلىققا باب كېلىدىغان دالالار گەرچە شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدە بولسىمۇ ، لېكىن بايىنغولىن ، ئالتاي ، تارباغاتاي ، قەشقەر قاتارلىق جايلارغا كۆپرەك مەركەزلەشكەن ، ئۇمۇمىي كۆلىمى 439 مىليون 460 مىڭ مو چامىسدا بولۇپ ، شىنجاڭ بويىچە چارۋىچىلىققا باب كېلىدىغان بوز يەرلەرنىڭ 58% نى تەشكىل قىلىدۇ . شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ ۋە مۇنبەت ، ئېچىشتىكى يوشۇرۇن كۈچ چوڭ بولسىمۇ ، قۇرغاق ئىچكى قۇرۇقلۇق رايونىغا جايلاشقانلىقتىن ، چەكلىمە ئامىللارمۇ نىسبەتەن كۆپ . مەسىلەن ، سۇ بىلەن يەرنىڭ بالانس بولماسلىقى دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق تەرەققىياتىدىكى ئاساسىي چەكلىمە ئامىللارنىڭ بىرى . شىنجاڭنىڭ دېھقانچىلىقى سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىقتۇر . نۆۋەتتە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 100 دىن كۆپ چوڭ - كىچىك بوستانلىق بولۇپ ، كۆلىمى 580 مىليون مودىن ئاشىدۇ ، سۇ بىلەن تۇپراق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت رېئاللىققا ئايلىنىپ ، رايونلار پەرقى تېخمۇ روشەن بولماقتا . بۇنىڭدىن كېيىن ئېچىش دەرىجىسىنىڭ ئۆسۈشى ۋە بوستانلىق كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، سۇ بىلەن تۇپراق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت تېخمۇ گەۋدىلىك بولىدۇ . مەسىلەن ، شىنجاڭدا يەرلەرنىڭ تۈز تەركىبى يۇقىرى ، زىيانلىق تۈز تەركىبىنى بىر

تەرەپ قىلىشتا دېگىز - ئوكيانلاردىن يىراق ، ھۆل - يېغىن ئاز بولغانلىقتىن ، تۈز تەركىبىنى ئۆز جايىدىلا بىر تەرەپ قىلىشقا توغرا كېلىدۇ ، بۇ مەسىلە تۇپ يىلتىزىدىن تىزگىنلەنمىسە ، مەسىلە تېخمۇ ئېغىرلىشىپ كېتىدۇ . شۇڭلاشقا ، سۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش شىنجاڭدىكى بوز يەرلەرنى ئېچىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ، يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى مۇھىم تەدبىرلەرنىڭ بىرى .

سۇ بايلىقى

ھۆل - يېغىن شىنجاڭ سۇ بايلىقىنىڭ مەنبەسى . ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ ئانالىز قىلىشى ۋە ستاتىستىكا قىلىشچە ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ يىللىق ھۆل - يېغىن ئومۇمىي مىقدارى 242 مىليارد 900 مىليون كۇب مېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە تاغلىق رايونلارنىڭ ھۆل - يېغىن مىقدارى 204 مىليارد 800 مىليون كۇب مېتر ، تۈزلەڭلىكنىڭ ھۆل - يېغىن مىقدارى 38 مىليارد 100 مىليون كۇب مېتر ئەتراپىدا . پايدىلىنىشقا بولىدىغان سۇ بايلىقى يەر ئۈستى سۇ بايلىقى ۋە يەر ئاستى سۇ بايلىقى دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ .

شىنجاڭنىڭ يەر ئۈستى سۇلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسى تاغلىق رايونلاردىكى ھۆل - يېغىن بولۇپ ، شىنجاڭ تەۋەسىدىكى ئومۇمىي يەر ئۈستى سۈيى 79 مىليارد 300 مىليون كۇب مېتر كېلىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە مۇزلارنىڭ ئېرىشى بىلەن تولۇقلىنىدىغان سۇ 22.5% نى ، تاغ - ئېدىرلار ۋە يەر ئاستىدىن چىقىدىغان سۇ تەخمىنەن 34.4% نى ، تاغلىق رايونلاردىكى ھۆل - يېغىندىن بىۋاستە تولۇقلىنىدىغان سۇ 43.1% نى تەشكىل قىلىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە تەخمىنەن 9 مىليارد 100 مىليون كۇب مېتر سۇ سىرتتىن ئېقىپ كىرىدۇ . شىنجاڭ تەۋەسىدىن 23 مىليارد 700 مىليون كۇب مېتردەك سۇ سىرتقا چىقىپ كېتىدىغان بولسىمۇ ، لېكىن شىنجاڭ ئېقىنىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇچى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يەر ئۈستى سۈيىنىڭ ئومۇمىي ئېقىن مىقدارى ئەمەلىيەتتە 88 مىليارد 400 مىليون كۇب مېترغا يېتىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يەر ئۇستى سۇ بايلىقى ئىككى ئالاھىدە لىككە ئىگە. بىرى، رايونلار بويىچە جايلىشىشى تەكشى ئەمەس. شىنجاڭدىكى ھۆل - يېغىننىڭ مەنبەسى ئاساسەن ئوتتۇرا كەڭلىك گرا- دۇسىدىكى غەرب شامىلى ئېلىپ كەلگەن نەم ھاۋادىن ھاسىل بولسىمۇ، لېكىن يەر تۈزۈلۈشى تەسىردىن، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭ ھۆل - يېغىن جەھەتتە روشەن پەرقىگە ئىگە. شىمالىي شىنجاڭنىڭ تاغ تۈزۈلۈشى جەھەتتە غەربى پەس، شەرقى ئېگىز بولغا- لىقتىن، غەربتىن كەلگەن نەم ھاۋا ئېقىمى بۇاستە كىرىپ ھۆل - يېغىننى كۆپ شەكىللەندۈرىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شىمال، غەرب، جەنۇب تەرەپلىرى ئاساسەن دېگىز يۈزىدىن 4000 مېتردىن يۇقىرى بولغان ئېگىز تاغلار بىلەن ئورىلىپ تۇرغانلىقتىن، غەرب شامىلى ئېلىپ كېلىدىغان نەم ھاۋا توسالغۇغا ئۇچرايدۇ. بۇ ئەھۋال ئاپتونوم رايونىمىز- نىڭ شىمال، غەرب ۋە جەنۇب تەرەپلەردىكى ھۆل - يېغىن پەرقىنى، سۇ بايلىقىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىنى بەلگىلەيدۇ. ئەگەر بىز ئادەت بويىچە تە- يانشان تېغىنى پاسىل قىلىپ، شىنجاڭنى جەنۇب ۋە شىمال دەپ بۆلۈپ قارىغىنىمىزدا، شىمالىي شىنجاڭدا تەخمىنەن 40 مىليارد 900 مىليون كۇب مېتر، جەنۇبىي شىنجاڭدا 38 مىليارد 400 مىليون كۇب مېتر يەر ئۇستى سۇيى بار. بۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا شىنجاڭنىڭ يەر ئۇستى سۇيى بايـ لىقى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 51.88% ى ۋە 48.42% نى تەشكىل قىلىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 27% نى ئىگىلىگەن شىمالىي شىنجاڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 73% نى ئىگىلىگەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يەر ئۇستى سۇ بايلىقىنى ئۆزئارا سېلىش- تۇرساق پەرق ئىنتايىن چوڭ. ئەگەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى چېرىيىدىن يەنجى ئارقىلىق شىمالىي شىنجاڭدىكى چىتەيگە بارغۇچە بىر تال سىزىق سىزىپ، شىنجاڭنى غەربىي شىمال ۋە شەرقىي جەنۇب دەپ ئىككى چوڭ قىسىمغا بۆلسەك، ئۇ ئىككى جاي كۆلەم جەھەتتىن ئۆزئارا تەڭلەشسىمۇ، لېكىن يەر ئۇستى سۇ بايلىقى جەھەتتىكى پەرق تېخىمۇ چوڭلاپ كېتىدۇ. بۇنداقتا، غەربىي شىمال قىسمىنىڭ يەر ئۇستى سۇيى تەخمىنەن 73 مىليارد

750 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭ يەر ئۇستى سۇيى بايلىقى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 93% نى تەشكىل قىلىدۇ، شەرقىي جەنۇب قىسمـ نىڭ بولسا ئاران 5 مىليارد 550 مىليون كۇب مېتر بولۇپ، 7% نى تەشكىل قىلىدۇ. جەنۇبىي، شىمالىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى رايونلارنىڭ ئېگىز تاغلىق رايونلار بىلەن بولغان ئارىلىقى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، جايلارنىڭ يەر ئۇستى سۇ بايلىقىدىمۇ روشەن پەرق مەۋجۇت. بۇ خىل پەرقنى ئاساسىي جەھەتتىن تۆت دەرىجىگە بۆلۈشكە بولىدۇ: سۇ مىقدارى 10 مىليارد كۇب مېترغا يېقىنلاشقان ياكى ئۇنىڭدىن ئېشىپ كېتىدىغان ئالتاي، غۇلجا، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرى ھەمدە يەر ئۇستى سۇيىنىڭ يۇقىرى- تۆۋەن ئېقىنلىرىغا جايلاشقان قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە قەشـ قەر ۋىلايىتىنى سۇيى مول رايون دېيىشكە بولىدۇ؛ سۇ مىقدارى 6 مىليارد كۇب مېتردىن 9 مىليارد كۇب مېترغىچە بولغان رايونلار سۇيى ئوتتۇراھال رايونلار بولۇپ، بۇنىڭغا بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى، تارباغاتاي ۋىلايىتى ۋە خوتەن ۋىلايىتى كىرىدۇ؛ سۇ مىقدارى 2 مىليارد 500 مىليون كۇب مېتردىن 4 مىليارد كۇب مېترغىچە بولغان رايونلار سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بولۇپ، ئۇلار سۇيى ئازراق رايونلارغا كىرىدۇ؛ سۇ مىقدارى 1 مىليارد 100 مىليون كۇب مېتردىن تۆۋەن رايونلار سۇيى ئاز رايونلار ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئۇرۇمچى، قاراماي، قۇمۇل، تۇرپان ۋىلايىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە بىر ئالاھىدىلىك، يەر ئۇستى سۇ بايلىقىنىڭ پەسىللەر ئارا ئۆزگىرىشى تەكشى ئەمەس، يىللار ئارا ئۆزگىرىشى خېلىلا مۇقىم. پە- سىللەر ئارا ئۆزگىرىشىگە كەلسەك، شىنجاڭدىكى دەريالارنىڭ سۇ مىقدارى ئادەتتە ياز پەسلى (6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە) يىللىق سۇ مىقدارىنىڭ 50% - 70% نى، ئەتىياز ۋە كۈز پەسلىدە ئايرىم - ئايرىم ھالدا 10% - 20% نى، قىش پەسلىدە (12 - ئايدىن 2 - ئايغىچە) تەخمىنەن 10% نى تەشـ كىل قىلىدۇ. يەنە بىر خىل ئەھۋال، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ دەريالىرىدىكى سۇ مىقدارىنىڭ پەسىللەر ئارا ئۆزگىرىشى ئوخشاش ئەمەس. مەسىلەن، شىمالىي شىنجاڭدىكى جۇڭغار

ئويمانلىقىنىڭ غەربىدىكى تاغلىق رايونلاردىكى دەريالار ئەتىيازدا تاشقىن مەزگىلىگە كىرىدۇ ، شۇڭلاشقا بۇ مەزگىلدىكى سۇ مىقدارى يىللىق سۇ مىقدارىنىڭ %70 دىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ ، كوئىنلۇن تاغ سىستېمىسىدىكى دەريالارنىڭ ئەتىيازدىكى سۇ مىقدارى يىللىق سۇ مىقدارىنىڭ %12 نىگىمۇ يەتمەيدۇ . ياز پەسلىدە كۆپىنچە دەريالاردا تاشقىن مەزگىلى كېلىش بىلەن سۇ مىقدارى كۆپەيىدۇ . بۇ مەزگىلدە جۇڭغارنىڭ غەربىي قىسمىدىكى تاغلىق رايونلاردا يىغىلىپ قالغان قارلار ئېرىپ كەتكەچكە ، يېغىن كۆپ بولماي ، تاشقىن مەزگىلى ئاساسەن ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ ، شۇ تۈپەيلى ، ياز پەسلى بۇ جايلاردىكى دەريا - ئېقىنلارنىڭ سۇ مىقدارى ئەتىياز پەسلىدىكى سۇ مىقدارىنىڭ يېرىمىغا دەل كېلىدۇ . كۈز پەسلىدىكى سۇ مىقدارى ياز پەسلىدىكى سۇ مىقدارىنىڭ يېرىمىغا ياكى ئۇچتىن بىر قىسمىغا تەڭ كېلىدۇ . شىنجاڭ دەريالىرىدىكى سۇ مىقدارىنىڭ ھەرقايسى پەسىللەردىكى ئۆزگىرىشى گەرچە مۇشۇنداق چوڭ بولسىمۇ ، لېكىن يىللىق ئۆزگىرىشى بىرقەدەر تۇراقلىق . شۇنىڭ ئۈچۈن ، رايون خاراكتېرلىك چوڭ قۇرغاقچىلىق ياكى چوڭ سۇ ئاپىتى ئاسانلىقچە يۈز بەرمەيدۇ .

شىنجاڭنىڭ يەر ئاستى سۇ بايلىقى تەخمىنەن 74 مىليارد 300مىليون كۇب مېتر (يەر ئاستىغا سىڭىپ كېتىدىغان بىر قىسىم يەر ئۈستى سۇيىنىمۇ ئۆزئىچىگە ئالىدۇ) ، بۇنىڭ ئىچىدە تاغلىق رايونلاردىكى يەر ئاستى سۇيى جەمئىي 37 مىليارد 100 مىليون كۇب مېتر بولۇپ ، 29 مىليارد 300 مىليون كۇب مېتر سۇ دەريا - ئېقىنلارنى تولۇقلايدۇ . تۈزلەڭلىكتىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقى جەمئىي 37 مىليارد 255 مىليون كۇب مېتر بولۇپ ، ئاپىتونوم رايونىمىزدىكى ئېچىپ پايدىلىنىشقا بولىدىغان يەر ئاستى سۇ بايلىقىنىڭ مۇھىم قىسمىدۇر . تۈزلەڭلىكلەردىكى يەر ئاستى سۇيى ئاساسەن بەش مەنبەدىن ، يەنى دەريالاردىكى سۇلارنىڭ سىڭىشى ، ئېرىق - ئۆستەڭلەردىكى سۇلارنىڭ سىڭىشى ، ئېتىزلاردىكى سۇلارنىڭ سىڭىشى ، تاغ ئېتەكلىرىدىكى سۇلارنىڭ سىڭىشى ۋە تۈزلەڭلىكلەردىكى يېغىنلارنىڭ سىڭىشىدىن ھاسىل بولىدۇ . ئالدىنقى ئۇچى يەر ئۈستى سۇيىدىن ھاسىل

بولۇپ ، تەخمىنەن 32 مىليارد 100 مىليون كۇب مېتر كېلىدۇ ؛ كېيىنكى ئىككىسى يەر ئۈستىدىكى ئېقىنلار بىلەن تەكرارلانمايدىغان يەر ئاستى سۇلىرى بولۇپ ، جەمئىي 4 مىليارد 910 مىليون كۇب مېتر كېلىدۇ . تۈزلەڭلىكتىكى يەر ئاستى سۇيىنىڭ كۆپ قىسمى يەر ئۈستى سۇيىدىن ئۆزگەرگەن بولۇپ ، يەر ئۈستى سۇيىنىڭ يىللىق ئېقىن مىقدارىدا ئۆزگىرىش كۆپ بولمىغانلىقتىن ، يەر ئاستى سۇيىنىڭ يىللىق ئۆزگىرىشىمۇ بىر قەدەر مۇقىم بولىدۇ . يەر ئۈستى سۇيىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ، تاغلىق رايونلاردا دەريالارنى بوغۇپ، سۇ ئامبارلىرى ياساش ئىشىنىڭ كۆپىيىشىگە، ئېرىق - ئۆستەڭلەردە سۇنىڭ سىڭىشىدىن ساقلىنىش تەدبىرىنىڭ قوللىنىلىشىغا، ئېتىزلارنى سۇغىرىش تېخنىكىسىنىڭ ياخشىلىنىشىغا ۋە يەر ئۈستى سۇيىدىن پايدىلىنىش ئۇنۇمىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، يەر ئاستى سۇيىنىڭ تولۇقلاش مىقدارى ئازلاپ كېتىۋاتىدۇ . يەر ئۈستى سۇيى بىلەن يەر ئاستى سۇيىنىڭ بۇ خىل دىنامىكىتىك مۇناسىۋىتى شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشتا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك بىر مەسىلە .

پايدىلىنىشقا بولىدىغان يەر ئاستى سۇ بايلىقى ئاساسەن تۈزلەڭلىك رايونلاردا بولۇپ ، جەنۇبىي شىنجاڭدا تاغلار كۆپ ، يەر تۈزۈلۈشى پەس ، دائىرىسى كەڭ بولغانلىقى ئۈچۈن ، يەر ئاستى سۇ بايلىقى شىمالىي شىنجاڭدىن كۆپ بولۇپ ، مۆلچەرلىنىشچە ، 22 مىليارد 10 مىليون كۇب مېترغا يېتىدۇ . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ %59.5 نى تەشكىل قىلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، يەر ئاستى سۇ بايلىقىنى ئىلمىي ئۇسۇلدا ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن ئىلمىي ئۇسۇلدا پايدىلىنىشقا ئەھمىيەت بېرىش ھۆل - يېغىن ئاز بولىدىغان جەنۇبىي شىنجاڭ ئۈچۈن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

ئومۇمىلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا ، شۇنداق قاراشقا بولىدۇكى ، بىرىنچىدىن ، شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقى مول . گەرچە شىنجاڭ قۇرغاقچىلىق ۋە يېرىم قۇرغاقچىلىق رايونغا تەۋە بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭدىكى ئۈچ چوڭ تاغ سىستېمىسى ھەم كەڭ ، ھەم ئېگىز بولغانلىقتىن ، نەم ھاۋانى ساقلاپ

قىلىش ئىقتىدارى بىر قەدەر كۈچلۈك . ھۆل - يېغىن مىقدارى ۋە ئۇنىڭ دىن ھاسىل بولغان يەر ئۈستى سۈيىنى مەملىكەت ئىچىدىكى باشقا ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ھۆل - يېغىن مىقدارى 10 - ئو- رۇندا ، يىللىق ئېقىن مىقدارى 12 - ئورۇندا بولۇپ ، غەربىي شىمال ، شىمالىي جۇڭگو ۋە شەرقىي شىمالدىكى ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم را- يونلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . شىنجاڭنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە سۇ بايلىقى 6100 كۇب مېتر بولۇپ ، مەملىكەت بو- يىچە ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان 2630 كۇب مېتر بىلەن سېلىشتۇرغاندا 1.3 ھەسسە كۆپ ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلاردىكى ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان سۇ مىقدارى بويىچە رەتكە تۇرغۇزغاندىمۇ 4 - ئورۇندا تۇرىدۇ . ھازىرقى تە- رىلغۇ يەر بويىچە ھېسابلىغاندا ، شىنجاڭنىڭ تېرىلغۇ يېرىگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1687 كۇب مېتردىن توغرا كېلىپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتىگە يېقىنلاشىدۇ ، ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بويىچە 12 - ئورۇندا ، شىمالدىكى ھەرقايسى ئۆلكە ئاپتونوم رايونلار بويىچە ئالدىنقى قا- تاردا تۇرىدۇ . شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقى مەملىكەت بويىچە ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارغا سېلىشتۇرغاندا مول بولسىمۇ ، لېكىن شىنجاڭ قۇرغاقچىلىق ۋە ئېچكى قۇرۇقلۇق رايونىغا جايلاشقانلىقى ، دېھقانچىلىقتا پەقەت سۇغىرىشقا تايىنىدىغانلىقى ، يەنە كېلىپ ، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى كۆپ ، سۇنىڭ پەسللەر ئارا ۋە رايونلار ئارا بۆلۈنۈشى تەكشى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقىنى مۇۋاپىق ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن ئىلمىي ئۈسۈلدا پايدىلىنىش ھەمدە بۇنىڭدىن كېيىنكى مىللىي ئىگىلىك تەرەققىياتىنىڭ سۇغا بولغان ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىش ئىشىنى كۆزدە تۇتقاندا ، سۇ قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش ، باشقۇرۇش ۋە ئۇنى تەتقىق قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئىنتايىن زۆرۈر . ئىككىنچىدىن ، شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقىنى ئې- چىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش كەڭ ئىستىقبالغا ئىگە . نۆۋەتتە ئاپتونوم رايون بويىچە سۇغىرىش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن دەريا سۇيى 38 مىليارد

100 مىليون كۇب مېتر ، ئامبار سۇيى 4 مىليارد 500 مىليون كۇب مېتر ، قۇدۇق سۇيى 1 مىليارد 900 مىليون كۇب مېتر ، بۇلاق سۇيى 3 مىليارد 800 مىليون كۇب مېتر ، جەمئي 48 مىليارد 300 مىليون كۇب مېتر بولۇپ ، دەريادىن باشلاپ كېلىنگەن سۇ مىقدارى يەر ئۈستى سۇ بايلىقىنىڭ 54% نى تەشكىل قىلىدۇ . شىنجاڭ بۇ جەھەتتە گەرچە پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرسىمۇ ، ئەمما ئېچىشقا تېگىشلىك يوشۇرۇن كۈچ يەنىلا زور . بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ تەبىئي شارائىتىنىڭ ئەۋزەللىكى ۋە تاغ - ئويمانلىقلارنىڭ پايدىلىق يەر تۈزۈلۈشى ، نۇرغۇنلىغان مەركىزي سۇ سىستېمىلىرىنىڭ تاغلىق رايونلاردىن ئويمانلىقلارغا قاراپ ئېقىشى سۇ بايلىقلىرىدىن پايدىلىنىشقا ئىنتايىن پايدىلىق . بۇ خىل ئالاھىدىلىكلەرنىڭ كونكرېت ئىپادىسى : (1) سۇ بايلىقى تاغلىق رايونلاردىن كېلىدۇ . تاغلىق رايونلاردا ھۆل - يېغىن كۆپ ، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى ئاز ، يەر تۈزۈلۈشى تىك بولۇپ ، ئېقىنلارنىڭ بارلىققا كېلىشى ئۈچۈن پايدىلىق . (2) يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى سۇيى ئوخشاش مەنبەدىن كەلگەنلىكى ، تاغلىق رايونلار ئېگىزلىككە جايلاشقانلىقى ئۈچۈن ، ئۆزئارا تولۇقلاشقا پايدىلىق . (3) تاغلىق - ئويمانلىقلارنىڭ يەر تۈزۈلۈشى بويىچە ، دەريالارنىڭ كۆپىنچىسى تاغلىق رايونلاردىن تۈزلەڭلىككە قاراپ ئۇدۇل ئاقىدىغانلىقى ئۈچۈن ، ئادەتتە ، ئېقىن مۇساپىسى قىسقا ، مۇستەقىل سۇ سىستېمىسى كۆپ ، مەمۇرىي رايونلارنىڭ بۆلۈنۈشى بويىچە چەكلىمگە ئۇچراش دائىرىسى ئاز ، شۇڭا دەريا - ئېقىنلارنىڭ پىلانلىنىشى ، قۇرۇلۇشى ، ئىش- لىتىلىشى ۋە باشقۇرۇلۇشىنى بىرمۇر ئۇبلايەت ، ئوبلاست ياكى بىرمۇر ناھىيە ئىچىدە ئېلىپ بېرىشقا بولىدۇ . (4) تۇراقسىز سۇ بايلىقىدىن باشقا ، يەنە ئېچىپ پايدىلىنىشقا بولىدىغان زور مىقدارلىق تۇراقلىق سۇ بايلىقى مەنبەسى بار ، ئويمانلىق ئەتراپىدا 3500 مېتردىن ئېگىز تاغلار بولۇپ ، سا- تاتسىتكىغا قارىغاندا ، شىنجاڭدىكى مۇز كۆلىمى تەخمىنەن 23 مىڭ كۋادرات كىلومېتر ، ئۇنىڭ زاپىسى 2 تېرىليون كۇب مېتردىن يۇقىرى . ھەر يىلى تەخمىنەن 17 مىليارد 900 مىليون كۇب مېتر سۇ ئېرىپ ، دەريا - ئېقىنلارنى تولۇقلايدۇ . قار سىزىقى ئۈستىدىكى مۇزلۇقلاردىكى ھۆل -

يېغىن مقدارىمۇ مۇشۇ سانغا يېقىنلىشىپ كېتىدۇ . بۇ ئىنتايىن قىممەتلىك مۇقىم سۇ بايلىقى بولۇپ ، بۇنىمۇ ئەۋزەل شارائىت دېيىشكە بولىدۇ .

جانلىق مەۋجۇداتلار بايلىقى

ئالاھىدە جۇغراپىيىلىك مۇھىت ۋە ئېكولوگىيىلىك شارائىت شىنجاڭنى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق ، باغۋەنچىلىك ۋە بېلىقچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە قىلىش بىلەن بىللە ، شىنجاڭنىڭ ئېلىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئەڭ چوڭ ئىستىقبالغا ئىگە رايونلارنىڭ بىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن ھەمدە ئۇنى مول ۋە ئالاھىدە بولغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ۋە ياۋايى ھايۋاناتلار بايلىقىغىمۇ ئىگە قىلغان . بۇ تۈردىكى جانلىق مەۋجۇداتلار بايلىقى باشقا بايلىقلارغا ئوخشاشلا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ھەر مىللەت خەلقىنى بېيىتىشتىكى قىممەتلىك بايلىقلاردۇر .

شىنجاڭدىكى ياۋا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈر ۋە سان جەھەتتىن كۆپ بولۇشى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ . دەسلەپكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئالىي دەرىجىلىك ياۋا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈرى 3552 خىلدىن كۆپ بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 703 خىلى تىكىپ ئۆستۈرۈلىدىغان ئۆسۈملۈك ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ياۋا ئۆسۈملۈكلەردۇر . ئالىي دەرىجىلىك ئۆسۈملۈكلەر ئىچىدە كۆپ پايدىلىنىلمىغان ۋە ئېچىپ پايدىلىنىشنى كۈتۈپ تۇرغان ئۆسۈملۈكلەر %80 نى ئىگىلەيدۇ . تۈرى ۋە سانى جەھەتتىن كۆپ بولغان بۇ ياۋا ئۆسۈملۈكلەرنى ئىشلىتىلىشى جەھەتتىن پېيىشكە بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر، دورا قىلىشقا بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ، سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ، مۇھىتنى قوغداش ۋە ياخشىلاشتا ئەسقاتىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر دەپ تۆت چوڭ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ .

يېيىشكە بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر : بۇنىڭدا ، ئاساسەن ، ياۋا مېۋىلىك دەرەخ ۋە ۋېتامىن تەركىبى كۆپ بولغان ئۆسۈملۈكلەر كۆزدە

تۇتۇلىدۇ . بۇ خىل ياۋا ئۆسۈملۈكلەر تېيانشان تېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ھەرقايسى جايلارغا كەڭ تارقالغان . بۇلار تەخمىنەن 15 ئائىلە ، 27 ئۇرۇق ، 60 نەچچە خىلغا بۆلۈنىدۇ . مەسىلەن ، بۆلجۇرگەن ، ياۋا ئۆرۈك ، ياۋا گىلاس ، ياۋا ئالۇچا ، ياۋا ئەتىرگۈل ، جىگدە قاتارلىقلار بولۇپ ، بۇلار يېيىشكە بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر بولۇپلا قالماستىن ، يەلكى ئېسىل بولغان ياۋا مېۋىلىك دەرەخ تۇرلىرىدۇر . بۇ ئۆسۈملۈكلەرنىڭ مېۋىسى تەملىك ، ئوزۇقلۇق مادىدىسى يۇقىرى بولۇپ ، بۇۋاستە يېيىشكە بولىدۇ . بەزىلىرى شىرنىلىك ، تەمى تاتلىق ، رەڭدار بولۇپ ، تىكىپ ئۆستۈرۈلىدىغان سورتلاردىن قېلىشمايدۇ ، ھەتتا بەزىلىرى چىدامىلىق ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرىدىغان ، بىرىكىشچانلىقى كۈچلۈك بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان ياخشى سۈپەتلىك ئۆسۈملۈكلەردۇر . يېيىشكە بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ئىچىدە ، ئادەم يەيدىغانلىرىدىن باشقا ، يەنە يەم - خەشەك قىلىشقا بولىدىغان ، تۈرى ۋە مىقدارى جەھەتتىن تېخىمۇ كۆپ بولغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر بار . شىنجاڭدىكى بىپايان ئوتلاقلاردا ، خىلمۇ خىل ئەلا سۈپەتلىك ئوت - چۆپلەر ئۆسىدۇ . دۇنياغا داڭلىق بولغان ئەلا سۈپەتلىك ئوت - چۆپلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك شىنجاڭدىن تېپىلىدۇ . ئىگىلىنىشچە ، شىنجاڭدىكى يەم - خەشەك قىلىشقا بولىدىغان ئۆسۈملۈكلەر تەخمىنەن 500 نەچچە خىل بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە باشاقلىقلار ئائىلىسىگە كىرىدىغانلىرى 160 خىل ، پۇرچاق ئائىلىسىگە كىرىدىغانلىرى 50 نەچچە خىل ، لويلا ئائىلىسىگە كىرىدىغانلىرى 42 خىلدىن كۆپ ، بۇلار يەم - خەشەك قىلىشقا بولىدىغان ئۆسۈملۈكلەرنىڭ %60 دىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ ، شىنجاڭ ئوتلاقلىرىدىكى بۇ ئاساسىي ئۆسۈملۈك توپلىرى ۋە ئەۋزەللىككە ئىگە ئۆسۈملۈك تۈرلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنى قىممەتلىك ۋە ئىشەنچلىك يەم - خەشەك بايلىقلىرى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ .

شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك مۇھىتى ۋە ھاۋا كىلىماتى شارائىتى ئۆزگىچە بولغانلىقتىن ، دورا قىلىشقا بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر بايلىقىنى قېرىنداش ئۆلكە ۋە رايونلارغا سېلىشتۇرغاندا ، تۈرى ۋە سانى جەھەتتىن

كۆپ بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى پەقەت شىنجاڭدىنلا چىقىدۇ . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدىن تېپىلغان دورا ئۆسۈملۈكلىرى 719 خىلغا يېتىدۇ ، نۆۋەتتە سېتىۋېلىنىۋاتقان دورا ئۆسۈملۈكلىرى ئىچىدە سوغىگۇل ، چۈچۈكبۇيا قاتارلىقلارنىڭ تۇرى ، زاپىسى ۋە يىللىق سېتىۋېلىش مىقدارى كۆپ بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . ھىلە ، قارلەيلىسى ، لوپ كەندىرى قاتارلىق دورا قىلىشقا بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردۇر . بۇلارنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېچىش ۋە بۇلاردىن پايدىلىنىش شىنجاڭنىڭ دوربىگەرلىك ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ داۋالاش ۋە ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرى ئۈچۈنمۇ ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سانائەتكە كېرەكلىك ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ياغاچ ماتېرىياللىرى بايلىقى، تالالىق ئۆسۈملۈكلەر بايلىقى ۋە خۇش پۇراق چاچىدىغان مايلىق ئۆسۈملۈكلەر بايلىقى دەپ ئۈچ چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ياغاچ بايلىقى تاغ چوققىلىرىدىكى شەمشات دەرىخى ، خازان تاشلايدىغان قارىغاي ، توغراق ، قارىياغاچ ۋە باشقا ھەر خىل تېرەكلەرنى ئاساس قىلغان بولۇپ ، كۆپىنچىسى تاغلىق رايونلارغا تارقالغان . تاغلىق رايونلاردىكى تەبىئىي ئورمان كۆلىمى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئومۇمىي ئورمان كۆلىمىنىڭ 71.7% نى ، ياغاچ ماتېرىيالىرى زاپىسى ئومۇمىي ياغاچ ماتېرىياللىرى زاپىسىنىڭ 97.24% نى تەشكىل قىلىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، تىيانشان تېغى ۋە ئالتاي تاغلىرىدا تەبىئىي ئۆسىدىغان يىڭنە يوپۇرماقلىق دەرەخلەر مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە ، بۇلارنىڭ ياغاچ سۈپىتى ياخشى ، ئىشلىتىلىش دائىرىسى كەڭ بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ ياغاچ ماتېرىياللىرى بايلىقى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىك ۋە ئۈستۈنلۈكتۇر . توغراقنى ئاساس قىلغان تۈزلەڭلىك ئورمىنى كۆلىمى ۋە زاپىسى جەھەتتىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئورمان كۆلىمى ۋە ياغاچ ماتېرىياللىرى زاپىسىنىڭ 28.3% ى ۋە 2.76% نى

تەشكىل قىلىدۇ . گەرچە بۇنىڭ ياغاچ سۈپىتى بىر قەدەر ناچار بولسىمۇ ، لېكىن تەتقىقات جەھەتتىكى قىممىتى بىرقەدەر يۇقىرى . شىنجاڭنىڭ تالالىق ياۋا ئۆسۈملۈكلىرى تەخمىنەن 30 خىلغا يېتىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە قومۇش ، چىڭغ ، ياۋا كەندىر قاتارلىقلارنىڭ تارقىلىش دائىرىسى كەڭ ، مەھسۇلات مىقدارى يۇقىرى بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . بۇلار توقۇمىچىلىق ، قەغەز ياساش ، ئارقان ئىشلەش قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ ئىشلىتىلىپ ، يېنىك سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى مۇھىم خام ئەشيالاردىندۇر . شىنجاڭدىكى ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ئىچىدە يەنە ئەنجىبار ، ئاتقۇلاق ، توشقانئوت ، چارئوت قاتارلىق 24 خىل ئاشلاش خۇراكى ، قىلىپ ئىشلىتىشكە بولىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر بار ، بۇلارنىڭ غولى ، يىلتىزى ، يوپۇرمىقى ۋە مېۋىسىدە تانىن مادداسى بولۇپ ، ئادەتتە تانىن دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئاجرىتىۋېلىنغان تانىندىن ياسالغان ئاشلاش خۇراكى خۇرۇم ئىشلەش ، دورا ياساش ، توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنى بوياش ، نېفىت ۋە خىمىيە سانائىتىدە سىياھ ئورنىدا ئىشلىتىش ، پار قازانلىرىغا سۈيۇقلۇق قىلىش قاتارلىق جەھەتلەردە كەڭ دائىرىدە ئىشلىتىلىدۇ . خۇش پۇراقلىق ياۋا ئۆسۈملۈكلەر بولسا ، ئوچۇشقاق پۇراقلىق مايلىشاڭغۇ ئۆسۈملۈكلەردۇر . شىنجاڭدىن چىقىدىغان يالپۇز ، يېشىل يالپۇز ، چۆل رەيھىنى ، سۇزە قاتارلىق 23 خىل ئۆسۈملۈك ئاشۇنداق خۇش پۇراق ئۆسۈملۈكلەردۇر . شىنجاڭنىڭ قۇلمىقى سۇپەت جەھەتتىن ياخشى بولۇش بىلەن بىللە يەنە داڭلىقتۇر . ئۇ مەھسۇلات مىقدارى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ، دۆلەت ئىچىدىكى پۈتۈن زاۋۇتلىرى ياقتۇرىدىغان خۇش پۇراق ئۆسۈملۈكتۇر . تىيانشان تېغى ۋە ئالتاي تاغلىرىدىن چىقىدىغان ياۋا قۇلماق دۆلتىمىز بويىچە ئاز ئۇچرايدىغان پۇراقلىق ياۋا ئۆسۈملۈكتۇر .

سوغۇق ، قۇرغاقچىلىق ، بوران قاتارلىقلارغا تاقابىل تۇرۇش رولىغا ئىگە ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىنتايىن كۆپ . مەسىلەن ، ياۋا دەرەخ ، ياۋا گۈل - گىياھلار ، ياۋا چىم قاتارلىقلارنىڭ تۇرى 200 خىلدىن ئاز ئەمەس . شىنجاڭنىڭ مۇھىتىنى قوغداش ۋە ياخشىلاشتا ئۇلارنىڭ رولى

www.uyghurkitap.com

ناھايىتى چوڭ .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىپايان كەڭ زېمىنىدا كۆپلىگەن ياۋا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسۈش بىلەن بىللە ، تۈرى كۆپ بولغان ياۋايى ھايۋاناتلارمۇ ياشىماقتا . نۆۋەتتە ، مەملىكەتلىك ھايۋاناتلارنى قوغداش تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلگەن ، ئاز كۆرۈلىدىغان قىممەتلىك ھايۋاناتلاردىن شىنجاڭدا 87 خىلى بار . بۇلارنىڭ ئىچىدە ياۋا تۆگە ، ياۋا ئات ، قوتاز ، قۇندۇز ، شىزاڭ ، بۆكەن ، قاڭشارلىق بۆكەن ، شىنجاڭ يولۋىسى ، قار يىلپىزى ، بۆرە ، ئېيىق ، ئالا تۇمشۇق ساقا قۇش ، سارغۇچ قورساق ئۇلار ، ئاق لەيلەك ، ئاق يەلكىلىك بۇركۇت ، قارا بويۇن تۇرنا ، قارا لەيلەك ، كۆكىنتاي ، ئاق تۇرنا قاتارلىق 20 خىلى بولۇپ ، بۇلار بىرىنچى تۈردىكى مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان ھايۋاناتلاردۇر . ئىككىنچى تۈردىكى قوغداش دائىرىسىگە كىرىدىغانلاردىن قوڭۇر ئېيىق ، سۇلەيسۇن ، قارا تايغان بۇغا ، جەرەن ، ئارقار ، ئاققۇ ، تۆت پەنجىلىك قۇرۇقلۇق تاشپاقا ، قاما ، سۆسۈن بۇلغۇن قاتارلىق 67 خىل ھايۋانات بار . قوغدىلىدىغان بۇ ھايۋانلار ئىچىدە قاڭشارلىق بۆكەن ، ياۋا قوتاز ، ياۋا ئات ، ياۋا تۆگە ، ياۋا ئېشەك ، قارا بويۇن تۇرنا قاتارلىقلار دۆلىتىمىز بويىچە ئالاھىدە ھايۋانلاردىن بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى دۇنيا-دىمۇ كەم ئۇچرايدىغان قىممەتلىك ھايۋاناتلاردۇر . شىنجاڭدا ياۋايى ھايۋاناتلار بايلىقى خېلىلا كۆپ . ھازىر مەلۇم بولغانلىرى 241 خىل . بۇ-نىڭ ئىچىدە قوش ماكانلىق ئۆمىلىگۈچى ھايۋانلار 13 خىل ، قۇش تۈرىگە كىرىدىغانلىرى 179 خىل ، يىرتقۇچ ھايۋان تۈرىدىكىلىرى 49 خىل . بۇ ھايۋاناتلارنى پايدىلىنىش جەھەتتە گۆشىنى يېيىشكە بولىدىغانلار ، يۇڭ - تېرىسى ئېلىنىدىغانلار ، پەي - ماموقى ئېلىنىدىغانلار ، دورا ئۇچۇن ئىشلە-تىلىدىغانلار ، كۆركەزمە قىلىنىدىغان ۋە دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىققا پايدىلىق قۇش ۋە ھايۋانلار قاتارلىق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بو-لىدۇ . بەزى ھايۋانلارنىڭ پايدىلىنىلىش تەرەپلىرى كۆپ . شىنجاڭدىكى قوش ماكانلىق ئۆمىلىگۈچى ھايۋانلاردىن يېشىل چاپاقا ، جۇڭگو كىچىك پاقىسى ، كۆل پاقىسى ، تۆت پەنجىلىك قۇرۇقلۇق تاشپاقىسى ، كالاپاقا ، قۇرۇقلۇق پاقىسى ، بوغما يىلان ، يايلاق زەھەرلىك يىلىنى ، شىمالىي

قۇتۇپ زەھەرلىك يىلىنى ، شىمالىي شىنجاڭ تەرتۇنى قاتارلىقلارنىڭ ھەم-مىسى قىممەتلىك ھايۋانلاردۇر . بۇلارنىڭ بەزىلىرىنى يېيىشكە ، بەزىلىرىنىڭ تېرىسىنى ئېلىشقا ۋە بەزىلىرىنى دورىغا ئىرىلاشتۇرۇشقا بو-لىدۇ ، بۇلارنىڭ بەزىلىرى زىيانلىق ھاشاراتلارنى تۇتۇپ يەيدۇ . قۇشلار بايلىقى شىنجاڭدىكى ياۋايى ھايۋاناتلار بايلىقى ئىچىدە ئەڭ كۆپ بولۇپ 74% نى ئىگىلەيدۇ . قۇشلارنى ئىشلىتىش يوللىرىدىن قارىغاندا ، گۆشىنى يېيىشكە بولىدىغانلىرى ياۋا توخۇ ، ياۋا ئۆردەك ، ياۋا غاز ، بۆدۈنە تۈر-دىكىلەردىن كەكلىك ، ئۇلار ، چىل ، تاغ بۆدۈنىسى ، قىرغاۋۇل ، تۇرۇلغا ، پاختەك قاتارلىقلار بار ؛ پېيىنى ئىشلىتىشكە بولىدىغانلىرى قوتان ، لەيلەك ، دوغداق ۋە كەپتەر تۈرلىرىدىكى قۇشلار بولۇپ ، بۇلار ئاز دېگەندىمۇ 40 خىلدىن كۆپرەك ؛ دورا قىلىشقا بولىدىغانلىرى سار ، بۆدۈنە ، يوغان تۇم-شۇق قاغا ، سېغىزخان قاتارلىقلار بولۇپ ، بۇلار 30 خىلدىن ئاشىدۇ . تاماشا قىلىنىدىغان قۇشلار 130 نەچچە خىلغا يېتىدۇ ، مەسىلەن ، سوپسو-پىياڭ ، كۆكتارغاق ، ھەرىغۇر قارلىغاچ ، سەۋەقۇشى ، بۇلبۇل ، ئاققۇ ، تۇرنا قاتارلىقلار شۇ تۈردىكى قۇشلارنىڭ مەشھۇرلىرىدۇر . ھۇقۇش ، قار-لىغاچ ، كاككۇك قاتارلىقلار دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىققا پايدىلىق قۇشلاردۇر . شىنجاڭدىكى ياۋايى ھايۋانلار ئىچىدە يېيىشكە ئىش-لىتىلىدىغانلىرى خېلىلا كۆپ ، بۇنىڭ ئىچىدە قوڭۇر ئېيىق ئىنتايىن ئەتىۋارلىق ھايۋانلار قاتارىغا كىرىدۇ ، سۇلەيسۇن ئاز ئۇچرايدىغان تاغ ئەڭگۈشتىرى ، ياۋا تۆڭگۈز ، شىزاڭ بۆكىنى ، جەرەن ، ئارقار ، ياۋا ئۆچكە ، كۆكمەت ، تارىم توشقىنى ، ئوتلاق توشقىنى ، سۇر قۇيرۇقلۇق توشقان قاتارلىقلار شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىگە تارقالغان ، بۇ خىل بايلىقنىڭ ئۆزى مول ، زاپىسى كۆپ بولۇپ ، ئۇۋ گۆشلىرى ئىچىدە كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ تېرىسى خۇرۇم ئىشلەشكە ئىشلىتىلىدۇ . تۇلكە ئېيىق ، قارا بۇلغۇن ، سۆسەر ، ئاق بۇلغۇن ، يايلاق تاغەل مۇشۇكى ، مولۇن ، ياۋا توشقان ، تىيىن ، سۇغۇر ، ئىپار چاشقىنى قاتارلىق 50 نەچچە ھايۋان ئەلا سۈپەتلىك يۇڭ - تېرە ياۋا ھايۋاناتلىرى ھېسابلىنىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدە سۇغۇر بىلەن ئىپار چاشقىنىنىڭ تېرىسى

خەلقئارا بازارلاردا بازىرى ئىنتىك مەھسۇلاتلاردۇر . بۇ ئىككىسىنىڭ شىنجاڭدىكى يىللىق يىغىۋېلىنىش مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغان چاغلاردا ئايرىم - ئايرىم ھالدا 260 مىڭ ۋە 300 نەچچە مىڭ پارچىغا يېتىدۇ . يۇقىرىدا دەپ ئۆتۈلگەن ئىككى تۈر ئىچىدە ، قوڭۇر ئېيىق ، قارا تايغان بۇغا ، ئىپار ، يىلپىز ، قاڭشارلىق بۆكەن ، ئۇچار چاشقان قاتارلىق 20 نەچچە خىل ھايۋان تۈرلىرىنىڭ ھەممىسىنى دورا قىلىپ ئىشلىتىشكە بولىدۇ . سېسىق كۆزەن ، مولۇن قاتارلىقلار چاشقان يوقىتىدىغان ، يېزا ئىگىلىكىگە پايدىلىق بولغان ھايۋانلاردۇر . شىنجاڭدا تاماشا قىلىشقا بولىدىغان ياۋايى ھايۋان تۈرلىرى خېلىلا كۆپ ، ۋەكىل خاراكتېرلىكلىرىلا 40 نەچچە خىلدىن ئاشىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدىن ياۋا تۆگە ، ياۋا ئېشەك ، ياۋائات ، ياۋا قوتاز ، يىلپىز قاتارلىقلار دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھايۋانات باغچىسى ۋە ھايۋاناتشۇناسلىق ساھاسىدە كىشىلەرنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزدا كۆندۈرۈش ، قولدا بېقىش يولى بىلەن پايدىلىنىش قىممىتىنى كېڭەيتىشكە بولىدىغان بەزى ھايۋانلار بار . مەسىلەن ، سۆسۈن بۇلغۇن ، بۇغا قاتارلىقلار كۆندۈرۈلۈپ ئۇنۇمى ياخشى بولۇۋاتىدۇ . سۆسەر ، قاما ، ياۋا ئۆشكە قاتارلىقلارنىمۇ كۆندۈرۈش ئۈچۈن يېكىتى قىلىشقا بولىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ياۋايى ھايۋاناتلارنى ئۆي ھايۋانلىرى ۋە ئۆي قۇشلىرى بىلەن ئۆزئارا شالغۇتلاشتۇرۇش ئارقىلىق ، يېڭى ، ياخشى بولغان چارۋا - قۇش سورتلىرىنى يېتىشتۇرۇش ئېھتىمالىمۇ بار ، بۇ ، ياۋايى ھايۋاناتلار بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى راۋاجلاندۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

قېزىلما بايلىقلار

شىنجاڭنىڭ قېزىلما بايلىقى مول ، تۈرلىرى ئىنتايىن كۆپ بولىسىمۇ ، ئىلگىرى مەلۇم بولغانلىرى ئىنتايىن ئاز ئىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان ، گېئولوگىيە ، كان ، نېفىت ، كۆمۈر ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ، رەڭلىك مېتال قاتارلىق ئورۇنلاردىكى كەڭ ئىشچى -

خىزمەتچىلەر ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرى ئورتاق تىرىشىپ ، نۇرغۇن پەن - تېخنىكا ماتېرىياللىرىنى ئىگىلەش ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ ئېلىمىز بويىچە كان تۈرلىرى تولۇق بولغان ئۆلكە ، رايونلارنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى .

1990 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە ، ئاپتونوم رايوندىن تېپىلغان كان تۈرلىرى 124 خىل بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ . ھازىر تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان كان تۈرلىرى زاپىسى ئىچىدە ، مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغانلىرى بېرىللىي ، چېرىمتال ، دالا شپاتى ، ساپال لېيى ، سېرىپېنتىن ، ناترىيلىق سېلىترا ، بېنتونىت ۋە زۇلۇك تاش ؛ 3 - ئورۇندا تۇرىدىغانلىرى دولومىت رۇدىسى ، سېزىي ، دىئاباز قاتارلىقلار ؛ 4 - ، 5 - ئورۇندا تۇرىدىغانلىرى لىتىي ، خروم ، تەبىئىي گاز ، تاشپاختا ، ماگنېزىت ، تەبىئىي گۈگۈرت ، نېفىت ، كۆمۈر ؛ مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى 10 - قاتاردا تۇرىدىغانلىرىدىن مايلىق سلانېتس ، بىسمۇت ، مىراب لىت ، تانتال ، مانگان ، نىكېل ، خىش - كاھىشقا ئىشلىتىلىدىغان لايلىق مىنېرال ، سېمونتقا ئىشلىتىلىدىغان سلانېتس ، تاشتۇز ، نىئوبىي ، تىتان قاتارلىقلار ؛ شىنجاڭنىڭ قېزىلما بايلىقلىرى ئىچىدە مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان كان تۈرلىرى كۆپ بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى بۇ قېزىلما بايلىقلارنىڭ ئۈنۈملۈك كان نىسبىتىمۇ خېلى چوڭ . مەسىلەن ، ئۈنۈملۈك تۆمۈر كېنى ، ئۈنۈملۈك خروم كېنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا شۇ تۈردىكى كانلار ئىچىدە 25.6% نى ۋە 58% نى ئىگىلەپ ، مەملىكەت بويىچە ئوخشاش تۈردىكى كانلارنىڭ ئوتتۇرىچە نىسبىتىدىن يۇقىرى ؛ مەملىكەت بويىچە ئۈنۈملۈك مىس كان تۈرلىرىنىڭ 1% تىن يۇقىرى بولغانلىرى 35% نى ئىگىلىسە ، شىنجاڭنىڭ 89% نى ئىگىلەيدۇ ؛ دەرىجىسى 3% تىن چوڭ بولغان ئالاھىدە نىكېل كېنى 30% نى ئىگىلەيدۇ ؛ زۇلۇكنىڭ ئوتتۇرىچە دەرىجىسى 59% نى ئىگىلەيدۇ . شىنجاڭدا قىممەت باھالىق ئېسىل تاشلارنىڭ تۈرلىرى كۆپ ، سورتلىرى تولۇق ، سۈپىتى ئەلا بولۇپ ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ھەتتا خەلقئارادىمۇ ئۆزۈندىن بۇيان مەشھۇر بولۇپ كەلمەكتە . تېپىلغان ۋە تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان رۇدا تۈرلىرى ھەم رۇدا

هاسىل بولىدىغان گېئولوگىيىلىك شەرتلەردىن قارىغاندا ، ئاپتونوم رايو-
نىمىزدىكى قېزىلما بايلىقلارنىڭ كېلەچىكى ياخشى ، كان ئىزدەشتە
يوشۇرۇن كۆچى ئىنتايىن چوڭ . بولۇپمۇ كۆمۈر ، ئۇران ، لىتىي ، بېرىل-
لىي ، تاشپاختا ، ئالتۇن ، مىس ، نىكېل ، قوغۇشۇن ، سىنك ھەمدە خىمىيە
سانائىتى ۋە بىناكارلىق قاتارلىقلارغا خام ئەشيا يەتكۈزۈپ بېرىدىغان
مېتاللوئىد كانلىرىنىڭ ئىستىقبالى ئىنتايىن كەڭ .

شىنجاڭدا قېزىلما بايلىقلارنى چارلاش ، ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن كەڭ
كۆلەمدە پايدىلىنىش ئىشى ، ئاساسەن ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كې-
يىن ، قاتناش ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ يۇكسىلىشى ۋە پەن - تېخنىكا
كۈچىنىڭ ئۇلغىيىشىغا ئەگىشىپ تەرەققىي قىلغان . ئازادلىقتىن ئىلگىرى
قېزىش ۋە پايدىلىنىش ئىنتايىن ئاز ئىدى ، ئاساسلىقى ، كىشىلەرنىڭ
تۇرمۇشىغا زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان كۆمۈر ، ئاشتۇزى ، ساپال لېيى ۋە
ھاك تېشى قېزىلاتتى ، قاشتېشى ، مىس ، ئالتۇنلار بولسا ئىنتايىن كىچىك
كۆلەمدە قېزىلاتتى . تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، ھازىر ئېچىپ پايدا-
لىنىۋاتقان قېزىلمىلار 50 نەچچە خىلغا يېتىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە كۆپلىگەن
كان مەھسۇلاتلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەن
بىللە ، تۆمۈر ، خروم ، كۆمۈر ، مىرابلىت ، تاشتۇز ، ناترىيلىق سېلىترا ،
تەبىئىي ئىشقار ، ئاق چىرىمتال ، تاشپاختا ، نېفىت ، ئۇران ، ياقۇت ، قاش-
تېشى قاتارلىق كۆپ خىل مەھسۇلاتلارنىڭ قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم
رايون ۋە بۈاستە قاراشلىق شەھەرلەرگە يارىدىمى بولماقتا ھەمدە نىئوبىي ،
بېرىللىي ، لىتىي ، دىئاباز ، لىتىيلىق چىرىمتال ، خروم ، كۋارتس ئېرىتە-
مىسى ، تاشپاختا ، سۇرمە ، بېنتونىت ، چىرىمتال پاراشوكى ، سېلىبستىن ،
مىرابلىت ، لىتىيلىق گىدروئوكسىد ، لىتىي كاربونات ، نېفىت ، كوكس قا-
تارلىق كان مەھسۇلاتلىرى پىششىقلىنىپ ۋە يېرىم پىششىقلىنىپ ياپونىيە ،
ئامېرىكا ، ئەنگلىيە ، گېرمانىيە ، سىنگاپور قاتارلىق دۆلەتلەرگە ۋە شياڭ-
گاڭ ، ئاۋمېن قاتارلىق رايونلارغا ئېكسپورت قىلىنىپ سېتىلماقتا .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى قېزىلما بايلىقلارنى سانائەتتىكى
ئىشلىتىلىش ئورنىغا قاراپ توققۇز چوڭ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ :

بىرىنچى ، ئېنېرگىيە كان مەھسۇلاتلىرى . ئاپتونوم رايونىمىزدا بۇ
تۈردىكى قېزىلما بايلىقلار ئىنتايىن مول ، كان تۈرلىرىمۇ تولۇق . بۇنىڭ
ئىچىدە كۆمۈر ئەڭ بۇرۇن ئېچىپ پايدىلىنىلغان ئېنېرگىيە بايلىقىدۇر .
ئۇنىڭ زاپاسى كۆپ ، سۈپىتى ياخشى . ئۇ شىنجاڭنىڭ ئېنېرگىيە بايلىقى
جەھەتتىكى ھەم ئەملي ، ھەم يوشۇرۇن بولغان ئۇستۇنلۇكىدۇر . شىن-
جاڭدا كۆمۈر بار يەر قاتلىمىنىڭ كۆلىمى 307 مىڭ كۋادرات كىلومېتر ،
كەلگۈسى مۆلچەر زاپاسى 1 تىرىليون 600 مىليارد تونىنا بولۇپ ، پۈتۈن
مەملىكەت بويىچە كۆمۈر ئومۇمىي زاپاسىنىڭ تەخمىنەن 35.9% نى
ئىگىلەپ ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون بويىچە
بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ ، لېكىن تارقىلىشى تەكشى ئەمەس ، بەزى
كۆمۈر كانلىرىنىڭ ئۆزلۈكىدىن ئوت ئېلىپ كېتىشى ئېغىر ، بۇ شىنجاڭ
كۆمۈر بايلىقىدىكى جىددىي بىر مەسىلە . شىنجاڭنىڭ ئېنېرگىيە كان
بايلىقىدا 40 نەچچە يىلدىن بۇيان بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇ-
يان ، تۆمۈردىن باشقا نېفىت ، تەبىئىي گاز ، مايلىق سلانېتس ، ئۇران
قاتارلىق كان تۈرلىرى جەھەتتىمۇ يېڭى بايقاش بولدى ھەمدە تارقىلىشى
كەڭ ، كەلگۈسى كاتتا بولغان جۇڭغار ، تارىم ، تۇرپان ، قۇمۇل
ئويمانلىقىدىكى نېفىت ۋە نېفىت گازىنى چارلاش ھەم ئېچىشتا قولغا كەل-
تۈرۇلگەن بۆسۈش خاراكتېرىدىكى يېڭى ئىلگىرىلەش دۆلەت ئىچى ۋە
سىرتىدا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى . نۆۋەتتە ئاپتونوم رايون بويىچە
نېفىت بار چوڭ - كىچىك ئويمانلىقلاردىن 20 دىن كۆپرەكى تېپىلدى ،
ئومۇمىي كۆلىمى 850 مىڭ كۋادرات كىلومېتر بولۇپ ، ئاپتونوم رايون
ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ . يۇقىرىدا بايان
قىلىنغان تۆت ئويمانلىقنىڭ نېفىت پەيدا بولۇش شارائىتى ياخشى ، كۆپ
يۇرۇشلۇق نېفىت ساقلىنىدىغان تاغ جىنس سىستېمىلىرى بار جايلىرىنىڭ
كۆلىمى 718 مىڭ 600 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ ، مۆلچەرلەنگەن نېفىت
ئومۇمىي زاپاسى 30 ـ 50 مىليارد تونىنا يېتىدۇ ، بۇ مەملىكەت بويىچە ئو-
مۇمىي نېفىت زاپاسىنىڭ تەخمىنەن 35% نى ئىگىلەيدۇ . بۇ
ئويمانلىقلاردىكى نېفىت سۈپەت جەھەتتە گۇڭگۇرت ۋە قېتىش نۇقتىسى

تۆۆەن بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇپ ، ئۇنىڭدىن ئالاھىدە سورتلۇق ماي ۋە ئالىي دەرىجىلىك سىلىقلاش مېيى ئايرىشقا بولىدۇ . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى شىنجاڭنىڭ كەلگۈسىدە مەملىكىتىمىزنىڭ ئاساسىي نېفىت سانائىتى بازىلىرىدىن بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ .

ئىككىنچى ، قارا مېتال كان بايلىقى . قارا مېتال كان بايلىقى دېگىلگەندە ، ئاساسەن تۆمۈر كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، بەزىدە خروم ، مانگانلارنىمۇ ئۆچىگە ئالىدۇ . كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا ، پولات - تۆمۈر تاۋلاشتا ئىشلىتىلىدىغان ئالاھىدە قېتىشمىلىق تىتان ، ۋاناديىلارمۇ قارا مېتاللارغا كىرىدۇ . بۇلار شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدىن تېپىلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ زاپاسىمۇ تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى . بۇنىڭ ئىچىدە ، كۆمۈر كان بايلىقى ئىنتايىن مول بولۇپ ، 550 تىن كۆپ كان ياتمىسى تېپىلدى ، بۇلار ئۈچ چوڭ تاغ سىستېمىسىدىكى بەش چوڭ تاغ تىزمىلىرىغا تارقالغان . بولۇپمۇ تېيانشان تېغىنىڭ ئوتتۇرا ۋە شەرقىي قىسمىدىكى جايلارغا ئەڭ كۆپ جايلاشقان بولۇپ ، ئاساسلىق تۆمۈر كانلىرى ۋە 60% تىن يۇقىرى بولغان تۆمۈر رۇدىسى زاپاسىمۇ مۇشۇ جايلاردا . تېپىلغان تۆمۈر كانلىرى ئىچىدە زاپاس مىقدارى ئۆلچىمىگە يەتكەنلىرى 50 نەچچە يەردە بولۇپ ، زاپاسى 728 مىليون تونناغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە باي كانلارنىڭ زاپاسى 279 مىليون تونىنا بولۇپ ، ئومۇمىي كان زاپاسىنىڭ 38.46% نى ئىگىلەيدۇ ، بۇ مەملىكەتلىك ئوتتۇرىچە قىممەتتىن ئالتە ھەسسىدىن يۇقىرى بولۇپ ، گۇاڭدۇڭدىن قالسىلا 1 - ئورۇندا تۇرىدۇ ، لېكىن يۇقىرى ئۈنۈملۈك باي كان زاپاسى گۇاڭدۇڭدىن كۆپ . زاپاس ئۆلچىمىگە يەتكەن 50 نەچچە يەردىكى تۆمۈر كانلىرى ئىچىدە ، باي تۆمۈر كانلىرى 21 . بۇ ھال شىنجاڭدا تۆمۈر كان بايلىقىدىكى باي كانلارنىڭ كۆپ ئىكەنلىكىنى ، بۇنداق كانلارنىڭ مەملىكەت بويىچە ئاز كۆرۈلىدىغانلىقىنى ھەمدە شىنجاڭ پولات - تۆمۈر سانائىتىنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىنىڭ ئىنتايىن چوڭ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ .

ئۈچىنچى ، رەڭلىك ۋە قىممەتلىك مېتال كان بايلىقى . شىنجاڭدا ھازىر تېپىلغان مېتال 19 خىل بولۇپ ، 920 ئورۇندىن چىقىدۇ . بۇنىڭ

ئىچىدە چوڭ تېپىتكى كان ئۈچ يەردە ، ئوتتۇرا تېپىتكى كان 16 يەردە ، كىچىك تېپىتكى كان 49 ئورۇندا ، كان نۇقتىلىرى ۋە مىنېرالاشقان نۇقتىلار 852 ئورۇندا . بۇ كانلار ئىچىدە مىس ۋە ئالتۇن كانلىرى ئەڭ كۆپ بولۇپ ، زاپاسىمۇ ناھايىتى چوڭ . ھازىر 544 ئورۇندا مىس كېنى تېپىلدى ، بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقالغان ، زاپاسى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغىنى 25 ئورۇندا بولۇپ ، ساقلىنىۋاتقان زاپاسى 245 مىڭ 800 تونىنغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە قارا تونىكې كان رايونى مىس ۋە نىكېلنى ئاساس قىلغان ئوتتۇرا تېپىتكى كۆپ مېتاللىق كان رايونى بولۇپ ، پەقەت 1 - نومۇرلۇق تاغ جىنسلىرىدىنلا 165 مىڭ 200 تونىنا مىس ، 114 مىڭ 100 تونىنا نىكېل ، 1 مىليون 290 مىڭ تونىنا گۈگۈرت ئېلىنىدى . بۇ كان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مىس ، نىكېل كانلىرى بازىسى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى . شىنجاڭنىڭ ئالتۇن كان بايلىقىمۇ مول ، ئۇ تارقىلىش دائىرىسى كەڭ ، چىقىدىغان جايلىرى كۆپ ، تېپلىرى خىلمۇ خىل بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە ھەمدە قېزىلىش تارىخىمۇ ئۇزۇن . ھازىر 270 ئورۇندىن ئالتۇن كېنى تېپىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە كېپەك ئالتۇن كېنى 76 ئورۇندا ، تومۇرلۇق ئالتۇن كېنى 74 ئورۇندا ، باشقىلارغا يانداشىپ ھاسىل بولغان ۋە باشقا تېپىتكى ئالتۇن كېنى 50 نەچچە ئورۇندا . ئالتۇن كانلىرى ئىچىدە ، چوڭ تېپىتكىسى بىر يەردە ، ئوتتۇرا تېپىتكىسى ئۈچ يەردە ، كىچىك تېپىتكىسى بىر يەردە بولۇپ ، قالغانلىرى كان نۇقتىلىرى ۋە مىنېرالاشقان نۇقتىلاردۇر .

تۆتىنچى ، ئاز ئۇچرايدىغان رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقى . بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان ئاز ئۇچرايدىغان رەڭلىك مېتال قېزىلما بايلىقى لىتىي ، نىئوبىي ، تانتال قاتارلىق رەڭلىك مېتاللاردىن باشقا ، يەنە ئاز ئۇچرايدىغان سىرەك ئېلېمېنت ۋە ئاز ئۇچرايدىغان چېچىلاڭغۇ ئېلېمېنتلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . شىنجاڭ ئېلىمىز بويىچە ئاز ئۇچرايدىغان رەڭلىك مېتاللار چىقىدىغان مۇھىم جايلاردىن بولۇپ ، گرانتلىق پېگماتىت تېپلىق بېرىللىي ، لىتىي ، نىئوبىي ، تانتال قاتارلىق ئاز ئۇچرايدىغان رەڭلىك مېتال مەھسۇلاتلىرىنىڭ جۇڭگو ئىچى ۋە سىرتىدا داڭقى بار . ھازىر

ئاپتونوم رايونىمىزدا ئاز ئۇچرايدىغان ئېلېمېنت كان تۈرلىرىدىن 20 سى تېپىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال كېنى سەككىز خىل ، ئاز ئۇچرايدىغان سىرەك ئېلېمېنت تۆت خىل ، ئاز ئۇچرايدىغان چېچىلاڭغۇ ئېلېمېنت سەككىز خىل . بۇ كان تۈرلىرى ئىچىدە ، ئاز ئۇچرايدىغان سەككىز خىل مېتال ۋە ئىنتىرىي ، سېرىيدىن ئىبارەت ئىككى خىل ئاز ئۇچرايدىغان ئېلېمېنتتىن باشقا ، يەنە قىسمەن سىرەك ئېلېمېنتلار ۋە تامامەن ئاز ئۇچرايدىغان ئېلېمېنتلار ئۆزى بىلەن بىللە ھاسىل بولغان باشقا ئېلېمېنتلار بىلەن باشقا قېزىلمىلار ئارىسىدا ساقلانماقتا . بۇ ئاز ئۇچرايدىغان ئېلېمېنتلار تەبىئەت دۇنياسىدا گەرچە ئاز ۋە تارقاق بولسىمۇ ، لېكىن يەنىلا قېزىپ پايدىلىنىش قىممىتىنى يوقاتقىنى يوق .

بەشىنچى ، مېتاللۇرگىيە قوشۇمچە خام ماتېرىيالى مېتاللوئىد بايلىقى . شىنجاڭنىڭ بۇ تۈردىكى بايلىقلىرى مىقدارى كۆپ ، سۈپىتى ياخشى ، تارقىلىش دائىرىسى كەڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە . مەسىلەن ، ئېرىتكۈچى ھاك تاش كېنى 200 نەچچە يەردە بولۇپ ، ھەر-قايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدىن دېگۈدەك چىقىدۇ . تېيانشان تېغى ، كوئىنلۇن تېغى ۋە ئالتۇنتاغلارغا تارقالغان ئېرىتكۈچى دولومىتنى ئالساق ، كۆپىنچە يەر ئۈستىدە بولۇپ ، ئوچۇق كان ئېچىشقا پايدىلىق . بۇنىڭ ئىچىدە ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان زاپاسى 700 مىليون تونىدىن ئارتۇق كان ياتمىسى تۆت يەردە بولۇپ ، ئۇنۇملۈك دەرىجىسى خىلىلا كۆپ . ئوتقا چىداملىق مايلىق مىنېرالمۇ شىنجاڭدىكى مېتاللۇرگىيە قوشۇمچە خام ماتېرىيالى مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقى ئىچىدىكى بىر خىل مۇھىم بايلىقتۇر . بۇ تۈردىكى قېزىلمىلار ئاساسەن ئۈرۈمچى ، غۇلجا ، جىمسار ، قۇمۇل قاتارلىق جايلارغا تارقالغان ، كان ياتمىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قاتلاملىق ياكى قاتلامسىمان ، ئاز ساندىكىلىرى لىنزىسىمان بولۇپ ، بۇلارمۇ خىلىلا مول .

ئالتىنچى ، خىمىيە سانائىتى خام ئەشيا بايلىقى . شىنجاڭ خىمىيە سانائىتى خام ئەشيا بايلىقى مول رايونلاردىن بولۇپ ، 420 نەچچە يەردىن 22 خىل كان مەسۇلاتى تېپىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ناترىيلىق سىلىترا

مەملىكەت بويىچە پەقەت شىنجاڭدىنلا چىقىدۇ . سېرىپىنتىن جىنس ، كالىسىلىق دالا شپاتى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . مىرابلىت ، تاشتۇز مەملىكەت بويىچە مۇھىم ئورۇنىنى ئىگىلەيدۇ . شىنجاڭ ئېلىمىز بويىچە تۇز كۆپ چىقىدىغان رايون . ئۇ تۇز تۈرى كۆپ ، تارقىلىش دائىرىسى كەڭ ، مىقدارى ۋە بىللە ھاسىل بولغان پايدىلىق تەركىبلەر كۆپ بولۇش ھەمدە ئۇزۇن مۇددەتكىچە تۇز ھاسىل بولۇپ تۇرۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە . ھازىر تېپىلغان تۇز تۈردىكى قېزىلمىلار ئاساسەن مىرابلىت ، تاشتۇز ، سىلۋىرتاش ، تەبئىي ئىشقار ، ناترىيلىق سىلىترا ، بور ، گالۇگېنلىق سۇ قاتارلىق نۇرغۇن تۈرلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، 400 نەچچە ئورۇندا بار . بۇنىڭ ئىچىدە تاشتۇز كېنى 196 يەردە ، زاپاسى 300 نەچچە مىليون تونىنا بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە 8 ئورۇندا تۇرىدۇ ؛ مىرابلىت 41 يەردە ، زاپاسى 169 مىليون تونىنا بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە 5 ئورۇندا تۇرىدۇ . مەھسۇلات مىقدارى كۆپ بولغان كالسىيلىق دالا شپاتى ۋە كالسىيلىق جىنس ، توقسۇن ۋە موڭغۇلكۈرەگە تارقالغان سېرىپىنتىن جىنس كېنىنىڭ زاپاسى خىلىلا كۆپ ، ئاز بولغانلىرىنىڭ 10 مىليون تونىدىن يۇقىرى ، كۆپ بولغانلىرىنىڭ 1 مىليارد 300 نەچچە مىليون تونىنا بولۇپ ، بۇنداق ئەھۋال ھەقىقەتەنمۇ ئاز كۆرۈلىدۇ .

يەتتىنچى ، ئالاھىدە سورتلۇق مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقى . شىنجاڭدا بۇ تۈردىكى بايلىقلاردىن خرۇستال ، ئىسلاندىيە شپاتى ، ئالماس قاتارلىق ئۈچ خىلى بار . خرۇستال 160 يەردىن تېپىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئېنىقلانغان زاپاسىنىڭ زاپاس ئۆلچىمىگە يەتكەنلىرى ئۈچ يەردە بولۇپ ، فىزوخرۇستال زاپاسى 355.4 لىتر ، كۋارتس ئېرىتمىسى 82.7 تونىنا ؛ ئىسلاندىيە شپاتى ۋە ئالماس ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كۆپلەپ تېپىلدى . بۇنىڭدىن باشقا ئالماس تەركىبلىك كىمبېرلىتمۇ تېپىلدى .

سەككىزىنچى ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ۋە باشقا مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقى . شىنجاڭ مەملىكىتىمىز بويىچە ئاز كۆرۈلىدىغان بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ۋە باشقا مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقى بىرقەدەر تولۇق بولغان

ئۆلكه ، ئاپتونوم رايونلارنىڭ بىرى . مەلۇم بولغان بۇ تۈردىكى قېزىلما بايلىقلار سېمونت ، ئېلېكتر ، ئەينەك ، بىناكارلىق ، قۇيمىچىلىق قاتارلىقلارغا ئىشلىتىدىغان خام ئەشيا ماتېرىياللىرىدىن خىش - كاھىش توپىسى ، تاشپاختا ، مەرمەر ، گاۋلىنىڭ توپىسى ، پېرلىت ، سېئولىت ، پېروفىللىت ، زۇلۇك ، بېنتونىت ، ياقۇت ، گۈزەل - سەنئەت خام ئەشياسى ۋە ماتېرىياللىرى قاتارلىقلار بولۇپ ، 640 نەچچە يەردىن چىقىدۇ . ئېلېمىزدە مەلۇم بولغان 34 خىل بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ۋە باشقا مېتاللوئىد قېزىلما بايلىقلىرى ئىچىدە دىئاتوم توپىسى ۋە تەبىئىي مايتاش ئاپتونوم رايونىمىزدا تېخى تېپىلمىغاندىن باشقا قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى بار . ئاپتونوم رايونىمىزدا تېپىلغان يۇقىرىقى قېزىلما تۈرلىرى ئىچىدە ، ئۇلارنىڭ زاپاسىنى مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا ، ئاق سىلىيودا ۋە دىئاباز ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ ؛ باشقىلىرى ، مەسىلەن ، سېمونت ھاك تېشى ، ساپال توپىسى ، خىش - كاھىش توپىسى ، مەرمەر ، گىپس ، پېرلىت ، پېروفىللىت ، تالك ، زۇلۇك ، سۇرمە قاتارلىقلار مەملىكەت ئىچىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ .

توقۇزىنچى ، قاشتېشى ۋە قىممەتلىك ئېسىل تاشلار بايلىقى . شىنجاڭ قاشتېشى ، ياقۇت كۆپ چىقىدىغان جايلاردىن بولۇپ ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئۇزۇندىن بۇيان نامى بار . ھازىر مەلۇم بولغان ياقۇت قاتارلىق ئېسىل تاشلار 10 تۈر ، 27 خىلغا ، قاشتېشى 15 تۈر ، 45 خىلغا يېتىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن سورتلىرى دۆلىتىمىز ئىچىدە ئاز كۆرۈلىدىغان ياكى ئالاھىدە بولغان مەھسۇلاتلاردىن بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى زاپىسى كۆپ ۋە سۈپىتى ياخشى بولۇش بىلەن داڭلىق . مەسىلەن ، خوتەن قاشتېشى ، ئالتاي ۋە قۇمۇل قاتارلىق جايلاردىن چىقىدىغان كۆك ياقۇت ، ھەر خىل زۇمرەت ، دىمانتوئىت (ئانار تاشىنىڭ بىر تۈرى) ، توخۇنىڭ قاشتېشى ، مايتاغ قاشتېشى ، قۇمۇل قاشتېشى ، سېرىق قاشتاش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىدۇر . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، گېئولوگىيە تەتقىقات خىزمىتىنىڭ كۆچەيتىلىشى ۋە پىششىقلاش ھۈنەر سەنئىتىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، ياقۇت ۋە

قاشتېشىنىڭ نۇرغۇن يېڭى سورتلىرى تېپىلدى ، ئۇلارنىڭ فىزىكىلىق خۇسۇسىيىتى ۋە خىمىيىلىك تەركىبى قاتارلىق جەھەتلەردە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقات ۋە پىششىقلاش ئىشلىرىدا يېڭى ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كېلىپ ، ئىچىپ پايدىلىنىۋاتقان سورتلار بارغانسېرى كۆپەيمەكته .

نۇر ـ ئېسىقلىق بايلىقى

شىنجاڭ ئاسىيا - ياۋروپا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان . دېگىز - ئوكيانلاردىن يىراق ، ئەتراپى تاغلار بىلەن ئورالغان بولۇپ ، ئېسىق نەم ھاۋا كىرەلمەيدىغان ، قۇرغاق ۋە يامغۇر ئاز ياغىدىغان ئېسىق بەلباغ چوڭ قۇرۇقلۇق ھاۋا كىلىماتى شىنجاڭ ھاۋا كىلىماتىنىڭ تۈپ خۇسۇسىيىتىدۇر . بۇ خىل ھاۋا كىلىماتىنىڭ تەسىرىدە ، شىنجاڭنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى ۋەتىنىمىزنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ئوخشاش پاراللېلدىكى رايونلارنىڭ تېمپېراتۇرىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا روشەن پەرقلىنىدۇ . بۇنىڭ كونكرېت ئىپادىسى : (1) شىنجاڭنىڭ كۈنلۈك تېمپېراتۇرىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن پەرقى ئىنتايىن چوڭ بولۇپ ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى 14 سېلسىيە گرادۇستىن 17 سېلسىيە گرادۇسقىچە بولىدۇ . (2) پەسىللەر ھاۋا كىلىماتىدىكى ئۆزگىرىش روشەن ، قىش پەسلى ئۇزۇن ۋە سوغۇق ، ياز پەسلى ئېسىق ۋە قىسقا ، ئەتىياز ۋە كۈزدىكى ھاۋا كىلىماتى ئانچە پەرقلەنمەيدۇ . (3) ھاۋادىكى سۇ تەركىبى ئاز بولۇپ ، چاڭجىياڭ ۋادىسىنىڭ تۆتتىن بىر ياكى بەشتىن بىر قىسمىغا توغرا كېلىدۇ . شۇڭلاشقا ، ياز پەسلى قۇرغاق ئېسىق ، قىش پەسلى قۇرغاق سوغۇق بولىدۇ . ھاۋا كىلىماتىنىڭ مۇشۇنداق ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ، ياز پەسلى مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئېسىق بولىدىغان جاي گەرچە شىنجاڭدا بولۇپ ، دائىرىسى كەڭ ، داۋاملىشىدىغان ۋاقتى ئۇزۇن بولسىمۇ ، لېكىن شىنجاڭنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى مەملىكەت ئىچىدىكى ئوخشاش پاراللېلدىكى رايونلارنىڭكىدىن يەنىلا تۆۋەن . ئەڭ ئېسىق بولىدىغان ئايلارنى ئالساق ، شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئەڭ شىمالىدىكى جايلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، شىنجاڭنىڭ تېمپېراتۇرىسى مەملىكەت

www.uyghurkitap.com

ئىچىدىكى ئوخشاش پارالليلىدىكى جايلارغا يېقىنلىشىپ كېتىدۇ ، ھەتتا ئۇ-
نىڭدىنمۇ يۇقىرى .

شىنجاڭنىڭ ئۆزىدىن قارىغاندا ، تېيانشان تېغى جەنۇبقا كېرىدىغان سوغۇق ھاۋانى توسۇپ تۇرغاچقا ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى ئىنتايىن چوڭ ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىنى ئېلىپ ئېيتساق ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تارىم ئويمانلىقىنىڭ تېمپېراتۇرىسى سېلسىيە 10 گرادۇس ، شىمالىي شىنجاڭدىكى جۇڭغار ئوي-
مانلىقىنىڭ تېمپېراتۇرىسى سلسىيە 5 ـ 7.5 گرادۇس ، ئالتاي بىلەن چۆچەكنىڭ بولسا 2.5 ـ 5 گرادۇس بولىدۇ . جەنۇبىي شىنجاڭ-
نىڭ تېمپېراتۇرىسى شىمالىي شىنجاڭنىڭ تېمپېراتۇرىسىدىن كۆرۈنەرلىك يۇقىرى بولىدۇ . پەسىللىك تېمپېراتۇرىنى ئالساق ، قىش پەسلى شىمالىي شىنجاڭغا سىبىرىيەدىن كىرىدىغان سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كۆپ ، جەنۇبىي شىنجاڭغا كىرىدىغان سوغۇق ھاۋا ئېقىمى تېيانشان تېغىنىڭ توسقۇنلۇقى تۈپەيلى ئاز بولغاچقا ، شىمالىي شىنجاڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قارىغاندا خېلىلا سوغۇق بولىدۇ . 1 ـ ئايدا شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرىچە تېم-
پېراتۇرىسى ئادەتتە نۆلدىن تۆۋەن 17 گرادۇستىن يۇقىرى بولىدۇ ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بولسا ئادەتتە سېلسىيە نۆلدىن تۆۋەن 10 گرادۇس-
قىمۇ يەتمەيدۇ . تارىم ئويمانلىقىنىڭ تېمپېراتۇرىسى جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ تېمپېراتۇرىسىدىن 10 گرادۇستىن 12 گرادۇسقىچە يۇقىرى بولىدۇ . ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا شىمالىي شىنجاڭدا ئاساسەن دېگۈدەك 35 گرادۇستىن تۆۋەن بولىدۇ ھەمدە شىمالىي شىنجاڭدا مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى دەرىجىلىك سوغۇق قۇتۇپ كۆكتوقاي ناھىيىسى بار ، جەنۇبىي شىنجاڭدا كۆپ بولغاندا ، نۆلدىن تۆۋەن 23 گرادۇستىن 32 گرادۇسقىچە بولىدۇ . ياز پەسلى شىمالىي شىنجاڭ سوغۇق ھاۋا ئېقىمىنىڭ تەسىرىگە ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدىغانلىقتىن ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭ مەيلى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا جەھەتتىن بولسۇن ياكى ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا جەھەتتىن بولسۇن ، تۇرپان ئويمانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، تېمپېراتۇرا پەرقى جەھەتتە قىش پەسلىدىكىگە ئوخشاش ئانچە چوڭ پەرقلىنىپ

كەتمەيدۇ . 7 ـ ئايلاردىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا شىمالىي شىنجاڭنىڭ 20 گرادۇستىن 25 گرادۇسقىچە بولسا ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئادەتتە 25 گرادۇستىن 27 گرادۇسقىچە بولىدۇ . شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت-
نىڭ ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 37 گرادۇستىن 40 گرادۇسقىچە بولىدۇ ، جۇڭغار ئويمانلىقى ۋە ئالاتاۋ ئېغىزى ئەتراپلىرىنىڭ تېمپېراتۇرىسى جەنۇ-
بىي شىنجاڭدىكى نۇرغۇن جايلارنىڭ تېمپېراتۇرىسى بىلەن ئوخشاش دېگۈدەك بولۇپ ، 40 گرادۇستىن يۇقىرى بولىدۇ .

شىنجاڭنىڭ ھاۋا كىلىماتىدىكى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەر ، ئۇ-
نىڭ ئۇستىگە پارالليللار ئارا جايلىشىشى ۋە ئالاھىدە يەر شەكلى شىنجاڭنى مول نۇر ـــ ئىسسىقلىق بايلىقىغا ئىگە قىلغان . ئالاقىدار ئو-
رۇنلارنىڭ مۆلچەرلىشىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يىللىق كۈن چۈشۈش ۋاقتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2550 ـ 3500 سائەت بولۇپ ، شىنجاڭ ـ گەنسۇ چېگرىسىدىكى شىڭشىيانىڭ 3575 سائەتكە يېتىدۇ . شەرقىي شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا 3000 سائەتتىن يۇقىرى بولۇپ ، بۇنى يىللىق كۈن چۈشۈش ۋاقتى 3033 سائەت بولغان مەملىكەت بويىچە مەشھۇر «كۈن نۇرى شەھىرى» لاسا بىلەن سېلىشتۇرغاندىمۇ ئانچە قېلىشمايدۇ . كۈن نۇرى چۈشىدىغان ۋاقىت ئۇزۇن ، قۇياش ئېنېرگىيىسىنىڭ چېچىلىش مىقدارى كۆپ بولغانلىقتىن مۆلچەرلىنىشچە ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە قۇياش ئېنېرگىيىسىنىڭ يىللىق ئومۇمىي چېچىلىش مىقدارى ھەر بىر كۋادرات سانتىمېتر يەرگە 130 ـ 155 كىلوكالورىيگە توغرا كېلىدۇ . بۇنى ئوخشاش پارالليلىدىكى شىمالىي جۇڭگو ۋە شەرقىي شىمال رايونلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ھەر بىر كۋادرات سانتىمېتر يەرگە توغرا كېلىد-
غان قۇياش ئېنېرگىيىسى 15 كىلوكالورىيەدىن 20 كىلوكالورىيگىچە يۇقىرى ، چاڭجياڭنىڭ ئوتتۇرا قىسىم رايونلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندىمۇ 30 كىلوكالورىيەدىن 50 كىلوكالورىيگىچە يۇقىرى بولۇپ ، چىڭخەي ـ شىزاڭ ئېگىزلىكىدىن قالسلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . يورۇقلۇقنىڭ يىللىق ئۇنۇملۇك چېچىلىشى ھەر بىر كۋادرات سانتىمېتر يەرگە 60 كىلوكالورىيەدىن 70 كىلوكالورىيگىچە بولۇپ ، ئېلىمىزنىڭ ئاساسلىق

دېهقانچىلىق رايونلىرى بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ ھەمدە يىللىق ئۆزگىرىشىمۇ چوڭ ئەمەس . مانا بۇلار شىنجاڭنىڭ ئىسىملىق بايلىقلىدىكى ئەۋزەللىك ۋە ئالاھىدىلىكىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن . بۇ ئۇستۇنلۇك ۋە ئالاھىدىلىكلەر تۆۋەندىكىچە : (1) يىغىندى تېمپېراتۇرا بىرقەدەر كۆپ . دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىگە كېرەكلىك بولىدىغان يىغىندى تېمپېراتۇرا (ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا) تەخمىنەن 10 گرادۇس بولىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ شىمالىدىكى قىسمەن جايلاردا كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا تۆۋەن بولغاندىن باشقا ، باشقا جايلارنىڭ كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 10 گرادۇستىن يۇقىرى بولۇپ ، دۆلىتىمىز ئىچىدىكى ئوخشاش پارالىلىدىكى رايونلارغا يېقىنلىشىدۇ ياكى يۇقىرى تۇرىدۇ . تارىم ئويمانلىقىنىڭ بەلەن تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ يىللىق تېمپېراتۇرا ئومۇمىي مىقدارى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 4000 - 5000 گرادۇسقىچە ، كۈنلۈك يىغىندى تېمپېراتۇرا تەخمىنەن 10 گرادۇستىن يۇقىرى بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا ئىشەنچلىك ۋە تولۇق بولغان ئىسسىقلىققا ئىگە بولىدۇ . (2) تېمپېراتۇرىنىڭ ياز پەسلىدە يۇقىرى ، قىش پەسلىدە تۆۋەن ، ئەتىيازدا ئۆرلەپ ، كۈز پەسلىدە تۆۋەنلىشى روشەن بولىدۇ . ئەڭ ئىسسىق بولىدىغان ئايلاردا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا يۇقىرى بولىدۇ ، باشتا بايان قىلىنغاندەك ، تېمپېراتۇرا ئېلىمىزنىڭ ئوخشاش پارالىلىدىكى شىمالىي جۇڭگو ۋە شەرقىي شىمالدىكى رايونلارنىڭكىدىن يۇقىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئوخشاش پارالىلىدىكى غەربىي ياۋروپا ۋە ياپونىيەگە قارىغاندىمۇ يۇقىرى بولىدۇ . شۇڭلاشقا ، بۇنداق ئەھۋال ئىسسىقلىقنى خالايدىغان زىرائەتلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق . ئەتىياز پەسلى تېمپېراتۇرىنىڭ تېز ئۆرلىشى يازلىق زىرائەت ۋە قىشلىق زىرائەتلەرنىڭ تېرىلىشى ، كۆكلىشى ۋە ئۆسۈپ يېتىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق . (3) قىراۋسىز مەزگىل جەنۇبىي شىنجاڭدا 200 كۈن ئەتراپىدا ، شىمالىي شىنجاڭدا 160 كۈن بولىدۇ ، گەرچە شىمالىي جۇڭگو رايونلىرىدىكىدىن قىسقا بولسىمۇ ، لېكىن بۇ مەزگىلدە كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى ئۇزۇن ، يىغىندى تېمپېراتۇرا

كۆپ بولغانلىقتىن ، ئاشلىق ، پاختا ، مايلىق زىرائەت قاتارلىقلارنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش ئېھتىياجىغا ماس كېلىپلا قالماستىن ، شىنجاڭ مېۋە - چېۋىلىرىدىكى قەنت تەركىبىنىڭ يۇقىرى بولۇشى ۋە سۈپىتىنىڭ ياخشى بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە . (4) كۈنلۈك تېمپېراتۇرا پەرقىنىڭ چوڭ بولۇشى زىرائەتلەرنىڭ فوتوسىنتېزلىق مىقدارىنى تۆپلىشىغا پايدىلىق بولۇپ ، شىنجاڭدىكى دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتىنىڭ ياخشى بولۇشى ۋە مېۋە - چېۋىلەرنىڭ تاتلىق بولۇشىدىكى مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى .

شىنجاڭ ھاۋا كىلىماتىنىڭ يېتەرسىز تەرەپلىرىمۇ بار . ئۇ بولسىمۇ ، قۇرغاق سوغۇق بولۇش ، شۇرغان چىقىش ، تېمپېراتۇرا بىردىنلا تۆۋەنلەپ ئۇشۇك تېگىش ، قىراۋ ئۇشۇكى بولۇش ، قۇرۇق ئىسسىق شامال چىقىش ، تۇمان قاپلاپ كېتىش ، كۈز پەسلىدە تېمپېراتۇرا تېز تۆۋەنلەش ؛ بەزىدە ئوخشىمىغان دائىرىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋا شەكىللىنىش ، زىرائەتلەر يىلدا بىر قېتىم پىشىش قاتارلىقلار ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە خەلق تۇرمۇشىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ . شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈرىشى جەريانىدا ، تەبىئىي ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىغا تاقابىل تۇرۇشتا خېلى مول تەجرىبىلەرنى توپلىدى . بۇنىڭدىن كېيىن پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۇنىڭ ئەمەلىيەت جەريانىدا كۈندىن - كۈنگە كەڭ تۈردە قوللىنىلىشىغا ، كىشىلەرنىڭ ئاپەت خاراكتېرلىك كىلىماتقا نىسبەتەن ، شەرت - شارائىت ۋە ۋاقىت شارائىتىغا قاراپ ،ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشنى تونۇشنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ۋە تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش ئىقتىدارىنىڭ ئۇزلۇكسىز ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىنىڭ تەھدىتى ۋە ئۇنىڭ زىيىنى تەدرىجىي ئازىيىپ ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلغۇسى .

سۇ-ۋە شامال كۈچى بايلىقى

شىنجاڭدا تاغ سىستېمىلىرىنىڭ كۆپ ، يەر تۈزۈلۈشىنىڭ تىك بولۇشى ، سۇ بايلىقىنىڭ تاغلاردىن كېلىشى ھەمدە شامال ئېغىزلىرىنىڭ كۆپ بولۇشى ئېچىپ پايدىلىنىشتا كەڭ ئىستىقبالغا ئىگە مول سۇ ئېنېرگىيە بايلىقىنى ھازىرلىغان .

سۇ ئېنېرگىيە بايلىقى: شىنجاڭدىكى دەريالارنىڭ كۆپىنچىسى دېگۈدەك يۇزىدىن 4000 مېتىردىن ئېگىز مۇزلۇق تاغلاردىن ، قارلىق چوققىلاردىن كېلىدۇ . سۇنىڭ ئېقىن مۇساپىسىدە پەرق چوڭ بولۇپ ، ئېقىن مىقدارى گەرچە ئاز بولسىمۇ ، لېكىن سۇ ئېنېرگىيە بايلىقى خېلىلا مول . سۇ ـ ئېلېكتر ئورۇنلىرىنىڭ كۆپ قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ۋە ئۆلچەش ماتېرىيالىغا قارىغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا سۇ ئېنېرگىيىسىنىڭ نەزەرىيىۋى زاپاسى 10 مىڭ كىلوۋاتتىن يۇقىرى دەريالاردىن 340 ى بار بولۇپ ، سۇ ئېنېرگىيىنىڭ ئومۇمىي زاپاسى 33 مىليون 554 مىڭ 500 كىلوۋاتقا يېتىدۇ ، بۇ غەربىي شىمالدىكى قالغان تۆت ئۆلكە ، ئاپتونوم رايوندىكى سۇ ئېنېرگىيە زاپاسىنىڭ ئومۇمىي يىغىندىسىغا باراۋەر بولۇپ ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار ئىچىدە 4 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ ، ئېلېمىزنىڭ شىمالدىكى ئېچكى قۇرۇقلۇق دەريا ئېقىنى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 90.72% نى ئىگىلەيدۇ . ئەگەر كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە مىقدار بويىچە ھېسابلىغاندا ، مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىچە سەۋىيىنىڭ تۆت ھەسىسىدىن كۆپرەكىگە باراۋەر كېلىدۇ . مانا بۇلار شىنجاڭنىڭ مول ئېنېرگىيە بايلىقىغا ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ روشەن ئىپادىسى .

شىنجاڭنىڭ سۇ ئېنېرگىيە بايلىقى زاپاسى ئىچىدە شارائىتى بىرقەدەر ياخشى ، ئېچىشقا بولىدىغان ، گېنېراتورى 10 مىڭ كىلوۋاتتىن يۇقىرى بولغانلىرى 165 يەردە بولۇپ ، ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقى 8 مىليون 535 مىڭ 100 كىلوۋاتقا يېتىدۇ . يىللىق توك تارقىتىش مىقدارى 45 مىليارد 975 مىليون كىلوۋات بولۇپ ، شىمالىي ئېچكى قۇرۇقلۇق

دەريالىرىنىڭ 85.6% نى ئىگىلەيدۇ .ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى جايلىشىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا ، سۇ ئېنېرگىيە بايلىقىنىڭ نەزەرىيىۋى زاپاسى 10 مىڭ كىلوۋاتتىن يۇقىرى بولغان دەريالاردىن جەنۇبىي شىنجاڭدا 160 ى بار ، سۇ ئېنېرگىيە زاپاسى 18 مىليون 224 مىڭ 800 كىلوۋات بولۇپ ، شىنجاڭ ئومۇمىي سۇ ئېنېرگىيە زاپاسىنىڭ 54.3% نى ئىگىلەيدۇ . شىمالىي شىنجاڭدا 180 ى بار ، سۇ ئېنېرگىيە زاپاسى 15 مىليون 329 مىڭ 700 كىلوۋات بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئومۇمىي سۇ ئېنېرگىيە زاپاسىنىڭ 45.7% نى ئىگىلەيدۇ . نەزەرىيىۋى زاپاسى 100 مىڭ كىلوۋاتتىن يۇقىرى بولغان دەريالاردىن جەنۇبىي شىنجاڭدا 18 ى بولۇپ ، زاپاسى 18 مىليون 811 مىڭ 800 كىلوۋات ؛ شىمالىي شىنجاڭدا 28 ى بولۇپ ، زاپاسى 11 مىليون 28 مىڭ كىلوۋات . نەزەرىيىۋى زاپاسى 500 مىڭ كىلوۋاتتىن يۇقىرى بولغان دەريالاردىن جەنۇبىي شىنجاڭدا 9 ى ، شىمالىي شىنجاڭدا 6 سى بولۇپ ، زاپاسى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 6 مىليون 580 مىڭ كىلوۋات ۋە 6 مىليون 685 مىڭ كىلوۋاتقا يېتىدۇ . مانا بۇلار ، شىنجاڭنىڭ دۆلەت ، يەرلىك ، كوللېكتىپ كۈچلىرىنىڭ چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا پايدىلىنىدىغان ئەۋزەل شارائىتىغا ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ كۈچلۈك ئىسپاتى . جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىستىقبالى تېخىمۇ پارلاق .

شىنجاڭ سۇ ئېنېرگىيە بايلىقىنىڭ نەزەرىيىۋى زاپاسىدىن قارىغاندا ، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئىلى دەريا ، ئېرتىش دەريا ، ماناس دەريا ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى زەرەپشان دەريا ، ئۆگەن دەريا ، ئاقسۇ دەريا ، قەشقەر دەريا ، خوتەن دەريا سۇ ئېنېرگىيىسى ئارقىلىق توك تارقىتىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا كۆڭۈلدىكىدەك جايلاردۇر . بولۇپمۇ ئىلى دەريا ۋە زەرەپشان دەريانىڭ شارائىتى تېخىمۇ ياخشى . ئىلى دەريانىڭ زاپاسى 7 مىليون 52 مىڭ 600 كىلوۋات بولۇپ ، 38 ئورۇندا ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇپ ، ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقىنى 2 مىليون 738 مىڭ 200 كىلوۋاتقا ، يىللىق توك تارقىتىش مىقدارىنى 15 مىليارد 91 مىليون كىلوۋاتقا يەتكۈ-

زۇشكە بولىدۇ . زەرەپشان دەريانىڭ زاپىسى 6 مىليون 65 مىڭ 700 كىلوۋات بولۇپ ، 17 ئورۇندا ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇپ ، ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقىنى 823 مىڭ 400 كىلوۋاتقا ، يىللىق توك تارقىتىش مىقدارىنى 8 مىليارد 771 مىليون كىلوۋاتقا يەتكۈزۈشكە بولىدۇ . نۆۋەتتە ئاپتونوم رايون بويىچە قۇرۇلغان چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك تىپتىكى ئېلېكتر ئىستانسىسى 652 ئورۇندا بولۇپ ، ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقى 88 مىڭ كىلوۋاتقا ، يىللىق توك تارقىتىش مىقدارى 940 مىليون كىلوۋاتقا يېتىدۇ . بۇلارنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى ئومۇمىي سۇ ئېنېرگىيە بايلىقىنىڭ ئاران 1% نى ئىگىلەپ ، ئېچىشقا بولىدىغان گېنېراتور سىغىمچانلىقىنىڭ 4% نىگە توغرا كېلىدۇ . مانا بۇلار ، شىنجاڭ سۇ ئېنېرگىيە بايلىقىنىڭ تېخى ئېچىش باسقۇچىدا تۇرغانلىقىنى ھەمدە سۇ ئېنېرگىيە بايلىقى شىنجاڭنىڭ بۇندىن كېيىنكى مۇھىم ئېنېرگىيىلرىنىڭ بىرى بولۇپ ، ئىستىقبالىنىڭ ئىنتايىن كەڭ ئىكەنلىكىنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ .

شىنجاڭنىڭ شامال ئېنېرگىيە بايلىقىغا كەلسەك ، ئاپتونوم رايونىمىز شامال كۆپ چىقىدىغان رايون ، بولۇپمۇ شىمالىي شىنجاڭدىكى ئالاتاۋ ئېغىزى ، قاراماي ، شەرقىي شىنجاڭدىكى ئون ئۇچ ئۆي ، يەتتە قۇدۇق قاتارلىق جايلار كۆپ ۋە كۈچلۈك شامال چىقىش بىلەن داڭلىق . ئالاتاۋ ئېغىزىدا 166 كۈن ئەتراپىدا سەككىز بالدىن يۇقىرى شامال چىقىدۇ . شامالنىڭ ئەڭ يۇقىرى سۈرئىتى سېكونتىغا 55 مېتر بولۇپ ، سېكونتلۇق سۈرئىتى 40 مېتر بولغان 12 بال بوران ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كېتىدۇ . قاراماي دىمۇ بوران سۈرئىتى سېكونتىغا 46 مېتردىن ئېشىپ كېتىدۇ ؛ ئۇرۇمچىنىڭ جەنۇبىدىكى داۋانچىڭدا يىلىغا ئوتتۇرا ھېسابلەن 147 كۈن شامال چىقىدۇ ، شامال كۈچى سەككىز بالدىن يۇقىرى . مانا بۇلار مەملىكەت بويىچە داڭلىق بولغان «شامال ئامبىرى» گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ئەنشى ناھىيىسىدىن ئېشىپ كېتىدۇ .

شىنجاڭدا شامالنىڭ كۆپلۈكى ۋە كۈچلۈكلۈكىدىن نۇرغۇن كىشىلەر بىزار بولىدۇ . ئەمەلىيەتتىمۇ ، شامالنىڭ كۆپ ۋە كۈچلۈك بولۇشى ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى ۋە خەلق تۇرمۇشىدا قىيىنچىلىق پەيدا

قىلىدۇ . ھەتتا ئونىڭ مەلۇم دەرىجىدە زىيىنىمۇ بار . لېكىن كىشىلەر بۇنى بويسۇندۇرۇپ ئۆزلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرىدۇ . شىنجاڭنىڭ بۇ جەھەتتە شارائىتى بار ۋە نى - نى ئىشلارنى قىلغىلى بولىدۇ . شىنجاڭنىڭ شامال ئېنېرگىيە بايلىقىنىڭ دائىرىسى كەڭ بولۇپ ، تېيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا تارقالغان ، لېكىن رايونلار بويىچە سېلىشتۇرغاندا ، شىمالىي شىنجاڭدا جەنۇبىي شىنجاڭدىكىدىن كۆپ ، شامال ئېغىزلىرى ئەتراپلىرىدا ئويمانلىق مەركەزلىرىدىكىدىن كۆپ ، بولۇپمۇ شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھاۋا ئېقىمى ئۆتىدىغان جايلىرى ۋە تاغ ئېغىزلىرى شامال ئېنېرگىيە بايلىقى ئەڭ مول جايلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . شامالنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئۇنۇملۈك ئېنېرگىيىسى بىر كۋادرات مېتر يەرگە 3000 كىلوۋات سائەتتىن كۆپرەكتىن توغرا كېلىدۇ ، جۇڭغار ئويمانلىقى ، تارىم ئويمانلىقى ۋە ئونىڭ ئەتراپىدىكى رايونلاردا ھەر بىر كۋادرات مېتر يەرگە توغرا كېلىدىغان يىللىق ئۇنۇملۈك شامال ئېنېرگىيىسى 300 - 1500 كىلوۋات سائەتكە يېتىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزدا شامال ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىشتا يۇقىرى قىممەتكە ئىگە رايونلار ئاساسەن شامال ئېغىزلىرى ، دەريا ۋادىلىرى ، تاغ ئۆتكەللىرىدە بولسىمۇ ، لېكىن بۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن رايونلارمۇ شامال ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىش شارائىتىغا ئىگە . مۆلچەرلەشلەرگە قارىغاندا ، پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ شامال ئېنېرگىيىسىنىڭ نەزەرىيىۋى زاپىسى 30 مىڭ كىلوۋات سائەتتىن يۇقىرى بولۇپ ، يىلىغا پەقەت يەر يۈزىدىكى شامال ئېنېرگىيىسىدىنلا 900 مىليارد كىلوۋات توك قۇۋۋىتى چىقارغىلى بولىدىكەن . بۇنىڭغا ئاساسەن ، دۆلەت شىنجاڭنى مەملىكەت بويىچە شامال ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىشتا نۇقتىلىق سىناق رايونى قىلىشنى بېكىتتى . شىنجاڭدا بەزى جايلاردا ئىشلىتىلۇاتقان 50 ۋاتلىق ، 100 ۋاتلىق شامال ئېنېرگىيىسى ئارقىلىق توك چىقىرىدىغان دېڭىزاتېللار پەقەت ئىككى بال شامال چىقسىلا ھەرىكەتلىنىپ توك چىقىرىدۇ . دېمەك ، شىنجاڭنىڭ شامال كۈچىدىن پايدىلىنىپ توك چىقىرىدىغان جايلىرى خېلىلا كۆپ بولۇپ ، كەلگۈسى ئىنتايىن گۈزەل : يېقىندا ، ئاپتونوم رايونىمىز ئۇرۇمچىنىڭ سەيۋوپو رايونىدا ئېلىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ بولغان شامال كۈچى ئارقىلىق

توك تارقىتىش ئېلېكتر ئىستانسىسىنى قۇرۇپ چىقتى . بۇنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى 2000 كىلوۋات بولۇپ يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئېنېرگىيە ۋە توك ئىشلىتىش جەھەتتىكى قېينچىلىقى ھەل قىلىندى . مانا بۇلار شىنجاڭنىڭ شامال ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىپ ، توك تارقىتىشتا كەڭ ئىستىقبالغا ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ ئەڭ ياخشى ئىسپاتىدۇر .

2 - پاراگراف سايامەت بايلىقى

شىنجاڭ يەر تۈزۈلۈشى ئاجايىپ - غارايىپ ۋە ھەيۋەتلىك بولغانلىقى ، جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە كىشىلەرنىڭ باردى - كەلدىسىدە يىپەك يولىنىڭ مۇھىم تۇگۈنى ھەم دۇنيادىكى ئۇچ چوڭ دىن ئۇزۇندىن بۇيان مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتقان رايون بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭدا ئەزەلدىن كىشىلەرنى جەلپ قىلىپ كەلگەن خىلمۇ خىل گۈزەل مەنزىرىلەر ۋە قەدىمكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بار . بۇلار ئارخېئولوگىيە ، ئىلمىي تەتقىقات ، ئېكسپېدىتسىيە ۋە ھەر خىل تەتىبىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشتا كۆڭۈلدىكىدەك جايلاردىن بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى سايامەت ئىشلىرىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىمۇ مۇھىم بايلىق . بۇلارنى تەبىئىي سايامەت بايلىقى ۋە ئىجتىمائىي سايامەت بايلىقى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ .

تەبىئىي سايامەت بايلىقى

مۇرەككەپ تەبىئىي شارائىت شىنجاڭدا ئاجايىپ ، خىلمۇ خىل ، گۈزەل ۋە ھەيۋەتلىك مەنزىرىلەرنى شەكىللەندۈرۈپ ، مول سايامەت بايلىقنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن . تاغلىق يەر تۈزۈلۈشى چوقچىيىپ تۇرغان قاتمۇ قات تاغلارنى ، سانجاق - سانجاق چوققىلارنى ۋە قار - مۇز چوققىلىرىدىن ئىبارەت ھەممىلا يەردە چىلىقىپ تۇرىدىغان گۈزەل كۆرۈنۈشلەرنى شەكىللەندۈرگەن . شىنجاڭ تەۋەسىدە يىل بويى قار - مۇزلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدىغان يۇزلىگەن چوققىلار بولۇپ ، دېڭىز يۈزىدىن 7000 مېتردىن ئېگىز چوققىلاردىن ئون نەچچىسى بار . دېڭىز يۈزىدىن 8611 مېتر

ئېگىز بولۇپ ، دۇنيادىكى ئىككىنچى ئېگىز چوققا دەپ ئاتالغان چوگىرى چوققىسى ، دېڭىز يۈزىدىن 8000 مېتر ئېگىز بولغان گاشېربروم چوققىسى بىلەن بىرۇئاد چوققىسى ، دېڭىز يۈزىدىن 7000 مېتردىن 8000 مېترغىچە ئېگىز بولۇپ ، «تاغلارنىڭ بوۋىسى» دەپ ئاتالغان مۇز تاغ چوققىسى ، تېيانشان تېغىدىكى بىرىنچى چوققا — تۆمۈر چوققىسى ۋە قوگۈر چوققىسى قاتارلىق ھەيۋەتلىك ۋە كۆركەم بولۇشى بىلەن نامى چىققان ، يەنە گۈزەللىكتە ئۇلاردىن قېلىشمايدىغان نۇرغۇن مۇزلۇقلارمۇ بار . پەقەت تېيانشان تېغى سىستېمىسىدىلا 6890 نەچچە مۇزلۇق بولۇپ ، كۆلىمى 9500 نەچچە كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . كوئىنلۇن تاغ سىستېمىسىدىكى چوگىرى چوققىسىنىڭ شىمالىي قاپتىلىدىكى يېڭى سۆگەت مۇزلۇقىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 42 كىلومېتر بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 360 كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ . بۇلار دۆلىتىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ مۇزلۇقلاردۇر . پامىر ئېگىزلىكى ۋە ئۇچ چوڭ تاغ سىستېمىسىدا ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرغان بۇ مۇزلۇقلار ۋە ئەينەك ئۇستىگە چېچىلغان ئۇنچىدەك چوقچىيىپ تۇرغان چوققىلار ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغۇچىلارنى ، ئېكسپېدىتسىيىچىلەرنى ، تاققا چىققۇچىلارنى ۋە سايامەتچىلەرنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدۇ . 1980 - يىلدىن باشلاپ ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 11 تاغ چوققىسى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن تۇركۇم - تۇركۇم ئەزىمەتلەر بۇ چوققىلارغا چىقىش پائالىيىتىنى ئېلىپ بارىدى . ئۇرۇمچى نەنسەندىكى 1 - نومۇرلۇق مۇزلۇق قاتارلىق جايلار قاتناش قولايلىق بولغانلىقتىن ، دۆلەت ئىچىدىكى مۇزلۇقلارنى تەكشۈرۈش ۋە تاماشا قىلىش سورۇنلىرىدىن بولۇپ قالدى .

شىنجاڭنىڭ زۇمرەتتەك سۈپسۈزۈك سۇلىرى جەنۇبىي جۇڭگونىڭ سۇلىرىغا تەڭلىشەلمەسمۇ ، لېكىن تەبىئەت ئۇنىڭغا تىك تاغلاردىن چۈشۈپ تۇرىدىغان شارقىراتمىلار ، چوڭقۇر يەر قاتلاملىرىدىن ئېتىلىپ چىقىدىغان ئېقىنلار ، ئېگىز تاغ كۆللىرى ۋە قۇملۇقلاردىكى تۇزلۇق كۆللەر قاتارلىق خىلمۇخىل ، ئۆزگىچە ، ئاجايىپ - غارايىپ تەبىئىي گۈزەل مەنزىرىلەرنى ئاتا قىلغان . مەسىلەن ، ئېلىمىز بويىچە ئەڭ چوڭ

ئىچكى قۇرۇقلۇق دەريا سى ـ تارىم دەريا سى ، شىنجاڭ بويىچە سۇ مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغان ئىلى دەريا سى ، ئېلىمىز بويىچە شىمالىي مۇز ئوكيانىغا قۇيۇلىدىغان بىردىنبىر دەريا ـ ئېرتىش دەريا سى قاتارلىق نۇر-غۇنلىغان دەريا ـ ئېقىنلار كىشىنى زوقلاندۇرىدۇ . نامى هەممە يەرگە تارالغان بوغدا كۆلى ، مەملىكەت بويىچە ئىچكى قۇرۇقلۇق تۈزلۇق كۆلل-رىنىڭ ئالدى بولغان باغراش كۆلى ، مەشھۇر بېلىقچىلىق مەيدانى بولغان ئۇلۇنگۇر كۆلى ۋە ئېگىزلىكتە پارقىراپ تۇرغان سايرام كۆلى ، كىشىنى هەيران قالدۇرىدىغان قاناس كۆلى ، بايىنبۇلاق ئاققۇ كۆلى ، گۈزەللىكى كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان كۇچانىڭ چوڭ ـ كىچىك كۆللىرى ، مۇز تاغ چوققىسى ئاستىدىكى قاراقول كۆلى ، پەس ـ ئۈيمان بولۇش بىلەن داڭقى چىققان دۇنيا بويىچە ئىككىنچى ئۈيمانلىق تۇرپانىدىكى ئايدىڭكۆل قاتارلىقلارنىڭ هەممىسى پۈتۈنىيگە تولغان سېھرىي كۆچكە ئىگە . شىن-جاڭدا ئۆزگىچە ئارتۇقچىلىققا ئىگە بولغان خىلى كۆپ سانىدىكى ئىسسىق ئارىشاق ، هور ئارىشاق ، مىنېرال ئارىشاق ۋە شارقىراتمىلارمۇ سايا هەتچە-لەرنىڭ ئايىغى ئۆزۈلمەيدىغان جايلاردۇر .

شىنجاڭدا قۇملۇق ۋە چۆللەرنىڭ كۆپلۈكى هەممىگە مەلۇم . بۇ ئەھۋالنىڭ كىشىلەردە قاقاسلىق تۇيغۇسى هاسىل قىلىشى تەبىئىي . لېكىن ئۇنىڭدىكى خىلمۇ خىل قۇم مەنزىرىلىرى شىنجاڭنىڭ تەبىئىي سايا هەت بايلىقىدا ئۆزىگە خاس چوڭ ئالاهىدىلىككە ئىگە . چوڭ قۇملۇقلاردا كۆرۈ-نىدىغان ۋىلۇيل (ئېزىتقۇ) مەنزىرىلەر ، قۇملۇقلارنىڭ سېھرىلىك هۆۋۈلداشلىرى ، تاڭ سەھەر ۋە كەچكى شەپەق مەنزىرىلىرىنىڭ خىلمۇ خىللىقى ، ئورقۇ ، قۇمۇل ، چىتەي قاتارلىق جايلاردىكى «ئالۋاستى شەھىرى» دەپ ئاتىلىدىغان شامال يالاپ كەتكەن شەھەر قەلئەلىرى ، لوپنۇر كۆلىنىڭ شىمالى ۋە شەرقىي شىمالىدىكى قەدىمدە «ئەجدىها شەھىرى» دەپ ئاتالغان هاكىلار هەمدە شامال يالاشتىن هاسىل بولغا مو-گۈسمان دۆمبەللەر ، ئۆڭكۈرلەر ، خادىلاردىن ئىبارەت سان ـ ساناقسىز ، ئاجايىپ ـ غارايىپ غەلىتە كۆرۈنۈشلەر كىشىنى مەهلىيا قىلىدۇ . ئېلىمىز بويىچە كۆلىمى 10 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن ئارتۇق بولغان چوڭ

قۇملۇقتىن شىنجاڭدا ئۇچى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ هەممىسى ئۆزگىچە ئالاهىدىلىككە ئىگە . تارىم ئويمانلىقىنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان دۇنيا بويىچە ئىككىنچى كۆچمە قۇملۇق ـ تەكلىماكان قۇملۇقىدا تىك ئۇچ بۇلۇڭسى-مان ، قاسىراقسمان ، گۈمبەزسمان ۋە باشقا شەكىللەردىكى هەم ئېگىز ، هەم يوغان قۇم بارخانلىرى بار . تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاش-قان قۇمتاغ قۇملۇقىنىڭ شىمالىدىكى پەيسمان قۇم قىرلىرى خۇددى گىگانت قۇشنىڭ پېيىگە ئوخشاش قاتار ـ قاتار تىزىلغان بولۇپ ، بۇنداق قۇم مەنزىرىسى مەملىكىتىمىز بويىچە ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدۇ . شىمالىي شىنجاڭدىكى قۇربانتۇڭغۇت قۇملۇقى مۇقىم ۋە يېرىم مۇقىم قۇم بارخانلا-رىدىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۇ كۆپلىگەن قۇملۇق ئۆسۈملۈكلىرى ۋە قەيسەر هاياتلىقى كۇچىگە ئىگە قىممەتلىك ياۋايى هايۋانلىرى بىلەن ئۆزگىچە قۇم-لۇق مەنزىرىسىنى شەكىللەندۈرگەن . بۇ قۇملۇقلاردا نۇرغۇنلىغان خىلمۇ خىل ئاجايىپ مەنزىرىلەر بولۇپلا قالماستىن ، يەنە قەدىمكى دەۋرلەرگە ئا-ئىت كۆپلىگەن قىممەتلىك مەدەنىيەت ئىزلىرىمۇ بار ، پەقەت تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچى ۋە ئۇنىڭ چۆرىسىدىن تېپىلغان 40 نەچچە ئورۇندىكى قەدىمكى شەهەر خارابىلىرىدىنلا نۇرغۇن مەدەنىيەت بۇيۇملىرى چىقتى . بۇلار سايا هەتچىلەرنىلا ئەمەس ، بەلكى ئېكسپېدىتسىيىچىلەر ۋە ئارخېئو-لوگلارنىمۇ قىزىقتۇرىدۇ .

شىنجاڭنىڭ شەرق ، جەنۇب ، غەرب ۋە شىمالىدىكى جايلىرىنىڭ هەممىسى دېگىز ـ ئوكيانلاردىن يىراق بولسىمۇ ، لېكىن ئارىلىقى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلارغا كېلىدىغان نەم هاۋامۇ ئوخشاش ئەمەس ، يەنە كېلىپ يەر تۈزۈلۈشى جەهەتتىن پەرقلىنىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن ، جەنۇب بىلەن شىمالنىڭ ، شەرق بىلەن غەربنىڭ كىلىماتىمۇ ئوخشاش ئەمەس ، شۇ سەۋەبتىن ، ئوخشاش رايون ئىچىدە يەر تۈزۈلۈشىنىڭ ئوخ-شىماسلىقى تۈپەيلى روشەن تىك ئىقلىم بەلبېغى ئالامەتلىرى شەكىللەنگەن . مۇشۇنداق خىلمۇ خىل پەرق شىنجاڭنىڭ شەرق ، جە-نۇب ، غەرب ۋە شىمالىدا ، تاغ ئۇستى ۋە تاغ ئاستىدا ، ئويمانلىقلارنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا ئۆزگىچە بولغان تەبىئىي مەنزىرە ۋە ئىجتىمائىي مەنز-

رىلەرنى شەكىللەندۇرگەن . شىنجاڭنىڭ ئوخشاش بولمىغان مۇشۇنداق ھەر خىل ھاۋا كىلىماتى سايامەتچىلەرنى گۇزەل مەنزىرىلەر بىلەن ھۇ- زۇرلاندۇرىدۇ . ياز پەسلى قۇملۇق ۋە ئويمانلىقلاردا گەرچە پىژ - پىژ ئىسسىق بولسىمۇ ، لېكىن ئېگىز تاغلاردا ، جىمجىت ئورمانلىقلاردا ، گۇزەل يايلاقلاردا جانغا ھۇزۇر بېغىشلايدىغان سالقىنگاھلار بار . قىش پەسلى قاتتىق سوغۇق بولۇپ ، قار كۆپ ياغىدىغان شىمالىي شىنجاڭدىكى «تاغلار ئوينار كۆمۈش يىلاندەك تولغىنىپ ، چاپىدۇ دۆڭ پوتىلار ئاق پەل بولۇپ» دېگەنگە ئوخشاش شىمال مەنزىرىلىرى كىشى قەلبىنى مەپتۇن قىلىپلا قال- ماستىن ، بەلكى قار - مۇز تەنھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشتىكى ياخشى جايلاردۇر . مەسىلەن ، فۇكادىكى بوغدا كۆلى ، قۇمۇلدىكى سۇڭتاڭ قا- تارلىق جايلار مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارالىق قار - مۇز ئۇستىدە ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىلىدىغان سورۇنلاردىن بولۇپ قالدى . شىنجاڭ ھاۋا كىلىماتىنىڭ خىلمۇ خىللىقى ۋە كۆپ ئۆزگىرىشچانلىقى بىلەن ، غەلىتە نەرسىلەرگە ھەۋەس قىلىدىغان سايامەتچىلەرنى تېخىمۇ جەلىپ قىلىدۇ . ئۇرپان خەلقئارا سايامەت ئىدارىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە ، 7 - ، 8 - ، 9 - ئايلار گەرچە تۇرپاننىڭ ئىسسىق مەزگىلى بولسىمۇ ، لېكىن بۇ چاغدا تۇرپاندا سايامەتچىلەر ئەڭ كۆپ بولىدىكەن . كۆپلىگەن چەت ئەللىك سايامەتچىلەر : «يەتتى قەدىمىم گۈگۈمدا يارغۇل شەھرىگە ، كۆزۈم چۈشتى يالقۇنتاغقا ، قىپقىزىل قىيالىققا ، سېنتەبر بولسىمۇ گەر ، چېپىلداپ ئاقاتتى جىسمىمدا تەر ، ئۇ- چۇرىدۇ قۇم - شېغىلىنى ئۇندا ئىسسىق - بوران» دېگەن مەنزىرىنى بېۋاستە كۆرۈش ئۈچۈن مەخسۇس بۇ يەرگە كېلىدىكەن .

شىنجاڭنىڭ قاتمۇ قات تاغلىرىدا ، قېلىن ئورمانلىقلىرىدا ، دەريالار ۋە كۆل ساھىللىرىدا ، پايانسىز قۇملۇقلىرىدا قىممەتلىك قۇشلار ۋە ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ ھەمدە ئېسىل گۈل - گىياھلار ئۆسىدۇ . بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مول جانلىق مەۋجۇداتلار بايلىقى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى قىممەتلىك سايامەت بايلىقىدۇر . نۆۋەتتە شىنجاڭدا تەبىئىي مۇھاپىزەت رايونىدىن 20 سى بار ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت دەرىجىلىك مۇھاپىزەت را-

يونى ئۈچ ، يەرلىك دەرىجىلىك مۇھاپىزەت رايونى 17 ، مۇھاپىزەت رايونلىرىنىڭ كۆلىمى 100 مىڭ گېكتاردىن كۆپ بولۇپ ، ئاپتونوم رايونى- مىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 6.1% نى تەشكىل قىلىدۇ . مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان ياۋايى ھايۋانلار 63 خىل بولۇپ ، ھەممىسى 1 - ، 2 - تۈردىكى مۇھاپىزەت قىلىش ئوبيېكتلىرىدۇر . بۇنىڭ ئىچىدە 1 - تۈردىكىلىرى 20 خىل ؛ مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان ياۋا ئۆسۈملۈكلەر 59 خىل بولۇپ ، 1 - تۈردىكىلىرى ئىككى خىل ، 2 - تۈردىكىلىرى 20 خىل ، 3 - تۈردىكىلىرى 37 خىل . بۇ مۇھاپىزەت رايونلىرى ۋە مۇھاپىزەت قىلىنىدىغان جانلىق مەۋجۇداتلار ئىچىدە قاناس تەبىئىي مەنزىرىلىك مۇھاپىزەت رايونى ، ئالتۇنتاغ ئېگىزلىكىدىكى ئېكولوگىيىلىك مۇھاپىزەت رايونى ، ئىلى قارا ھەسەل ھەربىسى مۇھاپىزەت رايونى ، دۆلەت بويىچە پەقەت بىرلا بولغان ئالتۇنتاغ ياۋا تۆگە مۇھاپىزەت رايونى ، بايىنبۇلاق ئاققۇ مۇھاپىزەت رايو- نى ، قارامايلى تاق تۈياقلىق ھايۋانلار مۇھاپىزەت رايونى ، بادام مۇھاپىزەت رايونى ، توققۇزتارا شەمشاد مۇھاپىزەت رايونى ، ياۋا ياڭاق مۇھاپىزەت را- يونى ، كىچىك يوپۇرماقلىق ياسىن دەرىخى مۇھاپىزەت رايونى ، توغراق مۇھاپىزەت رايونى ، سۆكسۆك مۇھاپىزەت رايونى ، نازى - چولۇت چىملىق مۇھاپىزەت رايونى ، چىتەي چۆل يايلىقى مۇھاپىزەت رايونى ، تۆت پەنجىلىك قۇرۇقلۇق تاشپاقسى مۇھاپىزەت رايونى قاتارلىقلار بار . بۇلار تۈرى ۋە تېپى جەھەتتىن تولۇق ، جايلىشىشى مۇۋاپىق ، ۋەكىللىك خاراكتېرى كۈچلۈك بولغان تەبىئىي مۇھاپىزەت تۈرلىرىدۇر . ئومۇمەن ئېيتقاندا ، بۇلارنىڭ ھەممىسى تەبىئەتنىڭ ئىپتىدائىي مەنزىرىسىگە ئىگە بولۇپ ، بۇلارنى تەبىئىي ئېكولوگىيىلىك سىستېمىنى تەتقىق قىلىش با- زىسى قىلىشقا بولىدۇ ھەمدە ئىلمىي ئۇسۇلدا مۇۋاپىق باشقۇرۇلىدىغانلا بولسا ، ئۇ يەرلەردە تەبىئىي مەنزىرىگە ئىگە مەشھۇر سايامەت رايونلىرىنى ئاچقىلى بولىدۇ .

ئىجتىمائىي سايامەت بايلىقى

ئاپتونوم رايونىمىزدا مول تەبىئىي سايامەت بايلىقىدىن باشقا ، يەنە

خىلمۇ خىل نامى جاھانغا تارقالغان ئىجتىمائىي ساياھەت بايلىقى بار. شىنجاڭ ئەزەلدىن شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيىتى توپلانغان ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش تۇگۈنى بولغانلىقتىن، نۇرغۇنلىغان قەدىمكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ساقلانماقتا. بۇلار كىشىلەرنى سەيلى - ساياھەت ئورۇنلىرى ۋە چوڭقۇر ئۆتمۈش خاتىرىلىرى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىجتىمائىي ساياھەت بايلىقىنى خاراكتېر جەھەتتىن بىرقانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە سىياسەت، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، دىن قاتارلىق جەھەتلەردىكى قەدىمكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ. ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى 8 - ئارمىيە شىنجاڭ ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ كونا جايى، جۇڭگو ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسىنىڭ غەربىي يۆنىلىش باش شۆبە ئەتىرىتىنىڭ كونا ئورنى، چىن تەنچىيۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلار قەبرىستانلىقى، ئىنقىلابىي قۇربان ماۋزېمىننىڭ بۇ-رۇنقى تۇرغان جايى، لىن جىلۇنىڭ كۇچادىكى خاتىرە سارىيى، غۇلجىدىكى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي قۇربانلىرىنىڭ قەبرىسى ۋە كۆرگەز-مىخانىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابقا ئائىت مەشھۇر خاتىرە خاراكتېرگە ئىگە قۇرۇلۇشلاردۇر. بۇلار جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك ساياھەتچىلەر ۋە مېھمانلار ئېكسكۇرسىيە قىلىدىغان ھەم ئېھتىرام بىلدۈرىدىغان جايلاردۇر ھەمدە ھەر مىللەت ياشلىرىغا يېقىنقى زا-مان تارىخىدىن تەربىيە بېرىشتىكى ياخشى ماتېرىيالدۇر.

«يىپەك يولى» شىنجاڭدىكى جۇڭگو ۋە چەت ئەللىك ساياھەتچىلەرنى تېخىمۇ قىزىقتۇرىدىغان ئىجتىمائىي ساياھەت بايلىقىدۇر. ئارخېئولوگىيىلىك ئىسپاتلىنىشچە، ئۇ جەنۇب، ئوتتۇرا، شىمال ئۈچ تارماققا ئايرىلغان بولۇپ، جەنۇب ۋە ئوتتۇرا تارمىقى 2000 يىل ئىلگىرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئېچىلغان، جەنۇب تارمىقى يۈيمېنگۇەندىن چىقىپ ئالتۇنتاغ، كوئىنلۇن تېغى ۋە قارا قۇرۇم تېغىنىڭ شىمالىنى بويلاپ، ھازىرقى تاشقورغان ئارقىلىق چېگرىدىن چىقىپ كېتىدۇ. ئوتتۇرا قىسمى يۈيمېنگۇەندىن چىقىپ تۇرپان، يەنجى، ئاقسۇ، قەشقەر-

دىن ئۆتۈپ، تاشقورغان يېكى پامىر ئېگىزلىكى ئارقىلىق چېگرىدىن چىقىپ كېتىدۇ. شىمالىي تارمىقى تاغ سۇلالىسى دەۋرىدە ئېچىلغان بو-لۇپ، ئاراتۇرۇك يېكى تۇرپانىدىن ئۆتۈپ چىتەي ۋە غۇلجا ئارقىلىق چېگرىدىن چىقىپ كېتىدۇ. ئۇچ «يىپەك يولى» دىن ئىبارەت بۇ قەدىمكى يولنى بويلاپ، نۇرغۇنلىغان «شەھەرلەر» نىڭ قەدىمكى دۆلەتلىرى بولغان، ئۇلارنىڭ خارابىلىرى ھېلىھەم مەۋجۇت. بۇلارنىڭ ئىچىدە قە-دىمكى كېرورەن شەھىرى، ئاستانە شەھىرى، ئىدىقۇت شەھىرى، نىيا شەھىرى قاتارلىق خارابىلەر ھازىر سەيلى - ساياھەت قىلىش ھەمدە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشتىكى ئاساسىي ئورۇنلاردىن بولۇپ قالدى. يە-قىندا ئىلمىي تەكشۈرۈش ئارقىلىق، يايلاق «يىپەك يولى» تېپىلدى. ئۇ شىمالىي جۇڭگودىن باشلىنىپ، موڭغۇل يايلاقلىرى ئارقىلىق ئاپتونوم را-يونىمىزدىكى قۇمۇلغا كېلىپ، باشقا يىپەك يوللىرىغا ئۇلىنىپ، غەربكە يۈرۈپ كېتىدۇ.

دىنىغا ئائىت خارابىلەرمۇ شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە بار. ھازىرغا قەدەر، شىنجاڭدا تېپىلغان بۇددا دىنىغا ئائىت مىڭدىن ئارتۇق 16 ئورۇندا بولۇپ، بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان ئۆڭكۇرلەردىن 550 نەچچىسى بار. بۇلارنىڭ ئىچىدە تۇرپان بېزەكلىك مىڭئۆي، سىڭگىم مىڭئۆي، پىچان تۇيۇق مىڭ-ئۆي، قاراشەھەر شىبكىشىن مىڭئۆي، باي قىزىل مىڭئۆي، قەشقەر ئۇچ پەرىشتە غارى، كۇچا قىزىلگاھ مىڭئۆي ۋە قۇمتۇرا مىڭئۆي قاتارلىقلار ئەڭ مەشھۇر. ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، قەدىمكى شەھەر ۋە مىڭئۆيلەرنىڭ ئەتراپلىرىدا بۇددا مۇنارلىرىنىڭ خارابىلىرى بولۇپ، شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئۇچراتقىلى بولىدۇ. بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا ئەڭ كۆپ. بۇلارنىڭ ئىچىدە بىرقەدەر ياخشى بولغانلىرىدىن تۇرپاننىڭ يارغولدىكى قەدىمكى شەھەر بۇتخانا خارابىسى، ئىدىقۇت قەدىمكى شەھەر بۇتخانا خارابىسى، مارالبېشى توققۇز ساراي بۇتخانا خارابىسى، جىمسار يېڭىۋەن ئۇلۇغ ئەمىنىيە بۇتخانىسى خارابىسى قاتارلىقلار بار. بۇلار تارىختا بۇددا دىنىنىڭ شىنجاڭدا ئىنتايىن كەڭ تارقالغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. شىنجاڭدا 20 مىڭدىن ئارتۇق مەسچىت بار. بۇلارنىڭ ئىچىدە داڭلىق بولغانلىرىدىن

قەشقەردە چىكى سۇلالىسى ۋاقتىدا قۇرۇلغان ھېيتكار مەسچىتى ، ئۇرۇمچىدە شەنشىلىك خۇيزۇلار چوڭ مەسچىتى بار . ھېيتكار مەسچىتى مەيلى جۇڭگودا ياكى ئوتتۇرا ئاسىيادا بولسۇن ، كۆلىمى جەھەتتىن ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . ئىسلام دىنى بويىچە داڭلىق مازارلاردىن قەشقەردە ئاپاق غوجا مازىرى ، ئاتۇشتا سۇلتان سۇتۇق بوغراخان مازىرى ، كۇچادا مەۋلانە ئەرشىدىن مازىرى بار . بۇ مازارلارنىڭ گۈمبەزلىرى ئىسلام پاسونىدا ناھايىتى نەپىس ۋە كۆركەم ئىشلەنگەن بولۇپ ، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 400 يىل ئىلگىرى ياسالغان .

شىنجاڭدا مەدەنىيەت ئىزلىرىمۇ خېلىلا كۆپ . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان شىنجاڭدىكى ئارخېئولوگلار شەرقتە ئاراتۇرۇكتىن غەربتە قەشقەرگىچە ، جەنۇبتا چارقىلىقتىچە ، شىمالدا غۇلجىغىچە بولغان جايلاردىن يېڭى تاش قوراللار دەۋرى ، سىپتا تاش قوراللار دەۋرى ۋە رەڭلىك ساپال مەدەنىيىتىگە ئائىت قەدىمكى ھەر خىل ھۇججەت پارچىلىرىنى ھەمدە ئېلىمىز بويىچە ئارخېئولوگىيە ۋە ئانتروپولوگىيە ساھەسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ ، قەدىمكى جەسەت ۋە جەسەت بىلەن بىللە قويۇلغان بۇيۇملارنى تېپىپ چىقتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەڭ يۇقىرى مەدەنىيەت يادىكارلىقى قىممىتىگە ئىگە . XI ئەسىردە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئۇلۇغ پېشۋاسى مەھمۇد قەشقەرى ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قەشقەردە تېپىلغان ۋە ياسالغان قەبرىسى ، تۇرپان شەھرىنى ئەتراپى رايونىدا قەدكۆتۈرۈپ تۇرغان سۇلايمان ۋاڭ مۇنارىسى ۋە ئازادلىقتىن كېيىن چۆل - جەزىرىدە بىنا قىلىنغان يېڭى شەھەر قاراماي ، شىخەنزە ، كۇيتۇن قاتارلىقلار كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان ئىجتىمائىي سايامەت بايلىقىدۇر .

ئۇچىنچى باب
مەمۇرىي رايونلارغا بۆلۈنۈشى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى 1955 - يىل 10 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى بىرىنچى بولۇپ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان ئۆلكە دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي ، ئۇ ھەم مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار ئىچىدە كۆلىمى ئەڭ چوڭ بولغان مەمۇرىي رايون ، ھەم مىللەت تەركىبى ئەڭ كۆپ بولغان مەمۇرىي رايونلارنىڭ بىرى . دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى 40 نەچچە يىل جەريانىدا ، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ، ھەر دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشى ، تەرەققىياتى ھەمدە ئىسلاھات ، ئىشىكنى ئېچىۋېتىشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايون بويىچە مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىش ئىشى كۆپ قېتىم ئىشلىنىپ ، ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلارنىڭ قىياپىتىدىمۇ كۆندىن - كۈنگە يېڭىلىقلار بارلىققا كەلدى .

بۈگۈنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئاپتونوم رايونغا بۆسۈتە قاراشلىق ئۈچ شەھەر ، بەش ئاپتونوم ئوبلاست ، سەككىز ۋىلايەت بار . بۇ شەھەر ، ۋىلايەت ۋە ئوبلاستلاردا جەمئىي 95 ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك مەمۇرىي رايون بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوبلاست ۋە ۋىلايەتكە قاراشلىق 13 شەھەر ، ئالتە ئاپتونوم ناھىيە ، 65 ناھىيە (شەھەر) ، شەھەرلەرگە قاراشلىق 11 ناھىيە دەرىجىلىك رايون بار ، بۇلار شىنجاڭدىكى مەمۇرىي رايونلارنىڭ ئۆزىگە خاس ئەندىزىسىنى شەكىللەندۇرگەن . ئاپ-

تونوم رايونغا بۇاسته قاراشلىق مەمۇرىي رايونلار ئىچىده ، هەم بىر دەرىجىلىك مەمۇرىي هاكىمىيەت ئورنى بولغان ئوبلاستلار ، هەم ئوبلاست دەرىجىلىك شەھەرلەر بولغاندىن سىرت ، يەنە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ ۋەكالەت ئورگىنى بولغان مەمۇرىي مەھكىمىلەر بار . ۋىلايەت ، ئوبلاستلارنىڭ بەزىلىرىده ئادەتتىكى شەھەر ۋە ناھىيە بولغاندىن باشقا ، يەنە ئاپتونوم ناھىيىمۇ بار ؛ ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ قارامىقىدا ۋىلايەت تەسىس قىلىنغان بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ماس كېلىدىغان مەمۇرىي قۇرۇلما شەكىللەنگەن . بۇ خىل چوڭ - كىچىك مەمۇرىي رايونلار ئايىنى چۆرىدەپ تۇرغان يۇلتۇزلاردەك ، بوستانلىقلارنى ۋە ئىلى جىلغىسىنى چۆرىدىگەن هالدا شىنجاڭچە ئالاھىدىلىككە ئىگە هالقىسمان شەھەر - بازارلار توپى ۋە ئاھالىلەر ئولتۇراق رايونلىرىنى هاسىل قىلغان . بۇ خىلدىكى رايون ۋە مىللىي ئالاھىدىلىك شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي رايونلار تۈزۈلۈشى ، رايونلارغا ئايرىلىشى ۋە رايونلارنىڭ جايلىشىشىنى باشقىچە ئۇسلۇبقا ئىگە قىلىپ ، ئالاھىده ۋە كۆپ خىل بولغان ئۆزگىچە قىياپەتنى گەۋدىلەندۈرگەن .

1 - پاراگراف ئاپتونوم رايونغا بۇاسته قاراشلىق شەھەرلەر

ئۇرۇمچى شەھىرى ، شىخەنزە شەھىرى ، قاراماي شەھىرى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىغا بۇاسته قارايدىغان شەھەرلەردۇر . بۇ ئۈچ شەھەر ئىچىده شىخەنزە شەھىرى بىلەن قاراماي شەھىرى پۈتۈنلەي يېڭىدىن قۇرۇلغان شەھەر . مۇنداقچە ئېيتقاندا ، ئۇرۇمچى شەھرىمۇ يېڭىدىن گۈلەنگەن شەھەر .

ئۇرۇمچى شەھىرى

1954 - يىلى «دىخۇا» دېگەن نام «ئۇرۇمچى» گە ئۆزگەرتىلگەن . ئۇرۇمچى شەھىرى تىيانشان تېغىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىدىكى بوغدا چوققىسىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان ، شىمال ۋە غەرب تەرىپى چۆچەك خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن قورشىلىپ ، شەرق ۋە جەنۇب تەرىپى تۇرپان ۋىلايىتى ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدۇ . ئۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ، شۇنداقلا ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىقتىساد ، مەدەنىيەت مەركىزى ۋە قاتناش تۈگۈنى .

ئۇرۇمچى تاغ دەۋرىدىلا بېشبالىق قاتمىقىدىكى رايون ئىدى ، بەزىلەر ئۇنىڭ تارىخىنى خەن دەۋرىگە ئاپىرىدۇ . لېكىن ئۇنىڭ ئۇرۇمچى دەپ ئاتالغان ۋاقتىنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇ قەدىمىي شەھەر دېگەن نام بىلەن ئەمەس ، بەلكى گۈزەل يايلاق دېگەن نام بىلەن مەشھۇر . ئۇرۇمچىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى 1758 - يىلى (چىڭ سۇلالىسى چېيەنلۇڭنىڭ 23 - يىلى) رەسمىي باشلانغان . ئەينى ۋاقىتتا ، هازىرقى ئۇرۇمچى دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى كونا شەھەر رايونىغا ئەتراپىنىڭ ئۆزۈنلۇقى 1.5 كىلومېتر كەلگۈدەك شەھەر سېپىلى سوقۇلۇپ ، شەھەر قۇرۇلۇشى باشلانغان . 1767 - يىلى چىڭ هۆكۈمىتى كەمستىش خاراكتېرىدىكى «دىخۇا» (ئويغىتىپ كۆندۈرۈۋېلىنغانلار مەنسىده) دېگەن نامنى قوللانغان . 1773 - يىلى دىخۇا بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىنىپ ، گەنسۇ ئۆلكىلىك هەربىي مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ بۇاستە باشقۇرۇشىغا ئۆتكەن . 1884 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندا دىخۇا بۇاستە قاراشلىق ئايمىقى دىخۇا مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ ، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى بولغان . شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن دىخۇا ناھىيىسىگە ئۆزگەرتىلگەن ، 1945 - يىلى ناھىيە ئەمەلدىن قالىپ شەھەر تەسىس قىلىنغان . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانغا قەدەر شۇ هالەت ساقلىنىپ كەلگەن . شەھەر بولۇپ قۇرۇلۇشقا باشلىغاندىن تارتىپ ئازادلىققىچە ، ئۇرۇمچى 200 يىللىق تارىخنى باشتىن كەچۈرگەن . لېكىن ئۇ يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەنده ، كۆلىمى ئاران 10 كۋادرات كىلومېتىرلا بولغان ، ئاھالىسى 100 مىڭغىمۇ يەتمەيدىغان ۋەيرانە ، ئىقتىسادى خارابلاشقان نوقۇل ئىستېمال شەھىرى ئىدى . ئەينى چاغلاردا : «چىقسا بوران قاپلار ئىدى شەھەرنى توزان ، ياغسا يامغۇر لاي - پاتقاقتا

قالار ئىدى كوچىلار ، باھار كېلىپ قار - مۇزلىرى ئېرىسە شۇئان ، ئات - تۆگىلەر قالار ئىدى ئەگىز سۇيى ئاستىدا» دېگەن قوشاق تارقالغان ، بۇ قوشاقتا بۇ شەھەرنىڭ ئۆتمۈشتىكى ۋەيرانە ، قالاق مەنزىرىسى ئوبرازلىق تەسۋىرلەنگەن .

ھازىر ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ قارىمىقىدا تېيانشان رايونى ، سايباغ رايونى ، يېڭىشەھەر رايونى ، شىمگۇ رايونى ، تۇدۇڭخابا رايونى ، نەنسەن كان رايونى ، دۇڭسەن رايونى ۋە ئۇرۇمچى ناھىيىسى بار . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، پەن - تېخنىكا ، مەدەنىي - مائارىپ ئورۇنلىرىنى ئاساس قىلغان يېڭىشەھەر رايونى ، زاۋۇت - كان كارخانىلارنى ئاساس قىلغان شىمگۇ رايونى ، تۇدۇڭخابا رايونى ۋە نەنسەن كان رايونى ، جۇملىدىن ھەم چارۋىچىلىقنى ، ھەم خىمىيە سانائىتىنى ئاساس قىلغان دۇڭسەن رايونى ئازادلىقتىن كېيىن يېڭىدىن تەرەققىي قىلىپ قورۇلغان ناھىيە دە- رىجەلىك مەمۇرىي رايونلاردۇر . ھازىر ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 11 مىڭ 440 نەچچە كۋادرات كىلومېتر غا ، شەھەر رايونىنىڭ كۆ- لىمى 835 كۋادرات كىلومېتر غا تەرەققىي قىلىپ ، بۇ شەھەردە 1 مىليون 310 مىڭدىن كۆپرەك ھەر مىللەت خەلقى ياشىماقتا . ئۆتمۈشتە ۋەيرانە ، كاساتلاشقان شەھەر رايونى ۋە قەھەتچىلىك بېسىپ چۆلدەرەپ كەتكەن ئاشۇ ئىستېمال شەھىرى بۇگۈنكى كۈندە زاۋۇت - كانلار يېيىلغان ، ئېگىز بىنالار قەد كۆتۈرگەن ، مەدەنىي - مائارىپ گۈللەنگەن ، بازارلىرى ئاۋاتلاشقان زامانىۋى شەھەرگە ئايلاندى .

يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كېلىشتىن ئىلگىرى ، ھەتتا بىر ۋاراق قەغەز ، بىر تال مىخمۇ ئىشلەپ چىقىرالمايدىغان ئۇرۇمچى شەھرىدە ، ھازىر كۆمۈر ، ئېلېكتر ، نېفت ، پولات - تۆمۈر ، مېتال ، ماشىنىسازلىق ، ئې- لېكترون ، خىمىيە سانائىتى ، قورۇلۇش ماتېرىياللىرى ، توقۇمچىلىق ، يېمەكلىك ، كۆن - خۇرۇم ، قەغەزچىلىك ، گىلەمچىلىك ، نەققاشچىلىق قاتارلىق سانائەت تۈرلىرى بويىچە 1000 دىن ئارتۇق چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك تېپتىكى كارخانىلار بارلىققا كېلىپ ، سورتى نەچچە مىڭ خىل بولغان سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىۋاتىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدىكى

خېلى بىر قىسىم مەھسۇلاتلار خەلقئارا بازارلارغا كىردى . يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، چەت ئەل مەبلىغى ئاكتىپ كىرگۈزۈلۈپ ، 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 95 شېرىكلىشىپ قورغان سودا - سانائەت كارخانىسى ۋە 15 مۇستەقىل مەبلەغ سېلىنغان كارخانا بارلىققا كەلدى . مانا بۇلار ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ سانائەتلىشىش دەرىجىسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئەملىي كۈچىنى تېخىمۇ ئاشۇردى . ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى زامانىۋى سانائەت ئۇنىڭ پۈتكۈل خەلق ئىگىلىكىنىڭ جېنى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئاپتونوم رايون خەلق ئىگىلىكىنىڭمۇ مۇھىم تۈۋرۈكى . شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، شەھەر ئاھالىلىرىنى ئوزۇق - تۇلۇك بىلەن تەمىنلەش مەنبەسىنمۇ چىڭ تۇتتى . يېقىنقى ئون يىلدا شەھەرگە قاراشلىق ئۇرۇمچى ناھىيىسى ، دۇڭسەن رايونى ۋە ئالتە دېھقانچىلىق مەيدانى ، 14 چارۋىچىلىق مەيدانى ، ئۇچ بېلىقچىلىق مەيدانىدا كۆكتات ۋە مېۋە - چېۋە ، سۈت ۋە تۇخۇم ، گۆش ۋە سۇ مەھسۇلاتلىرىدىن ئىبارەت ئۇچ چوڭ قوشۇمچە ئوزۇق - تۇلۇك ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قورۇلۇپ ، ئىلگىرىكى قوشۇمچە ئوزۇق - تۇلۇك بىلەن تەمىنلەشتىكى پاسسىپ ۋەزىيەت ئۆزگەرتىلدى . ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن تەڭ ، شەھەر بويىچە سودا ، يېمەك - ئىچمەك ۋە مۇلازىمەت دائىرىسى نىسبەتەن چوڭ بولغان 130 دىن كۆپرەك كارخانا قورۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ، بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان تەمىنلەش ۋە مۇلازىمەت تورى شەكىللىنىپ ، بازارلار جانلاندى ۋە ئاۋاتلاشتى .

ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مەدەنىيىتى ، مائارىپ ئىشلىرى ۋە شەھەر قورۇلۇشى قىياپىتىمۇ يېڭى تۈسكە كىردى . 1949 - يىلى شەھەر بويىچە پەقەت بىرلا ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپ ، بىرقانچە ئوتتۇرا مەكتەپ ، بىر سەفەن ۋە ئون نەچچە باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى . 1990 - يىلى ھەر خىل ، ھەر دەرىجىدىكى مەكتەپلەر تەرەققىي قىلىپ ، 400 نەچچىگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپ 11 ، ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرى 36 ، ئادەتتىكى ئوت-

تۇرا مەكتەپ 143 ، باشلانغۇچ مەكتەپ 208 . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە خېلى كۆپ ساندا بالىلار ئۇچۇن ئوقۇش ئالدىدىكى تەييارلىق مائارىپ ئاپپاراتلىرى بارلىققا كەلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرقەدەر مۇكەممەللەشكەن خەلق مائارىپ سىستېمىسى شەكىللەندى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يۇزلىگەن پەن تەتقىقات ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئاپپاراتلىرىمۇ مۇناسىپ هالدا تەرەققىي قىلىپ ، شەهەر رايونىنى قاپلىدى . ئون يىل ئاۋۋالقى ئۇرۇمچى شەهىرىدىكى كۆپ قەۋەتلىك قۇرۇلۇشلار ئازاد بولغان چاغدىكى ئون كورپۇسقىمۇ يەتمەيدىغان بىنالارغا قارىغاندا نەچچە ئون هەسسە كۆپەيگەن بولسىمۇ ، شۇ چاغدىكى ئەڭ ئېگىز بىنا سەككىز قەۋەتلىك مېهمانخانا ئىدى . ئۇنىڭ گەرچە «كوئىنلۇن مېهمانخانىسى» دېگەن چىرايلىق نامى بولسىمۇ ، لېكىن كىشىلەر ئۇنىڭ ئېگىزلىكىگە قاراپ « سەككىز قەۋەت» دەپ ئاتىشاتتى . هالبۇكى ، بۇگۈن ئۇ كۆزگە سىغمىشپ كەتكەن ، ئون نەچچە ، 20 نەچچە قەۋەتلىك هەشمەتلىك بىنالار ئالدىدا بۇرۇنقى هەيۋىتىنى يوقاتتى . هازىر ئۇرۇمچى شەهىرىنىڭ هەممىلا يېرىدە قاتار - قاتار كەتكەن ئېگىز بىنالار ، نەچچە يۈزلىگەن چوڭ - كىچىك ئاسفالت كوچىلار ۋە دەرەخلىك يوللار بار ، كوچا مەركەزلىرى گۈللۈك ، ئورمان بەلباغلىرى چىملىق بىلەن قاپلانغان بولۇپ ، «باهاردا گۈل ، يازدا سايە ، كۈزدە مېۋە ، قىشتا يېشىل بولۇش» پىلانى رېئاللىققا ئايلانماقتا . ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، شەهەر رايونىنىڭ بىردىنبىر قاتناش قورالى بولغان «خادىك» نىڭ ئورنىنى سانسىزلىغان كوچا ئاپتوبۇسلىرى ۋە يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان تەرەققىي قىلغان كىرا ئاپتوموبىللىرى ئالدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلغان 26 مىڭ كىلومېتردىن ئۇزۇنراق تاشيول ، 2000 كىلومېتردىن ئۇزۇنراق تۆمۇر يول ، 40 مىڭ كىلومېتردىن ئۇزۇنراق ئون ئاۋتوماتىسىيە لىنىيىسى بارلىققا كېلىپ ، هەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەهەر ، ناهىيە ۋە يېزا - كەنتلەرگىچە قاتناشنى قاتناشتا - ترانسپورت توري شەكىللەندى . ئۇرۇمچى شەهىرىنى باشلىنىش نۇقتىسى قىلغان يەتتە بىۋاستە قاتناشنى تۆمۇر يول لىنىيىسى ، 16 دۆلەت ئىچى ئاۋتوماتىسىيە لىنىيىسى بار بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزىنى ۋەتىنىمىزنىڭ هەر-

قايسى جايلىرى بىلەن چىڭ باغلاپ تۇرىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە دۆلەت ئاچقان ئون خەلقئارالىق ئاۋتوماتىسىيە لىنىيىسى بار بولۇپ ، ئۇرۇمچى شەهىرى ئارقىلىق غەربىي ئاسىيا ، ياۋروپا ، ئافرىقا ئەللىرىگە قاتنايدۇ ، شىنجاڭ ئاچقان ئۇچ تاشيول ، بىر تۆمۇر يول ، ئىككى ئاۋتوماتىسىيە لىنىيىسى ئۇرۇمچى شەهىرىدىن جەنۇبىي ئاسىيا ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا بارىدۇ . مانا بۇلار قۇرۇقلۇقنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان شىنجاڭ ۋە ئۇنىڭ مەركىزىي شەهىرىنىڭ ئىچكى - تاشقى قاتنىشىنى تۇيۇقسىز باشقىچە تۇسكە كىرگۈزۈپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇرۇمچى شەهىرىنى دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي شىمال چېگرىسىدىكى تاشيول ، تۆمۇر يول ۋە ئاۋتوماتىسىيە قاتنىشىنىڭ تۇگۇنى قىلدى . هازىر ئۇرۇمچى ئايرودرومى سىرتقا ئېچۇقتىلگەن ئېغىزلاردىن بولۇپ قالدى . بۇلارنىڭ هەممىسى شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىل جەريانىدا كۈنسايىن تەرەققىي قىلىپ مەيدانغا كەلگەن . هازىر ، ئۇرۇمچى شەهىرى يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان زامانىۋى سانائەت شەهىرى ، شۇنداقلا دۆلەت تەستىقلىغان سىرتقا ئېچۇقتىلگەن شەهەر بولۇپ قالدى .

شىخەنزە شەهىرى

ئۇرۇمچى شەهىرىنىڭ تارىخى هەققىدە سۆزلىمەكچى بولسىڭىز ، ئۇنىڭدىن بەزى تارىخىي ئىزلارنى تاپالايسىز ، لېكىن شىخەنزە شەهىرى توغرىسىدا ئۆتكەن ئىشلارنى بايان قىلغۇدەك بىر نەرسە يوق . ئۇ شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ ، بولۇپمۇ هەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىنىڭ يېڭى دۇنيا يارىتىشقا جۇرئەت قىلىشتەك هېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان قەهرىمانلىق جاسارىتى بىلەن شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ كەڭ زېمىندا مەيدانغا كەلگەن ئەڭ يېڭى ، ئەڭ گۈزەل بىر پارچە رەسىم بولۇپ ، هازىر شىنجاڭدىكى چىرايلىق «گۈللۈك شەهەر» بولۇپ قالدى .

ئۆتمۈشتىكى شىخەنزە ماناس دەرياسىنىڭ غەربى ، ئۇرۇمچى - غۇلجا تاشيولىنىڭ بويىغا جايلاشقان ، ئۇزۇنلۇقى نەچچە ئون مېتر كېلە-

دىغان كىچىك بىر كوچا ، بىرقانچە ئائىلىلىك كىشى ۋە بىرقانچە ئىغىز پاكار - پاكار توپا ئۆيلەردىن ئىبارەت بولۇپ ، يولۇچىلار چۈشۈپ ئۆتىدىغان كىچىك بىر ئۆتەڭ ئىدى . كوچىنىڭ يېنىدا قاغجىراپ كەتكەن كىچىك جىلغا بار بولۇپ ، چوڭ - كىچىك تاشلار بىلەن تىنىپ كەتكەن لىكى ئۈچۈن ، كىشىلەر ئۇنى «تاشلىق جىلغا» دەپ ئاتاشقان . بۇ گۈنكى شەخەنزە شەھرىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولغان يەر 40 يىلنىڭ ئالدىدا يۇڭا ئوتلار ئۆسۈپ كەتكەن ، يۇڭايى ھايۋانلار پات - پات پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان چۆللۈك ئىدى .

يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كېلىش بىلەن تەڭ ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىدىن بىر بۆلۈكى گېنېرال ۋاڭ جىن ۋە گېنېرال تاۋسيۇنىڭ قوماندانلىقىدا ، بۇ قەدىمكى چۆللۈككە كىردى . ئۇلار چېدىر ۋە كەپىلەردە يېتىپ - قوپۇپ ، جاپالىق ئىشلەپ ، چۆللۈك بىلەن كۈرەش قىلىپ بوز يەر ئاچتى ، شۇنىڭ بىلەن ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشنىڭ تۇنجى قەدىمى باشلىنىپ ، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك يارىتىش سەھىپىسى ئېچىلدى . ئىگىلىك تىكلەۋاتقان دەسلەپكى يىللاردا ، كوماندىر - جەڭچىلەر كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەكنى تېجىدى ، تۇرمۇش پۇلى ئالمىدى . ئىشلەپچىقىرىش دارامىتىنى پايغا كىرگۈزۈپ مەبلەغ توپلاپ ، ئۇنى ئىشلەپچىقىرىش جۇغلانمىسىغا قوشۇپ مىڭبىر تەسلىكتە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتتى . يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا سانائەت ، سودا ، قاتناش - ترانسپورت ، مائارىپ ، دوختۇرخانا ۋە شەھەر قۇرۇلۇشى قاتارلىق ئىشلارنىمۇ يولغا قويدى . ھازىرقى شەخەنزە شەھىرى 530 مىڭ نوپۇسقا ئىگە ۋە يەر كۆلىمى 460 كۋادرات كىلومېتىرلىق ھەمدە سانائەت بىلەن دېھقانچىلىق ، شەھەر بىلەن يېزا بىرلەشكەن يېڭى تىپتىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك شەھەرگە ئايلاندى . ئۇنىڭدا ئېرىق - ئۆستەڭ ، دەل - دەرەخلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن 450 مىڭ مودىن كۆپ مۇنبەت ئېتىز بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە شەخەنزە باش مەيدانىنى ئاساس قىلىپ ، 18 چوڭ تىپتىكى زاماناۋى يېزا ئىگىلىك كارخانىسى قۇرۇلدى . بۇرۇنقى يۇڭا ئوتلار

ئۇنىدىغان چۆللۈكلەر ئاشلىق ، پاختا ، مايلىق دان ، قىزىلچا كۆپلەپ چىقىدىغان رايونغا ئايلاندى . ئۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ئېلېكتر ، ماشىنىساز-لىق ، خىمىيە ، يۇڭ توقۇمىچىلىق ، پاختا توقۇمىچىلىق ، قەنت ئىشلەش ، قەغەز ياساش ، ئاشلىق - ماي پىششىقلاش ، يېمەكلىك ، قەنت - كەمپۇت ، ئىچىملىك ، تىككۈچىلىك قاتارلىق 166 سانائەت كارخانىسى ۋە بىرقەدەر چوڭ بولغان 33 سودا كارخانىسى قۇرۇلدى . يېقىنقى يىللاردا يەنە سۈنئىي نېلۇن ، يېپەك پايپاق تۇرىدىكى مەھسۇلاتلارنى ۋە ھەر خىل توقۇلما كۆڭلەك ئىشلەشنى ئاساس قىلغان ئىككى شېرىكچىلىك كارخانىسى قۇ-رۇلدى ، بۇ كارخانىلاردا ئىشلەنگەن يۇڭ يېپ ، يۇڭ رەخت ، ھەر خىل ، ھەر رەڭدىكى پاختا رەخت ، ئىلمە توقۇلما مەھسۇلاتلىرى ، شېكەر ، قەغەز پەنەركە ، تېتىتقۇ ، كراخمال قاتارلىق مەھسۇلاتلار رايون ئىچى ۋە سىرتىدا سېتىلماقتا . بەزى مەھسۇلاتلار ئالاقىدار مىنىستىرلىك ۋە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى ، مائارىپ ئىشلىرىمۇ يوقىرى قىتىن بارلىققا كېلىپ تېز تەرەققىي قىلدى . نۆۋەتتە شەھەر رايونىدىلا ئىككى ئالىي مەكتەپ ، 28 ئوتتۇرا تېخنىكۇم ، ئادەتتىكى ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ بار . شەخەنزە شەھىرىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىنىڭمۇ جەلپ قىلارلىقى كۆچلۈك بولۇپ ، شىجاڭدىكى شەھەرلەر ئىچىدە ئەڭ ياخشى پىلانلانغان شەھەر دېيىشكە بولىدۇ . ئەگەر ئۇنىڭ مەنزىرىسىنى كۆكتىن تاماشا قىلىش پۇرستى بولۇپ ، ئاشۇ ئېگىز بىنالار ، قاتار - قاتار يوللار ، ئورمان بەلباغلىرى ، گۈللۈكلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر كۆرۈپ چىقىسىڭىز ئىدى ، ئۇلار شۇنداق رەتلىك ، جاي - جايىدا ئىكەنكى ، خۇددى ستېرىئولۇق سىخىما مودىلىدەك كىشىنى زوقلاندۇرىدۇ . شۇڭا كىشىلەر ئۇنى «بايراۋاندىكى نۇرلۇق ياقۇت» دەپ تەرىپلىشىدۇ . پارتىيە ۋە دۆلىتىمىزنىڭ نۇرغۇن رەھبەرلىرى شەخەنزىنى كۆزدىن كەچۈرگەن ھەمدە يۇقىرى باھا بېرىپ ، شەخەنزە شەھىرىنىڭ شەرىپىنى ئاشۇرغان . شەھەرنىڭ شىمالىدا شەخەنزىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىنىڭ جۇئېنلەي زۇڭلىنىڭ 1965 - يىل 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شەخەنزىنى كۆزدىن كەچۈرگەنلىكىنى خاتىرىلەپ

تىكىلگەن ھەيۋەتلىك خاتىرە مۇنارى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . ئۇ بۇگۈن شىخەنزە شەھىرى ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پىشقەدەم پرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئەتراپلىق كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنى ياد ئېتىپ ، مەڭگۈ ئەستىن چىقارمايدىغانلىقىنىڭ سىمۋولى ، شۇنداقلا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە تىكلەنگەن خاتىرە .

قاراماي شەھىرى

قاراماي ئۇيغۇرچىدا «نېفت» دېگەن مەنىدە بولۇپ ، ھازىرمۇ قاراماي تېغى دەپ ئاتىلىدىغان جاي بار . دۆلىتىمىز قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ، بۇ يەردە ناھايىتى كىچىك دائىرىدە نېفت قېزىلغان بولسىمۇ ، لېكىن يەنىلا ئۇيغۇدا ياتقان زېمىن ئىدى . ھازىر شەھەر بولۇش سۈپىتىدە قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىلىۋاتقان قاراماي شەھىرى شىخەنزە شەھىرىگە قارىغاندا تېخىمۇ ياش . يېڭى جۇڭگودا ئېلىپ بېرىلغان سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئۇيغۇدا ياتقان بۇ زېمىننى ئويغاتتى . ئۇنىڭدا ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى كۆمۈلۈپ ياتقان «قارا سۇيۇق ئالتۇن» ۋەتىنىمىزنىڭ ۋە شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىدا چاقناپ نۇر چاچماقتا .

1955 - يىلى باھاردا ۋەتىنىمىزدە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ 1 - بەش يىللىق پىلانى ئىجرا قىلىنىۋاتقان مەزگىلدە ، دۆلەت تەرىپىدىن ئېچىلغان چاراش خىزمەت يىغىنىدا شىنجاڭ قاراماي نېفتىلىكىنى قېزىش بەلگىلەندى . شۇ يىلى 7 - ئاينىڭ 6 - كۈنى سەككىز مىللەتتىن تەشكىل لەنگەن «ياشلار بۇرغىلاش ئەترىتى» بۇ قۇملۇققا كىردى . بوروۋوي ئاۋازى قاراماي تېغىنىڭ جىملىقىنى بۇزدى ، 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى 1 - قۇدۇقتىن ماي ئېتىلىپ چىقتى . 1956 - يىل 5 - ئايدا ، دۆلىتىمىز قاراماي نېفتلىكىنىڭ تېپىلغانلىقىنى رەسمىي ئېلان قىلدى ھەمدە نېفتلىكتە بىر-لىشىپ جەڭ قىلىشقا ھەر يەر - ھەر يەردىن قوشۇن تەشكىللىدى . بۇ دۆلىتىمىزنىڭ تۇنجى قېتىم بىرلەشمە جەڭ قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق نېفتلىك ئېچىشى ئىدى . 1958 - يىل 5 - ئايدا ، گوۋۇيۈەن قاراماينى شەھەر

قىلىپ قۇرۇشنى تەستىقلىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، ئۇ يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن بىرىنچى بولۇپ قۇرۇلغان نېفت ۋە نېفت سانائىتى شەھىرى بولۇش سۈپىتىدە دۆلىتىمىزنىڭ مەمۇرىي رايون خەرىتىسىدىن رەسمىي ئورۇن ئالدى . ئۇنىڭدىن چىقىقان نېفت مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى يەرلىرىگە توشۇلۇپ ، قاراماينىڭ نامى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا مەشھۇر بولدى .

خۇددى ئۆزىنى تەقدىم قىلماقچى بولغان گىگانت پىلە قۇرتىدەك تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا سوزۇلۇپ ياتقان قاراماي شەھىرىنىڭ كۆلىمى 9500 كۋادرات كىلومېتر بولۇپ ، ئۇ 210 مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسقا ئىگە . قاراماي رايونى ، مايتاغ رايونى ، جەرەنبۇلاق رايونى ، ئورخۇن رايونىدىن ئىبارەت تۆت ناھىيە دەرىجىلىك مەمۇرىي رايوننى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۇ نېفت شەھىرى دۆلىتىمىزدىكى ئاساسىي نېفت بازىلىرىنىڭ بىرىدۇر . 1990 - يىلى ئۇ 5 مىليون 900 مىڭ تونناغا ئارتۇق نېفت ئىشلەپ چىقىرىپ ، مەملىكەت بويىچە نېفتلىكلەر ئىچىدە 4 - ئورۇنغا ئۆتتى . يېقىنقى يىللاردا ، يەنە جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قۇملۇقتا ستراتېگىيىلىك ئالدىن چارلاش قۇدۇقى قېزىلىپ ، ھەممىدىن يۇقىرى مەھسۇلاتلىق نېفت گازى ئېتىلىپ چىقتى . ھازىر چارلاش ئېلىپ بېرىلغان رايون ئويمانلىق كۆلىمىنىڭ پەقەت 20% ىنىلا تەشكىل قىلىدۇ ، بۇ ئەھۋال چارلاش ۋە ئېچىش ئىشىنىڭ ئىنتايىن چوڭ ئىستىقبالغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ . بۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىلدا قاراماينىڭ نېفت ئىشلەپچىقىرىشى يەنىمۇ يېڭى بىر پەللىگە ئۆرلەپ ، دۆلىتىمىزنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ زور توھپىلەرنى قوشقۇسى .

ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، قاراماينىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىمۇ نېفتلىك ئۈچۈن گۈل ئۈستىگە گۈل كەلتۈردى . 30 نەچچە يىلىنىڭ ئالدىدىكى ئېچىلمىغان بۇ بوز يەردە ھازىر سانجاق - سانجاق قەد كۆتۈرگەن ۋىشكىلار ، گۈرۈلدەپ تۇرغان ماشىنىلارلا ئەمەس ، ھەممىلا يەردە ئېگىز - ئېگىز بىنالار ، يول بويى سايە

تاشلاپ تۇرغان قاتار - قاتار دەرەخلەر ، خۇش پۇراق ھىدنى چېچىپ تۇرغان گۈللۈكلەر ھەمدە ماگنزىن ، مەكتەپ ، دوختۇرخانا ، رادىئو - تېلېۋىزور ، تەنتەربىيە ۋە كۆڭۈل ئېچىش ئەسلىھەلىرىدىن تارتىپ ، بۇ لۇشقا تېگىشلىكلەرنىڭ ھەممىسى بار ، تەرەپكە كېسىشكەن ئاسفالت يوللار نېفت رايونلىرىغا تارقىلىپ ، پۈتۈن شەھەرنى باغلاپ تۇرىدۇ .

1958 - يىل 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جۇدې ۋېيىۋەنجاڭ قاراماي شەھىرىنى كۆزدىن كەچۈرگەندە ، نېفت ئىشچىلىرىنىڭ تىرىشچانلىقىغا ھەيران بولماي تۇرالمىدى . بۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر مۆجىزىگە ئوخشايدۇ . 30 نەچچە يىل بۇرۇن ھېچقانداق ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى بولمىغان بۇ قۇملۇق چۆلنىڭ 1989 - يىلى مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 4000 يۈەندىن ئاشىدىغان 18 شەھەر قاتارىغا كىرىدىغانلىقىنى ھەمدە شېنجېن ، داچىڭدىن قالسىلا مەملىكەت بويىچە 3 - ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمىگەن بولغىيتتى . بۇلار بەزى يولداشلارنىڭ سۆزىنى ئېسىمگە سالدى . ئۇلار : « قاراماينىڭ رەسمىي شەھەر نامىدىن باشقا ، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپىنىڭ جاسارىتىنى ۋە ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشتەك شىجائىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان 〈 شىجائەتلىكلەر شەھىرى 〉 ، 〈ھەر يېر - ھەر يېردىن كەلگەنلەر شەھىرى 〉 دېگەن چىرايلىق نامى بولۇشى كېرەك » دېگەنىدى . مەن بۇ پىكىرنى قوللايمەن . چۈنكى 50 - يىللارنىڭ باشلىرى بەزى چەت ئەللىكلەر كېسىپلا « جۇڭگو 〈 نېفىتتا نامرات 〉دۆلەت ، قاراماينى ئېچىش ئۇنۇمسىز ئەمگەك» دېيىشكەنىدى . ئۇلارنىڭ دېمەكچى بولغىنى « جۇڭگو غەرب نېفىتىدىن ئايرىلسا جان باقالمايدۇ» دېگەنىدىن ئىبارەت ئىدى . غەربتىكى بەزى چوڭ دۆلەتلەر ئۆزلىرىنىڭكىلا ئەمەس ، ھەتتا باشقا دۆلەتلەرنىڭمۇ بىزگە نېفىت بېرىشىنى مەنئىي قىلماقچى بولۇشتى . دەل مۇشۇ پەيتتە ، مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر يېر -

ھەر يېرىدىن كەلگەن نېفىت ئىشچىلىرى ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرى تولۇپ تاشقان ھەققانىي غەزەپ - نەپرىتى بىلەن قاراماينا كىرىپ ، تارىختا كۆرۈلمىگەن بىرلەشمە جەڭ قوزغاپ ، ئەينى ۋاقىتتا ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك بولغان نېفىتنى داچىڭدىن بۇرۇن تەقدىم قىلىپ ، قېينىچىلىق مەزگىلىدە دۆلەتكە ئىنتايىن قىممەتلىك تۆھپىلەرنى قوشتى . ئۇلار ئەمەلىيەت ئارقىلىق جۇڭگودا نېفىت يوق دېگەن سەپسەتىگە خاتىمە بېرىپ ، ۋەتەن ئۈچۈن ، جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئۈچۈن شەرەپ كەلتۈردى .

2 - پاراگراف شىمالىي شىنجاڭ

شىمالىي شىنجاڭ گەرچە كىشىلەر شىنجاڭ ھەققىدە پاراڭلاشقاندا داۋاملىق تىلغا ئېلىنىپ تۇرىدىغان نام بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ بىرەر رايونىنىڭ مەمۇرىي ئاتىلىشى بولماستىن ، بەلكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى تېيانشان تېغىنىڭ شىمالىدىكى كەڭ زېمىننىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى . شىنجاڭ ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەپ تۇرغان بۇ جاي شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى ۋە تۈزۈمى چوڭقۇر ئىجرا قىلىنغان ئەڭ تىپىك ، ئەڭ ۋەكىل خاراكتېرلىگە ئىگە رايون . پۈتكۈل شىمالىي شىنجاڭ بويىچە ئاپتونوم رايونغا قارايدىغان شەھەرلەردىن باشقا جايلاردا قازاق ، خۇيزۇ ، موڭغۇل ، شىبە مىللەتلىرى ئۈچۈن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلۇپ ، ئۇچ ئوبلاست ، ئۇچ ئاپتونوم ناھىيە تەسىس قىلىندى . بۇ ئەھۋال شىمالىي شىنجاڭنىڭ مەمۇرىي تۈزۈلۈشى ۋە مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشىدىكى گەۋدىلىك خۇسۇسىيەتنى شەكىللەندۈرگەن .

ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى

ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى شىمالىي شىنجاڭنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئىچكى تەرەپتە جەنۇب تەرەپى سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ، شىخەنزە شەھىرى ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە

ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن ، شەرق ۋە غەرب تەرىپى بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن تۇتىشىدۇ ، تاشقى تەرەپتە موڭغۇلىيە ، روسىيە ۋە قازاقىستان بىلەن چېگرىلىنىدۇ . ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى شىمالىي شىنجاڭدىكى ئوبلاستلار ئىچىدە ئەڭ چوڭ ئوبلاست ، ئومۇمىي كۆلىمى 270 مىڭ كۋادرات كىلومېتر غا يېقىن بولۇپ ، پۈتكۈل شىمالىي شىنجاڭنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ ، دۆلىتىمىزدىكى كۆپ سانداقى ئۆلكىلەرگە قارىغاندىمۇ كۆلىمى ئەڭ چوڭ . بۇ ئوبلاستنىڭ تۈزۈلۈشىمۇ ئالاھىدە بولۇپ ، قارىمىقىدا ئىلى ۋىلايىتى ، تارباغاتاي ۋىلايىتى ، ئالتاي ۋىلايىتى ۋە ئوبلاستقا قاراشلىق ناھىيە دەرىجىلىك شەھەر — كۇيتۇن شەھىرى بار . ئىلى ۋىلايىتى ، تارباغاتاي ۋىلايىتى قارىمىقىدا چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيىسى ، قوبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى بار . شۇڭلاشقا ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەمۇرىي دەرىجىسى ئادەتتىكى ئوبلاستلارنىڭكىدىن چوڭ . ئوبلاست بويىچە 3 مىليون 380 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇس ، 24 شەھەر ، ناھىيە بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوبلاستقا قاراشلىق كۇيتۇن شەھىرىدىن باشقا ، ئىلى ۋىلايىتىگە قاراشلىق غۇلجا شەھىرى ، غۇلجا ناھىيىسى ، چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيىسى ، قورغاس ناھىيىسى ، توققۇز تارا ناھىيىسى ، كۇنەس ناھىيىسى ، موڭغۇلكۆرە ناھىيىسى ، تېكەس ناھىيىسى ، نىلقا ناھىيىسى بار ؛ تارباغاتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق چۆچەك شەھىرى ، دۆربىلجىن ناھىيىسى ، ساۋەن ناھىيىسى ، شىخۇ ناھىيىسى ، تولى ناھىيىسى ، چاغانتوقاي ناھىيىسى ، قوبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى بار ؛ ئالتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق ئالتاي شەھىرى ، بورچىن ناھىيىسى ، كۆكتوقاي ناھىيىسى ، بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى ، قابا ناھىيىسى ، چىڭگىل ناھىيىسى ، جېمنەي ناھىيىسى بار . بۇ ناھىيە ، شەھەرلەر ئىچىدە ، غۇلجا شەھىرى بىلەن چۆچەك شەھىرى دۆلەت تەرەپىدىن تەستىقلانغان چېگرا بويىدىكى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن شەھەرلەردۇر ، پۈتۈن ئوبلاست بويىچە قورغاس ، باقتى ، جېمنەي ، ئاقتۆبەك ، دولاتا ، مۇزارت تېكشىكېن قاتارلىق سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن سەككىز چېگرا ئېغىزى بار .

ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ۋە سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا باب كېلىدىغان جاي . ئوبلاست بويىچە ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمى تەخمىنەن 30 مىليون مو ، تېرىلۇاتقىنى 13 مىليون مودىن ئارتۇق بولۇپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى كېڭەيتىشته يوشۇرۇن كۈچى ئىنتايىن زور . پۈتۈن ئوبلاست بويىچە 22 مىليون 230 مىڭ مو يەردە ئورمان ، 301 مىليون 930 مىڭ مودىن ئارتۇقراق ئوتلاق بار ، يەنە كېلىپ ئوبلاست قارىمىقىدىكى رايونلار شىنجاڭ بويىچە ھۆل - يېغىن ئەڭ كۆپ بولىدىغان جاي بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى ئەزەلدىن ئاپتونوم رايونىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ مۇھىم بازىسى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ . ئۇ يەنە مول كان بايلىقى ۋە ھەر خىل ياۋايى ھايۋان ، ياۋايى ئۆسۈملۈكلەر بايلىقىغا ئىگە بولۇپ ، كۆپلەپ چىقىۋاتقان ئالتۇن ، ھەر خىل ياقۇت ، رەڭلىك ۋە ئاز ئۇچرايدىغان رەڭسىز مېتالدىن ئىبارەت كان مەھسۇلاتلىرى بىلەن مەشھۇر بولۇپلا قالماستىن ، ئۇنىڭدا ئومۇمىي كۆلىمى 6 مىليون 370 مىڭ مودىن كۆپرەك كېلىدىغان دۆلەتلىك تەبىئىي قوغداش رايونىدىن سەككىزى بار ، شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان كەم تېپىلىدىغان قىممەتلىك دەرەخ تۈرلىرى ، سۇ ۋە قۇرۇقلۇق ھايۋانلىرى بار . دۆلىتىمىزدىكى بىردىنبىر قۇندۇز تەبىئىي مۇھاپىزەت رايونى ئوبلاست تەۋەسىدىكى ئالتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق چىڭگىل ناھىيىسىنىڭ بۆرگىن ۋادىسىدا .

مول تەبىئىي بايلىقلار دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، سانائەت ، سایاھەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ئىلمىي تەكشۈرۈش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتنى ياخشى شارائىت بىلەن تەمىنلەيدۇ . 40 نەچچە يىلدىن بۇلۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىگتۈەننىڭ ئوبلاستتا تۇرۇشلۇق بەش يېزا ئىگىلىك شىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىلىق ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى ھەسىلەپ كۆپىيىپ قالماستىن ، 67 چوڭ تېپتىكى زامانىۋى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق كارخانىسى قۇرۇلدى ، مۇتلەق كۆپ سانداكى تېرىلغۇ يەر-

لەرنى ھەيدەش ۋە ئۇرۇق سېلىش ئىشى ماشىنلاشتۇرۇلدى ، يەنە خېلى بىر قىسىم يەرلەرنىڭ ئورۇش ۋە يىغىش ئىشلىرىمۇ ماشىنلاشتى . ھازىر ئوبلاست بويىچە (بىڭتۇەننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئاشلىق مەھسۇلاتى ، چارۋا سانى ۋە يېزا ئىگىلىك (چارۋىچىلىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1949 - يىلدىكىدىن ھەسسىلەپ ئېشىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە 30% تىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ . ئوبلاستتا يېتىشتۇرۇلگەن شىنجاڭ ئىنچىكە تۈتىتلىق قويى ، شىنجاڭ قوڭۇر كالىسى ، ئالتاي چوڭ قۇيرۇقلۇق قويى ، ئىلى ئاق چوشقىسى قاتارلىقلارنىڭ سورتى ياخشىلىنىپ ، ئەلا سورتلۇق ئائىلە ھايۋانلىرى قاتاردا ئاپتونوم رايون ۋە دۆلەتلىمىزنىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا كۆپەيتىلدى . دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىللە ، سانائىتى ئەسلىدە ئاجىز بولغان ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدا ھازىر كۆمۈر ، ئېلېكتر كۈچى ، پولات - تۆمۈر ، قازمىچىلىق ، سېمونت ، ياغاچ ماتېرىياللىرى ، خىمىيە ، خىمىيىۋى ئوغۇت ، ماشىنسازلىق ، يۇڭ توقۇمىچىلىق ، پاختا توقۇمىچىلىق ، گىلەم-چىلىك ، توز ، ئېچىتقۇ ، كۆن - خۇرۇم ۋە قەنت ئىشلەش قاتارلىق چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك تىپتىكى سانائەت كارخانىسىدىن 1760 ى بارلىققا كەلدى . 1990 - يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى شۇ يىلدىكى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدىن ئېشىپ كەتتى . ئوبلاست قارمىقىدىكى كۆيتۇن شەھرىنىڭ ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان مىللىي دارامىتى ئاپتونوم رايون بويىچە ناھىيە ، شەھەرلەرنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ . ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، مائارىپ ئىشلىرىمۇ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى . نۆۋەتتە ئوبلاست ، ۋىلايەت ۋە ناھىيىلەرنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ھەر خىل ئالىي ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردىن 1989 ى بولۇپ ، ئوقۇش يېشىغا يەتكەن بالىلارنىڭ ئوقۇشقا كىرىش نىسبىتى 93.8% كە يەتتى .

ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى پەقەت ھازىرلا شىنجاڭ بويىچە ئىقتىساد ، مائارىپ ، مەدەنىيەت ئىشلىرى بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان رايون بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى تارىختىمۇ خېلىلا تونۇلغان جايدۇر .

دۆلىتىمىزدىكى قەدىمكى مىللەتلەردىن بولغان ئۇيغۇنلارنىڭ غەربىي خەن دەۋرىدە قۇرۇلغان ئۇيغۇن دۆلىتى مۇشۇ يەردە ئىدى . ۋۇدى خان جەمەتىدىن بولغان شى جۇن ، جيې يۇ دېگەن مەلىكىلەرنىڭ ئۇيغۇن خانىغا ياتلىق بولۇشى مۇشۇ رايوندا بولغان . ئىلى ئېتى 2000 يىل بۇرۇنلا «ساماۋى ئات» ، «غەربىي قۇتۇب ئارغىمىقى» دېگەن نام بىلەن ئالەمگە تونۇلغان . ھازىر كىشىلەر ھەۋەس بىلەن تىلغا ئالىدىغان «يىپەك يولى» نىڭ شىمال تارمىقى ئىلى جىلغىسى ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئۆدۈل ئوتتۇرا دېڭىز قىرغاقلىرىغىچە بارىدۇ . يېقىنقى دەۋرلەردە تارباغاتاي ، ئىلى قاتارلىق جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەنىنىڭ مۇستەقىللىكى ۋە ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغداش ئۈچۈن چارروسىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇزلۇكسىز ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى ؛ دۆلىتىمىزنىڭ كونا دېموكراتىك ئىنقىلاب مەزگىلىدىكى شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بىلەن 1912 - يىلى يانۋاردا ئىلىدا پارتىلىغان خەلق قوزغىلىڭى ؛ 1944 - يىلدىن شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغانغا قەدەر بەش يىل داۋاملىشىپ ، ئىلىدا ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت قۇرغان مەشھۇر ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قاتارلىقلار شىنجاڭنىڭ ۋە پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ جاھانگىرلىك ، فېئودالىزمغا ۋە بيۇروكرات كاپىتالىزمغا قارشى ئىنقىلابىي كۈرەش تارىخىدا شانلىق سەھىپە قالدۇرۇپ ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىغا ھەسسىلەپ شەرەپ كەلتۈردى .

سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى

سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان . غەرب ۋە شىمال تەرىپى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە شىخەنزە شەھىرى بىلەن ، جەنۇب تەرىپى ئۇرۇمچى شەھىرى ، تۇرپان ۋىلايىتى ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن ، شەرق تەرىپى قۇمۇل ۋىلايىتى بىلەن تۇتىشىدۇ ، شەرقىي شىمال تەرىپى موڭغۇلىيە بىلەن چېگرىلىنىدۇ . كۆلىمى 94 مىڭ كۋادرات كىلومېتر غا يېقىن بولۇپ ، 1 مىليون 276 مىڭ 900 دىن كۆپرەك نوپۇسى بار ، ئۇ سانجى شەھىرى ، مىچۇەن ناھىيىسى ، ماناس ناھىيىسى ، قۇتۇبى ناھىيىسى ، فۇكاڭ

ناهيىسى ، جىمسار ناهيىسى ، چىتەي ناهيىسى ۋە مورى قازاق ئاپتونوم ناهيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . ئۇنىڭ تەۋەسىدە موڭغۇلىيىگە باردىغان قىزىلتاغ ئېغىزى بار . بۇ ئوبلاست دۆلىتىمىزدىكى خۇيزۇ قېرىنداشلار ئۇچۇن يولغا قويۇلغان مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە ئىچىدە ئەڭ بۇرۇن قۇرۇلغان ئوبلاست دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي .

بۇ ئوبلاست كۆلىمى جەھەتتىن گەرچە شىمالىي شىنجاڭدىكى ئوبلاستلار ئىچىدە ئوتتۇراھال بولسىمۇ ، لېكىن ئاپتونوم رايوندىكى باشقا ۋىلايەت ، ئوبلاستلارغا قارىغاندا بىرقەدەر كىچىك بولغان ئوبلاست دەرىجىلىك مەمۇرىي رايوندۇر . ئۇ شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ، ئۇنىڭ جەنۇبىي ئېتىكى تېيانشانغا تۇتاشقان جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبى بىلەن چېگرىلىنىدىغان تار ھەم ئۇزۇن بىر بوستانلىق بولۇپ ، شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بارىدىغان قاتناش نۇقتىسى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئۇنىڭدا مول تەبىئىي بايلىقلار ۋە كىشىلەرنى جەلپ قىلىپ تۇرىدىغان تەبىئىي مەنزىرىلىك جايلار خېلىلا كۆپ . ئۇ يەنە تارىختا بىر مەھەل بەلگىلىك بىر جايىنىڭ سىياسىي مەركىزى بولغانلىقتىن ، ئۇ يەردە بەزى قەدىمكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ھېلىمۇ ساقلانماقتا . غەربىي خەن دەۋرىدە ، ھازىرقى جىمسار ۋە چىتەي ئەتراپلىرى ئارقا قاتقاللارنىڭ يېرى ئىدى . تاڭ دەۋرىدە ھازىرقى شەرقىي شىنجاڭ ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى كەڭ رايونلارنىڭ ھەربىي ، مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان بېشبالىق قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى بۇگۇنكى جىمسار ناهيىسى تەۋەسىدە تەسىس قىلىنغان . مەسىلەن ، ھازىرمۇ جىمسار ، چىتەي ناهيىلىرىدە ئۇچراتقىلى بولىدىغان بېشبالىق قەدىمكى قەلئەسى ، تاششەھەر قەدىمكى قەلئەسى ، تاڭدۇن قەدىمكى شەھەر خارابىسى ۋە قوتۇبى كاڭجىياشىغزىدىكى قىياتاش رەسىملىرى ، موردىكى سىداۋگۇ ئىپتىدائىي جەمئىيەتكە ئائىت مەھەللە خارابىسى ، مانا بۇلار ئاشۇ چاغلاردىكى ۋە ئۇنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تارىخىنىڭ شاھىتلىرى . فۇكاڭ ناهيىسىدىكى بوغدا كۆلى ، جىمساردىكى «ياۋايى ھايۋانلار ماكانى» — قاراماياق تاغ ۋە ئوسەيۋەن ، چىتەي ناهيىسىدىكى نوم شەيتان شەھىرى

قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى گۈزەل مەنزىرىلىك جايلاردۇر . بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مەشھۇر بولغىنى ، دېڭىز يۈزىدىن 1910 مېتر ئېگىز بولغان تاغ كۆلى — بوغدا كۆلىدۇر . يازنىڭ تومۇز كۈنلىرى بۇ يەردە توپ - توپ سايا-ھەتچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ ، بەزىلىرى گۈزەل تاغنىڭ چىرايلىق مەنزىرىسىنى تاماشا قىلسا ، بەزىلىرى سۈيىنىڭ سۈزۈكلۈكىدىن تېگى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كۆلدە قېيىق بىلەن سەيلە قىلىپ كۆڭۈل پەيزىنى سۈرىدۇ . قىش كۈنلىرى بۇ كۆلنىڭ مۇزى ھەم قاتتىق ، ھەم سىلىق بولۇپ ، دۆلەتمەز بويىچە يەر تۈزۈلۈشى ئەڭ ئېگىز بولغان تەبىئىي مۇز مەيدانى . يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان بۇ يەردە مۇز ئۈستى تەنتەربىيە ھەرىكىتى قانات يېيىپ ، دۆلەت ئىچىدىكى ۋە سىرتىدىكى نۇرغۇنلىغان مۇز تېيىلىش ماھىرلىرى بۇ يەرگە كېلىپ ، ماھارەت كۆرسەتمەكتە . بۇ كىشىگە باشقىچىلا زوق بېغىشلايدۇ .

تارىختا ، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى تەۋەلىكىدىكى ھەرقايسى ناهيە ۋە شەھەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى ئاساسەن بىر خىللا ئىگىلىك ئىدى ، يەنى مورى قازاق ئاپتونوم ناهيىسى چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغاندىن باشقا ، قالغان ناهيە ۋە شەھەرنىڭ ھەممىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلاتتى . دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى خېلىلا ئىپتىدائىي شەكىلدە بولۇپ ، قالاق ئىدى . ھازىر ئوبلاست بويىچە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . ئۇ بولسىمۇ ، بىرىنچىدىن ، ھەر مىللەت دېھقان ، چارۋىچىلىرىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش قارىشىدا روشەن ئۆزگىرىش بولدى . ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش ، چارۋا بېقىش ۋە تەدرىجىي ھالدا يېزا ئىگىلىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ۋە چارۋىچىلارنى ئولتۇراقلاشتۇرۇش كەڭ دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئارزۇسى ھەم نىشانى بولۇپ قالدى . ھازىر ئوبلاست بويىچە 32 مىڭ 142 دىن كۆپرەك چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك تېپتىكى تراكتور ، 16 مىڭ 644 دىن ئارتۇق چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك تېپتىكى ماشىنىغا چېتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمانلىرى بار ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 808 مىل-

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

يون 440 مك ۋاتقا يەتتى . ئوبلاست بويىچە دېھقانچىلىق مەشغۇلاتلىرىدا ماشىنا بىلەن يەر ھەيدەش ، ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىش ، ماشىنا بىلەن ئورۇش ۋە يىغىش ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ ، تېرىقچىلىق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا 83% ، 59% ۋە 18% تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىدى . ماشىنىلاشتۇرۇلغان قوۇدۇق 5350 تىن ئارتۇقراق بولۇپ ، ماشىنا بىلەن سۇغىرىش كۆلىمى ئۇنۇملۇك سۇغىرىش ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 46% تىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ ؛ خىمىيىۋى ئوغۇتمۇ مۇۋاپىق تۇردە ئىشلىتىلۇاتىدۇ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق پەن - تېخنىكىسىنى ئۆگىنىش كۇنسايىن ئادەتكە ئايلىنىپ ، ئۇزلۇكسىز قانات يايماقتا ؛ ئىككىنچىدىن ، ھەرقايسى ناھىيە ، شەھەرلەر دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىقنى تەڭ يولغا قويۇپ ، تەڭ راۋاجلاندۇردى . يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلىدىغان ناھىيە ، شەھەرلەر يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتى ۋە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقىمۇ ئوخشاشلا ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى . ھازىر مۇتلەق كۆپ ساندىكى ناھىيىلەردە 200 - 300 مىڭدىن ئارتۇق چارۋا بار ، چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىدىغان ناھىيىلەر چارۋىنى نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇپلا قالماستىن ، بەلكى دېھقانچىلىقنىمۇ تەرەققىي قىلدۇردى . ئۆزلىرى ئىشلەپ چىقارغان ئاشلىق بىلەن ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەپ ئېشىندى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە ، زامانىۋى سانائەتمۇ ئوبلاست مىقياسىدا ھەممە يەردە جانلىنىپ ، ئۇنۇم ھاسىل قىلدى . ھازىر ئوبلاست بويىچە 954 سانائەت كارخانىسى بار ، بەزى سانائەت مەسۇلاتلىرى دۆلىتىمىز ئىچىدە سېتىلىپ قالماستىن ، بەلكى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېكسپورت قىلىپ ، تاشقى پېرېۋوت يارىتىدىغان مەھسۇلاتلىرىدىن بولۇپ قالدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، يېزا - بازار كارخانىلىرى خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك ھەممە يەردە پەيدا بولۇپ ، ئوبلاستنىڭ سانائەت ، كان ئىشلىرى ۋە 3 - كەسىپنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى . سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلىپ ،

پۈتكۈل ئوبلاست مىقياسىدا مۇھىم بولغان ئىككى ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى . بىرى ، ئىقتىسادىي قۇرۇلما تۈپتىن ئۆزگەرتىلىپ ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 50% تىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلىدى : يەنە بىرى ، دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا ئوتتۇرىچە توغرا كېلىدىغان ساپ كىرىمى روشەن ئۆستى ھەم ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ، پەن - تېخنىكا ، سەھىيە - داۋالاش ۋە شەھەر - بازار قۇرۇلۇشى قىياپىتىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر بولدى .

ئومۇمەن ئېيتقاندا ، ۋەزىيەت كىشىنى تولىمۇ خۇشال قىلىدۇ . ئوبلاست بويىچە خۇيزۇلار ئەڭ كۆپ مەركەزلەشكەن مىچۇەن ناھىيىسى ئەلا سۈپەتلىك گۇرۇچ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن نام چىقىرىپ كەلگەن . ئۇ ئەزەلدىن «گۇرۇچ ماكانى» بولۇپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ، «مىچۇەن» دەپ ئاتالغان . ئازادلىقتىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، مىچۇەن ناھىيىسى تېرىقچىلىقتا شال قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ ئۇرۇقىنى يېتىلدۇرۇش كەسپىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىمۇ ئاكتىپ تەرەققىي قىلدۇردى . ھازىر يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 100 مىليون يۈەنلىك ئۆتكەلنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدىن ئېشىپ كەتتى . مىچۇەن ناھىيىسىنىڭ مائارىپ ، پەن - تېخنىكا ئىشلىرىمۇ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرنىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . شۇڭلاشقا ، 1986 - ، 1988 - يىللىرى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ «مەملىكەتلىك ئاساسىي مائارىپ بويىچە ئىلغار ناھىيە» ، «مەملىكەتلىك پەن - تېخنىكا بويىچە ئىلغار ناھىيە» ، «مەملىكەتلىك مائارىپ بويىچە ئىلغار ناھىيە» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشتى . ماناس ناھىيىسىدىكى دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1445 يۈەندىن ئېشىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ناھىيە ، شەھەرلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى . فۇكاڭ ناھىيىسىدىكى چارۋىچىلارنىڭ ئولتۇراقلىشىپ چارۋا بېقىشى ئە-

مەلگە ئاشتى . قۇتۇبى ناھيىسى ئىشلىگەن «غەربىي تيانشان» مارکىلىق ئالاھىدە ئاق ھاراق ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات بو. لۇپ قالماستىن ، بەلكى 1988 - يىلى ۋە 1990 - يىلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا جۇڭگو ئەلا سۈپەتلىك ساپلىقىغا كاپالەتلىك قىلىنغان مەھسۇلات «ئالتۇن لوڭقىسى» مۇكاپاتىغا ، يەنىك سانائەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات ۋە 8 دەرىجىلىك مەھسۇلات دېگەن نامغا ئېرىشتى . مانا بۇ ئىلغار ئورۇن ۋە ئىلغار مەھسۇلاتلار سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ئىنتايىن چوڭ ، چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەرنى ئىسپاتلايدۇ .

بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى

بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى شىمالىي شىنجاڭنىڭ غەربىي شىمال بۇرجىكىگە جايلاشقان ، شىمالىي تەرىپى قازاقستان بىلەن چېگرىلىنىدۇ . قالغان ئۈچ تەرىپى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئىلى ۋىلايىتى ۋە تارباغاتاي ۋىلايىتى بىلەن قورشىلىپ تۇرىدۇ . كۆلىمى 24 مىڭ كۋادرات كىلومېتر بولۇپ ، 320 مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسى بار . ئوبلاست تەۋەلىكىدە بورتالا شەھىرى ، جىڭ ناھيىسى ، ئارىشاڭ ناھيىسى تەسىس قىلىنغان بولۇپ ، ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى ئوبلاست ، ۋىلايەتلەر ئىچىدە كۆلىمى ئەڭ كىچىك ، نوپۇسى ئەڭ ئاز بولغان ئوبلاست دەرىجىلىك مەمۇرىي رايون .

«بورتالا» موڭغۇلچىدا قوڭۇر يايلاق دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . گەرچە بۇ ئوبلاستنىڭ كۆلىمى كىچىك بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ يېرى مۇنبەت ، قۇياش نۇرى يېتەرلىك ، قىراۋسىز مەزگىل ئۇزۇن ، سۇ بايلىقى مول ، ھاۋا كىلىماتى ۋە جۇغراپىيەۋى شارائىتى جەھەتتە ئوستونلۇككە ئىگە بولۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئورمانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا تازا باب كېلىدۇ . ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈشتە ، بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ئىزچىل ھالدا دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇپ تېز تەرەققىي قىلدۇرىدى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، يېزا - بازار كارخانىلىرىمۇ تېز تەرەققىي قىلىپ ، دېھقانچىلىق ،

چارۋىچىلىق ۋە يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە مەھسۇلات قىممىتى شىنجاڭدىكى باشقا ئوبلاست ، ئاپتونوم رايونلارنىڭكىدىن خېلىلا يۇقىرى بولدى . دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ ساپ كىرىمىمۇ خېلى يۇقىرى . يېزا ئىگىلىك ، دېھقانچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئەزەلدىن ماشىنا ئاۋازى ئاڭلىنىپ باقمىغان بۇ زېمىندا 200 دىن كۆپرەك ھەر خىل سانائەت كارخانىلىرى بارلىققا كېلىپ ، توك ، گۈڭگۈرتلەشكەن ئىشقار ، ئوغۇت ، سېمونت ، پاختا رەخت ، پاختا يىپ ، يۇڭ توقۇلما ، تۇز ، شېكەر قاتارلىق كۆپ خىل سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئىشلەپ چىقىرىلىۋاتىدۇ . ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، مائارىپ ئىشلىرىمۇ بىر قەدەر تېز تەرەققىي قىلدى . ھازىر ئوبلاست بويىچە 186 دىن كۆپرەك باشلانغۇچ ۋە ئاساسىتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ھەمدە مەخسۇس كەسپىي مەكتەپلەر بار . تېخنىمۇ خۇشاللىنارلىقى شۇكى ، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ شىمالىي لىنىيىسى بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنى شەرقىي جەنۇبتىن غەربىي شىمالغا قاراپ كېسىپ ئۆتۈپ ، ئېبنۇر كۆلىنىڭ جەنۇبىنى بويلاپ ، ئوبلاست تەۋەسىدىكى ئالاتاۋ ئېغىزى ئارقىلىق قازاقستان جۇمھۇرىيىتى تۆمۈر يولى بىلەن رېلىس تۇتاشتۇرىدى . ھازىر ئالاتاۋ ۋە ئۇلاستاي سودا ئېغىزى قىلىپ ئېچىۋېتىلدى . مانا بۇلار بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ تېخنىمۇ تېز ، تېخنىمۇ زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىدىغان مەزگىلىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىدىن بېشارەت بېرىدۇ .

بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى مەنزىرىلىك كۆللەر ۋە ئارخېئولوگىيىلىك قىممەتكە ئىگە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ھەم قەدىمكى ئاسار ئەتىقىلەر كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ . ئوبلاست تەۋەسىدە دېگىز يۈزىدىن 2000 مېتىردىن ئېگىز بولغان ، ھەجمى 454 كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان سايرام كۆلى ۋە دېگىز يۈزىدىن 189 مېتر ئېگىز بولغان ، ھەجمى 1070 كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان ئېبنۇر كۆلى بار . سايرام كۆلى شىنجاڭدىكى تاغ ئۈستى كۆللىرى ئىچىدە ئەڭ چوڭ كۆل ھېسابلىنىدۇ . كۆل بويىدا ئوت - چۆپلەر مول ، مەنزىرە گۈزەل بولغانلىقى

ئۇچۇن ، ئۇ جاي هەم گۈزەل ئوتلاق ، هەم گۈزەل سەيلىگاهتۇر . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، بۇنىڭدا بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىمۇ تەرەققي قىلىپ ، كارىپ بېلىق ، لاقا بېلىق ، تاپان بېلىق ، ئاقبالداق بېلىق ، بايقال ئاقبالداق بېلىقى قاتارلىق بېلىق تۈرلىرىنى كۆپەيتىش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ ، ئوبلاستنىڭ بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدىكى مۇهىم بازىسى بولۇپ قالدى . ئادەتتە سۇيىنىڭ ئاچچىقلىقىدىن تۇز كۆل دەپ ئاتىلىدىغان ئېبىنۇر كۆلى ئوبلاستنىڭ تۇز خەزىنىسىدۇر . ئوبلاست تەۋەسىدىكى بورتالا قەدىمكى قەلئەسى ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، تاڭ دەۋرىدە بېشبالىق قوروقچىبەگ مەھكىمىسى قارىمىقىدىكى ئىككىنۆگۈز قوروقچىبەگ مەھكىمىسى تۇرغان جاي خارابىسى ئىكەن . ئۇلاستاي ۋە ئارقاتتىن تېپىلغان يايلاق بالبان (يايلاقتىكى تاش ئادەم) ۋە بالبان قەبرىسى (تاش ئادەم قەبرىسى) ئارخېئولوگلارنىڭ قارىشىچە قەدىمكى كۆچمەن چارۋىچى خەلقنىڭ مەدەنىيەت سەنئىتىنىڭ بىر خىل قالدۇقى ئىكەن . بولۇپمۇ ئارقات بالبان ۋە بالبان قەبرىسى تېخىمۇ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ ، بۇلارنىڭ هەممىسى يۇقىرى ئارخېئولوگىيىلىك قىممەتكە ئىگە .

3 - پاراگراف شەرقىي شىنجاڭ

ئۇزۇندىن بۇيان كىشىلەر ئاتاپ ئادەتلەنگەن جەنۇبىي شىنجاڭ تېيانشان تېغىنىڭ جەنۇبىي شەرقىدىكى قۇمۇلنىڭ ئاراتۇرۇك ناهىيىسىدىن غەربتە قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئۇلۇغچات ناهىيىسىگىچە بولغان بۇ كەڭ زېمىننى كۆرسىتەتتى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، خەلقلەر تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ توقسۇن ناهىيىسىنى پاسىل قىلىپ ، بۇرۇن ئاتاپ ئادەتلەنگەن جەنۇبىي شىنجاڭنى يەنە ئىككىگە بۆلۈپ ، توقسۇننىڭ شەرقىدىكى رايونلارنى شەرقىي شىنجاڭ ، توقسۇننىڭ غەربىدىكى رايونلارنى جەنۇبىي شىنجاڭ دەپ ئاتاپ كېلىۋاتىدۇ . شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن قارىغاندا ، مەن مۇشۇنداق بۆلۈنۇشنى برقەدەر

مۇۋاپىق دەپ قارايمەن .

شەرقىي شىنجاڭ تۇرپان ۋىلايىتى بىلەن قۇمۇل ۋىلايىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ ئىككى ۋىلايەتنىڭ ئومۇمىي يەر كۆلىمى 207 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپرەك بولۇپ ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شىمالىي شىنجاڭ بىلەن سېلىشتۇرغاندا كۆلىمى ئەڭ كىچىك بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا ئالاهىدە تەبىئىي مەنزىرىسى ، داڭلىق ئالاهىدە مەهسۇلاتلىرى ، ئۇزۇن تارىخىي مەنبەسى ، قەدىمكى يادىكارلىقلىرى ، ئاسارئەتىقىلىرى ، بولۇپمۇ سوتسىيالىستىك يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئۇنىڭدا يۈز بەرگەن غايەت زور ئۆزگىرىشلەر دۆلىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدىكى مىڭلىغان - ئونمىڭلىغان ساياهەتچىلەرنى ۋە ئالىملارنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ تۇرىدۇ ، يىل بويى ئۇلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي بۇ يەرگە كېلىپ سەيلە ۋە زىيارەت قىلىدۇ .

تۇرپان ۋىلايىتى

تۇرپان ۋىلايىتى تېيانشان تېغىنىڭ ئىككىنچى ئېگىز چوققىسى — بوغدا چوققىسىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئۇيغۇرلار «قاقاس تاغ» دەپ ئاتايدىغان كۇيۇك تاغنىڭ شىمالىي قىسمىدىكى تۇرپان ئويمانلىقى جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە داڭقى چىققان ئويمانلىق بولغانلىقى ئۈچۈن ، ۋىلايەتىمۇ ئۇنىڭ نامىغا ئاتالغان . ئەگەر سىز ئايدىڭكۆلنى ئويمانلىقنىڭ مەركىزى قىلغان ۋىلايەت قارىمىقىدىكى تۇرپان شەهىرى ، توقسۇن ناهىيىسى ، پىچان ناهىيىسىگە نەزەر سالسىڭىز ، ئۇلارنىڭ قاتناش لىنىيىسىنى بويلاپ «—» شەكىلدە ئويمانلىقنىڭ شىمالىي يېرىم قىسمىغا تىزىلغانلىقىنى كۆرىسىز .

تۇرپاننى شەرقتىن غەربكە كېسىپ ئۆتىدىغان هازىرقى تاشيول ۋە تۆمۈرىيول ئاساسىي جەهەتتىن بۇنىڭدىن 2000 يىل بۇرۇن ئېچىلغان «يىپەك يولى» نىڭ ئوتتۇرا تارمىقى تۇرپان بۆلىكىنى بويلاپ ياسالغان . شۇ زامانلاردىن باشلاپلا ، هەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرى تۇرپاننىڭ دۆلىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا نامى بار ئىدى . تەخمىنەن ميلادىدىن 108 يىل ئىلگىرى

غەربىي خەن ۋۇدى يىللىرى ھازىرقى تۇرپان شەھىرىدىكى يارغۇل ئارقا قاۋقىللار دۆلىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، كېيىنچە ئالدى قاۋقىللار دەپمۇ ئاتالغان) لارنىڭ ئوردىسى ئىدى . كېيىنچە جىن بەگلىكىدىن تارتىپ ، تاڭ سۇلالىسىگىچە بولغان 600 يىل جەريانىدا ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ خەنزۇلار ۋە غەربىكە كۆچكەن ئۇيغۇرلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا يارغۇل ۋە ھازىرقى تۇرپان شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدە ئىدىقۇت دۆلىتى ۋە ئىدىقۇت ئۇيغۇرلار دۆلىتى (شىجۇ ئۇيغۇرلىرى دۆلىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) قۇرغان . ھازىر دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئورنى قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن يارغۇل قەدىمكى شەھىرى ، ئىدىقۇت قەدىمكى شەھەر خارابىسى ۋە بېزەكلىك مىڭئۆي ، ئاستانىدىكى قەدىمكى قەبرىلەر شۇ چاغدىكى ئاشۇ ئۇزۇن دەۋرلەردىن قالغان تارىخي ئىزلاردۇر . چىڭ خاندانلىقىنىڭ چېگىنلۇڭ ۋاقتىدا قۇرۇلغان تۇرپان شەھىرىنىڭ شەرقىدىكى ئىمىن ۋاڭ مۇنارىسىمۇ («سۇلايمان ۋاڭ مۇنارىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ بىرىدۇر . تۇرپان ۋىلايىتىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە قەدىمكى ئاسار ئەتىقلەر ئىچىدە يەنە سەككىز يەردە ئاپتونوم رايونىنىڭ نۇقتىلىق قوغدايدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بار . ئىلگىرى قىزىلتاغ دەپ ئاتىلىدىغان يالقۇنتاغ ، مەنزىرىسى گۈزەل بولغان بۈيلۇق ، دۇنيا بوىچە ئىككىنچى ئويمانلىق ھېسابلىنىدىغان ، دۆلىتىمىز بويىچە ئەڭ پەس يەر بولغان ئايدىڭكۆل ، ھۇنەر - سەنئەتتە كامالەتكە يەتكەن يەر ئاستى سۇ قۇرۇلۇشى كارىزى قاتارلىقلار تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ ئۆزگىچە مەنزىرىسىنى شەكىللەندۈرگەن . يۇقىرىقىلاردىن ، بولۇپمۇ تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇ جايغا «چوڭ شەھەر» دېگەن مەنىدىكى تۇرپان دېگەن نامنى قويغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز .

تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە تەبىئي قىياپىتى ئەسلەشكە ۋە ماختاشقا ئەرزىيدۇ . بولۇپمۇ ئۇنىڭ بۇگۈنى كىشىنى تېخىمۇ پەخىرلەندۈرىدۇ ۋە مەپتۇن قىلىدۇ . مەن تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ توقسۇن ناھىيىسىدە تۇغۇلغان ھەمدە بالىلىق ۋە ياشلىق چاغلىرىمنى شۇ يەردە

ئۆتكۈزگەن . شۇڭا بۇ جايدا ئازادلىقتىن كېيىن بارلىققا كەلگەن غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى تېخىمۇ ھېس قىلالايمەن . 40 نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ، مەيلى توقسۇن بولسۇن ياكى تۇرپان ، پىچانلار بولسۇن ، ئۇ يەرلەرنىڭ شۇ چاغدىكى قىياپىتىنى «توپىلىق جاي» ، «نامرات ئورۇن» دېگەن ئىككى سۆزگە يىغىنچاقلاشقا بولاتتى . توپىلىق جاي دېگەندە ، توپا يوللار ۋە كېسەك ئۆيلەر كۆزدە تۇتۇلغان . يوللاردا پۇرقىراپ تۇرغان توپىلار ئۇ-شۇقىا چىقاتتى ، شامال چىقسا پۇتۇن كوچىلاردا توپا قاينايتتى . يەنە كېلىپ بۇ جايدا شامال كۆپ چىققانلىقى ئۈچۈن ، تۆت پەسلىنىڭ ھەم-مىسىدە توپا يىغاتتى . نامرات ئورۇن دېگەندە ، كىشىلەرنىڭ ئاچ - يالىڭاچلىقتا كۇن ئۆتكۈزىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلغان . ياز ، كۈز پەسلى-لىرى نۇرغۇن كىشىلەر قوغۇن - تاۋۇز ، كۆكتات ۋە ياۋا مېۋىلەر بىلەن قورساق تويغۇزاتتى . چوڭلار ۋە كىچىكلەر ئارىسىدا يالاڭغىداق يۈرىدى-غانلار كۆپ ئىدى . بىر پاختىلىق چاپانىنى ئون نەچچە يىل ، بىر ئۆتۈكنى نەچچە ئەۋلادنىڭ كىيىشى ھەرگىزمۇ غەلىتە ئىش ئەمەس ئىدى .

بۇگۈن بۇلارنىڭ ھەممىسى تارىخي ئەسلىمە بولۇپ قالدى . ھازىر ئاسفالت يوللار ، خىش ئۆيلەر توپا يول ۋە كېسەك ئۆيلەرنىڭ ئورنىنى ئالدى . شەھەر ، يېزا ئاھالىلىرىنىڭ تۇرمۇشىدا زور ئۆزگىرىشلەر بولدى . لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈريولى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈريولى شەرقتىن غەربكە قاراپ تۇرپان تەۋەسىدىن كېسىپ ئۆتىدۇ . تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن كەڭ ۋە تۇپتۇز تاشيوللار شەھەر بىلەن يېزىلارنى ، شەھەر بىلەن بازارلارنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇردى ، قاتار - قاتار قەۋەتلىك ئىمارەتلەر قەد كۆتۈردى . ئازادلىقتىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن كۆچەت تىكىپ ، ئورمان بىنا قىلىش ، يۇرتنى كۆكەرتىش ، ۋەتەننى كۆكەرتىش ئاممىۋى ھەرىكىتى ياخشى ئۇنۇم بەردى . قۇتراپ خالىغانچە زىيان سېلىپ كەلگەن قۇم - بوران يامۇاشلاپ كىشىلەرگە باش ئەگدى . تۇرپان شەھىرىدە قۇرۇلغان ئۇزۇم كوچىسى شەھەر رايونى بىلەن بۇيلۇقنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئۇزۇم كارىدورى بولۇپ ، ئىنتايىن كۆركەم . ئۇ كىشىلەرگە ئۇزۇم شەھىرى

ھەققىدىكى گۈزەل تەسەۋۋۇرىنى ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ ھەقىقىي مودىلىنى كىشىلەر ئالدىدا گەۋدىلەندۈردى .

ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان كىشىلەر دەپ كېلىۋاتقان «تۇرپان ئۇزۇ-مى» ، «قۇمۇل قوغۇنى» غا كەلسەك ، كىشىلەرنىڭ تۇرپان ئۇزۇمى دېيىشى ھەرگىزمۇ سەۋەبسىز ئەمەس . گەرچە شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدىن ئۇزۇم چىقسىمۇ ، لېكىن تۇرپاندىن چىقىدىغان كىشمىش ئۇزۇم سۈپەت ۋە سان جەھەتتە خىل بولغاچقا ، تۇرپان ئۇزۇمى ئۇزۇندىن بۇيان داڭق چىقىرىپ كەلدى . لېكىن «قۇمۇل قوغۇنى» دېگەن گەپ تارىختىكى ئۇقۇشماسلىق ، قۇمۇلدىن شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاشلا قوغۇن چىقىدۇ . لېكىن باغۋەنچىلىك مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ تەتقىق قىلىشچە ، قوغۇنلارنىڭ ئۇ-چىدە ئەتلىك ، تاتلىق ، يۇمشاق ، پۇراقلىق كەلگەنلىرى ئېسىل سورتلاردىن بولۇپ ، بۇ پەقەتلا پېچان ناھىيىسىنىڭ دۇڭغۇ دېگەن يېر-دىن چىقىدۇ . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرى قۇمۇل ۋاڭى ئۆز تەۋەلىكىدە بولغان پېچاندىن قوغۇن تاللاپ چېنىلۇڭ پا-دىشاھقا سوۋغات قىلغان . پادىشاھ قوغۇننى يېگەندىن كېيىن ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ : « نەنىڭ قوغۇنى ؟ » دەپ سورىغان ، ۋەزىر : «قۇمۇل قوغۇنى» دەپ جاۋاب بەرگەن . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن قۇمۇل قوغۇنى دېگەن نام تارقالغان . كېيىنچە كىشىلەر شىنجاڭدىن چىققان قو-غۇنلارنىڭ ھەممىسىنى قۇمۇل قوغۇنى دەپ ئاتاشقان . ھازىر تۇرپان ، پېچان ، توقسۇننىڭ ھەممىلا يېرىدىن چىقىدىغان ئۇزۇم ، قوغۇن ۋە ئۇ-زۇندىن بۇيان ئاتىقى چىقىپ كېلىۋاتقان قۇرۇق كىشمىش ئۇزۇم ۋە قوغۇن قېقى يەنىلا ئابرويىغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇزۇم ، قوغۇن كونسېرۋاسى ، ساپ شىرنىلىك ئىچىملىكلەر ، ئۇزۇم ھارىقى ، شىرشم قوغۇن قاتارلىق يېڭى مەھسۇلاتلار ئاپتونوم رايونىنى تەمىنلىگەندىن سىرت ، دۆلىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدىكى بازارلارنىمۇ تەمىنلىمەكتە . پېچان ئۇزۇم ھارىقى زاۋۇتى يېنىك سانائەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە ئۇزۇم ھارىقى ئىشلەپ چىقىرىدىغان ئون چوڭ بازا قاتارىغا كىر-گۈزۈلدى . ئۇنىڭ ئاق ئۇزۇم ھارىقى ، قىزىل ئۇزۇم ھارىقى ئاپتونوم

رايونىمىزنىڭ قىممىتى يۇقىرى ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلاتى بولۇپ قالدى .

تۇرپان بۇيلۇق مېۋە - چېۋە شىركىتى ئىشلىگەن شىرنىلىك ئىچىملىكلەر ، قويۇلدۇرۇلغان مېۋە شىرنىسى ، ئۇزۇم ھارىقى ، مېۋە كونسېرۋاسى ، مېۋە مۇرابباسى ، شىرشىم مېۋە قاتارلىق مەھسۇلاتلار دۆلىتىمىز ئىچىدىكى بازارلاردا سېتىلغاندىن سىرت ، ياپونىيە ، سىنگاپور ، كانادا ، شىياڭگاڭ قا-تارلىق دۆلەت ۋە رايونلاردىمۇ سېتىلماقتا . تۇرپان ئۇزۇم زاۋۇتى ئىشلىگەن «ئۈچ گۈل» ئۇزۇم ھارىقى يېنىك سانائەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات قاتارىغا كىرگۈزۈلدى .

گەرچە تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ ئۇزۇم ، قوغۇن - تاۋۇز بىلەن نامى چىققان بولسىمۇ ، لېكىن ۋىلايەتتىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۆز جايىنىڭ تەبىئىي شارائىتىغا ئاساسەن ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشدا چىڭ تۇرۇپ ، كېۋەز تېرىشنىمۇ ئومۇميۈزلۈك راۋاجلاندۇردى . شۇنىڭ بىلەن تۇرپان شەھىرى يەنە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختا چىقىدىغان جايلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى . توقسۇن ناھىيىسىدە خاسىڭ ئىشلەپچىقىرىش راۋاجلانغاچقا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىردىنبىر خاسىڭ چىقىدىغان جايىغا ئايلاندى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ سانائىتى نۆلدىن باشلاپ تەرەققىي قىلىپ ، ھازىر 200 دىن كۆپرەك سانا-ئەت كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى . سانائەت ۋە يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، پۈتۈن ۋىلايەتتىكى دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئوبلاست ، ۋىلايەتلەر ئىچىدە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى . ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كىيىنىشىمۇ باشقىچە تۈسكە كىردى . ئەر - ئايال ، چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن ئۇچىسىغا سارجا - سوكنا ، تاۋار - دۇردۇندىن ۋە ھەر خىل توقۇلمىلاردىن كىيىم كىيىدىغان ، پۈتىغا ئۆتۈك ، تۇپلەي كىيىدىغان بولدى ، ياڭزىمۇ ياڭزا كىيىنىشلەر ئادەتكە ئايلاندى .

تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ ئۆتمۈشتىكى «توپلىق جاي» ، «نامرات ئۇ-رۇن» دېيىلگەن قىياپىتى كەلمەسكە كەتتى .

قۇمۇل ۋىلايىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، غەربى سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ، تۇرپان ۋىلايىتى بىلەن ، جەنۇبى بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن تۇتىشىدۇ . شەرق ، جەنۇب تەرەپلىرى گەنسۇ ئۆلكىسى بىلەن تۇتىشىدۇ . شەرقىي شىمال تەرىپى موڭغۇلىيە بىلەن پاسىل ئايرىپ تۇرىدىغان نەچچە يۈز كىلومېتر چېگرا سىزىقى بار . موڭغۇلىيە بىلەن سودا ئالاقىسى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن تۆمۈرتام ئېغىزى ئېچىۋېتىلدى . بۇ ۋىلايەت قۇمۇل شەھىرى ، ئاراتۇرۇك ناھىيىسى ، بارىكۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . ئومۇمىي كۆلىمى 130 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپرەك بولۇپ ، 400 مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسى بار .

دۆلەت ئىچىدىن قارىغاندا ، قۇمۇل ۋىلايىتى شىنجاڭنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى بولۇپ ، شىنجاڭنى ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى رايونلىرى بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان مۇھىم بوغۇز . قەدىمدىن بۇيان كىشىلەر شىنجاڭغا كېلىش ، شىنجاڭنى نەق مەيدانda چۈشىنىش ۋە بىلىشنى ئالدى بىلەن قۇمۇلدىن باشلايتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ۋىلايەتكە قاراشلىق بىر شەھەر ، ئىككى ناھىيىنىڭ نامى خېلى بۇرۇنلا دۆلتىمىز تارىخىغا كىرگۈزۈلگەن . ھازىرقى قۇمۇل شەھىرىنىڭ لاپچۇق دېگەن يېرى شەرقىي خەن دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى مىلادى 73 - يىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشكە مەسئۇل زىرائەت ئەمرى تۇرغان جاي بولۇپ ، بۇ يەردە شەھەر قورغىنى ياسالغان . بارىكۆل ناھىيىسى خەن دەۋرىدە بارىكۆل بەگلىكى تۇرغان جاي ، ئاراتۇرۇك ناھىيىسى جىن سۇلالىسى دەۋرىدىلا ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان . بۇ جايلار شۇنچە ئۇزۇن تارىخىي جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندا بۇ ئۇچ ناھىيىنىڭ ناھىيە بازىرى ئىنتايىن ئاددىي ۋە كۆرۈمسىز ئىدى . بۇلارنىڭ ئىچىدىكى «ئاۋات» دېيىلگەن قۇمۇل ناھىيە بازىرىمۇ ئاھالىسى 10 مىڭغىمۇ يەتمەيدىغان ، ئۇچ - تۆتتەك ئوڭغۇل - دوڭغۇل ، ئەگرى - بۈگرى توپا كوچىسى بار بىر جاي ئىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئازادلىق ھارپىسىدا ، گومىنداڭ قوشۇنى

ئىچىدىكى ئەكسىيەتچى ھەربىي ئەمەلدارلار ئوت قويۇۋەتكەنلىكتىن بۇ بازار تېخىمۇ خارابلىشىپ ، ئېچىنىشلىق ھالغا چۈشۈپ قالغان . ئۇزاق يىللىق شۇ سىنىپىي جەمئىيەتتە ، كىشىلەرنىڭ گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ ئەنشى ناھىيىسىدىن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ قۇمۇل ناھىيىسىگىچە بولغان بۇ مۇساپىنى 800 چاقىرىملىق چۆل - باياۋان دەپ قاراشلىرى ھەمدە «باھار شامىلى يۈيمېنگۈەندىن ئۆتەلمەيدۇ» دېگەندەك قوشاقلارنى ئېيتىشلىرى ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس .

«باھار شامىلى» نى يۈيمېنگۈەندىن ھەقىقىي ئېلىپ ئۆتكىنى جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پارتىيىسى ۋە ئۇ رەھبەرلىك قىلغان ھەر مىللەت خەلقى ، خەلق ئارمىيىسى ۋە سوتسىيالىستىك تۈزۈم بولدى . 1952 - يىلى قۇمۇل ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 6 - جۇن 16 - شىسىدىكى كومانداىر - جەڭچىلەر قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن دەسلەپكى زەپەر مارشىنى ياڭرىتىۋاتقاندا ، مەركىزىي كومىتېت ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ «تېخىنجىندىن لەنجۇغا پويىز قاتنىغانلىقىنى تەبرىكلەيمىز . داۋاملىق تىرىشىپ لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈريولىنى قۇرۇپ چىقىڭلار» دېگەن چاقىرىقى ئارمىيە ۋە خەلقنى تېخىمۇ رىغبەتلەندۈردى . ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىرلىكىنىڭ قىزغىنلىقى تېخىمۇ پەلەككە يەتتى . 50 - يىللارنىڭ ئاخىرى ، بۇ پولات - تۆمۈر قۇمۇل ئويمانلىقىنىڭ مەركىزىگە سوزۇلۇپ كىردى . پويىزنىڭ گۈدۈك ساداسى قۇمۇل ئاسمىنىدا ۋە دالالىرىدا ياڭرىدى . شىنجاڭنىڭ تۆمۈر يول بولماسلىق تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئۇرۇمچى ، قۇمۇل ، لەنجۇ ، بېيجىڭ ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسى ئېچىلدى . چەت ، يىراقلىقتىن بېكىنمە ھالەتتە قالغان بارىكۆل ، ئاراتۇرۇككىمۇ ماشىنا قاتنىدى . مانا بۇلار قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى رايونلىرى بىلەن بولغان ئاربىلىقىنى بىراقلا قىسقارتىۋەتتى ، كىشىلەر قۇمۇلدىن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا دېگەن كۈنى بارالايدىغان ، ئەتىگەندە يولغا چىقىپ ھەتتا نەچچە سائەتتىلا ۋەتىنىمىزنىڭ يۇرىكى بېيجىڭغا بارالايدىغان بولدى ،

قۇمۇل بىلەن ئىچكى رايونلار ئوتتۇرىسىدا ۋاقىت جەھەتتە ئەزەلدىن بولۇپ باقمىغان يېقىنلىق بارلىققا كەلدى .

قاتناش - تىرانسپورت جەھەتتىكى زور ئۆزگىرىش قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ سوتسيالىستىك قۇرۇلۇش تەرەققىياتىنى تېخىمۇ تېزلەتتى . سەندا ۋالىڭ كۆمۈر كېنى ئەسلىگە كەلدى . يامانسۇ تۆمۈر كېنى كۆكرېكىنى كەڭ ئاچتى . ئەلا سۈپەتلىك كۆمۈر ، يۇقىرى مەھسۇلاتلىق تۆمۈر رۇدىسى ئاپتونوم رايون ئىچى ۋە سىرتىدىكى سانائەت قۇرۇلۇشى ۋە ئىشلەپچىقىرىشقا ئۈزۈلمەي ياردەم بەرمەكتە . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ۋە سانائەت قۇرۇلۇشىمۇ مىسلسىز كۆلەم ۋە سۈرئەت بىلەن تەرەققىي قىلدى . ئۇنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلات قىممىتى ئالدىنقى 30 نەچچە يىلدىكىدىن نەچچە ھەسسە ئېشىش ئاساسىدا ، 1990 - يىلى 1980 - يىلدىكىدىن 1.3 ھەسسە ئېشىپ ، 40 نەچچە يىل جەريانىدا تەرەققىيات سۈرئىتى ئەڭ تېز بولغان مەزگىل بولدى . سانائەت قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىياتىمۇ ئۇچقاندەك ئالغا ئىلگىرىلىدى . بىرىنچىدىن ، كەمبەغەل ، ئىككىنچىدىن ئاق بولغان بۇ ۋىلايەتتە ئېلېكتر كۆچى ، كۆمۈر ، پولات ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ، خىمىيە سانائىتى ، گىلەمچىلىك ، كۆن - خۇرۇم ، كانچىلىق ، دورىگەرلىك ، يېمەكلىك قاتارلىق ھەر خىل سانائەت كارخانىلىرىدىن 246 سى قۇرۇلدى . 1991 - يىللىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى يېزا ئىگىلىك ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 70% نى يېتىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە سانائىتى ئەڭ تەرەققىي قىلغان رايونلار قاتارىغا ئۆتتى . قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە گۈڭگۇرتلۇك ئىشقار مىرابلىت ، گىلەم ، ئېغىدىرنى قاتارلىق مەھسۇلاتلار خەلقئارا بازارغا كىرىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى پېرېۋوت يارىتىدىغان مەھسۇلاتلىرىدىن بولۇپ قالدى .

سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق يۈكسىلىپ ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ، داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ، شەھەر قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىقتىسادىي ئاساس بىلەن تەمىنلىگەنلىكى ئۈچۈن ، ھەممە كەسىپلەر

گۈللەنگەن مەنزىرە بارلىققا كەلدى . بۇرۇن پەقەت بىر سىغەن ، بىر توغلۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە بىرقانچە باشلانغۇچ مەكتەپلا بولغان ، مەدەنىيەت ۋە داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى ئاساسەن بولمىغان قۇمۇل ۋىلايىتىدە ھازىر 229 تۈرلۈك ئوتتۇرا تېخنىكۇم ، ئادەتتىكى ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ ، 185 داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئاپپاراتلىرى بار . شەھەر ، ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە رادىئو ، تېلېۋىزىيە ئىستانسىلىرى ، كىنوخانىلار ، سەنئەت ئۆمەكلىرى ، ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى ، مەدەنىيەت يۇرتلىرى ، مەدەنىيەت پونكىتلىرى ، رادىئو ئاڭلىتىش تورلىرى ۋە كىنو قويۇش پونكىتلىرى قاتارلىقلار قۇرۇلۇپ ، ئاساسىي قاتلاملارغىچە تارقالدى . تېلېۋىزور ، ئۇنىڭلىغۇ ، رادىئولار شەھەر ، يېزا مقياسىنى قاپلىدى . شەھەر - بازارلارنىڭ قۇرۇلۇش قىياپىتىمۇ كۈنسايىن يېڭىلىنىپ باردى . مەسىلەن ، ھازىر قۇمۇل شەھىرىدە 30 نەچچە كىلومېتر كېلىدىغان ئاسفالت يول شەھەر رايونىنى ھەر تەرەپكە كېسىپ ئۆتىدۇ ، قەۋەتلىك بىنالار يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە گىرەلىشىپ ، قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ ، سودا قاتارلىق مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى تىجارەت نۇقتىلىرى پۈتۈن شەھەرگە تارقالغان بولۇپ ، كۈندۈزى قاينام - تاشقىنلىققا چۆمۈپ ، كېچىلىرى ھەممە ئائىلىلەردە ئېلېكترلەر چاقناپ تۇرىدۇ .

قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ ئەمدىلا گۈللەپ - ياشناشقا باشلىغان بۇ مەزگىلىدە سەلەپتە كەلگەن كىشىلەرنى سوتسيالىزم تۈزۈمى ئاستىدا ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان شىنجاڭنى چۈشىنىش ۋە بىلىشتە بىر روجەك بىلەن تەمىنلەيدۇ ھەمدە كىشىلەرگە باھار شامىلىنىڭ يۈيمېنگۈەندىن ئۆتۈپ ، شىنجاڭنىڭ كەڭ زېمىنىدا كۈچلۈك سوقۇۇاتقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ .

ئۆتمۈشتىكى شۇ ئۇزۇن تارىخىي يىللار قۇمۇلدا ئەسلەشكە ئەرزىگۈدەك گۈللىنىش مەنزىرىسى قالدۇرغىنى يوق ، لېكىن قۇمۇل لاپچۇقتىكى قەدىمكى شەھەر خارابىسى ، قارادۆڭ خارابىسى ، كونا قەبرىلەر ھەمدە بۇ نىڭدىن 3000 يىل بۇرۇنقى ئىيالىنىڭ قۇرۇق جەسىتى ۋە ھەر خىل ئاخىرەتلىك بۇيۇملار ، شەھەر رايونىدىكى ئالتۇنلۇق (ۋاڭلار قەبرىستانلىقى) ، بارىكۆلدىكى داخىي قەدىمكى شەھىرى ۋە تۇرا خارابىسى ،

ئاراتۇرۇكتىكى كارىساك خارابىسى قاتارلىقلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئورنى بولۇپ، قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ تارىخىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەتقىق قىلىشتا ئىنتايىن قىممەتلىك ماتېرىيال.

شەرقىي شىنجاڭنىڭ قاتناش شارائىتى، ئىقتىسادىي ئاساسى ئاپتونوم رايونىدىكى ئۈچ چوڭ رايون ئىچىدە خېلىلا ياخشى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان تۇرپان، قۇمۇل ئويمانلىقىدا ئىنتايىن چوڭ ئۈمىد باغلاشقا بولىدىغان نېفىتلىك تېپىلدى. كەڭ نېفىت ئىشچىلىرى ئۇ يەردە بىرلەشمە جەڭ قىلىۋاتىدۇ، نېفىتلىكنىڭ ئېچىلىشى ۋە قۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ ھەمدە قاتناش شارائىتىنىڭ قولايلىقلىقى ۋە ھازىرقى ئىقتىسادىي ئاساسى بىلەن، شەرقىي شىنجاڭنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىياتى تېخىمۇ تېز ۋە ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىش تېخىمۇ چوڭ، تېخىمۇ گۈزەل بولغۇسى. ئۇ دۆلىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدىكى دوستلارنى شىنجاڭنى چۈشىنىش، شىنجاڭنى بىلىشتە تېخىمۇ ياخشى پۇرسەت بىلەن تەمىن ئەتكۈسى.

4 - پاراگراف جەنۇبىي شىنجاڭ

جەنۇبىي شىنجاڭ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئۈچ چوڭ رايون ئىچىدە ئەڭ چوڭ رايون، كۆلىمى 1 مىليون 70 مىڭ كۋادرات كىلومېتر بولۇپ، شىنجاڭ ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ ئازغىنا كەم ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى ئىگەلىمەيدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭ بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى، ئاقسۇ ۋىلايىتى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى، قەشقەر ۋىلايىتى، خوتەن ۋىلايىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. غەربىي خەن دەۋرىدە غەربىي يۇرت دەپ ئاتالغان ھازىرقى شىنجاڭ تەۋەلىكىدە 36 دۆلەت بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىدى. «شەھەرلەر دۆلىتى» دەپ ئاتالغان بۇ قەدىمىي دۆلەتلەر گەرچە ئىلگىرى - كېيىن يىتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار تارىخىي ماتېرىيالىرنى، ئىزلارنى ۋە يادىكارلىقلارنى قالدۇرغان

بولۇپ، كىشىلەرنى ئۆتمۈش خاتىرىلىرى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ھازىر تېلىم ئويمانلىقىنىڭ شىمالىنى بويلاپ ئېلىپ بېرىلىۋاتقان نېفىت چارلاش ۋە نېفىت ئېچىش ھەمدە قولغا كەلتۈرۈلگەن خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەر كىشىنى مەپتۇن قىلىدۇ.

بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى

بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت، ئوبلاستلار ئىچىدە دائىرىسى ئەڭ كەڭ بولغان ئوبلاست دەرىجىلىك مەمۇرىي رايون بولۇپ، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شەرقى قىسمىغا جايلاشقان. كۆلىمى 478 مىڭ كۋادرات كىلومېتر، 845 مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسى بار. ئۇ كورلا شەھىرى، يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى، چەرچەن ناھىيىسى، چاقىلىق ناھىيىسى، باغراش ناھىيىسى، لوپنۇر ناھىيىسى، خوشۇت ناھىيىسى، خېجىك ناھىيىسى، بۇگۇر ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ جايلار «شەھەرلەر دۆلىتى» ئەڭ كۆپ بولغان رايون بولۇپ، خەن دەۋرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى مەلۇم مەزگىللەرگىچە بۇ يەردە يەنجى، كىرورەن، بۇگۇر، ئۇرۇمتاي، چەرچەن، ئىندەر، لوپنۇر، چاقىلىق قاتارلىق غەربىي رايون دۆلەتلىرى بولغان.

بۇ «شەھەرلەر دۆلىتى» دىكى قەدىمكى شەھەرلەر ئىچىدە، بەزىلىرىنىڭ خارابىسى زامانىمىزغىچە يېتىپ كېلەلىگەن، بەزىلىرى خېلى بۇرۇنلا يوق بولۇپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا ھازىر تۇرىدىغان يېگى شەھەرلەر، نۇرغۇنلىغان يېگى شەيئىلەر بارلىققا كەلدى. ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەركىزى كورلا شەھىرى يېگى شەھەر بولۇپ، يېگى شەيئىلەر ئىچىدىكى ۋەكىل خاراكتېرگە ئىگە بىر مىسال. ئۆتمۈشتە ئۇنىڭ نوپۇسى بىرنەچچە 10 مىڭغىمۇ يەتمەيتتى، شەھەر كۆرۈنۈشى ئىنتايىن ئاددىي، كىچىك بىر ناھىيە ئىدى. ھازىر ئۇنىڭ بۇرۇنقى ھالىتى ئۆزگەردى، نوپۇسى 251 مىڭدىن ئېشىپ، ئېگىز بىنالار قەد كۆتۈرگەن، ئاسفالت يوللار تەرەپكە كېسىشكەن، سودا تورلىرى ھەممە يەرگە

يېيىلغان ، بازارلىرى ئاۋاتلاشقان ، 141 سانائەت كارخانىسى بولغان گۈل-
لەنگەن يېڭى شەھەرگە ئايلاندى . ھازىر كورلا شەھرى جەنۇبىي
شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا باردىغان ئاساسىي تاشيول لىنىيىسى-
دىكى بوغۇز بولۇپ قالماستىن ، بەلكى تۆمۈريول ، خەلق ئاۋئاتسىيسى
ئېچىلىپ ، ئىچكى ئۆلكىلەر ، شەرقىي شىنجاڭ ، شىمالىي شىنجاڭ ۋە جە-
نۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يول قاتنىشىنىڭ توپلىنىدىغان ۋە تارقىلىدىغان
جايىغا ھەمدە خەلق ئاۋئاتسىيىسىنىڭ شەرق ۋە جەنۇبقا ئۆتۈشۈشىدىكى
ئوتتۇرا بېكىتىگە ئايلاندى . كورلا شەھرى ئەزەلدىن نەشپۈت بىلەن داڭق
چىقىرىپ كەلمەكتە . ھازىر ئۇنىڭ بۇ ئالاھىدە مەھسۇلاتى ھۆل پېتى
بازارلاردا سېتىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇنىڭدىن ئىشلەنگەن كونسېرۋا
ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى بازارلارنى تەمىنلىمەكتە .
يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان ئىشلەنگەن ئەلا سۈپەتلىك پەمىدۇر شىر-
نىسى ئۇنىڭ يەنە بىر خىل ئالاھىدە مەھسۇلاتى بولۇپ ، دۆلىتىمىز ئىچى ۋە
سىرتىدا سېتىلماقتا .

كورلا شەھرىگە ئوخشاش ، ئوبلاست بويىچە ھەممە ناھىيىلەرنىڭ
قىياپىتىدىمۇ ئۆزگىرىش بولدى . ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا ،
ئىلگىرى بۇ ئوبلاستنىڭ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا بۇغداي ، كۆممىقوناق
ئاساس قىلىنىپ ، شال تېرىلمايتتى . لېكىن ھەر مىللەت خەلقى ۋە بىكتۇەن
2 - شىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئورتاق تىرىشىشى بىلەن ، زور
مىقدارداً ئالىي سورتلۇق شال تېرىلىپ ، پۈتۈن ئوبلاستنىڭ ئاشلىق
قوروللىنىدا ئۆزگىرىش بولدى . ھازىر باينغولىن موڭغۇل ئاپتونوم
ئوبلاستى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ گۈرۈچ ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئاساسلىق
ئورۇنلىرىدىن بىرى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھەرقايسى ناھىيە ۋە يېزا ئىگە-
لىك 2 - شىسىنىڭ سانائىتىمۇ يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، تېز تەرەققي
قىلدى . ھازىر ئوبلاست بويىچە 496 ھەر خىل سانائەت كارخانىسى بو-
لۇپ ، نېفىت ، كۆمۈر ، ئېلېكتر كۈچى ، چويۇن ، پاختارەخت ، پاختا
يىپ ، يۇڭ رەخت ، گىلەم ، ئىلمە توقۇلما ، تۇز ، شېكەر ، ھاراق ، پەمىدۇر
شىرنىسى ، نەشپۈت كونسېرۋاسى ، قەغەز ، قاشتېشى ، زۇلۇك تاش ، سۇل-

ياۋ قاتارلىق تۇرلۇك سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدۇ . ئاپتونوم
رايون بويىچە ئەلا سۈپەتلىك داڭلىق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىدىغان
كارخانىلارنىڭ بەشتىن بىر قىسمىدىن كۆپرەكى باينغولىن موڭغۇل ئاپ-
تونوم ئوبلاستىدا . ئوبلاست بويىچە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى يېزا
ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىدىن يۇقىرى . ئوبلاست تەۋەسىدىكى ئىچكى
دەريالار قاراشەھەر دەرياسى ، كۆنچى دەرياسىنىڭ سۇ كۈچى بايلىقى مول
بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئەڭ چوڭ سۇ كۈچى ئېلېكتر ئىستانسىسى
— باشئەگىم ئېلېكتر ئىستانسىسى كۆنچى دەرياسىنىڭ بېشىدا . ھازىر قۇ-
رۇلۇۋاتقان داشەنگۇ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىمۇ قايدۇ دەرياسىنىڭ باش
ئېقىنىدا . ئىلگىرى ھېچكىمنىڭ كارى بولماي تاشلاندۇق بولۇپ قالغان ،
ئوبلاست بويىچە ھەممە يەردىن چىقىدىغان لوپ كەندىرى ۋە قومۇش
ھازىر توقۇمىچىلىق ، قەغەزچىلىك ، بىناكارلىق قاتارلىقلارنىڭ ياخشى خام
ئەشيالىرىدىن بولۇپ قالدى . باغراش كۆلى شىنجاڭدىكى ئاساسىي بېلىق-
چىلىق بازىلىرىنىڭ بىرى ، ئۇنىڭ ھەم چوڭ ، ھەم سېمىز كۆركەم چوڭ
باشلىق بېلىقى ۋە قاراشەھەر بېلىقى كۆپلەپ ئېلىنىدىغانلىقى بىلەن نامى
چىققان . ھازىر ئىچكى رايونلار ۋە چەت ئەللەردىن كەلتۈرۈلگەن ھەر خىل
بېلىقلار بۇ كۆلدە ماكانلىشىپ ۋە كۆپىيىپ بېلىقچىلىق بازىسى بولۇش
رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرماقتا .

ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەھەتتىمۇ زور ئۆزگىرىش بولدى . ھازىر
ئوبلاست بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ ، ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ھەر
خىل ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىدىن 450 ى ، دوختۇرخانا ۋە باشقا
داۋالاش ئەسلىھەلىرىدىن 316 سى ، سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە باشقا ھەر خىل
مەدەنىي تۇرمۇش سورۇنلىرىدىن 100 نەچچىسى بار . سودا ، يېمەك -
ئىچمەك ۋە مۇلازىمەت تورلىرى پۈتۈن شەھەر ۋە يېزىلارغا تارقالدى . بۇ-
رۇنقى مائارىپتا قالاق ، دوختۇر ۋە دورا يېتىشمەسلىك ، مەدەنىي تۇرمۇش
بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولماسلىق ، بازارلار چۆلدەرەپ قېلىش ھالىتى
تۈپتىن ئۆزگەردى . ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانىدا نۇرغۇن يېڭى
شەيئىلەر بارلىققا كەلدى . تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان

چەرچەن ناھىيىسى ئوبلاست بويىچە ئەڭ چەت ، ئەڭ يىراق ناھيە بولۇپ ، ھازىر ناھيە بازىرىغا بۇاستە ئايروپىلان قاتنىدى . ناھيە بازىرىغا بۇاستە ئايروپىلان قاتنايدىغان مۇنداق ئەھۋال پۈتۈن شىنجاڭ بويىچىلا ئەمەس ، بەلكى پۈتۈن مەملىكىتىمىز بويىچىمۇ ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان ئىش . يېزا ئىگىلىك 2 - شىسىنىڭ ئوبلاست تەۋەسىدە تۇرۇشلۇق 16 دېھقانچىلىق ۋە بىناكارلىق مەيدانىدىكى كەڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىگىلىك يارىتىشقا باشلىغاندىن تارتىپ تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەن بۇ چۆل - جەزىرىلەر ئۇلارنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ئارقىلىق يېڭى شەھەرگە ئايلىنىپ ، ئوبلاست خەرىتىسىدىن ئورۇن ئالدى . ئوبلاست تەۋەسىدە 13 يەردە مەدەنىيەت يادىكارلىقى ۋە قەدىمكى ئاسارئەتىقە بار ، بايىنبۇلاقتا سانسىز ئاققۇلار ۋە باشقا قۇش تۇرلىرى ياشايدۇ ، ئالتۇنتاغدا مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا كەمدىن كەم ئۇچرايدىغان ياۋا تۆگىلەر بار ، ئىلگىرى كىشىلەر بۇلارنى ئىنتايىن ئاز بىلەتتى ، بىلىمۇ كارى بولمىغانىدى . لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھازىر نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان ئوبيېكتلاردىن بولۇپ قالدى . بۇ- نىڭ ئىچىدە بايىنبۇلاقتىكى تەبئىي قوغدىلىدىغان ئاققۇ رايونى ، ئالتۇنتاغ تەبئىي قوغدىلىدىغان ياۋا تۆگە رايونى مەملىكىتىمىز بويىچە تېپىلمايدىغان جايلاردۇر . بۇلار بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىغا كىشىنى مەھلىيا قىلغۇدەك ھۆسن قوشۇپ تۇرماقتا .

ئاقسۇ ۋىلايىتى

ئاقسۇ ۋىلايىتى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ شىمالىي ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان . شەرق ، شىمال ، جەنۇب ، غەرب تەرىپى ئايرىم - ئايرىم ھالدا بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ، خوتەن ۋىلايىتى ، قەشقەر ۋىلا- يىتى ، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە ئىلى ۋىلايىتى بىلەن تۇتىشىدۇ . غەربىي شىمال تەرىپى قىرغىزستان بىلەن چېگرىلىنىدۇ . ۋىلايەتنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 130 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن ئارتۇق بولۇپ ، 1 مىليون 700 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇسى بار . ئۇنىڭغا ئاقسۇ شەھىرى ، كونىشەھەر ناھىيىسى ، كۇچا ناھىيىسى ، شايار

ناھىيىسى ، توقسۇ ناھىيىسى ، باي ناھىيىسى ، ئۇچتۇرپان ناھىيىسى ، ئاتۇش ناھىيىسى ، كەلپىن ناھىيىسى قارايدۇ .

غەربىي يۇرتىكى كۇسەن ، قۇم ، ئونسۇ قاتارلىق قەدىمكى بەگلىكلەرنىڭ يېرى بولغان ھازىرقى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ «چېگرا رايونـ- دىكى جەنۇبىي جۇڭگو» دېگەن گۈزەل نامى بار ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ گۈرۈچ كۆپ بولۇش بىلەن نامى تارقالغان . ئاقسۇ ۋىلايىتى ھازىرمۇ ئاپتونوم را- يونىمىز بويىچە گۈرۈچ ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇكنى يەنىلا ساقلاپ كەلدى ، مەھسۇلات مىقدارى ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى ئوبلاست ۋە ۋىلايەتلەر ئىچىدە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . ئاقسۇ ۋىلايىتى ھازىر مىقدارى كۆپ ، سۈپىتى ياخشى گۈرۈچ بىلەن مەشھۇر بولۇپلا قال- ماستىن ، بەلكى ئۇلارنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختا ، پۇراقلىق نەشپۈت ، ھەر خىل گۈللۈك يۇڭ ئەدىيال ، ئالىي دەرىجىلىك توم يىپ ، دۇراپ ، سارجا ، دەرىجىدىن تاشقىرى نېپىز سۇلياۋ يوپۇق ، چىگىت مېيى ، ئالاھىدە ئىشلەنگەن ئىككىنچى دەرىجىلىك ئۇن ، «بۇركۈت» ماركىلىق ئالاھىدە ھاراق ، قول ھارۋا تەگلىكى ، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ئۆزى چۇشۇرۇش ماشىنىسى قاتارلىق سانائەت ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭمۇ رايون ئىچى ۋە سىرتىدا داڭقى بار . بۇ مەھسۇلاتلارنىڭ بەزىلىرى يېنىك سانائەت مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات قىلىپ باھالاندى . ئۇزۇن تالالىق پاختا يىپ ئېسىل ، چىداملىق بولۇپ ، سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان ئالىي دەرىجىلىك ئالاھىدە تالادۇر . شىنجاڭ دۆلىتىمىز- دىكى ئۇزۇن تالالىق پاختا چىقىدىغان بىردىنبىر رايون بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختىسى ئالدى بىلەن ئاقسۇدا ئۆستۈرۈلۈپ ، مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن بەزى ئوبلاست ، ۋىلايەتلەرگە كېڭەيتىلگەن . ئاقسۇ ھېلىمۇ ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇزۇن تالالىق پاختا تېرىشتا مۇھىم ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ . مەسىلەن ، 1990 - يىلى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە 940 مىڭ مودىن كۆپرەك يەرگە ئۇزۇن تالالىق پاختا تېرىلىپ ، مەھسۇلات مىقدارى 56 مىڭ 500 تونىنىدىن كۆپرەككە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ھەرقايسى ئوبلاست ، ۋىلايەتتە تېرىلغىنى 390 مىڭ مودىن

www.uighurkitap.com

كۆپرەك بولۇپ ، مەھسۇلات مقدارى 22 مىڭ 300 نەچچە تونىنا بولدى . پاختا تېرىش كۆلىمى ۋە مەھسۇلات مقدارى جەھەتتە ئاقسۇ ۋىلايىتى يېرىمىنى ياكى يېرىمىدىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ ، شۇ يىلى بىكتۇەندە تېرىلغىنى 540 نەچچە مىڭ مو ، مەھسۇلات مقدارى 34 مىڭ 100 نەچچە تونىنا بولۇپ ، يەنىلا ئاقسۇ ئاساسىي ئورۇندا تۇردى . بۇنىڭدىن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىز ۋە دۆلىتىمىز بويىچە ئۆزۈن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشتا ھەل قىلغۇچ ئورۇندا تۇرىدىغانلىقى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم .

تېخىمۇ خۇشاللىنارلىقى شۇكى ، 1950 - يىلدىن بۇرۇن دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان بۇ ۋىلايەتنىڭ سانائىتىمۇ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش جەريانىدا ھەممە يەردە پورەكلەپ ئېچىلدى ، 485 تىن ئارتۇق ھەر خىل سانائەت كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ سانائىتى بار بولدى ، ھازىر ئۇلارنىڭ سانائەت مەھسۇلات قىممىتى گەرچە سانائەت ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 30% نىگىمۇ يەتمىسىمۇ ، لېكىن ئەزەلدىن يەر تېرىپ ، چارۋا بېقىپ كەلگەن رايون ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بۇ ئىقتىسادىي قۇرۇلما جەھەتتىكى خۇشاللىنارلىق ئۆزگىرىش ھەمدە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ سوتسىيالىستىك سانائەتلىشىش ۋە زامانىۋىلىشىشقا قاراپ ماڭغانلىقىنىڭ يارقىن نامايەندىسىدۇر .

ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى تەرەققىيات ۋە ئۆزگىرىشنى تىلغا ئالغاندا ، كىشىلەر بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 1 - شىسىنى ئەسكە ئالماي تۇرالمايدۇ . بۇ قوشۇن ئاقسۇغا كىرىپ ئورۇنلاشقاندا ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 2 - جۇن 4 - شىسى دەپ ئاتىلاتتى . ئۇلار ئەسلى نەنىۋەن روھىنى ياراتقان 359 - لۇي ئىدى . ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى شەھەر - بازارلار ۋە مەھەللىلەر ئاساسىي جەھەتتىن تارىم دەرياسى ، ئاقسۇ دەرياسىنىڭ شىمالى ۋە قۇمئېرىقىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقان ، قالغان جايلىرى ، بولۇپمۇ ، تارىم دەرياسىنىڭ جەنۇبى ئېنىس - جىن بولمىغان چۆل - جەزىرە ئىدى . 4 - شى ۋىلايەتكە كىرىپ ئورۇنلاشقاندا نۇرغۇنلىغان كوماندىر - جەڭچىلەر ھەتتا شەھەرنىمۇ كۆرۈشكە ئۇلگۈرمەي ، ئۇدۇل تارىمنىڭ جەنۇبى

قاتارلىق جايلاردىكى قۇملۇققا كىرىپ ، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلىدى ، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇرۇپ چىقىش بىلەن بىللە ، سانائەت ، سودا ۋە مائارىپ ئىشلىرىنىمۇ گۈللەندۈردى . بۇ قاقاسلىقتا ھازىر گىرەلەشكەن مۇنبەت ئېتىزلار ، زاۋۇت - فابرىكىلار ، ئاۋاتلاشقان بازارلار ، ھەر خىل مەكتەپلەر بارلىققا كەلدى . جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بويىچە تۇنجى قېتىملىق ئالىي بىلىم يۇرتى - تارىم بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش داشۆسىنىڭ بارلىققا كېلىشى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئالىي مائارىپ بولماسلىقتەك تارىخىغا خاتىمە بەردى . نۇرغۇنلىغان يېڭى شەھەر - بازارلارمۇ شۇنىڭغا ماسلىشىپ بارلىققا كەلدى . تارىم دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى ئالار بازىرى بۇلارنىڭ بىرى . ھازىرقى گۇللەنگەن ئالار توققۇز يېزا ئىگىلىك تۇنىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بولۇپ ، بۇ يەردە شاڭخەيدىن چېگرا رايونغا يارداەم بېرىشكە كەلگەنلەر كۆپ بولغانلىقتىن ، كىشىلەر بۇ يەرنى «كىچىك شاڭخەي» دەپمۇ ئاتىشىدۇ . تارىخ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىنىڭ بۇ ئۇلۇغ تۆھپىسىنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدۇ .

ئاقسۇ ۋىلايىتىدە 100 نەچچە يەردە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە ئاساسىي ئەسلەر بار ، بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمكى شەھەر خارابىسى 30 يەردە ، قەدىمكى تۇرا 15 يەردە ، قەدىمكى مازار يەتتە يەردە ، تاش غارلار توققۇز يەردە ، مېتال تاۋلاش ئىزى بەش يەردە ، باشقا خارابىلەر 25 يەردە بولۇپ ، بۇلارنىڭ ئىچىدە بايدىكى قىزىل مىڭئۆي بىلەن كۇچادىكى قۇمتۇرا مىڭ ئۆي دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىدۇر . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە 27 يەردە ئاپتونوم رايوننىڭ نۇقتىلىق قوغدايدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە داڭلىق بولغىنى سۇبەشى بۇددا خارابىسى ، كۇسەن قەدىمكى شەھەر خارابىسى ، مۆلجەرتاغ قەلئەسى خارابىسى ، قىزىلگاھ تۇرا خارابىسى . بۇ يەردە تېخىمۇ تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىكى ، ئىنقىلابىي قۇربان لىن جىلۇنىڭ ھايات ۋاقتىدا كۆرەش قىلغان جايى كۇچا ناھىيىسىدە قۇرۇلغان «كۇچا لىن جىلۇ خاتىرە سارىيى» دۇر . ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭنىڭ ئازادلىق ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلىغانلىقىنى خاتىرىلەپ قۇرۇلغان

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بىردىنبىر خاتىرە بىناسى بولۇپ ، تولىمۇ قىممەتلىك ئىگە .

قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى

قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھەرقايسى ئوبلاست ، ۋىلايەتلەر ئىچىدە دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ ئېگىز بولغان ئوبلاست دەرىجىلىك مەمۇرىي رايون . ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى تاغلارنىڭ بوۋىسى دەپ ئاتالغان پامىر ئېگىزلىكى بىزنىڭ مەملىكىتىمىزگە جايلاشقان . ئۇنىڭ شىنجاڭ ئىچىدىكى ئېگىز چوققىلىرىدىن بولغان دېڭىز يۈزىدىن 7719 مېتر كېلىدىغان 4 - ئېگىز چوققىسى — قوڭۇر چوققىسى ، دېڭىز يۈزىدىن 7546 مېتر كېلىدىغان 5 - چوققىسى — مۇز تاغ چوققىسى قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى تەۋە-سىدە . قارا قۇرۇم ۋە تيانشان تېغىمۇ ئوبلاست ئىچىگە كىرىپ ، تەرەپ - تەرەپكە بۆلۈنۈپ كېتىدۇ ، شۇڭلاشقا ، ئوبلاست تەۋەسىدە 4000 مېتردىن 7000 مېترغىچە كېلىدىغان نۇرغۇن ئېگىز چوققىلار بولۇپ ، خۇددى شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە نەزەر تاشلاپ تۇرغاندەك قىياپەتنى شەكىللەن-دۇرگەن .

قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ جۇملىدىن شىنجاڭ ھەم جۇڭگونىڭ ئەڭ غەربىي قىسمىغا جايلاشقان . ئۇ-نىڭ غەرب ۋە شىمال تەرىپى ئايرىم - ئايرىم ھالدا تاجىكستان ، قىرغىزستان بىلەن چېگرىلىنىدۇ ، قالغان تەرەپلىرى قەشقەر ۋىلايىتى ، ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن تۇتىشىدۇ . ئوبلاستنىڭ ئۇمۇمىي كۆلىمى 67 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن ئارتۇق بولۇپ ، 376 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇسى بار . ئۇنىڭغا ئاتۇش شەھىرى ، ئاقچى ناھىيىسى ، ئۇلۇغچات ناھىيىسى ، ئاقتۇ ناھىيىسى قارايدۇ . ئۇلۇغچات ناھىيىسى دۆلىتىمىزنىڭ ئەڭ غەربىدىكى نا-ھىيە ھېسابلىنىدۇ . پۈتۈن ئوبلاست چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان بولۇپ ، قەشقەر دېلتىسىغا جايلاشقان ئاتۇش شەھىرى بىلەن ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ شىمالىي قىسمى ئوبلاست بويىچە دېھقانچىلىقتا بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان

جاي . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى ئون نەچچە يىل ئىچىدە ، ئوبلاست بويىچە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى . 1990 - يىلدىكى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1980 - يىلدىكىدىن 2.8 ھەسسە ئاشتى ھەمدە دېھقان ، چارۋە-چىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمىمۇ نەچچە ھەسسە ئاشتى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىللەن بىللە ، بۇرۇن چارۋا ماللارنىڭ تاۋۇشلا ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بۇ ئېگىزلىك رايوندا سانائەتمۇ دۇنياغا كېلىپ ، ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلدى . ھازىر ئوبلاست بويىچە 159 ھەر خىل سانائەت كارخانىسى قۇرۇلۇپ ، كۆمۈر ، ئېلېكتر كۈچى ، سېمونت ، ماشىنىسازلىق ،كۆن - خۇرۇم ،كىيىم - كېچەك ، يېمەكلىك قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئىشلەپ چىقىرىلىۋاتىدۇ . ئۇ-لۇغچات ناھىيىسىنىڭ كانسۇ كۆمۈر كېنىدىن چىققان كوكس ۋە ئىسسىز كۆمۈرنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا خېلىلا ئابرويى بولۇپ ، ئىستېمالچىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى . ئۇلۇغچات ناھىيىسى تەۋەسىدىكى تورغات ئېغىزى ئاپتونوم رايونىمىز قوشنا دۆلەتلەر بىلەن چېگرا سودىسى ئېلىپ بارىدىغان ئېغىزلارنىڭ بىرى بولۇپ ، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرنىڭ ھەمدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قىرغىزستان بىلەن بولغان ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئالاقىسىدە ئىنتايىن مۇھىم رول ئوينىماقتا . ھازىر قىرغىزستاننىڭ سودا ئۆمەكلىرى مۇشۇ يەردىن قەشقەرگە كىرىپ چىقىدۇ .

ئىقتىسادىي جەھەتتىكى يۇكسىلىش مەدەنىيەت ،مائارىپ ، سەھىيە-ساقلىقنى ساقلاش قاتارلىق ساھەلەرنىڭ تەرەققىياتىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈردى . ھازىر ئوبلاست بويىچە 280 دىن ئارتۇق ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكۇم ، ئادەتتىكى ئوتتۇرا ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ بولۇپ ، ئوقۇش يې-شىغا يەتكەن بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 97% كە كۆتۈرۈلدى . سەنئەت ئۆمىكى ، ئاممىۋى ھۇنەر - سەنئەت سارىيى ، مەدەنىيەت يۇرتى ، مەدەنىيەت پونكتى ۋە ئاممىۋى كۇتۇپخانا قاتارلىقلاردىن 177 سى ، دوخ-

تۇرخانا ۋە باشقا سەھىيە ـ ساقلىقنى ساقلاش ئاپپاراتلىرىدىن 95 ى بولۇپ، ئوبلاست بويىچە مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە ـ ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىدا گۇللەپ ياشناشتەك يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئېچىۋېتىلگەن قوگۇرتاغ ۋە مۇزتاغ چوققىسى جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرنىڭ تۇرىكۇملىگەن تاقما چىقىش ماھىرلىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ، ئوبلاستنىڭ زامانىۋى تەنتەربىيە پائالىيىتى كەيپىياتىنى جانلاندۇردى.

قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى خەن دەۋرىدە سۇلى دۆلىتى، غەربىي رايون قورۇقچىگ مەھكىمىسى، تاڭ دەۋرىدە ئەنشى قورۇقچىگ مەھكىمىسى، چىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدا سۇلى مەھكىمىسىگە قاراشلىق جاي بولغانلىقى، يەنە كېلىپ «يىپەك يولى» نىڭ ئوتتۇرا تارمىقى مۇشۇ جايدىن ئۆتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا يەنىلا بەزى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە ئاسارئەتىقەلەر ساقلانغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە مۇھىمراق بولغانلىرىدىن بالاساغۇن قەدىمكى شەھەر خارابىسى، ئۇچمورۇان غارى بۇددا خارابىسى، سۇلتان سۇتۇق بوغراخان مازىرى قاتارلىقلار بار. بولۇپمۇ بۇ يەردە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى، ئاتۇش شەھرى تەۋەسىدىكى قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ ئوزدا خارابىسىدۇر. قاراخانىلار سۇلالىسى دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي رايون تارىخىدا ۋە ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە، لېكىن ئۇ قالدۇرۇپ كەتكەن ئاسارئەتىقەلەردىن ھازىرغىچە تېپىلغىنى كۆپ ئەمەس. شۇڭلاشقا ئۇ ئوردا خارابىسى ئىنتايىن قىممەتلىك.

قەشقەر ۋىلايىتى

قەشقەر «كاشغەر» دېگەن سۆزنىڭ قىسقارتىلمىسى. بۇ ۋىلايەت كۆلىمى جەھەتتىن ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى ئوبلاست ۋە ۋىلايەتلەر ئىچىدە كىچىك بولۇپ، پەقەت 140 نەچچە مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ. لېكىن نوپۇسى ۋە قارىمقىدىكى ناھىيە دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورۇنلار ئەڭ كۆپ. 2 مىليون 809 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇسى بولۇپ،

قەشقەر شەھرى، كونىشەھەر ناھىيىسى، يېڭىشەھەر ناھىيىسى، مارالبېشى ناھىيىسى، پەيزىۋات ناھىيىسى، يوپۇرغا ناھىيىسى، يېڭىسار ناھىيىسى، مەكىت ناھىيىسى، يەكەن ناھىيىسى، پوسكام ناھىيىسى، قاغىلىق ناھىيىسى ۋە تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇنىڭ شەرق، غەرب، شىمال تەرىپى ئاقسۇ ۋىلايىتى، خوتەن ۋىلايىتى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن تۇتىشىدۇ، غەرب ۋە جەنۇب تەرىپى تاجىكىستان، ئافغانىستان ۋە كەشمىر بىلەن قىسمەن چېگرىلىنىدۇ.

قەشقەردە ئەزەلدىن يېزا ئىگىلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە قول سانائەت، باغۋەنچىلىك ئىشلىرى بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان بولۇپ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىدىن قالسىلا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ ئىقتىساد، قاتناش ۋە مەدەنىيەت مەركىزى. خەن دەۋرىدىكى سۇلى، يەكەن، ئىنەي، پولى قاتارلىق غەربىي رايون دۆلەتلىرى ھازىرقى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەۋەسىدە ئىدى. دۆلتىمىزنىڭ شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىن تارتىپ، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە (مىلادى 10 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 13 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە)، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادى بولغان خۇيىخۇيلار قۇرغان قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ شەرقى تارمىقى ھازىرقى قەشقەر ۋىلايىتىنى مەركەز قىلغان ھالدا، ھازىرقى خوتەن ۋىلايىتى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىدىن ئىبارەت كەڭ زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالغانىدى. ھەمدە قەشقەر «يىپەك يولىنىڭ» مۇھىم ئۆتكىلى بولۇپ، يىپەك يولىنىڭ ئوتتۇرا، جەنۇب ئىككى تارمىقى مۇشۇ يەردىن ئۆتەتتى، شۇنداقلا پامىر ئېگىزلىكىدىن ياكى كوئىنلۇن تېغىدىن ئۆتۈشتە مۇشۇ يەردە تەييارلىق قىلىناتتى. شۇڭلاشقا، بۇ ۋىلايەتتە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە ئاسارئەتىقەلەر خېلىلا نۇرغۇن. مەسىلەن، بىرقەدەر مەشھۇر بولغان ئەسكى ھىسار قەدىمكى شەھرى، خانئۆي قەدىمكى قەلئەسى، شېھىتيار قەدىمكى قەلئەسى، توققۇز ساراي قەدىمكى قەلئەسى قاتارلىق خارابىلەر ۋە بايدۆۋە دۆڭلۇكى قاتارلىقلار بار. بۇلارنىڭ ئىچىدە قارخانىلار سۇلالىسى

ۋاقتىدىكى مەدەنىيەتنىڭ پارلاق نەمۇنىلىرىدىن «تۇركىي تىللار دىۋانى» نىڭ ئاپتورى مەھمۇد قەشقەرى قەبرىگاھى بىلەن «قۇتادغۇبلىك» نىڭ ئاپتورى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ قەبرىگاھى ۋە مىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدا قۇرۇلۇپ، ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان ئەڭ چوڭ جامە ھېيتگاھ مەسچىتى، ئاپاق غوجا مازىرى قاتارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە ئاسارئەتىقەلەر تېخىمۇ قىممەتلىك. ئۇلار جۇڭگو ۋە چەت ئەللىك سايا-ھەتچىلەرنى، ئارخېئولوگلارنى، مەدەنىيەت تەتقىقاتچىلىرىنى تاماشا قىلىشقا، تەتقىق قىلىشقا ۋە ئۆز مەنزىرىسىدىن لەززەتلىنىشكە، ئۆزىنىڭ مەنبەسىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە جەلپ قىلىپ تۇرىدۇ.

ھازىرقى قەشقەر ۋىلايىتى ھەرگىزمۇ ئۆزىدىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقى ۋە ئاسارئەتىقەلەر بىلەنلا ئابروي تاپقان ئەمەس. ئۇنىڭ تەرەققىي قىلىپ ئۆزگىرىش بولۇۋاتقان ھازىرقى پېتى قىياپىتى كىشىنى ئويلاندۇرىدۇ ۋە قايىل قىلىدۇ. ھازىر پېزا ئىگىلىك ئىقتىسادى يەنىلا پۈتكۈل قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئاساسىي تەركىبىي قىسمى بولسىمۇ، لېكىن ئۆتمۈشتىكىدەك بۇقۇسا ۋە كەتمەندە يەر ئاغدۇرۇش، قول بىلەن ھەتتا ئاتقا مىنىۋېلىپ ئۇرۇق چېچىشتەك كونا ئادەتكە خاتىمە بېرىلدى، پېزا ئىگىلىكىدە ماشىنىلىشىش، ئېلېكترلىشىش ۋە سۇ ئىنشائاتلىرى ئومۇملەشتىقا قاراپ يۈزلەندى. بىرمۇنچە پېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ماشىنىدا پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە يەرلىك ئوغۇت بىلەن خميىۋىي ئوغۇتنى ماسلاشتۇرۇپ ئىشلىتىش ئومۇملاشتى. مۇشۇنداق زور ئۆزگىرىشلەر ۋە يېزىلارغا قارىتىلغان سىياسەتلەرنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشى نەتىجىسىدە، قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ پېزا ئىگىلىكى مىسلسىز تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. 1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا، 1990 - يىلى پېزا ئىگىلىك مەھسۇلات ئومۇمىي قىممىتى 1980 - يىلدىكى 481 مىليون 240 مىڭ يۈەندىن 1 مىليارد 290 مىليون 440 مىڭ يۈەنگە يېتىپ، 1.6 ھەسسە ئاشتى. دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 76 يۈەندىن 555 يۈەنگە يېتىپ، 6.5 ھەسسە ئاشتى. دېمەك ئېشىش سۈرئىتى ھەقىقەتەنمۇ تېز بولدى.

يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن بىللە،

سانائەتمۇ يوقىلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، ئۆزلۈكسىز تەرەققىي قىلدى. ماي-ۋىلايەت بويىچە ئېلېكتر كۈچى، كۆمۈر، سېمونت، تۇز، خىمىيە، ماشى-نىسازلىق، پاختا توقۇمىچىلىق، يۇڭ توقۇمىچىلىق، گىلەمچىلىك، كۆن-خۇرۇم، فار فور، ئۇن، يېمەكلىك ۋە ئىچىملىك قاتارلىق ھەر خىل سانائەت كارخانىسىدىن 563 ى بار. 1990 - يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھ-سۇلات قىممىتى 564 مىليون 80 مىڭ يۈەن بولدى. زامانىۋى سانائەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن تەڭ، ئۇيغۇر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئەنئەنىۋى قول سانائەتمۇ يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. تۇركۇملىگەن يېزا - بازار كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى. ئۇلار ئىشلىگەن بەزى مەھسۇلاتلار سايا-ھەتچىلەر، بولۇپمۇ چەت ئەللىك مېھمانلار ياقتۇرىدىغان ۋە تالىشىپ سېتىۋالىدىغان ھۇنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىدىن بولۇپ قالدى.

ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن بىللە، مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە - ساقلىقنى ساقلاش ۋە شەھەر قۇرۇلۇشى ئىشلىرىدىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغان مەز-گىلدە، قەشقەر ۋىلايىتىدە پەقەت بىرلا ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ بار ئىدى. ھازىر 189 ئوتتۇرا مەكتەپ، بىر ئالىي مەكتەپ، سەككىز ئوتتۇرا تېخنىكۇم، 1145 باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە يەسلى ئاپپاراتلىرى بارلىققا كېلىپ، ئومۇمىي خەلق مائارىپ سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىل-لەندى. ئوقۇش يېشىغا يەتكەن بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 97.9% كە يەتتى. ھازىر قەشقەر ۋىلايىتىدىكى سەھىيە - ساقلىقنى ساقلاش ئاپپاراتى ۋە خادىملىرى 1949 - يىلدىكىدىن سەككىز ھەسسە ۋە 15 ھەسسە كۆپەيدى. شەھەر، بازارلار قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققى-ياتىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك بولدى. قەشقەر شەھرىنىڭ بۇرۇنقى قەھەتچىلىك بېسىپ چۈلدەرەپ تۇرغان كونا قىياپىتى ئۆزگىرىپ، ئاس-فالت يوللار تەرەپ - تەرەپكە كېسىشكەن، ئېگىز بىنالار قەد كۆتۈرگەن، بازارلار ئاۋاتلاشقان، چوڭ - كىچىك ماشىنىلار موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇر-غان، ئۇرۇمچى - قەشقەر ئارىلىقىدا ئايروپىلانلار ئۇزۇلمەي قاتناپ تۇرغان مەنزىرە بارلىققا كەلدى. ۋىلايەتنىڭ ئەڭ يىراق، ئەڭ چەت ناھە-

يىسى بولغان قارا قۇرۇم تېغى بىلەن كوئىنلۇن تېغىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ ناھىيە بازىرىنىڭمۇ قىياپىتى يېڭىلىنىپ ، ئىجتىمائىي تەرتىپمۇ رەتلىك بولماقتا . ناھىيە تەۋەلىكىدىكى قونجىراپ ئېغىزى قەشقەر ۋىلايىتى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ دىكى ھەرقايسى ۋىلايەت ھەم ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پاكىستان بىلەن سودا ئالاقىسى ئېلىپ بېرىشىدىكى مۇھىم يول . ھازىر پاكىستانلىقلارلا ئەمەس ، جەنۇبىي غەربىي ئاسىيا ۋە باشقا دۆلەت ، رايونلاردىكى مېھمانلار ۋە سودىگەرلەرمۇ كېلىپ - كېتىپ ، تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىگە ئاجايىپ ئاۋات مەنزىرە بەخش ئەتمەكتە .

خوتەن ۋىلايىتى

خوتەن ۋىلايىتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي چېتىگە ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئەڭ جەنۇبىغا جايلاشقان ۋىلايەت . كۆلىمى 240 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن كۆپرەك بولۇپ ، 1 مىليون 400 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇسى بار . ئۇنىڭغا خوتەن ناھىيىسى ، قاراقاش ناھىيىسى ، گۇما ناھىيىسى ، چىرىيە ناھىيىسى ، كىرىيە ناھىيىسى ، نىيە ناھىيىسى ۋە لوپ ناھىيىسى قارايدۇ . ۋىلايەتنىڭ شەرق ، غەرب ، شىمال تەرەپلىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا باينىغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ، قەشقەر ۋىلايىتى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن قوشنا كېلىدۇ . جەنۇب تەرىپى شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن چېگرىلىنىدۇ ، غەربىي جەنۇب بۇرجىكى كەشمىر رايونى بىلەن قىسمەن چېگرىلىنىدۇ .

خوتەن ۋىلايىتى ئۇزۇندىن بۇيان رەڭمۇرەڭ قاشتېشى ، بولۇپمۇ قىلچە داغ بولمىغان ئاپئاق قاشتېشى ۋە گىلەم ، ئەتلەس قاتارلىق يىپەك توقۇلمىلىرى بىلەن مەملىكىتىمىز بويىچە مەشھۇر ھەمدە خەلقئارادىمۇ خېلى نامى بار . شۇڭلاشقا ، كىشىلەر شىنجاڭدىن چىققان قوغۇنلارنىڭ ھەممىسىنى «قۇمۇل قوغۇنى» دەپ ئاتىغانغا ئوخشاش ، خوتەندىن ۋە شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدىن چىقىدىغان قاشتېشى ، گىلەم ۋە ئەتلەسلەرنىمۇ «خوتەن قاشتېشى» ، «خوتەن گىلىمى» ، «خوتەن ئەتلەسى» دەپ ئاتىشىدۇ . ئازادلىقتىن بۇيان ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ باشقا جايلىرى ۋە ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى رايونلىرى بىلەن ئالماشتۇرىدىغان ماددىي ئەشيالىرىنىڭ كۆندىن - كۆنگە كۆپىيىشى بىلەن ، سۈپەت جەھەتتىن يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان ياڭاق ، ئانار قاتارلىقلارنىڭ نامىمۇ يىراق - يىراقلارغا تارقالدى . ھەتتا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى نۇرغۇن جايلاردا خوتەننىڭ ياخشى سورتلۇق ياڭقىنى كۆچۈرۈش ۋە ئۆستۈرۈش بىر مەھەل ئادەتكە ئايلانغان . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ بۇ ئەنئەنىۋى ئۈستۈنلۈككە ئىگە مەھسۇلاتى يېڭى ۋە مۇسىلسىز تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قاشتېشى كېنىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ماشىنا ئارقىلىق قېزىش ، زامانىۋى قوراللار بىلەن توشۇش قول بىلەن قېزىش ، دۈمبە ۋە ئات - ئۇلاغ بىلەن توشۇشنىڭ ئورنىنى ئېلىپ ، قاشتېشى ئىشلەپچىقىرىشىدا يېڭى قىياپەت بارلىققا كەلدى ھەمدە دۆلەتنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشى ۋە خەلق يىغقان قاشتېشىنى ئېتىبار باھادا سېتىۋېلىش بىلەن خوتەن ۋىلايىتىنىڭ قاشتېشى مەھسۇلات مىقدارى ھەسسىلەپ ئاشتى ، سۈپىتىمۇ كۆرۈنەرلىك ئۆستى . قاشتېشى خوتەننىڭ ئۆزىدە پىششىقلىنىپ ، نەقىش قىلىنغاندىن سىرت ، شىنجاڭ قاشتېشى نەققاشچىلىق زاۋۇتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەملىكەت بويىچە 50 تىن ئارتۇق قاشتېشى نەققاشچىلىق كارخانىلىرىنى تەمىنلىمەكتە . گىلەمچىلىكتە دۆلەت ئىگىلىكى ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنى ئاساس قىلغان ھالدا بىرلەشمە ئائىلىلەر ۋە يەككە ئىشلەپ چىقارغۇچىلار تەشكىللىنىپ ۋە ھەرىكەتلەندۈرۈلۈپ ، گىلەم توقۇش كەسپى ھەممە يەردە پۈرەكلەپ ئېچىلىپ ، مەھسۇلات مىقدارى ، سۈپىتى ، تۈرى قاتارلىق جەھەتلەردە كۆرۈنەرلىك ئۆستى ۋە كۆپەيدى . خوتەن يىپەكچىلىك زاۋۇتى ۋىلايەت بويىچە ئەڭ چوڭ سانائەت كارخانىسى . ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتتۇرا تېپتىكى سانائەت كارخانىسى بولۇپ ، ئەتلەس قاتارلىق يىپەك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدۇ . يوقىرىقى خىلمۇ خىل سانائەت مەھسۇلاتلىرى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاپتونوم رايون ۋە ئىچكى

ئۆلكىلەردە سېتىلىدىغان ئاساسىي مەھسۇلاتى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېكسپورت قىلىدىغان مەھسۇلاتلىرىدىن بولۇپ قالدى . ئەنئەنىۋى مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشتا زامانىۋى ئۇسۇلنى قوللىنىش بىلەن بىللە ، كۆمۈر ، ئېلېكتر كۈچى ، سېمونت ، ياغاچ ماتېرىياللىرى ، تۇز ، سۇلياۋ ، ماشىنىسازلىق ، پاختا توقۇمىچىلىق ، يېمەكلىك ، ئاشلىق ، مايى پىششىقلاش ، ئىچىملىك قاتارلىق سانائەت تارماقلىرى ئارقىدىن بارلىققا كېلىپ ، ۋىلايەت ، شەھەر ، ناھىيىلەردە بولۇپ جەمئىي 320 سانائەت كارخانىسى قۇرۇلدى . ھازىر ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە سانائەت كارخانىلىرى بارلىققا كېلىپ ، سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ دەسلەپكى ئاساسىي تىكلەندى .

خوتەن ۋىلايىتى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلغان بوستانلىق ئىقتىسادىي رايونى بولۇپ ، ۋىلايەت بويىچە نېيە ناھىيىسى چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغاندىن باشقا ، قالغان ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ . ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشتا ، بۇغداي ، قوناق ئاساس بولۇپ ، گۈرۈچ ، پاختا ، مايلىق دان قاتارلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلەر ۋە ھەر خىل مېۋە . چېۋە ئىشلەپچىقىرىشمۇ بىرقەدەر تەرەققىي قىلدى . ھەرقايسى ناھىيىلەر نىڭ چارۋىچىلىق كۆلىمىمۇ كېڭەيىپ ، سانسىزلىغان چارۋىلار بېقىلماقتا . چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلغان نېيە ناھىيىسىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ئاشلىق 400 كىلوگرام چامىسىغا يەتتى . 1980 - يىلدىن بۇيان ، يېزا ئىگىلىك سىياسىتىنىڭ مۇقىم بولۇشى ۋە ئىسلاھاتنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلىشىشى ھەم مۇكەممەللىشىشى ، شۇنداقلا يېزا ئىگىلىكىنىڭ زامانىۋىلىشىش دەرىجىسىنىڭ تەدرىجىي ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى يىلدىن - يىلغا روناق تاپتى . 1990 - يىلى ئاشلىق مەھسۇلات مىقدارى 1980 - يىلدىكى 290 مىڭ توننىدىن 570 مىڭ تونىنغا ، تېرىك چارۋا 2 مىليون 220 مىڭدىن 3 مىليون 280 مىڭغا كۆپەيدى . ئىشلەپچىقىرىشنىڭ كەڭ كۆلەمدە ئېشىشى ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ گۈللىنىشى ۋە دېھقان ، چارۋىچىلار ئائىلە كەسپىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ

كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى ھەسسىلەپ ئاشتى . بار ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا ، يەتتە ناھىيىدىكى دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ 1990 - يىلدىكى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 1980 - يىلدىكىدىن 4.7 ھەسسە ئاشقان .

سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىشى پۈتۈن ۋىلايەتتىكى مەدەنىيەت ، مائارىپ ، داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ، شەھەر - بازار قۇرۇلۇشى قاتارلىق تۈرلۈك كەسىپلەرنىڭ تېز راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولدى . شىنجاڭ ئازاد بولغان مەزگىلدە ، ۋىلايەت بويىچە پەقەت بىر قانچە يەردىلا باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى . ھازىر باشلانغۇچ مەكتەپ تەرەققىي قىلىپ 909 غا ، ھەر خىل ئوتتۇرا دەرىجىلىك مەكتەپ 116 گە يەتتى . ھازىر يەنە ئىككى ئالىي مەكتەپ بار . ئوقۇش پىشىغا يەتكەن باللارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 94.8% كە يەتتى . مەكتەپ مائارىپىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى بىلەن تەڭ ، 110 دەك سەنئەت ئۆمىكى ، ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش ئورنى ، كۈتۈپخانا ۋە مەدەنىيەت يۇرتى بارلىققا كەلدى . رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ «يۈيتيەنمۇ بار بۇ نەزمىدە» دېگەن مەشھۇر شېئىرى خوتەن ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بېيجىڭدا قويغان ئويۇنىنى كۆرگەندىن كېيىن يېزىلغان . يەنە نۇرغۇنلىغان سىمسىز ۋە سىملىق رادىئو ئىستانسىسى ، رادىئو ئۇزىلى ، تېلېۋىزور تارقىتىش ۋە كۆپەيتىش پونكىتى ، كىنوخانا ، تىياتىرخانا ۋە كىنو قويۇش ئەترەتلىرى شەھەر - يېزىلارغىچە تارقىلىپ ، چەت - يېراق بولغان خوتەن ۋىلايىتىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىدا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان جانلىق كەيپىيات بارلىققا كەلدى . ھازىر خوتەن ۋىلايىتى بويىچە سەھىيە ـ ساقلىقنى ساقلاش ۋە داۋالاش ئاپپاراتى ھەم خادىملىرى 1949 - يىلدىكى پۈتۈن شىنجاڭدىكى سەھىيە ـ ساقلىقنى ساقلاش ، داۋالاش ئاپپاراتلىرى ۋە خادىملىرىدىنمۇ خېلى كۆپ بولۇپ ، 1955 - يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغان چاغدىكى پۈتۈن ئاپتونوم رايونىنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ئاپپاراتلىرى ۋە خادىملىرىنىڭ سانىغا باراۋەر كېلىدۇ . بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى ، بۇ جەھەتتىكى تەرەققىيات تېز ، ئۆزگە

www.uyghurkitap.com

رىش چوڭ بولغان .

تارىختا خوتەن ۋىلايىتى خېلى بۇرۇنلا تونۇلغان . ئۇ خەن دەۋرىدە ئودون دۆلىتى دەپ ئاتىلىپ ، ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە خوتەن ، يەڭىسار ، ئۇزۇنقات ، كىرىيە ، چىرىيە ، نىيە قاتارلىق بەگلىكلەر بولغان ھەمدە يىپەك يولىنىڭ جەنۇبىي تارمىقى ۋىلايەت تەۋەسىنى شەرقتىن غەربكە كېسىپ ئۆتكەن . شۇڭلاشقا ، ۋىلايەت تەۋەسىدە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە قەدىمكى ئاسارئەتىقلەر كۆپ بولۇپ ، 50 نەچچە ئورۇندا بار . بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونىنىڭ نۇقتىلىق قوغدايدىغانلىرى سەككىز ئورۇندا بولۇپ ، بىرقەدەر مەشھۇر بولغانلىرى نىيە ناھىيىسىدىكى نىيە خارابىسى ، لوپ ناھىيىسى تەۋەسىدىكى ئاقسېپىل قەدىمكى شەھەر خارابىسى ، باغدات مازىرى ، گۇما ناھىيىسىدىكى سانجۇ قىياتاش رەسىملىرىدۇر . قارىقاش ناھىيىسىدىكى 300 نەچچە يىللىق چىنار دەرىخىنىڭ ئېگىزلىكى 30 مېتر ، دىئامېترى 2.7 مېتر بولۇپ ، ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدىغان دەرەخ .

تۆتىنچى باب
مىللەتلەر ۋە مىللەتلەر سىياسىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىز ھەر مىللەت خەلقىنىڭ باراۋەرلىك ، ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك چوڭ ئائىلىسى . شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بولسا ، مۇشۇ چوڭ ئائىلە ئىچىدىكى دۆلىتىمىزنىڭ كۆپ مىللەتتىن تەركىب تاپقانلىقىنى ، ھەر مىللەت خەلقى ئوتتۇرىسىدا سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مۇناسىۋىتى ئورنىتىلغانلىقىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ۋە ئىنتايىن تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ بىرى .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ھەر مىللەت خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش جەريانىدا ، باراۋەرلىك ، ئۆزئارا ياردەملىشىش ، ئىتتىپاقلىق ، ھەمكارلىق ، ئورتاق گۈللىنىشتىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى .

1 - پاراگراف مىللەتلەرنىڭ تەركىب تېپىشى ۋە نوپۇسى

شىنجاڭ ــ ئۇيغۇر مىللىتىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان ، كۆپ مىللەت ئولتۇراقلاشقان رايون . ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قازاق ، خۇيزۇ ، موڭغۇل ، قىرغىز ، تاجىك ، ئۆزبېك ، شىبە ، مانجۇ ، تاتار ، داغۇر ۋە رۇس قاتارلىق

13 مىللەت خۇددى قېرىنداشلاردەك بۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان . 1949 - يىلى شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 4 مىليون 330 مىڭدىن كۆپرەك ئىدى . 1953 - يىلدىكى 1 - قېتىملىق مەملىكەتلىك نوپۇس تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرىدىن قارىغاندا ، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 4 مىليون 870 مىڭدىن كۆپرەككە يېتىپ ، ئۇچ يېرىم يىل ئىچىدىلا 540 مىڭ كىشى كۆپەيگەن . بۇنىڭ ئىچىدە ، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن 500 مىڭدىن كۆپرەك كىشى كۆپەيىپ ، تارىختا كۆرۈلمىگەن يۇقىرى سۈرئەتتە ئېشىش بولغان ، كونا جۇڭگودا بەزى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى يىلدىن - يىلغا ئازلاپ كېتىشتەك ۋەزىيەتتە بۇرۇلۇش بولغان .

1953 - يىلدىن باشلاپ ، ئېلىمىزدە پىلانلىق سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە داۋاملىق تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى شىنجاڭدىمۇ ئوخشاشلا باشلاندى ۋە كۆنسايىن تەرەققىي قىلدى . بۇ جەريانىدا ، پارتىيىمىز ۋە دۆلىتىمىز باشتىن - ئاخىر قەتئىي بوشاشماستىن ، ئاكتىپ يۆلەش ۋە زور كۈچ بىلەن يار-دەم بېرىش سىياسىتىنى يۈرگۈزدى . مالىيە كۈچى ۋە ماددىي كۈچ جەھەتتە شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا پۈتۈن كۈچ بىلەن يار-دەم بېرىش بىلەن بىللە ، شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ ، بايلىقى مول ، نوپۇسى ئاز بولۇشتەك كونكرېت ئەمەلىيەتنىگە ئاساسەن ، ئىچكى جايلاردىكى ئىقتىساد ، مەدەنىيەت جەھەتتە تەرەققىي قىلغان ، ئادەم كۈچى بايلىقى كۆپ رايون ۋە قېرىنداش مىللەتلەرنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ ۋە تەشكىللەپ ، ئادەم كۈچى ۋە ئەقلىي كۈچ جەھەتتىن شىنجاڭغا ياردەم بەردى . شۇڭلاشقا ، شىنجاڭدا سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش باشلىنىشى بىلەنلا ، ھەر ساھە ، ھەر كەسىپتىكى ھەر خىل تېخنىك خادىملار ، ئالىي ۋە ئوتتۇرا تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ۋە ياشلار ئارقا - ئارقىدىن ئۆز يۇرتى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن ئايرىلىپ ، ۋەتىنىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن تۈركۈم - تۈركۈملەپ شىنجاڭغا كەلدى . ئۇلار شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئىشچى ، دېھقان ، زىيالىيلىرى ۋە باشقا ئەمگەكچىلەر ،

ۋەتەنپەرۋەرلەر بىلەن بىرلىكتە جاپاغا چىداپ ئىگىلىك يارىتىپ ، تىنچ جاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى . شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي قىياپىتىدە كۈندىن - كۈنگە زور ئۆزگىرىشلەر بولۇپلا قالماستىن ، شىنجاڭ نوپۇسىدىكى مىللەت تەركىبىدىمۇ ھەسسىلەپ ئېشىش بارلىققا كېلىپ ، ئەسلىدىكى 13 مىللەتتىن كۆپىيىپ 47 مىللەت تەركىبى بارلىققا كەلدى . ھازىر شىنجاڭدا ئېلىمىزدىكى 56 مىللەتتىن ۋازۇ ، لاگۇزۇ ، بولاگزۇ ، گېلاۋزۇ ، ئاچاگزۇ ، نۇزۇ ، دىئاگزۇ ، مېنبازۇ ۋە جىنۇزۇ مىللەتلىرىنىڭ دائىمىي تۇرۇشلۇق نوپۇسى بولمىغاندىن باشقا ، قالغان قېرىنداش مىل-لەتلەردىن شىنجاڭدا ئىشلەپ ماكانلاشقانلىرى بار ، بۇلار ھازىر شىنجاڭ ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ مېخانىكىلىق تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى .

شىنجاڭدا مىللەتلەر تەركىبىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ، شىن-جاڭنىڭ نوپۇسىدىمۇ ئىنتايىن چوڭ تەرەققىياتلار بارلىققا كەلدى . 1990 - يىلى 4 - قېتىملىق مەملىكەتلىك ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش نەتى-جىسىدىن قارىغاندا ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 15 مىليون 155 مىڭ 778 كىشىگە يەتكەن . دېمەك ، 1949 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىدا 10 مىليون 820 مىڭدىن كۆپرەك كىشى كۆپىيىپ ، 41 يىل جەريانىدا ئىككى يېرىم ھەسسە ئاشقان . نوپۇسنىڭ ئېشىش سۈرئىتى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى ئېشىش سۈرئىتىدىن يۇقىرى بولدى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى نوپۇسنىڭ كۆپىيىشىگە كەلسەك ، خەنزۇلارغا پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى يولغا قويۇلۇپ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا ئۇزۇن مەزگىلگىچە پىلانلىق تۇغۇت تەكىتلەنمىگەنلىكى ، گەرچە يېقىنقى بىر-قانچە يىلدىن بۇيان ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇت يولغا قويۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن خەنزۇلاردىن خېلىلا كەڭ بولغانلىقى ئۈچۈن ، شىنجاڭنىڭ نوپۇسىنىڭ تەبىئىي ئېشىش نىسبىتى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خەنزۇلارغا قارىغاندا خېلى يۇقىرى بولدى . پىلانلىق تۇغۇت ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلغان 1990 - يىلنى مىسالغا ئالساق ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ

كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى 17.98‰ ، خەنزۇلار نوپۇسنىڭ تەبىئىي كۆپەيىش نىسبىتى 10.3‰ بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئۇمۇمىي نوپۇس ئىچىدە خەنزۇلار نوپۇسنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى يىلدىن - يىلغا ئازلاش ، ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپۇسنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى يىلدىن - يىلغا ئېشىشتەك ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . يېقىنقى ئالتە يىلدىن بۇيانقى ستاتىستىكا ماتېرىيالىغا قارىغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىز ئۇمۇمىي نوپۇسى ئىچىدە خەنزۇلار نوپۇسنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى 1985 - يىلى 39.3% بولۇپ ، 1989 - يىلى 38% كە ، 1990 - يىلى 37.7% كە چۈشكەن ، ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپۇسنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى ئىگىلىگەن نىسبىتى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 60.7% ، 62% ۋە 62.3% بولۇپ ، تۇز سىزىق بىلەن ئۆرلەش ھالىتىدە تۇرماقتا .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ئېشىش بىلەن بىللە ، ساپاسىمۇ روشەن ئۆستى . ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ جىسمانىي ساپاسى ۋە مەدەنىيەت ساپاسىنى مىسالغا ئالساق ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمرى 60 ياشتىن ئاشتى ، بۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنقىغا قارىغاندا 30 نەچچە ياش قوشۇلدى دېگەن سۆز . شىنجاڭ مەملىكەت بويىچە ھەتتا خەلقئارادىمۇ ئاز كۆرۈلىدىغان ئۇزۇن ئۆمۈرلۈكلەر رايونى بولۇپ قالدى . 1990 - يىلى كىشىلەرنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى 1949 - يىلدىكى 20‰ تىن 5.68‰ كە چۈشتى . مەدەنىيەت ساپاسىغا كەلسەك ، 1990 - يىلدىكى مەملىكەت بويىچە 4 - قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش ماتېرىيالىنى 1982 - يىلدىكى مەملىكەت بويىچە 3 - قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش ماتېرىيالىغا سېلىشتۇرغاندا ، سەككىز يىل ئىچىدە پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە بولغانلاردىن تارتىپ ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە بولغانلارغا قەدەر قوشۇپ ھېسابلىغاندا ، 2 مىليون 860 نەچچە مىڭ كىشى كۆپەيگەن . شۇنىڭ بىلەن ، باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىن ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىغىچە بولغانلارنىڭ ئومۇمىي سانى 10 مىليون 500 نەچچە مىڭغا يەتكەن ، ساۋاتسىز ۋە يېرىم ساۋاتسىزلارنىڭ

سانى 3 مىليون 570 نەچچە مىڭدىن ئازلاپ 1 مىليون 930 نەچچە مىڭغا چۈشكەن . ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ھەر 100 مىڭ كىشى ئىچىدىكى ئالىي مەكتەپ ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سەۋىيىسىگە يەتكەنلەرنىڭ سانى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا ، ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۆاستە قاراشلىق شەھەرلەر ئىچىدە 7 - ئورۇندا تۇرىدۇ ، ساۋاتسىز ۋە يېرىم ساۋاتسىزلارنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن تۆۋەن بولۇپ ، ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۆاستە قاراشلىق شەھەرلەر ئىچىدە 11 - ئورۇندا تۇرىدۇ . نوپۇسنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى بۇ ساپاسىنى ھازىرقى زامانداا ئەلۋەتتە يۇقىرى دېيىشكە بولمىسمۇ ، لېكىن يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلگەن ۋاقىتتىكى ساۋاتسىزلارنىڭ شىنجاڭ ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 90% تىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىش ، نۇرغۇنلىغان مىللەتلەرنىڭ ئالىي مەكتەپ سەۋىيىسىگە ئىگە كىشىلىرى بولۇش ئۇ ياقتا تۇرسۇن ، باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ئىنتايىن ئاز بولۇشتەك ئاشۇ ھالىتىنى ھازىرقى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ خېلى كۆپ ساندا ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلىرى ھەتتا ماگىستىر ، دوكتورلىرى بولۇشتەك ھالىتى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، نوپۇسنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىدا زور ئۆزگىرىش بولدى، دېمەي تۇرالمايمىز .

پۈتۈن ئاپتونوم رايوندىكى قېرىنداش مىللەتلەر ئىچىدە ، ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قازاق مىللىتىنىڭ نوپۇسى مىليوندىن ئاشىدۇ ، بۇلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 7 مىليون 190 مىڭدىن ئارتۇق ، ئۇنىڭدىن قالسىلا خەنزۇلار بولۇپ نوپۇسى 5 مىليون 690 مىڭدىن ئارتۇق ، قازاقلارنىڭ نوپۇسى 1 مىليون 100 مىڭدىن ئارتۇق بولۇپ ، پۈتۈن ئاپتونوم رايون ئومۇمىي نوپۇسى ئىچىدە 3 - ئورۇندا تۇرىدۇ . نوپۇسى 100 مىڭدىن ئاشىدىغان ، مىليونغا يەتمەيدىغان مىللەت ئۇچ بولۇپ ، خۇيزۇلار 680 مىڭدىن كۆپرەككە ، قىرغىزلار 139 مىڭدىن كۆپرەككە ، موڭغۇللار 137 مىڭدىن كۆپرەككە يېتىدۇ . 10 مىڭدىن يۇقىرى 100 مىڭغا يەتمەيدىغان مىللەتلەر بەش بولۇپ ، دۇڭشاڭزۇ مىللىتى 56 مىڭدىن ، تاجىكلار 33 مىڭ

500 دىن كۆپرەك ، شىبەلەر 33 مىڭدىن كۆپرەك ، مانجۇلار 18 مىڭدىن كۆپرەك ، ئۆزبېكلەر 14 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇسقا ئىگە . نوپۇسى مىڭدىن ئارتۇق 10 مىڭدىن تۆۋەن بولغان مىللەتلەر توققۇز بولۇپ ، نوپۇسنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بويىچە رەتكە تۇرغۇزغاندا ، ئۇلار رۇس ، جۇاڭزۇ ، تۇجازۇ ، داغۇر ، تاتار ، سالا ، مياۋزۇ ، زاڭزۇ ۋە چاۋشيەن مىللەتلىرىدۇر . قالغان 27 مىللەتنىڭ نوپۇسى مىڭدىن تۆۋەن .

شىنجاڭ ئەزەلدىن كۆپ مىللەتلىك رايون . ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ، ئۆزئارا ئالاقىلىشىش ، ياردەملىشىش ۋە ئۆگىنىش ئېھتىياجى تۇپەيلىدىن ، ھەرقايسى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ نوپۇس جەھەتتىكى تارقىلىش ئەھۋالى ئېلىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ نوپۇس جەھەتتىن مەملىكەت بويىچە تارقىلىش ئەھۋالىغا ئوخشاش ، تارىختا كەڭ دائىرىدە ئارىلىشىپ ئولتۇراقلىشىش ، كىچىك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىشتەك گىرەلەشكەن ئولتۇراقلىشىش ئالاھىدىلىكى شەكىللەنگەن . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، سوتسيالىزم ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجى بىلەن ، ھەر مىللەت خەلقى ئاپتونوم رايون تەۋەسىدە ھەمشە يۆتكىلىپ ، كۆچۈپ تۇرغانلىقتىن ، نوپۇسنىڭ تارقىلىشى جەھەتتىكى يۇقىرىقى ئالاھىدىلىك تېخىمۇ گەۋدىلىك بولدى . ئۇيغۇر ، خەنزۇ ئاھالىلىرىنىڭ تارقىلىش دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ ، ئاپتونوم رايون تەۋەسىدىكى ھەرقايسى ناھىيە دەرىجىلىك جايلارنىڭ ھەممىسىدە بار . قازاق ئاھالىلىرىنىڭ تارقىلىشىمۇ بىرقەدەر كەڭ بولۇپ ، ئاپتونوم رايوندىكى كۆپ سانلىقى ناھىيە دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلاردا بار . بولۇپمۇ ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەرقايسى ناھىيە ، شەھەرلەرگە ۋە موري ، بارىكۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىلىرىگە توپلاشقان . نوپۇسى 10 مىڭدىن ئاشىدىغان ، 1 مىليونغا يەتمەيدىغان مىللەتلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق ئاپتونومىيىلىك جايلاردا ئولتۇراقلاشقان .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەرقايسى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ يۇقىرىقىدەك ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالى ھەرقايسى قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئۆچرىشىش ، ئۆزئارا ئۆتنە - يېرىم قىلىش ۋە ئۆزئارا ياردەملىشىش

ئۇچۇن پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بېرىپلا قالماستىن ، بەلكى شىنجاڭنىڭ سوتسيالىستىك قۇرۇلۇشى ئۈچۇن تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۆزئارا يېقىنلىشىش ، ئۆزئارا چۈشىنىش ، ئۆزئارا ياردەملىشىش ، ئۆزئارا ئۆگىنىش ، ئۇرتاق رونىق تېپىش ، ئورتاق ئىلگىرىلەش ۋە ئورتاق گۈللىنىش ئۈچۇنمۇ ياخشى شارائىت ھەم ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بەردى .

2 - پاراگراف مىللەتلەر سىياسىتى

دۆلىتىمىز ئەزەلدىن بىرلىككە كەلگەن ، كۆپ مىللەتلىك دۆلەت . ئۇ نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ئىزچىل مۇستەقىل ھالدا توختىماي ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان مۇستەقىل دۆلەت بولۇش بىلەن دۇنيادا قەد كۆتۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ . جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى جۇڭگونىڭ ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلىپ ، جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە مىللەتلەر سىياسىتىنى تۈزۈش ۋە ئۇنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى ھەمدە ئۇنى ئەمەلىيەت جەريانىدا ئۇزلۇكسىز بېيىتىپ ، تەرەققىي قىلدۇرۇپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، پۈتۈن كۈچى بىلەن مىللەتلەر خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىنىڭ ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى ھەم ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى .

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى سىستېمىلاشقان ، يۇرۇشلەشكەن بولۇپ ، سىياسەت ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، مائارىپ قاتارلىق ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگىچە سىڭگەن . مەن بۇ كىتابىمدا مەخسۇس باب ئاجرىتىپ ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، مائارىپ قاتارلىق ساھەلەر بويىچە يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىنى بايان قىلماقچىمەن . شۇڭلاشقا ، بۇ پاراگرافتا پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ سىياسىي ساھەدىكى ئىپادىلىنىشىنىلا بايان قىلىمەن .

1984 - يىل 5 - ئايدا ، 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتى يىغىنىڭ 2 - يىغىنىدا ماقۇللانغان ھەمدە شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى مىللەتلەر مەسىلىسىنى ماركسىزم بويىچە ھەل قىلىدىغان تۈپ سىياسىتى ، ئۇنىڭدا دۆلەت ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئېچكى ئىشلىرىنى ئۆزى باشقۇرۇش ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلىدۇ ۋە كاپالەتلىك قىلىدۇ دېگەن روھ گەۋدىلەندۈرۈلگەن ، دۆلەتنىڭ مىللەتلەر باراۋەر بولۇش ، ئۆزئارا ياردەملىشىش ، ئىتتىپاقلىشىش ، ھەمكارلىشىش ۋە ئورتاق گۈللىنىش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرىدىغانلىقى گەۋدىلەندۈرۈلگەن . ئۇ پارتىيىمىزنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى دۇنياغا كەلگەندىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى ۋە مىللەتلەر سىياسىتىدە چىڭ تۇرغانلىقى جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنىڭ جەۋھىرى . جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بۇ تۈپ سىياسىتىنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشى شىنجاڭدا پۈتۈنلەي مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى .

1954 - يىل 3 - ئايدىن باشلاپ ، شىنجاڭدا تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلدى ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەسىس قىلىنىپ ، ئاپتونومىيە ھوقۇقى يۈرگۈزۈلدى . 1955 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلۇپ ، شىنجاڭ بويىچە بىر ئاپتونوم رايون ، بەش ئاپتونوم ئوبلاست ، ئالتە ئاپتونوم ناھىيە بارلىققا كەلدى ھەمدە 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان يەتتە ئاز سانلىق مىللەت ئاربىسىدا ئۆزلىرى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلدى . شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن بىرنەچچە بولۇپ قۇرۇلغان ئۆلكە دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى مەملىكەت بويىچە بەش ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى بىردىنبىر ئۇچ دەرىجىلىك ئاپتونومىيە

(ئاپتونوم رايون ، ئاپتونوم ئوبلاست ، ئاپتونوم ناھىيە) تولۇق بولغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايدۇر . شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر 9 مىليون 460 مىڭدىن كۆپرەك نوپۇسقا ئىگە . بۇنىڭدىن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى 9 مىليون 320 مىڭدىن كۆپرەك بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 98.5% ىدىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ . ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك 12 ئاپتونومىيە ئورنى ئىچىدە ، تاجىكلار تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى ئىچىدە 85% تىن كۆپرەكنى ، ئۇيغۇرلار شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى ئىچىدە 47.45% تىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلغاندىن باشقا ، قالغان ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى شۇ جايدىكى ئومۇمىي نوپۇس ئىچىدە ئاز سانىنى تەشكىل قىلىدۇ . بەزىلىرىنىڭ نوپۇسى شۇ جايدىكى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 5% ىگە يەتمەيدۇ ، لېكىن ئاساسىي قانۇن ئومۇمىي پروگراممىسىدىكى «ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلىدۇ» دېگەن بەلگىلىمگە ئاساسەن ، يەنىلا ئاپتونومىيىلىك جاي ۋە ئاپتونومىيىلىك ئورگانلار تەسىس قىلىنىپ ، ئاپتونومىيە ھوقۇقى يۈرگۈزۈلۈۋاتىدۇ . مانا بۇلار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنىڭ شىنجاڭدا ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ ، توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ ، ئۆز جايىنىڭ ئېچكى ئىشلىرىنى ئۆزى باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش ۋە كاپالەتلىك قىلىشنىڭ ھەقىقىي تۈردە تولۇق بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ .

شىنجاڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش جەريانىدا ، ئالدى بىلەن ، دۆلەتنىڭ ئەڭ ئالىي ھوقۇقلۇق ئورگىنى ۋە ئاپتونوم رايوندىكى دۆلەت ھوقۇقلۇق ئورگانلىرىغا ۋەكىل سايلاشتا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويغان مىللەتلەرنىڭ مۇۋاپىق دەرىجىدە ۋەكىللى بولۇشقا ھەمدە باشقا مىللەتلەرگە ، بولۇپمۇ تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىل-

لەتلەرنىڭمۇ مۇۋاپىق ۋەكىلى يولۇشقا ئەھمىيەت بەردى ، شۇنداقلا ئۇلارنى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ چوڭ - چوڭ ئىشلىرى توغرىسىدا سىياسەت بەلگىلەشكە تەڭ قاتناشتۇرۇپ ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلىدى ۋە كاپالەتلىك قىلدى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ياكى تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى پۈتۈن ئاپتونوم رايون ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 62% نى تەشكىل قىلسىمۇ ، لېكىن 7 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ شىنجاڭ ۋەكىللىرى سانى ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋەكىلى 64.4% نى تەشكىل قىلىدۇ ھەمدە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋېيىۋەنجاڭلىقىغا سايلانغان بىر ۋەكىلى بار ، بىرنەچچە ۋەكىل دائىمىي كومىتېتنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى . شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 500 دىن كۆپرەك ۋەكىلى ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋەكىللىرىنىڭ نىسبىتى يۇقىرى بولۇپ ، 66% كە يېتىدۇ . بۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپۇسىنىڭ ئاپتونوم رايوندىكى ئومۇمىي نوپۇس ئىچىدە ئىگىلىگەن نىسبىتىدىن كۆپ . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ئاپتونومىيىلىك ئورگان ۋە باشقا يەرلىكتىكى دۆلەت ئورگانلىرىنى قۇرۇشتىمۇ ئوخشاشلا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويغان مىللەتلەرنىڭ كادىرلىرىنى سەپلەشكە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن تەڭ ، باشقا مىللەتلەرگە بولۇپمۇ تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەر كادىرلىرىنى سەپلەشكە ئەھمىيەت بەردى . ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ۋە ھەرقايسى ئوبلاست ، ئاپتونوم ناھىيىلەردىكى خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى ، ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى ، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويغان مىللەتلەردىن تەيىنلەندى ؛ ۋىلايەتلەرنىڭ ۋالىيسى ، ئوبلاست دەرىجىلىك شەھەرلەرنىڭ باشلىقىمۇ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىدىن تەيىنلەندى . باشقا ناھىيە ، شەھەرلەرنىڭ ھاكىم ، شەھەر باشلىقى ئارىسىدا ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىدىن ۋەزىپە ئۆتەۋاتقانلىرى 87.78% نى تەشكىل قىلىدۇ ؛ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇ-

رۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىدىكى خادىملار تەركىبىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى 65.3% نى ئىگىلەيدۇ ؛ ئاپتونوم ئوبلاست ، ئاپتونوم ناھىيە ، ۋىلايەت ۋە ناھىيە ، شەھەر ئورگانلىرىدىكى خادىملار تەركىبىدە ، قىسمەن شەھەرلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنىڭ نىسبىتى ئاپتونوم رايونلۇق ئورگانلاردىكىدىن كۆپ . شۇ ئارقىلىق ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا قاتنىشىش ۋە باشقۇرۇش ھوقۇقى ، شۇنداقلا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە يۇرگۈزۈش ھوقۇقى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ ، ئۆز رايونىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزلىرى باشقۇرۇش ھوقۇقى ئۇنۇملۇك كاپالەتكە ئىگە قىلىندى . باشقا مىللەتلەرنىڭ بولۇپمۇ تارقاق ، ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونوم رايونىنىڭ ۋە ئۆزى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ ئىشلىرىغا قاتنىشىش ۋە باشقۇرۇش ھوقۇقىمۇ ئۇنۇملۇك كاپالەتكە ئىگە قىلىندى .

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش ۋە ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاساسىي قانۇن ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ، تارقاق ، ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىكى نوپۇسى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن يېزا دەرىجىلىك ئورۇنلاردا 42 مىللىي يېزا قۇردى . مىللىي يېزا گەرچە بىر دەرىجىلىك ئاپتونومىيىلىك جاي بولمىسمۇ ، لېكىن ئادەتتە يېزا دەرىجىلىك ھاكىمىيەتنى ۋە خىزمەت ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈش بىلەن بىللە ، ئادەتتىكى يېزىلارغا قارىغاندا ھەر خىل ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىدىن بەھرىمەن بولىدۇ . يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيى قانۇندا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسى ئىچىدە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئۇيغۇن كېلىدىغان كونكرېت تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ، قۇرۇلۇش ۋە باشقا خىزمەتلەرنى تەشكىللەيدۇ . مانا بۇلار مىللىي يېزىلارنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بەردى . بۇنىڭدىن باشقا ، «تارقاق ئول-

كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش قانۇنى» ، «شەھەرلەردىكى مىللەتلەر خىزمىتى نىزامى» ۋە «مىللىي يېزا نىزامى» قاتارلىقلارنىڭ ئېلان قىلىنىشى ۋە يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەر خىزمىتى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا قانۇنلىشىش يولىغا قاراپ مېڭىشتەك يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلگۈسى .

دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تارىخىي تەجرىبىلەر ھەم رېئال يېڭى تەجرىبىلەر شۇنى تولۇق ئىسپاتلىدىكى ، كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ياكى رايونىدا ، مىللەتلەر خىزمىتىگە يۈكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىش ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ئۇزلۇكسىز تەكشەپ ، سوتسىيالىزم شارائىتىدا مىللەتلەرنىڭ باراۋەر بولۇش ، ئۆزئارا ياردەملىشىش ، ئىتتىپاقلىشىش ، ھەمكارلىشىش ۋە ئورتاق گۈللىنىشتىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك مىللەتلەر يېڭى مۇناسىۋىتىنى تىكلەش ، كۈچەيتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش بارلىق خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەشنىڭ پۇختا ئاساسى . ئۆتكەنكى 40 نەچچە يىل جەريانىدا ، بىز شۇنجاڭدا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىزچىل قىلىپ ، سوتسىيالىستىك ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ھەرقايسى مىللەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇش سەۋىيىسىنى تەدرىجىي ئۆستۈردۇق ، مىللەتلەر خىزمىتىنى باشتىن - ئاخىر بوشاشماستىن ناھايىتى ئۇنۇملۇك ئىشلىدۇق .

تونۇشنى ئۆستۈرۈش جەھەتتە ، 40 يىلدىن بۇيان ، ئىزچىل ھالدا تۈپ خاراكتېرگە ئىگە مۇھىم ئىككى ئىشنى تۇتتۇق . بىرىنچى ، ماكسىزملىق مىللەت قارىشى ، مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىمىزنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى توغرىسىدا قەتئىي بوشاشماستىن تەشۋىق ۋە تەربىيە ئېلىپ بېرىپ ، ئۇنى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مىللەتلەرنى ۋە مىللەتلەر مەسىلىسىنى تونۇش ۋە مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىشىدا تۈپ يېتەكچى ئىدىيە قىلدۇق . ئىككىنچى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش ، مىللەتلەرنىڭ

ئۆزئارا ياردەملىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئورتاق ئالغا ئىلگىرىلەش پائالىيىتىنى كەڭ ، چوڭقۇر ۋە ئىزچىل قانات يايدۇرۇپ ، مىللەتلەرنىڭ باراۋەر بولۇش ، ئۆزئارا ياردەملىشىش ، ئىتتىپاقلىشىش ، ھەمكارلىشىش ۋە ئورتاق گۈللىنىشتىن ئىبارەت سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى يىلمۇ يىل كۈچەيتىپ كەلدۇق ھەم راۋاجلاندۇردۇق . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، ئىلىمىزنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئىشلىرى بىر مەركەز ، ئىككى ئاساسىي نۇقتىدا چىڭ تۇرۇشتىن ئىبارەت يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، خەلقئارا ۋەزىيەتتىمۇ جىددىي ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى . بىز بۇ كونكرېت ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ ، يۇقىرىقى ئىككى ئىشنى تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلاملارغىچە تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، يېڭى باسقۇچقا كۆتۈردۇق . ئالدى بىلەن ، ماركسىزملىق مىللەت قارىشى ، مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىمىزنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى توغرىسىدا تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىشتا ، ئۇچ جەھەتتىن چوڭقۇر ، ئىنچىكە خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق . (1) يېڭى ۋەزىيەت ، يېڭى ئەھۋال ۋە يېڭى مەسىلىلەرگە نىسبەتەن نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ ، ئومۇمىيۈزلۈك تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ باردۇق . (2) ھەر مىللەت كەڭ كادىرلىرى ئارىسىدا نەزەرىيىنى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ ، ماركسىزملىق مىللەت قارىشى ، مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىمىزنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى توغرىسىدا سىستېمىلىق ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇپ ، (3) ھەر مىللەت ئاممىسىغا ، بولۇپمۇ ئالىي ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا ماركسىزملىق مىللەت قارىشى ، مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىمىزنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى توغرىسىدىكى ئاساسىي بىلىملەرنى ۋە ئاساسىي نۇقتىنەزەرلەرنى ئومۇملاشتۇردۇق . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇزۇن مەزگىل داۋاملاشقان ماركسىزملىق مىللەت قارىشى ، مىللەت نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىمىزنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى توغرىسىدىكى تەشۋىقات ، تەربىيە خىزمىتى قاتلاملار بويىچە نىشانلىق ، نۇقتىلىق ھالدا ئېلىپ بېرىلدى ، بۇ جەھەتتە نۇقتا بىلەن ئومۇمىي دائىرىنى بىرلەشتۈرۈپ ، ئومۇمىيۈزلۈك ، سىستېمىلىق راۋاجلاندۇرۇشتەك يېڭى باسقۇچقا قەدەم قو-

يۇلدى . بۇنىڭدىن قالسا ، يەنە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى پائالىيىتىنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇش ، ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈش بىلەن بىللە ، 1982 - يىلدىن باشلاپ ، ھەر يىلى 5 - ئاينى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيە ئېيى قىلىپ بېكىتتۇق ؛ ۋاقتى - ۋاقتىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بو- يىچە تۆھپە قوشقان شەخس ۋە ئورۇنلارغا ئىلغار شەخس ياكى ئۇلۇغ ئورۇن دېگەن نام بېرىلدى . ئىدارە ۋە ناھىيىلەردىن تارتىپ ئاپتونوم را- يونغىچە قاتلاملۇ قاتلام قەرەللىك ھالدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغارلارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى . بۇ پائالىيەتلەردە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئىلغار شەخسلەر داغدۇغلىق تەشۋىق قىلىنىپ ۋە تەقدىرلىنىپ ، شۇ ئارقىلىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى تەكىتلەش پائالىيىتى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەۋج ئالدى . بىز 40 نەچچە يىلدىن بۇيان باشتىن - ئاخىر بوشاشماستىن يۇقىرىقى ئىككى تۈرلۈك خىزمەتنى چىڭ تۇتۇپ ، پۈختا سىياسىي - ئىدىيىۋى ئاساس تۇرغۇزغانلىقىمىز ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مىللەتلەر ئارىسىدا ئۆز- ئارا ھۆرمەت قىلىش ، ئۆزئارا ئىشىنىش ، ئۆزئارا كۆڭۈل بۆلۈش ، ئۆز ئارا قوللاش ، ئۆزئارا ئۆگىنىش ، ئۆزئارا چۈشىنىش ، مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا پايدىسىز ئىشلارنى قىلماسلىق ، مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا پايدىسىز سۆزلەرنى دېمەسلىكتەك ئىجتىمائىي كەيپىيات شەكىللەندى . ئىچكى - تاشقى جە- ھەتتىكى بىر ئوچۇم مىللىي بۆلگۈنچىلەر خەلقئارادىكى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ پىلانلىشى بىلەن ، بىز ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ئىشىنى يولغا قويۇۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تارقاتقان بۆلگۈنچىلىك سۆزلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا سېزىۋېلىپ ، ئۇلارغا رەددىيە بەردۇق ۋە زەربە بەردۇق .

ئەمەلىي ئىش قىلىش جەھەتتە ، ئىشلەنگەن خىزمەتلەرنى بىرمۇ بىر دەپ ئۆتۈش قىيىن ، بۇ يەردە پەقەت مۇھىم بولغان ئۇچ ئىشنى سۆز- لەپ ئۆتىمەن .

بىرىنچى ئىش ، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى زور كۈچ بىلەن تەربىيىلەندى . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر

خىل ، ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردە ، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى تالاي مەكتەپلەردە تەربىيىلەش ۋە ئەمەلىي خىزمەت جەريانىدا چېنىقتۇرۇش ئارقىلىق ، 500 مىڭدىن كۆپرەك ھەر مىللەت كادىرلار قوشۇنى بەرپا قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى 240 مىڭدىن كۆپ بولۇپ ، پۈتۈن ئاپتونوم رايوندىكى ئومۇمىي كادىرلار سانىنىڭ 46% نى تەشكىل قىلىدۇ . ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئىچىدە ھەر خىل كەسىپىي ، تېخنىك كادىرلىرى 170 مىڭدىن كۆپ بولۇپ ، ئاپتونوم رايون- دىكى تېخنىك كادىرلار ئومۇمىي سانىنىڭ 45.65% نى تەشكىل قىلىدۇ . ھازىر ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاپتونوم رايوندىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ، كارخانا ئورۇنلىرىدىكى رەھبىرىي كۈچلەردىن ۋە كەسىپىي تايانچىلاردىن بولۇپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، 780 مىڭدىن كۆپرەك ئاز سانلىق مىللەت ئىشچىلار قوشۇنى يېتىشىپ چىقتى . ئۇلار ئاپتونوم رايوننىڭ ھەرقايسى ساھە ۋە ھەرقايسى كەسىپلەرنىگە تارقالغان بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىز سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش چوڭ قوشۇننىڭ ئاۋانگارتلىرىدىن بولۇپ قالدى . مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە شۆھرىتى چىققان نۇرغۇنلىغان ئەمگەك نەمۇنچىلىرى ۋە ئىلغارلار بارلىققا كەلدى .

ئىككىنچى ئىش ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز تىل - يېزىقىنى قول- لىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ھەرقايسى مىللەتنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ساقلاپ قېلىش ۋە ئۆزگەرتىش ئەركىنلىكى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى . ھەرقايسى ئاپتونومىيىلىك جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان مىللەتنىڭ تىل - يېزىقى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇلۇش بىلەن تەڭ ، ئۇيغۇر ، خەنزۇ يېزىقلىرى ئورتاق قوللىنىلدى . ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قازاق ، موڭغۇل ۋە قىرغىز تىل - يېزىقى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ رەسمىي خىزمەتتىلى قىلىندى . ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك رادىئولار بەش خىل تىلدا ئاڭلىتىش بېرىدۇ ؛ كىتاب ۋە ژۇرناللار بەش خىل تىلدا نەشر قىلىنغاندىن باشقا ، يەنە شىبە تىلدىمۇ نەشر قىلىنىدۇ ؛ «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قازاق ، موڭغۇل تىلدا بېسىپ

تارقىتىلىدۇ . تېلېۋىزور ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قازاق تىلىدا كۆرسىتىلىدۇ . ھەر قايسى ئوبلاست ، شەھەر ، ۋىلايەت ۋە ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ئاخبارات ، نەشرىيات ، رادىئو ، تېلېۋىزورلىرى شۇ يەردە ئورتاق قوللىنىلىدىغان ئىككى ياكى ئۈچ خىل تىلدا نەشر قىلىنىدۇ ۋە ئاڭلىتىلىدۇ .ئاپتونوم رايۇنىمىز بويىچە ھەر خىل ، ھەر دەرىجىدىكى ئاز سانلىق مىللەت مەكتەپلىرى ياكى سىنىپلىرىدا ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتنىڭ ئۆز تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدۇ . ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر ۋە موڭغۇل خەلقلىرىنىڭ ئارزۇسىغا ئاساسەن ، ئايرىم ئايرىم ھالدا لاتىن ھەرپى ئاساسىدىكى يېڭى ئۇيغۇر يېزىقىنى ۋە تۇتۇ موڭغۇل يېزىقىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ئەرەب ھەرپى ئاساسىدىكى كونا ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئۇزۇن تارىخقا ئىگە خودوم موڭغۇل يېزىقىنى يولغا قويدى . ئاپتونوم رايون بويىچە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىنى قوللىنىش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىنىش بىلەن بىللە ، ھەرمىللەت خەلقىنى ئۆزئارا تىل ئۆگىنىشكە تەشەببۇس قىلدۇق . شۇڭلاشقا ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسى ئارىسىدا ئىككى تىلدا سۆزلىيەلەيدىغان بولۇش ئومۇمىي ئەھۋال بولۇپ قالدى ، ھازىر ئۈچ خىل تىلنى ھەتتا تۆت خىل تىلنى بىلىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس . 40 نەچچە يىل جەريانىدا بىز باشتىن - ئاياغ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بىر - بىرىنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشىنى ، بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىنىشىنى تەكىتلىدۇق ۋە شۇنداق قىلىشقا ئاكتىپلىق بىلەن يېتەكلىدۇق . ھازىر بىر - بىرىنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىش ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئاڭلىق سۆز - ھەرىكىتىگە ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئومۇمىي ئىجتىمائىي كەيپىياتقا ئايلاندى .

ئۇچىنچى ئىش ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى كەمستىش ۋە ھاقارەتلەش خاراكتېرىدىكى ئاتالغۇ ۋە يەر ناملىرى بىكار قىلىندى . ئازادلىقتىن ئىلگىرى بۇ خىلدىكى ئاتالغۇ ۋە يەر ناملىرى كۆپ ئىدى . مەسىلەن ، رۇسلارنى «ئەل بولغان مىللەت» دەپ ئاتاش بۇنىڭ بىر مىسالى . ئاز

سانلىق مىللەتلەرنى ھاقارەتلەش خاراكتېرىدىكى يەر ناملىرى تېخىمۇ كۆپ ئىدى . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بىز مەركەزنىڭ سىياسىتى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئاساسەن ، ھەر جەھەتتىن قايتا - قايتا مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق ، بۇ خىلدىكى ئاتالغۇ ۋە يەر ناملىرىنىڭ بەزىلىرىنى مىللەت ۋە رايون ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئەسلى نامىنى ئەسلىگە كەلتۈردۇق ، بەزىلىرىگە مىللەت ۋە رايون ئالاھىدىلىكىگە ئاساسلىنىپ ، يېڭىدىن نام قويدۇق . ئالدى بىلەن ، شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان رۇسلارنىڭ «ئەل بولغان مىللەت» دېگەن نامنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ئۇ-لىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرىنىڭ چوڭ ئائىلىسىدىكى رۇس دېگەن ئەسلى مىللەت نامنى قوللاندۇق . ئۇنىڭدىن باشقا ، يەنە يەر ناملىرى ئۇچىدە ئۇرۇمچى ، قۇتۇبى ، ماناس ، جىمسار ، ئالتاي ، نىلقا ، باركۆل دېگەندەك ناملارنى ئەسلىگە كەلتۈردۇق ؛ «چېھەندې» نى گۈرۈچ كۆپ چىقىدىغان جاي دېگەن مەنىدىكى مىچۇەن دېگەن يېڭى نامغا ، «خېچىك» نى خېجىڭغا ئۆزگەرتتۇق . بەزى ئاتالغۇ ۋە يەر ناملىرىنىڭ گەرچە كەمىستىش ۋە ھاقارەتلەش مەنىسى بولمىسىمۇ ، لېكىن بەزى مىللەتلەر ۋە يەرلىكتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ياقتۇرمىغانلىقتىن ، ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ئۆزگەرتتۇق . مەسىلەن ، بۇرۇن داغۇرلار سولون دەپ ئاتالغان ، لېكىن ئۇلار ئەزەلدىن ئۆزلىرىنى «داغۇر» دەپ ئاتاپ كەلگەنلىكتىن ، داغۇر دەپ ئاتىدۇق . يەر ناملىرىغا كەلسەك ، «خېفىڭ» نى قوبۇقسارغا ، «پۇلى» نى تاشقورغانغا ، «نىڭشى» نى چاپچالغا ئۆزگەرتتۇق . بەزى جايلار ئەسلىدە مەمۇرىي رايون بولۇپ شەكىللەنمىگەچكە ، ئۇ جايلارنىڭ يەر نامى يوق ئىدى ، لېكىن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش جەريانىدا ، نەچچە ناھىيىنى ئىچىگە ئالغان ئوبلاستلارنى قۇرۇپ ، تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويغان مىللەتلەرنىڭ ئارزۇسىغا ئاساسەن يېڭى نام قويدۇق . مەسىلەن ، بايىنغولىن ، بورتالا ، قىزىلسۇ قاتارلىقلار .

يۇقىرىدا بايان قىلغانلىرىم بىز ئىشلىگەن مىللىي خىزمەتلەرنىڭ مۇھىم تەرەپلىرىدىنلا ئىبارەت . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيىنىڭ

مىللىي سىياستىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا ، شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي قىيا-
پەتتىدە غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى . ھەر مىللەت خەلقىنىڭ
ماددىي ۋە مەدەنىيەت تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە يۇكسەلمەكتە ، ھەر مىل-
لەت خەلقى سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، مەدەنىيەت ، مائارىپ قاتارلىق
ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە باراۋەرلىك ، يارەملىشىش ،
ئىتتىپاقلىشىش ، ھەمكارلىشىش ۋە ئورتاق گۈللىنىش ئاساسىدىكى سوتسى-
يالىستىك مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى ، ھەر
مىللەت خەلقى ھەقىقىي ئىناق قېرىنداشلاردىن بولۇپ قالدى .

بەشىنچى باب
دىن ۋە دىنىي سىياسەت

دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسى مىللەت ۋە مىللەت مەسىلىسى بە-
لەن خاراكتېر جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ . لېكىن قانداقلىكى دىنغا ئېتىقاد
قىلغۇچى پۇقرا بولمىسۇن ، ئۇ مەلۇم بىر مىللەتنىڭ ئەزاسى بولىدۇ . ھەر-
قانداق بىر مىللەت ئارىسىدا قىسمەن كىشىلەر دىنغا ئېتىقاد
قىلمىدىغانلىقتىن ، دىنىي پائالىيەت بۇ بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي
پائالىيىتىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالغان ، تارىخىي سەۋەبلەر
تۈپەيلىدىن ، بەزى دىنلارغا تەۋە بولغان قىسمەن قائىدە - يوسۇنلار ھەم
بايرام - مەرىكىلەر بەزى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتى بولۇپ
شەكىللەنگەن . بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا ، دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسى
مىللەت ۋە مىللەتلەر مەسىلىسى بىلەن زىچ باغلانغان . دىن ۋە دىنىي
ئېتىقاد مەسىلىسىگە قانداق مۇئامىلىدە بولۇش ــ ھامان مىللەتكە قانداق
مۇئامىلە قىلىش ۋە مىللەتلەر مەسىلىسىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش بىلەن
ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ . بۇ خىل ئەھۋال شىنجاڭدا تېخىمۇ گەۋدە-
لىك . شۇنىڭ ئۈچۈن ، مىللەتلەر ۋە دىنغا ئېتىقاد قىلمىدىغانلار كۆپ
بولغان شىنجاڭدا دىننىڭ قانۇنلۇق ئورنىغا كاپالەتلىك قىلىش ، دىنىي ئې-
تىقاد ئەركىنلىكى سىياستىدە چىڭ تۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە
ئىگە .

1 - پاراگراف دىن

شىنجاڭدىكى كۆپچىلىك مىللەتلەرنىڭ ئەجدادلىرى ئارىسىدا ئەڭ بۇرۇن تارقالغان ۋە ئېتىقاد قىلىنغان دىن قەدىمكى دەۋرلەردە دۆلىتىمىزنىڭ شىمالى ۋە غەربىي شىمالى رايونلىرىدا بارلىققا كەلگەن شامان دىنىدۇر. ئۇ ئانىمزمغا، جانلىنىڭ يوقالماسلىقىغا ئىشىنىدىغان ۋە كۆپ نەرسىگە چوقۇنىدىغان ئېتىقادىي دىنلارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى بىر خىل شەكلى. كېيىنچە يېپەك يولىنىڭ ئېچىلىشىغا ئەگىشىپ، شەرق ۋە غەربتىكى ئاتەش دىنى، بۇددا دىنى، مانى دىنى، تويىن دىنى، پراۋوسلاۋ دىنى، ئىسلام دىنى، خرىستىئان دىنى قاتارلىق دىنلارئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ غەربىي يۇرتقا كىرىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، قەدىمكى شىنجاڭ دۇنياسىدىكى ھەر خىل دىنلار توپلانغان ۋە ئۆزئارا سوروڭ تالىشىدىغان جايلاردىن بولۇپلا قالماستىن، بەزى دىنلارنىڭ ئېچكى ئۆلكىلەرگە كىرىشىدىمۇ كۆۋرۈكلۈك رول ئويناغان. ھازىر ئاشۇ دىنلارنىڭ نۇرغۇنلىرى شىنجاڭدا قالمىغان بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا دۇنياسىدىكى ئوچ چوڭ دىن — خرىستىئان دىنى، ئىسلام دىنى ۋە بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار ئوخشىمىغان دەرىجىدە مەۋجۇت، تويىن دىنىنىڭمۇ ئىنتايىن ئاز ساندا مۇرىتلىرى بار. بۇ ئوچ چوڭ دىن ئېچىدە، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار ئەڭ كۆپ، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار، قازاقلار، خۇيزۇلار، قىرغىزلار، تاجىكلار، ئۆزبېكلەر، تاتارلار ۋە دۇڭشيانڭ، سالا، باۋئەن قاتارلىق ئون مىللەتتىن جەمئىي 9 مىليون 230 مىڭدىن كۆپرەك كىشى بولۇپ، كۆپىنچىسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى موڭغۇل، زاڭزۇ، دەيزۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى، خەنزۇ، مانجۇ، شىبە، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ قىسمەن ئەزالىرى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ، بۇلار 100 مىڭ كىشىدىن ئاشىدۇ. پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا ئېتىقادچىلىرى جەھەتتىن ئوچ چوڭ دىن

ئىچىدە ئالدىدا تۇرىدىغان خرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلارنىڭ شىنجاڭدىكى سانى ئاز، ئۇلار تەخمىنەن 13 مىڭ كىشى چامىسىدا بولۇپ، خرىستىئان دىنىغا ۋە تويىن دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار ئىچىدە خەنزۇ پۇقرالىرى كۆپ.

شىنجاڭدا ھازىر دىن گەرچە كۆپ بولمىسىمۇ، لېكىن دىنىي مەزھەپلەر ئاز ئەمەس. مەسىلەن، ئىسلام دىنىدا تۆت چوڭ مەزھەپ، يەنى سۈننىي مەزھىپى، سوپى مەزھىپى، شىئە مەزھىپى ۋە ۋاخابى مەزھىپى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە سۈننىي مەزھىپىدىكىلەر شىنجاڭدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىي سانىنىڭ 80% نى تەشكىل قىلىدۇ. شىنجاڭدىكى بۇددا دىنى جۇڭگو ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن ئىككى چوڭ سىستېمىغا بۆلۈنىدۇ. بىرى، لاما دىنى يەنى «شىزاڭ بۇددا دىنى» ياكى «زاڭزۇ دىنى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ شىزاڭغا كىرگەندىن كېيىن، شىزاڭدىكى ئەسلىدىكى دىنىنىڭ ئىلاھقا چوقۇنۇش، مۇراسىم ئۆتكۈزۈش قاتارلىق قائىدىلىرىنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق شەكىللەنگەن بولۇپ، شىنجاڭدىكى ھازىرقى بۇددا دىنىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولۇپ قالغان. لاما دىنىدىمۇ تۆت چوڭ مەزھەپ بار، ئۇ بولسىمۇ نىڭما مەزھىپى (قىزىل بۆكلۈكلەر مەزھىپى)، خېجۇي مەزھىپى (ئاق كىيىملىكلەر مەزھىپى)، ساجا مەزھىپى (گۈللۈك كىيىملىكلەر مەزھىپى)، گېلو مەزھىپى (سېرىق بۆكلۈكلەر مەزھىپى) بولۇپ، گېلو مەزھىپى شىنجاڭدىكى لاما دىنىدا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. يەنە بىرى، ئىچكى جايلاردىن تارقالغان بۇددا دىنى. ئۇ بۇددا دىنى ئىچكى جايلارغا تارقالغاندىن كېيىن، ئوتتۇرا تۈزلەڭتىكى ئەنئەنىۋى ئەخلاق پەلسەپىسى، دىنىي قاراش، مىستىكا قاتارلىقلار بىلەن ئۆزئارا بىرلىشىش ئارقىلىق شەكىللەنگەن بولۇپ، ئىچكى جەھەتتە تىبەتتەي، ۋېيشې، خۇايەن، چەنزۇڭ، جىڭتو، مىزۇڭ قاتارلىق مەزھەپلەرگە بۆلۈنىدۇ. خرىستىئان دىنىنىڭ ھازىرقى ئوچ چوڭ مەزھىپى يەنى خرىستوس دىنى مەزھىپى، كاتولىك دىنى مەزھىپى، پراۋوسلاۋ دىنى مەزھىپى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى شىنجاڭدا بار بولۇپ، خرىستوس دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچىلار ئەڭ كۆپ. تويىن دىنىنىڭ مۇرىتلىرى گەرچە ئاز

بولسمۇ ، لېكىن ئۇنىڭدىمۇ چۈەنجىن مەزھىپى ، جېڭىيى مەزھىپىدىن ئىبارەت ئىككى مەزھەپ بار . يۇقىرىدا دەپ ئۆتۈلگەن ئۇچ چوڭ دىن ۋە تۆۋىن دىنىنىڭ شىنجاڭدىكى مەزھەپلىرى ئىچىدە ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان بەزى كىچىك مەزھەپلەرمۇ بار ، شۇڭلاشقا شىنجاڭدىكى دىنلارنىڭ مەزھەپلەر مۇناسىۋىتى خېلىلا مۇرەككەپ . دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسى شىنجاڭدا روشەن ئاممىۋى خاراكتېرگە ، مىللەت خاراكتېرىگە ، خەلقئارا خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ مۇرەككەپلىكى ۋە نازۇكلۇقى تېخىمۇ گەۋدىلىك . شۇڭا شىنجاڭدا دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسىنى جىددىي ۋە ئەستايىدىل ، ياخشى بىر تەرەپ قىلىش پارتىيىمىزنىڭ دىنىي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپلا قالماستىن ، مىللەتلەر مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك .

2 - پاراگراف دىنىي سىياسەت

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ھەر مىللەت پارتىيە ئەزالىرى ماركسىزملىق دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمنى ئۆزىنىڭ دۇنيا قارىشى ۋە تونۇش نەزەرىيىسى قىلىدۇ ، بىز دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسىنى بىلىشتە ئالدى بىلەن ئاتېئىستلاردۇرمىز . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسىنى تونۇش ۋە مۇئامىلە قىلىشتا دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم مەيدانىدا تۇرىمىز . شىنجاڭدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرى ۋە ماركسىزملىق ئاڭغا ئىگە ھەر مىللەت كەڭ كادىرلىرى 40 نەچچە يىلدىن بۇيان دىن ۋە دىنىي ئېتىقاد مەسىلىسىنى چۈشىنىش ۋە ئۇنىڭغا مۇئامىلە قىلىشتا بوشاشماستىن زور خىزمەتلەرنى ئىشلىدى .

بىرىنچىدىن ، ماركسىزملىق دىنىي قاراش ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ دىنىي سىياسەتلىرىنى ئۆگىنىش ۋە تەشۋىق

قىلىش ئارقىلىق ، ھەر مىللەت خەلقىنى دىن ۋە ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشى ، تەرەققىي قىلىشى ۋە يوقىلىش شارائىتىنى توغرا چۈشىنىش ۋە سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە دىن ۋە ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلغۇچىلارنىڭ يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى سەۋەبلەرنى توغرا چۈشىنىشكە يېتەكلىدۇق . بۇ جەھەتتىكى تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتى جەريانىدا ، بىز ئۆز قارىشىمىزنى قىلچە يوشۇرماستىن ، ئاتېئىزملىقنى تەشۋىق قىلىشتا چىڭ تۇردۇق . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھەر مىللەت خەلقى ئاممىسىنى بولۇپمۇ ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدىكى كومپارتىيە ئەزالىرى ، كادىرلار ، زىيالىيلار ۋە ئىتتىپاق ئەزالىرىنى دىنىنىڭ ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ مەلۇم باسقۇچىدىكى تارىخىي ھادىسە ئىكەنلىكىنى ھەمدە ئۇنىڭ تەبىئەت كۈچلىرى ۋە ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ خەلقنىڭ ئېڭىدىكى بىر خىيالى ۋە بۇرمىلانغان ئىنكاسى ئىكەنلىكىنى ، دىننى ئادەم يارىتقانلىقىنى تەدرىجىي چۈشىنىشكە رىغبەتلەندۇرۇدۇق . كىشىلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادى ، دىنىي پىسخىكىسى ، دىنىي ھېسسىياتى ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ بولغان دىنىي ئەقىدە ، دىنىي مۇراسىم ، دىنىي تەشكىلات ۋە دىنىي قائىدىلەرنىڭ ھەممىسى جەمئىيەتنىڭ ، تارىخنىڭ مەھسۇلى بولۇپ ، ئۇنىڭ بارلىققا كېلىش ، تەرەققىي قىلىش ، يوقىلىش جەريانى بولىدۇ . سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە دىنىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىدىكى سىنىپىي مەنبە گەرچە ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ كونا جەمئىيەتتە تۇغۇلغاچقا ، بىر تەرەپتىن ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ، پەن - تېخنىكا ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ۋە كىشىلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيەت تۇرمۇشى تېخى يۇكسەك دەرىجىدە تەرەققىي قىلىش ۋە بېيىش باسقۇچىغا يەتمىگەنلىكى ، كىشىلەر سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتى ۋە تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ئوبېكتىپ قانۇنىيىتىنى تېخى تولۇق چۈشىنىپ ۋە ئىگىلەپ كېتەلمىگەنلىكى ، تەبىئىي ئاپەت ۋە سۇنئىي ئاپەتلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئازابتىن تېخى تولۇق خالىي بولالمىغانلىقى ئۈچۈن ، دىنىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىجتىمائىي ۋە تەبىئەت دۇنياسىدىكى غەيرىي كۈچلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىن تېخى تولۇق قۇتۇلغىنى يوق ؛ يەنە

www.uyghurkitap.com

بىر تەرەپتىن ، دىن جەمئىيەتتىكى بىر خىل ئىدىئولوگىيە بولۇش سۈپىتىدە ، نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان مەۋجۇت بولۇپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئادەت كۈچلىرىنىڭ يىلتىزى ئىنتايىن چوڭقۇر ، كىشىلەر شۇ ئۇزۇن تارىخىي دەۋرلەردە ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ۋە ئۇنى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن ، شۇ جەريانىدا شەكىللەنگەن دىنىي ئېتىقاد ، دىنىي ھېسسىيات ، دىنىي پسخىكا ۋە دىنىي قاراش قاتارلىقلار نىسپىي مۇقىملىق خاراكتېرىگە ئىگە . بۇلارنى سوتسيالىزم شارائىتىدا تەدرىجىي سۇسلاشتۇرۇشقا بولسمۇ ، لېكىن قىسقا مۇددەت ئىچىدە تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس . ئۇنىڭدىن باشقا ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ دىنغا ئېتىقاد قىلىشىدا ئىجتىمائىي مەنبە ۋە تونۇش مەنبەسى بار ، شۇڭا دىن سوتسيالىزم دەۋرىدە يەنىلا ئۇزۇن مۇددەتكىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ .

ئىككىنچىدىن ، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى قەتئىي ئىزچىل ئىجرا قىلدۇق . بۇ جەھەتتە ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ، تۆۋەندىكى بىرقانچە خىزمەتنى ئىشلىدۇق . بىرىنچى ، كومپارتىيە ئەزالىرىدىن باشقا ، ھەر مىللەت پۇقرالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى ھوقۇقىغا قەتئىي كاپالەتلىك قىلىندى ، ئۇلارنىڭ دىنغا ئىشىنىش ۋە ئىشەنمەسلىك ئەركىنلىكى ، ئۇ دىن ياكى بۇ دىنغا ئىشىنىش ئەركىنلىكى ، ئوخشاش بىر دىن ئىچىدە ئۇ مەزھەپ ياكى بۇ مەزھەپكە ئېتىقاد قىلىش ئەركىنلىكى ھەمدە بۇرۇن دىنغا ئىشەنگۈچىلەرنىڭ ھازىر دىنغا ئىشەنمەسلىك ئەركىنلىكى مەۋجۇت بولدى . ھەرقانداق دۆلەت ئورگانلىرى ، ئىجتىمائىي تەشكىلات ۋە شەخسلەرنىڭ بۇ خىل ئەركىنلىك ھوقۇقىغا ئارىلىشىشىغا ھەمدە دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ۋە ئېتىقاد قىلمايدىغان پۇقرالارنىڭ كەمسىتىلىشىگە يول قويۇلمىدى . ئىككىنچى ، ھەرقايسى دىن ۋە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ھەرقايسى دىنىي مەزھەپلەرنىڭ دۆلەت قانۇنى ۋە سىياسىتى دائىرىسى ئىچىدە قانۇنلۇق ، باراۋەر مەۋجۇت بولۇش ، ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئەقىدىسى ، دىنىي قائىدىسى بويىچە نورمال دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئىشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى . ھەرقايسى دىن ۋە ئۇلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھەرقايسى دىنىي مەزھەپلەر ئارا تەربىيە ئېلىپ

بېرىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تارىختا ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمى ياكى يۇزەكى دىنىي قاراش كەلتۈرۈپ چىقارغان ئاداۋەت ۋە قارشىلىقلار تۈگەپ ، ئۆزئارا چۈشىنىدىغان ، ئىتتىپاقلىشىدىغان ، ئىناق بىللە تۇرالايدىغان بولۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى . ئۇچىنچى ، دىنىي ساھەدە دېموكراتىك ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ ، دىنىي ھېئوداللىق ئىمتىياز ، زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمى بىكار قىلىندى ؛ دىننىڭ دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ، ئەدلىيە ، مائارىپ ، نىكاھ قاتارلىق ئىشلىرىغا ئارىلىشىشى ۋە دىندىن پايدىلىنىپ ۋەتەننىڭ بىرلىكى ، جەمئىيەت تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ھەمدە پۇقرالارنىڭ تەن - سالامەتلىكىگە زىيان يەتكۈزىدىغان قىلمىشلار قەتئىي مەنئى قىلىندى ؛ چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ دۆلىتىمىزنىڭ دىنىي تەشكىلات ۋە دىنىي ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا ياكى ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۇزۇل - كېسىل خاتىمە بېرىلدى . نوقۇل دىنىي خاراكتېردىكى خەلقئارالىق دىنىي ئالاقە كاپالەتكە ئىگە قىلىندى . تۆتىنچى ، دۆلەتنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىگە ئاساسەن ، دىنىي كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىغا ھۆرمەت قىلىنىپ ، ئۇلارنىڭ سىياسىي پائالىيەت ۋە سىياسىي مۇھاكىمە ئىشلىرىغا قاتنىشىش ھوقۇقى كاپالەتلەندۈرۈلدى . تۇرمۇش قىينچىلىقى بار دىنىي ئىشلار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملارغا قوشۇمچە تۇرمۇش ياردەم پۇلى بېرىش يولغا قويۇلۇپ ، قەرەللىك تارقىتىپ بېرىلدى . پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش جەريانىدا ، دىننىڭ تەسىرىگە بولغان مۆلچەرنىڭ يېتەرسىزلىكىدىن دىنىي باشقۇرۇش خىزمىتىگە سەل قاراشتەك ئوڭچىللىق خاھىشىنى تۈزىتىشكە ، شۇنداقلا مەمۇرىي ۋاستە ئارقىلىق نورمال دىنىي پائالىيەتلەرنى ۋە دىنىي ئېتىقادنى چەكلەشكە ئۇرۇنۇشتەك سول تۇسالغۇلارنى تۈزىتىشكە ئەھمىيەت بېرىلدى ، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى دىن ، دىنىي پائالىيەت ۋە دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە ھەم دىنىي زاتلارغا بولغان قوپال پوزىتسىيە ۋە ئۇسۇللارنى تەنقىد قىلىش ۋە تۈزىتىش ئارقىلىق ، پارتىيىمىزنىڭ دىنىي سىياسىتىنىڭ توغرا

ئىجرا قىلىنىشى ۋە ئەمەلىيلىشىشى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى.

هازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دىنىي ئىشلىرىدا تۇپتىن ئۆزگىرىش بولۇپ، هەممە ئىشلار قانۇن ۋە سىياسەت دائىرىسىدە نورمال ئېلىپ بېرىلماقتا، ئۇنىڭ ئاساسىي ئىپادىلىرى: (1) دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى ۋە مۇۋاپىق دىنىي پائالىيەتلەرنىڭ هەممىسى تولۇق كاپالەتكە ئىگە قىلىندى. دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى خەلق مىڭلىغان مەسچىت، بۇتخانا، چېركاۋ، ئىبادەتخانىلاردا دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا، ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى پۇقرالار ئولتۇراقلاشقان شەهەر، بازار، كەنتلەرنىڭ هەممىسىدە بىر ياكى بىرنەچچە مەسچىت بار، مۇسۇلمانلار ئاشۇ مەسچىتلەردە ئەركىن هالدا دىنىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، هەر مىللەت دىنىي ئېتىقادچىلىرى ئىچىدە دىنىي ئېتىقاتىدىن ۋاز كەچكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس. (2) ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىسلام شۆيۈەنى قۇرۇلدى. باشقا دىندىكىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ تەشكىلاتلىرى ئارقىلىق دىنىي خىزمەتچىلەرنى تەربىيىلىمەكتە. «قۇرئان كەرىم»، «سەهىھۇلبۇخارى جەۋهەرلىرى»، «مۇهەممەد پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمهالى»، «ئىنجىل» قاتارلىق دىنىي مۇقەددەس كىتابلار ۋە شۇنىڭغا ئائىت ئەسەرلەر نەشر قىلىنىپ، ئاشكارا تارقىتىلدى. (3) باشقا - باشقا دىنلار ۋە بىر دىن ئىچىدىكى ئوخشاش بولمىغان مەزهەپلەر ئارا ئۆتمۈشتىكى ئېغىر مەزهەپچىلىك نۇقتىئىنەزەرى بۇزۇپ تاشلىنىپ، ئۆزئارا هۆرمەت قىلىدىغان، ئۆزئارا يول قويىدىغان، هەر قېتىملىق هېيىت - بايرام ياكى مۇهىم دىنىي پائالىيەتلەر ئۆتكۈزۈلگەندە ئۆزئارا تەبرىكلىشىدىغان بولدى؛ بىر دىندىكى ئوخشاش بولمىغان مەزهەپلەرنىڭ مۇرىتلىرى بىر دىنىي سورۇندا پائالىيەت ئېلىپ بېرىش، ئۆزئارا ئارىلىشىش ۋە ئىتتىپاقلىشىشتەك يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلدى. (4) دىن دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىغا، ئەدلىيە ۋە مائارىپ، نىكاھ ئىشلىرىغا ئارىلاشمايدىغان بولدى. ئەكسىچە دىنىي خادىملار پارتىيە ۋە دۆلەتكە ئاكتىپ هەمكارلىشىپ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ هەر خىل قانۇن، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى خىزمىتىنى ئىشلەۋاتىدۇ. (5) هەرقايسى دىنلاردىكى تەسىرى بار نوپۇسلۇق دىنىي

زاتلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست (شەهەر)، ناهىيە (رايون، شەهەر)، يېزا (بازار) ۋە مىللىي يېزىلىق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى ياكى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست (شەهەر)، ناهىيە (شەهەر، رايون) لەرنىڭ سىياسىي كېڭەش ئەزالىقىغا تەكلىپ قىلىندى. بەزى دىنىي زاتلار بەزى ئورگان ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ رەهبەرلىك ۋەزىپىسىگە تەينىلەندى. (6) دىنىي زاتلار مەككىگە بېرىپ هەج قىلىشقا، خەلقئارالىق دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ياكى دوستانە ۋەكىللەر ئۆمىكىگە قاتنىشىپ، چەت ئەللەردە دوستانە زىيارەتتە بولۇشقا تەشكىللەندى. مانا بۇلاردىن دىنىي زاتلار ۋە كەڭ دىنىي ئېتىقادچىلار رازى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار سوتسىيالىستىك جۇڭگونى قىزغىن سۆيۈپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتتى.

ئالتىنچى باب
يېزا ئىگىلىكى

شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ ، يەر ، سۇ ، نۇر - ئىسسىقلىق بايلىقى مول ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق ، قوشۇمچە كەسىپ ، بېلىقچىلىق ۋە يېزا - بازار سانائىتى قاتارلىقلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا تەبىئىي ئۈستۈنلۈككە ئىگە . مەسىلەن ، شىنجاڭ پاختىسىنىڭ رەڭگى ئاپئاق ، تالالىرى ئىنچىكە ، تارتىلىشچانلىقى كۈچلۈك ، ئىگرىشكە ياخشى بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك پاختىسى مەملىكەت بويىچە ئوخشاش تۇردىكى مەھسۇلاتلارنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك تەشكىل قىلىدۇ . شىنجاڭ مەملىكەت بويىچە بىردىنبىر ئۇزۇن تالالىق پاختا چىقىدىغان رايون ؛ قىزىلچىنىڭ قەنت تەركىبى ، مەھسۇلاتى ، ئۇنۇمى يۇقىرى بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ ؛ قۇلماقنىڭ پۇرىقى ، تەمى ئېسىل بولۇپ ، مەھسۇلاتى مەملىكەت بويىچە 1 - ئورۇندا تۇرىدۇ ؛ تۇرپاننىڭ ئۇزۇمى ، قۇمۇلنىڭ قوغۇنى ، كورلىنىڭ نەشپۈتى ، خوتەننىڭ ئېپىز پوستلۇق ياڭقى ۋە ئەنجۈرى ، بادىمى قاتارلىقلار ئۇزۇندىن بۇيان داڭق چىقىرىپ كەلمەكتە ؛ شىنجاڭ قوي بېقىشتا مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ . ئىنچىكە يۈڭلۈق قوينىڭ ساپ نەسىللىكى ۋە ئۇنىڭ ياخشىلانغان سورتى مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي سانىنىڭ ئۇچتىن بىرىدىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلىدۇ . بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ياخشى جايلاردىن ئىكەنلىكىنىڭ كۈچلۈك ئىسپاتى .

1 - پاراگراف تېرىقچىلىق

شىنجاڭنىڭ تېرىقچىلىق ئىشلىرى نەچچە مىڭ يىللىق ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ، لېكىن 1949 - يىلدىن بۇرۇن ، شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادى ناتۇرال ئىگىلىك ھالىتىدە ئىدى . يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلگەندىن قەدەر ، تېرىقچىلىق ئاساسەن جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭ ئويمانلىقلىرىدىكى دەريا بويلىرىغا ھەمدە تاغ ئېتەكلىرىدىكى سۇلۇق بەلباغلارغىلا جايلاشقان . ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ئاساسەن قەدىمكى دېھقانچىلىق رايونلىرىغا مەركەزلەشكەن بولۇپ ، ئۇزۇن مەزگىللەرگىچە جەنۇبنىڭ ئاشلىقىنى شىمالغا يۆتكەش ئەھۋالى مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن . 1949 - يىلى ئاشلىق ، پاختا ، ياغنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 65 كىلوگرام ، 10 كىلوگرام ، 29 كىلوگرام بولۇپ ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 196 كىلوگرامدىن ئاشلىق توغرا كەلگەن .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئىقتىسادىي پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، شىنجاڭ تېرىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ جايلار بويىچە جايلىشىشىدا چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولدى ، شۇنىڭ بىلەن بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرى تەرەققىي قىلىپ ، كونا بوستانلىقلار تەدرىجىي كېڭەيىپ ، يېڭى بوستانلىقلار ئۇزلۇكسىز بارلىققا كەلدى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ جايلارنى قاپلاش دائىرىسى ئۇزلۇكسىز كېڭەيىپ ، شىنجاڭ يېزا ئىگىلىكىنىڭ رايونلار ئارا جايلىشىشىدىكى تەڭپۇڭلۇق ئۆستۈرۈلدى . بۇلار ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ جايلىشىشىدا تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىدۇ . 50 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىن 60 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىگىچە ، تېيانشاننىڭ شىمالىي ئېتىكى ۋە ئىلى جىلغىسىدىكى جايلارنىڭ سۇ ، تۇپراق بايلىقى كەڭ كۆلەمدە ئېچىلىپ ، شىمالىي شىنجاڭ ئاشلىق مەھسۇلاتىنىڭ ئېشىش سۈرئىتى جەنۇبىي شىنجاڭدىكىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى . 1984 - يىلغا كەلگەندە ، شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئاشلىق مەھسۇلات مىقدارى ئاپتونوم

رايون بويىچه ئومۇمىي ئاشلىق مەھسۇلات مقدارىنىڭ 52.2% نى ئىگىلىدى . شۇنىڭ بىلەن ئاشلىقتا ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەش ۋە ئېشىنش ئىشقا ئېشىپ ، جەنۇبنىڭ ئاشلىقىنى شىمالغا يۆتكەش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى .

ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تېرىقچىلىقنىڭ جايلىشىش ئەھۋالىغا كەلسەك ، ئاشلىقنىڭ جايلار بويىچە جايلىشىشى ئومۇميلىققا ئىگە . جايلار ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، قەشقەر ، ئاقسۇ ، ئىلى ، سانجى قاتارلىق قەدىمكى دېھقانچىلىق رايونلىرى ئاساسلىق ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان رايون ۋە تاۋار ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرىدىن بولۇپ قالدى . پاختىنىڭ 1992 - يىلدىكى مەھسۇلات مقدارى بويىچە رەتكە تۇرغۇزغاندا ، قەشقەر ، ئاقسۇ ، خوتەن ، تۇرپان ۋە تارباغاتاي قاتارلىق جايلار پاختا ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئاساسلىق جايلاردىن بولۇپ ، تۇرپان ۋە ئاقسۇ شىنجاڭ بويىچە ئاساسلىق ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىش بازىسى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى مەملىكەت بويىچىمۇ ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشتىكى مۇھىم بازا . شىمالىي ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن بولۇپمۇ ئىلى ، تارباغاتاي ، سانجى قاتارلىق جايلاردىن ياغلىق دان زىرائەتلىرى چىقىدۇ . ھاۋا كىلىماتى بىرقەدەر سالقىن ھەمدە قەنت زاۋۇتلىرىغا بىرقەدەر يېقىن بولغان شىخەنزە ، سانجى ، تارباغاتاي ، ئىلى ، ئاقسۇ ، بايىنغولىن قاتارلىق ۋىلايەت ، ئوبلاستلاردا قىزىلچا تېرىلىدۇ . شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدىن كۆكتات ، قوغۇن - تاۋۇز چىقىدۇ .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشى ، جاپاغا چىداپ كارخانا باشقۇرۇشى ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تېرىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى . 40 نەچچە يىل جەريانىدا ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 18 مىليون 140 نەچچە مىڭ مودىن 47 مىليون 10 نەچچە مىڭ موغا يېتىپ ، 28 مىليون 870 مىڭ مو يەر كېڭەيتىلدى . 1992 - يىلى ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1949 - يىلدىكى 847 مىڭ 700 تونىدىن 7 مىليون 62 مىڭ 700

تونىغا يېتىپ ، 7.33 ھەسسە كۆپەيدى ؛ پاختىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 5100 تونىدىن 667 مىڭ 600 تونىدىن كۆپرەككە يېتىپ ، 129.9 ھەسسە كۆپەيدى ؛ ياغلىق دان ئومۇمىي مەھسۇلاتى 28 مىڭ 700 تونىدىن 356 مىڭ 200 تونىغا يېتىپ ، 11.41 ھەسسە كۆپەيدى ؛ قىزىلچا ئاساسىي جەھەتتىن يوقىلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، 3 مىليون 290 مىڭ 700 تونىغا يەتتى .

40 نەچچە يىللىق تېرىقچىلىق تەرەققىياتىنى ئەسلىگەندە ، «ئۈچ قېتىم ئۆرلەش ، ئىككى قېتىم چۈشۈش» تەك تارىخىي جەريان بېسىپ ئۆتۈلدى . 1949 - يىلدىن 1957 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى كەڭ دېھقانلار ، چارۋىچىلار فېئودالىزم ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ ، غايەت زور يوشۇرۇن كۈچىنى ئۇرغۇتتى ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ھەسسىلەپ ئېشىپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى تېز سۈرئەت بىلەن تەرەققىي قىلدى ، بۇ جەريانىدا دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىش سۈرئىتى ئاشلىقنىڭ 6.99% ، پاختىنىڭ 27.54% ، ياغلىق داننىڭ 7.32% بولدى ؛ دېھقانچىلىق ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى (1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) نىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىش سۈرئىتى 7.49% بولدى ، 1958 - يىلدىن 1962 - يىلغىچە ، «سول» ئىدىيىنىڭ تەسىرى ، يەنە كېلىپ تەبىئىي ئاپەت تۈپەيلىدىن ، تېرىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى . ئاساسلىق مەھسۇلات ۋە مەھسۇلات قىممىتى تۆۋەنلەپ كەتتى . 1963 - يىلدىن 1966 - يىلغىچە ، مەركەزنىڭ مىللىي ئىگىلىكنى «تەڭشەش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۈرۈش »فاڭجېنى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ ، يېزا ئىقتىسادىي سىياسىتىنى تەڭشەش ، يېزا ئىگىلىككە سېلىنغان مەبلەغنى ئاشۇرۇش ئارقىلىق ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتى تۆۋەنلەپ كېتىشتەك ھالەت ئۆزگەرتىلدى ، تېرىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلىپ ، زور دەرىجىدە ئېشىشقا قاراپ يۈزلەندى . بۇ مەزگىلدە ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ يىللىق ئېشىش سۈرئىتى 11.48% بولدى . ئاشلىق ، پاختا ۋە ياغلىق دان مەھسۇلاتى يىلىغا ئايرىم - ئايرىم

هالدا 15.1%، 32.6% ، 19.9% ئېشىپ باردى . 1966 - يىلدىن 1976 - يىلغىچە بولغان ئون يىللىق «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدا ، ئاپتونوم رايونىمىز. نىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىھەلىرى ، تەبىئىي بايلىق پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاشلا بۇزغۇن چىلىققا ئۇچرىدى . بۇ ئون يىل جەريانىدا ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇ. لات قىممىتى 2.40% تۆۋەنلەپ ، شىنجاڭ ئاشلىقتا ئېشىنىدىغان رايوندىن ئاشلىق يېتىشمەيدىغان رايونغا ئايلىنىپ قالدى ، ئون يىلدا جەمئىي 948 مىڭ تونا ئاشلىق يۆتكەپ كېلىندى . 1977 - يىلدىن هازىرغىچە ، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كې. يىن ، ئاپتونوم رايونىمىزدا پارتىيىنىڭ يېزا ئىقتىسادى توغرىسىدىكى بىرقاتار سىياسەتلىرى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، «ئۈچ دەرىجىلىك ئىگىلىكتە دۆيىنى ئاساس قىلىش» دېگەن باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى بۇزۇپ تاشلىنىپ، 1981 - يىلدىن باشلاپ مەھسۇلاتقا باغلاپ ئائىلىلەر گىچە ھۆددە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى . 1983 - يىلى بۇ ئىش ئومۇميۈزلۈك ئېلىپ بېرىلىش بىلەن بىللە ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلا. لىرىنىڭ باھاسى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى ۋە يېزا ئىگىلىكىگە سېلىنغان مەبلەغ كۆپەيتىلدى ، كەڭ دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققي قىلدۇرۇش ، ئەمگەك ئارقىلىق بېيىش ئاكتىپچانلىقى قوزغىتىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئەسلىگە كېلىپ ۋە تەرەققي قىلىپ ، يېزا ئىگىلىكىدىكى ئون يىللىق چوڭ چېكىنىشكە خاتىمە بېرىلىپ ، يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . 1977 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە بولغان ئارىلىق ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا ئۇدا مول هوسۇل ئېلىنغان 15 يىل بولدى . بۇ 15 يىل ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تېرىقچىلىق ئىشلىرى تەرەققىياتىدىكى 3 - قېتىملىق ئۆرلەش مەزگىلى بولۇپ ، ئالدىنقى ئىككى قېتىملىق ئۆرلەش مەزگىلىدىكى بىلەن سېلىش. تۇرغاندا تەرەققىيات سۈرئىتى تېز ، سىجىللىقى ئەڭ ئۇزۇن بولغان مەزگىل بولدى . 1992 - يىلنى 1977 - يىلغا سېلىشتۇرغاندا ، ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 3 مىليون 227 مىڭ 800 تونىدىن 7 مىليون 62 مىڭ تونىغا

يەتتى . يىلىغا ئوتتۇرا هېساب بىلەن 255 مىڭ تونا ئېشىپ 1.19 هەسسە كۆپەيدى ؛ پاختىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 48 مىڭ 700 تونىدىن 667 مىڭ 600 تونىغا يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرا هېساب بىلەن 41 تونا ئېشىپ ، 12.7 هەسسە كۆپەيدى ؛ مايلىق دانىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 88 مىڭ 800 تونىدىن 356 مىڭ 200 تونىغا يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرا هېساب بىلەن 178 تونا ئېشىپ ، 3.01 هەسسە كۆپەيدى . تېرىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 614 مىليون يۈەن (1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باها بويىچە هې. سابلىغاندا) دىن 6 مىليارد 750 مىليون يۈەنگە يېتىپ 3 هەسسە ئاشتى . بۇ خىل يۇقىرى سۈرئەتتە راۋاجلىنىش ئاپتونوم رايونىمىز تارىخىدا ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان . ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، دېھقانلار سېتىپ بېرىدىغان دېھقانچىلىق مەھسۇلاتىمۇ يىلمۇ يىل كۆپەيدى . پەقەت 7 - بەشىنچىلىق پىلان مەزگىلىدىلا دۆلەتكە سېتىپ بېرىلگەن ئاشلىق 11 مىليون 900 تونىغا ، پاختا 1 مىليون 544 مىڭ 700 تونىغا ، ياغلىق دان 630 مىڭ 100 تونىغا ، قىزىلچا 5 مىليون 160 مىڭ تونىغا يەتتى . 1983 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن بۇيانقى سىرتتىن ئاشلىق يۆتكەش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى ، كېيىنكى يىلدىن باشلاپ ، ئاپتونوم رايونىمىز ئاشلىق ، ياغلىق دان قاتارلىق دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدا ئۆزىنى تەمىنلەپ ئېشىنىدى ھەمدە سىرتقا يۆتكەشكە باش. لىدى . 7 - بەشىنچىلىق پىلان مەزگىلىدە پۈتۈن ئاپتونوم رايون بويىچە سىرتقا يۆتكەلگەن ئاشلىق جەمئىي 1 مىليون 241 مىڭ 400 تونىغا ، ياغ 127 مىڭ 300 تونىغا ، پاختا 418 مىڭ 300 تونىغا ، شېكەر 71 مىڭ 200 تونىغا يەتتى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تېرىقچىلىق ئىشلىرىدا ئۇدا ئون نەچچە يىل مول هوسۇل ئېلىشتىكى ئاساسىي سەۋەب بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئېيتقاندا ، 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى پارتى. يىنىڭ يېزىلارغا قاراتقان سىياسىتىنىڭ ئۈلۈغ غەلىبىسىدىن ئىبارەت . بۇنى تۆۋەندە بىرقانچە جەھەتتىن قاراشقا توغرا كېلىدۇ .

بىرىنچى ، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىگە قارىتىلغان ئىسلاهات

ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئازاد قىلىپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈردى . يېزىلاردا مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگىچە كۆتۈرە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىدىكى مۇھىم ئامىللار هازىر بار شارائىت ئاستىدا تېخىمۇ يۇرۇشلەشتى . دېھقانلار ئىگىلىك باشقۇرۇش تەدبىرلىرىنى بەلگىلەش ۋە مەھسۇلاتلارنى بىر تەرەپ قىلىش جەھەتتە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش هوقۇقىغا ئىگە بولدى . يېزا ئىگىلىكىدىن بۇيان ، بىز مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگىچە كۆتۈرە بېرىش تۈزۈمى قاتارلىق پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قاراتقان تۈپ سىياسىتىنى باشتىن ئاخىر چىڭ تۇرۇپ ۋە ئۇنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، يېزا ئىسلاهاتىنى ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلاشتۇرۇشنى يېزا خىزمىتىنىڭ باش ۋەزىپىسى قاتارىدا تۇتتۇق . شۇنىڭ بىلەن دېهقانلارنىڭ يەنە ئۆزگىرىش بولارمىكىن دېگەن ئەندىشىسى تۈگەپ ، كۆڭلى خاتىرجەم بولدى ، ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپ چانلىقى قوزغىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش قىزغىنلىقى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە ئۇرغىدى ، ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىمۇ زور دەرىجىدە ئۆستى .1992-يىلىنىلا مىسالغا ئالساق ، هەر بىر ئەمگەك كۈچى ئوتتۇرا هېسابلىغاندا 1743 كىلوگرام ئاشلىق ، 164.8 كىلوگرام پاختا ، 87.9 كىلوگرام مايلىق دان ، 812.4 كىلوگرام قىزىلچا ئىشلەپ چىقىرىپ ، 1977 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم هالدا 95.66% ، 12.3 هەسسە ، 3.59 هەسسە ۋە 18.76 هەسسە ئاشتى .

ئىككىنچى ، ئىلمىي ئۇسۇلدا يەر تېرىش يولغا قويۇلۇپ ، يەرلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقى ئۆستۈرۈلدى . ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايون بويىچە زور تۈركۈمدىكى كادىرلار ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرى يېزىلارغا چوڭقۇر چۆكۈپ ، «پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش» ، «مول هوسۇل پىلانى» نى يولغا قويۇپ ، كەڭ ئاممىنى ئاڭسىدا ئىلىم - پەن ئۆگىنىش ، ئىلىم - پەننى قوللىنىش ۋە ئىلىم - پەنگە تايىنىپ يۇقىرى مەھسۇلات يارىتىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى . 1990 - يىللا ئاپتونوم رايون

بويىچە 65 هۆددىگەرلىك گۈرۈهى ، 128 هۆددىگەرلىك ئەترىتى ، 1532 هۆددىگەرلىك گۈرۈپپىسى تەشكىل قىلىندى . هۆددىگەرلىككە قاتناشقان رەهبىرىي كادىرلار ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرى 8203 كە ، يېزا ئاهالىسى 346 مىڭ 683 ئائىلىگە يەتتى . «مول هوسۇل پىلانى» بويىچە 23 تۇر يولغا قويۇلدى ، ئومۇمىي كۆلىمى 24 مىليون 27 مىڭ موغا يېتىپ ، تېرىلغان يەر كۆلىمىنىڭ 72.5% دىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، هەر دەرىجىلىك مالىيىدىن سېلىنغان مەبلەغ ۋە بانكىدىن بېرىلگەن قەرز 4 مىليون 60 مىڭ يۈەن بولدى ، مادديي ئەشيا ۋە تەمىنات ئورۇنلىرى زور مىقداردا ئوغۇت ، دېهقانچىلىق دورىلىرى ۋە سۈلياۋ يوپۇق قاتارلارنى يۇرۇشلەشتۈرۈپ تارقاتتى . مانا مۇشۇنداق يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە كوللېكتىپ هالدا قاتنىشىش ۋە ئورتاق تىرىشىش ئارقىلىق ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئۈنۈملۈك كاپالەتلىك قىلىندى . يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا ، بۇ جەهەتتە مۇنداق بىرقانچە ئىشنى ئىشلىدۇق : (1) دېهقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئېسىل سورتلىرىنى كىرگۈزۈش ، تاللاپ يېتىشتۇرۇش ۋە كېڭەيتىش خىزمىتى كۈچەيتىلدى . بۇ مەزگىلدە ، ئاپتونوم رايون بويىچە بۇغداي ، قىزىلچا ۋە قوغۇن - تاۋۇزنىڭ ئېسىل سورتلىرى ئىككى - ئۈچ قېتىمدىن ئالماشتۇرۇلدى ؛ پاختا ۋە ياغلىق داننىڭ بىردىن ئىككى قېتىمغىچە ئالماشتۇرۇلدى ؛ سورتلارنىڭ كېڭەيتىلگەن ئومۇمىي كۆلىمى 300 نەچچە مىليون مو بولۇپ ، تېرىلغان ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 85% نى ئىگىلىدى . (2) تىكىش ۋە پەرۋىش قىلىش تۈزۈمى ئۆزگەرتىلىپ ، كەڭ كۆلەمدە يۇقىرى مەھسۇلاتلىق سورتلارنى يېتىشتۇرۇش تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى . جەنۇبىي شىنجاڭدا «ئىككى خىل چىلگە سورتىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش» تەك ئىككى قېتىم هوسۇل ئېلىش تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك كېڭەيتىلدى ، يەنى «بېيجىڭ چىلگىسى 8 - نومۇر» لۇق كۆممىقوناق ، «تاڭشەن 6898» نومۇرلۇق بۇغداي بىر يىلدا ئىككى قېتىم يۇرۇشلەشتۇرۇپ تېرىلدى . 1990 - يىلى جەمئىي 2 مىليون 110 مىڭ مو يەر پەرۋىش قىلىنىپ ، ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 600 كىلوگرامغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، «تونىلىق ئېتىز» 120 مىڭ مو . يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈش تېم-

پېراتۇرىنى نورماللاشتۇرۇپ ، نەملىكنى ساقلاش ، بالدۇر پىشىش ئىلگىرى سۈرۈش ، تۇپراقنىڭ فىزىكىلىق ۋە خىمىيىلىك خاللىنىش ياكى شىلاپ ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇشتىكى بىر خىل تەدبىر . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كېۋەز 5 مىليون 60 مىڭ مو بولۇپ ، كېۋەز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ %80 نى ئىگىلىدى ، ئوتتۇرىچە مو بېشى مەھسۇلاتى 70 كىلوگرام ئەتراپىغا يېتىپ ، ئادەتتىكىدەك تېرىلغان كېۋەزدىن %20 - %25 يۇقىرى بولدى . 1982 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايون بويىچە يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كېۋەز 22 مىليون 936 مىڭ موغا كېڭەيتىلىپ ، بۇنىڭدىن ئاشۇرۇلغان قىممەت 1 مىليارد 800 مىليون يۈەن بولدى . (3) شورلۇق يەرلەر ياخشىلىنىپ ، يەرلەر مۇنبەتلەشتۇرۇلدى . ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايون شورنى تىزگىنلەپ ، تۇپراقنى ياخشىلاشنى مەركەز قىلىشتەك ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بېرىشتا چىڭ تۇرۇپ ، «چىقىرىش ، سۇغىرىش ، تۇزلەش ، ئوغۇتلاش ، ئورمان بىنا قىلىش ، ئوت - چۆپ ئۆستۈرۈش» تەك ئۇنۇملۇق تىزگىنلەش تەدبىرىنى قوللىنىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە %34 شورلۇق يەر ياخشىلاندى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 12 مىليون 290 مىڭ مو يەرگە تەڭشەلگەن ئوغۇت ، 2 مىليون 457 مىڭ مو يەرگە مىكرو ئېلېمېنتلىق ئوغۇت ، 1 مىليون 780 مىڭ مو يەرگە مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش زېمبۇرۇغى ، 1 مىليون 170 مىڭ مو يەردىكى بۇغداي يىلتىزىغا بىرىكمە ئازوتلۇق زېمبۇرۇغ بېرىلدى . دېھقانچىلىق رايونلىرىدا 5 مىليون 464 مىڭ مو يەرگە ئوت - چۆپ تېرىلدى ، 6 مىليون 150 مىڭ مو يەر شاخ - شۇمبىسى بىلەن ئاغدۇرۇلدى . 214 ئورۇن بەلگىلەپ كۆزىتىش پونكىتلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىگە قارىغاندا ، ئورگانىك تەركىبى ئۆستۈرۈلگەن تېرىلغۇ يەر %58.9 نى ئىگىلىگەن . يۇقىرىقى چارە-تەدبىرلەر ئارقىلىق يەرلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى . 1992 - يىلى مو بېشى تېرىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 143.6 يۈەن (1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) بولۇپ ، 1977-يىلدىكىدىن 92.36 يۈەن كۆپەيىپ ، 0.4 ھەسسە ئاشتى . شۇ يىلى ئاشلىق ،

پاختا ، ياغلىق دانلىك مو بېشى مەھسۇلاتى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 272 كىلوگرام ، 69 كىلوگرام ۋە 106 كىلوگرامغا يېتىپ ، 1977 - يىلدىكىدىن 1.89 ، 2 ، 2.53 ھەسسە ئاشتى .

ئۇچىنچى ، تېرىقچىلىق ئىچكى قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ ، تۇرلۇك زىرائەتلەرنىڭ تەكشى ، مۇقىم تەرەققىي قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى . پار-تىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، جايلار تەجرىبىلەرنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ ، ئىلگىرىكى يۈزەكى ھالدا «ئاشلىقنى تۇتقا قىلىش» نى تەكىتلەش خاھىشىنى تۈزىتىپ ، «ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنى چىڭ تۇتۇپ ، كۆپ خىل ئىگىلىكنى ئاكتىپلىق بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش» فاكتورىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ ، ئوخشاش بولمىغان تەبىئىي شارائىت ، ئىقتىسادىي شارائىتقا ئاساسەن ، تېرىقچىلىقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلمىسى ۋە جايلىشىشىنى تەدرىجىي تەڭشىدى . تەڭشەش پرىنسىپى مۇنداق بولدى : ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتىنى مۇقىم ھالدا ئاشۇرۇپ بېرىشقا كاپالەتلىك قىلىش ئاساسىدا ، ئاشلىق زىرائەتلىرىنى تېرىش كۆلىمىنى پىلانلىق ھالدا مۇۋاپىق قىسقارتىش ۋە ئىقتىسادىي زىرائەتلەرنىڭ كۆلىمىنى كېڭەيتىش ئارقىلىق ، ھەر خىل زىرائەتلەرنىڭ نىسبەت جەھەتتىكى مۇناسىۋىتىنى بارغانسېرى مۇۋاپىقلاشتۇرۇلدى . 1992 - يىلىنى مىسالغا ئالساق ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئاشلىق زىرائەتلىرىنىڭ كۆلىمى 1977- يىلدىكىدىن 8 مىليون 334 مىڭ 900 مو قىسقارتىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 3 مىليون 834 مىڭ 900 تونىنا كۆپەيدى . پاختا ، ياغلىق دان ، قىزىلچا ، مېۋە - چې-ۋە ، كۆكتات قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ كۆلىمى 20 مىليون 60 مىڭ 390 موغا يەتكۈزۈلۈپ ، 1977 - يىلدىكىدىن %95 كۆپەيدى . بۇنىڭ ئىچىدە ، پاختا ، ياغلىق دان ، قىزىلچا ئايرىم - ئايرىم ھالدا 3.49 ، 10.77 ۋە 2.79 ھەسسە كۆپەيدى . ئاشلىق زىرائەتلىرى بىلەن ئىقتىسادىي زىرائەتلەرنىڭ تېرىلىش كۆلىمى 3.34:1 دىن 1.20:1 گە ئۆزگەردى .

تۆتىنچى ، قوش قاتلاملىق ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئۇزلۇكسىز ياخشىلىنىپ ، مۇلازىمەت ئىقتىدارى ئۆستۈرۈلدى . يېزا ئىقتە-

سادىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئائىلە ئىگىلىكىدىكى خىلمۇ خىل چەكلىمىلەر كۈنسايىن روشەنلەشمەكتە . مەسىلەن ، ئائىلە ئىقتىسادىي كۈ- لىمىنىڭ كىچىك بولۇشى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ، جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرى ۋە سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى قانات يايدۇرۇش ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى ۋە ماتېرىياللىرىنى سېتىش ۋە سېتىۋېلىشنى قىينىلاشتۇرۇشتەك نۇقسانلارنى پەيدا قىلغانىدى . بۇ مەسە- لىلەرگە نىسبەتەن ، بىز قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ مەكىت ناھىيىسى ۋە مارالبېشى ناھىيىسى قاتارلىق ناھىيىلەردە ئالدى بىلەن يولغا قويۇلغان «بەشىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» ئارقىلىق ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇسۇلى جەھەتتىكى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، ئۇنى پۈتۈن ئاپتونوم رايون بويىچە كېڭەيتتۇق . «بەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» دېگىنىمىز ، ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى ئاساسىي قۇ- رۇلۇشىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى مەشغۇلاتىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، چوڭ - چوڭ تېخنىكىلىق تەدبىرلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، مۇلازىمەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت . 1986 - يىلدىن كېيىن ، جايلارنىڭ ھەممىسىدە يېزا - كەنت ئىقتىسادىي ھەمكارلىق گۇ- رۇپپىلىرى ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىپ ، بىرلىككە كەلتۈرۈپ باشقۇرۇش بىلەن ئايرىپ باشقۇرۇشنى بىرلەشتۈرۈشتەك قوش قاتلاملىق ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ ، بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن ئىگىلىك بىلەن ئائىلىۋى ئىگىلىكتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ- لىمىك ئاكتىپچانلىقى تولۇق قوزغىتىلدى . «بەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، كوللېكتىپ دېھقان ئائىلىلىرى ئۇچۇن ئىشلەپ- چىقىرىش ئالدىدا ، ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن كېيىن بىر قاتار مۇلازىمەتنى يولغا قويۇپ ، يالغۇز ئائىلە ئەپلەشتۈرەلمەيدىغان ، قىلالمايدىغان ئىشلارنى قىلىپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن سوتسىيالىستىك تاۋار ئىگىلىكى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى . يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكىسى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ، كوللېكتىپ ئىگىلىك زورايتىلدى . مانا بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزدا

تېرىقچىلىق ئىشلىرىدىن ئۇدا 15 يىل مول ھوسۇل ئېلىنغانلىقىنىڭ مۇھىم كاپالىتى .

بەشىنچى ، يەر باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، دېھقانلارنى ئېچىش خاراكتېرىدىكى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا رىغبەتلەندۈرۈپ ، تېرىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى . يەرلەرگە بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىمما ئاسان قوبۇل قىلالايدىغان ، ئۇنۇمى ياخشى بولغان يەر باشقۇرۇش تەدبىرلىرى تۈزۈپ چىقىلىپ سىناق تەرىقسىدە يولغا قويۇلۇۋاتىدۇ . مە- سىلەن ، تارباغاتاي ۋىلايىتى ، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى قاتارلىق ئورۇنلار «ئىككى ئېتىز تۈزۈمى» ياكى «ئۈچ ئېتىز تۈزۈمى» نى سىناق تەرىقسىدە يولغا قويۇۋاتىدۇ . مانا مۇشۇنداق چوڭ جەھەتتىن مۇقىملاشتۇرۇش ، كىچىك جەھەتتىن تەڭشەش پرىنسىپى بويىچە ، يېزىلاردىكى بۇرۇنقى يەرلەر ئۈزۈقلۇق ئاشلىق ئېتىزى ، مەسئۇلىيەت ئېتىزى ، ئىقتىسادىي ئېتىز (تاۋار ئاشلىق ئېتىزى ياكى ئىجارىگە بېرىلىدىغان ئېتىز) دەپ ئايرىلدى . ئۈزۈقلۇق ئاشلىق ئېتىزى ، ئاساسلىقى ، دېھقانلارنىڭ ئۈزۈقلىنىدىغان ئاشلىق ، ياغ مەسلىسنى ھەل قىلىدۇ . مەسئۇلىيەت ئېتىزى دېھقانچىلىق بېجى ، ئاشلىق ، پاختا ، ماينى ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ، كوللېكتىپ بويىچە پىرسەنت قالدۇرۇش ۋە خالسانە ئىش قىلىشنى ئۇستىگە ئالىدۇ . ئىقتىسادىي ئېتىز كوللېكتىپ ھالدا خېرىدار چاقىرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىش ئارقىلىق تاللاپ ھۆددىگە بېرىلىدۇ ياكى ئىجارىگە بېرىلىدۇ . يەرلەر ھۆددىگە بېرىلگەندىن كېيىن ، ھۆددىگە بېرىلگەن مەز- گىل ئىچىدە ھۆددىگە ئالغۇچىنىڭ نوپۇسىدا نورمال كۆپىيىش ياكى كېمىيىش كۆرۈلسە ، ئىككى ئېتىزنى ئۆزئارا تولۇقلاپ ، پايدىنى تەڭشەش يولغا قويۇلىدۇ ، يەنى نوپۇس كۆپەيسە ئۈزۈقلۇق ئاشلىق ئېتىزىنى كۆپەي- تىش ، مەسئۇلىيەت ئېتىزىنى كېمەيتىش ، نوپۇسى ئازايغانلارغا ئۈزۈقلۇق ئاشلىق ئېتىزىنى كېمەيتىش ، مەسئۇلىيەت ئېتىزىنى كۆپەيتىش ، ئەسلە- دىكى ھۆددىگە بېرىلگەن يەرنى ئۆزگەرتمەسلىك ، يەنى ھېساباتنى

كتاب تورى يېڭىلىقى www.uyghurkitap.com

ئۆزگەرتىش ، پۇلنى ئۆزگەرتىش ، يەرنى ئۆزگەرتمەسلىك يولغا قويۇلدى ، بەزى جايلاردا دېھقان ئائىلىلىرى ئارىسىدا بىرلىشىپ باشقۇرۇش سناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى . بۇ خىل بىرلىشىپ باشقۇرۇش ئۇسۇلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈشكە ، يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكىسىنى كېڭەيتىشكە پايدىلىق بولۇش بىلەن بىللە ، يەر ، سۇ ۋە ئەمگەكنى تېجەپ ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگىچە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمنى مۇقىملاشتۇردى ، يەر باشقۇرۇش ئۇنۇمنى ئۆستۈردى . بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئاما ئاسان قوبۇل قىلدى . تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايون دېھقان ئائىلىلىرى ۋە بىرلەشمە گەۋدىلىرىنىڭ ئېچىش خاراكتېرىدىكى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئاكتىپ قوللاپ ، كىم ئاچسا شۇ باشقۇرۇش ، شۇ نەپ ئېلىش ۋە كوللېكتىپ مەلۇم دەرىجىدە قوشۇمچە ئېچىش راسخوتى بېرىشنى يولغا قويدى ھەمدە مەلۇم مەزگىلگىچە دېھقانچىلىق بېجى ۋە ھۆددىگە بېرىش پۇلى ئالمىدى . نۆۋەتتە ئاپتونوم رايون بويىچە يەر باشقۇرۇشى مۇۋاپىق ، ئىقتىسادىي ئۇنۇمى يۇقىرى بولغان ئېچىش خاراكتېرىدىكى بىر تۈركۈم ئائىلە دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ۋە ئىقتىسادىي گەۋدىلەر بارلىققا كەلدى . 1990 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايون بويىچە جەمئىي 3 مىليون مودىن كۆپرەك بىنام يەر ئېچىلىپ ، ئىقتىسادىي ئۇنۇم ياخشى بولدى .

يۇقىرىقى خىلمۇ خىل ئۇسۇل ۋە تەدبىرلەر ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزدا تېرىقچىلىق ئىشلىرىنىڭ تاۋارلىشىش ئۇنۇمى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلۈپ ، دېھقانلارنىڭ دۆلەتكە قوشقان تۆھپىسى چوڭ بولدى ، كىرىمىمۇ ئاشتى . ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ لۇشەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بارغان تۈرلۈك ئىسلاھاتلىرىمىز-نىڭ ھەممىسى تاۋار ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ياخشى شارائىت يارىتىپ بەردى . 1985 - يىلدىن بۇيان ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى توختام تۈزۈپ سېتىۋېلىش تۈزۈمنى يولغا قويۇش ، بازار ئارقىلىق تەڭشەش دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئارقىلىق ، دېھقانلارنىڭ تاۋار ئىشلەپچىقىرىش

قىلىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىدىكى ئالدىنقى شەرتلەر ھازىرلىنىپ ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تاۋارلىشىشى زور دەرىجىدە ئۆستى . 1990 - يىلنى مىسالغا ئالساق ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئۇنۇمۇپرسال تاۋارلىشىش نىسبىتى 63.5% كە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 3.7% ئۆستى . ئاپتونوم رايون بو-يىچە دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش سوممىسى 9 مىليارد 78 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1977 - يىلدىكىدىن 8 مىليارد 312 مىل-يون يۈەن كۆپەيىپ ، 11 ھەسسىگە يېقىن ئاشتى . تاۋار پاختا 119 كىلوگرام بولۇپ ، 1977 - يىلدىكىدىن 7.9 ھەسسە ئاشتى . يېزا ئىگىلىكى يەنە توقۇمىچىلىق ، يېمەكلىك ، ھاراق - تاماكا قاتارلىق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۇچۇنمۇ يېتەرلىك خام ماتېرىيال يەتكۈزۈپ بەردى . يە-نىك سانائەت قىممىتى ئىچىدە ، خام ئەشيا ماتېرىيالى قىلىنغان دېھقانچىلىق مەھسۇلات قىممىتى يېنىك سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 88.6% نى ئىگىلەيدۇ . پاختا ، قۇلماق ، نەشپۈت ، قوغۇن قاتارلىق ئۆستۈنلۈككە ئىگە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە باشقا پىششىقلانغان مەھسۇلاتلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېكسپورت قىلىپ تاشقى پېرېۋوت يارىتىشتىكى ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرىدۇر . يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنى مول دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەپ ، كىشىلەرنىڭ كۇنسايىن ئۆسۈۋاتقان ئىستېمالغا بولغان تەلىپىنى قاندۇردى . ئاپتونوم رايون بويىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئاشلىق 1977 - يىل-دىكى 270 كىلوگرامدىن 458 كىلوگرامغا ، پاختا 4 كىلوگرامدىن 43.3 كىلوگرامغا ، ياغلىق دان 7.4 كىلوگرامدىن 23.1 كىلوگرامغا يەتتى . تاۋار ئىگىلىكىنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا ، دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە كىرىمى 1978 - يىلدىكى 119.2 يۈەندىن 1992 - يىلدىكى 740.44 يۈەنگە يېتىپ ، بەش ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى .

2 - پاراگراف چاڕۆچىلىق

شىنجاڭدىكى يايلاق كۆلىمى 859 مىليون مو بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ يېرىمىنى، مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي يايلاق كۆلىمىنىڭ 26.6% نى تەشكىل قىلىدۇ. شىنجاڭنىڭ ئىلا سۇيەتلىك چارۋا سورتلىرى، مەسىلەن، غۇلجا، قاراشەھەر ۋە ئاراتۇرۇك ئېتى، ئالتاي قويى، خوتەن قويى ۋە ماسلىشىشچانلىقى كۈچلۈك بولغان شىنجاڭ قوڭۇر كالىسى تارىختا مەملىكەت بويىچە مەشھۇر ئىدى. مانا بۇلار چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا شىنجاڭنىڭ ئۇزۇن تارىخقا ۋە ياخشى شارائىتقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ھەمدە ئەزەلدىن مەملىكەت بويىچە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چاڕۆچىلىق رايونى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. لېكىن ئاشۇ ئۇزۇن كونا جەمئىيەتتە، كەڭ چاڕۆچىلار ئېزىلىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنىش ئورنىدا بولۇپ، ئاچ - يالىڭاچلىقتا تۇرمۇش كەچۈرەتتى. ئەمگەك ئاكتىپچانلىقى ئىنتايىن چوڭ بېسىمغا ۋە زەربىگە ئۇچرايتتى. چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى ئىنتايىن تۆۋەن، ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىھەلىرى قالاق، باشقۇرۇش ئۇسۇلى قوپال بولۇپ، چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى بىر ئىزدا توختاپ قالغانىدى.

يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن، كەڭ چاڕۆچىلار دۆلەتنىڭ ۋە ئۆز تەقدىرىنىڭ خوجايىنلىرىدىن بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئازادلىققا ئېرىشتى. 40 نەچچە يىلدىن بۇيان، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە، ھەر مىللەت چاڕۆچىلىرى، پەن - تېخنىكا خادىملىرى ۋە كەڭ كادىرلارنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىلىق، شىنجاڭنىڭ چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى غايەت زور نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. چاڕۆچىلىق رايونلىرىنىڭ قىياپىتىدە چوڭقۇر ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، گۈللەپ ياشناش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى. 1949 - يىلى بىلەن 1992 - يىلنى سېلىشتۇرغاندا، يىل ئاخىرىدىكى چاڕۇا سانى 10 مىليون 382

مىڭ 200 تۇياقتىن 34 مىليون 954 مىڭ 100 تۇياققا يېتىپ، 2.4 ھەسسە ئاشتى؛ گۆش مەھسۇلاتى (كالا، قوي، چوشقا گۆشى) 50 مىڭ 600 تونـ نىدىن 322 مىڭ 400 تونىنغا يېتىپ، 5.4 ھەسسە ئاشتى؛ چاڕۆچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 204 مىليون يۈەندىن 1 مىليارد 431 مىليون يۈەنگە يېـ تىپ، 6 ھەسسە ئاشتى. 40 نەچچە يىلدىن بۇيان، دۆلەتكە 949 مىڭ تونـنا ئېسىل قوي يۇڭى، 182 مىليون دانە ھەر خىل تېرە يەتكۈزۈپ بېرىلدى.

بىز چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا غايەت زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بولساقمۇ، لېكىن شۇ جەرياندا بەزى ئەگرى - توقاي يوللار- نىمۇ باستۇق. 1949 - يىلدىن 1956 - يىلغىچە دېموكراتىك ئىسلاھات، مىللىي ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى بولۇپ، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى چاڕۆچىلىق ئىقتىسادىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ھەر مىللەت كەڭ چاڕۆچىلىرى- نىڭ سىياسىي جەھەتتىن ئورنىنى ئۆستۈرۈش، ئىقتىسادىي جەھەتتىن شارائىتىنى ياخشىلاشنى ئالدىنقى شەرت قىلىش ئاساسىدا، شىنجاڭ چار- ۋىچىلىق رايونلىرىدا «چاڕۆچىلىق ئىشلىرىنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش» فاكتىنى يېتەكچى قىلىپ «كۈرەش قىلماسلىق، بۆل- مەسلىك، سىنىپقا ئايرىماسلىق» ۋە «چاڕۇدارلار بىلەن چاڕۆچىلارغا ئوخشاش مەنپەئەت يەتكۈزۈش» تەك توغرا سىياسەتنى يولغا قويۇپ، چاڕۆچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ كىرىمنى كۆپەيتتى. چاڕۇدارلارنىڭ قانۇنلۇق مەنپەئىتىمۇ قوغداپ قېلىندى. شۇ- نىڭ بىلەن چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى تېز ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى. لېكىن سوتسىيالىزمنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە بولغان تونۇشىمىزنىڭ يېتەرسىزلىكىدىن، سوتسىيالىزمنىڭ تۆۋەن باسقۇچىدىكى چاڕۆچىلىق رايونلىرى ۋە چاڕۆچىلىق ئىقتىسادىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە سەل قارىدۇق. نەتىجىدە، 1958 - يىلى بىر قاتار سول سىياسەت يولغا قويۇلۇپ، چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى زىيانغا ئۇچراپ، چاڕۆچىلىق ئىشلەپچىقـ رىشىنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتى ئاستىلاپ كەتتى، ھەر خىل چاڕۆلارنىڭ سانى كۆرۈنەرلىك ئازلاپ كەتتى. 1963 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە، پارتـ

يىنىك «تەڭشەش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۈرۈش» تىن ئىبارەت تۇغرا فاكتورنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، چارۋا بېجىنى ئازايتىش ، يايلاق ئىجارە ھەقىقى يۇقىرى كۆتۈرۈش ، چارۋىچىلارنىڭ چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ قالدۇرۇش نىسبىتىنى كۆپەيتىش ، ئەزالارنىڭ ئۆزىگە قالدۇرۇلىدىغان چارۋا ئۆلچىمىنى ئۆستۈرۈش ، گۈڭشې ، دۆيلەرنىڭ كۆلىمىنى تەڭشەش ھەمدە «ئۇچ كۆتۈرە ، بىر مۇكاپات» مەسئۇلىيەت تۈزۈمى قاتارلىق تەدبىرلەرنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش ئارقىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلىرى رونىق تاپتى ، ئۇچ يىل ئىچىدىلا ، چارۋىلارنىڭ ئۇششى 27% بولۇپ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىش نىسبىتى 8.2% كە يەتتى . ئون يىللىق «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۋىسى 9% ئازلاپ كەتتى . 1977- يىلدىن كېيىن بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ 11- نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن ، فاكچېن ، سىياسەت ۋە تەدبىرلىرى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، كەڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چارۋىچىلىق ئىگىلىكىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان بىرقاتار فاكچېن ، سىياسەتلەر ۋە تەدبىرلەر يولغا قويۇلۇپ ، كەڭ چارۋىچىلارنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ئاكتىپچانلىقى تولۇق قوزغىتىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك سىجىل تەرەققىي قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، چارۋىچىلىقتىن ئۇدا 13 يىل مول ھوسۇل ئېلىندى . 1992 - يىلى چارۋىچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 1977 - يىلدىكىدىن 1.77 ھەسسە ئاشتى ، يىل ئاخىرىدىكى تىرىك چارۋا 45.78% ئاشتى . كالا ، قوي ، چوشقا گۆشىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى 2.6 ھەسسە ، قوي ئۈگى 76.6% ئاشتى . 1992 - يىلى تاۋار چارۋا 8 مىليون 605 مىڭ 600 تۇياقنى يېتىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن 2.5 ھەسسە ، سۈت مەھسۇلاتى 360 مىڭ تونىنا بولۇپ ، 1977 - يىلدىكىدىن 7.7 ھەسسە ئاشتى . بۇ 15 يىل ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى تەرەققىيات تارىخىدا چارۋىلارنىڭ كۆپىيىشى ئەڭ تېز ، ھەر خىل چارۋىلارنىڭ ئوتتۇرىچە تەرەققىياتى ئەڭ ياخشى بولغان بىر مەزگىل بولدى .

ئومۇملاشتۇرۇپ قارىغاندا ، ئۆتكەن 15 يىلدا چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىلىشى مېنىڭچە تۆۋەندىكى بىرقانچە مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بولغانلىقىدىن بولدى :

بىرىنچى ، چارۋىچىلىق رايونلىرى خىزمىتىنىڭ ۋە چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ، ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ ، تۇغرا سىياسەتلەر تۈزۈلدى ۋە ئىجرا قىلىندى . 1977 - يىلى ۋە پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىنكى دەسلەپكى مەزگىللەردە ، بىز ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ چارۋىچىلىق ئىشلىرىدا گۈڭشې - دۆي ئەزالىرى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چارۋىچىلىق مەيدانلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ قالدۇرۇق چارۋا بېقىشىنا نىسبەتەن سىياسەتنى كەڭ قويۇۋەتتۇق . ئاممىنىڭ چارۋىغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ ، چارۋا بېقىش قىزغىنلىقىنى قوزغىدۇق . شۇنىڭ بىلەن قالدۇرۇق چارۋا ھەسسەپ ئاشتى . ئوخشىمىغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن ، چارۋىچىلىق ، يېرىم چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىش ، كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىقنى ئوخشاش چىڭ تۇتۇش ، چارۋىچىلىق بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىشنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت چارۋىچىلىقنى ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ يېڭى سىياسەتلىرى يولغا قويۇلۇپ ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلدى . 1984 - يىلدىن كېيىن ، ئاممىنىڭ ئارزۇسىغا ئاساسەن ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ئىسلاھات قىلىنىپ ، چارۋىغا باھا قويۇپ ھۆددىگە بېرىش قاتارلىق مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ۋە چارۋىغا باھا قويۇپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئوتلاقلارنى ئىشلىتىش ھوقۇقى ، باشقۇرۇش ، قوروش ۋە قوغداش مەسئۇلىيىتىنى ئۈزۈن ۋاقىتقىچە ئائىلىلەرگە مۇقىملاشتۇرۇش يولغا قويۇلدى . چارۋا ۋە ئوتلاقلارنى ئائىلىلەرگىچە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇش نەتىجىسىدە

جەسىدە ، چارۇنچىلار «چوڭ قازاننىڭ ئېشى» نى ، چارۇنلار «چوڭ قازاننىڭ ئوتى »نى يېمەيدىغان بولدى ؛ چارۇنچىلىقنى باشقۇرۇش بىلەن ئوتلاق باشقۇرۇش زىچ بىرلەشتۈرۈلدى ، ئىشلەپچىقارغۇچىلار ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ۋە تەبىئەتنىڭ ئېكولوگىيىلىك ئۈنۈمگە تەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغان بولدى ، نەتىجىدە ، ئېكولوگىيىلىك مۇھىت ياخشىلىنىش يولىغا قاراپ مېڭىپ چارۇنچىلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى .

ئىككىنچى ، چارۋا سورتىنى ياخشىلاش خىزمىتى چىڭ تۇتۇلدى . ئۆتكەنكى ئون يىل ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارۇنچىلىق خادىملىرى قايتا - قايتا ئىلمىي تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق ، جۇڭگو مېرىنوس قويى — شىنجاڭ تىپى ۋە شىنجاڭ ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تېپىدىن ئىبارەت ئىككى ئېسىل سورتنى يېتىشتۈرۈشتە مۇۋەپپەقىيەت قازاندى . 1985 - يىلى دۆلەتلىك ئىقتىسادىي كومىتېت تەشكىللىگەن بالاپ بېكىتىشتە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەلا سورتلۇق ، ئىنچىكە تېۋىتلىك قوينىنىڭ يېتىشتۈرۈلۈشى دۆلىتىمىزدىكى ئەڭ چوڭ پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ، «خەلقئارالىق ئىلغار پەن - تېخنىكا سەۋىيىسىگە يەتكەن» دەپ قارىلىپ ، يېڭى سورت دەپ رەسمىي نام بېرىلدى . جۇڭگو مېرىنوس قويى يۇڭنىڭ ئۆزۈنلۇقى 10.48 سانتىمېتر ، ساپ يۇڭ نىسبىتى 63.47% بولۇپ ، يۇڭى ئۆزۈن ، ساپلىق دەرىجىسى يۇقىرى ، ياغ تەركىبى ئاپئاق بولغان ئەلا سورتلاردىن بولۇپ قالدى . بۇ خىل يۇڭ 1985 - يىلى شائخەيدە سىناق تەرىقسىدە توقۇلغاندىن كېيىن ، «جۇڭگو مېرىنوس قويىنىڭ يۇڭى ئوخشاش تېپتىكى (56) تېپلىق ئاۋستىرالىيە يۇڭىنىڭ سەۋىيىسىگە يەتكەن ، ئوتتۇرا - ئالىي دەرىجىلىك توقۇلما مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلىگىلى بولىدۇ» دەپ خۇلاسە چىقىرىلغان . 50 - يىللاردا يېتىشتۈرۈلۈپ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان شىنجاڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قوينىڭ نەسىللىك ئىقتىدارىنىڭ ئۆسۈشى ۋە جۇڭگو مېرىنوس قوي سورتىنىڭ يېتىلىپ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي نەسلىنى ياخشىلاش خىزمىتى ئۇچۇن ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بەردى . نەتىجىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىنچىكە

يۇڭلۇق قوينىڭ ساپ نەسلى ۋە ئارىلاشما نەسلى 1977 - يىلدىكى 3 مىليون 800 مىڭ تۇياقتىن 1990 - يىلدىكى 12 مىليون 189 مىڭ 900 تۇياققا يەتتى ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي ئومۇمىي سانىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شىنجاڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قويى 50 - ، 60 - يىللاردا پۈتۈن مەملىكەتتىكى نۇرغۇن رايونلارغا يۆزلەندۈرۈلۈپ ، يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان ، يەنە ئون نەچچە قېرىنداش ئۆلكە ، رايونلارنى 40 مىڭدىن كۆپرەك مېرىنوس قويى بىلەن تەمىنلەپ ، ھەرقايسى جايلارنىڭ يەرلىك قوي نەسلىنى ياخشىلاشقا ياردەم بېرىلدى .

مىليون تۇياق تۇتىلىق ئۆچكىنى تاللاپ يېتىشتۈرۈش ، ئۆستۈرۈش ، شالغۇتىنى ياخشىلاش ۋە كۆپەيتىش سىستېمىسى قۇرۇلۇشى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 7 - بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدىكى نۇقتىلىق پەن - تەتقىقات تۈرى . بۇ تۈرنىڭ چېتىلىش دائىرىسى كەڭ (سەككىز ناھىيە ، بىر شەھەر) ، سانى كۆپ (1 مىليون تۇياق) بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە تۇنجى قېتىملىقى ھېسابلىنىدۇ ، تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ . ئۆز نەسلىنى تاللاپ يېتىشتۈرۈش ۋە شالغۇتلاشتۇرۇشنى ياخشىلاش قاتارلىق جەھەتلەردە بەش يىل تەجرىبە ئېلىپ بېرىلىپ ، كۆرۈنەرلىك نەتىجىگە ئېرىشىلدى ، ھەر بىر ئۆچكىنىڭ ئوتتۇرىچە تۆۋەت مەھسۇلاتى 130.4 گرامغا يېتىپ ، تەجرىبە قىلىشتىن ئىلگىرىكى 69 گرامدىن 98% ئېشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يىللىق تۆۋەت ئومۇمىي مەھسۇلاتى 123.9 توننىغا يەتتى . بەش يىل ئىچىدە ئاشۇرۇلغان تۆۋەت مەھسۇلاتى قىممىتى 24 مىليون 407 مىڭ يۈەن ، نەسىللىك چارۇنىنى سېتىشتىن كىرگەن كىرىم 77 مىڭ 700 يۈەن بولدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يېتىشتۈرۈشتە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان قاراكۆل قويى ئاپتونوم رايونىمىزدا يېتىشتۈرۈلگەن تۇنجى تۇركۈمدىكى كۆرپىسى ئېلىنىدىغان يېڭى سورتتۇر . 1979 - يىلدىكى سورتلارنى تەكشۈرۈپ ئوتكۇزۇۋېلىشتا ئارىلاپ تەكشۈرۈلگەن 41 مىڭ 337 قوزا ئىچىدە ، ئالاھىدە دەرىجىلىك قوزا 35.42% نى ، ئەلا دەرىجىلىك بۇدۇر تېپىغا

كتاب تور بېكىتى www.shurkitap.com

كىرىدىغىنى 84.78% نى ، تالالىرى ئادەتتىكىچە بولغانلىرى 84.23% نى ، پارقىراقلىقى ئادەتتىكىچە بولغانلىرى 85.45% نى ئىگىلىگەن . 1986 - يىلى شىنجاڭ قاراكۆل قويىنىڭ كۆپ تۆرەلمىلىك تېپى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا يېتىشتۇرۇلدى .بۇ خىل نەسىل كۆرپە سۇپىتىنى ساقلاپ قېلىش ئاساسىدا كۆپەيتىلىپ ، كۆپىيىش نىسبىتى 105% تىن 160% كە يېتىپ ، ئېلىمىزنىڭ كۆپ‌تۆرەلمىلىك قاراكۆل قويىنىڭ بولماسلىقىدەك‌بوشلۇقنى تولدۇرۇلدى.

كالا بېقىش ئىشلىرى ئىقتىسادىي ئۇنۇمنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ ، كالىنىڭ سورتىنى ياخشىلاش خىزمىتىمۇ تېز ئىلگىرىلىدى . 1975 - يىلى توكىلىتىلغان سىپىرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇش قانات يايغاندىن بۇيان ، كالا سورتىنى ياخشىلاش ئىشلىرى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە كاللارنىڭ ئوتتۇرىچە بوغاز بولۇش نىسبىتى 55% كە يەتتى ، شەھەر ئەتراپى رايونلىرىدىكى سۈت كالىسىنىڭ بوغاز بولۇش نىسبىتى 90% تىن يۇقىرى بولدى . نۆۋەتتە ، يېتىشتۇرۇشتە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان شىنجاڭ قوڭۇر كالىسى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا كەڭ تۇردە كۆپەيتىلدى . شەھەر ئەتراپى رايونلىرى ۋە زاۋۇت - كان رايونلىرىدا بېقىلىۋاتقان ئالا سۈت كالىسى ، گۆش ۋە سۈت بېرىدىغان كالىنىڭ سېغىلىش مەزگىلىدىكى سۈت مەھسۇلاتى ھەر بىرىنىڭ 3000 كىلوگرامغا ، كۆپ بولغاندا 6000 كىلوگرامغا يېتىدۇ . 1978 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، ياخشى نەسىلىك ۋە نەسلى ياخشىلانغان كالا 5.32 ھەسسە كۆپىيىپ ، سۈت 5.85 ھەسسە ئاشتى .

ئۇچىنچى ، يايلاقنى ياخشىلاش ، ئاسراش ۋە يەم - خەشەكنى پىششىقلاش خىزمىتى كۆچەيتىلدى . ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدا بەرپا قىلىنغان سۇنئىي ئوتلاق 11 مىليون 70 مىڭ موغا ، ياخشىلانغان ئوتلاق 14 مىليون 80 مىڭ موغا ، قاشالانغان ئوتلاق 8 مىليون 590 مىڭ موغا يېتىپ ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئالدىنقى 28 يىلدىكى يىغىندا سانىنىڭ 4.87 ، 10.3 ۋە 3.16 ھەسسىسىگە باراۋەر كەلدى . ئوخشاش مەزگىل ئىچىدە ، 70 مىڭدىن كۆپرەك قوتان ياسلىپ ، 40% چارۋا مالنىڭ قوتاندا قىشىنى ئۇتكۇزۇشى ئىشقا ئاشۇرۇلدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ،

يەنە 11 مىليون 860 مىڭ كىلومېتر چارۋا يولى ، 11 مىڭ 200 كىلومېتر ئېرىق ، 1996 چارۋىچىلىق كۆۋرۈكى ۋە 1610 قۇدۇق ياسالدى ۋە قېزىلدى . شىنجاڭدىكى يايلاقلاردا چېكەتكە ۋە چاشقان ئاپىتى كۆپ ، تارقىلىشى كەڭ . ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتلاقلاردا چېكەتكە ۋە چاشقان ئاپىتى تۈپەيلى يىلىغا تەخمىنەن 3 مىليارد 500 مىليون كىلوگرام ئوت - چۆپ زىيانغا ئۇچرايدۇ ، بۇ بىر يىل ئىچىدە ئورۇۋېلىنىدىغان 1 مىليارد 500 مىليون كىلوگرامدىن 3 مىليارد كىلوگرامغىچە بولغان ئوت - چۆپ مىقدارىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كېتىدۇ . بىز « ئومۇمىيۈزلۈك پىلانلاش ، نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرۈش ، ئۇنۇمۇبرسال ئالدىنى ئېلىش ، ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈش» قائىدىسىنى ئاساسەن ، ئاپەت ئەھۋالىنى كۆزىتىپ مەلۇم قىلىش ، دورا بېرىش ئارقىلىق ئالدىنى ئېلىش بىلەن بىئولوگىيىلىك تىزگىنلەشنى بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللاندۇق ، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ئاپتونوم رايون بويىچە چېكەتكە ۋە چاشقان يوقتىلغان يەر كۆلىمى 54 مىليون 334 مىڭ 500 مو قېتىمغا يەتتى . ئوتلاقلارنى ياخشىلاش ، ئاساسىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش ۋە ھەر خىل زىياندىن ھاشاراتلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشتەك بىرقاتار خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئارقىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەبىئىي ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى ئۇنۇملۇك كۈچەيتىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتى كاپالەتكە ئىگە قىلىندى .

ئوتلاقلارنى ياخشىلاش ۋە ئاساسىي قۇرۇلۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە يەم - خەشەك سانائىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە سىلوسلانغان يەم - خەشەك خىزمىتىنمۇ چىڭ تۇتتۇق . ھازىرغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 300 دىن كۆپرەك يەم - خەشەك پىششىقلاش زاۋۇتى (سېخ ۋە ماشىنا گۇرۇپپىسى) بارلىققا كېلىپ ، سىمېنىتلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 680 مىڭ تونىنغا يەتكۈزۈلدى ھەمدە سۆگەك پاراشوكى ، بېلىق پاراشوكى ، سۆگەك - گۆش پاراشوكى زاۋۇتلىرىدىن 13 ى قۇرۇلدى ، زاۋۇتلارنىڭ ھال سوياش مەزگىلىدىكى مەھسۇلات مىقدارى 10 مىڭ تونىنغا يېتىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە مىنېرال ماددا ، لېسىن كىسلاتاسى قاتارلىق خۇرۇچ زاۋۇتلىرى بار . بۇ زاۋۇتلارنىڭ

هەممىسى يەم - خەشەك سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ياخشى ئاساس. شۇنىڭ بىلەن بىللە ، سىلوسلانغان يەم - خەشەك خىزمىتىگىمۇ ئېتىبار بېرىلىپ ، چارۋا ماللار ياقتۇرۇپ يەيدىغان ، ئوزۇقلۇق تەركىبى يۇقىرى ، يۇمشاق ، سىلوسلانغان يەم - خەشەك بىلەن يىل بويى تەكشى تەمىنلەش ئېشقا ئاشۇرۇلدى .

تۆتىنچى ، باقمىچىلىق سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلدى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋا كىلىماتى ۋە ئوتلاق ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ، توپ چارۋىلارنى بېقىش ۋە باشقۇرۇش جەھەتتە ئىككى خىل تەدبىر قوللىنىدۇق . بىرى ، توپ چارۋا قۇرۇلمىسىنى تەڭشىدۇق . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قىش مەزگىلى ئۇزۇن ، قىشلىق ئوت - چۆپ يېتەرلىك ئەمەس ، بېقىلغۇاتقان چارۋا سانى كۆپ ، توپ چارۋىنى قىشتىن ئۆتكۈزۈش قىيىن . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى توپ چارۋا ئوبوروتى ئاستا ، ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمى تۆۋەن بولۇشتىكى ئاساسىي سەۋەب . يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، چارۋىلارنىڭ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ، شۇ يىلدىكى قوزىلارنى سەمرىتىپ قوتاندىن چىقىرىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق ، چىشى چارۋىلارنىڭ كۆپەيىش ۋە قوتاندىن چىقىش نىسبىتىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈردۇق . مەسىلەن ، 1992 - يىلى چىشى چارۋا سانى ئاپتونوم رايون بويىچە تېز سۈرئەتتە ئېشىۋاتقان ئومۇمىي چارۋا سانىنىڭ 50.71% نى ئىگىلەپ ، قوتاندىن چىقىش نىسبىتى 39.96% كە يەتتى . 1985 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ئەي بولغان تۆل 46.2% ، قوتاندىن چىقىرىلغانلىرى 66.9% ، تاۋار چارۋا 97% كۆپەيىپ ، چارۋا ئومۇمىي سانىنىڭ 15.9% بىلەن ئېشىش دەرىجىسىدىن زور دەرىجىدە ھالقىپ كەتتى . يەنە بىرى ، گۆش مىقدارىنى ئاشۇرۇش ۋە چارۋىلارنى قىشتىن ئۆتكۈزۈش قىيىنچىلىقىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا كۆپەيتىش ، دېھقانچىلىق رايونلىرىدا سەمرىتىش ئۇسۇلىنى قوللاندۇق . چارۋا پاداسىنىڭ قۇرۇلمىلىرىنى تەڭشەش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، قوش بېقىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقىمۇ ئەھمىيەت بەردۇق ، تۇخۇم توخۇسىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتتۇق . ئۇرۇمچى رايونىنى مىسالغا

ئالساق ، بۇرۇنقى يەككە تۈرلەر بويىچە تەجرىبە قىلىش ئاساسىدا ، 1984 - يىلدىن باشلاپ توخۇ بېقىش بويىچە يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن تېخنىكىنى زامانىۋىلاشتۇرغانلىقىمىز ، نەسلىنى ياخشىلاش ۋە كۆپەيتىش سىستېمىسىنى بەرپا قىلىش ، سۇنئىي ئۇسۇلدا ئۇرۇقلاندۇرۇشنى ئومۇملاشتۇرۇش ، يەم - خەشەكنى ماسلاشتۇرۇش ، مال دوختۇرلۇق جەھەتتە يۇقۇملۇق كېسەللەرنى مۇداپىئە كۆرۈش تۈزۈمىنى ياخشىلاش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق ، ئۇچ يىل ئىچىدىلا ئۇرۇمچى رايونىنىڭ توخۇمغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇردۇق .

بەشىنچى ، تارقىلىشچان يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش خىزمىتىنى ئاكتىپلىق بىلەن ئۇنۇملۇك ئىشلىدۇق . مال دوختۇرلۇق خىزمىتىدە ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش فاكتورىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرغانلىقىمىز ئۈچۈن ، ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مال - چارۋىلىرىدا چوڭ كېسەل تارقالمىدى . ئائىلە قوشلىرىدا بولىدىغان 5 - نومۇرلۇق كېسەل ، ۋىروس تاياقچە مىكروب كېسەللىكى ، ئاتتا بولىدىغان ماڭقا كېسەللىكى قاتارلىقلار ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى ، كاللاردىكى تېلېر ئىئوز كېسىلىنىڭمۇ ئالدىنى ئېلىش ئۇسۇلى تېپىلدى ؛ قويلاردا بولىدىغان قوتۇر كېسىلىنى دورا بىلەن يۇيۇش ئارقىلىق ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش ئومۇمىيۈزلۈك كېڭەيتىلدى ؛ دورا بىلەن پارازىت قۇرتلارنى چۈشۈرۈش دائىرىسى يىلمۇ يىل كېڭەيتىلدى . بۇلار-نىڭ ھەممىسى چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمى ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈشتە ياخشى رول ئوينىدى .

ئالتىنچى ، پەقەت يايلاق چارۋىچىلىقىغىلا ئەھمىيەت بېرىشتەك ئۇزۇن مەزگىل ساقلىنىپ كەلگەن خاھىش تۈزىتىلىپ ، جايلىشىش جەھەتتە يايلاق چارۋىچىلىقىنى ئاساس قىلىشتا قەتئىي چىڭ تۇرۇپ ، يايلاق چارۋىچىلىقى ، دېھقانچىلىق رايونلىرى چارۋىچىلىقى ۋە شەھەر ئەتراپى رايونلىرى چارۋىچىلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش ، چارۋىلارنىڭ نەسىل قۇرۇلمىسىدا ئوتخور ئۆي ھايۋانلىرىنى ئاساس قىلىپ ، قوي ، كالا ، چوشقا ۋە قۇش قاتارلىقلارنى تەڭ تەرەققىي قىلدۇرۇش پرىنسىپى يولغا

قويۇلدى . يايلاق چارۋىچىلىقى گەرچە شىنجاڭنىڭ چوڭ ئۆزەللىكى بولسىمۇ ، لېكىن دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقىمۇ ئوخشاشلا شىنجاڭنىڭ چوڭ ئۆزەللىكى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىق رايونلىرىدا پارچە ئوتلاقلار خېلى كۆپ بولۇپلا قالماستىن ، مۇنبەت بوستانلىقلار ۋە ئوتتۇ- رىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان سانى جەھەتتىن مەملىكىتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن ئۆچ ھەسسە كۆپ بولغان دېھقانچىلىق ئېتىزلىرى بار ، بۇلار چارۋىلارنى زور مىقداردىكى يەم - خەشەك بىلەن تەمىنلەيدۇ ؛ دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ ھاۋا كىلىماتى مۆتىدىل ، قاتتىشى قولايلىق بو- لۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇيغۇر قاتارلىق ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مال - چارۋا بېقىشتا ئەنئەنىسى ۋە تېخنىكىسى بار . بۇلارنىڭ ھەممىسى دېھقانچى- لىق رايونلىرىدا چارۋىچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى مۇھىم شەرتلەردۇر . ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشنى چىڭ تۇتۇش بىلەن بىللە ، دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشنىمۇ ئەھمىيەت بەردۇق ۋە ئۇنى چىڭ تۇتتۇق . 1992 - يىلى تۇرپان ، قۇمۇل ، سانجى ، بايىنغولىن ، ئاقسۇ ، قەشقەر ، خوتەن قاتارلىق دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلغان ۋىلايەت ۋە ئوبلاستلاردىكى چارۋا ئومۇمىي سانى 19 مىليون 252 مىڭ 100 تۇياق بولۇپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئومۇمىي چارۋا سانىنىڭ 55.08% نى تەشكىل قىلىدۇ . شەھەر ئەتراپى رايونلىرى ۋە زاۋۇت - كان رايونلىرىنىڭ چارۋىچىلىقى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاجىز ھالقىسىدۇر . كۆپ يىللاردىن بۇيان ، ئۇرۇمچى قاتارلىق چوڭ ، ئوتتۇرا شەھەرلەر ۋە زاۋۇت - كان را- يونلىرىنى گۆش ، سۈت ، تۇخۇم قاتارلىقلار بىلەن تەمىنلەشتە ئاساسەن چارۋىچىلىق رايونلىرى ۋە ئىچكى رايونلارغا تايىنىپ كەلگەنىدۇق ، بۇ زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن شەھەرلەردىكى يېڭى تۇخۇم مەنبەسىنى چىڭ تۇتۇپ ، دۆلەت ، كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر تەڭ ھەرىكەتكە كېلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، مالىيە كۈچى ۋە ماددىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ ، بەزى قۇش ۋە تۇخۇم شىركىتى قاتارلىق تايانچ كار- خانىلارنى قۇرۇپ ۋە كېڭەيتىپ ، ماشىنىلاشتۇرۇش بىلەن تۈجۈپلەپ

ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويدۇق . يەنە بىر تەرەپتىن ، توخۇ باقىدىغان كەسپىي ئائىلىلەرگە زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىپ كېڭەيتتۇق ، ماتېرىيالغا تۇخۇم تېگىشىش ، توختام تۈزۈپ سېتىش ۋە سېتىۋېلىش ھەمدە توخۇ بېقىش شارائىتى بار ئائىلىلەرگە تۇخۇم ۋە چۈجىلەرنى كۆپلەپ يەتكۈزۈپ بېرىش ئارقىلىق ، قۇش ۋە تۇخۇم بىلەن تەمىنلەش ئىشى يېڭى تۈسكە كىردى . ئۇرۇمچى 1 مىليون 300 مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسقا ئىگە شەھەر بولۇپ ، 1983 - يىللا تۇخۇم بىلەن ئۆزىنى ئۆزى تە- مىنلەشنى ئىشقا ئاشۇرغان ، ھازىر يىل بويى ئۆزىنى تۇخۇم بىلەن ئۈزۈلدۈرمەي تەمىنلەش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى ، ھەتتا ئۆزىدىن ئېشىنىپ ، ئۈزۈن مەزگىللەردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن ئىچكىرىدىن تۇخۇم يۆتكەش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى . چارۋىلارنىڭ نەسىل قۇرۇلمىسىغا كەلسەك ، ئۇششاق چارۋىغا ئېتىبار بېرىپ ، چوڭ چارۋا ۋە ئۆي قۇشلىرىنى بېقىشقا سەل قاراش خاھىشىنى تۈزىتىپ ، كالا ، چوشقا ۋە ئۆي قۇشلىرىنى بېقىشنى ئاكتىپ قانات يايدۇردۇق . 1992 - يىلى كالا سانى 1977 - يىلدىكىدىن 50.50% ، چوشقا ۋە ئۆي قۇشلىرى 1985 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 49.05% ۋە 52.4% ئاشتى .

يەتتىنچى ، تىرىك چارۋا ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش سىياسىتىنى ئىسلاھ قىلىپ ، چارۋىچىلىق تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردۇق . 1979 - يىلى مەركەزنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلات- لىرىنىڭ سېتىۋېلىش - سېتىش باھاسىنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدكى بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن ، بوردالغان قوي ، كالا ، تىرىك چوشقا ، تېرە ، يۇڭ ، توخۇ - تۇخۇملارنىڭ سېتىۋېلىش باھاسىنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 22.4% ، 36% ، 23% ، 10.4% ۋە 30.3% ئۆستۈردۇق . 1980 - يىلى ئاپتونوم رايون بوردالغان كالا ۋە قوينىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا 74% ى ۋە 72% نى شۇ يىلدىكى سېتىۋېلىش پىلانىنىڭ ئاساسىي سانى قىلىپ ، ئۇنىڭدىن ئېشىپ كەتكەنلىرىگە 50% باھا قوشۇشنى بەلگىلىدى ؛ 1983 - ۋە 1984 - يىلى ئاساسىي سان ئىچىدىكى قوي يۇڭى ۋە تازىلانغان قوي يۇڭىنىڭ باھاسىغا 20% چاپلاشنى بەلگىلىدى ؛ 1985 - يىلى چوشقا ، كالا ، قوي

گۆشىنى بىر تۈتاش يۆتكەشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، توختام تۈزۈپ سېتىۋېلىش ، ئىشلەپچىقارغۇچىلارغا قارىتا دۆلەت ، كوللېكتىپ ، شەخس ئىگىلىكىدىكى تىجارەتچىلەر بىلەن ئىختىيارىي سودا قىلىش ھەمدە ئۆزى سويۇش ، پىششىقلاش ۋە سېتىشنى يولغا قويدى . بۇ بىر قاتار سىياسەتلەرنىڭ يولغا قويۇلۇشى چارۋىچىلىق ئىشلىرىدا تاۋار ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئوبوروتنى جانلاندۇرۇپ ، بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرۇشتا ياخشى رول ئوينىدى . 1985 - يىلى ، ئاپتونوم رايون بويىچە شەھەر ۋە يېزا-بازارلارغا سېتىلىنغان كالا ، قوي ، چوشقا گۆشى جەمئىي 32 مىڭ 605 تونناغا يېتىپ ، ئالدىنقى يىلدىكىدىن بىر ھەسسىگە يېقىن ئاشتى . كېيىنكى مەزگىللەردە يىلمۇ يىل ئۈدا ئېشىپ باردى . 1990 - يىلى سېتىۋېلىنغان تېرە 6 مىليون 990 مىڭ پارچىغا ، سېتىۋېلىنغان قوي يۇڭى 46 مىڭ 300 تونناغا ، ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان گۆش 18.8 كىلوگرامغا يېتىپ ،1977 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 88.9% ، 2.1 ھەسسە ۋە 2.41 ھەسسە ئاشتى . چارۋا مالالرنىڭ كۆپىيىشى ۋە تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، چارۋىچىلارنىڭ كىرىمىمۇ روشەن ئۆستى . يۇقىرىقى پاكىتلار شۇنى تولۇق ئىسپاتلىدىكى ، ئاپتونوم رايونىمىز چارۋىچىلىق ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىي قىلىشى پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشيەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ غەلبىسى . بۇنىڭدىن كېيىن بىز داۋاملىق ھالدا بىر مەركەز ، ئىككى ئاساسىي نۇقتىدىن ئىبارەت ئاساسىي لۇشيەننىڭ يېتەكچىلىكىدە ، شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق ئىقتىسادىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا كۆچمە چارۋىچىلىقنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت مال بېقىش بىلەن قوتاندا بېقىشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش يولغا قويۇپ ، كۆپ ساندىكى چارۋىچىلارنى ئولتۇراقلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنى چارۋىچىلىق ، دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، قوشۇمچە كەسىپ ، بېلىقچىلىق ، سانائەت ، سودا ، ترانسپورت ، بىناكارلىق ۋە مۇلازىمەت قاتارلىق جەھەتلەردە ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇپ ،

ئەنئەنىۋى چارۋىچىلىقتىن تەدرىجىي ھالدا زامانىۋىلاشقان چارۋىچىلىققا ئۆتۈشنى قولغا كەلتۈرمەكچىمىز .

3 - پاراگراف ئورمانچىلىق

بىپايان كەڭ زېمىن ، تۈتاش كەتكەن ئېگىز تاغلار شىنجاڭنى نۇرغۇنلىغان مول تەبىئىي بايلىقلار بىلەن تەمىنلەيدۇ . پەقەت ئورمان بايلىقىنىڭ كەمچىل بولۇشلا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەبىئىي بايلىقىدىكى بىر تۈرلۈك ناچار ئەھۋال .

ئورمانچىلىقىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى گەرچە 4 مىليون 683 مىڭ 300 گېكتار بولسىمۇ ، لېكىن ئورمان كۆلىمى ئاران 1 مىليون 496 مىڭ 700 گېكتار بولۇپ ، ئورمانچىلىق ئىگىلىگەن يەر كۆلىمىنىڭ 30.78% نى تەشكىل قىلىدۇ ، قالغان 69.22% ى دەل - دەرەخسىز قاقاسلىقتۇر . ئورمان كۆلىمى ئىچىدە شالاڭ ئورمانلىق ۋە چاتقاللىق 875 مىڭ 200 گېكتار بولۇپ ، 58% تىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئورمانلىقلارنىڭ 62% ى تاغلىق رايونلاردا بولۇپ ، تۈزلەڭلىكتىكى ئورمان پەقەت 38% نى تەشكىل قىلىدۇ . تۈزلەڭلىك ، تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلار ۋە ئېدىرلار ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 57% نى تەشكىل قىلىدۇ . مۇشۇ ئامىللار ئاپتونوم رايونىمىزدا ئورمانلارنىڭ قاپلىنىش نىسبىتىنىڭ تۆۋەن ، زاپىسنىڭ ئاز بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان . ئالدىنقىسى ئاران ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 1.12% نى تەشكىل قىلىپ ، پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى ئۆلكە ، رايونلىرى ئىچىدە 28 - ئورۇندا تۇرىدۇ ، كېيىنكىسى 232 مىليون كۇب مېتر بولۇپ ، پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى ئۆلكە ، رايونلار ۋە بۆلۈستە قاراشلىق شەھەرلەر ئىچىدە 11 - ئورۇندا تۇرىدۇ . ئورمان سۈ ۋە تۇپراقنى ساقلاپ قېلىش ، ھاۋانى نورمالالشتۇرۇش ، مۇھىتنى ئاسراش ، مىللىي ئىگىلىك ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ئىگىرى سۈرۈشتە ئۇنىۋېرسال ئىقتىدارغا ئىگە . بۇ ھال ئورمانچىلىق تەرەققىياتىنى

تەبرلەنتىش ئاپتونوم رايونىمىز ئۇچۇن زۆرۇر ، جەددىي ۋە مۇشكۇل ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ .

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، شىنجاڭدا ئورمانچىلىق قۇرۇلۇشى ئاساسەن ئېلىپ بېرىلمىغان ، قىسمەن ئورمانچىلىق رايونلىرىدا گەرچە چىرايلىق نام بىلەن ئاتالغان «ئورمانچىلىق مەيدانى» ئاپپاراتى بولسىمۇ ، لېكىن ئەمەلىيەتتە ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى دەل - دەرەخلەرنى ئوغرىلاپ ساتىدىغان «بىر توپ گۇرۇھ» بولۇپ ، ئورمان بەرپا قىلىشتىن ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . شىنجاڭ ئورمانچىلىقى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنلا تەرەققىيات يولىغا ماڭدى . شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇپ ، خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ ئورمان بايلىقى ئاز ، كۆلىمى كىچىك ، شالاڭ ئورمانلىق نىسبىتى چوڭ ، دەرەخ بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولۇشتەك كونكرېت ئەمەلىيەتنىڭ ئاساسەن ، ئورمانلارنى مۇھاپىزەت قىلىش ۋە ئورمانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدا بىر قاتار فاكتىچە ، سىياسەت ، پەرمان ، تۈزۈملەرنى تۈزۈپ ئېلان قىلدى ھەمدە يولغا قويدى ، ئورمانچىلىق سېپىدىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە خەلق ئاممىسىنى ئاكتىپلىق بىلەن ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش ، يېتىشتۇرۇش ۋە كۆكەرتىش بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ ، ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا يېتەكلەپ ، 40 نەچچە يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئورمانچىلىق ئىشلىرى ساغلام تەرەققىيات يولىغا مېڭىپ ، ئورمانچىلىق ئىشلىرىدىكى قالاقھالەت ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزگەرتىلدى .

شىنجاڭ قۇرغاق ، يامغۇر ئاز ياغىدىغان ، چۆل - جەزىرىلەر ۋە شامال ھاسىل بولىدىغان بەلباغلار كەڭ تارقالغان ، بوران - چاپقۇن كۆپ ، ھاۋا كىلىماتى شارائىتى ناچار رايون بولغانلىقتىن ، ئورمان بايلىقى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىسا ، ئۇنى پات ئەسلىگە كەلتۈرۈش قىيىن ، بەزى جايلاردا ئۆسۈملۈكلەر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغانلىقتىن ، تەبىئىي ئاپەت كۆپەيىپ ، ھەتتا قۇم بېسىپ كېتىشتەك ئېغىر ئەھۋال كۆرۈلگەنىدى . بۇ ئەھۋالغا

نىسبەتەن ، 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ئورمانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئەسلىدىكى ئورمانلارنى مۇھاپىزەت قىلىشنى ئىنتايىن مۇھىم ئورۇنغا قويۇپ ، كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدۇق . بىرىنچىدىن ، ئاپتونوم رايوندىن باشلاپ ۋىلايەت ، ئوبلاست ، ناھىيىلەرگىچە ئورمان مۇھاپىزەت قىلىپ ئوتتىن مۇداپىئەلىنىش ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ ، ئورمان مۇھاپىزەت قىلىپ ، ئوت ئاپىتىدىن مۇداپىئە كۆرۈشتە مەخسۇس باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويدۇق . ئاساسلىق ئورمانچىلىق رايونلىرىدىن بولغان غەربىي تېيانشان ۋە ئالتاي قاتارلىق جايلاردا پەسىل خاراكتېرلىك تېز سۇرئەتتە ئوت ئۆچۈرۈش مەخسۇس قوشۇنى تەشكىللىنىپ ، سىمسىز تېلېگراف ئارقىلىق يېراقتىن تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ، ئالدىن مەلۇمات بېرىش سىستېمىسى بەرپا قىلىندى ، ئايروپىلان ئارقىلىق ئوت ئۆچۈرۈش سىناق قىلىنىپ ، ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش ، ئوت ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوشۇنىنىڭ زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلدى . شۇنىڭ بىلەن ئورمانلاردا ئوت ئاپىتىنىڭ يۈز بېرىش قېتىم سانى ۋە كۆيۈپ كېتىش كۆلىمى زور دەرىجىدە ئازايتىلدى . ئىككىنچىدىن ، تۈزلەڭلىكلەردىكى ئىككىلەمچى ئورمانلارغا قارىتا ، دەرىيا ساھىللىرىنى دائىرىلەپ يېتىشتۇرۇش ، تۈجۈپىلەپ ئۆستۈرۈش ، ئارىلاپ كېسىش ، ئۆزگەرتىش قاتارلىق تەدبىرلەر قوللىنىلىپ ، ئىككىلەمچى ئورمانلارنىڭ ئەسلىگە كېلىش ۋەقتىي قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى . ئۈچىنچىدىن ، سۈنئىي ئۇسۇل ، بىئولوگىيىلىك ئۇسۇل ۋە ئايروپىلان ئارقىلىق مۇداپىئە كۆرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، ئورمانلاردىكى كېسەللىك ۋە ھاشارات ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى كۈچەيتىلدى ، كېسەللىك ۋە ھاشارات ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش يىللىق كۆلىمى 1955 - يىلدىكى نەچچە 10 مودىن ھازىرقى 1 مىليون مو ئەتراپىغا يەتتى . تۆتىنچىدىن ، ھەر دەرىجىلىك ئورمانچىلىق جامائەت خەۋپسىزلىك ئورۇنلىرى قۇرۇلۇپ ، قانۇن بويىچە ئورمان باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى . تېيانشاننىڭ غەربى ، ئالتاي تېغىدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ ئورمانچىلىق رايونىدا جامائەت خەۋپسىزلىك ئورۇنلىرى قۇرۇلدى ، ھەر قايسى نۇقتىلىق ئورمانچىلىق مەيدانلىرىدا ئورمانچىلىق جامائەت

خەۋپسىزلىك پەيچۇسوسى قۇرۇلۇپ ، ئورمانغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان قانۇنسىز ئۇنسۇرلارغا كۆچلۈك زەربە بېرىلىپ ، ئورمانلارنى قالايمىقان كېسىپ نابۇت قىلىش ھادىسىسى ئاساسىي جەھەتتىن تىزگىنلەندى. «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئورمان قانۇنى» نىڭ ئېلان قىلىنىپ، يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانۇن بىلەن باشقۇرۇلۇشتەك يېڭى دەۋرگە قەدەم قويۇپ ، ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلدى .

ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش بىلەن بىللە، كۆچەت تىكىپ ، ئورمان بەرپا قىلىش خىزمىتىنى داۋاملىق قانات يايدۇرۇپ ، تۈزلەڭلىك سۈنئىي ئورمىنىنى تەرەققىي قىلدۇردۇق . شۇ جاڭنىڭ تۈزلەڭلىك سۈنئىي ئورمىنى ئاساسلىقى بوستانلىقلاردىكى دېھقانچىلىق رايونلىرى ۋە ئەتراپى قۇملۇق دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ چېتىدىكى ئورمانلار ۋە سۈنئىي بەرپا قىلىنغان ئېتىز - ئېرىق ئېھاتە ئورمىنى، قۇمدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش ئورمىنى ، يېقىلغۇ ئورمىنى ، ماتېرىيال ئورمىنى ، ئىقتىسادىي ئورمان قاتارلىق ئورمانلارنىڭ ئومۇمىي ئاتالمىشىدۇر . ئېتىز - ئېرىق ئېھاتە ئورمىنى ، قۇمدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش ئورمىنىنى ئاساسىي ئورۇندا قويۇش شىنجاڭنىڭ تۈزلەڭلىك سۈنئىي ئورمىنى بەرپا قىلىشتىكى گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى . چۈنكى شىنجاڭ يېزا ئىگىلىكى بوستانلىق يېزا ئىگىلىكى بولۇپ ، ھەرقايسى دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ ھەممىسى ئوخشىمىغان دەرىجىدە قۇملۇقلار بىلەن ئورالغانلىقى ئۈچۈن ، ئېتىز - ئېرىق ئېھاتە ئورمىنى ، قۇمدىن مۇداپىئەلىنىش ۋە قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش ئورمانلىرىنى بەرپا قىلىش — دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ مۇھىتىنى ياخشىلاش ، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقىنى قوغداش ، يېزا ئىگىلىكى ۋە دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۈزلەڭلىكتىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدا تەشكىللىك ، پىلانلىق ھالدا كەڭ كۆلەمدە ھەر

خىل سۈنئىي ئورمانلارنى بەرپا قىلىش ئىشى 1951 - يىلى باشلانغان ، بۇنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ بوز يەر ئېچىپ ، چېگرىنى قوغداۋاتقان كەڭ - كومانداىر جەڭچىلىرى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ، كېيىن كەسىپ ئالماشتۇرغان ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنىدىكى كادىرلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر بۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلدى ۋە ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى . ئەينى ۋاقىتتا ، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسمىلار ئورمان بەرپا قىلىشنى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ۋە ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش مەيدانى قۇرۇش يولىدىكى ئومۇمىي پىلانىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى قىلدى ھەمدە سۇ چىقىرىش ۋە سۇغۇرۇش ئۆستەڭلىرى سىستېمىسىنى ئاساس قىلىپ ، سالا ئېتىزلارنى ، يوللارنى ۋە ئورمان بەلباغلىرىنى لايىھىلەپ چىقتى . 1953 - يىلى ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرى شىنجاڭ تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان چوڭ كۆلەمدە ئورمان تورى بەرپا قىلدى ، 1960 - يىلىغا كەلگەندە بۇ ئورمانلارنىڭ ئېھاتە ئۇنۇمى ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمى روشەن كۆرۈلدى . ھەربىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرى گەرچە ئېھاتە ئورمانلارنى بەرپا قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئاپتونوم رايوننىڭ ئەھۋالىنى ئومۇمىيۈزلۈك چۈشىنىپ كېتەلمەيتتى .

1963 - يىلى ئاپتونوم رايوندا ئېچىلغان يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكىسى خىزمىتى يىغىنىدا ، ئون نەچچە يىللىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە پەن - تېخنىكا خىزمىتىدىكى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئېتىز - ئېرىق ئېھاتە ئورمىنىنى ئاساس قىلغان تۈزلەڭلىك سۈنئىي ئورمىنى بەرپا قىلىش فاڭجېنى تۈزۈلۈپ ، بىڭتۇەننىڭ ئېھاتە ئورمان بەرپا قىلىشنى ئاساسىي نىشان قىلىپ ، ئومۇمىيۈزلۈك پىلانلاپ تەدرىجىي ئىشقا ئاشۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەمدە « بەشتە ياخشى » (سالا ئېتىزلىرى ياخشى بولۇش ، يوللىرى ياخشى بولۇش ، نورمال بەلباغلىرى ياخشى بولۇش ، ئېرىق - ئۆستەڭلىرى ياخشى بولۇش ، مەھەللە ياخشى بولۇش) يېڭى يېزا قۇرۇشتا ياخشى ئورمان بەلباغلىرى بار جايلار بەشتە ياخشى يېزىلار قاتارىغا كىرگۈزۈلدى . شۇنىڭ

ئۇيغۇر كىتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

بىلەن دېھقانچىلىق رايونلىرىدا سۇنئىي ئۇسۇلدا ئورمان بەرپا قىلىش زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، كۆرۈلۈپ باقمىغان زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشىلدى . لېكىن 1966 - يىلى باشلانغان « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » نىڭ كاساپىتىدىن ، ھازىرقىلارغا پايدا يەتكۈزۈپ ، كېيىنكىلەرگە بەختىيارلىقتىدىغان بۇ ئاساسىي قۇرۇلۇش ئون يىل توختاپ قالدى . ئورمان بەرپا قىلىشتا قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەرمۇ ۋەيران بولدى . 1977 - يىلدىن بۇيان ، دۆلەت ئورمانچىلىق ئىشلىرىدىكى قالايمىقانچىلىقلارنى ئوڭشاش توغرىسىدا بىرقاتار تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، ئورمانىنى ئاسراش ۋە ئورمانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى بىرقانچە مەسىلە ھەققىدە قارار چىقاردى ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ تۈزلەڭلىك سۇنئىي ئورمىنى بەرپا قىلىش ئىشلىرى يەنە ھاياتىي كۈچكە ئېرىشىپ ، قايتىدىن تېز تەرەققىي قىلىش يولىغا قاراپ ماڭدى . 1979 - يىلدىن 1981 - يىلغىچە بولغان ئۇچ يىل ئىچىدە ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئېتىز - ئېرىق ئىھاتە ئورمانلىرىنى ئاساس قىلىپ بەرپا قىلىنغان ۋە ساقلىنىپ قالغان ئورمان كۆلىمى 64 مىڭ 400 گېكتارغا يەتتى . 1980 - يىلدىن بۇيان ، يېزا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ، كەسىپىي قۇرۇلمىلارنىڭ تەڭشىلىشى ۋە ئورمانچىلىق سىياسىتىنىڭ ئۇزلۇكسىز كەڭ قويۇۋېتىلىشى ھەم ئەمەلىيلىشىشىگە ئەگىشىپ ، ئامما‌نىڭ كۆچەت تىكىپ ئورمان بەرپا قىلىش ئاكتىپچانلىقى ئۆستى ، ھازىر يىلىغا 1 مىليون موغا يېقىن ئورمان بەرپا قىلىنماقتا . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇچ شىمال ئىھاتە ئورمان قۇرۇلۇشىمۇ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 1 - قارارلىق قۇرۇلۇشىدا 1 مىليون 800 مىڭ مو ئورمان بەرپا قىلىش پىلانلانغان بولۇپ ، ئەمەلىيەتتە 2 مىليون 760 مىڭ مو ئورۇندالدى . خۇشاللىنارلىقى شۇكى ، كۆپ يىل تىرىشىش ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزدا دۇنيا بويىچە كۆلىمى ئەڭ چوڭ بولغان سۇنئىي توغراق ئورمان رايونى بەرپا قىلىندى ، تەكلىماكان قۇملۇقى ۋە قۇربانتۇڭغۇت قۇملۇقىنى بويلاپ 700 نەچچە مىڭ مو يەردە تۇتاش كەتكەن سۇنئىي توغراق ئورمىنى بار .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئىزچىل ھالدا ئىھاتە ئورمىنى ئاساس

قىلغان تۈزلەڭلىك سۇنئىي ئورمىنى بەرپا قىلىش ئارقىلىق ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئورمانچىلىق ئىشلىرى ياخشىلىنىش يولىغا قاراپ ماڭدى . بۇنىڭ ئاساسىي ئىپادىلىرى : (1) يېزىلاردا ئورمانىنىڭ قاپلىنىش نىسبىتى ئۆسۈپ ، ئاپەتكە قارشى تۇرۇپ ھوسۇلنى قوغداش ئىقتىدارى كۈچەيدى . نۆۋەتتە ئاپتونوم رايون بويىچە 48 ناھىيە (شەھەر) ۋە بىڭتۇەننىڭ 68 دېھقانچىلىق تۇەن - مەيدانىدا ئېتىز - ئېرىق ئورمانلىرى تورلاشتۇرۇلۇپ ، ئۇنۇملۇك قوغداپ قېلىنغان ئېتىز 34 مىليون 500 مىڭ موغا يەتتى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 67.64% نى تەشكىل قىلىدۇ . دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ئورمانلارنىڭ قاپلىنىش نىسبىتىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئاپەتكە قارشى تۇرۇپ ھوسۇلغا كاپالەتلىك قىلىش ئىقتىدارى ئۆستى . ئىھاتە ئورمانلىرىنىڭ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش جەھەتتە پايدىسى كۆپ ، مۆلچەرلىنىشچە ، ئاپەت ئېغىر بولغان يىللار ۋە رايونلاردا بۇغداي مەھسۇلاتىنى 45% ~ 117.6% ئاشۇرغىلى ، ئادەتتىكى يىللار ياكى بوران ئاپىتى يەڭگىل بولغان بوستانلىقلار ئىچىدىكى رايونلاردا بۇغداي مەھسۇلاتىنى 16% ~ 29% ئاشۇرغىلى ، پاختا مەھسۇلاتىنى 24% ~ 47.9% بولىدۇ ، شورلۇق رايونلاردا بولسا بۇغداي مەھسۇلاتىنى 22.3% ئاشۇرغىلى بولىدۇ . (2) تۈزلەڭلىك سۇنئىي ئورمىنىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، يېزىلاردا ئۇزۇندىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن تۇرمۇشتا ئىشلىتىلىدىغان يېقىلغۇ ، يەم - خەشەك ، ئوغۇت ۋە ياغاچ ماتېرىياللىرى بويىچە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن تەمىنلەش بىلەن تەلەپ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت پەسىيىشكە قاراپ يۈزلەندى ، بەزى جايلار ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزىنى ئۆزى قامدايدىغان ياكى ئۆزىدىن ئېشىنىدىغان سەۋىيىگە يەتتى . (3) سۇنئىي ئۇسۇلدا بەرپا قىلىنغان ئورمانىنىڭ ئۇزلۇكسىز كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، ئورمانچىلىق مەھسۇلات قىممىتى يىلمۇ يىل ئېشىپ بارىدى . 1990 - يىلى ئورمانچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 1978 - يىلىدىكىدىن 1.34 ھەسسە ئاشتى .

ئورمانىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۇنۇمگە ئېرىشتى ، تۈزلەڭلىك

سۇنئىي ئورمىنى تېز سۈرئەتتە كېڭەيتىپ ، ئورمانىنى مۇۋاپىق كېسىپ ، ياغاچ ماتېرىيالىرىنى پىششىقلاشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشى ئۈچۈن ماددىي شارائىت ھازىرلاندى . ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە تۇرلۇك ئىشلارنىڭ ئۇچقانداق تەرەققىي قىلىشى بىلەن ياغاچ ماتېرىيالىرىغا بولغان ئېھتىياج كۈنسايىن كۆپەيدى . بۇ خىل ئەھۋالغا ماسلىشىش ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاغلىق رايونلىرىدا ئورمان بايلىقىنى ئۇزۇن مۇددەتكىچە داۋاملىق قوغداش يولغا قويۇلدى ھەمدە تەكشۈرۈش ۋە ئۆلچەشنى كۈچەيتىش ئاساسىدا پىلانلىق ھالدا ئېچىش ، پايدىلىنىش ۋە پىششىقلاپ ئىشلەش ئېلىپ بېرىلىپ ، 40 يىلدىن بۇيان دۆلەتكە 14 مىليون كۇب مېتر ياغاچ يەتكۈزۈپ بېرىلدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا ئورمانچىلىق سانائىتى ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولدى ، يەنى تەكشۈرۈش ، چارلاش ، لايىھەلەش ، كېسىش ، توشۇش ، پىششىقلاپ ئىشلەش ، يۆتكەش ۋە تەمىنلەش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەللەشكەن كەسىپ سىستېمىسى شەكىللەندى . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە جەمئىي 52 ئورمانچىلىق كارخانىسى بولۇپ ، ئۇنىڭ 23 مىڭدىن كۆپرەك ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ، ئورمانچىلىق رايونلىرىدا 5500 كىلومېتردىن ئۈزۈنراق ھەر دەرىجىلىك يول ياسالدى ، 3000 دىن كۆپرەك ھەر خىل ماشىنا ۋە قاتناش ئەسلىھەلىرى بار ، ئورمانچىلىق سانائىتىنىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 400 مىڭ كۇب مېترغا ، يېڭىلانغان ئورمان 5000 گېكتارغا ، ھەرىدىلىپ پىششىقلانغان ياغاچ 460 مىڭ كۇب مېترغا ، ئىشلەپ چىقىرىلغان سۇنئىي پەنەركە 37 مىڭ كۇب مېترغا يېتىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئورمانچىلىق ئىشلىرى گەرچە زور نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆسۈملۈكلەر شالاڭ بولۇش ، ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تۆۋەن بولۇش ھالىتى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۆزگەرتىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن بۇ يەنىلا بىزنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك مۇشكۇل ۋەزىپىمىز .

4 - پاراگراف يېزا - بازار كارخانىلىرى

يېزا - بازار كارخانىلىرىمىز گەرچە بۇرۇنقى گۈڭشې ، دۈي كارخانىلىرى ئاساسىغا ئىگە بولسىمۇ ، لېكىن يېزا ، كەنت ، بىرلەشمە ئائىلە ۋە يەككىلەردىن ئىبارەت بۇ ھەرىكەت مېخانىزمىنىڭ ھەقىقىي ۋۇجۇدقا كېلىپ ، خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك گۈللەپ ياشنىشى پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىنكى ئىشلاردۇر . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە يېزا- بازار كارخانىلىرى1985- يىلدىكى 98 مىڭ 826 دىن 1992 - يىلدىكى 155 مىڭ 711 گە يېتىپ 0.6 ھەسسە كۆپەيدى ؛ ئۇنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى 367 مىڭ 753 تىن 498 مىڭ 132 گە يېتىپ 35% كۆپەيدى ؛ ئومۇمىي كىرىم 1 مىليارد 51 مىليون يۈەندىن 3 مىليارد 748 مىليون يۈەنگە يېتىپ 2.57 ھەسسە ئاشتى .

يېزا - بازار كارخانىلىرىمىزنىڭ باشلىنىشى كېيىن ، كۆلىمى كىچىك ، ساپاسى ناچارراق بولسىمۇ ، لېكىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مىللىي ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە جانلاندۇرۇشتىكى جەڭگىۋار ھاياتىي كۈچىنى ۋە ئەۋزەللىكىنى دەسلەپكى قەدەمدە نامايان قىلدى . بۇلارنى يىغىنچاقلىغاندا ئاساسلىقى تۆۋەندىكى بىرقانچە جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ :

(1) يېزا ئىقتىسادىدىكى يەككە قۇرۇلمىلار ئۆزگەرتىلىپ ، كەسىپ ۋە مەھسۇلات قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى . يېزىلاردىكى تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى تېزلىتىلىپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش شارائىتى ياخشىلاندى . يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى بىلەن يېزىلار نوقۇل ھالدا بىرىنچى كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشتىن بىرىنچى كەسىپنى ئاساس قىلغان ھالدا ئىككىنچى ، ئۈچىنچى كەسىپلەرنىمۇ ئوخشاشلا ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلاندۇرۇش يولىغا قاراپ ماڭدى . تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرى ئېلېكتر كۈچى ، كۆمۈر ، رۇدا ، يېزا ئىگىلىك سايمانلىرى ، سېمونت ، كىرپىنى ، ھاك ، قەغەز ، تاختاي ، تۇز ، شېكەر ، ئۆسۈملۈك يېغى قاتارلىقلاردۇر . 7 -

بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، يېزا - بازار كارخانىلىرى ئېرىشكەن پايدىن يېزىلاردىكى تۇرلۇك ئىشلارنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بۇاستە ئىشلىتىلگەن مەبلەغ 52 مىليون 220 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، پەقەت يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى قوللاش ئۈچۈن ئىشلىتىلگىنى 8 مىليون 895 مىڭ 200 يۈەن ، كوللېكتىپ پاراۋانلىق ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىلگىنى 5 مىليون 52 مىڭ 800 يۈەن ، يېزا ماۋارىپى ئۈچۈن ئىشلىتىلگىنى 5 مىليون 105 مىڭ يۈەن بولدى . بۇ يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە يېزا خىزمىتىگە يار - يۆلەك بولۇشتا ، يېزىلارنىڭ ئاساسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ ۋە كۆچەتتىپ ، « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىشتە تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدىغان رول ئوينايدىغانلىقىنىڭ ئىسپاتى .

(2) بايلىقلارنى ئېچىش ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ، بېيىش قەدىمى تېزلىتىلدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا - بازار كارخانىلىرىدا ھەرقايسى جايلارنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن شۇ جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان يېتەكچى كەسىپلەرنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن جايلارنىڭ بايلىق ئۈستۈنلۈكى دەسلەپكى قەدەمدە جارى قىلدۇرۇلدى ، بولۇپمۇ قىسمەن نامرات رايونلاردا يېزا - بازار كارخانىلىرىنى قۇرۇش بىلەن نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈلۈپ ، نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتى ئىجتىمائىي يارەمنى ئاساس قىلىشتىن ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ئاساس قىلىشقا ئۆتتى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايون بويىچە نامرات ناھىيىلەرگە بېرىلگەن ئۆسۈملۈك قەرز 68 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 50 تىن كۆپرەك يېزا - بازار تايانچ كارخانىلىرىنىڭ نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش تورلىرى تۇرغۇزۇلدى . بۇ تۈرلەرنىڭ پۈتۈن ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلۈشى نامرات دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ، بېيىش يولىغا قاراپ مېڭىش قەدىمىنى تېزلىتىپ ، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتىن ياخشى ئۆنۈم ھاسىل قىلدى .

(3) يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى يېزىلاردىكى ئېشىندى ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشى ئۈچۈن شارائىت ھازىرلاپ بەردى . يېزا ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ، زور تۇركۈمدىكى ئېشىندى ئەمگەك كۈچلىرى بارلىققا كەلگەنىدى . يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى يېزىلاردىكى ئېشىندى ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىشىدىكى مۇھىم چىقىش يوللىرىدىن بولۇپ قالدى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا - بازار كارخانىلىرىدا ئىشلەۋاتقانلارنىڭ سانى پۈتۈن ئاپتونوم رايون يېزىلىرىدىكى ئومۇمىي ئەمگەك كۈچىنىڭ 16% نى تەشكىل قىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تەرەققىياتى بىرقەدەر تېز بولغان ئورۇمچى ناھىيىسى ، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى قاتارلىق رايونلاردا 22% نى ، بەزى ناھىيىلەردە ھەتتا 42% نى تەشكىل قىلدى .

(4) مالىيە مەنبەلىرى ئېچىلىپ ، ئىجتىمائىي بايلىق يارىتىلىپ ، مالىيە كىرىمى ئاشۇرۇلدى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 6.5% نى ، يېزا ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ % 8 نى ئىگىلىدى . شۇ يىلى يېزا - بازار كارخانىلىرى ئىشلەپ چىقارغان كۆمۈر 7 مىليون 320 مىڭ تونىنا ، قەغەز 16 مىڭ 285.73 تونىنا ، كونسېرۋا 5034.5 تونىنا ، قىزىل خىش 2 مىليارد 357 مىليون پارچە ، تاشپاختا 400 تونىنا ، ئېغىدىرنى 23.57 تونىنا بولدى . بۇ مەھسۇلاتلار ئوخشاش كەسىپلەر ئىچىدە خېلى زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ دۆلەتكە تاپشۇرغان بېجى 385 مىليون يۈەن بولۇپ ، پەقەت 1992 - يىللا يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان باج ئالدىنقى يىلنىڭ 123.5% نى ئىگىلەپ ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە يېزا ئىگىلىك باج كىرىمىنىڭ 112.24% نى توغرا كەلدى . يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ مالىيە كىرىمىنىمۇ ئاشۇردى ، ئۈرۈمچى ناھىيىسى ، مىچۇەن ناھىيىسى مالىيىدە ئۆز - ئۆزىنى قامداشنى ئىشقا ئاشۇردى . چاقىلىق ناھىيىسىنىڭ مالىيىدە ئۆز - ئۆزىنى قامداش نىسبىتى 70% كە يەتتى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ،

خېلى بىر قىسمىنىڭ مالىيە كىرىمى يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ يۇقىرىغا تاپشۇرغان باج سوممىسىدىن كەلگەن . 1990 - يىلى ئۇرۇمچى ناھىيىسىدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ يۇقىرىغا تاپشۇرغان بېجى پۈتۈن ناھىيە بويىچە مالىيە كىرىمىنىڭ 35.8% نى توغرا كېلىدۇ .

يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى يېزا - كەنتلەردىكى كىچىك بازارلار قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، كادىرلار بىلەن ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرۇش جەھەتتە ئاكتىپ رول ئوينىدى . ھەر قايسى جايلاردىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى مەركەزلەشكەن يەرلەرنىڭ ھەممىسىدە بىر تۈركۈم كىچىك بازارلار شەكىللەندى ۋە شەكىللەنمەكتە ، ھەتتا ئۇلار يېزىلارنىڭ يېڭىدىن سىياسىي ، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بولۇشقا باشلىدى . يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتى بىرقەدەر تېز بولغان ، كوللېكتىپ ئىقتىسادىي كۈچى بىرقەدەر كۈچلۈك بولغان جايلاردىكى ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتى ۋە ھۆكۈمەتلەر ئامما ئۈچۈن ئەملىي ئىش قىلىپ بېرىش ، ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشتە ماددىي ئاساسقا ئىگە بولۇپ ، ئاممىنىڭ قېينىچىلىقى ۋە يۈكى يەڭگىللىتىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ پارتىيىنىڭ مۇناسىۋىتى ، كادىرلار بىلەن ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇقلىشىپ ، پارتىيە بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ تەسىرى ۋە ئىناۋىتى تېخىمۇ كۈچەيدى .

ئىلگىرى ، بىز گۇڭشې ، دۇي كارخانىلىرىنى قۇرغان بولساقمۇ ، لېكىن پىلانلىق ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئاستىدا پەقەت بىر ئورۇنلا باشقۇرۇشتەك ئۆلۈك ھالەت مەۋجۇت ئىدى . ھازىر بولسا پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشەن ، فاڭجېن ، سىياسەتلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ۋە جانلاندۇرۇش روھى بويىچە ، يېزا ، كەنت ، بىرلەشمە ئائىلە ۋە يەككىلەر تەڭ ھەرىكەتكە كېلىپ ، كارخانىلارنى قۇرۇۋاتىدۇ . شۇڭلاشقا ، بىز ئىزدىنىش ئىچىدە ئالغا ئىلگىرىلەشتەك كۆپ يىللىق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتتۇق . ھازىر ئەسلىگىنىمىزدە ، بىز تۆۋەندىكى بىرقانچە مەسىلەرنى ھەل قىلىش جەريانىدا يېزا - بازار كارخانىلىرىنى

ساغلام ۋە بىرقەدەر چوڭ تەرەققىيات يولىغا باشلىدۇق دەپ قارايمىز .

بىرىنچى ، قانداق قىلىپ يېزا - بازار كارخانىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەسىلىسى . دەسلەپتە ئاساسىي قاتلامنىڭ ، بولۇپمۇ خەلق ئاممىسىنىڭ كارخانا باشقۇرۇش ئاكتىپچانلىقى بىرقەدەر يۇقىرى ، تەرەققىيات سۈرئىتى تېز بولسىمۇ ، لېكىن كۆپىنچىسى ، ستىخىيىلىك ھالدا خېلى دەرىجىدە قارىغۇلارچە ئېلىپ بېرىلغانلىقتىن ، ئۇنۇمى دېگەندەك بولمىدى . بۇنىڭغا نىسبەتەن ، بىز ئاممىنى ئۆز جايىنىڭ بايلىق ئەۋزەللىكى ۋە بازار ئېھتىياجىغا بىرلەشتۇرۇپ ، ئىشەنچلىك تەتقىق قىلىش ۋە تەكشۈرۈپ باھالاش ئاساسىدا پىلانلىق ، نۇقتىلىق ھالدا يېزا - بازار كارخانىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ يېزا - بازار كارخانىلىرىنى ئىمكانقەدەر ياخشى قۇرۇپ ۋە ياخشى باشقۇرۇپ ، ئۆزلىرىدە يېتەكچى كەسىپ بولۇشقا يېتەكلەپ ، قارىغۇلارچە ئىش كۆرۈشنى ئازايتىۋېتىش . «ئۇچقۇن پىلانى» نىڭ يولغا قويۇلۇشى ئىقتىسادىي تېخنىكا ھەمكارلىقى ۋە توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىشنىڭ كۈچەيتىلىشىگە ئەگىشىپ ، جايلاردا باشلىنىش نۇقتىسى بىرقەدەر يۇقىرى ، ھۇنەر - سەنئەت تېخنىكىسى بىرقەدەر ئىلغار بولغان بىر تۈركۈم كارخانىلار ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىپ ، بەزى مەھسۇلاتلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇردى . شۇنىڭ بىلەن يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتىدا «كىچىك بولۇش ، ئەنئەنىۋى بولۇش ، ئاممىۋى بولۇش» تىن « كىچىك بولۇش ، مەخسۇس بولۇش ، يېڭى بولۇش » قا قاراپ تەرەققىي قىلىش ، بىكىنمىچىلىك ، ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەشتىن ئېچىۋېتىش ۋە سىرتقا يۈزلىنىشتەك ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى . جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى ئىشلەپ چىقارغان شىرشىم مېۋە ، كونسېرۋا ، شايى - ئەتلەس ، شىمالىي شىنجاڭدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى پىششىقلىغان ياقۇت ، « پالاز ، گىلەم ، سارجا ، كۆن - خۇرۇم مەھسۇلاتلىرى ، جۇۋا ۋە سۇت پاراشوكى قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئىچكى رايون بازارلىرىغا ھەتتا خەلقئارا بازارلارغا كىردى . 1987 - يىلدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىز يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ كەسىپلىشىپ ئىشلەپچىقىرىش دەرىجىسى ئۆزلۇكسىز

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۆستۈرۈلۈپ ، « بىر كەنتته بىر خىل مەھسۇلات بولۇش » ، « بىر خىل مەھسۇلات بولۇش » ، « بىر ناھىيىده نەچچه خىل مەھسۇلات بولۇش » يولغا قويۇلۇپ ، گىلەمچىلىك يېزىسى ،بابكارلار يېزىسى ،شايى ئەتلەس كەنتى ، قۇيمىچىلىق كەنتى ، پىچاقچىلىق كەنتى قاتارلىق مەشھۇر سۇس ئىشلەپچىقىرىش يېزا - كەنتلىرى ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كەلدى، ئالتاينىڭ خۇكۈى سۈت مەھسۇلاتى ، چاقىلقىنىڭ تاشپاختىسى ، بارىكۆل نىڭ سۇلفات ئىشقارى ، تۇرپاننىڭ ئۈزۈم كونسېرۋاسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى يەرلىكنىڭ يېزا ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈشتىكى بازىرى ئىتىك « سەردار مەھسۇلات »لىرىدۇر . يېقىنقىيىللاردىن بۇيان، مەركەزنىڭ يېزا - بازار كارخانىلىرىغا قاراتقان « ئاكتىپ يار يۆلەك بولۇش ، مۇۋاپىق پىلانلاش ، تۇغرا يېتەكلەش، باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش »ۋە« تەكشەش ، تەرتىپكە سېلىش ، ئۆزگەرتىش ، ئۆستۈرۈش » فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، « كارخانا باشقۇرۇش يىلى پائالىيىتى » نى قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق ، تۇرلۇك باشقۇرۇش خىزمەتلىرى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىلىپ ، كارخانىلارنى دەرىجىگە يەتكۈزۈش ۋە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات يارىتىش ئېڭى روشەن ئۆستۈرۈلدى . يۇقىرىقىدەك تۇرلۇك خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان شىنجاڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە تەرەققىيات يولىنى تېپىپ چىقتۇق .

ئىككىنچى ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىيات مەبلىغى مەسلىسى . يېزا - بازار كارخانىلىرى مەيلى كەنت - يېزىلاردىكى كوللېكتىپ ۋە بىرلەشمە ئائىلە ھەمكارلىقىدىكى ياكى يەككە باشقۇرۇشتىكى كارخانىلار بولىمىسۇن ھەممىسلا تەرەققىيات مەبلىغىنى ھەل قىلىشتا ، ئاساسەن ، كوللېكتىپ ، ئاممىا ، بىرلەشمە ئائىلە ئەزالىرى ۋە شەخسلەرگە تايىنىدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرى ، ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا - بازار كارخانىلىرىدىكى ئومۇمىي مۇقىم مۇلۇك مەبلىغىنىڭ ئەسلى قىممىتى 1 مىلىيارد 500 مىليون يۈەندىن كۆپرەك ، مۇقىم مۇلۇك ساپ قىممىتى 1 مىلىيارد

164 مىليون يۈەن ، ئىشلىتىلگەن كۆچمە مەبلەغ 1 مىلىيارد 347 مىليون يۈەن ، تارقىتىلغان مائاش 369 مىليون يۈەن بولدى . بۇلار ئاساسلىقى يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەبلەغتىن ئىبارەت بۇ « مېكىيان » ۋە ئۇنىڭ تۈخۈمى ، تۈخۈمدىن چىققان « چۈجە » دىن ئىبارەتتۇر . شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىچكى جەھەتتىن كىرگۈزۈش ، سىرتقى جەھەتتىن بىرلىشىش ، رايون ئىچى ۋە سىرتىدىن مەبلەغ يىغىپ ، پاي قوشۇش ، تولۇقلىما سودا ئۇسۇلىنى قوللىنىش ئارقىلىق بىر قىسىم مەبلەغ قولغا كەلتۈرۈلدى . لېكىن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزىلىرىدا كوللېكتىپ ئىگىلىك تېخى تەرەققىي قىلمىغان ، يېزىلاردىكى ئاممىنىڭ تازا بېيىپ كېتەلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر سىياسەتتە ئېتىبار بېرىش بىلەن بىللە ، مەبلەغ جەھەتتىنمۇ يۆلىشى ، بولۇپمۇ ، بەزى نۆۋەتلىق كارخانىلارنى قۇرۇشى تېخىمۇ مۇھىم ئىدى . بۇ روھقا ئاساسەن ، 1979 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 27 مىليون 277 مىڭ يۈەن ھەقسىز مەبلەغ ، 40 مىليون 260 مىڭ يۈەن تۆلەملىك مەبلەغ ، 105 مىليون 80 مىڭ يۈەن ئۆسۈملۈك مەبلەغ تارقىتىلدى . بۇنىڭدىن باشقا ، 1987 - يىلدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرلەردىكى ھەر دەرىجىلىك مالىيە ئورۇنلىرى ئارقا - ئارقىدىن تارقاتقان ئۆسۈملۈك قەرز 141 مىليون يۈەنگە يەتتى ، يۇقىرىقى تۈرلەر جەمئىي 314 مىليون يۈەن بولۇپ ، ئۇنىڭ يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۆچلۈك ياردىمى بولدى .

ئۈچىنچى ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا قانداق يولدا مېڭىش مەسلىسى . بىز ئەمەلىيەت جەريانىدا پەقەت جىسمانىي ئەمگەك ۋە بۇرۇنقى تەجرىبىگە تايىنىپ يېزا - بازار كارخانىلىرىنى قۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى تەدرىجىي ھېس قىلدۇق . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت تارماقلىرى ۋە ساھەلەرنى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى ئورۇنلار يېزا - بازار كارخانىلىرىنى پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ كارخانا باشقۇرۇشقا ، پەن - تېخنىكىنى ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىش جەريانىدا

ئالغا ئىگىرلەشكە هەم تەرەققىي قىلىشقا تەدرىجىي يېتەكلىدى.
ئاساسلىقى ، ئۇچ جەهەتتىن خىزمەت ئىشلەندى : (1) يېڭى تۇرلەرنى
تۇرغۇزۇش ، تېخنىكا كىرگۈزۈش ، تېخنىكا ئۆزگەرتىش ، يېڭى
مەھسۇلاتلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق چوڭ - چوڭ مەسىلىلەرنى
تەكشۈرۈشكە ئېتىبار بېرىلدى ، ئىشەنچلىك تەتقىقات ۋە ئىلمىي جەهەتتىن
ئىسپاتلاشنى يولغا قويۇپ ، بۇرۇنقى نوقۇل هالدا ئاساسلىق باشقۇرغۇچى
ئورۇن قارار قىلىدىغان ئۇسۇل ئۆزگەرتىلدى . (2) بەزى يېزا - بازار كار.
خانىلىرى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئالىي مەكتەپلەر ، پەن - تەتقىقات
ئورۇنلىرى هەمدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى كارخا.
نىلار هەتتا ئاپتونوم رايون سىرتىدىكى مۇناسىپ ئورۇنلار بىلەن
هەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىپ ، يېڭى تېخنىكا ، يېڭى هۈنەر - سەنئەت،
يېڭى ئۇسكۇنىلەرنى ئاكتىپ كىرگۈزۈپ ۋە قوللىنىپ ، يېزا - بازار كارخا.
نىلىرىنىڭ ئۇسكۇنىلىرى كونا بولۇش ، هۈنەر - سەنئەت ۋە تېخنىكىسى
قالاق بولۇش ، مەھسۇلاتلارنى تەكشۈرۈش ۋاستىلىرى ئاددىي بولۇش ها.
لىتىنى ئۆزگەرتىپ ، ئۆلچەملەشتۈرۈش سەۋىيىسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ
باردى . (3) ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلەش ۋە كىرگۈزۈش كۈچەيتىلدى.
7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە كىرگۈزۈلگەن تۈرلۈك ۋە هەر دەرىجىلىك
كەسىپىي ئىختىساس ئىگىلىرى جەمئىي 3194 نەپەر بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە
كەسىپىي - تېخنىكا ئۇنۇانى ئېلىش سالاهىيىتى بارلار 639 نەپەر ، شۇنىڭ
بىلەن بىللە ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى قىزغىن سۆيىدىغان ، مەلۇم ئىق
تىدارغا ئىگە تايانچ كۈچلەر ۋە مەلىكىلىك ئىشچىلار تەربىيىلەپ
يېتىشتۈرۈلدى ، نەتىجىدە ئىجادكارلىق روهقا ۋە مەلۇم دەرىجىدە پەن -
تېخنىكا ، مەدەنىيەت ساپاسىغا ئىگە بىر بۆلۈك كارخانا باشقۇرغۇچى
خادىملار ۋە ئىشچىلار قوشۇنى ۋۇجۇدقا كەلدى . مانا بۇلارنىڭ هەممىسى
كارخانىلارنىڭ ساپاسى ۋە مەھسۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە كۈچلۈك
تۈرتكە بولدى . هازىرغا قەدەر ، پۈتۈن ئاپتونوم رايوندىكى يېزا - بازار
كارخانىلىرى بويىچە 40 نەچچە كىشىگە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «دېهقان
كارخانىچى» ، «ئەمگەك نەمۇنىچىسى»دېگەن نام بېرىلدى . بىر كىشىگە

دۆلەت تەرىپىدىن «مەملىكەتلىك دېهقان كارخانىچى» دەپ نام بېرىلدى ؛
مەھسۇلاتلاردىن ئۇچى مىنىستىر دەرىجىلىك ئەلا مەھسۇلات ، 14 ى
ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئەلا مەھسۇلات ، 33 ى ساهەلەر بويىچە ئەلا
مەھسۇلات دېگەن نامغا ئېرىشتى ؛ ئۇچ كارخانا سۈپەتلىك باشقۇرۇش
ئۆلچىمىگە يەتكەن كارخانىلاردىن بولۇپ قالدى ، سۈپەت جەهەتتە تۆت
كارخانا ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىدۇ ، ئۇچ كارخانا ياخشىلار قاتاردا تۇرىدۇ .
1990 - يىللىق « كارخانا باشقۇرۇش يىلى » پائالىيىتىدە ، يەتتە كارخانا
مەركەزدىكى ئالاقىدار مىنىستىر ۋە ئورۇنلارنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى ،
بەزىلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار كارخانا قاتارىغا كىردى .

تۆتىنچى ، ئاكتىپلىق بىلەن كەسىپىي قۇرۇلما ۋە مەھسۇلات
قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش مەسىلىسى . يېزا - بازار كارخانىلىرىنى ياخشى
قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ، كەسىپلەرنى ئۆزگەرتمەسلىككە ، مەھسۇلاتلارغا
« ئىزچىل تۇزۇم » قوللىنىشقا بولمايدۇ . شۇڭلاشقا ، بىز يېزا - بازار
كارخانىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ، شىنجاڭنىڭ بايلىق ئەۋزەللىكى ۋە
رايون ئىچى - سىرتىدىكى بازار ئېهتىياجىغا زىچ بىرلەشتۈرۈپ ، كەسىپىي
قۇرۇلمىنى تەڭشەش ۋە مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشنى بىر تۇرلۇك
دائىمىي ئىشلار قاتارىدا تۇتتۇق . كەسىپلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ،
جايلارنىڭ ئالاهىدىلىكىگە ئاساسەن ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرۇپ ،
دېهقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە
مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاشنى نۇقتىلىق تەرەققىي قىلدۇردۇق ؛ قېزىلما
بايلىقى مول رايونلاردا كانچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ئاساس قىلدۇق ؛
تۆمۇر يول بويلىرى ۋە چوڭ - كىچىك شەهەر ئەتراپى رايونلىرىدا
بىناكارلىق ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ، سانائەت ۋە مۇلازىمەت كەسىپىنى
ئالدىنقى ئورۇنغا قويدۇق ؛ چېگرا ، چەت رايونلاردا « ماي ، توك
ئىشلەتمەيدىغان ، هەممە كىشى قىلالايدىغان»قول سانائىتىنى راۋاجلان.
دۇردۇق . بۇ جەريانىدا ، كەسىپىي قۇرۇلما تۈرلىرىنى تاللاشتا « كاپالەتلىك
قىلىش ، قىسقارتىش ، چەكلەش » تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ تەڭشىدۇق .
سەرپىياتى يۇقىرى ، سۈپىتى ناچار ، ئۇنۇمى تۆۋەن ، بۇلغاش دەرىجىسى

ئېغىر ، ئوڭۇشاشقا بولمايدىغان كارخانىلارنى توختاتتۇق ھەمدە
ئۆزگەرتتۇق ؛ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە كارخانىلارنى ئاكتىپ يۆلە-
دۇق . مۇشۇنداق تەڭشەش ئارقىلىق ، يېزا - بازار كارخانىلىرىدا
سانائەتنىڭ ئىگىلىگەن سالمىقى 1985 - يىلدىكى 40.75% تىن كۆپىيىپ ،
1992 - يىلغا كەلگەندە 52.2% كە يەتتى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرغىچە ،
ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى ئىچىدە يىللىق مەھسۇلات
قىممىتى 1 مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان كارخانا 200 دىن كۆپرەككە يەتتى .
شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يېزا ، كەنت ، كوللېكتىپ كارخانىلىرىنىڭ نىسبەتەن
تەمۇ ئۆزلۈكسىز ئۆلغايدى . ئاپتونوم رايون بويىچە تەڭدىن تولا
ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە 1 - 2 گىچە بايلىق ئۇستۇنلۇكىگە ئىگە تايانچ
كارخانىلار بار . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا - بازار كارخانىلىرى
ئىچىدە 12 پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى بولۇپ ، 138 مىڭ ئۇرچۇق پاختا
رەخت ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىغا ئىگە . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە كىچىك
تىپتىكى بىر تۈركۈم يۇڭ توقۇمىچىلىق ، ئىلمە توقۇلما ، قۇرۇلۇش ماتېرىيالىرى ،
قەغەز ئىشلەش ، كان ئىزدەش ، سۇت پاراشوكى ،
ماشىنىسازلىق ، كراخمال ، يېنىك سانائەت ، خىمىيە سانائىتى قاتارلىق
كارخانىلار بارلىققا كەلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا - بازار
كارخانىلىرى كەسپىلىشىش ، مۇنتىزىملىشىش ، كۆلەملىشىش يولىغا قەدەم
قويدى . مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش جەريانىدا ، بازار ئېھتىياجلىق
بولغان يېڭى مەھسۇلاتلارنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى ،
مەسلەن ، مىچۇەن ناھىيىسىنىڭ يېزا - بازار كارخانىلىرى ئىشلەپ چىقار-
غان يېڭى تىپتىكى سۇ قاينىتىش ئوچقى ، كوزا ھارىقى ، تىنچ ھالەتتە
پارتلىتىدىغان ئەسۋاب ۋە ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ يېزا - بازار كارخانىلىرى
ئىشلەپ چىقارغان ياۋا مېۋە ئىچىملىكى قاتارلىق يېڭى مەھسۇلاتلار بۇ
جەھەتلەردىكى بەزى بوشلۇقلارنى تولدۇردى .

ئۇن نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا - بازار
كارخانىلىرى راۋاجلىنىپ ، ناھايىتى زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى .
شۇنداقتىمۇ ئاساسى ئاجىز ، باشلىنىشى كېيىن بولغانلىقتىن ، تەرەققىيات

يەنىلا ئاستا بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە تۆۋەن ئورۇندا تۇرىدۇ . 8 -
بەشىيىللىق پىلان مەزگىلىدە يېزا - بازار كارخانىلىرىنى زور كۈچ بىلەن
تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئىلغار ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ۋە بۆلۈستە قاراشلىق
شەھەرلەرگە يېتىشۈپلىش يەنىلا بىزنىڭ مۇشكۈل ۋەزىپىمىز . بۇ يېزا -
بازار كارخانىلىرىنىڭ ئۆز تەرەققىياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپلا قالماستىن ،
بەلكى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پۈتكۈل خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تە-
رەققىياتىدىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

5 - پاراگراف بېلىقچىلىق

شىنجاڭ بېلىقچىلىقىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ئەۋزەل تەبىئىي
شارائىتقا ، خېلى مول بېلىق بايلىقىغا ئىگە بولۇپ ، بېلىقچىلىق ئىشلەپچە-
قىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا باب كېلىدىغان ياخشى جاي . ئاپتونوم
رايونىمىزدا ھازىر 9 مىليون 700 مىڭ مودىن ئارتۇق سۇ كۆلىمى بار . بۇ-
نىڭ ئىچىدە ، كۆل كۆلىمى تەخمىنەن 7 مىليون مو ، سۇ ئامبارلىرى
كۆلىمى 900 مىڭ مو ، دەريا ئېقىنلىرى 1 مىليون 800 مىڭ مو ، سۇ كۆل-
چەكلىرى كۆلىمى 50 مىڭ موچە كېلىدۇ . غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە ،
ئاپتونوم رايون ئىچىدە چىگخەيدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ .
بۇلاردىن بېلىق باققىلى بولمايدىغان شورلۇق ، تۇزلۇق كۆللەر ۋە پەسىل
خاراكتېرلىك دەريالارنى چىقىرىۋەتكەندىمۇ ، بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا
باب كېلىدىغان سۇ كۆلىمى 5 مىليون موغا يېتىدۇ . كۆل سۇيى نىسپىي
تىنچ ھالەتتە بولۇپ ، بېلىق بېقىشقا ئەڭ قولايلىق . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ
كۆل سۇيى كۆلىمى بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ يۈزى ئومۇمىي
كۆلىمىنىڭ 78% نى ئىگىلەيدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ، باغراش كۆلىنىڭ كۆ-
لىمى تەخمىنەن 1 مىليون 500 مىڭ مو كېلىدۇ . ھازىر ئېنىقلىنىشچە ،
شىنجاڭدا جەمئىي 50 خىلدىن ئارتۇق يەرلىك بېلىق تۈرلىرىدىن سىبىرىيە ئوسېتر

بەلىقى ، يالاڭ قورساقلىق ئوسېتر بەلىقى ، كارپ (سازان) بەلىقى ، تاپان (كاراس) بەلىق ، شەرق ياپىلاق بەلىقى قاتارلىق 24 خىل بەلىق بار . ئۇ. نىڭ ئۇستىگە ، شىنجاڭدا قۇياش نۇرى تولۇق ، قۇياش نۇرىنىڭ چېچىلىش دائىرىسى كەڭ ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى زور بولۇشتەك پايدىلىق شەرتلەرنىڭ بولۇشى بەلىق تۇرلىرىنىڭ ئۆسۈشى ، كۆپىيىشى ، يەمىنىڭ فوتوسىنتېزلاشتۇرۇش رولى ۋە بەلىق تۇرلىرىنىڭ بېگىلىنىپ تۇرۇشىنى ياخشى مۇھىت بىلەن تەمىنلەيدۇ . ھالبۇكى ، شىنجاڭدا قىش پەسلى سوغۇق ۋە ئۇزاقراق بولۇپ ، بۇ ھال بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئۇچۇن پايدىسىز . لېكىن بەلىق خىلىنى تاللاش ۋە يېتىشتۇرۇشتە ، بەلىق تۇرلىرىنىڭ ماسلىشىشچانلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلسا ، بۇ قىينىچىلىقلارنى يەڭگىلى بولىدۇ .

ئازادلىقتىن بۇرۇن ، شىنجاڭدا بەلىقچىلىق يوق دېيەرلىك ئىدى . ئۇ چاغدا ئاز ساندىكى دېھقانلار ئاساسەن ئۆزلىرىگە ئوزۇق قىلىش ئۈچۇن دېھقانچىلىقتىن بوشىغان چاغلىرىدا دەريا ، كۆللەرگە بېرىپ ئازراق بەلىق تۇتۇپ كېلەتتى . بازاردا سېتىلىدىغىنى بەكمۇ ئاز ئىدى . ئۇچاغدا بەلىق تۇتۇش ئەسۋابلىرىمۇ بەك ئاددىي بولۇپ ، كۆپىنچە كىشىلەر بەلىقنى جاڭگاق ، قارماق ، تەڭنە (ياغاچنى ئويۇپ ياسالغان قولۇاق) ئارقىلىق تۇ. تاتتى . 1949 - يىلدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا ، شىنجاڭ بويىچە تۇتۇلغان بەلىق مىقدارى ئاران 172 تونىنا بولۇپ ، سۇنئىي ئۇسۇلدا بەلىق بېقىش پۈتۈنلەي يوق ئىدى .

ئازادلىقتىن كېيىن ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقى ھەم قوللىشى ئارقىسىدا ، شىنجاڭنىڭ بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى دەسلەپكى قەدىمىنى تاشلىدى . 50 - يىللارنىڭ بېشىدا ، «چوڭ باشلىق بەلىق» ۋە قاراشەھەر بەلىقى بىلەن داڭق چىقارغان قاراشەھەر ناھىيىسى تۇنجى قېتىم كوللېكتىپ خاراكتېرىدىكى قاراشەھەر بازىرى بەلىق تۇتۇش ئەتىتىنى قۇرۇپ ، شىنجاڭنىڭ بەلىقچىلىقى ئۇچۇن ئۇلگە يارىتىپ بەردى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ئاساسلىق بەلىق تۇتۇش رايونلىرىدا كەينى - كەينىدىن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى باغراش كۆلى بەلىقچىلىق مەيدانى ۋە

بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى بەلىقچىلىق مەيدانى قۇرۇلۇپ ، بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى رەسمىي ھالدا شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىيات پىلانىغا كىرگۈزۈلدى . لېكىن 1978 - يىلىغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئاساسىي جەھەتتىن تۇتۇشلا بار ، بېقىش يوق بولغان ئەنئەنىۋى ھالەتتە تۇرۇپ كەلدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ «سىياسەتنى ئەڭ قويۇۋېتىپ ، سۇ مەھسۇلاتلىرى كەسپىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش توغرىسىدا يولىورۇق» نىڭ يېتەكچىلىكىدە ، شىنجاڭنىڭ بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى رەسمىي ھالدا بېقىشنى ئاساس قىلىدىغان ، بېقىش بىلەن تۇتۇش بىرلەشتۇرۇلگەن تەرەققىيات يولىغا قەدەم قويىدى . شۇڭا مېنىڭچە ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش يولىغا قويۇلغان ئۇن نەچچە يىلنى شىنجاڭنىڭ بەلىقچىلىقى ھەقىقىي بىر كەسىپ سۈپىتىدە تەرەققىي قىلغان دەۋر دېيىشكە بولىدۇ . ئالدى بىلەن سۇ ئامبارلىرىنى ئاساس قىلىپ 800 نەچچە مىڭ مو يېڭى بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ساھەسى ئېچىلىپ ، ئىچكى ئۆلكىلەردىن كۆك بەلىق ، ئاق ئامۇر بەلىقى ، لاقا بەلىق ، رەڭدار ئوسېتر بەلىقى ، لوفىي بەلىقى قاتارلىق ئون نەچچە يېڭى سورتلۇق بەلىق كىرگۈزۈلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئېقىن سۇدا بەلىق بېقىش ، سۇ كۆلچەكلىرىدە بىرىكمە يەم تاشلاپ بەلىق بېقىش ۋە سۇغا يەم ، ئوغۇت سېپىش قاتارلىق يېڭى تېخنىكىلار كىرگۈزۈلۈپ ، بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . بۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بەلىق بېقىلىدىغان سۇ كۆلىمى ، بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئاپپاراتلىرى ، بەلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تۇرى ، مەھسۇلات مىقدارى زور ھەجمدە ئېشىپ ، بەلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قىياپىتى يېڭىچە تۇسكە كىردى . 1992 - يىلدىكى ستاتىستىكىغا قارىغاندا ، ئاپتونوم رايون بويىچە سۇنئىي ئۇسۇلدا بەلىق بېقىش مەيدانىدىن 26 سى قۇرۇلىدى . بەلىق بېقىلىدىغان سۇ كۆلىمى 1 مىليون 811 مىڭ 700 موغا يېتىپ ، 1978 - يىلدىكى 27 مىڭ 800 مودىن 64.2 ھەسسە ئاشتى ؛ بەلىق تۇتۇش مەيدانىدىن بەشى قۇرۇلدى ، بەلىق مەھسۇلاتى 1978 - يىلدىكى 50.5

تونندىن 26 مىڭ 595 تونىنغا كۆپەيىپ ، 525.6 ھەسسە ئاشتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، سۇنئىي ئۇسۇلدا بېقىلغان بېلىق مەھسۇلاتى 19 مىڭ 733 تونا ، تۇتۇلغان تەبىئىي بېلىق مىقدارى 6860 تونىنا بولۇپ ، سۇنئىي بېقىلغان بېلىقنىڭ مەھسۇلاتى تەبىئىي ئۆسكەن بېلىق مەھسۇلاتىدىن بىر ھەسسىدىن ئارتۇق ئېشىپ كەتتى . بۇ بېقىشنى ئاساس قىلىش ، بېقىش پۇتۇنلەي توغرا ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

بېقىشنى ئاساس قىلغان بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىش فاكتورىنى يولغا قويۇش ۋە ئۇنىڭدا چىڭ تۇرۇشتا ، بېلىجان بىلەن تەمىنلەش مەسىلىسىنى جەزمەن ئوبدان ھەل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزدا سۇنئىي ئۇسۇلدا بېلىق بېقىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، بېلىجانىنى ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئايروپىلان ئارقىلىق توشۇپ كېلىشكە توغرا كەلگەنىدى . بۇنىڭغا مەبلەغ كۆپ سەرپ قىلىنىپ ، ئەي بولۇش نىسبىتىمۇ ئانچە يۇقىرى بولمىدى . شۇڭا ئۇزاقنى كۆزلىگەندە ، سۇنئىي ئۇسۇلدا بېلىق بېقىش باشلانغاندىن كېيىن ، بېلىجانىنى شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە يېتىشتۇرۇش مەسلىسى ئالدىمىزغا قويۇلدى . شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بېلىقچىلىق پەن - تېخنىكا خادىملىرى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلىرى بېلىجان مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش پەن تەتقىقاتىنى باشلىۋەتتى . 1962 - يىلدىن 1965 - يىلغىچە بولغان ئۇچ يىل ئىچىدە ، پەن تەتقىقاتى خادىملىرى ۋە بېلىقچىلىق ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئۇدا ھالدا سازان بېلىق ، لاقا بېلىق ، خاپانباش بېلىق ، ئاق ئامۇر بېلىقى قاتارلىق بېلىق تۇرلىرىنىڭ بېلىجانلىرىنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى . شىنجاڭدا ئۆزىنىڭ بېلىجانى بارلىقتا كېلىپ ، بۇنىڭ بىلەن قانچە مىڭ چاقىرىم يىراقلىقتىكى چاڭجياڭ ۋادىسىدىن ئېروپىلان ئارقىلىق بېلىجان يۆتكەش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى . 1990 - يىلغىچە ، شىنجاڭدا 42 بېلىجان يېتىشتۇرۇش مەيدانى قۇرۇلۇپ ، 560 مىليون بېلىجان يېتىشتۇرۇلدى . ھازىر ئاز ساندىكى كەم ئۇچرايدىغان يېڭى بېلىق تۇرلىرىنىڭ بېلىجانىنى ئاز مىقداردا كىرگۈزگەندىن باشقا ،

قالغان بېلىجان تۇرلىرى ئۆزىمىزدە يېتىشتۇرۇلىدىغان بولدى . بۇ ھال ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بېلىقچىلىقىنى داۋاملىق زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ياخشى شەرت ھازىرلاپ بەردى .

ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى بېلىقچىلىقنى تېز تەرەققىي قىلدۇرۇشنى سىياسىي كاپالەتكە ۋە كۈچلۈك ئىگىلىكچىلىك قىلىدىغان بېلىقچىلىق زور دەرىجىدە راۋاجلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى نۇرغۇنلىغان بېرلەشمە ئالىلىلەر ۋە يەككىلەر بېلىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ، دۆلەت ، كوللېكتىپ ، بېرلەشمە ئالىلىلەر ، يەككىلەر تەڭ تۇتۇش قىلىپ ، بېلىقچىلىقنى ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدۇرىدىغان يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلدى . قاتناش قولايلىق بولغان شەھەر - بازارلاردا ۋە ئەتراپتىكى يېزىلاردا «سۇنئىي ئۇسۇلدا بېلىق بېقىش قىزغىنلىقى» بارلىققا كەلدى . بەزى جايلار سۇنئىي ئۇسۇلدا بېلىق بېقىشنى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشنىڭ مۇھىم ئىشلەپچىقىرىش يولى سۈپىتىدە چىڭ تۇتتى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە مەخسۇس بېلىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ سانى 3850 كە يېتىپ ، دەسلەپ باشلانغان 1985 - يىلدىكىدىن 86% كۆپەيدى . بېلىقچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرىنىڭ بېلىق باقىدىغان سۇ كۆلىمى 1985 - يىلدىكى 111 مىڭ مودىن 1990 - يىلى 276 مىڭ موغا كۆپەيىپ ، 148.6% ئاشتى . ئۇلار ئىشلەپ چىقارغان بېلىق مەھسۇلاتى 1985 - يىلدىكى 1400 تونىدىن 4896 تونىنغا كۆپەيىپ ، 249.71% ئېشىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە سۇنئىي ئۇسۇلدا بېقىلغان بېلىق مەھسۇلاتىنىڭ 30.6% نى ئىگىلىدى . بۇ دېھقانلار ئائىلە بويىچە بېلىق بېقىش ئاپتونوم رايونىمىز بېلىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ .

ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى ، پەن - تېخنىكا ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇھىم كاپالىتى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بېلىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ زور تەرەققىياتىدىمۇ ئوخشاشلا پەن - تېخنىكىنىڭ تايانىدۇق .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، دۆلەت شىنجاڭغا بىر تۇركۈم سۇ مەھسۇلاتلىرى كەسىپي مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى ئەۋەتتى. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ مەھسۇلاتلىرى تارماقلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئوقۇغۇچى ۋە خىزمەتتىكى كادىرلارنى تاللاپ ئېچكىرىدىكى سۇ مەھسۇلاتلىرى كەسىپي مەكتەپلىرىگە ئوقۇشقا ۋە بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى. ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە بېلىقچىلىق ئاساس قىلىنغان سۇ مەھسۇلاتلىرى پەن تەتقىقاتى ۋە تېخنىكا ئومۇملاشتۇرۇش ئاپپاراتلىرىدىن 17 سى قۇرۇلدى. سۇ مەھسۇلاتلىرى كەسىپى بويىچە 176 پەن - تېخنىكا خادىمى بار. بۇنىڭ ئىچىدە، ئالىي دەرىجىلىك سۇ مەھسۇلاتلىرى ئىنژېنېرى ۋە ئىنژېنېرى 57 نەپەر، يارىمچى ئىنژېنېر ۋە تېخنىك 119 نەپەر. بۇ پەن - تېخنىكا خادىملىرى بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا يۆزلىنىپ، پەن تەتقىقاتى، تېخنىكا ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتتە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرغىچە، ئاپتونوم رايون بويىچە 15 تۈرلۈك پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى مەركەزدىكى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونىمىز مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر ئاپتونوم رايونىمىز ئىچى - سىرتىدا بىرقەدەر ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل قىلدى. مەسىلەن، خۇگېيەنچى سۇ مەھسۇلاتلىرى شىركىتى يىلمان سۇدا زىچ بېلىق بېقىش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ، ھەر مو سۇ كۆلىمىدىن 53.6 تونىنا مەھسۇلات ئالدى. بۇ تېخنىكا ئاپتونوم رايون ئىچى - سىرتىدا ئىلغار سەۋىيىگە ئىگە بولۇپ، 1988 - يىلى دۆلەتنىڭ «ئۇچقۇن پىلانى» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئۇزاقتىن شەكىللەنگەن كونىچە كۆز قاراشلارنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، كىشىلەر بېلىق سۇدا تەبىئىي ئۆسۈپ يېتىلىدۇ، شۇڭا ھەممە ئادەم خالىغانچە تۇتسا بولۇپېرىدۇ دەپ قارىغاچقا، قالايمىقان بېلىق تۇتۇش ھادىسىسى ئومۇميۈزلۈك سادىر بولۇپ، بېلىق بايلىقىغا ئېغىر بۇزغۇنچىلىق كەلتۈرگەنىدى. بۇ خىل ھالەتنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، ئاپتونوم رايون ئالاقىدار قانۇن - نىزاملارغا ئاساسەن، بېلىقچىلىق

رايونلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن 15 بېلىقچىلىق مەۋرىي باشقۇرۇش ئاپپاراتىنى قۇرۇپ، 233 بېلىقچىلىق مەۋرىي باشقۇرۇش كادىرى ۋە زۆرۈر باشقۇرۇش قوراللىرىنى سەپلىدى. 1981 - يىلدىن بۇيان، نۇقتىلىق بېلىق چىلىق رايونلىرىدا بېلىق تۇتۇش ئىجازەتنامىسى تارقىتىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ، بېلىقچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تەرتىپىنى رەتكە سالدى. بېلىققا زىيانلىق بولغان تۇتۇش ئەسۋابلىرى ۋە تۇتۇش ئۇسۇلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، بېلىق بايلىقى كۆچلۈك قوغدالدى. بۇنىڭ بىلەن بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى قانۇنلىشىش، ئىلمىيلىشىش ئىزىغا سېلىنىپ، بېلىق بايلىقىنى قوغداش ۋە كۆپەيتىش ئىشلىرى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ، بېلىق مەھسۇلاتى كۆرۈنەرلىك ئاشتى. 1990 - يىلى باغراش كۆلى ۋە ئۆلۈڭكۆر كۆلى بېلىقچىلىق رايونىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى 6100 تونىنغا يېتىپ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمىي بېلىق مەھسۇلاتىنىڭ 26.3% نى ئىگىلەپ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى.

شىنجاڭنىڭ بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى گەرچە ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلىپ، كۆپ نەتىجىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن ئاپتونوم رايونىمىز خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۇزلۇكسىز ئۆسۈۋاتقان خەلق تۇرمۇشى سەۋىيىسىنىڭ تەلىپى بىلەن سېلىشتۇرغاندا پەرق يەنىلا خېلى زور. 1992 - يىلدىكى يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئېچىدە، بېلىقچىلىق مەھسۇلات قىممىتى ئاران 0.7% نى ئىگىلەيدۇ. شىنجاڭدىكى شەھەر - يېزا ئاھالىسىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان بېلىق مەھسۇلات مىقدارى ئاران 1.53 كىلوگرامغا يېتىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ كۆلىمىدىن پايدىلىنىش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، شىنجاڭنىڭ بويىچە بېلىق بېقىلۇاتقان سۇ كۆلىمى بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ كۆلىمىنىڭ پەقەت 21% نى ئىگىلەيدۇ، يەنە 80% كە يېقىن بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ كۆلىمىدىن تېخى پايدىلىنىلغىنى يوق. بېلىقچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى يوشۇرۇن كۈچ يەنىلا ناھايىتى زور. شۇنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇكى، مۇبادا بېلىق بېقىشقا بولىدىغان سۇ كۆلىمىنىڭ ھەممىسىدىن پايدىلانساق، 1990 - يىلدىكى ئىشلەپچىقىرىش

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

سەۋىيىسى بويىچە ھېسابلىغاندا ، يىللىق بېلىق مەھسۇلاتىنى 116 مىڭ 85 تونىغا يەتكۈزگىلى بولىدۇ . ئۇ ھالدا كىشى بېشىغا 7.6 كىلوگرامدىن بې- لىق مەھسۇلاتى توغرا كېلىپ ، 1990 - يىلدىكىدىن تۆت ھەسسە ئېشىپ كېتىدۇ . بۇ پەقەت ھازىرقى سەۋىيە بويىچىلا ھېسابلانغىنى . ئەگەر ئىش- لەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىيات ئامىلىنى نەزەرگە ئالغاندا ، نەتىجە تېخىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك بولىدۇ . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا بېلىقچىلىقنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى ناھايىتى كەڭ ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

6 - پاراگراف سۆز ئىشلىرى

نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇش كۈرىشى داۋامىدا گەرچە ئەۋلادمۇ ئەۋلاد غايىەت زور ئەمگەك سەرپ قىلغان ۋە كۆپ قۇربان بەرگەن بولسىمۇ ، لې- كىن يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن ، شىنجاڭنىڭ سۇ ئىنشائاتى ئەسلىھەلىرى يەنىلا ئىنتايىن ئاددىي ئىدى . 1949 - يىلى شىنجاڭ ئازاد بول- غان چاغدا ، شىنجاڭ بويىچە چوڭ - كىچىك سۇغىرىش ئۆستەڭلىرىدىن 1600 دىن كۆپرەكى بولسىمۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 33 مىڭ كىلومېتردىن ئاشمايتتى ؛ گەرچە 1000 دىن ئارتۇق كارىز بولسىمۇ ، لېكىن كۆپىنچىسى تىنىپ قالغانىدى ؛ ئۇچ سۇ ئامبىرىنىڭ ئومۇمىي سۇ سىغىمچانلىقى پەقەت 30 مىليون كۇب مېترغا يېتەتتى . قۇرۇلۇش ئۆلچىمىگە يەتكەن بىرمۇ سۇ باشلاش تومىسى يوق ئىدى . ھەر مىللەت دېھقانلىرىنىڭ سۇ توسۇپ سۇ- غىرىش ۋە كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىشتە قوللانغان ۋاستىسى پەقەتلا تاش تىزىپ توغان ياساپ سۇنى توسۇشتەك ئېپتىدائىي ھالەتتىن ئىبارەت ئىدى . تۇرپان ، قۇمۇل ئەتراپىدىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئۇزاق مۇددەتلىك ئەمەلىيەت تەجرىبىلىرىنى توپلاپ ، ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ چاپقان كارىزلارلا ئەينى چاغدىكى قىممەتكە ئىگە سۇ ئىنشائاتى

قۇرۇلۇشى ھېسابلىناتتى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىش دەۋرىگە قەدەم قويدى . شىنجاڭنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش تارىخىنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى دۆلە- تىمىزنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەن مۇئاۋىن رەئىسى ، گېنېرال ۋاڭ جېن باشچىلىقىدىكى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ كو- ماندىر - جەڭچىلىرى ئاچقان . ئۇلار شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پارتىيە مەركە- زىي كومىتېتى ۋە رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ، شەرەپلىك نەنئۇەن ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ ، « چېگرىدا ئەسكەر تۇرغۇزۇپ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش » كە ئاتلىنىپ ، بىر تەرەپتىن بوز يەر ئاچسا ، بىر تە- رەپتىن ئۆستەڭ ۋە سۇ ئامبارلىرىنى قۇردى . ھازىر شىنجاڭدا يەنىلا رول ئويناۋاتقان چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى غوللۇق سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشلىرى- نىڭ كۆپىنچىسى ئاشۇ چاغلاردا جەڭچىلەر گۈرجەك - كەتمەن ، سېۋەت- زەمبىل بىلەن قۇرغان قۇرۇلۇشلاردۇر .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركە- زىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، بىز ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتىن ئىبارەت خەلق ئىگىلىكى تەرەققىيات فاكتورىنى ۋە سىيا- سەتلىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىش داۋامىدا ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى باشتىن - ئاخىر ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇپ كەلدۇق . مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشمىنىڭ سابىق مۇئاۋىن رەئىسى ، بىزنىڭ پېشقەدەم شۇجىيىمىز يولداش ۋاڭ ئېنماۋ شىنجاڭدا ئىقتىسادىي خىزمەت ھەققىدە سۆز ئاچسىلا جەزمەن سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى تەكىتلەيتتى ھەمدە دائىم بىزگە سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي خىزمىتىدىكى مەڭگۈلۈك ستراتېگىيىلىك ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ تۇراتتى . شۇڭا ھەرقانداق ئەھۋالدا بولسۇن ، بىز سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى زادىلا ئۇزۇپ قويمىدۇق ھەمدە دۆلەت ، كوللېكتىپ ، ئاممانى بىرلىشىپ مەبلەغ توپلاپ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردۇق . دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن

بۇيان ، دۆلەت تەرىپىدىن سېلىنغان سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى مەبلىغى جەمئىي 4 مىليارد 800 مىليون يۈەنگە يېتىدۇ . ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرى ئۆزلىرى تۇپلىغان مەبلەغ ۋە سېلىنغان ئەمگەك كۈنىنى مەبلەغكە سۈندۇرغاندا جەمئىي 4 مىليارد 500 مىليون يۈەندىن ئاشىدۇ . بەزى قۇرۇلۇش تۈرلىرى ئاساسلىقى ئاممىنىڭ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ، جاپا-مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىشى ئارقىلىق ئەملگە ئاشۇرۇلغان . تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ياقىسىغا جايلاشقان چېرىيە ناھىيىسىدىكى ئۇزۇن ئۆستەڭ — «كۆرەش ئۆستىگى» نى ئىشچان ھەم باتۇر ئۇيغۇر دېھقانلىرى قىشمۇ ياز تىرىشىپ ، كەتمەن ، ئېشەك ھارۋىسى ئىشلىتىپ پۈتتۈرۈپ چىققان . ھازىر تاش تىزىلىپ سۇ سىڭمەس قىلىپ ياسالغان بۇ ئۆستەڭدە لىقمۇ لىق سۇ ئېقىپ ، يەرلەرنى كۆكەرتىپ ، مول ھوسۇلغا كا-پالەتلىك قىلىنماقتا .

40 نەچچە يىل توختىماي جاپالىق كۆرەش قىلىش نەتىجىسىدە مول مېۋىلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ ، شىنجاڭچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سۇ باشلاش ، سۇ قاچىلاش ، يۆتكەش ، سۇغىرىش ، چىقىرىشتىن ئىبارەت يۈرۈشلەش-كەن سۇ ئىنشائاتى سىستېمىسى شەكىللەندى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىغا ئاساسلانغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سۇ ئىنشائاتى مۇ-ئەسسەسلىرى ئىچىدە 476 سۇ ئامبىرى بولۇپ ، 1949 - يىلىدىكىدىن 158.7 ھەسسە كۆپەيگەن ، سۇ سىغىمچانلىقى 5 مىليارد 626 مىليون كۇب مېتر بولۇپ ، 190 مىڭ ھەسسە ئاشقان . بۇ سۇ ئامبارلىرىنىڭ باھاردىكى ئەڭ كۆپ سۇ مىقدارى يېقىنقى يىللاردا 4 مىليارد كۇب مېتردىن يۇقىرى بو-لۇپ ، باھاردا ئىشلىتىلىدىغان يەر يۈزى سۇيىنىڭ تەخمىنەن 30% نى ئىگىلەيدۇ . سۇ ئامبىرىنىڭ سۇيى بىلەن سۇغىرىلىدىغان يەر كۆلىمى 14 مىليون موغا يەتتى ؛ مەگگۈلۈك ۋە يېرىم مەگگۈلۈك سۇ باشلاش ئۆستىگى باش تومۇسىدىن 330 ى ، ئۆستەڭ سىستېمىسىدىكى تۈرلۈك قۇرۇلۇشلاردىن 220 مىڭى قۇرۇلۇپ ، سۇ باشلاش ئىقتىدارى سېكۇنتىغا 7100 كۇب مېتر غا يەتتى ؛ ئاپتونوم رايون بويىچە 570 تىن ئارتۇق دەريانىڭ تەخمىنەن 60% دە بېتونلۇق ئۆستەڭ بېشى قۇرۇلدى ؛ جەمئىي

266 مىڭ كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا غول ئۆستەڭ ، تارماق ئۆستەڭ ، قايچا ئۆستەڭ ۋە ئېرىقلار ياسالدى . بۇ 1949 - يىلدىكىنىڭ 8.07 ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ، سۇ سىڭمەس ئۆستەڭ 34 مىڭ 500 كىلومېتر بولۇپ ، مۇكەممەل سۇغىرىش ، سۇ چىقىرىش سىستېمىسى دەسـ-لەپكى قەدەمدە شەكىللەندى ؛ 3030 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتا كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش توغىنى ياسالدى . بۇنىڭدىن باشقا ، شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە-لىكىگە ئاساسەن ، ئون جايدا يەر ئاستى سۇيىنى مەركەزلىك ئاچىدىغان يۇقىرى سۇپەتلىك ، كۆپ سۇلۇق قۇدۇقلار توپى قېزىلدى ؛ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان يۇرۇشلەشكەن ماشىنىلىق قۇدۇق 22 مىڭ 400 گە يېتىدۇ ، مۇقىم سۇغىرىش ، سۇ چىقىرىش پونكىتى ۋە سۇ تۇرۇبىسى پونكىتىدىن 535 ى قۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ قۇۋۋىتى 25 مىڭ 200 كىلوۋاتقا يەتكۈزۈلدى . يۇقىرىدىكى سۇ ئىنشائات ئەسلىھەلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن 44 مىلياردتىن 47 مىليارد كۇب مېتر غىچە يەر يۈزى سۇ-يىدىن پايدىلانغىلى بولىدىغان بولدى . يىلىغا 2 مىليارد كۇب مېتر يەر ئاستى سۇيى تارتىپ چىقىرىلدى . ئومۇمىي سۇغىرىش كۆلىمى ئازادلىق ھارپىسىدىكى 17 مىليون مودىن كۆپەيىپ 1990 - يىلى 53 مىليون 150 مىڭ موغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، قۇرغاقچىلىق ۋە ھۆلچىلىكتىن ساقلىنىپ ھوسۇلغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدىغان ئېتىز كۆلىمى 26 مىليون 310 مىڭ مو بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 57.2% نى ئىگىلەيدۇ .

مۇشۇ سۇ ئىنشائاتلىرىنى ئاساس قىلىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە 10 مىڭ مودىن ئارتۇق كۆلەمگە ئىگە سۇغىرىش رايونىدىن 473 ى قۇرۇلدى . بۇنىڭ ئىچىدە 500 مىڭ مودىن ئاشىدىغان چوڭ سۇغىرىش رايونىدىن 13 ى بار . كۆلىمى ئەڭ زور بولغان ماناس دەريا سۇ ئىرىش رايونىنىڭ سۇغىرىش كۆلىمى 3 مىليون مودىن ئاشىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايون بويىچە سۇ ئىنشائاتىدىن پايدىلىنىپ جەمئىي 7 مىليون 400 مىڭ مو يەرنىڭ شورى تازىلاندى ؛ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى 5 مىليون 370 مىڭ ئادەم ۋە 13 مىليون 690 مىڭ چارۋىنىڭ ئىچىدىغان سۇيى ھەل قىلىندى . جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بەزى جايلىرىدىكى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇرۇنقىدەك زور مىقدارىدا ئادەم كۆچى ، ماددىي كۆچ ۋە مالىيە كۆچى سەرپ قىلىش ، توغان كۆتۈرۈپ كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىدىغان ، سۇ توسۇندىغان دەۋر كەلمەسكە كەتتى . خوتەن ۋىلايىتىدىكى كاچۇك ئۆسۈمتەك بەشى قۇرۇلۇشى ۋە قارىقاش دەرياسى ئۆستەك بەشى قۇرۇلۇشى پۈتكەندىن كېيىن ، پەقەت توغان كۆتۈرۈش تۈرىدىلا يىلىغا 1 مىليون 400 مىڭدىن ئارتۇق ئىش كۈنى تېجەپ قىلىنىدۇ . يەنە كۆپ مىقداردىكى مەبلەغ ۋە ماددىي ئەشيالار تېجەپ قىلىنىپ ، شۇ جايدىكى دېھقانلارنىڭ سېلىقى يەڭگىللىتىلىدۇ . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىدا غايەت زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلۈپ ، قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇش ، كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش ، شورلىشىپ كېتىشنىڭ دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا كەلتۈرىدىغان زىيىنىنى ئازايتىش ئۈچۈن ياخشى شارائىت يارىتىلىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقتىن ئۇدا 14 يىل مول ھوسۇل ئېلىشتا مۇھىم رول ئويناندى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئىگىلىكىنى تەكشى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈنمۇ ئوبدان شارائىت ھازىرلاپ بەردى .

سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقىنى ئېچىپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنىڭ بىر مۇھىم تەرىپى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ ئېنېرگىيىسى ئىنتايىن مول بولۇپ ، سۇ ئېلېكتر ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش زور ئىستىقبالغا ئىگە . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 343 ئاساسلىق دەريانىڭ سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقىنىڭ نەزەرىيىۋى جەھەتتە ئېنىقلانغان زاپاس مىقدارى 33 مىليون 500 مىڭ كىلوۋاتتىن يۇقىرى بولۇپ ، مەملىكىتىمىز بويىچە سىچۈەن ، شىزاڭ ۋە يۈننەندىن قالسىلا تۆتىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقى ، يىللىق ئېقىن مىقدارى 1 مىليارد كۇب مېتردىن ئارتۇق بولغان 18 چوڭ دەريالا مەركەزلەشكەن ، بەلكى كۆپىنچىسى دەريالارنىڭ ئوتتۇرا ، باش ئېقىندىكى تاغ ، جىلغىلاردا بولۇپ ، گېئولوگىيىلىك شارائىتى ياخشى بولغاچقا ، چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى قۇرۇشقا باب كېلىدۇ ، يەنە سۇغىرىش ، كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش ئىنشائاتى تۈگۈنلىرى بىلەن

بىرلەشتۈرۈپ قۇرۇپ ، ئۇنۇمىرسال ئۇنۇمنى جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ . رايونلار ئارا جايلىشىشى جەھەتتىن ئېيتقاندا ، سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقى بىلەن كۆمۈر بايلىقىنىڭ جايلىشىشى بىرقەدەر كۆگۈلدىكىدەك بولۇپ ، ئۇزۇنارا تولۇقلىنالايدۇ . مەسىلەن ، خوتەن ، قەشقەر ، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا كۆمۈر بايلىقى ئاز ، لېكىن سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقى ناھايىتى مول بولۇپ ، سۇ ئېنېرگىيىسى بايلىقىنى ئېچىپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق شۇ جاينىڭ ئېنېرگىيە يېتىشمەسلىك قىينىچىلىقىنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ . ئاپتونوم رايون بويىچە ناھىيە دەرىجىلىك مەمۇرىي رايونلار ئېچىدە 64 نا- ھىيىنىڭ سۇ ئېنېرگىيە بايلىقى 10 مىڭ كىلوۋاتتىن ئاشىدۇ ، لېكىن ئازادلىقتىن بۇرۇن بىرمۇ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلمىغان . 40 نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ، ئاپتونوم رايون بويىچە پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەن ئوتتۇرا ، كىچىك تىپتىكى 652 سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ ، گېنېراتورلارنىڭ ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 450 مىڭ كىلوۋاتقا يېتىدۇ . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ توك چىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلگەن ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقىنىڭ %28 نى ئىگىلەيدۇ . يىللىق توك چىقىرىش مىقدارى 1 مىليارد 350 مىليون كىلوۋات سائەت بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يىللىق ئومۇمىي توك چىقىرىش مىقدارىنىڭ %22.2 نى ئىگىلەيدۇ . ھازىر ، ئاپتونوم رايوندىكى 82 ناھىيە (شەھەر) دە كىچىك تىپتىكى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى . سۇ ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى ئاپتونوم رايونىمىز ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىدىكى مۇھىم ئېنېرگىيە مەنبەسىگە ئايلىنىپ قالدى .

ئۇزاق مۇددەتلىك سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى ئەمەلىيىتىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى سېپىدىكى پەن - تېخنىكا خادىملىرى ئىلغار پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى ئۆگىنىش ۋە كىرگۈزۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي تەجرىبىلىرىنى ئۇزلۇكسىز يەكۈنلەپ ، يۇرەكلىك ھالدا ئىزدىنىپ ، يېڭىلىق يارىتىپ ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى جەھەتتە زور بىر تۈركۈم ئىلغار تېخنىكىنى توپلىدى ، ئىجاد قىلدى ۋە ئومۇملاشتۇردى . مەسىلەن ، سۇ سىڭمەس ئۆستەك ۋە قۇم ئې-

قىپ كىرىشتىن ساقلىنىدىغان ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى ئەنە شۇ تېخنىكىلار ئىچىدىكى ناھايىتى قىممەتكە ئىگە بىر تۈر . ئۆستەكنىڭ سىڭىپ ئىسراپ بولۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن 50 - يىللاردىلا ئۆستەك قىنىغا تاش تىزىش ئارقىلىق سۇ سىڭىش ۋە سۇ يالاشتىن ساقلىنىش چارىسى قوللىنىلغان . بۇ تەدبىرنىڭ تەننەرخى ۋە تېخنىكا تەلىپى تۆۋەن بولغاچقا ، ناھايىتى تېزلا پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە ئومۇملاشتۇرۇلدى . كېيىن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىشى ۋە يېڭى تېخنىكا ، يېڭى ماتېرىياللارنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ ، سۇ سىڭىش تىن ساقلىنىش دائىرىسى غول ئۆستەكلەردىن تارماق ئۆستەك ، قايچا ئۆستەك ۋە ئېرىقلارغىچە كېڭەيدى ، مۇداپىئەلىنىش ۋاستىسىمۇ تاش تىزىپ قويۇشتىن تاش ئارىسىغا سېمونت لاي قويۇش ، بېتون تاختا ياتقۇزۇش ، بېتون تاختا بىلەن سۇلياۋ يوپۇقنى ، تاش بىلەن سۇلياۋ يوپۇقنى ئارىلاشتۇرۇپ قوپۇرۇش قاتارلىق كۆپ خىل سۇ سىڭىشتىن ساقلىنىش شەكىللىرىگە تەرەققي قىلدى . بۇ خىل سۇ سىڭىشتىن ساقلىنىش تەدبىرلىرىنىڭ ئومۇملاشتۇرۇلۇشى ۋە تەتبىقلىنىشى بىلەن ، ھەر دەرىجىلىك ئۆستەكلەردىن پايدىلىنىش كۈنىغىنتىپتى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ، ھازىر شىمالىي شىنجاڭ رايونلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا 0.4 - 0.5 كە ، ئاز ساندىكىلىرىنىڭ 0.6 گە يەتتى ؛ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا 0.35 تىن كۆپرەككە يەتتى ، قىسمەنلىرىنىڭ 0.4 تىن ئېشىپ كەتتى . بۇنىڭ بىلەن سۇدىن پايدىلىنىش نىسبىتى ئۇنۇملۇك ھالدا يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى نۇرغۇن دەريالارنىڭ يانتۇ لۇقى يۇقىرى ، سۇنىڭ ئېقىشى تېز بولغاچقا ، سۇ تەركىبىدە بىرقەدەر كۆپ مىقداردىكى قۇم بىرگە ئېقىپ كېلىپ ، ئاسانلا ئۆستەكلەرنى تىندۇرۇۋېتىدۇ ۋە ئېتىزلارنى قۇملاشتۇرۇۋېتىدۇ . سۇ ئىنشائاتى پەن - تېخنىكا خادىملىرى بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش ئەمەلىيىتى داۋامىدا ئارقا - ئارقىدىن «سۇنئىي ئەگىتمە قويۇش شەكلى» ، «تەكتىگە تاغاقچە ئورنىتىش شەكلى» ، «قاتلاملارغا بۆلۈپ سۇ ئايرىش شەكلى» قاتارلىق تۆۋەن ناپورلۇق سۇ باشلاپ قۇمدىن مۇداپىئەلىنىدىغان

ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشلىرىنى ئىجاد قىلىپ ، سۇنىڭ تەكتىدىكى قۇمنىڭ ئۆستەكگە ئېقىپ كىرىشىنى ئۇنۇملۇك ھالدا توسۇپ ، سۇغىرىش رايونلىرىنىڭ سۇ باشلاش شارائىتىنى ياخشىلىدى . بۇ خىل سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشلىرى دۆلىتىمىز ئىچى - سىرتىدا غايەت زور دىققەت - ئېتىبار قوزغىدى ، بەزى تۈرلەر دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . ستاتىستىكا قىلىنىشچە ، ئاپتونوم رايوندىكى سۇ ئىشلىرى سېپىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن 38 تۈر مىنىستىرلىك ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . بۇنىڭ ئىچىدىكى ئون تۈر 1 - ۋە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى داۋامىدا ، يۇكسەك كەسىپچانلىققا ۋە خىلى كەسىپي ساپاغا ئىگە سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش قوشۇنى ئۆسۈپ يېتىلدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە سۇ ئىشلىرى سېپىدىكى كادىرلار ۋە ئىشچىلار 40 مىڭدىن ئاشىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە كەسىپي - تېخنىكا خادىمى 7000 بولۇپ ، ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۋان ئالغىنى 450 ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋان ئالغىنى 1500 ، تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇنۋان ئالغىنى 4000 . بۇ كەسىپي - تېخنىكا كادىرلىرى ئىچىدە ، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى 24.3% نى ئىگىلەيدۇ . بۇ سۇ ئىشلىرى خىزمەتچىلىرى ئادەمزات ئاياغ باسمىغان چۆل - باياۋانلاردا ئۇزۇن يىل كۆرەش قىلىپ ، سۇ مەنبەسىنى ئىزدەپ ، سۇنى تىزگىنلەپ ۋە باشقۇرۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشتا سۇ ئىشلىتىشى ئۈچۈن زور تۆھپە قوشتى . خوتەن ۋىلايىتىدە 1991 - يىلى ۋاپات بولغان باش ئىنژېنېر يولداش ۋاڭ ۋېي ئەنە شۇلارنىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلىدۇر . ئۇ 1951 - يىلى غەربىي شىمال يېزا ئىگىلىك شۆيۈەننىڭ سۇ ئىشلىرى فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، ئۆز ئىختىيارى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ، 40 يىل ئىچىدە سۇ ئىنتايىن كەمچىل بولغان خوتەن ۋىلايىتىدە توپتوغرا 33 يىل ئىشلەپ ، پۈتۈن ئۆمرىنى خوتەن رايونىنىڭ سۇ ئىشلىرىغا بېغىشلىدى . ئۇ سەكراتتا ياتقان مەزگىلىدىمۇ خوتەن ۋىلايىتىنىڭ سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى زا-

دىلا ئۇنتۇپ قالمىدى . يولداش ۋاڭ ۋېي باشلامچىلىقىدىكى مۇنەۋۋەر سو ئىشلىرى پەن - تېخنىكا خادىملىرى بىزنىڭ شىنجاڭنىڭ سۇ قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تايانچىلىرى بولۇپ ، شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەڭگۈ ئەستە ساقلايدىغان ۋە ئۆگىنىدىغان ئۇلگىسىدۇر .

7 - پاراگراف دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇش

شىنجاڭ ئادىمى ئاز ، يېرى كۆپ بولغان سۇغىرىش دېھقانچىلىقى رايونى ھېسابلىنىدۇ . بۇنداق ئالاھىدە تەبىئىي مۇھىتتا دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ماشىنىلاشتۇرۇش مەسىلىسى ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە . شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، ماشىنىلاشتۇرۇش بولمسا ، شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى زور كۆلەمدە ئېچىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولمايدۇ .

شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىكىدە ماشىنىلىشىش يولىغا مېڭىشقا ئىنتىلىش ئۇزۇن تارىخقا ئىگە . ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشچە ، 1916 - يىلا شىنجاڭدا روسىيىنىڭ يەر تېرىش ماشىنىلىرى بولغان . 1934 - يىلدىن كېيىن ، شۇ چاغدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۇلاغ كۈچى بىلەن ماگدۇرىدىغان ۋە يېرىم مېخانىكىلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە تراكتور ۋە تراكتورغا سۆرىتىدىغان دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى سېتىۋېلىپ ماشىنىلىشىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىدىغان دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇرغان . 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، شىنجاڭدا 70 خىل ، 105 مىڭ دانە دېھقانچىلىق ماشىنا سايمىنى بولۇپ ، پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىگە تارقالغان . كېيىن شىنجاڭ نىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمران دائىرىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كومۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەنلىكتىن ، شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتى ئۇزۇلۇپ

قالغان ، بۇرۇن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سېتىۋېلىنغان دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرىمۇ زاپچاس كەمچىل بولغانلىقتىن يىلدىن - يىلغا كېرەكتىن چىققان . 1949 - يىلى شىنجاڭ ئازاد بولغاندا ، ئۇلاردىن بىر نەچچىسىلا قالغان . شۇڭا شىنجاڭنىڭ كەڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرى يەنىلا ساپان ، كەتمەن ، گۈرجەك ۋە ئورغاق ئاساسلىق دېھقانچىلىق سايمىنى ھېسابلىنىدىغان زېمىن بولغان . ئىككى كالىنى ساپانغا قوشۇپ يەر ھەيدەش ، تۇلۇق بىلەن خامان تېپىشتەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئەينى چاغدىكى يېزىلاردا ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلغان .

يېڭى جۇڭگونىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن ، شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئېچىلدى ، يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمدەك ، شىنجاڭنىڭ ئىھاتە ئورمانلىرى ۋە سۇ ئىشلىرى قۇرۇلۇشىدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى باشلامچىلىق قىلدى ، ھالبۇكى ، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشتىمۇ ئۇلار ئالدىنقى سەپتە تۇردى . شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ، 1950 - يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مېخانىكىلىق ۋە يېرىم مېخانىكىلىق بىر تۈركۈم يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنى سېتىۋېلىپ ، ئۇنى ھەربىي قىسىملار بوز يەر ئېچىشتا ئىشلەتتى ، 1951 - يىلى تۇدۇڭخابا ، شىخەنزە ۋە قاراشەھەردە ماشىنىلاشقان ئۇچ تەجرىبە دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا ئاساس سېلىپ بەردى . 1953 - يىلى ۋە 1954 - يىلى شىنجاڭدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تۇنجى يەرلىك دەرىجىلىك ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە تۇنجى دەرىجىلىك ئىگىلىكىدىكى تراكتور پونكىتى قۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرى نۇقتىدىن ئومۇمىي دائىرىگە ، ئۇلگە كۆرسىتىشتىن ئومۇملاشتۇرۇشقا قاراپ جۇش تۇرۇپ راۋاجلاندى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، يېزا ئىسلاھاتى ۋەزىيىتىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ، يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرى يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىردى . بۇ

دەۋردىكى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلار ماشىنىلاشتۇرۇشقا مەبلەغ سا- لىدىغان ئاساسىي كۆچكە ئايلاندى . 50 - يىللاردا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى سېتىۋېلىش ، تراكتور پونكىتى قۇرۇشقا پۈتۈنلەي دۆلەت مەبلەغ سالاتتى . 60 - يىللاردا يېزا كوللېكتىپ ئىگىلىكىنىڭ تەرەققي قىلىشى ۋە زورىيىشىغا ئەگىشىپ ، كوللېكتىپنىڭ ماشىنىلاشتۇرۇش ئىش- لىرىغا قاتنىشىشقا كۆچى يېتىدىغان بولدى . شۇنىڭ بىلەن دۆلەتمۇ ، كوللېكتىپمۇ ئوخشاش مەبلەغ سېلىپ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى سېتىۋا- لىدىغان يېڭى ۋەزىيەت شەكىللەندى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېت 3 - ئومۇمي يىغىنىدىن كېيىن ، يېزا ئىگىلىكاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، دېھقانلار تەدرىجي بېيىشقا باشلىدى . ئۇلار ئۆزلىرى ئۆزۈندىن ئۇمىد قى- لىپ كەلگەن يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا قاتنىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى . شۇنىڭ بىلەن دۆلەت ، كوللېكتىپ ، بىرلەشمە ئائىلىلەر ، شەخسلەر بىرلىكتە تۇتۇش قىلغان ، كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەر كۆپ خىل شەكىل ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشقا ئاتلانغان يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئى- گىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرى ئۇچقاندەك تېز راۋاجلىنىش باسقۇچىغا قەدەم قويدى . 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدىكى ستاتىستىكىغا قارا- غاندا ، ئاپتونوم رايون بويىچە 150 مىڭ دېھقان - چارۋىچى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنى سېتىۋالغان . ئۇلارنىڭ قولىدىكى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمي قۇۋۋىتى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئومۇمي قۇۋۋىتىنىڭ % 68 نى ئىگىلەيدۇ . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى مۇقىم مۇلكى ئاپتونوم رايون بويىچە ئومۇمي مۇلۇك سوممىسىنىڭ %63.7 نى ئىگىلەيدۇ . مەلۇم مەنىدىن ئېيتە- قاندا ، بۇ ھال ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرىگە مەبلەغ سالىدىغان ئا- ساسىي گەۋدىگە ئايلانغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرى

خېلى كۆڭۈلدىكىدەك دەرىجىگە يەتتى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمي قۇۋۋىتى 5 مىليون 940 مىڭ كىلوۋاتقا يېتىپ ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنىڭ ئالدىدىكى 1978 - يىلدىكىدىن 2.57 ھەسسە ئاشتى ؛ يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىۋاتقان تراكتور سانى 188 مىڭغا يېتىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن 5.7 ھەسسە ئاشتى ؛ چوڭ ، ئوتتۇرا تىپلىق يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى 88 مىڭ 700 گە يې- تىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن 1.18 ھەسسە ئاشتى ؛ كومبايىن 3699 غا يېتىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن %41 ھەسسە ئاشتى . يېزا ئىگىلىك ماشىنا - ئۇسكۇنە- لىرىنىڭ ئومۇمي مىقدارىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىقىدا ھەر 10 مىڭ مو تېرىلغۇ يەرگە توغرا كېلىدە- غان يېزا ئىگىلىك ماشىنا - ئۇسكۇنە سانى ئايرىم - ئايرىم ھالدا : يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى قۇۋۋىتى 1263 كىلوۋاتقا ، تراكتور 10.64 كە ، چوڭ ، ئوتتۇرا تىپلىق دېھقانچىلىق سايمانلىرى 18.9 دانىگە ، كىچىك تىپتىكى تراكتور 29.3 كە ، كىچىك تىپتىكى دېھقانچىلىق سايمانلىرى 23 دانىگە ، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل 2.68 گە يەتتى . بۇ خىل قوراللىنىش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشى بىرقەدەر يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنا - ئۇسكۇنىلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ، يېزا ئىگە- لىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئىچكى جەھەتتىكى ماشىنىلىشىشى تېزىقچىلىقتىن چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق ، باقمىچىلىق ، يېزا ئىگىلىك ، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە ئېتىز - ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ، شۇنىڭدەك سانائەت ، سودا ، تىرانسپورت ، بىناكارلىق ، مۇلازىمەت قاتارلىق جەھەتلەرگىچە ئۇزلۇكسىز تەرەققي قىلدى . مەش- غۇلات تۈرىنىڭ بۇرۇنقى يەر ھەيدەش ، سۆرەم سېلىش ، تېرىش ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتىن تەدرىجي ھالدا ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئالدى ، ئوتتۇرىسى ۋە كېيىنكى باسقۇچلىرىدا يۇرۇشلەشكەن مەشغۇلات ئېلىپ بېرىش جەھەتكە قاراپ تەرەققي قىلدى . بۇرۇن جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلىپ كەلگەن كالا قوشۇپ يەر ھەيدەيدىغان كونىچە ساپان ھازىر

تارىخنىڭ بىر يالدامىسى بولۇپ قالدى . شىمالىي شىنجاڭ رايونىدىكى بەزى زىرائەتلەرنىڭ ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش ھالقىلىرى پۈتۈنلەي ماشىنىلەشتى ؛ بەزى جايلاردا كەتمەن بىلەن ئېرىق - ئۆستەڭ چاپىدىغان ئېغىر ئەمگەكنىڭ ئورنىنى ئېكسكاۋاتورلار ئىگىلىدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي مەشغۇلات مىقدارى 460 مىليون ئۆلچەملىك موغا يېتىپ ، 1978 - يىلىدىكىدىن 3.3 ھەسسە ئاشتى ؛ 1992 - يىلى يېزا ئىگىلىكىدىكى ئاساسلىق مەشغۇلات تۈرلىرىنىڭ ماشىنىلىشىش دەرىجىسى ئايرىم - ئايرىم ھالدا تۆۋەندىكىچە بولدى : ماشىنا بىلەن يەر ئاغدۇرۇش ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 83.4% نى ، ماشىنا بىلەن ئۇرۇق سېلىش ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 78.4% نى ، ماشىنا بىلەن ھوسۇل يىغىش ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 28.9% نى ، ماشىنا بىلەن ئوت -چۆپ ئورۇش ئومۇمىي ئوت - چۆپ ئورۇش مىقدارىنىڭ 34.8% نى ، ماشىنا بىلەن قوي قىرقىش ئومۇمىي قىرقىلىدىغان قوينىڭ 19.6% نى ، ماشىنا بىلەن سۇلياۋ يوپۇق يېپىش ئومۇمىي سۇلياۋ يوپۇق يېپىش كۆلىمىنىڭ 87.3% نى ، ماشىنىلاشقان تىرانسپورت يېزا ئىگىلىكى ئومۇمىي تىرانسپورت ئوبوروت مىقدارىنىڭ 80 % نى ئىگىلەيدۇ . بۇ ھال ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرى كىشىنى ئىلھاملاندۇرغۇدەك سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ .

دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇشنىڭ تەرەققىياتى داۋامىدا ، ئاپتونوم رايونىمىز دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش ۋە مۇلازىمەت سىستېمىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئىزچىل تۈردە ئەھمىيەت بېرىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتا تېگىشلىك رول ئوينىشىغا تۈرتكە بولدى . يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان بۇ خىزمەت يەنمۇ كۈچەيتىلدى . بۇنىڭ بىلەن دەسلەپكى مەزگىللەردىكى نوقۇل باشقۇرۇش فۇنكسىيىسىدىن باشقۇرۇش ، تىجارەت قىلىش ، مۇلازىمەت قىلىش يۆنىلىشىگە قاراپ ئۆزگىرىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشلىرى ئىلمىيلىشىش ،

ئۆلچەملىشىش يۆنىلىشىگە قاراپ تەرەققىي قىلدى . ئاپتونوم رايونىمىزدا ھازىر ئاپتونوم رايونىدىن تارتىپ ئۇبلاست ، ناھىيە ، يېزا ، كەنتلەرگىچە باشقۇرۇش ، پەن تەتقىقاتى ، مائارىپ ، تەربىيىلەش ، ئۇمۇلاشتۇرۇش ، نازارەت قىلىش ، رېمونت قىلىش ، تەمىنلەش قاتارلىقلار يۈرۈشلەشتۇرۇلگەن باشقۇرۇش سىستېمىسى ۋە مۇلازىمەت تورى شەكىللەندى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ھەرقايسى ئۇبلاستلاردا ۋە ناھىيىلەردە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى ؛ 868 يېزا - بازاردا يېزا - بازارلىق يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش مۇلازىمەت پونكتى قۇرۇلدى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئومۇمىي يېزا - بازارنىڭ 83% نى تەشكىل قىلىدۇ ؛ يەنە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ماي بىلەن تەمىنلەش نۇقتىسىدىن 587 سى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش نۇقتىسىدىن 372 سى قۇرۇلدى . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى سېپىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانى 186 مىڭ 300 گە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە 6817 پەن - تېخنىكا ۋە باشقۇرۇش خادىمى بار . كەنت دەرىجىلىك نۇقتىلارغا يېڭىدىن سەپلەنگەن باشقۇرۇش خادىمى 1500 دىن ئاشىدۇ . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بويىچە ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش جەھەتتە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئۇچ يېزا ئىگىلىك ئالىي مەكتېپىنىڭ ھەممىسىدىلا يېزا ئىگىلىكنى ماشىنىلاشتۇرۇش كەسپى تەسىس قىلىنغان ، يەنە يەتتە يېزا ئىگىلىكنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئوتتۇرا تېخنىكۇمى ۋە بەش يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئوتتۇرا تېخنىكۇمى ، 77 ناھىيىدە يېزا ئىگىلىكنى ماشىنىلاشتۇرۇش تېخنىكا مەكتېپى بار . بۇنىڭ ئىچىدىكى 54 مەكتەپ ھازىر چوڭلار مائارىپى سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە يېزىلار ئۈچۈن 170 مىڭ ئادەم - قېتىم تېخنىكا خادىمى تەربىيىلەپ بېرىلدى . ھازىر شىنجاڭنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى سېپىگە يېڭىدىن تەقسىم قىلىنغان ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا خادىملىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۆزىدە تەربىيىلىنىپ چىققان . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى پەن تەتقىقاتى جەھەتتىمۇ نەتىجە ناھايىتى

مول . پەقەت 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىلا ، پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتىدىن بىر تۇر مىنىستىرلىك ۋە ئۆلكە دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، ئۈچ تۇر 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، بەش تۇر 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، بەش تۇر 4 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى . مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش ئۈ- ئۈمى ياخشى ، تەتبىقلاشقا باب كېلىدىغان بىر تۇر كۇم يېڭا ئىگىلىكنى ماشىنىلاشتۇرۇش يېڭى تېخنىكىلىرى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ۋە تەتبىقلىنىپ ، ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى . مەسىلەن ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىشنى ماشىنىلاشتۇرۇش تېخنىكىسى دېھقانچىلىق بىئولوگىيە قانۇنىيىتى تەدبىرى بىلەن مېخانىكىلىق قۇرۇلۇش تەدبىرى بىرلەشتۇرۇلگەن مەھسۇلات ئاشۇرىدىغان ئۈنۈمنى بولۇپ ، ئۇ ئومۇملاشتۇرۇلۇپ قوللىنىلغاندىن كېيىن ، ھەر مودىن ئېلىنغان پاختا مەھسۇلاتى ئادەتتىكى ئوچۇق ئېتىزغا تېرىلغان كېۋەزگە قارىغاندا 30% - 50% ئاشتى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 6 مىليون 528 مىڭ 300 مو يەرگە كېۋەز تېرىلغان بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۇستۇرۇلگەن كېۋەز كۆلىمى 4 مىليون 400 مىڭ موغا يەتتى . يېڭى تېخنىكىنىڭ قوللىنىلىشى بىلەن يوپۇق يېپىش ۋە تېرىش سۈرئىتى تېزلەتتىلىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە پاختىدىن زور مول ھوسۇل ئېلىشقا تۇرتكە بولدى .

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى بىخەتەرلىك جەھەتتىن نازارەت قىلىپ باشقۇرۇشمۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىدىكى بىر مۇھىم ۋەزىپە . ئۇ ئادەم ۋە ماشىنىلارنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشىغا كاپالەتلىك قىلىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ ئۈنۈمىنى ئۇبدان جارى قىلدۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرىدىغان 97 ئورۇن ۋە پونكىت قۇرۇلدى . نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش خادىملىرىنىڭ سانى 1600 دىن ئاشتى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، جەمئىي تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈلگەن تراكتور 450 مىڭ دانە - قېتىمغا ، سالاھىيىتى تەكشۈرۈلگەن تراكتور شوپۇرى 510 مىڭ ئادەم - قېتىمغا يەتتى . 1990 -

يىلى تراكتورلارنى تەكشۈرۈش نىسبىتى 85% كە ، تراكتور شوپۇرلىرىنىڭ سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈش نىسبىتى 82% كە يەتتى . ئاپتونوم رايون بويىچە تراكتور ۋە تراكتور چىلار ئۈزلۈكسىز كۆپىيۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ مىڭ دانىسىنىڭ ھادىسە سادىر قىلىش نىسبىتى ، ئادەم ئۆلۈش نىسبىتى ، ئىقتىسادىي زىيىنى بۇرۇنقىدىن كۆپ دەرىجىدە ئازايدى .

مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە كېلەر ئەسىرنىڭ باشلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە جەمئىيەت ئىشلىرى تازا تەرەققىي قىلىدىغان دەۋر . ھازىر بىز بۇ تەرەققىياتنىڭ شەپەق نۇرىنى كۆردۇق ، بۇ يولدا بېسىلغان كۈچلۈك قەدەم ئاۋازىنى ئاڭلىماقتىمىز . بۇ دەۋردە شىنجاڭنىڭ سۇ - تۇپراق بايلىقىنىڭ زور كۆلەمدە ئېچىلىشى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇشقا كەڭ ئىستىقبال ئېچىپ بېرىدۇ . بىز تولۇق غەيرەتكە كېلىپ ، داۋاملىق تىرىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئىشىنى بىر يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈرۈپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ئۈچۈن ھەر تەرەپلىمە مۇلازىمەت قىلىشىمىز لازىم .

8 - پاراگراف يېڭى يېزا قۇرۇلۇشى

يېزا قۇرۇلۇشى دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات سەۋىيىسىنى ئۆلچەيدىغان مۇھىم بەلگىلەردىن بىرى . ئازادلىقتىن بۇرۇن ، فېئودال پومېشچىكلار ، بايلار كۆپ يەرلەرنى ئىگىلىۋېلىشقان بولۇپ ، يېزا قۇرۇلۇشى بىلەن زادىلا كارى بولمىغانىدى ، ئۇ چاغلاردا دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئاساسىي جەھەتتىن ئېھتىدائىي ھالەتتىكى ئاق قالدۇرۇپ نۆۋەت بىلەن تېرىشتىن ئىبارەت بولۇپ ، بۇنداق بىر تەرەپتىن بوز يەر ئېچىپ ، بىر تەرەپتىن ئاق قالدۇرىدىغان ئېتىزلاردىن يۇقىرى ، مۇقىم مەھسۇلات ئېلىشتىن سۆز ئاچقىلى بولمايتتى . ئۇ چاغدا كىشىلەر

شىنجاڭنىڭ دېھقانچىلىقىنى : قەيەردە سۇ بولسا ، شۇ يەردىلا تېرىقچىلىق قىلغىلى بولىدۇ ، ھەممىلا جايدا يەر بارەدە قىلغان بىلەن ، ئەمەلىيەتتە سۇ بولمىسا يەر يوق ، دېگۈدەك تەسۈرلىگەنىدى . بۇنداق تېرىقچىلىق ئۇسۇلىدا ، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى ئىنتايىن تۆۋەن بولۇشى تۇرغان گەپ ئىدى . دېھقانلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش شارائىتى ئىنتايىن ناچار ، تۇرمۇشى قىيىن بولۇپ ، كۆپلىگەن دېھقانلار يېرىم يىل ئاشلىق يېسە ، يېرىم يىل مېۋە - چېۋە ، قوغۇن - تاۋۇزنى ئوزۇق قىلىپ كۈن ئۆتكۈزەتتى .

ئازادلىقتىن كېيىن ، شىنجاڭدىكى كەڭ ھەر مىللەت دېھقانلىرى ئازادلىقىغا ئېرىشىش ، ئەسلىگە كېلىش ۋە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدىلا ، ئاندىن يېزا قۇرۇلۇشىنى تەدرىجىي ھالدا ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى . ھالبۇكى ، يېڭى يېزىلارنى قانداق قۇرۇش كېرەك ؟ بۇ جەھەتتە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى يەرلىك ئۇچۇن ياخشى ئۇلگە يارىتىپ بەردى ، ئۇلار ھەر بىر دېھقانچىلىق مەيدانىنى پىلانلاشتىن تارتىپ قۇرۇشقىچە تاغ ، سۇ ، ئېتىز ، ئورمان ، يول قۇرۇلۇشىنى ئۇنۇۋېرسال ھالدا يۈرۈشلەشتۇرۇپ ئېلىپ بېرىشقا باشتىن - ئاخىر ئەھمىيەت بېرىپ ، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ھەربىي تۈەن - مەيدانلىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قىياپىتىگە ئىگە قىلدى .

60 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، يولداش ۋاڭ ئېنماۋ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مەكىت ناھىيىسىدە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەندە ، بۇ ناھىيىنىڭ بىكىتۈەننى ئۇلگە قىلىپ ، ئۆز ناھىيىسىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇپ ، پۈتۈن ناھىيە مىقياسىدا سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلغان ھالدا « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، يېزا قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ ، ناھىيىنىڭ يېزا ئىقتىسادىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرغانلىقىنى كۆردى . يولداش ۋاڭ ئېنماۋ مەكىت ناھىيىسىنىڭ بۇ خىزمىتى ۋە تەجرىبىلىرىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلارنى

ئېتىز - ئېرىق ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشىنى مەركەز قىلغان « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا بەرپا قىلىشقا چاقىردى . شۇنىڭ بىلەن ، پۈتۈن ئاپتونوم رايون دائىرىسىدە تەشكىللىك ، پىلانلىق ، قەدەم - باسقۇچلۇق ھالدا « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشنىڭ پەردىسى ئېچىلدى . بۇ پائالىيەت ھەر مىللەت دېھقانلىرىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن كەلگەچكە ، ئۇلارنىڭ ئاكتىپلىقى تولىمۇ يۇقىرى بولدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىي ئورگانلىرى ئوبدان رەھبەرلىك قىلىپ ، پۈختا تەشكىللەپ ، ماددىي ئەشيالار بىلەن تەمىنلەش ، خىراجەت ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە تېخنىكا كۈچلىرىنى يۆتكەپ سەپلەش قاتارلىق جەھەتلەردىن مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ ، « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش ئۈچۈن ياخشى شارائىت ھازىرلاپ بەرگەچكە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىق رايونلىرىدا تارىختا مىسلىي كۆرۈلمىگەن يېڭى يېزا قۇرۇش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈشتەك چوڭ ياخشى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . ئەينى چاغدا مەكتتىن ئۆگىنىش ، مەكتتەكە يېتىشۈىلىش دولقۇنى داۋامدا « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشتىكى زور بىر تۈركۈم ئىلغار تىپلار بارلىققا كەلدى . مەسىلەن ، يەكەن ناھىيىسى ، خوتەن ناھىيىسى ۋە كۇچا ناھىيىسى ئەنە شۇلارنىڭ ۋەكىللىرىدۇر . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە بىر تۈركۈم « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشتىكى ئىلغار يېزا ۋە كەنتلەرمۇ مەيدانغا كەلدى .

ئۇزاق مۇددەتلىك ئىشلەپچىقىرىش ئەمەلىيىتىدە ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت يېزا كادىرلىرى ۋە ئامما شىنجاڭدەك ئادىمى ئاز ، يېرى كۆپ بولغان سۇغىرىش دېھقانچىلىقى رايونىدا ئەگەر سۇ ئىشلىرى مەركەز قىلمىغان « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىلمىسا ، زامانىۋىلاشقان يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تونۇپ يەتتى . شۇڭا « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » كاشىلا قىلىۋاتقان مەزگىلەردىمۇ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا قۇرۇلۇشى ئۇزۇلمەي تەرەققىي قىلىپ تۇردى . بولۇپمۇ يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، « بەشنى بىر تۇتاش » باشقۇرۇش ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلۇپ ، « بەشنى بىر تۇتاش »

باشقۇرۇش بىلەن « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش ئىشى ئورگانىك هالدا بىرلەشتۇرۇلگەنلىكتىن ، هەم يېزىلاردىكى قوش قاتلاملىق ئىگىلىك تۈزۈلمىسىنىڭ مۇكەممەللىشىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، هەم « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇلۇشى تېزلىتىلدى . ستاتىستىكىغا قارىغاندا ، هازىر ئاپتونوم رايون بويىچە « بەشتە ياخشى » سۈغىرىش رايونلىرىدىكى يۇ-رۇشلەشكەن ئېتىز - ئېرىق كۆلىمى 16 مىليون موغا يېتىپ ، ئۇمۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 35% نى ئىگىلىگەن . ئون مىڭدىن ئارتۇق يېڭى يېزا ئاهالە ئولتۇراق نۇقتىسى قۇرۇلغان .شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يېزا ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يەنە بىر تۈركۈم يېزا قۇرۇلۇشىدىكى يېڭى تىپلار مەيدانغا كەلدى . ئۇلار « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇلۇشىغا يېڭى مەزمۇن قوشتى ، يېڭى كۈچ بېغىشلىدى . مارالبېشى ناهىيىسى ئەنە شۇنداق ئىشنى كېيىن باشلىغان بولسىمۇ ، تېز تەرەققىي قىلىپ كۆرۈنەرلىك ئۇنۇم هاسىل قىلغان ئىلغار تىپلاردىن بىرى . بۇ ناهىيە تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي شىمال قىرغىقىغا ، يەكەن دەرياسىنىڭ ئەڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئاپتونوم رايوندىكى نامى چىققان نامرات ناهىيە ئىدى . 1978 - يىلى يېزىلاردا كوللېكتىپتىن تەقسىم قىلىنىدىغان كىرىم كىشى بېشىغا ئاران 43 يۈەندىن توغرا كېلەتتى . 1980 - يىلىمۇ پەقەت 73 يۈەنگىلا يېتىپ ، 1983 - يىلغا كەلگۈچىلىك مۇشۇنداق تۆۋەن سەۋىيىدە ئايلانغانىدى . نامراتلىق قىياپىتىنى تېزدىن ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ، بۇ ناهىيە 1984 - يىلدىن باشلاپ « بەشنى بىر تۇتاش » باشقۇرۇشنى يولغا قويۇش ئارقىلىق ، پۈتۈن ناهىيىدىكى دېهقان - چارۋىچىلارنى مەبلەغ توپلاش ، ئەمگەك كۈچى چە-قىرىشقا هەرىكەتلەندۈرۈپ ، سۇ ئىشلىرى مەركەز قىلىنغان « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشنى زور كۆلەمدە ئېلىپ باردى . قىسقىغىنا بىرنەچچە يىل جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىش نەتىجىسىدە ، ناهىيە بويىچە چوڭ - كىچىك بولۇپ جەمئىي 2880 ئۆستەڭ ياسالدى ، ئۇنىڭ ئۇمۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2000 كىلومېتر‌غا يېتىدۇ ؛ 3155 يېزا يولى ياسالدى ، ئۇمۇمىي ئۇزۇنلۇقى 3976 كىلومېتر كېلىدۇ ؛ 1560 پارچە ئۆلچەملىك سالا

ئېتىز ياسالدى ، ئومۇمىي كۆلىمى 304 مىڭ مو كېلىدۇ ؛ 350 تىن ئارتۇق سۇ تومىسى ياسالدى . 1988 - يىلدىن بۇيان ، بۇ ناهىيە يەنە قۇملۇقلارنى ئۇراپ ئورمان ، ئوت -چۆپ يېتىشتۇرۇش خىزمىتىنى چىڭ تۇتۇپ ، ناهىيە دائىرىسىدىكى توغراق ئورمىنىنى بۇرۇنقى 580 مىڭ مودىن 1 مىليون 200 مىڭ موغا ، يۇلغۇنلۇقنى بۇرۇنقى 100 مىڭ مودىن 600 مىڭ موغا يەتكۈزدى ، يەنە 120 مىڭ مو بوز يەر ئۆزلەشتۇردى . بۇ ناهىيە 1989 - يىلى دۆلەت سۇ ئىشلىرى مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە سۇ ئىشلىرىدا ئىلغار ناهىيە بولۇپ باهالاندى . « بەشنى بىر تۇتاش » باشقۇ-رۇش ۋە « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، مارالبېشى ناهىيىسى دېهقانچىلىق - چارۋىچىلىقتىن ئۇدا 12 يىل مول هوسۇل ئالدى . دېهقان - چارۋىچىلارنىڭ يىللىق كىشى بېشى ئوتتۇرىچە كىرىمى 1991 - يىلغىچە ئۇدا ئۈچ يىل مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى . ئەسلىدىكى نامرات ناهىيە بىرلا سەكرەپ ئاپتونوم رايون بويىچە نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشتا ئىلغار ناهىيىگە ئايلاندى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىلەن خەلق هۆكۈمىتى مارالبېشى ناهىيىسىدە شىنجاڭ بويىچە « بەشنى بىر تۇتاش » باشقۇرۇش ۋە « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش نەق مەيدان يى-غىنى ئېچىپ ، ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئومۇملاشتۇردى .

خوتەن ناهىيىسى 60 - يىللاردا بارلىققا كەلگەن ئىلغار تىپ ، ئۇلار « بەشنى بىر تۇتاش » باشقۇرۇش بىلەن « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشنى بىرلەشتۇرۇش جەريانىدا ، ئەسلىدىكى نەتىجىلىرىنى مۇستەهكەملەش ئاساسىدا ، « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇشنى يېڭى سەۋىيىگە يەتكۈزدى . خوتەن ناهىيىسى دۇنياغا مەشهۇر تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى ئىنتايىن قۇرغاق نامرات ناهىيە هېسابلىنىدۇ . ناهىيە بويىچە يىللىق ئوتتۇرىچە يېغىن مىقدارى ئاران 34.8 مىللىمېتر‌غا يېتىدۇ . پارغا ئايلىنىش مىقدارى بولسا 2563 . 4 مىللىمېتر بولۇپ ، يېغىن مىقدارىنىڭ 73.7 هەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ . ئېغىر قۇرغاقچىلىقنى يېڭىپ ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقە-رىشىدىن مول هوسۇل ئېلىشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، ئۇلار « بەشتە

ياخشى » يېزا قۇرۇشتا باشتىن - ئاخىر چىكى تۇردى . 1983 - يىلنىڭ ئا-
خىرىغىچە ، ناھىيىدىكى 300 مىڭ مودىن ئارتۇق ئېتىزلىنىڭ ھەممىسى
سالالاشتۇرۇلۇپ ، 2933 پارچە سالا ئېتىز ياسالدى . تەرەپ - تەرەپكە قار-
تىپ 2902 كىلومېتىر چوڭ - كىچىك ئۆستەڭ ياسىلىپ ، كوئىنلۇن
تېغىنىڭ قار سۈيىنى ئۇزۇلدۇرمەي تەپتەكشى ئېتىزلارغا باشلاپ ، پۈتكۈل
ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىكىدىن ئۈدا 11 يىل مول ھوسۇل ئېلىشقا كاپالەتلىك
قىلىندى . 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە كىشى بېشىغا 474 كىلوگرامدىن
ئاشلىق توغرا كەلدى . « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇش داۋامدا ، ئۇلار يەنە
« ئۈچ شىمال » ئىھاتە ئورمىنى قۇرۇلۇشىغا بىرلەشتۇرۇپ ، ناھىيە بويىچە
ئېتىز - ئېرىق ئىھاتە ئورمىنى ، ناھىيىنى ئوراپ تۇرىدىغان بوراندىن ساق-
لىنىش ، قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇش غول ئورمىنى ۋە چۆللۈكتىكى
تۇغراقلىقلاردىن ئىبارەت ئۈچ يېشىل مۇداپىئە لىنىيىسى بەرپا قىلدى . بۇ-
نىڭ ئىچىدە ئېتىز - ئېرىق ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان ئىھاتە ئورمىنىلا 8853
قاتار بولۇپ ، ھەر بىر قاتاردا ئالتە رەتتىن 11 رەتكىچە دەرەخ ئۆستۈرۈ-
گەن . 1983 - يىلى ناھىيىنىڭ ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش دەرىجىسى 9%
99 كە يېتىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدى بىلەن ئېتىز - ئېرىقنى ئورمان
بىلەن تورلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇردى . بۇرۇن ئېتىز - ئېرىقتا خۇپ
تۇغدۇرۇپ كېلىۋاتقان قۇملۇقلار ، قۇم دۆۋىلىرى ئاساسىي جەھەتتىن
كۆكەرتىلدى ۋە تۇراقلاشتۇرۇلدى . ئۇلارنىڭ بۇ گەۋدىلىك نەتىجىلىرى
مەملىكەتلىك كۆكەرتىش كومىتېتى ، گوۋۇيۈەن « ئۈچ شىمال » ئىھاتە
ئورمىنى قۇرۇلۇشى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكى
تەرىپىدىن تەقدىرلەندى ۋە مۇكاپاتلاندى . 1989 - يىلى تۇنجى تۇركۈمدە
ب د ت مۇھىت پىلانلاش مەھكىمىسى تەرىپىدىن «يەر شارى بويىچە 500
ئىلغار ئورۇن » نىڭ بىرى بولۇپ باھالاندى . 1990 - يىلى يەنە
ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكى كۆكەرتىش بويىچە ئۆلچەمگە يەتكەن ناھىيە
دەپ تەستىقلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بۇ ناھىيە يەنە ناھىيە
نوپۇسىنىڭ ئۇزلۇكسىز كۆپىيىۋاتقانلىقى ، تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ ئۇزلۇكسىز
ئازىيىۋاتقانلىقىدەك ئەھۋالىيەتنى ئاساس قىلىپ ، يېزا قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم

نۇقتىسىنى تەدرىجىي ھالدا تۇجۇپلەپ ئىگىلىك باشقۇرۇشقا يۆتكىدى .
چەكلىك يەردىن قانداق پايدىلىنىش ئۇسۇلىنى باش قاتۇرۇپ ، دۇنياغا
مەشھۇر « ئۇزۇم بارىگى كاربىدورى » نى قۇرۇپ چىقىپ ، بوشلۇقتىن ئۇق-
تىمسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇم ھاسىل قىلغانلىقى ئۇلارنىڭ يەنە بىر ئۇلۇغ
ئىجادىيىتىدۇر . بۇ خىل « ئۇزۇم بارىگى كاربىدورى » دىئامېترى 15 سان-
تىمېتر ، ئۇزۇنلۇقى تۆت مېتردىن ئارتۇق كېلىدىغان ياغاچ چەنزىلەر
بىلەن يېزا يوللىرىغا جازا ئورنىتىپ باراڭ قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ ، باراڭ
ئاستىغا تىكىلگەن قاتار ئۇزۇم تەكلىرى شوڭ تارتىپ چىققاندىن كېيىن
باراڭغا چىرمىشىپ ، بۇك - باراقسان يېشىل كاربىدورنى شەكىللەندۈر-
گەن . بۇنىڭ بىلەن ، ھەم بوران - قۇمدىن مۇداپىئەلىنىپ ، ئېتىز -
ئېرىقنىڭ قوغدىلىش قالقىنىنى ئاشۇرغىلى بولىدۇ ، ھەم سۇ ، تۇپراق ،نۇر-
ئىسسىقلىق بايلىقىدىن تولۇق پايدىلىنىپ ، ئۇزۇم مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇپ ،
دېھقانلارنىڭ كىرىمىنى كۆپەيتكىلى بولىدۇ . ھازىر خوتەن ناھىيىسىدە 710
كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى «ئۇزۇم بارىگى كاربىدورى» قۇرۇلۇپ بولدى ،
بۇنىڭ ئىچىدە مېۋە بەرگەن كۆلىمى 408 كىلومېتىر بولۇپ ، يىللىق ئۇزۇم
مەھسۇلاتى 2725 تونىنغا يېتىپ ، دېھقانلارنىڭ كىرىمى 1 مىليون 362 مىڭ
500 يۈەن كۆپەيدى . كىشىلەر بۇ خىل ئۇزۇم بارىگى كاربىدورى»نى يېزا
ئىگىلىكىدىكى ستېرېئولۇق ئېچىش دەپ ئاتاشماقتا . ھازىر ھەر يىلى
نۇرغۇن ئىچكى - تاشقى مېھمانلار خوتەن ناھىيىسىگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە
قىلماقتا ، ئۇلار خوتەن يېزىلىرىنى « يوللىرى دەل - دەرەخكە پۈركەنگەن ،
ئېتىزلىرى ئورمان بەلبېغىغا ئورالغان ، ھويلىلىرى مېۋىلىك باغقا تولغان ،
ئۆستەڭ سۈلىرى دەل - دەرەخ ئىچىدە ئاققان ، ئۇزۇم بارىگى كاربىدورى
ھەر تەرەپكە تۇتاشقان ، ئاشلىق - پاختىسى مول ، قوغۇن - تاۋۇزى تاتـ-
لىق ، مېۋىسى خۇش پۇراقلىق ئالامەت يېزىلاركەن » دەپ
مەدھىيىلەشمەكتە .

شىنجاڭنىڭ « بەشتە ياخشى » يېزا قۇرۇلۇشى ئىلغار تېپلارنىڭ
يول باشلىشى بىلەن يىلدىن - يىلغا تەرەققىي قىلىپ ، ناھايىتى زور
نەتىجىگە ئېرىشتى . بۇنىڭ بىلەن يېزىلارنىڭ قىياپىتىدە غايەت زور ئۆز-

گىرىش بولدى. هازىر بۇ ئىش جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ، تېخمۇ يۇقىرى سەۋىيىگە ئۆرلىمەكتە، قەتئىي ئىشىنىمەنكى، مۇشۇ ئەسرىنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا، شىنجاڭنىڭ يېزا قۇرۇلۇشى تېخمۇ يېڭى، تېخمۇ گۈزەل قىياپەت بىلەن ئىچكى - تاشقى دوستلىرىمىزنىڭ كۆز ئالدىدا ناما-يان بولغۇسى.

9 - پاراگراف ھاۋارايى ئىشلىرى

شىنجاڭنىڭ ھاۋارايى ئىشلىرى ئاساسەن يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تەدرىجىي تەرەققىي قىلدى. 1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندا، كونا ھاكىمىيەتتىن قالغىنى پەقەت بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان بىرلا ھاۋارايى پونكتى ئىدى. بۇ يەردە بىرقەدەر مۇكەممەل دېيىلگىنى ئاشۇ تېرمومېتر، شامال بېسىمىنى كۆرسىتىش پىربورى، تېئودالىت قاتارلىق ئاددىي بولغان ئۆلچەش ئەسۋابى ھەمدە قول بىلەن باشقۇرۇلىدىغان مورىس تېلېگراممىا ئاپپاراتىدىن ئىبارەت رادىئو ۋە خەۋەرلىشىش ۋاستىلىرى ئىدى. خەلق ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان يېڭى جۇڭگودا شىنجاڭنىڭ ھاۋارايى ئىشلىرىدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. ئاساسلىقى ئۈچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچى، ھاۋارايى ئاپپاراتلىرى ھەسسىلەپ كۆپەيدى، ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە، ئاپتو-نوم رايونىدىكى سىستېمىلارغا قاراشلىق ھاۋارايى پونكتى تەرەققىي قىلىپ 126 گە يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، ئارمىيە، ئاۋىئاتسىيە، بىڭتۇەن قاتارلىق سىستېمىلار ۋە دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا مەخسۇس ئىشلىتىدىغان ھاۋارايى پونكتى، ئىستانسىسى، قاراۋۇلخانىلىرى بار بولۇپ، ھاۋارايى ئاپپاراتلىرى پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان. ئىككىنچى، ھاۋارايى خىزمىتى قوشۇنى مىسلىسز زورايدى، ساپاسى خېلىلا ئۈستى. نۆۋەتتە، بۇ قوشۇن ئىچىدىن ھەر دەرىجىلىك كەسپىي - تېخنىكا ئۇنۇانى بارلار 2600 كىشىدىن كۆپرەككە يەتتى. ئاز سانلىق مىللەت ھاۋارايى

ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ھازىرقى سانىنى ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن ئىلگىرىدىكى 1978 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئومۇمىي سان ئىچىدىكى نىسبىتى 11.9% تىن گۈپپىيىپ 21% كە يەتتى. پەن - تېخنىكا خادىملىرى ئىچىدە ئالىي - ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي - تېخنىكا ئۇنۇانى بارلار 825 نەپەر، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئالىي - ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېخنىكا خادىملىرى 107 نەپەر، پۈتكۈل ھاۋارايى ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئىچىدە، ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە بولغانلار ھازىر 1978 - يىلدىكى 7% تىن كۆپىيىپ 20.9% كە يەتتى. ئۇچىنچى، ھاۋارايى ئۇسكۇنىلىرى ۋە پەن - تېخنىكىسى كۈندىن - كۈنگە زامانە-ۋىلاشتى. ھازىر، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى خىزمىتىدە ھاۋارايى سۈنئىي ھەمراھى كەڭ تۈردە قوللىنىلماقتا؛ ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ما-شىنىسى ئومۇمىيۈزلۈك تەرەققىي قىلماقتا؛ ئاپتونوم رايوندىن ۋىلايەت، ئوبلاستلارغىچە، ۋىلايەت ئوبلاستلاردىن ناھىيە، شەھەرلەرگىچە بولۇپ 80% جايدا ھاۋارايى خەۋەرلىشىش تورى ھاسىل قىلىندى؛ سانلىق قىممەتكە ئىگە ھاۋارايى مەلۇماتى بېرىدىغان ئىلغار تېخنىكا مەھسۇلاتى قا-تارلىقلارنى كىرگۈزۈش ۋە قوللىنىش ئارقىلىق، ئاپتونوم رايونىمىز ھاۋارايى خىزمىتىنىڭ تېخنىكا قوراللىرى يېڭى تۈس ئېلىپ، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئاسمان - زېمىن پەرقلىنىدىغان بولدى.

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچۈن خىزمەت قە-لىشنى مۇھىم نۇقتا قىلىش، ھاۋارايىدىن مەلۇمات بېرىشنى مۇھىم ۋاستە قىلىش ئاپتونوم رايونىمىز ھاۋارايى خىزمىتىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ۋە ئۇ-نىڭ گەۋدىلىك خۇسۇسىيىتى. ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، بولۇپمۇ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان يېقىنقى ئون نەچچە يىل جەريا-نىدا، شىنجاڭدا ھاۋارايى ئىشلىرىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئۈچۈن، بولۇپمۇ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش سۈپىتى كۆرۈنەرلىك ئۆسۈپ، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمى بارغانسېرى روشەن بولماقتا. يېغىنچاقلاپ ئېيتقاندا،

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى خىزمىتى تۆۋەندىكى ئاساسىي جەھەتلەردە زور دەرىجىدە ئىلگىرىلىدى.

بىرىنچى، ھاۋارايىنى تەكشۈرۈش، مەلۇمات بېرىش، ئىلمىي تەتقىقات ۋاستىلىرى ھەم ئۇنىڭ ئىقتىدارى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى. مەسىلەن، ھاۋا رايى سۈنئىي ھەمراھى كەڭ قوللىنىلغانلىقتىن، ھاۋارايى ئورۇنلىرىنىڭ ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىدىن بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى چوڭ ھۆل - يېغىندىن ئالدىن مەلۇمات بېرىش سەۋىيىسى ھەمدە ئېگىز تاغ، قۇملۇق قاتارلىق ئادەم قەدىمى يەتمىگەن جايلارنىڭ ھاۋا كىلىماتى ئۆزگىرىشىنى كۆزىتىپ ئالدىن مەلۇمات بېرىش ئىقتىدارى روشەن كۆچەيدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھاۋا رايى سۈنئىي ھەمراھ ما. تېرىيالىلىرى ئېگىز تاغلاردىكى قار دۆۋىلىرى، ئورمانلىقلاردىكى ئوت ئاپىتى، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ۋە ئوت - چۆپلەرنىڭ ئۆسۈش ئەھۋالى، قۇرغاقچىلىق ۋە كەلكۈن ئاپىتى، ئېكولوگىيىلىك مۇھىت، يەر تەۋرەش، ئىسسىق ئارالنىڭ شەھەرگە بولغان تەسىرى قاتارلىقلارنى كۆزىتىپ ئالدىن مەلۇمات بېرىشتە كەڭ قوللىنىلىپ، ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشتى. مەسىلەن، 1991 - يىلى ھاۋا رايى سۈنئىي ھەمراھى تەمىنلىگەن ماتېرىياللارغا ئاساسەن ئەستايىدىل تەھلىل قىلىش ئارقىلىق، ھاۋا رايى ئورۇنلىرى ئاپتونوم رايونىمىزدا ئازادلىقتىن بۇيانقى 3 - قېتىملىق بىرقەدەر ئېغىر بولغان قۇرغاقچىلىق يىلى كۆرۈلدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە ئوت - چۆپنىڭ ئۆسۈشىنى كۆزىتىش ۋە تەھلىل قىلىش ئارقىلىق، ئوتلاقلاردىكى چارۋا يەيدىغان ئوت - چۆپنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1990 - يىلدىكىدىن 48% ئازلاپ كېتىدىغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بەردى، نەتىجىدە ھاۋا رايى ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتى بىلەن چارۋىچىلىق ئورۇنلىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئېنىقلىشىدىكى كېمەيگەن مەھسۇلات مىقدارى ئوخشاش چىقتى. يەنە مىسالغا ئالساق، سانلىق قىممەتكە ئىگە مەلۇمات بېرىدىغان تېخنىكا قوللىنىلغانلىقتىن، 1986 - يىلدىن باشلاپ، ئاپتونوم رايونلۇق ھاۋارايى ئىستانسىسى چوڭ كۆلەملىك ئاپەت خاراكتېرىدىكى ھاۋارايى توغرىسىدا ئالدىن مەلۇمات بېرىشنىڭ كۆچكە ئىگە ۋاقتىنى بۇرۇنقى 12 سائەتتىن 36

سائەتكە يەتكۈزدى ھەمدە مەلۇمات بېرىلمەي قالىدىغان ياكى مەلۇمات چۈشۈپ قالىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلمىدى؛ ھازىر ئۇچ كۈندىن بەش كۈنگىچە بولغان ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋارايىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىشنىڭ توغرا بولۇش نىسبىتى ئىلگىرىكى 60% تىن 80% كە يەتتى.

ھاۋارايى قوشۇنىنىڭ ساپاسى ئۆسۈپ، ئۇسكۇنە ۋە تېخنىكا جەھەتتە كۈندىن - كۈنگە زامانىۋىلاشتى، ھاۋارايى ئىلمىي تەتقىقاتى ۋە تەتقىقات مۇۋەپپەقىيەتلىرى بارلىققا كېلىپ، ئۇنىڭ رېئاللىققا ئايلىنىش سۈرئىتى ئىلگىرى سۈرۈلدى. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى تارماقلىرى 1980 - يىلدىن بۇيان پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتى بويىچە 74 تۈردە ھەر دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكىنى ئىككى تۈر، ئۆلكە، مىنىستىرلىك دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكىنى 28 تۈر، ۋىلايەت، شەھەر، نازارەت دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكىنى 44 تۈر. مۇكاپاتقا ئېرىشكەن بۇ پەن تەتقىقاتى مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلىنىپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى خىزمىتىنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناپلا قالماستىن، بەلكى دۆلەت ھاۋارايى تارماقلىرى تەرىپىدىن باشقا قېرىنداش ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بۈاستە قاراشلىق شەھەرلەرنىڭ ھاۋارايى خىزمەتلىرىدە ئومۇملاشتۇرۇلدى. مەسىلەن، 1983 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى خىزمەتچىلىرى مىكرو ھېسابلاش ماشىنىسىدا «ھاۋا بوشلۇقىنى چارلاش تەرتىپ سىستېمىسى» نى تەتقىق قىلىپ تۇزۇپ چىقىپ، ئوخشاش تۇر بويىچە دۆلەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە يەتكۈزدى. 1984 - يىلى دۆلەت ھاۋارايى ئىدارىسى بۇنى پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھاۋارايى تارماقلىرىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىنى چارلاش پونكىتلىرىدا ئومۇملاشتۇردى. ئاپتونوم رايونلۇق ھاۋا رايى تارمىقى ئىجاد قىلغان ئۆلكە دەرىجىلىك ئورۇنلاشما شەكىلدىكى ئۇنۇمۇرسال مېتېئورولوگىيە ئۇچۇرلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش سىستېمىسى ئالاقىدار مۇتەخەسسىسلەرنىڭ باھالىشى ئارقىلىق دۆلەت بويىچە تۇنجى ئىجادىيەت

دەپ قارالدى . تۇنۇك ئىچىدە ، ھاۋارايى كەسپىنى يۇرۇشلەشكەن تەرتىپ بويىچە كونترول قىلىش سىستېمىسى ۋە فورمات - رەسىملەرنى بىر تەرەپ قىلىش تارماق سىستېمىسى خەلقئارا ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . مۇتەخەسسىسلەر بۇ تېخنىكىنى شۇ قاتاردىكى ئۇچۇر بىر تەرەپ قىلىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تارماقلاردا ئومۇملاشتۇرۇپ تەتبىقلاشنى تەكلىپ قىلدى . 1978 - يىلدىن 1984 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى خىزمەتچىلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىك كىلىمات بايلىقىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلدى ھەمدە ئۇنىۋېرسال يېزا ئىگىلىكنى رايونلارغا ئايرىپ ، شىنجاڭنىڭ ھاۋا كىلىماتى شارائىتىنى ئۇنىۋېرسال باھالاپ چىقىپ ، مۇھىم نۇقتىنى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇستۇنلۇككە ئىگە ئىقتىسادىي زىرائەتلەر ۋە ئوتلاق چارۋىچىلىقىنىڭ ھاۋارايى مەسلىسىنى ھەل قىلىشقا قاراتتى . بۇ تەتقىقات مۇۋەپپەقىيىتى مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش كومىتېتى تەرىپىدىن 1985 - يىلى 2 - دەۋرلىك مۇنەۋۋەر مۇۋەپپەقىيەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1977 - يىلدىن باشلاپ ئېلىپ بېرىلغان دەل - دەرەخ يىل چەمبىرىكى تەتقىقاتى ، 1986 - يىلى مۇشۇ تەتقىقات ئاساسىدا قۇرۇلغان يىل چەمبىرىكى ئامبىرى ، ئىلى رايونىدىكى ئېقىن دېئامبىتر چوڭقۇرلۇقىنى ئۆلچەش مەيدانىنىڭ قايتىدىن قۇرۇلۇشى ۋە سۇ بايلىقىنىڭ ئۆزگىرىپ كېلىش تارىخى تەتقىقاتى قاتارلىقلار دۆلەت ئىچىدە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتۈپلا قالماستىن ، بەلكى خەلقئارادىمۇ ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھاۋا رايى تارماقلىرىنىڭ بۇ پەن تەتقىقاتى مۇۋەپپەقىيەتلىرى «قىسقا مۇددەتلىك ھاۋارايىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىشكە يېتەكچىلىك قىلىش قوللانمىسى» قاتارلىق 20 مەخسۇس ئەسەر ۋە ماقالىگە كىرگۈزۈلدى .

ئىككىنچى ، زور مىقداردىكى ھاۋارايى ماتېرىياللىرى توپلاندى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى بايلىقى ۋە ھاۋارايى ئاپەتلىرى ئاساسىي جەھەتتىن ئىگىلىنىپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋا كىلىمات ئۆزگىرىشى قانۇنىيىتىگە قارىتا مۇئەييەن تونۇش بارلىققا كەلدى . شىنجاڭنىڭ كىلىمات بايلىقى ، ئاساسەن ، مول قۇياش ئېنېرگىيىسى ، يوشۇرۇن كۆچكە

ئىگە نۇر ئېنېرگىيىسى ، مۇقىم بولغان سۇ بايلىقى ، ئېچىپ پايدىلىنىشنى ئىستىقبالغا ئىگە شامال ئېنېرگىيىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇلارنى مەن تەبىئىي بايلىقلار ئۇستىدە توختالغىنىمدا يېزىپ ئۆتكەنىدىم . بۇ يەردە يەنە تەكرارلاپ ئولتۇرمايمەن . ھاۋارايى ئاپەتلىرىگە كەلسەك ، قۇرغاقچىلىق ، سوغۇق ئېقىم ، بوران قاتارلىقلار توغرىسىدا يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەنلىكىم ئۈچۈن ، بۇ يەردە پەقەتلا ھاۋارايى ئاپەتلىرى ئىچىدىكى قۇرغاق ، ئىسسىق شامال ، مۆلدۈر ، قاتتىق يامغۇر ، قىيان ھەقىقىدە توختىلىمەن .

بۇ ئاپەتلەرنىڭ ھەممىسى ئاپتونوم رايونىمىزدا قىسمەنلىك خاراكتېرىنى ئالغان بولسىمۇ ، لېكىن بۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ، قۇرۇلۇش ۋە كىشىلەرنىڭ ھاياتى ، مال - مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە بولغان زىيىنى ئىنتايىن چوڭ . قۇرغاق ، ئىسسىق شامال بولىدىغان رايونلار ، ئاسلىقى ، تارىم ، تۇرپان ، قۇمۇل ۋە جۇڭغار قاتارلىق ئويمانلىقلاردىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىدۇر . مۆلدۈر شىمالىي شىنجاڭدىكى موڭغۇلكۇرە ، كۆيتۈن دەرياسى ، ماناس دەرياسى ۋادىلىرىدا ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ، بولۇپمۇ موڭغۇلكۇرەدە ئەڭ كۆپ بولۇپ ، ھەر يىلى 20 كۈن ئەتراپىدا مۆلدۈر چۈشىدۇ . قاتتىق يامغۇرنىڭ تارقىلىش دائىرىسى بەرقەدەر كەڭ بولۇپ ، تېيانشان تاغلىق رايونلىرى ۋە كوئىنلۇن تاغلىق رايونلىرىنىڭ ھەممىسىدە قاتتىق يامغۇر ياغىدۇ ، بولۇپمۇ تېيانشاننىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى تاغلىق رايونلاردا كۆپ ياغىدۇ . تېيانشان تېغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى قاتتىق يامغۇر ياغىدىغان جايلارنىڭ كۆپىنچىسى تېيانشان تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى ماناستىن شەرقتە چىتەينىڭ غەربىگىچە بولغان رايونلاردۇر ، ئۇرۇمچى ، بوغدا كۆلى ۋە چىتەينىڭ جەنۇبىدىكى تاغلار قاتتىق يامغۇر ياغىدىغان مەركەزلەردۇر ، تېيانشان تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى قاتتىق يامغۇر ياغىدىغان جايلار ، ئاساسەن ، ئاقسۇنىڭ شەرقىدىن قايدۇ دەرياسى ۋادىلىرىغىچە تارقالغان ؛ كوئىنلۇن تاغلىق رايونلىرىدىكى قاتتىق يامغۇر ، ئاساسەن ، قاغىلىقتىن كىرىيەگىچە بولغان جايلاردا ياغىدۇ . قاتتىق يامغۇردىن بەزىدە قىيان ھاسىل بولىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھازىرقى رېئاللىقىدىن قارىغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھاۋا كىلىماتى بايلىقىدىن تېخى تولۇق ئېچىپ پايدىلىنالماۋاتىمىز . تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش ، تەبىئەتنى تىزگىنلەش ، ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىنى بويسۇندۇرۇش ئىقتىدارىغا ۋە ئۇستۇنلۇكنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئاپەتتىن ساقلىنىش مەقسىتىگە تېخى يەتكىنىمىز يوق . لېكىن شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىمىزكى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كىلىمات بايلىقى ، ھاۋا رايى ئاپىتى ۋە ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئۆزگىرىش قانۇنىيىتىنى ئىگىلەپ ۋە ئۇنى تونۇپ يەتكەنسېرى ، ئىجتىمائىي ئەھمىيەت ۋە ئىلمىي تەتقىقات ئارقىلىق ، پايدىلىق ئىشلارنى راۋاجلاندۇرۇپ ، زىيانلىق ئىشلارنى تۇگىتىش ئۇسۇلىنى تېپىپ چىقىپ ، ھاۋا كىلىماتى بايلىقىنى كۆندىن - كۈنگە ئېچىپ ۋە پايدىلىنىپ ، ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋا كىلىماتىنىڭ كەلتۈرىدىغان زىيىنىنى كۆندىن - كۈنگە ئازايتىپ ۋە ئۇنى تەدرىجىي تىزگىنلەپ ، ھاۋا رايى ئىشلىرىنى جۇغلىغىچە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى خىزمەت قىلدۇرالايمىز . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، بولۇپمۇ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ھاۋارايى ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى تۆھپىسى ئاز ئەمەس .

ئۈچىنچى ، ھاۋارايى ئىشلىرىنىڭ رەھبىرى تارماقلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا قوماندانلىق قىلىش ۋە سىياسەت بەلگىلىشى ئۈچۈن ھاۋارايى ئاساسلىرى بىلەن تەمىنلەش ۋە سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىش سۈپىتى ئۆستى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى ئىشلىرى ھەم دۆلەت ھاۋارايى تورلىرىنىڭ مېخانىكىلىق تەركىبىي قىسمى ، ھەم ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىر كەسىپى تارمىقى بولۇپ ، دۆلەت ھاۋارايى ئىدارىسى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوش رەھبەرلىكى ۋە ئىككى تەرەپنىڭ تەڭ كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە قوللىشى بىلەن تېز تەرەققىي قىلدى . بولۇپمۇ ئاپتونوم رايوندىن ۋىلايەت ، ئوبلاستلارغىچە ، ۋىلايەت ئوبلاستلاردىن ناھىيە ، شەھەرلەرگىچە بولغان ھاۋارايى ئىستانسىسى ئالاقە تورلىرى پۈتتۈرۈلۈپ ، ھەر دەرىجىلىك ھاۋارايى ئاپپاراتلىرىنىڭ ھاۋارايى ھەققىدە مەسلىھەتلىشىش ،

ماتېرىيال يەتكۈزۈش ، ئاپەت ئەھۋالى توغرىسىدا ماتېرىيال توپلاش قاتارلىق كەسپىي ئىشلىرى زور دەرىجىدە كۆچەيتىلدى . مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ، ھاۋارايىدىن ئالدىن مەلۇمات بېرىش ، ئاخبارات ، ماتېرىيال ، كىلىمات ئانالىزى ، ئاتموسفېرا مۇھىتىنى باھالاش ، سۈنئىي ئۇسۇل بىلەن قىسمەن ھاۋاغا تەسىر كۆرسىتىش ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ھاۋارايى ، ھاۋارايى سۈنئىي ھەمراھى ۋە پەن - تېخنىكا ئارقىلىق شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش قاتارلىق خىلمۇخىل كەسپىي ھاۋارايى ۋاستىلىرى بارلىققا كەلدى ، مۇكەممەللەشتى ۋە تەرەققىي قىلدى . مۇلازىمەت سۇپىتى كۆرۈنەرلىك ئۆسۈپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانىدا ئىنتايىن چوڭ رول ئوينىدى . بۇلارنى تۆۋەندە قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن :

— ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىشقا قوماندانلىق قىلىش ۋە سىياسەت بەلگىلەش ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىشتا نەتىجە كۆرۈنەرلىك بولدى . 1987 - يىلى باھاردا ، ھاۋا رايى تارماقلىرى توپلىغان ۋە ئىگىلىگەن ھاۋارايى ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن تەھلىل قىلىپ ، شۇ يىلى ئازادلىقتىن بۇيان ئەڭ ئېغىر بولغان كەلكۈن ئاپىتى يۈز بېرىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقى توغرىسىدا ئۈچۈر بەرگەن . 6 - ، 7 - ئايلاردا ھۆل - يېغىنىنىڭ كۆپ بولۇشى ، دەريالاردىكى سۇ ئورنىنىڭ شىددەت بىلەن ئۆرلىشى ، ئامبارلارنىڭ خەۋپ ئاستىدا تۇرغانلىقىدىن ئىبارەت ئالامەتلەرگە ئاساسەن ، ھاۋارايى تارماقلىرى كەلكۈن ئاپىتىدىن ۋاقتىدا ئالدىن مەلۇمات بەردى . بۇنىڭدا ئاساسەن ، ئاپتونوم رايوندىكى پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش ، كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇشنى ئەينى ۋاقىتتىكى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان مەركىزىي ۋەزىپە قىلىپ تۇتتى . 7 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 28 - كۈنىگىچە قاتتىق يامغۇر يېغىپ قىيان كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ ۋەيران قىلىش نۇقتىسى ۋە يۆتكىلىش ئەھۋالى ھەققىدە ئالدىن توغرا مەلۇمات بېرىلگەنلىكى ، ۋاقتىدا مۇلازىمەت قىلىنغانلىقى ، ئالاقىدار رايونلار لايىقىدا مۇداپىئە كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ، گەرچە لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ قىسمەن

جايلاردىكى ئۇلى بۇزۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئېغىر ۋەقە يۈز بەرمىدى . 7 - ئايىنىڭ ئاخىرى شىمالىي شىنجاڭدىكى رايونلار ھاۋارايى تارماقلىرىنىڭ 8 - ئايدىكى كىلىمات ئۆزگىرىشى ، ھۆل - يېغىننىڭ نورمال ياكى ئاز بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئالدىن بەرگەن مەلۇماتىغا ئاساسەن سۇ ئامبارلىرىدىكى سۇنى ۋاقتىدا تەڭشىدى ، شۇ يىلى شىمالىي شىنجاڭ سۇ ئامبارلىرىدىكى زاپاس سۇ ھۆل - يېغىن كۆپ بولغان 1977 - يىلدىكىدىن كۆپ بولدى . مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئاپەت خاراكتېرىدىكى ھەر خىل ھاۋا كىلىماتى ۋە ھاۋا ئۆزگىرىشىگە نىسبەتەن ھاۋارايى تارماقلىرى ۋاقتىدا ، توغرا مەلۇمات بېرىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇدا 13 يىل مول ھوسۇل ئېلىشى ئۈچۈن قىممەتلىك تۆھپە قوشتى .

— سۈنئىي يول بىلەن ھاۋاغا تەسىر كۆرسىتىپ ، تەبىئىي ئاپەتنى يېڭىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلىندى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۈنئىي ئۇسۇلدا ھاۋاغا تەسىر كۆرسىتىش خىزمىتى ، ئاساسەن ، سۈنئىي ئۇسۇلدا مۆلدۈرنى پارچىلاش ۋە قارنى كۆپ ياغدۇ - رۇپ ، قۇرغاقچىلىققا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتە يولغا قويۇلدى . مۆلدۈرنى پارچىلاش مەشغۇلاتى ، ئاساسلىقى ، بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىدا ئېلىپ بېرىلدى . 400 دىن كۆپرەك ئىستانسىدىن تەشكىللەنگەن ئالاقە تورىنىڭ مۆلدۈر ئاپىتى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇما - تىغا ئاساسەن ، 400 دىن كۆپرەك زېنىت توپ بىلەن مۆلدۈرنى پارچىلاپ ، ئاپەت ئازايتىلدى . 1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ماتېرىيالغا ئاساسلانغاندا ، مۆلدۈردىن مۇداپىئەلىنىش تەدبىرى قوللىنىلغان رايونلار - نىڭ ئاپەتكە ئۇچراش ئېھتىمالى باشقا رايونلاردىن %59 ئاز بولغان . ئاپتونوم رايونىمىزدا ، ئايروپىلان ئارقىلىق سۈنئىي ئۇسۇلدا قار كۆپەيتىش مەشغۇلاتى ، ئاساسلىقى ، غەربتە شىخۇدىن شەرقتە مورى قازاق ئاپتونوم ناھىيىسىگىچە بولغان جايلاردا ، بەزىدە ئاراتۇرۇك ۋە باركۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيىسىگىچە بولغان جايلاردا ئېلىپ بېرىلدى ، بۇنىڭ تەسىر كۆرسىتىش كۆلىمى 20 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن ئېشىدۇ . ئايروپىلان ئارقىلىق سۈنئىي ئۇسۇلدا قار كۆپەيتىش مەشغۇلاتى ئۇدا ئېلىپ بېرىلغان

ئالتە يىل بىلەن بۇ خىل مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلمىغان يىللارنى ئۆز - سېلىشتۇرۇپ تەھلىل قىلغىنىمىزدا ، سۈنئىي ئۇسۇلدا كۆپەيتىلگەن قار تەخمىنەن %12 بولۇپ ، مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلغان رايونلاردىكى كۆزلۈك بۇغداينىڭ قىشتىن ئۆتۈشى ئۈچۈن ياخشى شارائىت يارىتىپ بېرىلدى .

— قاراماي نېفىتلىكىنى بوراندىن مۇداپىئە قىلىش ، سۈنى كۆپەيتىش تەدبىرلىرىنى قوللىنىش ئارقىلىق ، نېفىت ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا مەدەت بېرىلدى . ئېلىمىز بويىچە 4 - ئورۇندا تۇرىدىغان قاراماي نېفتلىكى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئاساسلىق شامال را - يونىغا جايلاشقان . قاراماي ھاۋارايى ئىستانسىسى نېفت سانائىتى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى مۇلازىمەت قىلىش مەقسىتىدە ، ئۇزۇن يىل توپلىغان ماتې - رىياللار بويىچە ، شۇ جايىنىڭ شامال كۈچى دەرىجىسىگە ئاساسەن ، ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىغا مۇناسىپ تەكلىپلەرنى بەردى ، نېفت ئىش - لەپچىقىرىشىدىكى ھاۋارايى مەسلىسى ۋە مۇداپىئە تەدبىرلىرى توغرىسىدا قوللانما ئىشلەپ ، نېفت ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق ئورۇنلىرىنى تەمىن - لەپ ، نېفت ئىشلەپچىقىرىشىدا كۈچلۈك ياردەمدە بولدى . نېفت ئىشلەپچىقىرىشى كۈندىن - كۈنگە راۋاجلىنىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا ، سۇ - نىڭ يىغىلىپ قېلىش مىقدارىنىڭ كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىشى ، ئاھالىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا كېرەكلىك سۇنىڭ كۈندىن - كۈنگە قىس بو - لۇشى كۈنلۈك نېفت ئىشلەپچىقىرىشىنى چەكلەپ تۇرىدىغان گەۋدىلىك مەسىلە بولۇپ قالغان . بۇ ئەھۋالغا نىسبەتەن ، ھاۋارايى ئىشچى - خىز - مەتچىلىرى نېفت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ جىددىي ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ ، 1983 - يىلدىن باشلاپ ، كان رايونلىرىنىڭ ئاساسلىق سۇ مەنبەسى بولغان بەييانگخې دەريا سىنىڭ ئۈستۈنكى ئېقىنىدىكى تاغلىق رايونلاردا سۈنئىي ئۇسۇلدا يىلمۇ يىل ئۇدا قىش پەسلى قار كۆپەيتىش ، ياز پەسلى يامغۇر كۆپەيتىش مەشغۇلاتى ئېلىپ باردى ، بۇنىڭ بىلەن بەي - يانگخې سۇ ئامبىرىغا كىرگەن سۇ مىقدارى 1983 - يىلدىكى 35 مىليون كۇب مېتردىن 1984 - يىلدىكى 118 مىليون كۇب مېترغا يېتىپ ، شۇندىن ئېتىبارەن سۇ مىقدارى يىلمۇ يىل مۇقىم كۆپىيىپ باردى . نېفت

سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان سۇنىڭ مۇشۇنداق ئۇ-
سۇللار ئارقىلىق ھەل قىلىنىشى كان رايونلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىق
ۋە خەلق تۇرمۇشىدا چوڭ رول ئوينىدى .

— ھاۋارايى پەن - تېخنىكىسى ئارقىلىق نامراتلارغا يار - يۆلەك
بولۇش ۋە شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈشتە بۆسۈش خاراكتېرلىك نەتىجىلەر
بارلىققا كەلدى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىقى ئەزەلدىن يىلدا بىر
قېتىم ئېلىپ بېرىلاتتى ، جايلارنىڭ ئۆز ئالدىغا تېرىلىدىغان ئەنئەنىۋى
زىرائەتلىرى بولۇپ ، بەزى زىرائەتلەر تېرىلمايتتى . ھاۋارايى ئىشچى -
خىزمەتچىلىرىنىڭ بەزى رايونلاردا نۇر - ئىسسىقلىق بايلىقى ئۇستىدە
تەھلىل ئېلىپ بېرىشى ۋە ئۇنىڭدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش جەھەتتە باشقا
تەدبىرلەرنى ماسلاشتۇرۇشى ئارقىلىق ، قەشقەردە تېرىقچىلىق تۈزۈمى
ھەققىدە ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلدى ؛ بورتالانىڭ ئېبنۇر كۆلى ئەتراپى-
دىكى ئەزەلدىن كېۋەز تېرىلىپ باقمىغان رايونلاردا كېۋەز تېرىلدى ؛
يەكەندىكى دېھقانچىلىق تەجرىبە پونكتى كۆممىقوناق بىلەن سېرىق
پۇرچاقنى قۇر ئارىلاپ تەكرار تېرىشنى ئۇلگە قىلىپ كېڭەيتتى ؛ چىتەيدە
ئەلا سۈپەتلىك پۇتا خام ماتېرىيالى ئارپىنى سىناق قىلىپ تېرىپ ، ياخشى
نەتىجىگە ئېرىشتى . مەسىلەن ، قەشقەردە بالدۇر تېرىلىپ ئالاھىدە بالدۇر
پىشىدىغان كۆزلۈك بۇغداي ئورۇۋېلىنغاندىن كېيىن ئورنىغا يەنە بالدۇر
پىشىدىغان كۆممىقوناق تېرىلىپ ، تېرىقچىلىق تۈزۈمىدە يىلدا بىر قېتىم
ھوسۇل ئېلىشتىن يىلدا ئىككى قېتىم ھوسۇل ئېلىشتەك تۈپ خاراكتېرلىك
ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى . بورتالا ئەزەلدىن كېۋەز تېرىلىپ باقمىغان
تارىخىغا خاتىمە بېرىپلا قالماستىن ، بەلكى پاختىنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى
ھەر يىلى پۈتۈن ئاپتونوم رايوندىكى ۋىلايەت ، ئوبلاستلار ئىچىدە بىرىنچى
ياكى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرۇپ كەلمەكتە . يەكەندە ئېگىز غوللۇق
زىرائەت بىلەن پاكار غوللۇق زىرائەتلەرنى تەڭشەپ تېرىش يولغا قويۇ-
لۇپ ، ئۆزئارا پايدا يەتكۈزىدىغان ، ئۆزئارا تولۇقلايدىغان كېچىك
كىلىماتلىق ئېكولوگىيىلىك مۇھىت بەرپا قىلىنىپ ، يەر قۇۋۋىتىنىڭ ئا-
جىزلاپ كېتىشى زور دەرىجىدە تىزگىنلەندى ، قايتا تېرىلغان ھەر مو

يەردىن 39.3 كىلوگرام كۆممىقوناق ، 41 كىلوگرام سېرىق پۇرچاق ئاشۇ-
رۇپ ئېلىندى . چىتەيدە تېرىلىدىغان 50 مىڭ مو ئارپىنىڭ بازىرى ئىنتىك
بولۇپ ، كىرىمى 600 نەچچە مىڭ يۈەنگە يەتتى . بۇ تەجرىبىلەرنىڭ
مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى روشەن ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئىگە بولۇپلا قال-
ماستىن ، بەلكى زور ئىجتىمائىي ئۈنۈمگىمۇ ئىگە بولدى .

تۆتىنچى ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھاۋا رايى ئىشچى -
خىزمەتچىلىرى كۆپ يىللىق ئەمەلىيەت جەريانىدا بولۇپمۇ ئون نەچچە
يىللىق ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش جەريانىدا ، ئېچىۋېتىشتە چىڭ تۇرۇپ ،
ھاۋارايى ئىشلىرى بويىچە خەلقئارالىق ئالاقىنى كۈچەيتتى ھەمدە پەن تەت-
قىقاتىدا گۈرۈھ ئۈستۈنلۈكىنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئۆتكەلگە ھۈجۈم
قىلىشقا تەشكىللەپ ، ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . پارتىيە 11 -
نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى ئىشلىرى بېكىنمىلىك ھالەت-
تىن قۇتۇلۇپ ، تەدرىجىي دۇنياغا يۈزلىنىپ ، 20 نەچچە دۆلەت ۋە رايون
بىلەن ھاۋارايى پەن - تېخنىكىسى ئالماشتۇرۇش ، ھەمكارلىشىش مۇناسە-
ۋىتى ئورناتتى ، زىيارەتكە كەلگەن تۈركۈملىگەن چەت ئەللىك ھاۋارايى
مۇتەخەسسىسلىرىنى كۈتۈۋالدى . ئاپتونوم رايونىمىزدىنمۇ ھاۋارايى مۇ-
تەخەسسىسلىرى بەزى دۆلەتلەرگە تەكشۈرۈش ۋە زىيارەتكە چىقتى ھەمدە
ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھاۋارايى تارماقلىرى چەت ئەلگەچىقىپ دوكتورلۇق
ۋە باكالاۋرلىق ئىمتىھانى بېرىشكە تۆت كىشىنى ، بىلىم ئاشۇرۇشقا ئىككى
كىشىنى ئەۋەتتى . بۇ پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى
ھاۋارايى ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىش ،
بىلىمىنى يېڭىلاش ، ھاۋارايى خىزمىتى ۋاستىلىرىنى بېيىتىش جەھەتتە
زور پايدا بەردى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھاۋارايى ئىشلىرى گەرچە زور
تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن ، ھاۋارايى قوشۇنى ساپا جەھەتتىن خېلىلا
كۈسكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئىختىساس ئىگىلىرى بولۇپمۇ ئالىي دەرىجىلىك
پەن - تېخنىكا ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ كەمچىل بولۇشى يەنىلا بىر ئەمە-

لىي مەسىلە بولۇپ تۇرماقتا. چەكلىك بولغان ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ پەن تەتقىقاتتىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن، ھاۋارايى تارماقلىرى چوڭ - چوڭ ئىلمىي تەتقىقات تۈرلىرىگە ھوجۇم قىلغاندا، پەن تەتقىقات خادىملىرىنى ھەرقايسىسىنىڭ ئارتۇقچىلىقىغا ئاساسەن بىرقەدەر مۇۋاپىق بولغان ئەقىل قۇرۇلمىسىنى تەشكىللەپ، بىلىم جەھەتتە نىسپىي زىچ بولغان گۇرۇھ ئۈستۈنلۈكىنى جارى قىلدۇرۇپ، بىرقانچە چوڭ - چوڭ پەن تەتقىقات تۈرلىرىنى ئورۇندىدى. مەملىكەت بويىچە قارىغاندا، ئاپتونوم رايونىمىز ھاۋارايى تارماقلىرىدىكى ئىختىساسلىقلارنىڭ ئۇنۇپۇر-سال كۆچى گەرچە كۆچلۈك بولمىسىمۇ، لېكىن ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى جەريانىدا بەزى جەھەتلەردە قىسمەن پەن تەتقىقات مۇۋەپپەقىيەتلىرى مەملىكەت بويىچە ھاۋارايى ئورۇنلىرىنىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتتى، بەزى تۈرلەر ھەتتا خەلقئارا ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى، بۇنىڭدىكى ئاساسىي سەۋەب يەنىلا كوللېكتىپنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە كۆچى جارى قىلدۇرۇلغانلىقتىن بولدى. بۇ بىزنىڭ بۇندىن كېيىن ھاۋارايى خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىزدا مۇھىم پېتەكچىلىك رولىغا ئىگە.

يەتتىنچى باب
سانائەت

1. پاراگراف سانائەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

1949 - يىلى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، شىنجاڭدا پەقەت 347 خۇسۇسىي قول سانائەت كارخانىسى، يەككە قول سانائەت ۋە ناھايىتى ئاددىي، ئۇسكۇنىلىرى كونا 16 كىچىك زاۋۇتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 363سانائەت كارخانىسى بار ئىدى. 17 ستانوك، 998 كىلوۋات توك ھاسىل قىلىدىغان 14 گېنېراتور، بەش ئۇن تارتىش ماشىنىسى بولۇپ، جەمئىي 947 ئىشچىسلاباز ئىدى. سانائەتنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 90 مىليون 970 مىڭ يۈەن (80 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) بولۇپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 14.3% نى ئىگىلەيتتى، سانائەتنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى كىشى بېشىغا 21 يۈەندىن توغرا كېلەتتى. كۆمۈر، تۇز، كۆن - خۇرۇم، خىش، ئۇن، ياغ، گۈڭگۈرت كىسلاتاسى قاتارلىق ئون نەچچە خىل سانائەت مەھسۇلاتى ئىشلەپ چىقىرىلاتتى. سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا ئېھتىياجلىق سانائەت بۇيۇملىرى ئاساسەن ئېچىكى ئۆلكىلەردىن كىرگۈزۈلىدىغانلىقى ۋە چەت ئەللەردىن ئىمپورت قىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ باھاسى ناھايىتى قىممەت ئىدى. 300 جىڭ بۇغدايغا بىر كەتمەن سېتىۋالغىلى، بەش قويغا بىر تاختا چاي ئايرىۋاشلىغىلى بولاتتى. كونا جەمئىيەتنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە سانائەت جەھەتتىكى قالدۇرغان نەرسىلىرى ئەنە شۇلار ئىدى.

بۇيانقى 40 نەچچە يىل جەريانىدا پۈتۈنلەي يېڭىباشتىن ئىگىلىك تىكلەش يولى بىلەن يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، كىچىكتىن چوڭىيىپ ، يەككە تۈرلەر ۋە سىستېما بويىچە تەرەققي قىلدى . مەن دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى ئۈستىدە توختالغان چېغىمدا ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ بۇ جە- ھەتتە كۆرسەتكەن خىزمەتىنى كۆپ قېتىم ئېغىزغا ئالغانىدىم ، ئۇلار ئوخشاشلا شىنجاڭنىڭ زامانىۋى سانائەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۇل سالغۇ- چىلاردۇر .

1950 - يىلدىن 1953 - يىلغىچە ، ئەينى ۋاقىتتىكى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ بىرىنچى شۇجىسى ، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سىلىگۈيۇەنى ، قوشۇمچە جېڭۈبىيى ۋاڭ جېن گېنېرال باشچىلـ- قىدىكى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىشتەك ئىنقلابىي ئەنئەنىنى جارى قىلدۇرۇپ ، كىيىم - كېـ- چەك ، يېمەك - ئىچمەكنى تېجەپ ، تالا - تۇزدە يېتىپ - قوپۇپ ، ئىنتايىن جاپالىق شارائىتتا ئىقتىساد قىلغان كىيىم - كېچەك خراجىتى ، قوشۇمچە خىراجەت ۋە يېزا ئىگىلىكىدىن تەقسىم قىلىنغان دارامەت ئارقىلىق 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۈر زاۋۇتى ، 1 - ئىيۇل توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، لـ- يۇداۋان كۆمۈر كېنى ، ئۆكتەبر ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى زاۋۇتى (ھازىرقى كومباين زاۋۇتى) قاتارلىق بىر تۈركۈم تايانچ كارخانىلارنى قۇرۇپ چىقتى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، جۇڭگو - سوۋېت ھۆكۈمەتلىرى ئىمزالاشقان كېلىشىمگە ئاساسەن ، جۇڭگو - سوۋېت نېفىت شىركىتى ، جۇڭگو - سوۋېت رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال شىركەتلىرى قۇرۇلدى . قىسقىغىنا ئۇچ يىل ئىچىدە ، شىنجاڭنىڭ سانائەت ئۈمۈمىي مەھسۇلات قىممىتى 1949 - يىلدىكىدىن 1.2 ھەسسە ، يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 29.36% ئاشتى . كېيىنكى 40 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سانائىتى ئوگۇشلۇق تەرەققي قـ- لىش دەۋرىنى ھەم ئون يىللىق «مەدەنىيەت ئىنقلابى» دا ئومۇمىي

مەھسۇلات قىممىتى زور ھەجمىدە تۆۋەنلىگەن ئەگرى - توقاي دەۋرىنى باشتىن كەچۈردى . ئومۇمىي ۋەزىيەتتىن قارىغاندا ، يەنىلا زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى .

بۇ نەتىجىلەرنىڭ كونكرېت ئىپادىسى مۇنداق :

1 . قىلچىمۇ زامانىۋى سانائەت ئاساسى بولمىغان شىنجاڭدا بايلىق ئېچىشنى ئاساس قىلغان ، تۈرى بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان سانائەت سىستېمىسى بەرپا قىلىنىپ ، نېفىت ، خىمىيە سانائىتى ، يېڭىك سانائەت ، توقۇمىچىلىق سانائىتى ، كۆمۈر ، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى ، پولات - تۆمۈر ، رەڭلىك مېتال ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ، ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون ، ياغاچ ماتېرىياللىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ، تىببىي دورىگەرلىكنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 6713 سانائەت كارخانىسى بارلىققا كەلدى . بۇ كارخانىلار- نىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 2979 ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 3693 بولۇپ ، سانائەت كارخانىلىرىدىكى سوت- سىيالىزمنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى شەكىللەندۈردى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھازىرقى سانائەت كارخانىسى 3076 يېڭىك سانائەت كارخا- نىسى ۋە 3007 ئېغىر سانائەت كارخانىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ؛ يېڭىك سانائەت ، ئېغىر سانائەت كارخانىلىرى ئىچىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا كارخا- نىلار 167 بولۇپ ، ئۇنىڭ 112 سى يەرلىك كارخانا ، قالغان 55 ى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەننى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەركەزدىكى مىنىستىرلىكلەرگە قاراشلىق كارخانىلار . ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئەلاچىلىرى مەملىكەتلىك مەشھۇر كارخانىلار قاتارىغا قەدەم قويدى . شىنجاڭ نېفىت ئىدارىسى شىنجاڭدىكى كۆلىمى ئەڭ زور كارخانا بولۇپ ، 1988 - يىللىق سېتىش سوممىسى مەملىكىتىمىزدىكى 500 چوڭ كارخانا ئىچىدە 53 - ئورۇندا تۇرىدۇ ، 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۈر باش زاۋۇتىمۇ مەملىكىتىمىزدىكى 500 چوڭ سانائەت كارخانىسى قاتارىغا كىردى . شىنجاڭ لىتىيلىق تۇز زاۋۇتى مەملىكىتىمىزدىكى ھازىرقى ئەڭ چوڭ لىتىيلىق تۇز زاۋۇتى ھېسابلىنىدۇ ، جۇڭگو بىلەن چەت ئەل شې- رىكچىلىكىدىكى تېيانشان يۇڭ توقۇلما بۇيۇملىرى شىركىتىنىڭ 1989 -

يىلدىكى ئىقتىسادىي ئۇنۇمى مەملىكىتىمىزدىكى جۇڭگو - چەت ئەل شېرىكچىلىكىدىكى ئون چوڭ ئەلا كارخانىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى، جۇڭگو - چەت ئەل شېرىكچىلىكىدىكى تىپانشان دورا سانائىتى شىركىتىنىڭ ئىقتىسادىي ئۇنۇمى مەملىكىتىمىز بويىچە تىببىي دورا سانائىتىدە 1 - ئورۇندا تۇرىدۇ.

2. سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ھەسسىلەپ كۆپەيىشى بىلەن بىرگە، 1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 1992 - يىلدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 29 مىليارد 318 مىليون يۈەنگە يەتتى، بۇ 1949 - يىلنىڭ 181 ھەسسىسگە توغرا كېلىدۇ، يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 12.85% ئېشىپ باردى.

3. سانائەت ئىگىلىكىنىڭ ئەمەلىي كۈچىمۇ زور دەرىجىدە كۈچەيدى. زامانىۋى سانائەتنىڭ تەرەققىياتى يېڭا ئىگىلىكنى ئاساس قىلغان شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتتى. سانائەت، يېڭا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىدىكى سانائەت مەھسۇلاتىنىڭ قىممىتى 60 نەچچە پىرسەنتكە يەتتى. ھازىر، شىنجاڭ پاختا يىپ، پاختا رەخت، يۇڭ توقۇلما، فابرىكىدا ئىشلەنگەن قەغەز، تاختا قەغەر، شېكەر، تۇز، ۋېلىسىپىت، رەڭلىك تېلېۋىزور، كۆمۈر، نېفت، توك، تۆمۈر، پولات ماتېرىيالى، ئالىيومىن، ئالتۇن، سېمونت، بىرىكمە ئاممىياك، خىمىيىۋى ئوغۇت، كىچىك تراكتور قاتارلىق 3000 نەچچە خىل سانائەت مەھسۇلاتىنى ئىشلەپ چىقىرالايدۇ، ئىشلەپ چىقارغان بەزى مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى دۆلەت ئىچىدە مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. مەسىلەن، نېفت مەھسۇلاتى مەملىكەت بويىچە 4 - ئورۇندا، قىزىلچىدىن ئىشلەنگەن شېكەر مەھسۇلاتى مەملىكەت بويىچە 3 - ئورۇندا، پەمىدۇر مۇرابباسىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى ۋە سىرتقا يۆتكەش مىقدارى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا، تۇزنىڭ مەھسۇلات مىقدارى بىلەن سىرتقا يۆتكەش مىقدارى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 4- ۋە 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرى دەسلەپكى راۋاجلىنىش مەزگىلىدىكى ئۆزىمىزنىلا قامداشتىن دۆلەت ئىچىدىكى كەڭ بازارغا كىرىدى، بەزى

مەھسۇلاتلار خەلقارا بازاردىن ئۆزىگە تېگىشلىك ئورۇن ئالدى. سۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالاھىدە ئېھتىياجلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرىمۇ زور دەرىجىدە راۋاجلاندى. 1990 - يىلى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالاھىدە ئېھتىياجلىق سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 294 مىليون يۈەن بولۇپ، 1949 - يىلدىكىدىن 91 ھەسسە ئاشتى يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 11.66% ئېشىپ باردى. ئەنئەنىۋى قول ھۈنەر ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنىڭ ئورنىنى تەدرىجىي ھالدا ماشىنىلاشقان ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ئېلىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان بىر تۈركۈم يېڭى تايانچ كارخانىلار ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا شەھەرلىرىنى مەركەز قىلغان ھالدا شىنجاڭنىڭ ھەممە يەرلىرىدە مەيدانغا كېلىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بۇيۇملارغا بولغان تەلىپى كاپالەتلەندۈرۈلدى. زامانىۋى سانائەتنىڭ تېز سۈرئەتتە راۋاجلىنىشى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئۇلىنى كۈنسايىن چىڭىتتى. 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز دائىرىسىدىكى مەركەزگە قاراشلىق سانائەتنىڭ ۋە يەرلىك سانائەتنىڭ مۇقىم مۇلۇك قىممىتى 33 مىليارد 491 مىليون يۈەنگە، بۇنىڭ ئىچىدىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ مۇقىم مۇلۇك قىممىتى 30 مىليارد 835 مىليون يۈەنگە يەتتى.

4. سانائەت كارخانىلىرىنىڭ جايلىشىشى ۋە قۇرۇلمىسى مۇۋاپىقلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. ئۆتكەن 40 نەچچە يىل داۋامىدا، بايلىق ۋە قاتناش شارائىتىغا ئاساسەن، سانائەت قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ باسقۇچى ۋە ئومۇمىي تۈزۈلۈشىنى تىپانشاننىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى ئۇرۇمچىدىن قارامايغىچە بولغان جايلاردا سانائەتنى ئاۋۋال يولغا قويۇشنى ئاساس قىلىش، جەنۇب بىلەن شىمالغا تەدرىجىي قانات يايدۇرۇش يۆنىلىشى بويىچە ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇ مەزگىل ئىچىدە، توپ ۋە تارقاق جايلاشقان بوستانلىقلار، مەركىزىي شەھەرلەر ھەمدە يېرىك سانائەت تەسىر كۆرسەتكەن جايلار رايون جەھەتتە ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولغانلىقى، بايلىقى مول، يۇرۇشلەشتۇرۇش شارائىتى ياخشى بولغانلىقى ۋە سالغان

مەبلىغنىڭ ئۇنۇمى يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلارنىڭ سانائىتى خېلى تېز تەرەققىي قىلىپ ، شىنجاڭ سانائىتىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولۇپ شەكىللەندى . تارىم ئويمانلىقى ۋە تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىدىكى مول نېفىت بايلىقىنىڭ ئېچىلىشى مۇناسىپ هالدا ئارقىدا قالغان جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شىمالىي شىنجاڭ سانائىتىنىڭ زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ئوبدان شارائىت يارىتىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز سانائىتىنى مۇۋاپىق جايلىشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى .

ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشكە ئەھمىيەت بەردى . تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، ئېغىر سانائەتنىڭ تەرەققىياتى تېز بولدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىغىچە ، سانائەت ئىچىدە ئېغىر سانائەت ئىزچىل يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلەپ كەلگەچكە ، ئېغىر سانائەتنىڭ سالمىقى يېنىك سانائەتنىڭ سالمىقىدىن ئېشىپ كەتتى . 80 - يىللاردىن باشلاپ ، ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئېغىر سانائەتكە زىيادە ئەھمىيەت بېرىپ ، يېنىك سانائەتكە زىيادە سەل قارايدىغان ئەھۋال ئۆزگەرتىلىپ ، يېنىك سانائەت ، توقۇمىچىلىق ، يېمەكلىكلەر سانائىتى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇلدى . 1992 - يىلى يېنىك سانائەت بىلەن ئېغىر سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنىڭ سېلىشتۇرمىسى 53.9 : 46.1 بولۇپ ، هەر ئىككىسىنىڭ نىسبىتى مۇۋاپىقلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى . قۇرۇلمىنى تەڭشەشتە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بايلىق ئۈستۈنلۈكىگە ئاساسەن ، نېفىت هەم نېفىت پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتى ، توقۇمىچىلىق سانائىتى ۋە يېمەكلىكلەر سانائىتى كۈچەيتىلىپ ، بۇ ئۈچ كەسىپنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى كۆرۈنەرلىك ئاشۇرۇلدى . 1992 - يىلى بۇ ئۈچ كەسىپنىڭ مەھسۇلات قىممىتى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 56% تىن كۆپرەكنى ئىگىلەپ ، ئاپتونوم رايونىمىز سانائىتىدىكى تۈۋرۈك كەسىپكە ئايلاندى .

ئېغىر سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى ۋە خام ئەشيا ماتېرىيال سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى چىڭ تۇتۇلۇپ ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئىزچىل ، مۇقىم ، تەڭگەش تەرەققىي قىلىشى ئاساسىي كاپالەتكە ئىگە قىلىندى . 7 -

بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خام نېفىت ، پىششىقلاپ ئىشلەنگەن نېفىت ، ئېلېكتر كۈچى ، كۆمۈر ، پولات - تۆمۈر ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ، پاختا يىپ ، ئېلېكترولىزلانغان ئاليۇمىن قاتارلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرى زور هەجمىدە ئاشتى . بۇنىڭ ئىچىدە خام نېفىت ، توك مىقدارى ، پاختا يىپ مىقدارى 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم هالدا 42.4% ، 77.4% ، 85.3%ئاشتى:1990- يىلى ئىشلەپ چىقىرىلغان كۆمۈر ، پولات ، سېمونت ، ئېلېكترولىزلانغان ئاليۇمىن 1985 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم هالدا 31.24% ، 84.4% ، 41.74% ۋە 3.97 هەسسە ئاشتى . بۇ 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمىز ئېغىر گىيە سانائىتى ۋە خام ئەشيا ماتېرىيال سانائىتىنىڭ زور دەرىجىدە راۋاجلانغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ .

5 . تېخنىكا سەۋىيىسى داۋاملىق ئۆستى . 1981 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى يەرلىك كارخانىلار تېخنىكا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن 3 مىليارد 800 مىليون يۈەن مەبلەغ سەرپ قىلدى . سېلىنغان مەبلەغنىڭ كۆلىمى 1980 - يىلدىكى 92 مىليون يۈەندىن 1990 - يىلدىكى 572 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، ئون يىلدا 5.2 هەسسە ئاشتى . بۇ مەزگىل ئىچىدە ، چەت ئەللەردىن 115 ئىلغار تېخنىكا ۋە ئۈسكۈنە كىرگۈزۈلدى ، 102 نۇقتىلىق كارخانىنىڭ هالقىلىق ئۈسكۈنىلىرى ۋە تېخنولوگىيىسى ئۆزگەرتىلدى ، ئۇلار هەرقايسى كەسىپتىكى تايانچ ۋە ئۈلگە كارخانىلارغا ئايلاندى ، بۇنىڭ بىلەن كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا بىرقاتار ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى .

بىرىنچى ئۆزگىرىش ، كارخانىلارنىڭ ساپاسى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 71 كارخانا 2 - دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كارخانا بولۇپ باهالاندى ، ئۇنىڭ 55 ى تېخنىكا ئۆزگەرتكەندىن كېيىن سەكرەپ ئىلغارلار قاتارىغا ئۆتتى ، 48 ى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تېخنىكا ئۆزلەشتۈرۈشتىكى ئىلغار كارخانىغا ئايلاندى . بۇ كارخانىلار تېخنىكا ئۆزگەرتىش جەريانىدا 210 يېڭى تېخنىكا بولۇپمۇ شىنجاڭدا قوللىنىشقا ماس كېلىدىغان 38 يېڭى تېخنىكىنى نۇقتىلىق ئو-

مۇملاشتۇردى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېلېكترون تېخنىكىسىنى تەتبىقلاپ ئەنئەنىۋى سانائەتنى ئۆزگەرتىش ، ئاز ئۇچرايدىغان ئېلېمېنتلار ئىشلەپچىقىرىشىدا يېڭى تېخنىكا قوللىنىش ۋە ئېنېرگىيە تېجەش ، سەرپىياتنى تۆۋەنلىتىش تېخنىكىسىنى قوللىنىش جەھەتلەردە دەسلەپكى نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلدى .

ئىككىنچى ئۆزگىرىش ، يېڭى مەھسۇلات كۆپلەپ بارلىققا كەلدى . 1981 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە 2300 نەچچە خىل يېڭى مەھسۇلات يارىتىلدى ، يېڭى مەھسۇلاتلارنىڭ قىممەت نىسبىتى 1980 - يىلدىكى 1% تىن ئېشىپ 1990 - يىلدىكى 13% كە يەتتى . يېڭى مەھسۇلاتلارنىڭ پايدا بېجى 1980 - يىلدىكى 2% تىن 1990 - يىلدىكى 9% كە يەتتى . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 200 مەھسۇلات يېڭى ئەلا مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى ، 33 يېڭى ئەلا مەھسۇلات دۆلەت بويىچە كەشپىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . شىنجاڭ ساقلىق قازان زاۋۇتى شاڭخەي باۋشەن پولات - تۆمۇر باش زاۋۇتى قاتارلىق دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق قۇرۇلۇشلىرىنى ئىمپورت مەھسۇلاتلارنىڭ ئورنىغا ئىشلىتىدىغان ئوندىن ئارتۇق شار سىرتى ساقلىق قازىنى بىلەن تەمىنلىدى . شىنجاڭ قىزىلبايراق ماشىنا زاۋۇتى بىلەن شىنجاڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش تەتقىقات ئورنى بىرلىكتە كەشپ قىلغان ئۆزۈم پىششىقلاپ ئىشلەيدىغان پۈتۈن يۇرۇشلۇك ئۇسكۇنىنىڭ لايىھىلىنىشى ئىلغار ، خۇسۇسىيىتى ياخشى بولۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن قۇرۇق ئۆزۈمنى پىششىقلاپ ئىشلەشنىڭ پۈتكۈل ئىش تەرتىپىنى ئاپتوماتىك ھالدا ئورۇندىغىلى بولىدۇ ، باھاسى شۇ خىلدىكى ئىمپورت قىلىنغان ئۇسكۇنە باھاسىنىڭ بەشتىن ئىككى ئۈلۈشىگىلا باراۋەر كېلىدۇ . شىنجاڭ ئاپتوماتىك زاۋۇتى ئىشلىگەن شەرقشامىلى — 230 مارکىلىق قۇملۇقتا ماڭىدىغان دالا ئاپتوموبىلىنىڭ قۇراشتۇرۇلۇشى بېلگىيىنىڭ قۇملۇقتا ماڭىدىغان MOL مارکىلىق ئاپتوموبىلىنىڭ قۇراشتۇرۇلۇشى سەۋىيىسىگە يەتتى ، ئۇ دۆلەت ئىچىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇپ ، شۇ خىلدىكى ئىمپورت ئاپتوموبىلىنىڭ ئورنىنى دەسسىدى ، باھاسى ئىمپورت ئاپتوموبىلنىڭ باھاسىدىن تۆۋەن بولدى .

ئۇچىنچى ئۆزگىرىش ، ئەلا مەھسۇلاتلار كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە كۆپەيدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا 18 مەھسۇلات مەملىكەت بويىچە ئەلا مەھسۇلات ، 208 مەھسۇلات مىنىستىرلىك بويىچە ئەلا مەھسۇلات ، 882 مەھسۇلات ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئەلا مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى . مەملىكەت بويىچە ئەلا مەھسۇلات بولۇپ باھالانغان 18 مەھسۇلات ئىچىدە ، مايتاغ نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ 45 - نومۇرلۇق ترانسفورماتور مېيى ، تېيانشان مارکىلىق 50 - نومۇرلۇق ھەربىي ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان دېزىل ۋە تېيانشان يۇك توقۇلما بۇيۇملىرى ھەسسىدارلىق شىركىتىنىڭ 2×1/14.5 يالاك ساپ ئارقاق يۇك يېپ بىلەن توقۇلغان ئوتتۇرا ياشلىق ، ياشانغان ئاياللار ئىزىملىق پوپايكىسى ئالتۇن مۇكاپاتقا ئېرىشتى ؛ مايتاغ نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ تېيانشان مارکىلىق 10 - نومۇرلۇق بىناكارلىق قارا مېيى ، سوغۇققا باب 13 - نومۇرلۇق ئاپتول ، قارا-ماي نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ سوغۇققا باب 18 - نومۇرلۇق ئاپتولى ، يۇيشەن مارکىلىق سوغۇققا باب 25 - نومۇرلۇق ئاپتول ، سوغۇققا باب 13 - نومۇرلۇق ئاپتول ، 8 - نومۇرلۇق پرىبور مېيى ، يۇيشەن مارکىلىق سوغۇققا باب N 68 ئاپتول ، ئۇرۇمچى نېفىت خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتى نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ بوغدا مارکىلىق پۇركۇپ كۆيدۈرۈلىدىغان 1 - نومۇر-لۇق مېيى ، شىنجاڭ سېمونت زاۋۇتىنىڭ تېيانشان مارکىلىق سېمونتى ، شىنجاڭ كومباين زاۋۇتىنىڭ شىنجاڭ 4L — 2.5 A تېپىلىق كومباينى ، شىنجاڭ لىتىيلىق توز زاۋۇتىنىڭ بوغدا مارکىلىق سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان لىتىي كاربوناتى ، شىخەنزە 1 - ئاۋغوست يۇك توقۇمچىلىق زاۋۇتىنىڭ XA2201 گابارىدىنى ، ئىلى يۇك توقۇمچىلىق زاۋۇتىنىڭ ئۈلار مارکىلىق XB2201 ساپ يۇك گابارىدىنى ، شىنجاڭ دورا زاۋۇتى ئېكسپورت ئۇچۇن ئىشلىگەن قارەيلىسى مارکىلىق گىدروخلورىدلىق ئېفېدرىن ، كورلا مېۋە ھارىقى - كونسېرۋا زاۋۇتىنىڭ سەددىچىن مارکىلىق 198 گراملىق پەمىدۇر مۇرابباسى كونسېرۋاسى كۇموش مېدالغا ئېرىشتى .

6 . كارخانىلارنى باشقۇرۇش تەدرىجىي ياخشىلاندى . باشقۇرۇش خىزمىتى تاۋار ئىگىلىكى شارائىتىدىكى كونا تۈزۈلمىنىڭ ئاساراتىدىن

قوتولوپ ، نوقول ئىشلەپچىقىرىش ، بىكىنمىچىلىك ۋە يېرىك باشقۇرۇشنى ئاساس قىلىشتىن ئىشلەپچىقىرىشنى ئۈيۇشتۇرۇش ، ئۇنۇملۇك باشقۇرۇش ۋە ئىلمىيلىشىشقا قاراپ ئۆزگەردى ، تەكرار ئىشلەپچىقىرىش ئاساسلىق تاشقى ئامىل ئارقىلىق كېڭەيتىلىشتىن ئاساسلىقى ئىچكى ئامىل ئارقىلىق كېڭەيتىلىشكە يۆتكەلدى . كارخانا باشقۇرۇشنىڭ نۇقتىسى ئاساسەن مادىي نەرسىلەرنى باشقۇرۇشتىن «ئادەمنى مەركەز قىلغان» زامانىۋى باشقۇرۇشقا ئۆتتى . باشقۇرۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى بىلەن كارخانىلارنىڭ ئۆلچەمگە يېتىپ تەرەققىي قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە دەرىجىگە چۈشكەن كارخانا جەمئىي 240 بولۇپ ، بۇنىڭدىن 16 كارخانا مەملىكەت بويىچە 2 - دەرىجىلىك كارخانا بولدى ، ئاپتونوم رايون بويىچە 137 كارخانا 1 - دەرىجىلىك كارخانا ، 87 كارخانا 2 - دەرىجىلىك كارخانا بولدى . مەملىكەت بويىچە 2 - دەرىجىلىك كارخانا بولغان 16 كارخانا مۇنۇلار : شىنجاڭ سۇ-ياۋ بۇيۇملار باش زاۋۇتى ، شىنجاڭ يەنخۇ خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ، شىنجاڭ تۇرپان چىچان خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ، شىنجاڭ ئىلى يۇڭ توقۇمچىلىق زاۋۇتى ، شىنجاڭ شىخەنزە 1 - ئاۋغۇست يۇڭ توقۇمچىلىق زاۋۇتى ، شىنجاڭ ئۇنۇبرسال ئېلېكتر ماشىنىلىرى زاۋۇتى ، شىنجاڭ يا-مانسۇ كېنى ، شىنجاڭ لىتىيلىق تۇز زاۋۇتى ، شىنجاڭ قۇمۇل كان ئىشلىرى ئىدارىسى ، شىنجاڭ نېفىت ئىدارىسى مايتاغ نېفت ئايرىش زاۋۇتى ، ئۇرۇمچى نېفت خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتى خىمىيۋى ئوغۇت زاۋۇتى ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى 1 - ترانسپورت شىركىتى ، ئۇرۇمچى تۆمۈر يول ئىدارىسى ، شىنجاڭ سانائەت ئۇسكۇنىلىرى قۇراشتۇ-رۇش شىركىتى ، شىنجاڭ نېفت ئىدارىسى نېفتتلىك قۇرۇلۇشى شىركىتى .

7 . ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى زورىيىپ ، ساپاسى داۋاملىق ئۆستى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مەركەزنىڭ ، يەرلىكنىڭ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى 730 نەچچە مىڭغا

يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدىن ئاز سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى 20.7% ، ئېنژېنبىر - تېخنىكلار 4.5% نى ئىگىلەيدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، ماتارىپ تەرەققىي قىلغان ۋە ئىش ئورنى بويىچە تەربىيىلەش يولغا قويۇل-غانلىقتىن ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنىنىڭ مەدەنىيەت ، تېخنىكا ساپاسىمۇ ئۆستى .

2 - پاراگراف يېنىك سانائەت ، توقۇمچىلىق سانائىتى ، يىمەكلىكلەر سانائىتى

ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ سانائىتىدىكى يېنىك سانائەتكە كەلسەك ، ئۇ چاغدا قول سانائەت دۇكانلىرى ۋە كارخانىلىرلا بار ئىدى ، ئۇلارنىڭ بارلىق ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرى قول بىلەن باشقۇرۇلغاچقا ، ئىشلەپچىقىرىش ئىنتايىن قالاق ئىدى . شىنجاڭدىكى ھەقىقىي مەنىدىكى زامانىۋى يېنىك سانائەت يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن بارلىققا كەلدى . ھازىر بىزدە قەغەز ، تۇز ، شېكەر ، تاماكا ، كۆن - خۇرۇم ، يۇڭ - تېرە ، لامپۇچكا ، كۈندىلىك تۇرمۇش ماشىنىلىرى ، سۇلياۋ پىششىقلاپ ئىشلەش ، ھۇنەر - سەنئەت ، گۈزەل - سەنئەت بۇيۇملىرى ، ئۆي جاھازلىرى ، كۈندىلىك ئىستېمال قىلىدىغان مىلش مالىلار ، ھاراق يا-ساش ، كونسېرۋا ، سۇت مەھسۇلاتلىرى ۋە باشقا ھەر خىل يېمەكلىك قاتارلىق 38 كەسىپ بار . قەزىلچا شېكىرى ، ناترىيلىق سېلىترا ، پەمىدۇر مۇرابباسى كونسېرۋاسى ، ئۇزۇم ھارىقى ، قۇلماق ، كۆن - خۇرۇم ، يۇڭ - تېرە ۋە ئۇنىڭدىن ئىشلەنگەن بۇيۇملار ، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بۇيۇملارنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان بازىلار دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . 1992 - يىلى يېنىك سانائەت ، توقۇمچىلىق ۋە يېمەكلىك سانائەت كارخانىلىرى 3706 گە يېتىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 14 مىليارد 60 مىليون يۈەن بولۇپ ، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ ئاز كەم يېرىمىنى ئىگىلىدى . شىنجاڭدا يېنىك سانائەت خېلى بالدۇر يولغا

قويۇلغان ، مەسلەن ، 1 ـ ئىيۇل پاختا توقۇمىچىلىق زاۋۇتى شىنجاڭدا ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان ۋە ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەن سانائەت كارخانىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . ئىدىيەۋى تونۇش جەھەتتىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، يېنىك سانائەتنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولغانىدى ، ئېغىر سانائەت كارخانىلىرىنىڭ سانى ۋە مەھسۇلات قىممىتى يېنىك سانائەتنىڭكىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى . پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، يېنىك سانائەت خېلى تەرەققىي قىلىپ ، ئالدىنقا ئۆتۈش ۋەزىيىتى شەكىللەندى .

ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مىڭلىغان يېنىك سانائەت كارخانىلىرى مول ۋە خىلمۇ خىل يېنىك سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىدۇ ، بەزى كەسىپ ۋە مەھسۇلاتلار مەملىكەت بويىچە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . كەسىپ جەھەتتىن ئېيتقاندا ، قىزىلچىدىن ئىشلەنگەن شېكەر مەملىكەت بويىچە 3 ـ ئورۇننى ئىگىلەيدۇ ، قۇلماق پىششىقلاپ ئىشلەشتە ، شىنجاڭ مەملىكەت بويىچە ئەڭ چوڭ رايونغا ئايلاندى ، دۆلەت ئىچىدىكى ئېھتىياجلىق قۇلماقنىڭ 70% نى شىنجاڭ تەمىنلەيدۇ ، پەمىدۇر مۇرابباسىنىڭ مەھسۇلات مىقدارى 23 مىڭ تونىنغا يېتىپ ، مەھسۇلات ۋە ئېكسپورت مىقدارى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە 1 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ ، شەندۇڭ ، لياۋنىڭ ، خېبېينى ھېسابقا ئالمىغاندا ، تۇز مەھسۇلاتى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە 4 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ ، سىرتقا يۆتكەيدىغان تۇز مىقدارى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە 2 ـ ئورۇننى ئىگىلەيدۇ . گلاۋېر مەھسۇلاتى مەملىكىتىمىز يېنىك سانائەت سىستېمىسىدىكى گلاۋېر مەھسۇلاتىنىڭ 60% نىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ ، قوي تېرىسىدىن ئىشلەنگەن بۇلغارى ۋە مويلۇق تېرە مەھسۇلاتى مەملىكەت بويىچە 3 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ . مەھسۇلات جەھەتتىن ئېيتقاندا ، پارقىراق قەغەز ، پەمىدۇر كونسېرۋاسى ، نەقىشلەنگەن قاشتېشى ، تېرە كۆرپە ، گىلەم ، گلاۋېر ، چايدان ، باتارېيە ، ئىچىملىك ، خۇرۇمدىن ئىشلەنگەن كېيىم ـ كېچەك ، يۇڭ ۋە تېرىدىن ئىشلەنگەن بۇيۇم قاتارلىق 30 نەچچە خىل مەھسۇلات ئېكسپورت مەھسۇلاتى ھېسابلىنىدۇ . مەسلەن ، شېكەر قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئاللى-

بۇرۇنلا ئوتتۇرا ئاسىيا بازارلىرىغا كىردى .

ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش يولىغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بەزى يېنىك سانائەت كارخانىلىرى بىرسەكرەپلا مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى . 1991 ـ يىل 9 ـ ئايدا مەملىكەت بويىچە 2 ـ دەرىجىلىك كارخانىغا كۆتۈرۈلگەن شىنجاڭ باتارېيە زاۋۇتى بۇنىڭ تىپىك مىسالى . مەملىكەت بويىچە ئوخشاش كەسىپلەر ئارا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشتە بۇ زاۋۇت كارخانا باشقۇرۇش ، ئىقتىسادىي ئۈنۈم ، مەھسۇلات سۈپىتى ، خام ئەشيا ، ماتېرىيال سەرپىياتى ، ئۆلچەش ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچى جەھەتتە مىنىستىرلىك تەرىپىدىن بېكىتىلگەن ئۆلچەمگە يېتىپ ئەلا نەتىجە قازاندى ، شەرقىي شىمال ، شىمالىي جۇڭگو ، غەربىي شىمالدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 30 باتارېيە زاۋۇتى ئىچىدە ، بۇ زاۋۇت ئالدى بىلەن مەملىكەت بويىچە 2 ـ دەرىجىلىك كارخانىغا ئايلاندى . بۇ زاۋۇت ئىشلەپ چىقارغان 5 ـ نومۇرلۇق باتارېيىنىڭ زەرەت قويۇپ بېرىشى 1990 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە 1 ـ بولۇپ باھالاندى ، 2 ـ نومۇرلۇق باتارېيە مىنىستىرلىك بويىچە ئەلا مەھسۇلات ، چوڭ نومۇرلۇق باتارېيە مەملىكەت بويىچە 5A مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى . بۇ زاۋۇت ئۇنۇۋېرسال باتارېيىنى سۈپەت ئۆلچىمىگە يەتكۈزۈپلا قالماستىن ، بەلكى ناگروزى ئېغىر ، يۇقىرى قۇۋۋەتلىك 3 ـ ئەۋلاد باتارېيە مەھسۇلاتىنى يارىتىش ۋە ئىشلەپ چىقىرىشتا ، شۇ خىل كەسىپ ئىچىدە مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى سەۋىيىگە يەتتى . ئۇلارنىڭ مەھسۇلاتلىرى شىنجاڭ ۋە دۆلەت ئىچىدە سېتىلغاندىن سىرت ، پاكىستان ، ئامېرىكا ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەرقايسى جۇمھۇرىيەتلىرى ، لۇئىيە ، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ، جەنۇبىي يەمەن ، ئاۋمېن قاتارلىق دۆلەت ھەم رايونلاردىمۇ سېتىلدى .

يېمەكلىكلەر سانائىتى ــ ئاپتونوم رايونىمىز يېنىك سانائىتىدىكى ئەڭ زور كەسىپ ، ھازىرقى 2400 يېنىك سانائەت كارخانىسى 20 چوڭ تۇر بويىچە 2000 خىلغا يېقىن مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىدۇ . 1990 ـ يىلى يېمەكلىكلەر سانائىتىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليارد 77 مىليون يۈەنگە

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 64 ھەسسە ئاشتى يەنى يىلىغا ئوتتۇ-
رىچە 10.73% ئېشىپ باردى . يېمەكلىكلەر سانائىتى ئاپتونوم
رايونىمىزدىكى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 16% نى ئىگىلەي-
دىغان تۈۋرۈك كەسىپلەرنىڭ بىرى .

7 - بەشىنچىلىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمىز 600 نەچچە
مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، خەلقئارا ئىلغار سەۋىيىگە ئىگە بىر تۈركۈم
ئىشلەپ چىقىرىش لىنىيىسى ۋە ئۇسكۇنىلەرنى كىرگۈزۈپ ، يېمەكلىكلەر
سانائىتىنى تېخنىكا جەھەتتىن ئۆزگەرتتى . ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىنكى بۇ
كارخانىلار شىنجاڭغىلا خاس بايلىق ئۇستۇنلۇكىدىن پايدىلىنىپ ، بىر
تۈركۈم ئۆزگىچە مەھسۇلاتلارنى كەشپ قىلىپ ، شىنجاڭ يېمەكلىكلەر
سانائىتىنى مەھسۇلات خىلى ، مەھسۇلات قۇرۇلمىسى ، قاچىلاش سۈپىتى
جەھەتتە دۆلەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە تېز يېقىنلاشتۇرۇپ ، رىقابەت
ئىقتىدارىنى ئاشۇردى . شىنجاڭ نۇغىجەن يېمەكلىكلەر زاۋۇتىنىڭ ئىم-
پورت پالما دەرىخى مېيى بىلەن ئىشلەپ چىقارغان پەشمىتى 16 ئۆلكە ،
شەھەر ، ئاپتونوم رايون بازارلىرىدا سېتىلىپ ، شىنجاڭنىڭ ئالاھىدە يەر-
لىك مەھسۇلاتىغا ئايلاندى . ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھاراق زاۋۇتى گۈاڭدۇڭ
ئاسىيا گاز سۈيى زاۋۇتى بىلەن بىرلەشمە تىجارەتنى يولغا قويۇپ ، ئاسىيا
گاز سۈيى ، ئاسىيا گازوزىكى ، ئاسىيا كوكۇكولاسى قاتارلىق
مەھسۇلاتلارنى كىرگۈزدى ، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئىچىملىكلەر سانائىتى-
نىڭ قىياپىتى پۈتۈنلەي يېڭىلاندى . بۇ زاۋۇت ئىشلەپ چىقارغان ئاسىيا
گاز سۈيى مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن بىرىنچى نۆۋەتلىك يۇمشاق
ئىچىملىكلەر باھالاش يىغىندا بىرىنچىلىككە ئېرىشتى . قىزىلچىدىن شېكەر
ئىشلەش ئاپتونوم رايونىمىز يېمەكلىكلەر سانائىتىنىڭ چوڭ بىر ئۇستۇن-
لۈكى ، شىنجاڭنىڭ قىزىلچىسى «ئۇچ يۇقىرى» ئالاھىدىلىكىگە ئىگە يەنى
شېكەر تەركىبى يۇقىرى ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭكىدىن 2 ـ 3 پىرسەنت يۇ-
قىرى ، بىرلىك مەھسۇلاتىمۇ ، شېكەر چىقىش نىسبىتىمۇ ئايرىم - ئايرىم
ھالدا پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتىدىن 1.4 ـــ 3 پىرسەنت يۇ-
قىرى . ئاپتونوم رايونىمىز شېكەر چىلىك سانائىتىدە ئۆزىنىڭ شىنجاڭ

قىزىلچىسىدىن شېكەر ئىشلەش ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ ، يۇقىرى پايدا -
باجىنى ئەملگە ئاشۇردى . ھەر تونىنا شېكەرنىڭ پايدا - بېجى 400 يۈەن
چامىسىدا بولۇپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن يۇقىرى تۇرىدۇ .
تەننەرخى تۆۋەن ، ھەر تونىنا شېكەرنىڭ تەننەرخى مەملىكەتنىڭ
ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن 20% ئەتراپىدا تۆۋەن . ئاپتونوم رايونىمىز شېكەر
سانائىتىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىنى مۇتەخەسسىسلەر «تۆتتە يۇقىرى ، بىردە
تۆۋەن» دېگەن ئەۋزەللىككە يېغىنچاقلىدى .

ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا 18 شېكەر زاۋۇتى ئىشلەپچىقىرىشقا
كىرىشتۇرۇلدى ، لايىھىلەنگەن ئىقتىدارى مۇنداق : كۇنىگە 14 مىڭ تونىنا
قىزىلچىنى بىر تەرەپ قىلىدۇ . يىلىغا 280 مىڭ تونىنا شېكەر ئىشلەپ
چىقىرىدۇ ، قۇم شېكەر ، يۇمشاق ئاق شېكەر ، چاقماق قەنت ، ئىسپىرت ،
تېتىقۇ ، سۇنئىي قان مەلھىمى ، قۇرۇق - ھۆل ئېچىتقۇ ، قۇرۇق دانچە
تىرىپ قاتارلىق قىزىلچا مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىدۇ . شخەنزە 1 -
ئاۋغۇست شېكەر زاۋۇتىنىڭ لايىھىلەنگەن ئىقتىدارى مۇنداق : كۇنىگە
3000 تونىنا قىزىلچىنى بىر تەرەپ قىلىدۇ . يىلىغا 60 مىڭ تونىنا شېكەر
ئىشلەپ چىقىرىدۇ ، ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى كۆلىمى ئەڭ زور كارخانا
بولۇپ ، قىزىلچىدىن شېكەر ئىشلەيدىغان مەملىكىتىمىزدىكى ئالتە چوڭ
كارخانا قاتارىغا قەدەم قويۇپ ، شىنجاڭنىڭ شېكەر سانائىتىدىكى باشلامچى
كارخانىغا ئايلاندى .

3 - پاراگراف نېفىت ۋە نېفىت - خىمىيە سانائىتى

شىنجاڭ نېفىت سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە .
«شىمالىي دىيار تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە ، 1300 نەچچە يىلنىڭ
ئالدىدىلا كۇسەن تېغىدىن يەر ئۇستىگە نېفىت ئېقىپ چىققان . ئەينى
زامانىدا نېفىتنى تىببىي دورا ئورنىدا ئىشلىتىلىپ سىناق قىلىنغان ھەمدە
ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە سوۋغات قىلىپ ئەۋەتىلگەن . «يېڭى تاڭنامە .

جۇغراپىيە تەزكىرىسى» دە جىك دەريا‌سى سۈيىدە نەپىت بارلىقى خاتىرە لەنگەن . 1897 - يىلى چىك سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مايتاغدا يەرلىك ئۇسۇل بىلەن نەپىت ئاچقان . 1909 - يىلى روسىيەدىن بىر بۇرغىلاش ماشىنىسى ۋە تۆت دىستىللەش قازىنى سېتىۋېلىنىپ ، مايتاغدا 20 نەچچە مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر تېپىز قۇدۇق بۇرغىلاپ ئېچىلغان ، ئۇرۇمچى ھۇنەر - سەنئەت زاۋۇتىدا دىستىللەش قازىنى قاتارلىق نەپىت ئايرىش ئۈسكۈنىلىرى ئورنىتىلىپ ، نەپىت ئايرىش سىناق قىلىنغان ، كېيىن خراجەت قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن بۇ ئىش داۋاملاشماي توختاپ قالغان . لېكىن ، بۇ يەنىلا شىنجاڭدىكى يېقىنقى زامان نەپىت سانائىتىنىڭ بىخى ھېسابلىنىدۇ .

1936 - يىلدىن 1942 - يىلغىچە ، شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىش سىياسىتىنى يولغا قويغان مەزگىلدە ، شىنجاڭنىڭ يەر - لىك ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىپ مايتاغ نەپىت ئايرىش زاۋۇتىنى قۇرغان . ھەمدە 1937 - يىل 1 - ئايدا 200 نەچچە مېتر چوڭقۇرلۇقتا بىر قۇدۇق ئېچىپ ، دەسلەپكى مەزگىلدە 10 نەچچە تونىنا نەپىت ئىشلەپ چىقارغان ، شۇ يىلى 8 - ئايدا بىرىنچى تۇركۈم بېنزىن ئايرىپ چىقىلغان . 1942 - يىلى بۇرغىلانغان 33 قۇدۇقنىڭ 11 ىدىن نەپىت ئېلىنغان ، شۇ چاغدا 11 چوڭ - كىچىك بۇرغىلاش ماشىنىسى ، بىر قازانسىمان دىستىللەش قۇرۇلمىسى ، كۈنىگە 170 تونىنا نەپتتىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ھەم نورمال بېسىمدا دىستىللەپ ئايرىيدىغان بىر قۇرۇلما ، جەمئىي 700 نەچچە ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى ، يۇقىرى دېگەندە كۈنىگە 110 تونىنا خام نەپىت ئىشلەپ چىقىراتتى ، بۇ زاۋۇت ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە نامى يۈيمىن ، يەنچاڭ بىلەن تەڭ ئاتىلىدىغان ، ئېلىمىزدىكى ئۇچ مۇھىم نەپىت كېنىنىڭ بىرى ھېسابلىناتتى . 1942 - يىلدىن كېيىن ، شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كوممۇنىزمغا قارشى سىياسەتىنى ئىجرا قىلغانلىقتىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈسكۈنىلىرىنى چۆۋۈپ ، تېخنىك خادىملىرىنى قايتۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن ، نەپىت قۇدۇقلىرىنى ئېتىۋەتكەن ، شۇنىڭ بىلەن ئىشلەپ چىقىرىش پۈتۈنلەي توختىغان ، 1944 - يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بايلىق كومىتېتى شىخو نەپىت كېنىنى

قۇرۇشنى گەنسۇ نەپىت ئىدارىسىگە تاپشۇرۇپ ، مايتاغ نەپىت كېنىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ بىر قىسىم ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن . XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 1949 - يىلغىچە ، مايتاغ نەپتلىكىدە جەمئىي 14 مىڭ 152 مېتر ستراۋ بۇرغىلانغان ، 1942 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە ، جەمئىي 11 مىڭ 497 تونىنا نەپىت ئېلىنغان ، تەخمىنەن 11 مىڭ تونىنا نەپىت ئايرىلىغان . 1949 - يىلى مايتاغ نەپىت كېنىدا كۈنىگە 2 ياكى 3 تونىنا نەپىت چىقىدىغان ئىككىلا قۇدۇق ، يەرلىك ئۇسۇلدا نەپىت چەككىلەيدىغان 2 قازان ، 150 ئىشچى - خىزمەتچى بار ئىدى . ئۆتكەن 50 نەچچە يىل جەريانىدا شىنجاڭ نەپىت سانائىتىدە قىلىنغان ئىشلار ئەنە شۇلاردىنلا ئىبارەت .

شىنجاڭ تىنچلىق يولىدا ئازاد بولغاندىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ نەپىت سانائىتىگە ھاياتىي كۈچ بېغىشلاندى . 40 نەچچە يىللىق شىنجاڭ نەپىت سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئومۇمەن تۆۋەندىكىچە تۆت باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى :

1. جۇڭگو-سوۋېت شېرىكلەشكەن باسقۇچ .1951- يىلى جۇڭگو - سوۋېت ئىككى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرى ئىمزالاشقان كېلىشىمگە ئاساسەن ، جۇڭگو - سوۋېت نەپىت شىركىتى قۇرۇلۇپ ، شىنجاڭ نەپتى بىرلىشىش يولى بىلەن ئېچىلدى . بۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئەڭ بالدۇر بارلىققا كەلگەن نەپىت كارخانىسى ، شۇنداقلا جۇڭگو - چەت ئەل شېرىكچىلىكىدىكى تۇنجى كارخانا . بۇ شىركەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئالدى بىلەن مايتاغ نەپتلىكىنىڭ ئىشلەپ چىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، مايتاغ ئەتراپىدا ، شىمالىي شىنجاڭنىڭ چىگۇ ، گۇمۇدىي ، قاراماي قاتارلىق جايلىرىدا ، كۇچا ۋە قەشقەر ئەتراپىدا نەپىت چارلاش خىزمىتىنى باشلىۋەتتى . 1955 - يىلى 1 - ئايدا ، جۇڭگو - سوۋېت نەپىت شىركىتى ئېلىمىزنىڭ مۇستەقىل باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .

2 . قاراماي نەپتلىكىنىڭ تېپىلىش ۋە ئېچىلىش باسقۇچى . دەسلەپكى چارلاش ئاساسىدا ، قاراماي نەپتلىكى بىر تەرەپتىن چارلاش ، بىر تەرەپتىن ئېچىلىش باسقۇچىغا قەدەم قويدى . 1955 - يىلى قارامايدا 1 -

نومۇرلۇق قۇدۇق بۇرغىلىنىپ ، 10 - ئاينىڭ ئاخىرىدا نېفت ئېلىندى . بۇ يېڭى جۇڭگو ئاچقان 1 - چوڭ نېفتلىكنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ ، بۇ 1958 - يىلدىن باشلاپ ئىشلەپ چىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى . 1960 - يىلى شىنجاڭنىڭ نېفت مەھسۇلاتى 1 مىليون 662 مىڭ تونىغا (بۇنىڭ ئىچىدە قاراماينىڭ 1 مىليون 636 مىڭ 700 تونىغا) يېتىپ ، شۇ يىلى مەملىكەت بويىچە ئىشلەپ چىقىرىلغان 4 مىليون 196 مىڭ 200 تونا نېفت مەھسۇلاتىنىڭ 39% نى ئىگىلەپ ، مەملىكەت بويىچە بىرىنچى ئو- رۇنغا ئۆتتى . ئۇ داچىڭ نېفت-گاز كېنى رايونىنى مەملىكىتىمىزدىكى ئەڭ چوڭ نېفتلىك ، شۇنداقلا ھازىرقى شىنجاڭ نېفت سانائىتىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ھېسابلىنىدىغان نېفتلىك . 1961 - يىلدىن باشلاپ ، قاراماي نېفتلىكىنىڭ قۇرۇلۇشى چارلاشنى نۇقتا قىلىشتىن ئې- چىشنى نۇقتا قىلىشقا ئۆتتى . ئېچىش جەريانىدا قاراماي نېفتىنىڭ قېتىش نۇقتىسى تۆۋەن ، گۇڭگۇرت تەركىبى تۆۋەن ، موم تەركىبى تۆۋەن بو- لۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىكەنلىكى بايقالغان ۋە ئاساسىي جەھەتتىن ئېنىقلاپ ئاندىن كېيىن ، يەككە ئېچىش ، يەككە ساقلاش ، يەككە يەتكۈ- زۇش ، يەككە ئايرىش يولغا قويۇلدى . 1964 - يىلى نېفت سانائىتى مىنىستىرلىكى قاراماي ئىشلەپ چىقارغان 12 - نومۇرلۇق ئاپتوتول ، قىشتا پو- يىزغا ئىشلىتىلىدىغان ئوق مېيى ، سىكلوئالكان مىس كىسلاتاسىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل مەھسۇلاتنىڭ شۇ چاغدىكى دۇنيانىڭ ئىلغار سەۋىيە- سىگە يەتكەنلىكىنى باھالاپ بېكىتتى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، مايتاغ ، قاراماي نېفت ئايرىش زاۋۇتلىرىنى يېقىلغۇ ۋە سىلىقلاش مېيى ئىشلەپ چىقىرىدىغان زاۋۇت قىلىپ كېڭەيتتى ، ئۆزگەرتتى . ئىلگىرى - ئاخىر دۆلەتكە جىددىي ئېھتىياجلىق نەچچە ئون خىل سىلىقلاش مېيىنى ۋە ئالاھىدە يېقىلغۇ مەھسۇلاتلىرىنى سىناق قىلىشتا مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ھەم تۇرکۈملەپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى .

1958 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدا ئۆچكىلىك نېفتلىكى ئېچىلدى ، 1971 - يىلى بۇ نېفتلىكنىڭ مەھسۇلاتى 86 مىڭ تونىغا يەتتى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، شىمالىي شىنجاڭدىن چىگۇ نېفتلىكى تېپىلدى .

3 . قاراماي نېفتلىكىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئېچىش باسقۇچى . ئون يىللىق مالىمانچىلىق شىنجاڭ نېفت سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا تاشقى ۋە ئىچكى مۇھىت جەھەتتە ئىنتايىن يامان تەسىر يەتكۈزگەن بولسىمۇ ، لېكىن نېفت سېپىدىكى ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ۋە ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى يەنىلا خىزمەت ئورنىدا مەھكەم تۇرۇپ ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە قۇرۇلۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ ، نېفتلىكنى ئىلمىي ئۇسۇلدا ئېچىش ۋە باشقۇرۇشتا چىڭ تۇردى ، بولۇپمۇ « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » نىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە تەرتىپكە سېلىپ ، نېفتلىكنى ئېچىش كۆلىمىنى ئۆزلۈكسىز كېڭەيتىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىملاشتۇردى . 1976 - يىلى نېفت مەھسۇلاتى 3 مىليون 20 مىڭ تونىغا يېتىپ ، 1965 - يىلدىكىدىن 2.1 ھەسسە ئاشتى .

4 . نېفت سانائىتى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە يول ئېچىپ ئىلگە- رىلەپ ، ناھايىتى تېز راۋاجلانغان يېڭى مەزگىل . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ نېفت سانائىتى يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويدى . بۇ مەزگىلدە ، نېفت سېپىدە بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلدى ، ئۇ ئاساسەن تۆۋەندىكى ئۈچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ . بىرىنچى ، چارلاش خىزمىتى شىنجاڭنىڭ ئاساسلىق نېفت ، گاز توپلانغان تۈزۈلمە جايلىرىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇپ ، مول مېۋە قولغا كەلتۈرۈلدى . كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبا- رىنى جەلپ قىلىدىغىنى شۇكى ، قاراماينى ھېسابقا ئالمىغاندا ، جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمى ، غەربىي شىمال قىسمى ۋە جەنۇبىي گىر- ۋىكىدىن چوڭ نېفتلىكلەر تېپىلدى ، بولۇپمۇ زاپىسى مول ئېغىر ماي بايلىقى تېپىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبى ۋە تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىدىن مول نېفت ، گاز بايلىقى تېپىلىپ ، چوڭ نېفتلىك قۇرۇلۇشنىڭ گۈزەل ئىستىقبالى كىشىلەرنى ئالدىدا نامايان بولدى ، شۇنداقلا ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ، شەرقىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا زور تەسىر كۆرسىتىپ ، كىشىلەرگە ئىلھام بەخش ئەتتى . 1979 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە چارلاپ ئېنىقلانغان نېفت زاپىسى

40 يىل مابەينىدە چارلاپ ئېنىقلانغان نېفت زاپاسىنىڭ 72% نى ئىگىلەيدۇ . ئىككىنچى ، ئىشلەپچىقىرىش نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك بولۇپ ، نېفت مەھسۇلاتى يىلمۇ يىل زور ھەجمىدە ئاشتى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ نېفت مەھسۇلاتى 1982 - يىلى 4 مىليون تونىنىدىن ئېشىپ كەتتى ، 1986 - يىلى بىر سەكرەپلا 5 مىليون تونىنىغا يەتتى ، 1988 - يىلى 6 مىليون تونىنىدىن ئاشتى ، 1992 - يىلى 8 مىليون 316 مىڭ 600 تونىنىغا يەتتى . ئۈچىنچى ، نېفت - خىمىيە سانائىتى زور دەرىجىدە راۋاجلاندى . 1975 - يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئىلگىرى - كېيىن ئۈرۈمچى نېفت - خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتىنىڭ نېفت ئايرىش شۆبە زاۋۇتى ، خىمىيىۋى ئوغۇت شۆبە زاۋۇتى ۋە پوسكام نېفت - خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى قۇرۇلدى ، مايتاغ ، قاراماي نېفت ئايرىش زاۋۇتلىرى ئۆزگەرتىپ ، كېڭەيتىپ قۇرۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن نېفت ئايرىش ۋە باشقا نېفت - خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىش ئىقتىدارى زور دەرىجىدە ئاشۇرۇلدى .

40 نەچچە يىلدىن بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، 150 مىڭ نېفت ئىشچىلىرىنىڭ جاپالىق كۆرەش قىلىشى ۋە باشقا جەھەتلەر - نىڭ ياردىمى ئارقىسىدا ، شىنجاڭنىڭ نېفت سانائىتى جۇشكۇچە سوتسيالىزم قۇرۇش سېپىدىن يېپىيېڭى قىياپەت بىلەن ئورۇن ئالدى ھەم شىنجاڭ رايونىنىڭ بىرىنچى چوڭ تۆۋرۈك كەسىپى سۈپىتىدە ۋەتىنىمىزگە ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ئۆز تۆھپىسىنى تەقدىم قىلدى . شىنجاڭ نېفت سانائىتىنىڭ زور نەتىجىلىرىنى تۆۋەندىكى بىرنەچچە جەھەتكە يىغىنچاقلىغىلى بولىدۇ :

1 . نېفت ۋە نېفت - خىمىيە سانائىتى ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قۇرۇلدى . شىنجاڭنىڭ كەمبەغەل ۋە قالاق نېفت سانائىتى ئاساسىدا ، ھازىر نېفت چارلاش ، ئېچىش ، نېفت ئايرىش ، خىمىيە سانائىتى ، پەن تەتقىقاتى ، لايىھىلەشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۈرلىرى بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان ، ماشىنا رېمونت قىلىش ، ياساش ، سۇ ، توك بىلەن تەمىنلەش ، خەۋەرلىشىش ، تىرانسپورت قاتارلىق ئۇل ئەسلىھەلەر ۋە مەدەنىيەت ،

ماتارىپ ، سەھىيە ، تۇرمۇش ئەسلىھەلىرى ئاساسىي جەھەتتىن يۇقىرى لەشتۇرۇلگەن چوڭ تېپتىكى نېفت ۋە نېفت - خىمىيە سانائىتى ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرى قۇرۇلدى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا جەمئىي 109 مىليون 910 مىڭ تونا نېفت ئىشلەپ چىقىرىلدى ، بۇ ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى نېفت ئومۇمىي مەھسۇلاتىنىڭ 9559 ھەسسىسگە باراۋەر . شۇ يىلى نېفت ۋە نېفت پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليارد 513 مىليون يۈەنگە (1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) يېتىپ ، 1952 - يىلدىن 233 ھەسسە ئاشتى ، يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 14.62% ئېشىپ باردى . شۇ يىللىق نېفت مەھسۇلاتى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە 4 - ئورۇننى ئىگىلىدى . قاراماي نېفتىدىن سۈيۇق ماي ئىشلەپ چىقىرىلىپلا قالماستىن ، بەلكى قويۇق مايمۇ ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان بولدى ، قويۇق نېفت مەھسۇلاتى ئومۇمىي نېفت مەھسۇلاتىنىڭ 21% نى ئىگىلەيدۇ . 1990 - يىلى كۇنلۇك ئوتتۇرىچە ئىشلەپ چىقىرىلغان نېفت 19 مىڭ تونىنا بولۇپ ، بۇ 1942 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە بولغان سەككىز يىلدىكى نېفت ئومۇمىي مەھسۇلاتىدىنمۇ ئېشىپ كېتىدۇ . 1959 - يىلدىن باشلاپ ، شىنجاڭ نېفتى ئىچكىرى جايلارغا يەتكۈزۈپ بېرىلدى ، 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ، شەرققە جەمئىي 59 مىليون تونىنىدىن كۆپرەك نېفت توشۇلدى ، بۇ ئومۇمىي نېفت مەھسۇلاتىنىڭ 62.7% نى ئىگىلەيدۇ ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ لەنجۇ نېفت ئايرىش زاۋۇتىنى خام نېفت بىلەن تەمىنلەيدىغان مۇھىم باغا زىغا ئايلاندى .

2 . چارلاش خىزمىتىدە زور ئىلگىرىلەش بارلىققا كەلدى . 24 نېفت ، گاز زاپاسى ۋە خىلى كۆپ نېفت گېئولوگىيىلىك زاپاسى تېپىلدى . بۇ 24 نېفتلىك ، گازلىقنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى مۇنداق : ئالتىسى تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىغا ، 12 سى جۇڭغار ئويمانلىقىغا ، ئالتىسى تارىم ئويمانلىقىغا جايلاشقان . ھازىر يىلىغا 1 مىليون تونىنىدىن كۆپرەك نېفت ئىشلەپ چىقىرىدىغان قاراماي ، خوشاۋشەن ، بەيكۆچۈەن نېفتلىكى بار . قاراماي نېفتلىكى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بەيكۆچۈەن قىزىلتاغ ئېغىزى ،

فېڭچېڭ نېفتلىكىنىڭ مەھسۇلاتى تەخمىنەن پۈتكۈل شىنجاڭ نېفت مەھسۇلاتىنىڭ 85% نى ئىگىلەيدۇ . جۇڭغار ئويمانلىقىدا ئېلىپ بېرىلغان چارلاشتىن يېڭى ھەم زور ئىلگىرىلەش ھاسىل قىلىندى ، ئويمانلىقنىڭ غەربىي شىمال گىرۋىكىدىن يېڭىدىن بەيجىيەنتەن ، بەيكۆچۆەن ، ئورقۇ ، فېڭچېڭ ، شيازىگەي ، شەرقىي چېپەيزى نېفتلىكى ؛ ئويمانلىقنىڭ شەرقي قىسمىدىن خوشاۋشەن ، شىمالىي سەنتەي ، سەنتەي نېفتلىكى ؛ ئويمانلىقنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىدىن ۋە ئوتتۇرا قىسمىدىن بىر تۈركۈم چارلاش ئىستىقبالىغا ئىگە تۈزۈلمە تېپىلدى . يېڭىدىن تېپىلغان بۇ ئۇچ يۇرۇش نېفت زاپىسى نېفت ئىشچىلىرىنىڭ پات يېقىندا يەنە بىر قارامايىنى ھاسىل قىلىش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى . تا- رىم ئويمانلىقىدىكى نېفت چارلاش بىرلەشمە جېڭىدە ماھىيەتلىك ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلدى . شىمالىي تارىم ۋە ئوتتۇرا تارىمدىكى ئىككى تۈزۈلمە رايونىدىن ئىلگىرى - ئاخىر جەنۇبىي بۇگۇر ، يېڭىمەھەللە ، ئوتتۇرا تارىم ، شەرقىي دەريا قېشى ، جىلاق قاتارلىق بەش نېفت ، گاز توپلانغان ئۇنۇملۇك رايون ۋە بىر تۈركۈم نېفت ، گاز تەركىبلىك تۈزۈلمە تېپىلدى . شىمالىي تارىم كۆتۈرۈلمە رايونىدىن تۆت يۇقىرى مەھسۇلاتلىق نېفتلىك تېپىلىپ ، مۇئەييەن كۆلەمگە ئىگە گېئولوگىيىلىك نېفت زاپىسى كونترول قىلىندى ۋە ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ بىلەن 8 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە تارىمدا خېلى چوڭ كۆلەمدىكى نېفت ئىشلەپ چىقىرىش ئىقتىدارىنى بەرپا قىلىشقا پۇختا ئاساس سە- لىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، جەنۇبىي بۇگۇر نېفتلىكىدە 300 مىڭ تونىا نېفت ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى بەرپا قىلىندى . ھازىر سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەپ چىقىرىلماقتا ، 1990 - يىلى 153 مىڭ 600 تونىا نېفت ئىشلەپ چىقىرىلدى . سانتام نېفتلىكىدىكى چارلاش باسقۇچىدا قېزىلغان بەش قۇدۇقتىن يۇقىرى مەھسۇلاتلىق سانائەت نېفت گازى چىقتى ، 1992 - يىلى سىناق تەرىقىسىدە ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى . تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىدىكى پىچان ، ئىدىرلىق ، ئىلانلىق ، ۋىنجىساڭ نېفتلىكىدە يىلىغا 500 مىڭ تونىا نېفت ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى بەرپا قىلىندى ، 1991 -

يىلى يىلىغا 200 مىڭ تونىا نېفت ئىشلەپ چىقىرىلدى .

3 . نېفت - خىمىيە سانائىتى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى . ھازىرقى تۆت نېفت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ يىللىق پىششىقلاپ ئىشلەش ئىقتىدارى 7 مىليون 650 مىڭ تونىغا يېتىدۇ . شىنجاڭ تېغىتى ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا قېتىش نۇقتىسى تۆۋەن (ئادەتتە ℃ 20 - قا يەتمەيدۇ ، قارامايدا ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان قىسمەن نېفتنىڭ قېتىش نۇقتىسى ℃ 50 - چامىسىدا) ۋە گۈڭگۇرت تەركىبى تۆۋەن (ئادەتتە 0.2%) بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغاچقا ، ئەلا سۈپەتلىك سىلىقلاش مېيى ۋە ئالاھىدە نېفت مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى ئۆزگىچە بايلىق شارائىتى بىلەن تە- مىن ئەتتى ، بۇ شىنجاڭ نېفت ئايرىش ئىشلەپچىقىرىشىدىكى بىر زور ئۈستۈنلۈك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، نېفت ئاي- رىش زاۋۇتلىرى جەمئىي 200 نەچچە خىل نېفت بۇيۇملىرىنى ئىشلەپ چىقاردى ، بۇنىڭ 23 خىلى خەلقئارا ئۆلچەم بويىچە ئىشلەپ چىقىرىلدى ، ئۇرۇمچى نېفت - خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان سۈپەتلىك مەھسۇلاتلارنىڭ قىممەت نىسبىتى 96.4% كە يەتتى . مەملىكەت دائىرىسىدىن ئالغاندا ، بۇ نېفت بۇيۇملىرى ئىچىدىكى N 32 ھەممىگە باب ماشىنا ئوق مېيى ، ئاككۇمۇلياتورلۇق باتارىيىنىڭ ئېغىزىنى ئېتىدىغان ئاسفالت ، ھەربىي ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان 50 - نومۇرلۇق دىزىل ، 12 - نومۇرلۇق ئاۋىئاتسىيە سۈيۇق بېسىم مېيىنى مۇشۇ زاۋۇتلا ئىشلەپ چىقىرالايدۇ ، دۆلەت ئىچىدىكى بازاردا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ . نېفت كوكسى ، ئاككۇمۇلياتورلۇق باتارىيىنىڭ ئېغىزىنى ئېتىدىغان ئاسفالت ، 2 - نومۇرلۇق ئېمۇلسىيە مېيى ، پويىز ئوقى مېيى ، ھور سىلىندىر مېيى ، چاق مېيى ، سوغۇققا باب ئاپتول ، سۈيۇق بېسىم مېيى قاتارلىق 20 نەچچە خىل مەھسۇلات ياپونىيە ، تايلاند ، شىياڭگاڭ ، مالايشىيا قاتارلىق 11 دۆلەت ۋە رايونغا ئېكسپورت قىلىنىدۇ .

تۆت نېفت - خىمىيە سانائىتى كارخانىسى ئىچىدە ، مايتاغ نېفت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ 28 يۇرۇش زامانىۋى نېفت ئايرىش ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلمىسى بار ، يىللىق نېفت ئايرىش ئىقتىدارى 3 مىليون تونىغا

يېتىپ ، مەملىكىتىمىزدىكى نېفىت ئايرىيدىغان چوڭ كارخانىلارنىڭ قاتا-
رىغا قەدەم قويدى ، 1988 - يىلى مەملىكەت بويىچە 2 - دەرىجىلىك كارخانا
بولۇپ باھالاندى . 1990 - يىلى بۇ زاۋۇت 1 مىليون 800 مىڭ تونىنا خام نېـ-
فىتنى پىششىقلاپ ئىشلىدى . بېنزىن ، دىزىل ، سىلىقلاش مېيى ۋە
كىرسىندىن ئىبارەت تۆت خىل مەھسۇلاتنىڭ كىرىم نىسبىتى ، سۈپەتلىك
مەھسۇلاتلارنىڭ قىممەت نىسبىتى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا
تۇرىدۇ . ھازىر بۇ كارخانا 160 نەچچە خىل مەھسۇلات ئىشلەپ چې-
قىرالايدۇ ، زاۋۇتتىن چىقارغان مەھسۇلاتلىرى ئۇدا ئون يىل يۇزدە يۇز
لاياقەتلىك بولدى ، سۈپەتلىك مەھسۇلاتلىرى 37 خىلغا يەتتى ، بۇنىڭ
تۆت خىلى جۇڭگو بويىچە ، 20 خىلى مىنىستىرلىك بويىچە ئەلا مەھسۇلات
بولۇپ باھالاندى . 1988 - يىلى بۇ زاۋۇت شىنجاڭدىكى تۇنجى « خەلقئارا
ئۆلچەمنى قوللانغان ئىلغار ئورۇن » غا ئايلاندى . يېقىنقى ئىككى يىلدىن
بۇيان ، مايىتاغ نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ مەھسۇلات سۈپىتى ئوخشاش
كەسىپلەر ئارا تاللاپ سىلىشتۇرۇشتا لەنجۇ نېفىت ئايرىش زاۋۇتى بىلەن
بىرلىكتە مەملىكەت بويىچە 1 - بولۇپ باھالاندى . ئۇرۇمچى نېفىت - خىمىيە
سانائىتى باش زاۋۇتى كېيىن پېتىلگەن مۇنەۋۋەر ئورۇن . بۇ زاۋۇت ھازىر
يىلىغا 2 مىليون 500 مىڭ تونىنا يېقىلغۇ ماي پىششىقلاپ ئىشلەش
ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، يەنە يىلىغا 300 مىڭ تونىنا بىرىكمە
ئاممىياك ، 520 مىڭ تونىنا ئورىيا ئىشلەپ چىقىرىدۇ ، ئۇ ئاپتونوم
رايونىمىزدىكى نېفىت ، خىمىيە ، تالا بويىچە يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن ئەڭ چوڭ
نېفىت - خىمىيە سانائىتى بىرلەشمە كارخانىسى . قاراماي نېفىت ئايرىش
زاۋۇتىنىڭ ھازىرقى يىللىق پىششىقلاپ ئىشلەش ئىقتىدارى 2 مىليون
تونىغا يېتىدۇ ، دەسلەپكى مەزگىلدە يېقىلغۇ ماي ئىشلەپچىقىرىشنى ئا-
ساس قىلىدىغان بۇ زاۋۇت ھازىر يېقىلغۇ ماي ، سىلىقلاش مېيى قاتارلىق
ئېغىر مايىنى پىششىقلاپ ئىشلەشنى ئاساس قىلىدىغان چوڭ تېپتىكى نې-
فىت ئايرىش زاۋۇتىغا ئايلاندى . پوسكام نېفىت - خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى
شىنجاڭدىكى نامراتلارنى يۆلەيدىغان نۇقتىلىق تۈر ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭ
لايىھىلەنگەن يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى مۇنداق : 150 مىڭ تونىنا

خام نېفىت ، 120 مىڭ تونىنا تەييار ماي ، 10 مىڭ تونىنا سۈيۈلدۈرۈلگان
گاز ، 60 مىڭ تونىنا بىرىكمە ئاممىياك ، 110 مىڭ تونىنا ئورىيا پىششىقلاپ
ئىشلەيدۇ . بۇ زاۋۇت ئىشلەپ چىقارغان تەييار ماي جەنۇبىي شىنجاڭدىكى
قەشقەر ، خوتەن ۋىلايەتلىرىنىڭ ۋە قىزىلسۇ ئوبلاستىنىڭ مايغا بولغان
ئېھتىياجىنىڭ %70 نى قاندۇرالايدۇ . ئىككى ۋىلايەت ، بىر ئوبلاستىنىڭ
ھەر مو يەرگە 11 كىلوگرامدىن توغرا كېلىدىغان خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ
كاپالەتلىك قىلالايدۇ .

4 . نېفىت ساقلاش ، نېفىت يەتكۈزۈش ئەسلىھەلىرى تەدرىجىي
تولۇقلىنىپ يۇرۇشلەشتۇرۇلدى . 1959 - يىل 1 - ئايدا ، قارامايدىن
مايىتاغقىچە تۇنجى نېفىت يەتكۈزۈش تۇرۇبا لىنىيىسى ياتقۇزۇلۇپ ئىشلەپ-
چىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى . ئەينى ۋاقىتتا ، بۇ ئېلىمىزدىكى ئەڭ ئۇزۇن
نېفىت يەتكۈزۈش تۇرۇبا يولى ھېسابلىناتتى . ھازىر قارامايدىن - ئۇ-
رۇمچىگىچە (قوش لىنىيە) ، قارامايدىن مايتاغقىچە (قوش لىنىيە) ،
كۆكياردىن پوسكامغىچە ، بەيكۇچۇەندىن قارامايغىچە ياتقۇزۇلغان 19 نې-
فىت ، گاز يەتكۈزۈش تۇرۇبا يولى بار ، ئۇزۇنلۇقى 740 كىلومېتر ،
ئۇزارتىلغان ئۇزۇنلۇقى 1150 كىلومېتر ، يىللىق نېفىت يەتكۈزۈش ئىقـ-
تىدارى 11 مىليون 150 مىڭ تونىنىغا يېتىدۇ .

5 . نېفىت سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى مۇناسىپ كەسىپلەرنىڭ
تەرەققىياتىنى يېتەكلىدى ۋە ئىلگىرى سۈردى . شىنجاڭنىڭ قاتناش -
ترانسپورتىنىڭ تەرەققىي قىلىشى شىنجاڭ نېفىت سانائىتىنىڭ مول يېقىلغۇ
يەتكۈزۈپ بېرىشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . نېفىت سانائىتى تەرەققىي
قىلغانلىقتىن ، شىنجاڭدا ئىچكىرىكى جايلاردىكى ماي يېتىشمەيدىغان
ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارغا ئوخشاش « ماي قەھەتچىلىكى » يۈز بەرمىدى .
شىنجاڭ نېفىت ئىدارىسى يەنە شىنجاڭنىڭ تاشيول قۇرۇلۇشىغا قاتناشتى ،
نېفىتلىك تاشيوللىرىنى ۋە يېڭى چارلاش رايونلىرىنىڭ تاشيوللىرىنى
بىۋاستە ياسىغاندىن سىرت ، يەرلىك ھۆكۈمەتلەر بىلەن بىرلىكتە مەبلەغ
سېلىپ ، 223 كىلومېتر ئۇزۇنلۇقتىكى قۇتۇبى - قاراماي تاشيولىنى يا-
سىدى . نېفىت سانائىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، سېمونتمۇ

بارغانسېرى كۆپلەپ سەرپ قىلىنىدىغان بولدى . ھازىر ئاپتونوم رايون مىزنىڭ نېفىت سىستېمىسىدا يىلىغا 400 مىڭ تونىنا سېمونت سەرپ قىلىنىدۇ . بۇ ھال ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سېمونت ۋە باشقا بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىشەنچلىك سېتىلىش يولىغا ئىگە قىلدى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، شىنجاڭ نېفىت ئىدارىسى تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز بېرىش ، تولۇقلىما سودا ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ ، يەرلىك ئورۇنلارنىڭ 19 سېمونت زاۋۇتىنى يېگىدىن قۇرۇپ چىقىشقا ۋە كېڭەيتىشكە ياردەم بەردى ، بۇ زاۋۇتلارنىڭ يېگىدىن قوشۇلغان ئىشلەپ چىقىرىش ئىقتىدارى 560 مىڭ تونىغا يەتتى . نېفىت سانائىتى ماشىنىسازلىق سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىنمۇ ئىلگىرى سۈردى . ئاپتونوم رايونىمىز ماشىنىسازلىق سىستېمىسىنىڭ 1990 - يىلى نېفىت سانائىتى ئۈچۈن پىششىقلاپ بەرگەن زاكازنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 150 مىليون يۈەن بولۇپ ، شۇ يىلدىكى ماشىنىسازلىق سانائىتى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 39% 17 نى ئىگىلەيدۇ ، 1 مىليون يۈەندىن ئارتۇق پىششىقلاپ ئىشلەش زاكازنى قوبۇل قىلغان كارخانا 20 نەچچىگە يېتىدۇ . نېفىت سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى شىنجاڭنىڭ ئەمگەك مۇلازىمىتى بازىرىنى كېڭەيتتى ، 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بىناكارلىق كەسپى ھۆددىگە ئالغان نېفىت سانائىتى ئاساسىي قۇرۇلۇشى ۋە قۇراشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ قىممىتى 300 نەچچە مىليون يۈەنگە يېتىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، نېفىت سانائىتى زور تۇرکۇم ئەمگەك كۈچلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى .

ئۆتكەن 40 نەچچە يىل داۋامىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ نېفىت سانائىتى تېز تەرەققىي قىلدى . ھازىردىن باشلاپ مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ نېفىت سانائىتى تېخىمۇ تېز ، تېخىمۇ زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلىدىغان يېڭى مەزگىلگە قەدەم قويۇپ ، مەملىكىتىمىز ۋە شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىدۇ .

خىمىيە سانائىتى : خىمىيە سانائىتىنىڭ ئەسلىدىكى ئاساسى ئىنتايىن ئاجىز بولۇپ ، ئازادلىقتىن ئىلگىرى بىر ئىنتايىن قالاق گۈڭگۈرت

كىسلاتا زاۋۇتى ۋە بىر كىچىك گۈڭگۈرت كېنىلا بار ئىدى . يىلىغا تۆت تونىنا گۈڭگۈرت كىسلاتاسى ، تۆت تونىنا گۈڭگۈرت ئىشلەپ چىقىرىلاتتى . 1949 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 960 مىڭ يۈەنلا ئىدى . 1990 - يىلى يېگى يۈكسىلىش بارلىققا كېلىپ ، مەھسۇلات قىممىتى 825 مىليون يۈەنگە (نېفىت پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتىنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن 858 ھەسسە ئاشتى يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 17.91% ئېشىپ باردى . ھازىرقى شىنجاڭ خىمىيە سانائىتى 16 كەسپىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، ئاساسلىقى ، خىمىيە سانائىتى كېنى ، ئانئورگانىك خىمىيە سانائىتى خام ئەشياسى ، ئورگانىك خىمىيە سانائىتى خام ئەشياسى ، خىمىيۋى ئوغۇت ، خىمىيۋى دورا بۇيۇملىرى ، پولىمېرلانغان يۇقىرى مولېكۇلىلىق بىرىكمىلەر ، سىز ، رېزىنكە يېلىم پىششىقلاپ ئىشلەش ، سۇلياۋ ، خىمىيۋى تەجرىبە دورىلىرى ، كۆيۈشكە يارىمىم بەرگۈچى خىمىيە سانائىتى ماشىنىلىرىدىن ئىبارەت . بۇ كەسىپلەر 200 نەچچە خىل مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 30 خىل مەھسۇلات ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرالايدۇ . ئازوت ئوغۇتى جەھەتتە ئۇزاققىچە ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ يارىمىگە تايىنىش ، چەت ئەللەردىن ئىمپورت قىلىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلىپلا قالماستىن ، بەلكى قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارغا قىسمەن يارىمىم بېرىلىدىغان بولدى . مەملىكەت بويىچە ئۇۋاق كۆمۈر كۆلىنى سۈپەتلىك خىمىيۋى ئوغۇتقا بىۋاستە ئايلاندۇرىدىغان تۈنجى ماگنىتلىق خىمىيۋى ئوغۇت ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسى 1991 - يىل 9 - ئاينىڭ 22 - كۈنى پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى . كۆچلۈك ماگنىت مەيدانىدا ماگنىتلىشىش يولى بىلەن ھاسىل بولىدىغان بۇنداق يېگى تېپىكى دانىچە دېھقانچىلىق خىمىيۋى ئوغۇتىنى ئىشلەتكەندە ، ئۇزاق مۇددەت ئىشلەتكەن خىمىيۋى ئوغۇتلارنىڭ مۇھىت ۋە تۇپراقنى بۇلغىشىنى يېنىكلەتكىلى ، ئۇزاق مۇددەت دۆۋىلەپ قويۇلغان ئېلېكتر ئىستانسىلىرىدىن چىققان ئۇۋاق كۆمۈر كۆلىنىڭ مۇھىتقا تەسىر كۆرسە-

تىشنى ۋە ئىقتىسادىي زىيانىنى ئازايتقىلى بولىدۇ .

ئون يىللىق ئىسلاهات ، ئېچىۋېتىش جەريانىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خىمىيە سانائىتىدە ئۆچ چوڭ ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى : بىرلا خىل ئىشلەپچىقىرىشتىن ئۇنىۋېرسال پايدىلىنىشقا قەدەم تاشلىدى ؛ تېخنىكا تۆۋەن دەرىجىدىن يۇقىرى دەرىجىگە قاراپ راۋاجلاندى ؛ پۈتۈن ساهە بويىچە زىيان تارتىشتىن زور هەجمىدە پايدا ئېلىشقا قاراپ ئۆزگەردى . 1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇستەقىل هېسابات قىلىدىغان خىمىيە سانائىتى كارخانىلىرىنىڭ پايدا - بېجى زور هەجمىدە ئاشتى يەنى يىلنىڭ ئوتتۇرىچە 37.6% ئېشىپ باردى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خىمىيە سانائىتى كەسىپ قۇرۇلمىسىنىڭ ئالاهىدىلىكى مۇنداق : بىرىنچى ، كىچىك كارخانىلار ئاساس قىلىندۇ . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 157 خىمىيە سانائىتى كارخانىسىنىڭ 148 ى كىچىك كارخانا بولۇپ ، كارخانا ئومۇمىي سانىنىڭ 94.3% نى ئىگىلەيدۇ ، لېكىن مەهسۇلات قىممىتى ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتى ئومۇمىي مەهسۇلات قىممىتىنىڭ 50.2% نىلا ئىگىلەيدۇ . ئىككىنچى ، خىمىيۋى ئوغۇت ، ئانئورگانىك خام ئەشيا ۋە رېزىنكە يېلىم پىششىقلاپ ئىشلەش كارخانىلىرى ئاساس قىلىنىدۇ . بۇلار كارخانىلار ئومۇمىي سانىنىڭ 76.4% نى ، كارخانىلار ئومۇمىي مەهسۇلات قىممىتىنىڭ 77.5% نى ئىگىلەيدۇ . ئەپسۇس خىمىيە سانائىتىنىڭ ئىگىلەيدىغان سالمىقى ناهايىتى ئاز . ئۇچىنچى ، ئانئورگانىك تۇز مەهسۇلاتى — ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتىنىڭ كوزىر مەهسۇلاتى ، ئۇنىڭ مەهسۇلات مىقدارى خېلى ساقىنى ئىگىلەپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇ كۆپلەپ ئېكسپورت قىلىنىپ تاشقى پەرىۋۇت يارىتىدىغان خىمىيە سانائىتى مەهسۇلاتىغا ئايلاندى . شۇنىڭ بىلەن ، ئانئورگانىك تۇز خىمىيە سانائىتى بازىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتى مەهسۇلاتلىرى ئىچىدە سۇلفىدلاشقان ئىشقار ، سۇسىز ناترىي سۇلفات ، كالىي نىترات ، ناترىي نىترات ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتى كەسىپىنىڭ ئۇستۇن مەهسۇلاتى

هېسابلىنىدۇ . 1990 - يىلى سۇلفىدلاشقان ئىشقار مەهسۇلاتى 145 مىڭ 100 تونىغا يېتىپ ، مەملىكىتىمىزدىكى سۇلفىدلاشقان ئىشقار مەهسۇلاتىنىڭ 35.7% نى ، ئېكسپورت مىقدارى مەملىكىتىمىز ئېكسپورت مىقدارىنىڭ 8.9% نى ئىگىلىدى . سۇسىز ناترىي سۇلفات (90% تون كۆپرەكى) نىڭ مەهسۇلاتى 238 مىڭ 700 تونىنا بولۇپ ، مەملىكىتىمىز ئومۇمىي مەهسۇلاتىنىڭ 15.1% نى ، ئېكسپورت مىقدارى مەملىكىتىمىز ئېكسپورت ئومۇمىي مىقدارىنىڭ 8.9% نى ئىگىلەيدۇ .

باشقا سانائەتكە سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى بىرقەدەر ئاستا ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىمۇ بىرقەدەر تۆۋەن ، بىزنىڭ نېفىت ، تەبىئىي گاز ، كۆمۈر ۋە تۇز قاتارلىق مول بايلىقلىرىمىز خىمىيە سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك ماددىي ئاساس بىلەن تەمىن ئېتەلەيدۇ . شۇڭا تەرەققىيات كەڭ ئىستىقبالغا ئىگە . بۇنىڭدىن كېيىن ئىسلاهاتنىڭ تېزلىتىلىشى ۋە ئىشكىنىڭ كەڭ ئېچىۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز خىمىيە سانائىتىنىڭ زور تەرەققىيات مەزگىلى يېتىپ كەلگۈسى .

4 - پاراگراف ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى

ئۆتمۈشتە ئىككى ئاددىي ئاپتو رېمونت زاۋۇتى ، بىر هەربىي قورال-يارىغ رېمونت زاۋۇتى ، 16 كونا ستانوك بولۇپ ، ئۇلارنىڭ مەهسۇلات قىممىتى 1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باها بويىچە هېسابلىغاندا تەخمىنەن 1 مىليون 670 مىڭ يۈەنگىلا يېتەتتى ، ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ ماشىنىسازلىق سانائىتىنىڭ بارلىق تەئەللۇقاتى مۇشۇنچىلىكلا ئىدى . ئېلېكترون سانائىتىگە كەلسەك ، ئۇ چاغدا كىشىلەر بۇ گەپنى ئاڭلاپمۇ باقمىغان ، شۇڭا ئۇ پۈتۈنلەي بىر بوشلۇق هېسابلىناتتى .

هازىر شىنجاڭنىڭ ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىدىكى سانائەت قوشۇنىدىن پۈتۈنلەي

يېپىيىڭگى قىياپەت بىلەن ئورۇن ئالدى . ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى ۋە مەزمۇ-
نىدىن ئالغاندا ، قول مەشغۇلاتىدىن مېخانىكىلىق مەشغۇلاتقا ئۆزگەردى .
رېمونت قىلىشتىن ياساشقا قاراپ . تەرەققىي قىلدى ، تەقلىد قىلىپ ياساش
تىن ئۆزى لايىھىلەپ ياساشقا كۆتۈرۈلدى ، يەككە ماشىنىلارنى ياساشتىن
قىسمەن پۈتۈن يۈرۈشلۈك ئۈسكۈنىلەرنى ئىشلەپ چىقىرىشقا كۆتۈرۈلدى ،
بۇ ئاپتونوم رايونىمىز ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىدە ئىنقىلابىي
خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ھاسىل بولغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ . كەسىپ
جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ھازىر بىزدە ماشىنا ياساش ، قاتناش - ترانسپورت
ئۈسكۈنىلىرى ، مېتال بۇيۇملار ، ئېلېكتر ماشىنىلىرى زاپچاسلىرى ،
ئېلېكترون سانائىتى بۇيۇملىرى ، خەۋەرلىشىش ئۈسكۈنىلىرى ، پارتلاتقۇچ
دورىلار ، خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى ، ئەسۋاب - ئاپپاراتلار ۋە ئۆل-
چەش ئەسۋابلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان يەتتە چوڭ كەسىپ ، 41 ئوتتۇرا
كەسىپ ، 81 كىچىك كەسىپ بار . بۇ كەسىپلەر نازۇك بولۇپ ، رەقەم بە-
لەن كونترول قىلىنىدىغان ستانوك ، چوڭ پرېسلاش ئۈسكۈنىلىرىنى ئۆز
ئىچىگە ئالغان 10 مىڭدىن ئارتۇق ھەر خىل مېتال يونۇش ستانوكلىرى ۋە
پرېسلاش ئۈسكۈنىلىرىگە ئىگە ، مەھسۇلات جەھەتتىن ئالغاندا ،
دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى ، ئېلېكترون سانائىتى مەھسۇلات-
لىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى ، ئاپتوموبىل قۇراشتۇرۇش ، ئۆزگەرتىپ
قۇراشتۇرۇشنى ۋە ئۇنىڭ سەپلىمە بۆلەكلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى ئا-
ساس قىلىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، قىسمەن ستانوك جابدۇقلىرى ،
نېپت - خىمىيە سانائىتىدە ئىشلىتىلىدىغان مەھسۇلاتلار ۋە بەزى ئاساس
دېتاللارنى ئىشلەپ چىقىرىدۇ ، بۇ مەھسۇلاتلار 66 چوڭ تۈرنى ، 183
كىچىك تۈرنى ، 1014 مەھسۇلات خىلىنى ھەمدە تەخمىنەن ئون نەچچە
مىڭ ئۆلچەمدىكى ھەم ئوچ چوڭ تۈردىكى ئېلېكترون سانائىتى
مەھسۇلاتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . كارخانا ۋە مەھسۇلات قىممىتى جە-
ھەتتىن ئېيتقاندا ، ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا 900 نەچچە ماشىنىسازلىق -
ئېلېكترون سانائىتى كارخانىسى بار ، ئۇلارنىڭ 1992 - يىلدىكى مەھسۇلات
قىممىتى 2 مىليارد 727 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 1223

ھەسسە ئاشتى . بۇ جانلىق مىساللار ئاپتونوم رايونىمىز ماشىنىسازلىق -
ئېلېكترون سانائىتىدە بىر يېڭى يولنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى
ئىسپاتلايدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىز ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىنىڭ
تەرەققىياتى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا
ئاكتىپ تۆھپە قوشتى . ھازىر ئۇرۇمچىنى ئاساس قىلغان ماشىنا
سايمانلىرىنى ياساش مەركىزى ، ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيە-
لەرنى بازا قىلغان ماشىنا سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش مەركىزى
شەكىللەندى ، بۇنىڭ بىلەن ياساش - رېمونت قىلىش تورلىرى ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ ھەممىلا يېرىدە بەرپا قىلىندى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق
ماشىنا سايمانلىرى جەھەتتە ، كىچىك تراكتور ، تېرىش ، يىغىش ، سۇ
چىقىرىش ، سۇغىرىش ، يېزا مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ،
چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ماشىنىلىرى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق
ماشىنا سايمانلىرىنىڭ سەپلىمە بۆلەكلىرى قاتارلىق 13 چوڭ تۈر ۋە 43
كىچىك تۈردىكى 173 مەھسۇلات خىلىنى ، 203 خىل ئۆلچەمدىكى مەھ-
سۇلاتلارنى ئىشلەپ چىقىرالايدۇ . دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرى ۋە
ئۇنىڭ سەپلىمە بۆلەكلىرىنى ياساش ئىقتىدارى ئاپتونوم رايونىمىز ئېھتى-
ياجىنىڭ 30% - 40% تىن كۆپرەكىنى قاندۇرالايدۇ . 1981 - يىلدىن
باشلاپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى
مەھسۇلاتلىرى نېپت ئېچىش ساھەسىگە كىردى . 7 - بەشىللىق پىلان
مەزگىلىدىلا ، نېپت سانائىتىنى نېپت - خىمىيە سانائىتىدە مەخسۇس
ئىشلىتىدىغان 150 نەچچە خىل ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى
مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلىدى ، ھەممىگە قوللىنىلىدىغان مەھسۇلاتلار-
نىڭ خىلى مىڭدىن ئاشىدۇ ، مەھسۇلات قىممىتى 500 مىليون يۈەنگە
يېقىنلىشىپ ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 41.3% تىن ئېشىپ باردى .

ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى زور دەرىجىدە تەرەققىي قى-
لىش بىلەن بىرگە ، مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتىمۇ ئۈزلۈكسىز ياخشىلاندى ۋە
ئۆستى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى

مەھسۇلاتلىرىنىڭ %30 ى دۆلەت ئىچىدىكى ئوخشاش كەسىپلەرنىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە تاڭچىيەن ماركىلىق ئاككۇمۇلياتورلۇق باتارىيە ، باۋگاڭ پولات زاۋۇتى مەخسۇس ئىشلىتىدىغان قازان ، ئۇنۇپۇر- سال قۇدۇق خاتىرىلەش ئەسۋابى ، AII - 70/95/7 - SZL240 تېپلىق پار قازان ، قۇرۇق ئۇزۇمنى پىششىقلاپ ئىشلەش لىنىيىسى ئۇسكۇ- نىسى ، قۇملۇقتا ماڭىدىغان 1.5 تونناىلىق دالا ئاپتوموبىلى دۆلەت ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ ھەم 80 - يىللارنىڭ بېشىدىكى خەلقئارا سەۋىيىگە يەتتى ، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىمپورت مەھسۇلاتلارنىڭ ئورنىدا ئىش- لەتكىلى بولىدۇ . شىنجاڭ ئۆكتەبر تراكتور زاۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان شىنجاڭ — 120 تۆت چاقلىق كىچىك تراكتور چاقلىق تراكتورلار كەسپى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان باھالاپ سىلىشتۇرۇشتا مەملىكەت بويىچە ئوخشاش خىلدىكى مەھسۇلاتلار ىىلەن بىرلىكتە ئالىي سۈپەت مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائ- تىدىكى ئەلا مەھسۇلاتلارنىڭ قىممەت نىسبىتى %25.2 كە يەتتى . مەھسۇلات سۈپىتى ئۆسكەنلىكتىن ، 1987 - يىلدىن باشلاپ ، نۇرغۇن مىقداردىكى ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى مەھسۇلاتلىرى ئىچكى ئۆلكىلەردە سېتىلىپ ، شىنجاڭ ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىنىڭ مەھسۇلاتىنى ئىمپورت قىلىپلا ئېكسپورت قىلمايدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى . ئۆكتەبر تراكتور زاۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان تۆت چاقلىق كە- چىك تراكتور ياخشى سۈپەت ، ئەلا مۇلازىمەت ئارقىلىق گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ خېشى كارىدوردىكى بازارلارنى ئىگىلىدى . كېسىش سايـ مىنى ، قازان ، كىچىك سۇ تۇربىنىسى قاتارلىق مەھسۇلاتلار چەت ئەللەرگە سېتىلدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمز ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى بويىچە 15 مىليون 500 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىلىق تاشقى پېرېۋوت يارىتتى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمزنىڭ يېگىدىن راۋاجلانغان رەڭلىك تېلېۋىزورى ۋە ئۇنىڭالغۇلىرىمۇ خەلقئارا بازارغا قەدەم قويۇشقا باشلىدى .

ئاپتونوم رايونىمزنىڭ ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى بىرقە-

دەر تېز تەرەققىي قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن تارىخىي ، جۇغراپىيىۋى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، قېرىنداش ئۆلكە ، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر ۋە ئاپتونوم رايونلارغا سېلىشتۇرغاندا ، ھازىرقى ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يەنىلا كىچىك ، ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىنىڭ مەھسۇلات قىم- مىتى ئارقىدىن سانىغاندا مەملىكەت بويىچە 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ . ئېلېكترون سانائىتى مەملىكەت بويىچە 26 - ئورۇندا تۇرىدۇ . مەھسۇلات قۇرۇلمىسى قالاق ، ھۇنەر - سەنئەت تېخنىكا سەۋىيىسى تۆۋەن ، ئۇستۇنلۇككە ئىگە مەھسۇلاتلار ئاز . شىنجاڭ بويىچە ئىشلەپ چىقىرىلغان 1000 نەچچە خىل ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتى مەھسۇلاتى مەملىكەت بويىچە ئىشلەپ چىقىرىلغان 53 مىڭ خىل مەھسۇلاتنىڭ %1.9 نى ئىگىلەيدۇ ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ، كۆپ ساندىكىلىرى تۆۋەن دەرىجىلىك مالالار ، ئېغىر تېپتىكى پىششىقلاپ ئىشلەش ئۇسۇلى ۋە يۇرۇشلەشتۇرۇش ئىقتىدارى كەمچىل ، مەھسۇلات قۇرۇلمىسى قالاق ، كارخانىلارنىڭ قۇرۇلمىسىمۇ ناموۋاپىق ، تېخنىكا ۋە باشقۇرۇش سەۋىيىسى تۆۋەن ، شۇڭا مەملىكەت بويىچە تۆۋەن سەۋىيىدە تۇرماقتا . نۆۋەتتە ، دۆلەت شىنجاڭنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ياردەم بەرمەكتە ۋە تېخىمۇ كۆپ كۆڭۈل بۆلمەكتە ، ئاسىيا - ياۋروپا ئىككىنچى چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكى تۇتاشتۇرۇلدى ، شىنجاڭنىڭ نېفت ، تەبىئىي گازىنى ئېچىش زور قەدەم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلمەكتە ، ئەتراپىمىزدىكى دۆلەتلەرنىڭ كەڭ بازارلىرى بىزگە قاراپ ئېچىلماقتا . خېلى ئاساسقا ئىگە بولغان ئاپتونوم رايونىمزنىڭ سانائىتى ۋە يېزا ئىگىلىكى ئاپتونوم رايونىمز ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىنىڭ يەنىمۇ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئوبدان پۇرسەت يارىتىپ بەردى ۋە جەددي تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى . شۇڭا مەن ئىشىنىمەنكى ، ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىمىز تەرەققىيات جەريانىدا يۇقىرىقى يېتەرسىزلىكلەرنى تۈگىتىپ ، يېڭى ۋەزىيەت يارىتىپ ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ، نېفت سانائىتى ، يېنىك سانائەت ، توقۇمىچىلىق سانائىتى ، يېمەكلىكلەر سانائە- تىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە ئاپتونوم رايونىمز تاشقى سودىسىنىڭ كېڭىيىشىگە يېڭى ھەم تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىدۇ .

5 - پاراگراف كۆمۇر ۋە ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتى

شىنجاڭ ـ كۆمۇر بايلىقى مول رايون ، شۇنداقلا مەملىكتىمىز بويىچە كۆمۈرنى ئەڭ بالدۇر ئاچقان ۋە ئۇنىڭدىن ئەڭ بالدۇر پايدىلانغان رايونلارنىڭ بىرى . تارىخىي كىتابلاردا خاتىرىلىنىشىچە ، 2000 يىل ئىلگىرىكى خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ، شىنجاڭ كۆمۈرنى ئىشلىتىشكە باشلىغان . ۋېي - جىن دەۋرىدە ، كۇچا ئەتراپىدا كۆمۈردىن پايدىلىنىپ تۆمۈر تاۋلىغان . تاڭ ، سۇڭ ، يۈەن ، مىڭ ۋە چىڭ سۇلالىسى دەۋرلىرىدە ئاز - تولا راۋاجلانغان ، بولۇپمۇ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە كۆمۈرنى ئىشلەپ چىقىرىش ، تۇرمۇشتا ئىشلىتىش تېخىمۇ ئومۇملاشقان . لېكىن كونا جۇڭگودىكى شىنجاڭدا كۆمۈر سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولدى . ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، شىنجاڭدا ئىپتىدائىي ئۇسۇل بىلەن قېزىلىدىغان كىچىك كۆمۈر خانىلار بولۇپ ، ئەمگەك شارائىتى ئىنتايىن ناچار ئىدى . 1911 - يىلدىن 1943 - يىلغىچە بولغان 38 يىل ئىچىدە ، جەمئىي 1 مىليون 800 مىڭ تونна كۆمۈر ئىشلەپ چىقىرىلىپ ، ئوتتۇرىچە يىللىق مەھسۇلاتى 56 مىڭ تونناغا يەتكەن . 1949 - يىلى كۆمۈر مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 560 مىڭ يۈەن ، كۆمۈر مەھسۇلاتى 179 مىڭ 800 تونناغا ئىدى . دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ كۆمۈر سانائىتى جەھەتتە كۆمۈرلۈكىتە گېئولوگىيىلىك چارلاش ، لايىھىلەش ، ئىش باشلاش ، قېزىش ، ماشىنا رېمونت قىلىش - ياساش ، پىلتىلىرى ئىشلەپ چىقىرىش ، كۆمۈرلۈكتە ئوت ئۆچۈرۈش ، كاندا قۇتقۇزۇشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مۇكەممەل سىستېما ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەھسۇلاتنى بىر تۇتاش تەقسىم قىلىنىدىغان كۆمۈر كېنى ، يەرلىك كۆمۈر كېنىدىن ئىبارەت ئىككى تۈۋرۈك بارلىققا كېلىپ ، مەھسۇلاتى بىر تۇتاش تەقسىم قىلىنىدىغان كۆمۈر كېنى ، تايانچ قىلىنغان ، يەرلىك كۆمۈر كانلىرى ئاساسىي

گەۋدە قىلىنغان كۆمۈر سانائىتى تۈزۈلۈشى شەكىللەندى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى كۆمۈر بايلىقى تېپىلغان ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھەممىسىدە كۆمۈر ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان بولدى ، مەھسۇلاتى بىر تۇتاش تەقسىم قىلىنىدىغان ئورۇمچى ، قۇمۇل سەنداۋلىك ، ئېۋۇرغولدىن ئىبارەت ئۈچ كۆمۈر كان رايونى شەكىللىنىپ ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 2 مىليون 250 مىڭ ، 1 مىليون 800 مىڭ ۋە 850 مىڭ تونناغا يەتتى ؛ خوتەن دۇۋا ، قەشقەر لا- دۇس ، قىزىلسۇ كانسۇ ، باي ناھىيىسىنىڭ تېرەك ، شىخو ناھىيىسىنىڭ چىگشور ، ئىلى رايونى ، تارباغاتاينىڭ تۆمۈرتام ، قوبۇقسار ناھىيىسىنىڭ قوشتولغاي ، مىچۈەن ، فۇكاڭ ، بايىنغولىنىڭ تاشدەك ، تۇرپان ۋىلايىتىنىڭ چىچان ، شىخەنزە شەھرىنىڭ نەنسەن كۆمۈر كېنى قاتارلىق 13 كىچىك كۆمۈر كان رايونى قۇرۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن مەھسۇلاتى بىر تۇتاش تەقسىم قىلىنىدىغان كۆمۈر كانلىرى ۋە يەرلىك كۆمۈر كانلىرىنىڭ سانى 840 قا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 87 ئورۇندىكى تايانچ كان قۇدۇقىنىڭ يىللىق ئىشلەپ چىقىرىش ئىقتىدارى 10 مىليون 330 مىڭ تونناغا يېتىدۇ . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا 100 مىڭغا يېقىن كۆمۈر كان ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ، 1992 - يىلى كۆمۈر سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 60 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 310 ھەسسە ئاشتى ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 14.28% ئېشىپ باردى ، كۆمۈر مەھسۇلاتىنىڭ مىقدارى 22 مىليون 40 مىڭ تونناغا يەتتى ، مىچۈەن ناھىيىسى مەملىكەت بويىچە تۇنجى تۈركۈمدىكى 1 مىليون تونна كۆمۈر ئىشلەپ چىقىرىدىغان ناھىيىگە ئايلاندى . ھازىر شىنجاڭنىڭ ئۈچ كۇنلۇك كۆمۈر مەھسۇلاتى 1949 - يىلىنىڭ پۈتۈن يىللىق كۆمۈر مەھسۇلاتىغا باراۋەر . 1983 - يىلدىن باشلاپ ، شىنجاڭنىڭ كۆمۈر سانائىتى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە خەلققە كېرەكلىك كۆمۈرنىڭ كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىرگە ، يەنە گەنسۇ ، چىڭخەي ۋە شىزاڭ قاتارلىق ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارغا كۆپلەپ كۆمۈر سېتىپ بېرىدىغان دەرىجىگە يەتتى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، سىرتقا يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2 مىليون 160 مىڭ تونна

كۆمۈر يۆتكەلدى . 1990 - يىلى ئېۋىرغول كۆمۈر كېنى ئىشلەپ چىقارغان يەرلىك كوكس ئاپتونوم رايونىمىز ۋە غەربىي شىمال رايونىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماستىن ، يەنە ياپونىيە ، مالايشىيا ، تايلاند ، فىلىپپىن ، سىنگاپور ، ئىئوردانىيە ، شياڭگاڭ ، ئاۋمېن قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلارغا سېتىلدى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كۆمۈر سانائىتى تېز سۈرئەتتە ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش بىلەن بىرگە ، كۆمۈر كان تېخنىكىسى قىياپىتىدىمۇ كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا كۆمۈر قېزىشنىڭ ماشىنىلىشىش دەرىجىسى 25% كە ، قېزىپ كىرىش - قاچىلاشنىڭ ماشىنىلىشىش دەرىجىسى 21% كە يەتتى . مەھسۇلاتنى دۆلەت بىر تۇتاش تەقسىم قىلىدىغان كۆمۈر كانلار ۋە تېخنىكا ئۆزگەرتكەن يەرلىك كانلار تۇشۇش ، يۇقىرىغا ئۆزىتىش يولى بىلەن سۇ چىقىرىش ، شامال ئۆتكۈزۈشنى ماشىنىلاشتۇرۇپ ، ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلدى . مەھسۇلاتى بىر تۇتاش تەقسىم قىلىنىدىغان كۆمۈر كانلاردا ئۇنۇمۇبرسال ئېچىش ، ئۇنۇمۇبرسال قېزىپ كىرىش ، يۇقىرى ئۆلچەم بويىچە ئومۇميۈزلۈك قېزىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى . غەربىي شىمال رايونىدىكى ئەڭ چوڭ ئوچۇق كان — قۇمۇل سەنداۋلىق كۆمۈر كان ئىدارىسى ئاجرىتىش ، كۆمۈر قېزىش ، قاچىلاشتىن تۇشۇشقىچە بولغان مەشغۇلاتنىڭ ھەممىسىنى ماشىنىلاشتۇردى . كۆمۈرنى پۈتۈن سۈرۈك پىششىقلاپ ئىشلەش ، تاشلىق كۆمۈرنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش جەھەتلەردىمۇ خېلى زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى . ھازىر تاشلىق كۆمۈر ، تاشلىق كۆمۈر سېمونتى قاتارلىق يېڭى مەھسۇلاتلار ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان بولدى .

كۆمۈر ئىشلەپ چىقىرىشى ۋە كۆمۈر كان ئاساسىي قۇرۇلۇشنىڭ بىخەتەرلىك ئەھۋالى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى . قۇمۇل كان ئىشلىرى ئىدارىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق 1 - كان ، ئۇرۇمچى كان ئىشلىرى ئىدارىسىگە قاراشلىق شياۋخۇڭگۇ ، داخۇڭگۇ كۆمۈر كانلىرى 7 - بەشىنچى پىلان مەزگىلىدە مەملىكىتىمىزدىكى مەھسۇلاتى بىر تۇتاش تەقسىم

قىلىنىدىغان كۆمۈر كانلارنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشى بويىچە ئىلغار ئورۇن دېگەن نامغا ئېرىشتى . مەھسۇلاتى بىر تۇتاش تەقسىم قىلىنىدىغان جۇڭگو كۆمۈر كان شىركىتىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قۇمۇل كان ئىشلىرى ئىدارىسى 1990 - يىلى بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئورنى بولۇپ باھالاندى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قۇمۇل كان ئىشلىرى ئىدارىسىدە ئۇدا ئىككى يىل ئۆلۈش ۋەقەسى يۈز بەرمىدى ؛ ئۇرۇمچى كان ئىشلىرى ئىدارىسى داخۇڭگۇ كۆمۈر كېنىنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشى 3000 كۈنگە ، شياۋخۇڭگۇ كۆمۈر كېنىنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشى 1500 كۈنگە يەتتى . يەرلىك كۆمۈر كانلار ئىچىدە ئۇدا 12 يىل 9 ئاي ئۆلۈش ۋەقەسى يۈز بەرمىگەن تۇرپان شەھەرلىك كۆمۈر كېنى ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشنى ئۇدا 11 يىل داۋاملاشتۇرۇپ ئۆلۈش ۋەقەسى تۇغدۇرمىغان ئاقتۇ ناھىيىلىك كۆمۈر كان ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشنى 14 يىل داۋاملاشتۇرۇپ ئۆلۈش ۋەقەسى تۇغدۇرمىغان بۇگۇر ناھىيە تېرەك يېزىسى كۆمۈر كېنى بارلىققا كەلدى . ئۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كۆمۈر سانائىتى سېپىدىكى بايراقدارلار ۋە ئۈگىنىش ئۇلگىمىز .

ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتى : ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، شىنجاڭنىڭ ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتى كۆمۈر سانائىتىگە ئوخشاش ئىنتايىن قالاق ئىدى . 1949 - يىلى ئۇرۇمچى ، ئىلى ، چۆچەك ، ماناس ، شىخو قاتارلىق جايلاردا ئۇسكۇنىلىرى ناھايىتى ئاددىي بولغان كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىلىرلا بار ئىدى . ئۇرۇمچىدە قۇراشتۇرۇلما سىغىمچانلىقى 380 كىلوۋاتلىق ئېلېكتر لامپۇچكا شىركىتى بولۇپ ، بۇ شۇ چاغدا ئەڭ چوڭ كارخانا ھېسابلىناتتى . ئۇ چاغدا شىنجاڭ بويىچە توك سىغىمچانلىقى 998 كىلوۋاتلىق گېنېراتورلا بار بولۇپ ، يىلنىغا 972 مىڭ كىلوۋات سائەت توك ھاسىل قىلالايتتى .

يېڭى جۇڭگونىڭ قۇرۇلغانلىقى شىنجاڭ ئېلېكتر سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا كەڭ يول ئېچىپ بەردى . 1952 - يىلى ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ بويىچە تۇنجى 700 كىلوۋاتلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى دۇنياغا كەلدى . بۇ شىنجاڭدىكى تۇنجى پار ماشىنىسى ئارقىلىق توك ھاسىل قىلىش ۋە

مول سۇ بايلىقىدىن پايدىلىنىپ توك ھاسىل قىلىشنىڭ باشلىنىشى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى شىنجاڭ ئېلېكتر سانائىتىنىڭ زور تەرەققىياتىنىڭ باشلىنىش پەللىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ . 40 نەچچە يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ، شىنجاڭنىڭ مۇتلەق كۆپ سانىدىكى ناھىيىلىرىدە ئېلېكتر ئىستانسىلىرى قۇرۇلۇپلا قالماستىن ، بەلكى 1362 يېزا ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتى سىغىمچانلىقى زور ، پارامېترى يۇقىرى بولغان ، ئاپتوماتلاشقان يېڭى باس- قۇچقا قەدەم قويدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قۇرۇلما سىغىمچانلىقى 1 مىليون 902 مىڭ كىلوۋات ، ھاسىل قىلىنغان توك 8 مىليارد 681 مىليون كىلوۋات سائەت بولۇپ ، ئېشىش سۈرئىتى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سۈرئىتىدىن 5.09% يۇقىرى بولدى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 102 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 24.39% ئېشىپ باردى . ئاپتونوم رايونىمىزدا ھازىر 500 كىلوۋاتلىقتىن يۇقىرى 220 ئېلېكتر ئىستانسىسى بار ، بۇنىڭ ئىچىدىكى ئومۇمىي قۇرۇلما سىغىمچانلىقى 6000 كىلوۋات ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى بولغان ئېلېكتر ئىستانسىسى 50 .

ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ، 220 كى- لوۋاتلىق ئۇرۇمچى - شىخەنزىدىن ئىبارەت بىر ئېلېكتر تورى ، 110 كىلوۋاتلىق كورلا ، قۇمۇل ، قەشقەر — ئاتۇش ، ئىلى ، چۆچەك ، قارا- ماي ، ئاقسۇدىن ئىبارەت يەتتە ئېلېكتر تورى ، خوتەن ، بورتالا ، ئالتاي قاتارلىق 35 كىلوۋاتلىق ئېلېكتر تورلىرى ۋە توكنى ئۆز ئالدىغا تەمىنلە- يدىغان 20نەچچە رايون شەكىللەندى .ئۇرۇمچى - شىخەنزە ئېلېكتر تورى— شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ ئېلېكتر تورى بولۇپ ، ئۇنىڭ 1990 - يىلدىكى قۇرۇلما سىغىمچانلىقى 759 مىڭ 900 كىلوۋاتقا يېتىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي قۇرۇلما سىغىمچانلىقىنىڭ 39.8% نى ئىگىلىدى . ئا- ساسلىق ئېلېكتر مەنبەسى 300 مىڭ كىلوۋاتلىق خۇكۈيەنچى ئېلېكتر ئىستانسىسى ، 300 مىڭ كىلوۋاتلىق ماناس ئېلېكتر ئىستانسىسى ، 59 مىڭ كىلوۋاتلىق ۋېيخۇلياڭ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، 57 مىڭ كىلوۋاتلىق شىخەنزە

قىزىلتاغ ئېغىزى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، شىخەنزە ئىسسىقلىق ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن ئىبارەت ئۆزىمىز قۇرغان ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى ئۆز ئە- چىگە ئالىدۇ . بۇلارنىڭ يىللىق توك چىقىرىش مىقدارى 3 مىليارد 750 مىليون كىلوۋات سائەت بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدا چىقىرىلىدىغان توك مىقدارىنىڭ 53.7% نى ئىگىلەيدۇ . بۇ ئېلېكتر تورى ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلىدۇ . غەربىي تەرىپى تارباغاتاي ۋىلايىتى شىخو ناھىيىسىنىڭ چېپەيزى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىغا ، شەرقىي تەرىپى موري ناھىيىسىگە ، جەنۇبىي تەرىپى تۇرپان ۋىلايىتىگىچە تۇتىشىدۇ . بۇنىڭ شەرقىتىن غەرب- كىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 600 كىلومېتر ، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى 80 - 150 كىلومېتر بولۇپ ، ئۇرۇمچى شەھىرى ، شىخەنزە شە- ھىرى ، سانجى ئوبلاستى ۋە تارباغاتاي ، تۇرپان ۋىلايەتلىرىنىڭ قىسمەن جايلىرىنى قاپلايدۇ . بۇ ئېلېكتر تورى بۇ كەڭ رايوننى سانائەت ، يېزا ئى- گىلىكى ئىشلەپچىقىرىشىغا ۋە خەلق تۇرمۇشىغا كېرەكلىك بولغان ئىشەنچلىك توك بىلەن تەمىنلەيدۇ .

6 - پاراگراف مېتاللۇرگىيە سانائىتى

شىنجاڭنىڭ تۆمۈر تاۋلاش سانائىتى ئۇزاق تارىخقا ۋە مەلۇم كۆ- لەمگە ئىگە . « خەننامە » ۋە « سۇ ھەققىدىكى رىسالە » دە قەدىمكى غەربىي دىيارىدا تۆمۈر تاۋلىنىدىغانلىقى يېزىلغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ - جىياچىڭ يىللىرىدا شىنجاڭنىڭ تاۋلانغان تۆمۈر مەھسۇلاتلىرى گەنسۇ ۋە ئىچكى موڭغۇلغا سېتىلغان . لېكىن يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندا ، شىنجاڭدا بىرمۇ پولات - تۆمۈر كارخانىسى يوق ئىدى ، چويۇنمۇ ئىچكى ئۆلكىلەردىن كىرگۈزۈلەتتى .

1951 - يىل 9 - ئايدا قۇرۇلغان 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۈر زاۋۇتى شىنجاڭ پولات - تۆمۈر سانائىتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا تۇنجى سەھىپە ئاچتى . خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ جىددىي ئېھتىياجىغا

ئۈيغۇنلىشىش ئۇچۇن ، ئەسلىدىكى ئاساسلاردىن پايدىلىنىپ ، ئۇدۇللۇق قۇرۇپ ، ئۇدۇللۇق ئىشلەپ چىقىرىش يولغا قويۇلدى ، 1952 - يىل 4 - ئايدا تۆمۇر ، 5 - ئايدا پولات ئىشلەپ چىقىرىلدى ، 7 - ئايدا پروكاتلانغان پولات ماتېرىياللىرى ئىشلەپ چىقىرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بۇ زاۋۇت يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئەڭ بالدۇر بارلىققا كەلگەن يەرلىك پولات تۆمۇر بىرلەشمە كارخانىسىغا ئايلىنىپ ، شىنجاڭنىڭ زامانىۋى پولات تۆمۇر سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئاساس سېلىپ بەردى . ھازىر 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر باش زاۋۇتى تۆمۇر رودىسى ، ئوتقا چىدامليق ماتېرىيال ، كوكس كۆيدۇرۇش ، ئېرىتىپ ئۇلاش ، تۆمۇر تاۋلاش ، پولات تاۋلاش ، پولات يېسسىلاش ، تۆمۇر قېتىشمىسى ، مېتالدىن ئىشلەنگەن بۇ- يۇملارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭ پولات - تۆمۇر بىرلەشمە كارخانىسى بولۇپ شەكىللەندى .

« مەدەنىيەت ئىنقىلابى » پەيدا قىلغان « ئىچكى جاراھەت » تۈ- پەيلىدىن 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتى شىنجاڭدىكى زىيان تارتىدىغان چوڭ كارخانا بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ 1979 - يىلدىن ئىلگە- رىكى 13 يىلدا تارتقان زىيىنىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 140 مىليون يۈەنگە يەتكەنىدى . 1980 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش روھىغا ئەمەل قىلىپ ، 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتىغا قارىتا « نورمىلىق يارىدەم بېرىش » (ھەر تونا تۆمۈردە كۆرۈلگەن زىيانغا بېرىلىدىغان يارىدەم) ۋە نورما بويىچە ھۆددىگە بېرىش (پايدىنى ھۆددىگە بېرىش) سىياسىتىنى يولغا قويۇپ ، زىيان تارتىش قالپىقىنى چۆرۈۋېتىپ ، شۇ يىللا زىيانىنى پايدىغا ئايلاندۇردى ھەمدە شۇنىڭدىن باشلاپ ئىزچىل تە- رەققىي قىلدى . مېتالچىلىق سانائىتى مىنىستىرلىكى بىلەن ئاپتونوم رايونىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە قوللىشى ئارقىسىدا ، 1985 - يىلى سېلىنما بىلەن ھاسىلاتنى ھۆددىگە بېرىش يولغا قويۇلدى ، 1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، 480 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىش ۋەزىپىسى ئورۇندىلىپ ، تېخ- نىكا ئۆزگەرتىلگەن ۋە كېڭەيتىپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ، مۇشۇ مەزگىلنىڭ ئاخىرىدا پولات مەھسۇلاتى 300 مىليون تونناغا يېتتى ، ئۇلار ئالتە يىلدا يۈ-

قىرىغا پىلان ئىچىدە 600 مىڭ تونىنا پولات ماتېرىيالى تاپشۇرۇپ بېرى- سىياسەت 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتىنىڭ تەكرار ئىشلەپچىقى- رىشنى كېڭەيتىشگە يېڭى كۈچ بېغىشلىدى ، ئۇلارنى مەسئۇلىيەت ، ھوقۇق ۋە مەنپەئەت ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇلگەن ئىگىلىك باشقۇرۇشتا ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش ھوقۇقىغا ئىگە قىلىپ ، كارخانىنىڭ ئاكتىپلىقىنى ئىشقا سالدى . 1990 - يىلى 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتىنىڭ ئۇنۇمۇرسال پولات ئىشلەپ چىقىرىش ئىقتىدارى 400 مىڭ تونىنا يەتتى ، نەق 331 مىڭ 700 تونىنا پولات ئىشلەپ چىقاردى ، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 585 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1984 - يىلدىكىدىن 1.84 ھەسسە ئاشتى ، ھەر بىر خادىمغا توغرا كېلىدىغان جابدۇق قىممىتى 35 مىڭ يۈەنگە يېتىپ بىر قاتلاندى ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدىغان پايدا - باج 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىن 1.06 ھەسسە ئاشتى . پايدا - باج يارىتىش جەھەتتە بۇ زاۋۇت 1988 - يىلى مەملىكەت بۇيىچە 500 چوڭ سانائەت كارخانىسى ئىچىدە 443 - ئورۇندا تۇراتتى ، 1990 - يىلى بىر سەكرەپلا 338 - ئورۇنغا ئۆتتى . 40 يىلدا ، 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتى 3 مىليون 50 مىڭ تونىنا تۆمۇر ، 2 مىليون 820 مىڭ تونىنا پولات ، 2 مىليون 420 مىڭ تونىنا پولات ماتېرىيالى ئىشلەپ چىقاردى ھەمدە 64 پولات خىلىنى ، 412 ئۆلچەمدىكى ئوتتۇرا ، كىچىك پولات ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپ چىقىرالايدىغان بولدى ، ئەلا مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممەت نىسبىتى 38% كە يەتتى . 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتىنىڭ يىلىغا تەمىنلەيدىغان پولات ماتېرىيالى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پولات ماتېرىيالىغا بولغان ئېھتىياجىنىڭ 30% نى ئىگىلەي- دۇ . 1979 - يىلدىن بۇيان ، 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتى يەنە كوللېكتىپ ئىگىلىكىنى پائال راۋاجلاندۇردى ، ھازىرغىچە بۇ زاۋۇت جەمئىي ئۆز ئالدىغا ھېسابات قىلىدىغان ، پايدا — زىيانغا ئۆزى ئىگە بولىدىغان 28 كوللېكتىپ كارخانا قۇردى .

شىنجاڭنىڭ پولات - تۆمۇر سانائىتى ئاساسلىقى ئۇرۇمچى رايونىغا مەركەزلەشكەن ، بۇ رايونىنىڭ ئىچىدە ۋە ئەتراپىدا 1 - ئاۋغۇست پولات -

تۆمۇر زاۋۇتىدىن باشقا ، يەنە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمىنىڭ پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ، تېمىرلۇك پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ، يۆجىن پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ، داخۇاگشەن كۆمۈر كېنىنىڭ تۆمۇر تاۋلاش زاۋۇتى بار . بۇنىڭدىن سىرت ، رۇدا بايلىقىنى چۆرىدىگەن ھالدا قۇمۇل پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ، خېجىڭ پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ۋە ئىلى پولات - تۆمۇر زاۋۇتى قۇرۇلدى . 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر باش زاۋۇتى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تۆمۇر ، پولات ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان ئاساسلىق كارخانا ، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمىنىڭ پولات - تۆمۇر زاۋۇتى پولات ۋە پولات ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى ئاساس قىلىدۇ . ئۇلار پولات ۋە پولات ماتېرىياللىرى ئىشلەپچىقىرىشىدا ئاددىي ، چىداملىق پولات ، ئوتتۇرا ، كىچىك تېپتكى ئۇنىۋېرسال پولات ماتېرىياللىرى ۋە بىناكارلىق پولات ماتېرىياللىرىنى ئاساس قىلىدۇ . باشقا كىچىك پولات - تۆمۇر زاۋۇتلىرى داۋاملاشتۇرۇلىدىغان مەھسۇلاتلارنى جۇملىدىن قۇيما زاپچاس ، قۇيما تۇرۇبا ۋە پار ئەسۋابلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەيدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھازىرقى پولات - تۆمۇر ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى مۇنداق : تۆمۇر 400 مىڭ تونىا ، پولات 463 مىڭ تونىا ، پولات ماتېرىياللىرى-403 مىڭ تونىا ، تۆمۇر رۇدىسى 766 مىڭ تونىا ، كوكس 430 مىڭ تونىا . 1990 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا ، 1992 - يىلدىكى پولات - تۆمۇر سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 794 مىليون يۈەن بولۇپ ، 1952 - يىلدىكىدىن 222 ھەسسە ئاشتى يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 14.47% ئېشىپ بارىدى . شىنجاڭ پولات - تۆمۇر سانائىتىنىڭ كۆلىمى دېگەندەك چوڭ بولمىسىمۇ ، لېكىن دۆلەت ئىچىدە ئۆزئارا ھاجەتتىن چىقىش ، تولۇقلىما خاراكتېرىنى ئالغان سودىنى يولغا قويۇش شەرتىنى ھازىرلىدى ، بەزى مەھسۇلاتلار خەلقئارا بازارغا قەدەم قويدى . 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان چويۇن ئىچكى ئۆلكىلەرگىلا يۆتكىلىپ قالماستىن ، بەلكى بېنگال ، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرگىمۇ سېتىلدى . 1990 - يىلى بىز ئاپتونوم رايونىمىز سىرتىدىكى جايلارغا 45 مىڭ تونىدىن

ئارتۇق چويۇن سېتىپ بەردۇق ، بۇنىڭ ئىچىدە چەت ئەللەرگە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سىرتىدىكى جايلارغا سېتىلغان بىر قىسىم ئوتتۇرا ، كىچىك تېپتىكى پولات ، سىم ماتېرىياللىرى ۋە ئەلا ماتېرىياللار 124 مىڭ تونىا بولۇپ ، 1989 - يىلدىكىدىن بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى ، شۇ يىل چەت ئەللەگە 95 مىڭ 800 تونىا كوكس سېتىلدى ، بۇنىڭ بىر قىسمى خەلقئارا بازارغا كىردى . 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر زاۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان ئاپتوموبىلنىڭ پولات رېسسورى دۆلەت ئىچىدىكى 20 نەچچە ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، شەھەرلەردە سېتىلدى . پولات - تۆمۇر كارخانىسى پىششىقلاپ ئىشلىگەن سوقا چىشى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماستىن ، بەلكى غەربىي شىمالدىكى قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارنىمۇ تەمىنلىدى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۆمۇر رۇدىسىنى باشقا جايلار ياقتۇرىدۇ ، يامانسۇ كېنىدا ئىشلەپ چىقىرىلغان ماگنىتلىق تۆمۇر رۇدىسىنىڭ تۆمۇر تەركىبى 51.43% كە يېتىدۇ ، بۇنداق رۇدىدىن يۇقىرى گۇڭگۇرتلۇك ماگنىتلىق تۆمۇر رۇدىسىنى تاللاش ئاسانغا چۈشىدۇ . بۇ كان ئاپتونوم رايونىمىز پولات - تۆمۇر سانائىتىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىپلا قالماستىن ، جۇڭخۇا پولات - تۆمۇر شىركىتىنىمۇ تەمىنلەيدۇ . ئىلى ۋىلايىتى كۇنەس ناھىيىسىنىڭ ئىچكىبۇتا تۆمۇر كېنىدە ئىشلەپ چىقىرىلغان رۇدىنىڭ تۆمۇر تەركىبى 62.5% ، گۇڭگۇرت تەركىبى 0.253% بولۇپ ، ئۇ دۆلىتىمىزدە نۆۋەتتە ئاز ئۇچرايدىغان سۇپەتلىك قىزىل تۆمۇر رۇدا كېنى ھېسابلىنىدۇ . تولى خرۇم كېنى مەملىكىتىمىزدىكى ھازىرقى بىردىنبىر خروم رۇدىسى ئىشلەپ چىقىرىدىغان كان بولۇپ ، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 30 مىڭ تونىغا يېتىدۇ ، 1990 - يىلى يىللىق مەھسۇلات مىقدارى 21 مىڭ تونىغا يەتتى . 1 - ئاۋغۇست پولات - تۆمۇر باش زاۋۇتىنىڭ 1989 - يىل 11 - ئايدا پۈتۈن ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەن پولىمېرلانغان تۆمۇر سۇلفات ئىشلەپ چىقىرىش لىنىيىسى غەربىي شىمال رايونىدىكى سۇ بىلەن بىر تەرەپ قىلىدىغان يېڭى ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسى بولۇپ ، ھۇنەر - سەنئەت تېخنىكىسى ۋە جابدۇقلىنىش دەرىجىسى دۆلەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە

يەتتى . پولىمېرلانغان تۆمۈر سۇلفات يۇقىرى ئۇنۇملۇك بىر خىل تۆمۈر بولۇپ ، ئانئورگانىك قويۇق ماددىلار تەركىبىگە ياتىدۇ ، قويۇقلىشىش دەرىجىسى كۆچلۈك ، چۆكۈش سۈرئىتى تېز ، تازىلاش ئۇنۇمى ياخشى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىخەتەر - زەھەرسىز ، باھاسى ئەرزان ، ئىشلىتىشكە قولايلىق ، مېتاللۇرگىيە ، خىمىيە سانائىتى ، نېفىت ، ئېلېكتر ئېنېرگىيەسى ، توقۇمىچىلىق ، قەغەز ياساش ، شەھەر مەمۇرىيىتى تارماقلىرىنىڭ كېرەكسىز سۇلارنى بىر تەرەپ قىلىشى ۋە ئاھالىلەر ئىستېمال قىلىدىغان سۇنى تازىلاشتا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل كۆكۈلدىكىدەك بىخەتەر سۇ تازىلىغۇچ . بۇ ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسىنىڭ پۈتۈپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلۇشى ۋە دۆلەت ئېچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە يېتىشى ئاپتونوم رايونىمىز پولات - تۆمۈر سانائىتى تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىنى مەلۇم جەھەتتىن چۇشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

ئەگەر كونا شىنجاڭدا باشقا سانائەتنىڭ ئىزىنى ئاز - تولا تاپقىلى بولىدۇ دېسەك ، ئۇ ھالدا رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سانائىتىنى شىنجاڭنىڭ يېڭى سانائىتى دېيىشكە بولىدۇ . 1950 - يىلى جۇڭگو - سوۋېت ئىككى دۆلەت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ كېلىشىمگە ئاساسەن قۇرۇلغان جۇڭگو - سوۋېت رەڭلىك ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللار شىركىتى رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال كانلىرىنى چارلاپ ، ئېچىپ ، ئاز ئۇچرايدىغان مېتال ساپ رۇدىسى ۋە قوغۇشۇن - سىنك ساپ رۇدىسىنى ئىشلەپ چىقاردى ، بۇ شىنجاڭ رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سانائىتىنىڭ باشلىنىشىدۇر . 1955 - يىل 1 - ئايدىن كېيىن ، سوۋېت تەرەپ قوشقان پاينى ئېلىمىزگە ئۆتكۈزۈپ بەردى ، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، شىنجاڭ رەڭلىك مېتال ، ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللار سانائىتىنى ئېلىمىز مۇستەقىل باشقۇردى . 1951 - يىلدىن 1962 - يىلغىچە ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا 237 مىڭ تونا رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال ساپ رۇدىسى ئېكسپورت قىلىنىپ ، ئېلىمىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەرزىنى قايتۇرۇشى جەھەتتە رول ئوينىدى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەڭلىك مېتال ، ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سا-

نائىتىنىڭ بارلىققا كەلگەن دەسلەپكى مەزگىلدىكى مەسۇلاتى بىرلا خىل بولۇپ ، ئاساسلىقى ، ئاز ئۇچرايدىغان مېتال مەسۇلاتلىرىلا ئىشلەپ چىقىرىلاتتى . 60 - يىللاردىن بۇيان ، « ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللارنى ئومۇملاشتۇرۇش ، رەڭلىك مېتالنى كۆپلەپ ئېچىش » فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، رەڭلىك مېتال سانائىتىدە بۇرۇلۇش خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ھاسىل بولدى ، ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى تېز كېڭەيىپ ، مەھسۇلات خىللىرى ئۆزلۇكسىز كۆپەيدى ، مەھسۇلات قۇرۇلمىسى بىرلا خىل ئاز ئۇچرايدىغان مېتالنى ئاساس قىلىشتىن ئاز ئۇچرايدىغان مېتال ، رەڭلىك مېتال ، ئالتۇن مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشقا قاراپ راۋاجلىنىپ ، بىرلا خىل ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللا ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ، ئۇنۇمۇبرسال پايدىلىنىش ، تۆجۈپلەپ پىششىقلاپ ئىشلەشتىن ئىبارەت يېڭى باسقۇچقا قەدەم قويۇلدى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سانائىتىنىڭ مەھسۇلات قىممىتىدە ، ئاز ئۇچرايدىغان مېتالنىڭ قىممىتى 60.2% نى ، رەڭلىك مېتالنىڭ قىممىتى 30.4% نى ، ئالتۇننىڭ قىممىتى 9.4% نى ئىگىلىدى .

40 نەچچە يىللىق چارلاش ، ئېچىش ، پەن - تەتقىقاتى ، ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق مول مېۋە ھاسىل قىلىندى . ھازىر چارلاش ، كان قېزىش ، رۇدا تاللاش ، تاۋلاش ، پەن تەتقىقاتى ، لايىھىلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ، ماشىنا بىلەن پىششىقلاپ ئىشلەشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرقەدەر مۇكەممەل ۋە يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش سىستېمىسى بەرپا قىلىندى . ئاز ئۇچرايدىغان مېتال جەھەتتە ، شىنجاڭ ئېلىمىزدە ئاز ئۇچرايدىغان لىتىي ، بېرىت ، تانتال ، نىئوبىي رۇدىلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان ئەڭ چوڭ بازىغا ئايلىنىپ ، دۆلەتنىڭ نازۇك سانائىتى ، ھەربىي سانائىتى ۋە ئېلىمىز خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتىنى رەڭلىك مېتال خام ئەشياسى بىلەن تەمىنلەپ ، ئېلىمىزنىڭ ئاز ئۇچرايدىغان مېتال مەھسۇلات جەھەتتىكى بوشلۇقىنى تولدۇردى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا

قەدەر ھېسابلىغاندا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سانائىتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى مۇنداق: ئېلېكترولىزلانغان ئالىيۇمىن 30 مىڭ تونىا، توڭلاش نۇقتىسى يۇقىرى نەپىل 7200 تونىا، تانتال تۇزى 5000 تونىا، ئالتۇن 5000 سەر، تەركىبى ساپ مىس رۇدا مەھسۇلاتى 1600 تونىا، ئېلېكترولىزلانغان مىس 1000 تونىا، تەركىبى ساپ قوغۇشۇن رۇدا مىقدارى 500 تونىا. ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغانلىرى قول بىلەن تاللانغان يېشىل تۇل تاش، لىتىي ساپ رۇدىسى، لىتىي گىدرىد خلور، لىتىي كاربونات، لىتىي خلورىد، لىتىيلىق مېتالدىن ئىبارەت. شىنجاڭ لىتىيلىق تۇز زاۋۇتى لىتىيلىق پروكسېن ساپ رۇدىسىدىن لىتىيلىق تۇز ئىشلەپ چىقىرىدۇ، ئېلىمىزدىكى زاۋۇتلار ئىچىدە بۇ زاۋۇت ئەڭ سۈپەتلىك لىتىيلىق تۇز ئىشلەپ چىقىرىدىغان، مەھسۇلاتى ئەڭ يۇقىرى، مەھسۇلات خىللىرى ئەڭ كۆپ، ئۇنۇمى ئەڭ ياخشى ۋە كۆلىمى زور بولغان لىتىيلىق زاۋۇت بولۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى دۇنيادىكى ئوخشاش خىلدىكى زاۋۇتلار ئىچىدە 4 - ئورۇندا تۇرىدۇ، بۇ زاۋۇتنىڭ 1990 - يىلى ياراتقان پايدا بەجى كىشى بېشىغا 10 مىڭ 413 يۈەندىن توغرا كېلىدۇ. ساپ تانتال - نىكېل ئىشلەپ چىقىرىش ئىقتىدارى مەملىكەت بويىچە 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ. 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە، 25 ئالتۇن كېنى قۇرۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئالتۇن مىقدارى 50 مىڭ سەر (1500 نەچچە كىلوگرام) دىن ئېشىپ، مەملىكەت بويىچە 9 - ئورۇنغا ئۆتتى. 1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سانائىتىنىڭ 1990 - يىللىق ئومۇمىي قىممىتى 252 مىليون يۈەن بولۇپ، 1952 - يىلدىكىدىن 26.5 ھەسسە ئاشتى، يەنە يىلىغا ئوتتۇرىچە 9.1% ئېشىپ باردى. بۇنىڭ ئىچىدە، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە يىلىغا ئوتتۇرىچە 16%، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ئوتتۇرىچە 20% ئېشىپ باردى. ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىشلەنگەن لىتىيلىق تۇز مەھسۇلاتى ئامېرىكا، كانادا، ئەنگلىيە، گېرمانىيە، فرانسىيە، ئىتالىيە، ئىسپانىيە، ياپونىيە قاتارلىق 18 دۆلەت ۋە رايونغا

سېتىلىپ، يىلىغا 5 مىليوندىن ئارتۇق ئامېرىكا دوللىرى ئالماشتۇرۇلىدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولدى.

ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىتى ۋە ئىزچىل ئۆگىنىش جەريانىدا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رەڭلىك مېتال سانائىتىنىڭ پەن - تېخنىكا سەۋىيىسى داۋاملىق ئۆسۈپ، مەملىكەت بويىچە مەشھۇر پەن - تېخنىكا مۇتەخەسسىسلىرى بارلىققا كەلدى. بىز 60 - يىللاردىلا، ئاز ئۇچرايدىغان مېتال رۇدىلىرىنى ماشىنا ئارقىلىق تاللاش زاۋۇتىنى قۇردۇق، بۇ زاۋۇت ماشىنا ئارقىلىق تاللاش ئۇسۇلىنى قوللىنىش يولى بىلەن، بېرىللىي، لىتىي، تانتال، نىكېلنى ئۆنۈمۈرسال يىغىۋالىدىغان يەنى ئېلىمىزدىكى ئاز ئۇچرايدىغان مېتال رۇدىلىرىنى ماشىنا ئارقىلىق تاللايدىغان تۇنجى زاۋۇت بولۇپ، شۇ چاغدا دۇنيا بويىچە ئىلغار سەۋىيىلىك لەيلىتىپ تاللاش تېخنولوگىيىسىنى يارىتقان. ئوخشاش مەزگىلدە، لىتىيلىق تۇز زاۋۇتى لىتىينى ئېرىتىش يولى بىلەن ئىشلەپ چىقىرىشنى تۇنجى قېتىم يولغا قويۇپ، مەملىكەت بويىچە لىتىي گىدرىد خلور ئىشلەپ چىقىرىش لىنىيىسىنى بىرىنچى بولۇپ قۇردى. 1983 - يىلى يەنە مەملىكەت بويىچە ئەڭ چوڭ بولغان 3000 تونىا لىتىي كاربونات ئىشلەپ چىقىرىش لىنىيىسىنى قۇرۇپ، دۆلەت ئىچىدە تۇنجى قېتىم لىتىي پروكسېن - سۈلفاتتىن ئىبارەت يېڭى ھۈنەر - سەنئەت مەشغۇلاتىنى قوللىنىپ، لىتىي كاربونات ئىشلەپ چىقاردى. ھازىر بۇ زاۋۇت 20 نەچچە خىل ئۆلچەمدىكى سەككىز خىل مەھسۇلاتنى ئىشلەپ چىقىرالايدۇ. بۇ مەھسۇلاتلار ئېلىمىزدە تۇنجى قېتىم يارىتىلغان لىتىيلىق تۇز مەھسۇلاتى بولۇپ، لىتىيلىق تۇز ئىشلەپ چىقىرىش تېخنىكا سەۋىيىسى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇنداتۇرىدۇ، شۇنداقلا تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ سەۋىيىسىگە يېقىنلاشتى ۋە يېتىشۋالدى. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە تەۋرەنمە ئايلانغۇچ رۇدا تاللاش ئۇسكۇنىسىنى كەشپ قىلدى، ئېلېكترولىزلانغان ئالىيۇمىنغا لىتىي كاربونات قوشۇش يېڭى تېخنىكىسى ۋە سىنائوگېنسز ئالتۇن تاللاش ئۇسۇلىنى سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. تۆۋەن سورتلۇق رۇدا دۆۋىسىنى نەملەپ ئالتۇن ئېلىش تېخنىكىسىنى ئومۇملاشتۇرۇپ قوللىنىشتىمۇ دۆلەت

بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . ساپ لىتىي رۇدىسى ، ساپ تانتال . نىكېل رۇدىسىنى تاللاش هەم يېغۇېلىش نىسبىتى ۋە لىتىي كاربوناتنى تاۋلاپ يېغۇېلىش نىسبىتى جەهەتتىمۇ مەملىكەت بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . 1990 - يىلى تاۋلاپ يېغۇېلىنغان لىتىي كاربوناتنىڭ نىسبىتى 85 %1. بولۇپ خەلقئارا ئىلغار سەۋىيىگە يېقىنلاشتى ، ئېلېكترولىزلانغان ئالىيۇ- مىننىڭ توك ماگنىزىۇش ئۇنۇمى ، تۇراقلىق توك سەرپىياتى جەهەتتىمۇ مەملىكىتىمىزدىكى ئوتتۇرا ، كىچىك ئالىيۇمىن زاۋۇتلىرى ئىچىدە ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ ؛ لىتىي گىدرىد خلورىدنى تاۋلاپ يېغۇېلىش نىسبىتى 80.5% كە يېتىپ ، دۇنيانىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يەتتى .

ئاپتونوم رايونىمىز رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال سانائى ئىتتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش جەريانىدا ، يەنە خەلقئارا تېخنىكا ئالماشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى . شىنجاڭ رەڭلىك مېتال شىركىتى رەڭ- لىك مېتال تەتقىقات ئورنى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن پەن - تېخنىكا ھەمكارلىقىنى بۇاستە يولغا قويۇپ ، ئايلانما ۋاننا ئارقىلىق ئالتۇن ئىلغاش سىنىقى ، تەۋرەنمە ئايلانغۇچ ئوقۇر ئارقىلىق ئالتۇن ئىلغاش سىنىقى ، سە- ئانوگېنسىز قىممەتلىك مېتال ئېلىش تېخنولوگىيىسى سىنىقى ۋە ساپ رۇبىدىيدىن رۇبىدىي تۇزى ئېلىش ھۇنەر - سەنئەت سىنىقىدىن ئىبارەت تۆت پەن - تېخنىكا تۇرىنى ئۇستىگە ئېلىپ ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىگە ئېرىشتى .

7 - پاراگراف بىتاكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى

خۇمداندا خىش ، ھاك كۆيدۇرۇش ، كېسەك ۋە ساماللىق لاينى تام ۋە ئۆگزە ماتېرىيالى قىلىش شىنجاڭنىڭ ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ مەزمۇندۇر ، شۇنىڭ ئۆزىمۇ ناھايىتى ئاز ئە- دى . 1949 - يىلى 1 مىليون 600 نەچچە مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان شىنجاڭدا قول بىلەن مەشغۇلات ئېلىپ بېرىلىدىغان 12 خىش

كۆيدۇرىدىغان ، 47 ھاك كۆيدۇرىدىغان خۇسۇسىي خۇمدان بولۇپ ، يە- لىغا 276 مىڭ خىش ۋە 7948 تونىا ھاكلا كۆيدۇرۇلەتتى . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 723 مىڭ 800 يۈەنگىلا يېتەتتى . ئازادلىقتىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ زامانىۋى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىدە گويا بىر پارچە ئاق قەغەزگە سىزىلغان يېڭى سۈرەت بارلىققا كەلدى . 1990 - يىلى سېمونت ، سېمونتتىن ئىشلەنگەن بۇيۇملار ، بىناكارلىق ئەينىكى ، تازىلىق فارفور بۇ- يۇملىرى ، تام قوپۇرۇش ، خىش - كاھىش ، غەيرىي مېتال ماتېرىياللىرىنى ئىلغاش ۋە پىششىقلاپ ئىشلەش ھەمدە يېنىك ، سۇ ئۆتمەس ، تېمپېراتۇرا ساقلاش ، بېزەش ، ئوتقا چىداملىق بىناكارلىق ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سانائەت تارماقلىرى شەكىللىنىپ ، 100 نەچچە خىل مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان بولدى . شۇ يىلدىكى ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 732 مىليون يۈەن بولۇپ (1980 - يىلدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) ، 1949 - يىلدىكىدىن 1015 ھەسسە ئاشتى يەنى يىلىغا ئوتتۇرىچە 18.4% ئېشىپ باردى .

شىنجاڭ بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى سې- مونتتىن باشلاندى . 1952 - يىلى ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ شىمگۇ رايونىدا كۇنىگە 10 تونىا سېمونت ئىشلەپ چىقىرىدىغان تۇنجى سېمونت زاۋۇتى قۇرۇلدى . بۇ زاۋۇت كىچىك بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ شۇ چاغدىكى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ زامانىۋى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىدىكى ئاۋانگارت ئىدى . بۇ زاۋۇتتىن راۋاج تېپىپ ھازىر قۇرۇلۇۋاتقان كۇنىگە ئاز كەم 2000 تونىا سېمونت ئىشلەپ چىقىرىدىغان خۇمدانىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئاپتونوم رايونىمىز سېمونت سانائىتىنىڭ تېز سۈرئەتتە راۋاجلانغانلىقىنىڭ كۆرۈنۈشىنى سۈرەتلەپ بېرىدۇ . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 95 زامانىۋى سېمونت سانائىتى كارخانىسىنىڭ ئىشلەپ چىقارغان سېمونت مەھسۇلاتى 3 مىليون 750 مىڭ تونىغا يەتتى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايو- نىمىزدىكى بىناكارلىق ماتېرىياللىرى كارخانىلىرى ئىشلەپ چىقارغان سېمونتنىڭ لاياقەتلىك نىسبىتى 99.89% كە ، ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق

ماتېرياللرى ئىدارىسىگە بېۋاستە قاراشلىق كارخانىلارنىڭ ئىشلەپ چى-
قارغان ئەلا مەھسۇلات خىلىنىڭ نىسبىتى 68% كە يەتتى. ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ سېمونت سانائىتى ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا، مەلۇ-
كەت بويىچە مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتى ياخشى، يېڭى مەھسۇلات خىلى كۆپ
دېگەن ياخشى نامغا ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونىمىز سېمونت سانائىتىنىڭ
ئاۋانگارتى هېسابلىنىدىغان شىنجاڭ سېمونت زاۋۇتى 1958 - يىلدىن
باشلاپ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەندىن بۇيان، نەچچە قېتىملىق
تېخنىكا يېڭىلاش ئارقىلىق هازىر يىلىغا 400 مىڭ تونىنا سېمونت ئىشلەپ
چىقىرالايدىغان بولدى، زاۋۇتتىن چىقىرىلغان سېمونتنىڭ لاياقەتلىك
نىسبىتى ئۈدا 30 يىل 100 پىرسەنتكە يەتتى ۋە ئىستېمالچىلار تەكشۈرمەيلا
ئىشلىتىدىغان ئىشەنچكە ئېرىشتى. 1990 - يىلى مەملىكەت بويىچە ئېلىپ
بېرىلغان سېمونت كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ
باھالاشتا، شىنجاڭ سېمونت زاۋۇتى ئالدىنقى 2 - ئورۇنغا ئۆتۈپ، دۆلەت
بىناكارلىق ماتېرياللرى ئىدارىسى ۋە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن بېرىلگەن
سۈپەت باشقۇرۇش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 80 - يىللاردىن بۇيان، ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ سېمونت سانائىتى ئىچكىرىكى جايلاردىن تېخنىكا كىرگۈ-
زۈپ، ئاق سېمونت، توغان سېمونتى، نېفت قۇدۇقى سېمونتى، تۆز
ئالىيۇمىنات ئارقىلىق كۆچمەندىغان سېمونت، R ۋە G تىپتىكى سې-
مونت، تاشلىق كۆمۈر سېمونتى ئىشلەپ چىقاردى، بۇ سېمونتلار شىنجاڭ
رايونىغا خاس خۇسۇسىيەتكە ئىگە. مەسىلەن، 325 - نومۇرلۇق تېز قاتە-
دىغان تۆز سىلىكات سېمونتى، 425 - نومۇرلۇق تۆز سىلىكات توغان
سېمونتى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قىش پەسلىدىكى قۇرۇلۇش قىلىش ۋە
تۇپراق شارائىتىغا ئاساسەن ئىشلەنگەن ئالاهىدە سېمونت، بۇنىڭ بىلەن
بۇ بىرنەچچە خىل سېمونتنى ئىچكىرىكى جايلاردىن يۆتكەش تارىخىغا
خاتىمە بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە C° 75 تا نېفتلىكتە
ئىشلىتىدىغان تۆۋەن سورتلۇق مازۇت قۇدۇقى سېمونتى دۆلەت ئىچىدە
تۇنجى قېتىم ئۆز ئالدىغا ئىشلەپ چىقىرىلىپ، نۇرغۇن تاشقى پېرېۋوتنى
تېجەپ قالدى. مىچۇەن ناهىيىلىك يېڭى تىپتىكى ماتېرياللار زاۋۇتى

كەشپ قىلغان II تىپلىق قاتتىق گېپىس بېزەك سېمونتىمۇ تۇنجى قېتىم
يارىتىلغان مەھسۇلات هېسابلىنىدۇ. ئاق سېمونت ۋە قەشقەر يېڭىشەھەر
ناهىيىلىك سېمونت زاۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان ئۇنىۋېرسال سېمونت چەت
ئەللەرگە سېتىلىپ، ئاپتونوم رايونىمىز سېمونت مەھسۇلاتىنىڭ خەلقئارا
بازارلارغا كىرىش تارىخىنى ئاچتى.

سېمونت سانائىتىنىڭ تەرەققي قىلىشى بىلەن بىرگە، باشقا
بىناكارلىق ماتېرياللرى ئىشلەپ چىقىرىشىمۇ كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە ئىل-
گىرىلىدى. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تاشپاختا قېزىش ۋە ئىشلەپ چىقىرىش
كەسپىنىڭ تەرەققىياتى ئاپتونوم رايونىمىزنى ئېلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ
تاشپاختا بازىلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندۇردى. شىنجاڭنىڭ تەييار تاشپاختا
مەھسۇلاتى شۇ خىلدىكى كەسىپ ئىچىدە مەملىكەت بويىچە 2 - ئورۇندا
تۇرىدۇ. 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشپاختا مەھسۇلاتى 62 مىڭ
تونىنىغا يېتىپ، تەخمىنەن ئېلىمىز تاشپاختا مەھسۇلاتىنىڭ ئۈچتىن بىر
ئۈلۈشىنى ئىگىلىدى. سانائەت خام ئەشياسى هېسابلىنىدىغان چىرىمتال
مەھسۇلاتى ئېلىمىزدىكى چىرىمتال مەھسۇلاتىنىڭ 60% نى ئىگىلەيدۇ.
شىنجاڭ بىناكارلىق ماتېرياللرى پەن تەتقىقاتى ئورنى 300 - دەرىجىلىك
ساپال دانىچىلىرىنى تەتقىق قىلىپ ياساشتا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ،
ئېلىمىزنىڭ بۇ جەهەتتىكى بوشلۇقىنى تولدۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە،
ئاۋستىرىيە، گېرمانىيە، ياپونىيە، ئىتالىيىدىن ۋە جۇڭگو يېڭى بىناكارلىق
ماتېرىياللىرى شىركىتىدىن سۈلياۋ ئىشىك - دېرىزە، چوڭ ئېغىزلىق
تۇرۇبا ماتېرياللار، سىر بېرىلگەن خىش، تاشپاختا، پاخال تاختا قاتار-
لىق بىر تۈركۈم ئىلغار ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسىنى كىرگۈزۈپ، ئاپتونوم
رايونىمىز بىناكارلىق ماتېرياللرى سانائىتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدا-
رىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى. هازىر شىنجاڭ ئىشلەپ چىقارغان ماي
كىگىز، تازىلىق فارفور بۇيۇملىرى، سىر بېرىلگەن خىش، بورلۇق توپا
قاتارلىق مەھسۇلاتلار ئىچكىرىدىكى قېرىنداش رايونلارغا سېتىلماقتا،
تاشپاختا، ۋېزمىكۇتىت، تالك، چىرىمتال چوكىسى ۋە چىرىمتالدىن
ئىشلەنگەن بۇيۇملار چەت ئەللەردە سېتىلماقتا، بۇ هال ئاپتونوم رايونىمىز

بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتىنىڭ ئىچكى - تاشقى بازارلاردا مۇنەييەن رىقابەت ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ .

ئاساسىي لۇشيەندە چىڭ تۈرۈپ ، سانائەتنى يېڭى پەللىگە يۈكسەلدۈرەيلى

مەن شىنجاڭ سانائىتىنىڭ يۇقىرىدىكى ئومۇمىي ئەھۋالىنى شۇ جايدىكى ئاساس قىلغان تېمىنى لىنىيە بويىچە بايان قىلدىم . بۇ ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت ئىگىلىكىنىڭ زور تەرەققىياتقا ئېرىشىپ ، سانائەت قىياپىتىدە نېگىزلىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ . لېكىن پۈتۈن مەملىكەتنى ئاساس قىلغان توغرا لىنىيە بويىچە كۆزىتىدە ، سانائىتىمىزنىڭ تەرەققىيات سەۋىيىسى يەنىلا بىرقەدەر تۆۋەن ، تەرەققىي تاپقان جايلارغا سېلىشتۇرغاندا ، پەرق يەنىلا چوڭ . ئۇنىڭ ئاساسىي ئىپادىلىرى مۇنۇلاردىن ئىبارەت :

(1) سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ كۆلىمى كىچىك ، سانائەت ئىگىلىكىنىڭ ئەمەلىي كۈچى ئاجىز . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز سانائىتىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى مەملىكەت بويىچە 26 - ئورۇننى ئىگىلىدى ، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئوتتۇرىچە سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى مەملىكەت ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىنىڭ 69% ىگىلا توغرا كېلىدۇ ، مەھسۇلات بىلەن ئۆز - ئۆزىمىزنى تەمىنلەش نىسبىتىمىز ئاپتونوم رايونىمىز بازىرىنىڭ 40% ىنىلا ئىگىلەيدۇ . (2) سانائەت قۇرۇلمىسى دېگەندەك مۇۋاپىق ئەمەس . ئېغىر سانائەتتە قېزىش سانائىتى بىلەن خام ئەشيا سانائىتىنىڭ سالمىقى زور بولۇپ ، ئىككىسىنى قوشقاندا ئېغىر سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 75% نى ، ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت مەھسۇلاتى قىممىتىنىڭ 40.8% نى ئىگىلەيدۇ . ھالبۇكى ، پىششىقلاپ ئىشلەش سانائىتىدە ئېپتىدائىي ۋە يېرىك پىششىقلاپ ئىشلەش ئاساسلىق ئورۇننى ئىگىلەيدۇ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىن سىرتقا يۆتكىلىدىغان مەھسۇلات ، خام ئەشيا - ماتېرىياللار 60% تىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ . مەھسۇلات قۇرۇلمىسىدا «سەككىز كۆپ بولۇش» ئالاھىدە ئىپادىلىنىدۇ .

يەنى ئەنئەنىۋى مەھسۇلاتلار كۆپ ، ئېپتىدائىي مەھسۇلاتلار كۆپ ، بىرىنچى پىششىقلاپ ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلار كۆپ ، بىرلا خىل مەھسۇلات كۆپ ، ئادەتتىكى مەھسۇلات كۆپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، قوشۇمچە كەسىپنى خام ئەشيا قىلىدىغان مەھسۇلات كۆپ ، ئىچكى بازاردا سېتىلىدىغان مەھسۇلات كۆپ ، تۆۋەن دەرىجىلىك مەھسۇلات كۆپ . يېنىك سانائەت يېزا ئىگىلىكىگە بىرقەدەر زور دەرىجىدە بېقىندۇ . 1992 - يىلى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتىنى خام ئەشيا قىلىدىغان يېنىك سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى ئاپتونوم رايونىمىز يېنىك سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 90.2% نى ، ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 41.2% نى ئىگىلىدى . كارخانا تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى كىچىك ، تارقاق ، رايون بويىچە كەسىپلەشكەن ھەمكارلىق سەۋىيىسى يۇقىرى ئەمەس . كىچىك كارخانىلار ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت كارخانىلىرى ئومۇمىي سانىنىڭ 97.5% نى ئىگىلەيدۇ ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ئاجىز ، كۆلەم جەھەتتىكى ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولمايدۇ . (3) سانائەتنىڭ تەرەققىياتى تەكشى ئەمەس . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سانائىتى ئاساسلىقى ئۇرۇمچى ، قارامايۋە شىخو ناھىيىسىنىڭ جەنۇبىدىكى 15 شەھەر ، ناھىيىگىلا جايلاشقان . بۇ رايون ئاپتونوم رايونىمىز يەر كۆلىمى ۋە نوپۇسىنىڭ 7.65% ى ۋە 25.9% ىنىلا ئىگىلەيدۇ ، ھالبۇكى ، ئۇلارنىڭ سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 67.1% نى ئىگىلەيدۇ ، ئۇرۇمچى رايونىدىكى نوپۇس پۈتۈن شىنجاڭ نوپۇسىنىڭ 8.8% نى ئىگىلەيدۇ . لېكىن سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 31.8% نى ئىگىلەيدۇ . جەنۇبىي ۋە شەرقىي شىنجاڭدا نېفىتلىك كەڭ كۆلەمدە ئېچىلىشتىن ئىلگىرى بۇخىل پەرق يەنىمۇ كېڭىيىدۇ . (4) ئۇسكۇنىلەر كونا ، تېخنىكا قالاق . 1985 - يىلىدىكى سانائەتنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ماتېرىياللىغا ئاساسەن ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان سانائەت كارخانىلىرىنىڭ تېخنىكا جابدۇقلىرىنى زاۋۇتتىن چىققان يىلى بويىچە تۇرگە ئايرىساق ، 80 - يىللاردىكىسى 32.6% نى ، 70 - يىللاردىكىسى 45.2%

نى ، 60 - يىللاردىكىسى 15.7% نى ، 50 - يىللاردىكىسى 6.5% نى ئىگە
لەيدۇ . بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ، توك ھاسىل قىلىش ، پولات - تۆمۈر
سانائىتىدە ۋە كانلاردا مەخسۇس ئىشلىتىدىغان ئۇسكۇنىلەردىن دۆلەت
ئىچىدىكى قالاق سەۋىيىگە يېتىدىغانلىرى 60% تىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ .
ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن قارى-
غاندا ، ماشىنىلاشقان ، يېرىم ئاپتوماتلاشقان مەشغۇلات ئارىن 14.1% نىلا ،
يېرىم ماشىنىلاشقان مەشغۇلات 29.5% نى ، قول مەشغۇلاتى 56.4% نى ئى-
گىلەيدۇ . مېتال يونۇش ستانوكلىرى ئىچىدە نازۇك ستانوك ۋە رەقەم
بىلەن كونترول قىلىنىدىغان ستانوك 47 بولۇپ ، بارلىق يونۇش - قىرىش
ستانوكلىرىنىڭ 0.94% نى ئىگىلەيدۇ . (5) ئىنژېنېر - تېخنىك خادىملار
ئاز ، جايلىششىمۇ مۇۋاپىق ئەمەس . كارخانىلاردىكى ئىنژېنېر - تېخنىك
خادىملار ئاپتونوم رايونىمىز تەبىئىي پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ 38.3%
نى ئىگىلەيدۇ ، بۇ مەملىكەتنىڭ 47.2% لىك ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىنمۇ
تۆۋەن ، تەخمىنەن 75% ئىنژېنېر - تېخنىك خادىملار ئۇرۇمچى ،
شىخەنزە ، قاراماي شەھەرلىرىگە توپلاشقان . ئېغىر سانائەت ، چوڭ ، ئوت-
تۇرا كارخانىلار ، مەركەزنىڭ كارخانىلىرى ۋە ئاپتونوم رايونىمىزغا
بۇۋاستە قاراشلىق كارخانىلاردىكى ئىنژېنېر - تېخنىكلار كۆپ ؛ تايانچ
رول ئوينايدىغان تېخنىك خادىملارنىڭ بىلىمى كونىراپ قالدى ، بىلىم
دائىرىسى تار ، بولۇپمۇ «ئىككى بىسلىق» ئىختىساس ئىگىلىرى كەمچىل ،
زاپاس كۈچ يېتەرلىك ئەمەس . ئىشچىلارنىڭ ئومۇمىي مەدەنىيەت ساپاسى
بىرقەدەر تۆۋەن ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتقا ئىگە
ئىشچىلار 80% نى ئىگىلەيدۇ . (6) ھەر خىل پايدا - باج ، فوند ، سىلىق ،
ئىئانە ۋە كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى «كىچىك جەمئىيەت» كارخا-
نىلارنىڭ يۈكىنى ئېغىرلاشتۇرۇپ ، ھاياتىي كۈچىنى بوغۇپ قويدى . (7)
ئىقتىسادىي ئۇنۇم تۆۋەن . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، سانائەت
ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ماددىي سەرپىياتى 69.1% كە يەتتى ، بارلىق
خادىملارنىڭ ئەمگەك ئۇنۇمدارلىقىنى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سە-
ۋىيىسىگە سېلىشتۇرغاندا ، پەرق يەنىلا بىر قەدەر زور . ئۆتكەن 40 نەچچە

يىلنى ئەسلىسەك ، بىز بىرىنچىدىن كەمبەغەل ، ئىككىنچىدىن ئاقىلىق ئا-
ساسىدا شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان سانائىتىنى بەرپا قىلىپ ، مۇئەييەن
سانائەت ئىقتىسادىي كۈچى ۋە تېخنىكا كۈچىگە ئىگە بولدۇق ، مۇنداق
شارائىتتا ، ئاپتونوم رايونىمىز سانائىتىنى يېڭى بىر پەللىگە يۆكسەلدۈرۈپ ،
يېڭى تەرەققىياتنى ئىشقا ئاشۇرۇش تامامەن مۇمكىن . دۆلەت بىزگە ياخشى
پۇرسەت ۋە ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىپ بەردى . بىز پۇرسەتنى چىڭ
تۇتۇپ ، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرىدىغانلا بولساق ، شىنجاڭنىڭ سانائىتى
زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىدۇ . بۇ پۇرسەت ۋە شارائىت ئاساسلىقى تۆۋەن-
دىكىلەردىن ئىبارەت .

(1) دۆلەت نېفىت سانائىتى جەھەتتە «شەرقىي قىسمنى
مۇقىملاشتۇرۇش ، غەربىي قىسمنى راۋاجلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت ستىرا-
تېگىيىلىك فاكتىنى ئوتتۇرىغا قويدى ، شۇڭا شىنجاڭنىڭ نېفىت
سانائىتى كەڭ كۆلەمدە چارلاش - ئېچىش مەزگىلىگە قەدەم قويۇپ ، نېفىت
ئېچىشنى يېتەكچى قىلىپ ، پۈتكۈل سانائەتنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بو-
لىدىغان شارائىت شەكىللەنمەكتە . (2) ئاسىيا - ياۋروپا 2 - چوڭ
قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكىنىڭ تۈتاشتۇرۇلغانلىقى شىنجاڭنىڭ چېگرا بويىنى
غەربكە ئېچىۋېتىش جەھەتتىكى جۇغراپىيىلىك ئۈستۈنلۈكىنى جارى
قىلدۇرۇپ ، «ئىچكى جەھەتتە بىرلىشىپ ، سىرتتىن كىرگۈزۈش ، شەرق
بىلەن بىرلىشىپ غەربكە چىقىرىش» نى كېڭەيتىشكە كەڭ ئىستىقبال
ئېچىپ بەردى . (3) دۆلەت كەسىپلەر سىياستى ۋە كەسىپنى راۋاجلاندۇ-
رۇش تەرتىپى بويىچە ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى
تەڭشەپ ، جايلار ئارا پەلەمپەيسىمان ئېتىبار بېرىشنى كەسىپكە ئېتىبار بې-
رىشكە ئۆزگەرتىدۇ . بۇنىڭدىن كېيىن دۆلتىمىز زور كۈچ بىلەن
راۋاجلاندۇرىدىغان كەسىپلەر شىنجاڭنىڭ بايلىق ئۈستۈنلۈكىنى جارى
قىلدۇرىدىغان ۋە نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرۇلىدىغان كەسىپلەر ، بۇ
شىنجاڭنىڭ بايلىق ئۈستۈنلۈكىنىڭ تاۋار ئۈستۈنلۈكىگە ئايلىنىشىنى تېز-
لىتىشكە پايدىلىق . (4) شىنجاڭنىڭ سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇشقا
ئېھتىياجلىق ئېنېرگىيە ۋە خام ئەشيا ماتېرىيالىغا كاپالەتلىك قىلىش دە-

رىجىسى بىرقەدەر يۇقىرى ، تەرەققىيات زاپاس كۈچى مول . (5) توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، ئىلىمىزنىڭ شەرقىي ، ئوتتۇرا ۋە غەربىي قىسىم رايونلىرىدا «ئۆزئارا تولۇقلاش ، ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش ، ھەرقىسىم ئۆز ئارا تۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرۇش» تىن ئىبارەت رايونلار ئارا ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتنىڭ يېڭى تۈزۈلۈشى تەدرىجىي شەكىللىنىدۇ ، بۇ شىنجاڭنىڭ ئۆزىنىڭ ئۇستۇنلۇككە ئىگە بايلىقى ئارقىلىق مەبلەغ ، تېخنىكا ۋە ئىختىساس ئىگىلىرىنى كىرگۈزۈپ ، بايلىقنى يەنىمۇ ئېچىپ ، باشقا مەھسۇلات ئىشلەشكە ئۆزگەرتىش ۋە مەھسۇلات پىششىقلاپ ئىشلەش سەۋىيىسىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە پايدىلىق . (6) شىنجاڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە ھوقۇقى ، غەربكە ئېچىۋېتىش جەھەتتىكى ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرى ۋە دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ياردەم بېرىشكە ئائىت مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلىرىدىن بەھرىمەن بولغاچقا ، بۇ شىنجاڭنىڭ مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنى ياخشىلاشقا پايدىلىق . بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ شىنجاڭ سانائىتىنىڭ زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچىمنى ئاشۇردى .

سەككىزىنچى باب
قاتناش ، پوچتا ـ تېلېگراف

شىنجاڭ يېرى كەڭ ، ۋەتىنىمىزنىڭ مەركىزىي رايونلىرى ۋە دېڭىزدىن يىراق ، ئۇرۇمچى شەھىرىنى مەركەز قىلىپ ھېسابلىغاندا ، مەملىكىتىمىزدىكى ئەڭ يېقىن دېڭىز پورتى — لىيەنيۈنگاڭ پورتىغىچە بولغان تۆمۈرىيول مۇساپىسى 3651 كىلومېتر كېلىدۇ ، ھەرقايسى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەرنىڭ مەركىزىگىچە بولغان ئوتتۇرىچە تۆمۈر يول مۇساپىسى 3844 كىلومېتر كېلىدۇ . ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزىدىن ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرلەر تۇرۇشلۇق جايغىچە بولغان ئوتتۇرىچە تاشيول مۇساپىسى 742 كىلومېتر ، ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرلەر تۇرۇشلۇق جايدىن ئۇلارغا قاراشلىق ناھىيە (شەھەر) لەرگىچە بولغان ئوتتۇرىچە مۇساپە 155.3 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى جايلاشقان كورلا بىلەن ئوبلاستقا قاراشلىق ناھىيىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە مۇساپىسى 219.4 كىلومېتر ، ئاپتونوم رايوندىكى ناھىيىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە مۇساپىسى 112 كىلومېتر ، ناھىيە بىلەن يېزىلارنىڭ ئوتتۇرىچە مۇساپىسى 35 كىلومېتردىن كۆپرەك كېلىدۇ . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ زېمىنىنىڭ كەڭلىكى ، قاتناش لىنىيىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقىدەك ئالاھىدىلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . زېمىنى مۇشۇنداق كەڭ ۋە قاتناش لىنىيىسى مۇشۇنداق ئۇزۇن رايوندا ، ئازادلىقتىن بۇرۇن تۆمۈر يولمۇ ، سۇ ترانسپورتى ۋە تۇرۇبا بىلەن ئاققۇزۇشمۇ يوق ئىدى ، خەلق ئاۋىئاتسىيىسى جەھەتتىمۇ تولا چاغلاردا قاتناش توختاپ قالىدىغان بىرلا ھاۋا يولى بار ئىدى ،

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

تاشيول ترانسپورتى جەھەتتىمۇ ، ئاپتوموبىل ئاران ماڭالايدىغان ئىككى ئاددىي غول لىنىيە ۋە ھەرخىل ئەبجەش ماركىلىق ئازغىنا كونا ئاپتوموبىللارلا بار ئىدى ، پوچتا - تېلېگراف ئىشلىرى تېخىمۇ بەك قالاق ئىدى . شۇنچە چوڭ شىنجاڭ ئازادلىقتىن بۇرۇن ئاساسىي جەھەتتىن قاتنىشى راۋانلاشمىغان ، دۇنيادىن ئايرىلىپ قالغان ھالەتتە ئىدى .

يېڭى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ، شىنجاڭنىڭ قاتناش ، پوچتا-تېلېگراف قۇرۇلۇشى يېپىيېڭى بىر دەۋرگە قەدەم قويدى . بۇگۈنكى كۈندە ، بىز زامانىۋى ترانسپورت شەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان ستېرېئولۇق ئۇ-نىۋېرسال قاتناش - ترانسپورت تورىغا ۋە تەرەپ - تەرەپكە تۇتاشقان پوچتا - تېلېگراف ئالاقە تورىغا ئىگە بولدۇق . بولۇپمۇ ئاپتونوم رايونىمىز-نىڭ مەركىزى — ئۈرۈمچى شەھرىنى مەركەز قىلغان ھالدا خەلقئارا ئايرودرومنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئىچكى - تاشقى ھاۋا يوللىرىنىڭ ئېچىلىشى ، ئۈرۈمچى بىلەن سانجى ئارىلىقىدىكى 1 - دەرىجىلىك تاشيولنىڭ ئىشلىتىلىشى ، خەلقئارالىق تاشيوللاردا بىرلەشمە ترانسپورتنىڭ يولغا قو-يۇلۇشى ، ئاسىيا - ياۋروپا 2 - چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكىنىڭ تۇتاشتۇرۇلۇشى ، پروگراممىلىق تېلېفون ۋە تولۇق ئاپتوماتىك تېلېفون ئالماشتۇرۇش ئۈسكۈنىلىرىنىڭ ئىشقا كىرىشتۇرۇلۇشى ئارقىسىدا ، شىنجاڭنىڭ مەملىكىتىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتى بىلەن بولغان كەڭ ئالا-قىسى تېخىمۇ كۆچەيدى ، بۇ شىنجاڭنىڭ قاتناش ، تېلېگراف ئالاقىسى ئىشلىرىنىڭ زامانىۋىلىشىشتىن ئىبارەت يېڭى باسقۇچقا كىرگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ .

1 - پاراگراف قاتناش

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھازىرقى قاتناش - ترانسپورتى تۆمۈريول ، تاشيول ، خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ، تۇرۇبىدىن ئىبارەت تۆت خىل زامانىۋى ترانسپورت شەكلىدىن تەركىب تاپقان . 1992 - يىلى شىنجاڭ تەۋەسىدىكى

ھەر خىل شەكىلدىكى ترانسپورت لىنىيىلىرىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 73 مىڭ 690 كىلومېتر غا ، يۈك ترانسپورت مقدارى 160 مىليون تونىنغا ، يو-لۇچى توشۇش مىقدارى 150 مىليون ئادەم - قېتىمغا ، يۈك ئوبوروت مىقدارى 30 مىليارد 900 مىليون تونا - كىلومېتر غا ، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 13 مىليارد 820 مىليون ئادەم - كىلومېتر غا يېتىپ ، ئازادلىقتىن بۇرۇنقىدىن 100 ھەسسىلەپ ، 1000 ھەسسىلەپ ئاشتى ، بۈگۈنكى بىلەن ئۆتمۈشتىكىنى سېلىشتۇرغاندا ، ئاسمان - زېمىن ئۆزگىرىش بولدى .

تاشيول

جۇڭگو ۋە چەت ئەللەرگە مەشھۇر بولغان قەدىمكى «يىپەك يولى» تارىختا ۋەتىنىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونىنى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونى بىلەن باغلاپ تۇرغان رىشتە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى قەدىمكى زامانىدا شەرق بىلەن غەربنىڭ ئىقتىسادىي ، مەدەنىيەت ئالاقىسىنى راۋانلاشتۇرۇپ تۇرغان كۆۋرۈكمۇ بولغانىدى . ۋەتىنىمىزنىڭ ئىچكى رايونلىرىدىن باشلىنىپ ، شىنجاڭنى شىمالىي قىسمى ، ئوتتۇرا قىسمى ۋە جەنۇبىي قىسمىدىن شەرقتىن غەربكە كېسىپ ئۆتكەن ئۇچ «يىپەك يولى» شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تاشيول قاتناش - ترانسپورتىنىڭ ئېپتىدائىي ھالىتىنى شەكىللەن-دۈرگەنىدى . شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئاساسلىق غول تاشيول لىنىيىلىرىنىڭ يۆنىلىشى ئاساسىي جەھەتتىن قەدىمكى يوللارنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۆزگىرىشى بىلەن شەكىللەنگەن ، تارماق لىنىيىلەرمۇ قەدىمكى يوللاردىن تەرەپ - تەرەپكە شاخلانغان .

شىنجاڭدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىلا ئاپتوموبىل ترانسپورتى بار ئىدى ، شىنجاڭ ئېلىمىزنىڭ خېلى بۇرۇن ئاپتوموبىلغا ئىگە بولغان ئۆلكىلىرىنىڭ بىرى . ھۆكۈمەت دائىرىلىرى 1911 - يىلى قوي يۇڭى بېجى پۇلىغا پولشادىن ئىككى يولۇچى ئاپتوموبىلى سېتىۋېلىپ ، ھۆكۈمەت نازارەت قىلىدىغان ، خەلق باشقۇرىدىغان قوي يۇڭى شىركىتىنى قۇرۇپ ، خۇيىيۈەن (ھازىرقى قورغاس تەۋەسىدە) بىلەن نىڭيۈەن (ھازىرقى غۇلجا شەھرى) ئارىلىقىدا جامائەت ئاپتوموبىلى كەسپى بىلەن شۇغۇللانغان . بۇ

شىنجاڭدا ئاپتوموبىل ترانسپورتىنىڭ باشلىنىشى ئىدى . 1926 - يىلى ، ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتىمۇ دىخۇا (ئۈرۈمچى شەھىرى) دىن چۆچەككە باردىغان يولنى ئۆلچەش ۋە رېمونت قىلىش ئىشىنى ئۇ يۇشتۇرغاندى ، بۇ شىنجاڭدا تاشيول قۇرۇلۇشىنىڭ باشلىنىشى ئىدى . لېكىن ئازكەم 40 يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى 1949 - يىلغا كەلگەندە ، شىنجاڭدا ئاپتوموبىل ئاران قاتنايدىغان بىرنەچچىلا ئاددىي تاشيول بولۇپ ، قاتناش مۇساپىسى 3361 كىلومېتر ئىدى ، لېكىن ئۇزاق چىدايدىغان بىرمۇ كۆۋرۈك يوق ئىدى . خەلق تۇرمۇشىغا ئىشلىتىلىدىغان ھەر خىل سۇپەتسىز كونا ئاپتوموبىللىرىن 317 سى بولۇپ ، بۇنىڭ 20 سىلا تاشيول ترانسپورت تارماقلىرىدا ئىشلىتىلەتتى . شۇڭا ئۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ قاتناش - ترانسپورت ئىشلىرىدا ، ئاساسەن ، تۆگە ، قېچىر ، ئېشەك ، ئات ، قوتازغا تايىنىشقا توغرا كېلەتتى .

ئازادلىقتىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ تاشيول قۇرۇلۇشى ۋە ترانسپورت كەسپى مانا مۇشۇنداق ئاساستا راۋاجلاندى ۋە زورايدى . 1955 - يىلى ئاپتونوم رايون قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ، غول تاشيول لىنىيىلىرى ئېچىدە شېغىل يول ئاساسىي ئورۇندا تۇراتتى ، تارماق لىنىيىلەرنىڭ ھەممىسى توپا يول ئىدى . يوللارغا 1958 - يىلدىن باشلاپ ئاسفالت ياتقۇزۇلدى ، 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ، ئاساسلىق غول لىنىيىلەرگە ئاساسىي جەھەتتىن ئاسفالت ياتقۇزۇلۇپ بولدى . 80 - يىللاردىن كېيىن ، ئاسفالت ياتقۇزۇلغان تاشيوللار بارغانسېرى كۆپەيىپلا قالماستىن ، بەلكى كەڭ ، تۈز ، 1 - دەرىجىلىك تاشيوللار ۋە چوڭ تېپتىكى ستېرېئولۇق تاشيول كۆۋرۈكلىرى بارلىققا كەلدى . 40 نەچچە يىللىق تاشيول قۇرۇلۇشى جەريانىدا ، تاشيول قاتناش - ترانسپورتى تارماقلىرىدا ئۆلچەش - لايىھىلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ، ئاسراش ، توشۇش ، رېمونت قىلىش ، قاتناش سانائىتى ، پەن تەتقىقاتى ، مائارىپ قاتارلىق ئىشلار يۈرۈشلەشكەن ، ھەر خىل تۈرلەر خېلى مۇكەممەل بولغان تاشيول قاتناش ترانسپورتى سىستېمىسى شەكىللەندى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە دۆلەت يولى ، رايون يولى ، ناھىيە يولى ، يېزا يولى ۋە مەخسۇس يولدىن تۆزۈلگەن

تاشيول ترانسپورت توري بارلىققا كەلدى ، ئاپتوموبىل قاتنايدىغان مۇساپە 26 مىڭ 24 كىلومېترغا يېتىپ 1949 - يىلدىكىنىڭ 7.74 ھەسىسىگە توغرا كەلدى . ئاپتوموبىل قاتنايدىغان بۇ يوللار ئېچىدە ، ئاسفالت يول 13 مىڭ 793 كىلومېتر بولۇپ ، ئومۇمىي تاشيولنىڭ 53% نى ئىگىلىدى ؛ ھۆل - يېغىن بولغاندىمۇ ، ھاۋا ئوچۇق كۈنلەردىمۇ ئاپتوموبىل قاتناۋېرىدىغان يول 23 مىڭ 782 كىلومېتر بولۇپ ، ئومۇمىي تاشيولنىڭ 91.4% نى ئىگىلىدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز ناھىيە ، يېزا تاشيوللىرىنىڭ مۇساپىسى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە 2 - ئورۇندا ، 2 - دەرىجىلىك تاشيوللارنىڭ مۇساپىسى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە 1 - ئورۇندا تۇرىدۇ . تاشيوللارنىڭ يۈك ئوبوروت مىقدارى جەھەتتىن غەربىي شىمال رايونى بويىچە 1 - ئورۇندا ، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى جەھەتتە مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ . ئاسفالت تاشيوللارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى جەھەتتە مەملىكىتىمىزدىكى بەش ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - ئورۇندا تۇرىدۇ . ھازىر ئاپتونوم رايوندىكى ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ ھەممىسىدە تاشيول ياسلىپ ، نۆۋەتچى يولۇچى ئاپتوموبىلى قاتنايدىغان بولدى ، بۇنىڭ ئېچىدە 70 نا- ھىيە (شەھەر) نىڭ ئاسفالت يولى غول لىنىيە بىلەن تۇتاشتۇرۇلدى ، 97% يېزا ۋە 85% كەنتكە ئاپتوموبىل قاتنىدى ، شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدە ئۈرۈمچى مەركەز ، غول لىنىيىلەر ئاساسىي قۇرۇلما ، تارماق لىنىيىلەر شاخچە قىلىنغان ، غول لىنىيىلەر بىلەن تارماق لىنىيىلەر تۇتاشتۇرۇلغان ، گىرەلىشىپ تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن تاشيول ترانسپورت توري شەكىللەندى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىز قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بىلەن ئوچ دۆلەت تاشيولى ئارقىلىق تۇتىشىپ تۇرىدۇ ھەمدە قونجىراب ، تورغات ، قورغاس ۋە باقتى قاتارلىق چېگرا ئېغىزلىرىغا باردىغان تاشيوللار ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىك دۆلەتلەر بىلەن تۇتىشىدۇ .

بىز 40 نەچچە يىللىق تاشيول قۇرۇلۇشى جەريانىدا ، ئاپتونوم رايونىغا يۈزلىنىش ، بىر تۇتاش پىلانلاپ ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بىللە ، ئۇستۇن كۈچمىزنى مەركەزلەشتۈرۈپ ، بىرنەچچە چوڭ قۇرۇلۇشنى چىڭ

بىرىنچى ، غول تاشيول لىنىيىلىرىنى ئۆزگەرتىشنى تۇتۇپ ، يوللارنىڭ ئاپتوموبىل ئۆتۈشتۇرۇش ئىقتىدارىنى ئۆستۈردۇق . ئاپتونوم رايونىمىزدا غول تاشيول لىنىيىلىرى ئاپتونوم رايونىنىڭ قاتناش - ترانسپورتىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ . غول تاشيول لىنىيىلىرى ئاران 5000 كىلومېتر بولۇپ ، ئاپتونوم رايوندىكى تاشيوللارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنىڭ 22% نى تەشكىل قىلسىمۇ ، لېكىن ئاپتونوم رايونىنىڭ يولۇچى ۋە يۈك توشۇش مىقدارىنىڭ تەخمىنەن 80% نى ئۈستىگە ئالغان . ئۇلارنىڭ ئىچىدە شەرقتە شىڭشىڭشيادىن باشلىنىپ ، ئۈرۈمچىنىڭ غەربى ئارقىلىق غۇلجىغا بارىدىغان غول لىنىيە ، شىمالدا ئالتاينىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىن باشلىنىپ ، ئۈرۈمچىنىڭ جەنۇبى ئارقىلىق خوتەنگە بارىدىغان غول لىنىيە ئەڭ مۇھىم ، كېسىشىپ ئۆتۈشىدىغان بۇ ئىككى تاشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 3850 كىلومېتر بولۇپ ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى تاشيوللارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقىنىڭ 15% نى ئىگىلەيدۇ ، لېكىن بۇ ئىككى يولدا توشۇلىدىغان يولۇچى ۋە يۈك مىقدارى ئاپتونوم رايون بويىچە توشۇلىدىغان ئومۇمىي يولۇچى ۋە يۈك مىقدارىنىڭ 50% ىدىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلىدۇ . ئاپتونوم رايونغا قاراشلىق ئۈچ شەھەر ۋە ۋىلايەت - ئوبلاستقا قاراشلىق 13 شەھەرنىڭ 14 ى مۇشۇ ئىككى يولنىڭ بويىغا جايلاشقان . بۇ ئىككى تاشيولنىڭ شىنجاڭنىڭ تاشيول ترانسپورتىدا ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ ، 42 يىلدىن بۇيان ئۇلار كۆپ قېتىم تېخنىكا جەھەتتىن ئۆزگەرتىلىپ ، يول ئەھۋالى ئۆزلۈكسىز ياخشىلاندى . ئۈرۈمچىدىن قەشقەرگە بارىدىغان تاشيولنىڭ مۇساپىسى 1474 كىلومېتر بولۇپ ، 60 - يىللاردا يەككە لىنىيە بويىچە بىر قېتىم يولۇچى توشۇش ئۈچۈن ئالتە كۈن كېتەتتى ، ھازىر ئۈچ كۈنلا كېتىدىغان بولدى . شىڭشىڭشيادىن قۇمۇلغا كېلىدىغان 198 كىلومېتر تاشيول 2 - دەرىجىلىك ئۆلچەمگە يەتكۈزۈلۈپ ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن ، پۈتۈن لىنىيىنىڭ ئاپتوموبىل ئۆتۈشتۇرۇش ئىقتىدارى ئۆستۈرۈلۈپ ، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ بىر قىسىم ترانسپورت مىقدارىنى ئازايتىشتا

ئاكتىپ رول ئويناندى . ئۈرۈمچىدىن سانجىغىچە بولغان 1 - دەرىجىلىك تاشيولنىڭ كۈنلۈك ئاپتوموبىل ئۆتۈشتۇرۇش ئىقتىدارى 25 مىڭ ئاپتوموبىل - قېتىمغا ، سائەتلىك تېزلىكى 60 - 70 كىلومېتر ئىدى ، ئۈرۈمچىنىڭ غەربىي - شىمالىي يۆنىلىشىدىكى تاشيولنىڭ چىقىش ئېغىزىدىكى جىددىي ھالەت تۈپتىن پەسەيتىلدى .

ئىككىنچى ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭ ئوتتۇرىسىدىكى يېقىن تاشيوللارنىڭ قۇرۇلۇشى تۈتۈلۈپ ، قاتناش مۇسا- پىسى قىسقارتىلدى . بىز 50 - يىللاردىن 80 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە شىمالدىن جەنۇبقا تېيانشاننى كېسىپ ئۆتىدىغان ئىككى تاشيولنى ياسا- دۇق ، ئۇنىڭ بىرى ، 50 - ، 60 - يىللاردا ياسالغان ئۈرۈمچى - كورلا تاشيولى ؛ يەنە بىرى ، 70 - ، 80 - يىللاردا ياسالغان مايتاغ - كۇچا تاش- يولى . ئالدىنقىسى تەڭرىتاغنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 4230 مېتىر ئېگىز «غالىبىيەت» داۋىنىدىن ھالقىپ ، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئۈ- رۈمچى شەھىرىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كورلىغا بارىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 333 كىلومېتر ، بۇ ئۈرۈمچى شەھىرىدىن توقسۇن ئارقىلىق كورلىغا بارىدىغان قاتناش مۇساپىسىدىن 29% تىن كۆپرەك قىسقا . كېيىنكىسى شىمالدىكى نېفىت - خىمىيە سانائىتى بازىسى مايتاغدىن باشلى- نىپ ، تېيانشاننىڭ غەربىي قىسمىنى كېسىپ ئۆتۈپ ، جەنۇبتا مەشھۇر قەدىمكى شەھەر كۇچاغا بارىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 531 كىلومېتر بو- لۇپ ، قاتناش مۇساپىسىنىڭ ئازكەم يېرىمى قىسقارتىلدى . تېيانشاننى كېسىپ ئۆتۈپ ، جەنۇب بىلەن شىمالنى تۇتاشتۇرىدىغان بۇ ئىككى تاش- يولدىن مايتاغ - كۇچا تاشيولى ئەڭ خەتەرلىك بولۇپ ، ناھايىتى جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە ياسالدى . بۇ لىنىيىدىكى ئۇچتىن بىر قىسمىدىن كۆپرەك يول دېڭىز يۈزىدىن 2000 مېتردىن كۆپرەك ئېگىز سوغۇق تاغلىق رايونغا جايلاشقان ، پۈتۈن لىنىيىدە ئوتتۇرا ھېسابىن بىلەن ھەر بىر كىلو- مېتىر يولىنىڭ توپا - تاش قۇرۇلۇش مىقدارى 41 مىڭ 800 كۇب مېتر- غا يەتتى . بۇ تاشيولدىكى خاپۇلگىن تونىلىنىڭ يول يۈزى دېڭىز يۈزىدىن 3400 مېتر ئېگىز بولۇپ ، ئېلىمىز بويىچە دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ ئېگىز تاشيول

تونلى هېسابلىنىدۇ ؛ تەلەمەت داۋىنىدىكى تونىلنىڭ ئۆزۈنلۇقى 1890 مېتر بولۇپ ، ئېلىمىز بويىچە دېگىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 3000 مېتردىن ئاشىدۇ. غان ئەڭ ئۇزۇن تاشيول تونلى هېسابلىنىدۇ . مايتاغ - كۇچا تاشيولى تىيانشاننىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئومۇمەن شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان بەش تاشيول بىلەن توتىشىپ ، تيانشان تاغلىق رايونىدا گىرەلىشىپ كەتكەن ترانسپورت تورىنى شەكىللەندۈرگەن ، ئۇ تيانشاننى ئېچىشتا مۇهىم ئەهمىيەتكە ئىگە .

ئۇچىنچى ، تارىم ئويمانلىقى بىلەن جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى تاشيول قۇرۇلۇشىنى تۇتۇپ ، نېفىت - گاز بايلىقىنى ئېچىش ئۇچۇن قاتناش. ترانسپورت جەھەتتە شەرت - شارائىت يارىتىۋق . هازىر بۇ ئىككى ئويمانلىق ئەتراپىدىكى تاشيوللار بارغانسېرى كۆپىيىپلا قالماستىن ، بەلكى بۇ ئويمانلىقلارنىڭ مەركىزىي قىسمىغا باردىغان تاشيوللارمۇ بارغانسېرى ئۇزارتىلماقتا . ئاپتونوم رايونلۇق قاتناش نازارىتى ، نېفىت باشقۇرۇش ئىدارىسى ۋە ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۇەنى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەبلەغ توپلىشى بىلەن ياسالغان ، 1987 - يىل 7 - ئايدا پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىغان قۇتۇبى بىلەن قاراماي ئارىلىقىدىكى 2 - دەرىجىلىك تاشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 223 كىلومېتر بولۇپ ، جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبىنى كېسىپ ئۆتىدۇ ، بۇ يول ئىككى يەرنىڭ ئارىلىقىدىكى قاتناش مۇناسىبىنى ئىلگىرىكى شەخەنزىنى ئايلىنىپ ئۆتەدىغان يولدىن 85 كىلومېتر قىسقارتتى ، بۇنىڭ بىلەن هەر يىلى 50 مىليون يۈەندىن كۆپرەك كىرا هەققىنى تېجەپ قالغىلى ، كەتكەن هەممە مەبلەغنى ئىككى يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدىلا ئۇندۇرۇۋالغىلى بولىدۇ . 1987 - يىلى پۈتۈرۈلگەن ، مارالبېشىدىن يەكەنگە بارىدىغان ، ئۆزۇنلۇقى 208 كىلومېتر كېلىدىغان تاشيول ئىككى يەرنىڭ ئارىلىقىدىكى ئىلگىرىكى قەشقەرنى ئايلىنىپ ئۆتىدىغان يولنى 220 كىلومېتر قىسقارتتى ، بۇنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى ئۆزلۇكىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇپتۇ . شىمالدا جەنۇبىي بۇگۇردىن باشلىنىپ ، جەنۇبتا بۇاستە تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا باردىغان تۇنجى تاشيول 1990 - يىلى ياسلىشقا باشلىغان ،

1992 - يىلى پۈتتى . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 345 كىلومېتر كېلىدىغان بۇ تاشيولنىڭ 280 كىلومېتر يېرى ئېگىز - پەس كۆچمە قۇملۇقتىن ئۆتىدۇ . ئۇنى ياساش ئىنتايىن جاپالىق بولدى . بۇنىڭدىن باشقا ، شىمالدا قۇملۇقنىڭ شىمالىي چېتىدىكى شورتاڭدىن باشلىنىپ ، جەنۇبتا قۇملۇقنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى ئەندىر چارۋىچىلىق فېرمىسىغا بارىدىغان ئاددىي تاشيول تۇتاشتۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن ، قۇملۇقنىڭ ئوتتۇرىسىغا ماددىي ئەشيا توشۇش مۇساپىسى تەكلىماكان قۇملۇقنى ئايلىنىپ ماڭغانغا قارىغاندا ، 2700 نەچچە كىلومېتردىن 600 كىلومېترغا قىسقاردى . پات ئارىدا ياسالىدىغان مۇنتىزىم تاشيولمۇ مۇشۇ ئاددىي تاشيول ئاساسىدا ياسالدۇ .

تۆتىنچى ، تاشقى ترانسپورت تاشيوللىرىنى قۇرۇش ۋە تېخنىكا جەھەتتىن ئۆزگەرتىشنى تۇتتۇق . بىز ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىچىدىن قورغاس ، تورغات ۋە قونجىراپ قاتارلىق چېگرا ئېغىزلىرىغا بارىدىغان چېگرا تاشيوللىرىنى كەين - كەينىدىن ياسىدۇق ۋە ئۆزگەرتتۇق . 1989 - يىل 3 - ئايدا ، غۇلجا شەھرىدىن قورغاس ئارقىلىق قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پانفىلوۋ شەھرىگە بارىدىغان يولدا يولۇچى توشۇش كەسپىنى يولغا قويدۇق . جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تورغات تاشيولى ئارقىلىق ئەتراپتىكى دۆلەتلەرگە بارغىلى بولىدۇ . بۇگۈنكى كۈندە چەت ئەللەرگە بارىدىغان بۇ ئىككى تاشيول ئاپتونوم رايونىمىزدا قازاقستان ، قىرغىزستان قاتارلىق ئەللەردىكى خەلقلەرنىڭ مال سېتىۋېلىش ئۆمىكى ۋە سايامەتچىلەرگە - كېتىدىغان قاتناش يولى بولۇپ قالدى . چەت ئەلگە قاتنايدىغان تاشيوللار ئىچىدە ، جۇڭگو بىلەن پاكىستاننى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنىڭ قۇرۇلۇشى ئەڭ زور ، جاپالىق قۇرۇلۇشتۇر . جۇڭگو - پاكىستان تاشيولى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جەنۇبىدىكى مۇهىم شەھەر قەشقەردىن باشلىنىپ ، قەشقەر كونىشەھەر ، ئاقتۇ ، تاشقورغان ناهىيىلىرىدىن ئۆتۈپ ، تاشقورغان ناهىيىسى تەۋەسىدىكى قونجىراپتىن هالقىپ ، پاكىستاننىڭ تاكوت دېگەن يېرىگە بارىدۇ ،

ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1031 كىلومېتر كېلىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ، ئېلىمىز چېگرا رايونىدىكى مۇساپە 415 كىلومېتر ، قونجىراپتىن پاكىستانىنىڭ تاكۇت دېگەن يېرىگىچە بولغان مۇساپە 616 كىلومېتر بولۇپ ، ئۇنى بىز تەرەپ يارىدەم قىلىپ ياساپ بەرگەن . 1983 - يىل 5 -ئايدا قونجىراپ رەسمىي ئېچىۋېتىلدى ، 1986 - يىل 5 -ئايدا 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى . ھازىر بۇ تاشيول ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونى بىلەن پاكىستان ئوتتۇرىسىدىكى خادىملار بېرىش - كېلىش قىلىدىغان ، ماددىي ئەشيا ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇلىدىغان مۇھىم يول بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭ خەلقى بىلەن جەنۇبىي ئاسىيا ۋە غەربىي - جەنۇبىي ئاسىيا ئەللىرى خەلقلىرى بېرىش - كېلىش قىلىدىغان يېقىن يول بولۇپ قالدى .

بەشىنچى ، مەڭگۈلۈك تاشيول كۆۋرۈكلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىتۇق ، مەڭگۈلۈك تاشيول كۆۋرۈكلىرى — ھازىرقى زامان تاشيول قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ۋە تاشيول ترانسپورتىنىڭ مۇھىم شەرتى . ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭنىڭ ئاددىي تاشيول لىنىيىسىدە بىرمۇ مەڭگۈلۈك كۆۋرۈك يوق ئىدى . بۇ ھال ھەمىشە تاشيول ترانسپورتىنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىاتتى . 1955 - يىلدىن كېيىن ، تاشيول قۇرۇلۇشىنىڭ ئۇچقانداق تەرەققىي قىلىشىغا ، بولۇپمۇ شېغىل يېيىتىلغان تاشيوللارنىڭ ئاسفالت يوللارغا قاراپ راۋاجلىنىشىغا شۇنداقلا كۆۋرۈك لا-يىھىلەش ۋە ياساش سەۋىيىسىنىڭ ئۇزلۇكسىز ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، رايونىمىزدا تاشيول كۆۋرۈكلىرىمۇ ياغاچ كۆۋرۈكتىن مەڭگۈلۈك بېتون كۆۋرۈككە قاراپ قەدەم تاشلىدى ، يېڭى قۇرۇلۇش لايىھىسى ۋە ئۇسۇلى ، يېڭى قۇرۇلۇش ھۇنەر - سەنئىتى قوللىنىلىپ ، تېپى ۋە چات ئارىلىقى ھەر خىل بولغان مەڭگۈلۈك كۆۋرۈكلەر ياسالدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يەنە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مەركىزىدە ۋە غەربىي شەھەر ئەتراپىدا ستېرېئولۇق تاشيول كۆۋرۈكى ياسالدى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ، شىنجاڭدىكى تاشيول كۆۋرۈكلىرى 2165 كە ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 51 مىڭ 514 مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە مەڭگۈلۈك كۆۋرۈك 2022 ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 49 مىڭ 215 مېتىر . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، رايونىمىزنىڭ

مەڭگۈلۈك تاشيول كۆۋرۈكى بولماسلىق تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى .

ئالتىنچى ، ترانسپورت قوراللىرىنى ئۇزلۇكسىز كۆپەيتىتۇق . تاشيول قۇرۇلۇشى تېز تەرەققىي قىلغان ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ، تاشيول ترانسپورت قوراللىرىمۇ تاشيول قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ راۋاجلانغان ۋەزىيەت شەكىللەندى . 1992 - يىلغا كەلگەندە ، ئاپتونوم رايون بويىچە ھەر خىل ئاپتوموبىل 166 مىڭ 200 گە يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 524 ھەسسە كۆپەيدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ۋە تاۋار ئىگىلىكىنىڭ راۋاجلىنىشى نەتىجىسىدە ، رايونىمىزنىڭ تاشيول ترانسپورتىدا كۆپ قاتلاملىق ، كۆپ يوللۇق ، كۆپ شەكىللىك ئىگىلىكلەر ، دۆلەت ئىگىلىكى ، كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە يەككە ئىگىلىكلەر تەڭ راۋاجلانغان يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ، ترانسپورت بازارلىرى مۇسىلسىز جانلىنىپ كەتتى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يەككىلەرنىڭ يولۇچى ۋە يۈك توشۇيدىغان ئاپتوموبىلى 16 مىڭ 876 گە يەتتى . بۇنىڭدىن باشقا يەنە كۆپلىگەن تراكتور ۋە باشقا موتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىمۇ ترانسپورت كەسپى بىلەن شۇغۇللاندى ، نەتىجىدە ، ئاپتونوم رايون بويىچە تاشيوللارنىڭ ترانسپورت ئىقتىدارى زور دەرىجىدە ئاشتى . شۇ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تاشيوللارنىڭ يۈك توشۇش مىقدارى 134مىليون تونىنغا ، يولۇچى توشۇش مىقدارى 145مىليون ئادەم-قېتىمغا ، يۈك ئوبوروت مىقدارى 12 مىليارد 192 مىليون تونا - كىلومېتر غا ، يولۇچى ئوبوروت مىقدارى 7 مىليارد 540 مىليون ئادەم - كىلومېتر غا يەتتى .

ئاپتونوم رايونىنىڭ تاشيول ترانسپورت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا بولۇپمۇ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىن بۇيان ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ، مەسئۇلىيەتچانلىقى ۋە تېخنىكا سەۋىيىسى ئۇزلۇكسىز ئۆستى ، ئىشلەپچىقىرىشتىمۇ كۈندىن - كۈنگە يۇكسىلىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . 1992 - يىلى تاشيول قاتناش - ترانسپورتى تارماقلىرىدا ئومۇمىي خادىملارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمى 60

مىڭ 909 كىلومېتر / ئادەمگە يېتىپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسى بولغان 32 مىڭ 960 كىلومېتر / ئادەمدىن %70.8 ئېشىپ كەتتى. ئاپتوموبىل - تونىنا مەھسۇلاتى 39 مىڭ 282 تونىنا - كىلومېتر غا يېتىپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسى بولغان 29 مىڭ 611 تونىنا - كىلومېتردىن %32.7 ئېشىپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، تاشيولى قاتناش - ترانسپورتى تارماقلىرى ئېنېرگىيە تېجەش پائالىيىتىنى ئۇزاق مۇددەت قەتئىي داۋاملاشتۇردى ، بولۇپمۇ 1987 - يىلدىن كېيىن ئېنېرگىيە تېجەشنىڭ يېڭى تېخنىكىسىنى پائال ئومۇملاشتۇرۇپ ، ئېنېرگىيە تېجەشنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، ئۇچ دەرىجىلىك ئېنېرگىيە تېجەش تورىنى قۇرۇپ چىقتى ۋە مۇكەممەللەشتۈردى . ترانسپورت كارخانىلىرىنىڭ ئاپتوموبىللارنى تەكشۈرۈش ، مەجبۇرىي ئاسراش ، مۇۋاپىق ئۆزگەرتىش ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي جەريانىنى ئومۇملاشتۇرۇپ باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ ، ئاپتوموبىللارنىڭ « باشقۇرۇلۇش ، ئىشلىتىلىش ، ئاسرىلىش ، رېمونت قىلىنىش » سەۋىيىسىنى ئۆستۈردى . هازىر ئاپتونوم رايونىنىڭ تاشيول ترانسپورتى كەسىپىدە ماينىڭ تېجىلىشى مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن تۆۋەنلىدى . 1992 - يىلى يولۇچى ۋە يۈك تۇشۇشنىڭ 1000 تونىنا - كىلومېترلىق تەننەرخى 284.95 يۈەنگە چۈشۈپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسى بولغان 294.45 يۈەندىن %28.7 تۆۋەن بولدى . باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشنى تېخنىكا ، ماددىي جەھەتتىن كاپالەتلەندۈرۈشكە ماسلىشىش ئۈچۈن ، رايونىمىزنىڭ قاتناش سانائىتىنى ناھايىتى زور دەرىجىدە راجلاندۇرۇلدى . هازىر ئاپتونوم رايوندا 121 ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى بار ، ئۇلار ئاپتوموبىل رېمونتى بىلەن شۇغۇللىنىپلا قالماي ، بەلكى ئاپتوموبىللارنىڭ بەزى زاپچاس - سەپلىمىلىرىنى ،سايمان ۋە پرىتسىپلارنىمۇ ياسىيالايدۇ ۋە هەرخىل تېپتىكى ئاپتوبۇسلارنى ئۆزگەرتىپ قۇراشتۇرالايدۇ .

بۇلارنىڭ هەممىسى شۇنى جانلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشيول قۇرۇلۇشى ۋە ترانسپورتىدا بىر يېڭى زېمىن يارىتىلدى ، ئۇ خېلى زور ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ ، ئاپتو-

نوم رايونىمىزنىڭ ترانسپورت ئىشلىرىنىڭ ئاساسىي كۈچىگە ئايلاندى. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا چوقۇم تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىدۇ .

تۆمۈر يول

شىنجاڭدا تۆمۈر يول ياساشقا تەييارلىق كۆرۈلگەنلىكى توغرىسىدا سۆزلىگەندە ، گەپنى يىراقتىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ . شىمال مىللىتاربىستلىرى هۆكۈمىتى 1918 - يىللا گەنسۇدىن شىنجاڭغا باردىغان تۆمۈريولنى ياساشنى پىلانلىغان ھەمدە تېخنىك خادىملىرىنى ئۈيۇشتۇرۇپ ، يول لىنىيىسىنى دەسلەپكى قەدەمدە چارلاپ تەكشۈرۈپ چىققاندى . ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ باۋجى - تيەنشۇي تۆمۈر يولىقۇرۇلۇش ئىدارىسىمۇ گەنسۇ-شىنجاڭ تۆمۈريولىنى ياساشنى پىلانلىغان ھەمدە لەنجۇدىن شىخوغىچە بولغان ئارىلىقتىكى يول لىنىيىسىنى ئۆلچەپ چىققاندى . دېمەك ، ئىككى كونا هاكىمىيەت 1918 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە نۇرغۇن ئادىمىنى ئىشقا سېلىپ ، 31 يىل ئاۋارە بولغان بولسىمۇ ، شىنجاڭدا تۆمۈر يول ياساش يەنىلا قەغەزدىكى پىلان پېتىچە قېلىۋەرگەن . بىرەر غېرىچ تۆمۈر يول ياسىلىش ئۈ ياقتا تۇرسۇن ، هەتتا تۆمۈر يول ياسىلىدىغان بىرەر تۇزۇك-رەك لىنىيىمۇ تېپىپ چىقىلمىغان .

1952 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ، شەرقتە جياڭسۇ ئۆلكىسىدىكى لىيەنيۈنگاڭ (شۇ چاغدا شىنخەيلىيەن شەھىرى دەپ ئاتىلاتتى) دىن باشلىنىپ ، غەربتە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لەنجۇ شەھىرىگە بارىدىغان لۇكخەي تۆمۈريولىنىڭ تيەنشۇي - لەنجۇ قىسمىدا رەسمىي قاتناش باشلانغان كۈنى ، رەئىس ماۋزېدۇ ئىنىڭ « تيەنشۇي - لەنجۇ تۆمۈر يولىدا پويىز قاتنىغانلىقىنى تەبرىكلەيمىز ، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈريولىنى ياساش ئۈچۈن داۋاملىق تىرىشىڭلار » دېگەن يولىيورۇقىغا ئاساسەن ، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ قۇرۇلۇشى گەنسۇنىڭ لەنجۇ شەھىرىدە رەسمىي باشلاندى ، شىنجاڭ تەۋەسىدىكى 753 كىلومېتر لىنىيىنى چارلاش - لايىھەلەش

خىزمىتىمۇ دەرھال باشلاندى ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ تۆمۈر يول قۇ-
رۇلۇشى تارىخىدا ھەقىقىي تۇردە يېڭى دەۋر ئېچىلدى . 1958 - يىلى
كۈزدە ، ئون مىڭلىغان تۆمۈر يول ئىشچى - خىزمەتچىسى شىنجاڭغا كې-
لىپ ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان لىنىيىدە يول ياساش قۇرۇلۇشىنى ئومۇميۈزلۈك
باشلىۋەتتى . ۋەتىنىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن تۆمۈر يول
قۇرغۇچىلار تولۇپ تاشقان ئىنقلابىي روھ ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت
خەلقىگە ياردەم بېرىدىغان چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن بىپايان چۆل ۋە
قۇملۇقلاردا يۇرۇپ ، تومۇز ئىسسىق ، قەھرىتان سوغۇقلارغا بەرداشلىق
بېرىپ ، قۇرغاقچىلىق - سۇ قىسلىقىغا ئوخشاش قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ،
قىيىن ئۆتكەللەرگە ھۇجۇم قىلدى . قىسقىغىنا بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت
ئىچىدە ، گېئولوگىيەدىكى قىزىل سىغىز توپىلىق يەردىكى قۇرۇلۇشنى ، تە-
يانشاندىكى تونىللارنى ۋە داۋانچىڭدىكى سازلىق يەرلەردىكى قۇرۇلۇشنى
پۈتتۈردى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلق ۋە
شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ھەربىيلەر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆ-
كۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، شىنجاڭنىڭ تۆمۈر يول بولماسلىق تارىخىغا
بالدۇرراق خاتىمە بېرىشتەك مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى بىلەن تۆمۈر يول قۇ-
رۇلۇشى ئورنىغا ئاتلاندى ، شۇنىڭ بىلەن ئومۇمىي خەلق ، پۈتۈن ئارمىيە
بىرلىكتە تۆمۈر يول ياساش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى . شىنجاڭ ئىشلەپچىقى-
رىش - قۇرۇلۇش بىرلەشمىسىنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش جەڭچىلىرىدىن
ئون مىڭدىن ئارتۇق كىشى يول ياساشقا قاتناشتى ؛ شىنجاڭ ھەربىي رايو-
نىنىڭ كوماندىر - جەڭچىلىرى تۇرپاندىن خۇگۇغىچە بولغان 30 نەچچە
كىلومېتر يولنىڭ ئۇلىنى ياسىدى ؛ ئاپتونوم رايون ۋە ئۈرۈمچى شەھىرى-
دىكى ئورگان ، ئاممىۋى تەشكىلات ، زاۋۇت ، كان ، كارخانا مەكتەپ
قاتارلىق ئورۇنلاردىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسىدىن ئىلگىرى -
كېيىن بولۇپ 13 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم خالىسانە يول ياساش قوشۇنى
تەشكىل قىلىپ ، داۋانچىڭدىن جىنجىسوزىغىچە بولغان 60 نەچچە كىلومېتر
يولنىڭ ئۇلىنى ياساپ پۈتتۈردى ؛ جەنۇبىي شىنجاڭدىن مىڭدىن ئارتۇق
ھەر مىللەت ياش ئىشچىلىرى شەرقىي ۋە شىمالىي شىنجاڭغا كېلىپ قۇرۇ-

لۇشقا قاتناشتى ؛ تۆمۈر يول لىنىيىسى بويىدىكى ھەر مىللەت ئاممىسى
كېچە - كۈندۈز دېمەستىن ئاپتوموبىل ، ئات ھارۋىسى ، كالا ھارۋىسى قا-
تارلىق تىرانسپورت قوراللىرى بىلەن تۆمۈر يول قۇرۇلۇشىغا كېرەكلىك
ماتېرىياللارنى توشۇپ بەردى . شىنجاڭدىكى ھەربىي ۋە خەلقلەرنىڭ تۆ-
مۈر يول قۇرۇلۇشىنى ئالقىشلايدىغان قىزغىن ھېسسىياتىنى جانلىق
ئىپادىلەپ بېرىدىغان بۇ ئەھۋاللارنى ھازىر ئەسلىسەكمۇ يەنىلا ھاياجانلا-
ماي تۇرالمايمىز .

لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ شىنجاڭدىكى قىسمى 50 -
يىللارنىڭ ئاخىرى ۋە 60 - يىللارنىڭ بېشىدا ياسالدى . ئۇ ۋاقىت دەل
مەملىكىتىمىز ئېغىر ئىقتىسادىي قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەن مەزگىل بولۇپ ،
ھەر خىل قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى قىس ئىدى . پارتىيە ۋە دۆلەت شىنـ
جاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جىددىي ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ، ئاز
سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى
راۋاجلاندۇرۇشقا ياردەم بېرىش ، تۆمۈر يولنى ئىمكانقەدەر تېز ياساپ
ئورۇمچىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ، ئېلىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن شىنـ
جاڭغا نۇرغۇن پولات رېلىس ، سېمونت ، ياغاچ ماتېرىيال يۆتكەپ كېلىپ ،
شىنجاڭنىڭ تۆمۈر يول قۇرۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلدى . ئاپتونوم رايونىمىز
دۆلەتنىڭ ئېغىر چىلىقىنى ئىمكانقەدەر تەڭ تارتىش ئۈچۈن ، كۆچ
ئۈيۇشتۇرۇپ تېيانشاننىڭ ئىچكىرى جايلىرىغا ئەۋەتىپ ، ئېسىل قارا-
غايلارنى كېسىپ ، 200 مىڭ تالدىن ئارتۇق شپال تەييارلاپ ، تۆمۈر يول
قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىنى تەمىن ئەتتى . دۆلەت ، ئاپتونوم رايون ، تۆمۈر
يول قۇرغۇچى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە رايونىمىزدىكى ھەربىي ۋە
خەلقلەرنىڭ ئورتاق تىرىشىشى ئارقىسىدا ، 1958 - يىلنىڭ ئاخىرقى كۈنى
لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىدا ياتقۇزۇلغان رېلىس خۇگلىيۇخې چوڭ
كۆۋرۈكى ئارقىلىق گەنسۇ - شىنجاڭ چېگرىسىدىن ئۆتۈپ ، شىنجاڭ
چېگرىسىنىڭ ئون نەچچە كىلومېتر ئىچكىرىسىدىكى تۇنجى ۋوگزال —
تىيەنخۇ ۋوگزالىغا تۇتاشتى ، شىنجاڭنىڭ بىپايان زېمىنىدا تۆمۈر يول ئا-
خىر بارلىققا كەلدى ، شىنجاڭدا بىرغېرىچمۇ تۆمۈر يول بولماسلىقتەك

تارىخقا خاتىمە بېرىلدى . 1959 - يىل 12 - ئايدا رېلىس شىنجاڭنىڭ شەر-
قىدىكى مۇھىم شەھەر قۇمۇلغىچە يېتىپ بارىدىغان ئارتۇق يول يېسىغۇچى قوشۇن شىنجاڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ
خەلقىنىڭ زور كۈچ بىلەن ماسلىشىشى ۋە يارىدەم بېرىشى ئارقىسىدا ، ئون
يىل كۈرەش قىلىپ ، 1962 - يىل 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى چوڭ پويلاق
تۆمۈرىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى — ئۈرۈمچى
شەھىرىگە ئۇلاپ ، شىنجاڭنىڭ تۆمۈر يول قۇرۇلۇشى ۋە تۆمۈر يول
تىرانسپورتى ئىشىدا يېڭى سەھىپە ئاچتى . ئۈرۈمچى خەلقى شىنجاڭنىڭ
تارىخىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالغان بۇ ۋەقەنى تەبرىكلەش ئۈچۈن كوچا .
كوچىلاردىن جەنۇبىي ۋوگزالغا يىغىلىپ ، ئوسۇل ئويناپ ، ناخشا ئېيتىپ ،
داغدۇغىلىق قاتناش باشلاش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى .

« مەدەنىيەت ئىنقىلابى » نىڭ كاشىلىسى تۆپەيلىدىن ،
شىنجاڭنىڭ تۆمۈر يول قۇرۇلۇش ئىشى ۋاقتىنچە توختاپ قالدى . 70 .
يىللارنىڭ باشلىرىدا ، دۆلەت رەئىس ماۋزېدۇڭ ۋە زوڭلى جۇئېنلەي
قاتارلىق بىرىنچى ئەۋلاد پارتىيە - دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ ، پىشقەدەم پرو-
لېتارىيات ئىنقىلابچىلىرىنىڭ سەمىمىي غەمخورلۇقىدا ، جەنۇبىي
شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش ، چوڭ پولات - تۆمۈرنى شەر-
قىي شىنجاڭ ۋە شىمالىي شىنجاڭدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۇزارتىش
ئۈچۈن ، جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى ياساشنى قارار قىلدى ۋە 1971 .
يىلى ئىش باشلىدى . شىمالدا تۇرپاندىن باشلىنىپ ، جەنۇبتا بايىنغولىن
موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ مەركىزى — كورلا شەھىرىگىچە بولغان بۇ
تۆمۈر يولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 476.5 كىلومېتر كېلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە
22% ئۇزۇن يانتۇ يوللار 182 كىلومېتر كېلىدۇ ، پۈتۈن لىنىيە تۇرپان
ئويمانلىقىنىڭ غەربىي چېتىدىكى يولدىن ئۆتۈپ ، قاتمۇ قات تىك تاغلار
ۋە چوڭقۇر جىلغا - قىيالار بىلەن تولغان تىيانشاننىڭ مەركىزىي قىسمىغا
كىرىپ ، ئېۋرغولنى بويلاپ ئەگرى - توقاي يوللار بىلەن يۇقىرىغا ئۆر-
لەپ ، يىل بويى قار كەتمەيدىغان ، قاتتىق سوغۇق بولىدىغان ، كىسلاروت
يېتىشمەيدىغان كۈيشان مۇز داۋىنىدىن ھالقىپ يەنە ئۇلاستاي جىلغىسىنى

ئايلىنىپ ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم شەھەر — كورلا شەھىرىگە
يېتىپ بارىدۇ ، پۈتۈن لىنىيىدە 36 ۋوگزال بار ، ئەڭ ئېگىزدىكى ئۈستى
ۋوگزالنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 2931 مېتر كېلىدۇ . بۇ ئەھۋاللار
تۆمۈر يولنى ياساشنىڭ ناھايىتى قىيىنلىقىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرە-
دۇ . شۇنداق بولسىمۇ ، بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان تۆمۈر يول
قىسىملىرىنىڭ كوماندىر - جەڭچىلىرى ، بىڭتۈەننىڭ تۆمۈر يول ئىشچى -
خىزمەتچىلىرى ۋە يەرلىك خەلق ئىشچىلىرى يازنى ئىسسىق ، قىشنى
سوغۇق دېمەي ، ئېگىز تاغنىڭ قاتتىق ئەكس تەسىرىگە بەرداشلىق بې-
رىپ ، ئون نەچچە يىل ماھىرلىق بىلەن جاپاغا چىداپ ئىشلەپ ، 1984 -
يىل 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى تىيانشاننىڭ جەنۇبى بىلەن شىمالىنى تۇتاشتۇ-
رىدىغان بۇ تۆمۈر يولنى پۈتتۈردى ، پاراۋۇزنىڭ گۈدۈكى جەنۇبىي
شىنجاڭ ئاسمىنىدا ياڭرىدى ، جەنۇبىي شىنجاڭ دالىلىرىدا تۇنجى قېتىم
پويىز پەيدا بولدى . بۇ تۆمۈر يولنىڭ ئومۇمىي لىنىيىسىنىڭ ئۇزۇنى
ياساشتا 34 مىليون 760 مىڭ كۇب مېتر توپا - تاش قېزىلدى ، ھەر بىر
كىلومېتردا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن قېزىلغان توپا - تاش مىقدارى لەنجۇ -
شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭكىدىن بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئېشىپ كەتتى ؛
جەمئىي ئۇزۇنلۇقى 17 مىڭ 720 مېتر كېلىدىغان 461 كۆۋرۈك ياسالدى ؛
29 تونىل ياسالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1000 مېتردىن ئاشىدىغان تونىللارنىڭ 11
ى بار ، دېڭىز يۈزىدىن 2985 مېتر ئېگىز يەردە تىيانشاندىكى مۇز داۋاننى
كېسىپ ئۆتىدىغان كۇيشان تونىلىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 6152 مېتر بولۇپ ، تە-
يانشاندىكى « يەر ئاستى كارىدورى » دەپ نام ئالدى ، ئۇ ئېلىمىز بويىچە
دېڭىز يۈزىدىن ئەڭ ئېگىز بولغان ئۇزۇن تونىللارنىڭ بىرى . بۇنى يا-
ساشنىڭ جاپا - مۇشەققىتى ئېلىمىزنىڭ تۆمۈر يول ياساش تارىخىدا
كەمدىن كەم كۆرۈلگەن . لېكىن بىزنىڭ ئەقىل - پاراسەتلىك ، جەڭ قە-
لىشقا ماھىر تۆمۈر يول قۇرغۇچىلىرىمىز ئەپچىللىك ۋە جەسۇرلۇق بىلەن
كۈرەش قىلىپ ، بارلىق جاپا - مۇشەققەت ، خەۋپ - خەتەرلەرنى ئاخىر
يېڭىپ ، پولات تىرانسپورت لىنىيىسىنى كۆنچى دەريا سۇيىدىكى « نەشپۈت
شەھىرى » گە تۇتاشتۇردى .

جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۇر يولىداپويىز قاتناپ تۆتئايدىن كېيىن ـ

1984 ـ يىل 12 ـ ئايدا ، دۆلەت يەنە ئۇزۇن ئۆتمەيلا لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۇر يولىنىڭ غەربىي بۆلىكىنى يەنى ئۇرۇمچىدىن بورتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ بورتالا ناھىيىسى چېگرىسىدىكى ئالاتاۋ ئېغىزىغىچە بولغان 460 كىلومېتر تۆمۇر يولىنى ياساشنى تەستىقلىدى ھەمدە 1985 ـ يىل 5 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى رەسمىي ئىش باشلىدى . 1956 ـ يىلى جۇڭگو ـ سوۋېت ھۆكۈمەتلىرى ئىمزالىغان لەنجۇدىن ئاقادۇق (سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى ئىچىدە) قىچە بولغان چېگرا تۆمۇر يولىنى ياساش توغرىسىدىكى كېلىشىمدىلا بۇ تۆمۇر يول بار ئىدى ھەمدە ئۇنىڭ چارلاش ، لايىھىلەش ئىشلىرى 1958 ـ يىلى تاماملىنىپ بولغان ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇنىڭ بىر قىسمىدا ئىش باشلانغانىدى . كېيىن جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ يامانلىششى تۈپەيلىدىن ، بۇ يولنى ياساش 1961 ـ يىلى توختاپ قالغانىدى . لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۇر يولىنىڭ غەربىي بۆلىكىدە 1985 ـ يىل 5 ـ ئايدا قايتا ئىش باشلىنىپ ، پۈتۈن لىنىيىنىڭ قۇرۇلۇشى 1990 ـ يىل 9 ـ ئايىنىڭ 12 ـ كۈنى پۈتتى ھەمدە قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى تۆمۇر يول بىلەن تۇتاشتۇرۇلدى . بۇ تۆمۇر يولىنىڭ ئېلىمىز چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمىدا پويىز قاتنىغاندا باش شۇجى جياڭ زېمىن ئۆزى بىۋاستە لېنتا كەستى ۋە تەبرىكلىدى . بۇ تۆمۇر يول شەرقتە ئېلىمىزنىڭ لىيەنيۈنگاڭ پورتى بىلەن غەربتە گوللاندىيىنىڭ روتدان پورتىنى تۇتاشتۇرىدىغان ، ئاسىيا ـ ياۋروپا قىتئەلىرىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدىغان 2 ـ چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكى بولۇپ قالدى . لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۇر يولىنىڭ پۈتۈشى بىلەن ئاپتونوم رايونىمىز شەرقتىن غەربكە ئاپتونوم رايونىمىزنى كېسىپ ئۆتىدىغان تۆمۇر يولغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئېلىمىزنىڭ سىرتقا قاتنايدىغان تۆمۇر يولىغىمۇ ئىگە بولدى .

بىز غول تۆمۇر يول لىنىيىلىرىنى قۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە ئاپتونوم رايونىمىز ئىچىدە شياۋخۇاڭشەن ، لۇساۋگۇ ، لىيۇداۋەندىكى ئۇچ تارماق تۆمۇر يولىنى ياسىدۇق ، بۇلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 114.7 كىلومېتر كېلىدۇ ، « 1 ـ ئاۋغۇست » پولات ـ تۆمۇر باش زاۋۇتى ، قۇمۇل سەنداۋلىق

كۆمۈر كېنىدىكى ئىككى مەخسۇس تارماق تۆمۈريولنى ۋە ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 257 كىلومېتر كېلىدىغان 80 مەخسۇس لىنىيىنى ياسىدۇق . شۇنداق قىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدىكى غول ، تارماق ، مەخسۇس تۆمۈر يوللار ۋە مەخسۇس لىنىيىلەرنى قوشقاندا ، ئاپتونوم رايونىمىز بىر غېرىچمۇ تۆمۈر يولى يوق ھالەتتىن ئۆزگىرىپ ھازىر 2271 كىلومېتر تۆمۈر يولغا ئىگە بولدى ، بۇنى شىنجاڭنىڭ قاتناش ـ ترانسپورت ئىشلىرىدىكى غايەت زور ئۆزگىرىش دېمەي بولمايدۇ .

شىنجاڭدا ئازادلىقتىن بۇرۇن ئىچكى ئۆلكىلەرگە توشۇغۇدەك ھېچقانچە نەرسە يوق ئىدى . ئازادلىقتىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادى كۈندىن ـ كۈنگە راۋاجلانغان بولسىمۇ ، لېكىن قاتناش ـ ترانسپورت ئىشلىرىنىڭ ئارقىدا قالغانلىقى تۈپەيلىدىن ، بار نەرسىلەرنى سىرتقا توشۇشنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىدى ، شۇڭا خېلى ئۇزاق ۋاقىتقىچە كىرگەن نەرسە چىققان نەرسىدىن كۆپ بولۇپ كەلدى . تۆمۈر يول قۇرۇلۇشى ۋە ترانسپورتنىڭ تەرەققىي قىلىشى بىلەن ، ماددىي ئەشيا ترانسپورتىدا كىرگەن نەرسە چىققان نەرسىدىن كۆپ بولۇش ۋەزىيىتى پەيدىنپەي ئۆزگەردى . 6 ـ بەشىللىق پىلان مەزگىلىگە كەلگەندە ، چىققان نەرسە كىرگەن نەرسىدىن كۆپ بولۇش ئەھۋالى كۆرۈلدى ، كىرگەن نەرسە بىلەن چىققان نەرسىنىڭ سېلىشتۇرمىسى 1.77:1 بولدى ، 7 ـ بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە 2.6:1 گە كۆپەيدى ، 1990 ـ يىلى شىنجاڭدىن چىققان ۋە شىنجاڭغا كىرگەن ماددىي ئەشيا مىقدارىنىڭ سېلىشتۇرمىسى 2.8:1 گە يەتتى ، دۇرۇس ، بۇنداق ئۆزگىرىش ئالدى بىلەن رايونىمىزدا سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ راۋاجلانغانلىقىدىن بولدى ، ماددىي ئەشيا بولغاندىلا ، ئۇنى ئىچكىرىگە توشۇغلى بولىدۇ ، لېكىن تۆمۈر يول ترانسپورتى ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ تۆھپىسىنمۇ كۆرمەي بولمايدۇ . مەسىلەن ، تۆمۈر يول ترانسپورتى ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ماددىي ئەشيالارنى شىنجاڭدىن سىرتقا توشۇيدىغان ترانسپورت كۇچى جەھەتتىكى جىددىيلىكنى پەسەيتىش ئۈچۈن ، قەتئىي بوشاشماستىن يوشۇرۇن كۈچ-لەرنى ئېچىپ ، توشۇش ئىقتىدارىنى ۋە تېخنىكا ئۆزگەرتىشنى تېزلىتىپ ،

لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولى ئارقىلىق ماللارنى شىنجاڭدىن سرتقا تو-
شۇيدىغان ترانسپورت كۇچىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى ، شۇنىڭ بىلەن
ماللارنى شىنجاڭدىن سرتقا توشۇش كۇچى ئەسلى لايىھىدىكى 5 مىليون
تونناغا يەتتى . كېيىن
يەنە ھازىرقى 11 مىليون تونناغا كۆپەيدى . ئۇرۇمچى تۆمۈر يول ئىدارە-
سىگە قاراشلىق رەسمىي تۆمۈر يول مۇساپىسى 1655.3 كىلومېتر ، بۇنىڭ
ئىچىدە تىجارەت ئېلىپ بېرىلىدىغان مۇساپە 1578 كىلومېتر (شىنجاڭ تە-
ۋەسىدىكىسى 1342 كىلومېتر) بولۇپ ، ئۇنىڭدا توققۇز جۇپ يولۇچى
پويىزى ، 17 جۇپ يۈك پويىزى قاتنايدۇ ، بۇ پويىزلار شىنجاڭدىن سرتقا
ۋە سىرتتىن شىنجاڭغا توشۇلىدىغان ماددىي ئەشيالارنىڭ 95% نى
توشۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ ، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا غايەت زور
تۆھپە قوشتى .

شىنجاڭدىكى تۆمۈر يول ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئاپتونوم رايون-
مىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە قۇرۇلۇشىغا تۇرلۈك يوللار بىلەن تۆھپە
قوشۇش جەريانىدا تىللاردا داستان بولارلىق تەسىرلىك ئىشلارنى يارە-
تىپ ، بىزنىڭ ئۆگىنىشىمىز ئۈچۈن ئۇلۇغ تىكلەپ بەردى .
مەسىلەن ، 70 / 69 - قېتىملىق ئالاھىدە تېز پويىز ئىلگىرى - كېيىن
بولۇپ تۆمۈر يول مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن بېرىلگەن « قىزىلبايراقدار
پويىز » ۋە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن بېرىلگەن « مەدەنىيەتلىك پويىز »
دېگەنگە ئوخشاش نامىلارغا ئېرىشتى . مەملىكەت بويىچە بېيجىڭغا
كېرىدىغان ئالاھىدە تېز پويىزلارنى سېلىشتۇرۇپ باھالاشتا ئالتە قېتىم 1-
بولدى . بۇ پويىزنىڭ بېيجىڭ 3 - گۇرۇپپىسى تۆمۈر يول مىنىستىرلىكى
تەرىپىدىن كۆپ قېتىم مەملىكەت بويىچە تۆمۈر يول ئۈستىلى قۇرۇلۇشى
جەھەتتە ئىلغار كوللېكتىپلار ئۇلگىسى بولۇپ تىكلەندى . يەنە مەسىلەن ،
54 / 53 - قېتىملىق پويىز تۆمۈر يول سىستېمىسىنىڭ ئىچى ۋە سرتىدا
شان - شەرەپ قازاندى ؛ بەش ئالاھىدە تېز پويىز ، بىۋاستە تېز پويىز ۋە
404 / 403 - قېتىملىق پويىز « مەدەنىيەتلىك پويىز » دەپ نام ئالدى .
ئۇرۇمچى ۋوگزالىغا تۆمۈر يول مىنىستىرلىكى « مەدەنىيەتلىك ۋوگزال »

دەپ نام بەردى ، بۇ ۋوگزال تۆمۈر يول مىنىستىرلىكى بويىچە
ئۆتكۈزۈلگەن سېلىشتۇرۇپ باھالاشتا يەتتە قېتىم شەرەپ تاختىسىدىن
ئورۇن ئالدى ، 1990 - يىلى مەملىكەت بويىچە تۆمۈر يول سىستېمىسىدىكى
يولۇچى توشۇيدىغان 42 چوڭراق ۋوگزالنى سېلىشتۇرۇپ باھالاش مۇسا-
بىقىسىدە 1 - بولدى ؛ بالغۇنتاي ، سۇلىخې ، تۇرپاندىكى ئۈچ تۇرالغۇ
بىناسى مىنىستىرلىك دەرىجىلىك « مەدەنىيەتلىك ئورۇن » بولۇپ با-
ھالاندى . 1989 - يىلى ئۇرۇمچى تۆمۈر يول ئىدارىسى دۆلەت تەرىپىدىن 2-
دەرىجىلىك كارخانىغا ئۆستۈرۈلدى .

شىنجاڭنىڭ ترانسپورت ئىشلىرى بولۇپمۇ تۆمۈر يول ترانسپورتى
تېخى ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشالمايدۇ ، ئىقتىسادىي
تەرەققىياتنى چەكلەيدىغان ئاساسىي ئامىلغا ئايلىنىپ قالدى ، بۇ ھال دۆ-
لەتنىڭ يۈكسەك ئېتىبارىنى قوزغىماقتا . دۆلەتنىڭ غەربىي قىسمىنى
ئېچىش توغرىسىدىكى ئومۇمىي ستراتېگىيىسى بويىچە ، ئاپتونوم رايوننىڭ
نېفىت بايلىقىنىڭ تەكشۈرۈلۈشى ۋە ئېچىلىشىغا ئەگىشىپ ، شىنجاڭنىڭ
تۆمۈر يول قۇرۇلۇشىمۇ يېڭى تەرەققىيات مەزگىلىگە كىرىش ئالدىدا تۇ-
رۇۋاتىدۇ . ھازىر لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ ۋۇبېينىڭ جەنۇبىدىن
ئۇرۇمچىنىڭ غەربىي ۋوگزالىغىچە بولغان قوش لىنىيىسىنى ياساش قۇرۇ-
لۇشى باشلاندى ، ئۇ 1995 - يىلى پۈتىدۇ ، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ
غەربىي قىسمىنى يۈرۈشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشى داۋاملاشتۇرۇلىدۇ ۋە
مۇكەممەللەشتۇرۇلىدۇ ، جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى تارىم نېفتلىكىنىڭ
ئېچىلىش سۈرئىتىگە قاراپ مۇۋاپىق پەيتتە ئۇزارتىلىدۇ ، شىنجاڭنىڭ
تۆمۈر يول قۇرۇلۇشى ۋە تۆمۈر يول ترانسپورتىدا چوقۇم غايەت زور ئۆز-
گىرىش بولىدۇ .

خەلق ئاۋىئاتسىيىسى

شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ ، بوستانلىقلار بۆلۈنۈپ جايلاشقان بولۇپ
ترانسپورت مۇساپىسى ئۇزۇن ، ۋەتەنىمىزنىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى بىلەن
بولغان ئارىلىقى تېخىمۇ يىراق ، بۇ ھال ھاۋا ترانسپورتىنى راۋاجلاندۇ-

رۇشنى تەلەپ قىلاتتى ، شۇڭا مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدىلا شىنجاڭدا ھاۋا تىرانسپورتى ، قۇمۇل ، ئۈرۈمچى ، غۇلجىغىچە بولغان 1000 كىلومېتردىن ئارتۇق ھاۋا يولى بارلىققا كەلگەنىدى . لېكىن ئۇ ھەقىقىي خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ئەمەس ، بەلكى «ھۆكۈمەت» ئاۋىئاتسىيىسى ئىدى. چۈنكى ئۇ چاغلاردا ھاۋا تىرانسپورتى ئاساسەن ئارمىيە ، ھۆكۈمەت ئىشى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى . ئايروپىلانلارغا مۇھىم ھەربىي ، مەمۇرىي ئەمەلدارلار چىقاتتى . ئۇ چاغدىكى ھاۋا تىرانسپورتىنىڭ بىر ئالاھىدە ۋەزىپىسى ھەر كۈنى كۈرسى چۈشۈپ تۇرغان قەغەز پۇللارنى توشۇپ ئەكىلىش ئىدى . شۇڭا كىشىلەر : « ئاسماندا ئايروپىلان ئۇچسا ، يەردە مال باھاسى ئۆرلەيدۇ » دەيىشەتتى ، بۇنىڭدىن مەلۇمكى ، ئۇ چاغدىكى ھاۋا تىرانسپورتى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە بەخت ئەمەس ، ئاپەت ئېلىپ كېلەتتى .

شىنجاڭدا خەلق ئاۋىئاتسىيە تىرانسپورتى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن باشلاندى . 1950 - يىلى شىنجاڭ يېڭىدىن دۇنياغا كېلىش بىلەنلا ، جۇڭگو - سوۋېت ھۆكۈمەتلىرىنىڭ كېلىشىمى بويىچە ، شىنجاڭ جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلدى ، ئۈرۈمچى - قۇمۇل - جيۇچۈەن - لەنجۇ - شىئەن - تەييۈەن - بېيجىڭ ئىچكى ھاۋا يولى ۋە مەملىكەت ئىچى ھەم خەلقئارا تەڭ ئىشلىتىلىدىغان ئۈرۈمچى - غۇلجا - ئالمۇتا ھاۋا يولى ئېچىلدى . 1952 - يىلى جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىدارىسى ئۈرۈمچىدە خەلق ئاۋىئاتسىيە باشقارمىسىنى تەسىس قىلىپ ، شۇ يىلى ئۈرۈمچى - كۇچا - ئاقسۇ - قەشقەر ئارىلىقىدا تۇنجى ئىچكى ھاۋا يولى ئاچتى . ئايروپىلان جەنۇبىي شىنجاڭغا تۇنجى قېتىم قاتنىدى . 1955 - يىلى جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، شىنجاڭنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنى ئېلىپ مۇستەقىل باشقۇردى ، شۇنىڭدىن كېيىن ، 1955 - يىلى ۋە 1965 - يىلى كەينىدىن ئۈرۈمچىدىن خوتەن ، كورلا ، چەرچەن ، ئالتاي ، قاراماي ، كۆكتوقاي قاتارلىق جايلارغا باردىغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 6289 كىلومېتردىن ئاشىدىغان ھاۋا يولى ئېچىلىپ ، ئۈرۈمچىنى

مەركەز قىلغان ھالدا تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى 11 ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرنى ۋە ئىككى چەت - يېراق ناھىيىنى تۇتاشتۇرىدىغان ، تەرەپ - تەرەپكە راۋان قاتنايدىغان ھاۋا تىرانسپورت تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئېلىمىزدىكى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بويىچە ئاۋىئاتسىيە بېكىتى ئەڭ كۆپ ، ھاۋا يولى لىنىيىسى ئەڭ ئۇزۇن رايونغا ئايلاندى . 1974 - يىلدىن بۇيان ، ئېلىمىزنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ئىدارىسى يەنە ئۈرۈمچى ئارقىلىق غەربىي ئاسىيا ، ئافرىقا ، ياۋروپاغا تۇتىشىدىغان سەككىز ھاۋا يولىنى كەين - كەينىدىن ئاچتى . 1971 - يىلدىن باشلاپ ، دۆلەتنىڭ مەبلەغ سېلىشى بىلەن ، ئۈرۈمچى ئايرودرومى كەڭ كۆلەمدە ئۆزگەرتىپ ۋە كېڭەيتىپ ياسالدى ، ئۈرۈمچى ئايرودرومىنىڭ ئىلگىرىكى كىچىك تېپتىكى ئايروپىلانلار ئۇچالايدىغان ۋە چوشەلەيدىغان ئۇچۇش يولى ئۇزۇنلۇقى 3200 مېتر ، كەڭلىكى 16 مېتر كېلىدىغان ، چوڭ تېپتىكى ئايروپىلانلار ئۇچالايدىغان ۋە قونالايدىغان ئۇچۇش يولىغا ئۆزگەرتىپ ياسالدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، زامانىۋىلاشقان خەلقئارالىق تېلېگرامما تارقىتىش - قوبۇل قىلىش ئىستانسىسى ، ئايروپىلان كۈتۈش بىناسى ياسالدى . بۇ ئايروپىلان كۈتۈش بىناسى بېيجىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە بىناسى ، گۈاڭجۇ « بەييۈن » مېھمانخانىسى قاتارلىق مەملىكەت بويىچە مەشھۇر بىنالار بىلەن بىللە ئەنگە لىمىدە نەشر قىلىنغان « بىناكارلىق تارىخى » غا كىرگۈزۈلدى .

1985 - يىلى شىنجاڭنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيىسى تارىخىدا خاتىرىلەشكە ئەرزىيدىغان بىر يىل بولدى . شۇ يىلى 1 - ئايدا گوۋۇيۈەن ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشنى ۋە مەركەز ھەم جايلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇشنى كۆزدە تۇتۇپ ، جۇڭگو خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىدارىسى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنى قۇرۇشنى تەستىقلىدى ، شۇنىڭدىن باشلاپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە تىرانسپورتىنىڭ تەرەققىياتى بىر يېڭى باسقۇچقا كىرىپ ، يېپىيېڭى قىياپەت بارلىققا كەلدى ، تۆت جەھەتتىن تېز يۈكسىلىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى : ئايروپىلانلار

كىچىك تىپتىكى ئايروپىلانلاردىن چوڭ تىپتىكى ئايروپىلانلارغا ئۆزگىرىپ ، ترانسپورت كۆچى ھەسسىلەپ ئاشتى ؛ ئايرودروم شارائىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى ۋە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى ؛ ھاۋا يولى لىنىيىسى ئاپتونوم رايون ئىچىدىن پۈتۈن مەملىكەتكە راۋاجلاندى ؛ ئىگىلىك باش قۇرۇشتا زىيان تارتىدىغان ئەھۋال پايدا ئالىدىغان ئەھۋالغا ئۆزگەردى . بۇ جەھەتتىكى كونكرېت ئۆزگىرىشلەر مۇنداق :

— شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتى دۆلەتنىڭ قەرز پۇلىدىن پايدىلىنىپ ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن « T - 154 M » تىپلىق چوڭ يولۇچى ئايروپىلاندىن بەشنى ۋە « قوش قۇندۇز » تىپلىق ئايروپىلاندىن ئىككىنى سېتىۋالدى . ھازىر ئۇنىڭ 18 ئايروپىلانى بار ، ئايروپىلانلارنىڭ ئورۇندۇق سانى 988 گە يەتتى ، ئايروپىلانلارنىڭ سودا جەھەتتىكى ئومۇمىي تونناژى 106 تونناغا يېتىپ ، 6 - بەشىللىق پىلاننىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكىدىن ئالتە ھەسسە ئاشتى . ترانسپورت كۆچى زور دەرىجىدە ئاشقانلىقتىن ، 1992 - يىلى ئاۋىئاتسىيە ترانسپورتىنىڭ ئوبوروت مقدارى 163 مىليون 250 مىڭ تونىنا - كىلومېتىرغا يېتىپ 1985 - يىلدىكىنىڭ 20.7 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى ؛ يۈك ئوبوروت مقدارى 31 مىليون 500مىڭ تونىنا - كىلومېتىرغا يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىنىڭ 30.3 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى ؛ يولۇچى ئوبوروت مقدارى 1 مىليارد 840 مىليون ئادەم - كىلومېتىرغا يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىنىڭ 21.1 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى . 1992 - يىلنى 1950 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، يولۇچى توشۇش مقدارى 329.4 ھەسسە ، يۈك توشۇش مقدارى 124 ھەسسە ئېشىپ ، 143 مىليون يۈەن پايدا ئېلىندى .

— قەشقەر ، ئالتاي ، قاراماي ئايرودرومىلىرىنى كېڭەيتىش ۋە ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى ، ئۈرۈمچى خەلقئارا ئايرودرومىنىڭ ئۇچۇش يولىدىكى ئۇچۇشقا يارىدەم بېرىش چىراغلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ھەمدە ئايرودروم ئەتراپىدىكى ئوسكۇنىلەرنى قۇراشتۇرۇش قۇرۇلۇشى تاماملاندى ؛ ئون ئايرودرومدىكى ئالاقلىشىش ، يول باشلاش ، ئۇچۇشنى ئىدارە قىلىش ۋە ھاۋارايى ئوسكۇنىلىرى يېڭىلىنىپ ، ئايروپىلانلارنىڭ ئۇچۇش ۋە قونۇش شارائىتى ياخشىلاندى . ھازىر شىنجاڭدىكى 11 ئايرودرومنىڭ يەتتىسىگە چوڭ ۋە ئوتتۇرا تىپتىكى ئايروپىلانلار قونالايدۇ ۋە ئۇچالايدۇ . ئۈرۈمچى ئايرودرومى ئېلىكترونلۇق مېڭە ئارقىلىق ئورۇن زاكاس قىلىش بىلەت سېتىش سىستېمىسىنى قوراشتۇرۇپ ۋە پۈتۈن مەملىكەتنىڭ تورى بىلەن تۇتاشتۇرۇپ ، ئىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈردى . 1986 - يىل 3 - ئايدا ئۈرۈمچى ئايرودرومى دۆلەت خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىدارىسى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە بەش چوڭ ئايرودرومنىڭ بىرى قىلىپ بېكىتىلدى ، شۇنداقلا شىنجاڭ رايونىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھاۋا قاتنىشىنىڭ تۈگۈنى بولۇپ قالدى .

— يېڭى ھاۋا يوللىرى ئېچىلىپ ، ترانسپورت مقدارى زور دەرىجىدە ئاشۇرۇلدى . ھازىر ئۈرۈمچىدىن بېيجىڭ ، شاڭخەي ، گۇاڭجۇ ، چېڭدۇ ، دۇنخۇاڭ ، خاربىن ، شىئەن ، جېڭجۇ ، دالىيەن ، خاڭجۇ ، فۇجۇ ، شىيامېن ، شېنياڭ ، گۇيلىن ۋە شېنجېنغا بارىدىغان 15 ئىچكى ھاۋا يولى ئېچىلدى . ئۈرۈمچى - شىئەن - شىيامېن ھاۋا يولىنىڭ ترانسپورت مۇساپىسى 4238 كىلومېتىر بولۇپ ، ھازىر مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئۇزۇن بۇ ئاستە ھاۋا يولى ھېسابلىنىدۇ . شۇنداق قىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلغان ، مەملىكەت ئىچىدىكى 15 چوڭ ، ئوتتۇرا شەھەرگە ۋە ئاپتونوم رايونىدىكى 11 ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيىگە تۇتاشقان مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون دائىرىلىك ھاۋا يولى تورى شەكىللەندى . 1992 - يىلى رايونىمىزنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە قاتناش مۇساپىسى 37 مىڭ 295 كىلومېتىرغا يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 1.49 ھەسسە ئاشتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، 1989 - يىل 7 - ئايدا ۋە 1992 - يىل 5 - ئايدا ئۈرۈمچى ۋە غۇلجىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ئالمۇتىغا ، ئۈرۈمچى شەھىرىدىن ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى تاشكەنتكە بارىدىغان بۇ ئاستە خەلقئارا نۆۋەتچى ئايروپىلانى قاتنىدى . نۆۋەتتە ، رايونىمىز مەملىكەت بويىچە ئاۋىئاتسىيە بېكىتى ئەڭ كۆپ ، ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسى ئەڭ ئۇزۇن ، خەلق تۇرمۇشىغا ئىشلىتىلىدىغان ئايروپىلانلار قونالايدىغان ناھىيە ، شەھەر ئەڭ كۆپ رايون ، شۇنىڭدەك مۇكەممەل ئاۋىئاتسىيە ترانسپورت سىستېمىسى شەكىللەنگەن بىردىنبىر

رايون بۆلۈپ قالدى .

— ترانسپورت كۆچى ، ئۇسكۇنه - ئەسلىمه ۋە هاۋا يولىنىڭ كۆپ-يېيىشىگه ئەگىشىپ ، شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيه شىركىتى بىخەتەرلىكنى بىر-رىنچى ئورۇنغا قويۇشنى باشتىن - ئاخىر قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ ، زور بىر تۇركۈم يۇقىرى ئۆلچەملىك ئۇچقۇچى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك تېخنىكىلىق ئاسراش خادىمىنى تەربىيىلىدى . ئايروپىلانلارنى ئاسراش ، ئۇچۇشنى ئىداره قىلىش ، خەۋەرلىشىش - يول باشلاش ، هاۋا رايى كاپالىتى جەهەتتىكى ئۇنۇملۇك ، مۇكەممەل ، زامانىۋى ئەسلىمەلەرنى تولۇقلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىخەتەر ئۇچۇشقا ئۇنۇملۇك كاپالەتلىك قىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈردى ، ئايروپىلانلارنىڭ كۈنلۈك پايدىلىنىش ئۇنۇمى ، يۈك توشۇش ئۇنۇمى ۋە يولۇچى ئورۇندۇقلىرىدىن پايدىلىنىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈردى . 1986 - ، 1987 - يىللىرى شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيه شىركىتى يۇقىرىقى ئۈچ خىل ئۇنۇم جەهەتتە مەملىكەت ئىچىدە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى . 1990 - يىلى «154 - T» ۋە «24 - A» تىپلىق ئايروپىلانلار ئۈچ خىل ئۇنۇم جەهەتتە مەملىكەت بويىچە ئاۋىئاتسىيه ساهەسىدىكى ئوخشاش ئايروپىلانلار ئىچىدە 1 - بولدى .

شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيه شىركىتى خەلق ئاۋىئاتسىيه ئىشلىرىدا يولۇچى ، يۈك توشۇش مىقدارى ۋە سۈپىتىنى ئۇزلۇكسىز ئۆستۈرۈپ ، ئاۋىئاتسىيه تىرانسپورت ۋەزىپىسىنى ئورۇنداش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنه هەر خىل مەخسۇس ئاۋىئاتسىيه كەسىپلىرىنمۇ قانات يايدۇرۇپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنىڭ كەڭلىكى ۋە چوڭقۇرلۇقىنى ئاشۇردى هەم كۆچەيتتى . رايونىمىزنىڭ ئاۋىئاتسىيه ساهەسىده مەخسۇس مۇلازىمەت كەسپى 50 - يىللاردا باربكۆل يايلىقىدا چېكەتكە يوقىتىشتىن باشلانغانىدى ، هازىر مۇلازىمەت تۈرى كۆپەيىپ ، ئايروپىلان ئارقىلىق دېهقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ئىشلىرىدا كېسەللىك ۋە هاشارات زىيىنىدىن ساقلىنىش هەم ئۇنى تۆگىتىش ، قوشۇمچه ئوغۇت بېرىش ، خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئوت - چۆپ يوقىتىش ، يوپۇرماق چۈشۈرۈپ هارارەت ئاشۇرۇش ، شال تېرىش ، ئوت - چۆپ ئۇرۇقى ، دەرەخ ئۇرۇقى چېچىش ، ئورمان

ئاسراش ، كان ئىزدەش ، سۈرەتكه تارتىش ، هاۋارايىغا سۈنئىي تەسىر كۆرسىتىش ، هاۋادا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا ئوخشاش 20 خىلغا يەتتى . شۇڭا رايونىمىزدا 120 نەچچه مەشغۇلات بازىسى قۇرۇلۇپ ، مەشغۇلات دائىرىسى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغىچه كېڭەيدى . بۇ مەخسۇس ئاۋىئاتسىيه كەسىپلىرى خەلقنىڭ ئاۋىئاتسىيه ئىشلىرىنىڭ خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان مەقسىتىنى ، ئۇنىڭ ئىسمى جىسمىغا لايىق خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ئىكەنلىكىنى يەنمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ بەردى .

2 - پاراگراف پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى

كونا جەمئىيەت شىنجاڭغا قاتناش - تىرانسپورت جەهەتتىكى مىراسقا قارىغاندا ، پوچتا - تېلېگراف جەهەتته «ناهايىتى جىق» مىراس قالدۇرغانىدى ، دېيىشكه بولىدۇ . 1893 - يىلى چىڭ هۆكۈمىتى ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلغان تېلېگراف لىنىيىسىنى قۇرۇپ ، پوچتا ئىشلىرىنى يولغا قويغانىدى . 1910 - يىلى گەنسۇدىكى جيايۈيگۇەندىن ئۇرۇمچىگىچه بولغان ئارىلىقتا ئات قاتنايدىغان پوچتا يولى ئېچىلدى ۋە غەربته چۆچەككىچه ئۇزارتىلدى . 1911 - يىلى سۈيلەي (هازىرقى ماناس) دىن ئالتايغىچه بولغان ئارىلىقتا تېلېفون سىم يولى كۆپەيتىپ قۇرۇلۇپ ، شىنجاڭنىڭ سىملىق ئالاقه تارىخىنىڭ تۇنجى سەهىپىسى ئېچىلدى . 1918 - يىلى شىمالىي مىلىتارىستلار هۆكۈمىتى ئەنگلىيه سودىگەرلىرىدىن ئالغان قەرز پۇل بىلەن شىنجاڭدا ئىككى راتسىيه قۇرۇپ ، ئىچكى ئۆلكىلەر بىلەن راتسىيه ئالاقىسىنى ئورناتتى . 1945 - يىلى شىنجاڭدا پوچتا ئاپتوموبىلى قاتنىدى . شۇنداق قىلىپ ، 1893 - يىلدىن 1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغانغا قەدەر ئۆتكەن 56 يىل ئىچىده ، كونا جۇڭگودا قۇرۇلغان هۆكۈمەتلەر پۈتۈن شىنجاڭدا 26 پوچتا ئىدارىسى ، 16 تېلېگراف ئىدارىسى ، 13 پوچتا-خانا ، ئۇششاق سودىگەر - دۇكاندارلار باشقۇرىدىغان 72 ۋەكالەتخانا بولۇپ ، جەمئىي 127 چوڭ - كىچىك پوچتا - تېلېگراف ئاپپاراتىنى قۇردى .

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، بۇ تاشيول ، تۆمۈريول ، خەلق ئاۋىئاتسىيسى قاتارلىق ترانسپورت ئىشلىرىغا قارىغاندا بىرقەدەر ياخشى ئىدى .

لېكىن شۇ چاغدىكى پوچتا - تېلېگراف ئىشلىرىنىڭ ئېچىكى سۈپىتىدىن قارىغاندا ، ئەھۋال باشقىچە ئىدى . ئۇ چاغلاردا پوچتا - تېلېگراف ئاپپاراتلىرىنىڭ ھەممىسى شەھەر - بازارلاردا قۇرۇلغان بولۇپ ، كەڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرى تېلېگراف ئالاقىسى تۇرماق ، پوچتا ئالاقىسىمۇ بولمىغان ھالەتتە تۇرۇپ كەلگەنىدى . پوچتا قاتنايدىغان راي-ونلارنىڭ پوچتا قوراللىرى ، ئاساسەن ، ئېشەك ، ئات ۋە تۆگە ئىدى . كىشىلەرنىڭ «ئات - ئېشەك پوچتىسى ، تۆگە تېلېگراممىسى» دېگەن سۆزى شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ پوچتا - تېلېگراف جەھەتتىكى قالاق قىياپىتىنىڭ ئەينەن تەسۋىرى ئىدى . 1945 - يىلى بەش كونا پوچتا ئاپتوموبىلى بولغان بولسىمۇ ، ئۇرۇمچى بىلەن قۇمۇل ئارىلىقىدا ھەپتىدە بىرلا قېتىم قاتنايتتى . ئۇ چاغلاردا بىرپارچە خەت ئۇرۇمچىدىن خوتەنگە 23 كۈندە تېگەتتى . شەھەر - بازار ئىچىدە پوچتا يوللانمىلىرىنى توشۇيدىغان بىرەر ۋېلىسىپىتمۇ يوق ئىدى ، پوچتا يوللانمىلىرىنىڭ ھەممىسى پىيادە توشۇلاتتى . تېلېگراف ئالاقىسى جەھەتتە ئۇرۇمچى بىلەن جىيۇچۈەن ئارىلىقىدا بىرلا يەككە يوللۇق ، يۈكلىمە دولقۇنلۇق تېلېگراف لىنىيىسى بار ئىدى ، ئىلى ، تارباغاتاي رايونلىرىنىڭ سىم يولى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغىلا ئۇلانغان بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئىچىدىكى جايلارغا ئۇلانمايتتى . شەھەر ئىچى تېلېفونى ئۇرۇمچى ، قەشقەر ، غۇلجىدىلا بولۇپ ، باشقا جايلاردا يوق ئىدى . ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ بويىچە 897 نلا پوچتا - تېلېگراف ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى ، تېخنىك خادىملار 1% نلا تەشكىل قىلاتتى . 1 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن ئارتۇق شىنجاڭدا 56 يىللىق تەرەققىيات تارىخىغا ئىگە پوچتا - تېلېگراف ئىشلىرى-نىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى ئەنە شۇنداق ئىدى .

يېڭى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ، شىنجاڭنىڭ پوچتا - تېلېگراف ئىشلىرىنىڭ تېز تەرەققىياتىنىڭ يېڭى سەھىپىسى ئېچىلدى . 42 يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى

«خەلقنىڭ پوچتا - تېلېگرافى خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ» دېگەن سۆز ، توغرا ، بىخەتەر ، قولايلىق بولۇش» دېگەن فاكتجېننىڭ يېتەكچىلىكىدە تېز راۋاجلاندى . ھازىر ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلىپ ، پۈتۈن مەملىكەت ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تۈتاشقان ، خېلى ئىلغار ئالاقە ۋاستىسى لىنىگە ئىگە بولغان ، تەرەپكە - تەرەپ - تېلېگراف ئالاقىسى تورى قۇرۇلۇپ ، پوچتا - تېلېگراف ئىشلىرىدا يېڭى زېمىن يارىتىلدى .

— پوچتا - تېلېگراف ئىدارىلىرى ۋە پوچتخانىلار ھەممە شەھەر - يېزىلاردا قۇرۇلدى ، ئالاقە مۇلازىمىتىنىڭ سەۋىيىسى ئۈزلۈكسىز ئۆستى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە قۇرۇلغان پوچتا - تېلېگراف ئىدارىلىرى ۋە پوچتخانىلار 1359 غا يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 10.7 ھەسسە ئاشتى ، ئومۇمىي ئۈزۈنلۇقى 63 مىڭ 361 كىلومېتر كېلىدىغان 488 پوچتا يولى ئېچىلدى . كىشىنى تېخىمۇ خۇشال قىلىدىغىنى شۇكى ، يېزىلاردا قۇرۇلغان پوچتا - تېلېگراف ئىدارىلىرى ۋە پوچتخانىلارلا 949 غا يېتىپ ، ئومۇمىي سانىنىڭ 69.8% نى ئىگىلىدى ، 68.7% يېزا - بازارلىرىدا پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ۋە پوچتخانا بار بولدى ؛ يېزا پوچتا يولىنىڭ ئۈزۈنلۇقى 56 مىڭ 334 كىلومېترغا يېتىپ ، ئومۇمىي سانىنىڭ 23.8% نى ئىگىلىدى ، شۇنىڭ بىلەن پوچتا يولى 98.4% يېزا - بازارغا ۋە 96.1% مە-مۇرىي كەنتكە تۇتاشتى . ئاپتونوم رايوندىكى پوچتا يوللىرى ئېچىدە تارىختا بىرىنچى بولۇپ 20 مىڭ 672 كىلومېتر ئاۋىئاتسىيە پوچتا يولى ۋە 8578 كىلومېتر تۆمۈر يول پوچتا يولى بارلىققا كەلدى ، بۇ ئىككىسى قوشۇلۇپ ئومۇمىي پوچتا يولىنىڭ 46.2% نى تەشكىل قىلىدۇ ، بۇ ئاپتو-نوم رايونىمىزدا پوچتا ئىشلىرىنىڭ ۋە پوچتا يوللانمىلىرىنى يەتكۈزۈش ۋاستىلىرىنىڭ تۈپتىن ئۆزگەرگەنلىكىنى جانلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

— تېلېگراف تورى ھەممە ياققا تۇتاشتى ، تېلېگراف ئۇسكۇنىلىرى زامانىۋىلىشىشقا باشلىدى . ھازىر ئوچۇق سىم ، كابىل ، مىكرو دولقۇن ، سۈنئىي ھەمراھ ئالاقىسى قاتارلىق كۆپ خىل ۋاستىگە ئىگە تېلېگراف يەتكۈزۈش تورى دەسلەپكى قەدەمدە قۇرۇلدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ،

ئاپتونوم رايون بويىچە تېلېفىراق توك يولى 334 كە ، ئۇزۇن يوللۇق تېلې-
فون توك يولى 2286 گە ، شەھەر ئىچى تېلېفونى كومموتاتورننىڭ سغىمى
161 مىڭ 200 توچكىغا ، تېلېفون ئاپپاراتىنىڭ ئومۇمىي سانى 212 مىڭغا
يەتتى ، ھەر 100 ئادەمدە 1.005 تېلېفون ئاپپاراتى بار بولۇپ ، مەملىكەتنىڭ
ھەر 100 ئادەمدە 1.1 تېلېفون ئاپپاراتى بولغان ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىگە
يېقىنلاشتى . شەھەرلەردە تېلېفون ئابونتى 120 مىڭغا ، يېزىلاردا تېلېفون
ئابونتى 13 مىڭغا يەتتى ، ئاپتونوم رايون بويىچە 94.9% يېزا (بازار)غا ۋە
29.7% كەنتكە تېلېفون ئۇلاندى . ئۇرۇمچىدە 35 مىڭ توچكلىق پە-
روگراممىلىق شەھەر تېلېفونى كومموتاتورننىڭ سغىمى ئاشۇرۇلۇپ
ئىشلىتىلىشكە باشلىدى ، 1990 - يىلى 25 مىڭ توچكا ئىشلىتىلدى ، ئۇ-
رۇمچى شەھىرىدە شەھەر تېلېفونىنىڭ ئاپتوماتىك كومموتاتور
ئۇسكۇنىسىنىڭ سغىمى 50 مىڭ 808 توچكىغا يەتكۈزۈلدى ، بۇنىڭ ئى-
چىدە پروگراممىلىق شەھەر تېلېفونى كومموتاتور ئۇسكۇنىسىنىڭ سغىمى
31 مىڭ 268 توچكىغا يېتىپ ، ئومۇمىي سغىمنىڭ 61.5% نى ئىگىلىدى .
ياپونىيەدىن كىرگۈزۈلگەن 500 يوللۇق ئۇزۇن يوللۇق تولۇق ئاپتوماتىك
تېلېفون كومموتاتور ئۇسكۇنىسى ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ ، مەملىكەتتىكى 650
شەھەرنى ، 182 دۆلەت ۋە رايونىنى تېلېفوندا بىۋاستە ئالغىلى بولىدىغان
بولدى . كۈيتۇن ، غۇلجا ، ئالتاي ، قەشقەر ، سانجى ، شىخەنزە ، تۇرپان ،
خوتەن ، ئاقسۇ ، كورلا ، قاراماي ، قومۇلدىن ئىبارەت 12 شەھەر ۋە مايتاغ
كان رايونى مەملىكەتنىڭ ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونىنى ئاپتوماتىك
ئالماشتۇرۇش توربىغا كىرگۈزۈلدى . ئاپتونوم رايوندا ئاپتوماتىك تېلېفون
ئورنىتىلغان ناھىيە 42 گە يەتتى . ھازىر ئۇرۇمچى ، قەشقەر ، كۇچا ،
خوتەن ۋە ئىلىدا بەش ئىچكى ئالاقە سۈنئىي ھەمراھ يەر شارى پونكتى
بار ، ئاپتونوم رايون بوينچە تۇنجى ئۇزۇن يوللۇق ، غول لىنىيىلىك نۇر
كابىلى — ئۇرۇمچى بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى 185 كىلومېتر كېچىك
ھەجىملىك نۇر كابىلى قۇرۇلۇشى رەسمىي ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى . قورغاس
ئېغىزىدىكى خەلقئارالىق پوچتا - تېلېگراف ئالماشتۇرۇش پونكتىنىڭ بە-
ناسى پۈتۈپ ئىشلىتىلدى . جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭ غول لىنىيىسى

رەقەملىك مىكرو دولقۇن قۇرۇلۇشىدىمۇ ئىش باشلاندى . 1990 - يىل 11 -
ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۇرۇمچى ، غۇلجا شەھەرلىرى بىلەن قازاقستان
جۇمھۇرىيىتىنىڭ پەيتەختى ئالمۇتا ئارىلىقىدىكى ، قورغاس بىلەن قازاقس-
تان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پانفىلوۋ شەھىرى ئارىلىقىدىكى ئۇچ ئاپتوماتسىز
چېگرا تېلېفون توك يولى ئېچىلدى ، ئادەتتىكى خۇسۇسىي ئىشلار تېلې-
فونى ۋە كەسىپىي ئىشلار تېلېفونى رەسمىي ئېچىۋېتىلدى .

— پوچتا - تېلېگراف كەسىپىنىڭ ئومۇمىي مىقدارى زور دەرىجىدە
ئاشتى . 1992 - يىلى پوچتا - تېلېگراف كەسىپىنىڭ ئومۇمىي مىقدارى 288
مىليون يۈەنگە يەتتى (1980 - يىلدىكى ئۆزگىرىمەس باھا بويىچە
ھېسابلاندى) . پوچتا پۇل ئامانىتى ، تېز پوچتا يوللانمىسى ، پوچتا يوللا-
مىلارنى ئالاھىدە تېز يەتكۈزۈش ۋە سىمسىز چاقىرىپ بېرىش ، ئۇزۇن
يوللۇق بۇاستە تېلېفونىنى ئىشلىتىش ھوقۇقىغا ئىگە ئابونتلار ، كۆچمە
ئالاقە فوتو تېلېگرافى قاتارلىق يېڭى كەسىپلەرنىڭ ھەممىسىدە يېڭى
ئىلگىرىلەشلەر بولدى .

— ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى ئۇزلۇكسىز زورايدى ، پوچتا -
تېلېگراف سانائىتى كىچىكلىكتىن چوڭىيىپ پەيدىنپەي راۋاجلاندى . 1992-
يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەر 23 مىڭ 175 كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز
سانلىق مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى 7286 بولۇپ ، 31.4% نى
ئىگىلىدى ؛ قۇرۇلۇش - تېخنىكا خادىمى 1663 بولۇپ ، ئىشچى - خىزمەت-
چىلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 7.2% نى ئىگىلىدى . پوچتا - تېلېگراف ئىشلىرى
تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن ، پوچتا - تېلېگراف سا-
نائىتى يوقىلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، بەزى پوچتا - تېلېگراف سايمانلىرى
ئىشلەپ چىقىرىلىپ ، بىر قىسىم سايمانلاردا ئېچكىرىنىڭ تەمىنلىشىگە تا-
يىنىدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى .

ھازىرقى ئەھۋالنى ئىلگىرىكىگە سېلىشتۇرغاندا ، پوچتا - تېلېگراف
ئالاقىسى ھەققەتەن زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى ، بىراق ئىسلاھات ، ئې-
چىۋېتىشنىڭ ۋە ئىگىلىكنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ،
ھازىرقى پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ

ئېھتىياجىغا ماسلىشالمايۋاتىدۇ ، شۇڭا بۇنىڭدىن كېيىنكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىزدا بۇ ساھەنى نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرىدىغان بولساق ، يېقىن كەلگۈسىدە زور ئۆزگىرىش ھاسىل قىلالايمىز .

توققۇزىنچى باب
بىناكارلىق

بىناكارلىق شىنجاڭدا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تەدرىجىي ھالدا بىر كەسىپ بولۇپ شەكىللەندى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق قوشۇنى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، ئاجىزلىقتىن كۈچىيىپ ، تەدرىجىي ھالدا لايىھىلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ، ئۈسكۈنىلەرنى قۇراشتۇرۇش ۋە پەن تېخنىكا ئىشلىرى بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان سىستېمىغا ، سانائەت ۋە خەلق تۇرمۇشىغا كېرەكلىك بىناكارلىق قۇرۇلۇشلىرىنى ئۈستىگە ئالالايدىغان زور كەسىپىي قوشۇنغا ئايلاندى . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بۇ قوشۇن شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ، شەھەر قۇرۇلۇشى ، دۆلەت مۇداپىئە قۇرۇلۇشى قاتارلىق ھەر ساھە - ھەر كەسىپتىكى ئاساسىي قۇرۇلۇشلار ئۈچۈن ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ، تۇرمۇش مۇھىتى ۋە شارائىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن غايەت زور تۆھپە قوشتى .

1 - پاراگراف بىناكارلىق قوشۇنى

شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغان چاغدا ، سابىق ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتتە پىلانلاش ، ئۆلچەش - سىزىش ، بىنا لايىھىلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ، شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشلىرىنى ياساش قاتارلىق كەسىپلەرنى باشقۇرىدىغان ئەمگەك ئىشلىرى ئىدارىسى بولۇپمۇ ، لېكىن ئۈنىڭ ئاران 40 نەپەر بىرقەدەر مۇقىم ، پەسىل خاراكتېرلىك شەھەر ئاسراش ئىشچىسى ۋە

ئىككى نەپەر پار كۆچى بىلەن ھەربىر تىلىنىدىغان يول چىگدىش ماشىنىسىنىڭ شوپۇرىلا بار ئىدى . ئايرىم چوڭ ناھىيىلەردە قۇرۇلۇش بۆلۈملىرى قۇرۇلغان بولسىمۇ ، ئۇلار قىلىدىغان ئىشنىڭ تايىنى يوق ، قۇرۇق نامىلا بار ئورۇن ئىدى . ئۇ چاغلاردا يىل بويى بىرەر تۈزۈكرەك بىناكارلىق قۇرۇلۇش تۈرى ئېلىپ بېرىلمايتتى ، گايىدا بىر - ئىككى قۇرۇلۇش ياسىلىدىغان بولۇپ قالسا ، ئۇنى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بىلەن سودىگەر لەر تىل بىرىكتۈرۈپ ، كەسپىداشلار ئۈيۇشمىلىرىنىڭ باشلىقلىرى ياكى مۇرادىغا يېتەلمىگەن بىيۇروكرات سىياسىئونلار تەشكىل قىلغان ياشاش زاۋۇتى ۋە ئىش بېجىرىش ئورۇنلىرىغا ھۆددىگە بېرىپ ، قاقتى - سوقتى قىلىشاتتى . بۇ ئاتالمىش ياشاش زاۋۇتى ، ئىش بېجىرىش ئورۇنلىرىنىڭ ھەممىسى بىز ھازىر ئېيتىۋاتقان «سومكا شىركەت» بولۇپ ، ئۇسكۇنىسىمۇ ، ئىشچىسىمۇ يوق ئىدى . قۇرۇلۇشنى ھۆددىگە ئالغاندىن كېيىنلا ، ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتىگە تايىنىپ ، ۋاقتىنچە بىرنەچچە قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمىنى قوبۇل قىلىپ ، ئاز - تولا ۋاقىتلىق ئىشچى يالالاپ ، ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن ئاران چىقاتتى . ئۇ چاغدىكى قۇرۇلۇش قىلىش تېخنىكىسى بەكمۇ قالاق ئىدى ، خىشتىن تام قوپۇرۇش ، سېمونت لاي بىلەن تام سۇۋاش ، تاممەش سېلىشقا ئوخشاش تېخنىكىلىق خاراكتېرى ناھايىتى تۆۋەن بولغان ئادەتتىكى ئىشلارنىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن جۇڭگولۇق مۇھاجىر ئىشچىلار ئىشلەيتتى ياكى ئۆگىتەتتى .

شىنجاڭنىڭ بىناكارچىلىقى كەسپىي ئىشچىسىمۇ ، تېخنىكا خادىمىمۇ ، قۇرۇلۇش قىلىش ئۇسكۇنىسىمۇ بولمىغان ئاشۇنداق شارائىتتا ، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تەرىپىدىن قۇرۇق قول بىلەن جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە بارلىققا كەلدى ۋە كېچىكلىكتىن زورىيىپ ، قول ئەمگىكى بىلەن ئىشلەيدىغان ھالەتتىن ماشىنىلىشىشقا راۋاجلاندى . شىنجاڭ ھەربىي رايونى شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق ئىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ، 1950 - يىلدىن 1954 - يىلغىچە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۆزىگە قارىشلىق پىيادە قىسىملار ، قۇرۇلۇش قىسىملىرى ، ئاتلىق قىسىملار ، خەۋەرلىشىش قىسىملىرى قاتارلىق ئەسكىرىي تۈرلەردىكى

نەچچە ئون ئورۇندىن نەچچە ئون مىڭ كوماندىر - جەڭچىنى ئاجرىتىپ ، ھەربىي رايون قۇرۇلۇش باشقارمىسى ۋە قۇرۇلۇش ئەترىتىنى تەسكىل قىلىپ ، شىنجاڭدا قۇرۇلۇش لايىھىلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ، ماتېرىيال ئىشلەپچىقىرىش ، سېتىۋېلىش ، تەمىنلەشكە ئوخشاش ۋەزىپىلەرنى باشقۇردى ۋە ئۇستىگە ئالدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ۋە باشقا خەلق ئىشلىتىدىغان جامائەت قۇرۇلۇشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، ئارقا - ئارقىدىن ھەربىي رايونىنىڭ بەش بىناكارلىق - قۇرۇلۇش تۈەنىنى قۇرۇپ ، ئۇرۇمچى ، قەشقەر ، شىخەنزە قاتارلىق جايلارنىڭ بىناكارلىق ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالدى . 1956 - يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قۇرۇلۇش باشقارمىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق بىناكارلىق - قۇرۇلۇش تۈەنلىرى شۇ چاغدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى رەھبەرلىك قىلىدىغان ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەننىڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش 1 - شىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى ، ئۇنىڭ 30 مىڭدىن كۆپرەك ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى . بۇ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش قوشۇنى 50 - ، 60 - يىللاردا شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق قۇراشتۇرۇش ساھەسىدىكى ئاساسىي قوشۇن بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق ئىشلىرىنى بار - لىققا كەلتۈرگۈچى ۋە ئۇنىڭغا ئاساس سالغۇچى بولدى . ھازىر بۇ قوشۇن تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ئارمىيە ئىلكىدە بولمىغان كارخانىغا ئايلاندى ، لېكىن ئۇ تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن بىناكارلىق تېخنىكا كۈچلىرى يەنىلا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش سېپىدە ئاكتىپ پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا ، بىر مۇنچە يولداشلار بىناكارلىق كارخانىلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە تايانچىلىرى بولۇپ قالدى .

50 - يىللاردا ، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئەڭ ئاۋۋال ئۈستىگە ئېلىپ ، شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇۋاتقان ۋاقىتلاردا ، يەرلىككە تەۋە بىناكارلىق ئىشلىرىمۇ بارلىققا كېلىشكە باشلىدى ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، ئۇرۇمچى شەھەرلىك بىناكارلىق شىركىتى ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى ، بىرقانچە ئامىرى

قۇرۇلۇش ۋە كەسىپىي قۇرۇلۇش ئەترەتلىرى تەشكىل قىلىندى . 1979 - يىلى ئىلگىرىكى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىر- تۈۋنىنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش قىسىملىرى ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئايرىپ بېرىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئاپ- تونوم رايونلۇق بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئالتە بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىر- كىتى ، سانائەت ئۇسكۇنىلىرىنى قۇراشتۇرۇش شىركىتى ، ماشىنلاشقان قۇرۇلۇش قىلىش شىركىتى ، بىناكارلىق ماشىنلىرى زاۋۇتى ، ئاساسىي قۇرۇلۇش ترانسپورت شىركىتى ، گاز بېتون زاۋۇتى ، بىناكارلىق چارلاش - لايىھىلەش يۇرتى ، بىناكارلىق پەن - تەتقىقاتى ئورنى ، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش مەكتىپى ، ياغاچ ماتېرىياللارنى پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قا- تارلىق كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلار قارايدىغان بولدى . 1982 - يىلى شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىرلەشمىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئىلگىرى بىرلەشمىنگە قاراشلىق بولۇپ جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى ياساشنى ئۇستىگە ئالغان ئاپتونوم رايون- لۇق تۆمۈر يول قۇرۇلۇش ئىدارىسى ئەسلىدىكى تەۋەلىكىگە قايتۇرۇلدى ھەمدە يېڭىدىن بىرلەشمىن بىناكارلىق - قۇرۇلۇش 1 - شىسى تەشكىل قى- لىندى ، ھەرقايسى يېزا ئىگىلىك شىلرىمۇ ئۆزىنىڭ قۇرۇلۇش قىلىدىغان كارخانىلىرىنى قۇردى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جاي - جايلىرىدىمۇ ھەر خىل بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كارخانىلىرى يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇك نوتىلىرىدەك كۆپلەپ بارلىققا كەلدى . 1992 - يىلغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ھەر خىل قۇرۇلۇش قىلىش كارخانىلىرى 526 گە ، بىناكارلىق كەسىپىدە ئىشلەيدىغانلار 307 مىڭ 700 ئادەمگە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا328 ،ئىشچى - خىزمەتچىسى 243 مىڭ 200 ؛ كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانا 198 ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 64 مىڭ 500 . بۇ كارخانىلار تىجارەت دائىرىسى جەھەتتە ، بىنا سېلىش ، ئۇسكونە قۇراشتۇرۇش ، ماشىنلاشقان قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىش ، تاشيول قۇرۇلۇشلىرىنى قىلىش ، سۇ ئىنشائاتى - ئېلېكتر

قۇۋۇتى قۇرۇلۇشلىرىنى قىلىشقا ئوخشاش كارخانىلارغا بۆلۈنگەن بولۇپ ، ئۇلار بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان ، پەن تەتقىقات ، لايىھىلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ، ئۇسكۇنە قۇراشتۇرۇش ، بىناكارلىق ماشىنلىرىنى ياساش ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ۋە قۇرۇلما - سەپلىمىلەرنى ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىغا ئىگە بولغان ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا قۇرۇلۇشلارنى ھۆددىگە ئالالايدىغان زور كەسىپىي قوشۇنغا ئايلاندى . بۇ كارخانىلار ئە- چىدە ئاپتونوم رايونلۇق سانائەت ئۇسكۇنىلىرىنى قۇراشتۇرۇش شىركىتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئاساسىي قۇرۇلۇش ترانسپورت شىركىتى مەملىكەت بويىچە 2 - دەرىجىلىك كارخانا ، ئاپتونوم رايونلۇق 1 - بىناكارلىق شىركىتى ، ئاپتونوم رايونلۇق ماشىنلاشقان قۇرۇلۇش قىلىش شىركىتى ۋە بىگتۆەننىڭ 6 - بىناكارلىق شىركىتى ئاپتونوم رايون بويىچە 2 - دەرىجە- لىك كارخانا ، ئاپتونوم رايونلۇق 1 - بىناكارلىق شىركىتىگە 1982 - يىلى گۇۋۇيۈەن تەرىپىدىن «مەملىكەت بويىچە قۇرۇلۇش قىلىشتا ئىلغار كار- خانا» دەپ نام بېرىلدى ، بۇ كارخانا يەنە ئالتۇن مېدال ئالدى ، لوپنۇر 2 - بىناكارلىق شىركىتى ، «شىنخۇا» بىناكارلىق شىركىتى قاتارلىق بىر تۈر- كۈم قۇرۇلۇش قىلىدىغان كارخانىلار مەملىكەت بويىچە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ئىلغار بىناكارلىق كارخانىلىرىغا ئايلاندى .

شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ، بىزگە دۆلەتنىڭ ئالاقىدار مىنىستىرلىكلىرى ۋە قېرىنداش ئۆلكە ، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر قىزغىن كۆڭۈل بۆلدى ھەم زور كۈچ بىلەن مەدەت بەردى . 1954 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە ، دۆلەتلىك بىناكارلىق - قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ مىنىستىرلىككە قاراشلىق 3 - ئىدارىنىڭ 3 - بىناكارلىق شىركىتى ۋە چاڭچۇن 2 - بىناكارلىق شىركە- تى ، تىەنجىن 4 - بىناكارلىق شىركىتىنى ئاجرىتىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى . بۇ بىناكارلىق شىركەتلىرىنىڭ كەڭ قۇرۇلۇش - تېخنىكا خادىملىرى ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى رايونىمىزدا ماكانلىشىپ ، چېگرا رايوندا يىلتىز تارتىپ ، شىنـ جاڭنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش سېپىدىكى جانلىق كۈچ بولۇپ

قالدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، خۇنەن ، خۇبېي ، جياڭسۇ ، ئەنخۇي ، گۇاڭدۇڭ ، خېبېي ، سىچۇەن ، شاڭخەي ، تيەنجىن قاتارلىق ئۆلكە . شەھەرلەر ئاپتونوم رايونىمىزغا نۇرغۇن بىناكارلىق تېخنىك ئىشچىلىرى ۋە ياش ، ئوتتۇرا ياش ئەمگەكچىلەرنى ياردەم قىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش قوشۇننىڭ زورىيىشىغا قىممەتلىك تۆھپە قوشتى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، دۆلەتلىك خىمىيە سانائىتى مىنىستىرلىكى ، تۆمۈر يول مىنىستىرلىكى ، نېفىت مىنىستىرلىكى ، پوچتا - تېلېگراف مىنىستىرلىكى قاتارلىق تارماقلارغا قاراشلىق كەسىپىي قۇرۇلۇش كارخانىلىرىمۇ شىنجاڭغا كېلىپ نۆۋەتلىق قۇرۇلۇشلارغا قاتناشتى ؛ جياڭسۇ ، سىچۇەن ، ئەنخۇي قاتارلىق ئۆلكىلەرنىڭ بىناكارلىق كارخانىلىرى ئارقا - ئارقىدىن شىنجاڭغا كېلىپ قۇرۇلۇشلارنى ھۆددىگە ئېلىپ ، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى ، شۇنىڭ بىلەن رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش سېپىدە مىسلى كۆرۈلمىگەن جانلىق ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . دۆلەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك تارماقلىرى ۋە قېرىنداش ئۆلكە - شەھەرلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىشى رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كۈچىنى زورايتىشتا ، رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش تېخنىكىسىنى ئۆستۈرۈشتە ئاكتىپ رول ئويناندى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق كەسىپى يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن 50 - يىللاردا ، قۇرۇلۇش قىلىشتا قول ئەمگىكى سايمانلىرى ۋە يېرىم ماشىنىلاشقان مەشغۇلات ئاساس قىلىناتتى ، چەت - ياقا رايونلاردا ماتېرىياللارنى ئادەملەر كۆتۈرۈپ توشۇش تېخنىمۇ ئومۇمىي ئەھۋال ئىدى . 1958 - يىلدىن كېيىن ، بىناكارلىق كارخانىلىرى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئاساسلىق ئىش تۈرلىرىدە «ئىككىنى يېڭىلاش» ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، بەزى مەشغۇلاتقا تەۋە ماشىنا - سايمانلارنىڭ ئۆسكۈنىلىرىنى يېڭىلىدى ، بەزى قۇرۇلۇش ماشىنا - سايمانلىرىنى تەقلىد قىلىپ ياساپ ياكى ئۆز ئالدىغا ياساپ ، ئەپكەش ، يۈك كۆتۈرۈش ياغاچلىرىنى پەيدىنپەي چۆرۈپ تاشلاپ ، گورىزونتال توشۇش ۋە تىك توشۇشتا تولۇق ياكى

يېرىم ماشىنىلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، ئەمگەك سىجىللىقىنى زور دەرىجىدە يېنىكلىتىپ ، ئىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈردى . 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ، بىناكارلىق كەسىپىدە «ئۇچنى ئومۇملاشتۇرۇش ، بىرنى ئۆزگەرتىش» مەركىزىي مەزمۇن قىلىنغان بىناكارلىق تېخنىكا ئىنقىلابى قانات يايدۇرۇلۇپ ، تېخنىكا ئۆسكۈنىلىرى ناھايىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى . بۇنىڭ بەلگىسى-شۇكى ، قېزىش ماشىنىسى ، كران ، ئۈسۈپ - توشۇش ماشىنىسى ، توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى ، بېتون لاي ئېتىش ماشىنىسى ، ۋىبراتور ، كىشەك شەكىللىك كران قاتارلىق ئۆسكۈنىلەر خېلى ئومۇملاشتى ، بۇرۇنقى قول ئەمگىكى ۋە يېرىم ماشىنىلاشقان مەشغۇلات ئاساس قىلىنغان ھالەت راۋاجلىنىپ يېرىم ماشىنىلاشقان مەشغۇلات ئومۇملاشتى ، كەڭ كۆلەمدە توپا - تاش قېزىش مەشغۇلاتى ، كۆتۈرۈپ توشۇش مەشغۇلاتى ، بېتون لاي ئېتىش ، چىگدىش ، ياغاچ ئىشىك - دېرىزە ياساش قاتارلىق ئىش تۈرلىرى ئاساسىي جەھەتتىن ماشىنىلاشتۇرۇلدى . 80 - يىللاردىن بۇيان ، قۇرۇلۇش كارخانىلىرى ئىلغار تېخنىكا - ئۆسكۈنىلەرنى كىرگۈزۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، قۇرۇلۇش ماشىنىلىرىنى پائال يېڭىلاپ ياكى تەتقىق قىلىپ ياساپ ، قۇرۇلۇش قىلىشنى ماشىنىلاشتۇرۇش سەۋىيىسىنى ۋە ئىش ئۈنۈمىنى يەنمۇ ئۆستۈردى . مەسىلەن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى قۇرۇلۇش كارخانىلىرى ئېگىز بىنالار كۆندىن - كۈنگە كۆپىيىۋاتقان تەلەپكە ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن ، تېز سۈرئەتتە قۇراشتۇرۇلىدىغان قۇدۇق جازىسى ، 120 مېتىرلىق قوشۇمچە تام قۇدۇق جازىسى ، 80 مېتىرلىق كۆپ خىل ئىشلىتىلىدىغان قۇدۇق جازىسى ، ئۆزلۈكىدىن كۆتۈرۈلىدىغان كىشەك شەكىللىك قوشۇمچە تام كران جازىسى قاتارلىقلارنى ئۆزلىرى تەتقىق قىلىپ ياساپ چىقتى . تىك توشۇشنىڭ ئەڭ يۇقىرى ئېگىزلىكى 120 مېتر غا يەتتى ، بەزى جازىلارنى ئېگىز مورا ، ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنىڭ سوۋۇتۇش مۇنارى قاتارلىق ئالاھىدە قۇرۇلۇشلارنى ياساشقىمۇ ئىشلەتكىلى بولىدۇ . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز بېتون لاي ماشىنىسى ، قوم لاي ماشىنىسى ، ۋىبراتور ، چىگدىش ماشىنىسى ، موللاقچى ماشىنا ، تەكچىنى كۆتۈرۈش - چۈشۈرۈش ماشى-

تىسى ، سوروش ماشىنسى ، قاچىلاش ماشىنسى ، ئۆره شەكىللىك كران قاتارلىق بىناكارلىق ماشىنلىرىنى ئىشلەپ چىقىرالايدىغان بولدى . شىنجاڭ بىناكارلىق ماشىنلىرى زاۋۇتىنىڭ ئالتە خىل مەھسۇلاتى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ZX — 50 تىپلىق پاتۇرما شەكىللىك ۋىبراتور مەملىكىتىمىز سىرتىدا سېتىلدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ئاپتونوم رايوندىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى قۇرۇلۇش كارخانىلىرىنىڭ ماشىنا - ئۇسكۇنىسى 38 مىڭ 478 گە يەتتى ، بۇنىڭ ئەسلى قىممىتى 957 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ ، تېخنىكا ئۇسكۇنىلىرى بىلەن قوراللىنىش نىسبىتى 2789 يۈەن - ئادەمگە ، ئېنېرگىيە بىلەن قوراللىنىش نىسبىتى 5 كىلوۋات — ئادەمگە يەتتى .

شىنجاڭ بىناكارلىق ئىشلىرى 50 - ۋە 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ، يەنى تېخى ئىگىلىك تىكلەش مەزگىلىدە تۇرۇۋاتقان ۋە ئىش باشلىغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان مەزگىلدە ، بىناكارلىق كەسپى بويىچە بىر تۈركۈم ماۋارىپ ، سەھىيە قۇرۇلۇشلىرى ۋە كۆپلىگەن تۇرالغۇ ئۆيلەر ياسالغان ، ئۇرۇمچى يېزا ئىگىلىك ماشىنلىرى زاۋۇتى ، ترانسپورت ئىدارىسىنىڭ رېمونت زاۋۇتى قاتارلىقلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە ئۆزگەرتىلىپ ، كېڭەيتىلىپ ياسالغاندىن باشقا ، شىمگۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، لىيۇداۋان كۆمۈر كېنى ، « 1 - ئاۋغۇست » پولات زاۋۇتى ، « ئۆكتەبر » ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى ، بىگتۈمەن ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى ، « 1 - ئاۋغۇست » ئۇن زاۋۇتى ، « 1 - ئىيۇل » توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، شىمگۇ سېمونت زاۋۇتى ، ۋېيخۇلىياك ئېلېكتر ئىستانسىسى ، قاراماي نېفتلىكى ، « 1 - ئاۋغۇست » شېكەر زاۋۇتى ، « 1 - ئاۋغۇست » يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، قەشقەر پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، ئىلى يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، شىنجاڭ شارىك زاۋۇتى قاتارلىق شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدا جىددىي ئېھتىياجلىق بولغان ، ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەش خاراكتېرىدىكى كۆپلىگەن سانائەت مۇئەسسەسىلىرى نۇقتىلىق هالدا قۇرۇلۇش ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى ، بۇ

ئاپتونوم رايونىمىز خەلق ئىگىلىكىنىڭ بارلىققا كېلىشىغا ياخشى ئاساس سېلىپ بەردى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق كەسىپىي كۈچىنىڭ ناھايىتى ئاشقانلىقىنىمۇ ئەكس ئەتتۈردى . بىناكارلىق كەسىپى 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن 70 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە بولغان ئون يىللىق « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » نىڭ ئېغىر كاشىلىسىغا ئۇچرىغان بولسىمۇ ، لېكىن بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش ئىشچىلىرى « سول » چىل ئىدىيىگە قارشى كۈرەش قىلىش داۋامىدا قارا-ماي نېفتلىكى ، ئۇرۇمچى نېفت خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ، خۇگىيەنچى ئېلېكتر ئىستانسىسى ، « 1 - ئاۋغۇست » پولات زاۋۇتى ، باشئەگىم سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، ئۇرۇمچى ئايرودرومى قاتارلىق چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇشلارنى يەنىلا داۋاملىق ياسىدى ، كېڭەيتىپ ياسىدى ۋە يېڭىدىن سالدى . 1978 - يىلدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق كەسىپىدە يېڭى يۈكسىلىش بولدى ، خۇگىيەنچى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ 2 - ، 3 - قارارلىق قۇرۇلۇشى ، ئۇرۇمچى نېفت - خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنى چوڭ خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلەش قۇرۇلۇشى ، شىنجاڭ سېمونت زاۋۇتىنىڭ 3 - ، 4 - نومۇرلۇق خۇمدانلىرى ، باغراش كۆلىنىڭ سۈيىنى باشلاش قۇرۇلۇشىنىڭ سۇ چىقىرىش پونكىتى ، تۇز كۆل خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ، جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى ، ماناس ئېلېكتر ئىستانسىسى ، داشەنكۇ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، پوسكام نېفت - خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى ، شىمالىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى قاتارلىق بىر تۈركۈم چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى قۇرۇلۇش تۈرلىرى داۋاملىق ياسالدى ، كېڭەيتىپ ياسالدى ۋە يېڭىدىن ياسالدى ، بىر تۈركۈم يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، شېكەر زاۋۇتى ، خېجىك پولات زاۋۇتى ، 70 مىڭ توننىلىق سېمونت زاۋۇتى ، ئۇرۇمچى ئايرودرومىنىڭ ئايروپىلان ئامبىرى ، ئۇرۇمچى 5000 توننىلىق توڭلىتىش ئامبىرى ، جەنۇبىي ۋوگزال-نىڭ ۋوگزال ئۆيى قاتارلىق بىر تۈركۈم قۇرۇلۇشلار ۋە كۆپلىگەن مەدەنىيەت ، ماۋارىپ ، سەھىيە ، تەنتەربىيە ، پەن - تەتقىقات مۇئەسسەسىلىرى ، مەيخانا ، رېستوران ، مېھمانخانا ، تۇرالغۇ ئۆيلەر ۋە باشقىلار ئارقا -

ئارقىدىن قەد كۆتۈردى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق كەسىپىدىكىلەر 1950 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە ياسىغان سانائەت بىنالىرى ، تۇرالغۇ ئۆيلەر ، ئاممىۋى بىنالار ۋە مۇئەسسەسىلەرنىڭ قۇرۇلۇشىغا جەمئىي 58 مىليارد 970 مىليون يۈەن ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلىغى سېلىندى ، بۇ قۇرۇلۇشلاردىن 142 چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى تۇر ، 97 مىليون 870 مىڭ كۋادرات مېتر ھەر خىل ئۆي ئىمارەت پۈتتۈرۈلدى . بۇ بىنالارنى ئىشلىتىش ئورنىغا قاراپ مۇنداق تۈرلەرگە ئايرىشقا بولىدۇ : زاۋۇت ئۆيى 9 مىليون 570 مىڭ كۋادرات مېتر ، ئامبار 5 مىليون 990 مىڭ كۋادرات مېتر ، تۇرالغۇ ئۆي 46 مىليون 110 مىڭ كۋادرات مېتر ، مائارىپقا كېرەكلىك ئۆي 8 مىليون 850 مىڭ كۋادرات مېتر ، تىببىي داۋالاشقا ئىشلىتىلگەن بىنا 2 مىليون 440 مىڭ كۋادرات مېتر ، باشقا ئۆي - ئىمارەت 24 مىليون 910 مىڭ كۋادرات مېتر . بۇ بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش قوشۇنىنىڭ قۇدرەتلىك ، خېلى يۇقىرى تېخنىكىلىق ساپاسى بار ، جەڭ قىلىشقا ماھىر كەسىپىي قوشۇنغا ئايلانغانلىقىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

2 - پاراگراف چارلاش - لايىھىلەش ۋە پەن تەتقىقاتى

1950 - يىلى قۇرۇلغان شىنجاڭ ھەربىي رايونى قۇرۇلۇش باشقارمىسىنىڭ لايىھىلەش بۆلۈمچىسى شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق چارلاش - لايىھىلەش ئاپپاراتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شەكلى ئىدى . 1956 - يىلى قۇرۇلۇش باشقارمىسى بىكىتۈەننىڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇش 1 - شىسىغا ئۆز-گەرتىلگەندە ، لايىھىلەش بۆلۈمچىسىنى كېڭەيتىش ئارقىلىق قۇرۇلغان ھەربىي رايون لايىھىلەش باشقارمىسى بىناكارلىق - قۇرۇلۇش 1 - شىسىنىڭ لايىھىلەش يۈرتىغا ئۆزگەرتىلدى ، ئۇنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى كۆپىيىپ 348 گە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئىدارىسى بېيجىڭ ، تيەنجىنلەر يارەمگە ئەۋەتكەن ، كەسىپىي جەھەتتە خېلى مۇكەممەل بولغان بىر تۈركۈم تېخنىكا خادىملىرىنى تايانچ

قىلىپ ، 160 نەچچە ئىشچى - خىزمەتچىسى بار بىناكارلىق لايىھىلەش يۈرتىنى قۇردى . شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق لايىھىلەش كۈچى زور دەرىجىدە ئاشتى . بۇ ئىككى لايىھىلەش يۈرتى ئاپتونوم رايوندىكى سانائەت بىنالىرى ۋە خەلق ئىشلىتىدىغان بىنالارنىڭ كۆپ قىسمىنى چارلاش - لايىھىلەش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالالايدىغان بولدى . 1979 - يىلى بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ لايىھىلەش يۈرتى ، بىنا-كارلىق - قۇراشتۇرۇش باش شىركىتىنىڭ لايىھىلەش يۈرتى ۋە بۇرغىلاپ تەكشۈرۈش يېڭى بىرلەشتۈرۈلۈپ ، ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق چارلاش-لايىھىلەش يۈرتى تەشكىل قىلىندى ۋە ئۇنىڭ چارلاش - لايىھىلەش ئىق-تىدارى تېخىمۇ كۈچەيتىلدى . 1980 - يىلى بۇ بىناكارلىق چارلاش-لايىھىلەش يۈرتى دۆلەتنىڭ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش سىستېمىسى بويىچە چارلاش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىتا 1 - ، لايىھىلەش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىتا7-بولدى . ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق چارلاش - لايىھىلەش يۈرتى1982-يىلدىن باشلاپ 16 - QT تېپلىق ھېسابلاش ماشىنىسىنى ئىشلىتىپ بىنالارنىڭ قۇرۇلمىسىنى ھېسابلاش ۋە تەخمىنىي ھېسابلاشنى يولغا قويدى . ھېسابلاش ماشىنىسىنىڭ ياردىمى بىلەن لايىھىلەشنى پائال تۈردە ئۆزلەشتۈردى ۋە قوللاندى ھەمدە مىكرو دولقۇنلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى بىلەن باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ ، لايىھىلەرنىڭ توغرىلىقى ۋە ئىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈردى . يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، بۇ چارلاش - لا-يىھىلەش يۈرتى لايىھىلەش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىشىتا مەملىكەتتىكى بىناكارلىق لايىھىلەش يۈرتلىرىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىن ئورۇن ئالدى . 1984 - يىلدىن بۇيان ، تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنكى بىكىتۈەننىڭ بىناكارلىق كەسىپىمۇ چارلاش - لايىھىلەش يۈرتى قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، جايلاردا ھەر دەرىجىلىك چارلاش - لايىھىلەش ئورۇنلىرى ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى چارلاش - لايىھە-لەش ئورۇنلىرى كۆپلەپ بارلىققا كەلدى ، ئىلگىرىكى نوقۇل ھالدىكى چارلاش قوشۇنى قۇرۇلمىسى ئۆزگىرىپ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى ئاساس ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكى قوشۇمچە قىلىنغان ، كۆپ قاتلام ئۆز ئارا

رىقابەتلىشىش بىر - بىرىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان يېڭى چارلاش. لايىھىلەش سىستېمىسى شەكىللەندى، نەتىجىدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چارلاش - لايىھىلەش كۈچى تېخىمۇ ئاشتى. ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا 100 نەچچە ئورۇننى ۋە 70 مىڭغا يېقىن قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمى ھەم ئىشچى - خىزمەتچىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىناكارلىق چارلاش - لايىھىلەش قوشۇنى بىناكارلىق سېپىدە پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا.

ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تېز راۋاجلىنىشى لايىھىلەش خادىملىرىغا راسا ماھارەت كۆرسىتىدىغان پايدىلىق پۇرسەت يارىتىپ بەردى، كەڭ لايىھىلەش خادىملىرى ئىدىيىسىنى ئازاد قىلىپ، بىناكارلىق ئىجادىيىتىنى مىسلسىز گۈللەندۈردى. 1984 - يىلدىن بۇيان، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئون قۇرۇلۇش تۈرى دۆلەت قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكىنىڭ مۇنەۋۋەر لايىھە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. بۇنىڭ ئىچىدە، شىنجاڭ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك دوختۇرخانىسى، شىنجاڭ ئالىي مېھمانخانىسىنىڭ كۈتۈۋېلىش بىناسى، شىنجاڭ ئىسلام دىنى شۆيۈەنىنىڭ ئاساسىي بىناسى، شىنجاڭ بىناكارلىق چارلاش ــ لايىھىلەش يۇرتىنىڭ كەسپىي بىناسى دۆلەت قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكىنىڭ 2 - دەرىجىلىك مۇ-نەۋۋەر بىنا لايىھىلەش مۇكاپاتقا ئېرىشتى. شىنجاڭ پەن - تېخنىكا ساراىيى، « دوستلۇق » مېھمانخانىسىنىڭ 3 - نومۇرلۇق بىناسى، ئۈرۈمچى « دوستلۇق » سودا ساراىينىڭ چوڭ بىناسى 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئې-رىشتى؛ ئۈرۈمچى « يەنئەن » يولىدىكى مىللىيچە ئۆيلەر لايىھىسى، شىخەنزە شەھەرىدىكى 14 - مىكرو رايونىنىڭ پىلان - لايىھىسى، ئۈرۈمچى شەھەرىدىكى شياۋشىمەن مەركىزىي سودا ساراىينىڭ لايىھىسى تەقدىرلەش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. شىنجاڭ بىناكارلىق چارلاش - لايىھىلەش يۇرتى 1986-يىلى مەملىكەت بويىچە بىرىنچىر ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ بىناكارلىق ئىجادىيىتى تەرەققىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1990 - يىلى شىن-جاڭ بىناكارلىق چارلاش - لايىھىلەش يۇرتىنىڭ باش ئىنژېنېرى يولداش سۈن گوچېڭ « جۇڭگونىڭ بىناكارلىق ئۇستىسى » دېگەن نامغا ئې-

رىشتى.

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق پەن تەتقىقاتى ئىشلىرىنى بىكىتۈەن بىناكارلىق - قۇرۇلۇش 1 - شىسىنىڭ ئون نەچچىلا ئادىمى، قول بىلەن ئايلاندۇرۇلىدىغان بىر بېسىم ماشىنىسى، بىر نەچچە تۈركۈم مۇدېل ۋە بىر تارازىسىلا بار بىناكارلىق ماتېرىياللىرى تەجرىبىخانىسى ئاساسىدا راۋاجلاندى دېيىشكە بولىدۇ. 1979 - يىلى سابىق بىكىتۈەتتىكى بىناكارلىق - قۇرۇلۇش 1 - شىسى پەن تەتقىقاتى ئورنى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق -قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ بىناكارلىق پەن - تەتقىقاتى ئورنى بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق پەن - تەتقىقاتى ئورنى قۇرۇلدى. يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، بۇ پەن - تەتقىقاتى ئورنى ئالاقىدار ئورۇنلار بىلەن ماسلىشىپ، شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق كەسپىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا بىرلەشتۈرۈپ، 300 دىن ئارتۇق پەن - تەتقىقات تۈرىدە نەتىجە يارىتىپ، بۇنىڭ ئىچىدە 23 تۈرىدىكى نەتىجە مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر نەتىجە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. مەسىلەن، پولات چوڭقۇلۇق بېتونىنى مەزمۇت ھالدا قۇرۇما شەكىللىك ئۇلاشنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن كەپشەرلەش ئىشى بىكار قىلىندى، قۇيۇلغان بېتونلار ئۇچ كۈندىلا لايىھە-دىكى مەزمۇتلۇق ئۆلچىمىگە يېتەلەيدىغان بولدى. بۇ نەتىجە 1978 - يىلى مەملىكەتلىك ئىلىم - پەن يىغىنى مۇكاپاتىغا ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىلىم - پەن يىغىنى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. كۆپتۈرمە مەرۇايىت تاش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسسىقلىق ساقلايدىغان يېنىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇردى؛ سۇيۇق ھالەتتىكى داشقال بېتونلۇق، تۆت قاتار تۆشۈكلۈك كاۋاك تاختا، ئىسسىقلىق ئىمپۇلسلىق تۇز تاختا-نىڭ ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈش ئېففېكتىپىنى ئۆلچەش ئەسۋابى، شارسىمان تاراقاق ماتېرىياللارنىڭ ئىسسىقلىق ئۆتكۈزۈش كوئېففېكتىپىنى ئۆلچەش ئەسۋابى، ئېلېكترلىك تەقلىدىي ئۇسۇلى ۋە توپلاشتۇرۇلغان توك يولىنى ئىككى يول، ئون قانال ئارقىلىق يېراقتىن كونترول قىلىش ماشىنىسى قاتارلىقلار 1978 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئىلىم - پەن يىغىندا

مۇكاپاتلاندى . گاز بېتون ۋە كاۋاك كېسەك شىنجاڭدىكى بىنالارنىڭ تاملىرىنى ئۆزگەرتىش ۋە ۋاراجلاندۇرۇشنى ئىلگىرى سۈردى . ئىككى يىلدىن ئارتۇق تەكرار تەجرىبە قىلىش ئارقىلىق ، ئېلىمىز بويىچە ھازىرقى ئەڭ يېڭى ، ئەڭ چىداملىق ، سۇ سۈمۈرۈشى بىرقەدەر تۆۋەن بولغان سۇنئىي يېنىك سۆگەك ماتېرىيال ، ئالاھىدە يېنىك ساپال دانىچىلىرى مۇۋاپىقلاشتۇرۇلغان ياساپ چىقىلدى ، دۆلەتنىڭ باھالاپ بېكىتىشى ئارقىلىق ، بۇ ساپال دانىچىلىرى ، مەملىكىتىمىز بويىچە ئىلغار سەۋىيىگە يەتكەن دەپ ھېسابلاندى . 1984 - يىلى ئېچىلغان مەملىكەتلىك بىناكارلىق پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى ئالماشتۇرۇش سودا يىغىندا ، ئالاھىدە يېنىك ساپال دانىچىلىرىنى ئىشلەش ھۇنەر - سەنئىتى تەتقىقاتى ، قوش پولات چۇۋلما بېتونلۇق ئەگمە قۇرۇلمىسى ، XSH-120 تىپلىق قوش پولات چۇۋلما ئاپتوماتىك كەپشەرلەش ماشىنىسى ، گۈڭگۇرتلۇك ئالىيۇمىناتلىق تېز قاتلىغان ، بالدۇر كۆچلىنىدىغان سېمونتنىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە ئۇنىڭ مەنپەئەتى ھارارەتنى ئىشلىتىلىشى توغرىسىدىكى تەتقىقات ، كونترول قىلىنىدىغان كرېمنىيلىق ئارا چاستوتا بىلەن تۇرۇبىا قىزىتىش ماشىنىسى ، ئىشلەش چاستوتىسى بىلەن قۇيۇنسىمان توك ئېقىمىدا قىزىتىپ بېتون ئاسراش قاتارلىق ئالتە تۈر مۇنەۋۋەر پەن - تېخنىكا نەتىجىسى بولۇپ باھالاندى . بۇ بىناكارلىق پەن تەتقىقاتى ئورنى بىلەن ئەنخۇي ئۆلكىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى پەن تەتقىقاتى ئورنى بىرلىكتە ئورۇندىغان 300 دەرىجىلىك سلانېتسلىق ئالاھىدە يېنىك ساپال دانىچىلىرىنى ئىشلەش ھۇنەر - سەنئىتىنىڭ تەجرىبە - تەتقىقاتى قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى بويىچە 1986 - يىللىق 3 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ، ئالاھىدە يېنىك ساپال دانىچىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئىشلىتىش قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى بويىچە 1991 - يىللىق 2 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق پەن تەتقىقاتى ئورنى قاتارلىق ئۈچ پەن تەتقىقاتى ئورنى 1986 - يىلى قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى سىستېمىسى بويىچە ئىلغار پەن تەتقىقاتى كوللېكتىپى بولۇپ باھالاندى .

پەن تەتقىقاتى خىزمىتىنىڭ تۈرتكىسىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كەسپىنىڭ قۇرۇلۇش قىلىش تېخنىكىسىمۇ كۈندىن - كۈنگە ئۆسۈپ پىشىپ يېتىلدى . ئاپتونوم رايونلۇق 3 - بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى تەتقىق قىلىپ ياساپ چىققان جازا باغ لىماي توك ئارقىلىق دۇم قېلىپتا قۇرۇلۇش قىلىش ھۇنەر - سەنئىتى 1988 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 2 - نۆۋەتلىك كەشپىيات كۆرگەزمىسىدە ئالتۇن مېدال مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1988 - يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى نۆۋەتلىك خەلقئارالىق كەشپىيات كۆرگەزمىسىدە مىس مېدال مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1990 - يىلى مەملىكەت بويىچە يېڭى قۇرۇلۇش تېخنىكىسى جەھەتتە مۇنەۋۋەر تۈر مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . بۇ ھۇنەر - سەنئەت سۈيۇق بېسىملىق سىيرىلما قېلىپ دامكراتنىڭ ئورنىغا توك بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈلمە قېلىپ جازىسىنى دەسسىتىپ ، تېرەك ئىشلەتمەي ، كۆچنى ئىككى - ئۈچ كۈن بۇرۇن قۇيۇلغان بېتونغا قارىتىپ ، مەشغۇلات سۇپىسى بىلەن قېلىپ تاختىسىنى كۆتۈرۈپ يۇقىرىغا ئۆرلەيدىغان بىر خىل يېڭى قۇرۇلۇش قىلىش ئۇسۇلىدىن ئىبارەت . بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق سۈيۇق بېسىملىق سىيرىلما قېلىپنىڭ سۈپەت جەھەتتىكى ئومۇمىي ئىللەتلىرىنى تۈگىتىپ ، بېتون سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلغىلى ، بۇرغۇن پولات ماتېرىيالىنى تېجەپ ، قۇرۇلۇش تەننەرخىنى تۆۋەنلەتكىلى بولىدۇ . ئېگىزلىكى 80 مېتر ، دىئامېترى ئالتە مېتر كېلىدىغان بىربېتون تۇرخۇننى ياساشتا ، تېرەككە كېتىدىغان 40 تونا پولات ماتېرىيالنى تېجەپ قالغىلى ، قۇرۇلۇش مۇددىتىنى يېرىم يىل قىسقارتقىلى ، 100 مىڭ يۇەن ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئۇلنى بىر تەرەپ قىلىش ، بېتوننى ئاسراش ۋە بىنالارنى بېزەش قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ بىر قاتار يېڭى ھۇنەر - سەنئەتلەر بارلىققا كەلدى . مەسىلەن ، تۆشۈك تېشىپ قوزۇق قويۇش ، قاتتىق چىگىداش ئۇسۇلى ئارقىلىق بوش ئۇلنى بىر تەرەپ قىلىش ، بېتونىنى قۇياش ئېنېرگىيىسى بىلەن ئاسراش ، قۇيۇنسىمان توك ئېقىمى بىلەن قىزىتىش ، ھور بىلەن ئاسراش ۋە قىشتا قۇرۇلۇش قىلغاندا بېتونغا سىرتتىن مەنپەئى ھارارەت بېرىش سۇيۇقلۇقىغا ئوخشاش ھۇنەر - سەنئەتلەر

لەر قوللىنىلىپ ، ئۆگزىنى سۇ ئۆتمەيدىغان قىلىپ ياساشتىكى ئىسسىق مەشغۇلاتلار سوغۇق مەشغۇلاتلارغا ئۆزگەرتىلدى ؛ بىنالارنى بېزەشتە يۇقىرى مولېكۇلىلىق بىرىكمە ماتېرىياللارنى ئىشلىتىش پەيدىنپەي كېڭەيتىلدى ، ئەنئەنىۋى بېزەش ھۇنەر - سەنئىتىنىڭ ئورنىغا پۈركۈش ، سۈۋاش ، چېكىش ، چاپلاشقا ئوخشاش يېڭى ھۇنەر - سەنئەتلەر دەسسىتىلدى ، مەرمەر تاشلارنى قۇراشتۇرۇش ۋە پار - پۈر خىشلارنى چاپلاش ئارقىلىق پارقىراق گۈللۈك گىران پول ، سۈلياۋ پول ، ئەينەكلىك تام يۈزى ، رەڭلىك پار - پۈر تام سۈرىتى ياسىلىدىغان بولدى . بىنالارنىڭ قۇرۇلمىسى جەھەتتە ، 50 - ، 60 - يىللاردىلا چات ئارىلىقى كەڭ سانائەت بىنالىرى ۋە ئاممىۋى بىنالارنى ياساشتا ھەر خىل نېپىز قاپچۇقلۇق قۇرۇلمىلارنى قوللىنىش كېڭەيتىلىپ ، ئەينى ۋاقىتتا مەملىكەت بويىچە چات ئارىلىقى ئەڭ كەڭ ، دېگۈدەك 60 كېلىدىغان ئىللىپسسىمان ئايلانما يۈزلۈك يۇمىلاق شەكىللىك بىنا ياساپ چىقىلغانىدى ، ئۇنىڭ قاپچۇقىنىڭ قېلىنلىقى سەككىز سانتىمېترلا كېلەتتى . 70 - يىللاردىن بۇيان ، چات ئارىلىقى تېخىمۇ كەڭ ۋە قەۋىتى تېخىمۇ كۆپ بولغان ئېگىز بىنالار كۆندىن كۆنگە كۆپەيمەقتە ئېھتىياجغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن ، كاۋاك بىنا تاختىيى ، قوش يۆنىلىشلىك پولات چۆنقلىق بىنا تاختىيى ، پولات تور رام ، بېتون تور رامىلىق قۇرۇلما ، شار تېپلىق ئۇلىغۇچ پولات تۇرۇبىلىق تور رام ، كۆتۈرمە تاختىلىق قۇرۇلما ، رامىلىق پالۋان تاملىق قۇرۇلما ۋە « ئىچى تاختا - تېشى قوپۇرۇلغان » ، « ئىچى قۇيما - تېشى قوپۇرۇلغان » چوڭ قېلىپ تاختىسى ، قۇراشتۇرۇلما شەكىللىك چوڭ تاختا ، بېتون لىم تاختىسىنى ئالدىن قۇيۇپ چىقىدىغان كۆپ قەۋەتلىك رام ، ئېگىز بىنالارنى سۇپا قېلىپى بىلەن ياساش ، سۈلياۋ قېلىپ قاپچۇقى بىلەن ياساشقا ئوخشاش قۇرۇلۇش ھۇنەر - سەنئىتى كېڭەيتىلدى . ئاپتونوم رايونلۇق 3 - بىناكارلىق شىركىتى ماناس ئېلېكتر ئىستانسىسىنى سالغاندا ، ھەجمى 151 كۇب مېتر ، ئومۇمىي ئېغىرلىقى 63 تونىنا كېلىدىغان چوڭ تېپتىكى كۆمۈر ئۇسقۇچىنى ۋە چات ئارىلىقى 36 مېتر ، ئېگىزلىكى 6.2 مېتر ، ئومۇمىي ئېغىرلىقى 38 تونىنا كېلىدىغان چوڭ تېپتىكى كۆمۈر ماگدۇرىدىغان پولات

سىيرىلما كۆۋرۈكنى ياساشتا يەر ئۇستىدە قۇراشتۇرۇپ ، پۈتۈن بىر قېتىمدىلا دەل جايىغا ئورنىتىش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ ، قۇرۇلۇش مۇددىتىنى 20 كۈن قىسقارتىپ ، كىران بىلەن قۇراشتۇرۇش ھەققىنى 55 مىڭ يۈەن تېجەپ قالدى . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ يېڭى سەۋىيىگە يەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

3 - پاراگراف ئاممىۋى بىنالار

شىنجاڭدا ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن بەزى قەدىمكى ئىمارەتلەر چىرايلىق گۈمبەزلىرى ، خىلمۇ خىل گەچ نەقىشلىرى ، تۈۋرۈك بېشىغا ئويۇپ چىقىرىلغان گۈل نەقىشلىرى ، خىش بىلەن قويۇرۇپ چىقىرىلغان كۆركەم گۈللىرى بىلەن كىشىنى جەلپ قىلىدۇ . ئۇيغۇر خەلقى ئولتۇرىدىغان ئۆيلەرنىڭ پېشايۋان تۈۋرۈكلىرى ، ئىشىك - دېرىزىلىرىنىڭ نەقىشلىرى ، تام سىرتىغا خىشنى يونۇپ چىقىرىلغان گۈللىرى ، تام ئىچىنىڭ كۆكۈش رەڭگى ، تامغا ئېسىلغان گىلەملىرى ۋە ئويۇق - تەكچىلىرىگە ئوخشاش ئالاھىدىلىكلىرى ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە قىزىقىشىنى تولۇق كۆرسىتىپ بېرىدۇ ، بۇ ئالاھىدىلىكلەر شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق سەنئىتىنىڭ رايون خۇسۇسىيىتى ۋە مىللىي خۇسۇسىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن : 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، شىنجاڭدىكى بىناكارلىق - لايىھىلەش ۋە قۇرۇلۇش قىلىش خادىملىرى شىنجاڭنىڭ بىناكارلىق ئۇسلۇبى ئۇستىدە ئىزدىنىش جەريانىدا ، شىنجاڭ بىناكارچىلىقىنىڭ گەچ نەقىش ، ئەگمە پېشايۋان ، گۈمبەز ، پېشايۋان تۈۋرۈكى ، گۈل بېزەك ۋە رەڭ قاتارلىق ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ھەم ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ھەم زامانىۋى ئۇسلۇبقا ، ھەم شىنجاڭ نىڭ رايون ئالاھىدىلىكىگە ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان خىلى ياخشى بىر تۈركۈم ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى ، ئۇلارنىڭ مۇكەممەل بىنا-

كارلىق سەنئىتى ، كۆركەم بەزەكلىرى ۋە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبى مەملىكىتىمىزدىكى بىناكارلىق ساھەسىدىكىلەرنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى . مەسىلەن ، ئالمىي مېھمانخانىنىڭ كۈتۈۋېلىش بىناسى ، « دوستلۇق » مېھمانخانىسىنىڭ 3 - نومۇرلۇق بىناسى ، پەن - تېخنىكا سارىيى ، خەلق سارىيى ، « دوستلۇق » سودا سارىيى ، ئىسلام دىنى شۆيۈەنىنىڭ ئاساسىي بىناسى قاتارلىقلار ئاشۇ بىنالارنىڭ سەرخىللىرى ھېسابلىنىدۇ .

خەلق سارىيى — ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇھىم يىغىن ۋە زور ئۆي ئىچى پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزىدىغان سورۇنى ، ئۇ ئۈرۈمچى شەھرىنىڭ شىمالىدىكى باغچىنىڭ ئالدىغا جايلاشقان ، كۆرگەزمىخانا ، كوئىنلۇن مېھمانخانىسى ۋە پەن - تېخنىكا سارىيىغا قوشنا بولۇپ ، كۆلىمى ناھايىتى زور بىرقانچە بىنادىن تۈزۈلگەن .

خەلق سارىيىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 4.67 گېكتار ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 28 مىڭ كۋادرات مېتر بولۇپ ، پۈتۈن بىنا غەربتىن شەرققە قارىتىپ سوقچاق چاسا شەكىلدە سېلىنغان ، ئومۇمىي كەڭلىكى 140 مېتر ، ئۇزۇنلۇقى 90 مېتر بولۇپ ، فۇنكسىيىسى جەھەتتە ئاساسىي بىنا ۋە قوشۇمچە بىنا دەپ ئىككى قىسمغا بۆلۈنىدۇ . ئاساسىي بىنانىڭ ئاق مەرمەر تۈۋرۈكلىرى ئارىسىغا تورۇشقا تاقاشقان نەچچە ئون مېتر ئېگىزلىكتىكى چاي رەڭ ئەينەك ئورنىتىلغان ، بۆلاردىن سارايىنىڭ ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرىدىغان سۈزۈك تاملىرى شەكىللەنگەن بولۇپ ، ئۇنىڭدا كۆپكۆك ئاسمان ۋە ياپيېشىل دەرەخلەر ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ . تام ماگلىيىغا ئالتۇن رەڭ نوكەش كاھىشلىرى ئورنىتىلغان بولۇپ ، يارىشىملىق پارقىراپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭ ئاستى تەرىپى ئەگمە شەكىللىك بىرىكمە ئالىيۇمىن بىلەن بېزەلگەن بولۇپ ، ئۇلار قانىتىنى كېرىپ ئۇچۇشقا تەمشىلۋاتقان ۋە كۆككە كۆتۈرۈلۈۋاتقان چوڭ تۇرنىلارغا ئوخشايدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بىللە مۇنار ئوبرازىمۇ ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ . سارايدا 3300 ئورۇندۇقلۇق تاماشىبىنلار زالى ، كۆپ قەۋەتلىك ئالدىنقى زال ، كۆپ فۇنكسىيىلىك سەھنە ، مەشق زالى قاتارلىقلار بار . گرانىت تاشتىن ياسالغان پەلەمپەي بىلەن

سارايغا كىرىسىڭىز ، خروستال شارچە ۋە ئەينەك نەيچىلەردىن تۈزۈلگەن يەتتە گۇرۇپپا ئاسما چىراغنىڭ چاقناپ تۇرغانلىقىنى كۆرىسىز . بۇ چىراغلارنىڭ نۇرى ئەينەكتەك تۇز ھەم پارقىراق گرانىت پولدا ئەكس ئېتىپ ، پۈتكۈل زالغا ئاجايىپ كۆركەم ، نۇرانە تۇس بېرىپ تۇرىدۇ . بۇ- نىڭ ئىچىدىكى ئېگىزلىكى ئون نەچچە مېتر كېلىدىغان ئۇچ ئۆگىلىك ئاسما چىراغ خۇددى ئاسماندىكى سامانيولى يەرگە چۈشۈۋاتقاندەك كۆرۈ- نىدۇ . ئالدىنقى زالنىڭ ئۇدۇلىدىكى مەرمەر موزايكىدىن ھاسىل قىلىنغان ، ئۇزۇنلۇقى 24 مېتر ، ئېگىزلىكى 5.6 مېتر كېلىدىغان « تەڭرىتاغدا باھار » ناملىق تام سۈرىتى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ ، شىنجاڭنى ئېچىۋاتقان ۋە گۈللەندۈرۈۋاتقانلىقىدىن ئىبا- رەت ئاساسىي مەزمۇننى بىلدۈرۈپ تۇرىدۇ . تارم سۈرىتىنىڭ ئالدىدىكى بىرنەچچە توپ قامىقاسمان كىچىك ، چىرايلىق فونتاننىڭ سۈيى چىراغ نۇرىنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ھەر خىل رەڭگە كىرىپ تۇرىدۇ . تاماشىبىنلار زالى يەلپۈگۈچسىمان ياسالغان بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى 42 مېتر ، ئاستىنقى قەۋەتتىكى ئورۇندۇقلارنىڭ ئەڭ يېقىن كۆرۈش ئارىلىقى 39 مېتر ، ئۈس- تۈنكى قەۋەتتىكى ئورۇندۇقلارنىڭ ئەڭ يىراق كۆرۈش ئارىلىقى 45 مېتر كېلىدۇ ، ئورۇندۇقلارغا تۆت خىل تىلدا بىرلا ۋاقىتتا تەرجىمە قىلىش ئۈسكۈنىسى ئورنىتىلغان . لايىھىلەش ۋاقتىدا ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكىسى تولۇق تەتبىق قىلىنىدىغانلىقى ئۈچۈن ، زال ئىچىدىكى بوش- لۇق چوڭ بولسىمۇ ، لېكىن كۆرۈش ۋە ئاڭلاش ئۈنۈمى كۆڭۈلدىكىدەك بولىدۇ . نەچچە مىڭ كىشىلىك ئېشىل رەڭلىك تاماشىبىنلار ئورۇندۇقى پۈيانسىز يايلاقتا ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ تورىسى 312 سىم تورلۇق كېمىسىمان سىمونت تاختىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ ، دىئامېترى ھەر خىل بولغان يايسى- مان قىر سىزىقلىرى ھاسىل قىلىنغان ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك جايلاشتۇرۇلغان 500 تورىس چىرىغى چولپاندەك چاقناپ ، قۇيرۇقىنى يېيىپ تۇرغان توزغا ئوخشايدىغان ناھايىتى كۆركەم كۆرۈنۈشنى شەكىللەندۈرىدۇ . زامانىۋى سەھنە لايىھىسى ۋە ئىلغار ئۈس- كۈنىلەر ھەر خىل يىغىن ۋە ئويۇنلارنى ئىنتايىن قولايلىق شارائىت بىلەن

تەمىن ئېتىدۇ . ئاساسىي بىنانىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئىككى قەۋەتلىك قو-
شۇمچە بىنانىڭ 1 - قەۋىتى كۆپ فۇنكسىيىلىك تاماقخانا ، 2 - قەۋىتى
سەككىز بۇرجەكلىك يىغىن زالى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئاپتونوم رايو-
نىمىزدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرلەرنىڭ نامى بىلەن
ئاتالغان يىغىن زاللىرى جايلاشقان . بۇ زاللارنىڭ بىزىلىشى ۋە ئولارنىڭ
ئىچىگە قويۇلغان جابدۇقلار ئۇسلۇب جەھەتتە بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ ،
مەسىلەن ، قەشقەر ، تۇرپان ، خوتەن زاللىرى ئۇيغۇرچە مىللىي خۇسۇ-
سىيەتكە ؛ ئىلى ، ئالتاي زاللىرى قازاقچە مىللىي خۇسۇسىيەتكە ،
بايىنغولىن ، بورتالا زاللىرى موڭغۇلچە خۇسۇسىيەتكە ئىگە . خەلق سار-
يىنىڭ شەكلىنى لايىھىلەشتە تىك تۆتبولۇڭلۇق قۇرۇلمىلاردىن سۈنئىي
ئوبرازلارنى ھاسىل قىلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئاساسىي گەۋدە لايىھە-
سىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بىنالىرىدىكى تۆت بولۇڭغا بولۇڭ تۆۋرۈكى
ياساش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ، شۇنداقلا ئاجايىپ ھەيۋەتلىك ، مەزمۇت ،
يارىشىملىق ئۇسلۇبقا ئىگە قىلىنغان بۇ بىنانىڭ قۇرۇلۇشىدا يۇمىلاق تۆۋ-
رۈك ، يايسىمان شەكىل ، چاسا شەكىل ۋە تىك تۆتبولۇڭلۇق شەكىللەر
كۆپلەپ قوللىنىلغان . شۇڭا ئۇنىڭدىكى ئوخشىمىغان شەكىل ۋە گەۋدىلەر
ئۆزئارا سېلىشتۇرما بولۇپ ، ھەم مەزمۇت ، ھەم نەپىس كۆرۈنىدۇ . كۈن
نۇرى چۈشكەندە ، خەلق سارىيى بەجايىكى ئىنچىكىلەپ ياسالغان
خروستال ئورنەك ئاجايىپ ھەيۋەتلىك ، كۆركەم تۈس ئالىدۇ . خەلق
سارىيىنىڭ لايىھىسى 1986 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك
مۇنەۋۋەر بىناكارلىق لايىھىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى .

پەن - تېخنىكا سارىيى ئۆزىنىڭ زامانىۋى بىنالارغا خاس شەكلى
بىلەن ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى بېيجىڭ يولىنىڭ جەنۇبىدا قەد كۆتۈرۈپ
تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ ئاساسىي بىناسى 11 قەۋەت ، ئېگىزلىكى 50.20 مېتر ، قۇ-
رۇلۇش كۆلىمى 10 مىڭ 119.52 كۋادرات مېتر كېلىدۇ . تەكشى يۈزىدىن
قارىغاندا ، ئادەم ئېقىمىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ ، ئاممىۋى ئىشلىتىلىد-
ىغان قىسمىدىكى كىنوخانا ، دوكلات زالى ، چايخانا ، كۆرگەزمىخانا
قاتارلىق قۇرۇلۇشلار ئاساسىي بىنانىڭ ئالدىنقى قىسمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان

ۋە ھەر خىل شەكىلدىكى گېئومېتىرىك بۆلەكلەردىن قۇراشتۇرۇلغان بو-
لۇپ ، ھەم ئاساسىي بىنانىڭ تىنچلىقىغا كاپالەتلىك قىلىنغان . بۇ-
ھەرقايسى بۆلەكلەر ئېگىز - پەس ھالەتتە جانلىق ئورۇنلاشتۇرۇلغان . بۇ
بىنانىڭ جايلىشىش جەھەتتىكى ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى ، ئۇنىڭدا
ئەنئەنىۋى بىنالاردا قوللىنىلىدىغان تىك تۆتبولۇڭلۇق تەكشى يۈزلۈك ئو-
رۇنلاشتۇرۇش بۇزۇپ تاشلىنىپ ، ئوچبولۇڭلۇق تۈزۈلمە چېرتيوژى
كۆپلەپ قوللىنىلغان . ئوڭ ئوچبولۇڭلۇق شەكىللەر ئامىل قىلىنغان ھالدا
تەشكىل قىلىنغان ، چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان كىنوخانا ،
دوكلات زالى ناھايىتى ياخشى ئاڭلاش ۋە كۆرۈش ئۈنۈمىنى ھاسىل
قىلىپلا قالماستىن ، بىنانىڭ شەكلىنمۇ زور دەرىجىدە بېيىتقان . تىك
يۈزى جەھەتتە ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكا بىنالىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى
گەۋدىلەندۇرۇلگەن ھەمدە ئەنئەنىۋى بىناكارلىق ئۇسۇلى يەنمۇ
يېتىلدۇرۇلگەن ۋە ئاددىيلاشتۇرۇلغان . ئاساسىي بىنانىڭ ئۆگزىسىدىكى
تۆت كۈنلۈكسىمان تۈۋرۈكتىن شەكىللەنگەن ئەگمە شەكىللىك
كۆرۈنۈش شەكىل بىلەن مەزمۇن جەھەتتە بىرلەشتۇرۇلۇپ ، تەبىئىي ۋە
يارىشىملىق قىلىپ ئىشلەنگەن . بىنانىڭ خاسلىقىنى تېخمۇ
روشەنلەشتۇرۇش ئۈچۈن ، لايىھىلىگۈچىلەر ئىنتايىن مول بىناكارلىق
لېكسىكىسىنى قوللانغان ، مەسىلەن ، چوڭ ئۇيۇل تاملاردىكى زىننەت
خاراكتېرلىك ئويۇق - تەكچىلەرنىڭ ئۆزگىرىشلىرى ناھايىتى تەكشى بول-
غان ؛ دوكلات زالىنىڭ تاشقى تېمىدىكى قەغەز تاش سۇرەتلەر خەلق
ئارىسىدىكى دېرىزە گۈللىرىدىن ئېلىنغان بولۇپ ، ھەم مەھەللىۋى تۇسكە
ئىگە ، ھەم ئورگانىك مولېكۇلا تۈزۈلۈشىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ؛ كىرىش
ئىشىكىدىكى لەمپىنى تىرەپ تۇرغان ئۇچ ئەگمە چەمبەر ھەم قۇرۇلما ئىھە-
تىياجى بويىچە ياسالغان ، ھەم خېلى قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىكنى ئەكس
ئەتتۇرگەن ؛ بىنا ئىچىدىكى چوڭ زالنىڭ پولىدىكى ئۇيغۇرلار ياخشى كۆ-
رىدىغان ئەتلەس نۇسخىلىق گۈللەردە زىننەت خاراكتېرى بىلەن
يېتەكلەش خاراكتېرى بىرلەشتۇرۇلگەن ؛ چوڭ زالدىكى ئاسما چىراغ مو-
لېكۇلا تۈزۈلۈشى مودېلى بويىچە تېخمۇ كۆركەم لايىھىلەنگەن بولۇپ ،

پەن. تېخنىكا سەنئىتىنىڭ تەسىرى كۈچى ئىپادىلەپ بېرىلگەن. پەن. تېخنىكا سارىيىنىڭ بىناكارلىق لايىھىسى ئاپتونوم رايون بويىچە 1986 يىللىق 1 - دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر بىناكارلىق لايىھىسى مۇكاپاتىغا، مەملە كەتلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر لايىھە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

شىنجاڭ ئىسلام دىنى شۆيۈەنى ئۈچ بۆلەك بىنادىن تەركىب تاپقان، ئوقۇتۇش - مەمۇرىيەت بىناسى ئاساسىي گەۋدە قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئوك تەرىپىگە ئاشخانا (قوشۇمچە يېغىن زالى) ، سول تەرىپىگە مۇنچا ۋە مەسچىت سېلىنغان، ھەرقايسى بۆلەكلەر كارىدور بىلەن توتاشتۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ ئالدى - ئارقىسىدا چوڭ - كىچىك ھويلىلار شەكىللەندۈرۈلگەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىغا دەل - دەرەخ تىكىلگەن ھەم كىچىك بىناكارلىق بۇيۇملىرى جايلاشتۇرۇلغان. پۈتكۈل بىنانىڭ شەكلى ئۆزگىچە بولۇپ، ئېگىز - پەس ئىمارەتلەر تەرتىپلىك جايلاشقان، ئۇلارنىڭ رەڭگى بىرلىككە كەلگەن، ماسلاشقان، ئەنئەنىۋى بىناكارلىق لېكسىكسى تولۇق قوللىنىلىپ ھەم پىششىقلىنىپ، ئىخچام، روشەن قىلىنغان، دېتال دېفورماتسىيىسى كېڭەيتىلگەن. مەسىلەن، ئەگمە گۈمبەز، بۇلۇڭ تۈۋرۈكى قاتارلىقلار دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان ئىسلام بىناكارچىلىق ئۇسلۇبىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. پۈتكۈل بىنا مۇۋاپىق جايلاشتۇرۇلۇپ، ھەرقايسى بۆلەكلەرنىڭ بىر - بىرىگە دەخلى يەتكۈزۈشىدىن ئىمكانقەدەر ساقلىنىلغان. مەسچىت ئىشىكى، مۇنچا ۋە مەسچىت دىنىي قائىدىلەرنىڭ تەلىپى بويىچە يەنى مۇنچىدا يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن قىبلە تەرەپكە قاراپ مەسچىتكە كىرىپ نامازغا ئوقۇيدىغان تەلەپ بويىچە ئەستايىدىل ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ بىنا 1987 - يىل 10 - ئايدا پۈتكەندىن كېيىن، جەمئىيەتتىكى ھەر ساھە كىشىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى، ئۇنى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىن كەلگەن مېھمانلار كۆپ قېتىم ئېكسكۇرسىيە قىلدى. 1989 - يىلى بۇ قۇرۇلۇش لايىھىسى قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى بويىچە بۇ قۇرۇلۇش لايىھىسى قۇرۇلۇش مىنىستىرلىكى بويىچە 2 - دەرىجىلىك مۇنەۋۋەر لايىھە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

4 - پاراگراف تۇرالغۇ ئۆيى قۇرۇلۇشى

تۇرالغۇ ئۆيى قۇرۇلۇشى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان بىر ساھە، شۇنداقلا پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ خەلق تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان ئالامەتلەرنىڭ بىرى. 40 نەچچە يىلدىن بۇيان، 8 مىليارد 700 مىليون يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىلىپ، 63 مىليون 440 مىڭ كۋادرات مېتر يېڭى تۇرالغۇ ئۆيى سېلىنىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرالغۇ ئۆيى شارائىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى.

ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن دەۋر ئاپتونوم رايونىمىزدا تۇرالغۇ ئۆيى قۇرۇلۇشى ئەڭ تېز راۋاجلانغان دەۋر بولدى، بۇ دەۋردە كۆپ تەرەپ مەبلەغ سېلىشتەك يېڭى ۋەزىيەت شەكىللەندى، 1981 - يىلدىن 1985 - يىلغىچە بولغان 6 - بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە، پۈتۈن جەمئىيەتتە تۇرالغۇ ئۆيگە 2 مىليارد 610 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، 32 مىليون 805 مىڭ كۋادرات مېتر تۇرالغۇ ئۆيى سېلىندى. 7 - بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدە 4 مىليارد 310 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ، 41 مىليون 750 مىڭ كۋادرات مېتر تۇرالغۇ ئۆيى سېلىندى، مەبلەغ ۋە تۇرالغۇ ئۆيى 6 - بەشيىللىق پىلان مەزگىلىدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 65.1% ۋە 27.3% ئاشتى. بۇرۇن تۇرالغۇ بىنا بولمىغان بىرمۇنچە شەھەرلەردە قاتار - قاتار تۇرالغۇ بىنالار قەد كۆتۈردى. خېلى كۆپ ساندىكى شەھەر - بازار ئاھالىسىنىڭ تۇرالغۇ ئۆيى شارائىتى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى. 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ شەھەر - بازارلىرىدىكى ھەر خىل تۇرالغۇ ئۆيى 52 مىليون 810 مىڭ كۋادرات مېترغا يەتتى، شەھەر - بازارلاردا كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئۆيى كۆلىمى 1978 - يىلدىكى 3.5 كۋادرات مېتردىن 7.92 كۋادرات مېترغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ھەر خىل تۇرالغۇ ئۆيى شەھەرلەردە 35 مىليون

كۆادرات مېتر غا ، ناھىيە - بازارلاردا 17 مىليون 810 مىڭ كۆادرات مېتر غا ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئۆي كۆلىمى شەھەرلەردە 7.35 كۆادرات مېتر غا ، ناھىيە - بازارلاردا 9.1 كۆادرات مېتر غا يەتتى .

7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىگە قارىغاندا ، شەھەر - بازارلاردىكى تۇرالغۇ ئۆيلەر سان جەھەتتە كۆپىيىپلا قالماي ، سۈپەت جەھەتتىمۇ ئۆستى . كەڭ لايىھىلەش خادىملىرى ۋە قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىملىرى خەلق ئاممىسىنىڭ ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئىدىيىسىنى ئۆزلۇكسىز ئازاد قىلىپ ، تۇرالغۇ ئۆيلەرنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش ، ئۆيلەرنىڭ رولىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ، ئەسلىھەلەرنى ياخشىلاش ۋە تۇرالغۇ ئۆي مۇھىتىنى ياخشىلاش جەھەتتە تىرىشىپ ئېڭىلىق يارىتىپ ، دادىل ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۇندىن - كۇنگە ئۆسۈۋاتقان ماددىي ۋە مەدەنىيەت تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ تۇرالغۇ ئۆي شارائىتىغا قويغان تەلىپىنى ئۆزلۇكسىز قاندۇرۇپ كەلدى ، تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ ئاشخانىسى ، ھاجەتخانىسى ، زالى ، پائالىيەت ئۆيى ، ياتاقخانىسى قاتارلىقلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى خېلى چوڭ دەرىجىدە تەرتىپكە سالدى . ئىسسىنىش ، ھاۋا ئالماشتۇرۇش ، ئىس - بۇسلارنى چىقىرىۋېتىش ، كۇن نۇرى چۈشۈرۈش ، يورۇتۇش ، نەرسە ساقلاش ، تازىلىق قىلىش ، يۇيۇنۇش ، تاماق ئېتىش ئەسلىھەلىرى قاتارلىقلارنى ياخشىلىدى . تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ ئىچى - تېشىنى بېزەش سەۋىيىسىمۇ خېلى زور دەرىجىدە ئۆستى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شەھەرلەرنى ھەر تەرەپلىمە تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە تۇرالغۇ ئۆيلەرنى ئىسلاھ قىلىش ئارقىسىدا تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، خېلى ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى . مەسىلەن ، ھازىر پۈتۈنۈلگەن ئۇرۇمچى « چاڭجياڭ » يولى مىكرو رايونى ، « ئىتتىپاق » يولى مىكرو رايونى ۋە شىخەنزە شەھىرىدىكى 14 - مىكرو رايون ، 24 - مىكرو رايون قاتارلىقلار مۇھىتى گۈزەل ، مۇلازىمەت ئۇسكۇنىلىرى بىرقەدەر مۇكەممەل ، ئاساسا خېلى رازى بولغان تۇرالغۇ ئۆي رايونىدۇر . بەش يىل ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئومۇمىي كۆلىمى 928 مىڭ

500 كۆادرات مېتر كېلىدىغان 15 مىڭ 161 يۇرۇش تاۋار ئۆي سېتىلىدۇ . 11 مىڭ 643 يۇرۇشى جەمئىيەتكە سېتىلدى ، بۇنىڭ 1352 يۇرۇشىنى شەخسلەر سېتىۋالدى ، شۇ ئارقىلىق ، تۇرالغۇ ئۆي جەھەتتىكى تەكرار ئىشلەپچىقىرىش ئۇچۇن مەبلەغ توپلاندى .

دەرۋەقە ، مەبلەغ تۇزۇلمە قاتارلىق جەھەتلەردىكى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، ئاز سانداكى شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ، بولۇپمۇ چەت ، نامرات ناھىيە بازارلىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆي شارائىتى يەنىلا بىرقەدەر ناچار ، بىزنىڭ يەنىلا زور كۇچ سەرپ قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئولتۇراق ئۆي شارائىتىنى ياخشىلاپ بېرىپ ، ئۇلارنى ھاللىق سەۋىيىدىكى ئولتۇراق ئۆي شارائىتىغا ئىگە قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ .

شەھەر - بازارلاردىكى تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى راۋاجلانغان ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك ، كىيىم - كېچەك مەسىلىسى ھەل بولغاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ تۇرار جاي شارائىتىنى ياخشىلاش تەلىپىمۇ كۇندىن - كۇنگە كۇچەيدى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشىمۇ ناھايىتى تېز راۋاجلاندى ، ئۆيلەرنىڭ سۈپىتىمۇ پەيدىنپەي ئۆستى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ئۇن نەچچە يىلدىن بۇيان ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ھەر يىلى 3 مىليون 500 مىڭ كۆادرات مېتر ئەتراپىدا يېڭى ئۆي سېلىندى ، پەقەت 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىلا ، يېزىلاردا 15 مىليون 930 مىڭ كۆادرات مېتردىن كۆپرەك تۇرالغۇ ئۆي سېلىندى ، بۇ يېزىلاردىكى تۇرالغۇ ئۆي ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 15.7% نى ئىگىلىدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزىلىرىدىكى تۇرالغۇ ئۆيلەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 130 مىليون كۆادرات مېتر غا ، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ قەۋەتلىك بىنا 160 مىڭ كۆادرات خىش ئۆي 18 مىڭ كۆادرات مېتر غا يەتتى . يېزىلاردا كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 1985 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى 12.7 كۆادرات مېتردىن كۆپىيىپ 14 كۆادرات مېتر غا يەتتى . يېزا ئۆيلىرى سۈپىتىنىڭ ئۇزلۇكسىز ياخشىلىنىشى بىلەن دېھقانلار تېخىمۇ كەڭ ، ئازادە ئۆيلەردە

ئولتۇرىدىغان بولدى ، مۇقىم ئولتۇراقلاشقان چارۋىچىلارمۇ كۆندىن - كۆنگە كۆپەيدى ، ئۇلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆي شارائىتى كۆندىن - كۆنگە ياخشىلاندى .

5 - پاراگراف شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى

ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا بىر ئۇرۇمچى شەھرىلا بولۇپ ، ئاز كەم 100 مىڭ نوپۇسى بار ئىدى ، شەھەر رايونىنىڭ كۆلىمى 10 كۋادرات كىلومېتر غا يەتمەيتتى . شەھەر مەمۇرىيىتى قۇرۇلۇشى بەكمۇ ئاددىي ، قالاق ئىدى . شەھەر بويىچە ئۇچ كىلومېترلا ئاددىي قاراماي يول بار ئىدى ، قالغان يوللار شېغىل يول ياكى توپا يول ئىدى . ھەر قېتىم يامغۇر ياغقاندا ياكى قار - مۇز ئېرىگەندە ، يوللار بەكمۇ پاتقاق بولۇپ كېتەتتى ، ئادەتتىكى كۈنلەردە يوللاردىن توپا توزۇپ تۇراتتى . شەھەر - بازار ئاھاللىرى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد كۆل ، دەريا - ئۆستەڭ ۋە قۇدۇق سۇلىرىنى ئىچەتتى . شەھەر قاتنىشى جەھەتتە ، ئۇرۇمچىدە ئىككى ئاپتوبۇس بولغاندىن باشقا ، قالغان شەھەر - بازارلارنىڭ قاتناش قورالى ئاساسەن ئات ھارۋىسى ، كالا ھارۋىسى ، ئېشەك ھارۋىسى ۋە ئېشەك ئىدى . شەھەر - بازارلاردىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئاددىي ئۆيلەر ئىدى . شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە ، پۇقرالارنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ئاساسلىق كوچىلار بويىدىكى ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىككى قەۋەتلىك قىلىپ سېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەن بولسىمۇ ، لېكىن پۇقرالار پۇلى بولمىغانلىقى ھەم بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلىشقا پېتىنالمىغانلىقى ئۈچۈن بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ ئۈستىگە يولغا قارىتىپ بىر تام سېلىپلا قويغانىدى ، ئۇ ، يېراقتىن قارىغاندا ئىككى قەۋەتلىك بىنادەك كۆرۈنسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە ، بىر قەۋەتلىك ئۆي ئىدى .

ئازادلىقتىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشى ئىشلىرى تېز راۋاجلاندى . 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىزدا مەمۇرىي جەھەتتىن شەھەر قىلىپ تەسىس قىلىنغان شەھەرلەردىن ئۇرۇمچى

شەھىرىدىن باشقا ، يەنە قەشقەر شەھىرى ، غۇلجا شەھىرى ئەسلىدىكى ناھىيە بازىرى ئاساسىدا كېڭەيتىپ قۇرۇلدى ھەمدە ئۇلاردا ئارقا - ئارقىدىن تۇرۇبا سۇيى زاۋۇتى قۇرۇلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن قۇمۇل شەھىرى ، كورلا شەھىرى ، خوتەن شەھىرى ، ئاقسۇ شەھىرى ، ئاتۇش شەھىرى ، تۇرپان شەھىرى ، سانجى شەھىرى ، ئالتاي شەھىرى ، چۆچەك شەھىرى ، بورتالا شەھىرىدىن ئىبارەت ئون شەھەر ئارقا - ئارقىدىن تەسىس قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، نېفىت سانائىتى ۋە ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلىرى راۋاجلانغانلىقتىن ، ئىلگىرىكى ئادەم ئاياغ باسمىغان چۆل - جەزىرىلىرىدە قاراماي شەھىرى ، شىخەنزە شەھىرى ، كۇيتۇن شەھىرى بارلىققا كەلدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا جەمئىي 16 شەھەر بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇرۇمچى شەھىرى بىلەن قاراماي شەھىرى قارىمىقىدا رايونلار تەسىس قىلىنغان . بۇنىڭدىن باشقا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يەنە مەمۇرىي جەھەتتىن تەسىس قىلىنغان 126 بازار بار ، بۇ شەھەر - بازارلارنىڭ ئاھالىسى 4 مىليون 167 مىڭغا ، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ئاھالىسى 2 مىليون 970 مىڭغا يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 76% ۋە 47% ئاشتى ؛ شەھەر - بازار ئاھالىسىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىدا تۇتقان نىسبىتى 1980 - يىلدىكى 22% تىن كۆپەيىپ ، 1990 - يىلدىكى 28% كە يەتتى .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدا شەھەر - بازارلارنىڭ سانى كۆپەيىپ ، كۆلىمى كېڭىيىپ ، نوپۇسى ئېشىپلا قالماستىن ، شەھەر مەمۇرىيىتى مۇئەسسەسلىرىمۇ كۆندىن - كۆنگە مۇكەممەللەشتى . 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ شەھەرلىرىدىكى تۇرۇبا سۇيى زاۋۇتلىرىنىڭ كۈنلۈك ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 490 مىڭ تونىغا ، تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كۈنلۈك ئىستېمال مىقدارى 131 لىتر غا يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 1.6 ھەسسە ۋە بىر ھەسسە ئاشتى ؛ تۇرۇبا سۇيىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 81% كە يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن 78% ئاشتى ؛ تاكسىلار يوقلۇقتىن بارلىققا

كەلدى ، شەھەرلەرنىڭ قاتناش سىستېمىسىدىكى تاكسى 290 گە يەتتى. شەھەرلەرنىڭ سۇيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازىنى زاپاس ساقلاش ئىقتىدارى 2480 تونناغا يەتتى ، گاز ئىشلىتىدىغان ئاھالە 1 مىليون 50 مىڭ كىشىگە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 35% كۆپەيدى . شەھەرلەردىكى مەركەزلەشتۈرۈپ ئىسسىقلىق تارقىتىلىدىغان يەر كۆلىمى 4 مىليون 110 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يېتىپ ، ئىس - چاڭ بىلەن بۇلغىنىش زور دەرىجىدە ئازايدى ؛ يۇندا تۇرۇبىسى 533 كىلومېتىرغا يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 1.9 ھەسسە ئاشتى ؛ يۇندىنى بىر تەرەپ قىلىش زاۋۇتلىرىنىڭ كۈنلۈك بىر تەرەپ قىلىش ئىقتىدارى 74 مىڭ تونناغا يەتتى ، ياسالغان شەھەر يوللىرى 970 كىلومېتىرغا ، 11 مىليون 260 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 1.2 ھەسسە ۋە 1.4 ھەسسە ئاشتى . شەھەرلەرنىڭ كۆكەرتىلىش نىسبىتى 26% كە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 12% ئاشتى . باغچا 25 كە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 5.3 ھەسسە ئاشتى ؛ شەھەر مۇھىتى تازىلىقى ماشىنىلىرى 311 گە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 3.2 ھەسسە ئاشتى ، شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەرلەرنىڭ قاتناش ، سۇ ئىشلىتىش ، شەھەر قىياپىتىنى گۈزەللەشتۈرۈش ئىشلىرىدا ئاھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر بولدى ، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ ئۆزگىرىشى ئالاھىدە كۆرۈنەرلىك بولدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ئەھۋالنى 1985 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى ئەھۋالغا سېلىشتۇرغاندا ، ئۇرۇمچى شەھىرىدە يىللىق سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 34 مىليون 590 مىڭ تونىدىن 66 مىليون تونناغا ، سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى 176 كىلومېتىردىن 272 كىلومېتىرغا يەتتى ؛ شەھەر بويىچە يۇندا تۇرۇبىسى 178 كىلومېتىردىن 198 كىلومېتىرغا يەتتى ؛ شەھەردىكى چوڭ - كىچىك كوچىلارغا يۇندا تۇرۇبىسى ئاساسىي جەھەتتىن ئورنىتىلىپ بولدى ؛ توققۇز ئورۇندا كوچىنى كېسىپ ئۆتىدىغان يەر ئاستى پىيادىلەر يولى ۋە ئۇچ ئاسما كۆۋرۈك ياسالدى ، يېڭىدىن ئالتە يول ياسالدى ، يەتتە يول كېڭەيتىلدى ۋە ئۆزگەرتىلدى ، يېڭىدىن 682 مىڭ كۋادرات مېتىرتار كوچىغا ئاسفالت ياتقۇزۇلدى ، شەھەردىكى ئاسفالت يوللار 215 كىلومېتىر ، 2 مىليون 360 مىڭ كۋادرات مېتىردىن 247

كىلومېتىر ، 2 مىليون 730 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، ماشىنا ماڭىدىغان ، ئادەم ماڭىدىغان يوللار ئايرىلغان ۋە ستېرېئولۇق ئۆتۈشمە يوللىرى بولغان شەھەر يولى سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . يېڭىدىن سۇ ئۈستى باغچىسى ، باللار باغچىسى ، خەلق باغچىسى ئىچىدىكى باغچا ۋە كوچا گۈللۈكى ياسالدى ، ئىلگىرىكى باغچىلار كېڭەيتىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى خېلى زامانىۋى سەۋىيىگە ئىگە گۈزەل شەھەر ئايلاندى .

7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، شەھەر قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش بىلەن بىللە ، ھەرقايسى ناھىيە بازارلىرىدا سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلدى ، سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشىغا 72 مىليون 310 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، كۈنىگە 200 مىڭ تونىا سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارىغا ئىگە قۇرۇلۇش پۈتكۈزۈلدى ، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 930 مىڭ ئادەم مەنپەئەتدار بولدى ، سۇ بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 69% كە يېتىپ ، « 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بازارلىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئىچىدىغان سۇ قېينىچىلىقىنى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل قىلىش » نىشانى ئىشقا ئاشۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن ناھىيە بازارلىرىدىكى ئاھالىلەر ئەۋلادمۇ ئەۋلاد « ئارسىنلىق سۇ » ، « فتورلۇق سۇ » ۋە قۇدۇق سۇيى ئىچىپ كەلگەن ، ئادەم بىلەن ھايۋانلار بىر كۆلدىن سۇ ئىچىپ كەلگەن تارىخقا خاتىمە بېرىلدى ، ناھىيە بازارلىرىدىكى يوللارغمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئاسفالت ياتقۇزۇلۇپ بولدى .

ئونىنچى باب
سودا

قەدىمكى زاماندا دۇنياغا داڭق چىقارغان « يىپەك يولى » شۇ جاڭنى شەرقتىن غەربكە كېسىپ ئۆتىدۇ . ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلگەن نۇرغۇن تارىخىي ھۇججەتلەر ، قەدىمكى ئىزلار ۋە ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن قارىغاندا ، ئۇ زاماندا شىنجاڭ سودىگەرلەر كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان ، سودا - سېتىق راۋاجلانغان رايون بولغان . بىراق فېئودال ھۆكۈمرانلىق ئۇزاق داۋام قىلغانلىقى ، شۇنىڭدەك كېيىن دېڭىز ترانسپورتى گۈللەنگەنلىكى ئۈچۈن ، يىپەك يولى كۇندىن - كۈنگە خارابلىشىپ ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىشى سۇس ، ئىگىلىكى زەئىپ ، تاۋارلىرى قىس ، بازارلىرى چۆلدەرىگەن رايونغا ئايلىنىپ قالغان .

1 - پاراگراف ئومۇمىي بايان

بۇگۈنكى كۈندە ، شىنجاڭنىڭ سودا ئىشلىرىدا تارىختىكى ھەرقانداق دەۋردىكىگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان ، شەھەر - يېزىلار ئوخشاشلا ئاۋاتلاشقان گۈللەپ - ياشناش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى . سودا تور - نۇقتىلىرى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا ، شەھەر - بازار ، يېزا - كەنتلەرگە كەڭ تارقالدى ، تاۋارلار كۆپىيىپ ، مال مەنبەلىرى توڭلۇقلىنىپ ، سېتىۋېلىش - سېتىش ئىشلىرى رونىاق تاپتى ، سودا ساھەسىدە ئىشلەيدىغان خادىملار جاپا - مۇشەققەتتىن قاچماي ، شەھەر - بازارلاردا ، زاۋۇت - كان رايونلىرىدا ۋە چەت كەمبەغەل جايلاردا ئايلاپ - يىللاپ پائالىيەت ئېلىپ باردى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىجتىمائىي سودا ،

يېمەك - ئىچمەك ، مۇلازىمەت كەسپىي ئاپپاراتى 216 مىڭغا ، ئۇلاردا ئىشلەيدىغان خادىملار 544 مىڭغا يەتتى ، ھەر ئون مىڭ ئادەمگە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 130.99 سودا ئاپپاراتى ، 330 سودا خادىمى توغرا كەلدى ، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى 15 مىليارد 761 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، كىشى بېشىغا 956 يۈەندىن توغرا كېلىپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كەتتى .

بىز مىللەت تەركىبى كۆپ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپۇسى زور ساڭماقنى ئىگىلەيدىغان ، يېرى كەڭ ، ترانسپورت لىنىيىسى ئۇزۇن شىنجاڭدا سوتسىيالىستىك ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان سودىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئەمەلىيەتتە شۇنى پەيدىنپەي تونۇپ يەتتۇقكى ، قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ۋە بۆاستە قاراشلىق شەھەرلەرگە سېلىشتۇرغاندا ، شىنجاڭنىڭ سودىسى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە . بۇ ئالاھىدىلىكلەردىن مۇھىمراقلىرى ئىككى بولۇپ ، ئۇنىڭ بىرى — ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپۇسى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 62% دىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىستېمال ئادىتى ، ئىستېمال قارىشى قاتارلىقلار خېلى كۆپ پەرقلىنىدۇ ، بۇ ھال ئاز سانلىق مىللەتلەر ئالاھىدە ئېھتىياجلىق تاۋارلار بىلەن تەمىنلەشنىڭ شىنجاڭنىڭ سودىسىدا ھەرقانداق ۋاقىتتا سەل قاراشقا بولمايدىغان ، سىياسەتچانلىقى ناھايىتى كۈچلۈك ۋەزىپە بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىگەن ، يەنى تەمىنلەيدىغان تاۋارلار روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇشى ، ئۇلارنىڭ مىقدارى ئازراق ، لېكىن تۇر - نۇسخىسى كۆپ بولۇشى كېرەك ؛ يەنە بىرى — ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېرى كەڭ ، ئادىمى شالاڭ ، بوستانلىقلار بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ تۇرىدۇ ، قاتناش قولايسىز ، ترانسپورت لىنىيىسى ئۇزۇن . بۇنداق جۇغراپىيىلىك مۇھىت ۋە ئاھالىنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى شىنجاڭدىكى مۇتلەق كۆپ سانىدىكى بازارلارنىڭ بەك چوڭ ، بەك مەركەزلىك بولۇپ كەتمەسلىكىنى تەلەپ قىلىدۇ ، بازارلار كۆپ ، تارقالغان دائىرىسى كەڭ بولغاندىلا ، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇنلىشىپ ، سېتىۋېلىش - سېتىش ئىشلىرىغا پايدا يەتكۈزگىلى

بولىدۇ .

بىز شىنجاڭ بازارلىرىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكىگە ئۇيغۇنلىشىپ ، ئامما ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئۇچۇن ، دۆلەتنىڭ سودا سىياسىتى ۋە مال- مال- لەتلەر سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، 1950 - يىلدىن 1978 - يىلغىچە يەرلىك ئورۇنلار ، بىكىتۇەن ، زاۋۇت - كان ، كارخانىلار قاتارلىق ساھە- لەرنىڭ كۇچىگە تايىنىپ ، شەھەر - بازارلار ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرى ۋە زاۋۇت - كان رايونلىرىدا سودا ئىشلىرىنى كەڭ يولغا قو- يۇپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپىراتىپى سودىسىنى بارلىققا كەلتۇردۇق ھەم راۋاجلاندۇردۇق ، بۇ تەمىنلەشنى كا- پالەتلەندۇرۇشتە زور رول ئوينىدى ، شۇنداقلا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك سودىسىغا پۇختا ئاساس سېلىپ بەردى . لېكىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېرى كەڭ ، ئاھالىسى تارقاق بولغانلىقى ، شۇنداقلا تىجارەت يوللىرى ئاز ، مال سېتىش - سېتىۋېلىش قىيىن بولۇشتەك مەسىلىلەر يەنىلا ھەممە جايدا كۆرۈلۈپ تۇرغانلىقتىن ، تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلىنىشى قاتتىق چەكلىمىگە ئۇچراپ كەلدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشىكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ، ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش فاكتورىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سودا ئىشلىرىنى داۋاملىق راۋاجلاندۇرۇشتا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلدى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشىكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ، ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇش يېڭى شەيئى بولۇپ ، بۇ جەھەتتە مىسالمۇ ، تەجرىبىمۇ يوق ئىدى ، شۇڭا ، بىز « سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرۈش ، ئەھمىلىي ئۇنۇمگە ئەھمىيەت بېرىش » روھىغا ئەمەل قىلىپ ، ئاساسەن ، ئۇچ باسقۇچ بويىچە ئىزدىنىپ ئالغا باستۇق . 1 - باسقۇچتا ، ئاساسەن ، مەمۇرىي ئورۇنلارنى ئىخچاملاپ ، ھوقۇقنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ ، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى سىناق قىلىپ ، كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى كېڭەيتتۇق . 2 - باسقۇچتا كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش تۇزۇلمىسىنى ئىسلاھ قىلدۇق ، ئاۋۋال دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كىچىك پارچە سېتىش سودا كار-

خانىلىرىدا « ئۆزگەرتىش ، ئالماشتۇرۇش ، ئىجارىگە بېرىش ، يەنى ئومۇمىي خەلق ئىگىدارچىلىق قىلىشنى كوللېكتىپ باشقۇرۇشقا ئۆزگەر- تىش ، ئومۇمىي خەلق ئىگىدارچىلىق قىلىشنى كوللېكتىپ ئىگىدارچىلىق قىلىشقا ئالماشتۇرۇش ، ئومۇمىي خەلق كارخانىلىرىنى كوللېكتىپ ياكى شەخسلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئىجارىگە بېرىشنى يولغا قويدۇق . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا تېپتىكى سودا كارخانىلىرىدا ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى يولغا قويۇپ ، ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى بىلەن ئىگىلىك باشقۇرۇش ھوقۇ- قىنى مۇۋاپىق ئايرىپ ، كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئۆزگەرتتۇق . 3 - باسقۇچتا ، ئاساسەن ، ئوبوروت تەرتىپىنى رەتلەپ ، ھەددىدىن ئارتۇق كۆپ-يېپ كەتكەن ئوبوروت كارخانىلىرى ۋە شىركەتلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ ، ئوبوروت تۇزۇلمىسى ئىسلاھاتىنى داۋاملىق چوڭقۇرلاشتۇردۇق .

تېپىزلىقتىن چوڭقۇرلۇققا قاراپ تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىلغان بۇ بىر قاتار ئىسلاھاتلار ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سودا ئوبوروت تۇزۇل- مىسىدە تۆۋەندىكىدەك كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر بولدى :

— مۇلۇكچىلىك قۇرۇلمىسىدا ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان ، كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەر تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئىجتىمائىي سودا قۇرۇلمىسى شەكىللەندى . 1992 - يىل- لىك ئاخىرىدىكى سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا ، ھەر خىل ئىقتىسادىي تېپتىكى سودىنىڭ ئىجتىمائىي پارچە سېتىش ئومۇمىي سوممىسىدا ئىگىلە- گەن سالمىقى مۇنداق بولغان : دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا 45.8% ، تەمىنات- سودا كوپىراتىپى سودىسى 19.7% ، يەككە تىجارەتچىلەر سودىسى 10.1% . ھەر خىل سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئىگىلىگەن نىسبەت مۇنداق بولغان : دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىسىدىكىلەر 34.4% نى ، كوللېكتىپ سودىسىدىكىلەر 25.6% نى ، شەرىكچىلىك سودىسىدىكىلەر 0.1% نى ئىگىلىگەن ، يەككە تىجارەتچىلەر سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 40% نى ئىگىلەپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلاردىن

ئېشىپ كەتكەن. كوللېكتىپ سودىسى ۋە يەككە تىجارەتچىلەر سودىسى
نىڭ تەرەققىي قىلىشى شەھەر - يېزا ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈپ،
ئىشلەپچىقىرىشقا مەدەت بېرىشتە، بازارلارنى جانلاندۇرۇشتا، ئاممىنىڭ
تۇرمۇشىغا ئاسانلىق تۇغدۇرۇشتا، ئىشقا ئورۇنلىشىش ئىمكانىيىتىنى
ئاشۇرۇشتا ۋە جەمئىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئويناندى.

— تاۋارلارنى سېتىۋېلىش - سېتىش تۈزۈلمىسىدە ئىلگىرىكى بىرلا
خىل ئوبوروت يولى ئۆزگەرتىلدى. ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى
ئوبوروتى بىرلا خىل بۇيرۇق خاراكتېرلىك پىلان بويىچە يۆتكەشتىن
بۇيرۇق خاراكتېرلىك پىلان، يېتەكچى خاراكتېردىكى پىلان ۋە بازار
ئارقىلىق تەڭشەش ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇلگەن كۆپ خىل ئوبوروت شەكلىگە
ئۆزگەرتىلدى؛ ئاساسلىق دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى
سېتىۋېلىش جەھەتتە 30 نەچچە يىل يولغا قويۇلغان بىر تۇتاش سېتىۋې-
لىش، ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىندى، پاختا
تەمىنات - سودا كوپېراتىپى تەرىپىدىن بىر تۇتاش سېتىۋېلىنغان ھەم
باشقۇرۇلغان، ئاشلىق، ياغلىق دان توختام بويىچە زاكاز قىلىپ
سېتىۋېلىنغاندىن باشقا، توختام بويىچە زاكاز قىلىپ سېتىۋېلىشتىن ئاشقان
ئاشلىق، ياغ ۋە باشقا يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى كۆپ خىل
يوللار بىلەن تىجارەت قىلىنىدىغان بولدى، ئۇلارنىڭ باھاسى بازارغا
قاراپ بەلگىلەندى ياكى يېتەكچى باھا يولغا قويۇلدى؛ سودا تارماقلىرى
مۇتلەق كۆپ سانىدىكى سانائەت ئىستېمال بۇيۇملىرىنى بىر تۇتاش
سېتىۋېلىش ـ ھۆددىگە ئېلىپ سېتىش تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، ئەركىن
تاللاپ سېتىۋېلىش، بىرلىشىپ سېتىۋېلىش، بۆلۈنۈپ سېتىش، ۋەكالەتەن
سېتىۋېلىش - ۋەكالەتەن سېتىشقا ئوخشاش كۆپ خىل سېتىۋېلىش-
سېتىش شەكلىنى ۋە كۆپ خىل تىجارەت شەكلىنى يولغا قويدى. 1987 -
يىلىغا كەلگەندە، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سودا كەسپىدە بۇيرۇق
خاراكتېرلىك پىلان بويىچە سېتىۋېلىپ يۆتكەيدىغان مەھسۇلات 72 خىل-
دىن ئازىيىپ 31 خىلغا چۈشتى، ماددىي ئەشيا تارماقلىرى بۇيرۇق
خاراكتېرلىك پىلان بويىچە سېتىۋالىدىغان مەھسۇلات 51 خىلدىن ئاز-

يىپ، 21 خىلغا چۈشتى، شۇنىڭ بىلەن سودا، ماددىي ئەشيا
كارخانىلىرىنىڭ تەقسىم قىلىپ يۆتكەپ تەمىنلەش تىپىدىن تىجارەت -
مۇلازىمەت تىپىغا ئۆزگىرىشى ئىلگىرى سۇرۇلۇپ، سودا، ماددىي ئەشيا
كارخانىلىرىغا ھاياتىي كۈچ قوشۇلدى.

— تاۋارلارنىڭ باھاسىنى بەلگىلەش جەھەتتە، تاۋارلارغا نوقۇل
ھالدا تۇتۇپ قېلىپ باھا قويۇش، تۇتۇپ قېلىپ باھا قوشۇشقا
ئۆزگەرتىلىپ، 1260 خىل ئوششاق تاۋارنىڭ باھاسى قويۇۋېتىلدى، شۇ-
نىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سېتىۋېلىش - سېتىش، توپ، پارچە سېتىش باھا
پەرقى نىسبىتىنى كېڭەيتىمەسلىك شەرتى ئاستىدا، كارخانىلارنىڭ باھا
بەلگىلەش ھوقۇق دائىرىسى مۇۋاپىق كېڭەيتىلدى، شۇنىڭ بىلەن، دۆلەت
بەلگىلىگەن باھا، يېتەكچى باھا ۋە بازار باھاسى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇ-
رىدىغان باھا قۇرۇلمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندۈرۈلدى.

— شەھەر، يېزىلاردا بازار سودىسى تېز ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە
راۋاجلاندۇرۇلدى ھەمدە بەزى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى سودا
مەركىزى ۋە توپ سېتىش بازارلىرى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلدى، شۇنىڭ
بىلەن شەھەر، يېزىلارغا تارقالغان، توپ ۋە پارچە ساتىدىغان، چوڭ،
ئوتتۇرا، كىچىك بازارلار ئۆز ئارا بىرلەشتۇرۇلگەن بازار توري دەسلەپكى
قەدەمدە شەكىللىنىپ، شەھەر - يېزىلاردىكى تاۋار ئوبوروتىنىڭ مۇھىم بىر
يولىغا ئايلاندى. 1992 - يىلغا كەلگەندە، شىنجاڭدىكى شەھەر - يېزىلاردا
سودا بازارلىرى كۆپىيىپ 1045 كە يەتتى، شەھەرلەردىكى بازار سودىسىدا
پۈتۈشۈلگەن سومما 1 مىليارد 400 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1988 - يىلدىكى-
دىن 233.3% ئاشتى، يېزىلاردىكى بازار سودىسىدا پۈتۈشۈلگەن سومما 1
مىليارد 260 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1988 - يىلدىكىدىن 70.3% ئاشتى.
شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان تۇخۇم،
سۇ مەھسۇلاتلىرى ۋە كۆكتاتلارنىڭ بازاردا پۈتۈشۈلگەن مقدارى شە-
ھەرلەردىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ئورۇنلىرى پارچە ساتقان شۇ
خىلدىكى تاۋار مقدارىنىڭ 182.7% ى، 237.8% ى ۋە 69.8% گە باراۋەر
بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تەستىق بىلەن سەككىز پولات

ماتېريياللىرى بازىرى ، 15 ئاپتوموبىل بازىرى قۇرۇلدى .

— كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىدا زور ئۆزگىرىش بولدى . 1987 - يىلغا كەلگەندە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كىچىك پارچە سېتىش سودا كارخانىلىرى ، يېمەك - ئىچمەك ، مۇلازىمەت ئورۇنلىرىدىن « ئۆزگەرتىش ، ئالماشتۇرۇش ، ئىجارىگە بېرىش » نى يولغا قويغانلىرى 1490 گە يېتىپ ، شۇ خىلدىكى كارخانىلار ئومۇمىي سانىنىڭ 65.26% نى ئىگىلىدى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى سودا كارخانىلىرى ، ئاشلىق كارخانىلىرى ۋە ماددىي ئەشيا كارخانىلىرىدىن ھۆددىگە ئېلىپ ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمىنى يولغا قويغانلىرى 1989 - يىلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 695 كە ، 151 گە ۋە 199 غا يېتىپ ، شۇ ساھەلەردىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى كارخانىلار ئومۇمىي سانىنىڭ 95.1% نى ، 77.4% نى ۋە 97.1% نى ئىگىلىدى . ھۆددىگە ئېلىش تۇزۇمى يولغا قويۇلغان بۇ كارخانىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىدا جىڭلى مەسئۇل بولۇش تۇزۇمى ۋە كارخانىلارنىڭ ئىچكى ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلدى ھەمدە كارخانىلارنىڭ كادىرلار ، ئەمگەك ۋە مائاش - مۇكاپات تەقسىماتى تۇزۇمى ئىسلاھ قىلىندى ، شۇنىڭ بىلەن كارخانىلار ئۆز ئالدىغا تىجارەت قىلىدىغان ، پايدا - زىيانغا ئۆزى مەسئۇل بولىدىغان ئىقتىسادىي گەۋدىگە ئۆزگىرىشكە باشلىدى .

— ئىسلاھات ئارقىلىق ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەر ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئوبوروت خىزمىتىنىڭ مۇھىملىقىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تونۇۋالدى ، « سودىسىز جانلانغىلى ، سودىسىز بېيىغلى بولمايدۇ » دەيدىغان ئىدىيىنى تۇرغۇزۇشقا باشلىدى ھەمدە ئوبوروتنى ياخشىلاشنى كۇنتەرتىپكە قويدى . سودا مەمۇرىيىتى تارماقلىرى مىكرولۇق ، بۇاستە باشقۇرۇشتىن ماكرولۇق ، ۋاستىلىك باشقۇرۇشقا ، كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشىغا ئارىلىشىۋېلىشتىن ئاساسەن كەسىپنى پىلانلاش ۋە سىياسەت جەھەتتىكى يېتەكچىلىكنى ياخشى تۇتۇشقا ئۆتتى . سودا سېپىدىكى ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى كۆپ يىللار داۋامىدا شە-

كىللەنگەن تەمىنات تۇزۇمى شەكلىدىكى تەقسىمات تۇزۇمىنى ئۆزگەرتىپ ، سوتسىيالىستىك پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان بازار كۆز قارىشى ، قىممەت كۆز قارىشى ، رىقابەت كۆز قارىشى ۋە ئۇنۇم كۆز قارىشىنى تىكلەشكە باشلىدى . كىشىنى تېخىمۇ خۇشال قىلىدىغىنى شۇكى ، كەڭ دېھقان ، چارۋىچىلار ئاممىسى « سودا قىلىش پەس ئىش » دېگەن كونا كۆز قاراشنى تۇگىتىپ ، ئوبوروت ساھەسىگە كىرىشكە باشلىدى . بۇ ئوبوروتنى جانلاندۇرۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ بېيىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئاكتىپ رول ئويناندى .

سودىنىڭ راۋاجلىنىشى ، ئوبوروتنىڭ جانلىنىشى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ۋە سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ داۋاملىق مۇقىم راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى ، شۇنىڭ بىلەن ھازىرقى دەۋر شىنجاڭ تارىخىدا ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئەڭ ياخشى بولغان دەۋرگە ئايلاندى .

2 - پاراگراف دۆلەت ئىلكىدىكى سودا

مەن بۇ يەردە دەۋاتقان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ، ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سودا سىستېمىسىدىكى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى تۇرلۇك مالىلار ، ئىلمە توقۇلما — توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ، بەش خىل مېتال — ئېلېكتر سايمانلىرى ، خىمىيىۋى مەھسۇلاتلار ، شېكەر - ھاراق ، يېمەكلىك ، كۆكتاتنى توپ ۋە پارچە سېتىش ھەمدە يېمەك - ئىچمەك ، مۇلازىمەت ، ئامبارداۋ ساقلاش ، سودا ئورۇنلىرى باشقۇرىدىغان سانائەت قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كارخانىلارنى كۆرسىتىدۇ .

ئازادلىقتىن بۇرۇن ، شىنجاڭنىڭ سودىسى ئاساسىي جەھەتتىن خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودا ئىدى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ، سودا ئورۇنلىرىنىڭ سانى چەكلىك بولۇپ ، ئاران 23 مىڭغىلا يېتەتتى ، ئۇششاق

تىجارەتچى ۋە يايمىچىلارنىڭ تولىسى دېھقانچىلىق ، سودىگەرچىلىك بىلەن كەسىپ شۇغۇللىنىدىغانلار بولۇپ ، مەبلىغى ناھايىتى ئاز ئىدى ، 10 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق كاپىتالى بار سودىگەرلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 1.22% نىلا تەشكىل قىلاتتى . شۇڭا شىنجاڭنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىسى بىيۈروكرات كاپىتال سودىسىنى مۇسادىرە قىلىش ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولماستىن ، ئاساسلىقى ، دۆلەتنىڭ يار - يۆلەك بولۇشى بىلەن ، سودىنىڭ ئۆزىنىڭ جۇغلانمىسىغا تايىنىش ئارقىلىق بارلىققا كېلىپ ، تەدرىجىي هالدا راۋاجلىنىپ زورايغان . هازىر ئۇنىڭ كۆلىمى خېلى كېڭەيىپ ، سوتسىيالىستىك ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكنىڭ تاۋار ئوبوروتىدىكى ئاساسلىق ۋەكىلىگە ئايلىنىپ ، شەهەر - بازارلارنى مۇقىملاشتۇرۇش ، گۈللەندۈرۈشنىڭ يېتەكچى كۈچى ، تاۋار ئوبوروتىنى جانلاندۇرۇشنىڭ ئاساسىي يولى ، يەرلىك مالىيە كىرىمىنىڭ مۇهىم مەنبەسى بولۇپ قالدى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىسىنىڭ هازىرقى ئەهۋالى مۇنداق :

— سودا ئاپپاراتلىرىنىڭ كۆلىمى خېلى كېڭەيدى ۋە ئۇلاردا ئىشلەيدىغانلارنىڭ سانى خېلى كۆپەيدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا سودا ئاپپاراتلىرى 10 مىڭ 607 گە ، ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغانلار 134 مىڭ 145 كە ؛ يېمەك - ئىچمەك كەسىپى ئاپپاراتلىرى 847 گە ، ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغانلار 6626 گە ؛ مۇلازىمەت كەسىپى ئاپپاراتلىرى 1475 كە ، ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغانلار 10 مىڭ 254 كە ؛ ئامبارلار ساقلاش - تىرانسپورت ئاپپاراتلىرى 254 كە ، ئۇنىڭدا ئىشلەيدىغانلار 8134 كە يەتتى . يۇقىرىقىلارنىڭ هەرقايسىسى 1952 - يىلىدىكىدىن ئون هەسسىلەپ ئاشتى .

— سودىنىڭ ئىقتىسادىي كۆچى زور دەرىجىدە كۈچەيدى . 1991 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ئەسلى قىممىتى 2 مىليارد 249 مىليون 740 مىڭ يۈەنگە ، بارلىق كۆچمە مەبلەغ 10 مىليارد 191 مىليون 940 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

— كۆپ خىل سودا ئىگىلىكى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۈرۈۋاتقان ۋە رىقابەتلىشىپ تۇرۇۋاتقان ۋەزىيەتتە ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودىنىڭ

پۈتكۈل سودىدا تۇتقان سالمىقى يەنىلا بىرىنچى ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى ، پارچە سېتىش ئومۇمىي سوممىسى 7 مىليارد 210 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، ئىجتىمائىي سودىدا پارچە سېتىلغان تاۋارلار ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 60.5% نى ئىگىلىدى .

— مەلۇم كۆلەمدىكى نۇرغۇن توپ سېتىش ۋە پارچە سېتىش كارخانىلىرىغا ئىگە بولۇندى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدىكى سانائەت مەهسۇلاتلىرىنى توپ سېتىش ئاپپاراتى 823 كە ، پارچە سېتىش ئاپپاراتى 7003 كە يېتىپ ، شىنجاڭدىكى هەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەهەر ، ناهىيىلەرگە تارقالدى . ئىستېمال بازارلىرى بىرقەدەر تولۇق يېتىلگەن ئۇرۇمچى شەهىرىدە ئاپتونوم رايون ۋە شەهەرگە قاراشلىق تۇر-لۇك مالالار ، توقۇمىچىلىق مەهسۇلاتلىرى ، بەش خىل مېتال — ئېلېكتر سايمانلىرى ، خىمىيىۋى مەهسۇلاتلارنى توپ سېتىش شىركەتلىرى 100 دىن ئارتۇق چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى سودا ساراىيى ، سودا بىناسى ، پارچە ساتىدىغان ۋە توپ سېتىش بىلەنمۇ ، پارچە سېتىش بىلەنمۇ تەڭ شۇغۇل-لىنىدىغان سودا كارخانىسى بار . غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە ، رايون بويىچە ئەڭ چوڭ سوداسارايلىرىنىڭ بىرى بولغان « دوستلۇق » سودا ساراىيىدا 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئومۇمىي سانى 1342 گە ، كۆچمە مەبلەغنىڭ ئوتتۇرىچە ئىشلىتىلىشى 32 مىليون 150 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق سېتىش سوممىسى 250 مىليون يۈەنگە ، تاپشۇرۇلغان باج پۇلى 7 مىليون 440 مىڭ يۈەنگە ، پايدا 14 مىليون 770 مىڭ يۈەنگە يەتتى . يېقىندا ئۇ يەنە خەلقئارالىق سودا - ئىقتىساد هەمكارلىقىغا قاتنى-شىپ ، قازاقىستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ سودا تارماقلىرى بىلەن بىرلىكتە بۇ دۆلەتنىڭ پايتەختى ئالمۇتىدا سانائەت - سودا كارخانىسى قۇردى . قىزىل-تاغ سودا ساراىيى 1988 - يىلىدىن بۇيان سېتىش سوممىسىنى ئۇدا 100 مىليون يۈەنلىك چوڭ ئۆتكەلدىن ئاشۇرۇپ ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدىغان سېتىش بېجى سوممىسى بىلەن پايدىنى هەر يىلى كۆپەيتىپ كەلدى . يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان شىنجاڭنىڭ هەرقايسى جايلىرىدا كۆپ-لىگەن سودا ساراىيلىرى ، سودا بىنالىرى قۇرۇلدى ، ئۇرۇمچىدىلا نەچچە

ئونى قۇرۇلدى . بۇ شەھەرنىڭ سودا دۇكانلىرى مەركەزلەشكەن داشىزى كوچىسىنى كىشىلەر شىنجاڭنىڭ « ۋاڭفۇجىڭ » ى دەپ تەرىپلىشىدۇ ، بۇ يەر ھەر كۈنى ئادەملەر بىلەن تولۇپ كېتىدۇ ، ماشىنا - ۋېلىسىپىتلار ئۇزۇلمەي ئۆتۈشۈپ تۇرىدۇ ، بايرام - دەم ئېلىش كۈنلىرى بۇ يەر تېخىمۇ ئاۋاتلىشىپ ، ئاجايىپ قىزىپ كېتىدۇ .

— مىللىيلار ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بولغان بۇيۇملارنى ئىشلەپ چىقىرىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەمىنلەش تېز راۋاجلاندى . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا تارماقلىرى بىلەن زاۋۇتلار مىللىيلار ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بولغان بۇيۇملارنى ئىشلەپ چىقىرىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەمىنلەشنى ياخشى ئىشلەشنى پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇشتىكى چوڭ ئىش سۈپىتىدە تۇتتى ، ئۇلار مىللىيلار ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بولغان تاۋار ئىشلەپ چىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئاكتىپ يار - يۆلەك بولدى ، ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا مىللىي بۇيۇملارنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان زاۋۇت 315 كە يەتتى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇرۇمچى ۋە ۋىلايەت ، ئوبلاستلاردىكى چوڭ ، ئوتتۇرا تېپتىكى سودا ساراىلىرى ، سودا بىنالىرىدا مىللىيلار ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بولغان تاۋارلار دۇكىنى ياكى پوكىيى تەسىس قىلىندى ، مىللىي بۇيۇملارنى پارچە ساتىدىغان ئەڭ چوڭ كارخانا — ئۇرۇمچى مىللىي بۇيۇملار سودا سارىيىدا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە 9032 خىل تاۋار سېتىلىدۇ ، ئۇلارنىڭ 1992 - يىلدىكى سېتىش سوممىسى 55 مىليون 510 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

بۇنىڭدىن باشقا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سودا سىستېمىسىدا يەنە قۇشخانا — گۆش پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى ، قۇش گۆشى ، تۇخۇم تەييارلاش ، سوغۇق ساقلاش ، جىياگىيۇ — ئاچچىقسۇ ، دورا - دەرمەك ئىشلەش ، سودا ماشىنىلىرى ياساش قاتارلىق جەھەتلەردىكى سانائەت كارخانىسىدىن 203 ى قۇرۇلدى ، ئۇلارنىڭ 1990 - يىلدىكى مەھسۇلات قىممىتى 180 مىليون يۈەنگە ، ياراتقان پايدا بېجى 42 مىليون يۈەنگە يەتتى .

3- پاراگراف ئاشلىق - ياغ بازارلىرى

ئېلىمىزدە «ئاشلىق پۇقرانىڭ خۇداسى» دېگەن گەپ بار ، بۇ سۆزدە ئاشلىقنىڭ ئادەم ئۈچۈن قانچىلىك مۇھىملىقى بەكمۇ جايىدا ئېيتىلغان . سودا نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا ، ئاشلىقنى سېتىۋېلىش - سېتىش ئەھۋالىنىڭ قانداق بولۇشى دۆلەتنىڭ پىلانى ۋە خەلقنىڭ ھاياتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ ، ئاشلىقنى سېتىۋېلىش - سېتىش خىزمىتى ياخشى ئىشلەنگەندىلا ، خەلقنىڭ كۆڭلى ئەمن تاپىدۇ ، جەمئىيەت مۇقىم بولىدۇ . بىزنىڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنپەئىتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن بىلىدىغان ، ھەرمىللەت خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى ئالىي مەقسەت قىلغان خەلق سودا ئاپپاراتلىرىمىز ئاشلىق ، ياغلىق دان سېتىۋېلىش - سېتىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى باشتىن - ئاخىر چوڭ ئىش سۈپىتىدە تۇتۇپ كەلدى .

ئازادلىقتىن بۇرۇن ، شىنجاڭدا ئاشلىق تىجارىتى ۋە بازارنى تەمىنلەش ، ئاساسەن ، خۇسۇسىي ئاشلىق سودىگەرلىرىنىڭ قولىدا بولۇپ كەلگەنىدى . ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدىمۇ ئاشلىق سودىگەرلىرى ئاشلىق سېتىۋېلىش - سېتىش پائالىيىتىدە يەنىلا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى ، ئۇلار تىجارەت قىلغان ئاشلىقنىڭ جەمئىيەتتە سېتىلغان ئاشلىقتا تۇتقان نىسبىتى 1950 - يىلى 97.77% ، 1951 - يىلى 73.82% ، 1952 - يىلى 44.85% بولدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى قانۇنسىز ئاشلىق سودىگەرلىرى ئاشلىق بازارلىرىنى تىزگىنلەش ئىقتىدارىغا تايىنىپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئاشلىق كارخانىلىرى تېخى تولۇق قورۇلۇپ بولمىغان ئەھۋالدا ، بېسىمدارلىق قىلىپ ، ئاشلىق باھاسىنى ئۆستۈرۈپ ، ئوتقۇيروقلۇق قىلىپ ، ئاشلىق باھاسىنىڭ بىرنەچچە قېتىم كۆپلەپ ئېشىپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولدى ، خەلق تۇرمۇشىغا ، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىغا ئېغىر تەھدىت پەيدا قىلىپ ، يېڭى قورۇلغان خەلق ھاكىمىيىتىگە قارىتا ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى .

شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قىسىملىرى قا-

نۇنسىز خۇسۇسىي ئاشلىق سودىگەرلىرىنىڭ پۇرسەتپەرەسلىك ھەرىكىتىگە ۋە ھەيۋىسىگە زەربە بېرىپ ، خەلقنىڭ خاتىرجەم ، جەمئىيەتنىڭ مۇقىم بولۇشىغا ۋە خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئىشلىنىشىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، جىنايى قىلمىشى چىكىدىن ئاشقان مەككار ئاشلىق سودىگەرلىرىنى قانۇن بويىچە جازالاش بىلەن بىرۋاقتىتا ، ئۆزلىرى قىزىل قوناق ، كۆممىقوناق ئۇنلىرىنى يېپ ، ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئەسكەرلەر ئۈچۈن يۆتكەپ كېلىنگەن گۈرۈچ ، ئاق ئۇن قاتارلىق ئاشلىقلارنى ئېلىپ چىقىپ مۇقىم باھادا ساتتى . بىز 1953 - يىلدىن باشلاپ دۆلەتنىڭ ئاشلىقنى پىلانلىق سېتىۋېلىش ۋە ئاشلىق بىلەن پىلانلىق تەمىنلەش توغرىسىدىكى قارارنى ئەمەل قىلىپ ، ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىشنى يولغا قويۇپ ، خۇسۇسىي ئاشلىق سودىگەرلىرىنىڭ ئاشلىق تىجارىتىگە قول تىقىشنى قاتتىق چەكلىدۇق ، ئاشلىق بازارلىرىنى ئېچىۋەتمەسلىك سىياسىتىنى قەتئىي ئىجرا قىلدۇق . شۇنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ كۆپلىگەن ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشنىڭ زور كۆچ بىلەن يار - يۆلەك بولۇش ئۈچۈن ، ئاشلىقنى ئاساس قىلغان ھالدا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئاتلانا دۇرۇلدى . بۇ توغرا سىياسەتلەر ۋە تەدبىرلەر يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئاشلىق سېتىۋېلىش - سېتىش مۇقىملىشىپ ، كىشىلەرنىڭ خاتىرجەم ۋە جەمئىيەتنىڭ مۇقىم بولۇشى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، ئاشلىق مەھسۇلاتىمۇ زور ھەجىمدە ئاشتى . 1957 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1 مىليون 455 مىڭ 700 تونىنغا يېتىپ ، 1949 - يىلدىكى 647 مىڭ 700 تونىندىن 1.25 ھەسسە ئاشتى . ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش تەجرىبىلىرىنى ئەستايىدىل يەكۈنلەش ئاساسىدا ، 1958 - يىلدىن باشلاپ ، تاغلىق دان ۋە سۇ يېغىنىمۇ بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش يولغا قويۇلدى ھەمدە بۇ چارە ئاساسىي جەھەتتىن ھازىرغىچە قوللىنىلىپ كەلدى .

ئاپتونوم رايونىمىز 1980 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنىڭ تۈرتكىسىدە ، ئاشلىق سېتىۋېلىش

تۈپ سانىنى ئۈچ قېتىم تەڭشەپ ئازايتتى ھەمدە ئاشلىق ، ياغلىق داننىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسىنى خېلى زور ھەجمدە ئۆستۈردى ، تۈپ سانىدىن ئېشىپ كەتكەن قىسمىنى باھا قوشۇپ سېتىۋېلىشنى يولغا قويدى . مۇشۇ بىر تۈردىلا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دېھقانلارنىڭ كىرىمى 990 مىليون يۈەن كۆپەيدى ، يېزا ئىگىلىك ئاھالىسى بويىچە ھېسابلىغاندا ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىم 120 يۈەن ئاشتى . ئاشلىق ، ياغلىق دان سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ناھىيە بىرلىك قىلىنغان ھالدا ئورۇندالغاندىن كېيىن ، ئاشلىق ، ياغلىقدان بازارلىرى ئېچىۋېتىلدى ، دۆلەتنىڭ ئاشلىق تارماقلىرى كېلىشىم باھادا كېڭىشىپ سېتىشنى قانات يايدۇردى ، ئاشلىق ، ياغلىق دان تىجارىتىنى ھەر خىل يوللار بىلەن ئېلىپ بېرىشقا ، دۆلەتنىڭ ئاشلىق تارماقلىرىدىن باشقا سودا ئورۇنلىرىنىڭ ئەركىن ئېلىپ - سېتىشىغا ، دېھقانلارنىڭ ئۆزىنىڭمۇ تىجارەت قىلىشىغا رۇخسەت قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ماش ، كۈنجۈت قاتارلىق يەتتە خىل ئاشلىق مەھسۇلاتى ۋە ياغلىق داننى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش دائىرىسىگە كىرگۈزمەي ، ئۇنى كېلىشىم باھا بويىچە ئېلىپ سېتىش قارار قىلىندى . 1985 - يىلدىن كېيىن ، ئاشلىق ، ياغلىق داننى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش بىكار قىلىنىپ ، توختام بويىچە سان بەلگىلەپ سېتىۋېلىش ، سېتىش سانىنى دېھقانلارنىڭ دۆلەت ئالدىدا ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتى سۈپىتىدە دېھقان ئائىلىلىرىگە تەقسىم قىلىپ بېرىش يولغا قويۇلدى . شەھەر - بازار ئاھالىلىرى ۋە جايلاردا تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرىگە كېرەكلىك ئاشلىق ، ياغ جەھەتتە يەنىلا نورمىلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلدى . سېتىۋېلىش - سېتىش باھاسىدا زىيان كۆرۈلۈش مەسىلىسى ھەل قىلىنىپ ، ئوخشاش باھادا سېتىۋېلىش - سېتىش يولغا قويۇلدى ، 1990 - يىلى ئاشلىق ، ياغلىق دان سېتىش باھاسىنى مۇۋاپىق ئۆستۈرۈش ئاساسىدا سېتىش باھاسى يەنە ئۆستۈرۈلدى ، باھا نىڭ ئۆسكەن قىسمىغا قارىتا ، دۆلەت ، كوللېكتىپ ، شەخستىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپ تەڭ ئۈستىگە ئېلىش پرىنسىپى بويىچە ، شەھەر - بازار ئاھالىلىرىگە مۇۋاپىق قوشۇمچە ھەق بېرىلدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ، 30

نەچچە يىل داۋام قىلغان ئاشلىق ، ياغلىق دانىنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش تۈزۈلمىسى بىرقەدەر ئۇزۇل - كېسىل ئىسلاھ قىلىندى . شۇنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش كېرەككى ، بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش سىياسىتى ئۆتكەن نەچچە ئون يىلدىكى ئاشلىق تەمىناتىغا كاپالەتلىك قىلىپ ، جەمئىيەتنى تىنچلاندۇرۇپ ، سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئىجابىي رول ئويناندى .

يۇقىرىدا ئېيتىلغان پىلانلىق ، قەدەم - باسقۇچلۇق ، تەرتىپلىك ئىسلاھات ھەم يېڭا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى ، ھەم دۆلەتنىڭ مالىيە جەھەتتىكى يۈكىنى ئازايتتى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ كىرىمى كۆپەيگەندىن كېيىنكى ئەھۋالىغا مۇۋاپىقلاشتى . بۇنداق سېتىۋېلىش - سېتىش تۈزۈلمىسى جەمئىتىكى ئىسلاھاتنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈمى ، ئىشلەپچىقىرىش نۇقتىسىدىن قارىغاندا ، ئاشلىق ، ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئىجابىي رول ئويناندى . ئاپتونوم رايونىمىز 1978-يىلدىن باشلاپ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىدىن ئۇدا 14 يىل مول ھوسۇل ئالدى ، 15 يىل سىرتتىن ئاشلىق يۆتكەپ كېلىپ يېگەن بوقچىنى 1984 - يىلى چۆرۈپ تاشلىدى ، 1985 - يىلدىن كېيىن ھەر يىلى نەچچە يۈز مىليون جىڭ ئاشلىق ۋە خېلى كۆپ ساندىكى سۇ يېغىنى سىرتقا يۆتكەپ ، قېرىنداش ئۆلكە - رايونلارغا ياردەم بەردى . ئاشلىق ، ياغلىق دان ھەر يىلى ئاشقانلىقتىن ، سېتىۋېلىش مىقدارى سېتىش مىقدارىدىن كۆپ بولدى ، شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ شەھەر - بازارلىرىدىكى ئاھالىلەر ، جايلاردا تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى ، چارۋىچىلارنىڭ ۋە ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلىدىغان رايونلار ، شەھەر - بازارلارنىڭ قوشۇمچە يىمەكلىك بازىلىرىدىكى دېھقانلارنىڭ ئاشلىق ، ياغقا بولغان ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ ، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئاشلىق ، ياغ خېلى كۆپ ساندا زاپاس ساقلىنىدىغان بولدى .

4 . پاراگراف تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسى

تەمىنات - سودا كوپېراتىپى — ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرى ئۆز ئىختىيارى بىلەن مەبلەغ تويلاپ قۇرغان كوللېكتىپ مۈلۈكچىلىكىدىكى ھەمكارلىق سودا تەشكىلاتى ، ئۇ سوتسىيالىزم شارائىتىدا دۇنياغا كەلگەن يېڭى شەيئى بولۇپ ، قۇرۇلغان كۈندىن باشلاپلا قوش مەجبۇرىيەتنى ئۈستىگە ئېلىپ كەلدى ، يەنى ، بىر تەرەپتىن ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى ۋە تۇرمۇشىغا خىزمەت قىلىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە دېھقان - چارۋىچىلارغا كېرەكلىك تۇرمۇش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەشنى ئۈستىگە ئالسا ، يەنە بىر تەرەپتىن ، دۆلەت پىلانىغا كىرگۈزۈلگەن دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش كەسپىنىمۇ ئۆز ئۈستىگە ئالدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى شەھەر - يېزىلاردا تاۋار ئوبوروتىنى راۋانلاشتۇرۇشنىڭ ئاساسىي يولى ، دۆلەت بىلەن ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە كۆۋرۈكى ۋە ئالاقە تۈگۈنى بولدى .

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىزدا تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئىشلىرىنىمۇ جانلىنىشقا باشلىدى . 1950 - يىلى 30 نەچچە كوپېراتىپ قۇرۇلدى ، ئۇلارنىڭ جەمئىي 4 مىليون يۇەندىن كۆپرەكلا مەبلىغى ھەم 1069 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىققوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىۋېلىنىدىغان - سېتىلىدىغان تاۋارلارنى قوبۇل قىلىش ، چىقىرىش ئىقتىدارى ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاران 320 مىڭ يۇەن ۋە 740 مىڭ يۇەنگىلا يېتەتتى . بۇ 1 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتردىن ئارتۇق زېمىنغا ئىگە شىنجاڭ ئۇچۇن ئېيتقاندا ، ھەقىقەتەن بىر تال ئۇچقۇنچىلىكلا ئىش ئىدى . لېكىن 40 نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى تەشكىلاتى راۋاجلىنىپ يانغىنىدەك ئۇلغايدى ، ئۇنىڭ ئاپپاراتلىرى تېيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى كەڭ يېزا - چارۋىچىلىق

رايونلىرىدا قۇرۇلدى ھەمدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك سو-
دىسىنىڭ خېلى كۆچلۈك ئىقتىسادىي كۈچكە ئىگە ، كەم بولسا بولمايدىغان
تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم
رايونىمىزدىكى تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىنىڭ ئاساسىي قاتلام كوپېرا-
تىپلىرى 586 گە ، تىجارەت مۇلازىمەت تور - نۇقتىلىرى 7800 دىن
كۆپرەككە ، ناھىيە دەرىجىلىك ۋە ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك ھەر خىل
كەسىپىي شىركەتلىرى ، مەركىزىي سودا دۇكانلىرى 294 كە ، ئىشچى -
خىزمەتچىسى 56 مىڭغا يەتتى . تەمىنات - سودا سىستېمىسى بويىچە
سېتىۋېلىنغان تاۋارلارنىڭ يىللىق ئومۇمىي قىممىتى 5 مىليارد 8 مىليون يۈ-
ەنگە ، سېتىلغان تاۋارلارنىڭ يىللىق ئومۇمىي قىممىتى 4 مىليارد 461
مىليون يۈەنگە ، دۆلەتكە تاپشۇرۇلغان باج پايدىسى 163 مىليون يۈەنگە ،
ئېلىنغان پايدا 156 مىليون يۈەنگە يەتتى . يۇقىرىدىكىلەر تەمىنات - سودا
كوپېراتىپى بارلىققا كەلگەن 1950 - يىلدىكىدىن ئاز بولغاندا نەچچە يۈز
ھەسسە ، كۆپ بولغاندا نەچچە مىڭ ، نەچچە ئون مىڭ ھەسسە ئاشتى .
شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سىستېمىسىدا يەنە
312 سانائەت كارخانىسى قۇرۇلدى ۋە كىچىكلىكتىن زورايدى ، ئۇلارنىڭ
1990 - يىلدىكى مەھسۇلات قىممىتى 590 مىليون يۈەنگە يەتتى . ئەگەر ئو-
مۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سودا ئېتىز - ئېرىق سۇ قۇرۇلۇشىدىكى
غول ئۆستەڭگە ئوخشىتىلسا ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىنى كەڭ دېھ-
قانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا سوزۇلغان تارماق ئۆستەڭ ۋە
سۇغىرىش ئېرىقلىرىغا ئوخشىتىشقا بولىدۇ ، ئۇلارنىڭ شەھەر - يېزىلارنىڭ
ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇشنى راۋانلاشتۇرۇش ، تاۋار ئىگىلىكىنى گۈلله-
دۈرۈشتىكى ئىجتىمائىي رولىنى تۆۋەن چاغلاشقا بولمايدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرىنىڭ
تەرەققىياتى ئەگرى - توقاي يولىنى بېسىپ ئۆتتى . تەمىنات - سودا كو-
پېراتىپى بىلەن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا گەرچە سوتسىيالىستىك
ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى سودا بولسىمۇ ، لېكىن بۇ ئىككىسى ھامان پەرق-
لىنىدۇ . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى

سودا كارخانىسى ، تەمىنات سودا كوپېراتىپى بولسا ئەمگەكچى خەلقنىڭ
كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سودا كارخانىسى . بۇ ئىككىسى ھەم بىر -
بىرىنى تولۇقلايدۇ ، ھەم ئۆز ئالدىغا مەۋجۇت بولۇپ ، مۇستەقىل تىجارەت
قىلىدۇ . لېكىن «سول» ئىدىيىنىڭ تەسىرىدە ، 1958 - يىلى خۇسۇسىي
سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش تاماملىنىشى
بىلەنلا ، يېزىلاردا گۈڭشې ئالدىراپ - تېنەپ ئومۇملاشتۇرۇلدى .
مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە كوپېراتىپ تۈزۈلمىسى زور دەرىجىدە ئۆزگەرتىلدى ،
ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى دۆلەت
ئىگىلىكىدىكى سودا تارماقلىرىغا قوشۇۋېتىلدى ، ئاساسىي قاتلامدىكى تە-
مىنات - سودا كوپېراتىپلىرى ئەينى ۋاقىتتا دۆلەتنىڭ ئاساسىي قاتلام
ھاكىمىيەت ئاپپاراتى بولغان خەلق گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ
بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن ئىلگىرىكى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى
تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىگە ئۆزگەر-
تىۋېتىلدى ، ئاساسىي قاتلامدىكى تەمىنات - سودا كوپېرتىپلىرى پاي
پۇلىنى كۆپەيتىشنى توختاتتى ، پايدىنى پاي پۇلىغا قاراپ تەقسىم قىلىش
پاي پۇلىنى بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلنىڭ ئۆسۈمى بويىچە قايتۇرۇشقا
ئۆزگەرتىلدى . بۇ تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا
ئىنتايىن زور توسالغۇ بولۇش رولىنى ئويندى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ،
دېھقان - چارۋىچىلار ئاممىسىنىڭ كوپېراتسىيە سودىسى ئىگىلىكى بىلەن
شۇغۇللىنىش ئاكتىپلىقىغا زەربە بولدى . 1962 - يىلدىن كېيىن ، تەمىنات -
سودا كوپېراتىپى ئىككى قېتىم ئەسلىگە كېلىپ نورمال تىجارەت كەسپىنى
قانات يايدۇرغان بولسىمۇ ، لېكىن يەنە ئىككى قېتىم چېكىنىش يۈز بەردى ،
يەنىلا تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكى خاراكتې-
رىدە بولىدۇ ، دەپ بەلگىلەندى . 1983 - يىلى دۆلەت تەمىنات - سودا
كوپېراتىپى دېھقان - چارۋىچىلار ئاممىسىنىڭ كوللېكتىپ ھەمكارلىقىدىكى
ئىقتىسادىي تەشكىلات دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەندىن كېيىن ، تەمىنات - سودا
كوپېراتىپلىرى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا كارخانىلىرى قاتارىدىن
رەسمىي چېكىنىپ چىقىپ ، يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا قەدەم قويدى .

دېھقانچىلىق (چارۋىچىلىق) نى ئاساس قىلىپ ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى ۋە تۇرمۇشىغا جان - دىل بىلەن خىزمەت قىلىشتا چىڭ تۇرۇش — تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرىنىڭ ئالىي مەقسىتى ، شۇنداقلا تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىشلىرىنى رونىق تاپقۇزۇشنىڭ تۈپ يولى . 40 نەچچە يىللىق ئەمەلىيەت ،بولۇپمۇ پارتىيەنىڭ نۆۋەتتىكى مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىشلىرىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشى بۇ مەسىلىنى توغۇق چۈشەندۇرۇپ بەردى . يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ، مەسئۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھۆددىگە ئېلىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇلغانلىقى ۋە ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلاشتۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ئۇرغۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى كۈندىن - كۈنگە راۋاجلاندى ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىرىمى يىلدىن - يىلغا كۆپىيىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىگە بولغان ئېھتىياجى ئۇزلۇكسىز ئاشتى . تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرى مۇشۇنداق ۋەزىيەت ئالدىدا ، ئۆزىنىڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشىغا خىزمەت قىلىش مەقسىتىنى ۋە بۇ جەھەتتىكى كۈچ - قۇدرىتىنى خېلى ياخشى جارى قىلدۇردى . 1990- يىلدىكى ئەھۋالنى ئالساق ، ئاپتونوم رايونىمىزدا بىكىتۈەننىكىدىن باشقا سودا ، ئاشلىق ، تاشقى سودا ، تەمىنات - سودا ، تىببىي دورا قاتارلىق سىستېمىلاردا سېتىۋېلىنغان يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 5 مىليارد 986 مىليون يۈەنگە يەتكەن ، بۇنىڭ 67.6% نى تەمىنات - سودا كوپىراتىپى سىستېمىسى ئىگىلىگەن ؛ يۇقىرىقى سىستېمىلاردا ناھىيىدىن تۆۋەن ئورۇنلارغا سېتىلغان ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 543 مىليون يۈەنگە يەتكەن ، بۇنىڭ 78.5% نى تەمىنات - سودا كوپىراتىپى سىستېمىسى ئىگىلىگەن ؛ ھەرقايسى سىستېمىدا سېتىلغان يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 1 مىليارد 23 مىليون يۈەنگە يەتكەن ،

بۇنىڭ 58.9% نى تەمىنات - سودا كوپىراتىپى سىستېمىسى ئىگىلىگەن ؛ بۇ پاكىتلار تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك سېپىدە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋالىدىغان ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئىشلەپچىقىرىش ، تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ساتىدىغان ئاساسىي قوشۇن ئىكەنلىكىنى كۆچلۈك تۇردە چۈشەندۇرۇپ بەردى . تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرى ئۆز خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئالدىدىكى ، ئوتتۇرىسىدىكى ۋە ئاخىرىدىكى مۇلازىمەتنى ياخشى ئىشلەشكە قارىتىلغانلىقى ، دېھقانچىلىق ،چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئېھتىياجىغا ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇش ئېھتىياجىغا تۇرلۇك يوللار بىلەن خىزمەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ، دېھقان - چارۋىچىلار ئۇنىڭغا موھتاج بولدى ، ئۇنى ياقتۇردى ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دېھقان - چارۋىچى ئائىلىلىرىنىڭ 80% ى مەبلەغ تۆپلاپ پاي قوشۇپ ، تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىشلىرىنى بىرلىكتە راۋاجلاندۇردى ، شۇڭلاشقا ، دۇنياغا كەلگەن ۋاقتىدا ئاران 4 مىليون يۈەنلا مەبلىغى بولغان تەمىنات - سودا كوپىراتىپى ھازىر 1 مىليارد يۈەندىن ئارتۇق قىممەتتىكى تۇراقلىق مۇلۇككە ، 5 مىليارد يۈەندىن ئارتۇق كۆچمە مەبلەغقە ئىگە بولدى . ئۇ ھازىر كۈندىن - كۈنگە راۋاجلىنىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشقا خىزمەت قىلىدىغان ئۇنۇمۇپرسال مۇلازىمەت مەركىزىگە ئايلانماقتا .

ھازىر ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇشتەك پايدىلىق ۋەزىيەت شەكىللەنمەكتە . بۇنداق ۋەزىيەتتە ، تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىشلىرىنى يەنمۇ ياخشى ئىشلەپ ، ئۇنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئۇزلۇكسىز ئاشۇرۇپ ، «ئۇچ خىل خاراكتېر» نى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش ۋە كۈچەيتىش بەكمۇ مۇھىم . « ئۇچ خىل خاراكتېر» دېگىنىمىز ، تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرىنىڭ تەشكىلىي جەھەتتىكى ئاممىۋىلىق خاراكتېرى ، باشقۇرۇش جەھەتتىكى دېموكراتىك خاراكتېرى ، تىجارەت جەھەتتىكى جانلىقلىق خاراكتېرىدىن ئىبارەت . بىز بۇرۇن ، بولۇپمۇ يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، بۇ

جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەپ ، ناھايىتى زور نەتىجىلەرگە ئېرىشتۇق. لېكىن بۇ تېز راۋاجلىنىۋاتقان ۋەزىيەتتىن ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كۈندىن - كۈنگە كۆچىيىۋاتقان تەلىپىدىن تېخى خېلى يىراق . شۇڭا كوپىراتىپنى ئامما باشقۇرۇشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ ۋە كۆچەيتىپ ، كوپىراتىپ ئەزالىرىنىڭ پاي پۇلىنى يەنمۇ كۆپەيتىپ ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ قولىدا بىكار تۇرۇۋاتقان مەبلەغنى مەركەزلەشتۈرۈپ ، تەمىنات - سودا ھەمكارلىق ئىشلىرىنىڭ ئىقتىسادىي كۈچىنى داۋاملىق ئاشۇرۇپ ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ، تۇرمۇش ئېھتىياجى ئۈچۈن كۆپلەپ ئەملىي ئىش ، ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشىمىز ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، پايدىنى ۋاقتىدا مۇۋاپىق تەقسىم قىلىشىمىز ، كوپىراتىپ بىلەن دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ پايدا تەقسىماتى جەھەتتىكى مۇناسىۋىتىنى ياخشى ھەل قىلىشىمىز لازىم . باشقۇرۇش جەھەتتە ، بۇرۇن ئۇنۇم بەرگەن دېموكراتىك باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ۋە باشقۇرۇش تۈزۈملىرىنى داۋاملىق قوللانغان ھەم مۇكەممەللەشتۈرگەندىن باشقا ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىقتىسادىي بىرلەشمە ساھەسىنىڭ ئۈزلۈكسىز كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، تېخىمۇ كۆپ دېھقان - چارۋىچىنى تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرىنى باشقۇرۇشقا قاتناشتۇرۇپ ، ئۇلارنى ئۆز ھوقۇقىنى تېخىمۇ ئۇنۇملۇك يۈرگۈزۈش ۋە ئۆز بۇرچىنى تېخىمۇ ئۇنۇملۇك ئادا قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش كېرەككى ، ئۇلار كوپىراتىپنى بىر نىيەتتە ھەمكارلىشىپ ياخشى باشقۇرۇدىغان ، ياخشى يولغا قويىدىغان بولسۇن . تىجارەت جەھەتتە ، بيۇروكرات سودا ئىستىلىنى ئۈزۈل - كېسىل تۈگىتىپ ، جانلىق بولۇش جەھەتتە كۈچ سەرپ قىلىپ ، كەسىپ دائىرىسى ۋە مۇلازىمەت ساھەسىنى كېڭەيتىپ ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ، تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قولدىن كەلگەن تىرىشچانلىقلار بىلەن قاندۇرۇش ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ تاۋار ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىش كېرەك . ھازىر تەمىنات - سودا كوپىراتىپلىرىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى تور - نۇقتىلىرى يەنىلا يېتىشمەيۋاتىدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۇلارنىڭ تولىسى بەكلا كىچىكلىك قىلىۋاتىدۇ ، سېتىش -

سېتىۋېلىش قېيىنچىلىقى ھەمىشە كۆرۈلۈۋاتىدۇ . زاپاس ساقلاش ئەسلىھەسىلىرى بەكمۇ قىسىلىق قىلىۋاتىدۇ . شۇڭا تور - نۇقتا ، زاپاس ساقلاش قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئاساسىي قۇرۇلۇشلارنى كۆپەيتىپ ، دېھقان - چارۋىچىلار مال سېتىۋېلىشى ۋە سېتىشىغا ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش يەنىلا ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ .

5 - پاراگراف ماددىي ئەشيا ئوبوروتى

سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا ، بىز دائىم دەيدىغان ماددىي ئەشيا ، ئاساسەن ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى كۆرسىتىدۇ . ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ ئوبوروتى — ئىجتىمائىي تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ بىر مۇھىم ھالقىسى ، ئىجتىمائىي تاۋار ئوبوروتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى . ماددىي ئەشيا ئوبوروتى خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە پۇتكۈل ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ .

ئازادلىقتىن بۇرۇن ، شىنجاڭنىڭ سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى قالاق ، ئىگىلىك كۆلىمى كىچىك ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە بولغان ئېھتىياج ئاز ئىدى . ئۇ چاغدىكى شىنجاڭدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك قۇرۇلۇش نازارىتى بىر قىسىم ماددىي ئەشيالارنى سېتىۋېلىش - سېتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغاندىن باشقا ، بەزى ئاددىي ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنىڭ تولىسىنى سانى چەكلىك بولغان خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ماددىي ئەشيا ماگىزىنلىرى ئېلىپ ساتاتتى ، تاۋارلارنىڭ تۈرى ناھايىتى ئاز ، باھاسى قىممەت ، پۇتۇشۇش سوممىسى بەكمۇ ئاز ئىدى . شۇڭا ئازادلىقتىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ ماددىي ئەشيا ئوبوروت خىزمىتى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، كىچىكلىكتىن زورىيىشقا قاراپ راۋاجلاندى .

شىنجاڭنىڭ ماددىي ئەشيا ئوبوروتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى ئومۇ-

مەن مۇنداق بولدى : خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەزگىلىدە ماددىي ئەشيا سېتىۋېلىش - سېتىش ئىشى ، ئاساسەن ، ئىككى يول بىلەن ئېلىپ بېرىلدى : بىرى ، دۆلەت تەقسىم قىلىپ يۆتكەيدىغان ماددىي ئەشيالارنى سېتىۋېلىش ۋە ئۇنىڭ بىلەن تەمىنلەشنى شۇ چاغدىكى ئۆلكە لىك مالىيە كومىتېتىنىڭ ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش باشقارمىسى ، سودا نازارىتىنىڭ سودا شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلار ئايرىم - ئايرىم ئۇسۇلدا ئالدى ؛ يەنە بىرى ، سېتىۋېلىش - سېتىش ئىشىنى قۇرۇلۇش قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيە سىنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات تارماقلىرى ئۈيۇشتۇردى . 1 - بەشيىللىق پىلان باشلانغاندىن كېيىن ، ماددىي ئەشياغا بولغان ئېھتىياج پەيدىنپەي ئاشتى ، 1953 - يىلى مالىيە كومىتېتىنىڭ ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش باشقارمىسى ئاساسىدا پىلان كومىتېتىنىڭ ماددىي ئەشيا ئىدارىسى تەشكىل قىلىندى ، بۇ ئىدارە زاۋۇت ، كان ، كارخانىلارنى ئىشلەپچىقىرىش ، قۇرۇلۇش ماددىي ئەشيالىرى بىلەن تەمىنلەشكە مەخسۇس مەسئۇل بولدى ، بىر تۈتاش تەقسىم قىلىنىدىغان ۋە مىنىستىرلىك باشقۇرىدىغان ماددىي ئەشيالار تىجارىتىگە ئاساسلىق مەسئۇل بولدى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا ئەڭ بالدۇر قۇرۇلغان ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئوبوروتى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن ئىدى . 1960 - يىلدىن كېيىن ، بىز مەركەزنىڭ «ماددىي ئەشيالارنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىش ، ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ۋە ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش ئاپپاراتلىرىنى تېز قۇرۇپ چىقىش» توغرىسىدىكى يولىورۇقى بويىچە ، ئاپتونوم رايونلۇق ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش ئىدارىسىنى قۇردۇق ھەمدە ئىدارە قارمىقىدا تۆت مەخسۇس شىركەت تەشكىل قىلدۇق ، ھەر- قايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيىلەرنىڭ ماددىي ئەشيا ئاپپاراتلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى . ئۇ ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايوندا ماددىي ئەشيا باشقۇرۇش ئىدارىسى سىستېمىسىدىن باشقا سىستېمىلار باشقۇرغان ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش كارخانىلىرىدىن يەنە ياغاچ ماتېرىياللار شىركىتى ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستە-

لىرى شىركىتى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتى ، ئاپتوموبىل سەپلىمىلىرى شىركىتى بار ئىدى ، بۇنىڭدىن باشقا ، ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى سىستېمىسىدىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ماددىي ئەشيا ئىدارىسى ۋە ئالاقىدار شىركەتلەر قۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايو- نىمىزنىڭ ھەممە يېرىدە شىنجاڭنى قاپلىغان ماددىي ئەشيا ئوبوروت توري دەسلەپكى قەدەمدە بارلىققا كېلىپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا مۇھىم رول ئوينىدى . بىراق «ئون يىللىق قالايمىقانچىلىق» مەزگىلىدە ، ماددىي ئەشيا ئاپپاراتلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ۋە قوشۇۋېتىلدى ، خادىملار تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى . نەتىجىدە ، ماددىي ئەشيا ئوبوروتى قالايمىقانلىشىپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا ناھايىتى زور زىيان يەتتى . 1978 - يىلدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونلۇق ماددىي ئەشيا ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە مالىيە ، كەسىپي ئىشلارنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى ، ماددىي ئەشيا ئوبوروت خىزمىتى يېڭى تەرەققىيات باسقۇچىغا كىردى . 1990 - يىلى شىنجاڭ ماددىي ئەشيا ئىدارىسى سىستېمىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئادەم سانى 5232 گە ، تۇراقلىق مۇلۇكنىڭ ساپ قىممىتى 89 مىليون 527 مىڭ يۈەنگە ، ئوبوروت مەبلىغى 136 مىليون يۈەنگە ، ئامبار 1 مىليون 771 مىڭ كۋادرات مېتر غا يەتتى ، ئاپپاراتلار شىنجاڭدىكى ھەر- قايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيىلەردە ۋە قىسمەن شەھەر - بازارلاردا قۇرۇلۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئوبوروت ساھەسىدە ماددىي ئەشيا ئوبو- روتى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغان ئاساسىي كۈچ بولۇپ قالدى .

ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان ، مەھسۇلات ئىگىلىكى ئىدىيىسىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ، ئىشلەپچىقىش ۋاستىلىرىنىڭ تاۋارلىق خاراكتېرى ئىنكار قىلىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ئوبوروتى بازارنىڭ سىرتىدا قال- دۇرۇلغان ، مەھسۇلات ئىگىلىكى ئەندىزىسى بويىچە مەركەزلەشتۈرۈپ مونوپول قىلىۋالىدىغان ۋە بىرلا خىل يول بىلەن ئىگىلىك باشقۇرىدىغان تۈزۈلمە يولغا قويۇلغان ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتا تىك يۆنىلىشلىك تەقسىمات يۇرگۈزۈلگەنلىكتىن ، ماددىي ئەشيا ئوبوروتى ئىقتىسادىي قۇرۇ- لۇشنىڭ تەرەققىياتى چەكلىمىگە ئۇچراپ كەلگەنىدى . 1978 - يىلدىن

كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىز ماددىي ئەشيا ئوبوروتى تۈزۈلمىسى جەھەتتە
بىر قاتار ئىسلاھات ئېلىپ باردى . ئاساسلىقى ، ماددىي ئەشيالارنى نوقۇل
ھالدا پىلانلىق باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىپ ، پىلان بويىچە
تەقسىم قىلىنىدىغان ماددىي ئەشيالارنىڭ تۈرى ۋە مىقدارىنى پەيدىنپەي
ئازايتىپ ، يېتەكچى خاراكتېرلىك پىلان ۋە بازار ئارقىلىق تەڭشەش دائىر
رىسىنى كېڭەيتتى ؛ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ باھا تۈزۈلمىسىنى
ئىسلاھ قىلىپ ، بۇيرۇق خاراكتېرلىك ، يېتەكچى خاراكتېرلىك باھا ۋە
بازار ئارقىلىق تەڭشەش باھاسىنى يولغا قويدى ؛ ماددىي ئەشيالارنىڭ
تىجارەت شەكلىنى ئىسلاھ قىلىپ ،ماددىي ئەشيا سودا مەركىزىنى ،پولات
تۆمۈر ، ئاپتوموبىل بازارلىرىنى قۇرۇپ ، بازار رىقابىتىگە ئاكتىپ قاتناشتى ؛
ماددىي ئەشيا كارخانىلىرىدا كىرىم - چىقىمنى بىر تۇتاش باسقۇرۇشنى
تىجارەتنى ھۆددىگە ئېلىش مەسئۇلىيىەت تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىپ ، دۆلەت ،
كارخانا ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەقسىمات مۇناسىۋىتىنى
راۋانلاشتۇردى . ئىسلاھات ئارقىلىق ، ماددىي ئەشيا ساھەسىدىكى كارخا
نىلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئاكتىپلىقى قوزغىتىلىپ ، ماددىي ئەشيا
ئوبوروتى كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشى ۋە سېتىۋېلىش - سېتىش كەسپىنىڭ
تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى . 1990 - يىلى ماددىي ئەشيا سىستېمىسىنىڭ
سېتىۋېلىش ئومۇمىي سوممىسى 1 مىليارد 600 مىليون يۈەنگە ، سېتىش
كىرىمى 1 مىليارد 820 مىليون يۈەنگە ، پايدا ئومۇمىي سوممىسى 37 مىليون
628 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1986 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 55% ،
67.8% ۋە 2.77 ھەسسە ئاشتى . پىلان سىرتىدا سېتىۋېلىنغان ماددىي ئەشيا
يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى ، 1986 - يىلى سېتىۋېلىنغىنى 385 مىليون يۈەنلىك
بولۇپ ، شۇ يىلقى سېتىۋېلىش ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 35.3% نى ئىگە
لىدى ، 1988 - يىلى سېتىۋېلىنغىنى 508 مىليون يۈەنلىك بولۇپ ، 41.9% نى
ئىگىلىدى ، 1990 - يىلى سېتىۋېلىنغىنى 768 مىليون يۈەنلىك
بولۇپ ، 46.3% نى ئىگىلىدى .

ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىسلاھاتنى تېزلىتىش ، ئىشكنى سىرتقا
ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىش ، بايلىق مەنبەلىرىنى ئېچىشنى تېخىمۇ راۋاجلان-

دۇرۇشتەك يېڭى ۋەزىيەت شەكىللەنمەكتە . بولۇپمۇ تارىم نېفىتلىكى ،
تۇرپان - قۇمۇل نېفىتلىكىنىڭ ئېچىلىشى ۋە قۇرۇلۇشى بۇنىڭدىن كېيىن
ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ماددىي ئەشيا ئوبوروتىغا يېڭى ، تېخىمۇ چوڭ
تەلەپلەرنى قويىدۇ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ماددىي ئەشيا ئوبوروتى ئىش
لىرىدا چوقۇم زور تەرەققىيات بولىدۇ .

6 - پاراگراف تاشقى سودا

شىنجاڭ بايلىق مەنبەسى ۋە جۇغراپىيىۋى ئورنى جەھەتتە
ئۈستۈنلۈككە ، تاشقى سودىنى راۋاجلاندۇرۇشتا غايەت زور يوشۇرۇن
كۈچكە ئىگە . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنىڭ
ئۈزلۈكسىز تەرەققي قىلىشى تاشقى سودىنىڭ راۋاجلىنىشىغمۇ بارغانسېرى
ياخشى شارائىت يارىتىپ بەرگەنلىكتىن ، ھازىرقى شىنجاڭ ناتۇرال ئىگە
لىك ۋە بېكىنمە ھالەتتىن دەسلەپكى قەدەمدە ھالقىپ ئۆتۈپ ، پۈتۈن
مەملىكەتكە ، پۈتۈن دۇنياغا يۈزلىنىپ ، مەملىكەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى
ئىقتىسادي ھەمكارلىق ھەم بازار رىقابىتىگە قاتنىشىشقا باشلىدى .

شىنجاڭنىڭ تاشقى سودىسىنىڭ تەرەققىياتى ئومۇمەن ئۈچ
باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى .

1950 - يىلدىن 1962 - يىلغىچە بولغان ۋاقىت 1 - باسقۇچ . بۇ مەز-
گىلدە ، شىنجاڭنىڭ تاشقى سودىسىدا شۇ چاغدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە
شەرقي ياۋروپا ئەللىرى بىلەن بولغان سودا ئاساس قىلىندى ، ئىمپورت -
ئېكسپورت تاۋارلىرى تىجارىتى پۈتۈنلەي شىنجاڭنىڭ غەربىدىكى چېگرا
ئېغىزلىرى ئارقىلىق ھېساباتقا خاتىرىلەش سودىسى شەكلىدە بۇاستە ئې-
لىپ بېرىلدى . بۇ سودا ئەمەلىيەتتە ، ئارتۇق - كەمنى تەڭشەيدىغان ،بار -
يوقىنى ئالماشتۇرىدىغان ، مالنى مالغا تېگىشىش سودىسى ئىدى . ئىمپورت
قىلىنىدىغان تاۋارلار ئىچىدە سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىغا
ئېھتىياجلىق يۈك ئاپتوموبىللىرى ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق
ماشىنا - سايمانلىرى ، زاۋۇت - كان ئۈسكۈنىلىرى ، پولات ماتېرىيال ،

سېمونت ، نېفت مەھسۇلاتلىرى ۋە خىمىيىۋى ئوغۇت ، دېھقانچىلىق دو-
رىسى قاتارلىقلار ئاساس قىلىناتتى ؛ ئېكسپورت قىلىنىدىغان تاۋارلار
ئىچىدە يۇڭ - تېۋىت ، تېرە ، پاختا ، رەڭلىك ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتال ،
رۇدا قاتارلىق سانائەت خام ئەشيالىرى ۋە ياغ ، تىرىك چارۋا ، گۆش ،
ئۇچەي ، قۇرۇق مېۋە - چېۋە قاتارلىق يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلا-
لىرى ئاساس قىلىناتتى . بۇ مەزگىلدە 1950 - ۋە 1955 - يىلدىن باشقا
يىللاردا ئېكسپورت مىقدارى ئىمپورت مىقدارىدىن سەل كۆپ بولدى ،
ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ تۈرى شىنجاڭنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ
تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ يىلدىن يىلغا ئېشىپ باردى ، مۇشۇ مەزگىلنىڭ
ئاخىرىغا كەلگەندە ، 50 - يىللارنىڭ بېشىدىكى 19 خىلدىن كۆپىيىپ ئاز
كەم 50 خىلغا يەتتى .

1962 - يىلدىن 1980 - يىلغىچە بولغان ۋاقىت 2 - باسقۇچ . بۇ
مەزگىلدە جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىدە ئۆزگىرىش بولغانلىقتىن ،
شىنجاڭ تاشقى سودىدا غەرب بىلەن ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسى قە-
لىشتىن شەرقىي دېڭىز بويىدىكى ئېغىزلار بىلەن ئىمپورت - ئېكسپورت
سودىسى قىلىشقا يۆتكەلدى ، ئوبيېكتى ، ئاساسەن ، كاپىتالىستىك
بازارلارغا ئۆزگەردى . سودا ئوبيېكتى ئۆزگەرگەنلىكتىن ، ئېكسپورت
تاۋارلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى خېلى زور دەرىجىدە تەڭشەلدى .يېنىك سانائەت -
توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ، خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى ،
يېمەكلىك ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلارنىڭ ئېكسپورت مىقدارى 70 - يىللار-
نىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە كۆرۈنەرلىك ئاشتى ، نېفت مەھسۇلاتىنى
ئىمپورت قىلىدىغان ھالەت تەدرىجىي ھالدا ئېكسپورت قىلىدىغان ھالەتكە
ئۆزگەردى ، يۇڭ رەخت ، پاختا رەخت ۋە تۆگە يۇڭىدىن ئىشلەنگەن
كىيىم - كېچەكلەر خەلقئارا بازاردا سېتىلىدىغان بولدى ،ئەنئەنىۋى ھۈنەر -
سەنئەت بۇيۇملىرى ۋە گىلەم تايانچ ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ بىرى بولۇپ
قالدى ، قوغۇن بىلەن كىشمىش ئۈزۈم شياڭگاڭ ، ئاۋمېن بازارلىرىدا داڭ-
لىق مېۋىلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالدى ، چۇچۇكبۇيا ، چۇچۇكبويا مەلھىمى ،
زىرە ، قۇلماق ، تازىلانغان شور ، ئاق پوستلۇق سامساق قاتارلىقلارمۇ مۇھىم

ئېكسپورت تاۋارلىرىغا ئايلاندى . بۇ مەزگىلدە شەرققە ئېكسپورت قىلىشتىن
باشقا ، 1969 - يىلدىن باشلاپ پاكىستانىنىڭ گىلگىت رايونى بىلەن
بولغان چېگرا سودىسىمۇ يولغا قويۇلدى .

1981 - يىلدىن ھازىرغىچە بولغان ۋاقىت 3 - باسقۇچ . بۇ باس-
قۇچتا ، شىنجاڭنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت كەسپى ئىككىنچى
باسقۇچتىكى مال مەنبەلىرىنى ئۈيغۇشتۇرۇپ ، دېڭىز بويىدىكى ئېغىزلارنىڭ
ئېكسپورتىنى تەمىنلەش ۋە تاشقى ئىقتىسادنى - سودا مىنىستىرلىكى بىر
تۇتاش ئىمپورت قىلىشتىن ئومۇميۈزلۈك ئۆز ئالدىغا تىجارەت قىلىشقا ئۆز-
گەردى ، بۇنىڭغا ئەگىشىپ ، سودا مىقدارىمۇ يىلدىن يىلغا كۆپەيدى . ئۆز
ئالدىغا ئېكسپورت قىلىنغان تۇنجى يىلى — 1981 - يىلى ئېكسپورتتىن
كىرىم قىلىنغان تاشقى پېرېۋوت 47 مىليون 300 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا
يەتتى ، 1984 - يىلى 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ ، 159 مىل-
يون 660 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 1 - بالداقا كۆتۈرۈلدى ؛ 1986 -
يىلى 200 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ ، 205 مىليون 350 مىڭ
ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 2 - بالداقا كۆتۈرۈلدى ؛ 1989 - يىلى
ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 360 مىليون 930 مىڭ ئامېرىكا
دوللىرىغا يېتىپ ، 3 - بالداقا كۆتۈرۈلدى ۋە تارىختا ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە
يارىتىلدى . 1992 - يىلى ئېكسپورت ئومۇمىي سوممىسى يەنىلا 453 مىليون
850 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 1981 - يىلدىكىدىن 8.6 ھەسسە
ئاشتى .

شىنجاڭنىڭ تاشقى سودا تەرەققىياتىنىڭ 3 - باسقۇچى يەنى 80 -
يىللار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى سودىسىدا تەرەققىيات بىرقەدەر تېز ،
نەتىجە ئەڭ چوڭ بولغان ، بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەش بارلىققا
كەلگەن مەزگىل بولدى . بۇ مەزگىلدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى سو-
دىسىدا مۇنداق زور ئۆزگىرىشلەر بولدى :

— ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسىنىڭ سوممىسى كۆرۈنەرلىك
ئاشتى ، سودا شەكلى ۋە خېرىدار ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى . ئۆز ئالدىمىزغا
ئېكسپورت قىلغان 12 يىلدا جەمئىي ئېكسپورت سوممىسى 2 مىليارد 815

مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 31.4% تىن ئېشىپ باردى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكى ئومۇمىي ئېكسپورت سوممىسى 1 مىليارد 420 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىنىڭ 2.5 ھەسسىگە تەڭ‌لەشتى . 12 يىلدىكى ئومۇمىي ئىمپورت سوممىسى 1 مىليارد 114 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى ، بۇ شىنجاڭدا ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكى سىرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلۇشتىن بۇرۇنقى 29 يىللىق ئىمپورت ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 3.3 ھەسسىسىگە تەڭ . بىز خەلقئارا بازارلارنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيتىش ئۈچۈن ، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شياڭگاڭ ، ئاۋمېندا ۋە تۈركىيە ، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ، ياپونىيە ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دۆلەتلەردە شىنجاڭ ئېكسپورت تاۋارلىرى كۆرگەزمىسى ، كېڭىشىش يىغىنى ، ئەۋرىشكە كۆرۈپ مال بۇيرۇتۇش يىغىنى قاتارلىق يىغىنلارنى ئاچتۇق ، ئېلىمىزنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرى غەربىي ياۋروپا ، شىمالىي ئامېرىكا ، ياپونىيە ۋە شەرقىي - جەنۇبىي ئاسىيا ئەللىرى ھەم رايونلىرىدا ئۆتكۈزگەن ھەر خىل خەلقئارالىق يەرمەنكە ، كۆرگەزمىلەرگە قاتناشتۇق . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئوتتۇرا شەرق رايونىغا تىرىك قوي ۋە يېڭى مېۋە ، كۆكتاتنى ئايروپىلان بىلەن توشۇش ھەم سېتىشنى سىناق قىلىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇدۇق . مۇشۇنداق كۆپ خىل شەكىلدىكى سودا پائالىيەتلىرى ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ تاشقى سودا كەسپى ئۇزلۇكسىز كېڭەيدى ، خېرىدارلار كۆندىن - كۆنگە كۆپەيدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز بەش قىتئەدىكى 50 نەچچە دۆلەت ۋە رايون بىلەن ئىقتىسادىي - سودا ئالاقىسى ئورناتتى ھەمدە شياڭگاڭ ، ئاۋمېن ۋە ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى قاتارلىق رايون ۋە دۆلەتلەردە سودا ئاپپاراتى قۇرۇپ ، دائىمىي تۇرۇشلۇق خادىملارنى ئەۋەتتى .

— چېگرا بويىدىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان سودىدا يېڭى ئىلگىرىلەش بولدى ، يەرلىك سودا ۋە چېگرا سودىسى تېز راۋاجلاندى . ئاپتونوم رايونىمىز پاكىستانغا باردىغان قونجىراپ ئېغىزىنى ئېچىۋەتكەندىن كې-

يىن ، 1983 - يىلى يەنە تورغات ، قورغاس قاتارلىق 13 چېگرا ئېغىزىنى سىرتقا ئېچىۋېتىپ ۋە يېڭىدىن ئېچىپ ، 20 يىل ئۇزۇلۇپ قالغان سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ، ئاپتونوم رايونىمىز بىلەن قازاقىستان ، قىرغىزىستان ، ئۆزبېكىستان ، تاجىكستان ، تۈركمەنىستان قاتارلىق ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرى ۋە روسىيە ، موڭغۇلىيە ئوتتۇرىسىدىكى چېگرا سودىسىنى يولغا قويدى ۋە راۋاجلاندۇردى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا قاراتقان سودا سىنىڭ سوممىسى 120 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 1.8 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېكسپورت سوممىسى 3.3 ھەسسە كۆپەيدى . سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان سودا ئېكسپورت سوممىسىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئېكسپورت ئومۇمىي سوممىسىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى 1985 - يىلدىكى 12.4% تىن 21.7% كە يەتتى . ھازىر ئالتە ۋىلايەت ، ئوبلاست ئايرىم - ئايرىم ھالدا تەستىق ئېلىپ قوشما دۆلەتلەردە چېگرا سودىسىنى قانات يايدۇرماقتا . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە شىنجاڭنىڭ چېگرا سودىسى سوممىسى 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكى 1 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن تېز كۆپەيىپ ، 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى . يېقىندىن بۇيان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چېگرا بويىدىكى دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرى بىلەن قىلغان سودىسىدا بارغانسېرى يېڭى تەرەققىيات ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . بۇنداق چېگرا بويىدىكى دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرى بىلەن قىلىنغان سودا ۋە چېگرا سودىسى نەتىجىسىدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى سودىسىدا ھەم غەربكە ، ھەم شەرققە قاراپ قوش يۆنىلىش بويىچە راۋاجلىنىشتەك يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى .

— ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ تۈرى كۆپەيدى ، قۇرۇلمىسى ئۇزلۇكسىز ئۆزگەردى . 1990 - يىلى ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ تۈرى 50 - يىللارنىڭ بېشىدىكى ئون نەچچە خىلدىن كۆپەيىپ ، 200 خىلغا يەتتى ، ئېكسپورت سوممىسى 1 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئاشىدىغان تۈر 43 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېكسپورت سوممىسى 5 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن

ئاشىدىغان تۇر 12 ، 100 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئاشىدىغان تۇر بىر. بىز 1981 - يىلىدىن بۇيان پاختا ، پاختا يىپ ، قوي يۇڭىدا ئىشلەنگەن پوپايكا ، چۇچۇكبۇيا مەھسۇلاتلىرى ، زاراڭزا ئۇرۇقى ، كوكس ، ۋېرمە كۇتىت ، كىيىم - كېچەك ، سوپۇن پاراشوكى ، قەغەز ، تېرموس ، ۋولفرام رۇدىسى ، ئېغىدرىن ، پەمىدۇر قىيامى ، كونسېرۋا ، مۇنچا لۆڭگىسى قاتارلىق ئېكسپورت تاۋارلىرى تۇرىنى يېڭىدىن كۆپەيتتۇق ، بۇنىڭ ئىچىدىكى بىرمۇنچە تۇرلەر تايانچ ئېكسپورت تاۋارلىرى بولۇپ قالدى.

1985 - يىلىدىكىگە سېلىشتۇرغاندا ، ئېكسپورت تاۋارلىرى ئىچىدە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ نىسبىتى 17.3% ئازىيىپ كەتتى ، يېزا نىڭ سانائەت — توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ نىسبىتى 11.7% زاۋۇت - كان مەھسۇلاتلىرىنىڭ نىسبىتى 5.6% ئاشتى . ئېپتىدائىي مەھسۇلاتلار بىلەن پىششىقلاپ ئىشلەنگەن تەييار مەھسۇلاتلارنىڭ نىسبىتى 80 - يىللارنىڭ بېشىدىكى 3 : 7 تىن 4 : 6 كە ئۆزگەردى .

— شېرىكچىلىكتىكى كارخانىلار مەھسۇلاتىنىڭ ئېكسپورت مىقدارى تېز ئاشتى . 80 - يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىزدا ئۇچ خىل مەبلەغتىكى كارخانىدىن 30 نەچچىسى قۇرۇلدى ، تېيانشان يۇڭ توقۇلما چەكلىك شىركىتى ، تېيانشان دورا ئىشلەش چەكلىك شىركىتى ، كوئىنلۇن يۇڭ توقۇمىچىلىق چەكلىك شىركىتى ، شىنجاڭ ئىلمە توقۇلما چەكلىك شىركىتى ، نەنشىن تۆمۈر قېتىشمىسى چەكلىك شىركىتى قاتارلىقلار ۋەكىللىك قىلغان ، ئېكسپورت ئارقىلىق تاشقى پېرېۋوت يارىتىدىغان بىر تۈركۈم جۇڭگو - چەت ئەل شېرىكچىلىكىدىكى كارخانىلار بارلىققا كەلدى . بۇ كارخانىلارنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلىش ئارقىلىق يارىتىلغان تاشقى پېرېۋوت 1985 - يىلىدىكى 5 مىليون 720 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن كۆپەيىپ ، 1990 - يىلى 19 مىليون 610 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 2.43 ھەسسە كۆپەيدى ، ئومتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى 27.9% ئاشتى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى ئېكسپورت مىقدارىنىڭ ئېشىش نىسبىتىدىن 14.7% يۇقىرى بولدى . بۇ كارخانىلارنىڭ ئېكسپورت قىلىنغان مەھسۇلاتلىرىدىن بەش يىلدا يارىتىلغان ئومۇمىي

تاشقى پېرېۋوت شىنجاڭنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى ئېكسپورت ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 9% نى ئىگىلىدى ، ئۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى سودا ئېكسپورتىدىكى بىر مۇھىم ساھە بولۇپ قالدى .

— بىر تۈركۈم ئېكسپورت تاۋارلىرى ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قۇرۇلۇپ ۋە راۋاجلاندۇرۇلۇپ ، تاشقى سودىنىڭ تەرەققىياتى مال مەنبەسى بىلەن تەمىنلەندى . ئېكسپورت تاۋارلىرى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئېكسپورت تاۋارلىرى مەنبەسىنى پۇختا قەدەم بىلەن كۆپەيتىش — تاشقى سودىنىڭ ئاساسى . بىز شىنجاڭنىڭ بايلىق مەنبەسى جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىگە ئاساسەن ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدا قارا كۆل تېرە ، ئىپار چاشقىنى ، قاما ، بۇغا مۇڭگۈزى ، قۇلماق ، قوغۇن ، ئۈزۈم ، گۆش كالىسى ، سامساق قاتارلىق ئېكسپورت تاۋارلىرى ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرىنى ، تازىلانغان شور ، گۈڭگۈرتلۇك ئىشقار ، تاشپاختا ، گىلەم قاتارلىق ئېكسپورت تاۋارلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان سېخ ، كان ۋە زاۋۇتلارنى قۇرۇدۇق . بۇنىڭ ئىچىدە ، تۇرپان دۆلەتلىك تاشقى ئىقتىساد - سودا مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن غەربىي شىمال رايونى بويىچە ئۈزۈم ، قوغۇن ، ئۈزۈن تالالىق پاختا ، ئىنچىكە تالالىق پاختا ، تازىلانغان شور ، گۈڭگۈرتلۇك ئىشقار قاتارلىق تايانچ ئېكسپورت تاۋارلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان بىردىنبىر ئۇنۇمبرسال ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قىلىپ بەلگىلەندى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە پاختا ، مېۋە - چېۋە ، پەمىدۇر قىيامى قاتارلىق ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى ۋە پاختا توقۇمىچىلىق ، يۇڭ توقۇمىچىلىق ، يېنىك سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئېكسپورت ستراتېگىيىسى قۇرۇپ چىقىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى . 1989 - يىلى ئېكسپورت تاۋارلىرى بازىلىرى ئېكسپورت قىلىشقا تەييارلىغان پاختا ، پەمىدۇر قىيامى ، قوغۇن ، ئۈزۈم ، قۇرۇق كىشمىش ئۈزۈم ، كورلا نەشپۈتى ، قۇلماق ، بۇغا مۇڭگۈزى ، تازىلانغام شور ، گۈڭگۈرتلۇك ئىشقار قاتارلىق مەھسۇلاتلاردىن يارىتىلغان تاشقى پېرېۋوت ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئومۇمىي ئېكسپورت سوممىسىنىڭ 52.9 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى .

— تاشقى سودا تۈزۈلمىسى جەھەتتىكى ئىسلاھات خۇشاللىنارلىق دەرىجىدە ئىلگىرىلىدى . مەركەزنىڭ تاشقى سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى تېزلىتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن ، شىنجاڭدا تاشقى سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلاشتۇرۇلۇپ ، قىسمەن ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ تىجارەت ھوقۇقىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈش ، تاشقى سودا يوللىرىنى كېڭەيتىش ، سانائەت - سودىنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ۋەكالىتەن باشقۇرۇش تۈزۈمىنى يولغا قويۇشقا ئوخشاش جەھەتلەردە مۇئەييەن ئىلگىرىلەشلەر قولغا كەلتۈرۈلدى . بولۇپمۇ تاشقى سودا كارخانىلىرىدا ھۆددىگە ئېلىپ ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، كارخانىلارنىڭ ئېكسپورت مىقدارىنى كۆپەيتىش ئاكتىپلىقى قوزغىتىلدى ، بۇ ، تاشقى سودىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ياخشى رول ئويناندى . 1988 - يىلدىن 1990 - يىلىغىچە داۋام قىلغان بىرىنچى قارارلىق ھۆددىگە ئېلىپ ئىگىلىك باشقۇرۇش داۋامىدا ، تاشقى سودا كارخانىلىرىنىڭ ئېكسپورت سوممىسى 790 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، ھۆددىگە ئېلىنغان ئېكسپورت ئارقىلىق تاشقى پېرېۋېت يارىتىش ۋەزىپىسى 118.4% ، ھۆددىگە ئېلىنغان مەركەزگە تاشقى پېرېۋوت تاپشۇرۇش ۋەزىپىسى 125.4% ئورۇندالدى . پاختىنى ھۆددىگە ئېلىش جەھەتتىمۇ ئېكسپورت ئارقىلىق تاشقى پېرېۋوت يارىتىش ۋە مەركەزگە تاشقى پېرېۋوت تاپشۇرۇش كۆرسەتكۈچلىرى ئاشۇرۇپ ئورۇندىلىپ ، خېلى ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى . ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرلەر ئېكسپورت تاۋارلىرىنى يۆتكەش سوممىسىنى 2 مىليارد يۈەنگە يەتكۈزۈپ ، ۋەزىپىنى 7.4% ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى .

ئاپتونوم رايونىمىز تاشقى سودىسىنىڭ 80 - يىللاردىكى تەرەققىياتى نەتىجىسىدە دۆلەتكە تاپشۇرۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن باشقا ، رايونىمىزنىڭ ئىچكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغمۇ كۆچلۈك ياردەم بېرىلدى . ئۆزىمىزگە قالدۇرۇلىدىغان تاشقى پېرېۋوت كۆپەيگەنلىكتىن ، سىرتقا پۇل تاپشۇرۇش ئىقتىدارىمىز ئېشىپ ، مەملىكەت سىرتىدىن ئىلغار تېخنىكا ۋە

ئۈسكۈنىلەرنى كىرگۈزۈشىمىز ئۈچۈن شەرت - شارائىت يارىتىلدى ، ئىمپورت سوممىسىمۇ ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى . ئون يىلدىن بۇيان 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن كۆپرەك قىممەتتىكى ماددىي ئەشيا ئىمپورت قىلىندى ، بۇنىڭ 80% تىن كۆپرەكى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى جەددىي ئېھتىياجلىق بولغان ماشىنا - ئۈسكۈنىلەر ۋە خام ئەشيا بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تېخنىكا تەرەققىياتىنى ، تېخنىكا ئۆزگەرتىشىنى تېزلىتىشتە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ داۋاملىق مۇقىم ھالدا راۋاجلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئويناندى . ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز كۆپىيىشى بىر تۈركۈم يېڭى كەسىپ ۋە مەھسۇلاتلارنىڭ تەرەققىياتىغا بىۋاستە تۈرتكە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇشنى كېڭەيتىش ئۈچۈنمۇ ياخشى پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بەردى .

ئاسىيا - ياۋروپا 2 - چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكىنىڭ پۈتۈشى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ غەربكە قارىتىلغان تاشقى سودىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇشنى مىسلى كۆرۈلمىگەن پايدىلىق شارائىت ۋە پۇرسەت بىلەن تەمىنلىدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ 80% ى شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن رايونلىرىغا ۋە ياپونىيە ، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرگە چىقىرىلۋاتىدۇ ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي ياۋروپا ئەللىرىگە چىقىرىلىدىغان ئېكسپورت تاۋارلىرى 20% نىلا ئىگىلەيدۇ . دېمەك ، غەربىي تەرەپتىكى تاشقى سودا بازىرىنىڭ يوشۇرۇن كۈچى ناھايىتى كۆپ . شۇڭا بۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي تەرەپتىكى بازارلارنى مۇستەھكەملەش ، راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، غەربىي تەرەپكە قارىتىلغان سودىنى قولدىن كېلىدىغان تىرىشچانلىقلار بىلەن راۋاجلاندۇرۇش ئاپتونوم رايونىمىز تاشقى سودىسىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ، شۇنداقلا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى سودىسىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشنىڭ پايدىلىق پۇرستى بولۇپ قالىدۇ ، بۇنىڭ ئالاھىدىلىكى ھازىر كۆرۈلۈشكە باشلىدى . بىز مۇشۇنداق يېڭى ۋەزىيەت ئالدىدا تاشقى سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى پائال تۇرىدە تېزلىتىشىمىز ۋە

چوڭقۇرلاشتۇرۇشمىز ؛ ئىشكىنى سرتقا ئېچىۋېتىش ئېڭىمزنى كۈچەيتىپ ، ئىشكنى سرتقا ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىشمىز ؛ ئېكسپورت تاۋارلىرىنىڭ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەپ ، يېڭى مەھسۇلاتلارنى يارىتىشمىز ؛ كەسپىنى ، چەت ئەل تىلىنى پىششىق بىلىدىغان تاشقى سودا ساھەسىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيلەپ ، تاشقى سودىنى كېڭەيتىش - راۋاجلاندۇرۇش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىشمىز لازىم . مۇشۇنداق قىلساق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىمپورت -ئېكسپورت سودىسىدا ھەم شەرققە ، ھەم غەربكە قارىتىلغان ، چوڭ سودىمۇ ، چېگرا سودىسىمۇ، يەرلىك سودىمۇ بولغان ھەر تەرەپلىمىلىك ، كۆپ مەنبەلىك ،كۆپ قاتلاملىق ،كۆپ يوللۇق تەرەققىيات بولىدىغان يېڭى ھالەت ، يېڭى مەزگىل بارلىققا كېلىدۇ .

7 - پاراگراف شەھەر - يېزا بازارلىرى ۋە كۆپ تەركىبلىك سودا

بازار تاۋار ئالماشتۇرۇش ، شەھەر - يېزىلارنى تۇتاشتۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئىستېمالنى يېتەكلەشتە كۆۋرۈكلۈك ۋە يېتەكچ ملك رول ئويناىدۇ ، ئۇ شەھەر - يېزا ئىقتسادىنى جانلاندۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ، خەلق تۇرمۇشنى ىېيتىشنىڭ مۇھىم بىر يولى . لېكىن ، بىز ئۆتكەن خېلى ئۇزاق بىر مەزگىلدە ، مەھسۇلات ئىگىلىكى ئىدىيىسى ۋە بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىشنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىمىز ئۈچۈن ، شەھەر - يېزا بازارلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا سەل قارىدۇق ، بۇ شەھەر -يېزىلاردىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىغا نۇرغۇن قولايسىزلىقلارنى كەلتۈرۈپلا قالماستىن ،بەلكى تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى قاتتىق چەكلەپ قويدى. 1978 - يىلدىن بۇيان ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكنى سرتقا ئېچىۋېتىش خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى ، بولۇپمۇ سودا ساھەسىدە ئىگىلىك بىلەن بازار ئارقىلىق تەڭشەشنى بىرلەشتۇرۇش ئۇتتۇرىغا قويۇلغاندىن بۇيان ، بىزنىڭ بازارنىڭ رولىغا بولغان تونۇشىمىز

كۈندىن - كۈنگە روشەنلىشىپ ۋە چوڭقۇرلىشىپ ، شەھەر - يېزا بازارلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بېرىشكە ، توپ سېتىش بازارلىرى مەركەز قىلىنغان يۇقىرى ، ئوتتۇرا ، تۆۋەن قاتلاملىق توپ سېتىش مەخسۇس سېتىش ۋە پارچە سېتىش بىرلەشتۇرۇلگەن بازار سىستېمىسىنى ئاڭلىق تۇردە يېتىلدۇرۇشكە باشلىدۇق . ھازىر سانائەت مەھسۇلاتلىرى بازارلىرى دەسلەپكى كۆلەمدە شەكىللەندى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى تىجارىتى ئاساس قىلىنغان سودا بازارلىرى تېز راۋاجلاندى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا سودا بازارلىرى 1045 تىن ئاشتى ، پۈتۈشۈلگەن سومما 2 مىليارد 656 مليون يۈەنگە يېتىپ ، شۇ يىلى پارچە سېتىلغان ئىجتمائىي تاۋارلار ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 16.8% نى ئىگىلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا سەككىز پولات ماتېرىيال بازىرى قۇرۇلۇپ ، تىجارەت قىلىنغان پىلاندىكى پولات ماتېرىيال.200 مىڭ تونىنىدىن ئېشىپ كەتتى ، 14 ئاپتوموبىل سودا بازىرى قۇرۇلۇپ ، پىلان سرتىدا سېتىلغان ئاپتوموبىللارنىڭ يىللىق سانى سېتىلغان ئومۇمىي ئاپتوموبىل سانىنىڭ 75.8% نى ئىگىلىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، پۇل مۇئامىلە بازىرى ، ئەمگەك بازىرى ، تېخنىكا بازىرى ،ئۇچۇر بازىرى ،ئۆي - يەر - زېمىن بازىرىمۇ قۇرۇلۇشقا ۋە ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا باشلىدى . بۇنىڭدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىزدا تاۋار ئىگىلىنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە ئىچكى - تاشقى ئىقتسادىي ئالاقىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، شىنجاڭدا شەھەر - يېزا بازارلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىمۇ زور دەرىجىدە راۋاجلىنىدۇ . ھازىر ئۇرۇمچى قاتارلىق چوڭ - ئوتتۇرا شەھەرلەردە ئاشلىق - ياغ ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى ، قوش گۆشى ، تۇخۇم ، كۆكتات ، مېۋە - چېۋە ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئىشلىتىلىدىغان سانائەت مەھسۇلاتلىرى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان ئۇنۇۋېرسال كۆپ ئىقتىدارلىق توپ سېتىش بازارلىرىنى قۇرۇش پىلانلاماقتا ، ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەرلەر ئۆز يېرىدىكى يېتەكچى كەسىپلەرنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا قاراپ ، ھەر خىل تېپتكى ، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ئىگە كەسىپىي توپ سېتىش بازارلىرىنى قۇرماقچى

بولۇۋاتىدۇ ، چېگرا ئېغىزلىرى ياكى چېگرا بويىدىكى شەھەر -بازارلاردىمۇ بىر تۈركۈم چېگرا سودىسى بازارلىرى بارلىققا كەلدى .

ئاپتونوم رايونىمىز شەھەر - يېزا بازارلىرىنى قۇرۇۋاتقان جەر- يانداش ، خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى سودا كۆپلەپ بارلىققا كېلىپ ، شەھەر - يېزىلاردىكى پارچە سېتىش بازارلىرىنىڭ قۇ- رۇلۇشىدا ۋە شەھەر - يېزىلاردىكى تاۋار ئىگىلىكىنى جانلاندۇرۇشتا پايدىلىق تولۇقلاش رولىنى ئويناندى . ئازادلىقتىن دەسلىپىدە شىنجاڭدا خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى سودا ئورۇنلىرىنىڭ سانى ۋە مەبلىغى ئاز ئىدى ، لېكىن دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى تېخى راۋاج تاپمىغانلىقى ئۈچۈن ، 1950 - يىلدىن 1953 - يىلغىچە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى سودىنىڭ ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسىدا تۇتقان نىس- بىتى ئاز بولغاندا 56.6% كە ، كۆپ بولغاندا 74.8% كە يېتەتتى .1953 - يىلدىن باشلاپ ، شىنجاڭدا ، پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاش ، خۇ- سۇسىي ئىگىلىكتىكى سودىغا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلدى . بۇ شەك - شۇبھىسىز زۆرۈر ، توغرا ئىدى ، لېكىن يەككە ئىگىلىكتىكى سودىنى ئۆزگەرتىشتە ، ئۇسۇل جەھەتتە بەك جىددىي بولۇش تەلەپ قى- لىنىدى ، خىزمەتلەر بەك قوپاللىق بىلەن ئىشلەندى ، ئۆزگىرىش بەك تېز بولۇپ كەتتى ، شەكىل جەھەتتىمۇ بەك ئاددىي ، بىرلا خىل شەكىل قوبۇ- لىنىلدى ، شۇڭا 1959 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە يەككە ئىگىلىكتىكى سودا ئاساسىي جەھەتتىن تۇگىتىلدى ، شېرىكچىلىك- تىكى سودا بىلەن خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى سودىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمىدى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يى- غىنىدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكى سىرتقا ئېچىۋېتىش ، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش قاتارلىق ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى سودىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە ، شېرىكچىلىكتىكى ۋە

يەككە ئىگىلىكتىكى سودىنى زور كۆچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇردى ، شۇ- نىڭ بىلەن ، سودا سېپىدە ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتىكى سودا ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان ، كۆپ خىل مۇلۇكچىلىكتىكى سودا تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ۋە بىرلىكتە راۋاجلىنىدىغان يېڭى ھالەت بارلىققا كەلدى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا گۇۋاھنامىسى بار يەككە سودىگەرلەر ئائىلىسى 114 مىڭ 213 كە ، يەككە سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 155 مىڭ 868 گە يەتتى ، ئۇلارنىڭ پارچە ساتقان تاۋارلىرىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 1 مىليارد 598 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 10.1% نى ئىگىلىدى ، يۇقىرىغا تاپشۇر- غان بېجى 60 مىليون يۈەندىن ئېشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سودا - سانائەت بېجى كىرىمىنىڭ 7.6% نى ئىگىلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋا- قىتتا ، شېرىكچىلىكتىكى سودىمۇ مۇناسىپ ھالدا راۋاجلاندى . سودا سېپىدە مۇنداق يېڭى ھالەتنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن ، دۆلەت ئىگىلىك- ىدىكى سودا ، ئاساسەن ، توپ سېتىش بازارلىرىنى ، مەخسۇس بازارلارنى ۋە شەھەرلەردىكى كۆپ سانداكى پارچە سېتىش بازارلىرىنى ئىگىلىدى ؛ تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى كەڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلە- ردىكى بازارلاردا ۋە قىسمەن شەھەر - بازارلاردا پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان ، شېرىكچىلىكتىكى ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى سودا بولسا ، سودا بازارلىرىنى ئاساسىي پائالىيەت بازىسى قىلىدىغان بولدى . بۇ يۇقىرى ، ئوتتۇرا ، تۆۋەن قاتلامدىكى توپ سېتىش ، مەخسۇس سېتىش ، پارچە سېتىش بازارلىرى سىستېمىسىنى يېتىلدۇرۇپ ، راۋاجلاندۇرۇپ ۋە جانلاندۇرۇپ ، شەھەر - يېزىلارنى تۇتاشتۇرۇش ، سېتىۋېلىش - سې- تىشنى ئاسانلاشتۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىشقا ياردەم بېرىش ھەم ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا ئاكتىپ رول ئويناندى . ھازىر بۇنداق ھالەت تەرەققىي قىلىش ، مۇكەممەللىشىش ، يۇكسىلىش يۆنىلىشىگە قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە .

ئون بەشىنچى باب
مالىيە، پۇل مۇئامىلىسى

سوتسىيالىستىك مالىيە، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى، سوتسىيالىزمنىڭ باشقا ئىشلىرىغا ئوخشاش، خەلقنىڭ تۇپ مەنپەئىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئۈچۈن، خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزدا مالىيە، پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇش ۋە كۆپەيتىشتە، مالىيە، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى قانات يايدۇرۇش ۋە زورايتىشتا مۇشۇ مەقسەتكە ئەمەل قىلىندى. شۇڭا ئۇ كونا جەمئىيەتتىكى مالىيە، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىنتايىن ئاز ساندىكى دوكا شەخسلەرگە خىزمەت قىلىدىغان، ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنى ئېزىدىغان ۋە تالان - تاراج قىلىدىغان خاراكتېرى ۋە فۇنكسىيەسىنى ئۆزگەرتىپ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرى ۋە ھەر خىل جامائەت پاراۋانلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، شىنجاڭنىڭ قالاقلىق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش ۋە خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى.

1 - پاراگراف مالىيە

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن، شىنجاڭدا ئىشلەپچىقىرىش خارابلاشقان، ئىقتىسادىي ئاساس ئىنتايىن ئاجىز، مالىيە كىرىمى بەكمۇ چەكلىك ئىدى. ئازاد بولغاندىن كېيىنكى تۇنجى يىلى — 1950 - يىلىدىمۇ مالىيە كىرىمى ئاران 22 مىليون 180 مىڭ يۈەنگىلا يەتكەنىدى. 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مالىيە كىرىمى 2 مىليارد 607 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1950 - يىلىدىكىدىن 116.5 ھەسسە كۆپەيدى. بۇنداق ئېشىش سۈرئىتى كەمدىن كەم كۆرۈلىدۇ. لېكىن تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن،

شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى ئاجىز، ئۇلى بوش بولۇپ قالغانلىقى، قىلىدىغان ئىشلار ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ھەممىنى راۋاجلاندۇرۇشقا توغرا كەلگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھەر مىللەت خەلقى قۇرۇلۇش ۋە تەرەققىياتنى بىرقەدەر تېزلىتىشنى تەلەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، مالىيە كىرىمى 100 ھەسسىلەپ ئاشقان ئەھۋالدىمۇ، كىرىم بىلەن چىقىمنىڭ پەرقى يەنىلا ناھايىتى چوڭ بولۇپ كەلدى. 1950 - يىلى مالىيە چىقىمى 66مىليون 960مىڭيۈەنگە يەتكەنىدى، 1992 - يىلى 5 مىليارد 609 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 82.76 ھەسسە ئاشتى. بۇ مەزگىلدە ھەر يىلى مالىيە كىرىمى بىلەن چىقىمنىڭ پەرقى ئوتتۇرا ھېسابتا بىلەن %60 ئەتراپىدا بولۇپ كەلدى. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە گوۋۇيۈەن ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىنى ۋە تۇرلۇك ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا يار - يۆلەك بولۇش مەقسىتىدە، شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا مالىيە جەھەتتىن زور كۈچ بىلەن ياردەم بەردى. 1950 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە شىنجاڭدا خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا ئىشلىتىلگەن مالىيە چىقىمى 58 مىليارد 908 مىليون يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت مالىيىسىدىن بېرىلگەن ساپ قوشۇمچە ياردەم جەمئىي 34 مىليارد 920 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ئومۇمىي چىقىمنىڭ %59.3 تىن كۆپەرەكىنى تەشكىل قىلدى. دېمەك، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 42 يىللىق مالىيە چىقىمىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى دۆلەتنىڭ مالىيە جەھەتتە بەرگەن يار-دەمىدىن كەلدى.

شىنجاڭنىڭ مالىيىسى سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي بازىس ئۈستىگە قۇرۇلغان، ئۇ ئۆزىنىڭ مالىيە كىرىمىنى، ئاساسەن، خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە مىللىي دارامەتنىڭ ئېشىشىغا تايىنىپ كۆپەيتىدۇ. بولۇپمۇ 80 - يىللار كىرگەندىن بۇيان، پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدا تۈزۈلگەن لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلەرنىڭ چوڭقۇر، ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا يېڭى ھاياتىي كۈچ قوشۇلدى،

ئىقتىسادىي جەھەتتە كۈندىن - كۈنگە غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. مۇشۇ ئاساستا، مالىيە ئەھۋالى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلاندى، مالىيە كىرىمى جەھەتتە كىرىم خېلى زور دەرىجىدە ئېشىش ۋەزىيىتى ساقلاپ قېلىندى. ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مالىيە كىرىمىنىڭ قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، ھەر خىل سودا - سانائەت بېجى مالىيە كىرىمىنىڭ ئاساسلىق قىسمىغا ئايلانغان، 1992 - يىلى ھەر خىل يەرلىك سودا - سانائەت بېجى 2 مىليارد 327 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 1950 - يىلدىكىدىن 2 مىليارد 318 مىليون يۈەن ئېشىپ، 257 ھەسسە كۆپەيگەن. بىز مالىيە كىرىمىنى ئۈيۇشتۇرغاندا، دۆلەت، كوللېكتىپ، شەخستىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ مەنپەئىتىگە تەڭ ئېتىبار بېرىش، لايىقىدا ئېلىش، مۇۋاپىق ئېلىشنى قەتئىي داۋاملاشتۇردۇق. 1958 - يىلى دۆلەت يېزا ئىگىلىك بېجى قانۇنىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق بېجى ئېلىش جەھەتتە سېلىقنى مۇقىملاشتۇرۇش، مەھسۇلات ئاشسىمۇ باجنى ئاشۇرماسلىق سىياستى ئىزچىل يولغا قويۇلۇپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ باج سېلىقى، ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىم بولۇش ئاساسدا تۆۋەنلەپ بارىدىغان سەۋىيىدە ساقلاپ قېلىندى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئاشلىق تېرىش، چارۋا: مال بېقىش ئاكتىپلىقىنى ئاسراش ئۈچۈن، بىز يەنە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىلەر بويىچە، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىدىكى ئالاھىدە ئەھۋاللارغا قاراپ، دېھقانچىلىق بېجى ياكى چارۋىچىلىق بېجىنى كېمەيتىش، كەچۈرۈم قىلىشتەك ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى قەدەم - باسقۇچلۇق ھالدا قوللىنىپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ يۈكىنى يېنىكلەشتۇردۇق.

سوتسىيالىستىك مالىيە كىرىمى خەلقتىن ئېلىنىدۇ، خەلقە ئىشلىتىلىدۇ. شىنجاڭنىڭ مالىيە چىقىمىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىي قۇرۇلۇشلىرىغا ئىشلىتىلدى. 1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە مالىيە خام چوتىدىكى ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلىغى جەمئىي 12 مىليارد 344 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر

يىلى 27.83% تىن ئېشىپ باردى، بۇنىڭ ئىچىدە خېلى بىر قىسىم مەبلەغ بىۋاستە سانائەت قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىپ، رايونىمىزدا ئاساسىي جەھەتتىن بولمىغان ھازىرقى زامان سانائىتى پەيدىنپەي قۇرۇپ چىقىلدى. 1990 - يىلى رايونىمىزدا خام چوت ئىچىدىكى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىلا 525 كە يەتتى. بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ، ئوتتۇرا تېپتىكى كارخانا 44 بولۇپ، ئومۇمىي كارخانا سانىنىڭ 8.4% نى ئىگىلىدى، ئۇلارنىڭ تۇراقلىق مۇلكى 48.33% نى، ئورۇندىغان پايدا - بېجى 72.16% نى ئىگىلەپ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنىڭ تۈۋرۈكى بولۇپ قالدى. 70 - يىللاردىن باشلاپ، شىنجاڭنىڭ مالىيىسىدە كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچى ئېچىلىپ، كارخانىلارنى ئۆزگەرتىش ۋە ناھىيە باشقۇرغان كىچىك سېمونت زاۋۇتلىرى، كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى، كىچىك خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتلىرى، كىچىك كۆمۈر كانلىرى، كىچىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان مەبلەغ پەيدىنپەي كۆپەيتىلىپ، كارخانىلارنىڭ تېخنىكا تەرەققىياتى تېزلىتىلدى، ناھىيە باشقۇرغان «بەش كىچىك» كارخانىلار ۋە ناھىيە دەرىجىلىك ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق - شىنجاڭ ئىقتىسادىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ، شۇنداقلا شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتە مۇقىم بولۇشىنىڭ ئاساسى. شۇڭا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ مۇقىم ھالدا راۋاجلىنىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتا سېلىندىغان مەبلەغنى تىرىشىپ كۆپەيتىش باشتىن - ئاياغ ئالدىمىزغا قويۇلغان 1 - ۋەزىپە بولۇپ كەلدى، ئاپتونوم رايون مالىيىسىدىن ئاجرىتىپ بېرىلگەن دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق، سۇ ئىشلىرى، چارۋىچىلىق كەسپى راسخوتى ۋە يېزىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىغا ياردەم بېرىش چىقىمى 1950 - يىلدىكى 1 مىليون 750 مىڭ يۈەندىن 1992 - يىلدىكى 639 مىليون يۈەنگە يېتىپ، 364 ھەسسە ئاشتى. مالىيىدىن يېزىلارغا ياردەم بېرىلگەن چىقىم ئىچىدە كىچىك تېخنىكا ئېتىز - ئېرىق سۇ قۇرۇلۇشلىرىغا ۋە يېزىلاردىكى كوللېكتىپ

ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا يار - يۆلەك بولۇشقا ئىشلىتىلگەن مەبلەغ خېلى زور سالماقنى ئىگىلەپ ، ئېنېرگىيە - ئېنېرگىيە تاسىسى قۇرۇلۇشلىرىنى ياساشتا ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا يار - يۆلەك بولۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى . 80 - يىللاردىن كېيىن يېزىلارغا مالىيەدىن ياردەم بېرىش خىزمىتى مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشىدىن ئىبارەت يېڭى ئەھۋالغا ئاساسەن ، مەركەزنىڭ «ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى ھەرگىز بوشاشتۇرماسلىق ، كۆپ خىل ئىگىلىكنى پائال راۋاجلاندۇرۇش» قائىدىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، يېزىلارغا ياردەم بېرىش مەبلىغىنىڭ تەقسىملىنىش قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى ، شۇنىڭ بىلەن ، تاۋار ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە چارۋىچىلىق ، پاختا ، ياغلىق دان ، قىزىلچا ، مېۋە - چېۋە ، قوغۇن - تاۋۇز قاتارلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلەرنىڭ تەرەققىياتى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈرۈلدى . بۇ شىنجاڭنىڭ دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىقىدا ئۇدا 14 يىل مول ھوسۇل ئېلىنىشىدا ئاكتىپ رول ئوينىدى .

ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ مەدەنىيەت ، مائارىپ ، ئىلىم - پەن ، سەھىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈش — سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ بىر مۇھىم ۋەزىپىسى ، شۇنداقلا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئۇزلۇكسىز راۋاجلىنىشىنىڭ مۇھىم كاپالىتى . ئاپتونوم رايونىمىزدا مالىيىنىڭ بۇ جەھەتتە سالغان مەبلىغى ھەر يىلى ئېشىپ بارىدى . 1950 - يىلى مالىيىنىڭ بۇ ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىنى قوللاشقا ئىشلەتكەن مەبلىغى ئاران 1 مىليون 780 مىڭ يۈەن بولغان بولسا ، 1992 - يىلى 1 مىليارد 587 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 890 ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، مائارىپ راسخوتى 1951 - يىلدىكى 2 مىليون 670 مىڭ يۈەندىن 1992 - يىلدىكى 936 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 349 ھەسسە ئاشتى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم مائارىپى ، كەسپىي مائارىپ ۋە ئالىي مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشنى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەكتەپ مائارىپىنىڭ

بەزى ساھەلەردە مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتۈشىنى ، شىنجاڭنىڭ مالىيە كاپالىتى بىلەن تەمىن ئەتتى . 1957 - يىلدىن بۇرۇن ، شىنجاڭنىڭ مالىيىسىدە پەن تەتقىقاتى كەسپىي راسخوتى ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلاشتۇرۇلمىغانىدى ، 1957 - يىلىمۇ ئاران 330 مىڭ يۈەنلا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى . 1978 - يىلدىن كېيىن ، مەركەز پەن تەتقىقاتى ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇشنى تەكرار تەكىتلىدى ، بولۇپمۇ پەن - تېخنىكا بىرلىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ئىكەنلىكىگە بولغان تونۇش كۈندىن - كۈنگە چوڭقۇرلاشتى ، شۇڭا پەن تەتقىقاتى ئىشلىرىغا سېلىنىدىغان مەبلەغ بارغانسېرى مالىيە چىقىمىنىڭ بىر گەۋدىلىك تەرىپى بولۇپ قالدى . 1992 - يىلى ئىلىم - پەن ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە ئىشلىتىلگەن خراجەت 55 مىليون 450 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1957 - يىلدىكىدىن 167 ھەسسە ئاشتى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەھىيە - تېببىي دوختۇرخانا ئىشلىرىدا ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ۋە ناھىيە (شەھەر) لەردە دوختۇرخانا بولۇش ، يېزا - بازارلاردا شىپاخانا بولۇشتەك تېببىي داۋالاش - سەھىيە تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللىنىپ ، ئۆتمۈشتىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدا دوختۇر ، دورا قىس بولۇشتەك ، ئەھۋال تۈپتىن ئۆزگەرتىلدى . سەھىيە ، تېببىي دوختۇرگەرلىك ئىشلىرىنىڭ مۇنداق زور ئۆزگىرىشىدىكى بىر مۇھىم ئامىل مالىيە جەھەتتىكى سېلىنمىنىڭ زور دەرىجىدە ئاشقانلىقىدىن ئىبارەت . ئاپتونوم رايونىمىزدا سەھىيە - تېببىي دوختۇرخانا ئىشلىرىغا ئىشلىتىلگەن خراجەت 1951 - يىلى ئاران 980 مىڭ يۈەن ئىدى ، 1992 - يىلى 357 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 363.3 ھەسسە كۆپەيدى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مالىيىسى مالىيە كۈچىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىقتىساد ، مەدەنىيەت - مائارىپ ، سەھىيە ، پەن - تەتقىقات ئىشلىرىغا سەرپ قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە چىقىمنىڭ ناھايىتى زور قىسمىنى دۆلەتنىڭ خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ ، كارخانىلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ئىش ھەققىگە ، ئەمگەك سۇغۇرتىسىغا ، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئىشلەتتى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي

كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن ، ھەر مىللەت خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش مەسىلىسىگە تېخىمۇ ئېتىبار بېرىلدى ، بۇ جەھەتكە ئىشلىتىلىدىغان خراجەت زور دەرىجىدە ئاشتى . 1979 - يىلدىن 1986 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونىمىز مالىيىسىدىن بۇ جەھەتلەردە ئىشلىتىلگەن مەبلەغ تەخمىنەن 13 مىليارد يۈەندىن ئېشىپ كەتتى ، شۇڭا ھەر مىللەت خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۆستى ، تۇرالغۇ ئۆيى شارائىتى ۋە تۇرمۇش مۇھىتى خېلى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى .

پارتىيىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىگە ئاساسەن ، شىنجاڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دۆلەت ئاپتونوم رايونىمىزغا يەنە كۆپ جەھەتتىن ئېتىبار بېرىدۇ . 1963 - يىلى مەركەزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيە رايونلىرىغا قارىتا «كىرىم - چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ، ئومۇمىي سوممىسىنى ھېسابلاپ ، ئاشقىنىنى يۇقىرىغا تاپشۇرۇش ، كەملىگىنىگە قوشۇمچە ياردەم بېرىش ، بىر يىلدا بىر قېتىم بېكىتىش» تىن ئىبارەت مالىيە تۈزۈلمىسىنى يولغا قويدى ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئېھتىياج پۈلىنى ئادەتتىكى ئۆلكە ، شەھەرلەرنىڭكىدىن 2% يۇقىرى قىلىپ ، ئومۇمىي چىقىم سوممىسىنىڭ 5%ى بويىچە ھېسابلاشنى ، مىللىي رايونلارنىڭ زاپاس پۈلىنى نورمال چىقىمنىڭ 5%ى بويىچە ئايرىشنى بەلگىلەپ ، شىنجاڭنىڭ زاپاس مالىيە كۈچىنى كۆپەيتتى . ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى ۋە چېگرا قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا مەدەت بېرىش ئۈچۈن ، مەركەز مالىيىسى 1963 - يىلدىن باشلاپ ، مىللىي سودا كارخانىلىرىغا پايدىنىڭ 50% نى ئۆزىگە قالدۇرۇش ۋە قىسمەن ئاساسلىق سانائەت بۇيۇملىرىغا قارىتا ئەڭ يۇقىرى باھا چېكىنى يولغا قويۇش ، قىسمەن ئاساسلىق يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارغا قارىتا ئەڭ تۆۋەن ئاسراش باھاسىنى يولغا قويۇش قاتارلىق ئالاھىدە ئېتىبارلارنى بەردى ؛ 1978 - يىلدىن باشلاپ ، ھەر يىلى شىنجاڭنىڭ چېگرا قۇرۇلۇشىغا 10 مىليون يۈەن ئەتراپىدا مەخسۇس پۇل ئاجرىتىپ بېرىلدى . 1980 - يىلدىن باشلاپ ، دۆلەت كۆپ سانلىقى ئۆلكە (رايون) لەرگە قارىتا «كىرىم - چىقىم

قىمنى ئايرىش ، دەرىجىگە ئايرىپ ھۆددىگە ئېلىش» تىن ئىبارەت مالىيە تۈزۈلمىسىنى يولغا قويدى . شىنجاڭ بۇ تۈزۈلمىنى يولغا قويغاندىن كېيىن ، ئىلگىرى مەركەزنىڭ مىللىي رايونلارغا بېرىپ كېلىۋاتقان ئېتىبارىدىن داۋاملىق بەھرىمەن بولغاندىن باشقا ، يەنە مەركەزنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزغا ھەرىلى نورمىلىق قوشۇمچە ياردەم پۇلىنى 10% ئاشۇرۇپ بېرىدىغان ئېتىبارىغىمۇ ئېرىشتى . شۇ يىلدىن باشلاپ ، دۆلەت يەنە «ئىقتىسادى تەرەققىي قىلمىغان رايونلارنىڭ تەرەققىياتىغا ياردەم بېرىش مەخسۇس مەبلىغى» نى تەسىس قىلىپ ، ھەر يىلى ئاپتونوم رايونىمىزغا مەخسۇس تۇر بويىچە 45 مىليون يۈەن تەقسىم قىلىپ بېرىپ كەلدى . شىنجاڭنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئاپتونوم رايون ئۆزىگە قاراشلىق ئاپتونوم ئوبلاست ، ئاپتونوم ناھىيىلەر گىمۇ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى بويىچە ، مالىيە جەھەتتە ئالاھىدە ئېتىبار بەردى ۋە غەمخورلۇق قىلدى . بۇ پەۋقۇلئادده سىياسەتلەر ۋە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش مۇئامىلىسى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە كۈچىنى كۈچلۈك تۇرده ئاشۇرۇپ ، ھەر خىل ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىنى ۋە تۇرمۇشنىڭ ئۆزلۈكسىز ياخشىلىنىشىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى .

2 - پاراگراف باج

شىنجاڭ — مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي ، شۇڭا شىنجاڭنىڭ باج ئىشلىرى خىزمىتىدە دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش باج تۈزۈمىنىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا ، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى يادرو قىلغان ھەر خىل مىللىي سىياسەتلەردىكى ئالاھىدە بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ، كەڭ بولۇش ، ئاددىي بولۇش پرىنسىپى بويىچە ئىش قىلىنىپ كەلدى . مەسىلەن ، بەزى پەۋقۇلئادده ئەھۋاللار يۈز بەرگەندە ، دۆلەتنىڭ باج باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىدىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە بىرقەدەر جانلىق باج ئېلىش تەدبىرلىرى قوللىنىلدى ؛

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن تۆۋەن باج ئېلىش ياكى باجنى كې-
مەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش سىياسىتى ئىزچىل ئىجرا قىلىنغاندىن
كېيىن ، ھەقىقەتەن قىيىنچىلىق تۇغۇلغاندا ، دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىغا بەرگەن باج ئېلىش جەھەتتىكى ھوقۇق دائىرىسى بويىچە
ئايرىم باج ئېلىش چارىسى تۈزۈپ چىقىلىپ ، گوۋۇيۈەنگە يوللاپ ئەنگە
ئالدۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىجرا قىلىنىدى؛ مىللىي تېررىتورىيىلىك
ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ، يەرلىك مالىيە كىرىمىگە
ياتىدىغان بەزى ئېھتىياجلارغا باج ئېلىش جەھەتتە ئېتىبار بېرىلدى ، رېئال
بەتلەندۇرۇلىدىغان تۈرلەردىن ئېلىنىدىغان باج كېمەيتىلدى ۋە باشقىلار .
بىز كۆپ يىلدىن بۇيان مۇشۇنداق ھەم بىرلىككە كەلگەن ، ھەم مىللىي
ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان باج ئېلىش
سىياسىتى ۋە تەدبىرىنى ئىجرا قىلىپ ، دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش باج تۈزۈمى-
نىڭ ئىزچىل ئەمەلىيلىشىشىگىمۇ كاپالەتلىك قىلدۇق ، باج خىزمىتىنى
مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىيىتىگىمۇ ئۈيغۇنلاشتۇردۇق ،
شۇنداق قىلىپ ، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونغا نۇرغۇن قۇرۇلۇش مەبلىغى
توپلاپ بېرىپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلغان ھەر خىل قۇرۇ-
لۇشلارنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىپ ،
ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنىڭ تېز راۋاجلىشىنى ، سودا - سانائەت بې-
جىنىڭ يىلدىن - يىلغا ئېشىشىنى ئىلگىرى سۈردۇق . مەسىلەن ، ئاپتونوم
رايونلۇق 1950 - يىلدىكى سودا - سانائەت بېجى كىرىمىنى 100 دەپ ھې-
سابلىغاندا ، 1980 - يىلى 1950 - يىلدىكىدىن 43.07 ھەسسە ئاشتى ؛ 1985 -
يىلى (دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ تاپاۋەت بېجىنى ئۆز ئىچىگە
ئالمايدۇ ، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) 1980 - يىلدىكىدىن يەنە %105.56 ئاشتى ؛
1992 - يىلى 1985 - يىلدىكىدىن يەنە %213.9 ئاشتى .

ئاپتونوم رايونىمىزدا ، پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاش ، دۆلىتىمىز
قۇرۇلغان دەسلەپكى ۋاقىتلاردا يولغا قويۇلغان سودا - سانائەت بېجى تۈ-
زۈمى ، ئاساسىي جەھەتتىن ، كۆپ خىل باج كۆپ قېتىم يىغىلىدىغان
ئارىلاشما باج تۈزۈمى ئىدى . 1956 - يىلى خۇسۇسىي سودا - سانائەتچە-

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ئاساسىي جەھەتتىن
تاماملانغاندىن كېيىن ، مەملىكىتىمىزنىڭ ئىگىلىكىدىكى
كارخانىلار ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان سوتسىيالىستىك مۇلۇكچىلىك ئىگە-
لىكى قۇرۇلمىسى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى . شۇ ۋاقىتتىن
باشلاپ ، بولۇپمۇ 1958 - يىلدىن باشلاپ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىرقانچە
قېتىملىق باج تۈزۈمى ئىسلاھاتىدا باج تۈرلىرىنى قوشۇۋېتىش ، باج
تۈزۈمىنى ئاددىيلاشتۇرۇش باج تۈزۈمى ئىسلاھاتىنىڭ يېتەكچى پرىنسىپى
قىلىندى ، نەتىجىدە باج تۈرلىرى بارغانسېرى ئازىيىپ ، ئارىلاشما باج
تۈزۈمى ئاساسىي جەھەتتىن بىرلا خىل باج تۈزۈمىگە ئايلىنىپ قالدى . بۇ
باجنىڭ رولىنى ئاجىزلاشتۇردى ۋە چەكلەپ قويدى .

1978 - يىلدىن كېيىن ، پۈتۈن پارتىيە خىزمىتىنىڭ مۇھىم
نۇقتىسى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلغان سوتسىيالىستىك زامانە-
ۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا يۆتكەلدى ھەمدە ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ،
مەملىكەت ئىچىدە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش
فاكتورىنى يولغا قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي
قۇرۇلمىسىدا ۋە ئىقتىسادىي ۋەزىيىتىدە چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولدى . ئاپتو-
نوم رايونىمىز يېڭى دەۋردىكى يېڭى ئەھۋالغا ماسلىشىش ئۈچۈن ،
دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش باج سىياستىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، شىنجاڭنىڭ ئە-
مەلىيەتگە بىرلەشتۈرۈپ ، سودا - سانائەت بېجى ئېلىش تۈزۈمىنى
پەيدىنپەي تەڭشىدى : ئالدى بىلەن ، چەت ئەللەرگە چېتىلىدىغان باج
تۈزۈمى تۈزۈپ چىقىلدى . بۇ خىل باج تۈزۈمىدە باج تۈرى ئاز بولۇش ،
باج پايدىسى تۆۋەن بولۇش ، كۆپ ئېتىبار بېرىش پرىنسىپى بويىچە ، چەت
ئەللىك سودىگەرلەردىن تاپاۋەت بېجى ئېلىشتا ئۇلارغا ئالاھىدە ئېتىبار بې-
رىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزغا مەبلەغ سېلىشىغا ئىلھام بېرىلدى ؛
كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە يەككە ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، مە-
ملىكەت ئىچىدىكى بازارلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە گۈللەندۇرۇشنى تېزلىتىش
ئۈچۈن ، كەيىن - كەينىدىن كوللېكتىپنىڭ ۋە يەككە سودا - سانائەتچە-
لەرنىڭ يۈكى يېنىكلىتىلدى ؛ دۆلەت ئىگىلىدىكى كارخانىلارنى

جانلاندۇرۇش ئۇچۇن ، ئىككى قەدەملىك پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىش يولغا قويۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، سودا - سانائەت بېجى تۆزۈمى ئومۇميۈزلۈك ئىسلاھ قىلىندى . مۇشۇ ئاساستا ، ئەمەلىيەت ئارقىلىق يېگى باج تۆزۈمى ئۆزلۇكسىز تولۇقلىنىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ ، ئوبوروت بېجى ۋە تاپاۋەت بېجى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان بىر يۇرۇش سوتسىيالىستىك ئارىلاشما باج تۆزۈمى سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە قۇرۇپ چىقىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر نۆۋەتتىكى كۆپ خىل ئىگىلىك تەركىبى ، كۆپ خىل ئوبوروت يولى ، كۆپ خىل ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئىقتىسادىي ئەھۋالغا ۋە ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئېھتىياجىغا ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇنلاشتۇق .

بىز يېگى باج تۆزۈمىنى يولغا قويۇش جەريانىدا ، بىرنەچچە يىل بۇرۇن ئېلىپ بېرىلغان تۆزەش - تەرتىپكە سېلىش ۋەزىيىتىگە ۋە نۆۋەتتىكى ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ، ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىش ۋە- زىيىتىگە ماسلىشىش ئۇچۇن ، باج ئېلىش جەھەتتە كېمەيتىش ، كەچۈرۈم قىلىش ۋاستىلىرىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ ، باج ئېلىشتا بەزى يېگى ئېت- بار بېرىش سىياسەتلىرىنى قوللاندۇق ، يەنى يېگى مەھسۇلاتلارنى يارىتىش ۋە ئىشلەپچىقىرىش بېجى ئېلىشتا ئالاھىدە ئېتىبار بەردۇق ؛ نۇقتىلىق تۇرلەر ۋە داغلىق مەھسۇلاتلاردىن باج ئېلىشتا ئالاھىدە ئېتىبار بەردۇق ؛ يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىش كەسىپلىرىدىن باج ئېلىشتا ئالاھىدە ئېتىبار بەردۇق ؛ خەلق ئىشلىرى پاراۋانلىقى ، مەكتەپ باشقۇرغان كارخانىلار ۋە باشقا نۇرغۇن ئىجتىمائىي ئامما- ۋى ئىشلاردىن باج ئېلىشتا ئالاھىدە ئېتىبار بەردۇق ۋە باشقىلار . شۇ- نىڭ بىلەن بىللە ، جەمئىيەت تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇشنى ، شەھەر - يېزىلار بولۇپمۇ چەت ، نامرات رايونلارنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش يۈزىسىدىن قۇرۇلغان كوللېكتىپ ئىقتىسادىي ئورۇنلار ، يېزا - بازار كارخانىلىرى ، چەت ، يېراق ناھىيىلەر ، نامرات ناھىيىلەر ، ئاپتونوم ناھىيىلەر ، باشقا ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار ئاپتونوم رايونىمىزدا بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە

باشقا نامرات ناھىيىلەردە قۇرغان زاۋۇتلار ، ئىجتىمائىي ئۇنۇمى ياخشى ھەم بازار ئېھتىياجلىق مەھسۇلاتلار ، ئامما- ئىنىڭ تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك مەھسۇلاتلار ۋە كەسىپلەر ، چەت ئەللىك سودىگەرلەر شىنجاڭدا مەبلەغ سېلىپ قۇرغان كارخانىلار قاتارلىقلارنىڭ بەزىلىرىگە قارىتا باجنى قەرەللىك كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىشنى يولغا قويدۇق ، بەزىلىرىنىڭ باجنى كېمەيتىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش قەرەلىنى ئۇزارتتۇق ، بەزىلىرىگە باج ئېلىش جەھەتتە ئالاھىدە ئېتىبار بەردۇق ۋە باشقىلار . بۇ ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، قىسقىغىنا 100 ۋاقىت ئىچىدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ باج كىرىمى ھەر يىلى تەخمىنەن مىليون يۈەنچە ئازىيىپ كەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن يېراق كەلگۈسىدىن قارىغاندا ، ئۇ چوقۇم ئالدىن كۆزلەنگەن ئىجتىمائىي ئۇنۇمنى بېرىدۇ ، شۇنداقلا باج كىرىمىنى كۆپەيتىدىغان پۇل مەنبەسىنى ئېچىپ بېرىدۇ ، ھازىر بۇ ئۇنۇم بارا - بارا كۆرۈلۈشكە باشلىدى .

باج ئېلىش خىزمىتى — سىياسەتچانلىقى ناھايىتى كۈچلۈك خىز- مەت . دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي سىياسىتى بويىچە ، باج ئېلىشتا باجنى كېمەيتىشكە ، كەچۈرۈم قىلىشقا تېگىشلىك بولسا كېمەيتىش ، كەچۈرۈم قىلىش كېرەك ، باشقا ئالاھىدە ئېتىبارلاردىن بەھرىمەن بولۇشقا تېگىشلىكلەرنى ئالاھىدە ئېتىبارداردىن بەھرىمەن قىلىش كېرەك ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دۆلەتنىڭ باج سىياسىتىنىڭ ئومۇميۈزلۈك ، ئىزچىل ئەمەلىيلىشىشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۇچۇن ، باج تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك- لەرنى نىزامنامە بويىچە باج تاپشۇرۇغۇزۇپلا قالماستىن ، بەلكى باجنى تولۇق تاپشۇرغۇزۇش كېرەك . بۇ خەلقنىڭ باج ئېلىش سىياسىتىنىڭ قەت- ئىي تەۋرەنمەس پرىنسىپى . بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى باج ئىشلىرى تارماقلىرى باج ئىشلىرىنى قانۇن بويىچە باش- قۇرۇشتا چىڭ تۇرۇش ، باج ئېلىش تەرتىپىنى رەتلەش ، باج ئېلىشنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى ، تەش- ۋىقات - تەربىيىنى كۈچەيتىش بىلەن بىللە ، باج ئوغرىلايدىغان ، باجنى كەم تاپشۇرىدىغان ، باج تاپشۇرۇشنى رەت قىلىدىغان قانۇنسىز قىلمىشلارغا

قارشى جددىي كۆرەش قىلىپ ، دۆلەتنىڭ نورمال ئىقتىسادىي تەرتىپنى قوغدىدى . بۇنىڭدىن كېيىن باج ئېلىش جەھەتتىكى قانۇن تۈرغۇزۇش ۋە ئەدلىيە خىزمىتىنىڭ مۇكەممەللىشىش ۋە كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ ، پۈتۈن جەمئىيەتتىكى كۈچلەر تېخىمۇ سەپەرۋەر قىلىنىپ ھەم ئۈيۇشتۇرۇلۇپ ، باج ئېلىشقا دائىر قانۇن - پەرمانلارنىڭ ئىزچىللاششى ۋە يولغا قويۇلۇشى ھەققىي تۈردە كاپالەتلەندۈرۈلدۇ .

3 - پاراگراف پۇل مۇئامىلىسى

پۇل مۇئاملىسىنى ھازىرقى زامانىنىڭ تاۋار ئىگىلىكى سەھنىسىدىكى بىر كارامەتلىك ئارتىست دېيىشكە بولىدۇ . ئۇ مەبلەغ توپلاش ۋە ئوبوروت قىلىش رولىنى ئىگە بولۇپ قالماستىن ، بەلكى ئىگىلىكنى سەزگۈرلۈك بىلەن تەڭشەپ تۇرۇش رولىنىمۇ ئويناىدۇ . شىنجاڭنىڭ پۇل مۇئاملە ئىشلىرى دۆلىتىمىز قۇرۇلغان 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش پۇل مۇئامىلە فاڭجېنى ۋە سىياسەتلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، پارتىيىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياستى يادرو قىلىنغان ھەر خىل مىللىي سىياسەتلىرى بەخش ئەتكەن ئالاھىدە ھوقۇققا تايىنىپ ، پۇل پاخاللىقىنى چەكلەش ، پۇل تۈزۈمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىش ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ مۇقىم ، ماسلاشقان ھالدا راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە تەڭشەش جەھەتتە مۇھىم رول ئويناىدى . بولۇپمۇ 1978 - يىلدىن بۇيان ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئىلگىرىلىشى ۋە تاۋار ئىگىلىكىنىڭ ئۈزلۈكسىز راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، بانكا تۈزۈلمىسىمۇ ئىسلاھ قىلىندى ، شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پۇل مۇئاملە ئىشلىرىدىمۇ يەنە يېڭى بۇرۇلۇش ۋە تەرەققىيات بولدى . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە يېڭى تىپتىكى سوتسىيالىستىك پۇل مۇئاملە سىستېمىسى قۇرۇلدى ، دۆلەتنىڭ ھەر خىل بانكىلىرىنىڭ شۆبە ، تارماق ئاپپاراتلىرى 2480 گە ، ستراخوۋانىيە شىركىتى ، ھاۋالە مەبلەغ سېلىش شىركىتى ،

شەھەر ، يېزا ئىناۋەتلىك قەرز كوپىراتىپى قاتارلىق غەيرىي بانكا سىستېمىسىدىكى پۇل مۇئاملە ئاپپاراتلىرى 1190 گە ، پۇل مۇئاملە ساھەسىدىكى خىزمەتچى - خىزمەتچى 40 مىڭغا يېتىپ ، شەھەر - يېزىلارغا تارقالغان ئاھايىتى زور پۇل مۇئاملە تورى شەكىللەندى .

1 . پۇل تۈزۈمى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى ، مال باھاسى مۇقىملاشتۇرۇلدى

ئازادلىقتىن بۇرۇن پۇل شىنجاڭدا پەيدا قىلغان ئېغىر بالايىئاپەتلەر ھازىرمۇ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يادىدا ئېنىق ساقلانماقتا . شىنخەي ئىنقىلابىدىن كېيىن ، شىنجاڭدا ئوتتۇرىغا چىققان ، جىن شۇرېن ، شېڭ شىسەي قاتارلىق ھۆكۈمرانلار شۇ چاغدىكى ئىچكى ئوڭلۇقلىرىدە مىلىتارىستلار ئوزئارا ئۇرۇش قىلىۋاتقان ، ئىنقىلاب بىلەن ئەكسىلئىنقىلابنىڭ كۈرىشى كەسكىنلەشكەن ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ ئىشلىرىغا ئوڭلۇرۇلمەي قالغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، شۇ چاغدىكى شىنجاڭ ئوڭلۇقلىك بانكىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپ ، يەرلىك پۇل مۇئاملە بازارلىرىنى يالغۇز ئىگىلىۋېلىپ ، قەغەز پۇللارنى بولۇشچە تارقىتىپ ، مال باھاسىنىڭ ئۆچقاندەك ئۆرلەپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغاندى ، شېڭ شىسەي ئاغدۇرۇلۇپ ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيىتىنى بىۋاستە ئىگىلىگەندىن كېيىن ، پۇل پەيدا قىلغان ئاپەت تېخىمۇ ئېغىرلاشتى . 1949 - يىلى « جىنيۇەن » پۇلى شىنجاڭغا ئىچكى ئوڭلۇقلاردىن كۆپلەپ توشۇپ كېلىندى ، ئايروپىلان ھەر قېتىم بىرمۇنچە قەغەز پۇل ئېلىپ كەلگەندە ، شىنجاڭدا مال باھاسى بىر قېتىم زور دەرىجىدە ئۆرلەيتتى ، شۇڭا ئەينى ۋاقىتتا : « ئايروپىلان ئۇچسا ئاسماندا ، باھا ئۆرلەر زېمىندا » دېگەن قوشاق پەيدا بولغاندى . « جىنيۇەن » پۇلىنىڭ كۇرسىنىڭ تېز چۈشۈشى بۇ پۇل بىلەن مۇقىم سېلىشتۇرما قىممىتى بولغان شىنجاڭ ئوڭلۇقسىز پۇلىنىڭ قىممىتىنىمۇ تېز چۈشۈرۈۋەتكەندى . 1949 - يىلنىڭ بېشىدا ئوڭلۇقە پۇلىنىڭ ئەڭ چوڭ 6 مىليون يۇەنلىك پۇل ئىدى ، كېيىن پەيدىنپەي كۆپىيىپ 600 مىليون يۇەنلىك ، 3 مىليارد يۇەنلىك ھەتتا 6 مىليارد يۇەنلىك پۇللار تارقىتىلدى . بۇ شۇ چاغدىلا ئەمەس ، ھازىرمۇ

دۇنيا بويىچە رەقەم سانى ئەڭ چوڭ قەغەز پۇل ھېسابلىنىدۇ . بۇ پۇللارنىڭ رەقەم سانى ناھايىتى چوڭ بولسىمۇ ، ھېچقانچە كۆچى يوق ئىدى ، ئەڭ چوڭ پۇلغا برقاپ سەرەڭگىلا كېلەتتى . 600 مىليارد يۈەنگە بىر تەڭگە تېڭىشكىلى بولاتتى . بۇلاردىن شۇ چاغدىكى ئىگىلىكىنىڭ خاراپلىشىش ماددىي ئەشيالارنىڭ قىسلىشىش ، پۇلنىڭ پاخاللىشىش دەرىجىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . بۇنداق يامان ئەھۋال شىنجاڭ ئازاد بولغان دەسلەپكى چاغلاردا پۇل مۇئامىله خىزمىتىدە ئەڭ گەۋدىلىك مەسىلىنى يەنى پۇل نا-ھايىتى يامان دەرىجىدە پاخاللىشىش ۋە پۇل تۈزۈمى بىرلىككە كەلمەسلىك مەسىلىسىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى . ئۇ چاغدا قورچاق فابى پۇلى بىلەن تەڭگە پۇل (شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ پۇلى) تەڭ ئوبوروت بولاتتى ، يەنە كېلىپ ، ئىلى ، تارباغاتاي ، ئالتاي ۋىلايەتلىرىدە ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى تارقاتقان قەرەللىك پۇل ئىشلىتىلەتتى ، يېزىلاردا يەنە تەڭگە ئىشلىتىلەتتى . دېمەك ، بىر مەمۇرىي رايوندا بىرلا ۋاقىتتا تۆت خىل پۇل ئوبوروت بولىدىغان قالايمىقان ۋەزىيەت شەكىللەنگەنىدى . ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە ، پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى پۇلنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، پۇل پاخاللىقىنى چەكلەش ئۈچۈن ، شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە قاراپ ، بىر تەرەپتىن ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى ۋاقتىنچە ساقلاپ قېلىپ ، ئۆلكىلىك بانكا تارقاتقان تەڭگە پۇلنى ۋاقتىنچە ئوبوروت قىلىدىغان قانۇنلۇق پۇل قىلدى ھەمدە قەرەللىك پۇلنى تەڭگە پۇلغا تېڭىشۇېلىپ ، ئالدى بىلەن ئۆلكە ئىچىدىكى پۇلنى بىرلىككە كەلتۈردى . يەنە بىر تەرەپتىن ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە خۇسۇسىي سودىنىڭ مال كىرگۈزۈشنى كېڭەيتىشگە مەدەت بېرىپ ، بازارنى تەمىنلەشنى كۆچەيتتى ھەمدە كۆموش پۇلنىڭ خەلق پۇلى بىلەن بولغان سېلىشتۇرما باھاسىنى مۇۋاپىق ئۆستۈرۈپ ، كۆموش پۇلنىڭ مۇقىم بولۇشىغا مەدەت بەردى . پۇل بىرلىككە كەلگەنلىكى ۋە مادىي ئەشيالار شىنجاڭغا كۆپلەپ كىرگۈزۈلگەنلىكى ئۈچۈن ، پۇل پاخاللىقى كۆچلۈك تۇرىدە چەكلىنىپ ، مال باھاسى مۇقىملىشىشقا يۈزلەندى . مۇشۇ ئاساستا ، 1950 - يىل 10 - ئايدا ئىگىلىرىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكا جۇڭگو خەلق

بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە قوشۇۋېتىلىپ ، شىنجاڭدىكى پۇل مۇئامىله ئاپپاراتلىرى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شۇ چاغدىكى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىنىڭ قارارىغا ئاساسەن ، شىنجاڭ ئۆلكىسى دائىرە-سىدە ئۇيغۇر يېزىقى بار خەلق پۇلى تارقىتىلىپ ، كۆموش پۇل يىغۇېلىنىپ ، خەلق پۇلىنىڭ شىنجاڭدا ئوبوروت قىلىنىدىغان بىردىنبىر قانۇنىي پۇللۇق ئورنى رەسمىي تۈرغۇزۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا پۇل تامامەن بىرلىككە كەلتۈرۈلدى . يەنە شۇ مەزگىلدە ، ئالتۇن - كۈ-موشنى باشقۇرۇش چارىسى ئېلان قىلىنىپ ، ئالتۇن ، كۆموش ، كۆموش پۇل ، تەڭگە (شىنجاڭدا ئوبوروت قىلىنغان بىر خىل كۆموش پۇل) نىڭ ئوبوروت قىلىنىشىنى مەنئى قىلىش ، ئۇلارنى جۇڭگو خەلق بانكىسى بىر تۇتاش يىغۇېلىپ تېڭىشپ بېرىش بەلگىلەندى . شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا كۆپ خىل پۇل ئوبوروت قىلىنىدىغان ۋەزىيەتكە تەلتۆكۈس خاتىمە بې-رىلدى .

2 . ئامانەت قويۇش ، قەرز بېرىش ئىشلىرى ئۈيۇشتۇرۇلدى

بانكىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان پۇل مۇئامىله كەسپى ئىقتىسادىي تەرەققىياتتا كەم بولسا بولمايدىغان مۇھىم تارماق ھېسابلىنىدۇ . شىنجاڭ-نىڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىدا تۆۋەندىكىدەك ناھايىتى زور ئى-گىرى سۈرۈش ۋە كاپالەتلەندۈرۈش رولىنى ئويناندى :

— پۇل ئامانەت قويۇشنى زور كۈچ بىلەن ئۈيۇشتۇرۇپ ، ئاپتونوم رايوننىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن مەبلەغ توپلاپ بەردى . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بانكا دۆلەت ئورگانلىرى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ نەق پۇلىنى باشقۇرۇشنى يولغا قويدى ، ھەر خىل شەكىلدىكى شەھەر - يېزا پۇل ئا-مانىتى ، جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ خەلق پۇلى ئامانىتى ، شەخسلەرنىڭ تاشقى پىرېۋوت ئامانىتى كەسىپلىرى بىلەن شۇغۇللاندى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ھەر خىل ئامانەت پۇلىنىڭ قالدۇقى 33 مىليارد 890 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1950 - يىلدىكى 22 مىليون 90 مىڭ يۈەندىن 1533 ھەسسە ئېشىپ

كەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر - بازار خەلقى ئامانەت قويغان پۇلنىڭ قال. دۇقى 17 مىليارد 560 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، ھەر خىل ئامانەت پۇلى سوممىسىنىڭ 51.8% نى ئىگىلەپ ، شىنجاڭنىڭ بانكا سىستېمىسىدىكى ئە. ناۋەتلىك قەرز مەبلىغىنىڭ ئاساسىي مەنبەلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى. بۇنداق كۆپ ئامانەت پۇلى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇ. لۇشىغا مالىيە كۈچى جەھەتتىن يارەم بېرىشنىڭ مول ماددىي ئاساسى بولدى .

— دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىققا بېرىلىدىغان قەرز پۇل ئاكتىپ تار. قىتىلىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ۋە يېزا ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىلدى . بانكا ۋە ئىناۋەتلىك قەرز كوپېراتىپلىرى كۆپ يىلدىن بۇيان ، پارتىيىنىڭ ھەرقايسى مەزگىللەردىكى يېزا ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ خىزمىتىگە دائىر فاكتېن ، سىياسەتلىرىگە ئاساسەن ، ھەر خىل دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق قەرز پۇللىرىنى كۆپلەپ تارقىتىپ ، دېھ. قانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ، تېخنىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ۋە يېزىلارنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناندى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدىكى بانكىلار تارقاتقان ھەر خىل دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق قەرز پۇللىرىنىڭ قالدۇقىلا 3مىليارد 477 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1950 - يىلدىكى 1 مىليون 310 مىڭ يۈەندىن 2653 ھەسسە كۆپەيدى .

— سانائەتنى تېز راۋاجلاندۇرۇش ۋە تاۋار ئوبوروتىنى ئۆزلۇكسىز كېڭەيتىش ئۈچۈن تۆھپە قوشتى . ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭنىڭ سانا. ئىتى ئاساسىي جەھەتتىن قول سانائىتى ئىدى ، سودىسىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۇششاق سودا - سېتىق ئىدى . شىنجاڭدىكى بانكىلار شىنجاڭنىڭ زامانىۋى سانائىتى ۋە زامانىۋى سودىسىنى بەرپا قىلىش ھەم راۋاجلاندۇ. رۇش ئۈچۈن ، 40 يىلدىن بۇيان سودا - سانائەتكە ناھايىتى كۆپ قەرز پۇل تارقاتتى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە سانائەت ۋە سودىنىڭ كۆچمە مەبلەغ قەرز پۇلىنىڭ قالدۇقى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 7

مىليارد 480 مىليون يۈەنگە ۋە 16مىليارد 965مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1952- يىلدىكىگە نەچچە يۈز مىڭ يۈەندىن نەچچە ئون مىڭ ھەسسە ئاشتى . يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان ، سودا - سانائەتكە قەرز پۇل بېرىش يەنە كۆپ لەپكەتتىپ سودا ، يەككە سودىغىچە كېڭەيتىلىپ ، كۆپ خىل ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سېتىۋېلىش - سېتىش ئىشلىرىغا ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بېرىلدى ، بازارلار ئاۋاتلاشتۇرۇلدى .

— تۇراقلىق مۇلۇكقەرز پۇلى تارقىتىپ ،ئاپتونوم رايونىنى ئېچىش - گۈللەندۇرۇش ئىشلىرىنى ۋە كارخانىلارنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىشىنى ئىلگىرى سۈردى ، كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى ۋە ئىقتى. سادىي كۈچىنى ئاشۇردى . بانكىلار 1979 - يىلدىن باشلاپ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئاساسىي قۇرۇلۇش قەرز پۇلى ۋە تېخنىكا ئۆزگەرتىش قەرز پۇلىنى يولغا قويدى ، 1980 - يىلدىن باشلاپ يەنە «كونا ئىنقىلابىي بازا ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى ، چېگرا رايونلار ۋە نامرات رايونلارنىڭ ئىق. تىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش قەرز پۇلى» ۋە «يەرلىك ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قەرز پۇلى» نى ئورۇنلاشتۇردى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا بانـ كىلار تارقاتقان ھەر خىل تۇراقلىق مۇلۇك قەرز پۇللىرىنىڭ قالدۇقى 7 مىليارد 638 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن 154 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىنى ئېچىش ۋە گۈللەندۇرۇش ئىشلىرىغا كۈچ. لۈك مەدەت بېرىلدى ۋە خېلى پۇختا ئىقتىسادىي ئاساس سېلىندى .

3 . پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ئىسلاھ قىلىندى

شىنجاڭنىڭ بۇرۇنقى ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسى ، پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاش ، ئاساسىي جەھەتتىن سابىق سوۋېت ئىتتىپاق. دىن كۆچۈرۈپ كېلىنگەن مەھسۇلات ئىگىلىكى ئەندىزىسى ئىدى . بۇنىڭغا مۇۋاسىپ ھالدا ، «ھەممە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن» بانكا تۈزۈلمىسى ئورنىتىلغانىدى ، يەنى بىرلا بانكا بولۇپ ، ئۇ ھەم ماكرو جەھەتتىن باش. قۇراتتى ، ھەم ئامانەت قويۇش ، قەرز پۇل بېرىش ۋە ستراخوۋانىيە كەسىپلىرىنى كونكرېت باشقۇراتتى ، تارقىتىش بىلەن ئىناۋەتلىك قەرز

بىرلەشتۈرۈلگەن بولۇپ ، كەسىپ دائىرىسى تار ئىدى ، مەبلەغنى تەقسىم قىلىش جەھەتتە «باش بوغالتىر ، باش كاسسىر» لىق رولىنىلا ئويناپتتى ، شۇڭا كىشىلەر ئۇنى مالىيە تارماقلىرىنىڭ قوشۇمچە ئاپپاراتى دەپ قارايتتى ، «مالىيە ئاكا ، بانكا ئۇكا» دېگەن گەپلەر پەيدا بولغانىدى . بۇ لۇپمۇ ئون يىللىق مالمانچىلىق مەزگىلىدە كىشىلەر بانكىنى پۇل يىغىش ، پۇل بېرىش ئىشلىرىنىلا قىلىدىغان خەزىنە دەپ قارايتتى . بۇ ئاكىنىڭ مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش زۆرۈرىيىتىنى ، خەلق ئىگىلىكىدىكى ئورنى ۋە رولىنى تۇپتىن ئىنكار قىلغانلىق ئىدى . 1978 - يىلدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىز يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ «بانكىنى ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، تېخنىكىنى يېڭىلاشنىڭ پىشاڭىغا ئايلاندۇرۇش كېرەك» دېگەن يوليورۇقى بويىچە ، پۇل مۇئامىلە تۈزۈلمىسىدە بىرقاتار ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ باردى ، شۇنىڭ بىلەن پۇل مۇئامىلە خىزمىتىدە تاۋار ئىخىي خاراكتېرلىك بۇرۇلۇش بولۇپ ، ئۇنىڭ مەبلەغنى يىغىش ۋە ئوبوروت قىلىش ، مەبلەغنىڭ ئىشلىتىلىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈش ، خەلق ئىگىلىكىنى تەڭشەش رولى دەسلەپكى قەدەمدە جارى قىلدۇرۇلدى .

ئاپتونوم رايونىمىزدا پۇل مۇئامىلە تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى مۇنداق ئىجابىي نەتىجىلەرگە ئېرىشتى : خەلق بانكىسى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ئاساسەن ، پۇلنى مۇقىملاشتۇرۇش ، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت پۇل مۇئامىلە سىياسىتىنى ئىجرا قىلىپ ، پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ ئىناۋەتلىك قەرز پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى ؛ مەملىكەت بويىچە بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئاساسەن ، «ئامانەتنى ، قەرز پۇلنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش» تىن ئىبارەت ئىناۋەتلىك قەرز مەبلىغىنى باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىپ ، مەركىزىي بانكا بىلەن كەسىپي بانكىلارنىڭ مەبلىغىنى ئايرىدى ؛ ئۆسۈم نىسبىتى تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىپ ، ئۆسۈم نىسبىتىنىڭ پىشاڭلىق رولىنى كۈچەيتتى ؛ خەلق باكىسى ئامانەت پۇلىنىڭ زاپاس پۇلى ، قايتا قەرز بېرىلگەن پۇل ، ئۆسۈم نىسبىتى ، پېرېۋوت نىسبىتى ، قايتا دېسكونتلاش ۋە قەرز چېكى تارقىتىش ، ئالاھىدە پۇل ئامانىتىنى قوبۇل قىلىشقا ئوخشاش ئىقتىسادىي

ۋاسىتىلەردىن ھەر تەرەپلىمە پايدىلىنىپ ، كرېدىتنىڭ ئۈنۈمىي كۆلىمىنى ۋە قەرز پۇلىنىڭ تارقىتىلىشىنى تەڭشەپ تۇردى ؛ بىر قاتار پۇل مۇئامىلە قانۇن - نىزاملىرىنى پەيدىنپەي يولغا قويدى . پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى ئىقتىسادىي ، مەمۇرىي ، قانۇنىي ۋاسىتىلەردىن ھەر تەرەپلىمە پايدىلىنىپ تەڭشەش ئارقىلىق ، قەرز پۇل بېرىش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىشنىڭ ۋاقىت ئۇنۇمىنى ۋە جانلىقلىقىنى ئاشۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىقتىسادىنى ماكرولۇق جەھەتتىن تەڭشەش ئېھتىياجىغا دەسلەپكى قەدەمدە ئۇيغۇنلاشتى . بۇ ئىسلاھاتلارنىڭ نەتىجىسىنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرى مۇنداق :

— بىرلا خىل بانكا تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، مەركىزىي بانكا رەھبەرلىك قىلىدىغان ، دۆلەت بانكىسى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان ، كۆپ خىل پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ، ئىش تەقسىم قىلىۋېلىپ ، ھەمكارلىشىپ ئىشلەيدىغان ، جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان سوتسىيالىستىك پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى بەرپا قىلىندى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا خەلق بانكىسىدىن باشقا ، سودا - سانائەت بانكىسى ، يېزا ئىگىلىك بانكىسى ، جۇڭگو بانكىسى ، قۇرۇلۇش بانكىسىدىن ئىبارەت تۆت كەسىپي بانكا سىستېمىسى ۋە ستراخوۋانىيە شىركىتى سىستېمىسى قۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ ئاپپاراتلىرى شىنجاڭنىڭ ھەممە شەھەر - يېزىلىرىغا تارقالدى . يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، ھەرقايسى جايلاردا يەنە كەين - كەينىدىن بىر تۈركۈم پۇل مۇئامىلە - ھاۋالە مەبلەغ سېلىش شىركەتلىرى ، شەھەر ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى ، يېزا ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ ناھىيىلىك بىرلەشمىلىرى ۋە بىگىتوۋەن يېزا ئىگىلىك بانكىسى ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ستراخوۋانىيە شىركىتى قۇرۇلدى ، بۇنىڭغا ئىلگىرىكى يېزا ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرى قوشۇلۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە پۇل مۇئامىلە كەسىپىنىڭ يېڭى قۇرۇلمىسى ۋە يېڭى كۆلىمى شەكىللەندى .

— ئامانەت - قەرز تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، پۇل مۇئامىلە بازارلىرى قۇرۇلدى ۋە ئېچىلدى . پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىيات

ئېھتىياجىغا ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونىمىزدا بىرلا خىل بانكا ئامانەت قەرزى كۆپ خىل ئامانەت - قەرزنىگە راۋاجلاندى ، يېڭى پۇل مۇئامىلە قورالىرى ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى . ھازىر تارقىتىلغان ھەر خىل دۆلەت قەرز چېكى ، پۇل مۇئامىلە قەرز چېكى ، كارخانا قەرز چېكىدىن باشقا يەنە كۆپ سوممىلىق قەرەللىك ئامانەت تالونى كەسپى يولغا قويۇلدى ، سودا ھۆججەتلىرىنى دېسكونتلاش كەسپىمۇ سىناق قىلىنىۋاتىدۇ . ئامانەت قەرز تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، مەبلەغ بازارلىرى دەسلەپكى قەدەمدە قۇرۇلۇپ ، مەبلەغنىڭ توغرا لىنىيىلىك ئوبوروتى راۋاجلاندۇرۇلدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، شىنجاڭ بويىچە قىممەتلى قەغەز چەكتىن 2 مىليارد 486 مىليون يۈەنلىك چەك تارقىتىلدى ، قالدۇق سوممىسى 1 مىليارد 650 مىليون يۈەنگە ، بازاردا ئوبوروت قىلىش - ئۆتۈنۈپ بېرىشتە پۈتۈشۈلگەن سوممىسى 165 مىليون يۈەنگە يەتتى . يېقىنقى ئۇچ يىل ئىچىدىن بۇيان ، ئوخشاش كەسىپلەر بويىچە باھاغا سۈندۇرۇپ قەرز بېرىلگەن مەبلەغ تەخمىنەن 4 مىليارد يۈەنگە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، تاشقى پېرىۋوتنى تەڭشەش پائالىيىتىمۇ قانات يايدۇرۇلۇپ ، كارخانىلارنىڭ بولۇپمۇ «ئۈچ خىل مەبلەغ» تېكى كارخانىلارنىڭ تاشقى پېرىۋوت كىرىم چىقىمىنى تەڭشىشگە يارىدەم بېرىلدى .

— بانكىلارنىڭ كەسىپ دائىرىسى كېڭەيتىلدى . بانكىلار ئىسلاھات ئارقىلىق 1979 - يىلدىن باشلاپ ئاساسىي قۇرۇلۇش قەرز پۇلى ۋە تېخنىكا ئۆزگەرتىش قاتارلىق تۇراقلىق مۇلۇك قەرز پۇلى تارقاتتى ، ھاۋالە قەرز پۇلى ، تاشقى پېرىۋوت قەرز پۇلى ، تاشقى پېرىۋوتنى يۇرۇشلەشتۇرۇپ خەلق پۇلى قەرز بېرىش ، تاشقى پېرىۋوتنى رەنگە ئۆلچەپ قەرز پۇل بېرىش ۋە تاشقى پېرىۋوت پۇل ئامانىتى ، ھاۋالە پۇل ئامانىتى ، پوچتا پۇل ئامانىتى ھەمدە ئىجارىگە بېرىش ، مەسلىھەت بېرىشكە ئوخشاش كەسىپلەرنى يولغا قويدى . بۇ ئىسلاھاتلار ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش ، مەبلەغنى كۆپ تەرەپلىمە ئوبوروت قىلىشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى .

— تاشقى پېرىۋوتنى باشقۇرۇش تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، پۇل مۇئامىلىسىنىڭ سىرتقا ئېچىۋېتىلىشى كېڭەيتىلدى . تاشقى پېرىۋوت يارات

قان ئورۇنلارنىڭ ئاكتىپلىقىنى قوزغاش ئۈچۈن ، تاشقى پېرىۋوتنى مەلۇم نىسبەتتە ئۆزىگە قالدۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ؛ خەلق پۇلىنىڭ چېكىنىش ۋاقتىدا باشقۇرۇش چارىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ، باشقۇرۇشى بولغان لەيلىمە پېرىۋوت نىسبىتى يولغا قويۇلدى ؛ تاشقى پېرىۋوتنى تەڭشەش بازارلىرى قۇرۇلدى ؛ چەت ئەل بانكىلىرى بىلەن بولغان ئالاقە كۆچەيتىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى پۇل مۇئامىلە كەسپى تېخمۇ راۋاجلاندۇرۇلدى . جۇڭگو بانكىسىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق شۆبە بانكىسى چەت ئەل بىلەن ئالاقە قىلىدىغان كەسىپي بانكا بولۇش سۈپىتى بىلەن دۇنيادىكى 120 نەچچە بانكىنىڭ 300 دىن ئارتۇق شۆبە - تارماق ئاپپاراتى بىلەن كەسىپي مۇناسىۋەت ئورناتتى . ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەت بانكىسى ، قۇرۇلۇش بانكىسى ۋە شىنجاڭ خەلقئارا ھاۋالە مەبلەغ سېلىش شىركىتىمۇ تاشقى پېرىۋوت كەسپىنى يولغا قويدى .

— ئىجتىمائىي ستراخوۋانىيە ئىشلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە راۋاجلاندۇرۇلدى . يېڭى ستراخوۋانىيە تۈرلىرى ئۈزلۈكسىز ئېچىلىپ ، مۇلازىمەت ساھەسى كېڭەيتىلدى ، بولۇپمۇ شىنجاڭنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا لايىق قاراپ ، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەننىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ستراخوۋانىيە كەسپى يولغا قويۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن ئىجتىمائىي ، ئىقتىسادىي ستراخوۋانىيە تۈزۈملىرى دەسلەپكى قەدەمدە ئورنىتىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتىكى مۇقىملىقى قوغدالدى .

ئىسلاھات ئارقىلىق ، بانكىلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىدا مەبلەغنى توپلاپ ۋە تەقسىم قىلىپ بېرىدىغان مۇھىم ۋاستە بولۇپ قالدى . 1979 - يىلى بىلەن 1992 - يىلنى سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يېڭىدىن كۆپەيگەن ئامانەت پۇلنىڭ مىللىي دارامەتتە ئىگىلىگەن نىسبىتى 2.87% تىن 18.74% كە يەتتى ؛ مالىيە ۋە بانكىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشقا سالغان ئومۇمىي مەبلىغىدە بانكا سالغان مەبلەغنىڭ نىسبىتى 1979 - يىلدىكى 21.5% تىن 1990 - يىلدىكى 96.49% كە يەتتى . بۇنىڭدىن باشقا ، بانكىلار چەت ئەل مەبلىغىنى جەلپ قىلىش

جەھەتتىمۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سىرتقا قارىتىلغان مۇھىم كۆزنىكى بولۇپ قالدى . بۇ بانكىلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتىكى ئورنىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئۆسۈۋاتقانلىقىنى ، تەسىرىنىڭ بارا - بارا كېڭىيىۋاتقانلىقىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، كىشىلەرنىڭ پۇل مۇئامىلە ئېڭىمۇ كۈچەيدى ، ئىناۋەت كۆز قارىشى ، ئۆسۈم نىسبىتى كۆز قارىشى ، خەتەرلىك ئۇنۇم كۆز قارىشى قاتارلىقلار جەمئىيەت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى ، ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر ۋە ئىقتىسادىي تارماقلار بانكىنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يېتىپ ، ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە تەڭشەشتە بانكا مېخانىزمىدىن پايدىلىنىشقا باشلىدى .

4 - پاراگراف مۇقىم مۇلۇك

ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە مەدەنىيەت ، مائارىپ ، سەھىيە ئىشلىرى ئىنتايىن قالاق ئىدى ، زامانىۋى سانائەت يوق دېيەرلىك ئىدى ، شۇڭا ئىجتىمائىي مۇقىم مۇلۇك بەكمۇ ئاز ئىدى . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيە مىللىي سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ۋە دۆلەتنىڭ زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى پارلاق مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى . شۇنىڭ بىلەن ئىجتىمائىي مۇقىم مۇلۇكمۇ مىسلىسىز كۆپەيدى ۋە زورايدى . 1950 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە بارلىق ئىجتىمائىي مۇقىم مۇلۇككە جەمئىي 94 مىليارد 100 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە مەركەز سالغان مەبلەغ 57.5% نى ، يەرلىك ئورۇنلار سالغان مەبلەغ 42.5% نى تەشكىل قىلدى . ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى مۇقىم مۇلۇككە سىڭىلغان مەبلەغنىڭ كۆلىمى 2 مىليارد 200 مىليون يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 40 يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات ئۈچۈنمۇ بىر قەدەر پۇختا ئاساس

سېلىۋېلىندى .

40 نەچچە يىللىق مەبلەغ سېلىش يۆنىلىشىنى ئەسلەيدىغان بولساق ، باشتىن - ئاياغ شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە زىچ بىرلەشتۈرۈپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلمىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان قانۇنىيەتكە ۋە ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى باشقا ئىشلارنىڭ تەرەققىياتى بىلە بولغان ئىچكى باغلىنىشىغا ئەمەل قىلىپ ، تۆۋەندىكى پرىنسىپلاردا چىڭ تۇرغانلىقىمىزنى ھېس قىلىمىز :

بىرىنچى ، يېزا ئىگىلىكىگە سېلىنىدىغان مەبلەغنى سېلىنمىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىپ ، شىنجاڭنى ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈشنىڭ مۇستەھكەم ئاساسىنى سالدۇق . شىنجاڭنىڭ يەر بايلىقى كۆپ بولسىمۇ ، لېكىن ئازادلىقتىن بۇرۇن 18 مىليون 145 مىڭ 500 مولا تېرىلغۇ يەر بار ئىدى . شىنجاڭنىڭ دېھقانچىلىقى سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىق بولسىمۇ ، لېكىن يەر سۇغىرىدىغان ئېتىز - ئېرىقلار بەكمۇ ۋەيرانە ئىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، يۇرۇشلەشكەن ، ئۇزاق مۇددەت چىدايدىغان چوڭراق سۇ قۇرۇلۇشى يوق ئىدى . شۇڭا 1949 - يىلى كىشى بېشىغا 195 كىلوگرامدىن كۆپرەك ئاشلىق ، بىر كىلوگرامدىن كۆپرەك پاختا ۋە ئالتە كىلوگرامدىن كۆپرەك ياغلىق دان توغرا كەلگەنىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، مەبلەغ سېلىشتا دېھقانچىلىققا كۆپرەك ئېتىبار بېرىش ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يېمەك - ئىچمەك ، كىيىم - كېچىكنى ھەل قىلىشتىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە بولۇپلا قالماستىن ، جەمئىيەتنى تىنچ ، كىشىلەرنى خاتىرجەم قىلىپ ، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئىجتىمائىي ، ماددىي ئاساسىنى بەرپا قىلىشتىكىمۇ چوڭ ئىش ئىدى . 50 - يىللاردىن باشلاپ ، شىنجاڭدىكى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى تېيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا بوز يەر ئېچىپ ئېتىز بىنا قىلىپ ، سۇ ئىنشائاتلىرىنى قۇرۇپ ، جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى چوڭ دەريا ۋادىلىرىدا 1 - تۈركۈم ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇردى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يەرلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىمۇ كەين - كەينىدىن

قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن ، سۇغىرىش رايونلىرى خېلى كەڭ كۆلەمدە راۋاجلاندى . 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ، كونا سۇغىرىش رايونلىرىدا ئومۇميۈزلۈك پىلانلاش ئاساسىدا ، ئىشلەپچىقىرىشقا بىرلەشتۇرۇلۇپ يول ، ئېرىق - ئۆستەڭ ، ئورمان بەلباغلىرى ئومۇميۈزلۈك ئىسلاھ قىلىنىپ ، سالا ئېتىزلار قۇرۇلۇپ ، كونا سۇغىرىش رايونلىرى يىلدىن - لغا مۇكەممەللەشتۇرۇلدى . 70 - يىللاردىن بۇيان ، ماشىنا - ئېلېكتر بىلەن سۇ چىقىرىش - سۇغىرىش راۋاجلاندۇرۇلدى ، يەرلەر تۈزلىنىپ ، تۇپراق ياخشىلىنىپ ، ئېتىزلارنىڭ قۇرغاقچىلىق ۋە ھۆلچىلىك بولغاندىمۇ ھوسۇل بېرىش ئىقتىدارى ئۆستۈرۇلدى ھەمدە دېھقانچىلىققا مەبلەغ سېلىش داۋاملاشتى ، شىنجاڭنىڭ سۇغىرىلىدىغان دېھقانچىلىقىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى كۆزدە تۇتۇلۇپ ، خېلى كەڭ كۆلەمدە سۇ قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلدى . 1950 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە يېزا ئىگىلىك تارماقلىرىنىڭ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئاساسىي قۇرۇلۇشلىرىغا 7 مىليارد 12 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، بۇ ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان بارلىق مەبلەغنىڭ 9% 11 نى تەشكىل قىلىدۇ ، يېڭىدىن ئۈنۈملۈك سۇغىرىلىدىغان يەر كۆلىمى 43 مىليون 720 مىڭ مو كېڭەيتىلدى ، 1 مىليون 600 مىڭ گېكتار بوز يەر ئېچىلدى ، سۇ ئامبارلىرىنىڭ سىغىمى 4 مىليارد 200 مىليون كۇب مېتر كۆپەيتىلدى . بۇ سېلىنمىلار ئارقىلىق دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش شارائىتى ناھايىتى زور دەرىجىدە ياخشىلىنىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يەيدىغان ئاشلىقنى سىرتتىن يۆتكەپ كېلىدىغان تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى ، ئاشلىق بىلەن ئۆزىمىزنى تەمىنلەپ ئېشىنىش ئىشقا ئاشۇرۇلدى ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىچىدىمۇ بەزىدە جەنۇبنىڭ ئاشلىقىنى شىمالغا يۆتكەيدىغان ، بەزىدە شىمالنىڭ ئاشلىقىنى جەنۇبقا يۆتكەيدىغان پاسسىپ ۋەزىيەت ئۆزگەرتىلىپ ، يېزا ئىقتىسادىنى ئۈزلۈكسىز راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىندى .

ئىككىنچى ، شىنجاڭدا زامانىۋى سانائەتنىڭ يوق دېيەرلىك بولغانلىقى كۆزدە تۇتۇلۇپ ، سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا ناھايىتى كۆپ مەبلەغ سېلىندى . 1951 - يىلدىن باشلاپ قۇرۇلغان لىيۇداۋان كۆمۈر كېنى ،

« 1 - ئىيۇل » پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ، 1 - ئاۋغۇستتا پولات زاۋۇتى ، « ئۆكتەبر » ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى شىنجاڭنىڭ زامانىۋى سانائەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇقەددىمىسىنى باشلاپ بەردى . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، دۆلەتنىڭ زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ زامانىۋى سانائىتى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، كىچىكلىكتىن چوڭىيىپ ، ئۆزلۈكسىز زورايدى ، تېخنىكا بىلەن قوراللىنىش ئىقتىدارى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ، نېفىت ، نېفىت — خىمىيە سانائىتى ، كۆمۈر ، ئېلېكتر قۇۋۋىتى ، پولات - تۆمۈر ، خىمىيە سانائىتى ، توقۇمىچىلىق ، ماشىناسازلىق ، رەڭلىك مېتال ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ، يېمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ، سانائەت تۈرلىرى بىرقەدەر تولۇق بولغان ، مۇئەييەن ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ۋە تېخنىكا ئاساسىغا ئىگە بولغان سانائەت سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندۈرۈلدى . 1950 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە سانائەت تارماقلىرىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا جەمئىي 34 مىليارد 220 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، بۇ ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان بارلىق مەبلەغنىڭ 58% نى تەشكىل قىلىدۇ . مەبلەغ سېلىش ئارقىلىق يېڭىدىن ئاشۇرۇلغان ئاساسلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى مۇنداق بولدى : تۆمۈر تاۋلاش 813 مىڭ تونا ، پولات 341 مىڭ تونا ، پولات چىگداش 372 مىڭ تونا ، كۆمۈر قېزىش 11 مىليون 640 مىڭ تونا ، بىرىكمە ئاممىياك 490 مىڭ تونا ، ساپ ئوغۇتقا سۇندۇرۇپ ھېسابلانغان خىمىيىۋى ئوغۇت 420 مىڭ تونا ، ياغاچ كېسىش - توشۇش 370 مىڭ كۇب مېتر ، سېمونت 2 مىليون 630 مىڭ تونا ، پاختا توقۇمىچىلىق ئۇرچۇقى 800 مىڭ ، يۇڭ توقۇمىچىلىق ئۇرچۇقى 81 مىڭ 500 ، زاۋۇت شېكىرى 304 مىڭ تونا ، زاۋۇت قەغەزى ۋە قەغەز پەنەركە 67 مىڭ تونا . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، سانائەت تارماقلىرى قۇرۇلمىسى كۈندىن - كۈنگە مۇۋاپىقلاشتى ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى پۈتۈن ئاپتونوم رايو پەيدىنپەي كېڭەيدى . بەزى سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئېھتىياجىنى قامداپلا قالماستىن ، بەلكى مەملىكەتتىكى ۋە خەلقئارادىكى سودا سارايلىرىدىن ئو-

رۇن ئالدى ، شىنجاڭنىڭ بايلىق جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇكى پەيدىنپەي ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇككە ئۆزگەرمەكتە .

ئۇچىنچى ، شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ ، تراڭسپورت لىنىيىسى ئۇزۇن بولۇپ ، قاتناش تەرەققىي قىلمىغانىدى . شۇڭا قاتناش - تراڭسپورت ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى چەكلەپ تۇرۇۋاتقان بىر مۇھىم ئامىل ئىدى . بىز بۇ ئەھۋالنى ئالدىدا ، دۆلەتنىڭ غەمخورلۇقىدا ، 40 يىلدىن بۇيان قاتناش - خەۋەرلىشىش ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا جەمئىي 7 مىليارد 179 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇدۇق ، يەنى تاشيول مۇساپىسىنى 24 مىڭ كىلومېتر ئا. شۇرۇپ ، ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى ناھىيىلەرگە ۋە كۆپ ساندىكى يېزا - بازارلارغا ئاپتوموبىل قاتناش ئىمكانىيىتىنى يارىتىۋق ؛ يېڭىدىن يا. سالغان تۆمۈر يوللارغا 1536 كىلومېتر رېلىس ياتقۇزۇپ ، شىنجاڭدا بىر غېرىچمۇ تۆمۈر يول بولماسلىقتەك تارىخنى ئۆزۈل - كېسىل ئۆزگەرتتۇق ؛ ئۇزۇن يوللۇق تېلېگرافنىڭ 31 مىڭ جۈپ ئوچۇق سىم لىنىيىسىنى ئورناتتۇق ؛ خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرى مىسلسىز راۋاجلىنىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز مەملىكەت بويىچە ئاۋىئاتسىيە بېكىتى ئەڭ كۆپ ، ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسى ئەڭ ئۇزۇن رايونغا ئايلاندى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا تاش. يول ، تۆمۈريول ، خەلق ئاۋىئاتسىيىسى ، تېلېگراف شەھەر - يېزىلارنى ، تىيانشاننىڭ جەنۇبى بىلەن شىمالىنى تۇتاشتۇرغان ، تەرەپ - تەرەپكە راۋان يۈرۈشكەن قاتناش - تراڭسپورت ۋە پوچتا - تېلېگراف توري دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىپ ، رايونىمىزنىڭ تراڭسپورت ، خەۋەرلىشىش ئەھۋالى زور دەرىجىدە ئۆزگەرتىلدى ، بولۇپمۇ توشۇش مىقدارى كۆپ ، كىراسى ئەرزان تۆمۈريول تراڭسپورتىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدا بارلىققا كېلىشى ئىقتىسادىي تەرەققىياتتا تېخىمۇ زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى . لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈريولىدا قاتناش باشلانغاندىن كېيىن ، بۇ تۆمۈر يول شىنجاڭنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارىدىغان چوڭ قاتناش تومۇرىغا ئايلا. نىپ ، شىنجاڭنىڭ بايلىقىنى ئېچىش ، چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى سانائەت تۈرلىرىنى قۇرۇش ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىچكى - تاشقى سودىسىنى

راۋاجلاندۇرۇش ، مەدەنىيەت ، پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئۈچۈن پايدىلىق شارائىت يارا. تىپ بەردى . تۇرپان بىلەن كورلا ئارىلىقىدىكى تۆمۈر يولنىڭ پۈتۈپ ئىشلىتىلىشى بىلەن يەنە سانائەتنى جەنۇبقا قاراپ ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ دەرۋازىسى ئېچىلدى ؛ لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈريولىنىڭ ئۇرۇمچىدىن ئالاتاۋ ئېغىزىغىچە بولغان قىسمىنىڭ پۈتۈشى بىلەن يەنە ئاپتونوم رايونىمىزدىن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ياۋروپاغا بارىدىغان چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكى سېلىندى ، بۇ شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكنى سرتقا ئې. چىۋېتىش ئىشلىرىغا ۋە خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ .

تۆتىنچى ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى زور دە. رىجىدە پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا باغلىق بولىدۇ ، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى بولسا مائارىپ تەرەققىياتىنىڭ دەرىجىسىگە باغلىق بولىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىز ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇشۇنداق ئىچكى باغلىنىشقا بولغان تونۇشنى ئاساس قىلىپ ، 1950 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ۋە سەھىيە ئىشلىرىغا ئىنتايىن زور دەرىجىدە ئې. تىبار بەردى ، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا جەمئىي 3 مىليارد 844 مىليون يۈەن مەبلەغ سالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، مائارىپ تارماقلىرىغا 2 مىليارد 78 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، شىنجاڭ بويىچە كۆپ قاتلاملىق ، كۆپ كەسىپلىك ، كۆپ شەكىللىك مائارىپ قۇرۇلمىسى بەرپا قىلىندى ، ئوقۇ. تۇش شارائىتىمۇ كۈندىن - كۈنگە ياخشىلاندى ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسى خېلى تېز ئۆستى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، تۇرى بىرقە. دەر تولۇق ، كەسىپلەر يۈرۈشلىشىشكە باشلىغان پەن تەتقىقات سىستېمىسى قۇرۇلدى ؛ سەھىيە - تىببىي داۋالاش شارائىتىمۇ ناھايىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى .

بەشىنچى ، ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى سېلىنمىغا ئېتىبار بې. رىش بىلەن بىللە ، ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدە بولمىغان بەزى زۆرۈر قۇرۇلۇشلارغىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئېتىبار بېرىلدى ۋە مەبلەغ سېلىندى .

ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدا ئۇرۇمچىدىن ئىبارەت بىرلا شەھەر بار ئىدى، شەھەر قۇرۇلۇشى بەكمۇ قالاق، شەھەردىكى ئاممىۋى قۇرۇلۇشلار بەكمۇ ئاددىي ئىدى. ھازىر چېگرا رايوندىكى بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ قىياپىتى ناھايىتى زور دەرىجىدە ئۆزگىرىپ، خېلى زامانىۋىلاشقان چوڭ شەھەرگە ھەقىقىي تۈردە ئاپتونوم رايوننىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئاپتونوم رايون بويىچە باشقا ۋىلايەت شەھەرلىرىدىن 15 ى، يېڭى شەھەر - بازارلاردىن 90 نەچچىسى قۇرۇلدى، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئوخشىمىغان دەرىجىدە زامانىۋى قۇرۇلۇشلار بار. بىز ئاپتونوم رايون خەلقىنىڭ ئۆزۈندىن بۇيان تەرکىبىدە فتور، ئارسىن كۆپ، يود ئاز سۇنى ۋە بۇلغانغان سۇنى ئىچىپ كەلگەنلىكىدەك مەسىلىنى تەلتۆكۈس ھەل قىلىش ئۈچۈن، نۇرغۇن مەبلەغ سېلىپ، شەھەر - بازارلاردا تۇرۇبا سۇيى قۇرۇلۇشلىرىنى ئېلىپ باردۇق، كۆپ يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ھازىر ئاپتونوم رايوندىكى ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە تۇرۇبا سۇيى ئەسلىھەلىرى ئاساسىي جەھەتتىن بارلىققا كەلدى. ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشىغا تېگىشلىك ئېتىبار بەردۇق. 1950 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغنىڭ 6 مىليارد 873 مىليون يۈەنى تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلىپ، 48 مىليون 650 مىڭ كۋادرات مېتر تۇرالغۇ ئۆي سېلىندى. بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، تۇرالغۇ ئۆيلەرگە سېلىنغان مەبلەغ خېلى زور ھەجمىدە ئاشتى، 1978 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە جەمئىي 25 مىليون 464 مىڭ كۋادرات مېتر تۇرالغۇ ئۆي سېلىندى، 14 يىلدا سېلىنغان تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 40 يىلدا سېلىنغان ئومۇمىي ئۆي كۆلىمىنىڭ 52.3% نى ئىگىلىدى، شۇنىڭ بىلەن شەھەر ئاھالىسىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى كۆرۈنەرلىك ئۆسۈپ، تۇرالغۇ ئۆي شارائىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلار شۇنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا

سېلىنغان مەبلەغ ناھايىتى كۆپ بولدى، مەبلەغ سېلىش يوسۇنى مۇۋاپىق بولدى. بۇ سېلىنمىلار بۇرۇن خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ئۈچۈن ئىنتايىن زۆرۈر بولغان ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ئىشەنچلىك مەبلەغ بىلەن كاپالەتلەندۈرۈپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ شەكىللەندۈرگەن پۈتۈن ئىجتىمائىي مۇقىم مۇلۇك ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ مۇھىم ماددىي ئاساسى بولۇپ قالدى.

5- پاراگراف مەبلەغ سېلىش مۇھىتى

مەبلەغ سېلىش مۇھىتى — مۇھىتتىكى مەبلەغ سېلىنىدىغان ئاساسىي گەۋدىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، ئۆزگىرىشى، راۋاجلىنىشى ۋە ئۇنىڭ مەبلەغ سېلىش پائالىيىتى ۋە ئاقىۋىتىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان يېكى ئۇنى چەكلەپ تۇرىدىغان تۇرلۇك تاشقى ئامىللارنىڭ ئومۇمىي ئالىشى. مەبلەغ سېلىش مۇھىتى قاتتىق مۇھىت ۋە يۇمشاق مۇھىت دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ياخشى مەبلەغ سېلىش مۇھىتىغا ئىگە بولۇش ھەم ئۇنى يارىتىش، ئىشلىتىش سىرتقا ئېچىۋېتىش نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئاپتونوم رايون سىرتىدىكى، مەملىكەت سىرتىدىكى مەبلەغنى جەلىپ قىلىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش مەبلىغىگە بولغان ئېھتىياج بىلەن مەبلەغ يېتىشمەسلىك ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى پەسەيتىپ، قۇرۇلۇش قەدىمىنى تېزلىتىپ، تەرەققىي تاپقان رايونلار بىلەن بولغان ئىقتىسادىي، تېخنىكا جەھەتتىكى پەرقنى ئازايتىشتا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

شىنجاڭنىڭ مەبلەغ سېلىش مۇھىتىغا ئومۇمىي جەھەتتىن قارىغاندا، بىز قېرىنداش ئۆلكە، ئاپتونوم رايونلارغا نىسبەتەن، پايدىلىق تەرەپكىمۇ، پايدىسىز تەرەپكىمۇ ئىگە. بۇ ئىككىسىنى سېلىشتۇرغاندا، پايدىلىق تەرەپ پايدىسىز تەرەپتىن كۆپرەك. پايدىلىق تەرەپنى ئېلىپ ئېيتساق، مەبلەغ سېلىشنىڭ قاتتىق مۇھىتىدىن قارىغاندا، رايونىمىز

بىرىنچى ، تەبىئىي بايلىق جەھەتتە ھەر تەرەپلىمە ئۆزلىكىگە ئىگە . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ نۇر - ئىسسىقلىق ۋە يەر - زېمىن بايلىقى مول ، ئۇنىڭدا مۇئەييەن كاپالەتلەندۈرۈش دەرىجىسىگە ئىگە سۇ بايلىقى بىلەن بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان سۇغىرىش ئەسلىھەلىرى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن ، كۆپ مەنپەئەتلىك دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئېكولوگىيە سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن ، بۇ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا ناھايىتى پايدىلىق ، شۇڭا دۆلەتنىڭ مۇھىم پاختا ، شەكەر ، مېۋە - چېۋە ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرى بازىلىرىنى قۇرۇشقا بولىدۇ . قېزىلما بايلىقلار مول ، كان تۈرلىرى بىر قەدەر تولۇق بولۇپ ، ناھايىتى كەڭ تارقالغان ، بولۇپمۇ نېفت ، تەبىئىي گاز ، كۆمۈر ، تۇز ، شور ، خروم ، تۆمۈر قاتارلىق قېزىلما بايلىقلارنى ئېچىش ئىستىقبالى ناھايىتى كەڭ ، بۇ دۆلەتنىڭ مۇھىم نېفت ، نېفت - خىمىيە سانائىتى ، تۇز - خىمىيە سانائىتى ۋە رەڭلىق مېتال سانائىتى بازىلىرى قۇرۇلۇشنى كەم ئۇچرايدىغان كان بايلىقلىرى ئاساسى بىلەن تەمىنلەيدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاغ - دەريالىرى گۈزەل ، تەبىئىي مەنزىرىسى ئۆزگىچە ، تۇ كۆپلىگەن ، رەڭگا - رەڭ ئېتنوگرافىك بايلىقلارغا ئىگە بولۇپ ، سايا‌ھەتچىلىكنى راۋاجلاندۇرىدىغان ياخشى جاي .

ئىككىنچى ، ئىشكىنى غەربكە ئېچىۋېتىشتە يەر شارائىتى ئۇستۇنلۈكىگە ئىگە . شىنجاڭنىڭ چېگرا لىنىيىسى ئۇزۇن ، ئۇنىڭغا تۇتىشىدىغان دۆلەتلەر كۆپ ؛ تاشقى سودا تارىخى ئۇزۇن ، «يىپەك يولى» چەت ئەللەردە مەشھۇر ؛ كۆپ مىللەتلەر چېگرا ھالقىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ھەم تەبىئىي مۇناسىۋەت ، ھەم ئوخشاشلىق - يېقىنلىق بار ؛ چېگرا ئېغىزلىرى بىلەن چېگرا تاشيوللىرىنىڭ قۇرۇلۇشى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولدى ، بولۇپمۇ ئاسىيا - ياۋروپا 2 - چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكىنىڭ پۈتۈشى ئىشكىنى سرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى مىسلسز ياخشى شارائىت بىلەن تەمىنلىدى . مانا بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشكىنى سرتقا ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىشىگە پەۋقۇلئاددە ئۇستۇنلۈك

بەخش ئەتتى .

ئۇچىنچى ، خەلق ئىگىلىكى مەلۇم ئاساسقا ئىگە بولدى ، ئىقتىسادىي كۈچ كۆرۈنەرلىك ئاشتى . 1992 - يىلى شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 69 مىليارد 540 مىليون يۈەن (شۇ يىلدىكى كۆرسەتكۈچ سان ، ئۆزگەرمەس باھا بويىچە ھېسابلاندى ، تۆۋەندىمۇ شۇنداق) گە يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن 45 ھەسسە ئاشتى . بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 48 مىليارد 964 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 34.8 ھەسسە ئاشتى ؛ مىللىي دارامەت 29 مىليارد 205 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 27.6 ھەسسە ئاشتى . ھەرقايسى ئىقتىسادىي تۈرلەر ۋە ئىچ-تىمائىي تەرەققىياتتىن قارىغاندا ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئاساسىي شەرت - شارائىتى ناھايىتى زور دەرىجىدە ئۆزگەردى ؛ سانائەتتە تۈرى بىرقەدەر تولۇق بولغان ، مەلۇم ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىغا ۋە تېخنىكا سەۋىيىسىگە ئىگە بولغان سانائەت سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە بارلىققا كەلدى ؛ قاتناش ، پوچتا - تېلېگراف توري دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى ؛ مالىيە كىرىمى ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ پۇختا قەدەم بىلەن ئۆسۈشى ئاساسىدا پەيدىنپەي كۆپەيدى ؛ شەھەر - يېزا بازارلىرى جانلاندى ، تاشقى سودا ۋە توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت ئۇلىنىش كېڭەيدى ؛ پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ، مەدەنىيەت ، سەھىيە ، تەنتەربىيە ئىشلىرى ناھايىتى زور دەرىجىدە راۋاجلاندى . بۇلار مەبلەغ سېلىشنىڭ قاتتىق مۇھتىنى ياخشىلىدى .

مەبلەغ سېلىشنىڭ يۇمشاق مۇھتىدىن قارىغاندىمۇ ، پايدىلىق شەرت - شارائىتلار خېلى كۆپ . ئۇلاردىن مۇھىملىرىنى ئېلىپ ئېيتساق ، بىرىنچىدىن ، ئاپتونوم رايونىمىز «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تەررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بەلگىلەنگەن مىللىي ئاپتونومىيە-لىك جايلار سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، مەدەنىيەت قاتارلىق كۆپ جەھەتتە بەھرىمەن بولىدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دۆلەت يەنە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە رايونىمىزنىڭ سرتقا ئىشكىنى ئېچىۋېتىشىنى كېڭەي-

تىشى ۋە ئىگىلىكنى گۇللەندۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، بىرقاتار ئالاھىدە سىياسەتلەرنى تۈزدى. ئىككىنچىدىن، 8 - بەشىللىق پىلاندىن باشلاپ، دۆلەت «شەرقىي قىسمىدىكى رايونلارنى مۇقىملاشتۇرۇش، غەربىي قىسمىدىكى رايونلارنى راۋاجلاندۇرۇش» فاكتورىنى ۋە يېزا ئىگىلىكى، ئېنېرگىيە، قاتناش، خام ئەشيا سانائىتىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش سىياستىنى قوللاندى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى تەڭشىدى، بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بايلىق جەھەتتىكى يوشۇرۇن ئۈستۈنلۈكىنىڭ رېئال ئىقتىسادىي ئۈستۈنلۈككە ئايلىنىشىنى تېزلىتىشكە پايدىلىق بولدى. ئۇچىنچىدىن، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مىللەتلەر ئىناق - ئىتتىپاق بولۇپ، ئۆز كەسپى بىلەن خاتىرجەم شۇغۇللىنىپ، شىنجاڭنى ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن مۇقىم ئىجتىمائىي مۇھىت يارىتتى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ «مۇقىملىقنى ئويلاش، ئىتتىپاقلىققا ئىنتىلىش، تەرەققىياتقا تەشنا بولۇش، باي - قۇدرەتلىك بولۇشنى قولغا كەلتۈرۈش» ھەمدە ئىسلاھاتنى تېزلىتىش، ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىشتىن ئىبارەت ئورتاق ئىرادىسى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن غايەت زور كۈچ ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. بۇلار ۋە باشقا ئامىللار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەبلەغ سېلىش ئىشىغا پايدىلىق يۇمشاق مۇھىت يارىتىپ بەردى.

شىنجاڭنىڭ مەبلەغ سېلىش مۇھىتىدا، ئىقتىسادىي ئاساسنىڭ ئاجىزلىقى، قاتناش تەرەققىياتىنىڭ ئارقىدا قالغانلىقى، بايلىق مەنبەلىرىنى چارلاپ تەكشۈرۈش دەرىجىسىنىڭ تۆۋەنلىكى، ئىختىساسلىق خادىملارنىڭ يېتىشمەسلىكى، ئەمگەك كۈچلىرى ساپاسىنىڭ يۇقىرى بولماسلىقى، بازارلارنىڭ تېخى تولۇق يېتىلمەسلىكى، باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى تېخىمۇ راۋانلاشتۇرۇشقا تۇغرا كېلىۋاتقانلىقى، ئىش بېجىرىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈش زۆرۈر بولۇۋاتقانلىقى ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا پايدىسىز ئامىللاردۇر.

شىنجاڭنى ئېچىش - گۈللەندۈرۈش قەدىمىنى تېزلىتىش، شىنجاڭنىڭ مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنى ياخشىلاشتا قىلىدىغان ئىشلار، مە-

نىڭچە، ناھايىتى كۆپ، ئۇلارنىڭ مۇھىملىرى مۇنۇلار:

بىرىنچى، تىنچ، ئىتتىپاق بولۇشتەك سىياسىي ۋەزىيەتنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش لازىم. «مۇقىملىق ۋە تەرەققىيات» — پارتىيە ۋە دۆلەت بىزگە بەخش ئەتكەن شەرەپلىك، تارىخىي ۋەزىپە، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇپ مەنپەئىتى، شۇنداقلا مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مەبلەغ سالغۇچىلارنى جەلپ قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. شۇڭا بىز ماركسزملىق مىللەت نۇقتىسىنەزىرى، مىللەت نەزىرىيىسى ۋە پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتى ھەم مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تۇغرىسىدىكى تەربىيىنى قەتئىي بوشاشماي ئېلىپ بېرىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش ئېڭىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تىنچ، ئىتتىپاق بولۇشتەك سىياسىي ۋەزىيىتىنى ئۈزلۈكسىز مۇستەھكەملىشىمىز ۋە راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم.

ئىككىنچى، چەت ئەل مەبلىغىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئىش بېجىرىش ئۇنۇمىنى ھەقىقىي تۆردە ئۆستۈرۈش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن شەرت - شارائىت يارىتىپ، ھەرقايسى تارماقلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىرلىككە كەلتۈرەلەيدىغان ھەم تەڭشىيەلەيدىغان، يۇكسەك نوپۇزغا ئىگە بولغان چەت ئەل مەبلىغىنى باشقۇرۇش ئاپپاراتىنى قۇرۇش لازىم. كەسىپلەر، دائىرىلەر بويىچە ئايرىم بولۇۋېلىشنى تۈگىتىپ، ھەرقايسى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ كۈچىنى بىر تۇتاش ئىشقا سېلىپ ۋە ئورۇنلاشتۇرۇپ، پىلانىنى، قەدەمنى، ھەرىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى ماكرولۇق جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇپ، قىسمەن مەنپەئەت بىلەن ئومۇمىي مەنپەئەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەڭشەش ۋە ياخشى ھەل قىلىش كېرەك. رەسمىيەتنى ئاددىيلاشتۇرۇپ، ئىش بېجىرىش ئۇنۇمىنى ھەقىقىي تۆردە ئۆستۈرۈش لازىم.

ئۇچىنچى، ئاساسىي مۇئەسسەسلەرنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنى ياخشىلاش كېرەك. ئاساسىي مۇئەسسەسلەر — ئىجتىمائىي - ماددىي ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە خەلقنىڭ

www.uyghurkitap.com

تۇرمۇشىنى ئۆستۈرۈشنىڭ ئاساسىي شەرتى ، شۇنداقلا چەت ئەل سودىگەرلىرىنى مەبلەغ سېلىشقا جەلپ قىلىشنىڭ مۇھىم ماددىي ئاساسى. بولۇپمۇ قاتناش - ترانسپورت ، پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى ، توك بىلەن تەمىنلەش سىستېمىسى ھازىرقى زاماندىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئالدىنقى شەرتى . ئاساسىي مۇئەسسەسىلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى چوڭراق ، ياسىلىش مۇددىتى ئۇزۇنراق ، تەڭشەپ يۈرۈشلەشتۈرۈش خۇسۇسىيىتى كۈچلۈكرەك بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلارنى بىر تۇتاش پىلانلاش ، ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ياخشى ئىشلەپ ، مۇھىملىرى بىلەن مۇھىم ئەمەسلىرىنى ، ئالدىراشلىرى بىلەن ئالدىراش ئەمەسلىرىنى مۇددەت ۋە تۇرکۈمگە بۆلۈپ يولغا قويۇش كېرەك . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ھازىر بار ئاساسىي مۇئەسسەسىلەرنى يېڭىلاش ، ئۆزگەرتىش ، ئاسراش ۋە باشقۇرۇش كۈچەيتىپ ، ئۇلارنىڭ ئىشلىتىلىش ئۆمرىنى ئىمكانقەدەر ئۇزارتىش ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئىمكانقەدەر جارى قىلدۇرۇش لازىم .

تۆتىنچى ، مۇناسىۋەتلىك ئىقتىسادىي قانۇن - نىزاملارنى ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈپ ۋە قاتتىق ئىجرا قىلىپ ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مەبلەغ سالغۇچىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىش لازىم . بىرەر جايىنىڭ قانۇن - تۈزۈمىنىڭ مۇكەممەل بولغان - بولمىغانلىقى — مەبلەغ سېلىشنىڭ بىخەتەرلىكىنىڭ مۇھىم ئالامىتى . ھازىر بىزدە بىرمۇنچە قانۇن - نىزاملار بارلىققا كەلدى ، لېكىن ئوبيېكتىپ ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ ، ۋاقتى ئۆتكەن قانۇن - ماددىلىرىنى تۈزىتىشمىز ياكى چىقىرىپ تاشلىشىمىز ، بەك پىرىنسىپلىق بولۇپ كەتكەن ماددىلارنى ئىجرا قىلىشنىڭ تەپسىلىي پىرىنسىپلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ ، ئۇنى كونكرېتلاشتۇرۇشىمىز ، تېخى ھۆججەت بولۇپ شەكىللەنمىگەن ، لېكىن ئېھتىياجلىق بولغان ، چەت ئەلگە چېتىلىدىغان قانۇن - نىزاملارنى تۈزۈپ ، ئۇنى چەت ئەل مەبلىغىنى جەلپ قىلىش ئېھتىياجىغا تېخىمۇ ئۇيغۇنلاشتۇرۇشىمىز لازىم . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، چەت ئەلگە چېتىلىدىغان قانۇن - نىزاملارنى ئىچكى ھۆججەت شەكلىدە

تارقىتىلىدىغان ئىلگىرىكى ئۇسۇلنى ئۆزگەرتىش ، چەت ئەلگە چېتىلىدىغان قانۇن - نىزاملارنىڭ جىددىيلىك ۋە نوپۇزىنى تەكتىلەش كېرەك . « قانۇن بولغانكەن ، ئۇنىڭغا چوقۇم ئاساسلىنىش ، قانۇننى چوقۇم قاتتىق ئىجرا قىلىش ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلارنى چوقۇم سۈرۈشتۈرۈش » نى ھەقىقىي تۇرمۇندىن چەت ئەل سودىگەرلىرىنىڭ مەبلەغ سېلىشتىكى مۇڭاپىق ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغدىغاندىلا ، ئاندىن چەت ئەل مەبلىغىنى تېخىمۇ كۆپ جەلپ قىلغىلى بولىدۇ .

بەشىنچى ، ئەمگەكچىلەرنىڭ ساپاسىنى تېزىشپ ئۆستۈرۈش ، مەخسۇس خادىملارنى يېتىشتۈرۈشنى تېزلىتىش كېرەك . ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ مۇھىم ئامىللىرى ئىچىدە ئەمگەكچىلەر ئاساسىي گەۋدىلىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە پائالىيەتچان ئامىل ، ئۇ باشقا ئامىللارغا قوماندانلىق قىلىش رولىنى ئويناىدۇ . تاشقى يۆنىلىشلىك ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش ، چەت ئەل مەبلىغىنى جەلپ قىلىش جەھەتتىكى كۈچنى ئاشۇرۇشتا ، ساپاسى بىرقەدەر يۇقىرى بولغان ، تېخنىكىدا پىشقان نۇرغۇن ئىشچى زۆرۈر بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە زامانىۋى باشقۇرۇشنى بىلىدىغان بىر تۈركۈم ئىختىساس ئىگىلىرىمۇ بولۇشى كېرەك . شۇڭا تەجرىبىسى مول ، بىلىمى چوڭقۇر مۇتەخەسسىلەر ۋە ئالىملارنى ئالاقىدار بىلىملەرنى سۆزلەپ بېرىشكە ياكى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىشقا تەكلىپ قىلىش ، شەرت - شارائىت يار بەرسە ، يەنە چەت ئەلگە بىلىم ئاشۇرۇش ۋە تەرىبىيلىنىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىش ، شۇ ئارقىلىق ئىگىلىك باشقۇرۇش خادىملىرى ، تېخنىكا خادىملىرىنىڭ كەسپىي — تېخنىكا سەۋىيىسى ۋە چەت ئەل تىلى سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ خەلقئارادىكى تاۋار بازارلىرى ، تېخنىكا بازارلىرى ، كاپىتال بازارلىرىنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشۇشىغا ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئىقتىسادىي قانۇنلارنى ۋە چەت ئەلگە چېتىلىدىغان ئىشلار توغرىسىدا سۆھبەت ئۆتكۈزۈش ماھارىتىنى پىشىشق بىلىۋېلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى يۆنىلىشلىك ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى جىددىي ئېھتىياجىنى ھەل

قىلىش كېرەك .

ئالتىنچى ، چەت ئەلگە چىققانلىقىغان ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، ئۇنىڭ چەت ئەل مەبلىغىنى جەلپ قىلىشتىكى تېگىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇش كېرەك . بۇنىڭ ئۈچۈن ھازىر يۈرگۈزۈلۈۋاتقان ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى تەكشۈرۈپ چىقىپ ، يېڭىباشتىن لايىھەلەش ياكى تەڭشەش كېرەك . چەت ئەلگە قوللىنىلىۋاتقان باج نىسبىتىنى بەلگىلەشتە ، ھەم خەلقئارادا ئومۇميۈزلۈك تەڭلىك ھازىرقى تەلىپىگە ئۇيغۇنلىشىشقا دىققەت قىلىش كېرەك . پەرقلىق ئېتىبار بېرىش سىياستىنى يولغا قويغاندا ، رايونلارنى ، كەسىپلەرنى ، ساھەلەرنى ، كارخانىلارنى ، تۈرلەرنى ، تېخنىكىلارنى پەرقلەندۈرۈشكە ئوخشاش سىياسەتلەرنى قاتتىق ئىجرا قىلىش ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، چەت ئەل سودىگەرلىرى مەبلەغ سالغان كارخانىلارنىڭ ئامورتىزاتسىيە نىسبىتىنى پىلانلىق ، قەدەم - باسقۇچلۇق ھالدا ئۆستۈرۈش ، خىراجەتنى ئاموۋاپىق ھالدا تەڭ چېچىشنى چەكلەش لازىم . قىسقىسى ، چەت ئەلگە چىققانلىقىغان ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى پەيدىنپەي مۇكەممەل ، بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان ، بىر - بىرىگە ماسلىشىدىغان ئورگانىك سىستېمىغا ئايلاندۇرۇش كېرەك .

يەتتىنچى ، بازار سىستېمىسىنى تولۇقلاش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش لازىم . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھازىرقى بازار سىستېمىسى تولۇق ئەمەس ، بازار مېخانىزمى مۇكەممەل ئەمەس ، ئۇ چەت ئەل مەبلىغىنى جەلپ قىلىش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشالمايۋاتىدۇ . شۇڭا ھەر خىل بازارلارنىڭ شەكىللىنىشى ۋە يېتەكلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، بايلىقى مول ، يوللىرى راۋان ، تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرى بازىرى ئورگانىك ماسلاشقان ، تۈرلۈك تەڭشەش مېخانىزملىرى بىر - بىرىگە ئۇيغۇنلاشقان بازار سىستېمىسىنى پەيدىنپەي بەرپا قىلىش لازىم . بازار سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش بىلەن بىللە يەنە ئاپتونوم رايونىمىز دائىرىسىدىكى بازارلارنى پىلانلىق ، قەدەم - باسقۇچلۇق ھالدا ئېچىۋېتىش كېرەك ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى

سودا - سانائەت تەرەققىياتىنى قوغداش ئاساسىدا ، ئاپتونوم رايون دائىرىسىدىكى بازارلارنى شەرتلىك ھالدا تاللاپ ئېچىۋەتكەندە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنىڭ چەت ئەل سودىگەرلىرىنى جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇۋغىلى ، شۇنداقلا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئوخشاش سانائەت ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ۋە باشقۇرۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ .

ئون ئىككىنچى باب
خەلق تۇرمۇشى

سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىكى ئىقتىسادىي پائالىيەتلەر ۋە مەدەنىي پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسى ، تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشنى ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇزلۇكسىز ئېشىۋاتقان ۋە ئۆزگىرىۋاتقان ماددىي ، مەدەنىيەت تۇرمۇش ئېھتىياجىنى پەيدىنپەي قاندۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ . ھازىر ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئېشىۋاتقان ماددىي ، مەدەنىيەت تۇرمۇش ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى دېيىشكە بولمىسمۇ ، لېكىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يېمەك - ئىچمەك ، كىيىم - كېچەك مەسىلىسى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولدى ، ئۇلارنىڭ ماددىي ، مەدەنىيەت تۇرمۇش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك ئۆستى ، بەلكى ئۇلار ھاللىق سەۋىيىگە قاراپ قەدەم تاشلىماقتا دەپ ئېيتىشقا تامامەن بولىدۇ .

1 - پاراگراف دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى

شىنجاڭدا 15 مىليوندىن ئارتۇق ھەر مىللەت خەلقى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ، ئۇلارنىڭ 68.05% تىن كۆپرەكى سۇيى ئەلۋەك ، تۇپرىقى مۇنبەت بوستانلىقلاردا ۋە قوي - كالىلار توپ - توپ بولۇپ يايلاپ يۈرىدىغان ئوتلاقلاردا ياشايدۇ . ئازادلىقتىن بۇرۇن ، ئۇزاق داۋام قىلغان سىنىپىي ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە مىللىي زۇلۇم تۈپەيلىدىن ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىنتايىن ئارقىدا قالغان ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ

سەۋىيىسى بەكمۇ تۆۋەن ھالەتتە بولۇپ ، ھەر مىللەت كەمبەغەل دېھقانلىرى « يىلنىڭ يېرىمىدا ئوجمە - ئۆرۈك ، يېرىمىدا ئاشلىق يەيدىغان » ۋە جۇل - جۇل كىيىنىپ يۈرىدىغان جاپالىق تۇرمۇش ئىچىدە ياشايتتى ؛ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چارۋا مالىلاردا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكتىن ، چارۋىچىلار يىل بويى سەرسان بولۇپ يۈرەتتى .

ئازادلىقتىن كېيىن ، ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمى ۋە مىللىي زۇلۇم يوقىتىلدى ، ھەر مىللەت خەلقى ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولدى ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا باراۋەر ، ئىتتىپاق بولۇش ، ئۆزئارا ياردەم بېرىش ، دوست - ئىناق ئۆتۈشتەك سوتسىيالىستىك يېڭىچە مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى . ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنىڭ بوغۇلۇپ كەلگەن يوشۇرۇن ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ئازاد قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ھەر مىللەت خەلقى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ ، جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى تېز ئۆستۈردى . يېزا ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىدا چوڭ قۇر ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كېلىپ ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلاندى . بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، پارتىيىنىڭ يېزىلاردا ئېلىپ بارغان ئىقتىسادىي ئىسلاھاتىنىڭ ئەمەلىيلىشىشى ، مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگە بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىشتىن ئىبارەت ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقى ئۇرغۇدى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىگىلىكى جانلاندى ۋە ھاياتىي كۈچكە تولدى ، كۆپ خىل ئىگىلىك ۋە ئائىلە قوشۇمچە كەسپى تېز راۋاجلاندى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ تاۋارلىق نىسبىتى كۆرۈنەرلىك ئۆستى ، تاۋار ئىشلەپچىقىرىشى ۋە ئېچىش خاراكتېرلىك ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان نۇرغۇن كەسىپىي ئائىلىلەر ھەر خىل ئىقتىسادىي بىرلەشمە گەۋدىلەر ئۇزلۇكسىز بارلىققا كېلىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقتىن ھەر

يىلى ئۇدا مول هوسۇل ئېلىنىشنى ، دېھقان - چارۋىچىلار كىرىمىنىڭ يىلمۇ يىل ئېشىشىنى ئىلگىرى سۈردى . ئارىلاپ تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا ، دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ساپ كىرىمى 1980 - يىلى 200.77 يۈەن بولغان ، 1992 - يىلى 740.44 يۈەنگە يېتىپ ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 11.49% ئاشتى ؛ چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ساپ كىرىمى 638.79 يۈەنگە يەتتى .

دېھقان - چارۋىچىلار كىرىمىنىڭ زور دەرىجىدە ئېشىشى نەتىجىسىدە ، ئۇلارنىڭ ماددىي ، مەدەنىيەت تۇرمۇشىدا خۇشاللىنارلىق ئۆزگىرىشلەر بولدى . بۇ ئۆزگىرىشلەر ئاساسەن مۇنۇ جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ :

(1) ماددىي تۇرمۇش ئىستېمالىنىڭ قۇرۇلمىسىدا خېلى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى . يېمەك - ئىچمەك ، كىيىم - كېچەك ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ، ئۆي ، ئوتۇن - كۆمۈر دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ماددىي تۇرمۇش ئىستېمالى قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى ، بۇ نەرسىلەردىكى ئۆزگىرىش دېھقان - چارۋىچىلار تۇرمۇشىنىڭ ياخشىلانغانلىقىنىڭ مۇھىم ئالامىتى ھېسابلىنىدۇ . 1980 - يىلى دېھقان ئائىلىلىرىدە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرمۇش راسخوتى چىقىمىدا يېمەك - ئىچمەك 60.78% نى ، كىيىم - كېچەك 21.34% نى ئىگىلەيتتى ، بۇ ئىككى تۈر قوشۇلۇپ ئۇمۇمىي چىقىمنىڭ 82.12% نى تەشكىل قىلاتتى ، ئۆي ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ، يېقىلغۇ قاتارلىقلارنىڭ چىقىمى ئاران 17.88% نى ئىگىلەيتتى . 1992 - يىلىغا كەلگەندە ، يېمەك - ئىچمەك بىلەن كىيىم - كېچەك چىقىمىنىڭ ئۇمۇمىي چىقىمدىكى نىسبىتى 69.02% كە چۈشۈپ ، ئۆي ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ، يېقىلغۇ قاتارلىقلارنىڭ چىقىمى 30.98% ئۆرلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆيگە ئىشلىتىلگەن چىقىمنىڭ ئۆزگىرىشى ئالاھىدە گەۋدىلىك بولدى ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئۆي چىقىمى 1980 - يىلدىكى 2.96 يۈەندىن 43.23 يۈەنگە يېتىپ ، 13.6 ھەسسە ئاشتى ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 25% تىن كۆپىيىپ باردى . بۇ دېھقانلارنىڭ كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك مەسلىسىنى ئاساسىي

جەھەتتىن ھەل قىلغاندىن كېيىن ، ئۆي شارائىتىنى ياخشىلاشنى تۇرمۇش كۇنتېرتېپىگە قويغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . چارۋىچىلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك ، كىيىم - كېچەك ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىگە ئىشلەتكەن ئىستېمال چىقىمىنىڭ نىسبىتى 1985 - يىلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 53.37% ، 23.26% ، 14.13% بولغانىدى ؛ 1990 - يىلىغا كەلگەندە ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا 52% ، 20% ۋە 20% بولدى .

(2) ئاساسلىق تۇرمۇش ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ ئىستېمال مىقدارى كۆرۈنەرلىك ئاشتى . يېمەك - ئىچمەك جەھەتتە ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقى كاپالەتكە ئىگە بولدى ، دېھقان ئائىلىلىرىدە 1992 - يىلى كىشى بېشىغا ئىستېمال قىلىنغان دان ئاشلىق 232 كىلوگرامغا يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن 19 كىلوگرام يەنى 8.9% ئاشتى ، ئۇنىڭ ئىچىدە ئاق ئاشلىق (ئۇن ، گۈرۈچ) نىڭ نىسبىتى 1980 - يىلدىكى 56.49% تىن 87.48% كە يەتتى ؛ كىشى بېشىغا ھەر يىلى 7.41 كىلوگرام سۇ يېغى ، 9.02 كىلوگرام گۆش ، 8.28 كىلوگرام سۈت ، 41.94 كىلوگرام مېۋە - چېۋە ئىستېمال قىلىندى . 1990 - يىلى چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا ئىستېمال قىلغان ئاشلىقى 181 كىلوگرامغا يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 28.37% ئاشتى ، گۆش 27.3 كىلوگرامغا يېتىپ ، 64.46% ئاشتى ؛ يېمەكلىك ياغ 7.3 كىلوگرامغا ، چاي 1.96 كىلوگرامغا ، سۈتتىن ئىشلەنگەن يېمەكلىكلەر 61.5 كىلوگرامغا يەتتى . كىيىم - كېچەك جەھەتتە ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىيىم - كېچىكىنىڭ سۈپىتى كۆرۈنەرلىك ئۆستى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى ئۆزىگە خاس روشەن مىللىي ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ، يېقىنقى يىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىكلەرنى ساقلاپ قېلىش بىلەن بىللە ، يېڭى ئېقىمدىكى زامانىۋى كىيىم - كېچەكلەرگە خاس دەۋر تۇيغۇسىنمۇ نامايان قىلدى . ئىلگىرى دېھقان - چارۋىچىلار كىيىم - كېچەكتە پاختا رەختىنى ئاساس قىلاتتى ، 80 - يىللار كىرگەندىن بۇيان ، پاختا رەختىنىڭ ئىستېمال مىقدارى يىلدىن - يىلغا تۆۋەنلەپ ، خىمىيىۋى

www.ghurkitap.com

تالا ، يۇك ۋە يىپەكتىن توقۇلغان بۇيۇملارنىڭ ئىستېمال مقدارى ، بولۇپمۇ چىرايلىق ، يارىشىملىق ، ئەرزان - كۆركەم ئوتتۇرا دەرىجىلىك كىيىم - كېچەكلەرنىڭ ئىستېمال مقدارى يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى . كىيىم - كېچەكنىڭ ئىستېمالىنىڭ چىقىمىدىن قارىغاندا ، 1992 - يىلى دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن چىقىمى 86.74 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلدىكى 31.82 يۈەندىن 1.7 ھەسسە كۆپەيگەن . چارۋىچىلارنىڭ 1992 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىيىم - كېچەك ئىستېمال چىقىمى 129.11 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 49.99 يۈەن ئېشىپ ، 1.58 ھەسسە كۆپەيگەن . ئىسسىق كىيىنىشتىن ياخشى كىيىنىشكە بۇرۇلۇش ، چىرايلىق ، يېڭى پاسونلارغا ئەھمىيەت بېرىش ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىيىم - كېچەك تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمىي يۈزلىنىشىگە ئايلانغان .

دېھقان ئائىلىلىرى خېلى كۆپ چىداملىق ئىستېمال بۇيۇملىرىنى ئىگە بولدى . بولۇپمۇ 80 - يىللار كىرگەندىن كېيىن ، دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى ئاشقانلىقى ، ئىستېمال كۆز قارىشى ئۆزگەرگەنلىكى ئۈچۈن ، چىداملىق ئىستېمال بۇيۇملىرى دېھقان ئائىلىلىرىدە بارغانسېرى كۆپەيدى . 1992 - يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر 100 دېھقان ئائىلىسىدە ۋېلىسىپىت 127 گە ، كىيىم تىكىش ماشىنىسى 57 گە ، قول سائىتى 167 گە يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىگە سېلىشتۇرغاندا ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا 2.1 ھەسسە ، %60 ۋە 2.2 ھەسسە ئاشتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دېھقان ئائىلىلىرىدە ئۆيدە ئىشلىتىلىدىغان ئېلېكتر سايمانلىرىمۇ بارلىققا كەلدى . 1992 - يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر 100 دېھقان ئائىلىسىدە 39 رادىئولۇق ئۇنىتالغۇ ، 40 تېلېۋىزور ، 15 كىرئالغۇ بار بولدى . بەزى ھالىقراق دېھقان ئائىلىلىرى يەنە موتسىكلىت ، توكلاتقۇ ، سۇرەت تارتىش ئاپپاراتى سېتىۋالدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دېھقانلارنىڭ يېڭى سالغان ئۆيلىرى كۆپىيىپ ، تۇرالغۇ ئۆي شارائىتى ئۆزلۈكسىز ياخشىلاندى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دېھقانلارنىڭ تۇرالغۇ ئۆيلىرى بۇرۇن بىرقەدەر ئاددىي ئىدى ، ئۇلار ، ئومۇمەن ، كېسەك ياكى ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆيلەردە ئولتۇراتتى ، لېكىن يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان

بۇ جەھەتتە ناھايىتى روشەن ئۆزگىرىشلەر بولدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، يېزىلاردا %50 كە يېقىن دېھقان ئائىلىسى يېڭى ئۆي سالدى ياكى ئۆيلىرىنى ئۆزگەرتىپ ياسىدى ، 1992 - يىلى دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 14.2 كۋادرات مېتر‌غا يەتتى ، خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ۋە پولات چۆنقىلىق ، بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆيلىرى نىسبىتى %30.34 نى ئىگىلىدى . بەزى ئۆيلەر قۇرۇلما جەھەتتىن پۇختا ، ئازادە - يورۇق بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى تاشقى كۆرۈنۈشى كۆركەم ، ئىچكى بېزىلىشى چىرايلىق قىلىپ سېلىندى .

(3) دېھقانلارنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى چىقىمى خېلى تېز كۆپەيدى ، مەدەنىيەت تۇرمۇشى ياخشىلاندى ، مەدەنىيەت ساپاسى ئۆزلۈكسىز ئۆستى . 1992 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن مەدەنىيەت تۇرمۇش ئىستېمال چىقىمى 54 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن 15 ھەسسە ئاشتى . « پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يېزىنى گۈللەندۈرۈش » دېھقانلارنىڭ پەن - مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلىقىنى زور دەرىجىدە قوزغىدى ، ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى جەھەتتە تەربىيىلىنىش ، بالىلىرىنى ئوقۇتۇشقا ئوخشاش ئىشلارغا بۇرۇنقىغا قارىغاندا ئايانماي مەبلەغ سالىدىغان بولدى . 1992 - يىلى بىلەن 1985 - يىلنى سېلىشتۇرغاندا ، يېزىلاردا ھەر 100 ئەمگەك كۈچى ئىچىدە ساۋاتسىزلار ۋە چالا ساۋاتلىقلار 30 ئادەمدىن ئازىيىپ 25 ئادەمگە چۈشتى ، باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە بولغان كىشىلەر 42 ئادەمدىن كۆپىيىپ 44 ئادەمگە يەتتى ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغان كىشىلەر 28 ئادەمدىن كۆپىيىپ 31 ئادەمگە يەتتى .

(4) دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇش ئىستېمالى ناتۇرال ئىگىلىكتىن تاۋار خاراكتېرىنى ئاساس قىلىشقا ئۆزگەردى . ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى تۆۋەن بولغانلىقتىن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى يېزىلار ئۆزۈندىن بۇيان ئۆزىنى تولۇق ياكى يېرىم تەمىنلەيدىغان ناتۇرال ئىگىلىك ھالىتىدە تۇرۇپ كەلگەنىدى ، 1978 - يىلدىن كېيىن ، يېزىلاردىكى ئىقتىسادىي ئىسلاھات يېزىلاردا تاۋار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىنى

ئىلگىرى سۈردى ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ پۇل كىرىمى زور دەرىجىدە ئاشتى ، بۇنىڭغا ئەگىشىپ ، ئۇلارنىڭ سېتىۋېلىش كۈچىمۇ ئاشتى . دېھقان ئائىلىلىرىدە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن پۇل كىرىمى 1980 - يىلدىكى 114.87 يۈەندىن كۆپەيىپ ، 1992 - يىلى 1154.83 يۈەنگە يېتىپ ، 9.1 ھەسسە ئاشتى . نەق پۇل كىرىمىنىڭ نىسبىتى 51.98% 87.66% كە يەتتى . 1990 - يىلى چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن پۇل كىرىمى 707.56 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكى 329.24 يۈەندىن 1.15 ھەسسە ئاشتى . دېھقانلارنىڭ پۇل كىرىمى كۆپەيگەچكە ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئىستېمالىمۇ تاۋار خاراكتېرىنى ئاساس قىلىشقا ئۆزگىرىشكە باشلىدى . 1992 - يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەربىر كىشى سېتىۋالغان تۇرمۇش ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ چىقىمىنى ئالساق ، دېھقانلارنىڭ 556.41 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلدىكى 76.61 يۈەندىن 6.3 ھەسسە ئاشتى ؛ چارۋىچىلارنىڭ 633.55 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكى 303.34 يۈەندىن بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى .

بۇ پاكىتلار شۇنى كۆچلۈك چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى ، پارتىيىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىپ ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سرتقا ئېچىۋېتىش ، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇشتىن ئىبارەت خەلقنى بېيىتىش سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىرىمى خېلى تېز كۆپەيدى ، ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك ئۆستى .

2 - پاراگراف كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىش

ئورتاق بېيىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش — پارتىيىمىز ۋە دۆلىتىمىزنىڭ ئىزچىل مەقسىتى . يېقىنقى ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇتلەق كۆپ ساندىكى رايونلاردا ئىشلەپچىقىرىش راۋاجلاندى ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى ھەر مىللەت دېھقان -

چارۋىچىلىرىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى ئومۇميۈزلۈك ئۆستى ، شۇنداق بولسىمۇ ، يەنە بەزى ناھىيىلەر بىرقەدەر كەمبەغەل ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىدا يەنە قىيىنچىلىقلار بار . بۇ ناھىيىلەرنىڭ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىش پەيدىنپەي ئورتاق بېيىش يولىغا مېڭىش جەريانىدىكى بىر رېئال مەسىلىگە ئايلىنىپ ، ئىقتىسادىي خىزمەتتىكى بىر جەددىي ۋەزىپە بولۇپ قالدى . يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، بۇ ناھىيىلەر دۆلەتنىڭ قوللىشى ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىكى بىلەن ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ ، جاپاغا چىدام كۆرسەتكەن ، تېخنىكىغا تايىنىپ ، ئۆز يېرىنىڭ بايلىق جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى تىرىشىپ ياخشىلاپ ، ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئۆگىشىدى ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىمۇ ياخشىلاندى .

كۆپ يىللىق ئەمەلىيەت بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى ، نوقۇل ھالدا « كەمبەغەللەرنى قۇتقۇزۇش » بىلەن كەمبەغەللىكتىن تۇپتىن قۇتۇلغىلى بولمايدۇ . 1986 - يىلى ئاپتونوم رايون جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت - ئوبلاستتا كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىش خىزمىتى بويىچە سۆھبەت يىغىنى ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشنى تېزلىتىش بويىچە خىزمەت يىغىنى ئېچىپ ، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە « ئۇچ يىلدا كۆپ قىسىم جايلار كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇش ، بەش يىلدا ئاساسىي جەھەتتىن كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بولۇش » تىن ئىبارەت كۆرەش نىشانىنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش ئۈسۈلى جەھەتتە « ئۇچنى ئۆزگەرتىش » نى يەنى نوقۇل قۇتقۇزۇش تېپىدىكى كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇشنى ئىقتىسادىي تەرەققىيات تېپىدىكى كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇشقا ئۆزگەرتىش ، ئايرىم تارماقلارنىڭ يار - يۆلەك بولۇشنى پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ يار - يۆلەك بولۇشىغا ئۆزگەرتىش ، كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش مەبلىغىنى ھەقسىز ئىشلىتىشنى ھەقلىق ئىشلىتىشكە ئۆزگەرتىشنى يولغا قويدى . ئاساسەن ، كەمبەغەل رايونلارنىڭ ئۆزىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ، ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش

داۋامىدا كەمبەغەل رايونلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىرىمىنى كۆپەيتىپ ، كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەكنى ھەل قىلىش ، كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىتىشنىڭ بۇنداق ئۇسۇلى كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنىڭ ئۇنۇمىنى ئۆستۈردى ، شۇنىڭ بىلەن كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتى ياخشى سۇپەتلىك دەۋر قىلىش يولىغا قاراپ ماڭدى .

دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ كەمبەغەل رايونلار ۋە كەمبەغەل ئائىلىلەرنىڭ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىنى ھەم مالىيە كۈچى ، مادىدىي كۈچ ۋە ئادەم كۈچى جەھەتتىن قوللىشى زۆرۈر . شۇڭا ئاپتونوم رايون دۆلەتنىڭ سىياسەت ، قانۇن - پەرمانلىرى يول قويغان ئەھۋال ئاستىدا ، سېلىنمىنى كۆپەيتىش ، سېلىقنى يەڭگىللىتىش ، پايدىنى ئۆزىگە قايتۇرۇش ، تەرەققىي قىلىشقا رىغبەتلەندۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 30 خىل ئېتىبار بېرىش سىياستى ۋە تەدبىرنى تۈزۈپ چىقتى ھەم يولغا قويدى . تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۈچ ۋىلايەت ، ئوبلاستتا 1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە كەمبەغەل ئائىلىلەردىن ئېلىنىدىغان يېزا ئىگىلىك بېجى ، ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىنىدىغان ئاشلىق ، جامائەت جۇغلانمىسى ، جامائەت پاراۋانلىق پۇلى ، قەرز پۇل ، سۇ - توك پۇلى ، ئوتلاق باشقۇرۇش پۇلى ، چارۋا مال كېسەللىكلىرىدىن مۇداپىئە كۆرۈش پۇلى ، تىببىي داۋالاش پۇلى ، ھەر خىل ئوقۇش خىراجىتىدىن جەمئىي 17 مىليون 382 مىڭ 500 يۈەن كېمەيتىلگەن ۋە كەچۈرۈم قىلىنغان ، 24 كەمبەغەل ناھىيىدە يۇقىرىقى خىراجەت پۇللىرىدىن جەمئىي 16 مىليون 215 مىڭ 300 يۈەن كېمەيتىلگەن ۋە كەچۈرۈم قىلىنغان . 1986 - يىلدىن بۇيان ، دۆلەت ئاپتونوم رايونىمىزغا چۈشۈرۈپ بەرگەن كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش قەرز پۇلىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 168 مىليون يۈەنگە يەتكەن ، ئاپتونوم رايون مالىيە كۈچى كۆپ بولمىغان ئەھۋالدا 74 مىليون يۈەن ئۆسۈمى قوشۇپ ھېسابلىنىدىغان قەرز پۇل ۋە كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش ئىشلەپچىقىرىش ئوبوروت پۇلى ئاجرىتىپ ، كەمبەغەل دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەكنى مەسىلىسىنى نۆۋەتتىلىق ھەل قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىز كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنى ئاپتونوم رايوننىڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ستراتېگىيىلىك ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى قىلدى ، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتلەر كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنى كۈندىلىك ئىشلار كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈپ ، كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش ئاپپاراتلىرىنى قۇرۇپ ، بۇ ئىشقا مەخسۇس كادىر سەپلەپ ، كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىك ۋە باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى .ئاپتونوم رايون ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 56 ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئورگان ۋە مەركەزنىڭ شىنجاڭدىكى ئورۇنلىرىنى 24 كەمبەغەل ناھىيىگە بېرىپ ، كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنى ھۆددىگە ئېلىپ ئىشلەشكە ئۇيۇشتۇردى ، ئۈچ ۋىلايەت ،ئوبلاست ۋە 24 كەمبەغەل ناھىيە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى 5950 كەنتتە كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇشنى ھۆددىگە ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىشقا ئەۋەتتى ، بەش يىلدىن كۆپرەك جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق ، كەمبەغەل رايونلارنىڭ قىيافىتىدە ئۆزگىرىش بولدى ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادى خېلى كۆرۈنەرلىك راۋاجلاندى ، بۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى تۆۋەندىكىچە :

(1) كەمبەغەل رايونلارنىڭ سۇ ، ئېلېكتر ، يول قاتارلىق نېگىزلىك ئەسلىھەلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى كۆچەيتىلدى ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شارائىتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىدا ئۆزگىرىش بولدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۈچ ۋىلايەت ، ئوبلاستنىڭ سۇ ئىنشائاتى ، سۇ ئېلېكتر ، يول قۇرۇلۇشقا جەمئىي 100 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، بولۇپمۇ دۆلەت 500 مىليون يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغ سېلىپ ، پوسكام نېفىت - خىمىيە سانائىتى زاۋۇتىنىڭ ئۈچ قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈرۈپ ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە بەخت يارىتتى . شىمالىي شىنجاڭدىكى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا 72 مىليون

يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ سۇ ئىنشائاتى ، يول قاتارلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشلىرىغا ئىشلىتىلدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت ، ئوبلاستتا كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش يۇزىسىدىن نۇقتىلىق قۇرۇلدىغان 90 سۇ قۇرۇلۇشىنىڭ 57 سىدە ئىش باشلىنىپ ، 41 ى پۈتتۈرۈلدى ، بۇنىڭ بىلەن ئۇنۇملۇك سۇغىرىلىدىغان ئېتىز كۆلىمى 8 مىليون 430 مىڭ موغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 24 كەمبەغەل ناھىيىدە ئۇنۇملۇك سۇغىرىلىدىغان ئېتىز كۆلىمى 5 مىليون 900 مىڭ موغا يېتىپ ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 84% نى ئىگىلىدى . 24 كەمبەغەل ناھىيىنىڭ يوللىرىمۇ ياخشىلاندى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، تاشيولىنىڭ ئومۇمىي مۇساپىسى 2856 كىلومېتىرغا يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 57.6% كۆپەيدى ؛ تاشيوللارنىڭ سۈپىتىمۇ كۆرۈنەرلىك ئۆستى ، تاشيوللار ئىچىدە دەرىجىلىك تاشيول 74.7% نى ، ئاسفالت يول 25% نى ئىگىلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، كەمبەغەل رايونلاردا بىر تۇركۈم كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى قۇرۇلۇپ توك ئىشلىتىش مەسلىسى ھەل قىلىندى . سۇ ، توك ، يول قاتارلىق نېگىزلىك ئەسلىھەلەر قۇرۇلۇشىنىڭ كۆچەيتىلىشى كەمبەغەل رايونلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كېيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئاساس سېلىپ بەردى ، شۇنداقلا دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشى ئۈچۈنمۇ ئۇزاق مۇددەتلىك ، مۇقىم شارائىت يارىتىپ بەردى . 1990 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت ، ئوبلاستنىڭ ئىقتىسادى خېلى تېز راۋاجلاندى . شىنجاڭدىكى 24 كەمبەغەل ناھىيىنىڭ سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 742 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 46.14% ئاشتى ، ئاشلىقنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 1 مىليون 211 مىڭ 400 تونناغا يېتىپ ، 35.61% ئاشتى ، ياغلىق دانىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 35 مىڭ 924 تونناغا يېتىپ ، 7.4% ئاشتى ، كېۋەزنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلاتى 59 مىڭ 156 تونناغا يېتىپ ، 96.06% ئاشتى ، چارۋىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى سانى 8 مىليون 691 مىڭ 500 تۇياقتا يېتىپ ، 20.1% ئاشتى ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 379 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 4.55 ھەسسە ئاشتى ، كەمبەغەل رايونلاردا سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، يەرلىك مالىيە كىرىمىمۇ ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى . 24 كەمبەغەل ناھىيىنىڭ مالىيە كىرىمى 1990 - يىلى 12 مىليارد 200 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 98.2% ئاشتى ، شۇنىڭ بىلەن كەمبەغەل رايونلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھلى كۆچى كۆچەيدى .

(2) ناھىيە باشقۇرغان كارخانىلار خېلى زور دەرىجىدە راۋاجلىنىپ ، كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىش ئۈچۈن كەڭ يول ئېچىپ بەردى ، كەمبەغەل رايونلار ، ئاساسەن ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە ئۆز يېرىنىڭ بايلىق مەنبەلىرىنى ئاساس قىلىپ ، بازار ئېھتىياجى بويىچە ، دۆلەتنىڭ يۆلىشى بىلەن ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈشىنى بىرلەشتۈرۈپ ، بىر تۇركۈم ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى سانائەت كارخانىلىرى ۋە يېزا - بازار كارخانىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشنىڭ يېڭى يولىنى ئاچتى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، 24 كەمبەغەل ناھىيىدە كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش يۇزىسىدىن قۇرۇلغان ئىقتىسادىي گەۋدىلەر 1359 غا يېتىپ ، 46 مىڭ كىشى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەمبەغەل ئائىلىلەردىن ئىشقا ئورۇنلاشقان ئادەم 38 مىڭ بولۇپ ، 83% نى تەشكىل قىلدى ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 88 مىليون 488 مىڭ يۈەنگە ، پايدا 26 مىليون 76 مىڭ يۈەنگە يەتتى . كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولىدىغان بۇ ئىقتىسادىي گەۋدىلەر كەمبەغەل ئائىلىلەرنىڭ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىغا ، كېيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك مەسلىسىنى ھەل قىلىشىغا ياردەم بېرىش جەريانىدا ناھايىتى ياخشى رول ئوينىدى .

(3) پەن - تېخنىكا ئارقىلىق كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش ۋە ئەقىل بۇلىقىنى ئېچىش دەسلەپكى قەدەمدە ئۇنۇم بەردى ، پەن - تېخنىكىغا ئارقىلىق كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشقا بولغان ئىشەنچ

تۇرغۇزۇلدى . پەن - تېخنىكا تايىنىش — كەمبەغەل رايونلاردا ئىشلەپچىقىرىش كۈچىنىڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ ، ئاممىنىڭ كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمىكىنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇنۇملۇك يولى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، بىز بىر قاتار ئىلغار پەن - تېخنىكىنى كېڭەيتىپ ، ناھايىتى ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلدۇق . مەسىلەن ، دېھقانچىلىق نازارىتى بىلەن بىزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسى قەشقەر ۋىلايىتىگە ھەمكارلىشىپ ، مىليون مو ئەلا سۈپەتلىك كېۋەز بىلەن مىليون مو ئاشلىقنى يۇرۇشلەشتۇرۇپ تېرىپ يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش تېخنىكىسىنى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويغانلىقتىن ، ئاشلىق ۋە كېۋەزنىڭ ساپ كىرىمى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 70 مىليون يۈەندىن كۆپرەك ئاشتى ، بۇ ئىككى خىل تېخنىكا يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ناھايىتى ياخشى ئىقتىسادىي ئۇنۇم ھاسىل قىلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى دېھقانلارنىڭ پەن - تېخنىكىنى سۆيۈش ، پەن - تېخنىكىنى ئۆگىنىش ۋە پەن - تېخنىكىنى ئىشلىتىش ئېڭى يېتىشتۇرۇلدى ۋە ئۆستۈرۈلدى ، بۇ ئەمەلىي تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش ۋە ئەمەلىي تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشتا كۆچلۈك تۈرتكىلىك رول ئوينىدى ، نەتىجىدە ، كۆپ سانلىقى كەمبەغەل ئائىلىلەر بىر - ئىككى ئەمەلىي تېخنىكىنى ئۆگىنىۋالدى ، كەمبەغەل ئائىلىلەرنىڭ پەن - تېخنىكىغا تايىنىپ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشقا بولغان ئىشەنچ ۋە ئىرادىسى كۈچەيدى .

(4) يۇقىرىدىكى ئۆزگىرىشلەردىن كەمبەغەل رايونلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلار ئەمەلىي نەپ ئالدى . 1990 - يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت ، ئوبلاستتىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 513 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 1.1 ھەسسە ئاشتى ؛ 24 كەمبەغەل ناھىيىدىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە ساپ كىرىمى 439.74 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلدىكىدىن 1.5 ھەسسە ئاشتى . 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، ئاپتونوم رايوندىكى 353 مىڭ 700 كەمبەغەل ئائىلىنىڭ 82% نىڭ كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمىكى ھەل بولدى . يەنىلا كەمبەغەل ھالەتتە تۇرۇۋاتقان ئادەم 1985 - يىلى

ئاپتونوم رايوندىكى دېھقان - چارۋىچىلار نوپۇسىنىڭ 22% نى ئىگىلەن بولسا ، 1990 - يىلى 4% كە چۈشتى . 1990 - يىلىنى 1989 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، 24 كەمبەغەل ناھىيە ئىچىدە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ساپ كىرىم 201 - 300 يۈەنگە يەتكىنى ئوندىن ئىككىگە چۈشتى ؛ 301 - 400 يۈەنگە يەتكىنى سەككىزدىن توققۇزغا كۆپەيدى ؛ 401 - 500 يۈەنگە يەتكىنى ئۇچتىن ئالتىگە كۆپەيدى ؛ 500 يۈەندىن ئاشقىنى ئۇچتىن يەتتىگە كۆپەيدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى ناھىيىنىڭ 600 يۈەندىن ئېشىپ كەتتى . بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، 1986 - يىلى ئاپتونوم رايون ئوتتۇرىغا قويغان 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ئۇچ يىلدا كۆپ قىسىم جايلار كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇش ، بەش يىلدا كەمبەغەللىكتىن ئاساسىي جەھەتتىن قۇتۇلۇپ بولۇشتىن ئىبارەت كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش نىشانى ئەمەلگە ئاشتى . كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك مەكىنى ھەل قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىر قىسىم رايونلاردىكى كەمبەغەل دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇش مۇھىتىمۇ ياخشىلاندى ، بۇ مەزگىلدە ، دۆلەت 71 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت ، ئوبلاستتا كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - سۈنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ ، 310 قۇرۇلۇشنى تاماملىدى ، بۇنىڭدىن 1 مىليون 500 مىڭ ئادەم مەنپەئەتدار بولدى ، بۇنىڭ ئۇستىگە ، سەھىيە - ساقلىقنى ساقلاشقا ئوخشاش ئىشلار راۋاجلانغانلىقتىن ، ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ۋە يەرلىك كېسەللىكلەر زور دەرىجىدە ئازايىپ ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ساغلاملىق سەۋىيىسى ئۆزلۇكسىز ئۆستى ، تۇرمۇش مۇھىتى خېلى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى .

(5) ئاپتونوم رايونىمىزدىكى كەمبەغەل رايونلار ، ئاساسەن ، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردۇر . كۆپ يىلدىن بۇيان ئىشلەنگەن كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنىڭ نەتىجىلىرى بۇ رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلقىگە پارتىيە ۋە ۋەتەندىن ئىبارەت چوڭ ئائىلىنىڭ مېھىر - مۇھەببىتىنى ھەم سوتسىيالىستىك تۇزۇمىنىڭ ئەۋزەللىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدۇردى ، ئۇلارنىڭ پارتىيىنى ،

سوتسیالیزمنی قىزغىن سۆيىدىغان ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغدايدىغان ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى كۈچەيتىدىغان يۈكسەك ھېسسىياتنى كۈچەيتتى. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت ، ئوبلاستتىكى ھەر مىللەت خەلقى تارىختىن بۇيان قېتىر ، ئارسىن تەركىبى يۇقىرى دەريا سۈيى، كۆل سۈيى ۋە قۇدۇق سۈيىنى ئىچىپ كەلگەنىدى ، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش. سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشلىرى پۈتكەندىن كېيىن ، سۈپسۈزۈك ، تاتلىق قازغۇچىنى ئۇنتۇماي ، كومپارتىيە بىلەن خەلق ھۆكۈمىتىگە چىن قەلبىدىن تەشەككۈر ئېيتتى . بۇ مۇشۇ رايونلاردا جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ، ئىگىلىكنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە .

كەمبەغەل رايونلارنىڭ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىدا ناھايىتى زور نەتىجىلەر قولغا كەلگەن بولسىمۇ ، لېكىن كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇپ بېيىشنىڭ تەرەققىياتى تەكشى بولمىدى ، كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلغانلار يەنىلا تۆۋەن سەۋىيىدە تۇرۇۋاتىدۇ ، يەنە كېلىپ ، 70 مىڭ ئائىلە ، 288 مىڭ ئادەمنىڭ كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك مەسىلىسى تېخى ھەل بولمىدى . شۇڭا كەمبەغەللەرگە يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتىنى يەنىلا بوشاشتۇرۇشقا بولمايدۇ ، بۇ جەھەتتە يەنە نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ ، يەنىلا كەمبەغەل ھالەتتە تۇرۇۋاتقان ئاھالىنىڭ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش بىلەن بىللە ، كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلغان ئاھالىگە قارىتا مۇستەھكەملەش ۋە ئۆستۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلەپ ، ئۇلارنى پەيدىنپەي ئورتاق بېيىش يولىغا ئاتلاندۇرۇش كېرەك .

3 - پاراگراف شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇشى

40 نەچچە يىل ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ماۋاش كىرىمىنى ئاساس قىلغان شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇشىدا ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر بولدى . بولۇپمۇ 1978 - يىلدىن بۇيان ، پارتىيە ۋە دۆلەت شەھەر - يېزا

خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئۈچۈن ، «بىرىنچىدىن ، ئاۋۋال يېيىش ؛ ئىككىنچىدىن ، قورۇلۇش ئىلىپ بېرىش» قاتارلىق يېتەكچىلىكىدە ، جۇغلانما بىلەن ئىستېمالنىڭ نىسبىتى مۇناسىۋىتىنى تەڭشەپ ، خەلق تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان يېزا ئىگىلىكى ، يېنىك سانائەت ۋە ئۇچىنچى كەسىپنى ئاۋۋال راۋاجلاندۇردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشىنى ئۆدا بىرنەچچە قېتىم تەڭشىدى ، مۇكاپات پۇلىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ، ھەر خىل تۇرمۇش پۇلى ، قوشۇمچە يارداەم پۇلىنى تارقاتتى ، شەھەر ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش داۋامىدا ھەر خىل ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنى يولغا قويدى ، مائاش بىلەن ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى چېتىپ ۋە لەيلىمە مائاشنى يولغا قويۇپ ، بىرلا خىلدىكى ئىش ھەققى تەقسىماتى شەكلىنى بۈزۈپ تاشلىدى ھەمدە كۆپ خىل ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش يولىنى كېڭەيتتى ، ئىشقا ئورۇنلاشقانلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن شەھەر خەلقىنىڭ ئىقتىسادىي كىرىمى كۆرۈنەرلىك ئاشتى . ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ يىللىق مائاشىنى ئالساق ، 1992 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە مائاش 2742 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 2.1 ھەسسە ئاشتى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شەھەردىكى ئائىلىلەردە ئىشقا ئورۇنلاشقانلارنىڭ سېلىق كوئېففىتسېنتى ئازايدى ، 1980 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن سېلىق 2.38 ئادەم بولغان بولسا ، 1992 - يىلى ئازىيىپ 1.91 ئادەمگە چۈشتى ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرمۇش خراجىتى كىرىمى 1992 - يىل 1790.28 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكىدىن 3.2 ھەسسە ئاشتى . ئەمەلىي كىرىمنىڭ زور دەرىجىدە ئېشىشى ئاساسىدا ، شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئىستېمال سەۋىيىسى ۋە ئىستېمال قۇرۇلمىسى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى ۋە ئۆزگەردى . 1992 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرمۇش خراجىتى چىقىمى 1487.40 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 - يىلىدىكى 418 يۈەندىن 2.6 ھەسسە ئاشتى . ئىستېمال چىقىمىنىڭ تەركىبى جەھەتتە ، 1980 - يىلى بىلەن 1992 - يىلنى سېلىشتۇرغاندا ، يېمەكلىكنىڭ نىسبىتى 57.3% تىن 49.6% كە چۈشتى ، كىيىم - كېچەك-

نىك نسبتى 16.5% تىن 16.6% كە ئۆرلىدى ، ئىشلىتىدىغان نەرسىلەرنىڭ نىسبتى 6.5% تىن بىراقلا 8.73% كە ئۆرلىدى ، ھەر خىل ئوقۇش پۇلى ، قاتناش ، پوچتا - تېلېگراف خراجىتى ، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش خراجىتى ، داۋالىنىش - ساقلىقنى ساقلاش خراجىتى قاتارلىق غەيرىي تاۋار چىقىمى 8.4% تىن 20.1% كە ئۆرلىدى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ بىرقەدەر يۇقىرى قاتلامغا قاراپ راۋاجلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ . بۇنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرى ، ئاساسەن ، مۇنداق :

(1) يېمەكلىك ئىستېمالى كۇن ئۆتكۈزۈش تېپىدىن قۇۋۇەتلىك ئوزۇق تېپىغا ئۆزگەردى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ يېمەكلىك ئىستېمالى ناھايىتى ئۇزاق مەزگىل ئىچىدە بىرقەدەر تۆۋەن سەۋىيىدە تۇرۇپ كەلگەنىدى . ئاساسلىق گۆشلەر بېلەت بىلەن تەمىنلەنەتتى ، ھايۋانلاردىن چىقىدىغان باشقا يېمەكلىكلەر سان جەھەتتە ئېھتىياجنى قالدۇرالمايلا قالماستىن ، تۇر جەھەتتىمۇ تاللىغۇدەك كۆپ ئەمەس ئىدى . ئۇزۇن قېتىم كۇنلىرىدە ئاھالىلەر ، ئاساسەن ، يا ئىۇ ، بەسەي ، لوبو ، سۇ ئىپياز قاتارلىقلارنى پەيتتى . يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان ، بازار سودىسى قويۇۋېتىلگەنلىكى ، قوشۇمچە يېمەكلىك قۇرۇلۇشى تۇتۇلغانلىقى ئۇچۇن ، شەھەر ئاھالىسىنىڭ گۆش ۋە باشقا قوشۇمچە يېمەكلىكلەر بىلەن تەمىنلىنىش ئەھۋالى ناھايىتى زور دەرىجىدە ئۆزگەردى ، سوغۇق قېتىم كۇنلىرىدە ئاھالىلەر يېپىيېڭى كۆكتاتلارنى يېيەلەيدىغان بولدى . يېڭى سۇ مەھسۇلاتلىرىمۇ ئادەتتىكى ئاھالىلەرنىڭ تاماق جوزىسىدىن ئورۇن ئالدى . قولايلىق بولۇش ، ئېسىل بولۇش ، قۇۋۇەتلىك بولۇش ۋە خىلمۇ خىل بولۇش بىرمۇنچە شەھەر ئاھالىسىنىڭ يېمەكلىك جەھەتتە كۆزلەيدىغان نىشانى بولۇپ قالدى . بۇ غەربىي شىمالدىكى ئېچىكى قۇرۇقلۇقتا جايلاشقان شىنجاڭ شەھەرلىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئاددىي ، نوقۇل يېمەكلىكلەرنى يەپ ياشايدىغان تۇرمۇش بىلەن خوشلىشىپ ، بۇرۇنقى قورساق تويغۇزۇش بىلەنلا قانائەتلىنىدىغان ھالەتتىن ياخشى يېيىشكە قاراپ قەدەم تاشلىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ . يېمەكلىك ئىستېمالى چىقىمىنىڭ

قۇرۇلمىسىدا ئاساسلىق يېمەكلىكنىڭ نىسبتى تۆۋەنلەپ ، قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنىڭ نىسبتى ئاشتى . 1980 - يىلى ئاساسلىق يېمەكلىك 28.5% نى ، قوشۇمچە يېمەكلىك 49.7% نى تەشكىل قىلغانىدى ، 1992 - يىلى ئاساسلىق يېمەكلىك ئاران 13.17% نى ، قوشۇمچە يېمەكلىك بولسا 50.25% نى تەشكىل قىلدى . قوشۇمچە يېمەكلىك قۇرۇلمىسىدا كالا ، قوي ، چوشقا گۆشلىرى 1% تۆۋەنلىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۆي قۇشلىرى 225% ، بېلىق ، راك 6.1% ئاشتى ، غەيرىي گۆش تۇرىدىكى يېڭى تۇخۇملار 115.4% كۆپەيدى . بۇ ياغلىق يېمەكلىكلەرنى كىشىلەر ياخشى كۆرمەيدىغان بولغانلىقىنى ، ياغسىز يېنىك يېمەكلىكلەرنى ياقتۇرۇپ يېيىش يېمەكلىك ئىستېمالىنىڭ يېڭى يۇزلىنىشى بولۇپ قالغانلىقىنى چۇشەندۇرۇپ بېرىدۇ . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ ھەر بىرىگە توغرا كەلگەن سۇت ۋە قوغۇن - تاۋۇزنىڭ ئىستېمال مىقدارى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 16 كىلوگرام ۋە 32.5 كىلوگرامغا يېتىپ ، مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى .

(2) كىيىم - كېچەك ئىستېمالى يېڭى پاسوندىكى كۆركەم ، ئوتتۇراھال ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك كىيىم - كېچەك تەرەپكە قاراپ راۋاجلاندى . كىيىم - كېچەك تۇرمۇش سۈپىسىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدىغان بىر ئەينەك ، ئۇ كىشىلەرنىڭ ماددىي تۇرمۇش ئەھۋالىنى بىلدۈرۈپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلارنىڭ ئىدىيە - كۆز قارىشىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىمۇ ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەر ئاھالىلىرى بىرلا خىل شەكىلدىكى كۇل رەڭ ، كۆك ، يېشىل جۇڭسەنفۇ كىيىملەر ۋە ھەربىيچە كىيىملەر بىلەن قانائەتلەنمەي ، يېڭى رەختتىن يېڭى پاسوندا يېڭىچە ھۇنەر - سەنئەت بىلەن تىكىلگەن كىيىملەرگە ناھايىتى قىزىقىدىغانلىقىنى ئىپادىلىدى . بۇ مەزگىلدىكى كىيىم - كېچەكلەرنىڭ ئۆزگىرىشىدە ، ئاساسەن ، مۇنداق ئالاھىدىلىكلەر بولدى : بىرىنچى ، كىيىملەرنىڭ سۈپىتى پەيدىنپەي ئۆستى . پاختا رەخت ، خىمىيىۋى تالالىق رەخت ، يۇڭ رەخت ، يىپەك رەختتىن ئىبارەت تۆت

خىل رەختتىن پەقەت پاختا رەختىنگلا سېتىۋېلىنىش مىقدارى ئازايدى، باشقىلارنىڭ ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئاشتى . ئىككىنچى ، كىيىم - كې چەكىلەر تەييار كىيىمگە قاراپ راۋاجلاندى . 1992 - يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كىشى بېشىغا سېتىۋېلىنغان تەييار كىيىم 3.5 قۇرغا يېتىپ، 1980 - يىلدىكىدىن 1.2 ھەسسە كۆپەيدى . ئۇچىنچى ، كىيىم - كېچەك ئىستېمالى كۆپ خىللىشىش ، مودىلىشىشقا يۈزلەندى . ئىلگىرىكى قېلىن ، ئېغىر، قاتتىق كىيىملەرنىڭ ئورنىنى يېنىك ، نېپىز ، يۇمشاق كىيىملەر ئالدى، بىر كىيىمنى بىرنەچچە پەسىل كىيىدىغان ئەھۋال بىر پەسىلدە بىرنەچچە كىيىمنى كىيىدىغان ئەھۋالغا ئۆزگەردى ، كىيىم مودىسىنى قوغلىشىش بىر ئېقىم بولۇپ قالدى . ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ يېنىك ، يۇمشاق ، پاسونى يېڭى كىيىملىرى ئىستېمالچىلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى ؛ رەڭدار ، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە ئايالچە كۆڭلەك ، رومال ، دوپپىلار تېخىمۇ بازار تاپتى . 1992 - يىلى شەھەرلەردە ھەر 100 ئائىلە سېتىۋالغان جۇۋا ، سوكنا پەلتو 368 گە ، يۇڭ رەختتىن تىكىلگەن كىيىم 113 كە، خۇرۇم ئاياغ 278 كىشىلىككە يېتىپ ، ئىسلاھاتتىن ئىلگىرىكى سەۋىيىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى .

(3) يۇقىرى دەرىجىلىك ، چىدامлиق ئىستېمال بۇيۇملىرى ئاھالىلەر ئۆيىدىن تېز ئورۇن ئالدى . 1992 - يىلى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر ئادەمنىڭ لازىمەتلىك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىش چىقىمى 171 يۈەنگە يېتىپ، 1980 - يىلدىكىدىن 3.9 ھەسسە ئاشتى . بىر مەزگىل ئاھالىلەر ئائىلىسىنىڭ ئىستېمال سەۋىيىسىنىڭ بەلگىسى بولۇپ كەلگەن ۋېلىسىپت ، قول سائىتى ، رادىئو قوبۇللىغۇچ ، كىيىم تىكىش ماشىنىسىدىن ئىبارەت «كونا تۆت جابدۇق» ۋاقتى ئۆتكەن نەرسىلەرگە ئايلىنىشقا باشلىدى ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى يۇقىرى دەرىجىلىك ، ئارامبەخش ، قولايلىق يېڭىچە ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى ئىگىلىدى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ھەر 100 ئائىلىدە بار بولغان ئاساسلىق چىدامлиق ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ سانى مۇنداق بولدى: تېلېۋىزور 105 ، بۇنىڭ ئىچىدە رەڭلىك تېلېۋىزور 74 ، رادىئولۇق ئۇنئالغۇ 85 ، كىرئالغۇ 88 ، توڭلاتقۇ 57 ، سۇرەت تارتىش ئاپپاراتى 26 ، بۇ

مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىدىن يۇقىرىراق سەۋىيە ھېسابلىنىدۇ .

(4) ئامانەت قويۇلغان پۇل زور دەرىجىدە ئاشتى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا شەھەر - بازار ئاھالىلىرى ئامانەت قويغان پۇل 19 مىليارد 380 مىليون يۈەنگە يەتتى ، ئون يىل ئىچىدە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر ئائىلىنىڭ ساپ ئاشقان ئامانەت پۇلى 3380 يۈەنگە يەتتى . ئارىلاپ تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا ، 1992 - يىلى شەھەرلەردە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر ئائىلىنىڭ تاۋار ئالغان قەرزى 6500 يۈەنگە ، قولدا ساقلانغان نەق پۇل 492 يۈەنگە يەتكەن .

(5) مەنىۋى - مەدەنىي تۇرمۇش بېيىدى . پەن - تېخنىكا تېز راۋاجلانغان ۋەزىيەتتە ، شەھەر ئاھالىلىرى ئەقلىي تەرەققىيات ۋە بىلىم يېڭىلاشقا ئىشلەتكەن چىقىم زور دەرىجىدە ئاشتى . 1990 - يىلى كىشى بېشىغا سېتىۋېلىنغان كىتاب ، گېزىت ، ژۇرنال ، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش بۇيۇملىرى ۋە ھەر خىل ئوقۇش خراجىتى 1981 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 1.8 ھەسسە ، %60 ۋە 12 ھەسسە ئېشىپ ، ئىستېمال ساھەسىدە خېلى يۇقىرى قاتلامغا قەدەم تاشلاندى .

(6) شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك ئۆسۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا خەلق تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان شەھەر جامائەت ئىشلىرىمۇ تېز راۋاجلاندى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ناھايىتى زور كۈچ چىقىرىپ ، شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۆيى قىسلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلدى . قاتار - قاتار ئېگىز تۇرالغۇ بىنالار قەد كۆتۈردى ، خېلى بىر قىسىم ئاھالە پەس ، ئاددىي ئۆيلەر بىلەن خوشلىشىپ ، يورۇق ، ئازادە بىنا ئۆيلەرگە كۆچۈپ كىردى . ئارىلاپ تەكشۈرۈشلەرگە قارىغاندا ، 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا شەھەرلەردە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 11.42 كۋادرات مېتر غا يېتىپ ، 1980 - يىلدىكىدىن 6.02 كۋادرات مېتر ئاشقان ، تۇرالغۇ ئۆيلەردە سۇ ، يوندا تۇرۇبىلىرى ، ئاشخانا بار بولغان ، رادىئاتور ۋە تازىلىق ئۈسكۈنىلىرىنىڭ نسبىتى يىلدىن — يىلغا كۆپەيگەن ، يېقىلغۇ قۇرۇلمىسىمۇ تەرەققىي قىلغان ، ئۆزگەرگەن . 1990 -

يىلنىڭ ئاخىرىدا سۇيۇلدۇرۇلغان نېفت گازى ئىشلىتىدىغان شەھەر ئاھالىسى ئائىلىلىرى ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ 38.9% نى ئىگىلەپ، 1985 - يىلدىكىدىن 21.9% ئاشقان، يىلىغا كىشى بېشىغا ئىشلىتىلگەن گازمۇ 1985 - يىلدىكى 7.6 كىلوگرامدىن 18.6 كىلوگرامغا يېتىپ، 1.4 ھەسسە ئاشقان، تىببىي داۋالاش - سەھىيە شارائىتى تېخىمۇ ياخشىلانغان. 1992 - يىلى شەھەرلەردىكى ھەر خىل سەھىيە - داۋالاش ئاپپاراتى 3985 كە يېتىپ، 1985 - يىلدىكىدىن 2378 ى كۆپەيگەن. دوختۇرخانىلاردىكى كېسەل كارىۋىتى ھەر 1000 ئادەمگە 4.5 تىن، دوختۇر ھەر 1000 ئادەمگە 2.3 تىن توغرا كەلگەن. يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن مەبلەغ زور دەرىجىدە ئاشتى، شەھەر ئىچىدىكى ئاپتوبۇس، پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى، خەلق ئىشلىتىدىغان سۇيۇلدۇرۇلغان گاز، سودا - مۇلازىمەت تور - نۇقتىلىرى، باغ - ئورمانلاشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردىكى جامائەت قۇرۇلۇشلىرىمۇ تېز راۋاجلاندى. شەھەرلەرنى كۆكەرتىش، مۇھىت تازىلىقىنى ياخشىلاش خىزمىتى كۆزۈنەرلىك ئۇنۇم بەردى، مەملىكەتلىك سېلىشتۇرۇپ باھالاشتا ئۇرۇمچى شەھىرى، شىخەنزە شەھىرى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شەھەرلەردە بىلىم ئاشۇرۇش، تەربىيىلىنىش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش، ھېسسىيات - ئىرادە جەھەتتە تاۋلىنىش، بەدەننى كۈچەيتىش مەزمۇن قىلىنغان ھەر خىل پائالىيەت سورۇنلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كەلدى، جۈش ئۇرۇپ راۋاجلاندى.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەرلەرنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى ۋە ئۆزگىرىشى، خەلق تۇرمۇشىنىڭ پۈختا قەدەم بىلەن ئۆسۈشى شىنجاڭغا سایاھەت، ئېكسكۇرسىيە ۋە كاماندىروپكىغا كەلگەن باشقا يەرلىك كىشىلەرنى ھەيران قالدۇردى. ئۇلار مىللىي ئۇسلۇبقا ئىگە زامانىۋى بىنالارنى، كەڭ - تۇز ئاسفالت يوللارنى، بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن تۇرلۇك مالىلار ماگىزىنلىرىنى، دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرغان يوللارنى، رەڭگارەڭ مىللىي كىيىم - بېزەكلەرنى ۋە قىزغىن، مېھماندوست ھەر مىللەت خەلقىنى كۆرۈپ، بازاردا سېتىلىۋاتقان

تاۋارلارنىڭ موللۇقىنى، باھاسىنىڭ مۇقىملىقىنى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئىلگىرىلەۋاتقانلىقىنى، ئۆز كەسپى بىلەن خاتىرجەم شۇغۇللىنىپ، خۇشال - خۇرام ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، چىن قەلبىدىن: «چېگرا رايوندىكى شەھەرلەر ياخشىكەن» دەپ ماختاشتى.

بۇ پاكىتلار شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئاساسىدا، شەھەر - يېزا خەلقىنىڭ مادديي، مەدەنىي تۇرمۇشى كۆرۈنەرلىك ئۆزگەردى، شەھەر - يېزا ئاھالىلىسىنىڭ كىرىمى مۇقىم ئاشتى، كىشىلەرنىڭ يېمەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچەكى، لازىمەتلىكلىرى ۋە ئۆيى ناھايىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى، مەنىۋى - مەدەنىي تۇرمۇشى يىلدىن - يىلغا بېيىدى، ئىقتىسادى بىرقەدەر راۋاجلانغان، بەزى شەھەر - بازار، يېزا - كەنتلەر ھاللىق سەۋىيىگە قاراپ قەدەم تاشلىدى، نامرات ئائىلىلەر پەيدىنپەي ھالدا كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەكنى ھەل قىلىشقا قاراپ ماڭدى، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمىكى ھەل بولغان ئائىلىلەر بايىاشاد ياشاشقا قاراپ قەدەم تاشلىدى. 1992 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ ئادەم بېشىغا توغرا كەلگەن تۇرمۇش خىراجىتى كىرىمى 1790.28 يۈەنگە يېتىپ، غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە - ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى، مەملىكەتتىكى بەش ئاز سانلىق مىللەت ئاپتونوم رايونى بويىچە گۇاڭشىدىن قالسلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇردى، لېكىن مەملىكەتنىڭ 1826 يۈەنلىك ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن سەل تۆۋەن بولدى؛ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دېھقانلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ساپ كىرىمى 740.44 يۈەنگە يېتىپ، غەربىي شىمالدىكى بەش ئۆلكە - ئاپتونوم رايون بويىچىمۇ ۋە بەش ئاز سانلىق مىللەت ئاپتونوم رايونى بويىچىمۇ ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى، لېكىن بۇنىڭدىمۇ مەملىكەتنىڭ 784 يۈەنلىك ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن سەل تۆۋەن تۇردى. بۇ جەھەتتە مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىگە سېلىشتۇرغاندا، يەنىلا مەلۇم دەرىجىدە پەرق ساقلانماقتا، ئىقتىسادى تەرەققىي تاپقان رايونلارغا سېلىشتۇرغاندا، پەرق تېخىمۇ روشەن كۆرۈلىدۇ. شۇڭا قارىغۇلارچە ئۇمىدۋار بولۇپ كەتمەي، جاسا-

رەت بىلەن ئىشلەپ ، ئىسلاھاتنى تېزلىتىپ ، ئىشكنى ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىپ ، 90 - يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي خىزمىتىنى يەنە يۇقىرىراق پەللىگە كۆتۈرۈش ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى پۈتۈن مەملىكەتتىكى قېرىنداشلار بىلەن بىللە ، ئاساسىي جەھەتتىن ھالىلىق سەۋىيىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىشىمىز لازىم .

ئون ئۈچىنچى باب
ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرى

80 - يىللار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك تەرەققىيات تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئون يىل بولدى . بۇ مەزگىلدە ، جۇڭخۇا ئېلىنىڭ كەڭ زېمىنىنى قاپلىغان ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇش ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشتە چىڭ تۇرۇش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مىللىي ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىدىكى ئاساسىي مىلودىيە . ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىدا ئۇلۇغ بۇرۇلۇش ھاسىل قىلدى . ئۇ ئېلىمىز سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىنىڭ نىشانىنى توغرىلىدى ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتتى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، پۈتۈن دۇنيانىڭ دىققىتىنىمۇ جەلپ قىلدى .

ئەمەلىيەتتىن ھەقىقىي بىلىم كېلىپ چىقىدۇ دېگەن تەمسىل ياخشى ئېيتىلغان . ھازىر ئەسلىگىنىمىزدە ، «ئۇچتە چىڭ تۇرۇش» يولغا قويۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇش ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش پۈتۈن مەملىكەتتىكىگە ئوخشاشلا ئاپتونوم رايونىمىزدىمۇ كۆپچىلىكنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئالقىشلىشىغا ۋە چىن ھمايىسىگە ئېرىشتى ، لېكىن ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشكە نىسبەتەن خېلى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسى ئېنىق بولمىغاچقا ، ئىدىيىدە

تەۋرىنىش بولدى ، ھەتتا بەزى كىشىلەر قارشى تۇرۇش پوزىتسىيىسىدە بولدى . لېكىن ئون يىللىق ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى بىردىن كۆپرەك قاتلىنىپ ، ئىقتىساد يۇكسەلگەن ، بازارلار ئاۋاتلاشقان ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كىرىمى ھەسسىلەپ ئاشقان خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەت شەكىللەندى . شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر ئەمەلىيەت جەريانىدا ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىشنىڭ مۇقەررەلىكى ۋە تەخىرسىزلىكىنى تونۇدى ، ئىسلاھاتنى تېزلىتىش ، ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىشكە بولغان ئىشەنچىسى ۋە ئىرادىسىنى كۈچەيتتى .

1 - پاراگراف سوتسىيالىزمنى يېگىباشتىن تونۇش

ئۇزۇندىن بۇيان ، بىز قەتئىي ھالدا سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى ھازىرغىچە بولغان ئىنسانلار تارىخىدىكى ئەڭ ئەۋزەل ئىجتىمائىي تۈزۈم دەپ قاراپ كەلدۇق . شۇبھىسىزكى ، بىزنىڭ بۇ قارىشىمىز تامامەن توغرا بولغان ، بۇنىڭدىن كېيىن قانداق ئەھۋال ئاستىدا بولمىسۇن ، بىز يەنىلا قەتئىي تەۋرەنمەستىن بۇ خىل قاراشتا چىڭ تۇرىمىز ھەمدە ئۇنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ، مۇكەممەللىشىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن بوشاشماستىن كۈرەش قىلىمىز . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، بىز يەنە سوتسىيالىزمنىڭ يېپىيېڭى بىر ئىجتىمائىي تۈزۈم ئىكەنلىكىنى ، ئۇنىڭ باشقا ھەرقانداق يېڭى شەيئىگە ئوخشاش ، ئۆز تەرەققىياتىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا توققۇزى تەل بولۇپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى ، مۇقەررەر ھالدا بارا - بارا مۇكەممەللىشىش ۋە پىشىپ يېتىلىشتەك تەرەققىيات جەريانىنىڭ بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتۇق . لېكىن ئاساسىي جەھەتتىن ئېيتقاندا ، سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ، ئىقتىسادىي بازىس بىلەن ئۈستقۇرۇلمىنىڭ ئۆزئارا ماس كېلىدىغان تەرەپلىرىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ، ئۆزئارا ماس كەلمەيدىغان تەرەپلىرىنى يېڭىش ۋە ھەل قىلىش ، شۇ ئارقىلىق ، ئارقىدا قالغان بۇ چوڭ دۆلەتنىمىزدە يۈكسەك مەدەنىيەت ۋە باي قۇدرەتلىك سوتسىيالىزم بەرپا قىلىش ئۈچۈن ، پارتىيىمىز ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ ، ئۇنۇملۇك ئىزدىنىش ئارقىلىق ، مۇھىم نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى ، شۇنىڭ بىلەن دۆلىتىمىزنىڭ قىياپىتىدە چوڭقۇر ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى . لېكىن «سول» چىل خاتالىقنىڭ تەسىرىدە ، ئالدىراقسانلىق قىلىپ ، ساپ بولۇشقا قارىغۇلارچە ئىنتىلىپ ، سوتسىيالىستىك مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى قانچىكى ساپ ، قانچىكى چوڭ ، قانچىكى ئومۇمىي بولسا شۇنچە ياخشى بولىدۇ دەپ ، سوتسىيالىستىك ئۆزگىرىشنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن تاماملانغاندىن كېيىن ، يەنىلا «سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش» تەكتىلىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى مۇھىم ئەمەس ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇلدى ؛ ماھىيەت جەھەتتىن سوتسىيالىزمغا خاس بولمىغان نەرسىلەرنى ياكى مەلۇم ئالاھىدە تارىخىي شارائىتقىلا خاس بولغان نەرسىلەرنى «سوتسىيالىزم پرىنسىپى» قىلىپ ئۇنىڭغا مەھكەم يېپىشتۇق ؛ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ، تاۋارلاشتۇرۇش ، ئىجتىمائىيلاشتۇرۇش ، زامانىۋىلاشتۇرۇشقا پايدىلىق بولغان بەزى نەرسىلەر «كاپىتالىزمنى تىرىلدۈرگەنلىك» دەپ قارىلىپ ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ھەددىدىن زىيادە بىر خىل بولغان مۇلۇكچىلىك تۈزۈم قۇرۇلمىسى ۋە قاتمالاشقان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە شەكىللىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى ئېغىر توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى .

ئون نەچچە يىللىق ئىسلاھات — ئېچىۋېتىشنىڭ ئۇلۇغ ئەمەلىيىتى ۋە ئۇ قولغا كەلتۈرۈلگەن شانلىق نەتىجىلەر ئىدىيىمىزنى ئازاد قىلدى ، ئۆزئارا ماس كەلمەيدىغان تەرەپلىرىنى يېڭىش ۋە ھەل قىلىشنى ئىزچىل تەكتىلەپ كەلدۇق .

سوتسىيالىستىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ، ئىقتىسادىي بازىس بىلەن ئۈستقۇرۇلمىنىڭ ئۆزئارا ماس كېلىدىغان تەرەپلىرىنى مۇستەھكەملەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ، ئۆزئارا ماس كەلمەيدىغان تەرەپلىرىنى يېڭىش ۋە ھەل قىلىش ، شۇ ئارقىلىق ، ئارقىدا قالغان بۇ چوڭ دۆلەتنىمىزدە يۈكسەك مەدەنىيەت ۋە باي قۇدرەتلىك سوتسىيالىزم بەرپا قىلىش ئۈچۈن ، پارتىيىمىز ھەر مىللەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ ، ئۇنۇملۇك ئىزدىنىش ئارقىلىق ، مۇھىم نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى ، شۇنىڭ بىلەن دۆلىتىمىزنىڭ قىياپىتىدە چوڭقۇر ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى . لېكىن «سول» چىل خاتالىقنىڭ تەسىرىدە ، ئالدىراقسانلىق قىلىپ ، ساپ بولۇشقا قارىغۇلارچە ئىنتىلىپ ، سوتسىيالىستىك مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى قانچىكى ساپ ، قانچىكى چوڭ ، قانچىكى ئومۇمىي بولسا شۇنچە ياخشى بولىدۇ دەپ ، سوتسىيالىستىك ئۆزگىرىشنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن تاماملانغاندىن كېيىن ، يەنىلا «سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىش» تەكتىلىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى مۇھىم ئەمەس ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇلدى ؛ ماھىيەت جەھەتتىن سوتسىيالىزمغا خاس بولمىغان نەرسىلەرنى ياكى مەلۇم ئالاھىدە تارىخىي شارائىتقىلا خاس بولغان نەرسىلەرنى «سوتسىيالىزم پرىنسىپى» قىلىپ ئۇنىڭغا مەھكەم يېپىشتۇق ؛ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ، تاۋارلاشتۇرۇش ، ئىجتىمائىيلاشتۇرۇش ، زامانىۋىلاشتۇرۇشقا پايدىلىق بولغان بەزى نەرسىلەر «كاپىتالىزمنى تىرىلدۈرگەنلىك» دەپ قارىلىپ ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ھەددىدىن زىيادە بىر خىل بولغان مۇلۇكچىلىك تۈزۈم قۇرۇلمىسى ۋە قاتمالاشقان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە شەكىللىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى ئېغىر توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى .

ئون نەچچە يىللىق ئىسلاھات — ئېچىۋېتىشنىڭ ئۇلۇغ ئەمەلىيىتى ۋە ئۇ قولغا كەلتۈرۈلگەن شانلىق نەتىجىلەر ئىدىيىمىزنى ئازاد قىلدى ،

سوتسیالیزمغا بولغان تونۇشىمىزنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ، تونۇش جەھەتتە بىر سەكرەش ھاسىل قىلدى . بۇنىڭ ئىپادىلىرى :

بىرىنچى ، بىز ئېنگىلىسنىڭ : «ئاتالمىش 〈 سوتسىيالىزم 〉ئۆز-گەرمەي تۇرىۋېرىدىغان بىر خىل نەرسە ئەمەس ، باشقا ھەرقانداق ئىجتىمائىي تۈزۈمگە ئوخشاش ، ئۇنىمۇ داۋاملىق ئۆزگەرتىپ تۇرۇلىدىغان ، ئىسلاھات قىلىنىدىغان بىر جەمئىيەت دەپ قاراش كېرەك» دېگەن مەشھۇر سۆزىنى تەدرىجىي چۈشىنىپ يەتتۇق . بۇ سوتسىيالىزم ئىسلاھاتى ئېچىۋېتىشكە موھتاج ، پەقەت ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش جەريانىدىلا سوتسىيالىزمنى مۇستەھكەملىگىلى ، تەرەققىي قىلدۇرغىلى ، زورايتقىلى ھەمدە ئۇنىڭ ئەۋزەللىكىنى كۆندىن - كۈنگە نامايان قىلغىلى ۋە جارى قىلدۇرغىلى بولىدۇ دېگەن سۆز . سوتسىيالىزمنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشى بىر قېتىملىقلا ئىش ئەمەس ، سوتسىيالىزمنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا ، ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىۋاتقان ۋەزىيەت ۋە ئېھتىياجغا ئاساسەن ، داۋاملىق ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ .

ئىككىنچى ، سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىكى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئۆز - ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشىدۇر . چۈنكى سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى ، ئىقتىسادىي بازىس بىلەن ئۈستقۇرۇلما ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزئارا ماس كېلىدۇ ، ئۇنىڭ ئۆزئارا ماس كەلمەيدىغان تەرەپلىرى گەرچە سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىكى ئىچكى زىددىيەتلەرنىڭ ئىنكاسى بولسىمۇ ، لېكىن بۇ خىل زىددىيەت ئانتاگونىستىك زىددىيەت ئەمەس . ئوخشاش بولمىغان خاراكتېردىكى زىددىيەتنى ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇل بىلەن ھەل قىلىش زۆرۈر . سوتسىيالىزمنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىشنىڭ ئۇسۇلى بولسا ، سوتسىيالىستىك تۈزۈم ئاستىدا ئىچكى جەھەتتە ئىسلاھاتنى ، سىرتقا قارىتا ئېچىۋېتىشنى يولغا قويۇپ ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش جەريانىدا سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى راۋاجلاندۇرۇش ، مۇكەممەللەشتۈرۈش ۋە كۈچەيتىشتىن ئىبارەتتۇر .

ئۈچىنچى ، سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشىنى ئېلىپ بارغاندا ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش زۆرۈر . تۆت ئاساسىي پرىنسىپ سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئاساسىي كاپالىتى ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرغاندىلا ، ئاندىن سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇپ ، ئورتاق بېيىشنى تەدرىجىي ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ ؛ بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە قارشى تۇرغىلى ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش بىلەن ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشتىن پايدىلىنىپ سادىر قىلىنغان جىنايى قىلمىشلارنى پەرق ئېتىپ ، كېيىنكىسىگە كۈچلۈك جازا يۈرگۈزگىلى ۋە زەربە بەرگىلى بولىدۇ ؛ نورمال خەلقئارالىق ئىقتىسادىي - تېخنىكا ھەمكارلىقى بىلەن دۇشمەن كۈچلەرنىڭ پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ يۈزگۈزۈۋاتقان تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش ھەرىكىتىنى پەرق ئېتىپ ، كېيىنكىسىنى قەتئىي توسقىلى ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرغىلى بولىدۇ .

تۆتىنچى ، سوتسىيالىزمنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرىمىز دەيدىكەنمىز ، سوتسىيالىستىك ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىن ئىبارەت ئاساسىي گەۋدىدە چىڭ تۇرۇشىمىز ۋە ئۇنى مۇستەھكەملىشىمىز ، راۋاجلاندۇرۇشىمىز ، شۇنداقلا كۆپ خىل ئىگىلىكتىكى ئىقتىسادنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇشىمىز ، بولۇپمۇ دۆلتىمىز سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان بۇ گۈنكى كۈندە ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى خېلى ئۇزاق بىر مەزگىللەرگىچە تېخىمۇ شۇنداق قىلىشىمىز كېرەك . ئىقتىسادىي قۇرۇلمىدا پەقەت بىر خىللا ئومۇم مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىقتىسادى بولۇپ ، باشقا تەركىبتىكى ئىقتىسادنىڭ پايدىلىق بولغان تولۇقلىمىلىق رولى جارى قىلدۇرۇلمىسا ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ، سوتسىيالىزم شارائىتىدىكى باشقا شەكىللەردىكى ئىگىلىك كاپىتالىستىك جەمئىيەتتىكى خۇسۇسىي ئىگىلىككە تۇپ خاراكتېردىن ئوخشىمايدۇ .

بەشىنچى ، سوتسىيالىزم تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشقا موھ-

تاج ، پىلانلىق ئىگىلىك بىلەن تاۋار ئىگىلىكى سوتسىيالىزم بىلەن كاپىتالىزمنىڭ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتى ئەمەس ، پىلان بىلەن بازار ھەر ئىككىلىسى ئىقتىسادىي ۋاستە . ھازىر ، سوتسىيالىستىك تاۋار ئىگىلىكى ئېلىمىزدە بولۇپمۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا ئاز بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئىنتايىن ئارقىدا قالغان . بۇنىڭدىن كېيىن سوتسىيالىستىك ئىقتىسادنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، ماكرو جەھەتتىن باشقۇرۇش خىزمىتىنى كۈچەيتىش بىلەن بىللە ، مىكرو جەھەتتىن بۇاستە پىلانىنى كۆندىن كۈنگە ئازايتىش ، بازار ئارقىلىق تەڭشەشنى كۆپرەك قىلىش تامامەن زۆرۈر ، بۇ سوتسىيالىستىك ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇشقا نىسبەتەن ئىنتايىن پايدىلىق .

ئالتىنچى ، بىزنىڭ بۇ بىرلىككە كەلگەن دۆلىتىمىزدە سوتسىيالىزم قۇرۇشتا ، جايلار تۇغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش ۋە ھەمكارلىقنى يولغا قويۇشى ، بىر - بىرىنىڭ ھاجىتىدىن چىقىشى ، ئۆزئارا ياردەم بېرىشى كېرەك ، شۇنداقلا «چوڭ بولۇش ، تولۇق بولۇش» ۋە «كىچىك بولۇش ، تولۇق بولۇش» تەك ئاتالمىش مۇستەقىل ئىقتىسادىي سىستېما قەتئىي بۇزۇپ تاشلىنىشى زۆرۈر . دۆلىتىمىزدىكى ھەرقانداق بىر رايون ، ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان رايون بولغان تەقدىردىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ جەھەتتىكى شارائىتىدا ئەۋزەل تەرەپلىرىمۇ ، ناچار تەرەپلىرىمۇ بولىدۇ ، رايونلار ئارا پەقەت پۈتۈن مەملىكەت بىر شاھمات تاختىسى بولۇش ئىدىيىسىدە ۋە توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش ۋە ھەمكارلىقتا ، ئۆزئارا ياردەم بېرىشتە چىڭ تۇرغاندىلا ، ئاندىن ئورتاق راۋاجلىنىش ، ئورتاق بېيىش يولىغا مېڭىپ ، رايونلار ئارا بولغان پەرقنى تەدرىجىي كىچىكلەتكىلى بولىدۇ .

يەتتىنچى ، سىرتقا قارىتا ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ، چەتنىڭ ئىلغار پەن - تېخنىكىسى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ، ئىلغار ئۇسكۇنە ۋە مەبلەغ كىرگۈزۈش — بىزنىڭ سوتسىيالىزم قۇرۇشىمىزدا كەم بولسا بولمايدىغان شەرتلەردۇر . ھازىر دۇنيادا پەن - تېخنىكا شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان ، ئىقتىسادىي رىقابەت ئىنتايىن

كەسكىن بولۇۋاتقان ۋەزىيەتتە ، ھەرقانداق بىر دۆلەتنىڭ بېكىنۋېلىشى ، بىر ئىزدا توختاپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس ، ئەكسىچە ئالاقە ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشى زۆرۈر ، ئۇمۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا ، بۇ پەن - تېخنىكا جەھەتتە خېلىلا قالاق بولغان ، ئىقتىسادىي كۈچى تېخى ئاجىز بولغان دۆلەتلەرگە بولۇپمۇ ، ئاپتونوم رايونلارغا ئۇچۇن تېخىمۇ مۇھىم ، ئىلگىرى بىز خېلى بىر مەزگىللەرگىچە ئىشكىنى تاقاپ سوتسىيالىزم قۇرۇشنىڭ دەردىنى يەتكۈدەك تارتتۇق . شۇنىڭ ئۈچۇن ، پات ئاردا جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇپ چىقمىز دەيدىكەنمىز ، چوقۇم دۇنياغا يۈزلىنىشىمىز ، كەلگۈسىگە يۈزلىنىشىمىز ، ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىشتە چىڭ تۇرۇپ ، سىرت بىلەن بولغان ئالاقە ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشىمىز ، ئۇلارنى سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۈچۇن خىزمەت قىلدۇرۇشىمىز زۆرۈر .

سەككىزىنچى ، سوتسىيالىزم يەتمەكچى بولغان ئاساسىي نىشانلارنىڭ بىرى — ھەرقايسى رايون ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق بېيىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتۇر . ئورتاق بېيىش دېگەنلىك ، ئوخشاش قەدەمدە بېيىش دېگەنلىك ئەمەس ، تەڭ تەقسىماتچىلىق قىلىش دېگەنلىكمۇ ئەمەس ، ھەرگىزمۇ بېيىمايدىغان « چوڭ قازانىنىڭ تامىقى » نى يېيىش دېگەنلىك تېخىمۇ ئەمەس . شۇڭلاشقا ، بىز شارائىتى بار بىر قىسىم رايونلار ۋە قىسمەن كىشىلەرنىڭ ھالال ئەمگەك ، قانۇنلۇق تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىش شەرتى ئاستىدائالدىن بېيىشىغا يول قويۇشىمىز ، كارخانىلاردا ئەمگەك ، كادىرلار ، ئىش ھەققى تەقسىماتى قاتارلىق جەھەتلەردە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشتا چىڭ تۇرۇشىمىز ، كۆپ ئىشلىگەن كۆپ ئېلىشنى ھەقىقىي يولغا قويۇپ ، ئۇنۇم بىلەن كىرىمنى چېتىپ ، ئەمگىكىگە قاراپ ھەق بېرىشنى ئاساس قىلىشتەك كۆپ خىل تەقسىمات تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇپ ، تەدرىجىي ھالدا ئورتاق بېيىش يولىغا مېڭىشىمىز كېرەك .

يۇقىرىقىلار شۇنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بەردىكى، ئون يىللىق ئىسلاھات —ئېچىۋېتىش ئارقىلىق سوتسىيالىزمغا بولغان تونۇشىمىز ئىلگىرىكىدىن بەيىدى ۋە ئۆستى ، بۇ خىل ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىش ئاپ-

تونوم رايونمزنىڭ ئەمەلىيەتكە تېخىمۇ ئويغۇن كەلدى، بىر مەركەز، ئىككى ئاساسىي نۇقتىدا چىڭ تۇرۇشنىڭ بىباھا گۆھەر ئىكەنلىكى توغۇق ئىسپاتلاندى. لېكىن شۇنىڭغىمۇ قەتئىي ئىشىنىمىزكى، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ۋە ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش يولىدىكى تەرەققىياتنىڭ ئەمەلىيەتكە ئەگىشىپ، سوتسىيالىزمغا بولغان تونۇشىمىز يەنىمۇ ئۆسىدۇ، بېيىيدۇ ۋە چوڭقۇرلىشىدۇ. بۇ جۈملىدىن سوتسىيالىزم قۇرۇشتەك ئولۇغ ۋەزىپىنى ئىشلىرىمىزدا تېخىمۇ چوڭ تۆرتكىلىك رول ئويناپىدۇ.

2 - پاراگراف ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى

1978 - يىلدىن بۇيان، ئاپتونوم رايونىمىز مەركەزنىڭ ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش توغرىسىدىكى بىر قاتار فاكتىن، سىياسەتلىرىگە ئاساسەن، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە جەھەتتە ئۆچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئومۇمىيۈزلۈك ئىسلاھات ئېلىپ باردۇق.

بىرىنچى باسقۇچ، 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن 12 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىغىچە بولغان ئالتە يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. بۇ باسقۇچتىكى ئىسلاھاتنى يەر - ئوتلاققا نىسبەتەن سوتسىيالىستىك ئومۇمىي مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىدە چىڭ تۇرۇش ئاساسىدا، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا مەسئۇلاتقا باغلاپ ئائىلىلەر گىچە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئاساس قىلىنغان كۆپ خىل ئىگىلىك تۈزۈمى ئومۇمىيۈزلۈك يۈرگۈزۈلۈپ، « مەمۇرىيەت بىلەن ئىگىلىك بىر لەشتۇرۇۋېتىلگەن » خەلق گۇڭشىسى تۈزۈمى ئۆزگەرتىلدى. ئىككىنچى باسقۇچ 12 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىغىچە بولغان تۆت يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. بۇ باسقۇچتىكى ئىسلاھاتتا يېزىلاردىن شەھەرلەرگە يۈزلىنىلدى، شەھەرلەر-

دىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى نۆقتىلار سىناق قىلىشتىن ئومۇمىيۈزلۈك ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشقا قەدەم قويىدى. بۇ مەزگىلدە، كارخانىلارنىڭ ھاياتىي كۈچىنى كۈچەيتىش مەركەز قىلىنىپ، ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئۆچ تۈپ جەھەتتىن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلدى. (1) دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئوتتۇرا تىپتىكى كارخانىلاردا كارخانا ھۆددىگەرلىك تۈزۈمى ئومۇمىيۈزلۈك يۈرگۈزۈلدى؛ (2) سوتسىيالىستىك تاۋار بازارلىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ، بازار سىستېمىسى پېتىشتۇرۇلدى؛ (3) ماكرولۇق تىزگىنلەش سىستېمىلىرى بۇاستە باشقۇرۇشتىن ۋاستىلىك باشقۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى، ئۇچىنچى باسقۇچ 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن ھازىرغا قەدەر بولغان جەريانىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. بۇ مەزگىلدىكى ئاساسىي ۋەزىپە - ئىقتىسادىي مۇھىتنى تۈزەش، ئىقتىسادىي تەرتىپنى رەتكە سېلىش، ئىسلاھاتنى ئومۇمىيۈزلۈك چوڭقۇرلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى، شۇنداقلا ئالدىنقى نەچچە يىللىق قۇرۇلۇش ۋە ئىسلاھات جەريانىدىكى ئىقتىسادنى جانلاندۇرۇشتا ئالدىراقسانلىق قىلىش، مەھسۇلات قىممىتىنى ئاشۇرۇشتا سۈرئەت قوغلىشىش، نەتىجىدە ئىقتىسادىي جەھەتتە قىزىپ كېتىش، پۇل پاخالىلىشىش، مال باھاسى شىددەت بىلەن ئۆرلەپ كېتىشتەك ئېغىر خاتالىقلار تۈزىتىلىپ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ چوڭقۇر نىشانغا قاراپ يۈزلەندۇرۇلدى، ئىقتىسادىي خىزمەت مۇقىم، ئىزچىل، ماس ھالدا تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئون نەچچە يىللىق بىر قاتار ئىسلاھاتلار ئارقىلىق، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمىسى ۋە ھەرىكەت مېخانىزمىدا كىشىنى جەلپ قىلىدىغان ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى.

— دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى تەڭشەلدى. يېزىلاردا ئائىلىلەر بويىچە مەھسۇلاتقا باغلاپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئاساس قىلىنغان ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى؛ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چارۋا - مالالارنى باھاغا سۇندۇرۇپ ئائىلىلەرگە سېتىپ بېرىش، ئوتلاقلارنى چارۋا

بىلەن قوشۇپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش ، ھۆددىگە ئالغۇچى ئىشلەتمەسلىكى ، باشقۇرۇش ، قۇرۇشتىن ئىبارەت « قوشلاپ ھۆددىگە بېرىش » مەسئۇلىيىتە تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش تۈزۈلمىسى ئىسلاھات قىلىنىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش باھاسى ئۆستۈرۈلدى ، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى ، يېزىلاردىكى سودا بازارلىرى ۋە شەھەرلەردىكى دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى بازارلىرى قويۇۋېتىلىپ ، كەڭ دېھقان — چارۋىچىلار تاۋار ئوبوروتى ساھەسىگە كىردى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىشلەپچىقىرىشتىن ئاۋۇالقى ، ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن كېيىنكى مۇلازىمەت سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە بەرپا قىلىندى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىسلاھات دېھقان — چارۋىچىلارنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئاكتىپچانلىقىنى زور دەرىجىدە قوزغىدى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىن ئۇدا 13 يىل مول ھوسۇل ئېلىشقا كاپالەتلىك قىلىش ھەمدە پۈتكۈل مىللىي ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە باشقا جەھەتتىكى ئىسلاھاتنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىدى .

— مۇلۇكچىلىك قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى . بىرلا خىل بولغان مۇلۇكچىلىك شەكلى ئىسلاھ قىلىنىپ ، سوتسىيالىستىك ئومۇمىي مۇلۇكچىلىك ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان ، كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەر تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان يېڭى تەرەققىيات ۋەزىيىتى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرى ئاپتونوم رايون بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرى 2146 گە ، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليارد 586 مىليون يۈەنگە (شۇ يىلدىكى باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) يېتىپ ، 1979 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 97.4% ۋە 10.35 ھەسسە ئاشتى ؛ يېزا - بازار كارخانىلىرى 155 مىڭ 700 گە ، ئومۇمىي كىرىمى 3 مىليارد 748 مىل-

يون يۈەنگە يېتىپ ، 7.19 ھەسسە ئاشتى : يەككە سودا - سانائەتچىلەر 440 مىڭ 500 ئائىلە بولۇپ ، شۇ يىلدىكى تىجارەت سوممىسى 2 مىليارد 444 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 493 ھەسسە ئاشتى : « ئۇچ خىل مەبلەغ » كارخانىسى 164 كە ، چەت ئەل سودىگەرلىرى سالغان مەبلەغ 203 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكىنى 23 بولۇپ ، يېڭىدىن ئاشۇرۇلغان مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 582 مىليون يۈەن . يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان پايدا - باج 117 مىليون يۈەن بولدى . كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەرنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ، شەھەر - يېزا ئىقتىسادىنى جانلاندۇرۇش ، بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا قولايلىق يارىتىش ، مالىيە كىرىمىنى كۆپەيتىش ، ئېكسپورت دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، تاشقى پېرېۋوت ئاشۇرۇش ئىشقا ئورۇنلىشىش يوللىرىنى كۆپەيتىش ، جەمئىيەت مۇقىملىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئاممىنى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشقا يېتەكلەش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇنۇملۇك رول ئوينىدى .

— دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ باشقۇرۇش مېخانىزمى ياخشىلاندى . شەھەر ئىقتىسادى تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدا ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ھاياتىي كۈچىنى كۈچەيتىش مەركەز قىلىنىپ ، ھوقۇقنى كېڭەيتىش، پايدىنى ئۆتۈنۈش ۋە مەمۇرىيەت بىلەن كارخانىنى ئايرىش « ئىككى ھوقۇق » نى مۇۋاپىق ئايرىش پرىنسىپى بويىچە ، ھۆددىگە بېرىپ باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتە تۈزۈمى ئاساس قىلىنغان كۆپ خىل باشقۇرۇش شەكلى ئومۇميۈزلۈك يۈرگۈزۈلدى ، باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ۋە رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى ئومۇميۈزلۈك ئىسلاھات قىلىنىپ ، كارخانىلارنىڭ باشقۇرۇش مېخانىزمى مەلۇم دەرىجىدە ياخشىلاندى . بۇ بىر قاتار ئىسلاھاتلار گەرچە مۇكەممەللىشىپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ياخشى رول ئوينىدى . 1990 - يىلنى ھۆددىگە بېرىش تىن ئىلگىرىكى 1986 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، خام چوت ئىچىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 55.09% ، ئورۇندالغان پايدا - باج 99.38% ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان پايدا - باج 189.35% ، كارخانىلار-

بىلەن قوشۇپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش ، ھۆددىگە ئالغۇچى ئىشلەتمىش ، باشقۇرۇش ، قۇرۇشتىن ئىبارەت « قوشلاپ ھۆددىگە بېرىش » مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش تۈزۈلمىسى ئىسلاھات قىلىنىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ئۆستۈرۈلدى ، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى ، يېزىلاردىكى سودا بازارلىرى ۋە شەھەرلەردىكى دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى بازارلىرى قويۇۋېتىلىپ ، كەڭ دېھقان — چارۋىچىلار تاۋار ئوبوروتى ساھەسىگە كىردى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ئىشلەپچىقىرىشتىن ئاۋۇالقى ، ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن كېيىنكى مۇلازىمەت سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە بەرپا قىلىندى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىسلاھات دېھقان — چارۋىچىلارنىڭ تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئاكتىپچانلىقىنى زور دەرىجىدە قوزغىدى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقتىن ئۇدا 13 يىل مول ھوسۇل ئېلىشقا كاپالەتلىك قىلىش ھەمدە پۈتكۈل مىللىي ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە باشقا جەھەتتىكى ئىسلاھاتنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىدى .

— مۇلۈكچىلىك قۇرۇلمىسى تەڭشەلدى . بىرلا خىل بولغان مۇلۈكچىلىك شەكلى ئىسلاھ قىلىنىپ ، سوتسىيالىستىك ئومۇمىي مۇلۈكچىلىك ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان ، كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەر تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان يېڭى تەرەققىيات ۋەزىيىتى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرى ئاپتونوم رايون بويىچە شەھەر - بازارلاردىكى كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرى 2146 گە ، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليارد 586 مىليون يۈەنگە (شۇ يىلدىكى باھا بويىچە ھېسابلىغاندا) يېتىپ ، 1979 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا 97.4% ۋە 10.35 ھەسسە ئاشتى ؛ يېزا - بازار كارخانىلىرى 155 مىڭ 700 گە ، ئومۇمىي كىرىمى 3 مىليارد 748 مىل-

يون يۈەنگە يېتىپ ، 7.19 ھەسسە ئاشتى ؛ يەككە سودا - سانائەت چىقىمى 240 مىڭ 500 ئائىلە بولۇپ ، شۇ يىلدىكى تىجارەت سوممىسى 2 مىليارد 494 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 493 ھەسسە ئاشتى ؛ « ئۇچ خىل مەبلەغ » كارخانىسى 164 كە ، چەت ئەل سودىگەرلىرى سالغان مەبلەغ 203 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشكىنى 23 بولۇپ ، يېڭىدىن ئاشۇرۇلغان مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 582 مىليون يۈەن ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان پايدا - باج 117 مىليۇن يۈەن بولدى . كۆپ خىل ئىقتىسادىي تەركىبلەرنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ، شەھەر - يېزا ئىقتىسادىنى جانلاندۇرۇش ، بازارلارنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا قولايلىق يارىتىش ، مالىيە كىرىمىنى كۆپەيتىش ، ئېكسپورت دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، تاشقى پىرېۋوت ئاشۇرۇش ئىشقا ئورۇنلىشىش يوللىرىنى كۆپەيتىش ، جەمئىيەت مۇقىملىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە ئاممىنى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشقا يېتەكلەش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇنۇملۇك رول ئوينىدى .

— دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ باشقۇرۇش مېخانىزمى ياخشىلاندى . شەھەر ئىقتىسادى تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدا ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ھاياتىي كۈچىنى كۈچەيتىش مەركەز قىلىنىپ ، ھوقۇقنى كېڭەيتىش ، پايدىنى ئۆتۈنۈش ۋە مەمۇرىيەت بىلەن كارخانىنى ئايرىش « ئىككى ھوقۇق » نى مۇۋاپىق ئايرىش پرىنسىپى بويىچە ، ھۆددىگە بېرىپ باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى ئاساس قىلىنغان كۆپ خىل باشقۇرۇش شەكلى ئومۇميۈزلۈك يۈرگۈزۈلدى ، باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ۋە رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى ئومۇميۈزلۈك ئىسلاھات قىلىنىپ ، كارخانىلارنىڭ باشقۇرۇش مېخانىزمى مەلۇم دەرىجىدە ياخشىلاندى . بۇ بىر قاتار ئىسلاھاتلار گەرچە مۇكەممەللىشىپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ياخشى رول ئوينىدى . 1990 - يىلنى ھۆددىگە بېرىشتىن ئىلگىرىكى 1986 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، خام چوت ئىچىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 55.09% ، ئورۇندالغان پايدا - باج 99.38% ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان پايدا - باج 189.35% ، كارخانىلارغا

قالغان پايدا 68% ، مۇقىم مۇلۇك قىممىتى 72.2% ، ئىشچى - خىزمەتچى-
لەرنىڭ كىرىمى 53.88% ئاشتى . كارخانا ئىسلاھاتىدا ئون نەچچە يىل
ئىزدىنىش ئارقىلىق ، كارخانىلارنىڭ مەمۇرىي تارماقلارغا بېقىندا بولۇش
ھالىتى دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزگەرتىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش تىجارىتىدە
ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى ، نىسپىي مۇستەقىل بولغان مەسئۇلى-
يەت ، پايدا - مەنپەئەت ھوقۇقى بولدى . شۇنىڭ بىلەن كارخانىلار
نوقۇل ئىشلەپچىقىرىش تېپىدىن ئىشلەپچىقىرىش ، تىجارەت تېپىغا قاراپ
تەدرىجىي ئۆزگىرىپ باردى . مەھسۇلات ، كەسىپ ۋە كارخانىلار
قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن ، كارخانىلارنىڭ
مۇۋاپىق بىرلىشىشى ، قوشۇلۇشى ۋە كارخانا گۇرۇھىنىڭ تەشكىللىنىشىنى
ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە ئاكتىپ ئىزدىنىش ئارقىلىق ، مەلۇم دەرىجىدە
يۇكسىلىش بارلىققا كەلدى .

— تاۋار ئوبوروتى يوللىرى بىر خىل بولۇشتەك كونا ھالەت ئۆز-
گەرتىلدى . ھازىر ئوبوروت ساھەسىدە دۆلەت ۋە بىرلەشمە سودىنى
ئاساسىي گەۋدە قىلغان كۆپ خىل تەركىب ، كۆپ خىل شەكىل ، كۆپ
خىل يوللاردىكى ئوبوروت تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى .
ئىستېمال بازارلىرىنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ،
ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرى بازىرى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى .
مەسىلەن ، پولات ماتېرىياللىرى بازىرى ، پەن - تېخنىكا بازىرى ، ئەمگەك
مۇلازىمىتى بازىرى ، قىسقا مۇددەتلىك مەبلەغ بازىرى ، دۆلەت خەزىنە
چېكى سودىسىنى ئاساس قىلغان چەك سودىسى بازىرى قاتارلىقلار سىناق
تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى ھەمدە مەلۇم دەرىجىدە راۋاجلاندى . شۇنىڭ
بىلەن بىللە ، ئاشلىقنى ئاساس قىلغان دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋ-
ئېلىش - سېتىش تۈزۈلمىسى ، تاشقى سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىندى .
تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىن خەلق
باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئۇنىڭ « ئۈچ خاراكتېر » (كوپېراتىپ قۇ-
رۇشتا ئاممىۋى بولۇش ، تىجارەتتە جانلىق بولۇش ، باشقۇرۇشتا خەلقچىل
بولۇش) خاراكتېرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە ئۇلارنى دېھقانچىلىق ،

چارۋىچىلىق رايونلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئۇنىۋېرسال مۇلازىمەت
مەركىزى قىلىپ قۇرۇپ چىقىش جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىلدى .
بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوبوروتنى جانلاندۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىستې-
مالنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتا
ئاكتىپ رول ئوينىدى .

— ئىش ھەققى ۋە ئەمگەك تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىندى . بۇ تۈردىكى
ئىسلاھات ئارقىلىق ، دۆلەت بىۋاستە باشقۇرىدىغان ئىشچى -
خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى تەقسىماتى تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، ھۆد-
دىگە بېرىلگەن كارخانىلاردا ئىش ھەققى سوممىسى بىلەن ئىقتىسادنى
باغلاش ئۇسۇلى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلدى ، كارخانىلارنىڭ ئىچكى
قىسمىدىكى تەقسىماتتا ئۆزگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى مۇۋاپىق
كېڭەيتىلىپ ، كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا كۆپ خىل تەقسىمات
شەكلى قوللىنىلدى . پۈتۈن جەمئىيەت ئەمگىكىگە قاراپ تەقسىم قىلىشنى
ئاساس قىلىپ ، بىر تۈتاش تەقسىم قىلىشتا چىك تۈرۈپ ، باشقا تەقسىمات شەكلى مۇۋاپىق
قوللىنىلدى . ئىشقا ئورۇنلىشىش جەھەتتە ، « بىر تۈتاش ھۆددىگە
ئېلىش ، بىر تۈتاش تەقسىم قىلىش » تەدرىجىي بۇزۇپ تاشلىنىپ ، ئەم-
گەك توختام تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى ، ئاكتىپ ئىزدىنىپ قۇش
يۆنىلىشلىك تاللاش ۋە مۇۋاپىق يۆتكەشتەك ئىشقا ئورۇنلىشىش مېخانىزمى
ئىلگىرى سۈرۈلدى . بەزى تارماق ۋە رايونلاردا كارخانىلاردىكى ئىشچى -
خىزمەتچىلەرگە نىسبەتەن قېرىلارنى بېقىش سۇغۇرتىسىنى بىر تۈتاش
پىلانلاش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى .

— ماكرو جەھەتتىن تەڭشەش ياخشىلاندى . ئون يىلدىن بۇيان ،
پىلان ، مەبلەغ ، مالىيە ، پۇل - مۇئامىلە ، باھا ، باج - كىرىم ، تۇرالغۇ
جاي ، داۋالىنىش ، ئىجتىمائىي سۇغۇرتا تۈزۈمى قاتارلىق جەھەتلەردە
ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئىسلاھات ياكى سىناق ئېلىپ بېرىلدى . دۆلەتنىڭ
بۇيرۇق خاراكتېردىكى پىلانى ۋە بىر تۈتاش باھا بەلگىلەش دائىرىسى
تەدرىجىي كىچىكلەپ ، بازار ئارقىلىق تەڭشەش دائىرىسى كېڭەيتىلدى .
ماكرولۇق باشقۇرۇشتا بىۋاستە پىلانلىق باشقۇرۇشتىن سىرت ، ئىقتىسادىي

قالغان پايدا 68% ، مۇقىم مۇلۇك قىممىتى 72.2% ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى 53.88% ئاشتى . كارخانا ئىسلاھاتىدا ئون نەچچە يىل ئىزدىنىش ئارقىلىق ، كارخانىلارنىڭ مەمۇرىي تارماقلارغا بېقىندا بولۇش ھالىتى دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزگەرتىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش تېجارتىدە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى ، نىسپىي مۇستەقىل بولغان مەسئۇلىيەت ، پايدا - مەنپەئەت ھوقۇقى بولدى . شۇنىڭ بىلەن كارخانىلار نوقتۇل ئىشلەپچىقىرىش تىپىدىن ئىشلەپچىقىرىش ، تېجارەت تىپىغا قاراپ تەدرىجىي ئۆزگىرىپ باردى . مەھسۇلات ، كەسىپ ۋە كارخانىلار قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن ، كارخانىلارنىڭ مۇۋاپىق بىرلىشىشى ، قوشۇلۇشى ۋە كارخانا گۇرۇھىنىڭ تەشكىللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە ئاكتىپ ئىزدىنىش ئارقىلىق ، مەلۇم دەرىجىدە يۇكسىلىش بارلىققا كەلدى .

— تاۋار ئوبوروتى يوللىرى بىر خىل بولۇشتەك كونا ھالەت ئۆزگەرتىلدى . ھازىر ئوبوروت ساھەسىدە دۆلەت ۋە بىرلەشمە سودىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان كۆپ خىل تەركىب ، كۆپ خىل شەكىل ، كۆپ خىل يوللاردىكى ئوبوروت تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى . ئىستېمال بازارلىرىنى داۋاملىق تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرى بازىرى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى . مەسىلەن ، پولات ماتېرىياللىرى بازىرى ، پەن - تېخنىكا بازىرى ، ئەمگەك مۇلازىمىتى بازىرى ، قىسقا مۇددەتلىك مەبلەغ بازىرى ، دۆلەت خەزىنە چېكى سودىسىنى ئاساس قىلغان چەك سودىسى بازىرى قاتارلىقلار سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى ھەمدە مەلۇم دەرىجىدە راۋاجلاندى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاشلىقنى ئاساس قىلغان دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش تۈزۈلمىسى ، تاشقى سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىندى . تەمىنات - سودا كوپېراتىپلىرى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىن خەلق باشقۇرۇشىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئۇنىڭ « ئۈچ خاراكتېر » (كوپېراتىپ قۇرۇشتا ئاممىۋى بولۇش ، تېجارەتتە جانلىق بولۇش ، باشقۇرۇشتا خەلقچىل بولۇش) خاراكتېرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە ئۇلارنى دېھقانچىلىق ،

چارۋىچىلىق رايونلىرى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان ئۇنىۋېرسال مۇلازىمەت مەركىزى قىلىپ قۇرۇپ چىقىش جەھەتتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىلدى . مەلۇم بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوبوروتنى جانلاندۇرۇش ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىستېمالنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى .

— ئىش ھەققى ۋە ئەمگەك تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىندى . بۇ تۈردىكى ئىسلاھات ئارقىلىق ، دۆلەت بىۋاستە باشقۇرىدىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققى تەقسىماتى تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، ھۆددىگە بېرىلگەن كارخانىلاردا ئىش ھەققى سوممىسى بىلەن ئىقتىسادنى باغلاش ئۇسۇلى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلدى ، كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تەقسىماتتا ئۆزگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقى مۇۋاپىق كېڭەيتىلىپ ، كارخانىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا كۆپ خىل تەقسىمات شەكلى قوللىنىلدى . پۈتۈن جەمئىيەت ئەمگەكنى قاراپ تەقسىم قىلىشنى ئاساس قىلىدىغان چېك تۈرۈپ ، باشقا تەقسىمات شەكلى مۇۋاپىق قوللىنىلدى . ئىشقا ئورۇنلىشىش جەھەتتە ، « بىر تۈتاش ھۆددىگە ئېلىش ، بىر تۈتاش تەقسىم قىلىش » تەدرىجىي بۇزۇپ تاشلىنىپ ، ئەمگەك توختام تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى ، ئاكتىپ ئىزدىنىپ قوش يۆنىلىشلىك تاللاش ۋە مۇۋاپىق يۆتكەشتەك ئىشقا ئورۇنلىشىش مېخانىزمى ئىلگىرى سۈرۈلدى . بەزى تارماق ۋە رايونلاردا كارخانىلاردىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەرگە نىسبەتەن قېرىلارنى بېقىش سۇغۇرتىسىنى بىر تۈتاش پىلانلاش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى .

— ماكرو جەھەتتىن تەڭشەش ياخشىلاندى . ئون يىلدىن بۇيان ، پىلان ، مەبلەغ ، مالىيە ، پۇل - مۇئامىلە ، باھا ، باج - كىرىم ، تۇرالغۇ جاي ، داۋالىنىش ، ئىجتىمائىي سۇغۇرتا تۈزۈمى قاتارلىق جەھەتلەردە ئوخشىمىغان دەرىجىدە ئىسلاھات ياكى سىناق ئېلىپ بېرىلدى . دۆلەتنىڭ بۇيرۇق خاراكتېردىكى پىلانى ۋە بىر تۈتاش باھا بەلگىلەش دائىرىسى تەدرىجىي كىچىكلەپ ، بازار ئارقىلىق تەڭشەش دائىرىسى كېڭەيتىلدى . ماكرولۇق باشقۇرۇشتا بىۋاستە پىلانلىق باشقۇرۇشتىن سىرت ، ئىقتىسادىي

قانۇنىي ۋاستىلەرنى قوللىنىشقا ئېتىبار بېرىلىپ ، بۇلارنىڭ كرېدىت ، باج كىرىمى ، باھا ، ئىش ھەقىقى قاتارلىق جەھەتلەردىكى پىشائالىق رولى جارى قىلدۇرۇلدى . بۇ جەھەتتىكى ئىسلاھات قېرىنداش ئۆلكە ، رايونلار- نىڭ ئىسلاھاتى بىلەن سېلىشتۇرغاندا يەنىلا تۆۋەن ئورۇندا تۇرسىمۇ ، لېكىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە كەڭ ئاممىنى نەپكە ئىگە قىلىشتا ئۆزىنىڭ كۈچلۈك ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلدى .

1 . ئىقتىساد خېلى يۇقىرى سۈرئەت بىلەن ئاشتى . 1979 - يىلدىن 1992 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 9.2% ، سانائەت 11.8% ، مىللىي ئىش- لەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 11.1% ، مالىيە كىرىمى 9.7% ئېشىپ ، ئىسلاھاتتىن ئىلگىرىكى 29 يىلنىڭ ئوتتۇرىچە ئېشىش سۈرئىتىدىن يۇقىرى بولدى . شۇنىڭ بىلەن 6 - بەشىللىق ، 7 - بەشىللىق پىلان غەلىبە- لىك تاماملىنىپ ، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنى بىر يېرىم قاتلاش نىشانى مۇددەتتىن ئىلگىرى ئورۇندالدى ، كىشى بېشىغا توغرا كە- لىدىغان ئوتتۇرىچە مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى ۋە مىللىي دارامەتلىك ئېشىش سۈرئىتى مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىچە سەۋىيەدىن ئە- شىپ كەتتى .

2 . كەسىپلەر قۇرۇلمىسى دەسلەپكى قەدەمدە تەڭشەلدى . يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئاساسى كۈچەيتىلىپ ، ئۇدا 14 يىل مول ھوسۇل ئېلىندى ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتتۇرىچە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئاشلىق 458.3 كىلوگرام ، پاختا 43.3 كىلوگرام ، ياغلىق دان 23.1 كە- لوگرام ، قىزىلچا 152 كىلوگرام بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىچە سەۋىيەدىن يۇقىرى تۇرىدۇ . ئېنېرگىيە ، خام ئەشيا ماتېرىياللىرى سانائە- تىنىڭ ئىزچىل تەرەققىي قىلىشى بولۇپمۇ تارىم ، تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىدىكى نېفت - گازىنىڭ چارلاپ ئېچىلىشى ئاپتونوم رايونىمىز ئېنېرگىيە سانائىتىنىڭ كەڭ ئىستىقبالغا ئىگە ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى . قاتناش - ترانسپورت شارائىتى ئۆزلۇكسىز ياخشىلاندى ، شىمالىي شىن-

جاڭ تۇمۇر يولى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى چېگرىسى ئىچىدىكى تۇمۇر يولى بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇپ ، ياۋروپا - ئاسىيا 2 - چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكى 1991 - يىل 7 - ئايدا ئىشقا كىرىشتى . ئاپتونوم رايونىمىز ئىچىدىكى باشقا نۇقتىلىق قۇرۇلۇش تورلىرىمۇ ئوگۇشلۇق ئىلگىرىلەپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى يېڭىدىن ئاشۇرۇلۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ئەھمىيلىك كۆچى ئۆزلۈكسىز كۈچەيىپ باردى . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئىقتىسادىي قۇرۇ- لۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا ، ئالدى بىلەن تېيانشان تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى جايلاردىن باشلاپ ، تەدرىجىي ھالدا شىمال ۋە جەنۇبقا قاراپ ئىككى قانات تەرىقىسىدە كېڭەيتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن رايونلار ئارا تەرەققىياتنىڭ تەكشى بولماسلىقىدەك ھالەتنى ئۆزگەرتىدىغان قۇرۇلۇش پىلانى ئىشلىنىپ چىقتى .

3 . ئىقتىساد گۈللىنىپ ، بازارلار ئاۋاتلىشىپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى روشەن ياخشىلاندى . 1992 - يىلى ئىجتىمائىي ئاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 1978 - يىلدىكىدىن 5.37 ھەسسە ئاشتى ؛ شەھەر - يېزا ئاھالىلىرىنىڭ ئامانەت قويغان پۇلى 3.17 ھەسسە ئاشتى ؛ شەھەر - يېزا ئاھالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە ئىستېمال سەۋىيىسى مال باھاسىنىڭ ئۆرلەش ئامىلىنى چىقىرىۋەتكەندە يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 6% تىن ئېشىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن 1.05 ھەسسە ئاشتى ؛ 1992 - يىلى شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ تۇرالغۇ جاي كۆلىمى 1980 - يىلدىكى 5.42 كۋادرات مېتردىن 11.42 كۋادرات مېترغا يەتتى ؛ يېزىلاردىكى 82% نامرات ئائىلىنىڭ كىيىمى پۈتۈن بولۇش ، قورسقى توق بولۇش مەسىلىسى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولدى ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا بولسا 30% چارۋىچىنىڭ مۇقىم ئولتۇراقلىششى ۋە يېرىم مۇقىم ئولتۇراقلىششى ئىشقا ئاشۇرۇلدى .

4 . تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئىشلار تېخىمۇ راۋاجلىنىپ ، جەمئىيەت مۇقىملاشتى . مائارىپ ، مەدەنىيەت ، پەن - تېخنىكا ، تەنتەربىيە ، ئاخ- بارات - نەشرىيات ، رادىئو - تېلېۋىزور قاتارلىق تۇرلۇك ئىجتىمائىي جامائەت پاراۋانلىقى ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلدى ، بولۇپمۇ « پەن - تېخنىكا ئارقىلىق شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ، مائارىپنى ئاساس قىلىش »

دېگەن بۇ چاقىرىق ھەممە كىشىنىڭ ئورتاق تونۇشىغا ئايلانماقتا ، ئەقلىي كۈچىنى ئېچىش ئۈشى پۈتۈن جەمئىيەت تەرىپىدىن ئېتىبارغا ئېلىنماقتا ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ساپاسى ئۆستۈرۈلدى . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تېخىمۇ كۈچەيتىلدى ، ھەر مىللەت خەلقى مۇقىملىقنى ئويلاش ، ئىتتىپاقلىقنى ئىنتىلىش ، تەرەققىياتنى ئارزۇ قىلىش ، باي - قۇدرەتلىك بولۇشقا تىرىشىش يولىدا كۈچ چىقارغاچقا ، ئىجتىمائىي كەيپىيات ياخشى يۆنىلىشكە قاراپ ئۆزگۈرۈكسىز تەرەققىي قىلدى .

3 - پاراگراف ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش

ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە گو-ۋۇيۈەننىڭ رەھبەرلىكىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلىپ ، قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارنىڭ تەجرىبىسىنى ئۆگىنىش ۋە قوبۇل قىلىش ھەمدە ئاكتىپ ئىزدىنىش ھەم ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرى ئۈچقاندەك راۋاجلىنىپ ، كۆپ تەرەپلىمە ، كۆپ مەنبە ، كۆپ قاتلام ۋە ھەر خىل يوللار بىلەن مۇقىم ئىلگىرىلەۋاتقان ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ۋەزىيىتى تەدرىجىي شەكىللەندى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە تېخىمۇ تېزلىتىش ئۈچۈن ، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون بىر قاتار ئاكتىپ سىياسەتلەرنى تۈزۈپ ۋە يولغا قويۇپ ، نۇرغۇن ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللاندى .

1981 - يىلى ، دۆلەت ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىمپورت - ئېكسپورت سودا كەسپىنى يولغا قويۇشنى تەستىقلىدى . ئاپتونوم رايونىمىز تاشقى سودا ئىشلىرىدا ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولدى . ئارقىدىنلا ، مەركەز يەنە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قورغاس ، قونجىراپ ، تورغات ئېغىزىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى تەستە-

لىدى ، ئالاتاۋ ئېغىزى ، تايكەشتى ، تۆمۈرتام ، ئۇلاستاي ، قىزىلتاغ ئېغىزى ، باختو ، جىمونەي قاتارلىق ئېغىزلار ۋە ئۇرۇمچى ئاۋىئاتسىيە پورتى يېڭىدىن ئېچىۋېتىلدى ياكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە قونجىراپ ، قورغاس ، تورغات ، ئالاتاۋ ئېغىزى ۋە باختو قاتارلىق ئېغىزلار 3 - دۆلەت ، رايون ۋە ئەللەرگە ئېچىۋېتىلدى . بۇ ئېغىزلار ئاپتونوم رايونىمىزنى جەنۇبىي ئاسىيا ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، روسىيە ۋە موڭغۇ-لىيە بىلەن سودا ئالاقىسى قىلىشتا تېخىمۇ كۆپ باردى - كەلدى يوللىرى بىلەن تەمىن ئەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئۇرۇمچى ، تۇرپان ، شىخەنزە ، قەشقەر ، قۇمۇل ، سانجى ، ئاقسۇ ، كورلا ، ئاتۇش ، خوتەن ، غۇلجا ، چۆچەك ، ئالتاي ، بورتالا ، قاراماي ، كۈيتۇندىن ئىبارەت 16 شەھەر ۋە پىچان ، توقسۇن ، فۇكاڭ ، قورغاس ، كۇچا ، قەشقەر كونا-شەھەر ، قاغىلىق ، يەكەن ، تاشقورغان قاتارلىق ناھىيىلەر ئېچىۋېتىلدى ، بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزنى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كۆپلەپ مېھ-مان قوبۇل قىلىشتا بارغانسېرى ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە قىلماقتا .

1989 - يىلى دۆلەت تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشى توغرىسىدا توققۇز تۈرلۈك ئې-تىبار بېرىش سىياسىتىنى ئېلان قىلدى . بۇ سىياسەتنىڭ يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئېچىۋېتىلگەن شەھەر ۋە ئېغىزلار توغرىسىدىكى مەزمۇنلىرىدىن باشقا مۇھىم مەزمۇنلىرى : شىمالىي شىنجاڭ تۆمۈر يول قۇرۇلۇشىنىڭ 2 - قارارلىق قۇرۇلۇشىنى دۆلەت پىلانىغا كىرگۈزۈش ، ئۇرۇمچى ئاۋىئاتسىيە پورتىنى كېڭەيتىپ قۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا ئايروپىلان سېتىۋېلىش ؛ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى چەت ئەل سودىگەرلىرى قۇرغان كارخانىلار ماددىي ئەيشا ئىمپورت قىلغاندا تاموژنا بېجىنى كەچۈرۈم قىلىش ؛ شىنجاڭ ئېكسپورت تاۋارلىرى بازىسى قۇرۇلۇش تورلىرىنىڭ يۇرۇشلەشكەن مەبلەغ نىسبىتىدە ئېتىبار بېرىش ، ئاپتونوم رايونىمىز چەت ئەللەرگە ۋە چوڭ قۇرۇقلۇق سىرتىدىكى جايلارغا ئىقتىساد - سودا ئاپپاراتلىرى ئەۋەتەكچى بولسا ، شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن ۋە دۆلىتىمىز دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتمىغان دۆ-لەتلەرگە ئەۋەتىلىدىغانلارنى يۇقىرىغا يوللاپ تەستىقلاتقاندىن سىرت ،

قالغانلىرىنى ئۆز ئالدىغا تەستىقلاش ، شىنجاڭنىڭ ئىمپورت سودىسىدىكى ماددىي ئەشيا تۇرلىرىنى باشقا رايونلارغا قارىغاندا كەڭ قويۇۋېتىش ؛ شىنجاڭدا پاختىنى ئاشۇرۇپ ، كۆپلەپ ئېكسپورت قىلىشنى ئۆز ئالدىغا تەستىقلاش ، پىلانلىك ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى جەھەتتە دۆلەتئىتىبار بېرىش؛ ئاپتونوم رايونىمىزغا مەلۇم ساندىكى تەڭشەش پېرېۋوتى تەقسىم قىلىپ بېرىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى دۆلەت زور كۈچ بىلەن قوللىدى ۋە ئۇنىڭغا مەدەت بەردى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۆزىمىزمۇ 1985 - يىلدىن 1991 - يىلغىچە دۆلەتنىڭ ئىشكى سىرتقا ئېچىۋېتىش ھەققىدىكى فاكىجىن ، سىياسەتلىرى ۋە ئاپتونومىيە قا- نۇنىدا بېرىلگەن ھوقۇقلارغا بىنائەن ، بىر قاتار ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى ، تەدبىرلىرىنى تۈزدۇق ھەم ئېلان قىلدۇق . بۈلار چەت ئەل مەبلىغىنى كىرگۈزۈش ، ئىچكى باغلىنىشنى كېڭەيتىشتە ئاكتىپ رول ئوينىدى . تاشقى ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقى ۋە سایاھەت ئىشلىرىدا تېز ئىلگىرىلەش بولدى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىز 50 نەچچە دۆلەت ۋە رايون بىلەن سودا ھەم ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقى مۇناسىۋىتى ئورناتتى ، دۇنيادىكى ھەر قايسى دۆلەتلەردىن ۋە شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن ، تەيۋەندىن ئاپتونوم رايونىمىزغا سایاھەتكە كېلىدىغانلارنىڭ سانى يىلدىن — يىلغا ھەسسىلەپ ئاشتى . ئىسلاھات ئې- لىپ بېرىلغان ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ئون يىل شىنجاڭنىڭ تاشقى سودىسى ، تاشقى ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقى ۋە سایاھەت ئىشلىرىنىڭ 40 يىللىق تەرەققىياتىدىكى ئەڭ ياخشى بولغان مەزگىل بولدى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى سودىسى ئاساسىي جەھەتتىن 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىن باشلاپ ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققي قىلدى . بىز بۇ مەزگىل ئىچىدە ، پاكىستان بىلەن بولغان سودىنى داۋاملىق كېڭەيتكەن ۋە ئىزچىل راۋاجلاندۇرغاندىن سىرت ، ئاسىيا ، ئافرىقا ، شi- مالىي ئامېرىكا بىلەن ۋە شەرقىي ياۋروپا ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن

باشقا ياۋروپادىكى نۇرغۇن دۆلەت ھەم رايونلار بىلەن بولغان سودىنى راۋاجلاندۇردۇق ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە سابىق شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرى بىلەن كۆپ يىل ئۆزۈلۈپ قالغان سودىنى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلتۈردۇق ، ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنغان سودىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 815 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 36.1% تىن ئېشىپ باردى . بۇنىڭ ئىچىدە بەش يىللىق ئېكسپورت سوممىسى 575 مىليون ئامېرىكا دوللىرى ، ئىمپورت ئومۇمىي سوممىسى 240 مىليون ئامېرىكا دوللىرى بولۇپ ، تاشقى سودىدا بۆسۈش خاراكتېرلىك تەرەققىيات بارلىققا كەلدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسى يەنە بىر بالداق ئۆرلىدى . بەش يىللىق تاشقى سودا ئومۇمىي سوممىسى 1 مىليارد 904 مىليون ئامېرىكا دوللىرىلىق يېڭى پەللىگە ئۆرلەپ ، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىدىن 1.3 ھەسسە ئاشتى . بۇ خىل ئېشىش جەريانىدا ، ئېكسپورت سىجىل ھالدا بىرقەدەر يۇ- قىرى سۈرئەت بىلەن راۋاجلىنىپ ، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىدىن 1.5 ھەسسە ئاشتى ، ئىمپورتمۇ بىر قاتلىنىپ ، سوممىسى 480 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى . بۇنى ئىسلاھات — ئېچىۋېتىشتىن بۇرۇنقى 1978 - يىلدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ئون يىللىق تاشقى سودا تەرەققىياتىنى ئۇچقاندەك تېز ئىلگىرىلىدى دېيىشكە بولىدۇ . 1992 - يىلنى 1978 - يىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت ئومۇمىي سوممىسى 31 ھەسسە ئاشتى ، بۇنىڭ ئې- چىدە ، ئېكسپورت 47.4 ھەسسە ، ئىمپورت 20 ھەسسە ئاشتى . بۇ خىل تەرەققىيات سۈرئىتى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ .

چەتتىن مەبلەغ كىرگۈزۈشنى ، شېرىكلىشىپ مەبلەغ سالغان ، ھەمكارلاشقان ۋە چەت ئەل سودىگەرلىرى ئۆز ئالدىغا مەبلەغ سالغان كارخانىلارنى قۇرۇش ۋە تەرەققي قىلدۇرۇشنى سوتسىيالىستىك ئىقتى- سادىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئۇنۇملۇك تولۇقلىما قىلىش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات ئېچىۋېتىش ئىشىدا بارلىققا كەلگەن يېڭى شەيئى . ھازىر ، بۇ يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، تەدرىجىي تەرەققي قىلماقتا.1992 -

يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، ئەمەلىي پايدىلىنىلغان چەت ئەل مەبلىغى 288 تۇرگە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، شەھەرلىشىلگىنى 172 ، ھەمكارلىشىلغىنى 14 ، ئۆز ئالدىغا مەبلەغ سېلىنغىنى 30 ، ھەمكارلىشىپ ئېچىلغىنى 1 ، بەدەل ئىلىنگ سودا 15 ، خەلقئارالىق ئىجارىگە بېرىلگىنى 8 ، چەت ئەل ھۆكۈمەتلىرى قەرز بەرگەن تۇر 19 . بۇ تۇرلەر سۇ - تۇپراقنى ياخشىلاش ، پاختا بازىسى قۇرۇش ، بايلىق چارلاش ، نېفت - خىمىيە سانائىتى ، تۆمۈر يول قۇرۇلۇشى ، مېتاللۇرگىيە ، رەڭلىك مېتال ، خىمىيە سانائىتى ، يېنىك سانائەت ، توقۇمىچىلىق ، ئېلېكترون ، پوچتا - تېلېگراف ۋە ئالاقە ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى ، يېمەكلىكلەرنى پىشۇرۇش ، داۋالاش ۋە دورىگەرلىك ، سايامەت مۇلازىمىتى قاتارلىق جەھەتلەرگە چېتىلىدۇ .

بۇ مەزگىلدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايامەت ئىشلىرىمۇ خېلىلا تەرەققىي قىلدى . 6 - بەشىللىق پىلاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى يىلى يەنى 1985 - يىلى بىلەن 7 - بەشىللىق پىلاننىڭ ئەڭ ئاخىرقى يىلى يەنى 1990 - يىلنى سېلىشتۇرغاندا ، جۇڭگو ۋە چەت ئەل سايامەتچىلىرى 23 مىڭ كىشىدىن كۆپەيىپ 80 مىڭ كىشىگە ، تاشقى پېرېۋوت كىرىمى 5 مىليون 580 مىڭ يۈەندىن كۆپەيىپ 12 مىليون120ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا 2.5 ۋە 1.2 ھەسسە كۆپەيدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە جەمئىي كۆتۈرۈلىنغان سايامەتچىلەر 356 مىڭ 500 گە ، تاشقى پېرېۋوت كىرىمى 63 مىليون 440 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا يېتىپ ، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىدىن ئايرىم -ئايرىم ھالدا4.3ھەسسە ۋە4.6 ھەسسە ئاشتى . سايامەتچىلەر ئىچىدە چەت ئەل تەۋەلىكىدىكى ۋە جۇڭگو تەۋەلىكىدىكى سايامەتچىلەر ھەسسىلەپ كۆپەيدى ، بولۇپمۇ چەت ئەللىك سايامەتچىلەر ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىكىدىن يەتتە ھەسسە كۆپەيدى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سرتقا ئېچىۋېتىلگەن ئون يىل جەريانىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا يېگىدىن ئېچىۋېتىلگەن بەزى سايامەت تۈرلىرى ۋە چەت ئەل سايامەت ئۆمەكلىرى ئۈيۇشتۇرغان بەزى سايامەت پائالىيەتلىرى سايامەتچىلەرنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى . مەسىلەن ، جۇڭگو خەلقئارا سايامەتچىلىك جەمئىيىتىنىڭ ئۇرۇمچى شۆبىسى تەشكىللىگەن ئۇرۇمچى - خوتەن « يىپەك يولى » دا ئاپتوموبىل بىلەن يۈرۈپ سايامەت قىلىش پائالىيىتىگە 11 سايامەت ئۆمىكى ، 129 كىشى قاتناشتى . ئەنگلىيە سايامەتچىلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەمئىيىتى ئويۇشتۇرغان قورغاستىن كىرىپ ، شەنشى ئۆلكىسىنىڭ شىئەن شەھىرىگە بارىدىغان 111 كىشىلىك « شەرق تېز پويىزى — يىپەك يولى » سايامەت ئۆمكىنىڭ پائالىيىتى كىشىلەرنى توسۇ قىزىقتۇرۇپ ئۆزىگە جەلپ قىلدى . بۇ ئىككى قېتىملىق سايامەت پائالىيىتى ئايرىم - ئايرىم ھالدا قەدىمكى « يىپەك يولى » نىڭ شىمالى ۋە ئوتتۇرا يولىنى بويلاپ ئېلىپ بېرىلدى ، سەپەر ئۇستىدىكى يەر شارائىت ۋە ئۆرپ - ئادەتلەر ، مىڭئۆيلەرنىڭ ئاجايىپ كۆرۈنۈشلىرى ، قەدىمكى قەلئەلەرنىڭ ئۇسلۇبى ، تاغ - دەريالارنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ، بازار كۇنلىرىنىڭ داغدۇغىسى ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پارلاق ھۇنەر - سەنئىتى ۋە چۆلدىكى يېڭى شەھەرلەردىن ھۇزۇر ئالغان سايامەتچىلەرنىڭ كەتكۈسى كەلمىدى . « شەرق تېز پويىزى — يىپەك يولى » سايامەت ئۆمكىنىڭ چېگرىدىن كىرگەن ۋاقتى دەل ئېلىمىزنىڭ غەربىي خەن دەۋرىدىكى ئاتاقلىق سىياسىئونى ، سايامەتشۇناس جاڭ چيەننىڭ « يول ئاچقانلىقى » نىڭ 2100 يىللىقى ئىدى . ئۇلار چېگرىدىن كىرگەندىن كېيىن ، پۈتۈن ئۆمەكتىكى ئەنگلىيە ، ئامېرىكا ، گېرمانىيە ، ئاۋسترالىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن قاتناشقان سايامەتچىلەر بەش گۇرۇپپىغا بۆلۈندى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەنگلىيە BBC رادىئو شىركىتىنىڭ ئەزالىرى تەشۋىقات - خەۋەر گۇرۇپپىسى بولۇپ تەشكىللەندى . بۇنىڭدىن باشقا يەنە « خەن ۋۇدى » گۇرۇپپىسى ، « جاڭ چيەن » گۇرۇپپىسى ، « چىن شىخۇاڭ » گۇرۇپپىسى ، « شۇمەن جۇاڭ » گۇرۇپپىسى بولۇپ ، بۇلار قورغاستىن شىئەنگە بارغۇچە كوللېكتىپ ۋە تارقاق ھالدا يول ئۇستىدىكى مەنزىرىلەرنى قانغۇچە تاماشا قىلدى . سەپەر جەريانىدا خەلقلەر بىلەن بىرلىشىپ كۆڭۈل ئاچتى ، بۇنىڭدىن سايامەتچىلەرنىڭ ھەممىسى يېڭىلىق ۋە قىزىقارلىق ھېس قىلىپ رازى بولدى .

ئاپتونوم رايونىمىز ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتە ، چەت ئەل مە-
لۇمىنى كىرگۈزۈپ ، «ئۇچ خىل مەبلەغ» كارخانىلىرىنى قۇرۇش بىلەن
بىر ۋاقىتتا ، يەنە تاشقى ھەمكارلىق ۋە ئالماشتۇرۇشنى راۋاجلاندۇردى .
1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، بىز باشقا دۆلەتلەر بىلەن 59 تۈر بويىچە
ھەمكارلىشىش ۋە ئالماشتۇرۇش ئېلىپ باردۇق . بۇ تۈرلەر سودا تېپىغا
كىرمەيدىغان تۈرلەر ئۈچۈن مەبلەغ سېلىش ، قۇرۇلۇش ھۆددىگە ئېلىش ،
ئەمگەك مۇلازىمىتى چىقىرىش ، تېخنىكا ئېكسپورت قىلىش ۋە خادىم
ئەۋەتىشنى ئىچىگە ئالىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ، ئىجرا قىلىنغىنى 12 تۈر بو-
لۇپ ، تۇختامدىكى ئومۇمىي سومما تەخمىنەن 17 مىليون 93 مىڭ
شۋېيتسارىيە فرانكى . بۇ 12 تۈر ئىچىدە چېگرا سىرتىدا سودا تېپىغا كىر-
مەيدىغان ئاشپۇزۇل ، رەڭلىق فوتو سۈرەت يۇيۇش ۋە چوڭايتىش ،
چايدان ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن مەبلەغ سېلىنغىنى بەش تۈر ، مېھمانخا-
نىنى زىننەتلەش ، قاتالتىر ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسى قاتارلىق
قۇرۇلۇشلاردىن ھۆددىگە ئېلىنغىنى ئىككى تۈر ، كۆكتات تېرىش ، جۈڭ
گوچە داۋالاش ۋە سىرتتىن ئىقتىساد - سودا كەسپىي خادىملىرىنى
تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىش قاتارلىق ئەمگەك مۇلازىمىتى چىقىرىش جەھەت-
تىكىسى تۆت تۈر ، ئىسسىق سۇدا بېلىق بېقىش تېخنىكىسى بىر تۈر . بۇ
تۈرلەردىن كانادا بىلەن ئېلىپ بېرىلغىنى بىر بولۇپ ، قالغانلىرىنىڭ ھە-
ممىسى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى ئىچىدىكى دۆلەتلەر بىلەن ئېلىپ
بېرىلدى . بۇ ھەمكارلىق تۈرلىرىنىڭ كۆلىمى كىچىكرەك بولدى ، بۇلار
مەبلەغ ۋە تېخنىكا جەھەتتىن تۆۋەنرەك ھالەتتە بولدى ، سابىق سوۋېت
ئىتتىپاقى تەۋەسىدىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان ئىقتىساد - تېخنىكا
ھەمكارلىقىدا ۋە ئەمگەك مۇلازىمىتىدە نەق پۇلغا ئېرىشەلمىدۇق ، ھەممىسە
پۇل ھېسابىغا نەرسە ئالدۇق ، شۇنداقتىمۇ يەنىلا ئۇنىڭ پايدىسى بولدى .
1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسى ئىچىدىكى
دۆلەتلەر بىلەن بولغان ئىقتىساد ، تېخنىكا ھەمكارلىق تۈرلىرىدە قىممىتى 6
مىليون 240 مىڭ شۋېيتسارىيە فرانكىغا يېتىدىغان ئوغۇت ، پولات
ماتېرىياللىرى ، ياغاچ ماتېرىياللىرى ، تېرە ، پاختىنىڭ قىسقا تىلىتى ، باش

تۇت قاتارلىق ماددىي ئەشيالار ئېلىنىپ كېلىنىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ
سانائىتى ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا پايدىلىق بولغان تولۇقلىمىلىق
رول ئوينالدى .

چەت ئەل ھۆكۈمەتلىرىدىن قەرز پۇل ئېلىش ، چەت ئەللەردىكى
ۋە شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن ، تەيۋەندىكى ئىقتىسادىي تەشكىلاتلار ھەم
سودىگەرلەرنى مەبلەغ سالغۇزۇش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش بىلەن بىللە ،
1982 - يىلدىن ئېتىبارەن يەنە ب د ت نىڭ كۆپ تەرەپلىمە ۋە قوش
تەرەپلىمىلىك ھەقسىز ياردەم بېرىشىنى ئاكتىپ ئىلتىماس قىلدۇق ۋە ئۇلار
بەرگەن تۈرلەرنى ئاكتىپ قوبۇل قىلدۇق ، 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ،
ئىجرا قىلىنىپ بولغان كۆپ تەرەپلىمە ۋە قوش تەرەپلىمىلىك ھەقسىز يار-
دەم بەرگەن تۈر 53 بولۇپ ، جەمئىي 33 مىليون 200 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى
قوبۇل قىلىنىدى . بۇنىڭ ئىچىدە ، ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ھەقسىز
ياردىمىدىن پايدىلىنىپ ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇمچى ئارىشاق سۇيى بىلەن
داۋالاش ساناتورىيىسى ، خوتەن بالىلار پاراۋانلىقى تەربىيە مەركىزى
قۇرۇلۇشى 1990 - يىل 5 - ئايدا ئىشلىتىشكە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . بۇ ئىك-
كىسى ئەڭ چوڭ ياردەم تۈرلىرىدىن بولۇپ ، بۇنىڭ ئۈچۈن جەمئىي 12
مىليون 100 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى قوبۇل قىلىندى . ئۇرۇمچى ئارىشاق
سۇيى بىلەن داۋالاش ساناتورىيىسى پۈتۈپ ، ئۇ ئىلگىرىكى ئاددىي ،
پەقەت ئارىشاق سۇيى بىلەنلا داۋالايدىغان بىرلا تېپتىكى ساناتورىيىدىن
دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە ۋە زامانىۋى داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش
مۇئەسسەسىلىرى بولغان ، ئۇنىۋېرسال يېڭىچە ئارىشاق ۋە فىزىكىلىق ئۇ-
سۇل بىلەن داۋالاش مەركىزىگە ئايلاندى . خوتەن بالىلار پاراۋانلىق
تەربىيە مەركىزى زامانىۋى ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى ، ئوقۇتۇش بىناسى ،
بالىلار پاراۋانلىق بىناسى ۋە بىنا ئىچىدە تەنتەربىيە سارىيى بولغان
ماتارىپ ، پاراۋانلىق مەركىزى بولۇپ قالدى . بۇنىڭدىن باشقا يەنە موري ،
چىگگىل ، غۇلجا ، ئاقسۇ كوناشەھەر ، قەشقەر كونا شەھەر ، قاراقاش
ناھىيىلىرىدە ئانا - بالىلارغا ئائىت توقۇز تۈر ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ يېزى-
لىرىدا ئىچىدىغان سۇغا ئائىت قۇرۇلۇش تۈرلىرى بار . 1990 - يىلى ب د

ت نىڭ تەرەققىيات - پىلان مەكىمىسى توققۇز تۈر بويىچە كۆپ تەرەپلىمە ۋە قوش تەرەپلىمە ھەقسىز ياردەم بېرىشكە قوشۇلدى ، بۇلار ، ئاساسلىق ، شامال كۈچى ئېنېرگىيىسىنى ئېچىش ھەم ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش تەتقىقاتى ، قوغۇن - تاۋۇزنىڭ كېسەللىككە قارشى تۇرۇش ئۇقتىدارى ئۇستىدىكى تەتقىقات ، قوغۇننى ساقلاش ، يېڭى پېتى ساقلاش ۋە قاچىلاپ توشۇش ھەققىدىكى تەتقىقات قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇلار ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش جەريانىدا مەيدانغا كەلگەن يېڭى شەيئىلەردۇر .

4 - پاراگراف توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىش

دۆلەت ئىچىدە رايونلار ئارا ، شەھەر - يېزىلار ئارا ، تارماقلار ئارا ، كەسىپلەر ئارا ، كارخانىلار ئارا بىر - بىرىنى يېتىم قالدۇرىدىغان ھەتتا بىر - بىرىنى قامال قىلىپ تۇرىدىغان پاسىلنى بۇزۇپ تاشلاپ ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئىقتىساد - تېخنىكا جەھەتتە توغرا لىنىيىلىك ئالماشتۇرۇش ۋە بىرلىشىشنى تۇرغۇزۇش ھەم راۋاجلاندۇرۇش ، ھەر خىل ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرىنى مۇۋاپىق سەپلەپ ، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇرۇش ھەم ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتىكى مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى ، ھەم ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىكى مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى . ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىز بۇ جەھەتتە ئىزدىنىپ ، نۇرغۇن خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى .

ئون يىلدىن بۇيان ، بىز توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىش ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ، پۈتۈن مەملىكەتكە يۈزلىنىپ ، مۇھىم نۇقتىنى شەرقىي قىسمىدىكى بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان قېرىنداش ئۆلكە ، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلەرگە ھەمدە مەركەزدىكى ھەرقايسى

تارماقلارغا قاراتتۇق . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك تاۋارلىشىش ئەزەلدىن پۈتۈن مەملىكەتنىڭ زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشىگە ئېرىشىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن بۇ خىل ياردەم ئىلگىرى ئاساسىي جەھەتتىن دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىدا يەككە تۈرلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى ، ھازىرقى ئىقتىساد - تېخنىكا جەھەتتە ئۆزئارا بىرلىشىش ۋە ئۆزئارا ھەمكارلىشىش ھەر ئىككى تەرەپكە پايدىلىق بولغان توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش . ئۆتكەن ئون يىل جەريانىدا ، بىز «ھەر تەرەپلىمە ئېچىۋېتىش ، غەربكە مايىل بولۇش ، سىرتتىن كىرگۈزۈش ، ئىچكى جەھەتتە بىرلىشىش ، شەرق بىلەن بىرلىشىپ غەربكە چىقىرىش» تىن ئىبارەت ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىپ ، ئىشكىنى دۆلەت سىرتىغا ئېچىۋېتىش بىلەن بىللە ، دۆلەت ئىچىگىمۇ ئېچىۋېتىپ ، قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۇاستە قاراشلىق شەھەر ھەم مەركەزدىكى ھەرقايسى تارماقلار بىلەن بولغان توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىش ۋە تېخنىكا جەھەتتىن ھەمكارلىشىشنى ئاكتىپ راۋاجلاندۇرۇدۇق . ھازىر 29 ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۇاستە قاراشلىق شەھەر ھەمدە مەركەزدىكى 19 مىنىستىر ۋە كومىتېت بىلەن ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقى مۇناسىۋىتى ئورناتتۇق . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 15 ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ۋە 30 دىن كۆپرەك ناھىيە (شەھەر) ، مەملىكەت بويىچە 40 تىن كۆپرەك ۋىلايەت ، شەھەر ، ناھىيە (شەھەر) بىلەن ئۆز ساھەلىرى بويىچە دوستانە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتتى . بۇ جەريانىدا ، ئەمەلىيلەشتۇرۇلگەن ھەمكارلىق تۈرى 3237 ، ئىقتىسادىي بىرلەشمە تۈرى 1157 ، تېخنىكا ھەمكارلىق تۈرى 2080 ، ھەمكارلىق سوممىسى جەمئىي 840 مىليون يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە ، ئىچكى رايونلاردىن كىرگۈزۈلگەن مەبلەغ 490 مىليون يۈەن ، ئاپتونوم رايون ئىچىدە ئوبوروت قىلىنغىنى 340 مىليون يۈەندىن كۆپرەك . بۇ ھەمكارلىق تۈرلىرى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلۇپ ، يېڭىدىن ئاشقان مەھسۇلات قىممىتى جەمئىي 1 مىليارد 660 مىليون يۈەن ، يېڭىدىن ئاشقان پايدا - باج 280 مىليون يۈەن بولدى . تۈرلەر بويىچە ھەمكارلىشىش جەريانىدا ، كىرگۈزۈلگەن ۋە

ئۆزگەرتىلگەن ئۇسكۇنە 4418 دانە (يۇرۇش) ، يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن ۋە سۇپىتى ياخشىلانغان مەھسۇلات 5437 ؛ دۆلەت ئىچىدىكى داڭدار ، ئىلا سۇپەتلىك مەھسۇلاتلار ئۇلگە قىلىنغىنى 144 ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇرغان مەھسۇلات 90 نەچچە بولۇپ ، 150 خىل مەھسۇلات ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىلغار مەھسۇلاتلاردىن بولۇپ باھالاندى. بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ھەمكارلىشىش مۇناسىۋىتى بىلەن سىرتقا چىقىرىلغان ۋە سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن ماددىي ئەشيا 50 نەچچە خىل بولۇپ ، ئومۇمىي سومىسى 2 مىليارد 400 مىليون يۈەن ، ھاۋالە قىلىنىپ رايون سىرتىدا تەربىيىلىنىۋاتقان تۇرلۇك كەسپىي تېخنىك خادىملار 11 مىڭ 272 نەپەر .

بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ، پەن - تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ، مەبلەغ پېتىشمەسلىكنى پەسەيتىش ، مەھسۇلاتلارنىڭ سۈپىتى ۋە رىقابەت كۈچىنى ئۆستۈرۈشتە ئاكتىپ رول ئوينىدى . ئۇرۇمچى نېفىت - خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتى ئۇدا تۆت يىل شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ بولغان 50 سانائەت كارخانىلىرى ئىچىدە سېتىش ، پايدا - باجنى ئورۇندىغان جەھەتتە ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇپ كەلدى . 1990 - يىلى ئورۇندالغان سېتىش سومىسى رەت بويىچە تۇرغۇزغاندا 2 - ئورۇندا ، ئەمەلگە ئاشۇرغان پايدا - باج 3 - ئورۇندا تۇرىدۇ ، بۇنى ئۇلارنىڭ باشقىلار بىلەن ئىقتىسادىي جەھەتتىن بىرلىشىشكە باشتىن - ئاخىر ئەھمىيەت بەرگەنلىكىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ . 1990 - يىلنى مىسالغا ئالساق ، بۇ زاۋۇت ئىچكى جايلاردىكى 30 بىرلەشمە شىركەت بىلەن ماي مەھسۇلاتلىرىنى مەبلەغ يىغىپ بىرلىكتە باشقۇرۇشنى ئومۇمىيۈزلۈك ئېلىپ باردى . 17 ئىستېمالچى بىلەن مەبلەغ يىغىپ ، سۈيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازىنى سېتىش كەسپىنى قانات يايدۇردى . يىللىق ماي مەھسۇلاتلىرى بويىچە يىغىلغان مەبلەغ 82 مىليون 360 مىڭ يۈەن بولۇپ ، كارخانا مەبلىغىنى تولۇقلاپ ، بازار كاساتچىلىقىنى يەڭدى ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ قايتا ئۆرلىشىگە تۈرتكە بولۇپ ، ئارقا سەپ خىزمىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى چىڭ تۇتتى . «1 - ئاۋغۇست» پولات -

تۆمۈر باش زاۋۇتىمۇ ھەمكارلىشىش جەريانىدا پايدىغا ئېرىشكەن چوڭ كارخانىلارنىڭ بىرى . يېقىنقى بىرقانچە يىلدىن بۇيان ، ئۇلار تاشقى ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقىنى ئاكتىپ قانات يايدۇرۇپ ، 1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە سېتىش ۋە پايدا - باجنى ئورۇنداشتا شىنجاڭدىكى 50 چوڭ سانائەت كارخانىلىرى ئىچىدە ئايرىم ھالدا 3 - ، 4 - ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى . نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونىمىز توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلەشمە ، تېخنىكا ھەمكارلىقى جەھەتتە يېڭى ، تېخىمۇ چوڭ بولغان تەرەققىيات يولى ئۇستىدە ئىزدەنمەكتە ۋە ئىجاد قىلماقتا. 1990 - يىلى دۆلەت خىمىيە سانائىتى مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى گو شيۇلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن شىنجاڭغا كېلىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى ھەمدە «شىنجاڭ خىمىيە سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش توغرىسىدىكى سۆھبەت خاتىرىسى» نى بېسىپ تارقاتتى . شىنجاڭنىڭ نېفىت ، تەبىئىي گاز ، تۇز ۋە باشقا خىمىيىلىك قېزىلما بايلىقلاردىن تولۇق پايدىلىنىشى ئۈچۈن چوڭ تېپتىكى ئۇنۇمۇپرسال خىمىيە سانائىتى بازىسى قۇرۇش بەلگىلەندى . يېغىن خاتىرىسىدىكى كېلىشىمگە ئاساسەن ، دۆلەت خىمىيە سانائىتى مىنىستىرلىكى ئاپتونوم رايونىمىز بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ ھەمدە قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۆاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن بىرلىشىپ ، ئورتاق مەبلەغ سېلىپ ، بىللە قۇرۇش ، سوممىنى ئۈلۈشكە ئايرىپ ، بىللە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق ، ئون يىلچە ۋاقىت سەرپ قىلىپ ، شىنجاڭدا نېفىت - خىمىيە سانائىتى ، تەبىئىي گاز - خىمىيە سانائىتى ، تۇز - خىمىيە سانائىتى ۋە مىنېرال تۇز - خىمىيە سانائىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چوڭ تېپتىكى ئۇنۇمۇپرسال خىمىيە سانائىتى بازىسى قۇرۇپ چىقماقچى . بۇ كېلىشىمنىڭ يولغا قويۇلۇشى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەبىئىي بايلىق ئۇستۇنلۇكىنى ئىقتىسادىي ئۈستۇنلۇككە ئايلاندۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى مەركەزنىڭ يەرلىك بىلەن بىرلىكتە قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ۋە بۆاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن بىرلىشىپ بىللە ئىچىشى ، چوڭ - چوڭ تۇرلەر ئۇستىدە توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقىنى يولغا قويۇپ ، ئاز

سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشى ئۈچۈنمۇ يېڭى يول ئېچىپ بەردى .

ئىچكى جايلار بىلەن توغرا يۆنىلىشلىك ئىقتىسادىي بىرلەشمە ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقىنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىچىدىمۇ توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىش ئىلگىرى سۈرۈلدى . راس يون ئىچىدە «ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىش» تە كارخانىلارنى بىرلەشتۈرۈش ۋە قوشۇش نۇقتىلىق تۈتۈلدى . 1988 - يىلدىن بۇيان ، بىز «ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىش» ئارقىلىق 17 كارخانا گۇرۇھى تەشكىل لەپ ، 59 ناچار كارخانىنى ئۈستۈنلۈككە ئىگە 49 كارخانىغا قوشۇۋەتتۇق . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، كارخانىلارنى كارخانىلارغا ھۆددىگە بېرىش ، كارخانىلارنى كارخانىلارغا ئىجارىگە بېرىش قاتارلىق كۆپ خىل ھەمكارلىق شەكلى ئۈستىدە ئىزدەندۇق . شىنجاڭ توقۇمچىلىق سانائىتى (گۇرۇھ) شىركىتى بىلەن شىنجاڭ توك ئەسۋاب - ئۈسكۈنىلىرى (گۇرۇھ) شىركىتىنىڭ ئىچكى - تاشقى شارائىتى بىرقەدەر ياخشى بولغانلىقتىن ، ھازىر كۆزگە كۆرۈنۈپ ، بىرلەشتۈرۈشتە ناھايىتى ياخشى رول ئوينىماقتا . يېنىڭ سانائەت خام ئەشيا بازىسىنى ئېچىش گۇرۇھى ، گۈڭگۈرتلەشتۈرۈش گۇرۇھى ، « ئۈچ تاغ » توقۇمچىلىق گۇرۇھى ، شىنتۇ گۇرۇھى ، ئاقتۇ كېيىم - كېچەك گۇرۇھى ، تېيانشان لاتا خەي گۇرۇھى قاتارلىقلار تەرەققىي قىلىپ ، كۆزگە كۆرۈنۈش جەريانىدا تۇر - ماقتا . بىرلەشتۈرۈش ۋە قوشۇش ئارقىلىق 30 مىليون يۈەندىن كۆپرەك بىكار تۇرۇپ ۋە يېرىم بىكار تۇرۇپ قالغان ياكى باشقۇرۇش ئۇنۇمى تۆ - ۋەن بولغان مەبلەغ ئۇنۇملۈك تىجارەتكە كىرىشىپ ، بىرلىشىش - قوشۇلۇشنىڭ ئەۋزەللىكىنى دەسلەپكى قەدەمدە نامايان قىلدى . لېكىن قې - رىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ۋە بۈاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا كارخانا گۇرۇھىنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە كارخانىلارنىڭ قوشۇلۇشى كېيىن ، تەرەققىياتى ئاستا ، كۆلىمى كىچىك بولۇپ ، تەشكىللەنگەن كارخانا گۇرۇھى ۋە قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىنكى كارخانىلار ئۆزلىرىنىڭ تېگىشلىك رولىنى تېخى جارى قىلدۇرۇپ كېتە -

مىدى . ھازىر بار بولغان كارخانا گۇرۇھىغا نىسبەتەن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى ۋە كونكرېت يېتەكچىلىك قىلىشنى كۈچەيتىپ ، ئۇلارنىڭ ئىگە لىك باشقۇرۇشىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، كارخانا گۇرۇھى ۋە كارخانىلارنىڭ قوشۇلۇشىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ، تەجرىبە - لەرنى توپلاپ ، «ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىش» خىزمىتىنى تېخىمۇ ياخشى راۋاجلاندۇرماقتىمىز .

ئىقتىسادىي جەھەتتىن توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش كۆپ مەزمۇنلۇق ئىچىگە ئالىدۇ . توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادىي بىرلىشىشنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ سۈبېيېكتى كارخانا ، بۇنىڭدا ئىشلەپچىقىرىشتىكى ھەمكارلىقتىن باشقا ، يەنە تاۋارلارنى ئوبوروت قىلىش ، پەن - تېخنىكىدا ھەمكارلىشىش ، ئىختىساسلىقلارنى ئېچىش ۋە ئىشلىتىش ، ئۇچۇر ئالماشتۇرۇش ، مەبلەغ جەھەتتە پۈتۈشۈش قاتارلىقلار مۇ بار . دېمەك ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىشتە ھەم كارخانىلار ئۆزئارا ھەمكارلىشىشقا ، ھەم پەن تەتقىقات ، ئىختىساسلىقلارنى ئېچىش ، ئۇچۇر قاتارلىق جەھەتلەردە ھەمكارلىشىشقا توغرا كېلىدۇ . شەھەرلەر ئىقتىدارى مۇكەممەل بولغان تۈرلۈك مەركەز بولۇش سۈپىتىدە ، ئوبېيېكتىپ جەھەتتە تەرەپ - تەرەپكە كېسىشكەن ئىقتىسادىي تور بولۇپ شەكىللەنگەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، شە - ھەرلەر ئىقتىسادىي مەركەزلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش — رايونلار بىلەن سىستېمىلار ئايرىۋېتىلىدىغان ، رايونلار قامال قىلۋالىدىغان ھالەتنى بۇزۇپ تاشلاپ ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىشنى راۋاجلاندۇرۇشتا سەل قاراشقا بولمايدىغان مۇھىم ستراتېگە - يىلىك تەدبىردۇر . 1985 - يىلدىن بۇيان ، بىز تۆۋەندىكى سىناقلارنى ئېلىپ باردۇق : شەھەرلەردىكى كارخانىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتىكى ئورۇن چەكلىمىسى ۋە رايون چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ ، ئورۇن ھالقىغان ۋە رايون ھالقىغان ، ھەمكارلىق ھەم بىرلىشىشنى يولغا قويدۇق ؛ ئوبوروت جەھەتتە ، ھەر خىل يوللار ئارقىلىق بۇاستە تەمىنلەش ۋە سېتىش ئالا - قىسىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تىجارەت پائالىيىتىنى ھەرقايسى رايونلارغا كېڭەيتتۇق . بىزنىڭ بۇ ھەقتىكى كونكـ

رېت ئۇسۇلىمىز مۇنداق بولدى : ئالدى بىلەن ، ئاپتونوم رايونلۇق مەركىزى ئۇرۇمچى شەھرىنى نۇقتا قىلىپ ، ئۇنىڭ ئىگىلىك ھوقۇق دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ، ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى تارماقلار تەۋەلىكىدىكى بەزى كارخانىلارنى شەھەرگە چۈشۈرۈپ ، ئۇنىڭ ئىقتىسادي جەھەتتىكى رادىئاتسىيىلىك ئىقتىدارىنى كۈچەيتتۇق . ئۇندىن كېيىن ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ، سانجى ، كورلا ، قۇمۇل ، قاراماي ، كۈيتۈن قاتارلىق شەھەرلەردە شەھەر ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈشنى كۈچەيتىپ ، ئىقتىسادي تورلارنى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندۈرۈپ ، ئىقتىسادي جەھەتتىكى توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىشنىڭ رايونىمىز ئىچىدىكى تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردۇق . بۇ كارخانىلارنى مەركەز قىلغان ، شەھەرلەرنى يۆلەنچۈك قىلغان ، كارخانىلارنىڭ بىرلىشىشى بىلەن قوشۇلۇشنى ئاساسىي شەكىل قىلغان توغرا لىنىيىلىك ئىقتىسادي بىرلەشمىنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى ياخشى يول .

5 - پاراگراف ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى

ئىچكى جايلار ، بولۇپمۇ دېڭىز يېقىنسىدىكى رايونلارنىڭ ئۆتكەن ئون نەچچە يىللىق ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشتىكى ئەملىيەتنى شۇنى ئىسپاتلىدىكى ، ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونىنى قۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش - ئىسلاھاتتا چىڭ تۇرۇپ ، ئىشكىنى سرتقا ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىش ، ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇشتىكى بىر خىل ئۇنۇملۇك ستراتېگىيىلىك تەدبىر . ئىچكى جايلار ۋە دېڭىز بويلىرىدىكى سرتقا ئېچىۋېتىلگەن شەھەرلەرنىڭ بەلگىلىك رايونىنى ئايرىپ چىقىپ ، ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرغانلىقى ، چەت ئەل مەبلىغىنى قوبۇل قىلىدىغان ئالاھىدە مۇھىت يارىتىپ ، جۇڭگو - چەت ئەل شېرىكچىلىكىدىكى ، ھەمكارلىقىدىكى ۋە چەت ئەل سودىگەرلىرى ئۆز ئالدىغا مەبلەغ سالغان كارخانىلارنى قۇرغانلىقى ، قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ۋە

بۇ ئاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن «ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىش» يولغا قويۇلغان كارخانىلارنى قۇرغانلىقى — ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونلىرىنى «تېخنىكا كۆزنىكى ، باشقۇرۇش كۆزنىكى ، بىلىم كۆزنىكى ، تاشقى سىياسەت كۆزنىكى» ۋە «يېڭى تېخنىكىلىق كەسىپلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بازىسى ، ئېكسپورتتىن تاشقى پېرېۋوت يارىتىش بازىسى» بولۇشتەك ئەملىي تەجرىبە بىلەن تەمىنلىدى ، بۇ ھال بىزنى تولىمۇ ئىلھاملاندۇردى . ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرىنى ئۆگىنىش - ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلامغىچە ، تېخىمۇ كەڭ ساھەگىچە راۋاجلاندۇرۇشدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئىقتىسادي قۇرۇلۇشنى باشلامچىلىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

دۆلەتنىڭ سىرتقا ئېچىۋېتىشتىكى ستراتېگىيىلىك ئورۇنلاشتۇرۇشى ۋە شىنجاڭ دوچ كېلىۋاتقان سرتقا ئېچىۋېتىشتىكى يېڭى ۋەزىيەتكە ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى 1990 - يىلى «ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇشتىكى بەزى مەسىلىلەر ھەققىدە ۋاقتىلىق بەلگىلىمە» نى ئېلان قىلدى . بۇنىڭدا ئۇرۇمچىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ غەربىي بۆلىكىدىكى غول لىنىيىدە نۇقتا تاللاپ ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇش ، قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۇ ئاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن بىرلىشىپ ھەمدە چەت ئەل سودىگەرلىرىنى جەلپ قىلىپ ، ئۆزئارا مەنپەئەت يېتكۈزۈش ئاساسىدا ، ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقىنى كۈچەيتىپ ، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىكى ھەرقايسى دۆلەت ، ياۋروپا ، غەربىي ئاسىيا قاتارلىق جايلاردا خەلقئارا بازارلارنى ئورناتاق ئېچىش بەلگىلەندى . ھازىر ، ئۇرۇمچى شەھىرى ، كۈيتۈن شەھىرى ۋە شىخەنزە شەھىرىدىن ئىبارەت جايلاردا ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇلۇشى باشلاندى . بىزنىڭ بۇ بىرقانچە شەھەرنى تاللاپ ، ئالدى بىلەن بۇ جايلاردا ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇپ چىقىشىمىزدىكى سەۋەب شۇكى :

— دۆلەت ئىچى ۋە خەلقئارادىكى چوڭ كىلىمات بۇ شەھەرلەردە ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇش ئىشىنى ياخشى شارائىت بىلەن تەمىنلىدى. بۇ ئاساسەن، مۇنداق ئۈچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ: (1) ئاسىيا - ياۋروپا 2 - چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكىنىڭ تۇتاشتۇرۇلۇشى، دۆلەتنىڭ دېڭىز ياقىسىدىن تارتىپ چېگرا بويلىرىغىچە بولغان جايلاردا ھەر تەرەپلىمە ئېچىۋېتىش ستراتېگىيىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ھەمدە تارىم، تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقىدىكى نېفىت - گاز بايلىقىنىڭ ئېچىلىشى شۇنداقلا دۆلەتنىڭ كەسىپلەرنىڭ جايلىشىشىنى تەڭشەپ، غەربىي رايونلارغا مايىل بولۇشىنى تەكتلىشىگە ئەگىشىپ، ئوبيېكتىپ جەھەتتە، غەربىي قىسمىدىكى رايونلاردا تېزدىن ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش بازىسى ۋە كۆزنىكى بەرپا قىلىش تەلەپ قىلىندى. ئۇرۇمچى شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، قاتناش، مەدەنىيەت، پەن - تېخنىكا مەركىزى، كۆيتۈن شەھىرى ئاسىيا - ياۋروپا قۇرۇقلۇقى چوڭ كۆۋرۈكىنىڭ ئىلگىرى كىرگەندىن كېيىنكى گۈرۈپپىلاشقان تۈنجى بېكىتى، شىخەنزە شەھىرى بولسا يېڭىدىن گۈللەنگەن، يېڭا ئىگىلىك، سانائەت، سودا ئۆزئارا بىرلەشكەن شەھەر، شۇڭا بۇ جايلار ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتە كۆۋرۈك بېشى ئىستېھكامى قىلىشقا ئىنتايىن باب كېلىدۇ. (2) مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىنىڭ ۋە شەرقىي ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ بازىرى كەڭ، يوشۇرۇن كۈچى ئىنتايىن چوڭ. ئېلىمىزنىڭ ئېكسپورت سودىسىدا بۇ دۆلەتلەر ئېلىمىز ئېكسپورت ئومۇمىي سوممىسىنىڭ تەخمىنەن 80% نى ئىگىلەپ كەلگەن، ھازىر بولسا 1% كىمۇ يەتمەيدۇ. نۆۋەتتە، بۇ دۆلەتلەرنىڭ بازارلىرى دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ دىققىتىنى كەڭ كۆلەمدە قوزغىماقتا، شياڭگاڭ، ئاۋمېن ۋە تەيۋەندىكى كارخانا ساھەلىرى شىنجاڭنى بۇ كەڭ بازارغا كىرىشتىكى يۈزلىنىش قىلىش مەقسىتىدە، بۇ بىرقانچە شەھەرلەرگە مەبلەغ سېلىشقا تولىمۇ ھەۋەس قىلىدۇ. (3) جۇغراپىيە، تارىخ، مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى ئامىللار تۇپەيلىدىن، شىنجاڭ ئوتتۇرا ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيا ۋە ئىسلام ئەللىرى ئىقتىسادىي چەمبىرىكىگە كىرىش ئۈستۈنلۈكىگە ئىگە.

— ئۇرۇمچى شەھىرى، كۇيتۈن شەھىرى ۋە شىخەنزە شەھىرى ئاساسىي مۇئەسسەسىلەر جەھەتتە خېلىلا ئاساسقا ئىگە بولۇپ، ئايلانما رايونىمىزدىكى باشقا رايونلاردىن ياخشى. ئۇلارنىڭ قاتناش شارائىتى ئوبدان، جۇغراپىيىلىك ئورنى مۇۋاپىق. دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تەدبىكىلەرنىڭ ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇش تەجرىبىسىدىن قارىغاندا، جۇغراپىيىلىك ئورنى پايدىلىق، ئاساسىي مۇئەسسەسىلىرى ياخشى، مەدەنىيەت، مائارىپ ئاساسى بار جايلارنى تاللاش ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇشتىكى زۆرۈر شەرتلەردۇر. ئۇرۇمچى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ قاتناش تۈگۈنى، ئۇرۇمچى ئايرودرومى مەملىكەت بويىچە بەش چوڭ ئايرودرومنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا خەلقئارا، دۆلەت ئىچى ۋە رايون ئىچى ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسىدىن 27 سى بار، توشۇش مىقدارى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ 70% تىن كۆپرەكنى تەشكىل قىلىدۇ؛ مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق تۆمۈريول گۈرۈپپىلارغا ئايرىش بېكىتى ئۇرۇمچىدە بولۇپ، تۆمۈريولنىڭ يولۇچىلارنى توشۇش مىقدارى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ 66% نى، يۈك توشۇش مىقدارى 63%نى ئىگىلەيدۇ؛ تەرەپ - تەرەپكە بارىدىغان تاشيوللار بار. كۇيتۈن بىلەن شىخەنزە چوڭ قۇرۇقلۇق كۆۋرۈكى جۇڭگو بۆلۈكىنىڭ يول ياقىسىغا جايلاشقان بولۇپلا قالماستىن، بەلكى غۇلجا - ئۇرۇمچى تاشيولىنىڭ تۈگۈنى بولۇپ، غۇلجا، تارباغاتاي، ئالتاي، بورتالا، ئۇرۇمچى قاتارلىق شىمالىي شىنجاڭدىكى كەڭ رايونلارنى تۇتاشتۇرۇشتا كۆچلۈك رادىئاتسىيە كۆچىگە ئىگە. ئۇنىڭدىن قالسا، بۇ شەھەرلەر بىرقەدەر ياخشى بولغان يەر بايلىقىغا ئىگە، شەھەر ئەتراپلىرىدا سانائەت تەرەققىياتىغا كېرەكلىك يەرلەر كۆپ، باھاسى يۇقىرى ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئەمگەك كۈچى مەنبەسىمۇ كاپالەتكە ئىگە بولۇپ، ساپاسى بىرقەدەر يۇقىرى. بولۇپمۇ ئۇرۇمچىدە 1 مىليون 300 نەچچە مىڭ شەھەر نوپۇسى، 11 ئالىي مەكتەپ، 36 ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي - تېخنىكا مەكتىپى، 143 ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ بار، خەلق مائارىپى ۋە كەسىپىي مائارىپىنىڭ ئومۇملىشىش دەرىجىسى بىرقەدەر يۇقىرى. قېزىلما بايلىقى مول. ئۇرۇمچىنىڭ كۆمۈر زاپىسى 9 مىليارد تونىنا كېلىدۇ، جەنۇب

تەرىپىدە ئۇزۇنلۇقى 40 كىلومېتر كېلىدىغان تۇز كۆل بار ، شىمالدا نېـ
فىت ، تەبىئىي گاز ، تۆمۈر ،ئالىيۇمىن ، ھاك تېشى قاتارلىق قېزىلمىلار بار.
شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇرۇمچىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە قاتناش شارا-
ئىتى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى دەسلەپكى پىششىقلانغان
مەھسۇلاتلارنى ۋە خام ئەشيالارنى يۆتكەپ كېلىشكە ناھايىتى پايدىلىق.
كۆيتۇن ۋە شىخەنزە شەھىرى قاراماي ، مايتاغ نېفىت ئېلىش ۋە ئايرىش
بازىسى بىلەن يېقىن قوشنا ، ئارقا تەرىپىدىن كۆيتۇن ، شىخەنزە بوز يەر
ئۆزلەشتۇرۇش رايونى ، شىخو ، ساۋەن ، مانا ستىن ئىمارەت كەڭ
دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونى بار ، ئەتراپىدا خىلمۇ خىل مول بايلىقلار
ھەمدە مەلۇم دەرىجىدە ئېچىلغان ، بايلىق ، كەسىپ ، تېخنىكا ۋە مەبلەغ
نىڭ نىسپىي زىچلىقى يۇقىرى بولغان رايونلار بولۇپ ، بۇ جايلارنىڭ
شىنجاڭدىكى «ئالتۇن ئۈچ بۇرجەك» جاي دېگەن نامى بار . بۇ شەھەرلەر-
نىڭ ھازىرقى ئاساسىي مۇئەسسەسلىرى تەرەققىيات رايونى ئۈچۈن
تايانچلىق رولىنى ئويناىدۇ . ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ مۇلازىمەت ئىقتىدارى
تولۇق بولۇپ ، تەرەققىيات رايونىنى خىلمۇ خىل مۇلازىمەت بىلەن تەمىن
ئېتەلەيدۇ . بۇ شەھەردە دۇنيادىكى ۋە دۆلەت ئىچىدىكى ھەرقايسى چوڭ
شەھەرلەر بىلەن بىۋاستە سۆزلىشىدىغان تېلېفونلار بار ، ئالاقە ئىشلىرى
قولايلىق ، نۆۋەتتە ، شەھەر بويىچە پروگراممىلىق باشقۇرۇلىدىغان تېلې-
فون ئۈسكۈنىسىنىڭ سىغىمچانلىقى 37 مىڭ 500 توچكا بولۇپ ،
ئەمەلىيەتتە ئىشلىتىلگىنى 26 مىڭ 400 توچكا ، 8 - بەشىللىق پىلانىنىڭ
ئاخىرى ئۈسكۈنە سىغىمچانلىقى 75 مىڭدىن ئارتۇق توچكىغا
يەتكۈزۈلىدۇ . كۆيتۇن بىلەن شىخەنزىنىڭ پوچتا - تېلېگراف ۋە ئالاقىلە-
شىش شارائىتىمۇ بىرقەدەر ياخشى ، بولۇپمۇ كۆيتۇن شەھرى شىنجاڭنىڭ
شىمالىدىكى ھەرقايسى جايلارنىڭ پوچتا - تېلېگراف ۋە ئالاقىلىشىش
تۈگۈنى بولۇپ ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون سىغىمچانلىقى چوڭ ، تارقىتىش
دائىرىسى كەڭ ، ئۈسكۈنىلىرى ئىلغار بولغانلىقتىن ، مەملىكەتلىك ئۇزۇن
يوللۇق ئاپتوماتىك تېلېفون تورىغا كىردى ، تېلېگراما ، فوتو تېلېگراما ،
تېلېفوتو كەسىپلىرىنى بېجىرگىلى بولىدۇ ، ئۇ بەش ۋىلايەت ، ئوبلاست ۋە

شەھەرنىڭ خەت - ئالاقە كەسپىنى قويۇقلاشتۇرۇشنى ئۈستىگە ئالغان .
ئاپتونوم رايونىنىڭ نۆقتىلىق قۇرۇلۇشلىرىدىن بولغان 960 يوللۇق مىكرو
دولقۇنلۇق ئالاقىلىشىش مۇنارى بۇ يەردە قۇرۇلۇۋاتىدۇ . 1991 - يىلى 3000
توچكىلىق پروگراممىلىق باشقۇرۇلىدىغان تېلېفون سىستېمىسى قۇرۇلۇشقا
باشلىغان بولۇپ ، 1992 - يىلى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى ھەمدە خەلقارا
تورلار بىلەن باغلاندى . سانائەت ئاساسى بىرقەدەر ياخشى ، مالىيە ئەھۋالى
كەڭىتاشا بولۇپ ، بەلگىلىك ئىقتىسادىي ئەملىي كۈچكە ئىگە . 1990 - يىلى
ئۇرۇمچى شەھرىنىڭ سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 8 مىليارد 700 مىليون
يۈەن بولۇپ ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى سانائەت مەھسۇلاتى قىممىتىنىڭ تەخ-
مىنەن 28% نى ئىگىلىدى ، مالىيە كىرىمى 860 مىليون يۈەن بولۇپ ، 33%
نى ئىگىلىدى ؛ كۆيتۇننىڭ سانائەت مەھسۇلاتى قىممىتى 560 مىليون يۈەن
بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنىڭ تەخمىنەن 2% نى
ئىگىلىدى ، مالىيە كىرىمى 119 مىليون يۈەن بولۇپ ، 4.6% نى ئىگىلىدى .
شىخەنزە شەھرىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتى قىممىتى 1 مىليارد 100 مىليون
يۈەن ، مالىيە كىرىمى 90 مىليون يۈەن بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ سانائەت ئۇ-
مۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ۋە مالىيە كىرىمىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا 6%
3 نى ۋە 3.4% تىن كۆپرەكنى ئىگىلىدى . بۇ شەھەرلەرنىڭ ئىقتىساد -
تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇشتا مالىيە جەھەتتىن بەرداشلىق بېرىش
ئىقتىدارى بىرقەدەر كۈچلۈك . بۇ شەھەرلەرگە پەن تەتقىقاتى ئاپپاراتلىرى
نىسپىي مەركەزلەشكەن ، پەن - تېخنىكا كۈچى بىرقەدەر كۈچلۈك بولۇپ ،
شىنجاڭ بويىچە پەن - تېخنىكا ، مەدەنىيەت ئىشلىرى بىرقەدەر تەرەققىي
قىلغان جايلاردۇر . ئۇرۇمچى رايونىدىكى تۇرلۇك تەتقىقات تەرەققىياتى
ئاپپاراتلىرىدا ئىشلەۋاتقان خادىملار شىنجاڭ بويىچە ئوخشاش تۇردىكى
خادىملار سانىنىڭ 70% نى ئىگىلىگەن بولۇپ ، بۇلار ھەر يىلى ئىقتىسادىي
قۇرۇلۇش ئۈچۈن مەلۇم سەۋىيىگە يەتكەن 300دىن كۆپرەك ياراملىق پەن-
تېخنىكا مۇۋەپپەقىيىتىنى تۆھپە قىلىدۇ . كۆيتۇن شەھرىدىكى تۇرلۇك
پەن - تېخنىكا خادىملىرى 6728 نەپەر بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 9.2%
نى ئىگىلەيدۇ ، تۇرلەرنىڭ جايلىشىشىمۇ بىرقەدەر مۇۋاپىق بولۇپ ، يە-

قىنقى يىللاردىن بۇيان 27 تەتقىقات تۈرى مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تېخنىكا تەرەققىيات ئاپپاراتلىرى 71 بولۇپ، ئۇرۇنداشقان تەرەققىيات تۈرلىرى 215، بۇنىڭ ئىچىدە شىخەنزە شەھىرى ئايرىم - ئايرىم ھالدا سەككىزىنچى ئورۇننى ئىگىلىدى. دېمەك، بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ تېخنىكا تەرەققىيات ئىقتىدارىنىڭ بىرقەدەر كۆچلۈك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

نۆۋەتتە، بۇ شەھەرلەدە ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونى قۇرۇلۇشى جىددىي ئېلىپ بېرىلىۋاتىدۇ، بۇ تەرەققىيات رايونلىرىنىڭ تەرەققىيات يۆنىلىشى ۋە تەرەققىيات نىشانى مۇنداق:

— شىنجاڭنىڭ غەربكە ئېچىۋېتىش جەھەتتىكى ئىقتىسادىي، جۇغراپىيە ۋە بايلىق ئۈستۈنلۈكىنى، ئۇرۇمچى، كۇيتۇن ۋە شىخەنزە شەھەرلىرىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىقتىسادىي - تېخنىكا ئۈستۈنلۈكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، مەبلەغ، ئىلغار تېخنىكا ۋە ئىلمىي باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى كىرگۈزۈش، تاشقى يۆنىلىشلىك ئىقتىساد ۋە يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان كەسىپلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ قەدىمنى تېزلىتىش، شۇ ئارقىلىق، ئۇچ شەھەرنىڭ ۋە پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ھەمدە پىلانلىق ھالدا غەربىي رايونىنى ئېچىش ئۈچۈن تۆھپە قوشۇش.

— سىرتتىن كىرگۈزۈش بىلەن ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىشنى ئۆز — ئارا بىرلەشتۈرۈش پرىنسىپى بويىچە، ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى «ئۇچ مەبلەغ» كارخانىلىرىنى، يەر، ئۆي - مۈلۈك تەرەققىيات تىجارىتى كارخانىلىرىنى، «ئۇچ بىلەن بىرنى تولۇقلاش» كارخانىلىرىنى ۋە ئىچكى جەھەتتىن بىرلىشىپ ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى كارخانىلارنى سانائەت - سودا، تېخنىكا - سودا، تاۋار - سودا بىرلەشمە كارخانىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش؛ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى كارخانىلارنى، پەن تەتقىقاتى ئاپپاراتلىرىنى، ئالىي مەكتەپلەرنى تەرەققىيات رايونىغا مەبلەغ سېلىشقا جەلپ قىلىپ، يۇقىرى، يېڭى تېخنىكا تەرەققىياتى ئاپپاراتلىرىنى ۋە پەن تەتقىقاتى ئىشلەپچىقىرىش

بىرلەشمە گەۋدىلىرىنى قۇرۇش؛ جۇڭگو ۋە چەت ئەل سودىگەرلىرىنى سانائەتنى دائىرە بويىچە ھۆددىگە ئېلىپ تەرەققىي قىلدۇرۇشقا رىغبەتلەندۈرۈش.

— خەلقئارا بازارغا، بولۇپمۇ ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيا، ياۋروپا بازارلىرىغا يۈزلەنگەن ئېكسپورت تىپىدىكى مەھسۇلاتلارنى ۋە ئىلغار تېخنىكا تىپىدىكى كارخانىلارنى گۈللەندۈرۈشنى ئاساس قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە، شىنجاڭنىڭ بايلىقىنى ئېچىش ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىدىغان ۋە ئىچكى جايلاردىكى ئۆلكە، شەھەرلەر بىلەن كەسىپ جەھەتتە ئۆز ئارا تولۇقلىنىلىقى بولغان بەزى كارخانىلارنى قۇرۇش. ئۇچ شەھەرنىڭ سانائەت قۇرۇلمىسى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ۋە تېررىتورىيە بويىچە تارقالغان بايلىق ئالاھىدىلىكىگە بىرلەشتۈرۈپ، ھازىرقى سانائەت ئاساسىدىن پايدىلىنىپ، يېڭىنى بىر مەزگىل ئىچىدە، ئاساسلىقى، ماشىنىسازلىق، ئېلېكترون، يېڭى سانائەت، توقۇمىچىلىق، نېفىت - خىمىيە سانائىتى، يېمەكلىك، داۋالاش - دورىگەرلىك، ئىچىملىك قاتارلىق ساھەلەرنى ھەمدە ئۇچۇر - تېخنىكا مەھسۇلاتلىرى، ماشىنا - ئېلېكتر ئۇسكۇنىلىرى بىرلەشمە مەھسۇلاتلارنى، بىئو تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، شۇنداقلا سودىگەرلەرنىڭ ئىقتىساد - تېخنىكا تەرەققىيات رايونىدا يولغا قويۇشقا ئۈيغۇن كېلىدىغان تۈرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى قارشى ئېلىش.

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 80 - يىللاردىكى ئىسلاھات — ئېچىۋېتىش ئىشلىرى مول مۇۋەپپەقىيەتلىرى بىلەن شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش تارىخىغا كىرگۈزۈلدى. ھازىر، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت كەڭ كادىرلىرى ۋە خەلق ئاممىسى يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جەنۇبىنى كۆزدىن كەچۈرگەندىكى سۆزىنىڭ كۆرسەتمىسى ۋە ئىلھامى ئاستىدا، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىسلاھات — ئېچىۋېتىشنىڭ ئىككىنچى ئون يىلىغا ئاتلىنىپ، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئىككىنچى باسقۇچتىكى ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلماقتا.

6 - پاراگراف سایاهەت ئىشلىرى

شىنجاڭنىڭ سایاهەت ئىشلىرى مەركەزنىڭ «ئاكتىپ راۋاجلاندۇ-رۇش ، مادارىغا قاراپ ئىش كۆرۈش ، سالماق قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەش» فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، 1979 - يىلدىن باشلاپ يوقىلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، كىچىكلىكتىن چوڭىيىپ تەرەققىي قىلدى . بۇنىڭدىن ئىلگىرى ، بىز سایاهەتنىڭ بىر خىل كەسىپ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يېتەلمىگەن ، ئۇنى ھۆكۈمەت خىزمىتىنىڭ كۇنلۇك ئىشلار تەرتىپىگىمۇ كىرگۈزمىگەندۇق ، سایاهەت ئىشلىرىنى مەخسۇس باشقۇرىدىغان ئاپپاراتلارمۇ يوق ئىدى ، سا-یاهەت ئىشلىرى تامامەن ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىلگەنىدى ، كېلىدىغان سایاهەتچىلەرمۇ ئىنتايىن ئاز بولۇپ ، 1978 - يىلى پۈتۈن بىر يىلدا ئاران 88 نەپەر سایاهەتچى كۆتۈۋېلىنغانىدى .

ئىسلاهات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن بۇ-يان ، ئاپتونوم رايونىمىزدا سایاهەت ئىشلىرىنىڭ قىيابېتى يېڭىلاندى ھەمدە تەرەققىي قىلىپ ، شىنجاڭنى گۈللەندۇرۇشتە تاشقى يۆنىلىشلىك كەسىپلەرنىڭ ۋە خەلق ئىگىلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى . ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، دۆلەت سىرتىدىكى سایاهەتچىلەر ۋە شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلاردىن ئاپتونوم رايونىمىزغا كې-لىپ سایاهەت قىلغۇچىلار يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى ، دۆلەت سىرتىدىكى ۋە شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن ، تەيۋەنلىك سایاهەتچىلەردىن جەمئىي 803 مىڭ ئا-دەم (قېتىم) كۇتۇۋېلىنىپ ، 136 مىليون يۆەندىن كۆپ تاشقى پېرېۋوت يارىتىلدى ، يىلغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 57 مىڭ ئادەم (قېتىم) دىن كۆپ سایاهەتچى كۇتۇۋېلىنىدى ، ئەڭ كۆپ بولغان يىلى 239 مىڭ ئادەم (قې-تىم) كۇتۇۋېلىنىدى . بۇنىڭدىن ئېنىق كۆرۈشكە بولىدۇكى ، ئاپتونوم رايونىمىزدا سایاهەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى تېز بولغان ، قاتناش قورا-

لى ، سایاهەت قىلىش ئورنى ، تاماق ، ياتاق ، ماگىزىن ۋە كۆڭۈل ئېچىش سورۇنىدىن ئىبارەت سایاهەتچىلىكتىكى ئالتە مۇھىم ئامىل ھازىرلانغان ۋە يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن ، ئۇنۇمۇبرسال كۇتۇۋېلىش ئىقتىدارىمۇ بىرقەدەر كۆچلۈك بولۇپ ، ئاساسىي جەھەتتىن سایاهەتچىلەرنىڭ ھاجىتىدىن چىق-قان ، شۇڭلاشقا كېلىدىغان سایاهەتچىلەر يىلدىن - يىلغا كۆپەيگەن .

ئاپتونوم رايونىمىزدا سایاهەت ئىشلىرىنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلىنىپ ، كۇندىن - كۇنگە گۈللەپ ياشنىشى ، ئەڭ مۇھىمى ، ئىسلا-ھات - ئېچىۋېتىشكە دائىر لۇشيەن ، فاگجېن ، سىياسەتلەرگە ۋە ئۇ ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن چوڭ ياخشى ۋەزىيەتكە تايانغانلىقىمىزنىڭ مەھسۇ-لىدۇر . 1980 - يىلدىن ئىلگىرى ، ئاپتونوم رايون بويىچە پەقەت ئۇرۇمچى ، تۇرپان ۋە شىخەنزىدىن ئىبارەت ئۆچ شەھەر - ناھىيىلا سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ ، سایاهەت ۋە سەيلە دائىرىسى ئىنتايىن چەكلىك ئىدى . ئىسلاهات - ئېچىۋېتىشنىڭ كەڭ ۋە چوڭقۇر راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئېچىۋېتىلگەن شەھەر ۋە ناھىيىلەر 25 كە يەتتى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت ۋە ئوبلاستلارغا بۇاستە قاراشلىق شەھەرلەر ، تۆمۈر يول ، غول تاشيول ۋە چېگرا بويلىرىدىكى شەھەر - ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېچىۋې-تىلدى . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە چېگرا بويلىرىدا سىرتقا ئېچىۋېتىلىدىغان 14 ئېغىز ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە يېڭىدىن ئېچىۋېتىلدى . بەزىلىرى 3 - دۆلەتكە ئېچىۋېتىلدى ، ئېچىۋېتىلگەن رايونلار ئۆزلۈكسىز كېڭىيىپ ، سەيلە - سایاهەت ئورۇنلىرى كۇندىن -كۇنگە كۆپىيىپ ، سایاهەتچىلەرنى جەلپ قىلىدىغان نۇرغۇن مەنزىرلەر بارلىققا كەلدى . شۇنىڭ بىلەن سایاهەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ئەڭ ئاساسىي شەرتلەر ھازىرلاندى . ئىسلاهات - ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، سایاهەتچى-لەرنىڭ يىلمۇ يىل تېز كۆپىيىشى بۇنىڭ ئەڭ كۇچلۈك ئىسپاتىدۇر .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاهات - ئېچىۋېتىش جەريانىدا زور ئۆزگىرىش ياسىغان قاتناش ئىشلىرىمۇ سایاهەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئالدىنقى شەرتلەرنى ھازىرلاپ بەردى . ئىسلاهات - ئېچىۋېتىلگەن

ئون يىل جەريانىدا ، ئاپتونوم رايون بىلەن ئىچكى جايلارنى باغلاپ تۇرىدىغان تۆمۈر يول ۋە خەلق ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى خېلىلا تېز بولدى . تۆمۈر يولنى ئالساق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىنى ۋە يول بويىدىكى شەھەر - بازارلارنى ئىچكى جايلاردىكى ھەرقايسى چوڭ شەھەرلەر بىلەن تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان لەنجۇ — شىنجاڭ تۆمۈر يولى ، رايون ئىچىدە يول بويىدىكى بازارلارغا قاتنايدىغان جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى ۋە شىمالىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى بار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ توشۇش مىقدارى زور دەرىجىدە ئاشۇرۇلۇپ ، يولۇچىلارنى توشۇش سۈرئىتى تېزلىتىلدى . شىمالىي شىنجاڭ تۆمۈر يولىنىڭ قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى تۆمۈر يولى بىلەن تۇتاشتۇرۇلۇشى شىنجاڭنى تۆمۈر يول ئارقىلىق دۆلەت سىرتىغا قاتناش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى . خەلق ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ پەقەت بېيجىڭ ، شاڭخەي ، لەنجۇغىلا قاتناشتەك ھالىتى ئۆزگەرتىلىپ ، مەملىكەت بويىچە 15 شەھەرگە قاتنىدى . ئاپتونوم رايونىمىز ئىچىدە 10 ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسى بولۇپ ، ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى ئاساسلىق شەھەر ۋە چەت ، يىراق ناھىيىلەرنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ ، بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە خەلقئارالىق ئىككى ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسى ئېچىلغان بولۇپ ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەركىزى ئالمۇتىغاۋە ئۆزبېكستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەركىزى تاشكەنتكە قاتنايدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، دۆلەت ئاچقان شىنجاڭنىڭ غەربىدىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرگە ۋە رايونلارغا بارىدىغان بىر نەچچە ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسىمۇ ئۈرۈمچىدىن ئۆتۈپ شىنجاڭ بىلەن بۇ دۆلەت ۋە رايونلارنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ . تاشيول قاتنىشى تېخىمۇ راۋانلاشقان بولۇپ ، ھەممە ناھىيىگە ئاپتوموبىل قاتنىدى ، سايامەت تارماقلىرىنىڭ ھاۋا تەكشەش ئۇسكۇنىسى ئورنىتىلغان 360 تەن كۆپ ئاپتوموبىل بار ، بۇلار سايامەتچىلەرنى ھەرقايسى ئېچىۋېتىلگەن شەھەرلەرگە ۋە سايامەت نۇقتىلىرىغا ئاپىرىدۇ ؛ تاشيول تىرانسپورتى تارماقلىرى بەزى تاشيوللارغا كارۋاتلىق ئاپتوموبىللارنى سالدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، بەزى تاشيوللار چېگرا بويىلىرىدىكى ئېغىزلار ئارقىلىق ئەتراپتىكى دۆلەتلەر بىلەن تۇتاش-

تۇرۇلدى . شىنجاڭغا ئالاقىدار رايون ، دۆلەت ۋە خەلقئارالىق تىرانسپورتتىكى بۇنداق ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ياھەتچىلىكىدىكى ئالتە مۇھىم ئامىل ئىچىدە بىرىنچى ئامىل بولغان قاتناش مەسىلىسى بىرقەدەر ياخشى ھەل قىلىندى .

ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە سايامەت تارماقلىرىدىكى كادىرلار ۋە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ داۋاملىق ھالدا ئورتاقلىششى ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايامەت ئىشلىرى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى مۇكەممەللىشىش ۋە ئۆزلۈكسىز يۇقىرى ئۆرلەش يولىغا قاراپ ماڭماقتا ، بۇنىڭ ئاساسىي ئىپادىلىرى :

— ئاپپاراتلار تەدرىجىي مۇكەممەللىشىپ ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى كۆنسايىن ئۇلغايدى ، ساپاسىمۇ بارا - بارا ئۆستى . 1979 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايامەتچىلىك ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مەمۇرىي باشقۇرۇش تارمىقى — ئاپتونوم رايونلۇق سايامەت ئىدارىسى قۇرۇلدى ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ غەمخورلۇقى ۋە مەدەت بېرىشى بىلەن ، ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاستلاردىمۇ سايامەت باشقۇرۇش ئاپپاراتلىرى ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كېلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە سايامەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش تورى شەكىللەندى . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە 1 - ، 2 - ، 3 - دەرىجىلىك سايامەتچىلىك جەمئىيىتىدىن 60 ى قۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونلۇق سايامەت ئىدارىسى قارمىقىدىكى شىنجاڭ تاشقى سايامەت باش شىركىتى ، شىنجاڭ جۇڭگو خەلقئارالىق سايامەتچىلىك جەمئىيىتى ۋە شىنجاڭ جۇڭگو سايامەتچىلىك جەمئىيىتى ، شىنجاڭ ياشلار سايامەتچىلىك جەمئىيىتى ، شىنجاڭ تەبىئىي سايامەتچىلىك جەمئىيىتى ، شىنجاڭ قەشقەر سايامەتچىلىك جەمئىيىتى ، شىنجاڭ ئىلى سايامەتچىلىك جەمئىيىتىدىن ئىبارەت يەتتە ئورۇن 1 - دەرىجىلىك سايامەتچىلىك جەمئىيىتى بار . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، تاشقۇرغان مېھمانخانىسى ، خوتەن مېھمانخانىسى ، ئاقسۇ مېھمانخانىسى ، كورلا مېھمانخانىسى ، تۇرپان بوستانلىق مېھمانخانىسى ، جىڭ مېھمانخانىسى ، شىنجاڭ دوستلۇق مېھمانخانىسى ،

شىنجاڭ مۇھاجىرلار مېھمانخانىسى ، شىنجاڭ ئىستراھەت مەيخانىسى ، شىنجاڭ يەر شارى مېھمانخانىسى ۋە 68 كۈتۈش ئورنى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كەلدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، بىر يۈلتۈز دەرىجىلىكى تۆت ، ئىككى يۈلتۈز دەرىجىلىكى سەككىز ، ئۈچ يۈلتۈز دەرىجىلىكى ئىككى ، پۈتۈن مېھمانخانىلاردىكى ئومۇمىي ياتاق 6457 ئېغىزغا ، كارىۋات 15 مىڭ 775 كە يەتتى . كۈسەن مېھمانخانىسى ، قۇمۇل مېھمانخانىسى ھازىر سېلىنىۋاتىدۇ . بۇنىڭدىن باشقا ، سايامەت تارماقلىرى يەنە تۇرپان يارغول قەدىمكى شەھىرى ، بۈيلۇق ، داۋانچېڭ ، كۇمۇش قاتارلىق جايلاردا كۈتۈش پونكىتلىرىنى ، ئۇرۇمچى نەنسەن ، بوغدا كۆلى قاتارلىق جايلاردا مەنزىرە رايونلىرىنى ، كورلىنىڭ باشئەگىم ، سايرام كۆلى ، قاناس كۆلى ، باغراش كۆلى قاتارلىق ئورۇنلاردا سايامەت نۇقتىلىرىنى قۇردى . ئاشخانا ، تازىلىق ئۆيى ۋە پرىستانلارنى ياسىدى ۋە سايامەت كېمىلىرىنى سېتىۋالدى .

— سايامەت ئاپپاراتلىرى ۋە ئۇسكۇنىلىرى كۈندىن - كۈنگە مۇكەممەللەشتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايامەت سىستېمىسى بويىچە 6000 دىن كۆپ كىشىدىن تەركىب تاپقان ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى بارلىققا كەلدى . بۇ قوشۇننىڭ ساپاسى خېلىلا ياخشى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ، ئىنگلىز تىلى ، ياپون تىلى ، نېمىس تىلى ، فرانسۇز تىلى ، رۇس تىلى ، ئەرەب تىلى قاتارلىق چەت ئەل تىلىنى بىلىدىغان ھەم شىنجاڭنىڭ تارىخى ، جۇغراپىيىسى ، سايامەتچىلىك ھەققىدە بىلىمگە ئىگە بولغان يېتەكلىگۈچى ۋە تەرجىمانلار 260 دىن كۆپ . قالغان لىرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئۆز ئورنىدا تەربىيلىنىپ يېتىشتۇرۇلگەنلەردۇر . شۇنداق بولغاچقا ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ سىياسىي ساپاسى ۋە كەسپىي ساپاسى خېلىلا ياخشى .

— ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مول سايامەت بايلىقى ئېچىلىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىلىپ ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن كۆپلىگەن سايامەتچىلەر كۈتۈۋېلىندى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يەر تۈزۈلۈشى

ۋە قىياپىتى ئاجايىپ - غارايىپ بولغانلىقى ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتى بىلەن ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشتا ئۈزۈن تارىخقا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ، مول تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي سايامەت بايلىقى يارالغان . بۇ بايلىقلارنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش سايامەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىزدا بىزنى ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە قىلىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە سايامەت سىستېمىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر سايامەت بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشتا كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ، « يېپەك يولى سايامىتى » ، « خەلق ئۆرپ - ئادىتى سايامىتى » ، « ئىلمىي تەكشۈرۈش سايامىتى » ، « يايلاقتا ئاتلىق سايامەت قىلىش » ، « تەكلىماكان قۇملۇقى سايامىتى » ، « پامىر ئېگىزلىكىگە پىيادە چىقىش سايامىتى » ، « كىرورەننى ئېكسپېدىتسىيە قىلىش سايامىتى » ، « تاغقا چىقىش سايامىتى » ، « قۇملۇقتا تۆگىلىك سايامەت قىلىش » ، « ئاپتوموبىل ، موتسكلىت ۋە ۋېلىسىپىت بىلەن سايامەت قىلىش» قاتارلىق تۇرلەرنى قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق ، سايامەتچىلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئارزۇسى قاندۇرۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ ئالقىشىغا ۋە ياخشى باھاسىغا ئېرىشىلدى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئۇرۇمچى — قۇنجىراپ ئېغىزى ، ئۇرۇمچى — خوتەن ، ئۇرۇمچى — غۇلجا ، ئۇرۇمچى — قۇمۇل ، ئۇرۇمچى — ئالتاي قاتارلىق ئۈزۈن يوللۇق بەش سايامەت لىنىيىسى ئارقا - ئارقىدىن ئېچىۋېتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن سەيلە - سايامەت مەزمۇنى تېخىمۇ بېيىپ ، سايامەتچىلەرنى جەلپ قىلىش كۈچى ھەسسىلەپ ئېشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايامەت ئىشلىرى كۆپ خىللىششقا قاراپ تەرەققىي قىلىشقا يۈزلەندى .

— سىرتقا قارىتىلغان تەشۋىقات كۈچەيتىلىپ ، سايامەتچىلەر جەلپ قىلىنىپ ، سايامەتچىلەر مەنبەسى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىلدى . بىرىنچىدىن ، رەسىم ، يېزىق ئارقىلىق تەشۋىق قىلىش تۈتۈلۇپ ، ئارقا - ئارقىدىن شىنجاڭنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسى ، مەشھۇر يادىكارلىقلىرى ۋە

مسللي ئۆرپ - ئادەتتى مەزمۇن قىلىنغان رەسىملىك ژۇرناللار ، سايا-
يېتەكچى خەرىتىسى ، ئاتكرىتكا سايا-
چەت ئەل تىللىرىدا تۇركۈم - تۇركۈملەپ بېسىلىپ ، جۇڭگو ۋە چەت
ئەللىك سايا-
لىرىگە كەڭ تارقىتىلدى . ئىككىنچىدىن ، ئوبرازلاشتۇرۇلغان كىنو -
تېلېۋىزىيە نازارىتى ، ئاپتونوم رايونلۇق كۆرگەزمىخانا ، شىنجاڭ رەسىملىك
ژۇرنىلى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ماسلىشىشى بىلەن ، « شىنجاڭ ياخشى » ،
« ئۇرۇمچى » ، « تۇرپان » ، « يېپەك يولى مەنزىرىسى » دېگەندەك تېلېۋىزور
فىلىملىرى ئىشلەندى ، « ئاجايىپ سەيلگاھ — تۇرپان » ناملىق پروېكسىيە
پلاستىنكىسى ئىشلىنىپ ، خەنزۇچە ۋە ياپون ، ئىنگلىز تىللىرا
چۈشەندۈرۈلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يەنە دۆلەت سايا-
ئۆتكۈزگەن خەلقئارا سايا-
شىنجاڭنىڭ سايا-
دىن ، مېھمانخانىلاردا ۋە مەدەنىيەت كۆكۈل ئېچىش پائالىيىتى ئارقىلىق
تەشۋىق قىلىش ئىشى چېڭ تۇتۇلدى . تۇرپان ، ئۇرۇمچى ، قەشقەر قاتار-
لىق جايلاردىكى سايا-
خىزمەتچىلەرنى تەشكىللەش يا-
قىلىش ئارقىلىق ، قويۇق يەرلىك تۇسكە ئىگە نوموزلارنى قويدى .
ئەمەلىيەتتە ، بۇمۇ بىر خىل تەشۋىقات بولۇپ ، ھەم سايا-
شىنجاڭ مەدەنىيىتىنى چۈشىنىشكە بولغان ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلاشتى ، ھەم
ئۇلارنى « ناخشا - ئۇسسۇل ماكانى » ھەققىدە بىۋاستە چۈشەنچىگە ئىگە
قىلدى . تۆتىنچىدىن ، خەلقئارادىكى سايا-
قاتنىشىپ ، خەلقئارادىكى سايا-
يونلاردىكى ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ شىنجاڭنىڭ سايا-
سايا-
بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايا-

خىزمەتچىلەر ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ، بېيجىڭ ، شاڭخەي ، يارىڭ ، بېر-
لىن ، لوندون ، توكيو ، لوس ئانژېلىس قاتارلىق مەشھۇر شەھەرلەردە
ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارا سايا-
قاتناشتى ؛ ھەرقايسى سايا-
مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىگە ئادەم ئەۋەتىپ ، كەسپىي سۆھبەت
ئۆتكۈزۈش ، كەڭ دائىرىدە دوست تۇتۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى .
شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سايا-
يىلى پىلانلىق ھالدا دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىن سايا-
ساھەسىدىكى مۇخبىرلارنى شىنجاڭغا كېلىپ مۇخبىرلىق قىلىشقا ۋە سۆ-
رەت تارتىشقا تەكلىپ قىلدى . ئۇلارنىڭ كۆچىدىن پايدىلىنىپ ، ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ سايا-
سىرى كېڭەيتىلدى ، بۇ بىر قاتار تەشۋىقات پائالىيەتلىرى شىنجاڭنىڭ
سايا-

ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، شىنجاڭنىڭ سايا-
تەرەققىي قىلدى . شۇنداقتىمۇ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىشنى تونۇش ۋە ئۇنى
ئەملىگە ئاشۇرۇشتا خېلى ئۇزۇنغىچە ئىزدىنىش جەريانىنى باشتىن كە-
چۈرگەنلىكىمىز ئۈچۈن ، يەنە كېلىپ كاللىمىزدا « شىنجاڭ ئالاھىدە »
ئىدىيىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىش ۋە
چوڭقۇرلاشتۇرۇشىمىز تازا پېتەرلىك بولمىدى . شۇنىڭ بىلەن سايا-
ئىشلىرى بەزى چەكلىمىلەرگە ئۇچراپ ، ئۇلارنىڭ تەرەققىياتى ئاستا
بولدى . ئەمدى بولسا ، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ، ئېچىۋېتىشنى
كېڭەيتىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ، مۇھىملىقى ۋە تەخىرسىزلىكىنى چوڭقۇر
چۈشىنىپ يەتتۇق . شۇڭا ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ، ئېچىۋېتىشنى
كېڭەيتىش ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مول تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي
سايا-
سايا-
مىز ، سايا-

قۇرۇلۇشنى كۆچەيتىپ ، سايامەتچىلىك كەسپى بويىچە ئىختىساسلىقلارنى يېتىشتۇرۇشنى ياخشى ئىشلەپ ، خادىملارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشىمىز ، مەمۇرىي باشقۇرۇشنى كۆچەيتىپ ، ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسى ۋە مۇلازىمەت سۈپىتىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈشىمىز ، دۆلەت ئىچى - سىرتىغا بولغان تەشۋىقات خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ ، مېھمانلارنىڭ كېلىش مەقسىتىنى داۋاملىق كېڭەيتىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سايامەت ئىشلىرىنى تېخىمۇ تېز ، تېخىمۇ ياخشى تەرەققىي قىلدۇرۇشىمىز لازىم .

ئون تۆتىنچى باب
پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ۋە مەدەنىيەت

شىنجاڭنىڭ پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىدىمۇ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشتىكىگە ئوخشاش ، ئۆتكەن 40 نەچچە يىلدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولۇپ ، شىنجاڭ كىشىلەر ئالدىدا يېپىيېڭى قەيامەت بىلەن نامايان بولدى .

1 - پاراگراف پەن - تېخنىكا

بىز ئادەتتە ئېيتىۋاتقان پەن ، ئاساسىي جەھەتتىن ، ئىككى چوڭ تۈرگە ئايرىلىدۇ ، بىرى تەبىئەتتىكى ھەر خىل ماددا ۋە ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان تەبىئىي پەن . يەنە بىرى ، ھەر خىل ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى تەتقىق قىلىدىغان ئىجتىمائىي پەن .

بىرىنچى ، تەبىئىي پەن

شىنجاڭ ئىلىمىزنىڭ پەن - تېخنىكا تەرەققىيات تارىخىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ . ئۇ شەرق بىلەن غەربنىڭ پەن - تېخنىكا ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا مۇھىم رول ئويناپلا قالماستىن ، بەلكى كېۋەز تېرىش ، باغۋەنچىلىك ، چارۋىچىلىق ، سۇ قۇرۇلۇشى ، توقۇمىچىلىق ، تىببىي دورىگەرلىككە ئوخشاش جەھەتلەردىمۇ مۇھىم كەشپىيات - ئىجادىيەتلەرنى يارىتىپ ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ پارلاق قەدىمكى مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن قىممەتلىك تۆھپە قوشقان . لېكىن ئازادلىق ھارپىسىغا قەدەر شىنجاڭدا مۇستەقىل تەتقىقات ئاپپاراتى يوق دېيەرلىك ئىدى ،

پەن - تېخنىكا تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملار 20 گە يەتمەيتتى ، بىر مەزگىل قۇرۇلغان دېھقانچىلىق تەجرىبە مەيدانى ، پاختا چىلىق تەجرىبە پونكىتى ، پىلىچىلىك تەجرىبە پونكىتى ، گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئورنى ، نەسىللىك قوي فېرمىسى قاتارلىقلارمۇ ناھايىتى خاراب لىشىپ ، ۋەيران بولاي دەپ قالغانىدى . پۈتكۈل پەن - تېخنىكا گۈلزارىنى ئاجايىپ سولغۇن مەنزىرە قاپلىغانىدى .

(1) قوشۇن زورايدى

40 نەچچە يىل ئىچىدە ، گەرچە ئون يىللىق « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » نىڭ كاشىلىسى ۋە بۇزغۇنچىلىقىغا ئۇچرىغان بولساقمۇ ، لېكىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەبىئىي پەن - تېخنىكا ئىشلىرى يەنىلا تېز تەرەققىي قىلدى . 1992 - يىلىغا كەلگەندە ، ئاپتونوم رايون مىقياسىدا ئەملىي تەتقىقات ۋە ئېچىش تەتقىقاتى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق تېخنىكىسىنى تەتقىق قىلىش ، ئۆزلەشتۈرۈش ، كېڭەيتىش ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە بولغان ئاساسىي تەتقىقات ، ئەملىي تەتقىقات ، جامائەت پاراۋانلىقى خاراكتېرىدىكى تەتقىقاتتىن تارتىپ قۇرۇلۇش لايىھىسى ، ئۆزلەشتۈرۈش تەتقىقاتى ، ئىلمىي تەجرىبە ، پەن - تېخنىكىنى كېڭەيتىشكىچە بولغان تۈرلەرنىڭ ھەممىسىنى تولۇق ئۆز ئىچىگە ئالغان پەن - تېخنىكا سىستېمىسى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى . 1991 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە كارخانا ، كەسىپى ئورۇنلار-دىكى كەسىپىي - تېخنىكا خادىملىرى 390 مىڭغا يېتىپ ، ھەر 10 مىڭ نوپۇسقا 258 ئادەمدىن توغرا كەلدى ۋە مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرا سەۋىيە-دىن ئېشىپ كەتتى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزدا تەبىئىي پەن - تېخنىكا خادىملىرى يېلىغا 10 مىڭ ئادەمدىن كۆپەيىشتەك سۈرئەت بىلەن كۆپەيدى . بۇ شىنجاڭنىڭ پەن - تېخنىكا قوشۇنىنىڭ مەيلى سان ، سۈپەت جەھەتتە بولسۇن ياكى تەرەققىيات يۈز-لىنىشى جەھەتتە بولسۇن ، كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ .

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، تەتقىقات ، ئۆزلەشتۈرۈش ، باشقۇرۇش ۋە مۇلازىمەت ئاپپاراتلىرىمۇ خېلى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى . 1991 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك (ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) مۇستەقىل تەبىئىي پەن تەتقىقاتى ئاپپاراتى ۋە تېخنىكا ئۆزلەشتۈرۈش ئاپپاراتى 115 كە ، ئۇلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 8921 گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىم ، ئىنژېنېر 4205 بولۇپ ، 47.14% نى ئىگىلىدى . كوللېكتىپ ، يەككىلەرنىڭ تەتقىقات ۋە ئۆزلەش-تۈرۈش ئاپپاراتى 70 كە ، پەن - تېخنىكا پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملار 1298 گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىم ، ئىنژېنېر 671 بولۇپ ، پەن - تېخنىكا پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملار ئومۇمىي سانىنىڭ 51.69% نى ئىگىلىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە پەن - تېخنىكا ئۇچۇرى ، ئىلىم - پەن سايمىنى ، ئانالىز قىلىش - ئۆلچەش تەجرىبىسى ، پەن - تېخنىكا ئۆزلەشتۈرۈش ، يېزا ئىگىلىك پەن - تېخ-نىكا نەتىجىلىرىنى كېڭەيتىشنى ئۆزئىچىگەئالغان بىرقەدەر مۇكەممەل پەن - تېخنىكا مۇلازىمەت تورى قۇرۇلدى . بۇ پەن - تېخنىكا سىستېمىسى شىنجاڭنىڭ ئىقتىساد ، پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ كۈچلۈك تۈۋرۈكى بولۇپ قالدى .

ئالىي مەكتەپلەر — پەن - تېخنىكا ئىشلىرىنىڭ بىر مۇھىم يۆنە-لىشى ئارمىيىسى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 21 ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپتە 56 پەن تەتقىقات ئاپپاراتى قۇرۇلدى ، پەن - تېخنىكا خىزمىتى بىلەن شۇ-غۇللىنىدىغان خادىملار 15 مىڭ 381 گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 2380 نەپەر .

پەن تەتقىقات ئاپپاراتى راۋاجلانغان ۋاقىتتا ، پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلارمۇ راۋاجلاندى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئىلمىي جەمئىيەتلەر كۆپىيىپ 102 گە ، ئۇلارنىڭ كوللېكتىپ ئەزاسى 698 گە ، ئەزاسى 67 مىڭ كىشىگە يەتتى ؛ ھەر قايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ۋە ناھىيىلەردە پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قۇرۇلدى ، 979 ئىلمىي جەمئىيەت تەشكىلاتى تەشكىل

قىلىندى ، جەمئىيەت ئەزالىرى 104 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى ؛ يېزا - بازارلاردىكى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيەتلىرى 743 كە ، يېزىلاردىكى كەسپىي تېخنىكا تەتقىقاتى جەمئىيەتلىرى 762 گە ، ئەزاسى 60 مىڭدىن كۆپرەككە يەتتى ؛ زاۋۇت - كانلاردىكى پەن - تېخنىكا جەمئىيەتلىرى 100 دىن ، ئەزاسى 15 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى . شۇنداق قىلىپ ، توغرا ۋە نىيەتلىك مۇناسىۋەت ئورناتقان ، ئىختىساسلىق خادىملار توپلاشقان ، ئەقلىي كۈچ مەركەزلەشكەن كۆپ پەنلىك ، كۆپ قاتلاملىق ، كۆپ فۇنكسىيەلىك پەن - تېخنىكا تەشكىلاتلىرى سىستېمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى .

(2) نەتىجە كۆرۈنەرلىك بولدى

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ھەر مىللەت پەن - تېخنىكا خادىملىرى تىيانشاننىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى مۇنبەت زېمىنلاردا جاپالىق ئەجر قىلىپ ، سانسىز مۇشەققەت ، خەۋپ - خەتەرلەرنى يېڭىپ ، پەن - تېخنىكا ساھەسىدە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە ، تىللاردا داستان بولارلىق سەھىپىلەرنى ياراتتى . ئاپتونوم رايونىمىز تەبىئىي پەن تەتقىقاتى ۋە تېخنىكا ئۆزلەشتۈرۈش جەھەتتە جەمئىي 10 مىڭ تۈرگە يېقىن پەن - تېخنىكا نەتىجىسىگە ئېرىشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە زور پەن - تېخنىكا نەتىجىسى 5078 بولۇپ ، 2225 نەچچە تۈر دۆلەت ۋە ئۆلكە (رايون) - مىنىستىرلىك دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى . 80 - يىللاردىكى ئون يىلدا 3257 زور پەن - تېخنىكا نەتىجىسى قولغا كەلتۈرۈلدى . بۇنىڭدىن 51 تۈر دۆلەت دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ، 1341 تۈر ئۆلكە (رايون) - مىنىستىرلىك دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ، 10% تىن كۆپرەكى مەملىكەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى ، بەزىلىرى ھەتتا خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . ئاز كەم 100 تۈرنىڭ يىللىق ئىقتىسادىي ئۈنۈمى مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتتى . ئۇنىڭ بەزىلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشىغا ئىنقىلابىي خاراكتېرلىك تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن ، مەملىكەت بويىچىمۇ ئەڭ ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى . مەسىلەن ، 1954 - يىلى

يېتىشتۇرۇلگەن ئىلمىز بويىچە كۆپ يۇڭ ھەم گۆش بېرىدىغان تۈنجى ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي سورتى ـ شىنجاڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قويى شىنجاڭ قويچىلىقىدا چوڭقۇر ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى . چارۋىچىلىق پەن - تېخنىكا خادىملىرى مۇشۇ ئاساستا 1986 - يىلى يەنە جۇڭگو مېرىنوس قويىنىڭ شىنجاڭ تىپى ۋە شىنجاڭ ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش تېپىدىن ئىبارەت ئىككى يېڭى سورت سىستېمىسىنى يېتىشتۇرۇپ ، 1987 - يىلى دۆلەتنىڭ 1 - دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ، بۇ سورتلارنىڭ ساغلاملىرى تەن ئېغىرلىقى ، ساپ يۇڭ مەھسۇلاتى ، يۇڭ ئۈزۈنلۇقى قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچلىرى بويىچە دۇنيانىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يەتتى . 1990 - يىلىغا قەدەر ، كۇنەس نەسىللىك قوي فېرمىسىلا مەملىكىتىمىزدىكى 13 ئۆلكە - رايونغا 38 مىڭ تۇياق نەسىللىك قوي يەتكۈزۈپ بەردى ، ساپ يۇڭنىڭ مەھسۇلات قىممىتى ۋە قوي يۇڭىنىڭ سېتىلىش دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش- تىن ئىبارەت ئىككى تۈردىنلا ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى 380 مىليون يۈەن ئاشۇردى . بۇ شۇبھىسىزكى ، شىنجاڭنىڭ قويچىلىق تارىخىدىكى يەنە بىر ئىنقىلاب بولدى . 1990 - يىلى باھالاشتىن ئۆتكەن ۋە كەڭ دائىرىدە ئومۇملاشتۇرۇلۇشقا باشلىغان « ئىنەك تۆرەلمىسىنى كۆچۈرۈش تېخنىكىسىنىڭ ئۆزلەشتۇرۇلۇشى ۋە تەتقىق قىلىنىشى» تۈرىدە تۆت يىلدا تۆرەلمىنى كۆچۈرۈش ئارقىلىق 109 موزاي تۇغدۇرۇلدى ، مەملىكەت بويىچە تۇنجى قېتىم توڭلىتىلغان تۆرەلمىنى ئاجرىتىش ئارقىلىق بىر تۇخۇمدىن ئىككى موزاي يېتىشتۇرۇلدى ، ئارتۇق تۇخۇملاش ۋە موزايلاش نىسبىتى قاتارلىق بەش جەھەتتە مەملىكەت بويىچە ئەڭ ياخشى نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلدى ، بۇ جەھەتتىكى مەشغۇلات ۋە نەزەرىيە تەتقىقاتى خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى پەن - تېخنىكا خادىملىرى 60 - يىللارنىڭ بېشىدىلا يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك ئىسسىقلىق سېزىش ماتېرىيالى ۋە سايمانىنى تەتقىق قىلىپ ياساشقا باشلىغانىدى ، ھازىر ئۇلار تۆۋەن ، ئوتتۇراھال ۋە يۇقىرى ھارارەتلىك ئۇچ خىل رايونغا باب كېلىدىغان ئالتە

خەل سستېمىدىكى 20 نەچچە تۈرلۈك سەزگۈر زاپچاسنى ئىشلەپ چىق-
رىپ ، دۆلەتنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇردى ، بەش مەسۇلات مەملىكتىمىز
سىرتىدىكى شۇ خىلدىكى مەھسۇلاتلار سەۋىيىسىگە يەتتى ، شۇنىڭ بىلەن
ئېلىمىزنىڭ «ئۇچ بومبا ، بىر راكېتا» نى ۋە بىرقانچە قېتىملىق سۈنئىي
ھەمراھنى بوشلۇقتا سىناق قىلىش ئىشى كۆپ خىل ، يۇقىرى مۇقىملىققا
ئىگە ھارارەت تىزگىنلەش زاپچاسلىرى بىلەن تەمىن ئېتىلدى .

پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنىڭ تەتقىق قىلىنىپ ئۆزلەشتۈرۈلۈشى
ۋە كېڭەيتىلىپ قوللىنىلىشى كۆرۈنەرلىك ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم
ئېلىپ كەلدى . ھېسابلاشلارغا قارىغاندا ، 80 - يىللاردا پەن - تېخنىكا تە-
رەققىياتىنىڭ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ يېزا ئىگىلىكىنىڭ يۇكسىلىشىگە
قوشقان تۆھپىسى 30% كە يېقىنلاشقان ، سانائەت ئىگىلىكىنىڭ يۇكسىلـ
شىگە قوشقان تۆھپىسى 32% كە يەتكەن ، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە
مۇكاپاتقا ئېرىشكەن بارلىق نەتىجىلەرنىڭ يىللىق ئىقتىسادىي ئۈنۈمى 150
مىليون يۈەندىن ئاشقان . 40 يىلدىن بۇيان ، شىنجاڭ بۇغداي ، كېۋەز ،
قىچا ، قىزىلچا قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ نۇرغۇن ئېسىل سورتلىرىنى
يېتىشتۇردى ۋە سىرتتىن كىرگۈزدى ، بۇگۈنكى كۈندە 90% زىرائەتنىڭ
ئۇرۇقى ئېسىل سورتلۇق ئۇرۇقلارغا ئايلاندى ھەمدە يەرگە سۈلياۋ يوپۇق
يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش ، قېلىپ بىلەن ئۆستۈرۈش ، رېتسېپ بويىچە
ئوغۇتلاش ، كېسەللىك ۋە زىياندىش ھاشاراتلاردىن بىئولوگىيىلىك ئۇسۇل
بىلەن مۇداپىئە كۆرۈش ۋە ئۇنى يوقىتىش ، سۇنى تېجەپ سۇغىرىش ،
قۇمنى تىزگىنلەش - شورلۇق يەرنى ئۆزگەرتىش قاتارلىق ئىلغار ئەمەلي
تېخنىكىلار كەڭ قوللىنىلدى ، بۇ يېزا ئىگىلىكىدىن ئۈدا 13 يىل مول
ھوسۇل ئېلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئاشلىق ، پاختا ، ياغ ، شېكەر
بىلەن ئۆزىنى تەمىنلەپ ئېشىنىشدا بىۋاستە كاپالەتلەندۈرۈش رولىنى
ئويناندى . بۇنىڭ ئىچىدە «ئاق ئىنقىلاب» دەپ تەرىپلەنگەن سۈلياۋ يوپۇق
يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى قوللىنىلغان يەر ئاپتونوم رايونىمىز
بويىچە كېۋەز تېرىلغان ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 80% نى ئىگىلىدى ،
مەھسۇلاتنىڭ ئېشىش ھەجمى 40% تىن يۇقىرى بولدى ، بىكتۇەننىڭ -

تاتىستىكىسىغا قارىغاندا ، ئۇنىڭ سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز ئۆستۈرۈش
جەھەتتىكى سەرپىياتى بىلەن ھاسىلاتىنىڭ سېلىشتۇرمىسى 30 : 1 بولىدۇ .
شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ سورتىنى
تاللاپ يېتىشتۇرۇش ، بېقىشنى باشقۇرۇش ، كېسەللىكلەردىن مۇداپىئە
كۆرۈش ۋە ئۇنى داۋالاش ھەم ئوتلاقنى ياخشىلاش قاتارلىق جەھەتلەردە
تەتقىق قىلىنغان ، ئۆزلەشتۈرۈلگەن ۋە كېڭەيتىلگەن نۇرغۇن پەن -
تېخنىكا نەتىجىلىرى چارۋىچىلارنىڭ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە سۇ ، ئوت -
چۆپ قوغلىشىپ ياشاپ كەلگەن ئەنئەنىۋى ئادىتىنى پەيدىنپەي
ئۆزگەرتتى ، ئوتلاقلاردا گۈللەپ - ياشناش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى .
1990 - يىلى چارۋىنىڭ سانى 1985 - يىلدىكىدىن 15.93% كۆپەيدى ، گۆش
59.12% ، سۈت 80.79% ، يۇڭ - تېۋىت 29.75% ئاشتى . 80 - يىللاردا 118
چوڭ ، ئوتتۇرا تىپتىكى كارخانىنىڭ تېخنىكىسى ئوخشىمىغان دەرىجىدە
ئۆزگەرتىلدى ، مەملىكىتىمىز سىرتىدىن 110 تۈرلۈك ئىلغار ئۇسكۇنە ۋە
تېخنىكا كىرگۈزۈلدى ، 2340 نەچچە خىل يېڭى مەھسۇلات يارىتىلدى ،
بۇنىڭ ئىچىدە 15 تۈرلۈك مەھسۇلات دۆلەت بويىچە سۈپەت جەھەتتە ئالـ
تۇن ، كۈمۈش مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى ، 110 تۈرلۈك مەھسۇلات مىنىستىرلىك
بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات دەپ نام ئالدى ، 761 تۈرلۈك مەھسۇلات
ئۆلكە(رايون) دەرىجىلىك ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات بولدى ، ئەلا سۈپەت-
لىك مەھسۇلاتلارنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنىڭ نىسبىتى 21.6% كە يەتتى .

(3) ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا خىزمەت قىلىدىغان يېڭى قۇرۇلما
ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن
بۇيان ، بولۇپمۇ 1985 - يىلدىن باشلاپ «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پەن - تېخنىكا تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى
توغرىسىدىكى قارارى» ئىزچىل ئىجرا قىلىنغاندىن بۇيان ، پەن - تېخنىكا
بىلەن ئىگىلىك باغلانماسلىق ، نەتىجىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئايلا-
نىشى ئاستا بولۇش مەسىلىسى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلىندى ، پەن -
تېخنىكا ئۇچ قاتلام بويىچە شەھەر - يېزىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇ-

لۇشىغا ئومۇميۈزلۈك خىزمەت قىلىدىغان يېڭى ۋەزىيەت ، يېڭى قۇرۇلما ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى .

بىرىنچى قاتلام — ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئاساسلىق جەڭ مەيدانىغا يۈزلىنىپ ، سانائەت ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكا سەۋىيىسىنى تېز ئۆستۈرۈپ ، ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنىڭ تېخنىكا تەرەققىياتىنى ئالغا سۈرۈپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت . بۇ قاتلامدا ، ئاساسەن ، پەن - تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش پىلانى ۋە نۇقتىلىق پەن - تېخنىكا تەتقىقاتى پىلانى ، شۇنىڭدەك «ئۇچقۇن» پىلانى ، مول ھوسۇل ئېلىش پىلانى ، پەن - تېخنىكا ئارقىلىق نامراتلارغا ياردەم - يۆلەك بولۇش پىلانى ۋە پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش پىلانىنى ئىجرا قىلىش ئىشلىرى ئۈيۇشتۇرۇلدى .

پەن - تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش پىلانى ۋە نۇقتىلىق پەن تەتقىقاتى پىلانىنىڭ ئاساسلىق نىشانى خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات داۋامىدا زور تەسىر كۆرسىتىدىغان تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتىن ئىبارەت . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش تۈرى ۋە نۇقتىلىق پەن - تېخنىكا تۈرىدىن 276 سى ئورۇنلاشتۇرۇلغاندى ، بۇنىڭ كۆپ قىسمى ئورۇندىلىپ ، كۆرۈنەرلىك ئىقتىسادىي ئۈنۈم ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى .

دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ 7 - بەشىللىق پەن - تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش پىلانىغا كىرگۈزۈلگەن «شىنجاڭنىڭ قېزىلما بايلىقلىرىنى ئىنىقلاشنى تېزلىتىش ئۈنۈمىرسال تەتقىقاتى» تۈرى ئېلىمىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئەڭ چوڭ گېئولوگىيە تەتقىقات تۈرلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ، بۇ جەڭگە مەملىكىتىمىزدىكى 20 ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ۋە 100 دىن ئارتۇق ئورۇندىن كەلگەن 1500 دىن كۆپرەك پەن - تېخنىكا خادىمى قاتناشتى ، ئاز كەم بەش يىل ئۆتكەلگە ھۇجۇم قىلىش ئارقىلىق ،

مۇھىم كان ھاسىل بولغان بەلباغدىن 25 ى ، كان ئىزدەش نىشانلانغان رايوندىن 137 سى ، ئوتتۇرا تېپتىن يۇقىرى كۆلەمدىكى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ باھالاش بازىسىدىن 29 ى بايقالدى . گېئولوگىيىلىك چارلاپ تەكشۈرۈش تارماقلىرىنىڭ داۋاملىق خىزمەت قىلىشى ئارقىسىدا ، تېپقا توشىدىغان 12 كان ياتمىسى بېكىتىپ چىقىلدى ، بۇ كان ياتمىلىرىنىڭ خېلى زور قېزىش قىممىتىگە ئىگە زاپىسى بار . بۇ تۈرنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن شىنجاڭنىڭ گېئولوگىيىلىك تەتقىقاتى ۋە كان ئىزدەش ئىشىدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلىپ ، شىنجاڭدا گېئولوگىيىلىك چارلاپ - تەكشۈرۈشنىڭ زاپاس بازىسى يېتىشمەيدىغان پاسسىپ ھالەت ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزگەرتىلدى .

«مىليون تۇياق تېۋىتلىق ئۆچكىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇپ ، سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ، شالغۇتلاشتۇرۇپ نەسىلنى ياخشىلاش ۋە كۆپەيتىش سىستېمىسىنى قۇرۇش» ، «ئىمپورت قىلىنغان گۆش قويلىرىنىڭ سورتىنى ساپ كۆپەيتىش ۋە شالغۇتلاشتۇرۇپ نەسىلنى ياخشىلاش تەجرىبىسى» ، «شىنجاڭدا قۇرغاق چۆللەر ۋە ئېگىز - سوغۇق رايونلاردىكى ئوتلاقلارنى ياخشىلاپ ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش تەجرىبىسى» قاتارلىق بىر تۈركۈم تۈرلەر شىنجاڭنىڭ چارۋىچىلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئېسىل چارۋا سورتلىرى ۋە تېخنىكا كاپالىتى بىلەن تەمىنلىدى . «مىليون تۇياق تېۋىتلىق ئۆچكىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇپ ، سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ، شالغۇتلاشتۇرۇپ نەسىلنى ياخشىلاش ۋە كۆپەيتىش سىستېمىسىنى قۇرۇش» تۈرىنىڭ يولغا قويۇلۇشى نەتىجىسىدە ، ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ھەر بىر تېۋىتلىق ئۆچكىنىڭ تېۋىت بېرىش مىقدارى 69 گرامدىن 130.4 گرامغا يەتتى ، ئۇزۇن توپتىكى ھەر بىر ئۆچكىنىڭ تېۋىت بېرىش مىقدارى 414 گرامغا يەتتى ، بەش يىل ئىچىدە نەسىل يېتىشتۇرۇلىدىغان ئۇزۇن توپ ، ئۇزۇن توپ ۋە ئۇلاق كۆرسىتىش توپىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋىلايەت ، ناھىيە ، يېزا دەرىجىلىك كۆپەيتىش سىستېمىلىرى قۇرۇلدى ، ئېقتىسادىي ئۈنۈم ئۆستى ، بۇنىڭغا مۇتەخەسسىسلەر يۇكسەك باھا بەردى .

دېھقانچىلىق جەھەتتە ، ئوتتۇرا - تۆۋەن ھوسۇللۇق رايونلارنى ئۆ-

نۇپرسال تىزگىنلەش ، بۇغداي ، كېۋەز ، قىزىلچا قاتارلىق زىرائەتلەرنىڭ سورتىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش ، ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى بويىچە ئۆتكەلگە هۇجۇم قىلىش ئارقىلىق ، بىر تۈركۈم يۇقىرى مەهسۇلاتلىق ، ئەلا سۈپەتلىك ، تەتۈر تېمپېراتۇرىغا چىداملىق سۈپەتلىك ئۇرۇقلار ۋە يۇقىرى ئۈنۈملۈك ئۆستۈرۈش ئەندىزىلىرى يارىتىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلگە كۆرسىتىپ كېڭەيتىش ئارقىلىق كۆرۈنەرلىك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى هاسىل قىلىندى . «شىنجاڭدا بۇغداينىڭ ئەلا سورتىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش ۋە ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى تەتقىقاتى» داۋامىدا بۇغداينىڭ ئەلا سورتىدىن ئونى تاللاپ يېتىشتۇرۇلدى ،ئۇنىڭدا هوسۇللۇق ياكى ئۇنىڭدا - يۇقىرى هوسۇللۇق تېپقا كىرىدىغان بۇ سورتلارنىڭ تەتۈر تېمپېراتۇرىغا چىداملىقلىقى كۈچلۈك ، سۈپىتى ياخشى بولۇپ ، شىنجاڭدا ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يەنە بۇغداينىڭ سەككىز يۇقىرى هوسۇللۇق زاپاس يېڭى سورت سىستېمىسى تاللاپ يېتىشتۇرۇلدى هەمدە بۇ ئەلا سورتلار ۋە سورت سىستېمىلىرىنىڭ ئۆسۈش قانۇنىيىتى هەم مۇناسىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئىگىلىنىلدى ، يۇقىرى هوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنىڭ قائىدىلىرى تۈزۈپ چىقىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىشتا قوللىنىلىشقا باشلىدى . پەقەت 1985 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە بولغان ۋاقىتتىلا ، بۇغداينىڭ ئەلا سورتلىرى كېڭەيتىپ تېرىلغان يەر كۆلىمى 6 مىليون 500 مىڭ موغا يېتىپ ، بۇغداي مەهسۇلاتى 97 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام كۆپەيدى ، مەهسۇلات قىممىتى 48 مىليون 750 مىڭ يۈەن ئاشتى . «قەشقەر ۋىلايىتىدە مىليون مو ئەلا سۈپەتلىك كېۋەزنى ئۆستۈرۈش تەجرىبىسى» تۈرى 1986 - يىلدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى ، ئۆتكەلگە هۇجۇم قىلغاچ كېڭەيتىش ئارقىلىق ، ئۇچ يىلدا جەمئىي 3 مىليون 279 مىڭ 900 مو كېڭەيتىلدى ، ساپ پاختىنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەهسۇلاتى 8.5 كىلوگرام كۆپەيىپ ، مو بېشى مەهسۇلاتى 55.7 كىلوگرامغا يەتتى ، بىرىنچى دەرىجىلىك 29 مىللىمېتىرلىق پاختا 4% تىن 90% كە كۆپەيىپ ، مەهسۇلات قىممىتى 106 مىليون يۈەن ئاشتى .

ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىشىگە ماسلىشىش ئۈ-

چۈن ، بىر قاتار يېڭى مەهسۇلات ، يېڭى ماتېرىيال ، يېڭى ئۇسكۇنىلەرنى سىناق تەرىقىسىدە ياساش ، يېڭى تېخنىكا ، يېڭى هۈنەر - سەنئىتىنى تەتقىق قىلىش ۋە ئوتتۇرىدا تەجرىبە قىلىش ، سانائەت خاراكتېرلىك ماشىنىلىق ئۇنۇملۇق ئۆستۈرۈش ئەندىزىلىرى يارىتىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلگە كۆرسىتىپ كېڭەيتىش ئارقىلىق كۆرۈنەرلىك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى هاسىل قىلىندى . «شىنجاڭدا بۇغداينىڭ ئەلا سورتىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش ۋە ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى تەتقىقاتى» داۋامىدا بۇغداينىڭ ئەلا سورتىدىن ئونى تاللاپ يېتىشتۇرۇلدى ،ئۇنىڭدا هوسۇللۇق ياكى ئۇنىڭدا - يۇقىرى هوسۇللۇق تېپقا كىرىدىغان بۇ سورتلارنىڭ تەتۈر تېمپېراتۇرىغا چىداملىقلىقى كۈچلۈك ، سۈپىتى ياخشى بولۇپ ، شىنجاڭدا ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يەنە بۇغداينىڭ سەككىز يۇقىرى هوسۇللۇق زاپاس يېڭى سورت سىستېمىسى تاللاپ يېتىشتۇرۇلدى هەمدە بۇ ئەلا سورتلار ۋە سورت سىستېمىلىرىنىڭ ئۆسۈش قانۇنىيىتى هەم مۇناسىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئىگىلىنىلدى ، يۇقىرى هوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنىڭ قائىدىلىرى تۈزۈپ چىقىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىشتا قوللىنىلىشقا باشلىدى . پەقەت 1985 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە بولغان ۋاقىتتىلا ، بۇغداينىڭ ئەلا سورتلىرى كېڭەيتىپ تېرىلغان يەر كۆلىمى 6 مىليون 500 مىڭ موغا يېتىپ ، بۇغداي مەهسۇلاتى 97 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام كۆپەيدى ، مەهسۇلات قىممىتى 48 مىليون 750 مىڭ يۈەن ئاشتى . «قەشقەر ۋىلايىتىدە مىليون مو ئەلا سۈپەتلىك كېۋەزنى ئۆستۈرۈش تەجرىبىسى» تۈرى 1986 - يىلدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى ، ئۆتكەلگە هۇجۇم قىلغاچ كېڭەيتىش ئارقىلىق ، ئۇچ يىلدا جەمئىي 3 مىليون 279 مىڭ 900 مو كېڭەيتىلدى ، ساپ پاختىنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەهسۇلاتى 8.5 كىلوگرام كۆپەيىپ ، مو بېشى مەهسۇلاتى 55.7 كىلوگرامغا يەتتى ، بىرىنچى دەرىجىلىك 29 مىللىمېتىرلىق پاختا 4% تىن 90% كە كۆپەيىپ ، مەهسۇلات قىممىتى 106 مىليون يۈەن ئاشتى .

ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىشىگە ماسلىشىش ئۈنۈملۈك ئۆستۈرۈش ئەندىزىلىرى يارىتىلىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇلگە كۆرسىتىپ كېڭەيتىش ئارقىلىق كۆرۈنەرلىك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمى هاسىل قىلىندى . «شىنجاڭدا بۇغداينىڭ ئەلا سورتىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش ۋە ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى تەتقىقاتى» داۋامىدا بۇغداينىڭ ئەلا سورتىدىن ئونى تاللاپ يېتىشتۇرۇلدى ،ئۇنىڭدا هوسۇللۇق ياكى ئۇنىڭدا - يۇقىرى هوسۇللۇق تېپقا كىرىدىغان بۇ سورتلارنىڭ تەتۈر تېمپېراتۇرىغا چىداملىقلىقى كۈچلۈك ، سۈپىتى ياخشى بولۇپ ، شىنجاڭدا ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، يەنە بۇغداينىڭ سەككىز يۇقىرى هوسۇللۇق زاپاس يېڭى سورت سىستېمىسى تاللاپ يېتىشتۇرۇلدى هەمدە بۇ ئەلا سورتلار ۋە سورت سىستېمىلىرىنىڭ ئۆسۈش قانۇنىيىتى هەم مۇناسىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئىگىلىنىلدى ، يۇقىرى هوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنىڭ قائىدىلىرى تۈزۈپ چىقىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىشتا قوللىنىلىشقا باشلىدى . پەقەت 1985 - يىلدىن 1987 - يىلغىچە بولغان ۋاقىتتىلا ، بۇغداينىڭ ئەلا سورتلىرى كېڭەيتىپ تېرىلغان يەر كۆلىمى 6 مىليون 500 مىڭ موغا يېتىپ ، بۇغداي مەهسۇلاتى 97 مىليون 500 مىڭ كىلوگرام كۆپەيدى ، مەهسۇلات قىممىتى 48 مىليون 750 مىڭ يۈەن ئاشتى . «قەشقەر ۋىلايىتىدە مىليون مو ئەلا سۈپەتلىك كېۋەزنى ئۆستۈرۈش تەجرىبىسى» تۈرى 1986 - يىلدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى ، ئۆتكەلگە هۇجۇم قىلغاچ كېڭەيتىش ئارقىلىق ، ئۇچ يىلدا جەمئىي 3 مىليون 279 مىڭ 900 مو كېڭەيتىلدى ، ساپ پاختىنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك مەهسۇلاتى 8.5 كىلوگرام كۆپەيىپ ، مو بېشى مەهسۇلاتى 55.7 كىلوگرامغا يەتتى ، بىرىنچى دەرىجىلىك 29 مىللىمېتىرلىق پاختا 4% تىن 90% كە كۆپەيىپ ، مەهسۇلات قىممىتى 106 مىليون يۈەن ئاشتى .

ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىشىگە ماسلىشىش ئۈ-

ئېلىمىز بويىچە قۇرۇق كىشىمىش ئۈزۈمنى ئىنچىكىلەپ پىششىقلاپ ئىشلەش جەھەتتىكى بىر بوشلۇق تولدۇرۇلدى ، بۇ ھۆنەر - سەنئەت ۋە ئۇسكۇنە 80 - يىللاردىكى خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى .

يېزا ئىقتىسادىنى جانلاندۇرۇش ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنى ساغلام تەرەققىي قىلدۇرۇش يېتەكلەشنى مەقسەت قىلغان «ئۇچقۇن» پىلانى ئاپتونوم رايونىمىزدا 1986 - يىلدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى . قىسقىغىنا تۆت يىل ئىچىدە ، تېيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا چېچىلغان پەن - تېخنىكا ئۇچقۇنلىرى تېزلىكتە يانغىنغا ئايلىنىپ ، ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنىڭ پەن - تېخنىكىنى ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىشكە بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقىنى قوزغىدى ، بۇ ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، ئىجتىمائىيەت قاتارلىق كۆپ جەھەتتە ئەھمىيەتكە ئىگە . ئاپتونوم رايون دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىقىنى ئۇنۇمبرسال راۋاجلاندۇرۇشنىڭ بىر يېڭى يولىنى تېپىش ئۈچۈن ، 1986 - يىلى خېجىڭ ناھىيىسىنى «ئۇچقۇن» پىلانى بويىچە ئۇنۇمبرسال تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ سىناق نۇقتىسى قىلدى ، «1 - ئاۋغۇست» يېزا ئىگىلىك شۆيۈەننىڭ تېخنىكا جەھەتتىكى ئۇستۇنلۇكىگە تايىنىپ ، «شۆيۈەن بىلەن ناھىيىنى چېتىش» ، «تېخنىكا بىلەن ماددىي نەرسىلەرنى بىرلەشتۈرۈش» ، «تۆتنى بىر گەۋدە قىلغان گۈرۈھلار ھۆددىگە ئېلىش» قاتارلىق بىرقانچە ئىسلاھات تەدبىرىنى قوللىنىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق، باغۋەنچىلىكنى ئۈدا تۆت بالداق يۇقىرى كۆتۈردى ، تۆت يىلدا مەھسۇلات قىممىتى 42 مىليون 275 مىڭ 300 يۈەن ، پايدا 22 مىليون 22 مىڭ 100 يۈەن كۆپەيدى ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن كىرىمى1986 - يىلدىكى 451.65 يۈەندىن 1990 - يىلدىكى 621.18 يۈەنگە يەتتى ، ناھىيە بويىچە ھەممە ئائىلە ئىلىم - پەننى ئۆگىنىدىغان ۋە ئىشلىتىدىغان خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى ، بۇ ناھىيە ئۈدا ئىككى يىل گۇۋۇيۈەن ۋە يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى .

خۇگىيەنچى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ قالدۇق ئىسسىقلىقىدىن پايدىلىنىپ ، يۇقىرى زىچلىقتا ئىلمان ئېقىن سۇدا بېلىق بېقىش تەجرى-

بىسى يەمنى تەگشەش ، يۇقىرى زىچلىقتا بېلىق بېقىش قاتارلىق جەھەتلەردە مەملىكەت بويىچە ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى ، مو بېشى مەھسۇلاتى 40 نەچچە تونىنغا ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 70 تونىنغا يەتتى ، بۇ يېڭى تېخنىكا پۈتۈن شىنجاڭدا ئومۇملىشىشقا باشلىغاندىن باشقا ، ئۆزبېكىستان جۇمھۇرىيىتى ۋە تاجىكىستان جۇمھۇرىيىتىگىمۇ كېڭەيتىلدى . ياۋا مېۋە بايلىق مەنبەلىرىنى ئۇنۇمبرسال ئېچىش تېخنىكىسى ئاپتونوم رايونىمىزدا تېز ئومۇملىشىپ ، كۆرۈنەرلىك ئىقتىسادىي ئۈنۈم بەردى ھەمدە مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمە گەۋدىسىدىكى بەزى دۆلەتلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىلدى . ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ توقسۇ ناھىيىسىدە تۆۋەن ھوسۇللۇق باغلارنى ئۆزگەرتىش تېخنىكىسى قوللىنىلغاندىن كېيىن ، تۆت يىل ئىچىدە مەزكۇر ناھىيىنىڭ مېۋە مەھسۇلاتى 21 ھەسسە ئېشىپ ، 15 مىڭ تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 41.7 ھەسسە ئېشىپ 15 مىليون يۈەنگە يەتتى . ئۇرۇمچى ۋە مىچۈەن ناھىيىلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە «ئۇچقۇن» پىلانى تۇرلىرى زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان رايون . 1989 - يىلى ئۇرۇمچى ناھىيىسىدە «ئۇچقۇن» پىلانى تۇرلىرى ئارقىلىق يېڭىدىن كۆپەيتىلگەن مەھسۇلات قىممىتى بۇ ناھىيىنىڭ سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 37.8% نى ئىگىلىدى ، ئۆزلەشتۇرۇلگەن سەككىز «ئۇچقۇن» پىلانى تۇرى ئارقىلىق يېڭىدىن كۆپەيتىلگەن مەھسۇلات قىممىتى مەزكۇر ناھىيىنىڭ سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 11% نى ئىگىلىدى ، «ئۇچقۇن» پىلانىدىكى يەتتە پەن - تېخنىكا يېڭى مەھسۇلاتى ئاپتونوم رايوندىكى بوشلۇقنى تولدۇردى . ستاتىستىكىغا قارىغاندا ، ئىككى ناھىيىدە 1989 - يىلى مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليون 343 مىڭ يۈەن كۆپەيگەن . ئاپتونوم رايون بويىچە «ئۇچقۇن» پىلانى تۇرلىرى جەھەتتىكى سەرپىيات بىلەن ھاسىلاتنىڭ سېلىشتۇرمىسى 1:3.5 بولغان .

1986 - يىلى جايلاردا پەن - تېخنىكا ئارقىلىق نامراتلارغا يار - يۆلەك بولۇش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى . ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتلىرى ئۆز سىستېمىسى بويىچە ياردەم بەرگەن بىر تۈركۈم ناھىيە ، يېزا كەنتلەردە ئۇنۇم كۆرۈنەرلىك بولدى ، بۇرۇنقى «ھەر

يىلى قوشۇمچە يارداەم بەرسە ھەر يىلى زىيان تارتىدىغان ، ھەر يىلى يار-
يۆلەك بولسىمۇ نامراتلىقتىن قۇتۇلالمايدىغان» ئەھۋال دەسلەپكى قەدەم-
ئۆزگەرتىلدى . ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا كومىتېتى بىلەن پەن -
تېخنىكا جەمئىيىتى ئۆز سىستېمىسى بويىچە يارداەم بەرگەن شىنجاڭ بويىچە
ئاھالىسى كۆپ ناھىيىلەرنىڭ بىرى قاراقاش ناھىيىسى بىر تۇرکۈم پەن -
تېخنىكا تۈرلىرىنى يولغا قويۇپ ، بىر تۇرکۈم پەن - تېخنىكا تايانچلا-
رىنى ۋە يېزىدىكى ئىختىساسلىق خادىملارنى تەربىيىلىدى ، بىر تۇرکۈم
پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى جەلپ قىلدى ، بىر تۇرکۈم پەن - تېخنىكا
كەسپىي ئائىللىرى ۋە يېزا - بازار كارخانىلىرىغا يار - يۆلەك بولدى ، بىر
تۇرکۈم ئەمەلىي پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرىنى كېڭەيتتى ۋە باشقىلار .
بۇنىڭ بىلەن يېزا ئىقتىسادى تېز راۋاجلاندى ، ھەر مىللەت دېھقان -
چارۋىچىلىرىنىڭ پەن - مەدەنىيەت ساپاسى كۆرۈنەرلىك ئۆستى ، خەلق
تۇرمۇشى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى ، نامراتلىقتىن ئاساسىي جەھەتتىن
قۇتۇلۇش نىشانى ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى .

ئىككىنچى قاتلام — يۇقىرى تېخنىكا تەتقىقاتى ۋە ئۇنىڭ كەسپىي
تەرەققىياتىدىن ئىبارەت . بۇ قاتلامدا ، ئاساسەن ، ئېلېكترونلۇق ئۇچۇر
تېخنىكىسىنى قوللىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ، بىئو تېخنىكىسى ۋە
يېڭى ئېنېرگىيە مەنبەسى ، يېڭى ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش ۋە تەرەققىي
قىلدۇرۇش تۈتۈلدى ھەمدە «مەشئەل» پىلانى تۈرلەردىن باشلاپ يولغا
قويۇلدى . بۇ قاتلامدىكى تەتقىقات ۋە تەرەققىيات ئارقىلىق ، ئېلېكترونلۇق
ئۇچۇر تېخنىكىسى ئاپتونوم رايونىمىزدا تېز راۋاجلاندى . ستاتىستىكىغا
قارىغاندا ، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا ،
كىچىك تېپتىكى ھېسابلاش ماشىنىسى 70 نەچچە دانە (يۈرۈش) گە ،
سەككىز خانىلىقتىن يۇقىرى مىكرو ماشىنا 4500 گە يېتىپ ، 7 -
بەشىللىق پىلانىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدىكىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا
ئون ھەسسىگە ۋە ئۇچ ھەسسىگە توغرا كەلگەن . مىكرو ماشىنىنى
ئۆزلەشتۈرۈش ، قوللىنىش ۋە كېڭەيتىش بىلەن شۇغۇللانغان پەن -
تېخنىكا خادىمى 5000 دىن ئېشىپ كەتكەن ، 130 تۈرلۈك مۇھىم پەن -

تېخنىكا نەتىجىسى قولغا كەلتۈرۈلگەن . بۇنىڭدىن 52 تۈرى ئاپتونوم رايون
بويىچە پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن بۇ
نەتىجىلەرنىڭ بىر مۇنچىسى مەملىكەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە ، بەزى-
لىرى خەلقئارادىكى ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . 1990 - يىلى مەملىكەتلىك
«چاقچېك» مىكرو ماشىنىلىرىنىڭ ئەملي تېخنىكا نەتىجىلىرىنى تەقدىر-
لەش - كېڭەيتىش يىغىنىدا تەقدىرلەنگەن ۋە مۇكاپاتلانغان 90 مۇنەۋۋەر
تۈرنىڭ ئوننىسى شىنجاڭ ئىگىلىدى .

سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن ، ئۆزلەشتۈرۈلگەن نەتىجىلەرنىڭ كېڭەيـ
تىلىپ قوللىنىلىشى خېلى ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ئېلىپ كەلدى . پەقەت
شىنجاڭنىڭ نېفىت سىستېمىسىدىلا 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە 110
مىليون يۈەنلىك بۇۋاستە ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى . ئۇرۇمچى
نېفىت - خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتىنىڭ خىمىيۋى ئوغۇت زاۋۇتى
سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن ياپونىيەنىڭ 300 مىڭ تونناللىق بىرىكمە ئاممىياك
ئۇسكۇنىسىنىڭ پروگراممىلىق كونترول قىلىش سىستېمىسىنى ياخشىلاپ ،
ھەر يىلى 3 مىليون 78 مىڭ يۈەن مەبلەغنى تېجەپ قىلىش ئىمكانىيىتىگە
ئىگە بولدى . ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك 1000 غا يېـ
قىن ئاساسلىق ستانوك ئۇسكۇنىلىرىنىڭ 40% ى سانلىق كۆرسەتكۈچ ،
سانلىق تىزگىنلەشكە ئوخشاش تېخنىكىلار بىلەن ئۆزگەرتىلدى . 1988 -
يىلى شىنجاڭ ھېسابلاش ماشىنىسىنى قوللىنىش - ئۆزلەشتۈرۈش مەركىزى
بىلەن ئاۋىئاتسىيە - ئالەمگە ئۇچۇش مىنىستىرلىكىنىڭ 706 - تەتقىقات
ئورنى ھەمكارلىشىپ ئىشلىگەن IBM — PC/XT تىپلىق رۇسچە
ھەم ئىنگلىزچە يېزىقلار كىرگۈزۈلگەن مىكرو ماشىنا سىستېمىسىنىڭ
تېخنىكا سەۋىيىسى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتۈپلا قالماستىن ،
بەلكى خەلقئارادىكى شۇ تىپتىكى ماشىنىلارنىڭمۇ ئىلغار سەۋىيىسىگە
يەتتى . شىنجاڭ سانائەت شۆيۈەنى ، شىنجاڭ داشۆسى قاتارلىق ئورۇنلار 7-
بەشىللىق پىلانىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە كۆپ خىل يېزىقتىكى مىكرو
ماشىنىلارنىڭ مەشغۇلات سىستېمىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تەتقىق قە-
لىپ ياساپ چىققاندىن كېيىن ، رايونىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى پەن -

تەتقىقات ئورۇنلىرى ، ئالىي مەكتەپلەر ۋە ئالاقىدار كارخانىلار زىچ ھەم-
كارلىشىپ ، يەنە كۆپ خىل يېزىقتا باب كېلىدىغان يۇقىرى سۈپەتلىك
مىكرو ماشىنا سىستېمىسى ، ئېلېكترونلۇق خەت بېسىش ماشىنىسى ، ئې-
لېكترون مېڭىلىق تەھرىرلەش - سۈرەتكە تارتىپ بەت ياساش
سىستېمىسى ، گېزىت - ژۇرناللارنى يېنىك بېسىش - بەت ياساش سىستې-
مىسى قاتارلىقلارنى مەيدانغا چىقاردى . بۇ نەتىجىلەر تىل - يېزىق
تەتقىقاتى ، قوشۇمچە ئوقۇتۇش ، مىللىي يېزىقتىكى ھېسابلاش ماشىنىسى
مائارىپى ، داۋالاش مۇتەخەسسىسلىرى سىستېمىسى ، ئىشلارنى بىر تەرەپ
قىلىش ، ئىش بېجىرىشنى ئاپتوماتلاشتۇرۇش ۋە بېكەت - ۋوگزاللاردا يو-
لۇچىلارغا خىزمەت قىلىش قاتارلىق ساھەلەردە قوللىنىلىپ ، مەلۇم
نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى .بۇنىڭ ئىچىدە شىنجاڭ داشۆسىنىڭ ھې-
سابلاش مەركىزى «ستۇك» شىركىتىگە ئۆزلەشتۈرۈپ بەرگەن كۆپ خىل
يېزىقتىكى ئېلېكترونلۇق خەت بېسىش ماشىنىسى ناھايىتى بازار تاپتى
ھەمدە 14 - نۆۋەتلىك لۇس - ئانژېلىس خالقئارا كەشپىيات كۆرگەزمە-
سىدە «نادىر پەن - تېخنىكا مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى ؛ ئاپتونوم رايونلۇق
جۇڭگو تىبابىتى دوختۇرخانىسى ، ئۇيغۇر تىبابىتى دوختۇرخانىسى ، سە-
ھىيە نازارىتىنىڭ ئۇيغۇر تىبابىتى تەتقىقات ئىشخانىسى بىرلىكتە
ئۆزلەشتۈرگەن ئېلېكترون مېڭىلىق ئۇيغۇر تىبابىتى مۇتەخەسسىسلىرى
سىستېمىسى 1989 - يىلى ئېچىلغان 6 - نۆۋەتلىك دۇنيا تىببىي دوربىگەرلىك
ئۇچۇرلىرى يىغىندا ھەرقايسى ئەللەردىن كەلگەن ئالىملارنىڭ يۇكسەك
باھاسىغا ئېرىشتى ،ئۇلار بۇ سىستېمىنى «دۇنيادىكى ئاز سانلىق مىللەت
مۇتەخەسسىسلىرى سىستېمىسى تەتقىقاتىدا نەمۇنە يارىتتى» دەپ قارىدى .
شىنجاڭ ھاۋارايى سىستېمىسى 6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە 1500 —
PC تىپلىق ماشىنىنى ھاۋا رايىنى كۆزىتىش ۋە ئۇنىڭدىن مەلۇمات بېرىش
خىزمىتىدە قوللىنىپ ، مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى . 1989 -
يىل 10 - ئايدا دۇنيا ھاۋا رايى تەشكىلاتى ئېلىپ بارغان ئارىلاپ
تەكشۈرۈش داۋامىدا ، شىنجاڭ «كەم مەلۇم قىلىش نىسبىتى نۆل بولۇش»
تەك ئەلا نەتىجە بىلەن ۋەتەنگە شان - شەرەپ كەلتۈردى .

يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى پەن -
تېخنىكا خادىملىرى بىئو تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ كالا - قويلارنىڭ
كۆپىيىش نىسبىتىنى ئۆستۈرۈش ، ئالاھىدە سۈپەتلىك زىرائەت
ئۇرۇقلىرىنى يېتىشتۇرۇش ، يەم - خەشەك بايلىقلىرىنى ئېچىش ، يېنىك
سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش جەھەتتە ئۇنۇم ھاسىل
قىلىشقا باشلىدى ، تۆرەلمىنى كۆچۈرۈش ، ئۆسۈملۈك ھۈجەيرىسى قۇرۇ-
لۇشى ، گېن قۇرۇلۇشى ۋە مىكرو ئورگانىزم قۇرۇلۇشى قاتارلىق
جەھەتلەردىكى تەتقىقاتلار مەملىكەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى ،
بەزىلىرى خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . «شىنجاڭدا قوغۇن
پروتوپلاستىنى ئايرىش ، يېتىشتۇرۇش ۋە قايتا تۇپلىتىش تەتقىقاتى» دا
بىرقەدەر قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ، پروتوپلاستىنى ئايرىش ، يېتىشتۇرۇش
تەتقىقاتى ئارقىلىق دۇنيا بويىچە تۇنجى قېتىم مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا قو-
غۇن يوپۇرماق گۆشى پروتوپلاستىنىڭ قايتا ئۇنگەن تۇپى قولغا
كەلتۈرۈلدى ، بۇ تەتقىقات خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . بۇ تۈردە
يەنە تەسىر فاكتورىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ، شىنجاڭدا قوغۇن
پروتوپلاستىنى قايتا ئۇندۇرۇش تېخنىكىسى ئىجاد قىلىنىپ ، ئۆسۈملۈك
سورتىنى ياخشىلاش ۋە يېڭى سورتلارنى يارىتىش تەتقىقاتىغا ئاساس
سېلىندى . «كالا تۆرەلمىسىنى كۆچۈرۈش تەتقىقاتى» دا ئىنەك تۆرەلمە-
سىنى كۆچۈرۈش جەھەتتە خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىگە يەتكەن
نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش ئاساسىدا يەنە قوي تۆرەلمىسىنى بۆلۈش
تېخنىكىسى تەتقىق قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە توپ تۆرەلمىنى تۆتكە بۆلۈپ
كۆچۈرۈش مۇۋەپپەقىيىتى مەملىكىتىمىز بويىچە تېخى 1 - قېتىم كۆرۈلگەن
ئىش . «شىنجاڭدا پۇرچاق ئائىلىسىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يىلتىز
تۇگۈنچەك باكتېرىيىسى بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش تەجـ-
رىبىسى» دە مەملىكەت ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدىغان تەتقىقات
نەتىجىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئاساسىدا ، بىدە يىلتىز تۇگۈنچەك باكتېر-
ىيىسى ، ئوت - چۆپ كۈلى ئوغۇتى ۋە بىدە ئورۇقى يىلتىز تۇگۈنچەك
باكتېرىيىسىنى كۈملاچلاشنىڭ مۇكەممەل ھۈنەر - سەنئەت تېخنىكىسى

يارىتىلىپ ، خېلى يۇقىرى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى .

«مەشئەل» پىلانى يولغا قويۇلۇپ ، بىر تۈركۈم يۇقىرى - پەللى تېخنىكا مەھسۇلاتلىرى يارىتىلدى . مەسىلەن ، ساپلىقى يۇقىرى تەبىئىي تاماكا شۇلتىسى تۈرىنى ئالساق ، بۇ تۈر تۈرغۇزۇلۇپ بىر يىل ئۆتمەيلا ئارىلىق تەجرىبىسى تاماملاندى ھەمدە ئاز مىقداردا ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى . بۇ تۈر مەملىكەت ئىچىدىكى بوشلۇقنى تولدۇردى ، مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلىش بىلەنلا تېزلىكتە چەت ئەل سودىگەرلىرىنى جەلپ قىلدى ، شىياگگاڭ ، تايلاند ، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىكى زاۋۇت ، سودىگەرلەر كەين - كەينىدىن بىز بىلەن شېرىكلىشىپ زاۋۇت قۇرۇشنى ، بۇ مەھسۇلاتنى بىرلىكتە تەرەققىي قىلدۇرۇشنى تەلەپ قىلدى ، بۇ ھال ئېكسپورت ئارقىلىق تاشقى پېرىۋوت يارىتىشنىڭ ناھايىتى ياخشى ئىستىقبالىنى كۆرسىتىپ بەردى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئۇنىۋېرسال قۇدۇق خاتىرىلەش ئەسۋابى ، تېمپېراتۇرا - نەملىك تېرمو قارشىلىق زاپچاسلىرى قاتارلىق يۇقىرى - پەللى تېخنىكا مەھسۇلاتلىرىنى ئىمپورت مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئورنىغا دەسسەتكىلى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئېكسپورت قىلىپ تاشقى پېرىۋوت يارىتقىلمۇ بولىدۇ ، بۇ يۇقىرى - پەللى تېخنىكىنىڭ يۇقىرى ئۈنۈم بېرىدىغان ، قىممەتنى كۆپلەپ ئاشۇرىدىغان ئالاھىدىلىكىنى ۋە ئەنئەنىۋى كەسىپلەرنى ئۆزگەرتىدىغان رولىنى نامايان قىلىپ بەردى . مەملىكەتلىك « مەشئەل »يۇقىرى پەللى تېخنىكا نەتىجىلىرى ۋە مەھسۇلاتلىرىنى كۆرگەزمە قىلىش - ئالماشتۇرۇش يىغىنى» دا شىنجاڭ ئىككىنچى ئالتۇن مېدال ، ئىككى كۈمۈش مېدال ئالدى .

ئۇچىنچى قاتلام — ئاساس خاراكتېرلىك تەتقىقاتتىن ئىبارەت . ئاپتونوم رايونىمىز بۇ ساھەدە ، ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا ، مەملىكەتنىڭ ئارقىسىدا قالغان بولسىمۇ ، لېكىن مەلۇم ساھەدە يەنىلا تېگىشلىك ئورۇنغا ئىگە . مەسىلەن ، شىنجاڭ داشۆسى ئۇستىگە ئالغان «ئالتە بۇلۇڭلۇق سىستېما نەزەرىيىسى» ئوخشاش جىلدىكى تۈرلەر تەتقىقاتىدا بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەشكە ئېرىشىپ ، مەملىكىتىمىز ئىچى ۋە سىرتىدا ئالدىنقى ئورۇنىنى ئىگىلىدى . ستاتىستىكىغا قارىغاندا ، ئالىي مەكتەپلەر

سىستېمىسىدا 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە جەمئىي 20 مەر خىل پەن - تېخنىكا ئەسىرى نەشىر قىلىنغان ، 6432 پارچە ئىلمىي ماقالە ، ئالىي قىلىنغان ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېلىمىز سىرتىدىكى ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغىنى 174 ، ئېلىمىزدىكى ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغىنى 1460 .

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ، سىياسەت بەلگىلەشكە خىزمەت قىلىدىغان يۇمشاق پەن تەتقىقاتى تېز راۋاجلاندى . 1987 - يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىز پەن - تېخنىكا تەتقىقاتى پىلانىدا يۇمشاق پەن تەتقىقاتى تۈرىدىن 61 ى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدا 73 تۈرلۈك يۇمشاق پەن تەتقىقاتى نەتىجىسى ئاپتونوم رايون بويىچە پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1989 - يىلى باھالاپ تەكشۈرۈشتىن ئۆتكەن «شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقى ھەم ئۇنىڭ كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ۋە ئېچىش ستراتېگىيىسىنىڭ تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرى» دىن ئىبارەت تەتقىقات نەتىجىسىدە شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقى مقدارى ئىلمىي يوسۇندا ھېسابلاندى ۋە بىرلىككە كەلتۈرۈلدى ، ئاتموسفېرادىن چۈشكەن ھۆل - يېغىن شىنجاڭنىڭ سۇ بايلىقىدىكى بىردىنبىر سۇ مەنبەسى دېگەن يەكۈن ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ، شىنجاڭدا كەسىپلەرنى تەڭشەش ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ، دەريا - ئېقىن ۋادىلىرىنى پىلانلاش ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ستراتېگىيىسىنى بەلگىلەش ئىشلىرى ئاساس بىلەن تەمىن ئېتىلدى . «شىنجاڭدا ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى ئاساسىي تەسەۋۋۇر» دىن ئىبارەت تەتقىقات تۈرىدە شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ ئەندىزىسى ۋە ستراتېگىيىلىك تاللاش تولۇق دەللىلەندى . «شىنجاڭنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسى ۋە كەسىپ سىياسىتى تەتقىقاتى» تۈرىدە بىرمۇنچە يېڭى نۇقتىنەزەرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى ، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاپتونوم رايونىمىز ئىقتىسادىي پىلانىنى تۈزۈشتە قوللىنىلدى . باھالاشتىن ئۆتكەن «شىنجاڭنىڭ پەن - تېخنىكا خىزمىتىنىڭ كۆرسەتكۈچى» ، «پەن تەتقىقاتى ئاپپاراتلىرىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆزلىنىشىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ۋە تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرى» مەملىكەت ئىچىدىكى ئالدىنقى سەۋىيىگە يەتتى . پەن - تېخنىكىدىن

مەسلىھەت بېرىش كەسىمۇ ساغلام راۋاجلاندى ، تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا ، ئاپتونوم رايون بويىچە 403 مەسلىھەت بېرىش ئاپپاراتى تىزىمغا ئېلىنغان ، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە 15 مىڭدىن ئارتۇق پەن - تېخنىكا خادىمى كۆپ خىل شەكىلدە پەن - تېخنىكىدىن مەسلىھەت بېرىش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا ئۇيۇشتۇرۇلغان ، ئۇلار توختام سومىمسى 30 مىليون يۈەنگە يېتىدىغان 6000 دىن ئارتۇق تېخنىكا توختام ئورۇنداپ ، 500 مىليون يۈەنلىك ئىقتىسادىي ئۈنۈم ياراتقان ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، مەسلىھەت بېرىش كەسپىدىكى 12 ئىلغار كوللېكتىپ ۋە 13 ئىلغار شەخس مۇكاپاتقا ئېرىشكەن . يۇمشاق پەن تەتقىقاتى ۋە پەن - تېخنىكىدىن مەسلىھەت بېرىش — سىياسەت بەلگىلەشكە خىزمەت قىلىشتا ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا مۇھىم رول ئويناغان .

(4) سىرت بىلەن بولغان پەن - تېخنىكا ھەمكارلىقى

شىنجاڭنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ستراتېگىيىسىنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى بولغان تاشقى پەن - تېخنىكا ھەمكارلىقى ۋە پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش خىزمىتى 80 - يىللاردا مىسلسىز جانلاندى . ھۆكۈمەتلەر ئارا ئېلىپ بېرىلىدىغان ، خەلقلەر ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ، ئىككى تەرەپلىك ، كۆپ تەرەپلىك ، كۆپ يوللۇق ، كۆپ قاتلاملىق ، كۆپ خىل شەكىللىك پەن - تېخنىكا ھەمكارلىقىنىڭ يېڭى قۇرۇلمىسى شەكىللەنمەكتە ھەم ئۇنىڭ غەربكە يۈزلىنىشىنى ئاساس قىلىشتەك ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەنمەكتە .

6 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، شىنجاڭ سىرتتىن 58 تۈرلۈك تېخنىكا كىرگۈزدى . سودىدا پۈتۈشۈش سومىمسى 37 مىليون 903 مىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا ، سىلىنغان ئومۇمىي مەبلەغ 260 مىليون 825 مىڭ يۈەنگە ، يېڭىدىن كۆپەيگەن مەبلەغ 313 مىليون 240 مىڭ يۈەنگە ، پايدا - باج 65 مىليون 280 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، نەپىت ۋە نەپىت - خىمىيە سانائىتىدە 1980 - يىلدىن باشلاپ ئۇچ يىل ئىچىدە فرانسىيەدىن ئۇچ يەر

تەۋرىتىش ئەترىتى ۋە ئىككى ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى كىرگۈزۈلۈپ ، ئىلغار تېخنىكا ، ئۇسكۇنىلەر ئارقىلىق جۇغلار ئويمانلىقىدا ناھايىتى ئۇنۇملۇك چارلاش - تەكشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى . ئورۇمچى نەپىت - خىمىيە سانائىتى باش زاۋۇتى چوڭ خىمىيە ئوغۇت زاۋۇتىنىڭ قورۇلۇشىدا ياپونىيە ، گوللاندىيە ، ئاۋسترالىيەنىڭ يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن ئۇسكۇنىلىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىلىرى كىرگۈزۈلۈپ ، شىنجاڭنىڭ نەپىت - خىمىيە سانائىتىنىڭ ئاساسى سېلىندى ؛ 1984 - يىلى كىرگۈزۈلگەن قويۇق نەپتنى ئېچىش ۋە قېتىشما نەپىت گاز مەيدانلىرىنى ئېچىش ھۇنەر - سەنئىتى شىنجاڭدا نەپىت ئىشلەپچىقىرىشنىڭ يەنمۇ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى . يېنىك سانائەت سىستېمىسى كىرگۈزگەن شۆبىتسىيىنىڭ « ئافاراۋا » مېۋە شىرنىسىنى قويۇلدۇرۇش ئۇسكۇنىسى ۋە ئىتالىيىنىڭ پەمدور قېيمامى ئىشلەپ چىقىرىش ئۇسكۇنىسى ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمنى ، مەھسۇلات سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ، ئېنېرگىيە تېجەش ، سەرپىياتنى ئازايتىشتا ھالقىلىق رول ئويناندى ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ مېۋە شىرنىسى ، پەمدور قېيمامى ئىشلەش تېخنىكىسى مەملىكەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى . 1990 - يىلى شىنجاڭ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئون خىل كېۋەز ئۆستۈرۈش ۋە پاختا يىغىش ماشىنىسى كىرگۈزدى ، بۇ ماشىنىلار سىناق تەرىقىسىدە ئىشلىتىلگەندە ياخشى ئۇنۇم بەردى ، بۇ شىنجاڭنىڭ پاختا ئىشلەپچىقىرىشىنى ماشىنىلاشتۇرۇشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە .

سىرتتىن تېخنىكا ، ئۇسكۇنە كىرگۈزۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش ۋە ئىختىساسلىق خادىملارنى ، ئەقلىي كۆچنى كىرگۈزۈشمۇ پەيدىنپەي قانات يايدۇرۇلدى . 1984 - يىلى يولداش ۋاڭ ئېنماۋنىڭ جۇڭگو شىنجاڭ پەن - تېخنىكا ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ ئامېرىكىنى زىيارەت قىلىشى ۋە تەكشۈرۈشى ئامېرىكا بىلەن بولغان پەن - تېخنىكا ئالاقىسىنى ۋە ئىقتىسادىي ئالاقىنى تۇتاشتۇردى ، بىر تۇركۈم ھەمكارلىق تورلىرىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا تۈرتكە بولدى . 1985 - يىل ئۇ-رۇمچى شەھىرىدە قۇرغاق رايونلارنىڭ تەبىئىي بايلىقىنى ئېچىش ۋە

ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش بويىچە خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلدى.
1983 - يىلدىن بۇيان ، شىنجاڭ ئۇدا ئالتە قېتىم كۆپ دۆلەت قاتناشقان ئىلىم - پەن سايمانلىرى ۋە ئۇسكۇنىلىرى كۆرگەزمىسىنى ئۆتكۈزدى. 1986 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىز ھەرقايسى بۆلۈم كومىتېتلىرىلا زىيارەتكە كەلگەن پەن - تېخنىكا ئۆمەك - گۇرۇپپىلىرىنىڭ خادىملىرىدىن 169 تۈركۈمدە 1092 كىشىنى كۈتۈۋالدى ، 557 كىشىدىن تەركىب تاپقان 129 تۈركۈم پەن - تېخنىكا ئۆمەك - گۇرۇپپىسىنى سىرتقا ئەۋەتتى ، يەنە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 1000 غا يېقىن پەن - تېخنىكا خادىمىنى خەلقئارا ئىلمىي يىغىنلارغا قاتناشتۇردى . 1988 - يىلى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى دۆلەتلەر بىلەن بىۋاستە پەن - تېخنىكا ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلغاندىن بۇيان ، ئىككى تەرەپ تېرىقچىلىق ، باقمچىلىق ، يېزا ئىگىلىك ئاپپاراتى ، خىمىيە سانائىتى ، كان مەھسۇلاتلىرى - گېئولوگىيە ، رەڭلىك مېتال ، يەر تەۋرەش تەتقىقاتى ، بىئو تېخنىكىسى ، ئېلېكترونلۇق ھېسابلاش ماشىنىسى تېخنىكىسى ، ئەسۋاب - سايمان قاتارلىق جەھەتلەردە مەھسۇلات تۈرلىرى ۋە ماتېرىياللارنى ئالماشتۇرۇش ، زىيارەتكە ئۆزئارا مۇتەخەسسىس ئەۋەتىش ، ھەمكارلىشىپ تەتقىق قىلىش ، تەتقىقات تېمىلىرىنى بىرلىكتە ئۇستىگە ئېلىش ، تېخنىكا ئالماشتۇرۇش ، ئۆز ئارا قارشى تەرەپتە پەن - تېخنىكا كۆرگەزمىسى ئېچىشقا ئوخشاش خىلمۇ خىل شەكىللەر ئارقىلىق ھەمكارلىشىش مەزمۇنىنى ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلاشتۇردى ، ھەمكارلىشىش سۈپىتىنى كۆرۈنەرلىك ئۆستۈردى. شىنجاڭنىڭ ئېكسپورت قىلىش خىزمىتىمۇ يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى ، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسى ۋە شەرقىي ياۋروپا بازارلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ ئۆزلەشتۈرۈلگەن رۇسچە - ئىنگلىزچە يېزىقلاردىكى مىكرو تېپلىق ھېسابلاش ماشىنىسى ، رۇسچە - ئىنگلىزچە ئېلېكترونلۇق خەت بېسىش ماشىنىسى قاتارلىق مەھسۇلاتلار ۋە يەمەكلىك پىششىقلاپ ئىشلەش تېخنىكىسى ۋە ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسى مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىكى دۆلەتلەرگە ئېكسپورت قىلىندى . ئۆمەك تەشكىل قىلىنىپ ، چېخ - سلوۋاكىيە ، ۋېنگرىيە ، تۈركىيەلەرگە خۇرۇم ئىشلەش ، پۇڭ

ئىشلەپچىقىرىش ، كۆممىقوناقنى ئىنچىكىلەپ پىششىقلاپ ئىشلەش ، ئۈزۈم ئۆستۈرۈش جەھەتتىكى تېخنىكا ۋە ھۈنەر - سەنئەتنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىلدى ھەمدە تۈركىيەنىڭ دوستانە زىيارەتكە كەلگەن پەن - تېخنىكا تەتقىقات مۇدىرىيىتى ۋەكىللەر ئۆمىكى كۈتۈۋېلىندى. بۇنىڭدىن باشقا ، ئامېرىكا ، ئەنگلىيە ، فرانسىيە ، گېرمانىيە ، دانىيە ، ئاۋسترالىيە ، ھىندىستان ، چىلى ، ياپونىيە ، تايلاند ، شىياڭگاڭ قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلار بىلەن كۆپلىگەن ساھەلەردە ئوخشىمىغان دەرىجىدە پەن - تېخنىكا ھەمكارلىقى ۋە ئالماشتۇرۇش ئېلىپ باردى . ياپونىيە ھۆكۈمىتى ئىقتىسادىي ياردەم بەرگەن « ئۇرۇمچىنىڭ يەر ئاستى سۈيىنى ئېچىش توغرىسىدىكى تەكشۈرۈش » تۈرى جۈملىدىن . ياپونىيە ئىككى تەرەپنىڭ ئۇچ يىل ئورتاق تىرىشىشى ئارقىسىدا پۈتۈنلەي تاماملىنىپ ، ئۇرۇمچى شەھىرى يىللىق سۇ چىقىرىش مىقدارى 16 مىليون 140 مىڭ كۇب مېترغا ، سۇ سۈپىتى شەھەرلەر تەمىنلىنىدىغان سۇ ئۆلچىمىگە يەتكەن بىر يېڭى سۇ مەنبەسى بىلەن تەمىن ئېتىلدى .

يۇقىرىدىكى پاكىتلار شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ 40 نەچچە يىللىق پەن - تېخنىكا خىزمىتىنىڭ نەتىجىسى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك تۈرتكە ئىلگىرى سۈرۈپلا قالماستىن ، 90 - يىللاردا ۋە كېيىنكى ئەسىردە پەن - تېخنىكا ، ئۇقتىساد ۋە جەمئىيەتنىڭ يەنمۇ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈنمۇ ياخشى ئاساس سېلىپ بەردى .

ئىككىنچى ، ئىجتىمائىي پەن

شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ئىشلىرى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، كىچىكلىكتىن زورىيىپ ، يەككە پەندىن كۆپ خىل پەنگە ، نوقۇل ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدىن تەبىئىي پەن بىلەن كىرىشىپ كەتكەن تەتقىقاتقا ئۆتۈپ راۋاجلاندى .

1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بىيۇروسى تەشكىل قىلغان بۇاستە قاراشلىق

تەتقىقات ئىشخانىسى شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ئىشلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شەكلى ئىدى . شۇ چاغدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىر تۇركۈم كادىرلارنى تەشكىللەپ ، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئىجتىمائىي ، ئىقتىسادىي ۋە سىنىپىي مۇناسىۋەتلىرى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى . 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تېزلىكتە دۇنيانىڭ ئىلغار ئىلىم - پەن سەۋىيىسىگە يېتىشۈېلىش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويدى ، دۆلەت پەن - تېخنىكا كومىتېتىنىڭ پىلانلاش كومىتېتى تەبىئىي پەننى راۋاجلاندۇرۇش پىلانىنى تۈزۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ 12 يىللىق پەن - تېخنىكا ئىجتىمائىي پەن تەرەققىيات پىلانىنى رىياسەتچىلىك قىلىپ تۈزۈپ چىقتى . 1956 - يىلى گۇۋۇيۈەننىڭ جۇ ئېنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىنى قۇرۇشنى تەستىقلىغان ھۆججىتىدە ، ئاكادېمىيەنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىدە شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنى ، تارىخ ۋە تىلنى تەتقىق قىلىدىغان ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئاپپاراتلىرى قۇرۇلۇشى كېرەك دەپ ئېنىق كۆرسىتىلدى . بۇنىڭغا ئاساسەن ، ئاكادېمىيەنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى ئالدى بىلەن مىللەتلەر تارىخىنى تەتقىق قىلىشنى ئاساسىي ۋەزىپە قىلغان تارىخىي تەتقىقات ئىشخانىسىنى قۇردى . بۇ شىنجاڭ تارىخىدىكى تۇنجى ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئاپپاراتى ئىدى . 1961 - يىلى تارىخ تەتقىقات ئىشخانىسى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنى قىلىپ كېڭەيتىلدى ، تەتقىقات ئوبېكتىمۇ مىللەتلەر تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىن شىنجاڭنىڭ تارىخ ، مىللەت ۋە دىن قاتارلىق تەرەپلىرىدىكى نەزەرىيىۋى ۋە رېئال مەسىلىلەرنى نۆۋەتلىك تەتقىق قىلىشقا كېڭەيتىلدى ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تارىخى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى ئۈستىدە تەكشۈرۈش - تەتقىقات ئېلىپ بېرىلدى . ئەمەلىيەت داۋامىدا بىر تۈركۈم ھەر مىللەت پەن تەتقىقات خادىمى يېتىشتۇرۇلۇپ ، مەلۇم ماركسىزملىق نەزەرىيە سەۋىيىسىمۇ ، كەسپىي بىلىمى ۋە ئەملىي تەجرىبىسىمۇ بولغان كۆپ مىللەتلىك ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات قوشۇننىنى قۇرۇش ئۈچۈن دەسلەپكى قەدەمدە ئاساس سېلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئاپتونوم رايوندا ۋە ئاپتونوم رايوندىكى

ئالاقىدار ئالىي مەكتەپلەر ، پارتىيە مەكتەپلىرىدە كەسپىي تەتقىقات خادىملىرى بار ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنى ھەمدە قوشۇمچە ۋەزىپە ئۈتەيدىغان تەتقىقات خادىملىرىنى ئاساس قىلغان پەلسەپە ، سىياسىي ئىقتىساد ، ئىلمىي سوتسىيالىزم ، پارتىيە تارىخى ، تىل - ئەدەبىيات ، پېداگوگىكا تەتقىقات ئورۇنلىرى قۇرۇلدى . 1962 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم يەنە سىياسىي - نەزەرىيە تەتقىقات ئىشخانىسىنى قۇردى . شۇنىڭ بىلەن ، ئاپتونوم رايونىمىزدا پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن مەسىلىلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان تەتقىقات ئورنى ياكى تەتقىقات ئىشخانىسى توققۇزغا يەتتى ، ئۇلار پەلسەپە ، ئىلمىي سوتسىيالىزم ، سىياسىي ئىقتىساد ، سىياسەت ئىلمى ، ج ك پ تارىخى ، مىللەت ،تارىخ ، ئارخېئولوگىيە، تىل - ئەدەبىيات ، پېداگوگىكا ، دىن قاتارلىق پەنلەر بويىچە نەزەرىيىۋى ، تارىخىي ۋە رېئال مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشنى ، تىل تەكشۈرۈش ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ، قېزىش ، دەللەللەش ، تەتقىق قىلىش ۋە دەرسلىك تۈزۈش ئىشلىرىنى ئاكتىپ قانات يايدۇردى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ئىشلىرى خېلى كەڭ كۆلەمگە كىرىپ ، دەسلەپكى قەدەمدە گۈللەنگەن خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەت يارىتىلدى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، قالايمىغانچىلىقنى ئوڭشاش ۋە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلىرىگە يېڭى زېمىن ئېچىپ بەردى . بۇ ئۇچ جەھەتتە كۆرۈنەرلىك ئىپادىلىنىدۇ : بىرىنچى ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ قۇرۇلۇشى شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن مەركىزىگە ئىگە بولغانلىقىنىڭ ئالامىتى بولدى . ئۇنىڭدا ماركسىزم - لېنىنىزم ۋە مائۇزېدۇڭ ئىدىيىسى ، ئىقتىساد ، تارىخ ، ئارخېئولوگىيە (كېيىن مەدەنىيەت سىستېمىسىغا قوشۇۋېتىلدى) ، مىللەت ، دىن ، قانۇنشۇناسلىق ، ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلى ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى بويىچە ئون تەتقىقات ئورنى ، بىر ئاكادېمىيە ژۇرنىلى

تەھرىر بۆلۈمى ، بىر كۈتۈپخانا ۋە پەن تەتقىقاتقا خىزمەت قىلىدىغان باشقا ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى ، ئۇلار شىنجاڭنىڭ رايون ، مىللەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئىگە پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن مەسىلىلىرىنى تەتقىق قىلىشتا ئاساسىي قوشۇنلۇق رولىنى جارى قىلدۇرماقتا . ئىككىنچى ، « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » دا ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان ياكى پالەچ قىلىپ قويۇلغان تەتقىقات ئورۇنلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ۋە تەتقىقات پائالىيەتلىرى يېڭىباشتىن قانات يايدۇرۇلۇپلا قالماستىن ، پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەننىڭ مۇھىملىقىنى كىشىلەر بارغانسېرى تونۇپ يەتكەنلىكى ، تەتقىقات پائالىيەتلىرى يېڭى كەڭلىك ۋە چوڭقۇرلۇققا قاراپ راۋاجلانغانلىقى ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايوندىكى ئالاقىدار كومىتېت ، نازارەت ، ئىدارىلەر ، ئالىي مەكتەپلەر ۋە شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىڭتۈەنىدە پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەننىڭ مۇناسىۋەتلىك پەنلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان تەتقىقات ئورۇنلىرى كەين ـ كەينىدىن قۇرۇلدى . ھازىر ئاپتونوم رايوندا شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنى ئاساس قىلغان بەش مۇستەقىل تەتقىقات ئاپپاراتى بولۇپلا قالماستىن ، يەنە بۇ ئاپپاراتلارغا قاراشلىق تەتقىقات ئورۇنلىرىدىن باشقا 40 نەچچە تەتقىقات ئورنى بار ، ئاپتونوم رايون بويىچە 2200 دىن كۆپرەك ئادەم يىل بويى پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . بۇ خادىملار ۋە ئاپپاراتلار « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » دىن بۇرۇنقىدىن ئالتە ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشتى . ئۇچىنچى ، ئاپتونوم رايون بويىچە ھەر ساھە ـ ھەر كەسىپتىكىلەر پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى بىلەن ئىشتىن سىرت شۇغۇللىنىدىغان كەيپىيات كۈندىن ـ كۈنگە ئەۋج ئالدى . شۇڭا ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئىلمىي تەشكىلاتلار ـ پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن ۋە ھەرقايسى پەنلەر بويىچە ئىلمىي جەمئىيەتلەر ، جەمئىيەتلەر ۋە تەتقىقات جەمئىيەتلىرى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇك نوتىلىرىدەك بارلىققا كەلدى ، بۇ ئۆز نۆۋىتىدە بۇ ئىلمىي جەمئىيەتلەر ، جەمئىيەتلەر ۋە تەتقىقات جەمئىيەتلىرى بىلەن ئالاقە باغلايدىغان ، ئۇلارنى ماسلاشتۇرىدىغان ۋە ئۇلارغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئاپتونوم

رايون خاراكتېرلىك بىرلەشمە تەشكىلات ـ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دەرىجىلىك ۋە ئوبلاست (ۋىلايەت) دەرىجىلىك پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن بىرلەشمىلىرىنىڭ دۇنياغا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدى ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ تەستىقى بىلەن قۇرۇلغان پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي جەمئىيەتلىرى تەخمىنەن 100 گە يەتتى . ئىككى دەرىجىلىك بىرلەشمىلەر ئاپتونوم رايونىنىڭ ۋە ئۆز يېرىنىڭ ھەر خىل ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ئاساسەن ، ھەرقايسى ئىلمىي جەمئىيەتلەر ، جەمئىيەتلەر ۋە تەتقىقات جەمئىيەتلىرىنى دائىم جەمئىيەتنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشقا ، خىلمۇ خىل ئىلمىي پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇشقا ، پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى نەتىجىلىرىنى باھالاپ مۇكاپاتلاشقا ئۇيۇشتۇرۇپ ، نۇرغۇن پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى .

پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىۋاتقان ، تەتقىقات نەتىجىلىرى ئۈزلۈكسىز مەيدانغا كېلىۋاتقان ئەھۋالدا ، پەن تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ، ئىلمىي مۇھاكىمىنى قانات يايدۇرىدىغان ژۇرناللارمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كەلدى . شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ، قازاقچە يېزىقلاردا نەشر قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، خەنزۇچە يېزىقتىكى « شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى » رېئال مەسىلىلەر توغرىسىدىكى تەتقىقات نەتىجىسى ياكى مۇھاكىمىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان « شىنجاڭ ئىجتىمائىي ئىلىملىكى » ۋە تارىخىي مەسىلىلەر توغرىسىدىكى تەتقىقات نەتىجىسى ياكى مۇھاكىمىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان « غەربىي يۇرت تەتقىقاتى » دەپ ئايرىلىدۇ ، بۇ ژۇرناللارنىڭ ئىككىلىسى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا تارقىتىلىدۇ . شىنجاڭ پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي جەمئىيەتلىرى بىرلەشمىسى ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە « ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى » دېگەن ژۇرنالنى شۇنىڭدەك موڭغۇلچە « ئۇيرات » ژۇرنىلىنى نەشر قىلدۇردى . بۇنىڭدىن باشقا ، ھەرقايسى ئالىي مەكتەپلەر ، ھەرقايسى تارماقلار نەشر

قىلدۇرغان پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن ژۇرناللىرى ئون نەچچىگە، پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەن ۋە تەبىئىي پەننى تۆزى ئىچىگە ئالغان ئۇنىۋېرسال ژۇرنال 20 نەچچىگە يەتتى. بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئىشلىرى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ، گۈللەپ ياشناۋاتقان خۇشاللىنارلىق مەنزىرىنى مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ.

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى باشلانغان ۋاقتىدىن تارتىپلا ئۆزىگە خاس روشەن ئالاھىدىلىككە ۋە شىنجاڭغا خاس رايون ئالاھىدىلىكىگە ھەم مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ كەلدى. بۇ، ئاساسەن، تۆۋەندىكى بىرنەچچە جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ:

— پەن تەتقىقاتىنى رېئاللىققا خىزمەت قىلدۇرۇشتا چىڭ تۇرۇش — ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىنىڭ باشتىن ئاياغ ساقلاپ كېلىۋاتقان بىر گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى. پارتىيىنىڭ شىنجاڭدىكى مەركىزىي خىزمەتلىرىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش ۋە ئىشقا ئاشۇرۇشقا خىزمەت قىلىش باشتىن ئاياغ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن خادىملىرىنىڭ 1 - ئورۇندىكى تەتقىقات تېمىسى بولۇپ كەلدى. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى ئالىملار، مۇتەخەسسىسلەر ۋە تەتقىقات خادىملىرى بىر مەركەز، ئىككى ئاساسىي نۇقتىدا چىڭ تۇتۇپ، ئۆز پېتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشكە خىزمەت قىلىدىغان تەتقىقات خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ، مول نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. ئون يىل ئىچىدە مەملىكەت، غەربىي شىمال ۋە ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە مۇكاپاتلانغان مەخسۇس ئەسەر، ئىلمىي ماقالە 600 دىن ئاشتى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي ساھەدىكىلەرنىڭ نەتىجىسى ناھايىتى كۆرۈنەرلىك بولدى، ئۇلار تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قورۇلۇشىغا ئەقىل - تەدبىر كۆرسەتتى، ماكرو ئىگىلىك، مىكرو ئىگىلىك، ئىقتىساد نەزەرىيىسى، ئىقتىسادىي سىياسەت، كارخانىلارنى ئۆزگەرتىش، ئىگىلىك باشقۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە داۋاملىق تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ،

نۇرغۇن مەخسۇس ئەسەر، ئىلمىي ماقالە، دوكلات، لايىھە — تەكلىپلەرنى يېزىپ، پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرىنىڭ ئىلمىي يوسۇندا تەدبىر بەلگىلىشىنى كۆپلىگەن نەزەرىيە، سىياسەت ئاساسلىرى بىلەن تەمىنلىدى، بەزىلىرى يەنە مەملىكەت بويىچە مۇكاپاتلاندى، چەت ئەللەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى. ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىجتىمائىي پەن بىلەن تەبىئىي پەننى كېرىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشنىڭ يېڭى سەۋىيىسىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان « قۇملۇشش ۋە بوستانلىق » ۋە « بوستانلىقلارنى تونۇش، ساقلاپ قېلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇش » دېگەن ئىككى پارچە مەخسۇس ئىلمىي ماقالە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكىلەرنىڭ كەڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىدى، جۇملىدىن « قۇملۇشش ۋە بوستانلىق » ئىلمىز سىرتىدىكى ئىلىم ساھەسىدىكىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىغا سازاۋەر بولۇپ، كۆچۈرۈپ بېسىلدى.

— شىنجاڭ — كۆپ مىللەتلىك، كۆپ دىنلىق رايون، ئاز سانلىق مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى دىنغا ئېتىقاد قىلىدۇ. شۇڭا مىللەت، دىن توغرىسىدىكى سىياسەت ۋە نەزەرىيە تەتقىقاتىنى كۈچەيتىش پارتىيىنىڭ مىللەت، دىن سىياستىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، شىنجاڭنى گۈللەندۇرۇش ۋە قوغداشتا زور رېئال ئەھمىيەتكە ۋە يېراق تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. بىزنىڭ ھەر مىللەتتىن تەركىب تاپقان پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن خادىملىرىمىز ۋە تەشۋىقات - تەربىيە خادىملىرىمىز سەممىي ئىتتىپاقلىشىپ، بىر نىيەتتە ھەمكارلىشىپ، ماركسزمنىڭ مىللەت نۇقتىسىدىكى نەزەرى، دىن نۇقتىسىدىكى نەزەرىنى، مىللىي، دىنىي مەسىلىلەرگە دائىر ئاساسىي نەزەرىيىسىنى ھەمدە پارتىيىنىڭ مىللەت، دىن سىياستىنى شىنجاڭنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، تەتقىقات - تەشۋىقات - تەربىيىنى بوشاشماي ئېلىپ بېرىپ، ماركسزمنىڭ مىللىي، دىنىي مەسىلىلەر توغرىسىدىكى ئاساسىي نۇقتىسىنەزەرى، نەزەرىيىسى ۋە بىلىملىرىنى، پارتىيىنىڭ مىللىي، دىنىي مەسىلىلەر توغرىسىدىكى تۈپ سىياسەتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ ناھايىتى ياخشى ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل

قىلدى . بۇ تەتقىقات ـ تەشۋىقات پائالىيەتلىرىدە ، ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر مىللەتشۇناسى ، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ تۇنجى باشلىقى يولداش گۇباۋ ئەپەندى شىنجاڭدىكى مىللىي مەسىلىلەرنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم تۆھپە قوشتى .

ــ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تارىخشۇناسلىق خادىملىرى « قەدىمكى ھازىر ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش » روھى بويىچە ، ماركسىزمنى يېتەكچى قىلىپ ، تارىختا ۋە رېئاللىقتا ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا بېسىپ ، تەبىئەت ۋە ئادەملەر بىلەن كۈرەش قىلغانلىقىغا دائىر نۇرغۇن پاكىتلار ئارقىلىق « خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالمايدۇ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالمايدۇ ، ھەرقايسى مىللەتلەر بىر ـ بىرىدىن ئايرىلالمايدۇ » دېگەن ئاساسىي تېمىنى ئوخشاش بولمىغان نۇقتىلاردىن كەڭ ، چوڭقۇر دەلىللەپ ، كەڭ تەسىر قوزغىغان نۇرغۇن ئىلمىي ماقالىلەرنى يېزىپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش يولىدا پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى .

ــ شىنجاڭ ئېلىمىز بويىچە مەدەنىيەت خېلى بالدۇر تەرەققىي قىلغان رايونلارنىڭ بىرى ، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرمۇ قەدىمكى مۇنەۋۋەر مىللەتلەر . لېكىن 1949 ـ يىلىغىچە شىنجاڭدا تارىخىي ماتېرىيالنىڭ ئاساسىدا يېزىلغان بىرمۇ يەرلىك تارىخ يوق ئىدى ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭمۇ ئۆزىنىڭ مىللەت تارىخى يوق ئىدى . يېڭى جۇڭگودا ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت تارىخشۇناسلىق خادىملىرى نۇرغۇن جاپالىق ، ئىنچىكە خىزمەتلەرنى ئىشلەپ ، مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . ھازىر 1 مىليون خەتتىن ئاشىدىغان ئۇچ تومۇق « شىنجاڭنىڭ قىسقىچە تارىخى » ۋە 600 نەچچە مىڭ خەتلىك « ھازىرقى زامانداشلىكى جۇڭگونىڭ شىنجاڭى » دۇنياغا كېلىپ ، كەڭ كىتابخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى . بۇنىڭدىن باشقا ، تارىخشۇناسلىق ، تەرجىمە خادىملىرى يەنە ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر تارىخىي كىتابى « تارىخىي خاتىرىلەر » نىڭ شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر قىسمىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىقتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مىللەتلەر تارىخىنى يېزىش خىزمىتىمۇ خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرگە ئې-

رىشتى . ھازىر ئىككى تومۇق « ئۇيغۇر تارىخى » ۋە « ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى » ، « قىرغىزلارنىڭ قىسقىچە تارىخى » ، « ئۆزبېكلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى » قاتارلىق مەخسۇس تارىخلار ھەمدە ئاممىباب « تارىخ » ھەر مىللەت كىتابخانىلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتى .

ــ ئارخېئولوگىيە خىزمىتىمۇ مول نەتىجىلەرگە ئېرىشتى . شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت تارىخى ئۇزۇن ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى كۆپ ، ئۇ ئارخېئولوگىيە خادىملىرى ئۆز ماھارىتىنى كۆرسىتىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك رايون . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئارخېئولوگىيە خادىملىرى نەچچە ئون يىللاردىن بۇيان ناھايىتى جاپالىق ئىشلەپ ، چۆل ـ جەزىرىلەر ۋە تاغ ـ دالالاردىكى قەدىمكى شەھەر خارابىلىرى ۋە سۈرلۈك قەبرىلەردە تەكشۈرۈش ، قېزىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ ، بىرمۇنچە مۇھىم يادىكارلىقلارنى بايقىدى ، قەدىمكى زامانداشلار مەدەنىيەت ۋە مىللەت ئەھۋالىغا دائىر مول ، قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىغا ئېرىشتى ، بەزى مۇھىم بايقاشلار مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىلىم ساھەسىدىكىلەرنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى . ئون يىل بۇرۇن نەشر قىلىنغان 1 مىليون 300 مىڭ خەتلىكتىن ئارتۇق ، سۆزەت بىلەن ماقالىلەر ناھايىتى ماسلاشقان « شىنجاڭ ئارخېئولوگىيىسىنىڭ 30 يىلى» ئارخېئولوگىيە خىزمىتىنىڭ 30 يىللىق نەتىجىسىنى يىغىنچاقلاپ بەرگەن ئەسەر .

ــ شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە ئىجتىمائىي پەن بىلەن تەبىئىي پەننى كىرىشتۈرۈپ تەتقىق قىلىش جەھەتتىكى خىزمەت گەرچە يېڭى باشلانغان بولسىمۇ ، لېكىن ئوخشاشلا كىشىنى ئىلھاملاندۇرىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تارىخشۇناسلىق خادىملىرى تۇزگەن چىن تەنچىيۇ ، ماۋزېمىن ، لىن جىلۇ ، چې تىيەنمىن قاتارلىق ئىلغار قىلابىي قۇربانلارنىڭ تەرجىمھاللىرى مەملىكەتلىك پارتىيە تارىخى تەتقىقات جەمئىيىتى تەرىپىدىن « جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تارىخىدىكى شەخسىيلەر تەرجىمھالى » غا كىرگۈزۈلۈپ رەسمىي نەشر قىلىندى . « شىنجاڭدىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار تەرجىمھالى » (1 ـ تو-

دىن 4 - تومۇچە) ، «دېموكراتىك ئىنقىلاب دەۋرىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدا ئېلىپ بارغان ئىنقىلابىي كۈرەشلىرىدىن خاتىرىلەر » قاتارلىق كىتابلارمۇ نەشر قىلىندى . بۇنىڭدىن باشقا ، شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ شىنجاڭغا كۆرسەتكەن تەسىرى ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ، ئازادلىقتىن بۇرۇنقى شىنجاڭدىكى ئىلغار تەشكىلاتلار ، ئىلغار مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى مەشھۇر زاتلاردىن ماۋ. دۇن ، دۇجۇڭيۈەن ، شاچيەنلى ، جاڭ جۇڭشى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ شىنجاڭدىكى پائالىيەتلىرى ، ياڭ زېڭشىن ، شېڭ شىسەي قاتارلىقلارنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى تارىخىي تۆھپىسى ۋە خاتالىقى قاتارلىقلار توغرىسىدىمۇ تەتقىقات ئېلىپ بېرىلدى ، ئاپتونوم رايون ئىچى ۋە سىرتىدىكى ژۇرناللاردا يېڭى قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان بىر تۈركۈم ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىندى . يېقىنقى بىر نەچچە يىلدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى كىتاب بازارلىرىدا پەيدا بولغان «شىنجاڭ» ، «شىنجاڭ ھەققىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمىز» ، «شىنجاڭنىڭ مەنزىرىلىك جايلىرى تەزكىرىسى» ، «شىنجاڭدا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمىزدىن خاتىرە» ، «ئۇرۇمچى تارىخىدىن ساۋات» ، «ئۇرۇمچىنى تونۇشتۇرۇش» ، «بۇگۈنكى تۇرپان» ، «خوتەن بوستانلىقى تەتقىقاتى» قاتارلىقلار ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىجتىمائىي پەن بىلەن تەبىئىي پەننى كىرىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىغانلىقىنىڭ تۇنجى تۈركۈم نەتىجىلىرى ، بۇ نەتىجىلەر سىياسەت ، ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، تارىخ ، جۇغراپىيە ، تەبىئەت ، بايلىق مەنبەسى قاتارلىق جەھەتلەردىن شىنجاڭنى ۋە ئۇنىڭ بەزى ئالاھىدىكىلىرىنى كىتابخانلار ئالدىدا چوڭقۇر ۋە ستېرېئولۇق نامايان قىلىپ بېرىدۇ ، ئۇلار مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت قېرىنداشلارنىڭ ۋە خەلقئارادىكى زاتلارنىڭ شىنجاڭنى چۈشىنىشىگە بەكمۇ پايدىلىق .

— شىنجاڭدىكى مىللەتلەر — مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ئىگە مىللەتلەر . بۇ مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ ، سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەتنى بەرپا قىلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش — ئاپتونوم رايونىمىزدىكى

ھەر مىللەت مەدەنىيەت تەتقىقاتى خادىملىرى ۋە ئەمەلىي خىزمەت خادىملىرىنىڭ بىر مۇھىم ۋەزىپىسى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت مەدەنىيەت تەتقىقاتى خادىملىرى ۋە ئەمەلىي خىزمەت خادىملىرى بۇ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوتقۇزۇش يولىدا نۇرغۇن خىزمەت قىلدى ھەمدە قەدىمكى ۋە ھازىرقى ئەسەرلەر ھەم يازغۇچىلارنىمۇ كەڭ ، داۋاملىق تەتقىق قىلىپ ، مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى .

— ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئەدەبىيات تەتقىقاتى خادىملىرى شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى ھەم يازغۇچىلارغا دائىر ماتېرىياللارنى توپلاش ، رەتلەش ، نەشر قىلدۇرۇش ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، يەنە مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە يېزىشقىمۇ پائال تۇتۇش قىلدى . ھازىرغا قەدەر ، ئەدەبىيات تارىخىدىن « ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى » ، « قازاق ئەدەبىياتى تارىخى » ، « تاجىك ئەدەبىياتى تارىخى » ، « ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى » ، « شىبە ئەدەبىياتى تارىخى » قاتارلىقلار يېزىلىپ بولدى ۋە يېزىلماقتا .

— ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە ۋە ھەرقايسى ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى تەتقىقات خىزمىتى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانغان ، تەڭ قەدەمدە ئالغا باسقان ۋاقىتتا ، بىز يەنە مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن ساھەسى بىلەن بولغان ھەمكارلىق ۋە ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرىنىمۇ پائال قانات يايدۇرۇۋاتىمىز ، بۇ پائالىيەتلەرگە پائال قاتناشتۇق . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ئون نەچچە يىل ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدىكى ئىلمىي تەشكىلاتلار شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئۆز ئالدىغا ئاچقان ، بىرلىشىپ ئاچقان ، ھەمكارلىشىپ ئاچقان مەملىكەت خاراكتېرلىك ھەر خىل ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرىلا 20 قېتىمدىن ئاشتى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە - ئىجتىمائى پەن تەتقىقاتى خادىملىرى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ قاتناشقان ، ھەرقايسى پەنلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەت خاراكتېرلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى

تېخىمۇ كۆپ . بۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پەقەت شىنجاڭ ئىجتىمائى پەنلەر ئاكادېمىيىسىلا ئون يىلدا زىيارەتكە كەلگەن ئامېرىكا ، ياپونىيە گېرمانىيە ، كانادا ، تۈركىيە ، فرانسىيە ، ئەنگلىيە ، ئىتالىيە ، يېڭى زېلاندىيە ، مېكسىكا ، ئاۋسترالىيە ، شۋېتسىيە ، ھىندىستان ، ئاۋستىرىيە ، گوللاندىيە ، ۋېنگرىيە ، پاكىستان قاتارلىق دۆلەتلەر ۋە شياڭگاڭ ، تەيۋەن رايونلىرىدىن كۆپلىگەن ئالىم ، مۇتەخەسسىسلىرىنى كۆتۈۋالدى ياكى كۆتۈۋېلىشقا قاتناشتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ مۇتەخەسسىس ، ئالىملىرى تەكلىپكە بىنائەن ياپونىيە ، تۈركىيە ، فرانسىيە ، ئامېرىكا ، گېرمانىيە ، پاكىستان ، ئىران ، مىسىر ، كۇۋەيت ، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى ، قازاقىستان قاتارلىق دۆلەتلەرنى زىيارەت قىلدى . مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى بۇ بىر قاتار زىيارەت ۋە ئىلمىي پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى ۋە ئىلمىي قاراشلار كەڭ تۈردە ئالماشتۇرۇلۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن خادىملىرى ئۆزى شۇغۇللىنىۋاتقان پەن ساھەسىدىكى تەتقىقات ئۇچۇرلىرى ۋە تەرەققىيات يۆزلىنىشلىرىنى ئىگىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ ، نەزەر دائىرىسىنى ۋە پىكىر قىلىش يوللىرىنى كېڭەيتتى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتى ئۇچۇن ناھايىتى پايدىلىق .

— شىنجاڭنىڭ تارىخىدا ۋە رېئاللىقىدا پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن بويىچە تەتقىق قىلىدىغان نۇرغۇن تېما بار . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن خادىملىرى ئېچىلىۋاتقان بۇ بىپايان زېمىنغا قابىلىيىتىنى راسا جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايدۇ . ھازىر ئىسلاھات ـ ئېچىۋېتىش مىسلى كۆرۈلمىگەن سۈرئەت ۋە كۇچ بىلەن تېخنىكا كەڭ ، تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلامغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە ، بۇ يەنە پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىغا كەڭ يول ئېچىپ بەردى ۋە تېخىمۇ يۇقىرى ، تېخىمۇ كۆپ تەلەپلەرنى قويدى . شۇڭا مەن ئىشەنمەنكى ، XX ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى ئىشلىرىدا تېخىمۇ يېڭى ۋەزىيەت يار-

رىتىلىدىغان ، تېخىمۇ يۇقىرى بالداققا كۆتۈرۈلىدىغان تېخىمۇ يېڭى ، تېخىمۇ زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلىدىغان يىللار بولىدۇ .

2 - پاراگراف مائارىپ

ھازىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا 10 مىڭ 332 ھەر خىل ، ھەر دەرىجىلىك مەكتەپ بار ، بالىلار مائارىپىدىن ئالىي مائارىپقىچە ، بالىلاردىن چوڭلارغىچە بولغان بىر قەدەر مۇكەممەل مائارىپ سىستېمىسى ۋە تورى شەكىللەندى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 3 مىليون 130 مىڭدىن كۆپرەك ھەر مىللەت بالىلىرى ، ياش - ئۆسمۈرلىرى ، چوڭلار ۋە ئەما ، گاس ، گاچىلار بۇ مەكتەپلەردە ئاساسىي بىلىم ۋە كەسىپىي بىلىملەرنى ئۆگەندى ، تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەندى . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە ئومۇمىي ئاھالە 1949 - يىلدىكى 4 مىليون 330 نەچچە مىڭدىن كۆپىيىپ 15 مىليون 540 نەچچە مىڭغا يەتكەن بولسىمۇ ، تەربىيە ئالغان ئادەم ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 20.1% نى ئىگىلىدى . بۇنى 1949 - يىلى شىنجاڭدا تىنچ ئازاد بولغان ۋاقىتتىكىگە سېلىشتۇرغاندا ئاسمان - زېمىن پەرقلىنىدۇ . ئۇ چاغدا شىنجاڭدا 1358 لا مەكتەپ ، 200 مىڭدىن كۆپرەكلا ئوقۇغۇچى بار ئىدى ، تەربىيە ئالغان ئادەم سانى شۇ چاغدىكى ئومۇمىي ئاھالىنىڭ 4.7% نىلا تەشكىل قىلاتتى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرى ۋە شەھەر - بازارلاردا ساۋاتسىزلار ناھايىتى كۆپ ئىدى .

بۇ سېلىشتۇرما شۇنى جانلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى ، سوتسىيالىستىك يېڭى جۇڭگونىڭ 40 نەچچە يىلى شىنجاڭ تارىخىدا مائارىپ ئىشلىرى زور دەرىجىدە راۋاجلانغان ئالتۇن دەۋر بولدى . بولۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، پارتىيە ۋە دۆلەت «100 يىللىق چوڭ پىلاننىڭ ئاساسىي مائارىپ» ئىكەنلىكىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى ، «مائارىپنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش لازىم ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتا مائارىپقا تايىنىش-

لازىم» دېگەن يېتەكچى ئىدىيىنى تېخىمۇ ئېنىق تۇرغۇزۇپ ، مائارىپنى ئاۋۋال راۋاجلاندۇرىدىغان ستراتېگىيىلىك ئورۇنغا قويىدى ، بولۇپمۇ «مائارىپ تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىش توغرىسىدا قارار» چىقىرىلغاندىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر خىل ، ھەر دەرىجىلىك مائارىپ ئىشلىرىدا ئومۇميۈزلۈك راۋاجلىنىشتەك جانلىق ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى .

بىرىنچى ، ھەر دەرىجىلىك ، ھەر خىل مائارىپ

ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى — بارلىق مائارىپنىڭ ئاساسى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپىنىڭ ئۆتكەن 30 نەچچە يىلدىكى چوڭ تەرەققىياتى ئاساسىدا ، 1986 - يىلدىن باشلاپ «مەجبۇرىي مائارىپ قانۇنى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، رايونىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرى «مائارىپنى قانۇن بىلەن باشقۇرۇش» تىن ئىبارەت يېڭى باسقۇچقا كىردى . بىز مەركەزنىڭ قارارىغا ئاساسەن ، رايونىمىزنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئۆز يېرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈش ، تۇرگە ئايرىپ پىتەكچىلىك قىلىش ، راۋاجلاندۇرۇش پىلانلاش ، قەدەم - باسقۇچقا بۆلۈپ يولغا قويۇش پرىنسىپى بويىچە ، باشلانغۇچ مەجبۇرىي مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى كۈچنى توپلاپ چىڭ تۇتۇپ ، كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتۇق .1992- يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا باشلانغۇچ مەكتەپ 7122 گە ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى ئوقۇتۇش نۇقتىسى 4503 كە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 1 مىليون 981 مىڭغا ، ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 96% كە ، ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنىڭ يۇقىرى مەكتەپكە چىقىش نىسبىتى 77.7% كە يەتتى . ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 67.7% ناھىيە (شەھەر) دە باشلانغۇچ مەجبۇرىي مائارىپ ئاساسىي جەھەتتىن ئومۇملاشتى . قىسمەن شەھەرلەردە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ئومۇملاشتى ، شۇ يىلى ئاپتونوم رايونىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 1188 گە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 570 مىڭغا يەتتى . يوپۇرغا ، جېمنەي ، مىچۇەندىن ئىبارەت ئۇچ ناھىيە مەملىكەت بويىچە ئاساسىي مائارىپتا ئىلغار ناھىيە بولۇپ ، دۆلەت مائارىپ كومىتېتىنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى .

بىز مەجبۇرىي مائارىپنى ئومۇميۈزلۈك راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە ، ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ، بالىلار مائارىپى ۋە ئەمگەك گاس - گاچىلار مائارىپىنىمۇ راۋاجلاندۇردۇق . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 715 كە ، ئوقۇغۇچىسى 210 مىڭدىن كۆپرەككە ، بالىلار باغچىسى 944 كە ، باغچىدىكى بالا178مىڭ ،ئەمگەك گاس - گاچىلار مەكتىپى ئالتىگە ، ئوقۇغۇچىسى 624 كە يەتتى . بۇ بالىلارنىڭ مەجبۇرىي مائارىپنى قوبۇل قىلىشى ئۈچۈن ، ئالىي مەكتەپلەرگە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن لاياقەتلىك ئوقۇغۇچىلارنى يەتكۈزۈپ بېرىش ۋە بىرقەدەر يۇقىرى مەدەنىيەت ساپاسىغا ئىگە سوتسىيالىستىك ئەمگەكچىلەرنىيېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ،ئەمگەك گاس - گاچىلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا قاتنىششى ئۈچۈن خېلى ياخشى ئاساس سېلىپ بەردى .

كەسپىي تېخنىكا مائارىپى — ئەمگەكچىلەرنىڭ ساپاسىنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ ، ئەمگەك تېخنىكىسىغا ئىگە زور قوشۇننى يېتىشتۇرۇپ ، پەن - تېخنىكىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئايلاندۇرۇشنىڭ ئەڭ بۇۋاستە ، ئەڭ تېز ، ئەڭ ئۈنۈملۈك ۋاستىسى ، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇپ ، تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشنىڭ بىر زور تەدبىرى . لېكىن 1949 - يىلى شىنجاڭدا 1975 ئادەمى بار 11 لا ئوتتۇرا تېخنىكۇم بار ئىدى . 1978 - يىلدىكى كەسپىي مائارىپ ئەھۋالىنى 1949 - يىلدىكىگە سېلىشتۇرغاندا ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم ۋە تېخنىك ئىشچىلار مەكتىپى كۆپەيىپ 89 غا ، ئوقۇغۇچىسى 32 مىڭ 174 كە يېتىپ ، ئوتتۇرا مائارىپ قۇرۇلمىسى بىرلا خىل بولۇشتەك ئەھۋال دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزگەرتىلدى . 1980 - يىلدىن بۇيان ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە ئىسلاھات دولقۇنىنىڭ تۇرتكىسىدە ، رايونىمىزنىڭ كەسپىي تېخنىكا مائارىپى ۋە ئۇنىڭ قۇرۇلمىسىدا زور ئۆزگىرىش بولۇپ ، بىر يېڭى زېمىن بەرپا قىلىندى .1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ھەر خىل ئوتتۇرا تېخنىكۇم ۋە تېخنىكا مەكتەپلىرى ئايرىم -

ئايرىم هالدا 112 گە ۋە 64 كە يېتىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن يەنە ئايرىم .
ئايرىم هالدا 41% ۋە بەش ھەسسە ئاشتى ھەمدە يېزا ئىگىلىك كەسپىي
ئوتتۇرا مەكتىپىدىن 160 ى بارلىققا كەلدى . بۇ ئۇچ خىل كەسپىي مەكـ
تەپىنىڭ شۇ چاغدىكى ئوقۇغۇچىسى 159 مىڭدىن ئېشىپ ، 1980 - يىلدىكى
ئوقۇغۇچى ئومۇمىي سانىنىڭ 2.49 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى ، پۈتكۈل تولۇق
ئوتتۇرامەكتەپباسقۇچىدا مەكتەپتەبولغانئومۇمىي ئوقۇغۇچىنىڭ42.7%
نى ئىگىلىدى . 1981 - يىلدىن بۇيان ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم ، تېخنىك
ئىشچىلار مەكتىپى ۋە كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپلەر جەمئىيەتكە ئوقۇش
پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىدىن جەمئىي 306 مىڭ 700 نى يېتىشتۈرۈپ بەردى .

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىز ئوتتۇرا مائارىپ قۇرۇلمىسىنى
تەڭشىدۇق ، كۆلىمى چوڭراق ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى
تىزگىنلىدۇق ۋە ئازايتتۇق ، ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەر 1985 -
يىلدىكى 794 تىن 1992 - يىلى 715 كە تەڭشەلدى ، ئۇلارغا قوبۇل قىلىنـ
دىغان ئوقۇغۇچىلار سانى 1985 - يىلدىكى 94 مىڭدىن 1992 - يىلدىكى 61
مىڭغا ئازايتىلدى . 1992 - يىلى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپتىكى
ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كۆلىمى 210 مىڭ ئادەم بىلەن تىزگىنلەندى . بۇ
كەسپىي تېخنىكا مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشنى پايدىلىق شەرت - شارائىت
بىلەن تەمىنلىدى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئادەتتىكى ئالىي مائارىپى — ئاپتونوم
رايونىمىزنىڭ ھەر خىل ، ھەر دەرىجىلىك مائارىپى ئىچىدە ئەڭ تېز
راۋاجلانغان بىر ساھە . 1949 - يىلى شىنجاڭدا 379 ئوقۇغۇچىسى بار بىرلا
شىنجاڭ شۆيۈەنى بار ئىدى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئالىي
مەكتەپ 21 گە ، مەكتەپتىكى ئاساسىي كۇرس ۋە مەخسۇس كۇرس
ئوقۇغۇچىسى 33 مىڭ 600 گە يېتىپ ، 1949 - يىلدىكىدىن ئايرىم - ئايرىم
هالدا 21 ھەسسە ۋە 88 ھەسسە كۆپەيدى . ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپتىكى
ئاسپىرانتى 257 گە يەتتى ، بۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا
ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان بارلىققا كەلگەن يېڭى شەيئى . 1981-يىلدىن 1992-
يىلغىچە بولغان 12 ئىچىدە ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئالىي تېخنىكۇمنى

پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن جەمئىيەتكە جەمئىي 54 مىڭ
بېرىلدى ، بۇ ئىلگىرىكى 30 يىلدا ئالىي تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەن
ئوقۇغۇچىلارنىڭ 1.99 ھەسسىگە باراۋەر كېلىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزدا
ھەر 10 مىڭ ئادەمگە توغرا كەلگەن ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 1992 -
يىلى 20.04 كە يېتىپ ، ئىلىمىزنىڭ چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكى 30 ئۆلكە ،
بۆلۈستە قاراشلىق شەھەر ۋە ئاپتونوم رايون ئىچىدە 10 - ئورۇنغا ئۆتتى .

7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپلەر
ئۇقتسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ ئىختىساسلىق كەسپىي خادىملارغا
بولغان ئېھتىياجىغا ئاساسەن ، پەن تۈرلىرى قاتلىمىنىڭ قۇرۇلمىسى ،
ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۇقتسادىي تەرەققىياتىغا جىددىي ئېھتىياجلىق بولغان
ئېنېرگىيە ، قاتناش ، يېمەكلىك ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى
پىششىقلاپ ئىشلەشكە ئوخشاش كەسپىلەرنى كۆپەيتىپ تەسىس قىلدى ،
مالىيە - ئۇقتساد ، سىياسىي - قانۇن ، پىداگوگىكا قاتارلىق پەن تۈرلىرىنى
كۆچەيتتى . ھازىر ئاپتونوم رايوندىكى ئالىي مەكتەپلەردە ئەدەبىيات ،
تارىخ ، تەبىئىي پەن - تېخنىكا پەنلىرى ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ،
تېببىي - دورىگەرلىك ، سىياسىي قانۇن ، مالىيە - ئۇقتساد ، پىداگوگىكا
قاتارلىق ئون پەن سىستېمىسى ، 101 كەسىپ بار . يۇقىرىدىكى پاكىتلار
ئاپتونوم رايونىمىزدا پەن تۈرلىرى بىرقەدەر تولۇق بولغان ئالىي مائارىپ
سىستېمىسىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەنگەنلىكىنى تولۇق چۈشەنـ
دۈرۈپ بېرىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەر ئوقۇتۇشنى كۆچەيتىش
بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پەن تەتقىقات ئۇقتدارىنىمۇ پەيدىنپەي كۆچەيتتى . 7 -
بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ئالىي مەكتەپلەرنىڭ 471 تۈرلۈك ئەملىي
ئىشلىتىلىدىغان پەن - تېخنىكا نەتىجىسى باھالاشتىن ئۆتتى ، بۇنىڭ
ئىچىدە 11 تۈر خەلقئارالىق سەۋىيىگە يەتتى ، 35 تۈر مەملىكەت بويىچە
تۇنجى قېتىم يارىتىلغان نەتىجە ھېسابلاندى ، 162 تۈر مەملىكەت بويىچە
ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . باھالاشتىن ئۆتكەن پەن تەتقىقات نەتىجىلىرى

ئىچىدە 32 تۈر گۈۋۈيۇەننىڭ ھەرقايسى مىنىستىرلىكلىرى ، كومىتېتلىرى بويىچە پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ، 256 تۈر ئاپتونوم رايون بويىچە پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشتى .

ئىشلىكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش داۋامىدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خەلقئارالىق مائارىپ ئالماشتۇرۇش ۋە ھەمكارلىق ئىشلىرى ئۈزلۈكسىز كېڭەيدى . 1987 - يىلدىن بۇيان چەت ئەللەرگە 350 نەپەر ئوقۇغۇچى ۋە قىسقا مۇددەت زىيارەتتە بولىدىغان ئالىم ئەۋەتىلدى ، 120 ئادەم ئوقۇشنى تاماملاپ ۋەتەنگە قايتىپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىز چەت ئەل مۇتەخەسسىسلىرىنى ئاپتونوم رايونىمىزغا كېلىپ دەرس ئوتۇشكە 204 ئادەم — قېتىم تەكلىپ قىلدۇق ؛ چەت ئەل مەبلىغى — قەرز پۇلىدىن 7 مىليون 241 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى كىرگۈزۈپ ، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش سايمانى ، ئوسكۇنىلىرى ، كىتاب - ماتېرىيال قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىشقا ئىشلەتتۇق . بۇلار رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش كۇچىنى ئۇنۇملۇك تولۇقلىدى ۋە ئۆستۈردى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر خىل چوڭلار مائارىپى ئادەتتىكى مائارىپ بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ ، مىسلىسىز تەرەققىي قىلدى . ھازىر ئاپتونوم رايوندىكى چوڭلار ئالىي مەكتەپلىرى ۋە ئوتتۇرا تېخنىكۇملىرىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كۆلىمى ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپ ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم مائارىپى بىلەن ئاساسەن تەڭشىلىپ ، «ئىككى پۇت بىلەن يول مېڭىش» تىن ئىبارەت مائارىپ باشقۇرۇش قۇرۇلمىسى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تەشكىلىي تۈزۈلۈشى مۇستەقىل بولغان چوڭلار ئالىي مەكتىپى 29 غا ، ئادەتتىكى ئالىي مەكتەپلەر قاتارىمقىدا تەسىس قىلىنغان چوڭلار ئالىي مەكتىپى (بۆلۈمى) 12 گە ، مەكتەپتىكى ئاساسىي كۇرس ۋە مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىسى 28 مىڭ غا ، چوڭلار ئوتتۇرا تېخنىكۇمى 94 كە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىسى 45 مىڭ 700 گە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە مەكتىپى ئاپتونوم رايوندىكى 12 ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەردە ، 22 ناھىيە (شەھەر) دە شۆبە مەكتەپ (خىزمەت پونكتى) تەسىس قىلدى ، ئۇلارنىڭ

مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىسى 21 مىڭ 800 گە يەتتى .

چوڭلار مائارىپىنىڭ ئىككى مۇھىم تەرىپى ، يەنى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش مائارىپى بىلەن ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ۋە ئاممىنى تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەشمۇ ئوتكەن ئون يىلدا ئوچقاندەك راۋاجلاندى . 1980-يىلدىن 1992 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايون بويىچە جەمئىي 1 مىليون 479 مىڭ 400 ئادەمنىڭ ساۋاتى چىقىرىلدى ، ياش ۋە ئوتتۇرا ياش ساۋاتسىزلارنىڭ نىسبىتى 1985 - يىلدىكى 18% تىن 1990 - يىلدىكى 12.75% كە چۈشتى ، 69 ناھىيە (شەھەر ، رايون) ساۋاتسىزلىقنى تۈگەتكەن ئورۇن ئولچىمىگە ئاساسىي جەھەتتىن يەتتى ، بۇ ئاپتونوم رايوندىكى ناھىيە (شەھەر ، رايون) ئومۇمىي سانىنىڭ 74.19% نى ئىگىلىدى . ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا - بازارلاردىكى دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مەدەنىيەت - تېخنىكا مەكتىپىدىن 272 سى قۇرۇلدى ، 1988 - ۋە 1989 - يىللىرىلا 1 مىليوندىن كۆپرەك دېھقان-چارۋىچى ھەر خىل تىپتىكى ئەمەلىي تېخنىكا بىلەن تەربىيىلەندى . 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، ئاپتونوم رايون بويىچە 2 مىليون 330 مىڭ ئىشچى - خىزمەتچى (ئىشچى - خىزمەتچى ئومۇمىي سانىنىڭ 89% نى تەشكىل قىلىدۇ) ھەر خىل تىپتىكى مەدەنىيەت - تېخنىكا تەربىيىسىنى قوبۇل قىلدى ، 633 مىڭ كادىر ھەر خىل شەكىلدىكى ئىش ئورنى تەربىيىسىنى قوبۇل قىلدى . ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ ئىمتىھان بېرىش تۈزۈمى ئورنىتىلغان بەش يىلدىن بۇيان ، 8195 ئادەم ئالىي تېخنىكۇم دىپلومىنى ، 2292 ئادەم ئوتتۇرا تېخنىكۇم دىپلومىنى ئالدى . 1989 - يىلى بىلەن 1979 - يىلنى سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئالىي تېخنىكۇمدىن يۇقىرى بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە كادىرلارنىڭ نىسبىتى 11.8% تىن 23.4% كە ، ئوتتۇرا تېخنىكۇم ۋە ئۇلۇق ئوتتۇرا مەكتەپ بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە كادىرلارنىڭ نىسبىتى 32.1% تىن 53.7% كە ئۆرلىدى ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن بىلىم سەۋىيىسىگە ئىگە كادىرلارنىڭ نىسبىتى بولسا ، 56.1% تىن 22.6% كە چۈشتى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئىشچى - دېھقانلار ئاممىسىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنىڭ كۆرۈنەرلىك ئۆسكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

ئىككىنچى ، ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپى

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ئاپتونوم رايون ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ تەخمىنەن 62% نى تەشكىل قىلىدۇ ، شۇڭا شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشنى مۇھىم نۇقتا قىلىشتا چىڭ تۇرۇش كېرەك. بۇنى ھەم ئاپتونوم رايونىمىز نوپۇسىنىڭ تەركىبى بەلگىلىگەن ، ھەم پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتى تەلەپ قىلغان . يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان چاغدا ، تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ، ئومۇمىي سەۋىيە جەھەتتە خەنزۇلارنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا ، مەلۇم دەرىجىدە ئارقىدا قالغانىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپىنىڭ تەرەققىياتىمۇ تەكشى ئەمەس ئىدى . شۇڭا شىنجاڭ ئازاد بولغان ھامان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ مائارىپ خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىش فاكۇلتېتىنى ئوتتۇرىغا قويۇلدى . شۇ چاغدىن باشلاپ ، بۇ-لۇپمۇ پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، مائارىپىنىڭ تەرەققىيات پىلانىنى تۈزگەندە ، ئالدى بىلەن ، ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىياتىنىڭ كۆلىمى ۋە سۈرئىتىگە كاپالەتلىك قىلىشتا چىڭ تۇرۇلدى ؛ خىراجەت ۋە ئاساسىي قۇرۇلۇش مەبلىغىنى ئورۇنلاشتۇرغاندا ، ئالدى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا كاپالەتلىك قىلىشتا چىڭ تۇرۇلدى ؛ مەكتەپ ئۆيلىرى ، ئوقۇتقۇچى ، دەرسلىك قاتارلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشلارنى تۈتقاندا ، ئاز سانلىق مىللەت مەكتەپلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ، ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيەلەشنى ۋە ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدىكى دەرسلىكلەرنى تۈزۈش ، تەرجىمە قىلىش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتىنى نۇقتىلىق ھالدا ياخشى تۈتۈشتا چىڭ تۇرۇلدى ؛ ئوقۇتۇشنى باشقۇرۇش ۋە ئوقۇتۇش تەتقىقاتىنى تۈتقاندا ، ئاز سانلىق مىللەت مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشنى مەركىزىي ھالقا قىلىشتا

چىڭ تۇرۇلدى .

يۇقىرىدىكى ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ئاز سانلىق مىللەتلەر مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا بىر مۇنچە ئالاھىدە تەدبىرلەر قوللىنىلدى . 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا جەنۇبىي شىنجاڭدا قۇرۇلغان بىرمۇنچە ئاز سانلىق مىللەت مەكتەپلىرىنى ئاپتونوم رايون پىلانىغا بۇاستە ئورۇنلاشتۇردى ھەم ئادەم ئەۋەتىپ قۇردى ، مەكتەپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە بەھرىمەن بولغان خەلق ئوقۇش ياردەم پۇلىنىڭ ئۆلچىمى ۋە نىسبىتى ئادەتتىكى بەلگىلىمىدىن يۇقىرى بولدى ؛ 1954 - يىلى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدە راسخوتنى ھۆكۈمەت تولۇق بىرىدىغان تا-جىك باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلدى ؛ 1983 - يىلى ئۇرۇمچىدە مەخسۇس موڭغۇل سىنىپى مەكتىپى قۇرۇلدى ؛ بىرقەدەر ئارقىدا قالغان قىرغىز مائا-رىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ، مەخسۇس قىرغىز ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە سىنىپى سىنىپى ئېچىلدى . ئاز سانلىق مىللەتلەر بىرقەدەر مەركەزلەشكەن چېگرا بويىدىكى ناھىيىلەر ۋە نامرات ناھىيىلەرگە قارىتا ئاپتونوم رايون ئوقۇش پۇلى ئېلىشنى كەچۈرۈم قىلىش ، دەرسلىكلەر بە-لەن ھەقسىز تەمىنلەشتەك سىياسەت غەمخورلۇقىنى يولغا قويۇشنى قەتئىي داۋاملاشتۇردى . چارۋىچىلىق رايون مائارىپى — ئاپتونوم رايونىمىز مائار-پىنىڭ ئاجىز ھالقىسى ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ياشايدىغان قازاق ، موڭغۇل ، قىرغىز قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئارقىدا قالغان ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن 1981 - يىلى ئاپتونوم رايون مەخسۇس يىغىن ئېچىپ ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ياتاقلىق مەكتەپ بىلەن پۈتۈن كۈنلۈك مۇقىم مەكتەپلەرنى ئاساس قىلىش ، مۇقىم ئوقۇتۇش نۇق-تىلىرى ۋە سەييارە ئوقۇتۇش سىنىپلىرىنى قوشۇمچە قىلىش ھەمدە ياتاقلىق مەكتەپلەرنى نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت مائارىپ باش-قۇرۇش يولىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى ۋە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنى بەلگىلەپ ، سېلىنمىنى كۆپەيتتى . ھازىر ئاپتونوم رايوننىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ياتاقلىق ئوتتۇرا مەكتەپ 133 كە ، ياتاقلىق باشلانغۇچ مەكتەپ 339 غا ، ئۇلاردا ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلار 120 مىڭ 555

كه يەتتى .

بىز ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش داۋامىدا ، پارتىيىنىڭ ھەرقايسى مىللەتلەر تىل - يېزىق جەھەتتە بىردەك ياراۋەر بولۇش سىياسىتىنى باشتىن ئاياغ ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ۋە ئۇنىڭ سىنىپلىرىنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىلى بويىچە ئايرىش ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆز تىلى بىلەن دەرس ئۆ- تۇشتە چىڭ تۇردۇق . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۇيغۇر ، قازاق ، موڭغۇل ، خۇيزۇ ، شىبە ، قىرغىز ، تاجىك ، رۇس قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ئايرىم تەسىس قىلىنغان ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلىرى 5422 گە يېتىپ ، ئاپتونوم رايوندىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 51.35% نى ئىگە- لىدى ، ئوقۇش يېشىغا يەتكەن ئاز سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 95.3% كە يەتتى .

1992 - يىلىنى 1980 - يىلغا سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايون بويىچە ھەر دەرىجىلىك ، ھەر خىل مەكتەپلەردىكى ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىسى 1ملىيون 17مىڭدىن 1ملىيون 866 مىڭ 600گە يېتىپ ،83.5% كۆپەيدى . 1981 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ئون يىلدا ئالىي تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەن ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىسىدىن 23 مىڭ 200 ى ، ئوتتۇرا تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەن ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىسىدىن 64 مىڭى يېتىشتۇرۇلدى . ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەردە شۇ مىللەتنىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى شۇ مىللەتنىڭ ماگىستىر ، دوكتورلىرىمۇ بار بولدى ، بىر تۈركۈم ئاز سانلىق مىللەت كا- دىرلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرى ئۆسۈپ يېتىلدى . ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى مۇتەخەسسىس ، ئالىم ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ ھەرقايسى سەپلىرىدىكى تا- يانچىلارغا ئايلاندى .

ئۇچىنچى ، مائارىپ تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى

تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنىڭ جۇش ئوروپ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈردى ، شۇنداقلا مائىپارىپ ئىشلىرىنىڭ

كۇندىن - كۈنگە گۈللىنىشىنىمۇ ئىلگىرى سۈردى . ئومۇملاشتۇرۇپ قارىغاندا ، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش دولقۇنى ئاپتونوم رايونىمىز مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تۆۋەندىكى بىر- نەچچە جەھەتتە كۈچلۈك ئىلگىرى سۈردى :

بىرىنچىدىن ، مائارىپ تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتى ئۇنۇم بەردى . بۇ ئاساسەن ، مۇنۇ ئۈچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ : ئاپتونوم رايون بويىچە ، ئا- ساسىي مائارىپ جەھەتتە ، ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت (ئوبلاست ، شەھەر) ، ناھىيە (شەھەر) ، يېزىدىن ئىبارەت تۆت دەرىجە بويىچە مەكتەپ ئېچىش ، تۆت دەرىجە بويىچە باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى ، ناھىيە ، يېزىنى ئاساس قىلغان ھالدا رەھبەرلىك قىلىش ۋە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ ۋە جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەلەرنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى ؛ ئالىي ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسىپىي مەكتەپلەرگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانى ئىلگىرىكى نوقۇل دۆلەت ۋەزىپە چۈشۈرىدىغان شەكىلدىن دۆلەت ۋەزىپە چۈشۈرىدىغان ، ھەر دە- رىجىلىك يەرلىك ئورۇنلار ، كارخانا - كەسىپىي ئورۇنلار تەرىبىلەپ بېرىشنى ھاۋالە قىلىدىغان ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۆز خراجىتى بىلەن ئوقۇيدى- غان كۆپ خىل شەكىلگە ئۆزگەرتىلدى ھەمدە ئاساسىي قاتلامغا ۋە چەت ، نامرات رايونلارغا نىشانلىق تەرىبىلەپ بېرىلىدىغان سان كۆپەيتىلدى ؛ ئۇچ خىل مائارىپ جەمئىيەت ئېھتىياجىغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇي- غۇنلاشتۇرۇلۇپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا تىرىشىپ خىزمەت قىلدۇرۇلدى . بۇ جەھەتلەردىكى بولۇپمۇ 3 - جەھەتتىكى ئۆزگىرىش 1989 - يىلى ئاپتو- نوم رايونىنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى ئوخشىمايدىغان ۋە كۆپ خىللىققا ئىگە بولغان تۇرپان شەھىرى ، فۇكاڭ ناھىيىسى ، بۇگۇر ناھىيىسىنى ۋە باشقا 18 ناھىيىنىڭ 20 يېزىسىنى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون «يالقۇن پىلانى» نى تۇنجى تۈركۈمدە سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويىدىغان ناھىيە ۋە ئۇلگە كۆرسىتىدىغان يېزا قىلىپ تاللاپ ، ئاپتونوم رايوندا يېزا مائارىپىنى ئۇنۇمۇبرسال ئىسلاھ قىلىشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى تاشلىغانلىقىدا گەۋدىلىك ئەكس ئەتتى .

بۇ سىناق ناھىيىلىرى ۋە ئۇلگە كۆرسىتىش يېزىلىرى ئۇچ يىلدا «ئۇچقۇن پىلانى» ، «مول ھوسۇل پىلانى» ، «يالقۇن پىلانى» دىن ئىبارەت ئۇچ پىلان بويىچە ۋە ئاساسىي مائارىپ ، كەسپىي تېخنىكا مائارىپى ، چوكلار مائارىپىدىن ئىبارەت ئۇچ خىل مائارىپ بويىچە بىر تۇتاش پىلانلاش ئارقىلىق ھەمدە ئالىي مائارىپ ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپ ، باشلانغۇچ مائارىپلارنى ئۆزئارا تۇتاشتۇرۇش جەھەتتىكى تەجرىبە خاراكتېرلىك ئەھمىيەت ئارقىلىق ، يېزا ئىگىلىكى ، پەن - تېخنىكا ، مائا- رىپ ماسلاشقان ھالدا راۋاجلىنىدىغان يېڭىچە ھەرىكەت مېخانىزمنى دەسلەپكى قەدەمدە ئورنىتىپ ، يېزىلارنىڭ قۇرۇلۇشىغا ماس كەلمەيدىغان مائارىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشىدى ، شۇنىڭ بىلەن يېزا مائارىپى نوقۇل ھالدا يۇقىرى مەكتەپكە چىقىش ئۇنۇمىنى قوغلىشىدىغان ھالەتتىن ، ئاساسەن ، ئۆز يېرىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغا خىزمەت قىلىدىغان ئىزغا چۈشۈشكە باشلاپ ، «مائارىپ ئارقىلىق بېيىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ، بېيىش ئارقىلىق مائارىپنى ئىلگىرى سۈرۈش ، پەن -تېخنىكا ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش» تەك ياخشى سۈپەتلىك دەۋرى قىلىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . يېزىلاردىكى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، كۆرۈنەرلىك ئىقتىسادىي ئۇنۇم ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇم ھاسىل قىلىندى .

ئىككىنچىدىن ، مەكتەپ باشقۇرۇش جەھەتتە كۆپ خىل يوللار بىلەن مەبلەغ توپلىنىپ ، مائارىپقا سېلىنىدىغان سېلىنما كۆپەيتىلدى ، مەكتەپ باشقۇرۇش شارائىتى ياخشىلاندى . ئاپتونوم رايوننىڭ مالىيىسى بىرقەدەر قىيىن ئەھۋالدا ، 1980 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا سالغان مەبلىغىنىڭ پۈتۈن مالىيە چىقىمىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى يىلىغا %13.8 ئېشىپ ، ئوخشاش مەزگىلدە يەرلىك مالىيە چىقىمى يىلىغا ئېشىپ بارغان %11.3 تىن %2.5 ئېشىپ كەتتى ، نەتىجىدە يەرلىك مالىيە خام چوتىدىكى مائارىپ ئىشلىرى خىراجىتىنىڭ مالىيە چىقىمىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى 1980 - يىلدىكى %12.7 تىن 1990 - يىلى %15.9 كە ئۆرلىدى . 1990 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە مائارىپ ئىشلىرى چىقىمى 750 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، تا-

رىختا ئەك يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى .

خام چوت ئىچىدىكى مائارىپ خراجىتى يىلدىن - يىلغا ئاشقا ۋاقىتلاردا ، جەمئىيەتنىڭ مائارىپقا سالغان سېلىنمىسىمۇ كۆرۈنەرلىك ئاشتى . 1988 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە قوشۇمچە مائارىپ خراجىتى ئېلىش ۋە جەمئىيەتتىن ئىئانە ، مەبلەغ توپلاش يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى ، شۇڭا جەمئىيەتنىڭ مائارىپقا سالغان سېلىنمىسى 1985 - يىلدىكى 7 مىليون 48 مىڭ يۈەندىن 1990 - يىلدىكى 33 مىليون 230 مىڭ يۈەنگە كۆپەيدى .7- بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە ، تەرىشچانلىق بىلەن ئىشلەش - ئىقتىساد- چىللىق بىلەن ئوقۇشتىن جەمئىي 131 مىليون 758 مىڭ 500 يۈەن ساپ كىرىم قىلىندى ، بۇنىڭ 77 مىليون 215 مىڭ 800 يۈەنى مائارىپ خراجە- تىنى تولۇقلاشقا ئىشلىتىلدى . بۇ تەدبىرلەر نەتىجىسىدە مائارىپ خراجىتى ئېشىپلا قالماستىن ، بەلكى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مائارىپ خىزمىتى مەنبەسى ئىلگىرىكى پەقەت مالىيىدىنلا پۇل ئاجرىتىشقا تايىنىۋېلىشتىن ما- لىيىدىن پۇل ئاجرىتىشنى ئاساس قىلىش ، كۆپ خىل يول بىلەن خراجەت تەييارلاش تۈزۈلمىسىگە قاراپ ئۆزگەردى .

ئۈچىنچىدىن ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ خەتەرلىك ئۆي- لىرىنى ئۆزگەرتىشتە زور ئىلگىرىلەش بولدى ، تەجرىبخانىلارنىڭ قۇرۇلۇشى باشلاندى ھەم مەلۇم كۆلەمگە ئىگە بولدى . ئۆتكەن ئون يىلدا ، مائارىپ كەسپى خراجىتىنى ئىشلىتىشتە ، مەخسۇس خراجەت تۇرغۇ- زۇپ ، مەبلەغنى توپلاپ ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ خەتەرلىك ئۆيلىرىنى ئۆزگەرتىش ۋە باشقا گەۋدىلىك مەسىلەرنى نۇقتىلىق ھەل قىلىشتا چىڭ تۇرۇلدى . يېقىنقى ئۇچ يىلدىلا ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ خەتەرلىك ئۆيلىرىنى ئۆزگەرتىشكە 302 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، 1 مىليون 447 مىڭ 400 كۋادرات مېتر خەتەرلىك ئۆي يېڭىلاندى ۋە ئۆزگەرتىلدى . 1991 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ خەتەرلىك ئۆي- لىرىنىڭ نىسبىتى %30 تىن تۆۋەنلىدى . ئۇچ يىل ئىچىدە ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 700 مىڭدىن كۆپرەك ھەر مىللەت ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەك-

تەپ ئوقۇغۇچىسى «خەتەرلىك ئۆي ، كېسەك پارتا - ئورۇندۇق» بىلەن خوشلىشىپ ، ئازادە ، يورۇق سىنىپلارغا كۆچۈپ كىردى .

ئون يىل بۇرۇن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئوتتۇرا باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ سانىدىكى ئوقۇتۇش ۋاستىسى بىلىملەرنى ئۇقۇملاشتۇرۇپ ئۆگىتىشتىن ئىبارەت ئىدى ، كۆرسەتمىلىك ئوقۇتۇش ، تەجرىبە ئارقىلىق ئوقۇتۇش ۋاستىلىرى كەم ھەتتا يوق ئىدى ، ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى تېخىمۇ يوق ئىدى ، بۇ ئوقۇتۇش سۇپىتىنى ئۆستۈرۈشكە ، ئەلۋەتتە ، بەكمۇ پايدىسىز ئىدى . ھازىر بۇنداق ھالەت دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزگەرتىلدى . ئون يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدا مائارىپ خىراجىتى كۆپەيگەنلىكتىن ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەر تەجرىبىخانىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ئوقۇتۇش ئەسلىھەلىرى قۇرۇلۇشىنىڭ كۈنتەرتىپىگە كىرگۈزۈلدى ھەمدە بىر تۇتاش پىلانلاندى ، ئوقۇتۇش سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش ۋە تەجرىبىخانىلارنىڭ ئېچكى قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 59 مىليون 940 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى . ھازىر 532 ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە 951 باشلانغۇچ مەكتەپتە ئۆلچەمگە لايىق تەجرىبىخانا قۇرۇلدى ھەمدە قىسمەن مەكتەپلەرگە سىنىئالغۇ ، رەڭلىك كۆزىتىش ئاپپاراتى ، مىكرو ماشىنا ، تىل ئۇسكۇنىلىرى سەپلەپ بېرىلدى ، مەكتەپلەرگە 2200 دىن ئارتۇق مەخسۇس تەجرىبە ئوقۇتقۇچىسى سەپلەپ بېرىلىپ ، بۇ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن شارائىت يارىتىپ بېرىلدى .

تۆتىنچىدىن ، ئاز سانلىق مىللەت ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ خەنزۇچىلىق ئوقۇتۇشى كۈچەيتىلىپ ، ئىمكانقەدەر تېزلىكتە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى ئالىي مائارىپنى قوبۇل قىلىش باسقۇچىدا خەنزۇچىلىنى بىرقەدەر پىششىق قوللىنالايدىغان قىلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىلدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ئاپتونوم رايون 1984 - يىلىلا ئاز سانلىق مىللەت ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىدە ئانا تىلىدا دەرس ئۆتۈش ، يېزىقتا ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 3 - يىللىقىدىن تولۇق

ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ 3 - يىللىقىغىچە خەنزۇچىلى دەرسىنى تەسىس قىلىپ ، ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندە خەنزۇچىلى ئۆتكىلىدىن ئاساسىي جەھەتتىن ئۆتۈپ ، ئالىي مەكتەپلەردە خەنزۇچىلىنى ئاڭلىيالايدىغان ، سۆزلىيەلەيدىغان ، ئوقۇيالايدىغان ، يازالايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈش ، ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كەسپىي بىلىم ۋە يېڭى گۇللەنگەن پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى ئىمكانقەدەر تېز قوبۇل قىلىش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار چىقارغانىدى . بۇ پۈتكۈل مائارىپ سۇپىتىنى ئۆستۈرۈشكە پايدىلىق بولۇپلا قالماستىن ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشتىمۇ ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە .

بەشىنچىدىن ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ ساپاسى ئۆستى ، مەكتەپلەردە سىياسىي - ئىدىيىۋى تەربىيە ياخشىلاندى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشلەك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ، ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجى تۇپەيلىدىن ، ئاپتونوم رايونىمىز سىفەن مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئىچكىرىدىكى سىفەن مەكتەپلىرىدە تەربىيىلەش ياكى باشقا ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن مائارىپ ئىشلىرىغا بەل باغلىغان مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ ھەر دەرىجىلىك ، ھەر خىل مەكتەپلەرگە ئۇزلۇكسىز ئەۋەتىپ بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى زورايتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، مائارىپ شۆيۈەنىنى قۇرۇپ ، رادىئو ، تېلېۋىزىيە ، ماتېرىيال ئارقىلىق ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش مائارىپىنى بەرپا قىلىپ ھەم راۋاجلاندۇرۇپ ، خىزمەتتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈردى . 1992 - يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە ئوقۇتقۇچىلار 189 مىڭ 700 ئادەمگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇتقۇچىسى 94 مىڭ 100 . 1990 - يىلنى 1980 - يىلغا سېلىشتۇرغاندا ، ئاپتونوم رايوندىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇش تارىخى جەھەتتە ئۆلچەمگە يېتىش نىسبىتى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 28.5% ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە 29.8% ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە 16.9% ئاشتى . ئالىي ئوقۇتقۇچى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە 2555 كە ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە 10 مىڭ 853 كە

يەتتى . ئاپتونوم رايوندىكى ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكۇملاردا پروفېسسور 218 گە ، دوتسېنت ، ئالىي ئوقۇتقۇچى 3391 گە يەتتى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر خىل ، ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەر ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ سىياسىي ، كەسپىي ساپاسىنىڭ كۆرۈنەرلىك ئۆسكەنلىكىنى جانلىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

ھەر مىللەت ياش - ئۆسمۈرلىرىنى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ، ئەخلاقىي ، ئەقلىي ، جىسمانىي جەھەتلەردە ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلانغان سوتسىيالىزم قۇرغۇچىلىرى ۋە غايىلىك ، ئەخلاقلىق ، مەدەنىيەتلىك ، ئىنتىزامچان يېڭى كىشىلەردىن قىلىپ يېتىشتۈرۈش — بىزنىڭ تەربىيە فاكۇلتېتىمىز ، سوتسىيالىستىك مەكتەپلەرنى ياخشى باشقۇرۇشتىكى تۈپ يېتەكچى ئىدىيىمىز . بىز 40 يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ 1978 - يىلدىن بۇيان ، مەكتەپلەرنىڭ سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمىتىنى ۋە نەزەرىيە دەرسى ئوقۇتۇشنى ياخشىلاپ ، ياش - ئۆسمۈر ئوقۇغۇچىلارنى ماركسىزم - لېنىنىزم ، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە سوتسىيالىستىك ئىدىيە ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ، كوللېكتىپچىلىق ئىدىيىسى ، لېي فېڭ ، لەي نىڭ روھى بىلەن تەربىيىلەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇردۇق . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداش ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش تەربىيىسىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇپ ، ھەر مىللەت ياش - ئۆسمۈرلىرىنىڭ ماركسىزملىق مىللەت نۇقتىسىنەزەرى ۋە دىن نۇقتىسىنەزەرىنى مۇستەھكەم تىكلىشىگە ، كىچىكىدىن باشلاپلا شىنجاڭنىڭ قەدىمدىن تارتىپ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشىغا ياردەم بەردۇق ، شۇنىڭ بىلەن «خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئايرىلالمايدۇ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلاردىن ئايرىلالمايدۇ» دېگەن ئىدىيە ئۇلارنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى . داۋاملىق ئېلىپ بېرىلغان بۇ تەربىيىلەر ئارقىلىق سوتسىيالىستىك مەكتەپلەرنىڭ ئادەم تەربىيىلەش يۆنىلىشىگە كاپالەتلىك قىلىندى ، ھەر خىل ، ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرنىڭ تىنچ ، ئىتتىپاق بولۇشى ۋە ياخشى

ئوقۇتۇش شارائىتى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، بۇ ھال پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ تىنچ ، ئىتتىپاق بولۇشىغا نىسبەتەن پائال تۆھپە بولدى .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرى خېلى تېز راۋاجلاندى ، ناھايىتى زور دەرىجىدە ئىلگىرىلىدى . بۇ ئاپتونوم رايون بويىچە ئىگىلىك ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى بولدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئۇ يەنە ئىگىلىك ۋە جەمئىيەتنىڭ داۋاملىق راۋاجلىنىشىغمۇ پۈختا ئاساس سېلىپ بەردى . لېكىن شۇنىمۇ بىلىشىمىز كېرەككى ، بىزنىڭ مائارىپىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى بولۇپمۇ ئوقۇتۇش سۈپىتى ئىگىلىك ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجىغا يەنىلا ئۇيغۇنلىشالمايۋاتىدۇ . شۇڭا ئوقۇتۇش سۈپىتىنى زور كۈچ بىلەن ئۆستۈرۈپ ، ھەر ساھەگە ، بولۇپمۇ ئاساسىي قاتلامغا ئېھتىياجلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈش ، سۈپەتكە كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا ، سانىنى مۇۋاپىق كۆپەيتىش بىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىلدىكى مائارىپ باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاساسىي ھۇجۇم يۆنىلىشىمىز بولۇشى كېرەك .

3 - پاراگراف مەدەنىيەت

شىنجاڭ قەدىمكى « يىپەك يولى » دىكى مۇھىم يەرگە جايلاشقان ، شۇڭا ئۇ ھەم قەدىمكى زامانىدا جۇڭگو بىلەن غەربنىڭ سودا ئالاقىسىدە مۇقەررەر بېسىپ ئۆتىدىغان يول بولغان ، ھەم ئاسىيا ، ئافرىقا ، ياۋروپا ئەللىرىنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتى مۇجەسسەملەنگەن جاي بولغان . ھەرقايسى ئەللەر مەدەنىيىتىنىڭ ئالماشتۇرۇلۇشى ئېلىمىزنىڭ غەربىي يۇرت مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى . غەربىي يۇرت مەدەنىيىتى كۆپ مەنبەلىك ، بىر گەۋدىلىك جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىنىڭ ئورگانىك تەركىبىي قىسمى بولۇپ ، تارىختا ئوتتۇرا ئاسىيا ھەتتا غەربىي ئاسىيا مەدەنىيىتىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن . ھازىر بىسپايان مەدەنىيەت زېمىنىدا سوتسىيالىستىك مەزمۇنغا ، مىللىي شەكىلگە

ئىگە يېگى مەدەنىيەت جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانماقتا .

بىرىنچى ، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت گۈللەپ ياشنىماقتا

ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى شىنجاڭدا مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىل-
لىرى بىلەن 40 - يىللىرى تۇتاشقان مەزگىلدىن باشلاپ راۋاجلاندى . ئۇ
ۋاقىت ئېلىمىزنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ھالقىلىق
پەيتى ئىدى ، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى ۋە ماۋدۇن ۋەكىللىكىدىكى بىر
تۇركۈم مەشھۇر ئەدىب - شەنئەتكارلارنىڭ تەشەببۇس قىلىشى ،
ئۇيۇشتۇرۇشى ۋە ياردەم بېرىشى نەتىجىسىدە ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىت-
تىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا زەربە بېرىشنى
تەشۋىق قىلىشنى ئاساسىي تېما قىلغان شېئىر - ناخشا ئوقۇش ، تىياتىر
ئويناش ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلىش شۇ چاغدىكى
ئۇرۇمچى قاتارلىق مۇھىم شەھەر - بازارلاردا دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن ،
شىنجاڭدا ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان كۆچلۈك يېگى مەدەنىيەت
كەيپىياتى بارلىققا كەلگەنىدى . بۇ قېتىمقى يېگى مەدەنىيەت ھەرىكىتى
يېگى مەدەنىيەت ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلىغان بىر تۇركۈم يېگى
كىشىلەرنى يېتىشتۇردى . ئاتاقلىق ئۇيغۇر شائىرى لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئاشۇ
دەۋردە كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىغان يېگى شائىرلارنىڭ مۇنەۋۋەر
ۋەكىلى . ئۇ قالدۇرۇپ كەتكەن شېئىرلار ۋە باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەر ئەينى
ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ يېگى مەدەنىيىتىدە نامايەندىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە
بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئېلىمىزنىڭ كۆپ مىللەتلىك ئەدەبىيات -
سەنئىتى گۈلزارىدا ھازىرغىچە ئالاھىدە نۇر چېچىپ تۇرماقتا .

يېگى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇشى شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ سوتسى-
يالىستىك مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا كەڭ زېمىن ئېچىپ بەردى . 40
نەچچە يىلدىن بويان ، بولۇپمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا
ئېچىۋېتىلگەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ
ئەدەبىيات - سەنئىتى ۋە مەدەنىيەت خىزمىتىدە ، « ئىككىگە خىزمەت قى-

لىش » يۆنىلىشى ۋە « ئېچىلىش - سايىراش » فاكتورىنىڭ
يېتەكچىلىكىدە ، جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىش ، گۈللەپ - ياشناش ۋە مول
مېۋە بېرىشتەك خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى .

- ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سەنئەت خادىملىرىنى يېتىشتۇرۇش -
شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - سانائەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ تۈپ
ئاساسى . شۇڭا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى شىن-
جاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سەنئەت خادىملىرىنى يېتىشتۇرۇشكە
ئىزچىل ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى ، 50 - يىللارنىڭ بېشىدا ، غەربىي شى-
مال سەنئەت شۆيۈەنىدە شىنجاڭغا ئاز سانلىق مىللەت سەنئەت
خادىملىرىنى يېتىشتۇرۇپ بېرىدىغان مىللىي سەنئەت فاكۇلتېتىنى تەسىس
قىلدى ، 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەنە شىنجاڭدا سەنئەت مەكتىپىنى
قۇرۇپ ، مۇزىكا ، سەھنە ، گۈزەل - سەنئەت ، تىياتىر سىنىپلىرىغا ئوخ-
شاش كەسپىي سىنىپلارنى تەسىس قىلدى . ھازىر بۇ مەكتەپ ئالىي
سەنئەت بىلىم يۇرتى - شىنجاڭ سەنئەت شۆيۈەنى بولۇپ كېڭىيىپ ، ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك سەنئەت خادىملىرىنى
يېتىشتۇرمەكتە . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن
ئاقسۇ ۋىلايىتىدە يېڭىدىن ئىككى ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەنئەت مەكتىپى
قۇرۇلۇپ ، ئاساسىي قاتلامدىكى ئويۇن قويۇش تەشكىلاتلىرىغا
ئىختىساسلىق خادىملار يېتىشتۇرۇپ بېرىلدى . 60 - يىللارنىڭ بېشىدىن
ھازىرغىچە ، مەركىزىي تىياتىر شۆيۈەنى ، كىنو شۆيۈەنى ، ھۇنەر -
سەنئەت ، گۈزەل سەنئەت شۆيۈەنى ۋە شاڭخەي مۇزىكا شۆيۈەنى قاتارلىق
ئىچكىرىدىكى ئالىي سەنئەت مەكتەپلىرى مەخسۇس « شىنجاڭ سىنىپى »
ئېچىپ ياكى شىنجاڭلىق ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل قى-
لىپ ، شىنجاڭغا سەنئەت خادىملىرىنى يېتىشتۇرۇپ بېرىۋاتىدۇ . ھازىر
ئاپتونوم رايونىمىزدا 5300 دىن ئارتۇق كىشىدىن تەركىب تاپقان ، ساپاسى
بىرقەدەر ياخشى سەنئەت خادىملىرى قوشۇنى ۋە بىر تۇركۈم ئويۇن قو-
يۇش تەشكىلاتلىرى بار . ئۇلار شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل - دراما
تىياترى ، شىنجاڭ سېرىك ئۆمىكى ، شىنجاڭ جىڭجۇي تىياترى ئۆمىكى

ۋە ھەرقايسى ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيىلەردىكى شۇ رايون ۋە شۇ يەردىكى مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە 90 نەچچە ئويۇن قويۇش ئۇمكىنىڭ تايانچلىرى بولۇپ ، يىل بويى تىياتىرخانىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى شەھەر - بازارلاردا ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ۋە زاۋۇت - كان ، كارخانىلاردا پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا .

— شىنجاڭنىڭ « ناخشا - ئۇسسۇل-ماكانى » دېگەن گۈزەل نامى بار . 50 - يىللارنىڭ بېشىدا ، ئۇيغۇر مۇزىكانتلىرى ۋە ئۇسسۇلچىلىرى ئىشلىگەن ھەم ئورۇندىغان ناخشا « ئازاد زامان » ۋە ئۇسسۇل « ئۇزۇم ئۇزۇش ئۇسسۇلى » ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ناخشا - ئۇسسۇلىغا يېڭى مەزمۇن بېغىشلىدى ، ئويۇن شەكلىنى بېيىتتى . شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى ئىچكىرىگە بېرىپ بۇ ئەسەرلەرنى ئالماشتۇرۇش يۇزىسىدىن ئويناپ چىققاندا ، ئۇلار روشەن مىللىي ئالاھىدىلىكى بىلەن كەڭ ئالقىشقا سازاۋەر بولدى . 1956 - يىلى ئۆتكۈزۈلگەن دۇنيا ياشلار فېستىۋالىدا « ئۇزۇم ئۇزۇش ئۇسسۇلى » ئالتۇن مېدالغا ، « ئازاد زامان » كۇمۇش مېدالغا ئېرىشتى . ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە پۈتۈن مەملىكەتكە تارقالغان « شىنجاڭ ياخشى » دېگەن ناخشىنىمۇ شىنجاڭ سەنئەتكارلىرى خەلقئارا ناخشا سەھنىسىگە ئېلىپ چىقتى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىدا ھەمىشە بەزى يېڭى ئەسەرلەر بارلىققا كېلىپ تۇردى . مەسىلەن ، مەملىكەت بويىچە ئەلا مۇزىكا ئەسەرلىرى مۇكاپاتىغا ۋە رىغبەتلەندۈرۈش مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن سىمپونىيە « يۇرتۇم » ۋە « چۆلدىكى كارۋان » ، ئاپتونوم رايون بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇزىكا ئەسەرلىرى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ناخشىلىق سىمپونىيە « تەڭرىتاغ ناخشىسى » ۋە ئۇيغۇرچە ئۇسسۇللۇق تىياتىر « ئوت » ، خۇيزۇچە ئۇسسۇللۇق تىياتىر « ماۋۇگې بىلەن گادۇمى » قاتارلىقلار يېڭى مۇزىكا ، ئۇسسۇل ئەسەرلىرى بولۇپ ، ئاممىنىڭ خېلى قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى .

— ھازىرقى ماتېرىياللاردىن مەلۇم بولۇشچە ، تىياتىر قەدىمكى شىنجاڭنىڭ سەنئەت گۈلزارىدا بۇنىڭدىن تەخمىنەن 1000 يىل بۇرۇن پەيدا بولغانلىكەن ، ئەپسۇسكى ، ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي دەۋردە بۇ يەردە

تىياتىر پائالىيىتى يوق دېگۈدەك بولۇپ كەلدى . پەقەت مۇستەبىتلىك 30 - يىللىرى بىلەن 40 - يىللىرى تۇتاشقان ۋاقىتقا كەلگەندە ، بولۇپمۇ ئازادلىقتىن كېيىن ، تىياتىر ئىجادىيىتى ۋە ئۇنىڭ سەھنىلەردە ئوينىلىشى بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دراما پائالىيىتى يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇك نوتىلىرىدەك بىخ سۈردى ۋە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى . 30 - يىللار بىلەن 40 -يىللار تۇتاشقان ۋاقىتتا ئويىنالغان دراما « كۆرەش » ، « ياشىسۇن بېڭى شىنجاڭ » ، ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە ئوينالغان دراما « قىزىل بايراق ناخشىسى » ، ئوپېرا « ئاق چاچلىق قىز » ، زامانىۋى تىياتىر « قانلىق قىساس » قاتارلىقلار شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تىياتىر ئويناش سەنئىتىگە يول ئېچىپ بەرگەن ئەسەرلەر بولۇپ ، بىر مەھەل ناھايىتى داڭق چىقاردى . 50 - يىللارنىڭ بېشىدا ، ئۇيغۇر يازغۇچى زۇنۇن قادىر ئىجاد قىلغان كۆپ پەردىلىك دراما « توي » ئاز سانلىق مىللەت ئارتىستلىرى تەرىپىدىن سەھنىگە ئېلىپ چىقىلغاندىن كېيىن قاتتىق زىلزىلە قوزغىدى ھەمدە 1956 - يىلى ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك تىياتىر كۆرىكىدە سەھنە ئەسىرى ، رېژىسسور ۋە ئاساسىي ئارتىس مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . شۇنىڭدىن باشلاپ ، يېڭى تىياتىرلار ئۇزلۇكسىز بارلىققا كەلدى ، يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى ، سۈپىتىمۇ كۆندىن - كۈنگە ئۆستى . ئۆتكەن نەچچە ئون يىلدا ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تىياتىر سەھنىسىدە 80 نەچچە تىياتىر ئوينالدى . ئۇلار دراما ، چاڭچىلە ، ئوپېرا ، ئۇسسۇللۇق تىياتىر ، كومېدىيە قاتارلىق كۆپ خىل شەكىلدىكى تىياتىرلار بولۇپ ، ھەر مىللەت دراماتورگلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىندى ، ھەر مىللەت ئارتىسلىرى تەرىپىدىن كۆپ خىل تىپلا ئوينالدى . بۇ شىنجاڭنىڭ ھازىرقى زامان تىياتىرلىرىنىڭ زور دەرىجىدە راۋاجلىنىپلا قالماستىن ، بەلكى پىشىپ يېتىلىشكە ، كۆپ خىللىششقا قاراپ مېڭىپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنىۋى ھاياتىنىڭ ئورگانىك تەركىبىي قىسمىغا ئايلانغانلىقىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

— شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر يازما ئەدەبىياتىنىڭ ئارتۇقچىلىقى شېئىر ، ژانىردىكى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ئالاھىدە كۆرۈلىدۇ .

ئازادلىقتىن بۇيان ، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى جەھەتتىكى بۇ ئەنئەنىسى ، ئالاھىدىلىكى ۋە ئۇستۇنلۇكى تولۇق جارى قىلىندى ۋە راۋاجلاندۇرۇلدى ، تېيىپچان ئېلىيېۋقا ئوخشاش ئاپتونوم رايون دائىرىسىدىلا ئەمەس ، بەلكى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىمۇ خېلى تونۇلغان بىر تۇركۈم شائىرلار بار. لېكىن ، كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان نۇرغۇن شېئىرلارنى ئىجاد قىلدى ، بۇ شېئىرلارنىڭ بەزىلىرى ئېلىمىزدە ئورتاق قوللىنىلىدىغان تىل ـ خەنزۇ تىلىغىلا تەرجىمە قىلىنىپ قالماستىن ، بەلكى چەت ئەل تىللىرىغىمۇ تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنىپ ، خەلقئارادىكى كىتاب بازارلىرىغا سېلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بۇرۇن شىنجاڭنىڭ ئەدەبىيات گۈلزارىدا كەمدىن كەم كۆرۈلگەن ھەتتا كۆرۈلۈپ باقمىغان ئەدەبىي ئەسەر تۈرلىرى ـ رومان ۋە كىنو سىناريىسىمۇ كەينىدىن بار. لېكىن كەلدى ۋە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى . ئۇيغۇر يازغۇچى قەيۇم تۇردىنىڭ « تاڭ ئالدىدا » ، « زەرەپشان نۇرى » ۋە « كۆرەشچان يىللار » دىن تۈزۈلگەن تريلوگىيىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ رومان ئىـ جادىيىتىدە ئالاھىدە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . ياش قازاق يازغۇچى مەجىت ئۆزۈنىڭ تۇنجى ئەسىرى « خالمان بوۋاي ۋە ئۇنىڭ ئىتى بازىس » بىلەن ئەدەبىيات مۇنبىرىگە قەدەم قويدى ۋە ئۆز تالانتىنى نامايان قىلدى ، ئۇنىڭ تۇنجى ھېكايىسى 1979 ـ يىللىق مۇنەۋۋەر ھېكايە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . شىنجاڭنىڭ ھېكايە ئىجادىيىتى گەۋدىلىك مىللىي ئالاھىدىلىككە ۋە رايون ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئىجاد قىلغۇچىلارنىڭ تولىسى ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇلار « غەربىي قىسىم ئەدەبىياتى » ئېقىمى سۈپىتىدە ئېلىمىزنىڭ كۆپ مىللەتـ لىك ئەدەبىيات قوشۇنىغا قوشۇلۇشقا باشلىدى .

ـــ كىنو سىناريىسى ـــ شىنجاڭ ئەدەبىياتىدىكى پۈتۈنلەي يېڭى بىر تۈر . ئۇنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز كىنو سەنئىتىمۇ بارلىققا كەلدى ھەم راۋاجلاندى . 50 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن باشلاپ ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى تېما قىلىنغان ، خەنزۇ يازغۇچىلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى

بىرلىكتە ياكى ئايرىم ئىجاد قىلغان ، ئاز سانلىق مىللەت ئارتىسلىرى ئا. ساسىي گەۋدە قىلىنغان ، قويۇق مىللىي ۋە يەرلىك تۇسكە ئىگە بولغان كىنولار شىنجاڭنىڭ ۋە مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئېكرانلاردا كەينـ ـ كەينىدىن پەيدا بولۇپ ، كۆچلۈك ئىنكاس قوزغىدى . بولۇپمۇ دەسلەپكى كىنولاردىن « قەسەن ـ جەمىلە » ، « بوستانلىقتىكى تەنتەنە » ، « تىيانشاننىڭ قىزىل گۈلى » ، « يىراقتىكى ئۇچقۇنلار » قاتارلىق ھېكايە فىلىملار ئاپتونوم رايون ۋە مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت تا. ماشىبىنىلىرىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى . 1979 ـ يىلى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، ئاپتونوم رايو. نىمىزنىڭ كىنو ئىجادىيىتىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يېڭى دەۋر ئېچىلدى ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى ئىككىدىن تۆتكىچە يېڭى كىنو تاماشىبىنلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى . بۇ مەزگىلدە ئىشلەنگەن ھېكايە فىلىم « يول باشلىغۇچى » ۋە « ئارتىس بولمايدىغان قىز » ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 1979 ـ ۋە 1983 ـ يىلى مۇنەۋۋەر فىلىم مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ، بالىلار فىلىمى « يالقۇنتاغدىن كەلگەن داپچى » 42 ـ نۆۋەتلىك بېرلىن خەلقئارا كىنو بايرىمى بالىلار باھالاش كومىتېتىنىڭ ئالىي مۇكاپاتى ـــ « كىچىك ئېيىق » مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كىنو ئەدەبىياتى ئىجادىيىتى ۋە كىنو سەنئىتىنىڭ يېڭى سەۋىيىگە يەتكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ .

ـــ رەسىم سىزىش ، سېرىك سەنئىتىدە گۈللەپ ـ ياشناش مەنزـ رەسى بارلىققا كەلدى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت رەسساملىرىنىڭ شەخسىي رەسىم كۆرگەزمىسى ياكى كوللېكـ تىپ رەسىم كۆرگەزمىسى ئاپتونوم رايون ۋە مەملىكەتنىڭ رەسساملىق مۇنبىرىدىن ئورۇن ئېلىپ ، شىنجاڭنىڭ رەسىم سىزىش سەنئىتىنىڭ مۇـ ۋەپپەقىيىتىنى نامايان قىلدى ھەم ھەر ساھەنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىدى . بۇ رەسىم سەنئەتكارلىرى ئېچىدە ئاز سانلىق مىللەت رەسسام. لىرىنىڭ ئەسەرلىرى كىشىلەرنى بەكمۇ جەلپ قىلدى . « قانلىق شىكايەت » نامىلىق ئەسىرى بىلەن شۆھرەت قازانغان ئۇيغۇر رەسسام غازى

ئەمەت يېقىندا ئىجاد قىلغان بويۇق رەسىم « مۇقام » نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان ئادىر ئەسەر بولۇپ ، 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك گۇزەل سەنئەت ئەسەرلىرىنى باھالاپ مۇكاپاتلاشتا كۆمۈش مېدالغا ئېرىشتى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سېرك ئۆمىكى 60 - يىللاردا قۇرۇلدى ، ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئويۇن قويۇش ئۆمەكلىرى ئىچىدىكى ئەڭ ياش ئۆمەك . لېكىن ئۇ ناھايىتى تېز ئالغا باستى ھەمدە سېرك سەنئىتىنى مىلىيلاشتۇرۇش جەھەتتە خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . ئۇ ئۇرۇندىغان نومۇرلارنىڭ تولىسى شىنجاڭغا خاس روشەن ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ ، كىشىلەرنى بەكمۇ قىزىقتۇردى . مەسىلەن ، « ساپايە ئېيتىشىش » قويۇق مىللىي خۇسۇسىيىتى ۋە پىششىق سېرك سەنئىتى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئىگە بولدى . 2 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سېرك مۇسابىقىسىدە ۋە ۋۇچياۋ خەلقئارا سېرك بايرىمىدا ئالگىرى - كېيىن بولۇپ مىس مېدال ۋە كۆمۈش مېدالغا ئېرىشتى . ياش سېرك سەنئەتكارى روشەنگۈل ئۇيغۇر ئۇسسۇلى بىلەن ئەنئەنىۋى سېھرىگەرلىكنى بىرلەشتۈرۈپ ئىجاد قىلغان ۋە ئويناپ چىققان « قارتا ماھارىتى » ئۆزگىچە پاساھەتكە ئىگە بولۇپ ، 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەت سېرك مۇسابىقىسىدە مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇتەخەسسىسلەر ۋە ھەر مىللەت تاماشىبىنلىرىنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى ھەم ئالتۇن مېدالغا ئېرىشتى .

— بىزنىڭ بارلىق ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتىمىز ، تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا ، ھەر مىللەت خەلقى ئۇچۇن ۋە سوتسىيالىزم ئىشلىرى ئۇچۇن خىزمەت قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرى بۇ يۆنىلىشتە خېلى ياخشى چىڭ تۇردى . ئاپتونوم رايوندىكى 95 ئويۇن قويۇش تەشكىلاتى ، جۇملىدىن مەدەنىيەت تارماقلىرىغا قارايدىغان 89 ئويۇن قويۇش تەشكىلاتى 1992 - يىلى 6900 مەيداندىن كۆپرەك ئويۇن قويدى ، تاماشىبىنلار 4 مىليون 170 مىڭ ئادەم (قېتىم) غا يەتتى . ناھىيە دەرىجىلىك ئويۇن قويۇش تەشكىلاتلىرىنىڭ

سەرخىلى بولغان يەكەن ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى ھەر يىلى ناھىيىدىكى يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ ، ئاممىغا 250 مەيدانچە ئويۇن قويۇپ بەردى . شۇڭا ئۇ مەملىكەت بويىچە يېزا مەدەنىيەت خىزمىتىدە ئىلغار كوللېكتىپ نامىغا ئېرىشتى .

كەسىپىي ئويۇن قويۇش تەشكىلاتلىرى ئاساسىي قاتلام ئۇچۇن خىزمەت قىلغان ۋاقىتلاردا ، ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىمۇ كۆندىن - كۈنگە گۈللىنىپ راۋاجلاندى . 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، ئاپتونوم رايون بويىچە مەدەنىيەت پائالىيىتى مۇئەسسەسلىرىدىن ئاممىۋى كۈتۈپخانا 63 كە ، ئاممىۋى سەنئەت سارىيى 15 كە ، مەدەنىيەت يۇرتى 92 گە ، مەدەنىيەت پونكتى 857 گە يەتتى ھەمدە كەنت دەرىجىلىك مەمۇرىي كەنتلەردە تېخىمۇ كۆپ مەدەنىيەت ئۆيلىرى قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن ناھىيىدە مەدەنىيەت يۇرتى ، يېزىدا مەدەنىيەت پونكتى ، كەنتتە مەدەنىيەت ئۆيى بولغان ئۇچ دەرىجىلىك مەدەنىيەت تورى شەكىللەندى . ئۇلار مەزمۇنغا باي ، خىلمۇ خىل ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى . ئۇيغۇر ، قازاق خەلقى ياخشى كۆرىدىغان « مەشرەپ » ۋە ئاقنىلار ئېيتىشى ، قوشاق ئېيتىشىش ۋە دېھقانلار رەسىم كۆرگەزمىسى قاتارلىقلارنىڭ تولىسنى مۇشۇ ئورۇنلار ئۇيۇشتۇردى ۋە قانات يايدۇردى .

— ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ھەمدە مەملىكەت ئىچىدىكى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، بۆلۈستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، مەملىكەت سىرتىدىكىلەر بىلەن بولغان مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشمۇ كۆندىن - كۈنگە قويۇقلاشتۇرۇلدى ۋە راۋاجلاندۇرۇلدى . رايونىمىز 50 - يىللاردىلا چەت ئەللەر بىلەن مەدەنىيەت ئالاقىسىنى ئورناتقان ۋە راۋاجلاندۇرغانىدى ، لېكىن ئاشۇ ۋاقىتتىن تارتىپ خېلى ئۇزاق بىر مەزگىلگىچە ، بۇنداق ئالاقە ئاساسىي جەھەتتىن شۇ چاغدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭ بەزى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەنلا چەكلەنگەنىدى . 1979 - يىلى ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان ، مەدەنىيەت ئالاقىسىنىڭ ئوبېيكتى مىسلسىز كۆ-

پەيدى ۋە دائىرىسى مىسلسز كېڭەيدى ، ھازىر ئاپتونوم رايونىمز 30 نەچچە دۆلەت ۋە رايون بىلەن ھەر خىل شەكىلدىكى مەدەنىيەت ئالماش-تۇرۇش مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى ۋە راۋاجلاندۇردى . بولۇپمۇ مۇشۇ يىللاردىن بۇيان ، رايونىمزنىڭ ئويۇن قويۇش تەشكىلاتلىرى شىنجاڭنىڭ ئۆزىگە خاس بولغان 12 مۇقام ، ناخشا - ئۇسسۇل ۋە سىركىكە ئوخشاش مۇنەۋۋەر نومۇرلىرىنى ئېلىپ ، ئۇدا دۆلەت دەرۋازىسىدىن چىقىپ ، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمە گەۋدىسىدىكى دۆلەتلەر ۋە پاكىستان ، ياپونىيە ، ئامېرىكا ، گېرمانىيە ، شۋېيتسارىيە ، گوللاندىيە ، بېلگىيە ، گرېتسىيە ، پولشا ، يۇگوسلاۋىيە ، مالتا ، لىۋىيە ، لاتىن ئامېرىكىسى ئەلىرى ۋە شىياڭگاڭ رايونىنىڭ سەھنىلىرىگە چىقىپ ، شىنجاڭ سەنئىتىنىڭ جەلپكار كۈچى ۋە خسلىتىنى نامايان قىلىپ ، ھەرقايسى ئەل ۋە رايونلار خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى . ھەر قايسى ئەل ۋە رايونلاردىكى سەنئاتكارلار ، ئوبزورچىلار ۋە گېزىت - ژۇرناللار ئارقا - ئارقىدىن ما-قالە ئېلان قىلىپ ، ئۇنىڭغا يۈكسەك باھا بەردى . بۇ جۈڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر مەدەنىيىتىنى جارى قىلدۇرۇشتا ، دۇنيانىڭ شىن-جاڭنى چۈشىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ، خەلقئارا دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى راۋاجلاندۇرۇشتا شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ھەرمىللەتئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىشتە ، چەتئەل ئەدەبىيات - سەنئە-تىنىڭ پايدىلىق تەجرىبىسىنى ۋە مۇنەۋۋەر تەركىبىنى قوبۇل قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

- ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىنى ئىشلىتىشكە ئەھمىيەت بېرىلىپ ، ئاخبارات - نەشرىياتچىلىق ئىشلىرى راۋاجلاندۇرۇلدى . « شىنجاڭ گېزىتى » ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ، قازاقچە ، موڭغۇلچە تۆت خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىۋاتىدۇ ؛ ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ « ئىلى گە-زىتى » قازاقچە ، ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ئۈچ خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىدۇ ، ھەرقايسى ۋىلايەت (شەھەر) ، ئوبلاستلارنىڭ ھەممىسىدە ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ياكى قازاقچە ، خەنزۇچە ۋە ياكى قىرغىزچە ، خەنزۇچە يېزىقلاردا نەشر قىلىنىدىغان گېزىتلەر بار ، چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھە-

يىسىنىڭ شىبە يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان « چاپچال گېزىتى » بار . ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشنىڭ ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھ-تىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن ، يېقىنقى يىللاردا كەين - كەينىدىن ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ، قازاقچە يېزىقلاردا نەشر قىلىنىدىغان « شىنجاڭ پەن - تېخنىكا گېزىتى » ، ئۇيغۇرچە خەنزۇچە يېزىقتا نەشر قىلىنىدىغان « شىنجاڭ ئىشچىلار گېزىتى » ، « شىنجاڭ قانۇنچىلىق گېزىتى » ، « شىنجاڭ رادىئو - تېلېۋىزىيە گېزىتى » ۋە ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە يېزىقتا نەشر قىلىنىدىغان « شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى » ، خەنزۇچە يېزىقتا نەشر قىلىنىدىغان « ياشانغانلار سالامەتلىكى گېزىتى » قاتارلىق پەن - تېخنىكا ، ئىقتىساد ، سىياسىي ۋە تۇرمۇش مۇلازىمىتى تۈرىگە كىرىدىغان گېزىتلەر نەشر قىلىندى . شىنجاڭنىڭ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىمۇ تېز تەرەققىي قىلدى . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، شىنجاڭ ماارىپ نەشرىياتى ، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى ، ئىلى خەلق نەشرىياتى ، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىيا-تى ، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا ، سەھىيە نەشرىياتى ، شىنجاڭ گۈزەل سەنئىتى ، فوتو سۈرەت نەشرىياتى ، قىزىلسۇ قىرغىز نەشرىياتى قاتارلىق نەشرىياتلار بار . ھەرقايسى نەشرىياتلار خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ، سوتسىيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت نەشرىياتچىلىق فاڭجېنىدا چىڭ تۇرۇپ ، ھەر يىلى ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە ، قازاقچە ، موڭغۇلچە ، شىبەچە ، قىرغىزچە يېزىقلاردا نۇرغۇن كىتابلارنى چىقىرىۋاتىدۇ ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1951 - يىلى قۇرۇلغاندىن بۇيان ، 40 نەچچە يىلدا جەمئىي 10 مىڭ 319 خىل كىتاب چىقىرىپ ، بۇ كىتابلارنى 406 مىليون نۇسخا باستى . يۇقىرىدىكى گېزىت - ژۇرنال ۋە كىتابلار ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىدىيىۋي ساپاسى ۋە پەن - مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈ-رۈشتە ئاكتىپ رول ئويناندى .

ئىككىنچى ، قەدىمكى مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشتا مول نەتىجە يارىتىلدى

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، ھازىرقى زامان ئەدەبىيات - سەنئىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى بىلەن بىللە ، رايونىمىزنىڭ قەدىمكى ئەدەبىيات - سەنئىتى ئەسەرلىرىنى قېزىش ، رەتلەش ، نەشر قىلىش خىزمىتىمۇ خېلى تېز تەرەققي قىلىپ ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرگە ئېرىشتى .

تارىختا غەربىي يۇرت دەپ ئاتالغان بۇ گۇنكى شىنجاڭ ئېلىمىزنىڭ ۋە بۇ گۇنكى شىنجاڭنىڭ غەربى ، جەنۇبىدىكى ئاسىيا ، ئافرىقا ، ياۋروپا-نىڭ مەدەنىيەتلىرى مۇجەسسەم بولىدىغان ۋە ئالماشتۇرۇلىدىغان مەشھۇر جاي ئىدى . ئۇ شېئىر ، تارىخىي داستان ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ، مۇ-زىكا ، ئۇسسۇل ، سېرىك قاتارلىق ئەدەبىيات - سەنئەتلەرنىڭ خەزىنىسى ، شۇڭا قەدىمكى مەدەنىيەتنىڭ مۇنەۋۋەر نەتىجىلىرىنى قېزىپ چىقىش ، رەتلەش ، نەشر قىلىش ، تەتقىق قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش باشتىن - ئاياغ سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت تەرەققىياتىدىكى بىر خىزمەت بولۇپ كەلدى . 12 مۇقام ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسىنىڭ ئۇتۇقلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن ئەسەر ، ئۇيغۇر ناخشا - ئۇسسۇل سەنئىتىنىڭ مەنبەسى ، لېكىن ئۇ شىنجاڭ ئازاد بولغان چاغدا يوقلىپ كېتىش گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى . شۇڭا بىز 1951 - يىلى 12 مۇقام خىزمەت گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ ، بۇ قىممەتلىك بايلىقنى قۇتقۇزۇشقا كىرىشتۇق ، ھەر مىللەت مۇ-زىكا خادىملىرى سەككىز يىل ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ، ئۇنى سوتسىيالىزم دەۋرىدە قايتا كۆن نۇرىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى ، جۇڭگو مۇزىكا نەشرىياتى ئۇنى 1960 - يىلى نەشر قىلدى .1979 - يىلدىن كېيىن ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 12 مۇقام تەتقىقات ئىشخانىسى ۋە مۇقام سەنئىتى ئۆمىكى قۇرۇلۇپ ، مۇقام ئۇسسۇل بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ سەھنىگە ئېلىپ چىقىلدى . ئۇ مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئويىنالغاندا تا-ماشىبىنلارنى ھەيران قالدۇردى ۋە ناھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ ، « شەرق مۇزىكىسىنىڭ گۆھىرى » دەپ تەرىپلەندى .

ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دۇنياغا مەشھۇر ئۇزۇن چوڭ تارىخىي داستانى بار ، ئۇلار موڭغۇللارنىڭ « جاڭغىر » ى ، قىرغىزلارنىڭ « ماناس » ى ۋە زاڭزۇلارنىڭ « گېسارخان ھەققىدە قىسسە » سىدىن ئىبارەت . بۇنىڭدىن باشقا ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى موڭغۇللار ئارىسىدا يەنە قەھرىمانلىق تارىخىي داستانى « گېسار ھەققىدە قىسسە » مۇ تارقالغان ، ئۇنىڭ مەزمۇنى زاڭزۇلارنىڭ « گېسارخان ھەققىدە قىسسە) سىگە ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاپ كېتىدۇ . شۇڭا ئې-لىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بۇ ئۇچ چوڭ تارىخىي داستانىنى بىزنىڭ شىنجاڭ بىلەن يېقىن - يىراق تۇغقانلىق مۇناسىۋىتى بار دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ . بۇ ئۇچ قەھرىمانلىق داستانىنىڭ ھەر بىرى 10 مىڭ ھەتتە 100 نەچچە مىڭ مىسرالىق چوڭ ئەسەر بولسىمۇ ، لېكىن ئۆزى تەئەللۇق مىللەت خەلقىنىڭ خاتىرىسىدە ساقلىنىپ ۋە ئاغزىدا ئېيتىلىپ كەلگەن ئې-غىز ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت ، شۇڭا ئۇلارنى توپلاش ، رەتلەش ۋە نەشر قىلىش ناھايىتى قىيىن بولۇپ ، ۋەزىپە ئىنتايىن مۇشكۇل ئىدى . بىز بۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى قىممەتلىك دۇردانىلەرنى قېزىپ چىقىپ ، ۋەتەنىمىزدىكى ھەر مىللەت قېرىنداشلارغا ۋە خەلقئارادىكى دوستلارغا تەقدىم قىلىش ئۈچۈن ، 60 - يىللاردىن باشلاپ قىرغىز ، موڭغۇل ۋە باشقا قېرىنداش مىللەتلەر ئارىسىدىكى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدا كۆزگە كۆرۈنگەن كىشىلەرنى يىغىپ ، « ماناس » ، « جاڭغىر » ۋە « گېسار ھەققىدە قىسسە » خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇپ ، توپلاش ، رەتلەش خىزمىتىنى كەڭ كۆلەمدە ، ئۇزاق مۇددەت قانات يايدۇرىدۇق . خىزمەت گۇرۇپپىلىرى 10 - 20 يىل جەريانىدا تېيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى قىرغىز ، موڭغۇل دېھقان - چارۋىچىلىرى ئارىسىغا ، بولۇپمۇ « ماناس » ، « جاڭغىر » ئېيتىش بىلەن داڭقى چىقارغان ماناسچى جاڭغىرچى بوۋايلار ھەم زىيالىيلار ئارىسىغا بېرىپ ، توپلاش ، ئۇنىڭغۇغا ئېلىش ، رەتلەش ، تەتقىق قىلىش ، تەرجىمە قىلىش ئىشلىرىنى كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ باردى ، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى تارىخىي داستانىنى قېزىش خىزمىتى نەشر قىلىش باسقۇچىغا كىردى ھەمدە ئۇلارنىڭ بىر قىسمى

نەشىردىن چىقتى . « جاڭغىر » نى ئالساق ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ئۇنىڭ 72 باب ، 100 مىڭ مىسرا شېئىردىن تەركىب تاپقان ئۇچ تومى تود موڭغۇل يېزىقىدا نەشر قىلىندى . « جاڭغىر ھەققىدە قىسسە » مۇ توپلىنىپ رەتلەنمەكتە .

« قۇتادغۇبلىك » 11 ـ ئەسىردە دۇنياغا كەلگەن ئۇلۇغ ئەدەبىي ئەسەر . ئۇنىڭ مەزمۇنى چوڭقۇر ، تىلى گۈزەل ، ئۇسلۇبى ئۆزگىچە ، شۇڭا ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە . ئۇنىڭ بىلەن ئاساسەن بىر ۋاقىتتا ، ئۇيغۇرلارنىڭ قامۇس دەپ تەرىپلەنگەن يەنە بىر بۈيۈك ئەسىرى ـــ « تۈركى تىللار دىۋانى » مۇ بارلىققا كەلدى . جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى قىمەتلىك دۇردانە بولغان بۇ ئىككى مەشھۇر ئەسەر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە تىلشۇناسلىقىنىڭ تەرەققىياتىغا غايەت زور ۋە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى ئۇتتۇرا ئاسىيادىكى بەزى مىللەتلەرگىمۇ تەسىر كۆرسەتتى . بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلەن مەخمۇد قەشقەرى كىشىلەر تەرىپىدىن ئاشۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بىر جۈپ چولپىنى دەپ تەرىپلەندى . شۇڭا « قۇتادغۇبلىك » بىلەن « تۈركى تىللار دىۋانى » نى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئايلاندۇرۇش ھەمدە خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش ، « ئوغۇزنامە » نى توپلاش ، رەتلەش ، نەشر قىلىش ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت مىراسلىرىنى توپلاش ، رەتلەش ، تەرجىمە ۋە نەشر قىلىشتىكى ئاساسلىق ۋەزىپىلىرىدىن بىرى ئىدى . ھەر مىللەت مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئۇزاق مۇددەت ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىلىق ، ھازىر بۇ جەھەتتىكى خىزمەت ناھايىتى زور نەتىجىگە ئېرىشتى . « قۇتادغۇبلىك » ، « تۈركى تىللار دىۋانى » ۋە « ئوغۇزنامە » ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىندى ، « قۇتادغۇبلىك » نىڭ نەزمىي نۇسخىسى بارلىققا كېلىپلا قالماستىن ، نەسرىي يەشمىسىمۇ بارلىققا كەلدى . بۇ قەدىمكى كىتابلارنىڭ نەشر قىلىنىشى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئەلىم ساھەسىدىكىلەرنىڭ كۆچلۈك ئىنكاسىنى قوزغىدى .

شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر چوڭ ـ چوڭ يازما ئەسەرلىرى بار مىللەت بولۇپلا قالماستىن ، بەلكىئاجايىپ مول خەلق ئېغىز ئەدەبىيات ـ سەنئىتىمۇ بار مىللەت ، شۇنداقلا شائىر كۆپ چىقىدىغان مىللەت . شۇڭا ئاپتونوم رايونىمىز چوڭ مەشھۇر ئەسەرلەرنى توپلاش ، رەتلەش ، تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاما ئارىسىغا تارقالغان ھەر خىل خەلق ئېغىز ئەدەبىيات سەنئىتى ئەسەرلىرىنى ۋە كلاسسىك شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى توپلاش ، خاتىرىلەش ، رەتلەش ، تەرجىمە ۋە نەشر قىلىشقىمۇ ئەھمىيەت بەردى . مۇزىكا ، ئۇسسۇل ،تىياتىر ، شېئىرىيەت قاتارلىق ساھەلەردىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرى 50 ـ يىللاردىن باشلاپ توپلاش ، رەتلەش ، تاللاش ئارقىلىق ئالتە قىسىملىق « شىنجاڭ خەلق قوشاقلىرى » نى ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى توپلىمى « بىر تۇپ ئانار پادىشاھلىقى » ، قازاق خەلق قوشاقلىرى توپلىمى « مېنىڭ دومبىرام » قاتارلىق كىتابلارنى نەشر قىلدۇردى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك سىرتقا ئېچىۋېتىلگەن ئون نەچچە يىل جەريانىدا خەلق ئېغىز ئەدەبىيات ـ سەنئىتى ئەسەرلىرىنى توپلاش ، خاتىرىلەش ، رەتلەش ، تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك راۋاجلىنىپ ، بۆسۈش خاراكتېرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى . دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ئېلىپ بېرىلغان « جۇڭگو خەلق چۆچەكلىرى توپلىمى ـ شىنجاڭ قىسمى » ، « جۇڭگو ناخشا توپلىمى ـ شىنجاڭ قىسمى » ، « جۇڭگو مەسەللەر توپلىمى ـــ شىنجاڭ قىسمى » ، « جۇڭگو ئوسسۇلچىلىرى توپلىمى ـــ شىنجاڭ قىسمى » ، « جۇڭگو كومېدىيە توپلىمى ـ شىنجاڭ قىسمى » قاتارلىق 16 توپلام نۆۋەتتە چىقىپ تۇتۇپ تاللىنىۋاتىدۇ . بولۇپمۇ « نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىلىرى » دېگەن كىتابنىڭ خەنزۇچە تەرجىمە نۇسخىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە « نەسرىدىن ئەپەندى » كىنوسىنىڭ مەملىكەت بويىچە ئىكراندا كۆرسىتىلىشى بىلەن نەسرىدىن ئەپەندى ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت كىشىلىرىنىڭ ھەممىسى بىلىدىغان بەدىئىي ئوبرازغا ئايلاندى .

شىنجاڭدا مەدەنىيەت خىزمىتى كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى ، لېكىن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ۋەزىيىتىگە سېلىشتۇرغاندا ، بىز يەنە پىكىر قىلىشىمىزنى تېخىمۇ يېڭىلاپ ، تۇرمۇشقا بولغان ، سەنئەتكە بولغان تار قاراشلارنى داۋاملىق تۈگىتىپ ، مەۋقەيىمىزنى شىنجاڭغا قويۇپ ، پۈتۈن مەملىكەتكە ، دۇنياغا كېلەچەككە يۈزلىنىشىمىز ، مەدەنىيەت خىزمىتى ئەمەلىيىتىنى ، مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتى بىلەن بولغان ئالماشتۇرۇشنى كۆچەيتىشىمىز ، ئەمەلىيەت ، ئالماشتۇرۇش ، سېلىشتۇرۇش داۋامىدا رايونىمىزنىڭ كۆپ مىللەتلىك مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتىن ئىبارەت بۇ سەھنىنى زىچ چۆرىدەپ ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت سەنئىتى ئىشلىرىنى تېخىمۇ گۈلەندۈرۈشىمىز كېرەك .

ئون بەشىنچى باب
داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ، پىلانلىق تۇغۇت ۋە تەنتەربىيە

داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ، پىلانلىق تۇغۇت ۋە تەنتەربىيە ئىشلىرى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ساغلاملىقى ، نوپۇس ساپاسىغا ۋە دۆلەت ، مىللەتنىڭ ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش . بۇ ئىشلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشى - بولماسلىقى — بۈگۈنكى ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارغا چېتىلىدۇ . شۇڭلاشقا ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئالاقىدار سىياسەتلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، بىز 40 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ، داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ۋە تەنتەربىيە ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇدۇق ، پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇپ ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق .

1- پاراگراف داۋالاش ، ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرى

1932 - يىلى شىنجاڭدا تۇنجى دوختۇرخانا مەيدانغا كەلدى . 1949 - يىلى شىنجاڭ بويىچە 696 كېسەل كارىۋىتىغا ئىگە 54 داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئاپپاراتى ، 18 دوختۇرنى ئىچىگە ئالغان 348 نەپەر ساقلىقنى ساقلاش خادىمى بار ئىدى . بۇ داۋالاش ئاپپاراتلىرىدا ئىلغار داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىدىن پەقەت 250 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېندىن بىرى ، مىكروسكوپتىن بەشلا بولۇپ ، بۇ داۋالاش ئاپپاراتلىرى ، ئۇسكۇنىلەر ۋە خادىملار بىرقانچە شەھەرلەردىلا ئىدى . ئەمما شىنجاڭنىڭ ساقلىقنى

ساقلاش ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمەتلىرى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى ، يۇقۇملۇق كېسەل ، يەرلىك كېسەللىكلەر ھەممە يەرگە تارقالغان بولۇپ ، ئاياللار كونا ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇشنىڭ ئازابىنى چېكەتتى ، بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى يۇقىرىلاپ مىڭدە 400 - 500 گە يەتكەن بولۇپ ، كىشىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمرى 30 ياشقا يەتمەيتتى . 40 يىلدىن كېيىنكى بۇگۈنكى كۈندە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىدا يېڭى مەنزىرە بارلىققا كەلدى . 1992 - يىلغا كەلگەندە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئاپپاراتلىرى تەرەققىي قىلىپ 3985 كە ، دوختۇرخانىلاردىكى كېسەل كارىۋىتى 63 مىڭ 935 كە ، ساقلىقنى ساقلاش تېخنىكا خادىملىرى 86 مىڭ 310 غا يەتتى . ھازىر ، ئاپتونوم رايونىمىزدا ھەر مىڭ ئادەمگە 4.11 دىن كېسەل كارىۋىتى ، 5.55 تىن ساقلىقنى ساقلاش تېخنىكا خادىمى توغرا كېلىدۇ ، بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان داۋالاش ساقلىقنى ساقلاش مۇلازىمەت سىستېمىسى شەھەر - يېزىلاردا ئاساسىي جەھەتتىن بەرپا قىلىندى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، شىنجاڭ - نىڭ داۋالاش ساقلىقنى ساقلاش - ئىشلىرىنى كونا جەمئىيەتتىكىدىن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلىدۇ دەيمىز .

بىز داۋالاش ساقلىقنى ساقلاش - ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش داۋامىدا پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ داۋالاش ساقلىقنى ساقلاش - خىزمىتى فاكۇلتېتىغا ئەمەل قىلىپ ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن شىنجاڭ ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 88% نى ئىگىلەيدىغان دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا قويدۇق . 1950 - يىلدىن باشلاپ ، مىللىي ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتى ۋە سەييارە داۋالاش خىزمەت ئەترەتلىرىنى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا چوڭقۇر چۆكۈشكە تەشكىللەپ ، ساقلىقنى ساقلاش ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ ، بۇ خىزمەتلەرنى داۋاملىق قانات يايدۇرىدۇق . بۇ خىزمەتلەر ھەر مىللەت دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ ، ئۇلار خىزمەت گۇرۇپپىسىدىكىلەرنى «رەئىس ماۋزېدۇڭ ئەۋەتكەن قان - قېرىنداش» لار دەپ ئاتاشتى . شەھەرلەردىكى داۋالاش -

ساقلىقنى ساقلاش تارماقلىرىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ساقلىقنى ساقلاش قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىشتىن ئىبارەت بۇ ئىسسل ئەنئە-نىسى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە جارى قىلدۇرۇلدى ، زور تۈركۈمدىكى داۋالاش ساقلىقنى ساقلاش - خىزمىتى خادىملىرى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئالدى ۋە داۋالىدى ، بەزى شەھەرلەردىكى دوختۇرخانىلار يەنە نا-ھىيە (شەھەر) لىك دوختۇرخانىلار بىلەن ئۆزئارا ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى ئورناتتى ، بىرقانچە ئون يىل قەتئىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ، ھازىر ناھىيە ، يېزا ، كەنتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك داۋالاش ، ئالدىنى ئېلىش ، ساقلىقنى ساقلاش توري بەرپا قىلىندى ، ھەر بىر ناھىيىدە ، دوختۇرخانا ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكتى ، ئۆپكە كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش ھەمدە ئانا - بالىلارنىڭ ساق-لىقنى ساقلاش ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى يېزىلاردا شىپاخانىلار ، يېزا - كەنتلەردە ساقلىقنى ساقلاش ئۆيلىرى بارلىققا كەلدى . كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كېسەل داۋالىنىشىنى ئىشەنچلىك كاپالەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن ، بىز ھەمكارلىشىپ داۋالاش تۈزۈمىنى زور كۈچ بىلەن تەشەببۇس قىلىپ ۋە يولغا قويۇپ ، ئۇلارنى كوللېكتىپنىڭ ھەمكارلىق كۈچىگە تايىنىپ داۋالىنىش ۋە دورا خراجىتى مەسلىسىنى ھەل قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدۇق ھەم تەشكىللىدۇق ، بۇنىڭ بىلەن ، دېھ-قانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ دوختۇر ، دورا يوق بولۇشتەك ئېچىنىشلىق تارىخىغا ئاساسىي جەھەتتىن خاتىمە بەردۇق . يېقىنقى بىر-قانچە يىلدىن بۇيان ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا «2000 - يىلى ھەر بىر ئادەم ساقلىقنى ساقلاش ، سالامەتلىكنى ئاسراشتىن بەھرىمەن بولۇش» نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى . ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەردە مەخسۇس رەھبەرلىك ئورگانلىرى قۇرۇلدى ، تارماقلار ئارا ھەمكارلىق كۈچەيتىلىپ ، پىلانلىق ، قەدەم - باسقۇچلۇق ھالدا دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ، سالا-مەتلىكنى ئاسراش ئومۇمىي سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش كۈچلۈك ئىلگىرى

«ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش» فاكۇلتېتنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، ئانا - بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرى يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ ، ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىپ ، كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى . 1958 - يىلى ياۋا چېچەكتىن ئىبارەت بۇ ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كېسەل تەلتۆكۈس يوقىتىلدى ، ئۆلۈش نىسبىتى يۇقىرى ، كېسەل سەۋەبى ئېنىق بولماي كەلگەن «چاپچال كېسىلى» نىڭ سىرى ئېچىلىپ ، بۇ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش - قۇتقۇزۇشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى تېپىلدى . 1959 - يىلى تېيانشان غەربىي قىسىم ئورمانچىلىق رايونىدا مېڭە يالىلۇغى ۋىروسى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئايرىپ چىقىلىپ ، ئورمانلىق مېڭە يالىلۇغى تەبىئىي مەنبەسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئىسپاتلاندى . 1966 - يىلى مارالبېشى ناھىيىسىدە «شىنجاڭ قاناشلىق قىزىتما» بايقىلىپ ، ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش سەۋىيىسى ئۆزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ ، ئۆلۈش نىسبىتى 70% - 90% تىن 10% كە تۆۋەنلىدى . زور كۆلەملىك ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ، داۋالاش ئارقىلىق ، ماخاۋ كېسىلىنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى 100.000 / 5.77 دىن 100.000 / 1 گە تۆۋەنلىدى ؛ قارا تەمرەتكە (پىلاگرا) كېسىلىنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى 40% تىن 0.8% كە تۆۋەنلىدى ؛ باش تەمرەتكىسى كېسىلىنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى 10% تىن 1.6% كە تۆۋەنلىدى ؛ قارا بەزگەك كېسىلىنىڭ ئاساسلىق تارقىلىش رايونىدا قوزغىلىش نىسبىتى 10.000 / 50 تىن 10.000 / 1 گە تۆۋەنلىدى ؛ ئۆپكە تۇبېركۇلىيوزى كېسەللىكىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 1979 - يىلدىكى 1.57% تىن 0.68% كە تۆۋەنلەپ ، قالاقلىقتا مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرۇش هالىتىگە خاتىمە بېرىلدى . پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاندۇرۇش خىزمىتى يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان كەڭ شەھەر ، يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك چوڭقۇر قاناتلاندۇرۇلۇپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە «سوغۇق ساقلاش» سىستېمىسى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە بولدى . ئاپتونوم رايون ۋە ناھىيە (شەھەر) بىرلىك قىلىنغان ئىممۇنىتېت ئەملەش نىسبىتى دۆلەت

بەلگىلىمىسىدىكى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 85% بولۇشتەك بولۇپلا يېتەرلىق قىزىل ، بوغما ، كۆكيۆتەل ، قاتما ، يۇلۇن سۇر ماددا يالىلۇغى باكتېرىيە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ قوزغىلىش نىسبىتى ، ئۆلۈش نىسبىتى زور دەرىجىدە تۆۋەنلىدى . يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش جەھەتتە چۇما بىرقەدەر ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى ، پوقاق ، بروتسېللىيوز تاياقچا باكتېرىيە قاتارلىق كېسەللىكلەر كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە تىزگىنلىنىپ ، بەزى ناھىيە (شەھەر) ، رايونلار دۆلەت ئۆلچىمىگە يەتتى . كەڭ شەھەر - يېزىلاردا ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى چوڭقۇر داۋاملىق قانات يايدۇرۇلۇپ ، مۇھىت تازىلىقى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى . يېزىلارنىڭ سۇيىنى ياخشىلاش خىزمىتىدە بىرقەدەر زور ئۈلگىرىلەش بولۇپ ، بۇنىڭدىن بەھرىمەن بولغانلار يېزا نوپۇسىنىڭ 60% نى تەشكىل قىلدى ، بەزى جايلاردا كۆل سۇيى ئىچىشتەك تارىخقا خاتىمە بېرىلدى ، ھەرقايسى يېزىلاردا يەنە ھاجەتخانا ياساش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، بەزى جايلاردا «بىر ئائىلىدە بىر ھاجەتخانابولۇش» ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ ، تازىلىققا رىئايە قىلمايدىغان يامان ئادەتلەر تەدرىجىي تۈزىتىلمەكتە . تازىلىقنى نازارەت قىلىش ، باشقۇرۇش خىزمەتلىرى كۈچەيتىلىپ ، يېمەك - ئىچمەك ، ئەمگەك مەيدانى ، مەكتەپ تازىلىقى ، رادىئاكتىپلىق تازىلىق ۋە دۆلەت چېگرىسى ساقلىقنى ساقلاش - كارانتىن قىلىش قوشۇنى ئارقا - ئارقىدىن بەرپا بولۇپ ، يېڭى كەسىپ دائىرىسى ئۇزلۇكسىز ئېچىلماقتا . ئانا - بالىلارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ئۇچۇن ، يېڭى ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش زور كۈچ بىلەن كېڭەيتىلدى ؛ ئاياللارنىڭ ئەمگەك قوغدىنىشى قانات يايدۇرۇلدى ؛ ئاياللارنىڭ تەن - ساغلاملىقىغا ئېغىر دەرىجىدە زىيان كەلتۈرىدىغان بالياتقۇ چىقىپ قېلىش ، سۇيدۇك ئاقمىسى كېسىلى ئۇستىدىن زور كۆلەمدە تەكشۈرۈش ۋە داۋالاش ئېلىپ بېرىلىپ ، بالىياتقۇ كېسىلى ئېغىر بىمارلار ۋە سۇيدۇك ئاقمىسى كېسەللىكلىرى ھەقسىز داۋالىنىلدى ؛ بالىلاردا كۆپ ئۇچرايدىغان كېسەللىكلەرنى تەكشۈرۈش - داۋالاش ھەمدە ئۆسۈش - يېتىلىش ئەھۋالىنى كۆزىتىش كەڭ دائىرىدە ئېلىپ بېرىلدى . ھامىلدار ئاياللار ، بوۋاقلارغا قارىتا سىستېمىلىق ساق

لمقنى ساقلاش ، باشقۇرۇش قانات يايدۇرۇلدى .

جۇڭگوچە تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك ، مىللىيچە تىبابەتچىلىك .

دورىگەرلىك مەملىكىتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى تىبابەتچىلىك خەزىنىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ . لېكىن ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، جۇڭگوچە تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك ، مىللىيچە تىبابەتچىلىك . دورىگەرلىككە ئېتىبار بېرىلمەي ، پەقەت كوچىمۇ كوچا ئايلىنىپ يۈرۈپ يايما يېپىپ دورا سېتىش بىلەن بەنت بولىدىغان مۇشكۈل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى . ئازادلىقتىن كېيىن ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى جارى قىلدۇرۇشقا تولۇق ئەھمىيەت بېرىپ ، ئەنئەنىۋى تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك ئىلمىگە ۋاربسلىق قىلىش ، راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بوشاشمايى تىرىشچانلىق كۆرسەتتى . بولۇپمۇ يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان ، جۇڭگوچە ، مىللىيچە داۋالاش ئاپپاراتلىرى زور كۆچ بىلەن بەرپا قىلىنىپ ، ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا جۇڭگوچە داۋالاش دوختۇرخانىسىدىن 13 ى ، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدىن 16 سى ، موڭغۇل تىبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدىن 2 سى ، قازاق تىبابەتچىلىك دوختۇرخانىسىدىن 1 ى بار بولدى . بۇ دوختۇرخانىلاردىكى كېسەل كارىۋىتى 2341 گە يېتىدۇ ؛ جۇڭگىي ، مىللىي تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك ئىشلىرى خادىملىرى 2289 غا يەتتى . ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك تارىخىنى تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇلدى ؛ جۇڭگوچە ، مىللىيچە تىبابەتچىلىكنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخى ۋە خەلق ئىچىدىكى دورا رېتسېپلىرىغا دائىر بىر تۈركۈم ماتېرىياللار توپلىنىپ ۋە رەتلىنىپ ، بىر تۈركۈم مەخسۇس ئەسەرلەر نەشر قىلىندى ؛ شىنجاڭدىن چىقىدىغان جۇڭگوچە ، مىللىيچە دورىلارنى تەكشۈرۈش ، تەتقىق قىلىش ، ئېچىش ئىشى ئېلىپ بېرىلدى ، قېزىۋېلىنغان ئاتىرىلال ، يىزىخو ، قارلەيلىسى ، زاراڭزا قاتارلىق ئۆسۈملۈك دورىلىرى مەملىكەت ئىچىدىكى تىبابەتچىلىك ساھەسىدە يۇقىرى نامغا ئىگە بولدى . ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىدە ئاق كېسەل ، شېكەر سېيىش كېسىلى ، يۈرەك قان تومۇرى كېسىلى قاتارلىقلارنى داۋالاشتا ئۆزگىچە ئۇسۇل ۋە ئۇنۇم ھاسىل قىلىنىپ ، كۆپلىگەن چەت

ئەللىك بىمارلارنى جەلپ قىلدى . جۇڭگوچە ، مىللىيچە تىبابەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ ئىزباسارلىرىنى تەربىيىلەش ئۈچۈن ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 1985 - يىلى ۋە 1989 - يىلى شىنجاڭ جۇڭگىي شۆيۈەنى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك ئالىي تېخنىكۇمى قۇرۇلدى .

داۋالاش تېخنىكا سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشى بىلەن ، دەۋاگىنوز قويۇش قېيىن بولغان نۇرغۇن كېسەللىكلەر ئۈز رايونىدا دىئاگنوز قويۇپ داۋالىتىلىدىغان بولدى . ھازىر ، ئاپتونوم رايونىمىزدا قاپلىق قۇرت كېسىلىگە دىئاگنوز قويۇش ، ئوپېراتسىيە قىلىپ داۋالاش ھەمدە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەتقىقاتى خەلقئارالىق ئىلغار سەۋىيىدە تۇرۇۋاتىدۇ ، يات گېنلىق يىلىك كۆچۈرۈپ ئاق قان كېسىلىنى داۋالاش دۆلەت بويىچە ئالدىنقى سەۋىيىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ . تاجىسمان قىزىل قان تومۇرىغا كۆۋرۈك ياساش ئوپېراتسىيىسى ، بۆرەك كۆچۈرۈش ، ئومۇرتقا خرورگىيە تېخنىكىسى ھەمدە تېز قۇتقۇزۇش مېدىتسىنىسى قاتارلىق جەھەتلەردە مەملىكەت بويىچە ئىلغار سەۋىيىگە يېقىنلىشىلدى . ۋىلايەت ، ئوبلاستلاردىكى بەزى دوختۇرخانىلار كۆكرەك خرورگىيىسى ، كۆكرەك خرورگىيە ئوپېراتسىيىسىنى ، ناھىيىلىك دوختۇرخانىلار قورساق يۇقىرى قىسمى ئوپېراتسىيىسىنى ئىشلىيەلەيدىغان بولدى ، شەرت - شارائىتى بىرقەدەر ياخشى بولغان يېزىلىق دوختۇرخانىلار ئادەتتىكى قورساق تۆۋەن قىسمى ئوپېراتسىيىسىنى ئىشلىيەلەيدىغان بولدى . بۇنى ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى بەزى چوڭ دوختۇرخانىلارنىڭ پەقەت سوقۇر ئۇچەينى كېسىپ تاشلاش ئوپېراتسىيىسىنىلا قىلالايدىغان سەۋىيىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ھەقىقەتەن ئاسمان - زېمىن پەرق قىلىدۇ . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ داۋالاش سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىدە مۇنداق ئىككى مۇھىم ئامىل بار : بىرى ، مەلۇم دەرىجىدە ئىلغار ئۇسكۇنىلەرنىڭ بولۇشى ، يەنە بىرى ، تېبىي دورىگەرلىك پەن تەتقىقاتى نەتىجىلىرىنىڭ بولۇشى . 80 - يىللاردا ئاپتونوم رايونىمىز باش مېڭە ۋە پۇتۇن بەدەننى CT لىق تەكشۈرۈش ئاپپاراتى ، چوڭ تىپلىق رېنتگېن ، تۈز سىزىقلىق تېزلەتكۈچ ، كۇبالىت 60 بىلەن داۋالاش ئاپپاراتى ، تاش پارچىلاش ماشىنىسى ، ھەر خىل تالا

ئىچىدىن كۆرۈش ئەينىكى ئارقىلىق زامانىۋى داۋالاش ئۇسكۇنىسىنى كىرگۈزدى ۋە ئىشلەتتى ؛ ھەر خىل تىپلىق مىكروسكوپ ، يورۇقلۇق ئايرىغۇچى سپېكتر ، قاتلاملار بويىچە ئانالىز ئاپپاراتى ، سپېكتر كۆرسەتكۈچ ئەسۋابى ، پەرقۇلئاددە ۋە يۇقىرى سۈرئەتلىك سېنترافۇگا ، يۇرۇشلۇك ئاپتوماتىك بىئو - خىمىيە ئانالىز ئاپپاراتى قاتارلىق نازۇك ئەسۋاب - ئۇسكۇنىلەرنىڭ قوللىنىلىشى كۈندىن - كۈنگە كېڭەيدى . رادىئوئاكتىپ ئىممۇنىتېت ، ئېنىزىم ئىممۇنىتېتى ، لازىر نۇرى ئارقىلىق دۇغلۇقنى سېلىشتۇرۇش ، ھاۋا فازىلىق قاتلاملار ئانالىزى ، ئېلېكترون تېخنىكىسى قاتارلىق تەكشۈرۈش ئۇسۇلى ئىگىلەش مۇمكىن بولمايدىغان دىئاگنوز قويۇش ۋاستىسى بولماي قالدى . بۇ خىل نازۇك ئەسۋاب - ئۇسكۇنىلەردىن پايدىلىنىش ئارقىلىق ، دىئاگنوز قويۇش ، داۋالاش سەۋىيىسى كۆرۈنەرلىك يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . 1978 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سەھىيە سىستېمىسى دورا پەن تەتقىقاتىدا جەمئىي 472 تۈردە نەتىجىگە ئېرىشتى ، 260 تۈردە مۇكاپاتلاندى . مۇكاپاتقا ئېرىشكەن نەتىجىلەر ئىچىدە دۆلەت مۇكاپاتى 17 ، سەھىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مۇكاپاتى 29 ، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇكاپاتى 214 . بۇلارنىڭ بەزىلىرى تىببىي داۋالاش ئورۇنلىرىدا كېڭەيتىلىپ ، كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، داۋالاش داۋامىدا بىرقەدەر ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى .

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، شىنجاڭنىڭ تىببىي دورا سانائىتى بىر بوشلۇق بولۇپ ، دورا ، داۋالاش سايمانلىرى ئىچكى ئۆلكە ياكى چەت ئەللەردىن كىرگۈزۈلەتتى . 1961 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دورا ئىشلىتىش ، ئەمما دورا ئىشلەپ چىقىرالماسلىقتەك تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى ، شىنجاڭنىڭ تارىختىن بۇيانقى تۇنجى دورا ئىشلەپ چىقىرىش كارخانىسى — شىنجاڭ دورا زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى . 30 يىلدىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى دورا زاۋۇتلىرى تەرەققىي قىلىپ 40 قا يەتتى ، بۇ زاۋۇتلار غەربچە دورا ، جۇڭگوچە دورىلاردىن 550 خىلدىن ئارتۇقنى ئىشلەپ چىقىرالايدۇ . دورا ئىشلەپ چىقىرىش ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، دورا بىلەن تەمىنلەش ، دورا

تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرىمۇ مۇناسىپ ھالدا تەرەققىي قىلدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا ناھىيىدىن يۇقىرى مەمۇرىي رايونلارنىڭ دورا بىلەن تەمىنلەش ئاپپاراتلىرى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىنى دورا - سايمانلار بىلەن تەمىنلەيدىغان تور بولۇپ شەكىللەندى ، دورا تەكشۈرۈش ئاپپاراتلىرى 98 گە يېتىپ ، دورىلارنى نازارەت قىلىش . تەكشۈرۈش سىستېمىسى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللىنىپ ، قانۇن بويىچە دورا باشقۇرۇش خىزمىتى تەشكىلىي جەھەتتىن كاپالەتكە ئىگە بولدى .

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ھۆكۈمىتى ئىلدا قۇرغان ئىلى فېلدشېرلىق مەكتىپى شىنجاڭنىڭ تىببىي خادىملارنى تەربىيىلەيدىغان بىردىنبىر مەكتىپى ئىدى ، بىرقەدەر يۇقىرى سەۋىيىلىك تىببىي خادىملارنى ئىچكى ئۆلكىلەردىن تەكلىپ قىلىشقا توغرا كېلەتتى . ئازادلىقتىن كېيىن ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئۆز جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ ساقلىقنى ساقلاش ، تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك خادىملىرىنى كۆپلەپ تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ، شىنجاڭنىڭ تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك مائارىپىغا ئىنتايىن زور دەرىجىدە غەمخورلۇق قىلدى . ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، بىر تەرەپتىن تىببىي شۇيۇەن - مەكتەپلەرنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈلسە ، يەنە بىر تەرەپتىن ئالدى بىلەن تۇركۈمگە بۆلۈپ بىر تۇركۈم مۇنەۋۋەر ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى ئىچكىرىدىكى تىببىي شۇيۇەن - مەكتەپلەردە ئوقۇش ، بىلىم ئاشۇرۇشقا تاللاپ ئەۋەتىلدى . ھازىر ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سەھىيە سىستېمىسى ۋە ھەر دەرىجىلىك داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئورۇنلىرى ، تىببىي شۇيۇەن - مەكتەپلەرنىڭ رەھبىرى ھەم تايانچىلىرىدىن بولۇپ قالدى . 1957 - يىلى شىنجاڭ تىببىي شۇيۇەنى قۇرۇلدى ، ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدا ئالىي تىببىي شۇيۇەندىن تۆتى ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تىببىي مەكتەپتىن 19 ى بار . بۇ شۇيۇەن - مەكتەپلەر 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدىلا ، ئاپتونوم رايونىمىز ئۇچۇن تولۇق كۇرس ، مەخسۇس كۇرسلارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن 2087 نى ، ئوتتۇرا تېخنىكۇمنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇ-

چىلاردىن 8208 نى تەربىيلەپ بەردى . ئۇلار بۇرۇن ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ۋە 50 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە شىنجاڭغا كەلگەن ئىچكىرىدىكى تىببىي شۆيۈەن - مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ، تىببىي پەن مۇتەخەسسىسلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىز داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىنىڭ ئاساسلىق قوشۇنى بولۇپ قالدى .

يېقىنقى ئون يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدىكى ئىسلاھات ئېچىۋېتىشنىڭ زور دولقۇنىدا ، ئاپتونوم رايونىنىڭ داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىدا چوڭقۇر ئۆزگىرىش بولدى .مەسىلەن ،داۋالاش- ساقلىقنى ساقلاش تارماقلىرى يولغا قويۇۋاتقان تۈرلۈك نىشانلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ، كۆپ يوللار ئارقىلىق مەبلەغ توپلاش ، كۆپ خىل شەكىلدە دوختۇرخانا ئېچىش ، ئائىلە كېسەل كارىۋىتى تەسىس قىلىش ، مۇتەخەسسىسلەر ئامبولاتورىيىسى ، ئىشتىن سىرتقى مۇلازىمەت ۋە داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش مۇلازىمىتىنى كېڭەيتىش قاتارلىق ئۇسۇل - چارىلەر- نىڭ ھەممىسى ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش جەريانىدا بارلىققا كەلگەن يېڭى شەيئى ھېسابلىنىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، تىببىي شۆيۈەن - مەكتەپلەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا نىشانلىق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ، نىشانلىق تەربىيلەش ، نىشانلىق تەقسىم قىلىشنى يولغا قويۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلاملار ئۈچۈن ئەمەلىي ئىش قىلىپ بېرەلەيدىغان داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش خادىملىرىنى يەتكۈزۈپ بەردى . يۇقىرىقى ئىشلارنىڭ ھەممىسى داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇرۇپ ، داۋالاش - ساقلىقنى ساقلاش مۇلازىمىتىنىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمىنى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈردى .

2 - پاراگراف پىلانلىق تۇغۇت

پىلانلىق تۇغۇت دۆلىتىمىزنىڭ بىر خىل تۈپ سىياسىتى . ئاپتونوم

رايونىمىزنىڭ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى 1975 - يىلى باشلانغان . ئەينى ۋاقىتتا ، پۈتۈن مەملىكەتتە خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى كۆپ بولۇش ئەھۋالىغا ۋە شىنجاڭنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئالدى بىلەن خەنزۇ ئاھالىسى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈنى ۋە ئۇرۇمچى ، سانجى ، قۇمۇل ، قارامای ،شىخەنزە ، غۇلجا شەھەرلىرىدە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى . ئۇ مەزگىللەردە ، بۇ خىزمەتكە قويۇلغان تەلەپمۇ نىسبەتەن كەڭ بولۇپ ، يەتمەكچى بولغان ئومۇمىي نىشان — كېچىكىپ توي قىلىشنى تەشەببۇس قىلىش ، بىر ئەر - خوتۇندىن بولغان بالا ئەڭ كۆپ بولغاندا ئۈچتىن ئاشماسلىق ، 4 - 5 يىلدا بىر پەرزەنت كۆرۈش ئىدى . 1981 - يىلى ، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى شىنجاڭدىكى خەنزۇ ئاھالىسى ئارىسىدا ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى ھەم شەھەرلەردىكى خەنزۇ كادىرلار ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە شەھەر ئاھالىلىرىدىن بىر ئەر - خوتۇنىنىڭ پەقەت بىرلا پەرزەنتلىك بولۇشى تەلەپ قىلىندى ؛ ناھىيە بازىرى ، يېزا ئىگىلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش تۈمەن - مەيدانلىرى ۋە خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان يېزا - كەنتلەردە بىر ئەر - خوتۇنىنىڭ بىر پەرزەنتلىك بولۇشى تەشەببۇس قىلىنىپ ، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى سىياسىيلىشىش يولىغا قەدەم قويدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىمۇ پىلانلىق تۇغۇتنى تەشەببۇس قىلىش ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ، پىلانلىق تۇغۇتقا نىسبەتەن ۋاقتىنچە قاتتىق ئۆلچەم بەلگىلەنمىدى ، تۇغماسلىق تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئاز سانلىق مىللەت ئەر - خوتۇنلىرى قوللاشقا ئېرىشتى . 15 يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ، خەنزۇ نوپۇسىنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى بىلەن تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى 1975 - يىلدىكى مىڭدە 30 ۋە 26 ئەتراپىدىن ئايرىم ھالدا 1990 - يىلدىكى مىڭدە 13.7 ۋە 10.30 غا تۆۋەنلىدى ؛ كۆپ پەرزەنتلىك بولۇش نىسبىتى (ئۇچ پەرزەنتتىن يۇقىرى) 1979 - يىلدىكى 33.58% تىن 1990 - يىلدىكى 2.47% كە تۆۋەنلىدى ؛ خەنزۇلارنىڭ كېچىكىپ توي قىلىش نىسبىتى 78.54% بولدى ؛ پىلانلىق تۇغۇت نىسبىتى 95.12% كە

يەتتى . 1975 - يىلدىكى تۇغۇت سەۋىيىسى بويىچە ھېسابلىغاندا ، 15 يىل ئىچىدە خەنزۇ نوپۇسى 1 مىليون 300 مىڭ ئاز تۇغۇلۇپ ، خەنزۇ نوپۇسى مىڭ كۆپىيىشى ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى . 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، شىنجاڭ بويىچە پۈتۈن ئۆمرىدە بىر پەرزەنتلىك بولۇشنى ئىختىيار قىلغان ھەمدە «يالغۇز پەرزەنتلىك ئەر - خوتۇنلار شەرەپ گۇۋاھنامىسى» ئالغانلار جەمئىي 260 مىڭدىن ئاشتى .

پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنىڭ چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىمۇ كۈندىلىك ئىشلار تەرتىپىگە قويۇلدى . 1983 - يىل 9 - ئايدا ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ، «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى قوشۇمچە بەلگىلىمىسى» نىڭ 9 - ماددىسىدىكى : «ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇتنى تەشەببۇس قىلماسلىق» نى «ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىمۇ پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇش ، پائال شەرت - شارائىت ھازىرلاپ ، تەدرىجىي يولغا قويۇش» قا ئۆزگەرتىشنى قارارقىلدى . مەركەزنىڭ «ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتا پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇشتا ، سىياسەت مۇڭاپىق تۇرده كەڭ بولۇش لازىم» دېگەن پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىپ ، تولۇق تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئاساسىدا ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 1988 - يىل 4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇش ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى» نى ئېلان قىلىپ ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئولتۇراقلاشقان شەھەر ، ناھىيە بازارلىرىدا بىر ئەر - خوتۇنىنىڭ پەقەت ئىككى پەرزەنت كۆرۈشىنى تەشەببۇس قىلدى . ئەگەر كۆپ بولغاندا ئۈچ پەرزەنت كۆرۈش ، يېزا - كەنتلەردە ئولتۇرۇشلۇق بىر ئەر - خوتۇن ئۈچ پەرزەنت كۆرۈش ، ئەگەر كۆپ بولغاندا تۆت پەرزەنت كۆرۈش بەلگىلەندى . بۇ «بەلگىلىمە» شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسىغا ئۇيغۇن بولغانلىقتىن ، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى

ئارىسىدا ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى يېڭى بىر باسقۇچقا قەدەم قويدى . ھازىر ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كېچىكىپ توي قىلىش نىسبىتى 1985 - يىلدىكى 27.66% تىن 1990 - يىلدىكى 42.57% كە كۆتۈرۈلۈپ ، پىلانلىق تۇغۇش نىسبىتى 77.41 گە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن تۇغۇلىدىغان نوپۇسنىڭ كۆپىيىش نىسبىتى ئالاھىدە تۆۋەنلىدى . ئاز سانلىق مىللەت ئەر - خوتۇنلىرىدىن ئۆمرىدە ئىككىلا پەرزەنتلىك بولۇشنى ئىختىيار قىلغانلار ھەمدە «پىلانلىق تۇغۇت شەرەپ گۇۋاھنامىسى» ئالغانلار 30 مىڭدىن ئاشتى .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى گەرچە كېچىكىپ باشلانغان بولسىمۇ ، لېكىن تەرەققىيات بىرقەدەر ئوڭۇشلۇق بولدى ، نەتىجىسىمۇ نىسبەتەن چوڭ بولدى . بۇنداق بولۇشنى تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتىنىڭ كەڭ ، چوڭقۇر ئېلىپ بېرىلغانلىقىدىن ، شۇنداقلا ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ بولۇپمۇ كەڭ پىلانلىق تۇغۇت كادىرلىرىنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ . مەيلى خەنزۇلار ياكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە بولمىسۇن ، پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى ئىشلەشتە بىز رايون ۋە مىللەت ئالاھىدىلىكىگە بىرلەشتۈرۈپ ، رادىئو ، تېلېۋىزور ، گېزىت ، كىنو ، تەشۋىقات رەسىملىرى قاتارلىق كۆپ خىل شەكىللەر ئارقىلىق كەڭ تەشۋىق قىلدۇق ، شۇنىڭ بىلەن ، كىشىلەرنىڭ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىگە بولغان تونۇشىنى ئۆستۈرۈپ ، تۇغۇت كۆز قارىشىنى ئۆزگەرتىپ ، پارتىيىنىڭ پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ ، ھامىلىدار بولۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، تۇغۇتقا چەك قويۇش ، كۆپىيىش فىزىئولوگىيىسى ھەم سۈپەتلىك تۇغۇت ھەققىدىكى پەننىي بىلىملەرنى ئومۇملاشتۇرۇپ ، پىلانلىق تۇغۇتنى قەدەمگە ئاممىنىڭ ئاڭلىق ھەرىكىتىگە ئايلاندۇردۇق . ھازىرغا قەدەر ، ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيە (شەھەر) لەردە پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات تەلىم - تەربىيە ۋە تېخنىكىلىق يېتەكلەش ئورۇنلىرى ھەمدە دورا - سايمان باشقۇرۇش پونكىتلىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلۇپ ، ھەر مىللەت ئاممىسىنى سۈپەتلىك تۇغۇش ، پەرزەنتلىرىنىڭ تەن ساقلىقىنى ساقلاش ، تۇغۇت چەكلەش

تەدبىرىگە يېتەكچىلىك قىلىش قاتارلىق تېخنىكىلىق مۇلازىمەت بىلەن ھەقسىز تەمىنلىدى ھەمدە ھامىلدار بولۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش دورا-سايمانلىرىنى ھەقسىز تەمىنلىدى . ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيە (شەھەر) ، يېزا - كەنتلەرنىڭ ھەممىسىدە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى تورلىرى شەكىللەندى . ھازىر ھەممە يېزىدا پىلانلىق تۇغۇت يارىدەمچى خادىملىرى ، ھەممە كەنتتە پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات خادىملىرى بار ، ئۇلار كەڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئۆيمۇ ئۆي يۈرۈپ ، قەرەللىك تۇرمۇش دورىلازىنى يەتكۈزۈپ بېرىدى . ھەر مىللەت ئاممىسىغا سىياسەتنى تەشۋىق قىلىپ ، پەننىي بىلىملەرنى ، تۇغۇت چەكلەش تەدبىرلىرىنى ئومۇملاشتۇردى . شۇنىڭ بىلەن تۇغۇت يېشىدىكى ئايالىرىنى ئەندىشىدىن خالىي قىلىپ ، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى . پىلانلىق تۇغۇت كادىرلىرىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن بىر دۆلەت ، ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت - ئوبلاست ، ناھىيىدىن ئىبارەت تۆت دەرىجە بويىچە تەربىيەلەش ئېلىپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ كەسپىي سەۋىيىسىنى ئۆستۈردۇق . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 1300 دىن ئارتۇق پىلانلىق تۇغۇت تېخنىكا خادىمى ۋە مەخسۇس خادىمى ئېچىدىن 64.47% كىشى ئوتتۇرا تېخنىكۇمدىن يۇقىرى كەسپىي گۇۋاھنامە ئالدى .

پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنىڭ شىنجاڭدا قانات يايدۇرۇلۇشى نو-پۇسنىڭ كۆپىيىشىنى ئۇنۇملۇك تىزگىنلەپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈردى ، كىشىلەرنىڭ تۇغۇت قارىشىدىمۇ تەدرىجىي ئۆزگە-رىش بولۇپ ، پەرزەنتلىك بولۇشنى نوقۇل ئائىلىنىڭ شەخسىي ئىشى دەپ قارىمايدىغان ، كېيىنكى ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشنى دۆلەتنىڭ ئىستىقبالى ، مىللەتنىڭ گۈللىنىشى ، تەرەققىي قىلىشى بىلەن بىرلەشتۈرىدىغان بولدى . ھازىر ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى ، ئۆلۈش نىسبىتى ، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى زور دەرىجىدە تۆۋەنلىدى ، 1975 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىزدا نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى مىڭدە 33.10 ، ئۆلۈش نىسبىتى مىڭدە 8.74 ، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى مىڭدە 24.36 ئىدى ، 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، تۇغۇلۇش نىسبىتى مىڭدە 15.90

گە ، ئۆلۈش نىسبىتى مىڭدە 5.39 غا ، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى مىڭدە 10.51 گە تۆۋەنلىدى . تۇغۇتتا بىر پەرزەنتلىك بولۇش نىسبىتى يىلدىن - يىلغا يۇقىرىلىدى . كۆپ پەرزەنتلىك بولۇش نىسبىتى 1986 - يىلدىكى مىڭدە 44.63 تىن تۆۋەنلەپ ، 1990 - يىلغا كەلگەندە مىڭدە 35.59 غا چۈشتى ؛ پىلانلىق تۇغۇت نىسبىتى 81.67% گە يېتىپ ، شىنجاڭ نوپۇسىنىڭ تەبىئىي كۆپىيىشى ئاساسەن تىزگىنلەندى . ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مۆلچەردىكى ئۆمرى بۇرۇنقى 30 ياشقا يەتمىگەن ھالەتتىن 1990 - يىلى 70 ياشقا يېقىنلاشتى ، ئانا - بالىلارنىڭ تەن ساغلاملىقى ئۆزلۈكسىز ياخشىلاندى .

3 - پاراگراف تەنتەربىيە

ئازادلىقتىن ئىلگىرى ، شىنجاڭدا تەنتەربىيە كەسپى ئاساسەن يوق دېيەرلىك ئىدى . ئۇ ۋاقىتتىكى كونا ھۆكۈمەتتەنتەربىيە ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئاپپاراتمۇ يوق ئىدى ؛ مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيىگە سو-غۇق مۇئامىلە قىلىنىپ كەمسىتىلەتتى ؛ ھازىرقى زامانىدىكى ماھارەتلىك تەنتەربىيىدىن سۆز ئېچىشقا زادىلا بولمايتتى . شۇنچە چوڭ شىنجاڭدا ئەينى ۋاقىتتا پەقەت بىر كىچىك تەنتەربىيە مەيدانى ۋە ۋاسكېتبول ، ۋالىبول ئويناشقا بولىدىغان توپ مەيدانىدىن بىرلا بار ئىدى . 1948 - يىلى ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى 7 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تەنھەرىكەت يىغىنى ئۆتكۈزگەندە ، شىنجاڭ ۋەكىللەر ئۆمىكى نۆل نەتىجە بىلەن قايتىپ قالىدى . بۇ كونا شىنجاڭنىڭ تەنتەربىيە ھەرىكىتىدىن چىقىرىلغان ئادىل يەكۈن .

ئازادلىقتىن كېيىن ، بىز مۇنداق خاراكتېرلىق تەنتەربىيە ھەرىكىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەمدە دۆلەت ئېچىدىكى ۋە خەلقئارادىكى ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىشتا ھەقىقەتەن قاتمۇقات قى-يىنچىلىققا دۇچ كېلەتتۇق . لېكىن بىز پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ تەنتەربىيە

ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى لۇشيەن ، فاڭجېن ، سياسەتلىرىنىڭ يېتەكچىلىكى ھەم زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا ، ئىشنى ئاساسىي قۇرۇلۇشتىن باشلىدۇق .

بىرىنچىدىن ، ئاپتونوم رايون قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى تەسىس قىلىنىپ ، شىنجاڭنىڭ تەنتەربىيە ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىش ، ماسلاشتۇرۇش ، نازارەت قىلىش ئىشنى ئىشلىدى . ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 115 مىڭ 813 كۋادرات مېتر ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 26 مىڭ 733 كۋادرات مېتر بولۇپ ، ئۇنىڭغا قاراشلىق يەتتە مەمۇرىي باشقارما ، ئىشخانا بار . بەلگىلىك كۆلەم ۋە ئوسكۇنىگە ئىگە بىر تەنتەربىيە سارىيى ۋە تەنتەربىيە مەيدانى ، بىر تەنتەربىيە تەتقىقات ئورنى ، بىر «شىنجاڭ تەنتەربىيىسى» ژۇرنىلى رېداكسىيىسى ، ئۈچ تەنتەربىيە مەشق دادۇيى ، بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك تەنتەربىيە مەكتىپى قاتارلىق ئورۇنلار بار . ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ تەرەققىي قىلىشى داۋامىدا ، ھەرقايسى ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ۋە ناھىيە (شەھەر ، رايون) لەردىمۇ تەنتەربىيە ئاپپاراتلىرى مۇناسىپ ھالدا قۇرۇلۇپ ، ھۆكۈمەت سىستېمىسىنىڭ تەنتەربىيىنى ئاساسلىق باشقۇرىدىغان ئاپپاراتلىرى بەرپا قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاممىۋى خاراكتېرلىك تەنتەربىيە تەشكىلاتى بولغان ھەر دەرىجىلىك تەنتەربىيە باش جەمئىيەتلىرىمۇ بارلىققا كەلدى . ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە باش جەمئىيىتىگە قاراشلىق دېھقان - چارۋىچىلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى ، مېيىپلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى ، ياشانغانلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى ۋە 24 يەككە تۈر تەنتەربىيە جەمئىيىتى ، 46 ساھەنىڭ تەنتەربىيە جەمئىيىتى بار . بۇنىڭدىن باشقا ، ئاپتونوم رايون بويىچە 8 ۋىلايەت ، ئوبلاست ، شەھەر ۋە 13 ناھىيىدە يەنە دېھقان - چارۋىچىلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى قۇرۇلدى . 45 ناھىيە ، شەھەردە 80 دېھقان - چارۋىچىلار يەككە تۈر تەنتەربىيە جەمئىيىتى ، 24 ناھىيە ، شەھەردە تەنتەربىيە يېتەكچىلىك مەركىزى قۇرۇلدى .

ئىككىنچىدىن ، تەنتەربىيە مەيدانلىرى قۇرۇلۇپ ، تەنتەربىيە مۇ-

ئەسسەسلىرى ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى . 1990 - يىلغا كەلگەندە ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ھەر خىل تەنتەربىيە مەيدانلىرى 14 مىڭ 603 گە يەتتى ، پۇتبول مەيدانى ، ۋاسكېتبول مەيدانى ، ۋالىبول مەيدانى ، يېنىك ئاتلېتىكا مەيدانى ، قارىغا ئېتىش مەيدانى ، غالتەك تېيىلىش مەيدانىدىن باشقا ، يەنە تەنتەربىيە سارىيى ، سۇ ئۈزۈش كۆلى ، گىمناستىكا زالى ، چېلىشىش زالى ، تېكتاك توپ زالى ، ئوقيا ئېتىش زالى ، يېنىك ئاتلېتىكا ئۈنۈمبرسال سارىيى قاتارلىقلارمۇ بار . ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئادەم بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئىگىلىگەن تەنتەربىيە مەيدانىنىڭ كۆلىمى 0.32 كۋادرات مېترغا يېتىدۇ . ھازىرغىچە ئاپتونوم رايونىمىزدا 13 ناھىيە (شەھەر ، رايون) دۆلەت تەنتەربىيە كومىتېتى بەلگىلىگەن «ئىككى مەيدان ، بىر كۆل ، بىر زال» (400 مېترلىق يۇرگۈزۈش يولى بولغان يېنىك ئاتلېتىكا مەيدانى ، مۇقىم كۆرۈش ئورنى بولغان چىراغلىق توپ مەيدانى ، ئۆلچەملىك سۇ ئۈزۈش كۆلى ، ئۆلچەملىك مەشق زالى) بولۇش ئۆلچىمىگە يەتتى . ئۈچ تۈرلۈك ئۆلچەمگە يەتكەن ناھىيە (شەھەر ، رايون) 25 ، ئىككى تۈرلۈك ئۆلچەمگە يەتكىنى كۆپ سانىنى ئىگىلەيدۇ .

ئۈچىنچىدىن ، تەنتەربىيە قوشۇنى ۋە مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەر قوشۇنى بارلىققا كەلدى . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلىپ ، ھازىر ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنى مۇسابىقە تۈرلىرى ئىچىدىن يېنىك ئاتلېتىكا ، خەلقئاراچە چېلىش ، قارىغا ئېتىش ، ئوقيا ئېتىش ، پۇتبول ، ۋالىبول ، ۋاسكېتبول ، تېكتاك توپ ، رۇداۋچە چېلىشىش ، ۋېلىسىپت ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈش ،بوكس ،ئات ئۈستى ماھارىتى ۋە قارمۇز تەنھەرىكىتى قاتارلىق 15 تۈر ، ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ مۇسابىقە تۈرى بولمىغان تۈرلەردىن جۇڭگوچە چېلىشىش ، موتسىكلىت ، ئاۋتو مودېلى بويۇپ جەمئىي 18 تۈر تەسىس قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە ، يېنىك ئاتلېتىكا ، خەلقئاراچە چېلىش ، ئاۋتو مودېلى ، قارىغا ئېتىش ، ئوقيا ئېتىش ، پۇتبول ، ۋالىبول ، ۋاسكېتبول قاتارلىق يەتتە تۈر نۆقتىلىق تۈر قىلىپ بېكىتىلدى . تەنتەربىيە كومانىدىلىرى قۇرۇلغاندىن بۇيان ، بۇ تۈرلەرنىڭ تەنھەرىكەتچىلەر قوشۇنى ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىپ زورايدى .

دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچىلەردىن 39 مىڭ 551 ى تەربىيىلەندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىرىنچى دەرىجىلىكى 353 نەپەر ، 96 كىشى دۆلەت دەرىجىلىك ماھىر تەنھەرىكەتچى ئۆلچىمىگە ، بىر كىشى خەلقئارالىق ماھىر تەنھەرىكەتچى ئۆلچىمىگە يەتتى . بۇلاردىن ئاز سانلىق مىللەت تەنھەرىكەتچىلىرى تەخمىنەن 50% نى ئىگىلەيدۇ . دەرىجىلىك رېپىرىلار 16 مىڭ 826 نەپەر بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە خەلقئارالىق رېپىرى 4 ، دۆلەتلىك رېپىرى 70 ، بىرىنچى دەرىجىلىك رېپىرى 1101 . ھازىر ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە تېرىنىردىن 599 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي دەرىجىلىك تېرىنىر 20 ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېرىنىر 116 . ھازىرقى زامان ماھارەتلىك تەنتەربىيە سىنى تۇتۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىز ئاممىۋى تەنتەربىيە تەشكىلاتىغا تايىنىپ ، ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاممىۋى تەنتەربىيە پائالىيىتىنى ئىلگىرى سۈردۇق . بۇ تەشكىلاتلار شىنجاڭنىڭ تەنتەربىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن تۆھپە قوشتى . نۆۋەتتە ، شىنجاڭدا تەنتەربىيە پائالىيىتىگە داۋاملىق قاتنىشىدىغان نوپۇس ئازادلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى 3% - 4% تىن تەرەققىي قىلىپ ئۆچتىن بىر گە يەتتى ، 1 مىليون دېھقان - چارۋىچى ھەر خىل تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە دائىم قاتنىشىدىغان بولدى . ئاپتونوم رايوندىكى ھەر دەرىجىلىك ھەر خىل مەكتەپلەردىكى 800 مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى دۆلەت تەنتەربىيە چېنىقىش ئۆلچىمىگە يەتتى . 1985 - يىلدىن باشلاپ ، شىنجاڭنىڭ كەڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا تەنتەربىيىدە ئىلغار ناھىيە بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت ئاممىۋى خاراكتېرلىك تەنتەربىيە پائالىيىتى قوزغالدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، شىنجاڭدا قورغاس ، ئارىشاڭ ، مارالبېشى ، مەكىت ، قەشقەر ، يېڭىشەھەر ، قاراشەھەر ، دۆربىلجىن ، ئاقسۇ كونا شەھەر ، پەيزىۋات ، كۇنەس ، بۇرۇلتوقاي ، بۇگۇر ناھىيىلىرى ئاپتونوم رايون بويىچە تەنتەربىيىدە ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى . بۇنىڭ ئىچىدە ئالدىنقى توققۇز ناھىيە يەنە مەملىكەت بويىچە تەنتەربىيىدە ئىلغار ناھىيە بولۇپ باھالاندى . ھازىر ، ئاپتونوم رايون بويىچە مەكتەپ تەنتەربىيسى ، مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە ، دېھقان - چارۋىچىلار تەن-

تەربىيسى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تەنتەربىيسى ، ياشانغانلار تەنتەربىيسى ، مېيىپلار تەنتەربىيسى قاتارلىقلار ھەر جەھەتتىن ئومۇمىيۈزلۈك ساغلام تەرەققىي قىلماقتا .

مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەرنىڭ ئىزنى باسىدىغان زاپاس ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەش ئۈچۈن ، 1956 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تەنتەربىيە كومىتېتى ئۈرۈمچى شەھىرىدە تۇنجى ياش - ئۆسمۈرلەر ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى قۇردى ، كېيىن ۋىلايەت ، ناھىيىلەردىمۇ بۇ خىلدىكى مەكتەپلەردىن بىر تۈركۈمى قۇرۇلدى . 1990 - يىلى ، ئاپتونوم رايون بويىچە قۇرۇلغان ياش - ئۆسمۈرلەر ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى 1956 - يىلدىكى بىردىن تەرەققىي قىلىپ 97 گە ، مەكتەپتە مەشغۇلات قاتنىشىدىغان ئوقۇغۇچىلار 60 تىن تەرەققىي قىلىپ 7764 كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە نۆۋەتلىق ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى 8 ، ئوقۇغۇچىسى 810 . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە 281 ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپتە ئەنئەنىۋى تەنھەرىكەت تۈرلىرى قانات يايدۇرۇلۇپ ، 29 مىڭ 601 ئوقۇغۇچى بۇ تۈردىكى مەشغۇلات قاتنىشىپ ، ياش - ئۆسمۈرلەر ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرى ئۈچۈن زور بىر تۈركۈم تەنتەربىيە نوتىلىرى يېتىشتۇرۇلدى . نۆۋەتتە ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك كەسپىي تەنتەربىيە مەكتەپلىرىمۇ 1980 - يىلدىكى بىردىن تەرەققىي قىلىپ 6 گە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 941 گە يېتىپ ، ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەر كومانىسى ئۈچۈن كۆپلىگەن زاپاس تەنتەربىيە ئىختىساس ئىگىلىرى تەربىيىلەندى . ھازىر ئاپتونوم رايون بويىچە ئاساسەن بىرىنچى ، ئىككىنچى ، ئۈچىنچى سەپنىڭ مەشق سىستېمىسى شەكىللەنىپ ، مۇنەۋۋەر تەنھەرىكەتچىلەر بىلەن نۆۋەتلىق ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپ ۋە ئادەتتىكى ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ نىسبىتى 1:4.6:22.3 گە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەنتەربىيە ھەرىكىتىنىڭ ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىشىغا بىرقەدەر پۇختا ئاساس سېلىندى .

تۆتىنچىدىن ، تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ،

ماهارەتلىك تەنتەربىيە ھەربكىتى ۋە ئاممۇى تەنتەربىيە ھەربكىتىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى . ئاپتونوم رايونىمىزدا 1953 - يىلى بىرىنچى نۆۋەتلىك ئۆلكىلىك تەنھەربكەت يېغىنى ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن ، 1978 - يىلى ، 1982 - يىلى ، 1988 - يىلى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئىككىنچى ، ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى نۆۋەتلىك ئاپتونوم رايونلۇق تەنھەربكەت يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى ؛ 1988 - يىلى ۋە 1990 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك ۋە 2 - نۆۋەتلىك ياش - ئۆسمۈرلەر تەنھەربكەتىيغىنى ئۆتكۈزۈلدى ؛1985- يىلى ۋە 1989 - يىلى بىرىنچى ، ئىككىنچى نۆۋەتلىك ئاپتونوم رايونلۇق ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنەۋى تەنھەربكەت يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى ؛ 1988 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق بىرىنچى نۆۋەتلىك دېھقان - چارۋىچىلار تەنھەربكەت يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى . بۇ مەزگىلدە ،ھەر يىلى يەنە كۆپ قېتىم يەككە تۈرلەر بويىچە تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى ئۆتكۈزۈلدى . ھەر قايسى ۋىلا- يەت ، ئوبلاست ، شەھەر ، ناھىيە ۋە ھەرقايسى سىستېمىلار بويىچە دائىم ئۆز رايون ، ئۆز سىستېمىسىنىڭ تەنھەربكەت يېغىنلىرى ئۆتكۈزۈلدى . ئاپتونوم رايوندا تەنتەربىيە ئاپپاراتى تەسىس قىلىنغاندىن بۇيان ، 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ھەر دەرىجىلىك تەتەربىيە كومىتېتلىرى ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى تەنھەربكەت يېغىنلىرىدىن جەمئىي 27 مىڭ 401 ى ئۆتكۈزدى ، مۇسابىقىگە قاتناشقان تەنھەربكەتچىلەر 1 مىليون ئادەم - قېتىمدىن كۆپ بولدى . بۇنىڭ ئىچىدە ، 1990 - يىلىلا تەنھەربكەت يېغىنىدىن 2540 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، ھەر دەرىجىلىك تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە قاتناشقانلار 583 مىڭ 286 بولۇپ ، ئاپتونوم رايون ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ تەخمىنەن 4% نى ئىگىلەيدۇ .

يۇقىرىدا ئېيتقاندەك ، ئۇزۇن مۇددەت جاپالىق ئىگىلىك يارىتىش ئارقىلىق ، ئالدى بىلەن ماھارەتلىك تەنتەربىيە ھەربكىتىنىڭ ئىنتايىن تېز سۈرئەت بىلەن تەرەققىي قىلىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى . مەسىلەن ، 1958 - يىلى ئەمدىلا تەشكىللەنگەن شىنجاڭ ئاياللار ۋاسكېتبول كومانداسى رايون ئىچى ۋە سىرتىدا ئۆتكۈزۈلگەن مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئارقىلىق ، ماھا- رىتىنى ناھايىتى تېز ئۆستۈرۈپ ، 1960 - يىلى مەملىكەتلىك A دەرىجىلىك

كومانداسىغا كۆتۈرۈلدى ھەمدە دۆلەتكە ۋەكالىتەن سوۋېت ئىتتىپاقى قىز- غىنلىرى جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى فرونزىدا زىيارەتتە بولۇپ ، يەش مەيدان مۇسابىقىنىڭ ھەممىسىدە تولۇق غەلبە قىلىشتەك ئەلا نەتىجە يارا- تىپ ، شەرەپ بىلەن ۋەتەنگە قايتىپ كەلدى . 1963 - يىلى مەملىكەتلىك ئايالار ۋاسكېتبول A دەرىجىلىك كومانداسىنىڭ بىرلەشمە مۇسابىقە- سىدە ، بۇ كومانداسى مەملىكەت بويىچە 21 - ئورۇندىن بىر سەكرەپلا مەملىكەتنىڭ چېمپىيونلۇقىغا ئۆتتى . 1964 - يىلغا كەلگەندە ، شىنجاڭدىن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 33 ئادەم ئات بەيگىسى ، ئوقيا ئېتىش ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈش قاتارلىق تۈرلەردە مەملىكەت رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى ، بەش تۈردە مەملىكەت رېكورتىنى ساقلاپ قالدى ، ئاۋىئا مودېلى بويىچە بىر تۈردە دۇنيا رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى . ئون يىللىق «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تەنتەربىيە تەشكىلاتلىرى ، تەنتەر- بىيە قوشۇنلىرى ، تەنتەربىيە مەيدانلىرى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ ، ئاممۇى تەنتەربىيە ۋە ماھارەتلىك تەنتەربىيە ئۆز ئورنىدا توخ- تاپ قالدى . پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، پارتىيە ۋە دۆلەت خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ ، تەنتەربىيە خىزمىتى بىرقەدەر تېز ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى . بۇنىڭ گەۋدىلىك بەلگىسى شۇكى ، تەنھەربكەتچىلىرىمىز 1979 - يىلى ۋە 1983 - يىلى ئۆتكۈزۈلگەن 4 - ۋە 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تەنھەربكەت يېغىنىغا قاتنىشىپ ، جەمئىي 20 ئالتۇن مېدال ، 14 كۈمۈش مېدال ، 8 مىس مېدال ئالدى ، 4 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تەنھەربكەت يېغىنىدا يەنە رېزىنكىنى ھەربكەتلەندۈرگۈچ كۈچ قىلغان مودېل ئايروپىلاننىڭ تۆز سىزىقلىق سۈرئىتى بويىچە مەملىكەت رېكورتىنى يارىتتى . 1986 - يىلى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەنئەنەۋى تەنھەربكەت يېغە- نىدا ، ئاپتونوم رايونىمىز كومانداسى 11 ئالتۇن مېدال ، 12 كۈمۈش مېدال ، 1 مىس مېدال ۋە 4 - لىكتىن 6 - لىككىچە 5 تەقدىرنامە ، 1 لوگىتا ئېلىپ ، ئومۇمىي نەتىجىدە ھەرقايسى ۋەكىللەر ئۆمىكى بويىچە بىرىنچى بولدى .

1988 - يىلى ، بىز 1987 - يىلى ئۆتكۈزۈلگەن 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تەنھەرىكەت يىغىندىكى تەجرىبە - ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ ، تەنتەربىيە خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكىنى كۈچەيتتۇق ، بىر قاتار ئىتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى تۈزۈپ ، تەنتەربىيە سىستېمىسىنىڭ ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمىتىنى كۈچەيتتۇق ، تەنتەربىيە ئىشلىرىدا سىرت بىلەن بولغان ئالاقىنى كېڭەيتىپ ، تەنتەربىيە خىزمىتى ئىسلاھاتىنى ئىلگىرى سۈردۇق ، شۇنىڭ بىلەن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەنتەربىيە ئىشلىرىدا يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ، تەنھەرىكەت نەتىجىسىدە ناھايىتى تېز يۇكسىلىش بولدى . شۇ يىلى ئاپتونوم رايونىمىز تۇنجى نۆۋەتلىك دېھقان - چارۋىچىلار تەنھەرىكەت يىغىنى ۋە تۇنجى نۆۋەتلىك ياش - ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت يىغىنى ئاساسىدا ئۆمەك تەشكىللەپ ، مەملىكەتلىك تۇنجى نۆۋەتلىك دېھقانلار تەنھەرىكەت يىغىنىغا ۋە مەملىكەتلىك باشقا مۇسابىقىلەرگە قاتناشىپ ، 14 ئالتۇن مېدال ، 7 كۈمۈش مېدال ، 17 مىس مېدال ئالدى ، جەمئىي 89 ئادەم (قېتىم) ئالدىنقى 8 - لىككىچە ئۆتتى . بۇنىڭ ئىچىدە قارىغا ئېتىش تەنھەرىكەتچىسى فەن ۋېنلى مەملىكەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن يېتىپ تۇرۇپ ماناپولكا ملىتقا قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسىدە 595 ھالقىلىق نەتىجە بىلەن ئاسىيا رېكورتىدىن ھالقىپ كەتتى ؛ يەنە بىر تەنھەرىكەتچى خەلقئارا دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى ئۆلچىمىگە ، 10 تەنھەرىكەتچى مەملىكەت دەرىجىلىك تەنھەرىكەتچى ئۆلچىمىگە يەتتى . ئۇچ تەنھەرىكەتچى 4 قېتىم 4 تۈردە مەملىكەت رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى ، بىر تەنھەرىكەتچى بىر تۈردە مەملىكەت رېكورتى بىلەن تەڭلەشتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ نۇقتىلىق ۋە ئۇستۇنلۇككە ئىگە تۈرلىرى ، مەسىلەن ، خەلقئاراچە چېلىشىش ، تېز سۈرئەتتە مۇز تېيىلىش ، ئوقيا ئېتىش ، موتسكلىت ، ئات ئۇستى ماھارىتى قاتارلىقلار بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك ۋە رايونلۇق مۇسابىقىلەردە ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . شۇ يىلقى ياش - ئۆسمۈرلەر تەنھەرىكەت يىغىنىدىمۇ خۇشاللىنارلىق ئىلگىرىلەش بولدى . مەسىلەن ، ئالتاي ياش - ئۆسمۈرلەر چاڭغا تېيىلىش كومانىسى مەملىكەتلىك ياش ئۆسمۈرلەرنىڭ سۈپىدىن

چاڭغا بىلەن سەكرەش مۇسابىقىسىدە 3 ئالتۇن مېدال ، 1 كۈمۈش مېدال ، 3 مىس مېدال ئالدى ؛ ئاپتونوم رايونلۇق ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا ۋەكىللەر كومانىسى مەملىكەتلىك ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ ياش ئايرىمىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان مۇسابىقىسىدە 9 ئالتۇن مېدال ، 4 كۈمۈش مېدال ، 3 مىس مېدال ئالدى ، قىزلار كوللېكتىپ بويىچە ئۇچىنچى بولدى . 1979 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان ئون يىل ئىچىدە ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەنھەرىكەتچىلىرى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى چوڭ مۇسابىقىلەردە جەمئىي 219 ئالتۇن مېدال ئالدى . بۇ 1959 - يىلدىن 1979 - يىلغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە ئالغان ئالتۇن مېدال ئومۇمىي سانىنىڭ سەككىز ھەسسىسىدىن كۆپرەكىگە توغرا كېلىدۇ . بۇ مەزگىل ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ماھارەتلىك تەنتەربىيىسى تەرەققىي تاپقان ئەڭ ياخشى مەزگىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

ماھارەتلىك تەنتەربىيە راۋاجلاندۇرۇلۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئاپتونوم رايوندىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى تەنتەربىيىسىمۇ ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى . شىبە خەلقى ئوقيا ئېتىش بىلەن داڭق چىقارغان ، بۇ مىللەتتىن بولغان ئەر - ئايال تەنھەرىكەتچى گومېيجىن بىلەن رۇگۋاڭ 4 - ، 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تەنھەرىكەت يىغىنى ۋە 2 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر تەنھەرىكەت يىغىنىدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئوقيا ئېتىش تۈردە 12 ئالتۇن مېدال ئالدى . شىنجاڭ چېلىش كومانىسى 5 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تەنھەرىكەت يىغىنىدا 3 تۈردە بىرىنچىلىكنى ، 5 تۈردە ئىككىنچىلىكنى ۋە 5 تۈردە ئۈچىنچىلىكنى ئالدى . ئۇيغۇرلارنىڭ «داۋاز» (ئېگىز بوشلۇقتىكى ئارغامچىدا مېڭىش) ھەرىكىتى مەملىكەتلىك ئويۇن كۆرسىتىش مۇسابىقىسىدە مەيدانىنى زىلزىلىگە سالدى ؛ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزۈن يىللار تاشلىنىپ قالغان «پاپۇز توپ» (ئەگرى تاياق توپىغا ئوخشاپ كېتىدۇ) يېقىنقى يىللاردا مەكىت ناھىيىسىدە ئەسلىگە كەلدى . ئاپتونوم رايوندىكى ئىككى موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىمۇ مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە تۈرلىرىدىن بولغان «نادام» يىغىلىشى بىلەن «تاكلىك بايرىمى» ئەسلىگە كەلدى . جۇڭخۇا مىللىي

تەنتەربىيە مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئەنئەنىۋى تۈرلەرنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت تۈرمۇشىنى جانلاندۇرۇش ، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى بېيىتىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە .

40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بىز مەملىكەت ئىچىدىكى تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىش ۋە بۇ جەھەتتىكى تەجرىبە ئالماشتۇرۇشنى كۈچەيتىش بىلەن بىللە ، خەلقئارادىكى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىپ ، ئالاقىنى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتتۇق . بۇ مەزگىلدە ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ۋاسكېتبول ، ۋالىبول ، پۇتبول ، تىكتاك توپ ، يېنىك ئاتلېتىكا ، چېلىش ، قارىغا ئېتىش ، ئوقيا ئېتىش ، فىگۇرا چىقىرىپ مۇز تېيىلىش ، ۋېلىسىپىت ، موتسىكلىت قاتارلىق تۈرلەردە ۋە مېيىپلار تەنھەرىكەتچىلىرىدىن بولۇپ 200 دىن ئارتۇق ئادەم 49 دۆلەت ۋە رايونىدا تەنتەربىيە ئىشلىرى بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇردى ، خەلقئارالىق مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى . بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەنھەرىكەتچىلىرى دۆلەتلىك كوماندىلارغا ئەزا بولۇپ ، 24 - نۆۋەتلىك ياز پەسسىللىك ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنىغا ، 15 - نۆۋەتلىك قىش پەسسىللىك ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنىغا ، 11 - نۆۋەتلىك ئاسىيا تەنھەرىكەت يىغىنىغا ۋە باشقا يەككە تۈرلەر بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن خەلقئارالىق تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىپ ، بىر قەدەر ياخشى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . مەسىلەن ، تېز سۈرئەتلىك مۇز تېيىلىش تەنھەرىكەتچىسى لىيۇ يەنخەي قىش پەسسىللىك ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنىدا 1 مىنۇت 57 سېكونتلىق نەتىجە بىلەن 1500 مېتىرلىق مەملىكەت رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى ؛ ئاسىيا تەنھەرىكەت يىغىنىدا ۋېلىسىپىت تەنھەرىكەتچىسى لىيۇ خۇك ھەمراھلىرى بىلەن بىرلىكتە ئەرلەرنىڭ تاشيولدا 100 كىلومېتر مۇساپىلىك ۋېلىسىپىت چاپتۇرۇش مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ چempionلۇقنى ئېرىشتى ؛ ئېلى باتۇر بىلەن گوماۋشىك ئايرىم - ئايرىم ھالدا 68 كىلوگرام‌لىق ۋە 90 كىلوگرام‌لار بويىچە قەدىمكى چېلىشتا كۈمۈش مېدالغا ئېرىشتى ؛ 1983 - يىلى گومېيجىن ستوكھولىمدا ئۆتكۈزۈلگەن دۇنيا

ئوقيا ئېتىش لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە يەككىلەرنىڭ قوش ئايلىنىشلىق ئومۇمىي ماھارەت‌كۆرسىتىش تۈرىدە چempionلۇقنى بولدى . 1959 - يىلدىن 1990 - يىلغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەنھەرىكەتچىلىرى ئۈچتىن كۆپ دۆلەت ياكى رايون قاتناشقان خەلقئارالىق مۇسابىقىدە 24 تۈردە بىرىنچىلىككە ، 18 تۈردە ئىككىنچىلىككە ، 16 تۈردە ئۈچىنچىلىككە ئېرىشتى .

1980 - يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدا تاغقا چىقىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ مۇز تاغ ئاتا چوققىسى ، قوگۇر چوققىسى ، قوگۇر تۆپە چوققىسى ، چوگىرى چوققىسى ، بوغدا چوققىسى ، تۆمۈر چوققىسى ، مۇز تاغ چوققىسى ، ماز تاغ چوققىسى ، گاشىربروم I چوققىسى ، گاشىربروم II چوققىسى ، بۇلبۇلات چوققىسى قاتارلىق 11 تاغ چوققىسى ئېچىۋېتىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تاقاق چىقىش ئەزىمەتلىرى بىلەن بولغان ئالماشتۇرۇش ، ماھارەت كۆرسىتىش ئىشلىرى شەرت - شارائىت بىلەن تەمىنلەندى . 1985 - يىلى ، شىنجاڭ تاغقا چىقىش كوماندىسى قۇرۇلۇپ ، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ تاغقا چىقىش تەنتەربىيە ئىشلىرىنىڭ ئىگىلىك يارىتىش دەۋرى باشلاندى . شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ، شىنجاڭ تاغقا چىقىش كوماندىسىدىكى خۇفېڭلىڭ ، ماموت ، جاڭ باۋخۇا ، ئارداش ، ۋۇجىيەنشىڭلەر ئامېرىكا تاغقا چىقىش كوماندىسى بىلەن بىرلىكتە كوئىنلۇن تېغىنىڭ شەرقىدىكى ئېچىلمىغان چوققا - مۇز تاغ چوققىسىغا چىقىپ ، تۇنجى قېتىم مۇزۇەپپەقىيەت قازىنىپ ، بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراقنى تاغ چوققىسىغا قادىدى . بۇ خۇش خەۋەر 1985 - يىلى مەملىكەت ئىچىدىكى ئون چوڭ تەنتەربىيە خەۋىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ، ياپونىيە ، ئامېرىكا ، ئاۋسترالىيە ، ئاۋستىرىيە ، ئىتالىيە ، شۋېيتسارىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ۋە شىياڭگاڭ تاغقا چىقىش كوماندىسى ، ھەم ئېگىز تاغ سايياھەت قىلىش ئۆمىكى بولۇپ 276 تۈركۈمدە جەمئىي 3111 ئادەمنى كۈتۈۋالدى . بۇنىڭدىن باشقا ، 40 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ، يەنە

ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاغقا چىقىش كو-
مانىدىسى ، سابىق قازاقستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتى ۋە قىرغىزستان
ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋاسكېتبول ، ۋالىبول كومانىدىلىرىنى ، ئافغا-
نىستان ، گۈننىيە (بىساۋ) پۇتبول كومانىدىلىرىنى ، ئىران ، ھىندىستانىنىڭ
خەلقئاراچە چېلىش كومانىدىسىنى ھەمدە لائۇس ، رووانداى ، ياپونىيە قاتار-
لىق دۆلەت ۋە رايونلارنىڭ تەنتەربىيە ئۆمەكلىرىنى كۈتۈۋالدۇق . پارتىيە
11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، مەم-
لىكىتىمىزدە ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىشنىڭ كەڭ ، چوڭقۇر راۋاجلىنىشىغا
ئەگىشىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سىرتقا قارىتىلغان تەنتەربىيە ئالماشتۇ-
رۇش ئىشلىرى بارغانسېرى جانلاندى ، تەنتەربىيە ئۆمەكلىرى ئۆزئارا
زىيارەتتە بولۇش بىلەنلا چەكلەنمەي ، يەنە تەنتەربىيە سودىسى ھەققىدىكى
سۆھبەتمۇ ئۆتكۈزۈلدى . 1988 - يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىن
ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 48 تەنتەربىيە ئۆمكى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدە زىيارەتتە بولدى ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ 50 تەنتەربىيە ئۆمكى
كۈتۈۋېلىندى . تەنتەربىيە ساھەسىدىكى بۇ تاشقى پائالىيەتلەر ئارقىلىق ،
نەزەر دائىرىمىزنى كېڭەيتىپ ، بىلىممىزنى ئاشۇرۇپ ، تەنتەربىيە
تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ قوشۇنىمىزنى چىنىقتۇرۇپ ، تەنھەرىكەت سەۋىيە-
مىزنى ئۆستۈردۇق . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ئالاقە ئورناتقان دۆلەت
خەلقلىرى بىلەن بولغان ئۆزئارا چۈشىنىش ۋە دوستلۇقنى تېخمۇ چوڭ-
قۇرلاشتۇردۇق .

تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇش داۋامىدا ، بىز يەنە
تەنتەربىيە پەن تەتقىقاتى ۋە تەنتەربىيە پەننىي بىلىملىرىنى تارقىتىشقمۇ
ئەھمىيەت بەردۇق . 1978 - يىلدىن بۇيان ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ
تەنتەربىيە پەن تەتقىقاتى ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ ، «شىنجاڭ تەنتەربىيىسى»
ژۇرنىلىنى نەشر قىلدۇق ، «شىنجاڭ تەنتەربىيە پەن - تېخنىكىسى»
(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ) بىلەن مەملىكەتكە يۈزلەنگەن «شىنجاڭ تەن-
تەربىيىسى» نىڭ ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچىسىدىن 5 مىليون نۇسخىنى نەشر

قىلىپ تارقاتتۇق ، «مەكتەپ تەنتەربىيىسى» ، «شىنجاڭ مىللىي تەنتەربى-
يىسى» ، «تەنتەربىيە نەزەريىسى» قاتارلىق ئۇيغۇرچە ، قازاقچە ، خەنزۇچە
كىتاب - ژۇرناللاردىن 60 خىلنى تۈزۈپ تەرجىمە قىلىپ ، ئۇنىڭدىن 200
مىڭ نۇسخىنى تارقاتتۇق ، بۇنىڭدىن باشقا ، يەنە بىرقانچە قېتىم تەنتەربىيە
پەن تەتقىقاتى بويىچە ئىلمىي ماقالە ئوقۇش ، دوكلات قىلىش يىغىنلىرىنى
ئۇيۇشتۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىز تەنتەربىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى
ئىلگىرى سۈردۇق .

ئون ئالتىنچى باب
ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى — قۇدرەتلىك بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش - چېگرا قوغداش قوشۇنى، لېكىن ئۇ ئادەتتىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش - چېگرا قوغداش قوشۇنى ئەمەس، بەلكى ئىشلەپچىقىرىش قوشۇنى، خىزمەت قوشۇنى ۋە جەڭ قىلغۇچى قوشۇننى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرغان ئالاھىدە قوشۇن. بۇ قوشۇن ئىلگىرىكى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - بىكىتۈەننىڭ بىر قىسمى، 5 - جۇن (سابىق ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسى) نىڭ بىر قىسمى ۋە ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملاردىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغان 22 - بىكىتۈەننىڭ بارلىق كومانىدىر - جەڭچىلىرىنىڭ كوللېكتىپ تۇردە كەسىپ ئالماشتۇرۇشى بىلەن 1954 - يىل 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى رەسمىي قۇرۇلغان. ئۇ ئازغىنا كەم 40 يىلدىن بۇيان، شىنجاڭنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقى، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئۈچۈن، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداش، غەربىي قىسمىدىكى چېگرا رايونىنى مۇستەھكەملەش ۋە قوغداش ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى.

1- پاراگراف جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەش

شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ زېمىندا قەدىمكى زامانىدىكى خەن، تاڭ سۇلالىلىرىدىن يېقىنقى زامانىدىكى مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىگىچە بولغان دەۋرلەردە تۇرغان ھەربىي قوشۇنلارنىڭ تولىسى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش -

چېگرا قوغداش ئەنئەنىسىنى ساقلاپ كەلگەنىدى. لېكىن، شىنجاڭنى ماكان قىلىپ، ئۆزىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى ۋە قان - تەرى تارقىتىلغان ھەر مىللەت خەلقىگە جان - دىلى بىلەن بەخت كەلتۈرگەن ھەم جان دىلى بىلەن خىزمەت قىلغان، شۇ سەۋەبتىن شىنجاڭدا جەمئىيەت تىنچلىقى، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ ئاساسلىق ئامىللىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنىگە ئوخشاش بۇنداق قوشۇن تارىختا ئۆتكەن ھەربىي قىسىملار ئارىسىدا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان. بۇ قوشۇن خۇددى يولداش ماۋزېدۇڭ ئېيتقاندەك، «تامامەن خەلقنى ئازاد قىلىشنى كۆزلەيدىغان، ئۆزۈل - كېسىل خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان» قوشۇن بولغانلىقى ئۈچۈن، تارىختا ئۆتكەن ھەربىي قوشۇنلاردىن ماھىيەت جەھەتتىن پارقلىنىدۇ.

1949 - يىلى كۈزدە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 1 - بىكىتۈەنىگە قاراشلىق 2 - ، 6 - جۇنلەر شىنجاڭغا كىرگەندە، يولداش ماۋزېدۇڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قىزغىن سۆيۈش، ۋەتەننىڭ چېگرا رايونىدا يىلتىز تارتىش ئىدىيىسىنى مۇستەھكەم تىكلەپ، ھەر مىللەت خەلقىگە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىش، خەلقنىڭ يۈكىنى يېنىكلىتىش، جەڭ قىلغۇچى قوشۇن، خىزمەت قوشۇنى، ئىشلەپچىقىرىش قوشۇنى بولۇشتىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ۋەزىپىنى قەتئىي تۇردە ئۇستىگە ئېلىپ، سوتسىيالىستىك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش توغرىسىدا سەممىي تەلىم بەرگەنىدى. شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى مۇشۇ ئىدىيىنىڭ مەھسۇلى.

ئازادلىقتىن بۇرۇن، شىنجاڭدا ئىشلەپچىقىرىش خارابلاشقان، ئىگىلىك زەئىپلەشكەن، مال باھاسى بىراقلا ئۆرلەپ، ئاشلىق ناھايىتى قىسلاپ كەتكەن، ھەر مىللەت خەلقى تۇرمۇشتا ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئامېرىكا - جياڭ جېيشى ئىشپىيونلىرى غالجىرلىشىپ، باندىتلار زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ، ئۇرۇش - يېغىلىقلار ئۇزۇلمەي يۈز بېرىپ، جەمئىيەت تېخىمۇ قالايمىقانلىشىپ كەتـ

كەنىدى . شىنجاڭغا كىرگەن قىسىملار مۇشۇنداق جىددىي ۋەزىيەتتە ، باندىت تازىلاش ۋە ئىشلەپچىقىرىش تەييارلىقىنى قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ياخشى ئىشلەپ ، پىيادە يۈرۈش قىلىپ ، قاتتىق سوغۇق ، قار - شىۋىرغانلارغا قارىماي ، قار - مۇزلۇق تاغلار ۋە چۆل - جەزىرىلەردىن ئۆتۈپ ، قىزىل بايراقنى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالغا قادىدى . ئۇ چاغدا ، ئاشلىق ئامبارلىرى قۇرۇپ قالغاچقا ، قىسىملار يەيدىغان ئاشلىقنى سودىگەرلەردىن سېتىۋالاتتى ، مەككار سودىگەرلەر باھانى ئۆستۈرۈپلا قالماستىن ، بەلكى كۆمۈش تەڭگىدىن باشقا پۇلنى ئالمايتتى . شىنجاڭ ھەربىي رايونى بۇنداق ۋەزىيەتنى تۈپتىن ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ، 1950 - يىل 11 - ئاينىڭ 23 - كۈنى چوڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش بۇيرۇقىنى ئېلان قىلدى : بىر يىلدا 600 مىڭ مو بوز يەر ئېچىپ تېرىپ ، 25 مىڭ تونىنا ئاشلىق ، 9 مىڭ تونىنا پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى ، چوشقا ، كالىنى ھەر ئون ئادەمگە بىردىن ، قوي ، توخۇنى ھەربىر ئادەمگە بىردىن تۇغرا كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى . ئارمىيىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەر چاقىرىققا ئاۋاز قوشۇپ ، بىر قولىغا مىلتىق ئېلىپ باندىت تازىلىسا ، بىر قولىغا جوتۇ - گۈرجەك ئېلىپ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللاندى ،1951- يىلى ئەتىيازدا 852 مىڭ مو بوز يەر ئېچىپ ، شۇ يىلى 32 مىڭ 800 تونىنا ئاشلىق ئالدى ، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ۋەزىپىسىنى %42 ، ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى %32 ئاشۇرۇپ ، ئوزۇقلۇق ئاشلىقنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى بىلەن ئۆزىنى تەمىنلەيدىغان بولدى ، چارۋىچىلىقمۇ دەسلەپكى قەدەمدە راۋاجلىنىپ ، 181 مىڭ 500 تۇياق چوڭ - كىچىك چارۋا بېقىلدى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى دەسلەپكى غەلىبىگە ئېرىشتى .

ھەر مىللەت خەلقىنىڭ پەرزەنت ئەسكەرلىرى دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزىنى كۆرسىتىپ ، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنى تېخىمۇ كەڭ ، تېخىمۇ چوڭقۇر راۋاجلاندۇرۇشقا باشلىدى ، سۇ ئىنشائاتلىرىنى ياساشقا ، سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ، تاشيوللارنى ياساشقا كىرىشتى . شۇڭا قىسىملارنىڭ بارلىق ئوفېتسىر - ئەسكەرلىرى قوشۇمچە يارىدەم پۇللىرىنى

ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن تەڭگەن پايدا پۇللىرىنى ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپلىرىغا ئامانەت قويدى ھەمدە ھەممە ئادەم ئاز - تولىدىن پۇل تېجەپ قۇرۇلۇش مەبلىغىنىڭ كەم قىسمىنى تولۇقلىدى . 1952 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ، سۇ قۇرۇلۇشى جەھەتتە ، يەنجىدىكى «ئازادلىق» 1 - ئۆستەڭ ، 2 - ئۆستەڭ ؛ كورلىدىكى 18 - تۇمەن ئۆستەڭ ۋە باشقا چوڭ - كىچىك ئۆستەڭ بولۇپ ، جەمئىي 2300 كىلومېتردىن كۆپرەك ئۆستەڭ چاپتى ؛ «مىڭجىن» ، «1 - ئاۋغۇست» ، چېپەيزە ، داخەيزى سۇ ئامبارلىرى قاتارلىق ئون نەچچە سۇ ئامبىرى ياساپ ، سۇغىرىش كۆلىمىنى 2 مىليون 430 مىڭ مو كېڭەيتتى . سانائەت جەھەتتە ، شىنجاڭدىكى 1 - تۈركۈم زامانىۋى سانائەت كارخانىلىرىدىن لېۋداۋان كۆمۈر كېنى ، ۋېيخۇلياڭ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، «1 - ئاۋغۇست» پولات زاۋۇتى ، «1 - ئىيۇل» توقۇمچىلىق زاۋۇتى ، «ئۆكتەبر» تراكتور رېمونت زاۋۇتى ، شىنجاڭ ماشىنا سايمان زاۋۇتى ، سېمونت زاۋۇتى قاتارلىق 42 تايانچ كارخانىنى قۇرۇپ چىقتى . تاشيول قۇرۇلۇشى جەھەتتىن ، بەيياڭخې ــ قەشقەر ، قەشقەر - كىرىيە تاشيوللىرىنىڭ 2095 كىلومېتر قىسمىنى ، قەشقەر - ئۇلۇغچات ، قەشقەر - تورغات تاشيوللىرىنى ، ئۇرۇمچى - كورلا ۋە ئىلى - خېجىڭ تاشيوللىرىنى تولۇق ياسىدى ياكى رەتلەپ ياسىدى ۋە ياكى ئۇلارنى ياساشقا قاتناشتى . ئۇرۇمچى ــ ئىلى تاشيولىدىكى ماناس چوڭ كۆۋرۈكىنى ۋە گۈچۇڭ - كۆكتوقاي تاشيولىدىكى ئېرتەي كۆۋرۈكىنى ياسىدى . بۇلار شىنجاڭدا زامانىۋى يېزا ئىگىلىكى ، زامانىۋى سانائەت ۋە زامانىۋى تاشيول قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن دەسلەپكى قەدەمدە ئاساس سېلىپ بەردى .

1953 - يىلى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر ئاساسىي جەھەتتىن مۇكەممەللەشتى ۋە مۇستەھكەملەندى ، باندىتلار تازىلىنىپ بولدى ، ھەربىي قىسىملار بۇ ۋەزىيەتكە ئاساسەن قايتىدىن تەشكىل قىلىندى ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى دۆلەت مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغاندىن باشقا ، كۆپ قىسمى ئون يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇش شىسى ، بىر قۇرۇلۇش شىسى ، بىر بىناكارلىق - قۇرۇلۇش باشقارمىسى ، بىر تىرانسپورت باشقارمىسى

قىلىپ تەشكىل قىلىندى ، ئۇلار ھەربىي قىسىملارنىڭ تەشكىلىي تۈزۈ-لۈشى ۋە تەشكىلىي شەكلىنى ساقلاپ قېلىپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋەزىپىسى بىلەن شۇغۇللاندى . ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىلەن شۇ-غۇللانغان پۈتكۈل قىسىملار دەسلەپكى قەدەمدە 32 دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانىنى قۇرۇپ چىقتى . 1954 - يىل 12 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنى رەسمىي قۇرۇلدى ، ئۇ ھەربىي قىسىملارنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى يەنىلا ساقلاپ قېلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش قوشۇنى ، خىزمەت قوشۇنى ، جەڭ قىلغۇچى قوشۇن بولۇش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلدى . بۇ چاغدا بىكىتۈمنىڭ قارىمىقىدا ئون يېزا ئىگىلىك شىسى ، ئۈچ بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىسى ، بىر تىرانسپورت باشقارمىسى ھەمدە بىر تۈركۈم زاۋۇت ، مەكتەپ ، دوختۇرخانا ۋە سودا كارخانىسى قاتارلىقلار بار ئىدى .

شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنى قۇرۇلغاندىن كې-يىن ، ھەر خىل ئىشلاردا تەرەققىيات ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . 1955 - يىلدىكى ئەھۋالنى بىكىتۈمن قۇرۇلغان يىلدىكى ئەھۋالغا سېلىشتۇرغاندا ، ئاشلىق مەھسۇلاتى ئوخشاش بولغاندىن باشقا ، تېرىلغۇ كۆلىمى 26% ، پاختا 2.1 ھەسسە ، ياغلىقدان 85.7% ، چارۋىنىڭ يىل ئاخىرىدىكى سان 10.8% ، سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 35.4% ئاشتى ، بۇنى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلانغانلىقى دېيىشكە بولىدۇ . بولۇپمۇ 1962 - يىلدىن 1966 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ، 1958 - يىلدىن كېيىن يۇز بەرگەن « سول » چىللىق خاتالىقى تۈزىتىلىپ ، مەركەزنىڭ « تەرتىپگە سېلىش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۈرۈش » تىن ئىبارەت سەككىز خەتلىك فاكچىنى ئىز-چىللاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش تۆۋەنلەپ كېتىش ۋەزىيىتى ئۆزگەرتىلىپلا قالماستىن ،بەلكى تەرەققىيات ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . 1966 - يىلى سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 59 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1960 - يىلدىكىدىن 51.5% ئاشتى . ئومۇمىي پايدا 113 مىليون يۈەنگە يەتتى ، بىكىتۈمنىڭ ئىقتىسادىي

قۇرۇلۇشى تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى مەزگىلىگە كىردى . ئەپسۇسكى-شۇكى ، « مەدەنىيەت ئىنقىلابى » تۈپەيلىدىن ، بىكىتۈمنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ، بۇنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىسى شۇكى ، ئاشلىق بىلەن ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەيدىغان ھالەتتىن سىرتتىن ئاشلىق يۆتكەپ كېلىپ يەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تېز ئوساللىشىپ ، پايدا ئالىدىغان ھالەتتىن زىيان تارتىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى . 1975 - يىلى شىنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشىمۇ بىكار قىلىندى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغى-لىدىن كېيىن ، مەركەز 1981 - يىل 12 -ئايدا شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قارار قىلدى ، شۇنىڭدىن باشلاپ ، بىكىتۈمن يېڭى تەرەققىيات مەزگىلىگە كىردى . پارتىيىنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكنى سرتقا ئېچىۋېتىش سىياسىتى يامغۇر سۈيى ۋە باھار شامىلىغا ئوخشاش ، بىكىتۈمنىڭ ئىشلىرىنى گۈللەپ ياشناتتى ، شۇ يىلى سانائەت - يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليارد 757 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، 1978 - يىلدىكىدىن 38% ئاشتى ، ئاشلىق ، پاختا ، ياغلىق دان ۋە چارۋىمۇ 1978 - يىلدىكىدىن زور ھەجىمدە ئېشىپ ، زىيان تارتىدىغان قالپاق چۈرۈپ تاشلاندى ، شۇنىدىن كېيىن ، بىكىتۈمنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى داۋاملىق ، مۇقىم ، ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلدىغان يېڭى باسقۇچقا كىردى .

2 . پاراگراف راۋاجلىنىش - زوورىيىش

38 يىلدىن بۇيان ، بىكىتۈمن جاپاغا چىداپ ئىگىلىك تىكلەش ، ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىش يولىنى بېسىپ ئۆتۈپ ، بۈگۈنكى كۈندە

دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش ، بېلىقچىلىق بىلەن ئۇنۇمۇبرسال شۇغۇللىنىدىغان ، يېزا ئىگىلىكى ، سانائەت ، سودا ، قۇرۇلۇش ، تىرانسپورتىنى بىرگە گەۋدىلەشتۇرگەن ئىقتىسادىي بىرلەشمە گەۋدىگە ئايلاندى . ئۇنىڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشى ئومۇميۈزلۈك راۋاجلىنىپ ، ئىقتىسادىي كۈچى كۈندىن - كۈنگە ئېشىپ ، گۈللەپ ياشناش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى .

بىرىنچى ، يېزا ئىگىلىكى

بىگىتۇەننىڭ ئىشلىرى يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلغان ھالدا راۋاجلاندى . ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرى 38 يىل جەريانىدا جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ ، قەدىمكى چۆل - باياۋانلاردا بوران - قۇم ، ئىسسىق - سوغۇق بىلەن ئېلىشىپ ، بوز يەر ئېچىپ ئېتىز بىنا قىلىپ ، ھەيران قالارلىق نەتىجىلەرنى يارىتتى . ئەشۇ يىللاردا ، بىڭتۇەن جەڭچىلىرىنىڭ ھەيران قالارلىق جاسارىتى ۋە چەكسىز ئەقىل - پاراسىتى ئالدىدا قۇملۇقلار چېكىندى ، دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ، سۇ ئامبارلىرى ، ئورمان بەلباغلىرى ، زاۋۇتلار ، شەھەرلەر بىڭتۇەن جەڭچىلىرىنىڭ ئاجايىپ جاپالىق ئەمگىكى داۋامىدا دۇنياغا كەلدى ھەم زورايدى . بىڭتۇەننى ئېكسكۇرسىيە قىلغان خەلقئارا دوستلار بىڭتۇەننىڭ ئىشلىرىنى « بىر چوڭ مۆجىزە » دەپ ماختاشتى . بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مۇھىت پىلانى دوكلاتىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى : « قۇملۇقلار دۇنياغا تەھدىت سالماقتا ، يەر شارىدا ھەر يىلى 6 مىليون گېكتار مۇنبەت ئېتىزنى قۇملۇق يۇتۇپ كېتىۋاتىدۇ ، 350 مىليون گېكتار يەر پۈتۈنلەي قۇملىشىپ كېتىش خەۋپىگە كېلىۋاتىدۇ ، لېكىن تەرەققىي تاپقان كاپىتالىستىك دۆلەتلەردە ھەل بولمىغان مەسىلە دۇنيا بويىچە 2 - چوڭ قۇملۇق - تەكلىماكان قۇملۇقى بىلەن جۇڭغار قۇملۇقى ئەتراپىدا باشقىچە ھەل بولۇۋاتىدۇ ، ئادەملەر ئىلگىرىلىسە قۇملۇقلار چېكىنىپ قەدىمكى بىپايان چول - باياۋانلار كۆركەم ئېتىزلارغا ئايلىنىۋاتىدۇ . »

1992 - يىلىغچە بىڭتۇەن بويىچە 172 دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق

تۇەن - مەيدانى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 718 مىڭغا يەتتى ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 988 مىك 500 گېكتارغا ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى تېرىلغۇ كۆلىمى 810 مىك گېكتارغا يەتتى . شۇ يىلى يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليارد 265 مىليون يۈەنگە يەتتى (1990 - يىلدىكى سېلىشتۇرغىلى بولىدىغان باھا بويىچە ھېسابلاندى) . ئاساسلىق مەھسۇلاتلارنىڭ مىقدارى زور ھەجمىدە ئاشتى ، شۇ يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان ئاشلىق 1 مىليون 566 مىڭ 300 تونىنغا ، پاختا 194 مىڭ 800 تونىنغا ، ياغلىق دان 88 مىڭ 700 تونىنغا ، قىزىلچا 919 مىڭ 600 تونىنغا ، گۆش 47 مىڭ 100 تونىنغا يېتىپ ، دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكىدىن نەچچە ئون ھەسسىلەپ ھەتتا 100 نەچچە ھەسسە ئاشتى .

تېرىقچىلىقنىڭ ئومۇميۈزلۈك راۋاجلىنىشى ۋە مەھسۇلاتنىڭ ھەر يىلى ئۈدا ئېشىشىدا سۇ قۇرۇلۇشى ، ئورمان بەلباغلىرى قۇرۇلۇشى ۋە يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇشنىڭ رولى ئاز بولمىدى . بىڭتۇەن نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ناھايىتى كۆپ مەبلەغ سېلىپ ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئۇرۇمچى دەرياسى ، ماناس دەرياسى ، تارىم دەرياسى ، ئاقسۇ دەرياسى ، قاراشەھەر دەرياسى ، كۆنچى دەريا‌سى قاتارلىق نەچچە ئون دەريانى تىزگىنلەش ئىشلىرىنى ئېلىپ باردى ؛ ماناس دەرياسى ، بايىنغولىن دەرياسى ، جىنگۇ دەرياسى ، كۇيتۇن دەرياسى ، گورتۇ دەرياسى قاتارلىق دەريالارنى تۇپتىن تىزگىنلىدى ؛ ئومۇمىي سۇ سىغىمى 2 مىليارد 760 مىليون كۇب مېتر كېلىدىغان 89 سۇ ئامبىرى ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 63 مىڭ 700 كىلومېتر كېلىدىغان 47 مىڭ ھەر دەرىجىلىك سۇ باشلاش ئېرىق ئۆستىگى ياساپ ، 5000 دىن ئارتۇق يۇرۇشلەشكەن ماشىنا - ئېلېكترلىك قۇدۇق قېزىپ ، بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان 110 سۇغىرىش رايونىنى شەكىللەندۈردى .

بىڭتۇەن سۇ - تۇپراقنىڭ ساقلىنىشىنى ، بوران - قۇمدىن مۇداپىئەلىنىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىدا ئورمانچىلىقنى زور كۆچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ ، ئېتىز - ئې

رىق ئىھاتە ئورمان بەلباغلىرىنى بەرپا قىلدى . 1992 - يىلغىچە تەخمىنەن 100 مىڭ گېكتار يەردە ئورمان بىنا قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىرمۇ يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمىنى بولمىغان بېكىتۇەندە يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنلاشتۇرۇش خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتتى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 1 مىليارد 356 مىليون ۋاتقا يېتىپ ، ئاساسلىق زىرائەتلەر يېرىنى ئاغدۇرۇش ، تېرىش ، چاغلاش ، ئوغۇتلاش ، ئوتاش ۋە ھوسۇل يىغىش مەشغۇلاتى ما- شىنلاشتۇرۇلدى . 1984 - يىلى يېزا ئىگىلىك ئاۋىئاتسىيە ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ئايروپىلاندىن 15 ى سېتىۋە- لىندى ، بۇ ئايروپىلانلار كېسەللىك - ھاشارات زىيىنىدىن ساقلىنىش ھەم ئۇنى يوقىتىش ، قىسمەن زىرائەتلەرنى تېرىش ، ئوغۇتلاش ، خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئوت - چۆپ يوقىتىش قاتارلىق جەھەتلەردە غايەت زور رول ئويناندى . بۇلارنىڭ ھەممىسى تېرىقچىلىقتىن ئۇدا 14 يىل مول ھوسۇل ئېلىشنى ئىشەنچلىك كاپالەت بىلەن تەمىن ئەتتى .

بېكىتۇەنىڭ چارۋىچىلىقىمۇ تېرىقچىلىق بىلەن تەڭ دېگۈدەك راۋاجلاندى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بېكىتۇەندە چارۋىچىلىق مەيدانى 12 گە ، چوڭ - كىچىك چارۋا 2 مىليون 916 مىڭ تۇياقتا ، چارۋىچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 470 مىليون يۇەن (1990 - يىلدىكى سېلىشتۇرما باھا بويىچە) گە يەتتى يەنە چوڭ - كىچىك دەريا - ئېقىنلار ، كۆل - سۇ ئامبارلىرىدىن پايدىلىنىپ ، بېلىقچىلىق راۋاجلاندۇرۇلدى ، سىرتتىن بېلىق ، راك ، قۇلۇپە كىرگۈزۈلدى ۋە بېقىپ كۆپەيتىلدى ، ياۋا دورا ماتې- رىياللىرى ، كۇموچ يىغىش ، ياۋا ھايۋانلارنى ئۆۋلاش ۋە خىش ، كاھىش پىشۇرۇش ، قۇم ، تاش تەييارلاش ،يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشكە ئوخشاش سانائەت قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىشلىرى قا- نات يايدۇرۇلۇپ ، يېزا ئىگىلىكىنى ئاساس قىلغان ھالدا كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يېڭى ھالەت شەكىللەندى .

ئىككىنچى ، سانائەت ئىگىلىكى

يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە يېزا ئىگىلىك ، قوشۇمچە ئىش- لەپچىقىرىش مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئېھتىياجى سانائەتنىڭ راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولدى ۋە ئۇنى ئالغا سۈردى . نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ، بېكىتۇەن سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۇچۇن ، يېمەك - ئىچمەك ،كىيىم -كېچەكنى تېجەپ 3مىليارد800مىليون يۇەن مەبلەغ سېلىپ ، 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 120 مىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى بار 1383 دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ سانائەت كار- خانىسىنى قۇرۇپ ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى خام ئەشيا ، يېنىمىك سانائەتنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان تۈرى ناھايىتى كۆپ سانائەت ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى . شۇ يىلى سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات مىقدارى 5 مىليارد 709 مىليون يۇەنگە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ، يېنىك سانائەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى بارلىق سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 75% نى ئىگىلىدى . ئاساسلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى زور ھەجىمدە كۆپەيدى . 1992 - يىلى ئىشلەپچىقىرىلغان كۆمۈر 3 مىليون 463 مىڭ 900 تونناغا يەتتى ؛ تارقىتىلغان توك 704مىليون كې- لوۋات - سائەتكە ، پولات مەھسۇلاتى 35 مىڭ تونناغا ، پولات ماتېرىيالى 20 مىڭ 900 تونناغا ، سېمونت 988 مىڭ 900 تونناغا ، يېپ 45 مىڭ 800 تونناغا ، رەخت 9200 مېتر غا ، شېكەر 114 مىڭ 700 تونناغا يەتتى . بىرمۇنچە مەھسۇلاتلار مەملىكەت ئىچى - سىرتىدا بازار تاپتى ،مەسىلەن ، شىخەنزە پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ 20 - نومۇرلۇق ، 31 - نومۇرلۇق ، 40 - نومۇرلۇق ساپ پاختا يىپى ۋە 46 - نومۇرلۇق پاختا يىپى ، 30 × 30 سىپتا رەختى ، 45×45 دىلون - پاختا رەختى ئايرىم - ئايرىم ھالدا توقۇمىچىلىق سانائىتى مىنىستىرلىكى ، دېھقانچىلىق - چار- ۋىچىلىق - بېلىقچىلىق مىنىستىرلىكى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات دەپ نام ئالدى ؛ « ئۇچ تاغ » ماركىلىق 20 - نو- مۇرلۇق ، 32 - نومۇرلۇق ۋە 46 - نومۇرلۇق ساپ پاختا ئىلمە توقۇلما

كانايچه يېپ شياڭگاڭ، ياپونىيەگە ئېكسپورت قىلىندى ۋە قايتا تەكشۈ-
رۈش ئارقىلىق خەلقئارادىكى قوش « ٨ » دەرىجىلىك ئەلا يېپ
سەۋىيىسىگە يەتتى ؛ 30 × 30 سېپتا رەخت ياپونىيە ، شياڭگاڭ ، شەرقىي
جەنۇبىي ئاسىيا ، غەربىي ياۋروپا ،شىمالىي ئامېرىكىدىكى ئون نەچچە دۆ-
لەت ۋە رايونغا سېتىلدى ؛ كۆيتۇن پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئىشلەپ
چىقارغان چىگلۇن يېپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ توقۇمىچىلىق سانائىتىدىكى
بىر بوشلۇقنى تولدۇردى ؛ « 1 - ئاۋغۇست » يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرى-
كىسىنىڭ 19 خىل مەھسۇلاتى دۆلەت ، مىنىستىرلىك ، ئاپتونوم رايون
بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات بولدى ؛ شور بۇلاقتىكى ئىلى هاراق زا-
ۋۇتى ئىشلەپ چىقارغان « ئىلى تېچلۇي » هارىقى شىنجاڭنىڭ
«ماۋتەي » ى دەپ تەرىپلەندى ۋە ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ ، كا-
ساتلاشماي سېتىلىپ كەلدى .

ئۇچىنچى ، قاتناش - تىرانسپورت

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەنى سانائەت ،يېزا ئىگىلىك
ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، شىنجاڭنىڭ يېرى
كەڭ ،قاتنىشى قولايسىز بولۇشتەك كونكرېت ئەھۋالىتكە ئاساسەن ،
قاتناش - تىرانسپورت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا باشتىن - ئاخىر ئەھ-
مىيەت بېرىپ كەلدى . ئۇ نەچچە ئون يىلدىن بېيان ، ئاپتونوم رايونىڭ
تاشيول ، تۆمۈر يول قۇرۇلۇشلىرىغا ئاكتىپ قاتناشقاندىن تاشقىرى ، بوز
يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرى ئىچىدە تاشيول تۇرلىرىنى زور كۆچ بىلەن
ياسىدى . 1992 - يىلى بىكىتۈەن بويىچە تاشيول لىنىيىسى 20 مىڭ كىلو-
مېتىرغا ، قاتناش - تىرانسپورت كارخانىسى 286 گە ۋە تىرانسپورت
لىيەندۇيى 339 غا يىل ئاخىرىدىكى جەمئىي ئىشچى - خىزمەتچى 27 مىڭ
400 گە يەتتى . بۇ تىرانسپورت ئورۇنلىرىنىڭ ئاپتوموبىلى 17 مىڭ 300 گە ،
مال توشۇش مىقدارى 18 مىليون 146 مىڭ تونىغا ، يولۇچى توشۇش
مىقدارى 11 مىليون 109 مىڭ ئادەم (قېتىم) غا يەتتى . ئىسلاهات ئېلىپ
بېرىش ، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان ، يەككە

تىرانسپورت ئالىملىرى ئارقا - ئارقىدىن بارلىققاكېلىپ ، دۆلەت ئىگىلىكـ
ىدىكى كارخانىلار ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانىلار ۋە شەخسلەر
قاتناش - تىرانسپورت بىلەن تەڭ شۇغۇللىنىدىغان ۋەزىيەت يارىتىلدى ،
هازىر يەككە تىرانسپورت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار تەخمىنەن 8300
كىشىگە ، ئۇلارنىڭ ئاپتوموبىلى 3108 گە يەتتى ، ئۇلار ئومۇمىي تىرانسپورت
مىقدارىنىڭ 24% دىن كۆپرەكنى ئىگىلەپ ، بىكىتۈەن تىرانسپورتنىڭ
كۆچلۈك تولۇقلىمىسى بولۇپ قالدى .

تۆتىنچى ، بىناكارلىق

بىكىتۈەن ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىدىكى ئاساسىي قۇرۇلۇشلارنىڭ
كۆپ قىسمىنى بىكىتۈەن ئۆزى ئۆلچەپ ، ئۆزى لايىهىلەپ ، ئۆزى ياسىدى .
شۇڭا ئۇ 120 مىڭ ئادەم ، 237 بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش كارخانىسىدىن
تەركىب تاپقان بىناكارلىق كەسپىي قوشۇنىنى چېنىقتۇردى ۋە يېتىش-
تۈردى . ئۇسكۇنىلىرىنىڭ ئومۇمىي ئىقتىدارى 366 مىڭ 400 ۋاتقا ئىگە
بولغان بۇ قوشۇن 1 مىليارد 544 مىليون يۈەنلىك بىناكارلىق ئومۇمىي
مەھسۇلات قىممىتى يارىتتى .

بىكىتۈەنىڭ بىناكار چىلىقمۇ باشقا كەسىپلەرگە ئوخشاش ، ئۆز
كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش ، جاپاغا چىداپ كۈرەش قىلىشنىڭ
مەھسۇلى . بىكىتۈەن 50 - يىللاردا يېڭى قۇرۇلغان چاغدا ، تېخنىكمۇ ،
تەجرىبىمۇ ، ماتېرىيالمۇ يوق ئىدى . مۇشۇنداق قۇرۇق قول بىلەن ئىگە-
لىمەك تەكلەشكە توغرا كەلگەن ئەھۋالدا ، كوماندىر - جەڭچىلەر ياز ۋە
كۈزدە قۇرۇلۇش قىلسا ، قىشتا تاغقا چىقىپ ياغاچ كېسىپ ، مۇز توڭلاپ
كەتكەن كۆللەردە قۇمۇش ئۇرۇپ ، دەريا بويلىرىدا قۇم تاسقاپ ،يىل بويى
توختىماي جاپالىق ئىشلەپ ئىگىلىك تىكلىدى . بۇگۈنكى كۈندە ئۇ ئۇس-
كۇنلىرى خىل قۇرۇلۇش قىلىش قوشۇنىغلا ئىگە بولۇپ قالماستىن ، يەنە
چارلاش - لايىهەلەش ئاپپاراتلىرىغمۇ ئىگە بولدى ، بۇ ئاپپاراتلارنىڭ
ئىشچى - خىزمەتچىسى ئازغىنە كەم 2000 غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، قۇ-
رۇلۇش تېخنىكا خادىمى 1000 دىن ئارتۇق قاتتىق جەڭلەرنى قىلىشقا

جۇرئەت قىلالايدىغان بۇ قوشۇن قاراماي نېفت شەھرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا، مايتاغ نېفت ئايرىش زاۋۇتى، خۇگىيەنچى ئېلېكتر ئىستانسىسى، باشقۇرۇش سوۋېت ئېلېكتر ئىستانسىسى، «1 - ئاۋغۇست» پاختا توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، يۇڭ توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، قىزىلتاغ ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق بىر تۈركۈم سانائەت كارخانىلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قاتنىشىپلا قالماستىن، يەنە تېيانشاننىڭ مۇزلۇق چوققىسىنى تېشىپ ئۆتىدىغان ئۇرۇمچى - كورلا تاشيولى، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولى، جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى، شىمالىي شىنجاڭ تۆمۈر يولى قاتارلىق نەچچە يۈز زاۋۇت، كان، سۇ ئىنشائاتى، قاتناش قۇرۇلۇشلىرىنى ياساش ۋەزىپىسىنمۇ ئۈستىگە ئېلىپ، ئاپتونوم رايون ۋە بىكىتۈەننىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى.

بەشىنچى، سودا

بىكىتۈەن ئۆزىنىڭ يېزا ئىگىلىكى، سانائىتى، بىناكارچىلىقى ۋە قاتناش - تىرانسپورتىغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى «ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش، تەمىنلەشنى كاپالەتلەندۇرۇش» فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنى ئاساس قىلىپ، ئۆزىنىڭ مۇستەقىل سودا سىستېمىسىنى ئايلانما شەكىلدە راۋاجلاندۇردى ھەم ئۇنى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىگىلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندۇردى. 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، بىكىتۈەننىڭ ھەرقايسى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىغا جايلاشقان سودا، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت كەسىپلىرىنىڭ تۈر - نۇقتىسى 18 مىڭ 800 گە، ئۇلاردا ئىشلەيدىغان ئىشچى - خىزمەتچىلەر 56 مىڭغا يەتتى، ھەر 10 مىڭ ئادەمگە 86 تۈر - نۇقتا، 256.7 سودا خادىمى توغرا كەلدى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش ۋە كۆپ خىل تەركىبتىكى سودىنى راۋاجلاندۇرۇش فاكتورىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، يەككە ئىگىلىكتىكى سودا، يېمەك - ئىچمەك، مۇلازىمەت كەسىپلىرىنىڭ تۈر - نۇقتىسى تېز

كۆپەيدى، 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا يەككىلەر تۈر - نۇقتىسى 14 مىڭ 700 گە يېتىپ، ئومۇمىي تۈر - نۇقتىنىڭ 78.2%نى ئىگىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر قايسى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىدا بىر تۈركۈم يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى بارلىققا كېلىپ، كۆپ يوللۇق، كۆپ خىل ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلى يولغا قويۇلغان، ھالقىلىرى ئاز بولغان ئېچىۋېتىلگەن ئوبوروت تۈرى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى. 1992 - يىلى ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى 2 مىليارد 585 مىليون يۈەنگە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە يەككە سودىنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى 467 مىليون يۈەنگە يېتىپ، ئومۇمىي پارچە سېتىلىش سوممىسىنىڭ 18.1% نى ئىگىلدى. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى سودىنىڭ بۇنداق ئومۇميۈزلۈك راۋاجلىنىشى بازارلارنى گۈللەندۈرۈش ۋە جانلاندۇرۇشتا، ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈشتە، بوز يەر ئۆزلەشتۇرگۈچى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا ئاسانلىق تۇغدۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى.

ئالتىنچى، خەلقئارا ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقى

بىكىتۈەن ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش جەريانىدا، دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، تاشقى ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقىمۇ ئاكتىپ قاتنىشىپ ھەم ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ، خۇشاللىنارلىق نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. بىكىتۈەننىڭ تاشقى ئىقتىساد - تېخنىكا ھەمكارلىقى، ئاساسەن، مۇنداق ئىككى جەھەتتە ئېلىپ بېرىلدى: بىرى، تاشقى سودا بازارلىرى ئېچىلدى ۋە تېز راۋاجلاندۇرۇلدى. 1992 - يىلى ئىمپورت - ئېكسپورت سودىسىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 1 مىليارد 384 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئېكسپورتنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 1 مىليارد 180 مىليون ئامېرىكا

دوللىرىغا يەتتى . ئېكسپورت تاۋارلىرىدىن پاختا ، قۇلماق مېچە - چۈە ، يېمەكلىك ، تېرە ، توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئاساس قىلىندى ، ئىمپورت تاۋارلىرى ئىچىدە پولات ماتېرىياللار ۋە خىمىيىۋى سانائەت خام ئەشيالىرى كۆپ سانلىق ئىگىلىدى . يەنە بىرى ، سىرتقا ياردەم بېرىش ۋە سىرتقا ئەمگەك كۈچى چىقىرىش ئىشى قانات يايدۇرۇلدى . بىكتۇەننىڭ سىرتقا ياردەم بېرىش خىزمىتى 60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋېيتنامغا ياردەم بېرىش بىلەن باشلاندى ، 1960 - يىلدىن 1962 - يىلىغىچە بىكتۇەن مۇتەخەسسىس ئەۋەتىپ ، ۋېيتنامنىڭ سەككىز دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇشىغا ياردەم بەردى ، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئاسىيا ، ئافرىقا ۋە لاتىن ئامېرىكىسىدىكى 13 دۆلەتكە ياردەم بېرىپ ، يەرلەرنى پىلانلاش - لايىھىلەش ، بوز يەر ئېچىش ئېتىز بىنا قىلىش ، تۇرالغۇ ئورۇنلارنى تەكشۈرۈش ، ئۆي - ئىمارەت سېلىش ، سۇ ئىنشائاتى ، ئېلېكتر قۇۋۋىتى ، يول ، خەۋەرلىشىش قاتارلىق ساھەلەردىكى قۇرۇلۇشلارنى تولۇق مۇۋەپپەقىيەت بىلەن تاماملاپ ، ياردەم قوبۇل قىلغۇچى دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرى ۋە خەلقلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ماختىشىغا سازاۋەر بولدى . بىكتۇەننىڭ بەزى جەڭچىلىرى جۇڭگو - پاكىستان تاشيولىنىڭ پاكىستان چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمىنى ياساشقا ياردەم بېرىش داۋامىدا ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلىپ ، جۇڭگو - پاكىستان دوستلۇقى گۈللىرىنى ئىسسىق قېنى بىلەن سۇغاردى . ھازىر بىكتۇەن يەنە پەيتنى چىڭ تۇتۇپ ، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىكى دۆلەتلەرگە ياردەم بېرىش ۋە ئەمگەك كۈچى چىقىرىشنى قانات يايدۇرۇپ ھەم ئۆزلۈكسىز كېڭەيتىپ ، سىرتقا ياردەم بېرىش خىزمىتىنى يېڭى باشقۇچقا كۆتۈرمەكتە .

38 يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ بىكتۇەننىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان يېقىنقى ئون يىلدىن بۇيان ، بىكتۇەندە دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، قوشۇمچە ئىشلەپچىقىرىش ، بېلىقچىلىق ۋە سانائەت ، سودا ، بىناكارلىق ، تىرانسپورت ، مۇلازىمەت ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك راۋاجلىنىشى ۋە زورىيىشى ئارقىسىدا ، بىرىنچى ،

ئىككىنچى ، ئۈچىنچى كەسىپلەر ئوتتۇرىسىدىكى ، يېزا ئىگىلىكى ،يېنىك سانائەت ، ئېغىر سانائەت ئوتتۇرىسىدىكى ، سانائەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ، ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى قۇرۇلۇشلار بىلەن غەيرىي ئىشلەپچىقىرىش خاراكتېرىدىكى قۇرۇلۇشلارغا سېلىندىغان مەبلەغ ئوتتۇرىسىدىكى نىسبەت ۋە قۇرۇلما كۈندىن - كۈنگە مۇۋاپىقلاشتى ، تەڭشەلدى ، شۇڭا ئىقتىسادىي ئۈنۈم ئۆستى ، ئىقتىسادىي كۈچ ئاشتى . 1992 - يىلى ئىجتىمائىي ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 13 مىليارد 236 مىليون يۈەنگە ، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 5 مىليارد 635 مىليون يۈەنگە ، مىللىي دارامەت 5 مىليارد 69 مىليون يۈەنگە يەتتى . ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچى ۋە ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى ئاپتونوم رايوندا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغان بولدى . 1992 - يىلى بىكتۇەننىڭ نوپۇسى ئاپتونوم رايون ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 13.8% نى تەشكىل قىلدى ، لېكىن ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچى ۋە ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئوخشاش خىلدىكى كۆرسەتكۈچىدە ۋە مەھسۇلات مىقدارىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇنداق نىسبەتنى ئىگىلىدى : مىللىي دارامەت 18% نى ، ئاشلىق مەھسۇلاتى 20.6% نى ، پاختا 35.4% نى ، ياغلىقدان 23.5% نى ، قىزىلچا 33.4% نى ، پاختا يېپ 32.1% نى ، رەخت 38.2% نى ، ماشىنا قەغىزى ۋە قەغەز پەنەركە 39.8% نى ، سېمونت 26.4% نى ئىگىلىدى .

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەنى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشتا غايەت زور تەرەققىياتقا ئېرىشىپلا قالماستىن ، شەھەر قۇرۇلۇشى جەھەتتىمۇ زور تۆھپىلەرنى قوشتى ، گىياھ ئۇنمەيدىغان يەرلەردە « چېگرا رايونىدىكى گۈلزار ماكان » ، « چۆلدىكى نۇرلۇق مەرۋايىت » ، « كىچىك شاڭخەي » دەپ تەرىپلەنگەن شىخەنزە ، كۇيتۇن ، بېيتۇن ، ۋۇجياچۈيگە ئوخشاش يېڭى شەھەرلەرنى بىنا قىلدى .

3 - پاراگراف ئىجتىمائىي ئىشلار

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، بىكىتۈەنىڭ پەن - تېخنىكا ، مەدەنىيەت - مائارىپ ، تىببىي داۋالاش - سەھىيە ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر تۇرمۇشىنى قاتارلىق ئىجتىمائىي ئىشلارنىڭ ھەممۇ گۈللەپ ياشناش مەنزىرىسى بارلىققا كەلدى .

بىرىنچى ، پەن - تېخنىكا

بىكىتۈەن ئۆزى قۇرۇلغان دەسلەپكى چاغلاردىلا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىگە ۋارسلىق قىلىپ ، ئىختىساسلىق خادىملارنى يېغىشقا ئەھمىيەت بەرگەن ، پەن - تېخنىكا خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلگەنىدى ، شۇڭا ئۇنىڭ پەن - تېخنىكا كۈچى بىرقەدەر كۈچلۈك بولدى ، پەن - تېخنىكا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا بىرىنچى ئىشلەپچىقىرىش كۈچىلىك رولنى ئويناشى جايى قىلدۇردى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بىكىتۈەن بويىچە ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا خادىمى 123 مىڭ 300 گە يەتتى ، 7 - بەشىللىق پىلان مەزگىلىدە 483 تۈردىكى پەن - تېخنىكا نەتىجىسى بارلىققا كەلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 113 تۈر مەملىكەت ئىچىدىكى ئىلغار سەۋىيىگە ، 173 تۈر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىلغار سەۋىيىسىگە يەتتى ، 289 تۈر بىكىتۈەندىن يۇقىرى دەرىجىلىك مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى .

ئىلمىي تەتقىقات ۋە باشقا پەن - تېخنىكا خىزمەتلىرىنى سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش بىلەن باشتىنئاياغ زىچ بىرلەشتۈرۈش - بىكىتۈەننىڭ ئىزچىل ئىستىلى ، شۇڭا بىكىتۈەننىڭ پەن - تېخنىكا خىزمىتى سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈش جەھەتتە مۇھىم رول ئويناندى . مەسىلەن ، يېزا ئىگىلىك 2 - شىسىنىڭ 29 - تۈرىنى پەن - تېخنىكىنى قوللىنىپ شور يەرلەرنى ئۆزگەرتىشتە مۇۋاپىق قازىنىپ ، بىرلىك مەھسۇلات ۋە ئەمگەك - ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمنى زور دەرىجىدە

ئۆستۈردى ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى كۆپلەپ ئاشۇرۇپ ، 1982 - يىلىنى 1983 - يىلى 10 مىليون يۈەندىن ساپ پايدا ئالدى . يېزا ئىگىلىك 10 - شىسى پەن - تېخنىكىنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ ، ئېگىزلىككە جايلاشقان ئۇنۇمسىز بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش شارائىتىنى ئۆزگەرتكەنلىكتىن ، سانائەت - يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى تۆت يىلدا بىر يېرىم قاتلىنىپ ، مەيدان قۇرۇلغان 17 يىلىنىڭ 16 يىلدا زىيان تارتىپ كەلگەن ۋەزىيەت ئۆزگەرتىلدى . ھەربىر يەر بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش A ، B تىپلىق ئىنچىكە يۇڭلۇق قوينىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يېتىشتۈرۈلۈشى نەتىجىسىدە ، ئىنچىكە يۇڭلۇق قويلارنىڭ تېنى چوڭىيىپ ، يۇڭى كۆپەيدى ، قوي يۇڭىنىڭ سۈپىتى 56 تىپلىق ئاۋىستىرالىيە يۇڭىنىڭ سەۋىيىسىگە يەتتى . شالنى ئايروپىلان بىلەن تېرىشنىڭ بىر قاتار مول ھوسۇل ئېلىش تېخنىكىسى بىكىتۈەنگە شالدىن يۇقىرى ، مۇھىم ھوسۇل ۋە يۇقىرى ئۈنۈم ئېلىشنىڭ يېڭى يولىنى ئېچىپ بەردى ؛ شۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىشنى ماشىنلاشتۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشتا كېڭەيتىلىپ قوللىنىلىشى پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ يولىنى ئېچىپ بەردى ؛ مېرىنوس قوينى كۆپەيتىش سىستېمىسى تېخنىكا سەۋىيىسى ، كېڭەيتىش كۆلىمى ، ئىقتىسادىي ئۈنۈم قاتارلىق جەھەتلەردە خەلقئارالىق ۋە مەملىكەتلىك ئىلغار سەۋىيىگە يەتتى . 1990 - يىلى 1000 نەپەر پەن - تېخنىكا خادىمى 91 تۇمەن - مەيدانغا تېخنىكا جەھەتتىن ھۆددىگە ئېلىش مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئەۋەتىلدى ، ئۇلار ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 33% نى تەشكىل قىلىدىغان 257 مىڭ 800 گېكتار يەرنى ھۆددىگە ئېلىپ ، ئاشلىق ، كېۋەز ، ياغلىق دان ، قىزىلچا قاتارلىق زىرائەتلەر مەھسۇلاتىنىڭ ئېشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇھىم رول ئوينىدى . مەسىلەن ، ھۆددىگە ئېلىنغان يېزا ئىگىلىك 7 - شى 131 - تۇمەنلىك 1100 مو كۆممىقونىقىنىڭ ھەر موسىدىن 1032 كىلوگرام ھوسۇل ئېلىندى ، يېزا ئىگىلىك 5 - شى 87 - تۇمەنلىك 500 مودىن كۆپرەك كۆممىقونىقىنىڭ مو بېشى مەھسۇلاتى 1065 كىلوگرامغا يېتىپ ، بىرلىك مەھسۇلات جەھەتتە مەملىكەت بويىچە يېڭى

رېكورت يارىتىلدى . يېزا ئىگىلىك 3 - شى 45 - تۇەننىك 21 مو قۇ- رۇقلۇق كېۋەزنىك ھەر موسىدىن 171 كىلوگرام ساپ پاختا ئېلىنىپ ، ئۇلار ئالدىنقى يىلى ياراتقان مەملىكەت بويىچە ئەڭ يۇقىرى رېكورت يە- ڭىلاندى .

سانائەت ئىشلەپچىقىرىشى جەھەتتىمۇ بىر قاتار پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرى قولغا كەلتۈرۈلدى ۋە كېڭەيتىپ قوللىنىلدى . « تىيانشان » مارکىلىق سۇ كېمەيتكۈچ دورا دۆلەت ئىقتىساد كومىتېتى تەرىپىدىن لايىقەتلىك مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى ، بۇ دورا سېمونتقا ئارىلاشتۇرۇلۇپ ئىشلىتىلسە ، سېمونت 7% تېجەپ قىلىنىدۇ ھەم ئۇنىڭ چىڭلىقى ئۆزگە- مەيدۇ ، ھەر تونىنا سۇ كېمەيتكۈچ دورا ئىقتسادىي ئۈنۈمىنى 1000 يۈەندىن كۆپرەك ئاشۇرىدۇ . يېزا ئىگىلىك 6 - شىسىنىك سۇ ناسوسى زاۋۇت- ىدىكى پەن - تېخنىكا خادىملىرى چىڭخۇا داشۆسىنىك ھەمكارلىشىشى بىلەن ، سىرتتىن ئىلغار تېخنىكا كىرگۈزۈپ ، سۇ ناسوسى مەھسۇلاتىنى ئالتە سىستېما ، 11 ئۆلچەمگە يەتكۈزدى ، مەھسۇلات مىقدارىنى بىر ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشۇردى ، مەھسۇلات سۈپىتىنى مىنىسترلىك تارقات- قان ئۆلچەمگە يەتكۈزۈپ ، يىلىغا 1 مىليون يۈەن پايدا ئالدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بىگتۈەننىڭ سانائەت سېپىدىكى ئىشچى - خىزمەتچە- لەر ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرى پەن - تېخنىكىنى قوللىنىپ ، يېڭى مەھسۇلات ، يېڭى تۈر - تۈسخلارنى كۆپەيتتى ، بىرمۇنچە مەھسۇلات ئاپتونوم رايون ۋە دۆلەت بويىچە ئەلا سۈپەتلىك مەھسۇلات بولۇپ باھالاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېلېكتر - ماگنىتلىق تەۋرىتىپ رەندىلەش سـ- تانوكى بىخەتەر بولۇش ، ئېنېرگىيە تېجەش ، سۈپىتى ياخشى بولۇشتەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە بولۇپ ، ئۇياغاچ ماتېرىياللارنى تەييارلاشتىكى بىر مۇھىم يېڭىلىق ھېسابلىنىدۇ ، بۇ مەھسۇلات دۆلەتنىڭ 2 - دەرىجىلىك كەشپىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشتى .

ئىككىنچى ، مائارىپ ۋە مەدەنىيەت

بىگتۈەن ئاپتونوم رايونىمىزدا نسبىي مۇستەقىل بولغان بىر سىس-

تېما بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ مائارىپ ئىشلىرىمۇ ئۆز ئالدىغا بىر سىستېما بولۇپ شەكىللەندى ھەمدە خېلى راۋاجلاندى . ئوقۇتۇش سۈپىتىمۇ خېلى ياخشى بولدى . ھازىر مەيلى شەھەر - بازارلاردا بولسۇن ياكى ئىلگىرىكى ئادەم ئاياغ باسمىغان دالالاردا بولسۇن ، بىگتۈەننىڭ ئورۇنلىرى بولغانلىكى جايدا بىگتۈەننىڭ مەكتىپى بار دېيىشكەبولىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە،بىگتۈەن مىقياسىدا باشلانغۇچ مەكتەپتىن داشۆگىچە ،ئادەتتىكى مائارىپتىن گاس - گاچىلار مائارىپىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەسپىي مائارىپىچە ، باللار باغچىسى مائارىپىدىن چوڭلار مائارىپىغىچە بولغان مائارىپ سىستېمىسى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى .

بىگتۈەندە باشلانغۇچ مەكتەپ ، باللار باغچىسى ۋە ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەر خېلى ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە بىگتۈەن بويىچە 80 تۈەن - مەيداندا باشلانغۇچ مائارىپ ئومۇملاشتى ، ئوقۇش يېشىدىكى باللارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 96.4% كە يەتتى . باغچىسىكى باللار 48 مىڭ 400 گە يېتىپ ، باللارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى باغچىغا كىرىپ ئوقۇش ئالدىدىكى تەلىم - تەربە- يىنى قوبۇل قىلالايدىغان بولدى . ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ 409 غا ئوقۇۋاتقان تولۇق ۋە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 157 مىڭ 500 گە يەتتى . ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش سۈپىتى خېلى ياخشى بولدى ، ئۇلار ھەرقايسى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلىرىغا نۇرغۇن مەدەنىيەتلىك ئەمگەكچىلەرنىلا يېتىشتۈرۈپ بېرىپ قالماستىن ، ھەر خىل ئالىي مەكتەپلەرگىمۇ لايىقەتلىك ئوقۇغۇچىلارنى داۋاملىق چوڭقۇر بىلىم ئېلىشقا تۈركۈم — تۈركۈملەپ ئەۋەتىپ بەردى . يېقىنقى يىللاردا ئالىي مەكتەپلەرگە ئىمتىھان بەرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەتىجىسى ئىچىدە ، بىگتۈەن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تولىسىنىڭ نەتىجىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇردى ، شۇڭا قوشنا ئورۇنلاردىكى ئوقۇغۇچىلار ئاتا - ئانىلىرىدىن بىرمۇنچە كىشىلەر باللىرىنى بىگتۈەننىڭ ئوتتۇرا مەكتەپلىرىگە بەردى . بىگتۈەندە ئادەتتىكى مائارىپ راۋاجلانغان چاغلاردا ، ئالىي مائارىپمۇ راۋاجلاندى ، ھازىر بىگتۈەندە يېزا ئىگىلىكى ، تىببىي پەن ،

مائارىپ ، سىياسىي - قانۇن قاتارلىق ساھەلەردىكى ئالىي مەكتەپتىن بەشى بار ، بۇ مەكتەپلەر 1979 - يىلدىن 1992 - يىلىغىچە بىكتۇەننىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىغا ۋە ئۆزلىرىگە قوشنا يەرلىك ئورۇنلارغا ئالىي مەكتەپنىڭ مەخسۇس كورسلىرىنى پۈتتۈرگەن 12 مىڭ ئوقۇغۇچىنى يېتىشتۈرۈپ بەردى ، ھازىر بۇ مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 6100 گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 4640 قا يەتتى . بۇ ئەھۋاللار بىكتۇەندە ئالىي مائارىپنىڭ خېلى كۆلەمدە راۋاجلانغانلىقى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ .

بىكتۇەندە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش دولقۇنىنىڭ تۇرتكىسىدە ، چوڭلار مائارىپ بىلەن كەسپىي مائارىپمۇ تېز راۋاجلاندى ، ئۇنىڭ چوڭلار ئالىي مائارىپ 1982 - يىلى يولغا قويۇلۇپ ، شۇ يىلى 420 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغانىدى ، ھازىر مەكتەپ يەتتىگە ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى 4946 گە يەتتى ، مەكتەپ قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1990 - يىلغىچە 8554 ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى ، بۇ ئوقۇغۇچىلار مەلۇم ئەمەلىي تەجرىبىگە ئىگە بولغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، تولىسى ئۆز ساھەسى بويىچە تەربىيىلەنگەنلىكى ، ئۇلارنىڭ مەكتەپتىكى تەلىم - تەربىيىنى قوبۇل قىلىش ئىقتىدارى كۈچلۈك ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىنكى خىزمەت قابىلىيىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ، ھەر قايسى ئورۇنلارنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى . مائارىپ ئىسلاھاتى داۋامىدا ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپنىڭ تۈزۈلمىسلا ئۆزگىرىپ قالماستىن ، قۇرۇلمىسىمۇ ئۆزگەردى ، كەسپىي مائارىپ ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى . 1992 - يىلى بىكتۇەن بويىچە يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپتىن 57 سى قۇرۇلدى ، ئۇلارنىڭ مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىسى 26 مىڭغا يەتتى . يېزا ئىگىلىكى ئوتتۇرا مەكتىپى ۋە كەسپىي ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا ئوخشاش ، ئادەتتىكى ئومۇمىي بىلىملەرنى ئۆگىنىپلا قالماستىن ، يەنە كەسپىي - تېخنىكا تەربىيىسىنىمۇ قوبۇل قىلىدۇ ، بۇنداق مەكتەپلەر بىلىملىك ، تېخنىكىنى بىلىدىغان ئىقتىساسلىق خادىملارنى يېتىشتۈرگەن-

لىكى ئۈچۈن ، ئوقۇغۇچىلار ۋە ئاتا - ئانىلارنىڭ ئىلىم ئالقىشىغا ئېرىشتى . شۇڭا بۇنداق كەسپىي مائارىپ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىپ كېلىۋاتقان ئىستىقبالغا ئىگە بولماقتا ، كەسپىي مائارىپ داۋامىدا يەنە گاس - گاچىلار مەكتىپىمۇ قۇرۇلۇپ ، مېيىپلارنىڭ ئوقۇشى ۋە ئىشقا ئورۇنلىشىشى ئۈچۈن پۈرسەت ۋە شەرت - شارائىت يارىتىپ بېرىلدى ، ئېچىلدى ۋە تېز راۋاجلاندۇرۇلدى .

بىكتۇەننىڭ مەدەنىيەت سېپىدە ، مەدەنىيەت ، ئاخباراتچىلىق ، نەشرىياتچىلىق ، رادىئو ، كىنو ، تېلېۋىزىيىمۇ ، مائارىپقا ئوخشاش بەس - بەستە راۋاجلاندى ، تىببىي دورا - سەھىيە ئىشلىرىمۇ كۈندىن - كۈنگە يۇكسەلدى . بىكتۇەندە مەدەنىي كۆكۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى خېلى ئومۇملاشتى ، بىكتۇەندىن تارتىپ ھەرقايسى شى ، تۇەن - مەيدان ، زال - ۋۇت - كان ، لىيەندۇي ، سېخلارنىڭ ھەممىسىدە كەسپىي ياكى ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات - سەنئەت ئۆمەكلىرى ۋە تەشكىلاتلىرى ئاساسىي جەھەتتىن بارلىققا كەلدى ، ئۇلار يىل بويى تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىنىڭ ھەممە يېردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ ، ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش ئۈچۈن ، بوز يەر ئۆزلەشتۇرگۈچى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا ، 1992 - يىلى بىكتۇەندىكى چوڭراق توققۇز ئەدەبىيات - سەنئەت تەشكىلاتىلا 1000 قېتىمغا يېقىن ئويۇن قويدى ، ئۇنى تەخمىنەن 900 مىڭ ئادەم (قېتىم) كۆردى . شۇنىڭ بىلەن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشى ئۇنۇملۇك ھالدا جانلاندۇرۇلدى . ئاخباراتچىلىق ، نەشرىياتچىلىق جەھەتتە ، بىكتۇەن « شىنجاڭ ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش گېزىتى » ۋە قەرەللىك ئەدەبىي ژۇرنال « بوستان » نى چىقاردى ، « شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەننىڭ ستاتىستىكا يىلنامىسى » نى تۈزۈپ نەشر قىلدۇردى ، بۇ يىلنامە بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن 3 - نۆۋەتلىك خەلقارا كىتاب كۆرگەزمىسىدە مەملىكىتىمىزدىكى يەرلىك ستاتىستىكا يىلنامىلىرى بويىچە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ؛ ھەرقايسى شى ، ئىدارىلەرمۇ ئۆز

ئالدىغا گەپزىت - ژۇرنال چىقاردى . رادىئو ، كىنو ، تېلېۋىزىيىگە كەل-
سەك ، بۇلار تېخىمۇ ئومۇملاشتى ، سىملىق رادىئو ئاساسىي قاتلاملاردا
ئومۇملىشىپلا قالماستىن ، بەلكى چاستوتىسى تەڭشىلىدىغان رادىئو ئىس-
تانسىسى ، تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنى كۆچۈرۈپ تارقىتىدىغان ، ئۇلاپ
بېرىدىغان تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلۇپ رادىئو - تېلېۋىزىيە ھەر-
قايسى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونلىرىدا ئومۇملاشتى . كىنو - تېلېۋىزىيە
ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدا ، كىنو - تېلېۋىزىيە ئىشلەش ئىشمۇ
تېز تەرەققي قىلدى . 1990 - يىللا 370 تېلېۋىزىيە خەۋىرى ، 1440 قىسىم
مەخسۇس تېمىدىكى ماتېرىيال فىلىمى ئىشلەندى ، « چېگرا رايوندىكى دېھە-
قانچىلىق مەيدانلىرىغا سايا‌ھەت » ناملىق فىلىم مەملىكەت ۋە ئاپتونوم
رايون بويىچە مۇكاپاتلاندى . سەھىيە - تىببىي دوختۇرلۇق ئىشلىرىمۇ
خۇشاللىنارلىق دەرىجىدە راۋاجلاندى .1992 - يىلى سەھىيە - داۋالاش
ئاپپاراتى 643 كە ، بۇنىڭ ئىچىدە دوختۇرخانا 218 گە ، سەھىيە -
داۋالاش تېخنىكا خادىمى 24 مىڭ 200 گە ، كېسەل كارىۋىتى 20 مىڭ 400
گە يېتىپ ، بەزىلىرى بىرنەچچە ھەسسە ، بەزىلىرى ھەتتا ئون ھەسسە
ئاشتى .

ئۇچىنچى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشى

بىكىتۇندە ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققي قىلىشى
ئاساسىدا ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى كۈندىن -
كۈنگە ئۆستى ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ مەزمۇنى كۈندىن - كۈنگە
بېيىدى . 1992 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە مائاشى
2055 يۈەنگە يېتىپ ، 1985 - يىلىدىكىدىن 95% ئاشتى ، بولۇپمۇ
ئوقۇتقۇچى ۋە پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ مائاشى كۆرۈنەرلىك
ئۆستى .

مائاش كىرىمىنىڭ يىلدىن - يىلغا ئېشىشىنى شەرت قىلغان ھالدا ،
ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىمۇ كۈندىن -
كۈنگە ئۆستى . ھېسابلاشلارغا قارىغاندا ، 1991 - يىلى بىكىتۇەن بويىچە

شەھەر ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر
كىشىنىڭ تۇرمۇش راسخوتىغا ئىشلىتىلگەن پۇل 1296 يۈەنگە يەتكەن ،
يېزا ئىگىلىك ئىشچىلىرى ئائىلىلىرىنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن تۇر-
مۇش ئىستېمال بۇيۇملىرى چىقىمى بولسا 876 يۈەنگە يەتكەن . ئىستېمال
چىقىمى كۆپەيگەنلىكتىن ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىلىرىدە يېمەك -
ئىچمەك ، كىيىم - كېچەك ، تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ۋە تۇرالغۇ ئۆي
قاتارلىق جەھەتلەردە ناھايىتى زور ئۆسۈش ۋە تەرەققىيات بولغان . يېمەك -
ئىچمەك جەھەتتە ، قارا ئاشلىق يېمەي ، ئاق ئاشلىق يەيدىغان ، يېمەك -
ئىچمەكنىڭ تۈرىنى تەڭشەشكە ۋە قۇۋۋەتلىك يېمەكلىكلەرنى يېيىشكە
كۆڭۈل بۆلىدىغان بولغان ، يېمەكلىك قۇرۇلمىسى كۆرۈنەرلىك ياخشىلان-
غان قوشۇمچە يېمەكلىكلەر چىقىمىنىڭ نىسبىتى ئۆرلەپ ، ئاشلىق
چىقىمىدىن ئېشىپ كەتكەن . كىيىم - كېچەك جەھەتتە ، ئىشچى -
خىزمەتچىلەر پاسونى يېڭى ، كۆركەم ، چوڭ سۈپەت ، رەختى ئېسىل
كىيىملەرنى تەلەپ قىلىدىغان ئەھۋال كۈندىن - كۈنگە ئومۇملاشقان ،
بەزىلەر داڭلىق ماركىلىق ئېسىل كىيىملەرنى كىيىشكە كۆڭۈل بۆلىدىغان
بولغان . لازىمەتلىكلەر جەھەتتە ، ئۇلار ئازادە ، كۆركەم بولۇشقا كۆڭۈل
بۆلىدىغان بولغان ، سافا ، يېڭىچە ئۆي جابدۇقلىرى ھەمدە ئائىلىدە
بولۇشقا تېگىشلىك بويۇملارغا ئايلانغان ، « كونا ئۇچ جابدۇق » پەيدىن-
پەي « يېڭى ئۇچ جابدۇق » قا ئالماشقان . رەڭلىك تېلېۋىزور
ئىشلىتىۋاتقانلار ھەدەپ كۆپەيگەن ، كىيىم تىكىش ماشىنىسى ، ۋېلىسىپىت
ھەممە ئائىلىدە بار بولغان ، ئولتۇراق ئۆي شارائىتىمۇ كۆپ ياخشىلانغان .
بىكىتۇەن1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە بولغان بەش يىلدا ھەر خىل
يوللار بىلەن مەبلەغ توپلاپ ، 6 مىليون 380مىڭ 100كۋادراتمېتر ئىشچى -
خىزمەتچىلەر تۇرالغۇ ئۆي سالغان ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچى - خىزمەتچىلەر
سالغان ئۆي 4 مىليون 298 مىڭ كۋادرات مېترغا يەتكەن ، كىشى بېشىغا
توغرا كەلگەن تۇرالغۇ ئۆي كۆلىمى 1985 - يىلدىكى 9.45 كۋادرات مېتر-
دىن كۆپىيىپ 1990 - يىلى 15.67 كۋادرات مېترغا يېتىپ ، مەملىكەت ۋە
ئاپتونوم رايونىنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كەتكەن .

ماددي تۇرمۇش سەۋىيىسى ئۆسۈش بىلەن بىللە ، مەدەنىيەت تۇرمۇشىمۇ كۈندىن - كۈنگە مول ۋە خىلمۇ خىل بولدى ، غەيرىي تاۋار خاراكتېرلىك چىقىم زور دەرىجىدە ئاشتى . بۇرۇن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆزى تەييارلايدىغان يېمەكلىك ، كىيىم - كېچەكلەرنى جەمئىيەت ئۇستىگە ئالىدىغان بولدى ، ئائىلە ئەمگىكىنىڭ ئىجتىمائىيلىشىشى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى ۋاقتىنىڭ نىسپىي ھالدا كۆپىيىشىگە ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇپ بەردى ، ئۇلار ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ كىتاب ئوقۇپ ئۆگىنىدىغان ، مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بولغانلىقتىن ، تۇرمۇشى ھەم مەزمۇنلۇق ، ھەم خىلمۇ خىل ئۆتىدىغان بولدى .

ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ كىرىمى كۆپەيگەنلىكتىن ، بۇلارنىڭ ماددىي ۋە مەدەنىيەت تۇرمۇشى ياخشىلىنىپلا قالماستىن ، بانكىغا ئامانەت قويغان پۇلىمۇ كۆپەيدى . 1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، بىكتۇەن بويىچە ئاھالىلەرنىڭ ئامانەت قويغان پۇلىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 3 مىليارد 460 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 1586 يۈەندىن توغرا كېلىپ ، مەملىكەت ۋە شىنجاڭنىڭ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئامانەت پۇل سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كەتتى .

4 - پاراگراف « ئۈچ خىل قوشۇن » لۇق رولى

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەنى قۇرۇلغاندىن بۇيان ، پارتىيىنىڭ تۇرلۇك فاكتورى - سىياسەتلىرىنى ئىزچىل تۇردە قەتئىي تەۋرەنمەي ئىزچىللاشتۇرۇپ ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا جان - دىلى بىلەن خىزمەت قىلىپ ، شىنجاڭنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي ۋە ھەربىي قاتارلىق ساھەلىرىدە ئىشلەپچىقىرىش قوشۇنى ، خىزمەت قوشۇنى ، جەڭ قىلغۇچى قوشۇن بولۇش ۋەزىپىسىنى كۆرۈنەرلىك ئورۇندىدى ، شۇڭا 38 يىلدىن بۇيان ، ئۇ ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، زورايتىش بىلەنلا قالماستىن ، بەلكى شىنجاڭدا تۇنجى - ئىشلەپچىقىرىش سالقىنلىقىنى راۋاجلاندۇرىدىغان ، ئىلغار پەن - تېخنىكا ۋە تەرجىمىلەرنى تارقىتىدىغان مۇھىم كۈچكە ئايلىنىپ ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئىشنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۈكسەك باھاسىغا ئېرىشتى .

بىرىنچى ، ئىشلەپچىقىرىش قوشۇنى

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەنى قۇرۇلغان ۋاقىتتا دەل يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كەلگەن دەسلەپكى چاغلار بولۇپ ، دۆلەتنىڭ مالىيە كۈچى ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا ئىدى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە خەلقئارادىكى دۇشمەن كۈچلەر قامال يۇرگۈزۈپ ، بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتاتتى ، بىكتۇەن ، جەڭچىلىرى ئاشۇنداق شارائىتتا جاپا - مۇشەققەتلەرگە چىداپ ، دالىلاردا يېتىپ - قوپۇپ ، چۆل - باياۋانلارغا يۇرۇش قىلدى ، كەتمەن - گۈرجەكلەر بىلەن ئىشلەپ ، سۇ باشلاپ بوز يەر ئېچىپ ، قان - تەرى ئارقىلىق ئەسرلەپ ئۈيقۇدا ياتقان مۇنبەت دالالاردىن مول مېۋە ئېلىپ ، ئاشلىق بىلەن ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەپ ، دۆلەت ۋە خەلقنىڭ يۈكىنى يېنىكلەتتى ، قوشۇننى كۈچەيتىش ، ئوزۇق - تۇلۇكنى مول قىلىش رولىنى ئويناندى . ھەربىيلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرى تارىمغا يۇرۇش قىلىپ ، جۇڭغارىيىنى ئېچىپ ، قۇرغاقچىلىق ، شور - زەي ، قۇم - بورانلار بىلەن ھارماي - تالماي ئېلىشىپ ، قەتئىي بوشاشمايدىغان روھى ئارقىلىق تەبىئەتنى ئۆزگەرتتى ، شىمالىي شىنجاڭدىكى ئەزەلدىن كېڭەز تېرىلىپ باقمىغان سوغۇق يەرلەردە كېڭەزدىن كەڭ كۆلەمدە مول ھوسۇل ئېلىش بويىچە مەملىكەتلىك رېكورت يارىتىپ ، « كېڭەز تېرىش چەمپىئونلىرى » نى بۇگۈنكى كۈندە كېڭەزدىن مول ھوسۇل ئېلىشتا داڭق چىقارغان رايونغا ئايلاندۇردى . شۇڭا تىسىلىك ئېكسپېدىتسىيىچى سۈيىن ھىدىن « ھالاكەت دېگىزى » دەپ ئاتىغان تارىم ئويمانلىقىدا نۇرغۇن بوستانلىقلارنى ياراتتى . قۇربانتۇڭغۇت قۇملۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان موسۇۋۇندە ھەر يىلى 28 قېتىم 4 - 8 بالدىن يۇقىرى بوران چىقىدۇ ، 150 - تۇەننىڭ جەڭچىلىرى بۇ يەردە كەڭ كۆلەمدە ئورمان

بەلباغلىرى بىنا قىلىپ ، بوران بىلەن ئېلىشىپ ، قۇمنى تۇراقلاشتۇرۇپ ، زامانىۋى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇرۇپ ، بۇ يەرنى داڭلىق ئاشلىق - پاختا رايونىغا ئايلاندۇردى . بىكتۇەننىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرى ئاشۇنداق ئاجايىپ جاپالىق جەڭلەرنى قىلغانلىقتىن ، ئۇ ئاپتونوم رايون بويىچە 14% نى تەشكىل قىلىدىغان يېزا ئىگىلىك ئەمگەك كۈچى بىلەن ، ئاپتونوم رايون بويىچە 30% نى تەشكىل قىلىدىغان ئېتىزنى تېرىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 26.5% نى ئىگىلەيدىغان مەھسۇلات قىممىتىنى يارىتتى . شۇڭا شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى ، بىكتۇەن بوز يەر ئۆزلەشتۇرمىگەن بولسا ، بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ زامانىۋى يېزا ئىگىلىكىمۇ بولمىغان بولاتتى .

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەنى شىنجاڭنىڭ زامانىۋى يېزا ئىگىلىكىگە يول ئاچقۇچىلار بولۇپلا قالماستىن ، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە شىنجاڭنىڭ زامانىۋى سانائىتىنىڭ ئاساسچىسى ، زامانىۋىلاشقان كۆمۈر ، پولات ، ئېلېكتر كۈچى ، توقۇمىچىلىق ، شېكەرچىلىك ، فابرىكا قەغىزى ئىشلەشكە ئوخشاش سانائەتلەرنىڭ ھەممىسىنى بىكتۇەن جەڭچىلىرى كېيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەكلىرىنى تېجەپ ، قۇرۇق قولى بىلەن بارلىققا كەلتۈردى . 1992 - يىلى بىكتۇەن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن كۈنىگە 9492 تونىنا كۆمۈر ، 2 مىليون 390 مىڭ كىلوۋات سائەت توك ، 2709 تونىنا سېمونت ، 250 مىڭ مېتر رەخت ، 129 تونىنا فابرىكا قەغىزى ۋە قەغەز پەركە ئىشلەپ چىقاردى ، بۇلار ئاپتونوم رايون بويىچە خېلى زور سالماقنى ئىگىلىدى ، بولۇپمۇ يېنىك سانائەت - توقۇمىچىلىق سانائىتى تېخىمۇ شۇنداق بولدى .

بىكتۇەننىڭ سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ زور دەرىجىدە راۋاجلىنىشى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى ئۆزگەرتىشتە ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . بىكتۇەن 50 - يىللاردا ئاپتونوم رايونىنىڭ جەنۇبىنىڭ ئاشلىقنى شىمالغا يۆتكەيدىغان ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ، قۇرۇلۇشنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى شىمالىي

شىنجاڭدىكى كۆيتۈن ، شىخەنزە بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىغا قارىتىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدا سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنىڭ مۇۋاپىق تەڭشىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى . 1963 - يىلغا كەلگەندە ، بىكتۇەننىڭ شىمالىي شىنجاڭدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىدا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كۈچى زورايغانلىقتىن ، جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭلارنىڭ ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا تارىخىي بۇرۇلۇش بولدى ، شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئاشلىق مەھسۇلاتى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ كەمدىن ئېشىپ ، جەنۇبنىڭ ئاشلىقىنى شىمالغا يۆتكەيدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى . بىكتۇەن سانائەت ، يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن بىللە ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈپ ، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىپ ، تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى قار شارنى دوملىتىش ئۇسۇلى بىلەن كېڭەيتىپ ، بىناكارلىق ، قاتناش - تىرانسپورت ، سودا ۋە مەدەنىيەت - مائارىپ ، پەن - تېخنىكا ، سەھىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك تۈرتكە كۈچەيتتى ۋە ئىلگىرى سۈردى .

ئىككىنچى ، خىزمەت قوشۇنى

بىكتۇەن خىزمەت قوشۇنلىق رولىنى ئىككى جەھەتتىن جارى قىلدۇردى ھەمدە ناھايىتى زور نەتىجە قازاندى . بىرى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە خىزمەت قوشۇنى بولدى ، يەنە بىرى ، پەن - تېخنىكا ۋە ئىلغار تەجرىبىلەرنى تارقاتقۇچى خىزمەت قوشۇنى بولدى .

بىكتۇەننىڭ ئەزالىرى ، ئاساسەن ، مەملىكىمىزنىڭ جاي - جايلىرىدىن كەلگەن ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەر ، ئىشچىلار ، دېھقانلار ، زىيالىي ياشلار ، يەنە كېلىپ ، ئاساسىي جەھەتتىن خەنزۇلار . شۇڭا ، ئۇ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنە بولۇشتەك شەرەپلىك مەجبۇرىيەتنى باش تارتماي ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ كەلدى . 38 يىللىق ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى ، بىكتۇەن ھەقىقەتەن مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى جەھەتتە نەمۇنىلىك ، ئۇلگىلىك رول ئوينىدى . ئەلۋەتتە ، بىكتۇەننىڭ ئىشلىرىنىڭ

تەرەققىياتىمۇ يەرلىكتىكى ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قوللىشىغا ۋە ياردىمىگە سازاۋەر بولدى . بىگىتۈەن ۋە ئۇنىڭ ئاساسى بولغان خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قىسىملىرى بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ دەسلىپىدە بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونلىرىغا يېڭى كىرگەن چاغدا ، ئۇلارنىڭ ئاشلىقى ، تۇرالغۇ ئۆيى ، ئوزۇقلۇقى ، دېھقانچىلىق سايمانى ۋە ئىشلىتىدىغان ئات - ئۇلىغى يوق ئىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئەھۋالنى ياخشى بىلمەيتتى ، شۇڭا قاتمۇ قات قىينىچىلىققا دۇچ كەلگەنىدى . شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلق ئاممىسىدىن بەزىلەر ئۇلارغا ئۆي بوشىتىپ بەردى . بەزىلەر يەيدىغان ئاشلىقىنى تېجەپ ، قىسمىغا ئۇرۇقلۇق قىلىش ئۈچۈن بەردى ، بەزىلەر ئات - ئۇلاغ ، ساپان ئاجرىتىپ قىسمىغا ياردەم قىلدى ، بەزىلەر بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش رايونىنىڭ جۇغراپىيىلىك مۇھىتىغا دائىر ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردى ، بەزىلەر سۇ مەنبەسىنى ئىزدەشتە ئۇلارغا يول باشلاپ بەردى ، بەزىلەر يەر ۋە ئېرىق - ئۆستەكلەرنى قىدىرىپ ئۆلچەشكە ھەمكارلاشتى ، بەزىلەر ئىشلەپچىقىرىش تەجرىبىسىنى تونۇشتۇردى ، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنى ئۆگەتتى ۋە باشقىلار . ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىگىتۈەنى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئاشۇنداق قىزغىن ياردىمى بىلەن ئىگىلىك تىكلەشىنىڭ دەسلىپىدىكى ئەڭ قىيىن مەزگىلنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ، قەدەممۇ قەدەم غەلبىگە قاراپ ماڭدى .

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىگىتۈەنى قۇرۇلغان ۋاقتىتىن باشلاپ ، ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ياخشىلاپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ ، بىرلىكتە سوتسىيالىستىك يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشنى بىگىتۈەن ئىشلىرىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قىلدى . شۇڭا بىگىتۈەن پارتكومى بارلىق بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش جەڭچىلىرىگە ماركسىزملىق مىللەت نۇقتىسىنەزىرى ۋە پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى تونۇرىسىدا تەربىيە بېرىشنى ، قىسىملارنىڭ ، مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتىگە ھۆرمەت قىلىشنى ھەمىشە تەلەپ قىلىش ۋە تەكشۈرۈپ تۇرۇشنى ، قىسىملاردا ئىككى ئايرىلالماسلىق ئىدىيىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە تىك-

لەشنى ئىزچىل تۇردە دائىملىق سىياسىي - ئىدىيىۋى خىزمەت قىلىپ ئىشلىدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ، بىگىتۈەن پارتكومى يەنە « ھەر مىللەت خەلقىگە كۆپلەپ ياخشى ئىش قىلىپ بېرىش توغرىسىدىكى 20 ماددىلىق پروگراممىا » نى تۇزۇپ چىقتى . شۇنىڭ بىلەن مىللەتلەر خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش بىگىتۈەن بويىچە دائىملىق ، ئومۇميۈزلۈك چوڭ ئىشقا ئايلاندى . تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا ، بىگىتۈەن 5000 دىن ئارتۇق كادىر ئاجرىتىپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىقىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىلىپ بېرىشقا ياردەم بېرىپلا قالماستىن ، بەلكى ھەر مىللەت ئاممىسىغا 130 مىڭ گېكتار يەرنى ۋەكالتەن ھەيدەپ ، تېرىپ ، باشقۇرۇپ بەرگەن ، 80 مىڭ گېكتار تېرىلغۇ يېرىنى ئۆتۈنۇپ بەرگەن ، 20 مىڭ تونىنىدىن ئارتۇق سۈپەتلىك ئۇرۇقلۇق تەقدىم قىلغان ۋە ئالماشتۇرغان . بىگىتۈەن ياسىغان سۇ قۇرۇلۇشلىرىنىڭ تولىسى بىگىتۈەنگىمۇ ، يەرلىككىمۇ پايدىلىق قۇرۇلۇشلار . مەسىلەن ، ماناس دەريىاسى رېمونت قىلىنغاندىن كېيىن ، ماناس ، ساۋەن ناھىيىسىدىكى خەلقنىڭ 2 مىليون مودىن كۆپرەك تېرىلغۇ يېرى ئۇنىڭدىن مەنپەئەت ئالدى . بىگىتۈەننىڭ ھەر قايسى جايلاردىكى سودا ، بىناكارلىق قىسىملىرى ۋە سەھىيە - داۋالاش ئاپپاراتلىرى بىگىتۈەن ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئۈچۈنلا خىزمەت قىلىپ قالماستىن ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مال سېتىۋېلىش ، مەھسۇلات ، ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىغىمۇ كۆپ ئاسانلىق تۇغدۇرۇپ بەردى ، ئۇلار ئاممىا ئۈچۈن 30 مىڭ كۋادرات مېتردىن كۆپرەك تۇرالغۇ ئۆي ، مەكتەپ ، كىنوخانا ، دوختۇرخانا سېلىپ بەردى ، تىببىي خادىملار ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كېسىلىنى 1 مىليون ئادەم - قېتىمدىن كۆپرەك ھەقسىز داۋالىدى . 1964 - ، 1965 - يىللىرى 16 مىليون يۈەندىن كۆپرەك مەبلەغ توپلاپ ، 57 ناھىيە - شەھەردىكى 87 يېزىنىڭ ئېتىز - ئېرىقلارنى پىلانلاپ ، 321 « بەشتە ياخشى » مەھەللە قۇرۇشىغا ياردەم قىلدى . 1982 - يىلى بىگىتۈەننىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ، ئۇ شەھەرپلىك ئەنئەنىسىنى ساقلاپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى داۋاملىق كۈچەيتىپ ، يەر-

لىك ئورۇنلارنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئاكتىپ ياردەم بەردى . ھازىرغا قەدەر ، قەشقەر ۋە تارباغاتاينىڭ ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى ، قاتناش ، سەھىيە قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشىغا ھەمكارلىشىپ ئاز كەم 100 مىليون يۈەن مەبلەغ سالدى ، يەرلىك ئورۇنلارنىڭ 1 مىليون 800 مىڭ گېكتار يېرىنى پىلانلىشىپ 10 مىڭ كىلومېتردىن ئارتۇق ئېرىق - ئۆستەڭنى ياسىشىپ بەردى . 300 مىڭ ماشىنا - قېتىمدىن ئارتۇق ماشىنا كۆچى ياردەم قىلدى ، بىكىتۈەندىكى تىببىي خادىملار جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن 6 مىليون ئادەم - قېتىمدىن كۆپرەك كېسەل داۋالدى ، 80 مىڭ ئادەم - قېتىم يېزىغا چۈشۈپ سەييارە كېسەل داۋالدى . بىكىتۈەن يېقىنقى توققۇز يىلدا جايلارغا 100 دىن ئارتۇق كۆۋرۈك سېلىپ ، قۇدۇق قېزىپ ، ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇپ بەردى . بىكىتۈەن بىلەن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز ئارا ياردەم بېرىشى ئارقىسىدا مىللەتلەر مۇناسىۋىتى قو- يۇقلاشتى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى كۈچەيدى ، ئۇلار شىنجاڭنىڭ سىياسىي جەھەتتىن مۇقىم بولۇشى ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن بىرلىكتە زور تۆھپە قوشتى .

شىنجاڭنىڭ زامانىۋى يېزا ئىگىلىكى ۋە زامانىۋى سانائىتى ئىش- لەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈەندىن باشلانغان ، شۇڭا بىكىتۈەننىڭ بىرقەدەر تەرەققىي قىلغان يېرى - تېخنىكىسى ۋە ئىلغار تەجرىبىلىرى بار ، ئۇ شىنجاڭنىڭ سانائىتى ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ۋە قۇرۇلۇشىدا ئۇلۇغ كۆرسىتىش ، ئالغا سۈرۈش ۋە تارقىتىش رولىنى ئويناندى ھەمدە ھەر مىللەت ئاممىسىغا ئىلغار تەجرىبە ۋە پەن - تېخنىكىنى تارقىتىشنى ئۆزىنىڭ باش تارتقىلى بولمايدىغان ۋەزىپىسى دەپ بىلدى . يېزا ئىگىلىكىدىن مىسال ئالساق ، بىكىتۈەن نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ئىزچىل تۈردە يىل بويى پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى جايلاردىكى يېزا كەنتلەرگە ئەۋەتىپ ، پەن - تېخنىكا كۇرسلىرىنى ئېچىپ ، تېخنىكا ئۆگىتىپ ، نەق مەيدانىدا يېتەكچىلىك قىلىپ ، كونكرېت قېينىچىلىق ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا يارەملىشىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى . ئازادلىقتىن بۇرۇن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئازلا ناھىيىدە كېۋەز تېرىلاتتى ،

شىمالىي شىنجاڭدا ئەزەلدىن كېۋەز تېرىلمىغانىدى . ھازىر جەنۇبىي شىنجاڭ ، شەرقىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك كېۋەز تېرىلىدۇ ، شىمالىي شىنجاڭدا ئالتاي ۋىلايىتىدىن باشقا ئوبلاست ، ۋىلايەتلەردە كېۋەز تېرىلىدۇ ، ئۇنىڭ ئوستىگە ، ھەر بىر گېكتار يەردىكى كېۋەزنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى 150 كىلوگرامدىن 1992 - يىلى 1029 كىلوگرامغا يەتتى . بۇ زور ئۆزگىرىش بىكىتۈەننىڭ شىمالىي شىنجاڭدا كېۋەز تېرىشىنى سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغا- لىقى ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش تەجرىبىسى ۋە تېخنىكىسىنى تارقاتقانلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . « شىنخەي - 3 » ناملىق ئەلا سورتلۇق ئو- زۇن تالالىق پاختا — بىكىتۈەن يېتىشتۇرگەن ئەلا سورتلۇق پاختىلارنىڭ بىرى . بۇ سورتنىڭ بېشىدىن 81 كىلوگرام ساپ پاختا ئالغىلى بولىدۇ ، ئۇنىڭ تاۋارلىق قىممىتى ناھايىتى يۇقىرى . ئۇلار بۇ سورتنى يېتىشتۇرگەن ۋە سىناق قىلىپ تېرىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن ، شەخسىيەتسىز ھالدا دەرھال ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنى ئۇرۇقلۇق چىگىت بىلەن تە- مىنلىدى ۋە ئۇلارغا تېخنىكا ئۆگەتتى . بۇ سورت ھازىر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇھىم پاختا سورتىغا ئايلىنىپ ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭ- دىكى پاختىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئۇزۇن تالالىق پاختا ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئىلگىرى سۈردى . « سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تې- رىش » تېخنىكىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەجرىبە قىلىنغاندىن كېيىن ، بىكىتۈەننىڭ 81 - تۈەنى بىلەن بورتالا شەھىرىنىڭ بىلىن خارمودۇن يې- زىسى 1984 - يىلى « بىرلىكتە بەرپا قىلغۇچى قوشماق » لاردىن بولدى ، 81 - تۈەن بۇ يېزىغا تېخنىكا خادىملىرىنى ئەۋەتىپ ، سۇلياۋ يوپۇق يې- پىپ كېۋەز تېرىش تېخنىكىسىنى ئۆگەتتى . شۇنىڭ بىلەن بۇ يېزىدا كېۋەزنىڭ ھەربىر گېكتار مو بېشى مەھسۇلاتى 1983 - يىلدىكى 495 كە- لوگرامدىن كۆپىيىپ 1985 - يىلى 1125 كىلوگرامغا يېتىپ ، 1.44 ھەسسە ئاشتى ، شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ يېزىدا كېۋەزنىڭ بىرلىك مەھسۇلاتى ئىز- چىل ھالدا 1200 كىلوگرام ئۆپچۆرىسىدە بولۇپ كەلدى . « شىخەنزە قىزىلچىسى - 1 » بىكىتۈەن يېتىشتۇرگەن ئەلا سۈپەتلىك قىزىلچا سورتى

بولۇپ ، قەنت تەركىبى يۇقىرى ، ئۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا تېرىلغاندىن كېيىن ، دېھقانلار ئۇنىڭدىن ئەمەلىي نەپ ئالدى . ئەلا سورتلۇق ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي ، شىنجاڭ كالىسى ، ئىلى ھارۋا ئېتى قاتارلىقلارنى پېتىشتۇرۇش تېخنىكىسىمۇ دېھقانلارغا ئۆگىتىلىپ كېڭەيتىلدى . بۇنىڭدىن باشقا ، تېرىقچىلىق ماشىنىلىرىنىڭ كېڭەيتىلىپ ئىشلىتىلىشى بىلەن ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئەمگەك سىجىللىقى يەڭگىلىشىپلا قالماستىن ، بەلكى ئىش ئۇنۇمىمۇ ئۆستى . مەسىلەن ، 8 - XMB 2 تىپلىق سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئورۇق سېلىش ماشىنىسى كېڭەيتىلىپ ئىشلىتىلگەندىن كېيىن ئىش ئۇنۇمى 400 - 500 ھەسسە ئۆستى ، شۇڭا بۇ ماشىنا ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى .

ئۇچىنچى ، جەڭ قىلغۇچى قوشۇن

ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنى ۋەتەننى ، چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈش ھەم قوغداشتىن ئىبارەت قوش تارىخىي ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان . بىكىتۈمن قۇرۇلغاندىن بۇيان ، « ئەمگەك بىلەن ھەربىي ئىشلارنى بىرلەشتۈرۈش فاڭجېنىدا ئىزچىل چىڭ تۇرۇپ ، خەلقنىڭ نۆۋەتچى - قىسىملىرىنى ئۇزاق مۇددەت تەشكىللەپ ۋە كۆچەيتىپ كەلدى ، ئۇ شىنجاڭنىڭ تىنچ - ئىتتىپاق بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان بىر مۇھىم كۈچ .

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، بىكىتۈمن باندىتلارنى تازىلاپ ، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداپ ، ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ياخشى مۇھىت يارىتىشتا خىزمەت كۆرسەتتى . 1962 - يىلى تاشقى تەرەپتىن پەيدا قىلىنغان «ئىلى - چۆچەك ۋەقەسى » تۈپەيلىدىن ، بەزى جايلاردا جەمئىيەت تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ ، ئىشلەپچىقىرىش پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى . بىكىتۈمنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۈرگۈچى جەڭچىلىرى چېگرا بويىدىكى جايلاردا « ۋەكالىتەن ھەيدەپ بېرىش ، ۋەكالىتەن تېرىپ بېرىش ، ۋەكالىتەن بېقىپ بېرىش » نى يولغا قويۇپ ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ چېگرا

بويىدىكى جايلارنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلىشى ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىگە يارەملەشتى ھەمدە چېگرا بويلىرىدا بىر قىسىم دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇردى . ھازىر بۇ دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ۋەتەننىڭ غەربىي قىسمىدىكى دۆلەت مۇداپىئە توسۇقى بولۇپ قالدى . ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنى شۇ يىلى جۇڭگو - ھىندىستان چېگرىسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداپ ، قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىدە ، بۇيرۇقنى بىنائەن ئالدىنقى سەپكە يارەم بەردى ، نۇرغۇن ئادەم ، ئاپتوموبىل ۋە ماددىي ئەشيا ئاجرىتىپ ، ئالدىنقى سەپكە كۈچلۈك يارەم بېرىپ ، ئۆزىمىزنى قوغداپ ، قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىنىڭ غەلبىسى ئۈچۈن تۆھپە قوشتى .

نۇرغۇن پاكىتلار شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى ، شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكىتۈمنىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە راۋاجلىنىشى - ۋەتەنىمىزنىڭ چېگرا رايونىنى قوغداش ، ۋەتەنىمىزنىڭ چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈش ، ۋەتەنىمىزنىڭ بىرلىكىنى قوغداشنىڭ ئېھتىياجى ، تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئۇلۇغ ئىجادىيەت . بىز ئىشىنىمىزكى ، 90 - يىللاردا ، ئىسلاھاتنى تېزلىتىش ، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىش ، تەرەققىياتنى چاپسانلاشتۇرۇشنىڭ چوڭ دولقۇنىدا ، بىكىتۈمن چوقۇم تېخىمۇ تېز ئىلگىرىلەپ ، ئۆزىنى يەنىمۇ راۋاجلاندۇرىدۇ ، زورايتىدۇ ، كۈچەيتىدۇ ھەمدە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە مۇقىملىقىغا يېڭى ، تېخىمۇ زور تۆھپىلەرنى قوشىدۇ .

ئون يەتتىنچى باب

90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا نەزەر

40 نەچچە يىللىق قۇرۇلۇش ، بولۇپمۇ 80 - يىللاردىكى ئىسلاهات - ئېچىۋېتىش جەريانىدا شىنجاڭدىكى هەر مىللەت خەلقى سوتسىيالىستىك ۋەتەنىمىزدىن ئىبارەت بۇ چوڭ ئائىلىدە پارتىيىنىڭ توغرا رەهبەرلىكىدە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىپ ، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا ۋە ئىسلاهات - ئېچىۋېتىشتە چىڭ تۇرۇپ ، تىنچ ، ئىتتىپاق بولغان سىياسىي ۋەزىيەتنى مۇستەهكەملىدى ۋە راۋاجلاندۇردى . بۇنىڭ بىلەن خەلق ئىگىلىكى ئاساسىي جەهەتتىن ئىزچىل ، مۇقىم ۋە ماس هالدا تەرەققىي قىلىپ ، تۇرلۇك ئىشلىرىمىزدا زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى ، ئاساس ناچار ، ئاجىز ، ئىقتىساد قالاق بولۇشتەك هالەتلەر تەدرىجىي ئۆزگەرتىلىپ ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ، ئىجتىمائىي قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىش هاسىل بولدى . بىز هازىر 90 - يىللارغا قەدەم قويدۇق ، بۇ شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىدىكى يېڭى باسقۇچ ، شىنجاڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنىڭ 2 - قەدەمدىكى ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئەملىگە ئاشۇرۇشتىكى ئاچقۇچلۇق مەزگىل ، شۇنداقلا كېيىنكى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە 3 - قەدەمدىكى ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئەملىگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، مۇستەهكەم ئاساس سالىدىغان مەزگىل . ئون يىل جەريانىدىكى خىزمەتلەرنى ئوبدان ئىشلەشنىڭ شىنجاڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ۋە جەمئىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى زور ئەهمىيىتى هەممىزگە چۈشىنىشلىك .

1. پاراگراف پۈرسەت ۋە مۇسابىقە

90 - يىللاردىكى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى نۇرغۇن پايدىلىق شارائىت ۋە زور پۈرسەتلەرگە ئىگە . يېغىنچاقلاپ ئېيتقاندا ، ئاساسلىقى مۇنۇلاردىن ئىبارەت :

1 . هەر مىللەت خەلقىنىڭ زىچ ئىتتىپاقلىقى ۋە خاتىرجەم ، كۆڭۈللۈك تۇرمۇشى شىنجاڭنى ئېچىش ، گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن مۇقىم ئىجتىمائىي مۇهىت يارىتىپ بەردى ؛ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ «مۇقىملىقنى ئىستەيدىغان ، ئىتتىپاقلىقنى كۆزلەيدىغان ، تەرەققىياتقا ئىنتىلىدىغان ، باي قۇدرەتلىك بولۇش ئۈچۈن كۈرىشىدىغان » ئورتاق ئىرادىسى شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ گۈللىنىشى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتى ئۈچۈن زور كۈچ توپلاپ بەردى . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ 1978 - يىلدىن بۇيان ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى هەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە خەلق هۆكۈمەتلىرى هەر مىللەت كادىرلىرى هەم خەلق ئامىسىنى يېتەكلەپ ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى مەركەز قىلغان تۇرلۇك مىللىي سىياسەتلىرىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ ، باراۋەرلىك ، هەمكارلىق ، ئۆز ئارا ياردەم بېرىش ، ئىتتىپاقلىق ۋە ئورتاق گۈللىنىش ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى ، مۇستەهكەملىدى ۋە راۋاجلاندۇردى . خەنزۇ مىللىتى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇ مىللىتىدىن ، شۇنداقلا ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ بىر - بىرىدىن ئايرىلالماسلىق ئىدىيىسى كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ ، هەر مىللەت كادىرلىرى ۋە خەلق ئاممىسى ئۆز ئارا بىر - بىرىگە ئىشىنىدىغان ، بىر - بىرىدىن ئۆگىنىدىغان ۋە بىر - بىرىنى چۈشىنىدىغان ئادەت شەكىللەندى . هەر مىللەت كادىرلىرى ۋە خەلق ئاممىسى هەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشىنىڭ ، تىنچ ، ئىتتىپاق بولغان سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش ، شىنجاڭدىكى هەر

مىللەت خەلقنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ، باي ، قۇدرەتلىك ، گۈللەنگەن سوتسىيالىستىك شىنجاڭ قۇرۇپ چىقىشتىكى تۈپ كاپالەت ۋە ئورتاق ئارزۇ ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ تولۇق ھېس قىلدى .

2 . دۆلەت «شەرقىي قىسمىدىكى جايلارنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، غەربىي قىسمىدىكى جايلارنى راۋاجلاندۇرۇش» تىن ئىبارەت نېپت سانائىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش فاكتورىنى يولغا قويۇپ ، تارىم ئويمانلىقى نۇقتا قىلىنغان غەربىي قىسمىدىكى جايلارنىڭ نېپت - تەبىئىي گاز بايلىقىنى كۆچمە مەركەزلەشتۈرۈپ چارلاش ۋە ئېچىشنى كۆچەيتتى . بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇناسىۋەتلىك كەسىپلەرنىڭ راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات قەدىمىنى تېزلىتىدۇ . شىنجاڭ ئېلىمىزدىكى نېپت بايلىقى مول جايلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ ، نېپت - تەبىئىي گاز بايلىقى زاپىسى ئېلىمىز نېپت - تەبىئىي گاز بايلىقى ئومۇمىي مىقدارىنىڭ خېلى زور سالمىقىنى ئىگىلەيدۇ ، تارىم ئويمانلىقى قاتارلىق جايلاردىكى نېپت - تەبىئىي گاز بايلىقىنىڭ چارلىنىشى ۋە ئېچىلىشى بىلەن شىنجاڭ ئېلىمىزنىڭ نېپت - تەبىئىي گاز زاپاس مىقدارىنى كۆپلەپ ئاشۇرىدىغان ۋە ستراتېگىيىلىك ئورۇننى باسىدىغان مۇھىم رايونغا ئايلىنىدۇ . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ، دۆلەت شىنجاڭغا نۇرغۇن مەبلەغ سېلىپ ، تارىم ئويمانلىقى ، تۇرپان - قۇمۇل ئويمانلىقى ۋە جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ شەرقىي قىسمىدا نېپتلىك ئېچىش بىرلەشمە جېڭىنى ئۇيۇشتۇرۇپ ، زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . ئېلىمىزنىڭ 8 - بەش يىللىق پىلانىدا : «تارىم ئويمانلىقى مۇھىم نۇقتا قىلىنغان غەربىي قىسمىدىكى جايلارنىڭ نېپت - تەبىئىي گاز بايلىقىنى كۆچمە مەركەزلەشتۈرۈپ چارلاش ۋە ئېچىش ھەمدە ترانسپورت جەھەتتە پائال شەرت - شارائىت يارىتىپ ، مەھسۇلاتنى تىرىشىپ ئاشۇرۇش» كېرەك دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن .

نېپت سانائىتى — شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكىدىكى مۇھىم تايانچ

كەسىپ ، مەھسۇلات قىممىتىنىڭ ئىگىلەيدىغان سالمىقى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى سانائەت تارماقلىرىنىڭ ئىچىدە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ، شىنجاڭنىڭ نېپت سانائىتى شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ تېز سۈرئەت بىلەن راۋاجلىنىشىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناندى . بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۆز رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرىدۇ . شۇنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، تارىم ئويمانلىقىدىكى نېپتلىكنىڭ ئېچىلغانلىقى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋىلايەت ، ئوبلاستلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنىڭ تېز سۈرئەتتە راۋاجلىنىشىنى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈرىدۇ ، جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىغا ياردىمى بولىدۇ . بۇ ھال مۇھىم ئىقتىسادىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى مۇھىم سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە .

3 . ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقى 2 - كۆۋرۈكنىڭ تۈتاشتۇرۇلغانلىقى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىشكىنى يەنمۇ كەڭ ئېچىۋېتىشى ئۈچۈن پايدىلىق شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ . ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقى 2 - كۆۋرۈكنىڭ تۈتاشتۇرۇلغانلىقى ۋە ئۆز رولىنى تەدرىجىي كۆرسىتىشكە باشلىغانلىقى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى ئۈزۈن مۇددەت داۋام قىلىپ كەلگەن بىكىنمە ۋە يېرىم بىكىنمە ھالەتنى بۇزۇپ تاشلىدى . بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ۋە جۇغراپىيىلىك ئورۇن ئالاھىدىلىكىدە نېگىزلىك ئۆزگىرىش بارلىققا كەلدى ، يەنى شىنجاڭ ئەسلىدىكى ئەنئەنىۋى مەنىدىكى چەت - چېگرا رايون بولماستىن ، بەلكى ئېلىمىزنىڭ چېگرا بويىدىكى غەربكە ئېچىۋېتىلگەن مۇھىم دەرۋازىسىغا ئايلاندى . بۇ ھال شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ ئىچكى تەرەپكە يۈزلەنگەن ئىگىلىكىنى تاشقى تەرەپكە يۈزلەنگەن ئىگىلىككە قاراپ ئۆزگىرىشىگە مۇھىم شارائىت يارىتىپ بەردى . ئاسىيا - ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقى 2 - كۆۋرۈكنىڭ ئېلىمىزگە تەۋە بۆلۈكىنىڭ غەربىي چېتىگە جايلاشقان شىنجاڭ بۇ تۆمۈر يولدىن پايدىلىنىپ «سىرتتىن كىرگۈزۈش ، ئىچكى جەھەتتە بىرلىشىش ، شەرق بىلەن بىرلىشىش ، غەربكە چىقىرىش» تىن ئىبارەت ئىشىكنى ئېچىۋېتىش فاكتورىنى يولغا قويۇشتا ئۆزىنىڭ روشەن ئۈستۈن

لىۋكىنى جارى قىلدۇرالايدۇ . چېگرىدىكى ئاپتونوم رايون بولغان شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ قوش ئامانلىق رولىنىمۇ جارى قىلدۇرالايدۇ . ئۇيغۇر چەت ئەللەرگە ئېچىۋېتىلگەن ، شىنجاڭ ئۇيغۇر غەربكە ئېچىۋېتىش جەھەتتىكى جۇغراپىيىلىك ، ئېتنوگرافىك ئۇستۇنلۇكىنى ۋە دۆلەت تۈزۈمى بەرگەن ئېتىبار بىلەن سىياسەتلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئوتتۇرا ئاسيا ، مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدىكى دۆلەتلەر ، شەرقىي ياۋروپا ، غەربىي ئاسيا ۋە دېڭىز قولتۇقى رايونى بىلەن بولغان ئىقتىسادىي سودا مۇناسىۋىتىنى پائال راۋاجلاندۇرىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، ئىچكىرىدىكى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بىلەن بولغان بىرلىشىنى كۈچەيتىدۇ ، بولۇپمۇ شەرقىي دېڭىز بويىدىكى رايونلار ، ئوتتۇرا قىسمىدىكى تەرەققىي تاپقان رايونلارنىڭ ئىشكىنى ئېچىۋېتىش جەھەتتىكى ئون يىلدىن بۇيان توپلىغان تەجرىبىلىرى ۋە مەبلەغ ، تېخنىكا ، باشقۇرۇش ، ئىختىساس ئىگىلىرى ، ئۇچۇر جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىدىن تولۇق پايدىلىنىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مول بايلىقىنى ئورتاق ئېچىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ ، ئېكسپورت تاۋارلىرى بازىلىرىنى بىرلىشىپ راۋاجلاندۇرۇپ ، چەت ئەل مەبلىغى بىلەن قۇرۇلغان كارخانىلارنى بىرلىشىپ باشقۇرۇپ ، رىقابەت ئىقتىدارىغا ئىگە يېڭى مەھسۇلات ۋە ئۈستۈنلۈككە ئىگە مەھسۇلاتلارنى بىرلىشىپ يارىتىپ ، يېڭى تاشقى سودا يوللىرىنى ۋە خەلقئارا بازارلارنى بىرلىشىپ ئاچىدۇ . بۇ شىنجاڭنىڭ ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى مۇقەررەر رەۋىشتە يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈرىدۇ .

4 . دۆلەتنىڭ يېزا ئىگىلىكى ، ئېنېرگىيە ، قاتناش ، خام ئەشيا ۋە ماتېرىيال سانائىتىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇشقا دائىر كەسىپ سىياسىتى ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە ئېلىپ بارغان تەڭشىشى ۋە ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى پائال قوللاشقا ئائىت سىياسەتلىرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ بايلىق جەھەتتىكى يوشۇرۇن ئۈستۈنلۈكىنىڭ رېئال ئىقتىسادىي ئۈستۈنلۈككە ئايلىنىشىنى تېزلىتىشكە پايدىلىق . كەسىپ سىياسىتى نۇقتىلىق

تەسىسدىن قارىغاندا ، نۆۋەتتە دۆلەت نۇقتىلىق مەدەت بېرىدىغان ۋە كۈچەيتىدىغان نۇرغۇن كەسىپلەر دەل شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى نۇقتىلىق راۋاجلاندۇرۇلىدىغان كەسىپ ھېسابلىنىدۇ . ھالبۇكى ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزى كەسىپلەردە ئاپتونوم رايونىمىز كۆرۈنەرلىك تەبىئىي ئۈستۈنلۈككە ئىگە . مەسىلەن ، ئاپتونوم رايونىمىز دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئەۋزەل تەبىئىي شارائىتقا ئىگە ؛ مول كۆمۈر ، نېفىت ـ تەبىئىي گاز بايلىقى بار ، قارا مېتال ، رەڭلىك مېتال ۋە بىناكارلىق ماتېرىياللىرى قاتارلىق قېزىلما بايلىقلارمۇ ناھايىتى مول . شىنجاڭنىڭ مول تەبىئىي بايلىقى بىر خىل يوشۇرۇن ئۈستۈنلۈك ھالىتىدە تۇرۇۋەرمەيدۇ ، بەلكى ئۇ تەدرىجىي ھالدا رېئال ئۈستۈنلۈككە ئايلىنىدۇ . ئۇشبۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇش سىياسىتىدىن قارىغاندا ، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىلدا دۆلەت ئىشنى مۇۋاپىق تەقسىم قىلىش ، ھەر كىم ئۆزىگە خاس ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرۇش ، ئۆز ئۈستۈنلۈكى ئارقىلىق بىر ـ بىرىنىڭ ئېھتىياجىدىن چىقىش ، ماسلىشىپ ، راۋاجلاندۇرۇش فائىدىلىنىشنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا پائال مەدەت بېرىدۇ . بۇلارنىڭ ھەممىسى شىنجاڭنىڭ مول تەبىئىي بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش قەدىمىنى تېزلىتىپ ، شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك ھالدا ئىلگىرى سۈرىدۇ .

ئاپتونوم رايونىمىز ئىقتىسادىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىياتىدىمۇ بەزى قىيىنچىلىق ۋە مەسىلىلەر مەۋجۇت ، ئەلۋەتتە . ئاساسلىق قىيىنچىلىق ۋە مەسىلىلەر مۇنۇلاردىن ئىبارەت :

بىرىنچى ، ئىقتىسادىي ئاساسى ئاجىز ، مەبلەغ كەمچىل ، قاتناش ئارقىدا قالغان . 40 نەچچە يىللىق قۇرۇلۇش جەريانىدا ، شىنجاڭنىڭ قالاق قىياپىتى زور دەرىجىدە ئۆزگەردى ، لېكىن ئىقتىسادىي كۈچى يەنىلا بىر قەدەر ئاجىز ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئومۇمىي مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى مەملىكىتىمىز ئومۇمىي مىللىي ئىشلەپچىقىرىش قىممىتىنىڭ 1.4% نى ، مىللىي دارامىتى مەملىكىتىمىز مىللىي دارامىتىنىڭ 1.4% نى ، سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى مەملىكىتىمىز سانا-

ئەت ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 1.2% نىلا ئىگىلەيدۇ . مالىيە جەھەتتە مەركەزنىڭ ياردىمىگە تايىنىدۇ ، قۇرۇلۇش مەبلىغى ئېغىر دەرىجىدە يېتىشمەيدۇ . شىنجاڭنىڭ ئىچكىرىگە ۋە سىرتقا تۇتىشىدىغان قاتناش لىنىيىسى ئۇزۇن ، لېكىن نۆۋەتتە تۆمۈريولنىڭ زىچلىقى مەملىكىتىمىزدىكى تۆمۈريولنىڭ ئوتتۇرىچە زىچلىقىنىڭ 1/7 گە توغرا كېلىدۇ ، شۇڭا شىنجاڭدىن چىقىرىلىدىغان ماددىي ئەشيالارنى توشۇش بىلەن تىرانسپورت كۈچى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت كۈنسايىن كەسكىنلەشمەكتە ، ئاپتونوم رايونىمىز دائىرىسىدە ، يۈكلەر ئاساسلىقى تاشيول ئارقىلىق توشۇلىدۇ ، ھالبۇكى ، تاشيولنىڭ زىچلىقى مەملىكىتىمىزدىكى تاشيوللار ئوتتۇرىچە زىچلىقىنىڭ 1/8 گە توغرا كېلىدۇ . ئىقتىسادىي ھەرىكەتنىڭ داۋاملىشىش ۋاقتى ئۇزۇن ، تىرانسپورت تەننەرخى يۇقىرى ، كۆتۈرىدىغان يۈك مىقدارى ئېغىر ، ئۇنۇمى تۆۋەن ، مانا بۇلار شىنجاڭ قاتناش - تىرانسپورتىنىڭ كېچىكىپ تەرەققىي قىلغانلىقىنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى .

ئىككىنچى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تەبىئىي بايلىقى مول ، لېكىن بايلىقنى چارلاش دەرىجىسى تۆۋەن ، ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى ناچار ، يېرى كەڭ ، گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى مۇرەككەپ ھەم خىلمۇ خىل ، گېئولوگىيە تېخنىك خادىملىرى كەمچىل ، چارلاش ۋاستىلىرى قالاق ، نۇرغۇن جايلاردا ئاساسىي تەكشۈرۈش تېخىچە ئېلىپ بېرىلمىغاچقا ، كۆپ سانىدىكى كانلارنىڭ ئېنىقلانغان كەلگۈسى بايلىق زاپاسىنىڭ مىقدارى جەھەتتىن ، ئېنىقلانغان زاپاس ئىچىدە لايىھىلەش ۋە سانائەتكە ئىشلىتىش ئۈچۈن ئېچىپ ئېلىنىپ ئىنچىكە ۋە تەپسىلىي تەكشۈرىدىغان زاپاسمۇ ئاز . ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ سۇ بايلىقى مول ، لېكىن كۆپلەپ پارغا ئايلىنىپ كېتىدۇ . سىڭىپ كېتىش ئەھۋالىمۇ ئېغىر ، ئەمەلىيەتتە پايدىلىنىدىغان سۇ بايلىقى يېتىشمەيدۇ . رايون ، پەسىل جەھەتتىكى جايلىشىش ئەھۋالى تەكشى بولمىغاچقا ، ئېكولوگىيىلىك مۇھىتقا زور تەسىر كۆرسەتمەكتە ، يەرلەرنىڭ شورلىشىپ كېتىشى ، قۇم بېسىپ كېتىشى ، ئوتلاقلارنىڭ چېكىنىپ كېتىشى ۋە قىسمەن ئاساسلىق كۆل سۇيىنىڭ ناچارلىشىپ قۇرۇپ

كېتىشى بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا زور بېسىم ... ئۇچىنچى ، ئىختىساس ئىگىلىرى كەمچىل . ئاھالىنىڭ كۆپ سانلىقى تىزگىنلەشمۇ قىيىنلىشىپ كېتىۋاتىدۇ . تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىچكىرىدىكى كۆپ سانداكى ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارغا سېلىشتۇرغاندا ، شىنجاڭنىڭ ماۋارىپ ۋە پەن - تېخنىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى يەنىلا ئارقىدا ، ھەر جەھەتتىكى ئىختىساس ئىگىلىرى بىرقەدەر كەمچىل ، ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ساپاسمۇ بىرقەدەر تۆۋەن . بۇنىڭدىن كېيىنكى ئون يىل شىنجاڭ ئاھالىسىنىڭ كۆپىيىشى يۇقىرى پەللىگە چىقىدىغان مەزگىل ، ئاپتونوم رايونىنىڭ 8 - بەشيىللىق پىلان پروگراممىسىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىدا ئاھالىنىڭ كۆپىيىشىنى تىزگىنلەش نىشانى ، يەنى 2000 - يىلغا بارغاندا ئاپتونوم رايونىمىز ئومۇمىي ئاھالىسىنى 18 مىليون 450 مىڭ كىشى ئىچىدە تىزگىنلەش ، نوپۇسىنىڭ ئوتتۇرىچە تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتىنى 18.96‰ كە يەتمەيدىغان چەك ئىچىدە تىزگىنلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇش تەسكە توختايدۇ ، بۇ جەھەتتىكى ۋەزىپە ئىنتايىن مۇشكۇل .

2 - پاراگراف 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى

پۈتۈن مەملىكەت ۋە شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىگە ئاساسلانغاندا ، مېنىڭچە 90 - يىللاردىكى شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى : پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنىدە قەتئىي چىڭ تۇرۇپ ، ئىدىيىنى يەنمۇ ئازاد قىلىپ ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ ، پايدىلىق پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، ئىسلاھاتنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈپ ، ئىشكىنى سىرتقا يەنمۇ كەڭ ئېچىۋېتىپ ، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ ، سۈپەتنى ئۆستۈرۈش ، قۇ-

رۇلمىنى سەرخىللاشتۇرۇش ، ئۇنۇمنى ئاشۇرۇش ئاساسىدا ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىقتىسادىنى يېڭى پەللىگە تېخىمۇ تېز ، تېخىمۇ ئوبدان كۆتۈرۈشتىن ئىبارەت . بۇ يېتەكچى ئىدىيىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، مېنىڭچە ، تۆۋەندىكى يېتەكچى فاكتورنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇش كېرەك .

1 . ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇش لازىم . قانداق بوران - چاپقۇنغا دۇچ كېلىشىمىزدىن قەتئىينەزەر ، ئومۇميلىققا ياتىدىغانلىكى مەسىلە بولمىسا ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتىن ئىبارەت بۇ مەركەزدىن ھەرگىزمۇ تەۋرىنىشكە بولمايدۇ . سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشتە بېسىپ ئۆتىدىغان زۆرۈر يولى ، بىز ئاپتونوم رايونىمىزدا سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنى ئىككىلەنمەي يولغا قويۇپ ، ئۇنى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى بىلەن تەڭ قەدەمدە ھەرىكەتكە كەلتۈرىمىز .

2 . مۇقىملىقنى بوشاشماي چىڭ تۇتۇش لازىم . مۇقىم سىياسىي ۋەزىيەت مۇھىم ، ئىجتىمائىي مۇھىت 2 - قەدەمدىكى ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ كېم بولسا بولمايدىغان ئالدىنقى شەرتى . شىنجاڭنى مۇقىملاشتۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشتە . بىز مىللەتلەرنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقىنى يەنمۇ كۈچەيتىپ ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ ، بۇرژۇئاچە ئەركىنلەشتۈرۈشكە ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە ۋە خەلق ئارادىكى ئەكسىچەتچى كۈچلەرنىڭ ئاغدۇرمىچىلىقىغا قەتئىي قارشى تۇرۇپ ، شىنجاڭنىڭ ئۇزاققىچە تىنچ بولۇشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىپ ، ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئۈچۈن ياخشى مۇھىت يارىتىپ بېرىشىمىز كېرەك .

3 . ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشتە چىڭ تۇرۇش لازىم . سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسى نىشانىنىڭ بەلگىلىنىشى ، چېگرا بويلىرىنى ئېچىۋېتىش ستراتېگىيىسىنىڭ يولغا قويۇلۇشى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشلىرى ئۈچۈن ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بەردى . پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، ئىسلاھاتنى تېزلىتىپ ، ئىشكنى سىرتقا كەڭ

ئېچىۋېتىكەندىلا ، ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىنى نەچچە يىلدا بىر يېڭى پەللىگە يۆكسەلدۈرگىلى بولىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئىدىيىنى يەنمۇ ئازاد قىلىپ ، رىقابەت ئېڭى ، ئېچىۋېتىش قارىشىنى تىكلەپ ، يېڭىلىق يارىتىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىشنى دەۋر قىلىپ ، ئىسلاھاتنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك . جۇغراپىيىلىك ئۈستۈنلۈك ئارقىلىق بايلىق جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكنى جارى قىلدۇرۇپ سودا ئارقىلىق كەسىپلەرنى بىرلىكتە ھەرىكەتكە كەلتۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، سودىنى گۈللەندۈرۈپ تاشقى سودىنى كېڭەيتىپ ، ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىش جەھەتتە تېخىمۇ زور بۆسۈش ھاسىل قىلىپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنى ئىلىمىزنىڭ ئىشكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتىكى مۇھىم بازىسى ۋە دەرۋازىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ، غەربكە ئېكسپورت قىلىنىدىغان تاۋار ئىشلەپچىقىرىش بازىسى ، خەلقئارا تاۋارلارنى ۋاستىلىك يۆتكەش بازىسى ۋە مۇھىم مال سېتىۋېلىش ، ساياھەت مەركىزى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ، پۈتكۈل ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىنى يۆكسەلدۈرۈش كېرەك .

4 . مائارىپنى ئاساس قىلىش ۋە شىنجاڭنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش لازىم . پەن - تېخنىكا ۋە مائارىپنى ئىقتىسادنى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈپ ، ئۈستۈنلۈككە ئىگە بايلىقنىڭ ئالمىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش لازىم . بۇنىڭ ئۈچۈن ، مائارىپ تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى داۋاملىق چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ، سوتسىيالىستىك مەكتەپ باشقۇرۇش يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ ، ئەخلاقىي ، ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئەتراپلىق تەرەققىي قىلغان قۇرغۇچىلارنى ۋە ئىزباسارلارنى يېتىلدۈرۈش كېرەك . «ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا پەن - تېخنىكىغا تايىنىش ، پەن - تېخنىكا خىزمىتىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۆزلەندۈرۈش» فاكتورىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇرۇپ ، پەن - تېخنىكا خىزمىتىدە خەلق ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئاساسلىق جەڭ مەيدانى قىلىپ ، پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى رېئال ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئايلاندۇرۇشنى تېزلىتىش لازىم .

5 . ئۇنۇم بىلەن سۈرئەتنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش لازىم . شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىيىتىنى ئاساس قىلغان ئاكتىپ تەرەققىيات سۈرئىتى بولغاندىلا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان كۆرەش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ . مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە تەرەققىيات سۈرئىتىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان تەرەققىيات سۈرئىتى بولمىسا ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى بىرنەچچە يىلدا يېڭى بىر پەللىگە كۆتۈرگىلى بولمايدۇ . پۈتۈن مەملىكەت بىلەن بولغان پەرقنى ئازايتقىلى بولمايدۇ . بىزنىڭ تەكتلەۋاتقان سۈرئىتىمىز سۈپەتنى ئۆستۈرۈش ، قۇرۇلمىنى سەرخىللاشتۇرۇش ، ئۇنۇمنى ئاشۇرۇش ئاساسىدىكى سۈرئەت . تەرەققىيات سۈرئىتى مەسىلىسىدە ، پۈرسەتنىمۇ چىڭ تۇتۇپ ، ئەھمىيەتنىمۇ نەزەردە تۇتۇپ ، مادارىمىزغا قاراپ ئىش كۆرۈشىمىز ، پۈتكۈزۈشكە ئالدىرايدىغان خاھىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمىز ۋە ئۇنى توغرىلىشىمىز كېرەك .

ياشتىن - ئاخىر ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈشنى پۈتكۈل ئىقتىسادىي خىزمەتنىڭ مەركىزى قىلىپ ، سۈرئەت بىلەن ئۇنۇمنىڭ بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇپ ، ئىقتىسادنىڭ ئېشىش ساپاسىنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈش لازىم .

6 . مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىدە چىڭ تۇرۇش لازىم . خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئۇنۇمچان كۆچىنى تېرىشىپ ئاشۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەملىكىتىمىزنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات سەۋىيىسى بىلەن بولغان پەرقىنى تەدرىجىي ئازايتىپ ، چەت - ياقا ، نامرات جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى پائال قوللاپ ، ئورتاق بېيىش يولىدا مېڭىش كېرەك .

7 . ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش ، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىش ، ھەممە ئىشنى تېرىشچانلىق ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن باشقۇرۇش فاكتورىنىڭ چىڭ تۇرۇش لازىم . شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسى ئاجىز بولغانلىقى ئۈچۈن ، 2 - قەدەمدىكى ستراتېگىيىلىك نىشاننى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا دۆلەتنىڭ ۋە قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلارنىڭ ياردىمىدىن ئايرىلالمايمىز لېكىن بىز مەۋقەنى ئۆز كۈچىمىزگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش ئۇستىگە قويۇپ ، ئىچكى يوشۇرۇن كۈچلەرنى ئىشقا سېلىپ ، ئۇزاق ۋاقىت

جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىش ئىدىيىسىنى تىكلەپ ، تەسەۋۋۇر قىلىشنى يولغا قويۇپ ، ئىسراپچىلىقنى تۈگىتىپ ، ھەممە ئىشنى تېرىشچانلىق ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن باشقۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۇغلانما رەققىيات ئىقتىدارىنى تېرىشىپ ئاشۇرۇشىمىز كېرەك .

8 . تەبىئىي بايلىقنى ئېچىش بىلەن مۇھىت ئاسراشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش لازىم . مۇھىتنى ئاسراش ــ دۆلەتنىڭ بىر خىل تۈپ سىياسىتى ، پۈتكۈل مىللەتنىڭ مۇھىت ئاسراش ئېڭىنى ئۆستۈرۈپ ، مۇھىت ئاسراش توغرىسىدىكى قانۇن ، نىزام ۋە سىياسەتلەرنى قەتئىي ئىجرا قىلىپ ، مۇھىت باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ ، مۇھىت ئاسراشنى خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات بىلەن ماسلاشتۇرۇپ ، ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنىڭ ياخشى ئايلىنىش تەرىپىگە قاراپ راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، ئىقتىساد ، جەمئىيەت ۋە ئېكولوگىيىلىك ئۇنۇمنىڭ بىرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك .

9 . بىر تۇتاش پىلانلاپ ، بىرلىكتە راۋاجلاندۇرۇشتا چىڭ تۇرۇش لازىم . پۈتۈن شىنجاڭ بىر تاختا شاھمات بولۇش ئىدىيىسىنى مەھكەم تىكلەپ ، بىر تۇتاش پىلانلاپ ، مۇۋاپىق جايلاشتۇرۇش شەرتى ئاستىدا ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈشنى ئاساس قىلىپ ، يەرلىكنىڭ ، بىكىتۈمنىڭ ۋە مەركەزگە قاراشلىق كارخانىلارنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ھەمكارلىشىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ ، شىنجاڭنى بىرلىكتە ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈش كېرەك .

10 . ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشنى تەڭ تۇتۇشتا چىڭ تۇرۇش لازىم . سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ماددىي مەدەنىيەت ، مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت ئىككى سەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بىز مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشنى ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشنى تۇتقانغا ئوخشاش تۇتۇپ ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىدىيىۋى - ئەخلاق ۋە ئىلىم - پەن ، مەدەنىيەت ساپاسىنى داۋاملىق ئۆستۈرۈپ ، مىللىي روھىنى ئۇرغۇتۇپ ، ئىجتىمائىي كەيپىياتنى ياخشىلاپ ، شىنجاڭنى ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈشنى مەنىۋى كۈچ ، ئىدىيىۋى كاپالەت

هەم ئەقلىي مەدەت بىلەن تەمىن ئېتىشىمىز كېرەك .

3 - پاراگراف شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ھەققىدىكى تەسەۋۋۇر

ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش — پارتىيىمىز ئاساسىي لۇشيەنىنىڭ ئاساسىي نۇقتىلىرىدىن بىرى ، شۇنداقلا سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى يۈكسەلدۈرۈشنىڭ قۇدرەتلىك ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى ۋە مۇھىم كاپالىتى ، شۇڭا بىز مەملىكەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئون يىللىق ئومۇمىي پىلانى ۋە 8 - بەشىللىق پىلانىنى تۈزگەندە ، 90 - يىللاردا شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىسلاھاتنىڭ ئومۇمىي تەسەۋۋۇرىنى مۇھاكىمە قىلىپ بېكىتتۇق ھەمدە ئۇنى يولغا قويۇش ئۈچۈن ، ھۆكۈمەت نامىدىن ۋىلايەت ، ئوبلاستلارغا ۋە تارماقلارغا بېسىپ تارقىتىپ بەردۇق . يېقىنقى ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە بۇيان ، بولۇپمۇ 1992 - يىلىنىڭ بېشىدا يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جەنۇبىنى كۆزدىن كەچۈرگەن چاغدا قىلغان سۆزىنىڭ ۋە مەركىزي كومىتېت سىياسىي بيۇروسى يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلگەن ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلغاندىن بۇيان ، «ھەممىلا جايغا باھار پەيزىنى ئېلىپ كەلگەن شەرق شامىلى» شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە زور ئىلھام بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئازاد قىلىپ ، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتتى ، تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدا ئىسلاھات قەدىمى تېزلىتىلگەن ، ئىشىك كەڭ ئېچىۋېتىلگەن ، تەرەققىيات تېزلىتىلگەن گۈزەل مەنزىرە بارلىققا كەلدى ، بۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى تەرەققىيات مەزگىلىگە قەدەم قويغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ .

پارتىيىنىڭ 14 - قۇرۇلتىيىدا يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جەنۇبىنى كۆزدىن كەچۈرگەن چاغدا قىلغان مۇھىم سۆزىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، ئىلىمىز ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ نىشانى ۋە يۆنىلىشى قىلىنغان سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىش ئېنىق بەلگىلەندى . بۇ سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي نەزەريىدىكى يەنە بىر قېتىملىق زور ئىلگىرىلەش ، 14 يىلدىن بۇيان ئىلىمىزدە ئېلىپ بېرىلغان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئەمەلىيەتى ھەققىدىكى ئىلمىي يەكۈن ، شۇنداقلا ئۇ ، ئىلىمىزدە سوتسىيالىستىك تاۋار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئوبېكتىپ تەلىپى ، ئۇ ئىلىمىزنىڭ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ . بىز سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىگە دائىر نەزەريىنى يەنمۇ ئەستايىدىل ئۆگىنىپ ، چوڭقۇر ئۆزلەشتۈرۈپلا قالماستىن ، بەلكى بۇ نەزەريىنى يېتەكچى قىلىپ ، شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى ئاساسىي تەسەۋۋۇرنى يېڭىباشتىن تەڭشەپ ، ئىسلاھات قەدىمىنى ، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش قەدىمىنى تېزلىتىپ ، شىنجاڭ ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز كېرەك .

شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى يېتەكچى ئىدىيىسىنىڭ پرىنسىپى . سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىش نىشانىدىكى تەلەپلەرگە ئاساسلانغاندا ، شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىسلاھات - ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى مۇنداق بولىدۇ : پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنىدە تەۋرەنمەي چىڭ تۇتۇپ ، جۈملىدىن سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسى ۋە سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى نەزەريىسىنى يېتەكچى قىلىپ ، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىنى نەزەردە تۇتۇپ ، ئىدىيىنى يەنمۇ ئازاد قىلىپ ، دادىل سىناق قىلىپ ، ئىسلاھات بىلەن تەرەققىياتنىڭ ، ئىسلاھات بىلەن ئېچىۋېتىشنىڭ ، ئىسلاھات بىلەن مۇقىملاشتۇرۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىقتىسادىي ھەرىكەت داۋامىدىكى گەۋدىلىك مەسىلىلەرنى دەۋر قىلغان ھالدا توغرا بىر تەرەپ

قىلىپ ، ئىسلاھات قەدىمنى ، ئىشكنى ئېچىۋېتىش قەدىمنى تېزلىتىپ ، شىنجاڭ خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئىزچىل ، مۇقىم ، ماس ھالدا راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش . بىزنىڭ ئىسلاھاتىمىز تۆۋەندىكى پرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىشى لازىم : (1) سوتسىيالىزم يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ ، ئومۇمىي مۇ-لۇكچىلىكنى ئاساسىي گەۋدە قىلىش ، ئەمگىكىگە قاراپ تەقسىم قىلىشنى ئاساس قىلىش شەرتى ئاستىدا ، كونا تۈزۈلمىنى ياماپ - تۆمەپ يۈرمەي ، بەلكى ئۇنى ئۆزگەرتىپ ، كېسىل ئۆزگەرتىپ ، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ ، سوتسىيالىستىك تۈزۈم-نىڭ ئەۋزەللىكىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش لازىم .(2) «ئۇچكە پايدىلىق بولۇش» تا چىڭ تۇرۇش لازىم . بىزنىڭ ئىسلاھاتىمىز ئىجتىمائىي ئىش-لەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ، ئۇنىۋېرسال ئىقتىسادىي كۈچنىڭ قۇدرەت تېپىشىغا ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى-نىڭ ئۆسۈپ يېرىشىغا پايدىلىق بولۇشى لازىم . (3) ئىدىيىنى ئازاد قىلىش ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۇرۇش لازىم . «ئۇچكە پايدىلىق بولۇش» نى ئىشقا ئاشۇرىدىغانلىكى ئىسلاھات سىياسەتلىرى ۋە تەدبىرلىرىنى دادىل سىناق قىلىپ ، جاسارەت بىلەن يول ئېچىش ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، يەنە ئەمەلىيەتنى ئاساس قى-لىپ ، مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن سىياسەت ۋە تەدبىرلەرنى شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ، ئۇنى ئىجادىي يوسۇندا ئىزچىللاشتۇرۇپ ۋە تەتبىقلاپ ، ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىنى پائال ھەم پۇختا ھالدا ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك .(4) ئىسلاھات بىلەن تەرەققىياتنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش لازىم . تەرەققىياتتا ئىسلاھاتقا تايىنىش ، ئىسلاھات تەرەققىيات ئۈچۈن خىزمەت قىلىشى كېرەك . شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى ستراتېگىيىلىك نىشانىنى يولغا قويۇش ۋە نۆۋەتتىكى ئىق-تىسادىي ھەرىكەت داۋامىدىكى گەۋدىلىك مەسىلىلەرنى دەۋر قىلىپ ، ئىسلاھات ۋەزىپىسى ۋە تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، مۇناسىۋەتنى راۋانلاشتۇرۇپ ، قۇرۇلمىنى تەڭشەپ ، ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈپ ، مەملىكەتنىڭ

تەرەققىيات سەۋىيىسى بىلەن بولغان پەرقىنى تەدرىجىي ئازايتىپ ، مەملە-كەت بىلەن تەڭ قەدەمدە ھاللىق سەۋىيىگە يېتىش كېرەك .(5) ئىسلاھاتنى ئومۇملاشتۇرۇپ يۈرۈشلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇش لازىم . ئىقتىسادىي تە-رەققىيات ۋە ھەرىكەتنىڭ ئېھتىياجىدىن قارىغاندا ، مەلۇم بىر مەزگىل ياكى باسقۇچقا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىسلاھاتنىڭ كۆپرەك ئېتىبار بېرىلىدىغان نۇقتىسى بولىدۇ ، لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا ، يەككە تۈر بويىچە زەربىدارلىق بىلەن ئىلگىرىلىمەي ، ئىسلاھاتنى يۈرۈشلەشتۈرۈش لازىم . ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدا سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى يۈرۈش-لەشتۈرۈش مەسىلىسىمۇ بار ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئۆزگەرتىش مۇھىم نۇقتا قىلىنـ-غان كارخانا ئىسلاھاتىدىن ئىبارەت مەركىزىي ھالقىنى چىڭ تۇتۇش ، شۇنداقلا پىلان ، مەبلەغ سىلىش ، مالىيە ، باھا ، پۇل مۇئامىلە ، ئەمگەك ، ئىش ھەققى ، ئىجتىمائىي كاپالەت قاتارلىق جەھەتلەردىكى يانداشما ئىسلاھاتنى مۇناسىپ ھالدا ئېلىپ بېرىپ ، ئىسلاھاتتىن تېگىشلىك ئۇنۇم ھاسىل قىلىش لازىم .

شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئاساسىي نىشانى ۋە ئاساسلىق ۋەزىپىسى : پارتىيەمىزنىڭ 14 - قۇرۇلتىيىدا ئېلىمىز ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ نىشانى سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىشتىن ئىبارەت دەپ ئېنىق بەلگىلەندى . بىزنىڭ ئەمەلىيەتىمىزدىن قارىغاندا ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىش بىر تارىخىي تەرەققىيات جەريانى بولۇپ ، ئۇ پەيدىنپەي ئىلگىرىلەش يولى بىلەن تەدرىجىي قۇرۇلىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنىڭ ئاساسىي رامكـ-سىنى تەسىس قىلىش مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا يېتىدىغان ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ نىشانى ھېسابلىنىدۇ . لېكىن ھازىردىن باشلاپ ، ئىسلاھات ۋەزىپىسىنى دۆلەتنىڭ ماكرو جەھەتتىن تەڭشەپ - تىزگىنلىشى ئاستىدا ، بازارنىڭ بايلىقنى تەقسىملەش ۋە ئىقتىسادىي ھەرـ-كەتنى تەڭشەش جەھەتتىكى ئاساسىي رولىنى تولۇق نىشان قىلغان ئاساستا

بەلگىلىشىمىز كېرەك . ئومۇمىي تەلەپ سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىپ ، ئىسلاھات قۇرىنى ئاشۇرۇپ ، كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئۆزگەرتىپ ، بازار سىستېمىسىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، ئىجتىمائىي كاپالەت تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، ھۆكۈمەتنىڭ فۇنكسىيەسىنى ئۆزگەرتىپ ، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى يەنىمۇ ئازاد قىلىپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ ، ئىقتىسادنىڭ تېخىمۇ تېز راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولۇشتىن ئىبارەت . كونكرېت ۋەزىپە مۇنۇلاردىن ئىبارەت : (1) كارخانا ئىسلاھاتىنى داۋاملىق چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ، كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى يەڭگۈشلەپ ، كارخانىلارنى بازارغا يۈزلەندۈرۈپ ، ئۇلارنى ئىگىلىكنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرىدىغان ، پايدا - زىيانغا ئۆزى ئىگە بولىدىغان ، ئۆز - ئۆزىنى راۋاجلاندۇرىدىغان ، ئۆز - ئۆزىنى چەكلەيدىغان مۇستەقىل قانۇنىي ئىگىدىن ئىبارەت ئىقتىسادىي سۇبستانسىيىگە ھەقىقىي رەۋىشتە ئايلاندۇ-رۇش ؛ (2) بازار سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ ۋە يېتىلدۈرۈپ ، پۇل مۇئامىلە ، تېخنىكا ، ئەمگەك مۇلازىمىتى ، ئۇچۇر ، ئۆي - جاي قاتارلىق ھەر خىل ئامىل بازارلىرىنى زور كۆچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئاپتونوم را-يونىمىز بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن كۆپ قاتلاملىق ، كۆپ رولغا ئىگە بازار تورلىرىنى تەدرىجىي قۇرۇپ چىقىش . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، باھا ئىسلاھاتىنى تېزلىتىپ ، باھا مۇناسىۋىتىنى ئىزغا سېلىپ ، بازار ئارقىلىق شەكىللەنگەن ، باھا ئاساس قىلىنغان باھا مېخانىزمىنى بەرپا قى-لىش ؛ (3) ئەمگەك ، كادىرلار ، ئىش ھەققى ، تەقسىمات ۋە ئىجتىمائىي كاپالەت تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى يەنىمۇ ئىلگىرى سۈرۈش ؛ (4) مەمۇرىيەت بىلەن كارخانىنى ئايرىۋېتىش پرىنسىپىغا ئاساسەن ، ئاپپاراتلارنى ئىخچاملاپ ، خادىملارنى ئايرىپ ، ھۆكۈمەتنىڭ فۇنكسىيەسىنى ئۆزگەر-تىپ ، مۇلازىمەتنى ياخشىلاش ؛ (5) «ئىشكىنى ھەر تەرەپلىمە ئېچىۋېتىش ، ئېتىبار بېرىش نۇقتىسىنى غەربكە قارىتىش ، سىرتتىن كىرگۈزۈپ ، ئىچكى جەھەتتە بىرلىشىش ، شەرق بىلەن بىرلىشىپ ، غەربكە چىقىرىش» فاكتورىنىڭ چىڭ تۇرۇپ ، شىنجاڭنى غەربىي شىمالدىكى چوڭ خەلقارا

يول قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ، تاشقى سودىنى كېڭەيتىپ ، خەلقارا ئىقتىساد-تېخنىكا ھەمكارلىقىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، شىنجاڭنى ئېكسپورت تاۋارلىرى پىششىقلاپ ئىشلەش بازىسى ، خەلقارا ۋاستىلىك سودا بازىسى ۋە ساياھەت قىلىپ مال سېتىۋېلىش مەركىزىگە ئايلاندۇرۇش ؛ (6) يۇقىرى ھوسۇللۇق ، سۈپەتلىك ، يۇقىرى ئۈنۈملۈك يېرىك يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، يېزا ئىسلاھاتىنى ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلاشتۇرۇش ؛ مەھ-سۇلاتنى ئائىلىلەرگە بىرلەشتۈرۈپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى مۇقىملاشتۇرۇپ ، قوش قاتلاملىق ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، ئىجتىمائىي مۇلازىمەت سىستېمىسىنى تاكامۇللاشتۇ-رۇپ ، كوللېكتىپ ئىگىلىكنى زورايتىپ ، ناھىيە ۋە يېزىلارنى 2 - ، 3 - كەسىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسىنى تەڭشەپ ، يېزا ئىگىلىك ، قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى تىجارىتىنى تەدرىجىي قويۇۋېتىپ ، يېزا تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ؛ (7) سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىپ ، پىلان ، مەبلەغ سېلىش ، مالىيە ۋە پۇل مۇئامىلە تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ، دۆلەتنىڭ ماكرولۇق تەڭشەپ تىزگىنلەش سىستېمىسى بىلەن ماسلىشىدىغان ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ماكرولۇق تەڭشەپ تىزگىنلەش سىستېمىسىنى بەرپا قىلىش ؛ (8) سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇش تەلىپىگە ئاساسەن ، پەن - تېخنىكا تۈزۈلمىسى ۋە مائارىپ تۈزۈلمىسى ئىسلاھاتىنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇپ ، ئۇنى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېخىمۇ ئوبدان خىزمەت قىلدۇرۇش .

بۇلار بىزنىڭ پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، شىنجاڭنىڭ 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ھەققىدە ئوت-تۇرىغا قويغان يۈزە تەسەۋۋۇرىمىز . بىز مەملىكەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، شىنجاڭنىڭ ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ، ھەربىر ئىسلاھات ۋەزىپىسىنى كونكرېت يولغا قويۇش لايىھىلىرىنى ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىپ تۈزۈپ چىقىمىز . بىز ئىدىيىنى يەنىمۇ ئازاد

قىلىپ ، رەھبەرلىكىنى ھەقىقىي كۈچەيتىپ ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىسلاھاتنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈشكە سەپەرۋەر قىلىپ ۋە ئۇيۇشتۇرۇپ ، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى يەنمۇ ئازاد قىلىپ ھەم راۋاجلاندۇرۇپ ، مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە شىنجاڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرىمىز .

4 . پاراگراف 90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ نىشانى

90 - يىللاردىكى ئاپتونوم رايونىمىز ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ كۆرەش نىشانى پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ئومۇميۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنىنى قەتئىي ئىجرا قىلىپ ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىشنى دەۋر قىلىپ ، ئىدىيىنى يەنمۇ ئازاد قىلىپ ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ ، پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، ئىسلاھاتنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈپ ، ئىشكىنى سىرتقا كەڭ ئېچىۋېتىپ ، ئاپتونوم رايونىمىز ئىگىلىكىنى يېڭى بىر بالداقا تەخمۇ تېز ، تېخمۇ ئوبدان كۆتۈرۈش ؛ سۈپەتنى ئۆستۈرۈش ، قۇرۇلمىنى سەرخىللاشتۇرۇش ، ئۇنۇمنى ئاشۇرۇش ئاساسىدا ، مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىش نىسبىتىنى 11% ياكى 12% كە يەتكۈزۈپ ، 1997 - يىلغا بارغاندا ئىككى يېرىم قاتلاپ ، 2000 - يىلغا بارغاندا تىرىشىپ ئۈچ قاتلاپ ، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان مىللىي ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتىنى 4000 يۈەنگە يەتكۈزۈپ ، مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىدىنمۇ ئېشىپ كېتىدىغان تەرەققىيات سۈرئىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، پۈتۈن مەملىكەت بىلەن تەڭ قەدەمدە ھاللىق سەۋىيىگە يېتىشتىن ئىبارەت .

1 . يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئۇللۇق ئورنىنى يەنمۇ كۈچەيتىپ ، دېھقان-

چىلىق ، چارۋىچىلىقنىڭ ئۇنۇمۇپرسال ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى راۋاملىق ئاشۇرۇپ ، يېزا ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىنى سەرخىللاشتۇرۇپ ، يېزا بازار كارخانىلىرىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇش كېرەك .

يېزا ئىگىلىكى — خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئاساسى ، شۇڭا يېزا ئىگىلىكىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ ، يېزا ئىقتىسادىنى ئومۇميۈزلۈك گۈللەندۈرۈش لازىم . شىنجاڭغا خاس يۇقىرى مەھسۇلاتلىق ، يۇقىرى سۈپەتلىك ، يۇقىرى ئۇنۇملۇك دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش سىستېمىسىنى ۋە ھەر خىل كۆلەمدىكى ئاشلىق ، پاختا ، شېكەر ماتېرىيالىلىرى ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى بازىلىرىنى تەدرىجىي قۇرۇپ ، ئۇدا 15 يىل مول ھوسۇل ئېلىنغان ئاساستا دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى يېڭى بىر بالداقا كۆتۈرۈش لازىم . سۇ ۋە تۇپراقتىن پايدىلىنىشنى باشلامچى قىلىپ ، ئېتىز - ئېرىق سۇ ئىنشائاتى ئاساسىي قۇرۇلۇشى بىلەن كەڭ شۇغۇللىنىپ ، سۇنى كۆپەيتىش بىلەن سۇنى تېجەشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش ، سۇنى تېجەشنى ئاساس قىلىش ؛ ئوتتۇرا ، تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزلارنى ئۆزگەرتىش بىلەن بوز يەر ئېچىشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش ، ئوتتۇرا ، تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزلارنى ئۆزگەرتىشنى ئاساس قىلىش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇش كېرەك . ئەنئەنىۋى «ئاشلىق ، ئىقتىسادىي زىرائەت» تىن ئىبارەت ئىككى مەنبەلىك قۇرۇلمىنى «ئاشلىق ، ئىقتىسادىي زىرائەت ، يەم - بوغۇز زىرائەتلىرى» دىن ئىبارەت ئۈچ مەنبەلىك قۇرۇلمىغا ئۆزگەرتىش لازىم . پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تايىنىپ ، ئەلا سورتلارنى يېڭىلاپ تۇرۇشنى چىڭ تۇتۇپ ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۈپىتى ۋە ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈپ ، بازارنى يېتەكچى قىلىپ ، داڭدار ، ئالاھىدە ، ئەلا ، يېڭى مەھسۇلاتلارنى پائال راۋاجلاندۇرۇش كېرەك . چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىق ۋە سۇ مەھسۇلاتلىرى كەسىپلىرىنى يۈكسەلدۈرۈپ ، بولۇپمۇ چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا زور كۈچ سەرپ قىلىپ ، چارۋا پادىلىرى قۇرۇلمىسى ، چارۋا تۈرى قۇرۇلمىسى ۋە چارۋا نەسىلىنىڭ سورت قۇرۇلمىسىنى يەنمۇ تەكشەپ ، چارۋىچىلىقنىڭ ئۇنۇمۇپرسال ئىشلەپچىقىرىش كۈچى سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش كېرەك .

يېزىلاردا ئىجتىمائىيلاشقان ئۇنۇمۇبرسال مۇلازىمەت سىستېمىسىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، تېخنىكا بىلەن ماددىي بۇيۇمنى بىرلەشتۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، ھەقلىق مۇلازىمەتنى يولغا قويۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ پۈتكۈل جەريانى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىشى ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ قىسمەن تۇرمۇشى ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش لازىم . يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىنى زور كۆچ بىلەن تەڭشەپ ، بىر تەرەپتىن «بىر كەسىپنى ئاساس قىلىش ، كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش» فاكتىسىدا چىڭ تۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ خام ئەشيالا تېرىپ ، خام ئەشيالا ساتىدىغان نۆۋەتتىكى نوقۇل ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلىنى ئۆزگەرتىپ ، تېرىقچىلىق ، باقمىچىلىق ، پىششىقلاپ ئىشلەش ، ساقلاش ، يېڭى پېتى ساقلاش ۋە توشۇپ سېتىش قاتارلىق كەسىپلەرنى ئۇنۇمۇبرسال تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، يۇرۇشلەشتۈرۈپ راۋاجلاندۇرۇپ ، سودا ، سانائەت ، يېزا ئىگىلىكىنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇش يولىدا مېڭىپ ، زىچ بىرلەشتۈرۈلگەن كەسىپلەر توپىنى شەكىللەندۈرۈش ھەمدە ھەر خىل يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى توپ سېتىش بازىرى ، قەرەللىك مال سودا بازىرى ۋە ھەر خىل ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرى بازىرىنى بەرپا قىلىپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ ، دېھقانلارنى مۇئامىلە ساھەسىگە كىرىشكە پائال پېتەكلەش لازىم . يەنە بىر تەرەپتىن ، يېزىلاردىكى يېزا - بازار كارخانىلىرىنى تېز راۋاجلاندۇرۇپ ، مەۋقەنى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇستۇنلۇككە ئىگە بايلىقىغا قويۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى خام ئەشيا قىلىدىغان ، قىممەتنى كۆپلەپ ئاشۇرىدىغان كۆپ قاتلاملىق تۈجۈپلەپ پىششىقلاپ ئىشلەش كەسىپنى پائال راۋاجلاندۇرۇپ ، ناھىيە ۋە يېزىلاردىكى 2 - ، 3 - كەسىپنىڭ تەرەققىياتىنى تەدرىجىي يۈكسەلدۈرۈش كېرەك .

2 . ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈشنى مەركەز قىلىپ ، سانائەت قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشنى تېزلىتىش كېرەك .

ئاپتونوم رايونىمىزدا 14 - قۇرۇلتايىنىڭ روھىنى پائال ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، بازار ئېھتىياجىنى يېتەكچى قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ ، بايلىق ئۈستۈنلۈكىدىن پايدىلىنىپ ، سانائەت تەرەققىياتىنىڭ مۇھىم

نۇقتىسىنى ، راۋاجلاندۇرۇشقا چەك قويۇلىدىغان كەسىپ ۋە مەھسۇلاتلارنى بەلگىلەپ ، كەسىپ ۋە مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشنى تېزلىتىپ ، كارخانىلارنى بازارغا يۈزلىنىشكە پائال يېتەكلەپ ، بازارغا لايىقلىشىپ ، ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى يەڭگۈشلەش ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇمنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق ، كارخانىلارنىڭ لايىقلىشىش ئىقتىدارى ، رىقابەت ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇپ ، ئۇلارنى ئىگىلىكنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرىدىغان ، پايدا - زىيانغا ئۆزى ئىگە بولىدىغان ، ئۆز - ئۆزىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئۆز - ئۆزىنى ئۆزگەرتىش ئىقتىدارىغا ئىگە تاۋار تېجارەتچىلىرىگە ھەقىقىي يوسۇندا ئايلاندۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىز سانائەت ئىنىڭ ئومۇمىي تەرەققىيات سەۋىيىسىنى خېلى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز لازىم .

مەھسۇلات قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشتە ، بازار ئېھتىياجىنى ئاساس قىلىپ ، كاسات مەھسۇلاتلارنى يەنمۇ ئازايتىپ ، يۇقىرى قوشۇمچە قىممەت يارىتىقىلى بولىدىغان داڭدار ، ئەلا ، يېڭى ، ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇرۇش كېرەك . كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشتە ، ئىجتىمائىي تەلەپ قۇرۇلمىسىنى نەزەرگە ئېلىش پرىنسىپىنى ئاساس قىلىپ ، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ ، تۈرلەر بويىچە يېتەكچىلىك قىلىش ، نۇقتىلىق ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى يولغا قويۇش لازىم . دۆلەتنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسىغا ئېتىبار بېرىش جەھەتتىكى ھازىرقى مايىللىقىدىن ئىبارەت پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، نېفىت ، نېفىت - خىمىيە سانائىتى ، ئېلېكتر كۈچى ، رەڭلىك مېتال ، ئالتۇن ، پولات - تۆمۈر ، سېمونت قاتارلىق بىر تۈركۈم چوڭ تايانچ كارخانىلارنى كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ قۇرۇپ ، 2000 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونىمىزنى دۆلەتنىڭ نېفىت ، نېفىت - خىمىيە سانائىتى بازىسى ، رەڭلىك مېتال ۋە پولات - تۆمۈر زاپاس بازىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقىش كېرەك . يېنىك سانائەت ۋە توقۇمىچىلىق سانائىتىنى پائال راۋاجلاندۇرۇپ ، بايلىق جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىكە ئىگە پاختا توقۇمىچىلىق ، يۇڭ توقۇمىچىلىق بىلەن

شۇغۇللىنىدىغان ۋە خىمىيىۋى تالا ، يېمەكلىك ، كۆن - خۇرۇم ، سۇلياۋ ، كۇندىلىك ئىستېمال بۇيۇملىرى ، خىمىيە سانائىتى بۇيۇملىرىنى ئىشلەپ چىقىرىدىغان بىر تۈركۈم نۇقتىلىق تايانچ كارخانىلارنى پېتىلدۇرۇش لازىم . ماشىنىسازلىق - ئېلېكترون سانائىتىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ۋە ئۇنى ئۆزگەرتىپ ، مەخسۇسلىشىش سەۋىيىسى ، ھەمكارلىشىش ۋە يۇرۇشلىشىش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ ، بىرقەدەر مۇكەممەل ئۇنۇمېر سال ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارىنى شەكىللەندۇرۇش ، بولۇپمۇ نېفتلىك ۋە يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ماشىنىلارنىڭ يۇرۇشلۇك مۇلازىمەت قىلىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش كېرەك . شۇنىڭ بىلەن بىرگە ، جاي ، تارماق ، ساھە ۋە مۇلۇكچىلىك ھالقىغان كارخانا گۇرۇھىنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇپ ، كۆلەملىك ئىگىلىك ۋە مەخسۇسلاشقان ھەمكارلىقنىڭ شەكىللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرىنىڭ يەنمۇ ئوبدان بىرلىشىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش لازىم .

3 . 3 - كەسىپنى تېز راۋاجلاندۇرۇپ ، يېڭى كەسىپلەر توپىنى شەكىللەندۇرۇش كېرەك .

3 - كەسىپنىڭ گۈللىنىشى ــ زامانىۋىلاشقان ئىگىلىكنىڭ مۇھىم بەلگىسى ھېسابلىنىدۇ ، 3 - كەسىپنى تېز راۋاجلاندۇرۇش ــ ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك زور مەسىلە ، شۇڭا ئۇ ئىقتىسادىي قۇرۇلمىنى سەرخىللاشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ ، ئىشقا ئورۇنلىشىش يوللىرىنى كەڭ ئېچىپ ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا قولايلىق يارتىپ بېرىدۇ . بىز قىسقىغىنا مەزگىل ئىچىدە 1 - ، 2 - كەسىپنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتىدىنمۇ يۇقىرى سۈرئەت بىلەن 3 - كەسىپنى تېز راۋاجلاندۇرۇپ ، دېگىز ياقىسىدىكى تەرەققىي تاپقان ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بىلەن بولغان بۇ جەھەتتىكى پەرقنى ئازايتىپ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ئېشىش سۈرئىتىنى 15% چاممىسىغا يەتكۈزۈپ ، مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا ، ئۇنىڭ مىللىي ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئومۇمىي قىممىتىدىكى سالمىقىنى 40% كە ، بۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ سانىنى 35% ئەتراپىغا يەتكۈزۈپ ، ئۇنى تەرەققىي

قىلدۇرۇپ ئاپتونوم رايونىمىزدىكى تۈۋرۈك كەسىپلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندۇرۇش كېرەك .

4 . ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى مۇۋاپىق تەقسىم قىلىپ ، رايونىمىزنىڭ ئىش تەقسىماتىنىڭ ئەقلىگە مۇۋاپىقلىقى ۋە ماس ھالدا تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك .

«بىر تۇتاش پىلانلاش ، ئىش تەقسىماتىنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ، ئۇستۇنلۇك ئارقىلىق بىر - بىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ، ماسلاشتۇرۇپ راۋاجلاندۇرۇش ، مەنپەئەتدار بولۇش ، ئورتاق بېيىش» پىرىنسىپىغا ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى چوڭ ئىگىلىك رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئورۇنلاشتۇرۇپ ، بازارنىڭ بايلىقىنى تەقسىم قىلىشتىكى ئاساس ئورۇننى پائال جارى قىلدۇرۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئەقلىگە مۇۋاپىق جايلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ھەمدە جايلاشتۇرۇش جەھەتتە «ئوتتۇرا قىسىمدىكى جايلارنى تېرەك قىلىش ، جەنۇبتىن غەربكە يۇرۇش قىلىش ، مۇھىم نۇقتىنى گەۋدىلەندۈرۈش ، تەرتىپلىك قانات يايدۇرۇش» ستراتېگىيىسىنى قوللىنىپ ، ئۇرۇمچى - قاراماي ئارىلىقىدىكى جايلار مەركەز قىلىنغان ئۇنۇمېر سال ئىقتىسادىي تەرەققىيات بەلبېغى ، تېيانشاننىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى نېفت ۋە نېفت - خىمىيە سانائىتى تەرەققىيات بەلبېغى ، ئالتاي ئالتۇن ۋە رەڭلىك مېتال تەرەققىيات بەلبېغى ۋە قەشقەر ، غۇلجا ، قۇمۇل شەھەرلىرىنى مەركەز قىلغان تەرەققىيات نۇقتىلىرىنى گۈلەندۈرۈش ئارقىلىق ، پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى يۇكسەلدۈرۈپ ، بايلىقنى تەدرىجىي ھالدا ئەلا لايىھە بويىچە تەقسىم قىلىپ ۋە رايونلار ئىگىلىكىنى ئەلا لايىھە بويىچە تەشكىللەپ ، رايونلار ئارا بىر - بىرىگە پايدا يەتكۈزىدىغان ئىقتىسادىي ئايلانما تۈزۈلۈشىنى شەكىللەندۈرۈش كېرەك .

5 . نېفت - خىمىيە سانائىتىدە تۆۋەن دەرىجىلىك مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىشنى تېزلىتىپ ، نېفت كەسپى توپىنى چاپسان شەكىللەندۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش كېرەك .

بىز نېفىت - تەبىئىي گاز مەھسۇلاتىنى تىرىشىپ ئاشۇرۇش ئاساسىدا ، يۇقىرى قوشۇمچە قىممەت يارىتقىلى بولىدىغان نېفىت - خىمىيە سانائىتى مەھسۇلاتلىرى ۋە نېفىت - خىمىيە سانائىتىنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ئۇنۇمۇبرسال تەرەققىي قىلدۇرۇشنى زور كۈچ بىلەن ئىلگىرى سۈرۈپ ، پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە تەرەققىيات دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ ، نېفىت چارلاشتىن نېفىت - خىمىيە سانائىتىنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاپ ئىشلەشكىچە بولغان كەسىپ توپىنى دەرھال شەكىللەندۇرۇشىمىز ۋە راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم .

6 . پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ ، « شىنجاڭنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش » نى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك .

بىز « ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتا پەن - تېخنىكىغا تايىنىش ، پەن - تېخنىكا خىزمىتىنى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا يۈزلەندۇرۇش » فاكىتىنى قەتئىي ئىزچىللاشتۇرۇپ ، پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ پەن - تېخنىكىنى تاۋارغا ئايلاندۇرۇش ئېڭىنى يەنمۇ ئۆستۈرۈپ ، پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى زىچ بىرلەشتۈرۈپ ، شىنجاڭنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇشنى پۈختا قەدەم بىلەن يۇكسەلدۇرۇپ ، پەن - تېخنىكا بىلەن ئىشلەپچىقىرىشنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇش مېخانىزمىنى بەرپا قىلىشنى تېزلىتىپ ، پەن - تېخنىكىنىڭ رېئال ئىشلەپچىقىرىش كۈچىگە ئايلىنىشى ۋە پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ تاۋارلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، ئۆستۈنلۈككە ئىگە بايلىقنى باشقا جەھەتكە ئايلاندۇرۇش ستراتېگىيىسىنى تېزدىن يولغا قويۇشنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق كاپالەتكە ئىگە قىلىپ ، مۇشۇ ئەسرىنىڭ ئاخىرىغىچە ، پەن - تېخنىكا تەرەققىياتىنىڭ ئىقتىسادنى ئاشۇرۇشتىكى ھەسسە ئۈلۈشىنى %40 تىن كۆپرەككە يەتكۈزۈشىمىز كېرەك .

7 . ئاھالىنىڭ كۆپىيىشىنى قاتتىق تىزگىنلەپ ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى داۋاملىق ئۆستۈرۈش كېرەك .

ماددىي بۇيۇملارنى تەكرار ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ئاھالىنى تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ماسلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ، ئاھالە ئېڭىنى

كۈچەيتىپ ، پىلانلىق تۇغۇتنىن ئىبارەت دۆلەتنىڭ تۇپ سىياسىتىنى بو- شاشماي يولغا قويۇپ ، ئاھالىنىڭ سانىنى تىزگىنلەش ، ئاھالىنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش ، كېچىكىپ توي قىلىش ، كېچىكىپ پەرزەنت كۆ- رۈش ، ئاز پەرزەنت كۆرۈش ، تېمەن پەرزەنت كۆرۈش سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ئاھالىنى نىشانلىق باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتى تۇزۇمىنى قەتئىي يولغا قويۇپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ، بولۇپمۇ نامرات جايلارنىڭ پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنى نۇقتىلىق ھالدا ئوبدان ئىشلەش لازىم . 2000 - يىلىغا بارغاندا ، ئاپتونوم رايونىمىز ئاھالىسىنى 18 مىليون 450 مىڭ ئەتراپىدا ، ئاھالىنىڭ تەبىئىي ئاۋۇش نىسبىتىنى‰ 18.96 كە يەتمەيدىغان چەك دائىرىسىدە تىزگىنلەش كېرەك .

ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ماددىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈش ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تۇپ مەقسىتىدۇر . بىز ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا ، ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، ئىستېمال بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، شەھەر - يېزا خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان 3 - كەسىپنى پائال راۋاجلاندۇرۇپ ، شەھەر - يېزىلاردىكى ئا- ھالىلەرنىڭ تۇرالغۇ ئۆي ۋە جامائەت مۇئەسسەسلىرى قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىپ ، مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنى تىزگىنلەپ ، مۇھىت سۈپىتىنى ياخ- شىلاپ ، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى گۈللەندۇرۇپ ، گىگىنا ، ساقلىقنى ساقلاش ، تەنتەربىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ ، خەلقنىڭ مەنىۋى تۇر- مۇشىنى بېيىتىپ ، خەلقنىڭ ساغلاملىق سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ ئون يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىش ئارقىلىق ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنى ھاللىق سەۋىيىگە يەتكۈزۈشىمىز كېرەك .

8 . سوتسىيالىستىك دېموكراتىيە - قانۇنچىلىق ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ ، جەمئىيەتنىڭ ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك .

سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنىڭ يېڭى تۇزۇلمىسىنى بەرپا قىلىش ، مىللەتلەر ئورتاق گۈللىنىش ۋە ئورتاق بېيىش يولىدا مېڭىش ،

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئۇلۇغۋار ستراتېگىيىلىك نىشانىنى ئەملگە ئاشۇرۇشتا يەنە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ ، بىز ھەل قىلىدىغان يەنە نۇرغۇن مەسىلىلەر ساقلانماقتا . شۇنىڭ ئۈچۈن ، بىز پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنىدىن 100 يىلغىچە تەۋرەنمەي ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ ، سىياسىي جەھەتتىكى مۇقىملىق بىلەن ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا تونۇپ ۋە ئۇنى توغرا بىر تەرەپ قىلىپ ، ئىككى قولدا تۇتۇشتا چىڭ تۇرۇشمىز ، ئىككى قولدا قاتتىق تۇتۇشمىز لازىم . ھەر دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىرلىرىمىز ئىككى قولدا تۇتۇش مەسىلىسىگە ئەھمىيەت بېرىپ ، بىر قولدا قاتتىق تۇتۇش ، بىر قولدا بوش تۇتۇش ئەھۋاللىرىنى تۇگىتىش كېرەك . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ ، مىللەتلەرنىڭ يېڭى مۇناسىۋىتىنى مۇستەھكەملەپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ ، قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنى كۈچەيتىپ ، جەمئىيەتنىڭ خاتىرجەملىكىنى قوغداش لازىم . ھەرقايسى مىللەتنىڭ ئىدىيە - ئەخلاق سەۋىيىسىنى ۋە مەدەنىيەت ساپاسىنى ئۆستۈرۈپ ، قانۇن - ئىنتىزامغا بويسۇنۇش قارىشىنى كۈچەيتىپ ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈرۈش لازىم .

5- پاراگراف بىز نىشانىمىزغا چوقۇم يېتەلەيمىز

80 - يىللار شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىشلىرى زور نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن ئون يىل بولدى . 90 - يىللار شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تەرەققىي قىلدىغان ھالقىلىق مەزگىل ، شۇنداقلا ئۆزگىرىشچان خەلقئارا ۋەزىيەتكە تاقابىل تۇرۇپ ، سوتسىيالىزم ئىشلىرىنى 21 - ئەسىرگە يۈكسەلدۈرىدىغان مۇھىم يىللار .

سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى نىشان قىلغان ئىلمىز ئىسلاھاتنىڭ داۋاملىق چوڭقۇرلىشىشى ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە مەملىكەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ستراتېگىيىسى نۇقۇ-

تىسىنىڭ تەدرىجىي ھالدا شەرقتىن غەربكە يۆتكىلىشىگە ئەگىشىپ ، 90 - يىللاردا شىنجاڭ قۇرۇلۇش كۆلىمىنى پەيدىنپەي كېڭەيتىدۇ ، قۇرۇلۇش قەدىمىنى تېزلىتىدۇ . 2000 - يىلىغا بارغاندا ، شىنجاڭنىڭ 2 - قەدەمدىكى ستراتېگىيىلىك نىشانىنىڭ ئەملگە ئاشۇرۇلۇشى شىنجاڭنى ئىلمىزنىڭ 21 - ئەسىردىكى مۇھىم ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش بازىلىرىنىڭ بىرى قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا يول ئېچىپ بېرىدۇ . ئۇ چاغدا ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئىقتىسادىي كۈچى زور دەرىجىدە ئاشىدۇ ، كەسىپلەر قۇرۇلمىسى مۇۋاپىقلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىدۇ ، بايلىقنى ئەلا لايىھە بويىچە تەقسىم قىلىش ئاساسىي جەھەتتىن ئەملگە ئاشۇرۇلىدۇ ، نېفىت ، نېفىت - خىمىيە سانائىتى ۋە توقۇمىچىلىق ، يېمەكلىكتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ يېتەكچى كەسىپ دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىدۇ ، تۆمۈرىيول ، ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى قاتارلىق ئاجىز ھالقىلار تېخمۇ كۈچىيىدۇ ، 1 - ، 2 - ، 3 - كەسىپلەر ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلىدۇ ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئاساسىي تۇرمۇش ۋاستىلىرى تېخمۇ مول بولىدۇ ، مالىيىدە ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلەش نىسبىتىمىز تەدرىجىي ئېشىپ بارىدۇ ، پەن - تېخنىكىنىڭ ئۇنۇمۇبرسال كۈچى جەھەتتە پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئوتتۇرا سەۋىيىسىگە يېقىنلىشىدۇ ، «ئوچكە يۇزلەنگەن» خەلق مائارىپى يەنمۇ تەرەققىي قىلىدۇ ، ئىشكىنى سىرتقا ئېچىۋېتىش ئىشلىرىمىزدا بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەش بارلىققا كېلىدۇ ، قېرىنداش ئۆلكە ، ئاپتونوم رايونلار بىلەن بولغان توغرا لىنىيىلىك بىرلىشىش چوڭقۇر تەرەپكە قاراپ راۋاجلىنىدۇ ، ئاھالىنىڭ كۆپىيىشى تىزگىنلىنىپ ، ئاھالىنىڭ ساپاسى ئۆسىدۇ ، كىشىلەرنىڭ ئىدىيۇى قاراشلىرىدا خېلى زور ئۆزگىرىشلەر ھاسىل بولۇپ ، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى يەنمۇ تەرەققىي قىلىدۇ ، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى تېخمۇ كۈچىيىپ ، سوتسىيالىستىك يېڭى شىنجاڭ تېخمۇ گۈللىنىدۇ . مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا ، بىز شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنى مەملىكىتىمىزنىڭ ئاشلىق ، پاختا ، قىزىلچا ، قوغۇن - تاۋۇز ، مېۋە - چېۋە بازىسى ، چارۋىچىلىق بازىسى ، پاختا توقۇمىچىلىق ، يۈك توقۇمىچىلىق ، شېكەرچىلىك بازىسى ،

يەمەكلىكلەر سانائىتى بازىسى ، نەفىت ۋە نەفىت - خىمىيە سانائىتى بازىسى ، كۆمۈر ۋە كۆمۈر - خىمىيە سانائىتى بازىسى ، تۇز ۋە تۇز - خىمىيە سانائىتى بازىسى ، رەڭلىك مېتال ۋە ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللار بازىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ، ئۇلۇغ سوتسىيالىستىك ۋەتىنىمىزگە تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىمىز . بىز بۇ نىشانغا يېتەلەيمىز ، چوقۇم يېتىمىز .

ئاخىرقى سۆز

بۇ كىتابنى يېزىش جەريانىدا ، كىتابقا بىرقانچە نامنى ئويلاپ ، ئاخىرىدا «سۆيۈملۈك يۇرتۇم شىنجاڭ» دېگەن نامنى تاللىدىم . چۈنكى مۇشۇ نامىلا ھېسسىياتىمنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىكەن . شىنجاڭ مېنىڭ تۇغۇلۇپ ، چوڭ بولغان دىيارىم ، تىيانشان ئەتراپلىرىدا گۈزەل يايلاقلار بار ، ئوت - چۆپلىرى يەلپۈنۈپ تۇرىدىغان ئاشۇ يايلاقلاردا سانسىزلىغان چارۋىلار ئوتلايدۇ ، ھەممە يەردە مېۋە - چېۋىنىڭ خۇش ھىدى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ ، شىنجاڭدا ساقلىنۋاتقان مول بايلىقلار كۆپ . 1 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان بۇ زېمىندا ئەقىل - پاراسەتلىك ھەر مىللەت خەلقى ياشايدۇ . 40 نەچچە يىلدىن بۇيان ، بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە گوۋۈيۈەننىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە ، ھەر مىللەت خەلقى تىرىشىپ كۆرەش قىلىپ ، ئىنتايىن نامرات ، ئارقىدا قالغان كونا شىنجاڭنى دەسلەپكى قەدەمدە گۈللەنگەن يېڭى شىنجاڭ قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ، ئۇنىڭ كونا قىياپىتىنى ئۆزگەرتتى . بۇنىڭدىن يۇرتۇمنىڭ ھەقىقەتەن سۆيۈملۈك ئىكەنلىكىنى چىن قەلبىمدىن ھېس قىلماقتىمەن . ئىلگىرى بۇ ھەقتىكى ھېسسىياتىمنى ئۆز ئىپادىلىرىم ئارقىلىق ئىپادىلەپ ، يۇرتۇم سۆيۈملۈك شىنجاڭنى مەدھىيىلىدىم . ھازىر بولسا شىنجاڭنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى ۋە قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ، يۇرتۇمغا بولغان ھېسسىياتىمنى ئىپادىلىمەكتىمەن .

كەڭ كىتابخانلار مۇشۇ ئەسىرىم ئارقىلىق شىنجاڭ ھەققىدە تېخىمۇ ئەتراپلىق ، تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەنچىگە ئىگە بولۇپ ، شىنجاڭنىڭ سۆيۈملۈك ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي ھېس قىلالىسا ، شۇنداقلا شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ئىشلىرىغا ۋە شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ ، شىنجاڭنى تېخىمۇ گۈزەل تۇسكە كىرگۈزەلىسە ، مەن بۇ كىتابنى يېزىشتىكى دەسلەپكى مۇددىئايىمغا يەتكەن بولار ئىدىم .

كىتابخانلارنىڭ 80 - يىللاردا يۇز بەرگەن زور ئۆزگىرىشلەرنى نۇقتىلىق چۈشىنىۋېلىشىغا ياردىمى بولسۇن ئۈچۈن ، بۇ كىتابقا ئەسلىدە 1990 - يىلنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇنقى ھەر خىل سانلىق مەلۇماتلار ۋە ماتېرىياللار كىرگۈزۈلگەنىدى . بىراق كىتاب نەشر قىلىنىدىغان ۋاقىتقا يەتكەندە ، 8 - بەشىيللىق پىلانىنى ئىجرا قىلىۋاتقىنىمىزغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى ، بۇ مەزگىلدە ، بىز پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنىدە تەۋرەنمەستىن چىڭ تۇرۇپ ، ئىسلاھاتنى تېزلىتىپ ، ئېچىۋېتىشنى كېڭەيتىپ ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرىدۇق ، 7 - بەشىيللىق پىلان ئاساسىدا يېڭى نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرىدۇق . شۇڭا خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئەھۋالىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈش مەقسىتىدە ، 1992 - يىلنىڭ ئاخىرىغا قەدەر بولغان سانلىق ئاساسلار تولۇقلاپ كىرگۈزۈلدى . يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جەنۇبنى كۆزدىن كەچۈرگەندىكى مۇھىم سۆزى ۋە پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ غەلبىلىك ئېچىلىشى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە غايەت زور ئىلھام بەخش ئەتتى ، بىزنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش يولىدا مېڭىش ئىرادىمىزنى ۋە ئىشەنچىمىزنى تېخىمۇ چىڭىتتى . بىز پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونىنىڭ 8 - بەشىيللىق پىلانى ۋە ئون يىللىق ئومۇمىي پىلانىنى قايتا قاراپ ، تەكشەپ چىقتۇق . كىتابخانلارنىڭ شىنجاڭنىڭ گۈزەل كېلەچىكى ھەققىدە ئاساسىي چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشىغا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن ، كىتابنىڭ ئاخىرقى بابىدىكى «90 - يىللاردىكى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا نەزەر» دېگەن قىسىمدا ، 90 - يىللاردىكى شىنجاڭنىڭ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىيا-

تىنىڭ ئاساسىي تەسەۋۋۇرى ھەققىدە قىسقىچە توختالدىم .

مەزكۇر كىتاب يېزىلىش ۋە نەشر قىلىنىش جەريانىدا ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ قوللىشى ھەم ياردىمىگە مۇيەسسەر بولدى . ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتى ، ئىقتىسادىي كومىتېت ، تۈزۈلمە ئىسلاھاتى كومىتېتى ، مائارىپ كومىتېتى ، پەن - تېخنىكا كومىتېتى ، پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى ، تەنتەربىيە كومىتېتى ، مالىيە نازارىتى ، قۇرۇلۇش نازارىتى ، مەدەنىيەت نازارىتى ، سەھىيە نازارىتى ، ستاتىستىكا ئىدارىسى ، باج ئىدارىسى ، سايامەت ئىدارىسى ، ھاۋا رايى ئىدارىسى ، خەلق بانكىسى ، ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى قاتارلىق ئورۇنلار مول ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئەتتى . كىتاب يېزىلىشقا باشلىغان دەسلەپكى چاغلاردا ، شىپې خەيفېڭ ، شىيەن گوجېڭ ، چېيەن شۇكۇن ، لىۋېيەنچۈن ، لىن شېڭ ، ئابلىز موسا ، لىۋېيۇشاڭ قاتارلىق يولداشلار كىتاب قۇرۇلمىسىنىڭ لايىھىلىنىشى ، تىزىسىنىڭ يېزىلىشى ، مەزمۇنى ۋە ئۇسلۇبى قاتارلىق جەھەتلەردە كۆپلىگەن قىممەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى ، دەسلەپكى ئورىگىنال يېزىلىپ چىققاندىن كېيىن ، شىپې خەيفېڭ ، لىن شېڭ ، چېن خۇا ، ئابلىز موسا قاتارلىق يولداشلار ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇپ ، ماتېرىياللارنى توللاش ، قۇرۇلمىلىرىنى تەڭشەش ، مەزمۇن جەھەتتىن تاللاش ۋە يېزىق جەھەتتىن ئىپادىلەش قاتارلىق جەھەتلەردە جاپالىق ئەجىر سىڭدۈردى . ئاپتونوم رايونلۇق ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ ئالىي ستاتىستىكى دېڭ جېنيىڭ قاتارلىق يولداشلار مەزكۇر كىتابتىكى مۇھىم سانلىق مەلۇماتلارنى سىلىشتۇرۇپ توغرىلىدى . شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ فوتو سۈرەت مۇخبىرى يولداش سۇڭ شىجىڭ مەزكۇر كىتابنى ئالاھىدە ئۇسلۇبقا ئىگە سۈرەتلەر بىلەن تەمىنلىدى ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدىكى تەھرىر يولداشلار ۋە شىنجاڭ شىنخۇا 1 - ، 3 - باسما زاۋۇتىدىكى ئىشچىلار مەزكۇر كىتابنى نەشر قىلىش ، بېسىش يولىدا كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى . ئالاقىدار ئورۇنلار ۋە شەخسلەرنىڭ قوللىغانلىقىغا ھەم سەمىمىي ياردىمىگە چىن دىلىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن .

خىزمىتىم ئالدىراش ، ۋاقىت چەكلىك بولغانلىقى ئۈچۈن ، كىتابتا

تولۇق بولمىغان ياكى مۇۋاپىق بولماي قالغان جايلار بولۇشى مۇمكىن. كىتابخانلارنىڭ تەنقىد ۋە تۈزىتىش پىكىرلىرىنى بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

1993 - يىل 7 - ئاي

مەسئۇل مۇھەررىرى : قۇربان ياسىن
مەسئۇل كوررېكتورى : ئىلياس رەھىمى
مۇقاۋا ۋە رەسىملەرنى لايىھىلىگۈچى : ۋاڭ گولىڭ
ۋاڭ جىنئەن

سۈيۇملۈك يۈرتۇم شىنجاڭ
تۆمۈر داۋامەت

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جيەنجۈڭ كوچىسى № 54)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 3 - باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى 850 × 1168 مىللىمېتر 1/32
باسما تاۋىقى : 21 قىستۇرما ۋاراقى :14
1993 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى
1993 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى : 1 — 2000
ISBN7—228—02710—8/Z·95
باھاسى : 30.00 يۈەن

责任编辑：库尔班·牙生
责任校对：伊力亚斯·热依迷
整体设计：王国玲 、王金安

新疆—我可爱的家乡（维吾尔文）

铁木尔·达瓦买提著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市建中路54号 邮政编码830001）
新疆新华书店发行
新疆人民出版社微机室排版
新疆新华印刷三厂印刷
850×1168毫米32 开本：21 印张 插页：14
1993年8月第1版1993年8月第1次印刷
印数：1 — 2000

ISBN7—228—02710—8/Z·95 定价：30·00元

تۆمۇر داۋامەت

مۇيۇملۇك يۇرتۇم شىنجاڭ

ISBN 7-228-02710-8
乙·95·民文·定价:30.00元